

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 844/II

Kaufmann

119338/2.

הַשֵּׁלַח

מכתב-עתי חדשי
למדע, לספרות ולעניני החיים.

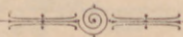
העורך:
אשר נינצברג.

המוציא:
קלונימס זאב וויסאָצקי.

כרך ב.

(חוכרת ז' — י"ב).

ניסן-אלול תרנ"ז.

ברלין.

בדפוס צבי הירש בר' יצחק איטצקאווסקי.

HASCHILOAH

Litterarisch-wissenschaftliche

Monatschrift

Herausgeber:
W. Wissotzky.

Redacteur:
U. Ginzberg.

Band II.

April — September 1897.

BERLIN.

Druck von H. Itzkowski, Gr. Hamburgerstr. 2.

תוכן הענינים

(בסדר אלף-ביתי).

עמ'		עמ'	
	ימי המעשה. ספור.	42	אֲדָם הכהן בתור משורר. אבגד האדרעי.
13	חושי הארכי. III-I	385	אור הגנוז. דוד קויפמאנן
133	— — VII-IV	481	— — (סוף)
217	— — X-VIII	450	אכן חציר העם. שיר. ח. נ. ביאליק
408	— — XIII-XI	248	אנחה. שיר. ח. נ. ביאליק
	יסוד התנועה החדשה בישראל.	168	אני מאמין. שיר. שאול משרניתבסקין
536	יוסף קלוזנר.	1	בָּסִים היהדות. מאיר איש-שלום.
	ישראל וארצו בחזון הספורים. מרדכי בן		בעמק הבכא. ספור. מענדעלי
122	הלל הכהן. מאמר ראשון. א-ג.	110	מוכר ספרים. יג-יז.
209	— — ד-ה.	294	— — יח-כא.
523	— — ו-ט. (סוף).	491	— — כב-כו. (סוף חלק א').
519	כְּנִי במקום שם בכתבי הקדש. דוד כהנא.	147	גְּנִזי תימן. דוד ילין.
48	לְהַעִיר ולהאיר. מרדכי בן הלל הכהן.	72	דָּוִד הולך ודור בא. בקרת. ד"ר ש. ברנפלד.
347	"לְטוֹבַת הפועלים". שיר. אליהו לעווין.	97	דורשי רשומות. ד"ר ש. ברנפלד. א.
240	לְקוֹרוֹת ה"חֻזְקָה". ע. ג. פרענק.	198	— — ב.
326	לְקוֹרוֹת שְׁבַתֵי צְבִי וסִיעֵתוֹ. דוד כהנא.	394	— — ג.
420	לשאלת הספרות. ד"ר ד. צ. פרבשטיין.	508	— — ד. (סוף).
169	מְאָרֵץ ישראל. מד"ד. ב.	341	מְגִנְבְּהָ. מ. זאבלאצקי.
348	— — ב-סוף.		הדרשנות החדשה בדברי ימינו.
452	— — ג.	231	מ. ל. ליליענבלום.
81	מחשבות ומעשים. רבי-קרוב. IV.	334	— — (סוף).
374	— — V.	263	הדת והחנך. בקרת. ש. ראזענפעלד.
466	— — VI.	318	החוש הששני. ש. בן-ציון.
364	מימי העבר הקרוב. בקרת. יוסף קלוזנר.		היהודי בספורי טורגנוב. א. ז. ראבי-
66	מכתבים מצרפת. א. לודוויפול. א.	424	נאוויטש.
59	מכתבים מרוסא. מנחם-אב. ב.		היהודים והיהדות באמריקא.
	מלואים ל"בסים היהדות". מאיר	354	צבי גרשובי. א.
289	איש-שלום.	177	היהודים והיהדות בליטא. ליטאני.
274	ממכתבי ברק בן צפור. מידד. א.		הכה המרכזי בתולדות העמים.
446	מסירת הדין. ל. מעקלער.	307	ד"ר י. ל. דאווידאָהן.
	מעולם החנך והלמוד.	433	העגל. מ. ז. פויערבערג.
256	י. ל. דאווידאוויטש. III.	54	הַגְּדֵשׁ באש. שיר. אבא שפירא.
37	מרשימות שריה הסופר. א. ז. ראבינאוויץ.		

עמ' 383	מענה ד"ר ש. רובין
	משה קורדובירו וברוך שפינוזה. דוד
90	כהנא
473	ע"ד בה"ס כיפו. ד"ר הלל יפה.
	ע"ד התנועה החדשה בלונדון. יחיאל
474	מיכל פינס
384	שירי תימן. דוד כהנא
	שפינוזה ע"ד עתידות ישראל.
287	ד"ר ד. ניימרק
572	תקון שגיאה. מ. ל. ליליענבלום.
479	תשובה כללית. העורך.
	„צורך ויכולת“ בספרותנו היפה. ד"ר
461	מ. י. ברדיטצבסקי
162	צער גדול בנות. י. א. טריוואש
249	קהלות יעקב. ד"ר ב—ד. ה.
551	— — — — —
440	עשיחה תלמודית. ב. כ"ץ.
486	שנות דור ודור. נ. ב. האווקין.
	תולדות השפה ותורת דרוין.
24	יהושע שטיינבערג.
	תולדות ישראל בלשון רוסית. בקרת.
859	ש. סטאניסלאווסקי.

עמ' 550	משוט במרחקים. שור. ח. נ. ביאליק.
314	נחפשה ונחקרה. א. לולי.
558	ספרות הילדים. בקרת. בר-קצין.
	על הכל [אנשים-מעשים-ספרים-כתבי-עת]:
92	בספרות הילדים. נקודה.
476	„הגנבה“. בר-קצין.
282	הידעתם הארץ. אברהם משה לונץ.
	השירה בתור מקור לדברי הימים.
477	דוד ילין.
574	השירה הורגנית. בן-ש"ס.
573	השמטה. א. ל. לעווינסקי.
388	התנצלות. ד"ר ש. ברנפלד.
571	„חזקת הקהלה“. פ. ה. וועטשטיין.
94	טהרת הלשון. ד"ר ש. ב.
85	ילקוט קטן. אחד העם. יב—יד.
187	— — — — —
278	— — — — —
380	— — — — —
471	— — — — —
568	— — — — —
570	יקרא דשכני. דוד כהנא.
284	כלי-זיון חדשים. ד"ר מ. עהרנפריז.
98	מחיי החסידים. מ"ב.

בסיס היהדות.

יציב וקים בלב כל חוקר בתהלכות הלאומים, אשר כל עם ועם יתקיים על פי תנאי היותו, ואלה התנאים אשר נהיו על ידם הם הבסיס לקיומם, למען לא יפלו לשאול הנשיה. וחכמי רוין יקראו ויכנו את התנאים ההם שרי האומות, אשר אם יפול שר האומה תפול אומתו. והנה לא אחקור אחרי אומתנו העברית לעת היתה לממלכה בקרב ארצה, כי לא כגורלנו או גורלנו עתה, אשר אנחנו גולים ומפורדים ומפורדים בין העמים בכל קצוי הארץ. אולם מי היה שר ישראל בגלות ככל? ברניאל, ישעיה ב' ומזמורי תהלים נמצא, כי מיכאל היה שרם, לאמר: מי כאל ישורון, וכל הכופר בעיני היה נקרא יהודי, כי בזה נבדלו מכל עמי הארצות עובדי פסילים ואלהים רבים. וכל צפיית הצופים היתה שיהיה ה' למלך על כל הארץ והיה ה' אחד ושמו אחד. ובאחרותו התאחדו גם המה בארצות פזוריהם והיו לגוי אחד בארץ. ואלה המה המוטפות אשר היו בין עיניהם ובין עיני ה' אשר היו בהם לטובה, ויתפארו המה בה' אלהים וה' התפאר בם, לאמר: עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר. ואלה המה תפילין דמארי עלמא שנקראו פאר, שדברו בהם חכמי רוין, והנביאים ותופשי התורה שבהם למדו אותם לאמר: זכרו תורת משה, אמנם לא העמיטו עליהם המצות התלויות בארץ, רק לקיים כל חובות הגוף בלב ונפש, כאשר מצאו כתוב בספר התורה, ויחלו וקוו כי לקץ שבעים שנה ישובו אל ארצם וכל עמי הארץ יפנו אליהם לאמר: נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם, ואם לא יעלו לחוג את חג הפסח, אשר כל בן נכר לא יאכל בו, הנה יעלו בעת לחוג עם עם ה' את חג הסוכות, כי יהיה ה' למלך על כל הארץ.

אכן לא גורלנו עתה כגורלם או, כי אנחנו גולים ופזורים בקצוי הארץ וים רחוקים, ובהחל הגלות הזאת כבר נחזו גוים רבים את עצביהם ליראה את ה' אחד וללכת בתורת משה כאשר היא תורת האדם, מבלי העמים עליהם חובות הארץ וחובות האומה אשר לה המה לזכרון מאורעות ימי קדם. גם תפסו הרבה במצות שנהגו בישראל מבלי הכרל בהם, ויעשו כאשר כבר עשו הכותים וישבי שומרון, וכל המצות שהחזיקו בהן הרבה היו מדקרקין בהן יותר מישראל. אמנם לא אמרו נלכה עמכם, רק אמרו אלהים עמנו, ובחליפות העתים הוניחו מצות התורה, לתומם עשו כן, כי שמעו לקול מוריהם, להקל מעליהם עול המצות שנהגו בהם ישראל ותחת אשר ילכו העמים עם ישראל הלכו הרבה מבני ישראל עמהם, ויאמרו כי אין צורך להכרל עוד מגויי הארץ המאמינים בה' אלהי אברהם, והזניחו אלה המצות אשר צוו בהם ישראל להכריל אותם מן העמים, שהם מאכלות טמאות ושאר חוקי הטומאה, כי אמרו כבר עבר רוח הטומאה מן הארץ.

וכבר היו הדברים מגיעין, שגוים מבטן ומליריה היו יושבין ועוסקין בתורה והיו כותבין ס'ת תפילין ומוזוות (ניטין מ'ה ע"ב, ע"ז ג' ע"א וכתוספתא שם פ"ג), והיו להם

בתי אבידן, שהם (כפי ר' הננאל) חצר ידועה ויש בה ספרי חכמות מכל אומה ויש בה ס"ת נביאים וכתובים, כתובים בלה"ק, והיו מתקבצים שם חכמים ונבונים מכל אומה ונושאים ונותנים בדברי חכמה (שבת פ' כל כתבי). גם היו דורשים בבתי כנסיות של ישראל, וכתבו ברכות קמיעין ורפאו את החולים, וחכמי ישראל שבאותו הזמן היו נידונים על אלו כתבי הקודש אם להכשירן או לא, ואם מצילין אותן מפני הדליקה בשבת. והנה משכו אחריהם גם הרבה מגדולי ישראל (מדרש קהלת), והעידו חו"ל עליהם שדבריהם משכו את הלבבות, ואמרו שאני מינות דמשכא ואתי למימשך בתרייהו (ע"ז כ"ז ע"ב).

והתנועה הראשונה שגרמה לכל זה היתה העתקת התורה בלשון יונית ודרכי האליניסטיק בפירושי התורה. שהדרך שדרכו בה היה כדרכי הפילוסופים בדורות הרשבי"א ודרכי המקובלים במדרש הנעלם, לעשות ספורי התורה ומצותיה חידות ומשלים, מורים על ענינים נשגבים בחכמות ובמעלות ובמדות, והתורה הוּו נמשלה באגוה, שתוכנו אוכל וחיצונו קליפה הנורקת וקליפה המשמרת את האוכל. ודגו את התורה כספרי המיתולוגיא של היונים, והמדרש עיקר ולא המעשה, וכבר נתחבט על דבר זה ידידיה האלכסנדרוני להוכיח שאין המעשה בטל ושהתורה הוּו, אם שתוכה מורה על דברים נשגבים, גם חיצונה אמיתית כספוריה ומחייבת את האדם בקיום מצותיה, שתוכה אוכל וחיצונה אוכל, ולא ישיג האדם שלימותו רק אם יתחתן בשניהם, בעיון ובמעשה. וע"כ אמרו חו"ל על העתקת התורה בלשון יונית, שאותו היום היה יום צרה לישראל כיום שנעשה בו העגל.

ושנינו בפסיקתא רבתי דידיה ביום כלות (ע"ש במ"ע): אמר ר' יהודה ברבי שלום בקש משה שתבא המשנה בכתב וצפה הקב"ה שהאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראים בה יונית ואומרים אנו הם ישראל, אמר לו הקב"ה הא משה עתידין האומות להיות אומרים אנו הם ישראל אנו הם בניו של מקום, וישראל אומרים אנו הם בניו של מקום, ועכשיו המאזניים מעויין, אמר הקב"ה לאומות מה אתם אומרים שאתם בניי איני יודע אלא מי שמסטיירין שלי בידו הוא בני, אמרו לו ומה הן מסטיירין שלך, אמר להם זו המשנה וכו'. ואמרו בירושלמי דפאה פ"ב: איך אבין אלוהי כתבתי לך רובי תורת לא כמו זר נחשבו, מה בינן לאומות, אלו מוציאין ספריהם ואלו מוציאין ספריהם, אלו מוציאין דפתריהם ואלו מוציאין דפתריהם, ר' חגי אמר בשם ר' שמואל בינן נאמרו דברים בפה ונאמרו דברים שבכתב ואין אנו יודעין איזה מהן חביב, אלא מן מה דכתיב כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית וגו' היא אמרה אותן שבפה חביבין, ר' יוחנן ור"י ברי"ש חד אמר אם שמרת מה שבפה ושמרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית ואם לאו אין אני כורת עמך ברית וכו'. ובמקומות רבים (לדוגמא בריש שה"ש רבה) אמרו שהביבין דברי סופרים יותר מדברי תורה, והכל הולך על יסוד פנה זו, שעל ידי התורה שבפי"ם נברלו ישראל מהאומות.

בא וראה איך נשתנתה השקפת הדורות. בימי מסדרי המזמורים יחסו למעלה גדולה העסק בתורת משה, אמר: כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהנה יומם ולילה (מזמור א'), ובתמניא אפי' גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, לולא תורתך שעשועי או אבדתי בעיני, מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי, קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך, וכדומה לאלו. ועד ימי תלמידי ר' עקיבא נשתנתה השקפת הדורות, שנמצא לרי"ש בן יוחאי תלמידו של ר"ע שאמר: העוסק במקרא מדה שאינה מדה העוסק במשנה מדה שנוטלין עליה שבר, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו (ירושלמי שבת פ' כל כתבי ע"ש, שמוה הטעם אין קורין בהם בשבת, ובבבלי בי"מ סוף פ"ב). ור' אליעזר רבו של ר"ע אמר

לתלמידיו, כשבקשו ממנו, רבינו למדנו ארחות חיים: הוהרו בכבוד חבריכם ומנעו בניכם מן ההגיון והושיבוכם בין ברכי ת"ח, ופרש"י: מההגיון, לא תרגילום במקרא יותר מדאי. ונקרא המקרא הגיון ע"ש והגית בו יומם ולילה, וכן ובתורתו יהגה וגו'. וכל זה היה לפי שתפסו המינים במקרא ועסקו בו.

והנה כבר בומן שהוציאו האליניסתיין דברי התורה למשלים וחידות ובטלו מעשה המצות, הוקרמה הרטייה למכה, בקבלת עול המצות, שהיו בדיהם מנהגים מימות הנביאים במעשה המצות, דברים שלא נזכרו בתורה כלל, כמו חיבוש ערבה וניסוך המים בחג. וכן דברים שהגהינו הסופרים ואנשי כנה"ג, כמו פורים וחנוכה ובתי תפלה, כענין שנאמר ושמתים בבית תפלתי וגו' כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים (ישעיה נ"ז). והרחיבו מצותיה של תורה, כמו בשניות לעריות ובשבות בשבתות וי"ט לעשות סייג לתורה. וכללו כל אלה הענינים בשם תורה שבעל פה, לאמר, כשם שנשמעין לחכמי הדור בפירושו עניני התורה כפי השמועה והמסורת כמו כן נשמעים לכל הרברים אשר תקנו הסופרים והסנהדרין, שהתורה מסורה בידם כאשר יורו מן המקום ההוא, שהיא לשכת הגוית שבמקדש, או כאשר יסכימו רוב החכמים.

אולם השתלשלה מזה מחלוקת הצדוקים והפרושים, וכן רבה המחלוקת בעניני התורה בדברים שלא הוקבעו ע"י השמועה והמסורת ביד כולם, כמו מחלוקת בית שמאי ובית הלל ותלמידיהם ר' אליעזר ור' יהושע ורי"ג וכיוצא בהם. והיה זה אוסר וזה מתיר זה פוסל וזה מכשיר זה מטמא וזה מטהר. ועל ידי כך נפתחה הדלת למינות לשתי הכתות, אם לכת ההולכת ברכי האליניסתיין לפרוק עול המצות כולו, ואם לכת האוחזת במעשה המצות כמו שהיה מעשה אבותיהם בדיהם, כי אמרו כבר נשתכחה תורה מישראל והם הם ישראל והם הם בניו של מקום, עד שבא ר' עקיבא, שאמרו עליו בספרי עקב פי"ח: מה אלו לא עמד שפן בשעתו ועורא בשעתו ור' עקיבא בשעתו לא היתה תורה משתכחת מישראל? ואומר דבר בעתו מה טוב (משלי ט"ז) דבר שאמר זה שקול כנגד הכל. וענין הדבר הזה שאמר ר"ע, שהוא שקול כנגד הכל, הוא, שרבי טרפון העלה חמה יתירה נגד המינים ורדף אותם (עיין שבת קמ"ז ע"א) וסבב את הזקנים שיתאספו בעלייה לשית עצות בקיומן של ישראל (ספרי עקב פי"ח וקידושין מ' ע"ב עיי"ש). וחשב ר"ט שההשגחה על העם בקיום המעשה היא העיקר בהכרלת ישראל מהאומות והמינים, ואמר: מעשה גדול. אולם מה תועיל השגחה זו אם הרבה מהמינים תפסו במעשה המצות גם הם? ובא ר' עקיבא ולימד: תלמוד גדול, ונענו כולם ואמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה. וענין התלמוד הוא ענין מוסף על פשוטי המקראות בהרחבת ההלכה וכל עניניה בקיום מעשה המצות, וע"כ נענו כולם שהתלמוד מביא לידי מעשה, כי אין המעשה מקיים כהלכתו רק ע"י התלמוד. וכן דרשו בספרי ראה פי"ח: ושמתם זו משנה, ועשיתם זו מעשה, ושם פי"ח: אשר תשמרון זו משנה לעשות זו מעשה וכו'. שקיום המעשה תלוי במשנה, שהיא מכלל התלמוד. ועפ"י דבריו סתם רבי במשנה: ותלמוד תורה כנגד כולם.

והנה ידענו שבימי ר"ע נפרצה התורה בישראל וגדולי התנאים היו בני דורו. אמנם הוא נתן נפשו על התורה והעמיד תלמידים, נגד גוירתו של אדריאנוס, והיה מקהיל קהלות ולמד תורה ברבים, וזכה שהתורה נתייסדה על ידי תלמידיו, וסתם משנה ר' מאיר סתם ספרא ר' יהודה סתם ספרי רשב"י וסתם תוספתא ר' נחמיה וכולהו אליבא דר"ע. ולפי שמסר נפשו על התורה נקראת על שמו. כענין שאמרו במכילתא (מס' דשירתא פ"א):

וכן אתה מוצא שכל דבר שאדם נותן נפשו עליו נקרא על שמו. בני דברים נתן משה נפשו עליהם ונקראו על שמו. נתן נפשו על התורה ונקראת על שמו שנא' זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג'), והלא תורת אלהים היא שנא' תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים י"ט) הא מה ת"ל תורת משה עבדי, לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו. ומיתתו של ר"ע שמסר נפשו על התורה הגדולה מעלתו בעיני כל ישראל להתאסף תחת דגלו. ואמרו בירושלמי (שקלים פ"ה): א"ר יונה כתיב לכן אחלק לו ברכים ואת עצומים יחלק שלל זה ר' עקיבא שהתקין משנה ומדרש הלכות והגדות וכו'. וכוונתו לסוף המקרא: תחת אשר הערה למות נפשו וגו', שנהרג בכלל המורדים כמ"ש ואת פושעים נמנה וגו'.

וכל כך נתעלה ר"ע על ידי מיתתו זו ונעשה לעמוד חזק להשען עליו כל בית ישראל, עד שהגדילו הפייטנים בהגדותיהם את מעלתו על מעלת משה רבינו ע"ה. ונמצאה הגדה זו בפי ר' יהודה אמר רב (מנחות כ"ט ע"ב): בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר רבש"ע מי מעכב על ירך¹, אמר לו אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות² ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו רבש"ע הראהו לי, אמר לו חזור לאחורייך, חזר לאחוריו והלך וישב בסוף שמונה עשרה שורות³ ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו של משה⁴ כיון שהגיע לדבר אחד⁵ אמרו לו תלמידיו רבי מניין לך, אמר להן הלכה למשה מסיני, כיון ששמע משה כך נתיישבה דעתו, חזר ובא לפני הקב"ה, אמר

¹ פרש"י: מה שכתבת, שאתה צריך להוסיף עוד עליהם כתרים. ופי' לפירושו נמצא במהרש"א, שענין קשר נאמר שעושה אותו להזכיר בו דבר כדי שלא תשתכח וכו' וע"כ אמר מי מעכב וכו' דלעצמך ודאי אין צורך בהן, כי מי מעכב על ירך מלווכרן בלא עשיית קשר, וא"ל דודאי לצורך דעת אנושי אני קושרן, אדם א' וכו'.

² בכת"י בעל דקדוקי סופרים הנוסחא ועתיד. וראוי כאן להסתכל בעומק לשון חז"ל, שלא אמרו אדם אחד עתידי להיות בסוף וכו', אלא אמרו אדם אחד יש שעתידי, או ועתיד, וענינו של דבר הוא, דקמי קוב"ה הכל הוה, ואין כאן לא עבר ולא עתיד, ושינוי וחילוף זמנים הם בהשגת בני אדם. וע"כ השתמש בעל התגדה במלות רמוזות על הענין הנשגב הוה, ואמר אדם א' יש, דקמי קוב"ה הוא יש. ואח"כ אמר שעתידי להיות, או ועתיד להיות, שאם שהוא יש הנה בעיני בני אדם הוא עתידי להיות, ואלמלא היה במדרגת היש לא היה יכול משה לומר הראהו לי וכו'.

³ כ"ה בנוסחאות בעל ד"ס, ונוסחת הסופרים חזור לאחורייך הלך וישב בסוף שמונה שורות. ופי' המהרש"א ענין ה' שורות עיי"ש. אמנם נראה נוסחת י"ח שורות עיקר וכ"ה בעין יעקב, ומנין י"ח הוא מנין מסוים לחז"ל בדברי פיוטיהם בענינים הנשגבים, אמרו רובב על כרוב קל שלו ושט ב"ח אלפים עולמות (ע"ז ג' ע"ב), ובב"ר פס"ט ארשב"י אין ביהמ"ק של מעלן גבוה מביהמ"ק של מלפן אלא י"ח מיל. ושם אמרו ר"פ אמר י"ח פעמים מזכיר האבות בתורה וכנגד כן קבעו חכמים י"ח ברכות שבתפלה וכו'. ובתלמוד ברכות כ"ה ע"ב אמרו הני י"ח כנגד מי וכו' ר' נתנום אריב"ל כנגד י"ח חוליות שבשדרה. וענינו של דבר הוא כי כוונת התפלה היא בקיום וכל קומת לך תשתחוה, והשדרה הוא קומתו של האדם, ע"כ מנין הברכות כמנין החוליות שבקומת האדם. וכיון שהאדם הוא עולם קטן ומהמוח עד היסוד שבו י"ח גבולין ע"כ שיערו הגבולין גם בעולם העליון כמנין י"ח, וכן במנין העולמות, גם האותיות התימורות והעשירות הם י"ח דהיינו מא' עד ט', ומי' עד צ', והגבולו כאן בין תורתו של משה לתורתו של ר"ע בגבולי הזמן י"ח שורות. וענין התורה לאחוריו הוא התפשטות הלבוש של בשר ודם כדי שיראה מה שעתידי להיות.

⁴ בנוסחת הד"ס מה הוא אומר וכו'. ובנוסחת הספרים ליתא של משה.

⁵ העתקתי עפ"י נוסחת עין יעקב ובנוסחאות הד"ס, ונמצא שם נוסחא שהגיע לדבר הלכה. ובהרבה נוסחאות וברש"י ליתא למלת אחד, ופרש"י שהגיע לדבר שצריך מעם.

לפניו רבש"ע יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי א"ל שתוק כך עלתה במחשבה לפני. אמר לפניו רבש"ע הראיתי תורתו הראיתי שכרה, א"ל חזור לאחוריך, חזור לאחוריו ראה ששוקלין בשרו במקולין¹). אמר לפניו רבש"ע זו תורה וזו שכרה, א"ל שתוק כך עלתה במחשבה לפני.

עוד נמצא שהפלינו תורתו של ר"ע על תורתו של משה בפסיקתא רבתי בפ' פרה והוא בכמה מקומות במדרשים (עיי'ש במ"ע אות צ"ט): א"ר אחא דברים שלא נגלו למשה נגלו לר' עקיבא, וכל יקר ראתה עינו זה רבי עקיבא.

והנה אף שהתלמוד צמחו שרשיו בימי הסופרים בהלחמם עם מלכות יון הרשעה ומחניפי היונים ושאר הכתות הרעות שבישראל, גם עשה נטע קודם חורבן הבית ולאחריו עד פולמוס של אדריינוס, אמנם עשה פארות וענפים והרכה שליחותיו וזולתו על ידי ר' עקיבא וחבריו ותלמידיו, עד שנעשה התלמוד לעין החיים לאומה הישראלית בכל מקומות פזורה.

האומנם כי גדולים מעשה ר' עקיבא ממעשה משה רבינו; משה רבינו אמר ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים לרשתה (דברים ד'), ושמרת את חקיו וגו' אשר ייטב לך ולבניך אחרים ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך כל הימים (שם שם); שימו לבבכם לכל הדברים וגו' כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייבים ודבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה (שם ל"ב). ותורתו של ר' עקיבא אומרת, לעשות כן על פני כל הארץ, למען נאריך ימים על האדמה אשר אנחנו גולים בה בכל קצוי הארץ מקצה השמים ועד קצה, כי היא חיינו במדבר העמים, ודבר הזה נאריך ימים בכל הארצות אשר אנחנו עוברים שמה, בין עמים ולשונות רבים העומדים עלינו לכלותינו. מי גדול ממי? אמנם כך עלתה במחשבה: משה בשעתו ור' עקיבא בשעתו, תורתו של משה ניתנה לישראל על אדמתו, ותלמוד תורתו של ר"ע היא תורת הגלות החל הזה, ועל ידו החיינו וקיימנו יתברך שמו עד היום.

והנה על ידי התלמוד נתקיימה התורה בישראל, ועל כן קבעו בתפלה דאהבה רבה: ותן בלבנו וכו' ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, שהמינים תפסו בתחלתם בתורה ובמעשה המצות וסוף סוף נתבטלה בידם, וישראל נתבססו על תלמוד התורה ונתקיימה בידם והם נתקיימו על ידה, והם הם בניו של מקום, שמסטרין של הקב"ה בידם. ואלו המסטרין הם חידוש ההלכה בגלותן של ישראל, ואמרו בב"ר פס"ד: רבי ברביה אמר בשם ר' יהודה אין כל יום ויום שאין הקב"ה מחדש הלכה בב"ר של מעלה, מ"ט שמעו שמעו ברנו קולו והנה מפיו יצא (איוב ל"ז) ואין הנה אלא תורה כענין שנא' והגית בו יומם ולילה (יהושע א'). וכוונתם במליצתם, שאף אם שומעים קולו, "ברנו", שהיא בארץ פזורה וגלותם, הנה מפיו יצא, כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משלי ב'), לחדש ההלכה, שהיו ישראל ותורתן מתקיימין לעולם, וזהו עומק דרשתם בספרי ואתחנן פי' ל"ג: אשר אנכי מצוך היום, שלא יהו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופרה, אלא כחדשה שהכל רצים לקראתה. וע"כ קבעו בברכת התורה בא"י המלמד תורה לעמו ישראל, שהיא מלמדה בכל יום ויום, וכשם שהעולם מתקיים לפי שהקב"ה בטובו מחדש

¹ בנוסחת הד"ס: וראה שהיו שוקלין וכו', והביא מילקוט כח"י ראה שסורקין את בשרו במסרק וכו', והעתקתי עלתה במחשבה עפ"י גוסחת הד"ס, ובספרים הנוסחא עלה במחשבה.

בכל יום תמיד מעשה בראשית, כך התורה וישראל מתקיימין, לפי שהקב"ה בטובו מחדש
ההלכה בכל יום ויום.

והידוש הלכה זו שבכל יום ויום יוצא מפי פרנסי ישראל וגדוליהם וחכמיהם, כמו
שאמרו בספרי פי' מ"א: אשר אנכי מצוה אתכם היום, מניין אתה אומר שאם שמע דבר
מפי קטן שבישראל יהא בעיניו כשומע מפי גדול וכו', ולא כשומע מפי גדול אלא
כשומע מפי חכם וכו', ולא כשומע מפי חכם אלא כשומע מפי סנהדרין וכו', ולא כשומע
מפי סנהדרין אלא כשומע מפי משה וכו', ולא כשומע מפי משה אלא כשומע מפי
הקב"ה וכו'. נמצאת אומר, שהדבר היוצא מפי קטן שבישראל הוא כיוצא מפי הקב"ה,
המחדש הלכה בטובו בכל יום. וביאור ענין קטן שבכאן, הוא שנתמנה פרנס על הצבור
ויש גדולים וחכמים ממנו, וכענין שאמרו ב"ה (ב"ה ע"א וכו') במעשה דריג' ור' יהושע
בברייתא: ת"ר כיון שראה אותו עמד מכסאו ונשקו על ראשו, א"ל שלום עליך רבי
ותלמיד, רבי שלמדתני תורה רבים, ותלמידי שאני נוזר עליך נזירה ואתה מקיימה
כתלמיד, אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים ק"ו קטנים לגדולים וכו'. ואמרו שם:
ירובעל בדורו כמשה בדורו, בן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך
אפי' קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים.

וכמה גדולים דברי חכמי התלמוד אשר הורו והגו להכביל אותנו מן התועים ולמעת
בתוכנו חיי עולם, ואביא כאן איזה דוגמאות לדבר. המינים שמרו את השבתות כישראל,
ואף אחר שבטלו את המילה עדיין היו משמרין את השבתות. אמרו בדברים רבה בפיסקא
ראה החלותי פי'א: ואמר רבי יוסי בר חנינא גוי ששמר את השבת עד שלא קבל עליו
את המילה חייב מיתה, למה שלא נצטוו עליה, ומה ראת לומר גוי ששמר את השבת
חייב מיתה, א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן בנוהג שבעולם מלך ומטרונה יושבין ומסיחין
זה עם זה מי שבא ומכניס עצמו ביניהם אינו חייב מיתה? כך השבת הו' בין ישראל ובין
הקב"ה שנא' ביני ובין בני ישראל, לפיכך כל גוי שבא ומכניס עצמו ביניהם עד שלא
קיבל עליו לימול חייב מיתה. הנה השוו שמירת השבת לענין עשיית הפסח, שאמרה
התורה: וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה' המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו והיה כאזרח
הארץ (שמות י"ב). כי ישראל נבחרו להיות ממלכת כהנים, וכתוב ואתם כהני ה' תקראו
משרתי אלהינו יאמר לכם (ישעיה ס"א). ואלו המצות שנצטוו בהם ישראל הם כעבודת
הכהונה לכהנים אשר הוזר הקרב לעבודתם יומת¹. ובקבלת המילה הרי הוא כאזרח
בישראל. אך הן לא שלטה יד ישראל למנוע את אלה המינים והגוים מלשמור את
השבת, מה עשו חכמי ישראל להכביל ישראל שומרי שבת מהמתרמים להם? קבעו אבות
מלאכות ארבעים חסר אחת ותולדותיהן, ולמדו אותן להעם להכבילם מהתועים, ושנינו
(נדרים פ"ג): הגודר משובתי שבת אסור בישראל ואסור בכותים, אבל זולתם אינם בכלל
שובתי שבת. וע"כ יסדו בתפלת שבת ולא נתתו ה' אלהינו לגויי הארצות ולא הנחלתו
מלכנו לעובדי פסילים וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים². מנה ג' כתות: גויי הארצות ועובדי

¹ בבבלי סנהדרין ג"ח ע"ב גרסו: וא"ל עכו"ם ששבת חייב מוחה שני ויום ויליה לא
ישבותו ואמר מר אזרחא שלהן זו היא מיתתן אמר רבינא אפי' שני בשבת וכו' ע"ש, ומהמדרש
שהבאתי מוכח שכבר לא נודע להם בבבל עיקרו של דבר.

² כך נראה עיקר הנוסחא כמו שנמצא בהרבה סידורים. וערלים הם כוללים אף מולי עכו"ם,
כמו ששנו בנדרים שם: קונם שאני נהנה לערלים מותר בערלי ישראל ואסור במולי עכו"ם וכו' שאין

פסילים אף שהם בארץ ישראל, אולם הערלים אף ששובתים בו לא ישכנו במנוחתו. וכיוצא בזה בהרבה דברים שהחמירו בהם חז"ל כווננו בהם להבדיל האומה הישראלית בקדושתה מהאומות והמינים, וידוע אמרם בכמה גזירות משום בנותיהם. אמנם מה שעשו למעט חיי עולם בישראל הן תקנות רבות בהלכות צבור וסידור עבודה תמורת הקרבנות שבטלו, ועניני בתי כנסיות ובתי מדרשות ובתי ספר ובתי תלמוד לתניוקת של בית רבן, והלכות צדקה וגמילות חסדים ודומיהם, שכל אלה הם העצבים והעורקים בנפש האומה להעמיד חיותה. ועל כל אלה מה שויתרו על פשוטי המקראות שבתורה, לבון עניניה שלא יתנגדו לחיי האומה ומעמדה במצב החכמה והמוסר. לדוגמא אביא מה שאמרו במכות סוף פ"א: ר"ש ור' עקיבא אומרים אלו היונו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. ועל המקראות היו אומרים: שבקיה לקרא דרחיק ומוקים אנפשיה. כמו שנמצא בזה הרבה בתלמוד. וכן מה שהקלו משום תקנת ענוות בנאמנות ערות הפסולין מן התורה, שראו חכמים בזה לעקור דבר מן התורה (יבמות פ"ה ע"א). והקלו בפועלים הטרודים במלאכת בעל הבית בעקירת דבר מן התורה (ברכות ט"ז ע"א). וכיוצא בדברים אלו אף בקום ועשה (נייר מ"ג ע"ב), ואין צריך לומר בשב ואל תעשה. וכל זה וכיוצא בזה סמכו על מה שאמרו (סוף ברכות): עת לעשות לה' הפרו תורתך. וכדאמר ר"ש בן לקיש (מנחות צ"ט): פעמים שביטולה של תורה זה הוא יסודה דכתיב אשר שברת. מלמד שאמר ליה הקב"ה יישר כחך ששברת.

ומה עצמו דבריהם במדת הסבלנות, להיות נוחים זה לזה בהבנת התורה ובקיום מצותיה, אמרו (יבמות י"ד ע"ב): אעפ"י שנחלקו ב"ש ובי"ה בצרות ובאחיות בנש' ישן ובספק אשת איש ובמגרש את אשתו ולנה עמו בפונדק בכסף ובשוה כסף בפרוטה ובשוה פרוטה לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה ולא בי"ה מב"ש, ללמדך שחיבה וריעות נוהגים זה בזה לקיים מה שנאמר האמת והשלום אהבו (זכריה ח'). ושם (ע"א) הוזכרו: במקומו של ר"א היו נורתים עצים לעשות פחמים בשבת, ופרש"י: לבו ביום, כדי לעשות ברזל, איזמל של מילה. ובלי ספק שהיו עושים כך, להגדיל ענין מצות מילה שבטולה המינים והפרוה רבים מישראל בגורת השמר. ושם אמרו: במקומו של ריה"ג היו אוכלין בשר עוף בחלב. ועוד: ר' אבהו כי איקלע לאתריה דר' יהושע בן לוי הוה מטלטל שרגא (בשבת, רש"י עיי"ש) וכי איקלע לאתריה דר' יוחנן לא הוה מטלטל שרגא משום כבודו דר' יוחנן.

ובסבלנות כזו, שהיא עמוד השלום, בה תלואים חיי האומה ואחדותה. ואעתיק כאן ענין מפליא בזמננו, אחר שהתערבנו בגוים ולמדנו מדרכיהם, ובפרש מעת גלות ספרד, והוא בחולין (ק"י ע"א): בסורא לא אכלי כחלי, בפומבדיתא אכלי כחלי, רמי בר תמרי דהוא חמוה דרמי בר דיקולי מפומבדיתא איקלע לסורא במעלי יומא דכפורי, אפיקיהו כולי עלמא לכחליניהו שדיניהו, אול איהו נקטיניהו אכליניהו, אייתוהו לקמיה דרב חסדא, אמר ליה אמאי תעביד הכי, אמר ליה מאתרא דרב יהודה אנא דאכיל, אמר ליה ולית לך נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם, אמר ליה חזין לתחום אכלתיניהו, ובמה שויתניהו, אמר ליה בפורציני, ודילמא מיין נסך הויא, אמר ליה לאחר י"ב חדש הווי, ודילמא דגול הווי, אמר ליה יאוש בעלים הוה דקרחו בהו חילפי.

הערלה קרויה אלא לשם עכו"ם וכו', אבל נוסחת רשעים אין להולמה לא ברשעי ישראל ולא ברשעי עכו"ם.

חזייה דלא הוה מנח תפילין, אמר ליה מ"ש לא מנחת תפילין, א"ל חולי מעיים הוא ואמר רב יהודה חולי מעיים פטור מן התפילין, (רש"י מפני שצריך להלצן תדיר). חזייה דלא הוה קא רמי חומי, א"ל מ"ש לית לך חומי, א"ל סלית שאולה היא ואר"י סלית שאולה כל שלשים יום פטורה מן הציצית. אדהכי אייתוה להווא גברא דלא הוה מוקר אבוב ואמיה, כפתוהו, אמר להו שבקוהו דתניא כל מ"ע שמתן שכרה בצדה אין ב"ד שלמטה מוזהרין עליה, (וכלו' שידברו על לבו בדברים כבושין להחזירו בתשובה, ולא לענשו במאסר), א"ל חזינא לך דהריפת טובא, א"ל אי הוית באתריה דר"י אחזינא לך חורפאי. ואינינו אומר שלא נמצאו בתלמוד דברים זרים לנו ולא נדע תועלת דבר מה מהם, אמנם בזה גורל התלמוד כגורל כל ספרים קדומים, שהרבה מדבריהם נראים לנו כי פג טעמם בהתחלה הטעם בחיך דורות האחרונים. וכוה נמצא ג"כ בכתבי הקדש, ועל כיוצא בהם אמר ר"ש בן לקיש (חולין ס' ע"ב): הרבה מקראות שראוין לישרף כספרי מינים והם הם גופי תורה¹, שאם בעינינו הם ראויים להשרף, הנה בעיני הדור שנכתבו בו הנם גופי תורה. ועל כל פנים אלה הדברים הסתומים והמזוירים בעינינו הם מעטים ובטלים באלף, וגוף התלמוד הוא היסוד שעליו נבנה בית ישראל.

והמסתכל בתורת היהדות בעינים פקוחות ימצא שכל תורתנו היא תורת התלמוד. כל עניני עבודתנו בבתי כנסיות אינם במקרא רק כולם על פי התלמוד. חגיגו ומועדנו אף ששרשם בכתבי הקדש הננו שוכחים והוגנים אותם כפי שנתסדרו בתלמוד. גם ייסוד הבית ותורת המשפחה בנשואין ונירושין וחוקי האבלות כולם על פי חוקי התלמוד וכבר קבעו במטבע של קדושין שנאמר כדת משה וישראל, ולא כדת משה לבד. גם מאכלנו ומשקינו ושאר צרכינו הם כולם עפ"י יסוד התלמוד.

וכשנסתכל בחלק התלמוד שנקרא הגדה נמצא, כמה שתארו מדותיו של השם ית', שהם אם כדרך פשוטי המקראות, עד שלא נמצא בהם עיד ההגשמה מה שלא נמצא כן במקרא, או שהם אדרבא אומרים בפירוש שלשון המקראות דיבור קשה, ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, ושאיין הדיבור אלא כביכול, כדי שתבקע האוזן, או כדי לשבר את האוזן, וכפי מה שיכול בשר ודם לשמוע, וכללו של דבר שדברה התורה כלשון בני אדם. אמנם אף דרך הגשמתם ברוח הפיישנית היא יותר רוחנית מדרך המקראות. דרך משל במקראות ה' איש מלחמה, ואלהי הצבאות מפקד צבא מלחמה ונושא נס ותוקע בשופר לאסוף חיל ומשכיר חציו מדם וחרבו תאכל בשר. ובתוארי פיוטי התלמוד הוא זקן ויושב בישיבה ומחדש הלכה בכל יום ושונה אותם בשם אומרם. ומיוסדים דברי פיוטים אלה במקרא דמשלי: כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. ומה מאוד דבריהם נעלים ונשגבים בנגות המדות המנוגות והרעות כגון הכעס הנאוה הליצנות החנופה ולשון הרע וכיוצא בהם, ובשבח המדות הנאות והמשוכחות כגון הענוה וכיבוד זקנים וגמילות חסדים כגופו וכממונו וחיבת רעים ובהנהגת הבית עם אשתו ובניו וכדומה לכל אלה, עד שהם משקיעים דבריהם בלבו של אדם, מה שלא תפעל כמוהו הקריאה במקראות של כתבי הקדש.

¹ ואציגת כאן כלל גדול בלימוד סניגוריא על דברי חז"ל, שתופסים עליהם הקראים והנכרים, והוא שהנשאל יעורר זכרונו אם לא ימצא דוגמתו בכתבי הקדש, ותהיה תשובתו: פרנס לי המקרא ואני אפרנס לך את המאמר, דוגמא לדבר אמרם בברכות שהקב"ה מתפלל, ונמצא במקרא: מי יתן והיה לבכם זה ליראה אותי וגו' למען יושב להם ולבניהם לעלם (דברים ה' כ"ו), וכי אין זו תפלה? וכדרך שתפרש המקרא כך תפרש המאמר, וכיוצא בזה רוב מאמריהם.

וכמה וכמה דברים בתלמוד ובחיבורים המשתתפים עמו מברייתות ומדרשים שהם מקור לידיעתנו בקורות אומתנו, ודברים שהם תשובות להשיב לכופרים שונים ולשונאי ישראל. ומהם נלמד גם כן הבנת סידורי התפלות ומקורן, וכן הרכה מקראות בכתבי הקדש לא בנינם ולא נדעם רק מדבריהם, ובפרט הידיעות בדרכי החיים ודרך ארץ בשנות קדם, מאין נדעם אם לא מפליטת ירושת אבותינו בדברי חכמינו ז"ל.

תכלית דבר, הידיעות המסודרות בכתי החכמות בשמותם: רעליגיאנספילאָאָפּיע, עטהיק, היסטאריע, אפאָלאָגעטיק ופאָלעטיק, ליטורניק, עקסענעטיק, ארכעאָלאָגיע, שהן שבע חכמות — כל אלה נשאב אנהנו מכאר אשר חפרה שרי התלמוד. ברוך שבחר בהם ובמשנתם.

ואמנם כן, הבוחר בנו בחר בתלמוד אשר הוא חיינו. וכמו שקבעו חז"ל בברכות של הפטרה: הבוחר בתורה ובמשה עבדו ובישראל עמו ובנביאי האמת והצדק, כן נוכל אנו להוסיף: ובתלמוד תורתנו. כי ענין הבחירה הוא הקיום לדבר בזה העולם החולף והעובר, כי רק הנבחר הוא המתקיים וכל המתקיים הוא הנבחר. והתורה הזאת נבחרה מתורת בני נח ותורת האבות, ובכלל מכל התורות שהיו למין האדם בימי קדם, כי כולם חלפו ועברו, או אם נשארו באיזה גוי מגויי הארץ הם כאילני סרק שאינם עושים פרי. לא כן התורה הזאת אשר עין חיים היא למחויקים בה, וגם תומכיה, אף כי לא יחיוקן בה, מאושרים ומפריה הם חיים. ומשה נבחר מכל האנשים וחכמי קדם, אשר עמדו להועיל למין האדם, ושמו וזכרו לא יסוף עד עולם. וישראל נבחרו מכל גויי קדם, אשר כבר אבד זכרם. ואף כי בכל דור ודור מקנאיהם ושונאיהם יקומו לכלותם ולהשכיחם מני ארץ, לא יוכלו להם, כי מדה מהלכת על פני כל הדורות: שוט שישראל לוקין בו סופה ללקות, ובאשר ודו עליהם שונאיהם ישיב עליהם. והנביאים נבחרו בדבריהם הנאמרים באמת ובצדק מכל נביאי האומות וקוסמיהם שקדמו להם ושהיו בזמנם. כי כל אלה, התורה ומשה עבד ה' וישראל עמו ונביאיו, הם מתקיימים עד היום בזה העולם החולף והעובר. וכמו כן התלמוד הזה, אשר קמו עליו רבים בשוט לשון ובלהבת אש לכלותו ולהאבירו מן הארץ ולא יכלו לו, וגם כי אין לו קצין שומר ומושל אשר יחיוק במעוו, הוא נצב כסלע בלב ימים. ולא בני בריתנו לבד נתנו נפשם עליו, כי אם גדולי חכמי האומות נלחמו בעדו נגד שונאיו ולמדו סנווריא עליו והשקיעו חייהם בדבר להעמידו ולקיימו. אמנם הוא נבחר כי כל המתקיים הוא נבחר, והוא נטע בתוכנו חיי עולם.

ועל יסוד כל הנאמר רשות בידנו להוציא משפט, כי בסיס היהדות הוא התלמוד.

מעתה נפן נא לראות מעט מקורותיו בתוכנו. בימי הגאונים היתה אחרת אומתנו מקיימת בתורת התלמוד שבידי הגאונים, והיו אבותינו נשמעים להם, כי השומע מפי קטן כשומע מפי הקב"ה, ומשתי הישיבות בבבל יצאה תורה לכל ישראל. אחר שנתמוטטה יד הגאונים ונתדלדלה אומתנו עד מאד, הקים לנו ה' אנשי מעלה אשר מלא אותם רוח חכמה ונתנו נפשם על התלמוד, ופירשו אותו וסדרוהו ותקנו נוסחאותיו כדי להבינו לתלמידים, גם סדרו הלכות למען תהיה ההלכה נפרצת בישראל, וגם אספו וקבצו וסדרו ההגדות והדרשות הנשמעות לכל העם וחיברו לסדרים. כמו הרבות והפסיקות והדומה להם. וכאשר שקעה שמש הגאונים ונתמעטו הלבבות או קם ר' יצחק אלפסי ז"ל וקצר את התלמוד, והעמידו על מה שיש בו מהצורך בדינים והלכות, וכלל בספרו מה שראה להעמיד מדברי הגאונים שלפניו. ולפי שהאגדה מושכת את לב העם לא חשש פן

תשתכח. רק שם כל מעינו אל ההלכה שתשאר בקרב העם בלא יגיעה רבה ובמחיר מעט. כי בימים ההם היו הספרים יקרים עד מאד, כי הרפוס לא היה עדיין בעולם. אחריו קם רבינו משה בן מימון, הוא אמר (במאמר תחיית המתים): זלו היה אפשר לשום התלמוד כלו בפרק אחד לא הייתי משים אותו בשני פרקים. ואעתיק דבריו מה שכתב בהקדמת ספרו יד החזקה. אחר שסדר שלשלת הקבלה עד חבור הגמרא הבבליה, וזה לשונו:

„נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם סוף גדולי חכמי ישראל המעתיקים תורה שבעל פה, ושגורו גזירות והתקינו התקנות והנהיגו מנהגות, ופשטה גזירתם ותקנתם ומנהגותם בכל ישראל בכל מקומות מושבותם. ואחר כ"ד של רב אשי שחבר הגמרא וגמרו, בימי בנו נתפזרו ישראל פיזור יותר וכו', ונתמעט תלמוד תורה ולא נכנסו ישראל ללמוד בישיבותיהם אלפים ורבבות כמו שהיו מקודם, אלא מתקבצים יחידים וכו' בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה ועוסקין בתורה ומבינים בחיבורי החכמים כולם וכו'. וכל כ"ד שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגור או התקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות רבות לא פשטו מעשיו בכל ישראל וכו', לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג כמנהג מדינה האחרת, ואין אומרים לב"ד זה לגזור גזירה שגורה כ"ד אחר במדינתו. וכן אם למד אחד מהנאונים שדרך המשפט כך הוא ונתבאר לב"ד אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בגמרא, אין שומעין לראשון אלא למי שהדעת נוטה לדבריו בין ראשון בין אחרון. ודברים הללו בידינו גזירות ותקנות ומנהגות שנתחדשו אחר חיבור הגמרא, אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכו' הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל וכו'. וכל אלו הנאונים שעמדו בא"י ובארץ שנער ובספרד ובצרפת למדו דרך הגמרא והוציאו לאור תעלומותיו וכיאר עניניו. לפי שדרך עמוקה רכנו עד למאד, ועוד שהוא בלשון ארמי מעורב עם לשונות אחרות וכו'. ושאלות רבות שואלין אנשי עיר ועיר לכל נאון אשר היה בימיהם לפרש להם דברים קשים שבגמרא והם משיבים להם כפי חכמתם, ואותם השואלים מקבצים התשובות ועושין מהם ספרים להבין מהם. גם חברו הנאונים שבכל דור ודור חבורים לבאר הגמרא וכו', ועוד חכרו הלכות פסוקות בענין איסור והיתר וכו' בדברים שהשעה צריכה להם כדי שיהיו קרובים למדע מי שאינו יכול לירד לעומקה של גמרא וכו'. ובזמן הזה תכפו הצרות וכו' לפיכך אותם הפירושין וההלכות והתשובות שחברו הנאונים וכו' נתקשו בימינו ואין מבין עניניהם כראוי אלא מעט במספר, ואין צריך לומר הגמרא עצמה, הבבליה והירושלמית וספרא וספרי והתוספתא, שהם צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וכו'. ומפני זה נערתי חצני אני משה בן מימון הספרדי וכו', וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמתיר הטמא והטהור עם שאר דיני התורה, כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק, לא זה אומר בכה וזה בכה. אלא דברים ברורים קרובים נכונים וכו' עד שיהיו כל הדינין גלויין לקטן ולגדול וכו'. כללו של דבר כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ תורה שבע"פ כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד חיבור הגמרא, וכמו שפירשו לנו הנאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה. לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואח"כ קורא בזה ויודע ממנו תורה שבע"פ כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם“.

וגודל מלאכת הרמב"ם מכל מה שהיו לפניו ולאחריו, הוא שסידר ההלכות בדרך הגיוני, שכל פרטי ההלכה מתאחדים בסדר נכון עם כלל ההלכה בהדרגתם ובהתקשרותם זו עם זו, עד שכל עניניהם מסתעפים משרשם, וזהו שקורין "סימטעם". אולם שאר קובצי הלכות יש להם סדר סתם, אבל לא סדר הגיוני. ד"מ בטור א"ח הוא הולך ומסדר בה' שבת כפי סדר היום, מתחיל בע"ש ונומר במו"ש, והוא כולל בה' שבת התפלה וקה"ת ושאר ענינים שנמשלו בהן, וכפי סדר ההגיוני הם ענינים פרטיים בה' תפלה וס"ת. וכיוצא בזה בה' טריפות הוא מתחיל בטריפות הראש והולך ומסדר כל הטריפות שימצאו בשאר גוף הבהמה לנתחיה ואבריה, אבל לפי סדר ההגיוני הסידור עפ"י המטרות לשמותם במקומותם, ד"מ, נקובה — לסדר כל האברים שהנקובה מטרפת בהן.

והנה אף שאלו הגדולים חשבו להועיל, כדי למצא פנאי ידיעות וחכמות המוכרחות למין האדם, כמו להם מתנגדים וחלקו עליהם. והנוטים אחריהם חיברו לדבריהם פירושים וביאורים וקושיא ופירוק, ונפל פיתא בבירא, והעמיסו עוד יותר על התלמידים. ודרך אחר לגדולי צרפת. הם חיברו קונטרסים ופירושים לגמרא, כר' גרשון ורש"י. והבאים אחריהם חקרו ועיינו בעומק נפלא בסוגיות הגמרא, וקראו להיבזריהם בשם הנכון — תוספות. ועל ידי כך נתרבו הדעות והשיטות בענין הגמרא.

וכיון שראו שאין בכח התלמידים לתפוס כל אלה קם רבינו אשר והלך בדרך האלפסי לקבץ ההלכות עפ"י השיטות והדעות של בעלי התוספות, ואחריו קם בנו ר' יעקב ופסל לו ארבעה טורים. ועוד אחרים רבים סדרו ההלכות בסדר אחר עפ"י המצות, כסמ"ג, או עפ"י חיייו של האדם, כתורת אדם וחיה, או שקבצו הלכות מיוחדות, כבעל תורת הבית. עד שקם ר"י קארו ועשה שלחן ערוך בסגנון קצר עפ"י סדר בעל הטורים. ויהי גורלם כגורל החכמים שקדמום, שנעשו להם הגהות ופירושים וקושיא ופירוק עד שנתחברו בהלכות ספרים אין קץ, ולהג הרבה יגיעת בשר. כי ברוב אלו הספרים לא נמצא רק הנפלת הדברים שקדמום, והחדשות והמועילות שבדבריהם רק מעט, כי רוב החדשות אינן מועילות והמועילות אינן חדשות. ובוזה גרמו לתלמידים איבוד זמן ואיבוד גוף ונפש, שנתבלבלו המחשבות וחשך מאור השכל וכלו ימיהם לבלי הועיל ונבקה רוחם מכל חכמה ובינה.

וכיון שהגיע הקלקול הזה עד הקצה האחרון, שכלו התלמידים ימיהם בפלפולים מבלבלים בסוגיות מיוחדות ואבדו כחותם וזמנם בסוגיות נותן טעם לפגם, עד שנעשתה תורתם לפגם, או בסוגיות טעם כעיקר, עד שלא מצאו בתורתם לא טעם ולא עיקר, שמעה נפש האומה את הקולות, ובניה חררו ויגעו ויעמדו מרחוק, ויפנו עורף לקיבוצי התלמידים בישיבות ולא נתנו את בניהם ללכת עוד אל מורי הישיבות, וכמעט הוניחו את התלמוד כולו. ומאחר שידענו כי התלמוד הוא בסיס היהדות, וישראל הפורש מן התלמוד הוא כפורש מן החיים, לכן החובה על כל אוהבי עמם, אשר לא כבתה בהם גחלת היהדות, לשום לבם לדברים האלה, ואליהם ארים קולי ואקרא: עוצו ודברו! ואם אתם שמים עיניכם בארץ אשכנז אשר שם שנו את פני הישיבה ושנו את שמה בשם אשר חקקו כהני הגוים, ומאמינים אתם כי באלה נושע — מעיד אני עלי שמים וארץ כי גם מאת אלה נצא וידינו על ראשנו), כי שורש המחלה הזאת פורה ראש ולענה.

¹ החכם בעל המאמר הזה הוא בעצמו אחד מראשי המורים בבית מדרש הרבנים בווינא, ועדותו זו היא איפוא הודאת בעל דין ובעל נסיון. (הערת העורך).

ועתה הרשוני לחוות דעתי מה יעשה בישראל:

נאסוף נא חברת רעים, הבקיאים בתלמוד ולומדים אותו לאמתו, להוציא את התלמוד כולו מחדש, בנוסחאות מבוררות והגונות, למען תהיה נוסחתו בתכלית השלימות, ותהיה ההוצאה מסודרת יפה, בפירוד מאמר ממאמר ובנקודות המפרידות בין דיבור לדיבור, כי ההפסקות משמשות ליתן רוח למתבונן בו ולקראו בנקל בלי ערבוב. ובסוף כל מקרא המובא בו יצוין מקורו בסימן (כזה), וכן כל הבריות יהיה בסופן מקורן, אם מתוספתא או מת"כ או מספרי דבי רב, כדרך שיצאה מס' מכות על ידי, בהוצאת חברת לשונות בני קדם. והנטפל לו יהיה פירוש קצר, מלוקט ממיטב הפירושים, רש"י והתוספות ושאר הראשונים, או פירוש חדש, ומבוא קצר בסדר תנאים ואמוראים, להודיע מי הם מבני א"י ומי מבבל או מדסלקי או מדנחותי. והתלמוד הזה ילמדנו תלמיד הגון כלו בני שנים ב' שעות ביום. שאם נסתכל בכמות התלמוד עצמו ונחשוב מה שנכפל בו מהמאמרים והברייתות והסוגיות, להגרע משיעור כמותו, וכן המקראות שהובאו בו, הגה לא תעלה כמותו יותר על ספרי תנ"ך, ואולי פחות מהם.

והואיל שיהיה התלמוד ברור בנוסחא קבועה ומסודר יפה, יחברו לו קונקורדנציא, כעין שחובר על תנ"ך, ולא יצטרכו לו מסורת הש"ס, רק לרמוז על הירושלמי והמדרשים, ויהיה נקל לתלמיד קטן וגרול להיות בקי בכל התלמוד כולו, ושעריו ומכואיו יהיו פתוחין לכל חוקר.

גם יחובר סדר הלכות חדש ע"ד סדרו של הרמב"ם בדברים ההויים והנצרכים לנו, ויזיחו ההלכות שאין לנו צורך בהם, כגון השוחט לשם הרים וגבעות וכדומה. ויסמנו ההלכות, אם הם מדאורייתא, או מדברי סופרים, או מסנהדרין, או מתנאים, או מאמוראים, שהוקבע בתלמוד הלכה כמותן, או עפ"י הגאונים ושאר דעת יחידים, ולא יהיו ההלכות מכלוללות ולא ישוו בעיני התלמידים מנהגי יחידים עם מצותיה של תורה.

ואם עצתי תקום — ונרפא לנו, כי כל תלמיד הגון יוכל במשך ארבע שנים, בלימוד ב' שעות ביום, לראות ברכה בלמודו, ויקנה לו ידיעת התלמוד וההלכות הנהוגות, ואם חפץ ה' בידו יצלה להנות בתורה, הגה כל הספרים מומן הגאונים ועד עתה פתוחים לפניו — יהגה ויצלה ויעלה מעלה מעלה.

ועל כל אלה, נשקיסה נא למצא מלמדים מובהקים, יודעים באומנות הלימוד על סדר נכון, פדגוגים שלמים, כי שרש כל המחלה והקלקול, כאיבוד הזמן ואיבוד הנפש והדעת, נצמח ממורה שקר, וגם בנינו הקטנים, מעשר שנים ולמעלה, יוכלו ללמוד התלמוד ב' פעמים בשבוע, ב' ב' שעות ביום, בשבת וביום ראשון לשבת, ולא יבטלו ע"י משאר לימודיהם, ויצלחו בתלמוד, וכאשר יעמדו על הנסיון בשאר לימודיהם, רומית ויונית ושאר לימודי הנימגוים, יהיה חלקם בתלמוד גדול מאשר להם בכל אלה הידיעות, אשר כלו כל ימיהם בהם, ואין הדבר תלוי אלא בספרים מסודרים ונכונים עפ"י מדרגת התלמידים, ומלמדים יודעים דרכי הלימוד ובקיאים באומנות זו.

סוף דבר, שורש מחלתנו הוא בכלכל הספרים אשר בדינו, ואם נחקור להטיב מעמדנו, הגה ראשונה צריך להבר הספרים ולקיים וישן מפני חדש תוציא, ולא יהיו מקורי לימודינו כדיוטגמא ישנה, אלא כחדשה, שהכל רוצים בה ורצים לקראתה, וחפץ ה' בדינו יצלה.

מאיר איש-שלום.

ווינא.

ימי המעשה.

ס פ ו ר

מאת חושי הארכי.

מוגש לכבוד אחי ורעי,
אוהב עמו בכל לבו, נפשו ומאודו,
זלמן דוד בן יהודה ליב לעוואנטיין.

I.

בבית מרוח נודע לשם לכל אדירי הארץ ועשיריה, העומד במבור עיר-הבירה, ישבו חמשה אנשים, באחד מערבי החורף, סביב לשלחן גדול ערוך בבקבוקים רבים של יין צרפת וספרד, של שכר וקוניאק; קערות שונות מלאות כל מיני אכל עמדו עליו בסדר נכון; שתי מנורות-קנים העומדות בצדי השלחן ואור-הגו מהמנורה הגדולה אשר במקרה, — יאירו את החדר הגדול והיפה.

— האומנם לא יבא הלילה הזה הנה? — אמר אחד מן המסובים, איש צעיר לימים וקרח. לחייו רונת וחורות, לבוש מלבושי תפארת על פי חקי המורה, ולרגעים ישים את ה"פנסנה" על עיניו הקטנות.

— אולי הלך לשמוע את זמרת העלמה וזמברך, כי הלא היא משוררת בערב הזה בתיאטר הגדול, — אמר איש עב ובריא בשר, לחייו מלאות ונפוחות, חוטמו עב וגדול, זקנו ושפמו מגולחים ושער ראשו גוון מאד וקולו קול שפל ועב והוא לבוש כאחד מפקידי מסלת הברזל.

— לא, השיב בעל הקרחה, אני ראיתי את אלכסנדר בן דוד היום בנסעי להבורסא, ויבקשני כי נחכה הלילה לבואו הנה, כי יש לו לספר חדשות . . .

— האם גם אתה, היינריך בן יעקב, תלך להבורסא? שסע אותו איש אחד בדבריו — והלא אין שם עלמות יפות . . . ויצחק בצחוק גדול.

— התקנא בי? השיב היינריך בלעני שפה ויתן את הפנסנה על עיניו ויתנועע על כסאו, או לא תדע כי עשני אבי לאיש עובד מן הבקר עד הערב בבית מסחרו?
— ואולי עוד ישים אביך הנכבד רחיים על צוארך ונתן לך אשה? הוסיף לשאל אותו האיש.

— למשונע והסררדעה כזה עוד לא נהייתי ועוד לא הגעתי לשנות בינה לקחת לי אשה. ענה היינריך וישם את פניו אל כל המסובים ויבט באחד אחד מהם בעיניו הקטנות בנאוה, כמו לו חכמה גדולה יצאה הפעם מפיו.

— האם חמשה יחכו להאחד? קרא בעל לבושה־הפקיד — נמלא את כוסותינו ונשתה לחיי היינריך בן יעקב בן־הבורסא החדש.

— טוב דברת, מיכאל בן מיכאל, קראו שנים שלשה מן המסבים.

— משרת! פתח את הבקבוקים ומלא את הכוסות!

אבל עוד הכוסות בידיהם והדלת נפתחה ועל סף הדלת הופיע איש צעיר לימים אשר בחפזה צחצה את המשקפים טרם נתנם על עיניו.

— שלום לאדוני היקרים ולכל המסובים הנכבדים! קרא הוא בקול נעים וחוק.

— שלום לאלכסנדר בן דוד, לחיי הבא! קראו כולם בצחוק ובהמולה וישתו

את יינם.

— מהר וקח את כוסך לחמם את בשרך, כי הלא גדל הקור בחוץ — אמר

מיכאל מיכאילויץ.

ואמנם לא חכה הבא עד השנות הבקשה וישב אל השלחן וגם מלא את

כוסו כמצודה.

האיש הזה היה כבן חמש ועשרים שנה, קומתו ממוצעת, וקנו הקמץ עשוי במעם נכון, פניו אדומות ומלאות, חוטמו דק וקטן, עיניו שחורות ומוהירות ושערות ראשו שחורות כעורב; שפתותיו דקות ויפות ובפתחו את פיו נראו שניו הצחים כשלג; קולו טוב ונעים, מלבושיו טהורים מאד ונהדרים, טבעת על אחת מאצבעותיו המלאות והיפות ואבן־ספיר מבריקה בה.

— כאשר נכלה את סעודתנו והביאו לנו ממתקים ויין שמפניא, או אניד לכם,

רעי, את החדשות אשר צמתו כאלה הימים בחיי, וגם תברכוני, כי דרכי תהיה צלחה

וטובה . . .

— דרכך? שאלהו היינריך: האם תשים לדרך פעמך?

— עתה שב ואכל בשמחה את לחמך, כי עוד חוץ למועד.

— היינריך צחק ויאמר: אמחר לאכל כי צמא אני לשמע דבריך הסתומים.

כאשר כלו האנשים העליונים ההם את סעודתם וגם שתו יין ושכר כנהוג, והמשרתים

הביאו מעדנים וממתקים, פרי־עץ ויין שמפניא ועלי־קטור, אז פנה אלכסנדר בן דוד

אל רעיו ויאמר:

— שמעוני, רעי, ואספרה לך את קורותי אשר קרוני בימים האחרונים. זה כשני

שבועות מסרו אותי לדין . . .

— אותך מסרו לדין? שמע היינריך אותו בדברים: מה השמועה ששמעת? ועל

מה? האם על בתי־החן אשר גולת ממני? — ויצחק בצחוק רם וישם את הפנסה

על עיניו.

— אם לא תתן לי לדבר את דברי כחפצי או אשכח כל הדרשה אשר הכינותי

להגיד לפני אדוני הנכבדים.

— קח את הממתקים, היינריך, ושב בדומיה, אמר מיכאל מיכאילויץ.

— דבר דבר, כי "הגני מחשה כרנה אשר במים" — הוסיף היינריך בשפת אשכנו.

— ובכן, אדוני הנכבדים, אותי מסרו לדין לפני ימים מושבעים. ואמנם לא

בבית המשפט העליון, רק בבית המשפט הגדול אשר בבית אבי, אשר שם הסכנתם

לקרוא על השלטת כתוב: "בית המסחר של יצחק ענגלשטיין, בניו ושותפיו". אבל גם שם

ישבו דינים וקטיגור ונס אני לקחתי לי סניגור טוב, הלא הוא רענו הנכבד אברהם בן משה גוטיץ, היושב לבטח אתנו . . .

— אתה, אברם בן משה? קרא בקול שרקה היינריך: ואתה לא הגדת לנו דבר? האישי הזה, אשר ישב דומם עד כה, לא ענה גם הפעם את שואלו דבר, רק הביט עליו בעינים שוחקות וצחוק קל עבר על שפתותיו ויארם מעט כמו התבושש.

— ובכן, גוטיץ הנצב לפניכם, אדוני, היה הסניגור והוא גם אמנם המליץ עלי טוב ומעיד אני עליו שמים וארץ כי מליץ אחד מני אלף מצאתי בו, כי הוא דבר שלש שעות רצופות — ובזמן הזה שחה ששה בקבוקים מים קרים — להראות כי לא כצעקתה הבאה עלי כן הוא . . . אבל עוד לא הגדתי כמה האשימוני . . . ואמנם חטאים ופשעים ועונות אין קץ תלו בו, כי עמדתי על דרך חטאים, במושג לצים ישבתי, בשרירות לבי הרע הלכתי, מוסר אבי לא שמעתי ותורת אמי נמשתי וכל היום רדפתי רוח, עזבתי ארחות יושר ומאשה זרה ונכריה לא נצלתי, אשר כל באיה לא ישובן . . .

— סלח נא יקירי אך הפעם: מי היה הקטיגור שלך? שמע עוד הפעם היינריך את הדובר.

— אבוי לך חסר דעה, היינריך יקירי, — האם לא קראת בילדותך את ספרי הנביאים אשר הטיפו לקח מוסרם לעם קשה ערף, על כי אכל ושתה, השכים בבקר לרדף שכר ונבל וכנור היה משתיו? הלא היית בביתי וראית את אביאבי הישיש, את זקנו הלבן היודר על מדותיו, והאם לא חשבת אותו לאחד מאבותינו הקדושים או לאחד מבני הנביאים? והאישי הנכבד הזה אשר אהבתי תמיד לנשק את ידו הרועדת אבל לא לשמוע את קולו הקשה והעז — הוא היה הקטיגור . . .

— אנור לך, רעי היקר, ממקור לבבי — אמר היינריך; ומה יכל עשות סניגור כרענו הנכבד אברהם בן משה גוטיץ אשר רק השתיקה יפה לו? יובט אל עבר פני גוטיץ, אשר צחוק עבר על פניו עוד הפעם ודבר לא עלה על שפתיו.

— הוי, שנית מאד! אמר אלכסנדר, — לולא אברהם בן משה כי אז אברתי אברתי, לולא הוא שעמד להצילני כי אז שכנה כבר דומה נפשי ועוד לא יכלתי לשתות את כוס-השמפניא הזה אתכם, אדוני הנכבדים. לחיי אברהם בן משה הסניגור! הוסיף אלכסנדר בהרימו את כוסו וכל המסובים עשו כמוהו וירימו את כוסותיהם לכבוד אברהם זה: יוהר שמו ככוכב על שמי הסגרות בארץ מולדתנו ובושו כל המאורות הגדולים מפני המאור הזה אשר קמן הוא בראשיתו ואחריתו ישנא מאד.

— ובכן, הוסיף אלכסנדר לספר, כאשר קמה הסערה לדממה: רק אברהם בן משה אשר גם לפניו ספרי הנביאים ובעלי המוסר נפתחים, אשר גם הוא שחה תמיד בשחרות ימיו מן המעין הזה — והוא, התדעו, אדוני, גם הגה ב"תלמוד" שלנו — הוא הכה את הקטיגור מנות נאמנות בכלי מלחמתו של אויבו.

— טוב מאד, קראו שנים שלשה מן המסבים.

— ובכן המתיק את משפטי הקשה ויצא דיני . . . לחיבני חובת גלות . . .

— ולאן ישלחך? שאל אחד מן היושבים.

— בלא ספק לאירקוטסק אשר בסיביר הגדולה, ענה מיכאל מיכאילויץ.

— חכם גדול! אמר אלכסנדר בהלצה: ומה אעשה שמה? לצוד ציד הרובים התחפץ כי אקבל שמה קבלנות לבנות מסלת הברזל ולקחת אותך להיות בונה המסלה?

— לפרים ישלחוהו, קרא היינריך בקול מצפצף ויצחק על המצאתו.
 — הידר, הידר! קרא בקול גדול אלכסנדר ומרעיו אחריו. למען שמור את
 החלב ישימו את החתול בכלי החלב, ולשמרני מדרך המאים ישלחוני לבל" של העת
 ההיה הזאת! . . .

— לא, לא תבינו מעצמכם, ואני אניד לכם: לעדינבורג אשר בארץ שוטלנד.
 — ומי יעץ את העצה הזאת? שאל אחד מרעי אלכסנדר.
 — דודי הנכבד, הארון ולדימיר ענגלשטיין, אחד מבעלי בית-המסחר „ענגלשטיין
 בניו ושותפיו". הוא אהב את האנגלים מכל האדם אשר בארץ, ולו שם בעדינבורג מודע
 בעל בית מסחר גדול, לכן נתן עצתו לשלחני שמה לעבוד את עבודתי בבית ההוא.
 בעדינבורג, לפי דעתו, כולם אנשים צדיקים אשר ימנעו רגליהם מרע ובכל יום ראשון
 יסגרו את בית מסחרם ויהגו בתורת הנביאים. וגם אביאבי נתן צדק לרבריו, אף כי
 לדעתו רק האיש ההוא צדיק וישר אשר יקרא בספר הנביאים דוקא ביום השבת ולא
 ביום הראשון לשבוע, אבל כראותו כי אין עצה אחרת טובה ממנה נתן הסכמתו וחתם
 את הדין בפרוטוקול בחתימתו . . . ובכך מחר לעת ערב אצא את העיר ללכת עדינבורגה,
 לשבת שמה שנה או שנתיים עד אשר אעזב את הדרך הרעה ולבי ועיני תהיינה נתונות
 רק לצבר כסף ולא לפור אותו לריק ולהבל . . . ובכך נשמה, אחי, טרם אלקח מעליכם . . .

II.

אלכסנדר אשר אליו חכו רעיו בכליון עינים ואשר היה עליו עתה לעזב את
 חברתם „הנעימה" וללכת עדינבורגה, לרצות עונו — הוא בן לאחד מגבירי עיר הבירה,
 דוד בן יצחק ענגלשטיין.

על אודות יצחק ענגלשטיין כבר שמענו מפי נכדו, כי תמונתו כפני אחר „האבות
 הקדושים" או כפני אחר „מבני הנביאים", כי אמנם זקנו הגדול והלבן, קומתו הנכונה,
 כתפיו הרחבות, עיניו השחורות והמבריקות מבין גבות העינים הארוכות, והן הוקנה המרחפת
 על כל פניו המלאות — נתנו לו אותו התואר אשר בו יצוירו אבותינו הקדושים בתמונות
 הצירים הנודעים. ואולם לא תמיד היה מראהו כאשר הגהו עתה. בעוד היותו בשחרות
 ימיו לא יכלו בני האצילים והפקידים, אשר להם הלזה כסף בנשך רב, להאמין כי
 „איצקא" הוא אחד מהאבות הקדושים, כי אם ידעו כי „יהודי" נבזה הוא אשר עליו יוכלו
 לדרך ברנל גאווה והוא יכול לבוא לביתם רק בפתח אשר מאחורי הבית למען
 לא יודע לאיש כי „איצקא" בא בחברתם. והמה קבלו ממנו את הכסף וקללוהו קללות
 נמרצות, השביעוהו כלימות וריק ונתנו לו את חתימתם על השטר כחפצו והוא רק עקם
 מעט את חוטמו ושפתיו, כמו צחוק או ששון או תמהון עבר על פניו בלקחו את השטר,
 ובחפזון מהר לצאת מן הבית.

אבי יצחק היה בעל בית חשוב, סוחר באחד מערי „התחום" בליטא, ויתן
 נדוניה לבנו ליקח לו אשה אשר גם היא הביאה עמה נדוניה. ואחר כי להוסיף חנות חדשה
 על החנויות הרבות בעירם לא מצאו האבות לטוב לבניהם, אשר עוד ישבו על שלחן
 אבותם ואכלו לחם והולידו בנים ובנות, — לכן נמלך להם כי יצחק יתן את כספו בנשך
 לבעלי החנויות, אשר ישלמו מעט מעט בכל שבוע ושבוע, המלאכה הקלה הזאת הניחה
 לו ליצחק שעות פנויות הרבה בכל יום, אשר לא ידע כמה למלאותן גם אחרי האריכו

כתפלה ואחרי דברו את דבריו עם כל הבטלנים ואחרי למדו מ"חק לישראל" סדר היום וגם אחרי שתי יין את החסידים רעיו, — ויוסף לדרוש ולחקור אחרי "פרנסה" אחרת. אולם לשלוח במסחר ידו ירא, פן יאבד כספו בענין רע, לכן החל לבא בבית גם את האצילים בעלי האחוות, להלוות להם כסף, אשר חסר להם תמיד למלאות נפשם בהוללות ובזוללות. ובמשאו ומתנו עמהם למד שלשה דברים אשר עליהם העמיד את עולמו ויסוד עשרו והצלחתו: לכוף ראשו ולתת כעפר נפשו לפני האדירים האלה, להרבות בנשך ובמרבית, ולהתהלך עם האצילים לפי רוח העת, אבל לא בדרכיהם ובמעלליהם.

ובימים ההם נתנה הרשות ליהודים אחרים לבוא גם כפנים הארץ, ורבים מהיהודים עזבו את מושבם וילכו לתור להם מקום מנוחה בין עם הארץ. וגם יצחק ראה כי צרה עירו מהכיל את עשרו ומעטים האנשים הגדולים אשר יבקשו כספו לפי ערך רכושו, וימלך לבו וילך אל צדיקו, רב החסידים, לשאול בעצתו, ואחר אשר ברך הקדוש את דרכו בשם ה', הלך יצחק לעיר הבירה וביא אתו את רכושו, עשרים אלף שקל כסף, ועוד השאיר מכספו גם לאשתו, שתוסף גם היא לתת בנשך ל"מיודעיו" הנאמנים והבטוחים, למען לא תרבה בהוצאות ביתה.

את האמת אני כי ברכת הצדיק באה ונהייתה, ומה גם כי האלוף הנודע פשענסקי, אשר לו אחווה גדולה בקרבת עיר מולדת יצחק, הוא היה בעורו. האלוף שתי ממעין "איצקא" בכל עת אשר מעינותיו הרבים, אשר מהם לקח זהב וכסף למכביר, חרבו ויבשו, ואף כי בבואו לעיר הבירה ויהי לשר בגדוד רוכבי המלך, אז עלו גם הוצאותיו לרוב, וישמח מאד כי בא "איצלע" שלו גם לעיר הבירה וידמה בנפשו כי רק מאהבת הפרטונה אליו שלחה לו לפניו את היהודי הזה, כאשר כן דמה יצחק כי רק על פי ברכת הצדיק הזמין לו ה' את "אלופ".

ולהורות להיהודי על טוב לבנו ועל כי היה נכון, לדבריו, להקריב את נפשו קרבן לאלופ היקר הנשגב והנעלה, — נתן האלוף פשנסקי מכתבים על יד היהודי לרבים ממכיריו, שרי הצבא והפקידים הגבוהים ובני האדירים, כי טוב להם לקחת מהיהודי הזה את כספו, אשר נכון הוא תמיד לתתו להם.

ובכן ראה יצחק והתבונן כי מעט כספו מאד, וגם הכסף הנשאר בידי אשתו, — למלאות את נפשות הצמאים להונו, לכן התאמץ בכל כחו ואמץ רוחו להרבות מזה את רכושו למען יוכל למלאות חפץ כל מבקשיו ודורשיו הרבים; ואמנם, אחרי שתי עשרה שנות עבודה מאז בואו לעיר הבירה, הנה הגיע למטרתו, ועוד לא "איצלע" יקרא, כי אם יצחק בן שמואל ענגלשטיין סוחר ממדרגה ראשונה, בעל בית מסחר לשטרות. והבית הזה קנין כספו הוא ועומד באחד הרחובות הגדולים ועל השלט אשר כביאה לבית המסחר כתוב הדר שמו ושם משפחתו רוסית וצרפתית. ולא הוא ינוע עוד עתה על כל בית לבקש כי יקחו את כספו ממנו בנשך "קטן", כי אם אליו יבואו השרים ביראת הכבוד וגם סרסורים רבים למיניהם, וגם אל הבורסא הוא בא לעשות מסחר בשטרות ובניירות של חברות שונות, ושמו הטוב הולך הולך וגדל.

אבל לב יצחק לא נאה ולא רם בעלותו על מרומי ההצלחה ולא עזב את מנהגי אבותיו, אף כי, כמובן, כבר היה לבוש מלבושי-כבוד, כיאות לאיש זקן ונשוא פנים כמיהו. ביתו גדול וטוב והדרים רבים לו ובהם כלים יקרים, והכלים האלה אהובים ונחמדים להזקן, כי יזכירו לו ימים מקדם: הנה המנורה היפה והיקרה הזאת קנה מאת השר מ., אשר לו הלוה ימים רבים; והארנו הגדול הזה, העשוי מעץ ארו

וצעצועים ופרחים שונים מפותחים עליו. רכש לו מאת האלוף ס. מיודעו מלפנים, עוד מראשית עת בואו הנח; וכל כלי חדר האורחים, הכסאות והמטות והשלחנות הקטנים מרהיבי-עין והפסנתר המשובץ זר זהב ופרחים נחמדים למראה — כל אלה עמדו ימים רבים בבית הפקיד ג. מכירו, והוא היה „איש-רע“ לפי דברי יצחק (כי מת הפקיד הזה בדמי ימיו וחמש מאות שקל כסף, אמר תמיד יצחק באנחה, אבדו בידו). וחדר משכיתו גדול ורחב ידים ומלא כלים מכלים שונים אשר יש מהם שמקומם פה ויש אשר מקומם בחדרים אחרים ונקבצו ונאספו בידי בעל הבית לפי בינתו, במשטר ובסדר לראוה כם. בחדר-משכיתו זה היה גם מתפלל בכל ימי חול וקורא ב„חק לישראל“ את שעורו כמנהגו, ובימי השבת ובימי מועד היה מתפלל במנין שלו אשר בבית השני בפנים החצר במרתף. כי ללכת רגלי לבית התפלה הגדול לא חפץ. אבל בניו לא התפללו בימי חול כלל ובימים הנוראים הלכו לשמוע אל הרגה בבית התפלה לנאורים, אשר שם ישיר החזן הנודע עם המקלה.

ו„בניו“ אלה אשר אמרתי הלא המה עתה שותפים לאביהם בבית המסחר הגדול אשר בשמו יכונה: „בית המסחר של יצחק ענגלשטיין בניו ושותפו“, והמה אנשים ידועים ונכבדים בכל העיר. האחד, הוא דוד בן יצחק, ראש בית המסחר; והוא אחד מבני הבורסא אשר לשמו ייחלו אנשים רבים וירגו מפניו. כי אם הוא אומר: אינני קונה, ונפל מחיר השטרות; ואם יאמר: אקנה, ובאו הסרסורים (הידועים ככנוים „ארנבות“), והביאו לו שטרות לאלפים, והקול הולך וחוק כי דוד ענגלשטיין קונה, ועלה מחיר השטרות האלה למעלה. והשני הוא — ולדימיר בן יצחק ענגלשטיין אשר יחשוב את עצמו ל„אריסטוקרט“ גדול, ובפרט מיום החל לסחר את ארץ אנגליא והיה פעמים הרבה בארץ האנגלים וידבר צחות, לפי דבריו, בשפת הארץ ההיא, וגם בשפת אשכנז וצרפת. ולדימיר הביט על עצמו כעל איש מרום ונשא, שכל דבריו צריכים להיות שקולים וספורים, וידבר מעט בשבתו כמסבת רעים ומכירים, אבל כל הנה אשר יצא מפיו חשב לתורה ולחוק. הוא קרא ספרים בפילוסופיא, במחקר ובדברי-הימים וגם ספורים, והיה אומר, כי רק הספורים בשפת אנגליא טובים ונכוחים, וגם היה קורא שנים-שלשה עתונים גדולים בכל יום ויום. בהליכות חייו היה „קונסרווטור“ גדול, וכן אמר תמיד על עצמו, והיה בא בימי החג לבית התפלה ועומד על מקומו ברום-ערך, כמו הוא היסוד שעליו עומדת התפלה ביום ההוא. והוא גם חבר נכבד לאגודות צדקה אשר להיהודים ואשר לבני עם הארץ.

אחיו דוד היה איש זריו כמלאכתו והיה אוהב לשבת בחדרו אשר בבית המסחר ובזריות גדולה היה מנהל את כל העסקים הרבים של בית המסחר. ההגיון והקריאה לזרה היו לו. וכאשר הביא המשרת בבקר בבקר את עלי-העתונים, היה קורא רק את הקורסים השונים ואיזה טלגרמות נכבדות בדברי הליכות עולם.

שניהם נולדו בעיר מולדת אביהם יצחק, ובעורם ילדים קטנים באו לעיר הבירה, וכאשר הצלחת אביהם עלתה למעלה, לקח להם מורים מתלמידי בית-המדרש הנבה וגם דרש מהם כי ילמדו בהתמדה תלמוד עם המלמד אשר בביתו ישב תמיד; אבל לבית-ספר לא נתנם לבוא, כי ירא פן יהיו ל„אפיקורסים“. והבנים קראו ולמדו מכל הבא בידם, ובפרט ולדימיר, אשר היתה לו נטיה להגיון ולחכמה, וילכו בדרכיהם אשר זרו לאביהם. וכאשר גדלו ולקחו להם נשים מבנות גבירים נודעים, אשר גם עליהן עברה הרוח-החרשה, חיו איש איש בביתו ואביהם לא יכל להניאם מעשות את אשר לא ישר

בעיניו. רק בעוד אביהם חי לא חפצו להכעיסו ברברים אשר ידאיכו את לבו מאד, לכן לקחו גם בשור כשר מן האמלז ולא נסעו במרכבה ביום השבת אם ידעו כי יִרְדַּע המעשה הזה לאביהם, ובכא אביהם לאכל אתם לחם על שלחנם לא שמו על השלחן ביצירתה או נבינה המובאה מארץ שוייץ; או כי בא ביום השבת אל ביתם, או לא פראו בנותיהן הקטנות על כלי שיר, והבנים בעצמם לא הקטירו או את מקטרתם.

ולדור בן ושמו אלכסנדר, אשר ראינוהו בבית-המרוח, הוא בנו בכורו. — בילדותו היה רך וענוג ומתהולל ולא כהו בו אבותיו, יען אשר אמו קראה בספרים, כי ראשית החנוך הנאמן הוא החופש לרוח הילד. לכן התהולל תמיד כעיר פרא וימרר את חיי המורה הצרפתית אשר לקחה אבות אלכסנדר לחנכו וללמדו שפות. וגם לא שמע בקול אביו ובקול אמו, רק מפני "הוקן" ירא תמיד, כי כבואו אל בית בנו היה משיף מוסרו לנכדו הקטן וגוער בו בקול זועף: רע המעשה כי הולך אתה בשרירות לבך, בן סורר ומורה, ואני אנרשך מביתי אם עוד תשתולל ולא אתן על ירך הצעצועים אשר קניתי בעד אחותיך ואחיך.

בן עשר שנה הובא לבית-ספר פרטי אשר שמה רק בני האצילים ובני העשירים יבואו לשמוע לקח, כי אמרה אמו — אף כי היתה "ליברלית" מאד — לא טוב לילד לשבת על ספסל אחד בבית ספר להממשלה עם כל נערי-בני-בלי-ישם ופחותי-עם, פן ילמד את דרכיהם ומנהגיהם הזרים והרעים; ופרגנו אחד, אשכנזי, יושב אז בכיתם לחנך את הילד ולהדריכו בדרך נכונה ולשמור על מעלליו. ועוד שני מורים היו באים לביתם: האחד לשנן אתו את הלמודים אשר שמע בבית-הספר, והשני מורה זמרה ושיר. אבל אבי אביו, יצחק הוקן, דבר תמיד על לב הורי אלכסנדר, כי צריך ללמד את הנער גם תורת ישראל, ותחי המלחמה ארוכה בין הוקן מדור הישן ובין אם אלכסנדר הליברלית, עד שנברה יד "הוקן", ועל פי דברי בנו ולדימיר, שגם הוא הסכים לדעת הוקן מפני שגם האנגלים מלמדים את בניהם תורת הנביאים וקדושה היא בעיניהם מאד — לקחו לאלכסנדר מורה עברי, אחד מהסופרים הנודעים לשם אשר חי בחסד נבירי עמו בעיר הבירה, והוא היה בא שלש פעמים בשבוע לתרגם לכן הרך את התורה והתפלה מעברית לרוסית.

בן עשרים שנה כלה אלכסנדר חק למודו בבית הגמנוזים ושלש שנים לפני זה אמרה אמו כי כבר רכש לו בנה אלכסנדר ידיעות רבות "בתורת-היהודים" ותתן חופשה להמורה העברי; והלא אמנם רבו מאד למודי הנער בבית-הספר, אשר עליו להקדיש להם כל עתותיו, ומאין יקח לו עוד שעות פנויות מעבודה להנות גם בתורה? והצדק אתה, כי זה שתי פעמים נכשל אלכסנדר בעמדו למבחן ולא יכול לעבור ממחלקה אל הגבוהה ממנה, לכן הקלו מעליו את משא הלמודים ואמרו די "לתורתו".

בהכנסו להאוניוורסיטט, להמחלקה לתורת המשפטים, היתה שמחה גדולה בבית, וביותר רבה השמחה לאם אלכסנדר; הלא היא ראתה, כי שקירתה בחנוך הבן עלתה יפה מאד: הוא עתה בחור חסין כארו, יפה-המראה ואריסטוקרט בכל הליכותיו ומדבריו; הוא יודע היטב שלש שפות חיות מלבד שפת ארץ מולדתו וגם פורט על הפסנתר וקולו נעים וטוב, ובחדרי לבה שמחה גם לדעת, כי בנה יבין שפת עבר ויכול להניד שנים שלשה כתובים מן הנביאים, אם המקום והזמן צריכים לכך.

והלא גם הפעם גברה ידה במלחמתה על דבר בנה, כי הוקן וגם דוד אישה אמרו, כי לכל זמן ועת לכל חפיץ: עת ללמוד חכמות ועת לשיר בשירים, ועתה עת לשבת

בבית-המסחר ולהכין את עצמו לדעת פרטי החשבונות ומחיר השטרות וכו'; אבל היא באחת, כי על בנה ללמוד בבית מדרש הגבוה תורת המשפטים, למען יהיה מוכתר בשם קנדיט לדת ולדין. ומני אז חשבוהו ל"איש", אשר יוכל ללכת בדרכו הישרה בעיניו. ויתנו לו כסף רב מדי חדש בחדשו על "הוצאותיו הקטנות". בימים ההם התודע אלכסנדר לחברו השומע לקח בתורת המשפטים, אברהם בן משה גושין שמו, אשר היה לו עתה לסניגור טוב, כאשר שמענו.

III.

גושין בא לעיר הבירה לשמוע לקח בבית המדרש הגבוה לתורת המשפטים. אביו משה היה סופר בבית-הפקידות בעירו, כי בימים ההם יכלו עוד גם יהודים למצא פרנסתם מהעבודה הזאת. ואף כי עשרים שקל כסף לחדש היה משכורתו בבית הפקידות וגם קבל מתנות קטנות מאת הבאים להגיש איזה בקשה או לקבל תעודה. — יכול היה משה גושין לכלכל את משפחתו הגדולה רק בדוחק; ובכל זאת לעשיר נחשב בעיני רבים מאחיו העניים ולבעל-פרנסה אשר קנאו בו רבים.

משה היה בעיני עצמו מעין פקיד, לכן היה תמיד לבוש מלבושים נקיים וכתנת מנוהצה, וביתו היה נקי והשלחן והכסאות היו עומדים במשטר נכון, אף כי על רבים מהם נראו אותות זקנה, ועל כל חלון מסך קטן מנייר, מעשה ידיו להתפאר, מקושט בצעצועים ובפרחים; רבים חשבוהו ל"משכיל", אחרי אשר בנך קצר לבש וגזו את פאותיו וגם מעט מוקנו ובימי חול לא הלך לבית התפלה, אבל חשוב ומנובד היה בעדתו על טוב לבבו, על רוח החן והחסד אשר רחף תמיד על פניו ועל כי עור בעצתו לאחיו היהודים כבואם לבית הפקידות — רק בעד מתנה קטנה.

בנו הבכור למד בבית-ספר-לעם בעירו, ואחרי אשר כשרונותיו היו קטנים וכתב ידו יפה להפליא, לכן לקחהו אביו להיות לו לעזר, ועליו היה לרשת את כסא אביו בבית הפקידות; שני בניו האחרים למדו מלאכת חרש ברזל ויהיו לבעלי מלאכה בעיר הפלך, רואים שכר טוב בעמלם. אבל אברהם בנו עלה בכשרונותיו מאד, ואחרי אשר גם בחדר הפליא את מלמדיו בשכלו הודך ובכח זכרונו הנפלא, לכן נתנהו אביו לבית-הנימונים אשר בעיר-הפלך, הקרובה למקום מושבו.

— בני יקירי, אמר משה אל אברהם בנו בהפרדו ממנו. — משכורתו מצערה היא, והלא תראה כי עלי עוד משא אחיך הקטנים ואחיותיך אשר עוד מעט יגיעו לפרקן, לכן תתאמץ למצא לך מקור טחיה עד אשר תכלה את חק למודך והיית לאיש נודע... כשרונותיך טובים מאד, אל תתרוועע עם חטאים ואנשי בליעל והגית יומם ולילה בלמודיך, שהם יביאוך אל מחוץ חפצך לשמחתנו ולאשרנו... וגם בכל יום ויום תתפלל אל אלהי אבותינו, כי הוא בחסדו הגדול ינחך בדרך צלחה. בשנה הראשונה אשלח לך מדי חדש בחדשו שלשה שקל כסף למחיתך ואשלם תמיד שכר הלמוד בבית הספר. וינשק אברהם לאביו ולאמו ולאחיו ולאחיותיו ויקח את שלשת השקל הראשונים וישב בעגלה גדולה טעונה עוד חמשה-עשר אנשים ובעד שלשים אנורות הביאוהו לעיר הפלך.

ובעיר הפלך רבים מבני היהודים שוקדים על למודיהם בבית הנימונים, ואליהם התחבר אברהם כבואו אל העיר המזורה לו, ויקבלוהו התלמידים בטוב לב ובזרועות

פתוחות, בראותם כי רבה תשוקתו ללמוד, ויחלו ללמדו הידיעות הנחוצות הנם אין כסף. וכעבור שמונה חדשים, אשר בהם שם לילות כימים וילמוד בהתמדה עצומה בחררו הצר והקטן, אשר שכר לו, יחד עם עוד שני תלמידים, בבית אלמנה עניה. — נתקבל להמחלקה הרביעית של הנימנויום, וכל המורים ראו כי כשרונות הנער גדולים ושוכים מאד. או בא אביו, משה, אל עיר הפלך, ומרב שמחה בכה האב בנשקו את בנו היקר ויקנה לו בגדיי תלמיד ישנים במחיר מצער.

ואברהם עשה כמצות אביו ובקרוב מצא לו בעזרת חבריו למודי-שעות בבית אחד בעד שלשה שקל לחדש ועוד לא בקש מאביו עזרה. ובשנה השניה נתנה לו גם חפשה משכר הלמוד בעד חריצותו הנפלאה.

ואת שתי המצות אשר צוהו אביו קבל עליו אברהם לקים כל ימיו: ללמוד בהתמדה יומם ולילה ולהתפלל בכל יום טרם לכתו לבית הנימנויום, אף כי הדבר השני נתנהו לחרפה ולבוז בעיני חבריו היהודים. אבל כולם, חבריו ומוריו, כבדוהו מאד עקב ידיעותיו, חריצותו ושקידתו וטוב לבו, אף כי לא היה יפה מראה, כי היה גבה הקומה לפי שנותיו, דל בשר ולחיו צנומות ורוות, חושמו דק וארוך ושפתותיו קטנות וצרות וכולמות כפי העוף, הסנטר חד וקצר ומצחו גדול ורחב ושער ראשו שחורות, אבל עיניו, אשר מראה תכלת להן ורוחיהן יצוקה בהן, ושחוק קל אשר ירחף תמיד על שפתותיו — פארו את פניו ולקחו לב כל רואיו, וקסם נפלא היה בלבו למשוך אחריו את כל יודעיו בדברי חן ונועם, והיה האישי אשר ישב בחברתו ישמע בשום לב לאמרי פיו וימשך אחריו בחבלי אהבה ורעות. בהיותו במחלקה השביעית נודע כבר שמו בכל עיר הפלך לא רק כתלמיד מקשיב, כי אם גם כמורה טוב ונאמן, וכל העשירים בקשו קרבתו, כי ילמד את בניהם למודי-חול. הצלחתו זאת החלה מיום אשר שר העיר בעצמו לקההו, על פי דברי מנהל בית הספר, להיות מורה לבנו בלשונות רומי ויון, ואז הבינו פתאום גם עשירי היהודים את ערכו, ותלמידיו רבו, עד כי הרויח די צרכו וגם היתה לאל ידו לשלוח פעמים אחדות עזרה לאביו, כאשר נתנה אחותו הבכירה לאיש. ובכל עת בואו לעירו הקמנה בימי הקיץ קרבוהו מאד כל בעלי הבתים, ואפילו הפקידים, כי ידעו שהוא „קרוב למלכות“, כי הוא המורה בבית שר-עיר הפלך, ובנאוה ובנדל לבב עוד הוסיפו החסידים לדבר:

— ובכל זאת הלא הוא „ירא שמים“ ויתפלל בכל יום ויום, מניח תפילין ובשבת לא יכתב . . .

— משרש טוב יצא גם גזע ישר, הוסיפו אחרים: הלא גם משה „שלנו“ הוא כמו פקיד ובכל זאת הנהו ירא שמים ואיש יהודי פשוט ולא יקח מאומה מן העניים בכואם לקבל תעורה בבית-הפקידות. ברוך הוא וברוך בנו!
אחרי כלותו את חק למודו בנימנויום, נסע אברהם לעיר הכירה לכא לבית המדרש ללמוד תורת המשפטים, שכן גם היתה עצת אביו.

— אם תבא אחרי כן, אמר אביו, אפילו לעירנו או לעיר הפלך, תקבל שכר טוב בהיותך מליץ בבתי-הדין, כי הלא כולם יודעים את שמך ולי מכירים רבים בבתי-המשפט. ומכתב נתן לאברהם שר העיר אל אחד ממיודעיו בעיר הבירה, כי ישם עינו על הנער העברי הזה, אשר כשרונותיו מרימים אותו למעלה ויהיה למופת לרבים. ואמנם גם פה מצא לו תלמידים בבתי האדירים והעשירים, וגם עשירי ישראל קרבוהו בראותם כי אצילי בני עם הארץ יקרבו כמו נניד את העלם הזה, לכן בא גם לביר ענגלשטיין ללמד את הבנים הקטנים ויתרועע את אלכסנדר בן דוד אשר במחלקה אחת למדו תורתם, ויהי

אברהם לו לעור בשננו אתו בימי הבחינות את הלמודים והשעורים אשר לא שמע אלכסנדר מפי המורים בומן הלמוד.

הן איש כאלכסנדר, אם לא יבא לשמוע לקח מפי הפרופיסורים, לא יאמר לו איש דבר, ומה לו לשקוד בכל בקר על דלתות האוניוורסיטט אחרי אשר בלילה שמח את לבו עם רעיו הרבים מבני האצילים? ואיך לא ישמח בחור זה בילדותו ואיך לא ייטב לבו בימי בחרותו ואיך לא ילך בדרכי לבו ובמראה עיניו? והלא כסף רב היה שמור לו — בזה היה בטוח בכל עת ראותו את החדרים הגדולים והמשרתים הרבים בבית מסחרו של אביו, וכי טוב לאדם לשמח את נפשו — זה שמע תמיד מפי אהביו ורעיו הנחמדים, אשר אהבוהו וישמחו לקראתו תמיד בכואו בחברתם ויקראוהו בשם המאושר, יען אשר כסף והשכלה, יפירותאור ולב-יצוהל נפלו לו לחבל, וכן חשב גם בנפשו.

ואת אברהם בן משה התרועע אלכסנדר ויקההו לפעמים למסבת רעיו ויאמר לו תמיד: אם תחפוץ להיות איש מן הישוב לבא בין גדולים, ולא להיות כותב בקשות בעיר קטנה, אם תחפוץ להיות מליץ נודע בשערים בעיר הכירה, — עליך לבוא בחברת אנשים ידועי-שם, לדעת דרכם והנינם והלך-ירוחם, וכל זה יהיה לך לחומר למאמרי-מליצותיך העתידיים.

וגם אברהם הפץ לבא לעתים מוזמנות בחברת האנשים העליונים האלה, אם כי זרו לרוחו וכמעט תמיד ישב במנוחה ובדממה ויביט בשחוק קל על שפתיו אל כל הנעשה לעיניו, ובני העשירים כבדוהו עקב חרוד שכלו ולעג שפתיו.

פעמים הרבה דבר אברהם על לב רעהו לעזוב את הדרך הזוללה והראה לו על שאלות החיים אשר תצמחנה בעת הזאת וכי על כל איש בר דעת ושכל בריא להקדיש את כחותיו לעבודה ולמעשה.

— אבל, היה אומר אלכסנדר לרעה, מה יתן ומה יוסיף לי עובי את החיים העליונים כפי דבריך? למה ולמי אקדיש את כחותי? הן עוד שנים אחדות תעבורנה ועלי לשבת בבית מסחר אבי, כי הלא למליץ לא אהיה, עבודת הקהל לא אקח עלי... — אם המקרה הרימך על ויתן לך חכמה ודעת ועושר, הלא תוכל להביא עזרה רבה גם לאנשים רבים קרובים לך.

— למי?

— לו גם לאחינו היהודים המרודים...

— להיהודים? איזה עזרה ומשען אוכל לתת להם מבלעדי נדבות לאיזה חברות

של צדקה? ואיזה עזרה צריכים הם? הימים הרעים כבר עברו ואינם. זכיות טובות נתנו להם בכל הארצות הנאורות וכמעט אין הכדל בינם ובין העמים האחרים. גם בשאר ארצות עוד לא ירדפום בחמה, בנייהם יוכלו לבא לבתי המדרש לקנות חכמה ומדע; ואם המה יסירו מעליהם את הבגדים הצואים, את מנהגיהם התפלים — והיו ככל האדם אשר על פני האדמה... כל שאלת היהודים רק אחת היא: למהר להרוס את הקיר אשר בנו אבותיהם מסביב להם למען הכדילים מכל עמי הארץ. כן גם דעת אבי, היודע היטב דרך עמנו, וגם דעת דודי.

— אתה לא תדע דרך עמנו וגם אביך ודורך לא ידעו, לכן תשפטו בתפזה על

דברים כאלה; לא קיר, כי אם תהום נורא מפריד ומבדיל בינינו ובין עמי הארץ...

ומה הוא התהום הזה לפי דבריך?

— אני עוד לא הגעתי לברר גם לי לעצמי את מהותו ותכונתו, אבל כי ישנו והוא לפנינו — זה למעלה מכל ספק בעיני. לדעת ולהבין את התהום הזה ולבא לעזרת האנשים הרבים העומדים שמה ולא יעברוהו — זו היא חובת כל איש יהודי בזמן הזה אשר ההצלחה עשתה לו כנפים ותביאהו בטח מעבר לתהום הזה.

— חדות ומליצות בפיך, ידידי, ואין להן תמונה ודמות.

— אולי כן הוא. אבל רואה אני, ורבים רואים כמוני, כי השמים הטהורים יתקדרו בעבים: אולי ייליל הרוח ותבא הסופה, ואנחנו לא נמצא אז מקום מסתר ומפלג. לכן טוב יעשו אלה מבני הנעורים אשר ילמדו לדעת ולהבין דרך העם הזה, דברי ימיו, משאלותיו ותכונת רוחו... וזאת גם עליך לעשות...

— די לי כי למדתי על פי אבי-אבי הוקן כמעט כל ספרי התורה והנביאים וידעתי כי גם אז אהבו את השמחה ומאסו בחיי-הגזירים — השיב אלכסנדר בצחוק — ואם באמת עברי אנכי, עלי ללכת בדרכי אבותי מעולם...

(עוד יבוא).

תולדות השפה ותורת דרוין.

כאח

יהושע בן מנחם שמייןברג.

In einer fernen Zukunft sehe ich Felder für noch weit wichtigere Untersuchungen sich öffnen. Physiologie wird sich auf eine neue Grundlage stützen, sie wird anerkennen müssen, dass jedes Vermögen und jede Fähigkeit des Geistes nur stufenweise erworben werden kann. Neues Licht wird auf den Ursprung der Menschheit und ihre Geschichte fallen.
(Charles Darwin).

In den Atomen der Sprache muss die Erkenntnis ihres wundervollen Baues gesucht werden, und von dem archimedischen Punkte des natürlichen Lautsystems wird sich — ich wage es zu hoffen — die rationelle Umwälzung der jungen Sprachwissenschaft vollziehen.
(Moriz Thausing.)

א) בקרת דברי החוקר שלייבר.

רוח המחקר הטבעי אשר עבר בימי דורנו על כל תורות המדעים למיניהם צרר בכנסיו גם את מחקרי שפת בני האדם ותולדותיה מימי קדם. כבר חרצו משפט ראשי חוקרי השפה לעמים, כמו מיכאלי, ארלונג, גוניוס, וי הומבלדט, בונזן, כי עלינו לבקש לתולדות גרם השפה ונדולה דרך אחד עם דרך תולדות כל צאצאי היקום המשתנשים. את גרם השפה ידמו החוקרים לעץ משלה שרשיו ומאריך בדיו ופארותיו עד אם יזקן וימות. דמיון תולדות השפה וגרמיה לתולדות צאצאי היקום המשתנשים נתן בלב החוקרים האחרונים לחשוב את גופת השפה ומערכי בדיה וגרמיה ליציר טבעי, אשר יציץ בפי בני האדם נושאי ויתפתח וישתגשג, כיתר צאצאי היקום בחקות חיהם הנעלמים, עד אם יזקן ויאבד ואיננו. ואחרי אשר העמידו את גרם השפה בין צבאות היקום המשתנשים, יקוו, כי עוד יבוא יום ונגלו לחוקרים מצפוני חקות החיים המסוגלים לשפה ומשפטי הלויץ עצמיה והתפתחותם. אחד הנדולים אנשי המופת במחקרי הלשונות, אויגוסט שלייבר, ישים מקום לשפה ומולדותיה בין מערכות צבאות היקום כולם. הגיוני לכב אביר חוקרי

הטבע, ריון, על דבר תוצאות צבאות היקום למיניהם, על ידי חליפות והשתנות מאלופות, שעברו עליהם בנסבות שונות מדורות עולמים, והתקום מהם השרידים אשר יצאו כפליטים ממלחמת התקומה, מלחמת החיים, — ייחס החכם שלייכר גם למחקרי השפה ומולדותיה. רק בדרך הזה יגלו, לפי דעתו, לחוקרים, באחרית הימים, חקת חיי השפה ומשפטי מולדתה והליכותיה בילדותה. והנה אנחנו כי ערב לבנו לבחון את משפטי החוקר הזה ואת הדרך אשר יורה לפנינו לבוא אל מחוז הפצנו, הנעלם עוד מעין כל, נצדק יותר בשפטנו, אם נערוך לפני הקוראים את דבריו כלשונו במאמרו „תורת דרוין וחקר השפה“¹. במאמרו הזה יאמר שלייכר (צד ו'): „השפה היא מצאצאי היקום המשתגשגים, שנבראה לא ברצון האדם, והיא תפרה ותגרל ותשגשג על פי חקת החיים המסוגלות לה, עד כי תוקן ותמות. גם בשפה נגלו מערכי החיוניות כלם הנקובים בשם „מלחמת התקומה“, ולפי זה, הגלטיקא (חקר השפה) הוא אחד ממחקרי הטבע, ודרך אחד למחקרה בפרט ובכלל עם מחקרי צבאות היקום כלם“. ושם (צד כ"א) יאמר עוד: „כל הלשונות הנעלות בעוז בדיהן ובחקף גרמיהן, כמו אֵם הלשונות האינדוגרמניות, אשר יש לאל ידנו לבוא עד חקר תכונתה, — תשימנה נגד עינינו עדות נאמנה במכנה גייתן, כי ראשיתן היה מצער, מספר תמונות דלות וקצרות, אשר השתגשגו והתרחבו לאט לאט, כי עשו בדים ותשלחנה פארות. בנין כל שפה יורה לנו, כי תמונותיה הראשונות קטנות וקצרות היו, כדמות התמונות הבודדות, שנשארו בקדמתן בלשונות שונות עד היום הזה, כמו שפת הסינים (chinesische Sprache). סוף דבר, ראשית כל שפה ומוצאה היו ציוני קולות ומבטאים בודדים מסמנים את הנגלה לעין אדם או את העולה על לבנו ורוחו, והאדם השתמש בהם כמו שהם, בטרם נוצרה להם אות ליחס פרטי ולנטיה פרטית. במעמד הקדמון הזה לחיי השפה לא נכרו עוד בה שמות או פעלים ויחוסם ונטייתיהם וכו'. ננסה נא הפעם להוכיח את משפטנו הזה במופת אחד למשל: התמונה הקדמונה למלים הגרמניות שפת הודו־גרמנית הקדמונה — dha בי המלה dha בהוראת עשה, פעל, שם (בשפת הודו הקדמונה dha בבקשרית הקדמונה da ביונית δε בליטוית ובסלית dha, בנתית da בגרמנית העלית ta) תצא לנו כעקר השרש לכל המלים שהסתעפו ממנו. . . ואחרי ימים רבים, כהתרחב שפת הודו־גרמנית, באה המלה הזאת שנויה מפי המדברים וגם נוסף לה עוד שרש אחר ליחס פרטי, כמו ליחס המדבר dha dha ma שלכל אחד מחלקיו היה גם שמוש לו לבדו. באחרונה התכוצו המלים האלה למלה אחת dhadami ולקץ הימים לתמונת thue. ובכן נראה, כי במלה dha הקדמונה ספונים היו כל היחסים השונים: שם פעל ונטייתיהם, בלתי נבדלים עוד בהוראה מיוחדת ובלתי מבוארים, כמו שנשארו עד עתה בשפות אשר עמדו ונתרו בקדמתן עד היום הזה. וכדמות המשל הזה היו גם תולדות המלים כלן בנות שפת הודו־גרמנית.

לעמדת הדמיון הזה מקבילות. כנראה, גם תולדות בדי הצמח והחי ביקום. הקן הפשוט (einfache Zelle) היא התמונה הקדמונה להם, כשרש למלי השפה. בדי הצמח והחי נבראו בודדים לאין מספר באחד ממועדי היקום, וכן גם הציונים הפשוטים בקול דברים בשפת בני האדם. וכדמיון הקנים הפשוטים שהשתגשגו באחרית הימים לתמונות שונות למיניהן, כן השתגשגו גם שרשי השפה בתולדות תמונותיה למיניהן.

¹ Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft (Weimar 1878).

ושם (צד כ"ז) יאמר עוד: "בתקופות דברי הימים לכני האדם נראה לשונות שונות למיניהן תמות וכלות ולשונות חרשות נוצרות ונכנות מחרבותיהן".

דברי אביר חוקרי השפה הוה היו לי בראשונה למושג נפש. כי אנכי מעודי הסכנתי לראות בהליכות השפה ובמערכי בדיה חקות מתאימות עם חקות יתר היצורים המשתגשגים ביקום, ולכבי שמה בשמעני מפי נשיא חוקרי הלשונות דברים כמחשבות לכבי אני. אולם אחרי בחני את דבריו בשום שכל סבותי אני ליאש את לכבי משמחתי הזאת. דמיון שרשי השפה לקנים המשתגשגים בגוויות החי והצמח רק בגלל טבע מלי השפה להשתגשג ולחיות ולמות — הוא רק דמיון מליצי, הנעים לאוזן, אך הנפש לא תרוה ממנו. מן המשל והמופת אשר ערך לפנינו החוקר שלייכר נראה ברור, כי באחרית הימים החל המדבר לבטא את המלים תאומים, ולמה? למען יחד למלה עוד ענין צדדי, ואם כן הלא השנות המלה היא רק מולדת הויץ ולא מיוצאי חלציה, מה שאין כן בקני החי והצמח, המולידים מעצמם ומטבעם קנים חדשים, מולדת בית, בדמותם וכצלמם. ולפי זה נברלה השפה מן החי ומן הצמח. והנברלים האלה בחייהם יותר עוד נפרדו במותם. נפתולי התקומה, מלחמת החיים במיני החי והצמח, הם מלחמת איש ברעהו ונצחון האחד על משנהו; מה שאין כן בלשונות, שבהן תתכן רק מלחמת נושאי הן איש ברעהו, ונצחון שפה אחת על רעותה מוצאו לרוב מענינים מדיניים, וחלליה היא אינם חללי מלחמת איש באחיהו. ואף גם זאת, כי באמת השפה בת אלימות היא, וגם אחרי בלותה תוכל למצוא לה עדנה; ולא יתכן לאמר על שפה כי מתה כי אם בדרך דמיון ומשל, כמו שנאמר כן במליצה על מנהג ועל חק, כי זקנו ובטלו וימותו. ובכן נראה, כי עוד לא נגלה לנו בדרך הוה פתרון חקות השפה ותכניתה ונעלמו עוד מאתנו נפתולי אלהים אשר נפתלו גרמיה וצבאותיה במלחמת החיים. והחכם שלייכר גם הוא יאמר: "יען כי נעלמו מאתנו תכנית השפה, ועצמה וגלמה נכחד ממנו, על כן עלינו לחקור רק את עלילותיה ולבחון אותן כבחון חכס-התכונה את אור השמש מבלי יכלת לדעת תכנית גלמה, ועצמה נכחד ממנו".

ב) פתח תקוה לפשר דבר.

ואולם אור חדש יורה לנו על תעלומות חיי השפה מן הצהר אשר פתח לנו החוקר שלייכר, אם נשים שכלנו לא על פני השפה ומסכות חייה החצוניים, כמעשה החכם ההוא, כי אם אל תוכה ואל קרבה למען נתור ונחפש ממצפוניה את החקים הטבעיים בה. עלינו לנתח את גופת השפה לנתחיה, למען יגלו לנו חקות הרכבתה וגדולה והתרחבותה ועלילות גרמיה ועורקי בדיה איש על רעהו במלחמת התקומה; ואם ימצאו לנו בדרך הוה חקות טבעיים לחיי השפה, חקות עולם אשר לא הופרו בקרמות ימי עלומיה, בהיותה עוד טבעית ולא שכלית, או צדקה תהיה לנו לאמר, כי נגלה לנו פשר דבר השפה ותעלומות חייה, ועל כל דרכי גדולה יגה אור. והנה בטרם נכין צעדינו על דרך המחקר הוה נפלס לנו נתיב אליו בהציע לפני הקורא את עצם השפה ותכונתה, למען הגביל לנו את שדה המערכה אשר עלינו להפנות אליו את קנה-הראות בצפיתנו על כל הנעשה בקרבנו.

השפה מצד גלמה וחמרה, אשר ממנו תבנה ותכונן, היא מערכת קולות טבעיים מוצאים מבלי המבטא הטבעיים אשר לאדם. לא עלינו לחקור הפעם את יחס השפה למחשבה ולתור לדעת, אם שניהן תאומים נולדו לאדם, או אם המחשבה הרתה ותלד

את השפה ככלי למעשה, או שהשפה שנוצרה לאדם למדה והרגילה אותו להגות ברוחו ולשמור בלבו זכר כל ראות עיניו, לחקות בקולו את משמע אוניו ולהגיד את לבו לאנוש בערכו. עלינו רק לבחון לאחד אחר את בדי השפה ועורקיה, למען דעת את החקים אשר לפיהם ישתרגו ויתלכדו גרמיה לחוברת מלים ויעשו בדים חדשים וישלחו פארות. עלינו לעשות כחכמי-הטבע בחקרו את חקות קולות השיר מבלי שים לב אל הגיוני הזמירות והמנגינות הערוכות מהם מאת המנצה בניגונת. קול הבהמה והחיה והעוף וקול עוללים ויונקים ממין האדם קולות טבעיים הם כקול אש אוכלה קש וכקול הרעם ושאון הרוח; וכן היה בלי ספק גם מבטאי בני האדם הקדמונים בראשית היותם על האדמה; וגם אם נאמר כי מבטאי הקדמונים באדם מתעוררים היו על ידי החושים השונים קרבם אשר עוררו אותם בפנים שונים הלא גם אז מוכרחים אנחנו לחשוב כי קולות המבטאים ההם שמרו את חקם המסוגל להם מאת הטבע, כמו זמרת הצפור „משורר-הליל“, אשר, אם גם נסבתה איננה הגיון כי אם התעוררות חושה בה, בכל זאת ערוכה היא בכל ושקולה לפי חקים טבעיים לקול השיר ולכלי מוצאו, מבלי שים הצפור את לבה לשמרם. וכן לפני היות לבני האדם שפה הגיונית מושכלת היתה להם בקדמתם שפה טבעית, שקולותיה ואותיותיה התלכדו אחד אל אחד לפי חקים טבעיים בלתי תלויים ברצון המדברים. אולם שפה קדמונה טבעית כזאת מאין תמצא וחקי הרכבתה מאין נבקש? אמנם כי נתוח השפה מושג לנו יתר הרבה מאד מנתוח שאר צאצאי היקום: כל איש נבון דבר מוכשר לבחון את מלי השפה והברותיהן אחת לאחת למצוא חשבון הרכבתן; והמכתב יערוך לפנינו את חוון השפה גלוי לעינים. אולם כבר עלתה שפת האדם למעלה להשכיל ותהי לשפת הגיון ותבונה. לשונות העמים רבו ויעצמו במאד מאד ומליהן הן לרוב יצירי המחשבה, וערב רב עלה בכל אחת הלשונויות משפת עמים זרים, וגם השפות העתיקות אשר כבר חדל להיות להן ארח בארץ החיים מעתקות הן רובן בכתב בלתי מישר ונאמן למבטאן הקדמון הטבעי, כי על כן נבוכו תולדותן ונמחו זכרונות החקים הטבעיים למבטאן ולדרכי השתגשג מליהן, עד כי נלאו החוקרים לבוא עד תכונתן; ותהי חוות כל הליכות השפה למשפטי דקדוק, אשר לא נדע שחרם, ולחקים רחוקים מכינת אדם, מבלי אשר נדע על מה אדניהם הטבעו.

ג שרידי שפה טבעית.

ואולם עוד שפה אחת לנו, אשר, מנסבות דברי ימי חייה וחיי עם קדומים שדבר בה ובגלל הנכבדות המדוברות בה בקדשי האמונה באל יחיד ארון כל היקום, נשאר זכרה חרות על הלוחות למשמרת עולם בכתב מישר על המחקה ובחרט שומר אמונים יתר הרבה מאד על חרט השפות הקדמוניות לעמים אחרים; והיא השפה הכלולה ביפיה ונאדרה ברוח כביר לאמרותיה ובמדבריה הנאוה — שפת „ספר הספרים“, שפת עם עבר. מודעת זאת, כי השפה הזאת, העתיקה בלשונויות בני שם, היתה מאז מקדם שפת עם אשר לברד שכן בין העמים עובדי האלילים והי נברל מעל כל הגוים סביבו במראי לבבו ורוחו ובתורת דתו. השפה הזאת גדלה ותשגשג באבה ובטל ילדותה על ערוגות מטעה כאחד מיצירי היקום לצבאותם, על פי חקים טבעיים הרשומים קו לקו בכל הליכותיה, כמו שנראה למטה בזה. מקרי ימי עולם הקצירו ימי עלומי השפה הזאת, ובעורנה באבה בגדולה הטבעי חדל להיות לה ארח בארץ החיים ותשאר „אלמנה חיה“ ספונה וטמונה בכה"ק לעמה בעודה בגעוריה מלאה עלומים, כטרם הסתכנו שריגיה עם שריגי לשונות עמים אחרים. ספר

תורת ראש המחקקים לעם הזה נשמר משמרת קדש בפי הכהנים משרתי אלהיו וכיד מלכו, כמצות אבי הנביאים (דברים כ"ו, י"ח; ל"א ט'). וכן יקרו נכבדו כל כתבי הקדש לעם הזה וכל חזון נביאיו וחכמיו; כי על כן העתיקום סופריו באמונה אמן ובדיוק גדול ויהיו חרדים עד מאד אל דבריהם ונוהרים לבלי הוסיף ולבלי גרוע גם אות אחת ממליהם. והסופרים שבאו אחריהם מנו גם את מספר המלים ואותיותיהן ויבחנו אותן כבחון את הזהב. בהתחדש דתי עמי אירופא היתה השפה הזאת למשמרת קדש גם לעמים האלה ולחכמיהם כלם עד היום הזה. וגם לפי דברי ראש חוקרי הלשונות בדורנו יש לנו צדקה לחשוב את שפת ספרי הקדש לישראל למופת במחקרי תולדות השפה ושבע תכונתה. "בין כל לשונות בני שם — יאמר החוקר רנן — נחשבה השפה העבריה לאבן הראשה. כשפת הסנסקריט ללשונות הודו-אירופא"¹. ולבלתי הכביר מלים נוכיר עוד רק דברי הח' לוי הנוגעים לעניננו: "בלי ספק עלינו להסכים עם הררר שהשפה העבריה היא שפה טבעית קדמונה, כונתי לאמר: מלבד שהיא נוצרה והשתשנה בקרב ולב עמה, עוד נכרו בה היטב אותות עלילות הטבע על מבטאיה ועל בנין מליה. המלים הרבות שבה המחקות את שאון הטבע וקול הגיגה, המלים הרבות שגם כותב ספר בראשית הוציא משפטו עליהן, כי הד קול הטבע נכר בהן, גם הפל והשתרג הקולות האלה להרחיב ולהשניא ענין המלים, וכן השתרר כנופת השפה עצמיה וגרמיה על התנועות, אשר הן רק כרוה נושאיהם, — כל זאת תורנו על קדמות השפה הזאת וקרבתה אל צאצאי היקום המשתגשנים לתולדותם"².

לאשר ולקים את תקף השערת חוקרי הלשונות בדורנו, כי השפה יציר טבעי היא כאחד מיצירי היקום המשתגשנים — זאת תכלית מחקרנו במאמר הזה; כי החוקרים ההם חרצו משפטם רק באומדנא ובהזון רוחם, מבלי מצוא דרך נאמן להוציא כאור משפטם, כאשר הראיתי למעלה בבקרת דברי הח' שלייכר. אך טרם נחל מחקרנו טוב אשר נבקר בתחלה את גופת השפה, למען דעת היטב את בניגה ותכנתה.

ד) נתוח השפה לגרמיה ובדיה.

זרם נשמת הרוח המתפרץ מפי קנה גרון האדם ומזדעזע על ידי הקיים המרעידים אותו ונותנים לו רגו קול — הוא היסוד הראשי לכל קולות השפה השונים. הציון לקול הנשימה הזה בכתב הוא האות א, אבי כל האותיות ומולידן, שעל כן נתנו לו מקום בראש האלף-בית, מהיותו היוצר את כלן ונשמת חייהן. כטרם ינע בורם הרוח הוא אחד מבלי הפה ישאר רק קול תנועה (Vocallaut) המשתנה לשמע און רק לפי הרחבת פתחן הפה (e, a) או התכוצו (i) או התעגלו (u, o) אולם כמעט ינע בורם הנשימה בעברו אחד מבלי הפה מנע קל או כבד, יתגשם הרוח והיה לקול שאון (Consonant). ולפי האמור, שפת האדם הנק' זרם גלים שונים נפרטים בחליפות הליכות קול-רוח וקול-שאון כמו אָךְ, אַךְ, אֵם, או קול שאון וקול רוח, כמו no di me ka ושניהם תאומים יולדו בהברות פשוטות כמו אלה, וכן יהיו גם קול אחד לשמע און, כי על כן

¹) Histoire generale des langues semitiques p. 110. Paris 1863; De l'origine du langage 4me edit. p. 124—130. Paris 1863.

²) Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Leipzig 1866. S. 181.

השכילו סופרי בני שם הקדמונים לתת להן רק ציון אחר ק. מ. ל. נ (לאחרונים ק. מ. ל. נ) ונצדקו בזה סופרי בני שם יותר מסופרי העמים האחרים. הנותנים להן אותיות שתיים no. li. me. ka. כאשר הריץ משפטו גם החוקר ו' הומבלדט. מהיות הברות כאלה גלים מוצקים ומקפאים מעט או הרבה מורם נשמת הרוח על יד מגע כלי הפה, הנה תהיינה האותיות כעצמות השפה ונרמיה, היוצרים במחברתם את גלמה וגופתה, ונשימת הרוח החודרת להם (התנועות) הוא האויר נושאייהם, המטלטל אותם ומשלחם איש אחרי רעהו, והוא גם המבריה את בדיהם לחוברת ציונים פרטיים לחושי המדבר ולהגיוני לבו. בדי השפה, פרט הברותיה כמו ק. מ. ל. נ, נכנה בשם קְנִים (Sprachzellen).

ה) קְנֵי השפה.

כל כלי המבטא לשפה ולאותיותיה ונשמת הרוח אשר ממנה יוצק יסודן — כלם יחד חמריים וטבעיים הם, ולכן יש לנו צדקה לחשוב את תכנית השפה ופרט קולותיה לגוף טבעי מעשה קנים, כרקמת בדי החי והצמח. האותיות הן הקנים, גרמיה ועצמיה, והתנועה בכל אפניה היא נשמת חייהן, הרוח החודרת להם והנושאת אותם, והיא המחברת אותם אחד אל אחד לעשותם תמונות שונות לציונים לחושי המדבר ולמערכי לבבו. ורק מהשקפה כזאת תצאנה חקת השפה ותולדות מליה מקבילות ומתאימות יחד בכל פרטיהן עם חקת תולדות החי והצמח ביקום, ככל החיזון אשר נערוך לפני קוראינו מעֵרְכָה מול מעֵרְכָה.

כנדוע, דרך הקן (Celle), ראשית כל חי וצומח, להתפרץ ולהסתעף בהכדילו מתוכו קן שני ושלישי ורביעי וכו', המסתעפים גם הם ומשתנשנים לתמונות שונות. שפעת הקנים האלה יש שיתלכדו בחוברת ורוח לא יבוא ביניהם ויש שיפריד ביניהם רוח קטן או גדול (Interzellularräume). ויותר שיתלכדו הקנים אחד אל אחד בחוברת, כן יתרוצצו וידחקו איש את רעהו וכן ירבו ויפרצו יותר.

דמיון חוברת הקנים האלה נראה גם במבנה מלי השפה ותמונותיה השונות. הנשימה הקולית א היא נשמת רוח החיים היסודית לכל קולות השפה השונים. כמעט יגע בה אחד מכלי הפה (הגרון, החרך, הלשון, סגור השנים או השפתים), יוליד ממנה קנים שונים נצמדים לחוברת שונות: מתלכדות, שלא יבוא כל רוח בין קניהן, כמו אָה, מַל, שֶׁק; משורגות שנשימת רוח דקה נגנב בין קניהן: ים (io^{im}), צֶל (ze^l), רֶךְ (ro^k); נבובות, שקניהם פרודים מנשימה רחבה, והשכילו קדמוני הסופרים לבני שם לתת לה ציון בכתב באחת מאותיות הנשימיות אוי, כמו ראָשׁ, קוֹל, דִּין, חֵיק. ועתה נתורה נא ונחקרה את החקים אשר לפיהם תשתנשנה כל אחת מהחוברות האלה בהעיר אותן נסכה חצונית — רוח המדבר ומורשי לבבו. מן החיזון הזה ישובו כללי הדקדוק התלויים על בלימה והיו לחקים טבעיים חקוקים מידי היקום לכל תולדות החיים, חקת עולם אשר לא תופר לנצח.

¹ כן היה מבטא התנועות האלה מימי קדם בעברית ובערבית (ראה גזנוים-ראדיגער, העבראישע גראמאטיק § 7) ואנחנו בקדמות ימי השפה נדבר, וכבר הוכחתי בפתח דברי למערכי לשון עבר, כי לא אל חנם שמור המבטא הזה עד היום בפי הרבים מרכבות אלפי ישראל בארצות מגוריהם, כי הוא הנאמן בקדמותו.

תמונת השפה ומליה, המגשימות את מורשי לב המדבר, משנות הנה את מראיהן לפי השתנות מחשבות המדבר ועשתונותיו. כמעט תתעורר התמונה לנטות ימין או שמאל מתכניתה היסודית תחיל תוליד מקרבה בדים חדשים כדמותה כצלמה ותשתגשג על פי חקים נאמנים לתכנית בנינה ומקבילים עד מאד אל חקי השתגשג קני החי והצמח ביקום. התמונות היסודיות, הנקראות בפי המדקרים „שרשים“, הם מארבעה פנים: א) מתלכדות ומוצקות, כמו דִּקְ, קָל; ב) פרודות מעט מרוח קטן בין קניהם, כמו חֵם, תָּה, יֶשֶׁן; ג) נבוכות, שרוח מרגש מבדיל בין קניהם, המצוין בכתב באחד מסמני הנשימה אוי, כמו נֶאֱד, מֶזֶב, מִין; ד) פתוחות בנשימה קיצונה המצוינות בכתב באות נשימית ה, כמו קנה, שדה. התמונות האלה, שהן סמל מורשי לב המדבר, משנות את מצבן לרוח המבטא אותן בכלי מבטאו הטבעיים. כמעט יטה אותן רוח המדבר מפנים או מאחור, תשתגשגנה התמונות האלה על פי חקים נאמנים לתכונת בנין, חקים מקבילים עד מאד לחקי השתגשג חזרות קני הצמח והחי ביקום ולמשפטי תולדותם. ואלה הם:

א) חק הוא בתולדות הצמח והחי שהקנים המתלכדים יחד בחזרות מסוגלים הם יותר להוליד קנים חדשים כדמותם וכצלמם; וכן גם בחזרות בדי המלים בשפה הקדמונה והטבעית. התמונות שקניהם יתלכדו יחד כמו יֶשֶׁן, מָל, סָב, כמעט יטה אותן המדבר, ירחקו קניהן איש את רעהו, עד שהאות המעמדה תהר בפרי בטן, שהשכילו קדמונים לתת לו סימן נקודה בתוכה, כאלו היא הרה ללדת, כמו שֶׁקִי, מְלִי, סָבִי, הֶשֶׁק, הַמְלִי, הֶשֶׁקִים, יֶסְבִי, יֶסְבִי, הַמְסָבִים. ואחרי ימים רבים לחיי השפה יש גם שיצאו הבנים מבטן אמותיהן והיו לנולדים עומדים בפני עצמם, כמו מן סָבִי נָלִי מְדִי — סָבִיבִי נָלִיבִי מְדִיבִי. כדרך צאת קנים חדשים מרחם אמם בתולדות הצמח והחי.

ב) כדרך הקנים הפרודים מעט בבדי הצמח והחי כן גם תמונות השפה, שקניהן התפרדו מעט כגלל תנועה מרכבת, אלה תקשינה מעט בלדתן. בהן תהר האות הנרדסת רק בכח הנגינה המתפרצת עליה ביתר עוז, כמו יָמֵד, סָלֵי סָבִי נָסָבִי, יָהֵלֵי, ווולת הכח הפרטי הוה לא ישתגשגו קניהן בלתי אם ידחו מבינותם את הרוח הנשימי המפריד ביניהם, כמו מן יֶם (io'm), צֵל (ze'l) חֵם (cho'm), — יָמִי, צָלִי, חֲמִי (שנשאר מן o^a, eⁱ, o^a רק רוח נשימה דקה u e a). וגם כאלה יש שבאו באחרונה הבנים עד משבר והמליטו אמותיהם קנים כדמותם כצלמם, ויצאו השניים משלשים, כמו צלל, חמם, חקק, לבב, עוז, חנוך, רכך, ורבים דומיהם.

ג) התמונות הנבוכות שהרוח בין קניהן מרגש יותר (ומצוין בכתב באות נשימית אוי) אינן מסוגלות להוליד בדים חדשים, כי קניהן נפרדים ואיש את רעהו לא ירחקו, לכן נשיתן רבה, כמו מן ראשִי, צֶאן, קֶזֶל, קֶם, דִין, חִיק — ראשִי, צֶאנִי, קֶזֶלִי, קֶמִי, דִינִי, חִיקִי, כמשפט הקנים הפרודים בבדי הצמח והחי. ואולם יש שתתגשגש הנשימה שביניהם לאות נשימית אוי, כמו מן בֹר — בָּאָר, בֹּר; מן שֹמ — שָׂאָמ, שִׁמֵּ; מן קֶזֶל — קָהֵל; מן צֶנֶד, דֶיג — צֶנֶדִי, צֶנֶדִי, דֶיגִי; מן שֹר, שֹקִי, דֶיגִי.

חֹתָה — שְׁנָרִים, שְׁנֻקִים, דְּנָדִים, תְּנֹחִים, כמקרי הרוח המתנשם לקנים בבדי צאצאי היקום. ובפעלים העלולים להשתנות יותר יש שיוולדו קנים חדשים מעצמם לרוח המדבר המשניא הוראתם. כמו מן קום, נוד, שוט — קומם, נודה, שוטט, כדמיון השתנשג קנים מעצמם גם בתולדות הצמח והחי הנקרא *freie Cellbildung*.

ד) בתמונות הפתוחות כסופן בנשימת תנועה מצוינת בכתב באות ה יש שתתנשם הנשימה הקיצונה הזאת לאות נשימת אהוי, כמו מן כלה, פלה — כלא, פלא; מן שלה, — שלו, ישליו; מן ראה, שחה — ראָה, ישתַחַח; מן פה, עָה — פי, פִּיּוֹת, פִּיּוֹת, שָׁה, שִׁיּוֹ, שִׁיּוֹת. מן אָמָה, מָנָה — אָמָהוּת, מְנָאוֹת, מְנִיּוֹת. — ועוד נשוב ונראה התפתחות וחליפות גדולות מאלה.

על פי החקים הטבעיים האלה הסתעפו שרשי השפה הקדמונה וראשית בכוריה בעלי שתי אותיות לבעלי שלש וארבע גם חמש אותיות וגם באלה האחרונים דרך הקנים המתנשגים יחד להוריע איש זרעו למיננו אם אחד באחד יגשו ורוח לא יבוא ביניהם, כמו מן גְּמֵל, שֶׁפֶן — בנשיתם גְּמֵלִים, שֶׁפֶנִים; מן שְׁאָנָן, רַעְנָן, חֶלְקֶלְקֶן, אֲדַמְדָּם — שְׁאָנָנִים, רַעְנָנִים, חֶלְקֶלְקוֹת, אֲדַמְדָּמוֹת. וכן גם בהתלכד יחד שתי מלים, כמו מֵה-מֵזֵב וּמֵה-נָעִים, קוֹנֵה-לֵב, עוֹשֵׂה-פָרִי, כדרך הצמחים להוריע חד-ראת-אחד בהתנשגם, הנקרא *Dichogamie*. ואולם כח אין ללדה לאותיות הרבות אההעיה, שהן כקנים הספונים בצמח, והקן המתפרץ עליהן לא יתן להן הריון ולא יכפילן כי אך יוליד רוח — נשימת חצי תנועה נוספה על התנועה שלפניה, כמו בְּאָר, נְהַל, בְּחֵן, גַּעַשׁ, גְּרֵשׁ.

בחקים הטבעיים לתולדות צאצאי היקום רקם כל גלם השפה העבריה ועל פיהם יצרו כל בדי נויחה בהליכות תולדותיה מימי קדם. החקים האלה מושלים בכל חוברות גרמיה ובכל רקמת יצוריה וקמים הם ונאמנים בכל מלאכות תבניתה ותכניתה. ומהם נובחנו, כי כל שפה קדמונה היתה מראש מקדם בריאת היקום באדם, ובטרם היה רוח תבונתו למושל על דל שפתיו ועל ניב פתחי פיהו, ועד לא התפתחה עוד דעתו להשכיל על מבטאיו ולהפנותם בתמונות שונות ככל העולה על רוחו, כבר היו חקים טבעיים לקול צללו שפתיו, והמשפטים השליטים בתולדות כל צאצאי היקום שלטו גם על כל מבטאי פיהו שהתעוררו בעבור חושו בו. רב ממנו הדרך וכבד ממנו הדבר לתור אחרי חקים טבעיים כמו אלה בשפות הקדמוניות לעמים אחרים, וגם יד חכמי החוקרים תקצר ממצוא אותם, באשר לא השכילו קדמוני הסופרים ללשונות העתיקות האלה כחכמי סופרי בני שם הקדמונים לערוך כחרט אנוש את יצורי שפתם נאמנים ומתאימים קו לקו לטבע תולדותם ולחקי תכונתם. ואולם התמהמהו וראו בלשונות הגוים והתמהו תמהו! כי גלוי הוא לכל עין בוהן ונבון דבר, שגם בשפות החדשות לעמים בדורותינו עוד נשמרו רבי החקים הטבעיים אשר נגלו לנו בתכונת השפה העבריה, מבלי שים הדוברים והחוקרים לב אליהם, וכחקות המושלות ביקום וצאצאיו שליטים הם במערכי בדי מליהן ובמלאכות תבניתן, אם גם כבר חדלו השפות האלה מהיות טבעיות, אם גם מדברי השפות האלה כבר עלו למעלה להשכיל; וגם אנשי דעת ותבונה האלה יוציאו מפייהם לתמם, מבלי שים לב, מלים ערוכות בכל ושמורות לפי החקים הטבעיים לקדמות השפה בנעוריה, חקים מתאימים עם חקי תולדות צאצאי היקום הנאמנים לעד ולא יופרו.

גם בשפות החדשות חק טבעי הוא ולא יעבר, שהאותיות המתרוצצות בקרב מליהן בהתנגשן יחד רחוק להוליד קנים חדשים כדמותן כצלמן, כמו שראינו בשפה העבריה. הנה כי כן נוצר כפל האותיות במלים כמו Mutter, Sonne, Lippe, Elle, Amme. ודומיהן. וגם בהנה, כמו בשפה העבריה, נצבות לשמן נגד החק הזה שתי נסבות טבעיות: (א) אם האות הנרדפת היא רכה וספוגית וכה אין לה ללדה, כמו Sache, nahe; (ב) אם רוח נשימה דקה יגונב בין הקנים ולא יתנגשו היטב יחד, כמו Eile, Seele, Waare, Taube, Raupe. ואולם בנשית אלה האחרונים יש גם שהקנים המתרוצצים יתלכדו יחד בהדיחם מביניהם את רוח הנשימה המפרידם עד כי יולידו בדים, מן schleppen, geschnitten, geritten, Hahn מן Henne, saufen מן suppen, schleifen, gelitten מן leiden, schneiden, reiten — הכל כמו שראינו למעלה בעברית וכטבע החקים המקבילים להם בהשתגשג קני הצמח והחי ביקום. ולפי החקים הטבעיים האלה יצאו משנה גם בדי המלים ברומית, כמו mel, os מן fellis, mellis, ossis, וחקרי השפה לא שמו על fel, ובצרפתית מן bonne, il, bon, וכאשלקית alla, della, dabbene, ועד מאד השכיל חרט הגרמנים לערוך את דברי שפתו בכתב נאמן לחקות המבטא, כי על כן יצא מקביל עד מאד אל חקי חרט המלים בשפה העבריה הכתובות באצבע אלהים, בחקים השלישים בתולדות צאצאי היקום, וחקרי השפה לא שמו על זאת עינם, ותהי להם חוות הכל כחקים מיוחדים רק למשפטי הלשון ודקדוקה, כאלו אין כל יחס להם עם חקים טבעיים.

משנה הוא בעיני לחשוב עם חכמי הלשונות את כפל האותיות במלים, כמו Lippe, Welle, Matte. רק לסמן קצור התנועה שלפניה, כי אמנם היתכן שיכבירו הסופרים הקדמונים אותיות במלים רק לסמן קצור התנועות בזמן שדבר הכתב וכל צרכו יקר היה עוד עד שהוכרחו להקפיד מאד באותיות ובמקומן? אולם נהפוך הוא: כפל האות מסובב משטף האות המסתערת עליה ומכפילה כמשפט הקנים המתנגשים בבדי החי והצמח. ובשפה העבריה נראה ברור, שגם התנועה המרכבת (תנועה גדולה) תכפיל ביתר עווה את האות שאחריה, כמו אֵלֶּה, לְמֵה, נִסְבֵּה, יְחִלֵּה, לְקֵה; וגם בשתי מלים רהוטות, כמו הֶבְהֵרְלִי, קֶבְרֵתִי-יְהִי, קִוְמוּ צֵאוּ ודומיהם. וכדמותם מביא הר"ר ראדיגער גם משפת ניאפאליטנית le llagreme מן le legrime — כאשר הוא חק טבעי לקנים המתנגשים יחד. ואין לסתור את דברינו מן השפות אשר לא יבוא כפל האותיות בכתבן, כמו לשונות הסלויות, כי לא רבים מסופרי הקדם הראשונים לעמים השכילו לערוך את הכתב לפי חקי המבטא הטבעיים. ובכלל — רחוק מאד הכתב מן השפה וטבעה כרחוק הצויר מעצם המצויר וטבעו ותכונתו.

בשנת 1870 נשלח מחקרי הזה אל האקדמיא בקרית פטרסבורג ויועדו שם שלשת חכמי הלשונות לבקרו ויצא משפט שנים מהם, כי תושיה לרוב תוכל לצמוח ממחקרי הזה לחקר תולדות שפת בני האדם ותעלומותיהן, אפס כי לא רבה ידיעתם בשפה העברית שהצגתי למופת עד כדי הבין אם באמת הטבעו יסודיה על החקים הטבעיים אשר שמתי לפניהם. והשלישי העיר נגדי, כי לא שמתי עיני לראות, כי בתולדות הצמח והחי הקנים הם זה אצל זה (nebeneinander) תחת אשר בתולדות השפה יבואו הקנים מפי המדבר זה אחר זה (nacheinander). אולם שנה לדעתי החכם הזה ברואה.

כי באמת רק המלים במאמר כאות הנה בשפה אשה אחרי רעותה, אבל קני מלה יחידה לעצמה נולדים מנשימה אחת נפרשת לגונים שונים ממגע כלי המבטא, כהשתנות קול נשימה אחת בחליל ממגע האצבעות בנקביו הקרובים או הרחוקים מפי הנשימה. ואף גם זאת כי גם בכדי הצמח והחי הקנים נולדים זה אחר זה ויתגשו ויולידו קנים חדשים, וכן גם במלי השפה הטבעית בקדמות ימי הכראה. ולולא היתה המלה הבודדת קבוצת קנים מתלכדים לחוברת אחת לא יתכן לה קן נגיני מאסף לכל פרטיה.

ו) מגרעות ואבדון ביצירי היקום ובנטיעי השפה. מלחמת התקומה.

מלבד חקי השתגשג הקנים בתולדות צאצאי היקום ומסכות התפתחותם, יש עוד בתולדותם מסכות גורמות פחתת ומגרעות בעצם ימי גדולם — מפלת החלקים הרכים והנחשלים, הנדחים ואובדים ולא יוכלו קום בהפרות הכדים את זרעם קרבם. ממפלת הקנים הרפים האלה ומחרבנם יבנו החזקים והקיימים ויעשו חיל ויתעודרו. כמראה הזה נראה גם בנטיעי השפה ומליה; גם בהם נמצאו בדים רכים ונחשלים אשר אם תחזק עליהם יד נסבה בנטיית המלה וכשלו ונפלו ויורחו ממקומם ויאבדו, ושנניהם החזקים יוסיפו חיל מהריסותם. וללא-אמת יחשבו רבים מבעלי הלשון את מפלת האותיות במלים לפחתת ולמגרעות בשפה (phonetische Corruption) או לתכלית הנעים מבטא המלים (Euphonie). „בל החליפות העוברות על השפה — יאמר החכם בריקע — אין מגמתן להנעים מבטא המלים לשמע און, כי אך חקים נאמנים הן לתכונת השפה ולטבע כלי מבטאה“. ננסה נא לבקר את הענין הזה לאור התבונה.

דרוין הפליא עצה למצוא למינים השונים המרכבים בצאצאי היקום נסבה במלחמת החיים אשר להם מדור דור, ומוצאם ותולדותם למיניהם הוא אחרית המלחמה הזאת המכרעת את הנכשלים הנחשלים עד בלי היות להם תקומה ומשגבת את החזקים הנכנים על חורבנם ומתעודדים מהריסותם. ההשערה הזאת מצאה חן בעיני גדולי חוקרי היקום רק באשר היא קרובה אל האמת וראויה להתקבל על הלב. ואולם אם נביט באספקלריא הזאת של דרוין על השפה הקדמונה אשר לפנינו, לבקר ולבחון את כל החליפות והתמורות הנעשות בתוכה, אז לא תהיה עוד תורתו השערת הרמיון, כי אם עדות נאמנה נכוחה למבין וגלויה לעינים. כי אמנם גם בקרב השפות ערוכה מלחמת התקומה, מלחמת החיים, אך לא במלחמת שפה אחת ברעותה — כאשר ידמה דרוין בעצמו¹⁾ ודבריו ימלא שלייר — נראה את פני המלחמה הזאת, ולא בהתעודד קהל לשונות על חרבן לשונות נופלות בנפול עמיהן לפני צר נמצא פתרון התמורות האלה. חליפות ותמורות כמו אלה הן רק מסכות כח האגרוף ונצחון חרב עם על רעהו, ולשפה בעצמה אין דבר עמהם. כמו שאין יחס למלחמת גוי בניו עם החליפות בקרב צאצאי היקום בארצותם. לא באלה מלחמות התקומה בקרב השפה. ספרי הזכרונות השמורים מימי עולם והגלויים לעינינו יערכו לפנינו די באר בחרט אנוש חרות על הלוחות את נפתולי אלהים אשר נפתלו בקרב השפה העתיקה בקדמות ימי נעוריה מיתרי עצביה וכדי תמונותיה אחד באחד. בחרט כתב השפה הזאת עוד נראו פני המלחמה אשר התאבקו בה יחד אותיות מליה אשה ברעותה. בחרט הכתב עתיק יומין הזה נראה את הכדים החלשים במלים כי כשלו ונפלו לעת

¹⁾ Ueber die Entstehung der Arten, Bronn'sche Uebersetzung. Stuttgart 1867 S. 494.

תמוט רגלם בהסתער עליהם בדים חזקים דחופים ויריחום, ושכניהם שמנו עשתו ממפלתם, ככל ההזיון אשר נערך-בוה לפני קוראינו.

ראשית בכורי כל שפה בקדמות מעמדה הטבעי היו בלי ספק מלים כנות הברה אחת, כגראה בשפה העברית מן שמות הרברים שסבבו את האדם בתחלת ימי חלדו, כמו אָב, אִם, בֵּן, אָח, גֵּן, סֵל, בָּת, דָּג, יָד, לֵב, הַר, עֵץ, פֶּה, שָׁה, מָה, זָה, פֶּה, הַר, הַרְבִּיבִים לְנִיד שִׁפְתֵי הַיֶּלֶד כִּהְחֵלוּ לְדַבֵּר. כבר הראינו למעלה את החקים הטבעיים אשר לפיהם השתגשגו מוסרי הלשון הפשוטים האלה ויסתעפו לבעלי שלש וארבע והמש אותיות בהסתעף הקנים בצאצאי היקום. באחרית הימים כאשר החל רוח הרעת וכשרון התבונה לפעם את המדבר החל לספח אל המלים יחוסים צדריים מנבילים ומיחדים אותם לכונתו, כמו יחסי הגוף והמין והמספר ודומיהם. כמעט החלו הנספחים האלה להתגשגש אל התמונות אשר נקבעו בשפה ולהתלכד עמם, פרצה המלחמה בין בדי המלים, מלחמת התקומה; איש את רעהו לחצו וירחקו למען מצוא מעמד במצבם החדש. בשפה העברית נראה את פני מלחמת החיים (struggle for life) ככל תחבולותיה ונסבותיה ותוצאותיה. כמראה מלחמת הקנים בצאצאי היקום למיניהם. מספחת בדים חדשים אל המלים תהפוך מסכות מעמדן ומצב בדיהן. התנועה הנגינית, לב המלה וטבורה, נדחת ממקומה ותשנה עמדתה לישר את פלם התמונה החדשה; ולרגלי התמורות האלה חקן האחד הנצב יתמוטט ויכשל (בלי תנועה) והשני המונד יקח ממנו עמדתו ויתעורר, כמו מן לְקַמְּי — לְקַמְּי, לְקַמְּי, לְקַמְּי, לְקַמְּי, לְקַמְּי. בחליפות-המלים כאלה קניהן (אותיותיהן) מתנגשים יחד ויתלכדו עד בלתי השאיר רוח ביניהם, כמו מן סָפַר, חֲלָק, חֲצֵן קָמְיָן — סָפַרְי, חֲלָקְי, חֲצֵנְי, קָמְיָי (שנשארו מן התנועות המרככות Ou, Ei רק o, e, i). ואם האות הנרדפת מעמדה היא בתנועה יכפילנה חקן הרודפת, כמו מן צֵל, חֵם — צֵלְי, חֵמְי; ורק אם הרוח בין הקנים היה לפרץ רחב המצוין בכתב באותיות הנשימה א, ה, י ישארו פרודים ולא יתלכדו, כמו מן רֵאשִׁי, נֵאדְרִי, קוֹלִי, דִּיןְי, חֵיק — רֵאשִׁי, נֵאדְרִי, קוֹלִי, דִּיןְי, חֵיקְי. הכל כמשפט הקנים ותולדותם בכדי הצמח והחי ביקום.

(ז) מעמד בטוח ומעמד מסוכן לקנים.

קני המלים החזקים גם אם יכשלו בהליכתם ישארו סמוכים על שכניהם, כמו מן לְקַמְּי, חֲלָק — יְלָקְמִי, יְחֲלָקְי, גְלָקְמִי, גְחֲלָקְי. אולם הקנים הרכים והחלשים, כמעט יכשלו ויתמוטטו והיו כבד מונד באין מעמד (בלי תנועה), יפלו ויאברו. המצב המסוכן להם ומסוגל למפלתם הוא באחת משתי קצות המלה, יען כי אליהן יתגשגשו הקנים הנספחים אל המלים מחוץ ויהרסום ויהרסום ממצבם; כי כן טבע כל דבר להמרש מקצותיו ומעברי פניו בנדות עליו דבר בחוקה. ממפלת קנים הלשים כאלה ומחורבנם יבנו שכניהם התקפים מהם ויכפלו, כמו מן יֶצֶקְי, גְמִישִׁי, לְקָח — תֶצֶקְי, תְמִישִׁי, תֶקַחְי; ומן גִתְנִי — תִתְנִי, גִתְנִי, מִתְנִי, מִתְנִי, מִתְנִי. ורק בשני אופנים טבעיים ישארו גם הקנים החלשים על מקומם ולא יאברו: (א) כל עוד היות להם מעמד לכרם ונצבות הם (בתנועה), כמו

יְנַמְשֵׁי תִלְקַח יִלְקַח תִּתְלַקַּח: וגם הא' החלש מכלם יאמר נבור אני כל עוד הוא נצב, כמו יִצְמַר, תִּצְמַל. כ) אם הקנים החלשים רחופים מהנספחים על שכנים נשימיים ורפי כה, כמו מן אֶהֱלֵךְ, נֶאֱכַל, נֶהֱגֵה, נָעַם, נָחַל — יֶאֱהֱלֵךְ, יֶנְאֶכֶל, יֶנְהֶה, תֶּנְעָם, תֶּנְחַל. החקים הטבעיים האלה נאמנים הם מעט או הרבה ברוב הלשונות הישנות והחדשות, אולם בשפה העבריה, שהומן הקציר ימי עלומיה, סמוכים ושמורים הם בכל הליכותיה, מהיותה מוסדה בקדמותה על חקים טבעיים עומדים לעד וחרותה היא ככתב נאמן ומקביל עד מאד לתמונתה.

הנה כי כן גם בענין מלחמת החיים יצא לנו ממערכי השפה הקדמונה הזאת אור זרוע על תולדות השפה בטל ילדותה ובקדמות מצבה הטבעי. אור אשר לא קוה לו גם החוקר הגדול דרוין בקחתו רק לדמיון מליצי למחקרו את ענין תולדות הלשונות לבני האדם. ספר תולדות השפה ותעלומות התפתחותה מימי הבראה, ספר חוון מלחמת בדי מליה איש באחיהו פתוח לפנינו מישר על המחקה בחרט נאמן, ומחכה מלשכת הסופרים חוקרי הלשונות להפנות אליו עיני החוקרים לתעלומות תולדות היקום וצאצאיו. השפה אשר טפהה ורבתה ותשגשג את דעת האדם למעלה להשכיל ותלמדהו גם דרך תכונות לחרות על לוח בחרט אנוש את מוצא שפתיו ומבטאי פיהו, השפה הצליחה בדרך הזה גם לערוך לפנינו את דברי ימי חייה ומולדותיה מימי עולמיה. מספר הוכרונות הזה לתולדות השפה נראה חוון מלחמת בדיה קרבה, מפלת יצירה החלשים מרגשת החוקים לוחציהם, והבנות התקפים מהריות וחרבן הנחשלים הנופלים לפני רודפם מאין כה. מספר חוון השפה נראה איך נאמנו דברי המשורר האנגלי Young, אשר חוה ימים רבים לפני דרוין לאמר: "כל נולד רשום הוא לצבא המלחמה; החיים הם קרב ולחם". בכל החויון הזה הראינו לדעת, כי מלחמת החיים במערכות הלשונות איננה מלחמת שפת עם אחד בשפת עם וולתו, כאשר יחשבו עד הנה גדולי החוקרים, כי מלחמות כאלה הן רק מלחמות אגרוף מתיחשות לדברי העתים לחיי העמים עלי ארץ. לא! מלחמת התקומה בשפה היא מלחמת יצירה בקרבה ונפתולי בדיה איש באחיהו ברקמת מליה, ככל החויון אשר ערכנו בזה בשפה העתיקה והליכותיה מימי קדם קדמתה. ואולם עוד מחוה אחד נערוך לפני קוראיו בתולדות השפה, אשר ממנו יצא כאור משפט דרוין אשר שער בנפשו על ענין הנגלה בתולדות צאצאי היקום וצבאיו למיניהם.

ה) בדים דוממים ביצורים.

בקרב הצמח והחי נמצאו כפעם בפעם בדים דוממים מבלי עשות כל מלאכה נחוצה לחיי היצורים האלה ולגדולם. החוקר דרוין שער בנפשו שהם אברים שהיו מקדם כלי למעשהו בחיי היצורים ונרמו מאוזה נסבה, או שהם פטרת בדים שלא השתגשגו עוד כל צרכם, ועתידים הם באחרית הימים להתפתח לכשרון המעשה לטובת בעליהם. והחוקר הזה יאמר עליהם בדרך משל ומליצה שדמיונם כאותיות הדוממות במלי השפה הכתובות ולא נקראות, ואם נחקור על מוצאם נבין כי לא אל חנם רשומות הנה במלים. אולם, לפי העצה היעוצה מאתנו, לחשוב את השפה בקדמותה ליצור משתגשג על פי חקים טבעיים כיצורי היקום וצאצאיו, יצאו כל האותיות הדוממות במלי השפה לא רק משל ודמיון מליצי, כי אם מופת נאמן מוכיח שמקרה הקנים הדוממים בתולדות הצמח

והחי ביקום ומקרה האותיות הדוממות כמולדות השפה אחר הוא. ומה שהוא ספק ואומדנא לדרוין ביצורי היקום וראי הוא וברור לכל איש ביצורי השפה, ובא זה ולמד והוכיח על זה. נקל לנו לדעת שהאותיות שנדמו כמלי השפה, כמו מזת, זית, דיש, תאמר, תינג, היות היו בראשיתן — תתן, זית אַמר, ינג, וכן יש גם שהאותיות הדוממות מעיקרן במלים יקיצו ויתעוררו בנטיה, כמו הוי והוי במלים שור, שוק, דוד, חוז בבוין שָׁרִים שְׁרָקִים, דְּרָדִים הַנְּחִים. ואולם מהיות השפה מדור לדור הולכת ויוצאת מרשות עצמה וממעמדה הטבעי לרשות האדם אדוניה, ההולך ומשתלם מדור לדור בהתרחב ממשלת שכלו בו, ורדף הקצור במלים ואותיות, לכן רבות מהאותיות שנדמו במלים אין עוד מעורר אותנה לתחיה, כמו הא' במלים ראש, נאך או הוי במלים בִּין, חִיק, שָׁרִי, מה שאין כן ביצורי היקום העומדים כרשות עצמם ומכעם, לכן יתכן בהם שבדיהם הדוממים יקיצו באחרית הימים מאיזה נסבה ויתעוררו למעשהם. ביצורי השפה ומליה נראה בנשיותיהן את בדיהן נאבקים איש את אחיהו במלחמת התקומה, כדמיון הקרב בבדי יצירי היקום; אלה יכרעו ויפלו ואלה יקומו ויתעוררו; והסופרים הקדמונים לבני-שם אנשי השם השכילו להציב לנופלים במלחמתם מצבת ציון כהרט אנוש.

ט) השתנות היצורים וחליפותיהם למיניהם.

דרוין ישים לאל את דברי החושבים את כל היצורים השונים לאין מספר עומדים וקיימים בתמונתם ובתארם ובצביונם מראשית ימי הבראם. והוא לא כן רדמה, כי לדעתו היצורים למיניהם אך מעט במספר, ומהם הסתעפו באחרית הימים מדור לדור תמונות שונות מאליפות ומרבבות עד אין חקר, כגלגל מלחמת התקומה שבין היצורים האלה ומשקידתם להיטיב מעמדם עלי ארץ. המשפט הזה האמור מפי דרוין רק בהשערה עדות נאמנה לו בתולדות תמונות השפה ויצוריה. „נבער כל חוקר מדעת את כל הנסבות אשר לפיהן ישתנו היצורים למינים שונים ואת החקים המסבכים חליפות ותמורות במערכי בדיהם ונלמם“ — (יאמר דרוין¹). ואולם בזכות השפה יצאו כאור משפטי החליפות העוברות על יצוריה וחקי תמורות פניהם לרגלי נשיותם ולרגלי השתנות הענינים המונשמים בהם, ומהם תצא תורה גם להליכות תולדות הדעת והשתגשג התבונה ברוח האדם נושאייהם. מאין כשפה העבריה העורכת לפנינו מחזה החליפות והתמורות שעברו על יצוריה לתולדותם בדורות ימי חייה. מופתים לאלה לאין ספורות נראה בשרירי ספרי הקדש המעטים לעם ישראל, כמו היסוד קץ הסתעף והשתרג ויעש בדים וישלח פארות ויולד קצין, נוו, קצה, קצו, קצב, קצה, קטב, קטף, קצע, קטע, נדע, חצה, חצב, חטב, חטף, קצר, קרץ, חרץ, חרט, חרת, חרש, נדע, גדר נור, גרו, כרת, כרסם ועוד. היסוד גא הוא אבי משפחת גי, גב, גו, קו, גבה, גבה, גבע, כבע, קבע, נבר ועוד רבים, שעקר הוראתם כולל יחס המעמק והגובה, השפלות וההדרוממות. בכלל — מרחק למטה או למעלה. כענין התאר altus ברומית עֲמֵךְ גם גְבוּרָה, וכן ביונית badus, bados. ורבים מצאצאי היסוד העברי

¹ שם צד 205.

האחרון הזה בולטים ונשקפים גם במלים המקבילות להם בהוראתן בלשונות המוננים והאריים, כנודע לכל נבוני דבר.

מחזה שדי יחזה האדם בשכלו על פני היקום ומלואו, ומראות אלהים תביט עינו ביצורים וצבאותם ובכחות הצפונים בהם ובחקים המושלים עליהם; אולם נעלם משכל האדם ומבינתו נסבת היצורים האלה ומקור החקים השליטים עליהם. ומה נגלה לרוח מבינתו, כי נסכה נעלה ונעלמה יש לכל המסוככים האלה ולחקי היותם, וכי נבזה מעל נבזיהם שומר עליהם. ובלתו הננו רק יודעים ולא מבינים, חוקרים ומגלי רזין ופותר אין אתנו. ואין דרך ישר ונאמן לבוא אל הכרת כבוד אדון הכל בשכלו וברוח תבונתו, ולא כמצות אנשים מלמדה, כמו החקר במערכות יצוריו, כמאמר המושל החכם: כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה אז תבין יראת יי ודעת אלהים תמצא (משלי ב' ג—ה)¹.

מרשימות שריה הסופר.

היום הלכתי עם אחד מרעי לגבות את כסף התרומה מאת החברים לחברת ישראל.

הרבה בושח וכלימה מלאתי בסכבי על הפתחים! זה רצה אותנו בלך ושובי, אעפ"י שיכול לשלם: אולי תמאס ההליכה בעינינו ויפטר מתשלומין; זה בא בטענה: מדוע לא באנו אליו בחדש שעבר, ועתה עליו לשלם נ' פרוטות בפעם אחת? אעפ"י שלצורך אחר, כמו להעמיד קנם בשחוק הקלפים, לא נחשבו בעינינו גם עשר פעמים נ' פרוטות; זה היה פתאם לאיטרופוס לעניי העיר ומתרעם כי אנחנו, המאספים נדבות לישוב ארץ ישראל, הננו גזולים את עניי המקום, כאלו באמת היה ברעתו למסור את הפרוטות האלה לאחד מעניי העיר, לולא באנו אנחנו לדרוש מירו תרומתו ל"א"; זה קורא תגר, כי באנו אליו עתה, והוא הלא זה כבר בקש שימחו אותו ממספר החברים; וזה אמנם נתן, אבל הביט עלינו בבוז, כמו על איזה קליידעת, המתעסקים בדברים של מה בכך, אלא שהוא, מפני שנפש עדינה לו, מנתר על שנוענו.

אמנם בסורנו אל אחת החנויות שקונים לא היו בתוכה, הושיבנו אדון החנות על ידו לא הרחק מן הפתח וישאלנו: מה נשמע מפלשתינה? הקרוב היום כי לא יצטרכו

¹ מה שיש להעיר על המאמר הזה מצד תכנו — ואמנם יש ויש להעיר עליו מצד זה — מניח אני למוכותים שתורת הלשון אומנותם. אבל גם מסגנונו יש ללמוד הרבה בנוגע לשאלת הלשון: אם אפשר וראוי להציע מחשבותינו (מחשבות ממש, לא דברים בעלמא) כשפת כתבי הקדש, המחבר הנכבד הוא אחד מוקני ת"ח שהקדיש כל ימיו לחקרי שפתנו וחבר בה ספרי מלים מפורסמים. הוא איפוא האישי היותר מוכשר לקחת משפת המקרא כל מה שיכולה לתת, ומאמרו זה יוכל איפוא להיות לנו לקו המדה בענין זה. (הערת העורך.)

עוד האכרים לתמיכה? השאלה הזאת, אע"פ שסופה הוכיח על תחלתה למה היא באה, בכל זאת מצאתי בה מעט קורת רוח, כי סוף סוף נמצא איש שואל לשלום ציון, תהיה כונתו מה שתהיה, ואולי מתוך שלא לשמה יבוא לשמה. נסיתי לתאר לפניו את חיי הקולוניסטים בא"י, גם ערבתי מעט תכלין מהמשלים והחדודים ששמעתי מפי "המטיף הלאומי". אמרתי, כי בודאי ינסו הפעם דברי אל לבו ויצלח בידי להוציא יקר מזולל ולעשותו לחובב ציון נמור. אך פתאם ראיתי כי פני האיש נשתנה. עיניו מוסכות אל הפתח ולא ישים לב עוד לי ולדברי. הסבותי גם אני עיני החוצה, ואראה איש עובר על פני החנות ומביט לרגעים ימין ושמאל, כאלו מבקש דבר. הבינתי כי כדמות "קונה" נראה לו לחנוני שלנו באיש הזה — וישכח אותנו ואת ציון, תבל ומלוואה. . . .

הלכתי משם הלאה בפחי נפש, ואסובב עם בן לויית בשוקים וברחובות, סרנו אל חסידים נלהבים, אל מתנגדים חניטים, אל משכילים חומרי לצון, ומכלם יצאנו בידים ריקנות. לשוא שחתי כל דברי מליצותי, לשוא הבאתי ראיות מן התורה ומדברי חז"ל, מהסכמת הרבנים דליטא והרבי דטשורטקוב, מדיווראעלי וגורג עליוט! — אחרי כל הרשות והוכוחים וההוכחות הספקנו לאסוף אך סך מצער, שאפשר לקנות בו לאיזה קולוניסט רק קרני פרה בלבד. . . .

כיוצא מן הכלל נודמן לנו איש מחזיק צריף קטן מכלי ברזל קטנים וקומקומי פחים ישנים ומטולאים. בהגיעי קרוב אל הפתח, שמעתיו אומר: "אין דבר! עתה קחי ברובל הזה קמה והחוב תשלמי לו בפעם אחרת". אמרתי לעבור הלאה, אך בן-לוייתי בא אל החנות ולמרות רצוני באתי גם אני אחריו. החנוני — איש כבן שלשים ושערוותו כבר התחילו להלבין — נכלם מעט בראותו אותנו, אפס כרגע התאושש ויקרא בשמחה: הנה אורחים יקרים! בואו, בואו! שבו! . . . אל נכון לגנות התרומה באחס. . . תני נא אשתי להם את הרובל, כי הם קודמים.

— אולי דחוקה לך השעה עתה, אמרתי אליו, נוכל לחכות עוד זמן מה. אם אין לך היום, תשלם בהרש הבא, כאשר יעורך ה' וירוח לך.

— ואולי לא יעורני ה' ולא ירוח לי — אמר האיש בפנים שוחקות, ועיניו הטובות הבריקו — הלא אז יכבר ממני לשלם חוב גדול, לא, ידידי, אנחנו איך שיהיה נמצא את צרכינו, וישוב ארץ ישראל אסור לרחות. הן אך קרבן דל אנחנו מביאים על מזבח ארץ אבותינו, שחרפה היא גם לדבר על אדותיו.

האשה הושיטה לנו בפנים עגומים את המטבעות שהיו בידה, ובן לוייתי קבלן.

* * *

סר וזעף יצאתי מן החנות לשוב אל ביתי. נצטערתי על כי מעטים המה המבינים, שקרבן של איזה רובל לשנה הוא קרבן דל אשר חרפה היא גם לדבר על אדותו, ונצטערתי על כי רוב המבינים אין ידם משנת להקריב גם קרבן כזה. דלות נוראה מצד אחד וקרירות עוד יותר נוראה מצד השני.

ועד מתי? עד אנה? לו היו ישראל בעצה אחת, לו הבינו כלם את אשר יבין החנוני הזה, כי אז הן במשך שש עשרה שנה היינו עושים דבר יותר ממשי מאיזו קולוניות שרובן תלויות בגרבת לבו של אדם אחר, כי אז. . . אך מה בצע בחשבי מה היה אז?

לאסוני עוד מצאתי בביתי את אדמון מכירי. הוא פגש אותי בשחוק לעג ובחתו לי את ידו אמר:

— מה נשמע „מפלשתינה שלכם“? רואה אנכי כי אמנם לא הצלחת במלאכותך, ועל כן פניך כפני אשה מצרה.
— אנא, ידידי, אל תרגיזני — אמרתי אלי בתחנונים — גם בלעדי לעגך לבי מר לי.

— ומי כופה עליך הר כניגית להתעסק בזה? למה תאבד את כחך על איוז „אוטופיה“? עתה כל האנשים הישרים משתדלים לאחד את כל משפחות הארמה למשפחה אחת, שתהיה כלה מאושרה ויושבת יחדו שלווה ושקטה, ואתם, הובבי ציון, בונים לכם כמה לעצמכם ואומרים לחסום את הדרך בפני הפרוגרס הכללי.

— טול קורה מבין עיניך — עניתי — לאחד כל משפחות הארמה למשפחה אחת, זו היא „אוטופיה“ יותר ורה ורחוקה מאשר לאחד כל ישראל לעם אחד. אך לו גם נאמין ש„האחדות“ הזאת, שאתה קורא לה „פרוגרס“, בוא תבוא באחרית הימים ותביא גם לנו ישועה חמרית, גם אז לא הייתי חפץ — ואתה תוכל ללעוג לי כאות נפשך — שיעזוב עמנו את קניניו הלאומיים, אשר קנה לו במחיר שלשת אלפי שנות עמל ומסירת נפשו, בשביל טובת־הנאה חמרית, ואם אנחנו לא נבצר עתה מעמדתנו, הננו מאבדים את עמנו לרעת . . .

— „מאבדים את עמנו לרעת!“ — קרא אדמון ברגש — ואני אומר לך, כי אנחנו כבר מתנו. הגע בעצמך, מה לו לנבל העשיר וללאומיותכם? בניו אינם יודעים מאומה מתורת ישראל, כל קדשי שמים יחלל ומכריח גם את משרתיו ללכת בדרבנו, כי לא יהיה להם אלהים אחרים מלבד הכסף, ואם הוא משליך לפעמים לעני עמו איזה שקלים בתור נדבה, הרי הוא משפילם בזה עד עפר. הרנוש מוחה כל סימני הלאומיות ומערבב יחד בני ברית עם שאינם בן ברית, וההמון? — ההמון הוא רעב ללחם. לחם נחויץ לו ולא יהדות ולאומיות. ראה איך ההמון משתנה משנה לשנה, בערים הגדולות לרגלי הסכות האיקונומיות; עוד מעט ולא יזכר שם ישראל עוד . . .

בשעה שביני לבין עצמי אני מתבונן בדרכי בני עמי בקטטותיהם על דבר מנוי „עברי מלומד“ בבית הכנסת או פר לעדר של הקהל, בהעזובה הרבה אשר בכל עניני קהלותיהם: החומס חומס והחושף חושף, וראשי הצבור אינם נכנסים לישיבה אלא להביא חצים איש אל לב רעהו ולנצח איש את רעהו לשם גאוה של מה־יכך — בשעה שאני מתבונן בכל זה, אמנם רוח היאוש לפעמים נוברת גם בי ומלחשת באוזני: אבדנו, אבדנו! אבל עתה, כששמעתי מפי אחר את הנבואה הקשה: „ולא יזכר שם ישראל עוד“ — כל קרבי בערו בקרבי וכמעט הייתי נכון לקרוע את אדמון כרג.

— שקר הרבר! — קראתי — ישראל לעולם יהיה! מבעלי הרכבות אין ראייה, אבל בתוך העם עצמו עוד לב הם דופק בחזקה. אמנם הולח הוא, מסכות שונות וביניהם גם סכות אקונומיות, ולמען ירפא כלו, למען ישוב לאיתנו, נחויץ לו ישוב ארץ ישראל, כי אך שם יוכל להתפתח על פי דרכנו, בארצות נכר, החמר והרוח, האדם והעברי יהיו צוררים תמיד איש את אחיו, ואך שם, בארץ ישראל, אפשר כי יחיו ויגדלו יחד בשלום.

— נניח שהתכלית טובה ויפה — אמר אדמון — אבל הגירה נא לי, מה אתם עושים בשביל להשיג את התכלית? הראני נא פעולתכם מה היא? עוד חיי פרושות

ועוד ה"י פרושות וגם אלה אינן נתנות בסבר פנים יפות . . . פעולות כאלה יפות לחברת "סנדק" או להכנסת כלל, אך לא לתקומת אומה שלמה. בטענה זו הביאני האיש במבוכה. אנכי נאלמתי רגע, וארמון הביט עלי כמנצח.

* * *

לאשרי נפתחה הדלת ברגע ההוא, ובן עירי, אשר יצא זה שנים אחדות לגור בעיר סונה, בא הביתה. שמחתי עליו מאד, ואחרי נתינת שלום איש לרעהו הצגתי לפני ארמון:

— "ידיד נעורי, ה' ליפמן — ה' ארמון, איש ריב".

— איש ריבך? — שחק ליפמן בהעיפו עיניו בארמון. מובטחני שאין זו מחלקת "לשם שמים" . . . או אולי היית עתה לאיש אחר, כמו שקרה לכמה וכמה משכילים בימים האלה? . . . אנכי ספרתי לו כל השיחה.

— לפי דעתי — אמר ה' ליפמן — אחרי שהמטרה נכונה לפנינו, אין לנו להתיאש כלל גם אם מעשינו קטנים. אדרבה, בדבר כזה אנחנו חייבים להתאור בסכלנות רבה, לבלתי דחוק את השעיה, ולפעמים נחוץ לסבל גם יסורי בטלה, אם השעיה איננה שעת הכושר לעבודה, ובלבד שלא נסיר מלבנו את המטרה שאנחנו שואפים אליה. הגנן הנוטע אילן איננו רואה את צמיחתו, כי הצמיחה מתנהלת לאטה במסתרים, ובכל זאת לא יתיאש ותקותו חזקה כי לעת קץ יהיה מטעו לאילן גדול נושא פרי. לעקור, להרוס, אפשר ברגעים אחרים, והפעולה נכרת מיד, אבל לבנות, לנטוע, אפשר רק בזהירות יתרה ובצעדים קטנים. לראיה הנני לספר לכם מה שקרה בעיר סונה, וידעתם, כי ממעשים קטנים יוצאים לפעמים תוצאות נכבדות.

העיר סונה היא עיר שיושביה כמעט כלם בורים. קרקס, כמדומה לי, מלא "ממליגה" תחת מוח. והליטאים שבאו שמה קימו בעצמם "עלת לקרתא הלך בנימוסה" ויהיו כלם לזוללים וסובאים ומשחקים בקלפים. ורבים מהם עוד עלו על האזרחים בחריצותם (כי הליטאי הלא חרוץ הוא) ויהיו לראשי המשחקים בכל כנופיא של קלפנים. תורה ודעת היה להם לשחוק ולקלם, כענין שאינו נאה כלל לבעלי נסיון שכמותם. את בניהם נתנו למלמדים שאינם הגונים או למורים שלא הגיעו להוראה, כי כלם היו בטוחים שבניהם יחכמו כאבותיהם, להסיח מלבם את תלמודם, ואם כן כל התלמוד איננו אלא לצאת ידי חוב ישן שכבר אבד טעמו, ועל כן אם אפשר לשלם את החוב בסך מצער — מה טוב, והמלמדים או המורים ממין הגרוע הלא נשכרים בוול. ואין צריך לתלמוד שהבנות תחנכו באופן עוד יותר גרוע, כאלו לא נבראו אלא לטויל ומחולות. ואלה מן הבנים והבנות שזכו להכנס אל הגימנוזיום — הם בודאי היו פטורים מכל חובות העברי. כן היה הדבר נוהג ימים רבים. אך לפני שנים אחדות בא לגור בתוכם מורה אחר, בן יאיר שמו, ובמעשיו "הקטנים" שנה פני העיר לנמרי.

האיש הזה היה אז כבן שלשים. הוא יודע ארבע שפות ובקי בספרותן, אך מכלן אודב הוא את שפת עמו וספרותה. הוא איננו "אדוק", אבל את קדשי עמו לא יחלל. אודב הוא את כל האדם, אך ביותר — ישראל עמו, ומוכן מאליהו. כי הוא גם חובב ציון. הוא איש רעים ומתרוועע גם עם אנשים שאינם דומים לו כלל. הוא מראה פנים שוחקות לכל אדם, אבל בלי כל אבק חנופה, להפך: מוכיח הוא לכל אדם מזמיו בפניו.

אבל בסגנון רך ובהלצה נעימה, שלא להלכין פני חברו. הוא איננו מבקש קרבת הגבירים, אבל כאשר יקרה לו לבוא בחברתם הוא מדבר עמם בניעומו, ומרגלא בפומיה: "גם הגביר אדם הוא".

ראשית מעשהו היתה להפיץ ידיעת שפת עבר. ועל כן התרועע עם אלה שלא שכחו עוד כל תורת בית רבם. אמנם מתחלה היתה השיחה בנייהם כהקברטט שבמשלי קרילוב: הוא מדבר עמם על איזה ענין ספרותי, והם עונים לעמתו על דבר הקלפים. כמה פעמים השתדלו למשוך גם אותו להיות "יד רביעית", והנחה עשו לו שלא ישלם כל קנס עד שיהיה מומחה לאותו דבר, אך הוא משך את ידו משחוק. לאט לאט העיר בקרבם זכרונות ימי ילדותם עד כי נאותו לקחת מידו איזה ספר לעיין בו. לאט לאט הטא את לבם ליסוד אוצר ספרים. ביתו היה כחדר הקהל: בכל לילה באו אליו אנשים ונשים להשתעשע עמו בשיחה ספרותית. הוא אמנם היה עיף ויגע מעמל היום — כי להורות לתלמידים ארבע עשרה שעה ביום, לא דבר קל הוא — אבל בכל זאת שמח בן־יאיר תמיד לקראת האורחים הבאים אליו ומשתעשע עמם באהבה.

בתורתו לתלמידיו הוא משתדל, אף כי כי ידע שאבותיהם לא יכירו לו טובה על זה, למעת בקרבם אהבת עמם וכל קרשיו. כפרגנו אמן היודע נפש האדם, הוא מושך אליו את לב התלמידים לכבודו ולאהבו. יסוד שיטתו כהנוך הוא, כי עם התלמידים צריך לדבר כמו עם חברים, שעל ידי זה הם פותחים את לבם לפני המורה, ואז נקל לו לזרוע את הזרע הטוב שהוא חפץ בו. והתלמידים באים אחרי כן לביתם ומספרים דברי המורה לאמותיהם ואחיותיהם ועל ידי זה תרבה הדעת ותפשט.

עתה תמצאו גם בסונה נערים רבים אשר ידעו כל התנ"ך, דקדוק, וקוראים וכותבים כל הפעם בשפת עבר. וגם אחדים מתלמידי הנימנוזים מהמחלקות העליונות התודעו אל בן־יאיר והוא קנה את לבם ויואלו ללמוד שפת עבר ויעשו חיל.

כאשר גדל כבודו בעירו החל לדבר על לב התושבים כי יתנו ידם לחברת הישוב. מתחלה היתה החברה קטנה ודלה, אך הוא לא ינוח ולא ירף מקנות לה לבבות, ועתה נמצאים לה יותר ממאה חברים, וצעירים אחדים עלו לארץ ישראל להקדיש עצמם לעבודת אדמתה.

ומעת אשר החלה התנועה בספרותנו וספרים טובים יוצאים לאור שנה שנה, היה בן יאיר מעין מוכר ספרים. תמיד תראהו נושא עמו בלכתו חבילה של ספרים ומחלקם בין יושבי העיר. ובה הרגיל אותם בקריאת ספרים עד שרבים דחו גם את הקלפים מפני הספרים. כל המורים והמלמדים שלבם לא טפש משכל החלו ללכת בדרך החנוך שבן יאיר כבש לפנייהם ועושים ומצליחים. והספרים גם הם השפיעו על בני העיר; ורבים אשר עמדו מרחוק לכל עסקי הקהל הרגישו כי חוב מוטל עליהם להטיב את מצב העניים, לפקח על התלמוד תורה ויתר עניני הצבור. סוף דבר: כל מי שראה עיר סונה לפני כעשר שנים ורואה אותה עתה לא יוכל להתאפק מקרוא: ברוך משנה העתים!

שנוי כזה ראיתי בעיני במשך איזה שנים ובעיר גסה כסונה. היש לנו אפוא להתיאש מכל בשביל שמעשינו מעשים קטנים?

— ובכן — מיים ליפמן את דבריו — על שלשה דברים עולמנו עומד: על

העבודה, על העבודה, ועל העבודה! . . .

אר"ם הכהן בתור משורר.

ב"הפרדס" נרץ שלישי שאל הסופר הנכבד מר רבניצקי, מדי עברו בסקירה שטחית על פני שיריו של אר"ם הכהן שיצאו בוויילנא בשנה העברה במהדורא חדשה: "כמה זכה אר"ם הכהן לכל הכבוד שנתנו לו בני דורו בהביטם עליו כעל אבי המשוררים ונזרם?" כמדומה לי שאפשר לתרין את תמיהתו של מר רבניצקי. אך כדי להבין הדבר נראוי עלינו לזכור בקצרה סדר השתלשלותו של שיר ההגיון בספרותנו החדשה. המתחיל בדבר היה רמח"ל לוצטו. הוא היה משורר רב הכשרון, בעל הרגשה חדה ועמוקה. הוא ידע לבטא בדברים קצרים את הרהורי הלב היותר טמונים ומכוסים והוא ידע גם לתת קצב ונכול לבת שירתו לכל תשתפך יותר מדי ולא תקבל צורת פרוזה חרוזה. ומה שנפלא עוד יותר הוא, כי אצל לוצטו אנו מוצאים גם איזו דמות של שיר עלילה, אות הוא כי קשה היה לו להמשורר לצמצם את עצמו בחוגו הצר של שיר ההגיון. אבל דא עקא, כי היה לוצטו בן דורו מכף רגלו ועד קדקדו, בן הדור ההוא שהביט מלמעלה למטה על עניני חול והחיים הפשוטים. לוצטו היה מקובל ורומנטיק עד הקצה האחרון וישיר על הגבוה והנאצל וביחוד על הנסתר והנעלם, וממילא אין כל פלא בדבר כי היתה לישירת מלאכים זו השפעה מועטה על הספרות והחיים, שעפרוריתם וגשמיותם קודמת לכל דבר. חיי האדם, אמר טורנינג, דבר גם המה; עיקרם — הענינים הפשוטים והצרכים החולפים שהאדם טובע בהם כל ימיו. והספרות, שכל עיקרה אינה באה אלא כדי לצרף וללבן את המעשים שבחיים, אי אפשר לה שתתקים ושיראה פעלה אלא אי"כ לא תעמוד גם היא ממעל להחיים הסובבים ומקיפים אותה, ואותם התביעות, הענינים והצרכים הממלאים עולמו של האדם צריכים למלא את הללה גם היא. אבל לוצטו עוד טרם הרגיש בהאמת הזאת, לכן שר תמיד על התרוממות הרוח המחלטת והתפשטות הגשמיות, על נעמם והדרם של הנסתר והנאצל, ולכן אי אפשר היה לשיריו שיתפסו מקום גדול בספרות ושיתקטמו הדורות. אחרי לוצטו זרחה שמשו של ויול, והוא צעד צעד לפנים בדרך התקרבות אל החיים. רנהיז גם הוא עוד טרם השכיל לעשות את חיי העוה"ז וצרכיהם הפשוטים ליתר לתלות עליו את שיריו והגיוניו לבו; מוזתו גם היא אסטנסית היתה ותתהלך במרומים וכל עסקיה אינם אלא בעניני הדת והאמונה, כמו לו היו הענינים הללו לבדם יסודי החיים וצרכיהם היחידים. אבל רנהיז כבר ירד יורדה אחת שהיא עליה גדולה. הוא לא היה לו עסק ככל סתום ונעלם וידבר רק על הדת ועניניה הגלויים, שיש להם סוף סוף השפעה גדולה ורבת הערך על החיים וצרכיהם, ומה גם בדורו של המשורר.

כנורו של לוצטו היה תלוי למעלה מן החיים, כנורו של ויול נגע רק בחיים הדתיים

בלבה, והנה בא אחריהם אדם הכהן ויכונן את שירתו אל מול פני החיים הנשמים ממש. הוא הסיר את מסוה הקדושה והפרישות מעל פני השירה העברית. הסיר מעליה את כנדי נזירותה ויוציאה מן הקודש אל החול. עד כמה היתה תפיסתו של אדם הכהן בחיים עמוקה וחודרת נראה להלן. אבל בזה הפיץ אני להגיד רק כי הוא היה משוררנו הראשון שנגע בחיים ממש; הוא ידע כי האדם קשור בשכורו אל האדמה, אשר עליה הוא חי, וממנה לא יקרע לעולם, אף אם יעמוד על בהונות רגליו ויכון את לבו כל היום רק אל הדברים העומדים למעלה ממחיצתו; הוא ידע כי

גַם חַיֵּי אֵלֶּה (של האדם) אֵךְ מַפְעֵלִים הֵמָּה

וַיְחַיֵּשׂ תָּמִיד בִּי יָגְעוּ בּוֹ סֵלָה. . .

לָבֵן יְחֹשׂ כֹּל אֶל חַיִּים נֹגֵעַ . . .

(ש"ש"ק מחב' ב', בשירו "הדעת והמות").

וישיר האדם על החיים והמות, על רעת החיים וטובם, על העוני והעושר על ההור והיופי שבחיים ובטבע ועל הנמוך והמנוער שבהם וכו'. ובשיריו אלה הכתובים בשפתו החיה הוריד אדם הכהן מל של תחיה על שדה ספרותנו השירית.

אמרת: "בשפתו החיה", משום שבשירתו החיה גם את השפה ויברא לה ניב שפתיים חדש. אותם הענינים מעולם החיים והמציאות שהיו לנושאי שירי אדם, כמו מחוות הטבע, שליטת האדם באדם לרע לו, העוני והעושר, לפרקים גם האהבה ומנעמיה, וביחוד המות והכליון שתופסים את המקום היותר גדול בשירי המשורר, — כל הענינים הללו, שעורק החיים דופק בהם, לא יכלו בשום אופן להצטמצם בשפתם המצומצמת וסגנונם המליצי של אחיו המשוררים שקדמו לו. הם, לפי תוכן שיריהם ומחולם, היו צריכים למליצה, רמה ומצלצלת ולפירוט כוללות וימצאו אותן על נקל, והוא, בהיות עניני החיים הממשים נושאי שיריו והגון ממילא רחב משלהם, היה צריך לשפה אחרת לגמרי; הוא היה צריך לבטויים יותר מדויקים ומכוננים אל הנושא. לצבעים יותר בהירים ונכונים, ויברא המשורר בעל כרחו את השפה שהיתה דרושה לו ויעשרנה עושר רב. אדם הכהן היה, כידוע, חכם מצוין בחקרי לשוננו, וידיעותיו הרחבות במקצוע הזה עמדו לו לצאת כמנצח מן המלחמה הכבדה שנלחם עם צמצומה של הלשון ומגרעותיה; הוא לא עסק במלאכת "הרחבת השפה", כ"א עסק בהרחבת המושגים והשפה נתרחבה על ידו ממילא.

ונסף על זה ידע אדם הכהן לבטא את מחשבות לב בני דורו ההגנות, לקרוא בשם את האידיאלים שפרחו באויר בימיו ונתגשמו בחיים לאחר זמן. הימים ההם היו ימיר ההתעוררות הראשונים לבני עמנו בארצנו. העם, וביחוד חכמיו וגדוליו שעמדו בראש תנועת החיים, הרגישו אז מעין התגברות הכחות, אבל לא ידעו עוד איך ועל מה אפשר וראוי להוציא את הכחות הללו. חכמי הדור ההוא עסקו עפ"י רוב בדרקוק, ביאורי מקראות, חקירות תיאולוגיות וכדומה מן הדברים, שהיה להם רק ערך מוגבל ביחס לזרם התחיה הכללית שפריץ אח"כ בעוד ימים מועטים בקרב העם ברב כח ועוה, ובעבודתם זאת השקיעו חכמי הדור ההוא את ראשם ורכם. במקצוע הזה עבד גם אדם הכהן בתור מרדקדק ומבאר מצוין. אבל בתור משורר וחווה חיוניות היו לו מושגים יותר רחבים ומלאים. הוא היה אחר מן הראשונים שקרא בשיריו בשמה הראוי לה לאותה ההתעוררות החדשה, לאותם

הצרכים החדשים שזרמו בכח אל תוך אהלי יעקב בארצנו. הוא קרא בשם את "הדעת" ויבין כי אותה העם מבקש. קשה למצוא בשירי אד"ם הכהן אף שיר אחר גדול שלא ידובר בו על הדעת ורוממות ערכה, כי הביט המשורר על הדעת והתבונה כעל יסודי החיים, כעל המלח המעמיד את החיים, וחיים שאין בהם דעת ותבונה כאין וכאפס. המה בעיניו:

כִּי דַעַת אֵל הִיא בְּיַצְרֵיךָ בְּלָמוֹ

וּבְדַעַתוֹ זֶה גַם חַיִּיהֶם גִּקְשֶׁרִי

וּלְפִי רַב וּמַעֲטִי זֶה הַדַּעַת בְּמִי

גַּם חַיִּיהֶם בָּם וְנָאוּ אוֹ יַצְעֲרוּ. . .

וְאֲשֶׁר דַּעַתְם בָּהֶּה לֹא נָרְאוּ חַיִּימוֹ

וּבֵין חַיִּיִּים לֹא הֵם יִתְחַשְׁבוּ

וְאֲשֶׁר דַּעַתְם בָּהֶּה חַיִּים נָרְאִימוֹ

וּבְמַדַּת הַדַּעַת חַיִּים יִשְׁאָבוּ. . ."

(בשירו הנ"ל)

מן השורות הללו נודף אמנם ריח פלוסופיה ואין בהן רוח שירה אמיתית, אבל בהן הלא נראה, כי היתה הדעת בעיני המשורר יסוד החיים, תחלתם וסופם, וכי גדלה אמונת המשורר באידיאלו זה עד מאד. וכשם שהיה המשורר אוהב את הדעת אהבה גלויה בכל נפשו ובכל מאדו כך היה נוטר שנאה כבושה לכל אותם הדברים שפגעו באידיאלו וחסמו את הדרך בפניו. הריני אומר, שנאה כבושה, משום שלפי מצב הדברים בימים ההם, אי אפשר היה, כידוע, לצאת אז המערכה בשנאה גלויה נגד מתנגדי ההתפתחות והתחיה ולקרוא לכל דבר בשמו הראוי לו. ויהי המשורר מוכרח לבחור בדרך אחרת שאינה מסוכנה כל כך: לזומם ולהכב את הדעת בדברים ברורים ולכבוש מעט או הרבה בלבד את השנאה למחפסיה ובוויה. אבל לא להגם היאמר הפתגם, שאי אפשר לשמון את המרצע בשק". "מורדי האור" בימים ההם הרגישו תקף כי אד"ם הכהן הוא אויבם ומתקוממם היותר מסוכן, ולכן נשרש בקרב לבם כי "בעריל מיכילישקער" הוא אפקורס ומין גמור וישאר הדבר זכרון לדורות.

ובאמת מסוכן היה אד"ם הכהן ל"הצר שכנגד" הרבה יותר משאר חבריו שקשרו אתו יחד מלחמה לשמה של הדעת והתפתחותה בקרב העם, כי עד שהיו הם פועלים על הכח החושב שבקוראי דבריהם, היה הוא, בתור משורר, מעורר בכח את רגשות-הלב הנוחים להתפעל ולהתלקח קל מהרה. וספרו "אמת ואמונה" המקדש כלו למלחמת האור והחושך — כמו שחיו רגילים לאמר בימים ההם — אמנם כתוב כלו ברב כח ועז, בסגנון נמרץ ומלא הוד, ואפשר היה להרעיש את הלבבות על ידו.

אמנם אמת הדבר, כי כשאנו מתבוננים הישב אל הרבה משירי אד"ם הכהן המדברים גבהה נבהה על הדעת ואילותה, כחה ונבורתה, אז נראה כי עוד טרם ידע המשורר לברר לעצמו, ומה גם לאחרים, באיזה דרכים הדעת נקנית, וגם לא ידע לתת צביון ידוע וסמנים מיוחדים לאותה ההתפתחות שהיה רוצה לזכות בה את ישראל. הננו רואים את המשורר והוא עודנו מחויק בתומתו בכל כחו בהדעה המפורסמת, כי הדעת והאמונה אחיות תואמות

ולא שתי נשים צוררות אשה לרעותה הנה, והחכמה והאמונה דרות אצלו בכפיפה אחת, ולא יראה ביניהן שום סתירה בולטת. מיכ"ל, שהתרחק מאביו רק כימי דור אחד, כבר קורא הוא מנהמת לבו:

הוֹי עֵזָה מִמֶּנֶת חֲכָמָה הִזְעִימָה

מִה־שׁוֹב בְּאַף, פְּגִיף בִּי זָרְחִי!

וּבְגִשְׁתָּךְ עֲדִינִי הוֹי אֶת אֵימָה

כִּן תִּקְנֶה וְאַמִּנֶּה מִמֶּךָ יִבְרַחֲנִי!...

(שירי בת ציון צד 22)

והאב, אד"ם הכהן, עוד טרם יכיר את האמת הזאת... אבל עלינו לזכור כי לפי מדת השכלתו והתפתחותו של המשורר עצמו, שהיה מן הראשונים שנפקחו עיניהם לראות אור, אי אפשר היה לו לראות את הדבר באספקלריא המאירה, להציב את גבולות הדעת והחכמה ולסמן את מצריון כראוי.

כיום, כמדומה לי, הדברים האמורים עד כה לחת תשובה מספקת לשאלתו של ה' רבניצקי הנוכרת בראשית דברי בני דורו של אד"ם הכהן מצאו בשיריו: עיניים ונושאים חדשים לקוחים מעולם המציאות, שלא היתה השירה מספלת בהם עד אז; שפה ברורה ומדויקה, געימה ויפה, שנבראה לעיניהם, ולכל לראש מצאו בשירי משוררם התגשמות חזון לבם במלים ברורות, ובהמשך לבם אחר כל הדברים האלה טעו לחשוב, כי זוהי השירה האמתית שאין למעלה הימנה, ויתנו בראש משוררם נזר אבי המשוררים.

ואולם זהו בנוגע לאבותינו, שהחדוש ענר את עיניהם יותר מדאי, אבל אנחנו היום חובתנו להוציא משפט צדק ולהניד דבר אמת, כי אמנם לא היה אד"ם הכהן משורר מצוי, ורוח השירה האמתית לא תרבה לפעם בשיריו. עיקר הדבר שאנו רגילים לצין בהמשורר האמתי היא דקות הרגשה ועומקה. המשורר האמתי חונן מאת הטבע במערכת עצבים דקה ומעוננה ולב מתפעל, ובשעה שאיזה מחזה או רעיון עוברים לפני עיני רוחו ובשרו של משורר כזה הוא מרגיש איזו עקיצה חודרת בכל בתי נפשו, איזה זרם רגשות כבירים המשתפך אל תוך נפשו פנימה, והיה אם כהו בפיו ואונו בעטו, יתפרצו החוצה כל נדנודי לבו והתפעלות נפשו, וזהו מה שאנו קוראים השתפכות הנפש ורוח השירה, כלומר הרגשה שוטפת ומעמקת וסקירה חודרת אל תוך פנימיותו של דבר, והעיקרים הללו יחסרו עפ"י רוב בשירי אד"ם. הוא נוגע בחיים, אבל רק נוגע ותו לא, הוא לא יחרור אל תוך פנימיות הדברים, כי אם ירחף וירפרף עליהם ואין בידו להניע בחוקה גם את לב הקורא, אות הוא כי לב המשורר אינו מלא הרגשה קבועה ורותחת, כי רק איזה התרגשות עראית ועוברת, נקח נא, למשל, את שירי אד"ם על הדר הטבע והאהבה, שני דברים גדולים שכלם אומרים שירה ושנפש המשורר האמתי תהגור ממסגרותיה לקראתם. ומה אנו רואים אצל אד"ם הכהן? אין אנו מוצאים פה את נגניו המרוכים של הטבע המשתתפים כלם יחד להרמוניה אחת נפלאה, אין אנו רואים פה את ההתרסקות על ההוד הנצחי והמנוחה העולמית שבטבע, המביאה לידי מנוחת הנפש ונבורתה, אבל אנו רואים איזו הכנעה יתירה, נמיכת הרוח הנשמעת כעין יראה לגשת אל הקודש. המשורר האמתי כביר כה, בהתרסקו על הדר הטבע, רוחו לא יכנע בקרבו, ונהפוך הוא, כי נפשו תלכש עוו ובהם לבו בקרבו יאמר:

אז אתי ארזי-אל יקרני לאלה
 צפרים שרים אתי ותפללו
 ובני-אלהים, כל צבאות גבה
 אתי ובעיון, משדי ישאלו! ...

(מיכ"ל בשירו "התפלה").

ואדם הכהן, בראותו את פני הטבע, יכוף כנאמון את ראשו והוא מתפלסף ואומר:

ואני אנוש גבנה, עד כה דוממתי
 ולגנדי את אלי עד כה לא שמתי...

ואני מה אני? — נבער וקצר דעת

מה אוכל הגד בל אתן מגרעת? ...

(שש"ק א', בשירו "לבקר ונה").

שם, בשירו של הבן, אנו רואים רגש חי, תפארת שבנבורה, ופה, בשירו של האב, אנו רואים אינו התרגשות נמוכה, וחילה על העפר, ובין הרגשה להתרגשות — מרחק רב. כדבר הזה אנו רואים גם בשירי אדיס המעטים על אהבת. לא את נעם האהבה ומרירותה, לא את תוקף הרגש והרתחת הדם" נמצא פה, כי עור הפעם התפלספות ותו לא. בחרוים מהוקצעים ומעובדים כראוי ילמדנו אדיס הכהן להציב את גבולות האהבה, וכמה משמחיות ההרגשה וההבנה יש בזה, להציב גבול ולתת קצב ומרה להאהבה, שכל עיקרה אינה אלא התפרצות חויף לגדר ופסיעה נסה על פני כל הגבולות המסומנים בידי אדם!

שטחיות הרגשת המשורר תתן לנו את המפתח היותר נאמן גם לשיריו ע"ד רעת החיים. המשורר לא ירד לעומק הרע שבחיים, ולא ירגיש את כל הסתירות והפרצים שבחיים שאי אפשר לגרום אותם על נקל, בגורת עירין פתגמין, ולכן רק ישורר על הרעה ולפעמים גם יתרגו עליה, אבל לעולם לא תשתפך נפשו עליה, והקורא מרגיש ויודע מראשית אחרית, כי סוף סוף, אחרי כל התלונות וההתאוננות, ישלים המשורר עם החיים, עם כל הרע והמגונה שבהם, — כמו שכן המשורר עושה באמת בכל שיריו ממין הזה, — אות הוא כי רעות החיים תנענה רק עד לכו ולא אל לבו ממש. והא ראייה, כי רוח שירה אמיתית תפעם את המשורר ויגון נורא ילחויץ את לבו רק בדברו על המות ומוראו הגדולים, הוא המות אשר המר להמשורר עד מאד כל ימי חייו, ואותו, ורק אותו, ירגיש המשורר בכל עווו רגשותיו וחום נפשו. פה לא ידע המשורר פשרה ושלום, פה אנו רואים את הברקים והרעמים המחרידים את נפשו עד היסוד. בדבר אדיס הכהן על עניני החיים, טובם ורעתם, הרי הוא מרבה שיחה יותר מדי, צבעיו חלשים ואינם בולטים כראוי; ובדברו על המות והכליון, המה הדברים שנכוה בהם המשורר כל ימיו והרעו לו עד מאד, אם כי גם פה יאהב להרבות שיחה, אבל פה כבר נכרים עקבות מצבוע של אמן גדל הכשרון שיוודע להבליט את הציור בשרטוטים אחדים מדויקים, המשאירים רושם עמוק בלב הקורא. המשורר יוכיר ברטט את הלילה בו מתה בתו האהובה ומנהמת לבו יקרא בכאב אנוש:

הַלֵּילָה הַהוּא לֹא עָמַד בְּפָרֶץ—
 לִקְלָלָה וּלְאֵלָה יִקַּח בְּאֲרִיץ
 הוּא יִחַרֵם לְאֵל לְהָרוֹם בּוֹ מַעֲשָׂהוּ;
 בּוֹ כָּל צְבָאוֹת מְרוֹם בְּתַהוֹם יִשְׁקָעוּ
 בּוֹ יִפְלוּ עִם אֲרִיץ וּבּוֹ יִגְעוּ
 יִפְלוּ וַיִּאֲזָרוּהוּ— גַּם אֵל יִקְבְּהוּ.

לֵילָה נְהִיתִי — בּוֹ יִגְהוּ בְלָמוֹ
 אֶךְ הִרְעַשׂ הַזֶּה הוּא אַחֲרוֹן לָמוֹ
 אַחֲרָיו — דִּימְיָה אֵין הַזֶּה אֵין נְהִי . . .

(שש"ק א', בשירו "מספר מר").

השורות הללו יפות וכבירות כח הן, שורות כמו אלה רבות הנה בשירי אד"ם הכהן ע"ד המות ומוראיו; אבל השורות המועטות הללו מראות לנו כמו כן, כי קטן וצר היה חוג מבטו, כי בהנקודה הקטנה של אסונו הפרטי התכנסו והתכוצו בעיניו כל אסונות החיים הכללים ואלפי שכריו. הנה שירו הגדול "החמלה", שיש בו הרבה מקומות יפים וטובים הטובעים בחותמה של רוח השירה האמתית. בשיר הזה, כידוע, ידובר רק על הרע, הנמוך והמנונה שבחיים, או בדברים יותר נכונים, המשורר, כנראה, הפיץ לדבר בשירו זה על הרע, הנמוך והמנונה שבחיים, אבל הפצו זה לא נתקים בידו כלל, כי באמת לא את מצוקות החיים ומרירותם אנו רואים בשיר הזה, כי אם עוד הפעם מצוקות מות ומיני מיתות משונות, שלהם, כאמור, היו משועבדים כל הושי המשורר ורגשותיו. והאם לא קטנות המוחין וצמצום הרגש הוא הדבר לראות את סמל הרע רק במות, המתיחס אל הרע שבחיים עצמם כ"מציצת הובוב הקטן אל מימי ים אוקינוס הגדול"?

ומה שמעט עוד את דמותו של אד"ם הכהן בתור משורר עברי הוא, כי בכל שיריו אין אנו מוצאים מעט אף דמעה אחת וותחת, אנתה אחת ככדה לצרות עמו האמלל וענוי המרובים בהוה ובעבר. האומה ומכאוביה, חורבנה ושפלותה, תופסים את המקום היותר קטן ומצומצם בשירי המשורר. גם הדבר הזה יוכיח לנו, כי לא העמיק האד"ם לראות ולהתבונן כראוי אל הגרעין הפנימי שבמציאות הדברים. בימיו של המשורר לא רע היה, בערך, מצבם החומרי של בני עמנו בארצנו. מרביתם היו "משופעים" כפרנסה, והגדולים השפיעו מטובם על הקטנים ויתפרנסו עמם גם אחיהם העניים, וממילא מובן כי האיש שראה את מצב הדברים מצד החצוני והשטחי לא מצא מקום להתאונן הרבה ולהתאנח במרירות. אבל די היה גם אז מבט אחד יותר חודר ומעמיק, בשביל לראות את כל החשך והאפלה הנשקפים מבעד להברק החצוני. היהודי היה אז אמנם "משופע כפרנסה" (בטוים האהוב של אבותינו התמימים), אבל "הפרנסה" הזאת היתה כל כך רופפה בידם ותלויה באויר עד שהיתה נושאת גם אז בקרבה את כל סמני הכליון והירידה שהיו עתידים לבוא עליה בעוד ימים מועטים. לכמה רוחות שאינן מצויות היו צריכים בני עמנו גם בימים ההם כדי לקים את פרנסתם בידם, ומה מעט הוא מספר הרוחות המצויות שהיו צריכים להם כדי שתרנו הארץ תחתם ומקור פרנסתם ייבש ויחרב ביום אחד? בני ישראל היו

בימים ההם חיי עושר והרחבה במדה ידועה, אבל מה רב הוא המחיר ששלמו בעד חייהם אלה! התמעטות הרמות, נמיכת הרוח, שפלות והכנעה, כריעה על ברכים ונשיקת השבט — אלה הנה התנאים שבלעדיהם אי אפשר היה בימים ההם לאחינו להתקיים בחצר פלוני האציל ובכית מלונו של אלמוני השוע המשוגע. הימים "הטובים" ההם הורישו לנו רגש העבדות ושפלות הרוח, שעד עתה אנו נלחמים בהם בכל כחנו ועוד טרם הוברר הדבר אם נהיה המנוצחים או המנוצחים. ואת כל המכוער, הנמוך והמנונה שבחיים כאלה, שהיו מכוסים מלמעלה בשכבה דקה של טל מתנוצץ, לא ראה ולא הרגיש אדם הכהן, המשורר העברי! אמנם אמת הדבר, כי לא הוא בלבד, כי אם גם כל חכמי דורו לא ראו ולא הרגישו כל זאת, אבל מאת המשורר הלא רשאים אנהנו לדרוש כי ישיב לראות מאחריים, והרגשתו צריכה להיות אונרת גם באותן הפנימות שאינן בולטות לעיני אחרים...

אבנד האדרעי.

להעיר ולהאיר.

"זכרונותי הנשכחים" בה"פרדס" ספר שלישי נתנו ענין להד"ר ל. קאנטאר לענות עליהם ("זכרונות", "השלה" חוב' ג'), ואם כי הוא בא "לא לשנות בהם דבר, כי אם רק למלאות אחריו", אך מהמשך דבריו וסגנונם ניכר כמו חשד יחשדני הד"ר קאנטאר כי היה את לבבי להוריד את כבוד הר"א בעהרמאן והר"צ ראבינאוויץ מוציאי "הרוסקי יעורריו" — כר שניהם לברכה — באמרי שם כי לא היו בעהרמאן וראבינאוויץ "מהוננים לעבודתם, מתעטרים בעטרה שאינה הולמתם". והד"ר קאנטאר איננו מכחיש את דברי אלה, אך מהלל בכלל את שני האנשים האלה, וסוף סוף מודה גם הוא כי בעהרמאן "לא היה סופר", ומשמיע בפירוש: "איך ספק בדבר כי לו הואילו ראבינאוויץ ובעהרמאן להיות בעצמם העורכים וכתבי המאמרים, או לא מצאו ידיהם ורגליהם" (שם, צד 261); ובכן טרם אדע מה חטאתי כי גליתי הסוד מן החרד, כי לא היה הר"צ ראבינאוויץ סופר בשפת רוסיה. והפרט הזה נכבד הוא לא מצד עצמו, אך מצד מצב העינים או. הן אמנם הד"ר קאנטאר מודיענו, כי הוא לבדו משל בהרוסקי יעורריו, "וראבינאוויץ היה קורא את מה"ע הנדפס ביחד את הקוראים האחרים"; ואמנם כן, ה' קאנטאר היה עורכו, אבל האמנם לא היה ראבינאוויץ, אדון "הרוסקי יעורריו", משפיע מרוחו כלל על מה"ע היוצא על ידו? והאמנם רוח אחד היה או בכל השאלות להד"ר קאנטאר ולהר"צ ראבינאוויץ? אנכי אזכור לפעמים נשכחות, ויזכור נא גם הד"ר קאנטאר — האם נתנו לו תיכף בכואו לפטרסבורג להשמיע משפט כאשר עם לבבו בדבר הספור "איספאוועד דיעלצא"? האם יושר לבבו הוא וערכו הספרותי שמו מחסום לפיו בימי התנועה והבהלה, בימי האספות בעיר הבירה? האם אחד היה הרוח אשר רחף על "היום" אשר הוציא הד"ר קאנטאר ועל "הרוסקי יעורריו" אשר ערך הד"ר קאנטאר? לא, ראבינאוויץ היה גם עורך ה"רוסקי יעורריו" ברוח, ראבינאוויץ כתב כחצי-מאה מאמרים בהרוסקי יעורריו ויחתום שמו עליהם.

אם כי לא ידע רוסית. ולמ"ע של ראבינאוויץ היה גון מיוחד וצבע ידוע, אשר כל רואהו יכירהו ויבדילהו מכל אשר כתב הר"ד קאנטאר באין משפיע עליו. והנה, כאשר אמרתי, בחצי מאה גליונות של הרוסקי יעוריי באו מאמרי ראבינאוויץ חתומים בשמו, ולכך זה התם א"ע גם "אביצעבראָן". גם הרפ"ס מאמרים וספרים ומחברות בשפת רוסיה, ומדוע לא אעלה בזכרוני את אשר היה ידוע אז לכלנו, כי הר"צ ראבינאוויץ לא ידע לכתוב רוסית? הן אנשים רבני צבי הכהן ראבינאוויץ מעטים מאד, וחלילה לי מכחד משפט אמת, כי כל הדברים אשר דבר הר"ד קאנטאר על החכם מביהמ"ד הישן הזה צדקו יחדו, ואמנם חדר משכיתו ומהלך דבורו וברק השערותיו כמו היים המה לעיני, וכל איש אשר נכנס למחיצתו הרגיש כי דבר לו עם אחד מחכמי ישראל. וזכר ראבינאוויץ לא יפקר בתולדות ההשכלה בישראל, ולא רק בתולדות ההשכלה לבר, אך גם בתולדות כל המפעלים השונים, מפעלי החסד והספרות, אשר צמחו בישראל בארצנו בראשית שנות השמונים; כבוד האיש הזה היה גדול, עד כי נדיב אחד נתן אז מתן בסתר לקופת הפאָגנד של פאליאקאוו סך עשרת אלפים רובל ע"י הר"צ ראבינאוויץ. ולכן, כמדומה לי, כל שרטוט יתר בתולדותיו לא כנטול דמי, ומכבוד ראבינאוויץ לא ירע מאומה אם "עטרת" כותב רוסית לא הלמה את ראשו.

ואם באמת דעת הר"ד קאנטאר כי זכרונות "צריכים הם להזירות יתרה לכל יצא משפט מעוקל", או יורה כי לא היה לי כל רשות לכחד תחת לשוני את הדברים אשר הגדתי. ולמען "הזהירות היתרה" עלי להעיר גם על זאת, כי לא צדק הר"ד קאנטאר בתפסו עלי כי לא חשבתי בין הסופרים אשר החלו את עבודתם בספרות הרוסית בה"רוסקי יעוריי" את הר"ד מהר"ש גרווענבערג ואת ה. פלעקסער (וואלינסקי); שני הסופרים האלה לא החלו את עבודתם בספרות הרוסית בה"רוסקי יעוריי" כאשר יאמר הר"ד קאנטאר. הר"ד גרווענבערג החל לכתוב בראשית 1884. באחד הגליונות של הוואָססחאָד השבועי הופיע מאמרו ע"ד ההגדה על אודות היהודי הנצחי, וכמעט באותה העת עצמה הרפ"ס בהושורנאל החדשי "יעוורייסקאיע אבאורעניע" מחקרו "ע"ד המצב הגופני של היהודים ביחוסו לתנאי חייהם", ומני אז כתב (וכותב) הרבה מאמרים בשמו המפורש ובלתי מפורש, אך לא במה"ע "רוסקי יעוריי". ובנוגע להי פלעקסער, הנה הוא היה מראשית עבודתו עורך "הראוסוויעט", ודכירנא, כד הוינא מוכיר הרדקציה של מה"ע שהוא נתתי על יד ה' פלעקסער, בשנת 1881, מכתב הרדקציה המעיד כי הוא סופרנו מויטאמיר, ואמנם כתב בשנת 1882 מכתבים מהתם אל ה"ראוסוויעט". ואח"כ, כשוב ה' פלעקסער לפ"ב, עבד עבודת תמיד בהראוסוויעט במשך כל שנת 1882, כתב על אודות התיאטר העברי והעתיק במכ"ע ההוא את מחברת הר"ד פינסקער ז"ל "אויטאעמאנציפאציאן", ויהי מן הסופרים הצעירים אשר עבדו בהראוסוויעט את עבודת חכת ציון; ובגלל הדבר הזה עצמו, טבע הענין מחייב, כי לא יכול ה' פלעקסער להיות בעוזרי המה"ע "רוסקי יעוריי", אשר התנכר כל ימיו לכל התנועה הלאומית גם אחרי אשר נאסף הראוסוויעט. ואמנם ה' פלעקסער הוא אחד מאלה אשר נשארו נאמנים לה"ראוסוויעט" גם אחרי האספה, ולא עבר אל הרוסקי יעוריי לעבוד עבודתו; רק פעם אחת, במלאת חצי היובל להסופר ש"י אבראמאוויטש, הרפ"ס ה' פלעקסער את מאמרו על אודותיו בהרוסקי יעוריי. אך זה היה בקץ 1884, בעת אשר כבר נראה הקיץ גם למה"ע הזה.

יד פורה ישר של שכחה היתה בהר"ד קאנטאר להשכיח מלבו את הפרטים האלה, ואולי מפני כי גם אז קרובים היינו אנחנו, הצעירים הלאומיים, אל הר"ד קאנטאר ברוח

רב יתר מהאלופים והוקנים אשר השפיעו מרוחם על הרוסקי יעורריו וישו אותו לאשר הפצו המה, לפעמים למרות רוח עורכו... הן המנוח וו. בעהרמאן אח ורע היה לפלעקסער ולנו ותמים עמנו ברעות, והוא הלא היה בן המייל את הרוסקי יעורריו ועוזרו. מני אז אולו מים רבים אל הים, וגם הימים רבו, אך לא הכל כבר נשכח. אספרה נא בזה, מענין לענין באותו ענין, פרט אחר, אשר הר"ר קאנטאר מתחכט בו, ובידי להעלות עליו אור חדש.

הנה הר"ר קאנטאר מרחיב הדברים למען יבין הקורא "מה ראה לעוואנדא לנשות אחרי הרוסקי יעורריו בשעה שאחרי הראוסוועט לא נטה", ולמען "לא יפלא בעיני הקוראים למה עזב לעוואנדא את הסופרים המשכילים" וילך לו אל בעהרמאן וראבינאוויץ מוציאי הרוסקי יעורריו. אינני יודע אם עלתה ביד הר"ר קאנטאר להבין בינה כזאת את הקורא, אבל הבה ואגלה סוד אחר, אשר בהגלותו יבין הקורא וידע פשר הדבר הישב. לעוואנדא לא נטה אחרי הראוסוועט, מפני... מפני כי לא קראו אותו עורכי הראוסוועט לעבוד אתם, ובכן לא עזב איפוא את "הסופרים המשכילים", אחרי כי לא ארח בתחלה לחברה עמהם ולא הנה מראש תחת דגלם ולא יצא מעולם בצבאותיהם. ובידי אות ומופת נאמן, כי לו קראו אותו הסופרים הצעירים לעבוד עמהם, כי אז נלוו אליהם בחפץ לבב, אבל להמצא ללא דרשוהו, להתקרב בהיותו בלתי קרוא — כזאת, כמובן, לא יכול לעוואנדא לעשות.

כי כאשר קרבו הסופרים המשכילים להוציא לאור, בקיץ שנת תרל"ט, מכ"ע בשפת רוסיה לעברים, התפקדו לכשרונותיהם ולמקצועותיהם בספרות, איש איש כפי אשר הננו די, ויחלקו ביניהם את עבודת החדקציה. ויהי מיכאל קולישער העורך הראשי, המפקד את כל צבא הסופרים, והוא גם כתב את המאמרים הראשיים בכל הגליונות הראשונים, כי כבר נסה הסופר ההוא להיות עורך את המכ"ע "רוסקאיא פראוודא" אשר הוציא ד. גורס; ויהי יעקב ראזענפעלד, אשר ידע היטב את שפות אירופא, כתב את הוכרונות ע"ד מצב היהודים בארצות הויז, כי כן כתב פוליטונים ע"ד חיי אירופא במה"ע "סי'פעט. וויעדאמ" של קאָרש, ובהזשורנאל "דעילאָ" של בלאגאסוועטלאוון. המשורר בשפת רוסיה מינסקי (ווילענקין) קבל עליו את חלק הפוליטונים, ויחתום א"ע נארדרוועסט, כי ראשי התיבות האלה המה גם ר"ת ניקאלאי ווילענקין¹). מיכאל מיש, המומחה בחקי ארצנו הנוגעים ליהודים, היה נכון לערוך המאמרים במקצוע הזה, וכן יתר הסופרים אשר נתנו אז יד אל אגודת הסופרים המשכילים, איש על דגלו ואיש על מקומו; ובנוגע לחלק הספורים, נתנה העבודה על שכם נ. בהרב, הוא באָגראָוון.

והסופר בהרב היה אז כבר ידוע בקהל הסופרים ואחר מאנשי השם בקהל הצעירים האלה. הוא היה תושב עיר הבירה, על שכמו היתה משרה נכבדה, משרת מוכיר באחד הבנקים הגדולים, והן זה האיש בהרב לא מתחתית הווילענסקיא גוב. וויעדאמאסטי" יצא להיות סופר, כי אם מעל עמודי הפאר אשר בהזשורנאליםטיקא הרוסית, כי את ספרו הראשון והגדול "כתבי עברי" הדפיס בהזשורנאל הגדול והנכבד בספרות ארצנו "אטעטר שעסווענניא זאפיסקי" — וזה כבוד גדול אשר לא זכה לו מספר עברי אחר. אמנם, מגרעות רבות היו בספור הזה, ורבים לא שבעו רצון מן העבודה הספרותית הזאת של

¹ שעות ביד הר"ר קאנטאר: מינסקי לא כתב מעורו אף שיר אחד בהראוסוועט, ובכלל לא לקח לו המשוור הזה את אחיו לעניניהם לנושאי שיריו והזיונותיו, לכך הפאעמא, מצור טולשטיין, והיא הלא נדפסת בהוואסאחד שנים רבות אחר זה, אחרי אשר עזב דת אבותיו.

בהרב; מודה אני גם בזה, כי יש אשר בעיניהם מצאו חן ועוללות לעוואנדא מכציר בהרב. אבל הן לא להמשכילים הצעירים האלה, אשר רבם בעצמם ובכבודם אך עתה באו מעבר לנבול ישראל, אפשר היה להכיר ולדעת את המגרעות אשר בספור בהרב; ולמיסדי הראסווייעט היה איפוא על מה לסמוך בבטחם בשם בהרב, כי יקה את לב הקוראים אחריו, בפרט אשר בספורו "יעוורייסקי מאנוסקריפט" הראה אמנם בהרב לדעת כי נכון הוא לתת את לבו ללמוד דברי ימי עמו לדעת ולהבין אותם. ובהרב השתדל באחרית שנות השבעים להתקרב אל צעירי עמנו בעיר הבירה, לראות ולהראות. עד עולם לא אשכח את הענג אשר הנחיל אותנו הסופר הזה בליל פורים תרל"ח, אם כי מני אז ועד היום — תשע עשרה שנה. בלילה ההוא התאספנו כארבעים איש, צעירים וצעירות, אל בית אחד מאחינו על שפת הפאנאטאנקא על יד מבוי הקוקים, לחוג את חג הפורים. רק אנכי לבדי לא הייתי סטודענט, ויתר העם היו כלם מבקרי בתי המדרש הגבוהים אשר בעיר הבירה, וחגגנו את חג עמנו זה בלא פאר ובלא הדר, אך בששון ובשמחה, במאכל לביבות שלש הקצות ממלאות מן, בשירי זמרה בשפה המדוברת, בנאומים רמים ונשגבים על עמנו ודברי ימיו. פתאום נפתחה הדלת — והסופר בהרב הופיע ויבוא להתערב בשמחתנו! מי גלה את אוננו, מי שלח מלאך להביאו אלינו — לא אדע, אך זאת אני יודע, כי אמנם ירד הסופר הזה, הבא בשנים, לשבת אתנו, התערב בשמחתנו ויתעלם עמנו באהבים, התרפק עלינו ויתהולל כמנו הצעירים, גם כנור לקח וינגן לפנינו, גם זרנגית דבר עמנו, ויהי המנצח על הצחוק אשר עשינו לנו, כמו נחה רוח הנער גם עליו למראה בני הנעורים, בני עמו. — ולכן, כאשר רבו הימים ורוח הצעירים היה לרוח מעורר את הסופרים המשכילים מבני עמנו, לקבץ אותם מכל פנות הרקציות אשר לבני עם הארץ אשר היו נפוצים שם, ובשנת תרל"ט, אחרי "אספת הרבנים", התגודדו להוציא מכ"ע לאחיהם העברים, היה הסופר בהרב מן הראשונים אשר נתן ידו אל האגודה החדשה הזאת, ויקבל עליו עבודת הספורים בחפיץ לבב, וכל החלק הזה נמסר בידו. והוא לא קרא את לעוואנדא לעבודת הראסווייעט, כי לא מצא בו כל צורך, בהיותו נכון למלא לבדו את חלק הספורים, כי היה בהרב יוצר-ספורים מהיר, עץ עושה פרי, ובהיות לעוואנדא ליטאי, ומיסדי הראסווייעט כלם מבני הנגב, ובפרט אשר נודע להם כי לעוואנדא כבר בא כברית עם הרוסקי יעווריי" אשר בוו אותו בלבם וכמיהו כאין בעיניהם, — לכן עזבו את לעוואנדא ויפסחו עליו, ולא חפצו גם להציע לפניו לבוא לעזרת הראסווייעט. ובכלל היה ה' מנשה מרגלית באדעססא הסופר האחד אשר קראו לו מיסדי הראסווייעט לעזרתם, וזולתו אין איש בערי השדה (מלבד, כמובן, קורספונדנטים) אשר פנו אליו להיות כסופריהם, כי במשכילי עיר הבירה לבדם מצאו דים למלא גליון אחד בשבוע והותר.

הנה כי כן לא נקרא לעוואנדא להמנות כסופרי הראסווייעט. האם היטיבו יוצרי הראסווייעט את אשר עשו? לא ארכו הימים, ומוציאי הראסווייעט אמנם ראו כי שנו ברואה, כי מלבד אשר היה בהרב מן הסופרים הצריכים תקון הרבה, חסרון אשר לא היה כמעט אצל לעוואנדא, בהיות סגנונו קל ולשונו קצרה, — הנה הספור הראשון אשר החל בהרב תת בהראסווייעט ("Nakip Wieka") לא הפיק רצון מאת הקוראים, ביחוד מאת הקוראים הצעירים, עצמיותו של בהרב נברה תמיד בספוריו על האמת של היופי ומלאכת מחשבת, ולכל לראש אצלו תמיד הטנרניציה, ובספורו ההוא תאר את הצעירים מבני עמנו אשר נתנו ידם אל "בעלי-האפס" וישכחו את אבותיהם הטובים ואת

כל עניניהם, והצבעים היו שחורים יותר מדאי, ויהי הספור בעיני הקוראים כדכה רעה על צעירי הימים. הצעירים התרנשו. ובאמת גם הימים לא היו אז מוכשרים לזה, כי נמצאו אז בסופרי הרוססים אשר אמרו לגול על צעירי בני עמנו את כל עון הניהיליסמוס, וסובארין בפוליטוניו הנודעים הביע בשפה ברורה כי אך צעירי היהודים התעו מני ארה את צעירי עם הארץ, ועל מכה"ע הרוססי אשר לעברים היה להלחם נגדו, והסופר ווילענקין מינסקי עשה זאת בכשרון ובדעת; ולכן, כל ספורו זה של בהרב היה, בכל אופן, דבר שלא בעתו, ורבים רננו עליו, והרדקציה היתה מוכרחת להפסיק את הרפסת הספור. מלבד זה, קרו מקרים אחרים בחיי הסופר הזה, חיי הפרטיים וחיי הספרותיים, אשר הרחיקו מעליו לבות רבים ושלמים. אז שטה הרדקציה של הראוסוויעט לבקש כתובי ספורים ולא מצאה, וחלק הספורים של הראוסוויעט נשאר דל כמעט כל הימים. תחת אשר את הרוססקי יעוררי מלא לעוואנדא ספורים גדולים וטובים; אז אולי נוכחה הרדקציה כי לא מחכמה עשתה על אשר לא פנתה אל לעוואנדא מבתחלה.

ובכן איפוא היה בהרב ללעוואנדא אבן נגף וצור מכשול בהרדקציה של הראוסוויעט. וכאשר הוגה המכשול הזה מן המסלה בהמשך הימים, כאשר יצא בהרב מהרדקציה של המכ"ע הזה, נקרא לעוואנדא לעורת הספורים, והוא לא היה מן המסרבין וימחר לבוא לקול הקורא, אם כי אז כבר ירד ערך הראוסוויעט ולא היה כבודו גדול כאשר בתחלה, בראשית הוסדרו.

בהרב הוגה מן הרדקציה של הראוסוויעט, כי טינא היתה בלב כל הסופרים עליו. בגלל מקרים אחרים בחיי הפרטיים לא היינו קרובים אליו מעולם, ואחיב קרה מקרה אחד בשנת 1880, אשר לרגלו כמעט חדל הראוסוויעט פתאום לצאת. בימי הקיץ ההוא כבר היו עניני הרדקציה יגיעים מאד. יתר הסופרים אכל בית הרפוס של האר"ו, וכאשר פדה הנדיב א. ז"ק את מכה"ע מיד האר"ו ועברנו לבית הדפוס של לאנדרי, גיב הוקל לנו אך מעט. הימים היו ימי הקיץ, והעוורים נפזרו לכל עבר ויצאו לנאות שדה, עד כי לא היה אז עוורתמיד לכתוב את הפרק "עניני ישראל בחו"ל", ועל הסופרים הנותרים היה "לחלק" ביניהם את כדור הארץ; בגורלי אני נפלה אז לחבל ארץ ישראל, ואחת לשלשה שבועות ערכתי מכתב מארץ ישראל. החכילה הראשונה נתפרדה כליל, הרדקציה חדלה אז להיות סגולה אגודה ידועה, והראוסוויעט עבר מרשות הרבים אל רשות שני יחידים — אל בהרב ואל ראוענפעלד, אם כי קוננו היה, כאמור, א. ז"ק. הנדיב הזה נתן וחזר נתן — ופסק, אז הגיעו ימים רעים. בצר לו, פנה בהרב אל ש. פאליאקאוו, והוא נתן על ידו לצרכי הרדקציה שלשת אלפים רובל . . .

המקרה הזה נדש את הסאה, סאת האף והחרון אשר היה לכלנו על בהרב, לקחת מתת יד ומנחה מאת פאליאקאוו! הרדקציה של הראוסוויעט, זאת הרדקציה, אשר לא התהללה בעשירים ותבו לאדירים ולא כסתה על פשעיהם לכל הטאתם, משפלת את נפשה לבקש עזר מאת פאליאקאוו, אשר לא נשאה פניו! ממלא מקום העורך היה אז מארק ווארשאווסקי, והוא פגשני בדרך העולה אל בית המערכת ויגל לי רו זה, ובצלחתי, מכתב מארץ ישראל" עורך לגליון 41. באין אומר ודברים הוצאתי את את הכ"י מצלחתי וקרעתיו לגורים, וכמעט כל העוורים חדלו מעבודתם, וכל "הראוסוויעט" היה תלוי בשערה. . . אז מהר בהרב להתרפס וימסור את המכ"ע לצמיתות לה' ראוענ-פעלד. אך תנאי התנה בהרב במסרו את המה"ע לראוענפעלד כי יתנו לו ידים לכלות את הספור. נאקיס וויעקא" אשר החל, וכל מחיר לא ינתן לו בעד עבודתו. שם בהרב

עוד נקרא על הראוסווייט ביחר עם שם ראוענפעלד, אך באמת היה קנינו של זה האחרון, ובהרב לא סר מעודו אל בית המערכת ולא ידע מכל הנעשה שם, אם כי בערי השדה, הרחק ממקום המעשה, אשר שם שם בהרב היה מפורסם ואת ראוענפעלד ידעו אך מעט, חשבו את בהרב לעורך הראוסווייט ואדונו. וכפי הנראה היה חסר לבהרב הטקט הנחוץ, ובשעת הכושר לא גלה את מצבו בהרדקציה ולא מנע מעצמו את הכבוד, בתור עורך מה"ע, אשר נתנו לו בני ערי השדה, — ובוה נלכד פעם אחת ויבוא בין המצרים ויהי לשחוק. אולי יודעים קוראים אחרים, כי בבקר לא-עבות אחד, זרח השמש על שמי יעליסאוועטגראד, זאת העיר אשר היתה ראשונה לפורעניות בתקופת הסערות כנגב ארצנו, ומאנמי הרפש אשר בעיר ההיא צמחה כת חדשה ו"אחים-ביבליים" שמה, "האחים" פנו להם במכתביהם אל רבים מסופרי ישראל, ובהרב התנה עמם אהבים ויבוא עמם בכתובים ויהלל את מעשיהם ואת "תורתם", והמה, "האחים", שמחו מאד על הליתין הזה, בחשבם אותו לעורך הראוסווייט, כלי המכסא אשר למשכילי עיר הבירה וסופריה. והנה . . . הראוסווייט יצא נגד הכת הזאת, וידבר משפטים עם "האחים" ויגל שוליהם על פניהם! . . . "האחים" אשר ביעליסאוועטגראד מהרו לשאול את פי בהרב, והוא, כמובן, היה לשחוק. אז הסיר בהרב גם את שמו מעל הראוסווייט, וראוענפעלד נשאר לבדו גם עורכו גם מוציאו, ומני אז חדל בהרב את כל ספריו מהראוסווייט, ולא יסף לדעת אותם.

ומעיני לעוואנדא לא נעלם דבר, והוא ידע את ההבדל בין הראוסווייט ובין הרוסקי יעוריי. מיטב הספורים והמחקרים עברו אל הוואסחאד החדשי אשר החל אז לצאת, ולשני מכה"ע השבועיים נשארה אך הפובליציסטיקה, ואת הבכרה קלת הרגלים, ונפש לזהמת נהלים כנפש לעוואנדא לא שבעה מן המים הקרים אשר הלכו להם לאט על פני "הרוסקי יעוריי". כל המעשים הגדולים והמקרים הנוראים אשר נעשו ואשר קרו בימים ההם לא הפריעו מנוחת המכ"ע הזה ולא הוציאו אותו מקרירותו: עשרות אלפים מישראל עוברים את הארץ ללכת בגולה — "צאתכם ובואכם לשלום, יהודים!" יבוא לו הכל על מקומו בשלום, וחובתנו להוציא גליון שלם בכל שבוע ואנחנו ממלאים בדיוק, אך לקרוא בקול גדול, להתקצף ולהתרנו — את זאת לא נעשה: לא אלמן, ב"ה, מגבירים ישראל, ובודאי יעשו כל הנצרך, ואנחנו, הדיוטים, מה? כאשר יצו המה לקרוא בקול, להתקצף ולהתרנו — אז נעשה כמצוה, אבל בלא גורה מלמעלה אין נוקפין גם אצבע מלמטה. — הקרה הנורא הזה אשר היה נטוי על הרוסקי יעוריי הכעים את לעוואנדא מאד, וכאשר היו בסוף הקיץ 1881 ובאביב 1882 האספות הידועות בעיר הבירה, והראוסווייט חצב להכות וידבר דברי אמת על דבר העמיגרציה וישוב ארץ ישראל ותחית האומה — מהר לעוואנדא לתת את ידו למה"ע ההוא. מי שכח את "הרעיונות הפורחים", את חיונות ה"פלישתני הכלתי מתיאש" ואת כל המאמרים הרבים אשר כתב אז לעוואנדא בהראוסווייט? לא, לעוואנדא לא "עזב את הסופרים המשכילים"; אנס-עומד ומנוחת-עצל היו תמיד תועבות נפשו הגדולה, ובאשר תנועת החיים, אש מתלקחת, רגש הרמים ומלהמת יושר וכבוד — שם גם לעוואנדא, ומה היה "הראוסווייט" אם לא במה גדולה לכל מלהמת מצוה ולכל תנועת יושר? . . .

מרדכי בן הלל הכהן.

וּנְקִדָּשׁ בְּאֵשׁ.

I.

קול סאן ברעש, קול שאון בשחקים.
 קול רעם בגלגל ותזוזים וברקים,
 קול פתדים נצמדים לקול נבלי שמים,
 קול המולה בלולה בקול שיר ומצלמים.
 כבבי נהרות דמעה, עין עולל ירדת,
 מהול בשיר אמנתו, ערשו נדרת;
 בקול ילדה ותערב, בגפלה צעקת,
 בצלצלי אהבים לה אמה נשקת;
 בנהמת פריץ נפל, שאון מים מגרים,
 משתפכים בשיר האביב, רגנת היערים,
 ומשנה שברון בהדר מפכים —
 קול שדי בלכתו בן גשמע ממרחקים,
 קול שדי בלכתו — לפגיו תלהט להבה,
 קול קרא בקדש: "רתם המרקה!"
 רכב אלהים אלפי שנאן וברובים,
 בנפיהם משיקות בגשיוקות אהובים,
 עיניהם אור וקרות, אור שבעת הימים,
 מהם נחלים בערו, נחלי רתמים.
 קרגי שמש עבתים מעשה מקלעות
 בצניח מלוכה על ראשם, פארי מנבעות.

בזיקי כבבי בקר אקרו במרקה,
 ישירו תכלית שדי — שירה נשנכה!
 וחיות הקדש המלאות עינים,
 ארבעה פנים לאחת, וארבע כנפים,
 מזוהרות ומארות כמראה הלפידים,
 לקול רוח בנפיהן שמים מרעידים,
 וברוח בנפיהן נחלי אש מחשקים,
 גערמו במים תזוזים וברקים.
 וברוח פיהן ותגלגלו האפנים
 על פרחי אש להט, שלהבת שושנים,
 על רצפת אטון בהו, חטבות בלי-מה.
 לא יסבו בלכתם, אך ילכו קדימה,
 אל רכבות קדשי, מקום אראלים
 ישעשעו!
 מקום עפעפי שחר ראשונה נבקעו,
 מקום סתר-עליון זרע קדש זרע,
 ממצען געלם סתר-זרם נבע,
 ושרפים עפים על שקמם בדי נהרה,
 ישאבו מים בקדש לחיות הזרע.
 ומי פלג אלהים בזמרת יה מפכים,
 שטפים שורי מסתרים, שטפים ממתקים,
 שם גשמע שיר קדש, שיר לדת
 "היצירה"

וישרפים לאֱלֹהִים יַעֲנֵנו מִן־הַסַּעֲרָה
 וּבְקוֹל חֲצִב לְהִבּוֹת זֶה אֵל זֶה קָרָא
 וְקָרָא זֶה אֵל זֶה יִרְעַם בְּקוֹלוֹ נֹדְאוֹת:
 "קְרוּשִׁי קְרוּשִׁי קְרוּשִׁי אֲדַנִּי צְבָאוֹת!"

II.

אֵל עִיר הַקֹּדֶשׁ אֵל עַר יְרוּשָׁלַיִם.
 מִחֲנֵה אֱלֹהִים רַבָּא רַבְתִּים
 סְבִיב מִרְכְּבוֹת כְּבוֹדוֹ יְדוּן יְדוּן:
 יַעֲיֹפוּ יַרְצֵנוּ יִשְׁתַּחֲוִי וְיַקְדִּין.
 עֲגִן אַבְק רְגֵלִם בְּרַקִּיעַ שָׁמַיִם.
 יִטְאֲטֵא מִזְרַח־שָׁמֶשׁ בְּמִטְאֲטֵא קְרָנִים.
 יַעֲיֹפוּ בִיעָף קֹדֶשׁ כְּעַל כַּנְּפוֹ יִזְנֶה.
 יִשְׂאוּ אֲדָנֵי נַפְסֵם יִסְעוּ צִיּוֹנָה.
 אֵל עִם כְּבֹד עוֹן בְּנִים בְּחַשִׁים.
 אֵל עִם תַּעֲזִי לִבְךָ מִשְׁלוֹ בּוֹ נָשִׁים.
 גּוֹי תְבוּנָה אֵין בְּמוֹ וּנְגִיד פְּגִיחָם נְבָנִים.
 גְּבוּרִים לַשְּׁתוֹת יוּן לִכְחָ — אֵין אֲנִים!
 מִשְׁבִּימֵי בִבְקֹר אֵךְ יִרְדְּפוּ שִׁבְרֵי
 מֵאֲחֵרֵי בְנֵשֶׁף — וְיִשְׁפִּיקוּ בְּיַלְדֵי גְבַר.
 תַּחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן בְּצַלְלֵי עֲנָפִים
 שָׁמוּ זְכָרוֹנָם עֲצָבִים וְתַרְפִּים.
 וְתִמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים וְצַלְמִים.
 בְּעֵלִים וּסְמָלִים — בְּאֵלִים גַּחְמִים.
 צָמַח אֲדָנֵי זֶרַע קֹדֶשׁ שְׁלָם.
 זֶרַע שִׁקָּר הָיִי מֵאֲנֵי הַפֶּלֶם.
 כִּי מָלְאוּ מִקְדָּם עֲנָנִים יִדְעוּנִים.
 שָׁרְיוֹ בְּקִצְיֵנוּ סֶדֶם רֹדְפֵי שְׁלֹמוֹנִים.
 וְכִי יָבֹאוּ לְרֹאוֹת פָּנֵי קֹדֶשׁ שָׁמַיִם.
 הִנֵּה שֵׁם קֹדֶשׁוֹ אֵךְ כְּסוֹת לָמוֹ עֲנָנִים.

קוֹל יִשׁוּרֵר בֵּין מִשְׁאֲבִים שִׁירַת מִבְּבִירָה.
 שֵׁם יִתְנוּ צְדָקוֹת יְהִי בְּנֵי אֱלִים נְעֻלְמִים
 בְּכָלֵי שִׁיר מִחֲזוֹז קוֹלוֹת בְּרַקִּים וִרְעָמִים.
 וְכִמּוֹ תְמוֹת יָמִים בְּיוֹם סוּפָה וּסְעָרָה.
 עֵת רוּחַ אֱלֹהִים בַּיָּמִים בְּעָרָה.
 וְתִלְחַט הָרִי נִזְלִים גְּבַעוֹת מִי עוֹלָם.
 עַד מְעוֹז הַיָּם נָפְלוּ וְנִשְׁבְּרוּ לְקוֹלָם.
 יִרְסִיסֵי קֶצֶף מִן־קוֹל רַעֲמָם וְרַגְזוֹ.
 בְּמַחְשְׁבוֹת אֲדָנֵי מַפְלִי־מִים נַחְפוּ.
 נִצְצִים חֲלִיפוֹת בְּסַטְרָה וּבְרַקָּתָה.
 עֵת שָׁמֶשׁ מִמַּעַל עַל שִׁבְרָם שִׁחֲקָתָה.
 תַּחֲשֹׁב תְּהוֹם לְשִׁיבָה — יַצְרִיחַ אֵף יִרְיעַ.
 וּמִשְׁבֵּר רוּחַ תִּלְתְּלוֹ יִנְיַע.
 וְתִהְיוּ אֵל תְּהוֹם קוֹרָא כְּאֵין אֲמֵר
 וּדְבָרִים.
 יַעֲנֶה זְמִיר עֲרִיצִים בְּמִקְהֵלוֹת מִשְׁבָּרִים.
 בְּנֵאוֹן מִחֲמַד לְכַסְפָּם בְּלִבְן־אֲבָקוֹת מִים.
 בְּהֶאֱבֵק בַּת־גִּילִים עִם מְלֶכֶת שָׁמַיִם —
 בֶּן שִׁיר אֱלֹהִים יִתְמָה וּבְקוֹל תְּמָלָה.
 יָשִׁים רוּם בְּמִרְקָחָהּ יִרְתִּיחַ בְּמִצּוּלָה.
 יִכָּה בְּמִתְבַּא־רוּחַ גִּילִים בֵּינֵם הַבְּלִימָה.
 יִרְגְּזוּן מִשְׁבָּרֵי אוֹר־עוֹלָם מַעֲדָנוֹת בְּיָמָה.
 בְּכָבֵי שָׁמוֹס יַחִילוּ מִמְּסֻלוֹתֵם.
 יִרְזוּר קְרָנִים יִתְהַפֵּף בְּחֶמֶר חוֹתֵם.
 בְּגִלְיֵי גְהָרֵי הַתְּרָה חֲמָה רַעֲדָתָה.
 בְּשִׁבְלַת הַתְּכַלַּת הַלְּבָנָה נִדְדָתָה.
 אֵף עוֹלָלֵי כְּכָבִים יִנְקִי שְׂדֵי מְזוֹת
 גְּמֹגוֹ בְּחֵלֶב אֲמָם בְּדֶרֶךְ כִּי נִסְתָּרוֹת...
 וְסִיזוֹת הַקֹּדֶשׁ לַעֲמָתָם יִרְיעוּ.
 בְּלַחֵב אֵשׁ אֲבָלָה קוֹל־אֶחָד וְשָׁמִיעוּ.

נאץ עצת עליון, מחשבות מרום הניא
עד גלאה אל נשוא, ויקרא בקול רעם:
"מי אשלה, מי ילך-לנו הפעם?"
קול מהיכל נשמע: "הנני, שלחני!"

במקדש אלהים הבנוי כמו רמים,
רקבות אלפי שנאן, מעין געלמים,
רקבות אלפי מלאכים ובני אלים,
שקפים וברוכים, כל צבאי אראלים,
ואדני כס במקדש על-כס רם ונשא,
בצעף סוד אלה פגי-הקדש כפה,
שולי גאות לבושו, כגלים ונשאו,
מלאים ההיכל, אפסי ארץ ומלאו.

הבית ומלא עשן אור ציון,
מהול בהוד קרנים, ששם הביון עזו!
מננה נגדו השכינה נצצת

הגליו באור חשמל בקדש רחצת,
וישרפים ברצפים באש ודלקו,
עמדים ממעל על ראשו וברקו,
מחסד ורחמים לו עמרים עמרה,
במחבא-ריות קדשו זה אל זה קרא
בקול סתר-רעם ורעמו נפלאות:

"קדוש קדוש, קדוש אדני צבאות!"

מקול הקרא שחו גבעות עולם,
אמות הספים ונעו מקולם.

על מסתן הבית עמד הנביא,
לא ברע הארי, לא ישח הלבאי,
לא ינוע לכוו כאמות הספים.

הוא מלך החזים, ברב אחיו שעפים

ממפחת נבון לחש, חכם חרשים,
למחות פי אבל, אבל צאן קדשים.

ירמסו חצרות אלהים בראש אשמרת,
ישביעוהו בעולות, זבחים וקמרת,
אף חלב מריאים, דם פרים, עתודים,
ולרעב לא יתנו אף לחם נקודים!

עוד ערו נפשיטון, דמיו ונטפו —
לנטפיות, לרעלות, לחגים ונקפו.

כס, נטויות גרון, בנות ציון תשמחנה,
בחוצות וירושלים הלך וטפוף תלכנה,
תלכנה הלך וטפוף בחוצות וירושלים,
ברגליהם תעפכנה ומשקרות עינים.

כן קרה נאמנה לזונה היתה,
גאות צבי יהודה לסדם אף דמתה;

אף משפט, אף צדק לבה הרנינו,
עמה מרצחים בין שדיה ילינו.

רצחים נפש לבתי נפש ולחשים,
להיות סגלה זזה על צואר הנשים.

פגי עניים ומחני, עצמות ובשות,
כס שמן חלקה "רבתי" בקדשות.

מגזלת העני, משד אביונים,
ועשו לבנות חשקם שבימים, שחרונים

מטרף אלמנות עלו היבלות,
מרוח אנהות ותומים וזלו אהלות.

מדמעות עשוקים — פלגים וכלי מים,
להשקות גן עדנם, להשקות עין החיים!

כן השמן לב העם, בן עיניו השע,
כן יסוף יום יום על סמאתו פשע.

כן דמי הנביאים בשם יה ונבאו,
גזי לא קרא בשמו נדיו מלאו;

רצפה בערת ממוקדו שמים.
מעל המזבח לקח במלקחים.
ונעף לחזה. כמפי אל אמר:
ונגע על פיו וישפתו ויאמר:
"בסוד-קדשים רבה, באש הקדשתיך.
נביא, אור עולם, לגוים נתתיה!"

III.

מעט ההיא אלפי שנים עברו.
חמה ולכנה כבר בושו חפרו —
כבר מת הנביא, כבר נבלו שושנים! —
אך רוחו עוד חיה, חיה באפנים.
באפני העת — הנצח מרובת.
תדוין בקדש בנתיבות אל-מות.
וכבר אלפי שנים חלפו עברו.
עוד דברי החזה באש יבערו.
עוד שפתו שפת אמת אור יקרזת
מלאה
עוד אשה אש-דת, לא כבתה, שקעה.
עוד רצפה מעל המזבח לקחה.
על שפתו בקדש באש היא צרבת:
תאיר תעה מדרך נפש נקחה:
בקרני אור קדשה לב אבן נקבת.
עוד תאיר, עוד תבער בדרך הנזבים,
וכעמוד האש תגיה מחשבים.
וכעמוד האש בארץ ציה וצמא
לפני עם ישרון, בדרך מדבר שממה.
על נתיבות חשך אחריו יאיר נתיבה.
לנחתם מי מנוחות תחת מי מריבה.

עיניו בשחקים לא טל משכים ורצפה.
בשרעפיו בראש-מרומים, כמו-שחר
נשקפו
כס יחזה בקדש, בו גאות ילכשו.
ובגדל לבבו בכרובים ורצשו.
ורצשו, ועופו יעלו בסערה.
שמים לרום, למקום תופע נהרה.
למקור אור עולם, אור שבעת הימים,
ששם נצפנו עתים באוצרות געלמים.
שם מאור זרע, זהר דק שמים.
אבק סתר-עליון — יצמח עין החיים.
ענפיו ארץ מטה, גועו שמי מעל.
פרחו ממחבא-רוח פזרע גד יעל.
הפרי לזישה עיני ראה צפיות.
צפה מראשית אחרית, לאחור אותיות.
ראה בעינים פקוחות כל ציין, כל צמה,
אם טוב לקץ העתים או רע יעשה
קמה.

זה חק-עולם לאדני, אך חקה אחת.
בשמים מעל בארץ מתחת.

אחיו ברב שרעפיו עמד הראה.
הוא יחוש עתידות ולבבו תעה.
תעה לבבו, איך יוכיח בשער,
עמו הושמע אם נפשו לו יער?
איך יקרא קדש דברו אל שמים
והוא בבני עמו איש טמא שפתים!

ונעף ברב גאונו אל המזבח
אחד השקפים, כקבוד אל זרם.

מלִּהְבוֹת קוֹל אֲדָנָי לְשׁוֹנוֹ חֲצֹבֶת.
 יֹאִיר עֵינַם לְאוֹר בְּאוֹר חַיִּים חֲדָשִׁים.
 וְרַעֲיוֹה מֵל שָׁמַיִם בְּלֵב בָּנִים בְּחַיִּים.
 בָּנִים מִשְׁחִיתִים. עַל חֲרָבָם אֵךְ חַיִּי.
 בְּסִתֵּר חֲסֵם וְשׁוֹד וְרַצַּח חֲסִי.
 עֲתָה כִּתְּנוּ חֲרֻבוֹתֵם לְמִזְמוֹרוֹת.
 לְאֵתִים —

בְּרוּחַ פִּיּוֹ יִחְלֶה זְמַן וְיִשְׁנֶה עֵתִים —
 יִמְטִיר וְגֶשֶׁם נְדָבוֹת בְּלֵב חֲצֵב לְהִבּוֹת.
 בְּצִוּוֹה מִתַּק לְקַחוּ לְקַח לְבָבוֹת.
 בְּעֵינֵי קִרְחָה נִזְרָא הַמָּסִים לְקִרְחָה.
 לְחַיּוֹת וּלְהַמִּית בְּשִׁפְתוֹ כַּחַ.
 עַל כָּל חַזְוֵיהָ לְשׁוֹנוֹ אִישׁ נִשְׁנָבָה.
 כָּל מֶלֶךְ — עַל־יְלֵהָ מִחֲשָׁבָה — לְהִבּוֹת.
 וּתְלַהֵט סְבִיב דְּבָרָיו בְּקִלּוֹת וּבְרָקִים.
 הַאִירוּ בְּרָקָיו תַּבְּלִי גְּאֹנוֹתוֹ — שְׁחָקִים.
 עוֹד אֲלֵפֵי שָׁנִים יַעֲבְרוּ וְיִחְלַפּוּ.
 עוֹד דְּרוֹת עוֹלָמִים אֲרָץ וְנִקְפּוּ.
 וְדַבְּרֵי הַחַזְוָה לְנֶצַח יֹאִירוּ;
 וּבְרָקָיו וְרַעֲמוּ וְנַחֲמוּ יִשְׂרָאֵל.
 וְרִנְיֵנוּ לֵב דְּבָא הוֹלֵךְ חֲשָׁבָה.
 וְנַחֲמוּ בְּגִיּוֹת צִלְמוֹת נַפְשׁ חִלְכָה.
 וְנַחֲמֵנוּ יִשְׂרָאֵל וּבְעֵרָנוּ יֹאִירוּ.
 יֹאִירוּ כְּשֶׁמֶשׁ בְּחַם צַח וְזִהִירוּ.
 וְזִהִירוּ יֹאִירוּ עַד אַחֲרֵית הַיָּמִים.
 לֹא יִכְבּוּ לְעַד. עַד-עוֹלָמֵי עוֹלָמִים.

אבא שפירא.

פטרבורג.

אֵל אֲרָץ חֲדָשָׁה שָׁמַיִם חֲדָשִׁים.
 שִׁשָּׁם צֶדֶק וְאֵמֶת בְּקוֹל רִנָּה נִפְגָּשִׁים;
 הַעֲמִקִּים יַעֲטֹפוּ בָר בַּפֶּאָר וְהַדָּר.
 עַל הַרֵי בְּשָׁמַיִם הַגִּפְּנִים סְמָדָר;
 שֶׁם יִפְרַח הַשׁוֹשָׁן לְאוֹר שֶׁמֶשׁ צִדְקָה.
 בְּשִׁחַק צְדִיק תָּמִים שִׁפְתַי כּוֹסֶה נִשְׁקָה.
 וְגֹאֲזֵן הַיָּרְדֵן גִּלְיוֹ יִאֲבָקוּ.

בְּסִתֵּר-מַיִם סוֹד קְדוּשִׁים יִשְׁתַּקְּשְׁקוּ —
 בֵּן מַעֲתוֹת מְרַחֲקִים נְבִיא-אֵל יִפְיַע.
 בְּעֵינֵי רוּחַ קְדָשׁוֹ עֵינֵי יִבְקָע.
 יֹאִיר בְּשִׁלְהִבֵּת-יְהוָה חֲשָׁד-אֶפְלָה;
 בְּלִפְיָדִים וְהִלְכוּ מִפְּוֹ אִישׁ אֶבְלָה.
 יֹאִיר עַמִּים רַבִּים בְּאֲרָץ צִלְמוֹת.
 לְחַזוֹת מַחֲזוֹה שְׂדֵי — חַזוֹת נִשְׁנָבֶת!
 יֹאִיר עַת רַבָּה עַד אַחֲרֵית הַיָּמִים.
 עַת עַמִּים וּלְאֻמִּים לֹא עוֹד נִלְחָמִים;
 עַת בְּמִקְדָּשׁ הַחַיִּים הָאֵמֶת נִקְדָּשֶׁת.
 וּמַעֲלֵל אֵךְ צֶדֶק הָאֵמוּנָה לְבִשְׁתִּי.
 וְאֲרוּרָה הָאֲדָמָה הַיְּתֵמָה עֵדֵן גִּנִּים.
 אֵל-דְּרָדָרִי אֵל-חַמִּי תִפְרַחְנָה שׁוֹשְׁנִים.
 וְזָאבִי דוֹב וְכִפִּיר עִם בְּכוֹרֵי דָלִים רַעֲוִי.
 גְּמוּלִי מִחֲלֵב עַל-חֵר שְׂתֵן וְשִׁעֲשַׁעֲוִי.
 אֲרוּרָה כְּבָקָר אֲבוּס בְּעֵלְיוֹ יִדַּע.
 הַחֲרַשׁ לְשׁוֹן אֵלֶם כִּי תִרֵן שִׁמְעֵי.
 יֹאִיר עַמִּים רַבִּים עַמִּים וּלְאֻמִּים.
 לְאוֹר תּוֹרַתוֹ וְהִלְכוּ גֹזִים עַצְמִים.
 וְתַחֲמָמוּ מְאוֹר אִשׁוֹ שִׁפְתוֹ צִרְבָתִי.

מכתבים מרוסיא.

(ב.)*

הקהלה בישראל היא כעין זעיר-אנפין של הכלל כלו. הקהלה היא הקבוץ היותר גדול בעמנו ואין קבוץ גדול ממנו מיוחד לנו ואין כל קשר ויחס בין הקבוץ האחד לחברו, עד כי כל קבוץ וקבוץ כזה הוא עולם בפני עצמו. וכן היה מדור דור, וכה צפון אחד מסודות קיומנו בארץ למרות כל התלאות אשר עברו עלינו. וכשם שכלל האומה כלו נמצא בארצנו באותו המעמד שאיננו לא יום ולא לילה, שאור וחשך, תקוה ופחד משמשים בו בערבוביא, כך היא הקהלה שלנו, שהיא רק צל קהלת ישראל לפנינו. בימים עברו היתה הקהלה בישראל גוף שלם, שכל אבריו נשמעים אל המרכז שבהם. גוף שלנו דואג לשלום כלו והירים והרגלים ויתר האברים עושים מה שהלב הפין. "הקהל" היה המשפיע והקהלה היתה מקבלת ההשפעה. לפעמים השפיע הקהל רוב טובה על הקהלה מה שלא יכלה לקבל או מה שקבלה שלא בטובתה; אבל בכל אופן היו עניני הקהלה כלה מסורים בידי בחירי העם ובאי כחו, בין אם נבחרו כדת וכהלכה ובין אם היה מקום לפקפק בפרטי הבחירה וסדריה. ראשי הקהל היו ערבים בפני הממשלה בעד המסים והארנוניות — ואל תהי ערבות זו קלה בעינינו, ביחוד בימים ההם! — ותחת זה נתן הכח בידם להיות מנהיגי הקהלה בכל עניניה. גם הרב בעצמו ובכבודו, בכל הכבוד אשר נתן לו בכל מקום בוואו, היה כפוף אל ראשי הקהל; מלבד אם היה הרב איש גדול מאד, מפורסם כאחד גדולי גאוני הדור, או נשאו פנים לו גם במילי דעלמא; אכן על הרוב לא התערב רב אשר כזה בהבלי העולם כלל וכלל וממילא לא נכנס למחיצתם של הפרנסים וראשי הקהל. ואף כי גבאים מגבאים שונים היו לכל החברות השונות ולכל מעשי הצדקה, גבאים ובעלי תקנות ושמונה טובי החברה ועוד בעלי משרות שונות, זו למעלה מזו; אבל באמת כל עניני העדה היו נחתכים על פי ראשי הקהל, ובמקום שעמדה שאלה גדולה ונכבדה לפניהם, היו קוראים לאספה רבה, לכל הגבאים והפרנסים והממונים וממלאי מקומם ולכל "בעלי הבתים הגבוהים" וגם להרבנים והדיינים, וסוף סוף היה התקיף שבקהלה מדבר וכל המון הנאספים מרכינים לו בראשם או עכ"פ מתגדרים בשתיקה שכהוראה דמיא. — הנני שונה על דברי: אם טובים היו המאשרים ההם או מתעים היו, אם טוב פתרו את השאלות אשר שמו לפניהם או לא הבינו את החלום ואת שברו, אם ידעו את אשר לפניהם או נסתרה דרכם מאתם, עכ"פ ידע כל העם מי העומדים בראשו ומי המתעסק בעניני הקהלה כלם, ולא היה דבר בחפצי העדה ועסקיה שלא היה לו פרנס ומנהיג מאושר ומקיים מטעם הרשות, המפקח עליו ועושה בו לפי טעמו ורוחו.

לא כן בימים האלה. הקהל בטל מטעם הממשלה בטול על הנייר והחיים בטלו אותו בטול נמור ומחלם. הממשלה בטלה והותירה והחיים בטלו ולא הותרו כלום. הממשלה הותירה בעתה את הקהל בשנים שלשה מקומות, בשביל איזה סבות מיוחדות למקומות ההם; וכאשר נמלכה אחרי שנים רבות ותצוה על פקירי המקומות האלה לשוב ולבטל אותו גם בעריהם, היתה מבוכת הפקירים רבה, כמעט כמבוכת מלמד בישראל בבאו לבטל בערבי פסחים את החמץ שלא היה לו גם בכל ימות השנה. לבטל את הקהל! איך מבטלים דבר שכבר עבר ובטל מן העולם? "הקהל" היה אפשר בזמן שהיו היהודים בכל עיר ובכל מקום עולם בפני עצמו באמת, חומת הסינים מסביב להם ואין איש נכנס למחיצתם. בשבתם ובצאתם, בשבתם ובקומם, בביתם, ברחובותיהם, בבתי מדרשהם ובבתי כנסיותיהם היו, בינם לבין עצמם" וזו לא התערב בעיניהם. איש עברי יכול היה להזקין, לראות בנים ובני בנים, להיות בעל עסקים וענינים, גם ללמוד וללמד, מבלי דבר אף דבור קל עם איש נכרי אשר לא מבני עמו. על כן לא ידע העם דבר מכל הגעשה מחוצה לו, ובידיעה זו לא הצטיינו יתר ממנו גם פרנסו ומנהיגיו, רק שהם היו עשירים ועל הרוב גם בעלי יחס יתר על בעה"ב המצויים, כלומר הדלים והרשים. כל העם כלו היה קבוץ של אישים שאין להם יניקה בפני עצמם בעיני העולם הסובב אותו עם כל צבא הליפותיו, ורק נהנים מוכותם של אחרים. לפני רבו הבורים בישראל שלא ידעו להתפלל איש בעד עצמו; ע"כ היה שליח הצבור מתפלל בקול להוציא את כלם; וברורות הקרובים אלינו היה כל איש מישראל יודע ע"פ להתפלל מתוך הסדור; תחת זה היו הפרנסים והשתדלנים והעסקנים מוציאים אותו ידי חובותיו האחרות. אי אפשר לעם שיהיה כלו אביון ממסד ועד הטפחות, מראשו ועד כפות רגליו; על כן היו שנים שלשה עשירים בכל קהלה וקהלה מוציאים את הרבים ידי חובתם זו, כלומר: גם בינינו יש אנשים בעלי הון ורכוש, אע"פ שהונם ורכושם של העשירים ההם היה נמנה בפרוטות, עושר שנידי איש נכרי מיושבי הערים הגדולות לא היה די בו להוציא את בעליו אפילו מכלל דלת העם. אי אפשר שלא ידע עם כלו לדבר באיזה לשון אחרת, ואפילו לא בלשון המדינה; על כן היו השתדלנים מוציאים את הצבור ידי חובתו בכל מקום שלא יכל העם להמלט מבא בדברים עם אנשים אשר לא מבני ישראל, אע"פ שגם השתדלנים בעצמם היו מתגדרים בלשון מדברת גדולות רק בשעה שהיו נצבים לפני בני עמם בבית הקהל, ומראה פני שר וגדול במדינה הפיל עליהם אימתה ופחד וירמו כאבן או נגממו בלשונם איזה דברים בשפה כלולה שאין כל שר ושליט בעולם נוקק לה. בשעה שהיה כל העם כלו במצב כזה, בשעה שהיו כלם דלים ורשים, שפלים ונדכאים, יראים מפני קול עלה נדף ונסים מפני צל שוטף שהם רואים כשוטר, עומדים מחוץ לזרם ים החיים עם שאון גליו והמונו ופניהם כלפי ירושלים וחברותיה וקברי האבות והאמהות וקבר ר' מאיר בעל הנס ונהר סמכטיון ועשרת השבטים היושבים מעברו השני והס"ם המעכב את הגאולה והתפללות והסגופים המסוגלים להחליש את כח הסם, והספרים הקרושים" היודעים את סודות הסגופים ההם ומגלים מהם לכאי עולם טפח וחצי טפח — וכל יתר חיונות השכרון והשממון אשר הולידו ימי הבינים — בענן השכם ועצמות מכאוביהם, בשעה שחי העם כלו בעולם ההיות והרמיון, זרים ומזורים לכל בני האדם תחת השמים, אז אפשר היה לראשי הקהל להיות נוהגים בעם קשה ערף הזה ולהטותו לכל אשר יחפצו, כי מעתהם בתור שלוחי העם לפני השלטון מעבר מזה

ושומרי משמרת הדת ומנהגי בית ישראל מעבר מזה נתן להם תקף ועו בעיני העם ולא מרה איש את פיהם; וגם די כח ועז היה בהם לרדוף את המתפרצים מפניהם בעזרת הרבנים והדיינים רועי האמונה מצד אחד ובעזרת השוטרים ופקידי המדינה הנמוכים מצד השני, עד כי נשמע העם להם ויאמר להם: אנחנו צאנכם ואתם רועינו. אולם ההשכלה אשר חדרה אל מחנה ישראל בראשית המאה השביעית הזאת שנתה את פני החיים ברחוב היהודים שנוי גמור ותשם קץ גם לממשלת הקהל ופרנסיו ושתדלניו. עיני העם נפקחו לראות כי יש עולם גדול גם מחוץ לרחוב היהודים, ענינים גדולים ואדירים גם מלבד עניני נכחות וחונות, אנשים עשירים ובלשנים אשר פרנסיו ושתדלניו כשחק מאזנים הם נגדם. ומן היום אשר בא העם לידי הכרה כזו פקעה קדושת הקהל ונשברה זרועו כאחת, אבל — גם בטלה האחדות ונהרס המשטר בקהלת ישראל.

מה היא קהלת ישראל כיום? הוזה? חקי הארץ לא ידעו קהלת ישראל, כי אם קהלת מתפללים בבית-תפלה ידוע, עדת המתפללים בבית הכנסת או בבית המדרש בוחרים להם מקרבם שלשה נבאים לסדר ולנהל את כל עניני בית התפלה; האחר מהם הוא הנבאי המפקח על הסדר בבית התפלה, השני הוא הנאמן המביא בחשבון את הכנסת הבית והוצאותיו ושומר את רכוש הבית, והשלישי הוא המורה, אשר על פיו ישק הבית בכל שאלות התפלה ועניניה, אם יש עשרה בתי תפלה בעיר, יש לכל אחד הבתים הנהגה מיוחדת ושלשה מנהיגים, כאמור. על הרוב, אין הנבאים עושים דבר בעד בית התפלה ועניניו; כי אם עולים על הבמה לחלק את העלויות והכבודים, מחשבים את השמש, מריבים מעט זה עם זה — ודים. השמש הוא המנהל את עניני בית התפלה באמת, כי הוא המתעסק בדבר והוא היודע את כל הפרטים על בורים ואין הנבאים יודעים אתו מאומה. אבל עניני רוב בתי התפלה כשהם לעצמם קטנים ומצומצמים הם מאד ואין השפעתם נכרת על כל עניני העדה כלה. למעלה מהם הם עניני בית הכנסת הגדול שבכל עיר ועיר. כבר ראינו כי כח החיים תקיף הוא מכה הפקודות הכתובות על הנייר, ובטרם תוציא הממשלה פקודה לבער אחרי שארית הקהל במקומות אחרים, הקדימו החיים לבטלו ולאבד לו כל זכר במקומות ההם, בעוד שהיה עומד בתקפו — על הנייר. אבל מעבר השני, הנה אם יצאה הפקודה על אדות בשול הקהל להפר את אחדות הקהלה שבכל עיר ועיר ולעשות את העדה לקבוץ של קהלות קטנות, שכל אחת מהן מתיחסת על בית התפלה אשר לה, מבלי היות קשר וכה מאחד ביניהן, לא יצאה הפקודה הזאת לפעלה לכל תכליתה, מפני שהחיים מתנגדים לה. החיים מכדילים בין עם לעם, בין דת לדת, בין קבוץ לקבוץ, ומה גם בין היהודים לשאר יושבי הארץ, שגם חקי המדינה עושים הציצה ביניהם. ליהודים יש ענינים רבים גם מלבד בתי תפלה ובתי כנסת: בתי חסד שונים, בתי חנוך ובתי ספר לעניים, הרב, בין היושב על כסא ההוראה ובין העומד למליץ בין העדה ובין הממשלה, אחד הוא בכל העדה. גם החוץ על הרוב אחד הוא בקהלת ישראל. בתי מרחץ אינם עסק פרטי בקהלת ישראל, כי אם ענין שהרבים צריכים לו מצד חקי הדת. מכס הבשר הוא מקור לצרכי הקהלה, לבתי החסד והצדקה וכדומה; אך הממשלה לא תוכל לדעת את צרכי היהודים לכל פרטיהם; ומכיון שהנהגת המכס הזה הוא בידי פקידי השלטון וכסף המכס הזה מונה בבתי מועצות הערים, הנה נזקקים הם לגלוי דעה של היהודים בנוגע אל הוצאת הכסף הזה. ולמי

איפוא תפנה הממשלה? לכל היהודים הנמצאים בעיר אי אפשר לפנות; נבחרים ובאי כח אין להיהודים; על כן בכל מקום שצריכים פקידו המקום לפנות אל כלל היהודים באיזה מקהלות ישראל הם פונים אל ראשי בית הכנסת הגדול שבעיר; וכבר היה הדבר למנהג כמעט בכל המקומות האנשים האלה בנוגע לצרכי קבוץ היהודים במקומם אנשים פרטיים הם; החקים לא יבכרו אותם על פני נבאי בתי התפלה הקטנים שבעיר; אבל פקידו המקום רואים אותם כאלו היו ראשי העדה כלה, ויפה הם עושים, כי לא סני בלאו הכי; אי אפשר להם לגשת אל איזה מעניני היהודים, אם לא יהיו להם אנשים המדברים בשם העדה כלה. הרב על הרוב מתפלל בבית הכנסת או בבית המדרש הגדול, ושאר בתי התפלה לא יקנאו בו. — אכן עוד נכבד מן הרב הוא החזן. תפלת ישראל יכולה להערך בלי רב, אך אי אפשר לה בלי חזן, ואי אפשר לעדה בלי חזן יפה, מטיב נגן ויודע להתפלל על פי טעם בני עדתו. אם דורשים בני הקהלה מאת החזן לשיר למו שירי צוענים ושירי מרקדים על החבל, או להעביר לפניהם את מנגינות אפפענבאך וזופע או לצפצף להם בנרנו כנכור ונבל יחדיו, או מבקשים הם שלח צבור היודע להתפלל כהוגן ולשיר להם שירי ד' ולא שירי אדמת נכר — בכל אופן כל קהלה מבקשת לה חזן עם מקהלת משוררים, והחזן עם משורריו יעלו להקהלה בדמים מרובים ואי אפשר לקהלת ישראל לתת חונים כאלה בכל אחד מבתי התפלה. חזן כזה על הרוב אחד הוא בעיר, בניהיכ"ג הגדול, וכל החפץ יבא וישמע אל הרנה ואל התפלה. ביהיכ"ג הגדול שבעיר הוא איפוא טרכו קהלת היהודים אשר בקרבה וראשיו ומנהליו הם במדה ידועה פרנסי הקהלה כלה, הם המסדרים את עניני הצדקה ויתר עסקי העדה, לא מפני שהדין כך, אלא מפני שהמנהג כך, מפני שהחיים בעצמם, כלומר, בנידון דיון — ההכרח להכניס איזה סדר ומשטר בענינים שלא נתן להם כל סדר מטעם החקים, המציא את הדרך הממוצע בין האחרות החזקה של ימי "הקהל" לפנים ובטול האחרות בימים האלה.

אבל הדרך הנה אשר יצרו החיים בכח ההכרח יש בו רק הצלה פורתא לאחרות הקהלה ואת האחרות הנחוצה לסדר את עניני הקהלה כראוי לא יתן לנו, ומאיוה צדדים יעצור גם בעד התפתחות עניני הקהלה ויהיה למכשול ולפוקה למוסדות רבים שיש בהם משום תועלת הצבור. — כל הענינים יגיעים והולכים בדרך מלאה התחתים; אין שום קהלה בטוחה, כי לא יבוא יום, והנבאים, המושלים בה עתה רק בכח המנהג, ישובו ויהיו נבאי בית הכנסת בלבד ויחלקו עליות וכבודים, וכל עניני העדה יהיו נמסרים לידי אנשים אשר לא מבני ישראל, שביום אתמול או שלשם באו מירכתי ארץ רוסיא ולא ידעו את היהודים ולא היה להם דבר עמם. וגבאי בית הכנסת יודעים, בי אין כסים נאמן וקים להשפעתם על עניני העדה; על כן אינם תקיפים בדעתם ואינם משתדלים להטות את עסקי הקהלה אל אשר תורם רוח בינתם. רק קהלות אחרות יש בארצנו אשר חנן ד' אותם באנשים מצוינים שכל העדה כלה נשמעת להם, והם באמת רק טובת הרבים ידרשו, ובעמוד על הפרק איזה ענין מעניני הצבור במקומות ההם יתאספו נכבדי הקריה, ימתיקו סוד ויחליטו דבר וכאשר יעצו כן יקום, והקהלה כלה לא תלין ולא תתאונן ותקבל עליה את עצת ראשיה באהבה. רוב קהלות ישראל בארצנו רחוקות הן מן המדה הזאת; על כן כל שאלה ושאלה שתתעורר בקהלות ההן תפתר לא על פי טובי העיר, כי אם על פי חפץ עוי פנים שבעיר; כל מי שיוסיף להשמיע קולו ידו על העליונה. רב ומורה דת

כי ילך בדרך כל הארץ, והיתה נחלתו לאשתו ולבניו ריש ומחסור ונקיון שנים כדרך רב בישראל, ולעדתו — מריבות וקטטות, שנאה וקנאה, מחלוקה מהומות ומבוכות לימים ושנים. אחד מתקיפי העדה יביא את דודו ואת קרובו ונואלו להושיבו על כסא הרבנות; וזוה די יהיה להמון מתננדיו להביא להם רב אחר להנחילו כסא כבוד, והתקוטטו שני הרבנים איש באחיו, כל אחד ובני לויתו אתו; זה ישרוף וזה יכשיר, זה יתיר וזה יאסור, זה ידרוש וזה ילעג, זה ידין וזה יבטל; זה ירעב ללחם בקצה העיר האחד וזה — בקצה השני; את זה יקראו שלישי בביהמ"ד האחד ואת זה בביהמ"מ השני; לזה יתנו עשרה אנשים בשכרו את מכס השמרים העולה מהם, ולזה ימסרו את החלק הרביעי מהכנסות בית המדרש. ושאלות ותשובות עפות מזה ומזה אל גדולי הרבנים לאמר: חברי מסיג את נבולו! וגדולי הרבנים יודעים את נגע לבבם, יודעים כי די להם להפקיע את עצמם במקומם, וגם הם לא נקו משנאת הקמים בהם, ומכשי"כ שלא יהיו דבריהם נשמעים באוזני בני עיר אחרת; על כן הם רואים ושומעים ומחשיים, ועולם כמנהגו נוהג, ושני הרבנים מוסיפים להתנושש זה עם זה כשני תרנגולים כלול אחד שזה מחטט ומוצא לו גרעין של שעורים וזה בא והוטפו מהרטמו, ולמחר מחלפת השימה, — בקהלה אהת גדולה נפטר רב גדול וגורע לשם, אשר היה עטרת תפארת לבני אומנותו; והקהלה גם היא אחת היותר נכבדות ומהוננות בארצנו; וימהרו ראשי העדה ויפתרו את שאלת הרבנות במשך ימים אחדים, בשובה ונחת ובתבונה ודעת, וכל נכונני דבר העידו, כי פתרונים יותר טובים אי אפשר היה לתת לה באותה שעה. ואף כי איזה מן הקוקים של קודשא בריך הוא" קמטו את מצחם והעוו פנים ומשכו בכתפותיהם ממתה למעלה ומצפון לדרום; אבל שומע לא היה להם מאת ראשי העדה ונכבדיה. לא כן עשו בעיר אחרת מערי ליטא הגדולות. גם שם שבק חיים לכל חי אחד הרבנים המפורסמים, וכאשר נכנסו האריות שבחבורה להמתיק סוד ולהחליט, מי ראוי לשבת על כסאו, כלומר, לפתור תחתיו את שאלות הקורקבן והריאה (כי אחרת לא עשה גם הוא בחייו), התפלאו לראות, כי אין שאלה לפנייהם כלל, כי אחד מיושבי העיר, בחמלתו על ערתו לבל תהי חלילה כיתומה בלי חופ"ק גם שעה אחת — אף כי רבנים ודיינים יש בה די והותר — מהר וזכה אותה ברב חדש, אשר שרק לו ויבא באבנטו וביתר מטלמלין, בטרם ידע אם תמצא הקהלה חפץ בו. אחדים מן המסובים, מן המתונים והמוחלים על כבודם, אמרו: אם כן על מה זה אנחנו יושבים פה? מכיון שמלאכתנו נעשתה ע"י אחרים — גם זו לטובה. אולם אחרים התנשאו לעמתם ויקראו: האם פלוני בן פלוני ירכיב רב לראשנו? היה לא תהיה! מי החפץ ברב ההוא ישלח לו את ברבוריו ואת קדרותיו ואנחנו כשם שלא ידענו את הרב ההוא עד הנה, כן לא נדע אותו גם עתה; ובנוגע לממלא מקום הרב הנפטר — הן לא סגרה הארץ בריחיה בעד הרבנים הגדולים, נבקש ונמצא. ויבקשו וימצאו להם רב אחר, ותחלק הקהלה לשתי מחנות; אלה מחזיקים בהרב שבא ראשונה ואלה נוטים אחרי הרב החדש, ושני הרבנים יושבים איש על מקומו ומתנוששים כשני תרנגולים כלול אחד וכו' עד גמירא.

אמנם עוד יתר מהם הרעו לעשות אנשי קהלה אחרת גדולה ועתיקה לימים. הקהלה הזאת קהלה אחת בעלת דו פרצופים היא, כי שם אחד לחציה האחד ושם אחר לחציה השני, כאלו היו פה שתי ערים. לפנייה היתה כלה רק עיר אחת ושם אחד נקרא לה; אך בשביל מריבה שפרצה בין שנים מתקיפי העיר נעשתה העיר

לשתי ערים, אף כי אין נהר מפסיק ואין אמת המים עוברת ביניהן, כי אם באמצע אחד הרחובות פוסקת העיר האחת ומתחלת העיר השנית, ויש בתים העומדים חצים האחד בעיר וזאת וחצים השני בעיר וזאת. ליצני העיר מספרים, כי בשכבר הימים כעס פעם אחת — וערב שבת היה — הרב היושב על כסא התוראה באחת הערים האל על בני קהלתו ויצו על השמש להכריז כי אסור לאכול בשר בשבת ההיא בכל גבול הקהלה. ולאחר „בעלי הבתים הנבונים“ במקום שהוא בית העומר על גבול שתי הערים, חדר האכילה בעיר שגורו בה אסור וחדר חתנו בעיר שלא נגזר עליה כלום. ויתחכם האיש ויצא בשבת ההיא מחדרו לאכל לחם, הוא וביתו, בחדר חתנו, ששם היה הבשר היתר נמור, ויהי לנם בישראל: גביר ובעל בעמיו סמוך על שלחן חתנו! — ומכיון ששני שמות לעיר, הנה מובן הדבר, כי צריכה היא לשני רבנים, וכל יתר כלי הקדש שנים שנים, אחד לעיר זו ואחד לחברתה. ובקהלה הזאת לא חסרו אנשים משכילים ונבונים דבר מעולם; אבל קצרה ידם להושיע. והנה לפני שנים אחדות נפטר הרב היושב על מדין באחת הערים ההן, והוא איש גדול בתורה מאד שקשה למצא תמורתו. אז אמרו נכבדי העיר בלבם: עתה בא היום לאחד את הקרעים ולחבר את האהל, שבעצמו של דבר איננו צריך חבור כלל, כי מחובר ועומד הוא מיום הוסד העיר; עתה תהיינה שתי הקהלות לקהלה אחת ואפשר יהיה להביא בכל עניניהן סדרים חדשים וטובים. אולם אחרת חשבו איוה מיושבי העיר השניה אשר קנאו בחבריהם, ויבאו בטענות עליהם לאמר: הסכן הסכינו אבותינו לשאל תורה מפי הרב היושב בעירנו ולא בעיר אחרת; „הסכן הסכינו אבותינו לקבל את פני רבם כרגל בעיר הזאת — פתאם נשא את רגלינו ונלך אל הרב היושב בעיר אחרת!“ — ואף כי מן העיר הזאת לעיר האחרת מהלך עשרה רגעים, ואף כי בעיר האחרת היא יושב על כסא התוראה רב גדול ומובהק שאולי לא נמצא חבר לו בדורנו, מהרו ויביאו את אחד הרבנים הנכונים ללכת בכל עת ובכל שעה לכל אשר יקראום, והרב הזה, אף כי ידע כי אין רוה נכבדי הקריה נוחה מזה, החזיק במסורות הרבנות וישב ויחלק את העם לשתי מחנות. ומה יעשו נכבדי העיר? הן ידם קצרה מהושיע לאחדות הקהלה!

ואם בקהלות גדולות ומרוכות באוכלוסין שיש בהן גם משכילים והכמי לב כך, בקהלות קטנות ודלות על אחת כמה וכמה! כי אין פרנס ואין מנהיג ואין מנהל, וכל עניני העדה מסורים לעזי פנים שבדור, ומתוך שאין חקים וסדרים קבועים להקהלה, כל אחד מושך את עניני הצבור למקום שאהבתו אל הבצע או אל הכבוד או אל שניהם יחד מושכת אותו; כל אחד עושה סחורה בפרתו העלובה של הצבור. עניני הצבור הם כהפקר, הטובים והמעולים מושכים את ידיהם מהם מפני יראת המחלקת, והתקיפים שבקהלה נלחמים בעדם איש באחיו ואיש ברעהו, וכל דאליים נכר, וזאת תורת הקהלה בישראל בימים האלה.

מנחם-אב.

מכתבים מצרפת.

א.

במרה שתתנבר השנאה לישראל בארץ צרפת כן יתעורר בקרב אחינו שם החפץ לעמוד על נפשם. ראשי המדברים בכתבי העתים אשר לאִחינו בשפת הארץ, וכן גם איזה מן העומדים בראש היהדות, לא יהדלו מהשמיע את מדברותיהם על הסכנה הקרובה לבא ועל הנחיצות לעמוד בפרץ. עוד לפני שנים אחדות שמענו לא פעם ושנים מפי רבים מגדולי אחינו, כי השנאה לישראל נטע זר הוא על אדמת צרפת, נטע אשר הוכא מעבר לנהר הרין ואשר לא יעשה פרי בארץ החפש. אך כעת גם איש כשלמה ריינד, חבר האינסטיטוט הצרפתי, ישמיע מעל הבמה, כי אמנם נשתנו העתים וסער מתחולל על ראשי היהודים.

אולם, אף כי רוב אחינו בצרפת יכירו וידעו כבר את הרעה הנשקפת להם, אין הסכמה ביניהם על דבר האמצעים הנאותים לקדם פניה. ובוהו יחלקו לשתי מפלגות. בני המפלגה האחת אומרים לחקות את מעשי אחינו באשכנז; חפצים הם כי אחינו בצרפת ייסרו חברה מיוחדת להלחם נגד צוררי ישראל, כאשר כן עשו גם אחינו באשכנז ביסודם את "חברת המגן" הירועה. שונאינו מתנכרים הילים — יאמרו — ואנחנו מחשים? נקום נא ונעמוד על נפשנו! הם בודים עלינו עלילות בכל יום ויום; הם נוטעים רגשי חשד בלבבות הצרפתים ביחס לאמון רוחנו לארץ ולמוסדותיה המדיניים והחברתיים; הם מיסדים חברות פרטיות אשר מטרתן להזיק ליהודים בכל מקצעות החיים; הם מאספים אספות-עם לנאץ את שמנו ולתתנו לשמצה; הם עמלים בכל כחם לעשות את שאלת היהודים בצרפת לשאלה מדינית רבת הערך; הם מתאמצים להביא את השאלה הזאת לפני בית הנבחרים; ולסוף, הם מתאמצים לא רק לרכוש להם בעלי ברית, תמימי דעים, בין הנבחרים אשר נבחרו זה מכבר לשרת בבית המחוקקים, כי אם גם להביא שמה חברים חדשים מן הנושאים את דגל השנאה לישראל בכל רחבי הארץ; באחת — שונאינו עושים ומצליחים, ולמה נשב אנחנו בחבוק ידיים? ניסד נא לנו עתונים מיוחדים להראות את השקר והכזב אשר בעלילות שונאינו; נראה נא לצרפתים, באותות ומספרים, כי לא עם כבד עון אנחנו וכי נמלא את כל חובותינו כאורחים במדינה; ניסד נא גם אנחנו חברות פרטיות אשר מטרתן תהיה להגן על זכויותינו ומשפטינו בכל מקצעות החיים; נראה נא לצרפתים כי יודעים אנחנו להוקיר את כבודנו. בעצלתים ימך המקרה, ואם נתן לשונאינו לעשות את מעשיהם מבלי קום נגדם, אז מי יודע מה תהיה אחרית מצב היהודים בצרפת. כזאת ידברו החפצים במלחמה, והקיצוניים שבהם (כמו קרני לור), לא יסתפקו גם בזאת, הם דורשים כי אחינו בצרפת יצאו לא רק למלחמת-מגן, כי אם גם למלחמת תנופה. עלינו — יאמרו אלה האחרונים — לא רק להגן על משפטינו וכבודנו, כי אם גם ללחום בכח ועז נגד רוח הריאקציה הקתולית אשר תעשה כעת שמות במפעל החופש. זה המפעל אשר הוא פרי "המהפכה הצרפתית", פרי "יסודי שנת 1789". לפני עשרים שנה קראה המפלגה הריפובליקנית בצרפת למלחמה נגד הקלירקלים. "הקלירקלות —

הנה האויב! — קול־גמבטה זה היה נשמע אז מקצה צרפת ועד קצה. כעת נורתים המתונים שבין הריפובליקנים ברית עם מפלגת הקלריקלים. על היהודים איפוא לקחת בידם את דגל החפש. הריאקציה — הנה האויב! — את הדברים האלה נכתוב על דגלנו ולחם נלחם נגדה עד רדתה.

ולעמתם נמצאה מפלגה אחרת אשר, להפך, תתנגד לכל פעולה. לדעתם, צריך לעזוב את שונאינו לנפשם. האנשים האלה חושבים, כי השתיקה הוא האמצעי המסונל ביותר להפוך את פעולת שונאינו לאפס ואין. במלחמתנו עם שונאינו — יאמרו אלה האחרונים — לא רק לא נשיג מאומה, כי אם עוד הגדל נגדיל את פעולתם הם על העם. למשל, אחד משונאינו הוציא דבה על מי מאחינו, אם יקרא אחינו את מוציא הדבה למשפט, או היה יהיה האחרון בעיני מעריציו כמעונה על קדוש שם דעותיו. אם ניסד עתונים מיוחדים, או אם נקח בידנו עתונים גדולים הקימים מכבר, כדי להשתמש בהם לבטל את עלילות שונאינו, אז, בוכוחינו עם שונאינו, נודיע את מציאותם בארץ. טוב כי לא נדבר בהם כלל ונבטלם ככה בשתיקתנו, כאלו אינם בעולם.

בני המפלגה הראשונה הם על הרוב הסופרים, ובכלל — המשכילים, ובני המפלגה השנייה הם — בעלי הכסף. רוטשילד (הבכור, אלפונס) מתנגד לכל פעולה מצד היהודים, וביחוד לכל פעולה "רשמית" נגד שונאינו, והרב הראשי ליהודי צרפת, ר' צדוק הכהן, הוא, להפך, בין השואפים למלחמת מנן. בכל פעם אשר יעלה על הבמה, אם בבית הכנסת או באספות יהודים בכל מקום שהוא, ידבר נגד שונאינו בהתלהבות. אך "הרחוב לפי" (כאשר יקראו בפיו לבית הרוטשילדים הנמצא ברחוב הזה) תתנגד בכל עוזו כחה לכל פעולה נגד האנטיסמיטים. והרוטשילדים רק את דעת בעלי הכסף כלם הם מביעים בזה. וכן ילך הפריץ הלך והתרחב בין משכילי אחינו ובין בעלי הכסף. הראשונים מתלוננים על האחרונים כי בשלהם כל הרעה. הן אמנם, שאלת היהודים בצרפת, כבכל מקום שהוא, איננה איקונומית בלבד. אך בכל זאת אין כל ספק, כי המצב האיקונומי של היהודים בצרפת עזר ויעזור הרבה להפיץ את השנאה והקנאה ליהודים. מעת אשר קבלו היהודים בצרפת "משפטי אורח" לא רק בכתב, כי אם גם בפועל, באמת עשו עשר. ושונאינו משתמשים בזה למטרת חפצם והם מעירים את לב יושב הארץ נגד בן הזר, בן עם נכר, אשר בא ויקח את טוב הארץ. והיה כי תקרה מהפכה וההמון יתקומם נגד בעלי ההון, או כל יהודי יהיה בעיניו כסמל העשר. ומלבד זאת הראה כבר הנסיון, כי מיראה לבל יעבור ההמון מבעלי־הכסף היהודים לבעלי־הכסף הבלתי־יהודים, עמדה הממשלה כמעט תמיד למחסה ולמגן לראשונים. וכאשר לא יוכל כחה ההמון לכלות חמתו בעשירי היהודים, תנחת ידו ביהודים בכלל. הרבר הזה נראה לא רק מחוץ לארץ צרפת, כי אם גם בצרפת עצמה. בשנת 1848, בהתחולל המהפכה הידועה, חפצו המהרסים לעשות שפטים בבית רוטשילד, אך הממשלה הגינה גם על חיי האנשים וגם על אוצרות כספם. וכעבור זמן מה, ויתקומם ההמון באָלום נגד היהודים ויעשו פרעות ביחוד במפלגת הבינונים והעניים. כמובן, גם כעת תגין הממשלה על בעלי הכסף וחמת ההמון תתך כאשר רק על היהודים העניים והבינונים, אשר יהיו מדוכאים ככה בפשעי אחיהם הגדולים. ואלה האחרונים רואים כעת את הרעה ועוד הם מתנגדים לכל פעולה אשר מטרתה לקדם פניה.

כזאת יאמרו משכילי הדור, ולתת חווק לדעותיהם הם מביאים ראיה משתי ארצות הדומות במדה ידועה במשטרם המדיני לארץ צרפת. כאשכנז אזור היהודים חיל ויעמדו על נפשם. ואמנם, חפצם הצליח בידם. מבלי להסיר כלה את ננע השנאה לישראל, עלה

ככל זאת בידי אחינו באשכנז ששים ממשול על דרך שונאינו. לעצם במהלכם. ולעמדתם. אחינו באוסטריא נרדמו בחיק תקוות נעימות ולא עשו מאומה, בהשענם על דברי פי איוה מראשי הארץ והבטחות כוזבות של הליברלים. ואנחנו כלנו יודעים היום את תוצאות הנהגת אחינו באוסטריא. אחרי בית מועצות עיר ווינא. הנה באו שונאינו גם אל בית המדוקקים ועוד מעט ויבא אחר מהם לעמוד גם בראש הממשלה.

עם מי משתי המפלגות האלה הצדק?

אם יאמרו השואפים למלחמה כי במלחמתם יצליח בידם לעקור משרש את השנאה לישראל בצרפת, אז, כמובן, ישנו מאד. ככלל הארצות כן גם בצרפת לא כלתה השנאה לישראל במשך מאת שנות החפשי. כי אם רק רפתה במדה ידועה. "התעוררות הנטיה החדשה בלב טובי בני אירופא לשוב להאידיאלים המוסריים של ימי הבינים" — לא הולידה בעצמה את השנאה לישראל, כי אם רק עזרה להתפתחותה. מעל לכל הסבות החלקיות אשר עורו, עזרות ותעורנה תמיד להתחדשות השנאה לישראל, עומדת סבה אחת גדולה, סבה עקרית ויסודית, כללית ועולמית. הסבה הזאת היא זרות ישראל בארצות פזורו, או, לכל הפחות, החשבו כזר בעיני יושבי הארץ. הסבות החלקיות יכולות להשתנות לפי הזמנים והמקומות. למשל, בימי הבינים היו דתיות; בימינו הן אולי באמת קודם כל איקונומיות. אך גם בימי הבינים וגם בימינו, לולא הסבה העקרית והיסודית, כי אז לא היתה השנאה יכולה להאריך ימים. ומנקודת-המבט הזאת תוכל המלחמה נגד שנאת ישראל להחשב רק כפעולה נגד הסבות החלקיות, הומניות והמקומיות, אך לא נגד הסבה העקרית והיסודית. הדרך האחד להציל את ישראל הוא: תחית ישראל. אך בכל זאת יתרון "הלוחמים" על השוקטים על שמריהם ככל הוא. הן גם המלחמה הזאת תחשב בהכרח כאחד ממחוזות התחיה. רק המת לא ירגיש כאב, אך החי יחוש את כאבו ויתן אל לבו למצא מרפא למחלתו. האברים המתים בחי אומתנו הם האנשים אשר יעמדו מנגד לכל הנעשה בקהלת ישראל, אשר אחת היא להם אם תשכל החרב מחוץ או אם שלום ושלווה מסביב, ובלבד שיוכלו הם להיות בטוב ובנעימים. אך אלה מאחינו הרואים את הצרה ומתעוררים ללהום נגדה — אות הוא כי עוד רוח חיים בהם. ואם לא יראו את מקור הרעה ופעולתם כוננה נכה יותר נגד המסובבים מאשר נגד הסבות — הן אין לנו לשכוח את חנוכם אשר הסב במצב הזה. תכונת פעולת הלוחמים נגד האנטיסמיטים כעת תוכל, במדה ידועה, להרמות אל תכונת פעולת "מתקני הדת" בשעתם. מתקני הדת, אשר כמבט הראשון יכלו להחשב כמחריבי היהדות, כמחבלים את כרם ישראל, באמת רק הגינו על שארית מחמדינו; לכל הפחות, כונתם (בטובים שבהם אנחנו מדברים) היתה לא להחריב, כי אם לגדור הפרצות. מתקני הדת בשעתם בארצות המערב עזרו הרבה לשמור רבים מאחינו מלהתרחק כלה מגבול היהדות. ומצד הזה היתה פעולתם לאומית במדה ידועה. הן אמנם, מפעלם היה מלאכותי ולא טבעי, אך היה מפעל נחוץ לשעתו. המשורר אשר קרא: "ומנך ומקומך אנא הכירה" — לא הבין אולי בעצמו את המובן הנכון שבמאמר הזה. מפעל התקונים אשר אליו שאף רוח המשורר היה מפעל "זמני ומקומי". וכעבור ימי דור אחד נוכחנו לדעת כי צדק יותר משורר אחר אשר בשבתו בתוך אחיו במערב לא הלכו עוד עיניו אחרי הברק החיצוני וישמע את דבריו, כי "להסיר צרת ישראל אין תקוה בהשתוחח על משענת, גם לא בתפלת דאבה, אם עתיקה ואם מתוקנת". — המלחמה נגד האנטיסמיטים היא פרי צרכי הזמן והמקום. לאחינו בצרפת משפטי האזרחים במדינה. שונאינו הפצים לשלול מהם את משפטיהם.

הן אמנם, לו הבינו אהינו בצרפת את הסבה העקרית והיסודית, הכללית והעולמית, אשר הולידה ותלד תמיד את השנאה לישראל, כי אז אולי שמו אל לבם כי צריך לכונן את כל כחותינו להוציא אל הפועל את רעיון "תחית ישראל". אך מכיון שעוד לא איבשר דראי, מכיון שעל פי דעותיהם, שהן פרי הנוכח במשך מאה שנה, עוד אינם מוכשרים להבין את הרעיון הלאומי, טוב לכל הפחות כי יתעוררו ללחום נגד שונאינו. יעמדו נא על נפשם, ילחמו בעד משפטיהם. במלחמתם זו עצמה הם מראים לנו כבר אותות חיים ותנועה. וסוף הפעולה הלאומית האמתית לבא. בין השואפים למלחמה עם האנטיסמיטים ישנם מתנגדים גדולים לרעיון תחית ישראל. אך הם בעצמם לא יראו כי מלחמתם מובילה אותם להכיר עוד יותר את אמתת רעיון תחית ישראל. כאשרנו שככה השנאה לישראל למראה עינים. אך ידע נדע כי בעורת איזה מקרים תוכל השנאה הזאת להתלקח שמה ביתר שאת וביתר עז. וכן יהיה גם בצרפת. ואולי אז, כאשר יראו השואפים למלחמה נגד האנטיסמיטים כי תוצאות מלחמתם תוכלנה להיות רק זמניות ומקומיות, יפנו גם הם אל התרופה האחת והיחידה . . .

והמלחמה נגד שונאי ישראל, מלבד תועלתה המצומצמת בזמן ובמקום, טובה ומועילה עוד מצד אחר. במקצוע הפעולה הזאת ראה ראינו בצרפת התאחדות כחות אהינו. אנשים אשר לא נודעו זה אל זה התאחדו והתקבצו יחד. לו בא מי לדבר אל כל האנשים האלה בשם רעיון לאומיות ישראל, כי אז לא היה בודאי שומע לו מהם. אך השנאה לישראל מורגשת כעת בצרפת על כל צעד ושעל. ללחום עם שונאינו הוא דבר שהשעה צריכה לכך. הסכנה נשקפת מצד אחד לכלל היהודים בצרפת, ומצד השני לכל אחד מן היהודים כשהוא לעצמו. ביחוד גדולה כבר הסכנה הנשקפת ליהודים בתור יחידים. במקצוע המסחר וחרשת המעשה יפגש כבר היהודי, בתור יהודי, התחרות עצומה מהולה בשנאה וקנאה, מצד הנוצרי. ואת הרעה הזאת ירגיש כל אחד, וממילא ירגיש גם את הנחיצות ללחום נגד המצב הזה. וכי ע"כ למטרת מלחמה כזאת לא קשה לקבץ את הכחות הפזורים. וקבוץ כזה אמנם יצא אל הפועל בתמונת שתי חברות חדשות אשר האחת מהן ביחוד נועדה לפעולה רבת הערך, אך עוד לא נוכל לדבר על זה בפרטות. בהיות הענין עדיין בתחלת יצירתו.

והתגברות השנאה לישראל הפכה כמו כן התעוררות פנימית בקהלות ישראל בצרפת לקומם גם את ההריסות בבית. ומצד הזה נכבדות ביותר בחירות חברי הקונסיסר טוריה המרכזית.

זה שנים רבות לא גרמו הבחירות לקונסיסטוריה המרכזית שאון ורעש כבשנה שעברה. הבוחרים היו בוחרים בכל מי אשר התייצב לבחירה, מבלי להבחין אם ראוי העומד להבחר למשרת חבר הקונסיסטוריה ואם לא. המשורה הזאת היא אחת ממשרות הכבוד. כל עוד היה שלום ושלחה ליהודים בצרפת היתה הקונסיסטוריה כעין "מושב זקנים". כל יהודי אשר עלה לגדולה בא בסוף ימיו לשבת בסוד חברי הקונסיסטוריה. "בא לשבת" — הוא אולי הגומה, יען כי באמת היו ביניהם כאלה אשר את כבוד שם חבר הקונסיסטוריה קבלו ואת חובותיהם לא מלאו, ורק לעתים רחוקות מאד, במקרים יוצאים מן הכלל, באו לאיזה אספה, מבלי היות להם היכלת גם לחוות דעה, אחרי אשר כל עסקי הקהלה היו זרים להם והיו תמיד בעיניהם כחדשים. והבוחרים לא היו טובים מן הנבחרים. רוב היהודים נמצאו כלה "מתוץ לבית הכנסת". לאמר: לא לקחו כל חלק בעסקי הקהלה הישראלית ולא השתתפו בצרכיה. אך הטובים שביהודי צרפת יצאו ידי חובתם בשלום

סנום כזה וכוה לחברת-צדקה פלונית ועוד סכומי-מה לחברת-צדקה אחרת. עסקי הקהלה עם כל חברות הצדקה הרבות אשר בה לא לקחו את לבם. והנהגת הקהלה נמסרה למספר אנשים בשכר. בין חברי הקונסיסטוריה ימצאו רק איזה יחיד סגלה אשר יעסקו באמת בצרכי צבור, ולא רק באמונה, כי אם גם באהבה וחבה, בדבקות וחריצות. אך יחיד הסגלה האלה מעטים מאד והם שארית התקופה המפוארה, תקופת כרמיה, אלברט כהן, נטר... אך מלבד השנים או השלשה האלה אין גם אחד אשר יעסוק באמת בצרכי צבור. ובהיות משרת חבר הקונסיסטוריה רק משרת-כבוד, מובן מעצמו כי כל אשר גדל שם מי מן היהודים, על פי עשרו או על פי איזה סבות אחרות, כן הוסיפו היהודים לבקשו "לקחת עליו המרח" להיות חבר הקונסיסטוריה. אם זכה אחד מן היהודים אנשי המדע לעלות לגדולת "חבר האינסטיטוט הצרפתי", מיד עשוהו גם לחבר הקונסיסטוריה; אחד משרי הצבא הגבוהים מן היהודים כי התפטר ממשרת פקודתו, בקפוץ עליו זקנה, — מיד בחרוהו לשבת בסוד הקונסיסטוריה. פלוני הוא ראשון באדירי הכסף לא רק בין היהודים כי אם גם בצרפת כלה — הבה ונמנהו לראש הקונסיסטוריה.

בין חברי הקונסיסטוריה ממין הזה נמצא גם הנג'רל סיי. בתור נג'רל אין כל ספק כי הראה האיש הזה את כחו ונבורתו ללחום עם אויבי צרפת. אומרים כי הוא מגבורי צרפת; ואנחנו האמן נאמין אמנם בנקל כי כן הוא. רק שטות או "עכדות מוסרית" היא ההשתדלות להראות באותות ומספרים כי שפכו היהודים את דמם בעד שם צרפת וכבודה: לא רק בעד כבודה האמתי שפכו את דמם, כי אם גם בעד כבודה המדומה. והנג'רל סיי היה בודאי כל ימי חייו "צרפתי מצרפתי". אך האם היה גם יהודי? כמובן, לא נדבר פה מנקודת מבטנו אנחנו, כי אם מנקודת מבטם של אחינו במערב. היהודים אינם בני עם אחד, כי אם חברי מפלגה דתית אחת — כזאת יאמרו אחינו במערב. אך לכל דת יש יסודות קבועים, שהם מהותה ועצמותה ובלתם היא כאין. אחד היסודות הקבועים בדת היהודים היא בלי כל ספק מצות מילה. והנה אם הנג'רל סיי לא ימול את בנו — על זאת אין לנו להתפלא הרבה, כי לא אחד הוא בזה; אך אם הנג'רל סיי אשר לא ימול את בנו יבחר לחבר הקונסיסטוריה היהודית — על זאת נוכל ונוכל להתפלאות, גם מבלי היות מן הקנאים האדוקים הזוהרים במצוה קלה ככהמורה. הקונסיסטוריה לא תוכל להצטדק ולאמר כי הנהגת יחיד היא ולא לה להתערב בחיי יחידים. איש לא ידרוש ממנה לכופף את הנג'רל סיי למול את בנו; יודעים אנחנו כי אין כופים כעת. אך בהמנות הנג'רל סיי לחבר הקונסיסטוריה חדל להיות יחיד ויהי לעוסק בצרכי צבור, לאחר מראשי הקהלה הישראלית. ומאיש כזה נוכל לדרוש כי ישמור את היסודות הקבועים אשר לדת ישראל, או כי ילך לו לנפשו כלעמת שבא. ולא בלי צדק התקוממו איפוא האורתודוכסים בשנה העברה להתמנותו מחדש, אחרי כלות שמונת שנות משרתו.

והאורתודוכסים הם כעת מפלגה אשר מספר חבריה הולך ורב מיום ליום. רכס הם אלה אשר באו לפני זמן מה מאשכנז ויביאו אתם את תורת האורתודוכסיה. ישנם גם כאלה אשר מאלוס מוצאם ואשר קבלו בירושה מאבותיהם יראת אלהים אמיתית והם שומרי מצות באמת ובלב תמים; ישנם גם הגורשים את הסאה ומעלים את אורתודוכסותם עד לאי-סבלנות, מדה מגונה ביחוד אם נפגשה באיש אשר קרא ושנה, באיש בעל השכלה ידועה. לפני חמש שנים היה מספרם בצרפת מעט מאד. ועוד אני זוכר כי בבואי פאריזה היה להם בית תפלה קטן. עתה בנו להם בית תפלה מרוח, ורב אישכנזי עומד בראשם. ומן המפלגה האורתודוכסית הזאת יצאה כעת ההתנגדות העצומה נגד מצב

הענינים בכלל, והם הם אשר התקוממו נגד בחירת הגנרל סיי. ובוה אמנם צדקן. אך נפלא הדבר כי במקום הגנרל סיי הפצו האורתודוכסים להביא את נסמון כרמיה, מורשהי עם בבית המחוקקים, החפשי בדעותיו עד הקצה האחרון. אמנם נסמון כרמיה החפשי בדעותיו לא רק ימול את בניו, כי אם גם יביאם פעם בפעם אל בית הכנסת — כן, לפחות, הבטיחני אחד האורתודוכסים בעת הבחירות — אך אחרי אשר בגלוי יקרא בשם חפשי בדעותיו, לאמר: כופר בעיקר, איך זה עלה על לב האדוקים לבחרו לחבר הקונסיסטוריה, אשר הוא, קודם כל, לדעת האורתודוכסים בעצמם, מוסדה רתית? וזאת עשו האורתודוכסים גם מבלי לשאול את פיו אם הפיץ הוא לבא לשבת כסוד הקונסיסטוריה או לא. ובאמת אחר אשר נבחר כרמיה תחת סיי הודיע הראשון במכתב גלוי בעתונים כי, כחפשי בדעותיו, לא יוכל לקבל עליו את משרת חבר הקונסיסטוריה. אולם, האורתודוכסים אולי ידעו מראש את אשר יקרה, אך עיקר הפצם הם היה לנצח את הגנרל סיי ובוה השיגו את מטרתם באופן היותר טוב. הגנרל סיי נוצח, וכרמיה התפטר ממשרתו מיד אחרי הבחרו.

מן הבחירות האלה נוכחנו לדעת כי כח האורתודוכסים הולך ורב. וגם זה פרי התגברות השנאה לישראל. ככל מקום כן גם בצרפת הביאה האנטישמות בעקבותיה ריאקציה בפנים קהלת ישראל. ואם אמנם המלה „ריאקציה“ היתה לזועה לרבים, אך יש ריאקציה ויש ריאקציה. אין לנו לשכוח, כי לאשר יקרא במערב אירופא — וגם צרפת בכלל, או אולי בצרפת ביוחד — אורתודוכס, לו בר"פ אפיקורס יאמר. הריאקציה במערב אירופא פירושה כמשמעה של המלה הזאת: פעולה-חוזרת. עד הנה ראינו בצרפת את מצב היהדות בשפל מאד, הלככות התקררו עד המדרגה התחתונה בכל הנוגע ליהודים וליהדות. „היהדות ירדה פלאים“ — המלות האלה אשר שנו ושלשו סופרי העתים לא היו פרוה ריקה. עד אשר ישבו היהודים בשלוח ואין מחירדם היו האורתודוכסים רק כחבל אנשים בלי כל פעולה ממשית. אך כאשר החלו שונאינו להרגיז את אחינו בצרפת, אז, יחד עם החפיץ להגן על נפשם, החלו רבים גם לשוב ליהדותם. והמקרים עורו ככה יותר ויותר להגדיל את מפלגת האורתודוכסים במספר ובערך.

וערך האורתודוכסים נראה עוד גם בענין אחר אשר עשה רעש גדול בשני העתונים אשר לאחינו בשפת הארץ. אך לפני דברנו על הענין המיוחד הזה, אשר יש לו ערך ידוע בנוגע למצב הפנימי של היהודים והיהדות בצרפת, נגיד נא דברים אחרים על העתונות אשר לעניני היהודים בשפת הארץ.

האיש אשר ידע את שני העתונים: „ארשיב איזראעליס“ ו„אוניווער איזראעליס“ לפני עשרים שנה ויותר, ישתומם לראות איך, בהשתנות הזמנים, נשתנו גם העתונים האלה. לפנים לחם הארשיב בהרף נפש בעד מפעל התקונים בדת, ועתה היה לפה לאור-תורוכסים. עורכו הראשון הוא כעת זקן ושבע ימים וכמעט לא יתערב עוד בעריכת העתון. ועורכו כעת הוא אחר מראשי המפלגה האורתודוכסית. להפך, ה„אוניווער“ אשר נוסד לפנים בעיקר ללחום נגד דעת הארשיב ואשר כתב על דגלו את „היסודות המקיימים את היהדות“ (Les principes conservateurs du Judaïsme) היה כעת לדורש תקונים. במקום הוקן וואג, שהיה עורכו לפנים, בא בשנה שעברה הרב ישראל לוי, בעל כשרונות ובן זמנו לכל הדעות. זמן מה אחרי כן, כבוא הרב ישראל לוי להורות את הספרות הרבנית בהאוניברסיטה, נאליץ לעוזב את העתון. עתה עומדים כראשו שלשה עורכים. העורך הראשי הוא איש אשר שרת במשרה גבוהה במדינת צרפת וירד מגדולתו

ע"י עלילות שוא אשר ברו עליו שונאינו. ושני העורכים האחרים הם: מורה בסימינר ורב צעיר בלי משרה. דפך החיים אשר התחזק בקהלות ישראל בצרפת, וביחוד בקהלת ישראל בפאריז, נשמע בעתן הזה. אך בעת אשר האוניווער מוקדש ביחוד לעניני היהודים בצרפת, הנה הארשיב מוקדש לעניני היהודים בכלל, והוא פונה מקום רחב ידים למכתבים מקהלות ישראל בכל הארצות וגם להשקפות על הספרות העברית.

והנה זמן מה אחרי בא האוניווער לידי הרב ישראל לוי נדפס בו מאמר בשם Une création urgente. המחבר מציע לעשות חדשה ביהדות הצרפתית, והיא: להכין ככל יום ראשון בשבת תפלה בצבור בבית התפלה הראשי בפאריז, עם דרשה לרוח בני הנעורים. ללמדם דעת את היהדות. כותב המאמר הוא אחד מגדולי הרבנים, והוא רואה מראש כי הצעתו לא תהיה לרוח המחזיקים בנושנות, והוא חושב את עצמו לאמיץ לב בצאתו לבקש את התקון הזה, בהיותו בטוח, כדבריו, כי יש בו צורך מוחלט, וכי גם לא יתנגד לעקרי תורתנו. "הן השבת, על פי צרכי הזמן והמקום, היה ליום עבודה, ככל ימי השבוע. בתי התפלה כמעט ריקים מאדם. ההורים עסוקים בעסקיהם השונים, מי בבית מסחרו, מי בבית המדרשו, מי בעבודת הצבא, מי בכתי המשפט, מי בכתי מערכת העיתונים וכו' וכו'. הכנים לומדים ביום הזה את שעוריהם בכתי הספר ובכתי המדרש כביום חול. ראשי היהדות התאמצו להרים את התפלה בצבור בכתי הכנסיות למעלה גבוהה מאד, עם מקהלות ועונב. והפאר והיופי אשר בכתי התפלה היו מושכים בודאי את לבות בני הנעורים — לו היו פשיים מעבודה. אך אחרי אשר אינם פשיים ביום הזה צריך לבקש יום אחר, יום חפש לאבות ובנים. ויום כזה הוא יום הראשון בשבת. ביום השבת תהיה התפלה בצבור ברוב פאר ויופי במקום. אך התפלה הזאת תהיה רק למספר אנשים אשר עוד הורגלו לשמור את השבת. וביום הראשון תהיה התפלה לרוכ העם".

נגד "ההצעה המסוכנת" הזאת יצא בצדק הארשיב בראותו בה כעין "בטול השבת". ותחלק או מריבה בין הארשיב ובין האוניווער. ובמריבה הזאת לקחו חלק אחרים מראשי היהדות בצרפת, ובה ראינו ככה את "מהלך הרוחות", את שתי התנועות המתחוללות בעת בין אחינו בצרפת. עורך הארשיב מאשים את כותב המאמר באוניווער כי הוא דואג יותר לצרכי "העולם הגדול" מאשר לרוח מסורותינו ולרוח תורתנו. מצות השבת היא מראשי יסודי הדת ומהצעת האוניווער נשקפה סכנה ליסוד הזה. מאמרו של הארשיב, אשר שם עורכו הראשי התום עליו, כתוב בהתלהבות עצומה. מכל הטעמים אשר הביא הארשיב נגד ההצעה החדשה ישנו אחד הצורך ביחוד: לא תפלה בצבור, לו גם תהיה ברוב פאר, הוא העיקר, כי אם למוד התורה. ומן הוכחים האלה נודע לנו דבר נכבד: כי רוב היהודים בצרפת מתנגדים לכל תקונים כדת.

מכל הדברים האלה נראה כי קהלת ישראל בצרפת מתעוררת לתחיה. וכאות תחיה נוכל לראות גם ביסוד חכרות בערי המדינה ללמודי היהדות. החברות האלה מחקות אמנם רק את מעשי אחינו באשכנז, ולע"ע עוד לא רבתה פעולתן, אך הלא רק ראשית התנועה כעת לעינינו.

איך שיהיה, שמוח נשמח על כל אותות התחיה האלה. ורק רגש מר אחר ילחץ את לבנו, בזכרנו כי ההתעוררות הפנימית הזאת היא רק פרי המצב החיצוני. צריך היה כי יבא האויב להכות בשבט, למען ישוכו הצאן אל העדר. . .

א. ליורוויסול.

דור הולך ודור בא

(בקרת)

מגלת ספר. תולדות וזכרונות הרב הנאון מוהר"ר יעקב ישראל עמדן הנקרא "עב"ץ", אשר כתב בעצמו על ספר. יוצא לאור ראשונה מתוך כ"י אכספורד, עם מבוא, הנהגות והערות וקורות הנאון יעב"ץ האחרונים, מאת דוד כהנא. הוצאת חברת "אחיאסף". ווארשא תרנ"ז.

ההשגה האנושית ככל ענין אי אפשר לה בלי אמצעים ידועים, שהם כמו כלי תשמישה ומסגרת לציוריה ומושגיה. ככה, למשל, כבר הורה קנט, כי אי אפשר לשום השגה אנושית בלי מושגי הזמן והמקום. גם בהבנת ההסטוריא והליכותיה צריכים אנו, על פי טבע השתנתו, לציורים ומושגים עוזרים, למען יהיו המקרים נקלטים במוחנו וקבועים בשכלנו. לתכלית זו, ר"ל למען יובנו לנו הליכות ההסטוריא אל נכון, רגילים אנו לחלקה לתקופות שונות, שאנו מציירים לנו כמו איברים מוגבלים של גוף אחד, כמו טבעות בשלשלת ארוכה אחת, שלכל אחת ואחת מהן יש הפסק וסיום מוגבל. אנו עושים בהשגת מקרי ההסטוריא כמו בהשגת טבע כל הנמצא, אשר נחלקהו למינים ויחשים שונים ועל פיהם יכנסו ציורי הנמצא אל מוחנו. רגילים אנו לדבר על "ההסטוריא של העת העתיקה", על "תקופת ימי הביניים" או "תקופת העת החדשה"; ויש אשר אנו הוקרים ברשמי הקולטורא "שלפני ההסטוריא". ואולם באמת כל המושגים האלה הם רק שמות שברו להם בני אדם, כדי לקרב את כל הציורים אל השכל. כי אי אפשר לנו להציב גבולות להליכות ההסטוריא, לומר: פה, בנקודה זו, תסיים תקופת העת העתיקה ותחל תקופת ימי הביניים; באותו יום תסיים תקופת ימי הביניים ותחל העת החדשה. כי מקרי הימים משולבים ומאוגדים זה בזה בסכותיהם ותולדותיהם; ויש מהם שיוצאים מתקופה זו ונכנסים אל התקופה שלאחריה. ובכלל, כל המושגים האלה אין להם מציאות על צד האמת, כי ההסטוריא איננה נשם מוצק, אשר אפשר לנו לחלקהו לשבריו, כי אם עצם נוזלי, אשר כלו אחד וחלקיו מעורבים זה בזה.

ודבר זה שאמרנו פה בנוגע להסטוריא הכללית מכוון הוא גם לתולדת ישראל. רגילים אנו לחלק גם אותה לתקופות שונות. לתקופת הנביאים, תקופת הסופרים, תקופת התלמוד, תקופת הגאונים וכו'. מבלי אשר תתפרד ההסטוריא באמת לפי הגבולות האלה, כי אם רק אמצעי טוב הוא, להשיג על ידו את ציורי ההסטוריא ולקבוע אותה במוחנו. ובמובן הזה רגיל על שפתנו גם הרבוב, "תקופת ההשכלה בישראל", תקופה שקבעו לה הסופרים מדור בפני עצמה ושרבים מהם תלו את כל כבודה באיש אחד, ברי משה מנדלסון, כאלו הוא ברא אותה ועל ידו החלו חיים הרשים לישראל. ואולם כל משביל

על דבר אמת יבין מדעתו, כי אף אם נודה בפרשת גדולתו של ר' משה בן-דמנחם, כי הוא בחכמתו וברוחו הכביר השפיע הרבה על התפתחות התקופה החדשה; אבל בודאי לא ברא אותה יש מאין, ואין ספק בדבר, כי התקופה הזאת מקורה ושרשה במצב התקופה שלפניה, וכי כבר לפני בא הרמב"ן היה הכל מוכן ומוכשר לקבל הצורה החדשה. ואפשר שהוא החיש הדבר על ידי פעולתו, או כי קבע בצורה זו איוו קוים ושרמוטים, לא זולת. ועל כן נכבד לנו מאד לדעת דברי ימי הדור אשר קדם לזה של הרמב"ן, ובפרט חיי הקולטורא של בני עמנו בנרמניא באמצע המאה ה"יח למספר הרגיל, כי רק על ידי הבנה אמיתית בפרטים האלה יובנו לנו המקרים שבאו אחרי כן, בסוף המאה ה"יח.

ציור קולטורי כזה מחיי ישראל הרוחניים וההמריים ברור ההוא נותן לנו אדם מבין ומשכיל, אשר סקירתו נאמנת לנו בכלל, בהיותו מספר מה שראו עיניו. הטביעת עין" שלו היא טביעת עין של ת"ח. הציור הזה, אשר יכול חומר נכבד מאוד לבנין תולדת הקולטורא בישראל, הוא החבור "מגלת ספר" להנאון ר' יעקב עמדן, אשר ברובו היה טמון וכמוס עד עתה ויצא לאור בימים האלה ע"י הח' ר' דוד כהנא.

הנאון יעב"ץ השתתף הרבה בהתפתחות התקופה הזאת. ימים רבים עמד הוא בקשרי מלחמה גדולה וקשה, אשר הרבתה השפעתה על תהלוכות הדור ההוא וממנה תוצאות לכמה דברים שנתהוו אח"כ במחנה ישראל. אמנם לא יצדק הח' גרטיץ בהחליטו, כי לרגלי המלחמה הזאת ירד כבוד הרבנות בנרמניא פלאים; כי המעשים מטפחים על משפטו זה. במדינות פולין (ושם היתה המלחמה עוד יותר מכווערת) לא נראה שום רושם מהתסיסה הזאת בנוגע לתוקף הרבנים. וגם בנרמניא, שכבר החל לנשב שם רוח מן החוץ, עברו המקרים המעציבים ההם — כשהם לעצמם — בלי רושם נכר. אחרי מות הנאון ר"י איבשיץ לא עלה על דעת איש מישראל בני קהלות אהיו לבטל הרבנות או להעמיד עליהם רב ממין החדש, כמו שהיה צריך להיות, לוא באמת נשפלו הרבנים מבית המדרש הישן בעיניהם. לשבת על כסא הרבנות בני קהלות אהיו נכחי, בהשתדלות הי"ד יעקב עמדן (לפי דבריו הוא), הרב ר"א מבראד, ואחריו (בשנת תקל"ו) הרב ר' רפאל הכהן בעל "תורת יקותיאל". וידוע הוא, כי בשנת תקל"ב דרש הרב הפולנאי הזה בברלין ומצאו דבריו חן בעיני השומעים, אצילי העדה ואמרו למנותו לרב בברלין, "מרכז השכלה"; אלא שבינתים שמו עיניהם בהרב ר' הירשל לעווין שהיה קצת "משכיל", קורא בספרי הרמב"ן וכותב צחות בלה"ק, ויבחרו בו, ואולם לא בשכיל. השכלתו מצא חן בעיניהם, כי אם מסבות אחרות. מכל זה נראה, שכל דברי המחלוקת ע"ד הקמיעות לא הועילו לתעב את הרבנות בעיני העם. וגם אין להאמין, כי באמת "רגזה הארץ" ממלחמה זו, זולת כי בקהלות המבורג ואלמונא הפריעו את השלום והיו מריינים זה עם זה. ואולם אין ספק בדבר, כי רוב העם נטה אחרי הנאון ר' יונתן והיטב חרה לו על הנאון יעב"ץ, שהיה נודע בתור איש קנאי ומשיל אימה על זולתו, נוטה למדת הדין ולמצוא עון וחטאה בכל דבר קטן, כאשר נראה מתהלוכותיו לא רק עם ר' יונתן כי גם עם הרב בעל "כנסת יחזקאל" שקדם לו. אמנם אנחנו מצדנו ומהשקפתנו נוכל להצדיק את מתנגדי הנאון ר' יונתן איבשיץ ולומר, כי במעשיהם נחכנו לשם שמים. אבל העם ברובו בודאי לא ירד לסוף דעתם. וגם רבים מן הרבנים המפורסמים של הדור הזה רעמו פנים על המלחמה הזאת וחלול השם היוצא ממנה ויאמרו להשקיט את הריב ולפשר בין שני הצדדים. אבל ר' יעקב עמדן עמד בדעתו, לבלי תת חנינה לר' יונתן, לא בחייו ולא אחרי מותו, כאשר נדבר על זה להלן.

משיחות הגאון יעב"ץ נכיר את צביון העת ההיא אל נכון, יותר מאשר ידענוהו ע"י כמה השערות על פי הלמוד במדת "מה מצינו" הרנילה בחקירות כאלה. ואולם בכל מקום שאנו רואים בספורי ר' יעקב עמדת דברים הגנועים אל עצמו ואל בשרו, או לכבוד בית אביו ומשפחתו, עלינו להיות מחוננים מאד במשפטנו, לבלי להאמין בכל דבר היוצא מפיו. לא כי נחשדהו ח"ו בדבר שקר ושכודון העוה פני המאורע; כי אם שהגאון יעב"ץ היה קשה מאוד בריבו ואוי לאיש שנכוה פעם אחת כנחלתו. הוא איננו נושא פנים לאיש, יהיה מי שיהיה, ואיננו מכסה על כל פשע נגדו, בין שהוא פשע כאמת ובין שנדרמה לו כזה. הוא ראה בכל ענין רק עמל ואון ותמיד נטה לדון את חברו לכף חוב ולמצוא המגרעות והכתמים. פעמים רבות אנו מכירים מדבריו בעצמו שהצדק עם שכנודו. בכל הרבנים אשר שמשו בימיו ברכנות בני קהלות אה"ו מצא עונות וחטאים והתנרה בהם מלחמה. ריבו עם ר' יונתן נודע היא; גם על הרב ר' יחזקאל קצנלנבויץ שפך חמתו והשפיל כבודו עד לעפר, כאשר עוד נדבר על זה. ואולם תכונת רוחו נכיר ביחוד ע"י ריבות דברים שעברו בינו ובין הרב ר"א מבראד, ששמש ברכנות אחרי ר' יונתן איבשיץ, כאשר יספר בעצמו: "בשבועה לתשרי שנת תקכ"ו העיר ה' את רוחי לקנא קנאתו אחר ע"ז אחר שקץ שלו [של הגאון ר' יונתן], מאחר שהניח איבשיצר שרשים רעים למורים בישראל. ובכן קמתי ונתעוררתי ב"ה בכה"כ שלי ביום צום לגרש מקהלנו את הנער וואלף איבשיצר ואחיו וליב רעכטשיץ, נתן אורהאלין, מאיר פרוסטיץ, משה פודהייצר ולא הרין איש לשוננו. אף אם אח"כ בהשמע הדבר ונתפרסם חרה להאנשים אוחבי איבשיצר, מ"מ נאלמו. על כרחם שמו יד על פה, אך חשבו שלא יעשה רושם בעולם, כאשר אין איש מתחזק עמדי¹". גם לא האב"ד החדש אשר הוקם על פי, כי חשבתו ניכ מקנא ונוקם נקמת ה' במדינים הצוררים אותנו בנכליהם, כי אמנם בא עה"ח נגד איבשיצר, והיא שעמדה לו להביאו על כסא הרבנות דניק אחר שירד מכתבו כבראד, רדפוהו שם מאד, עד שהתחנן למחותנו הרב דהנובר, להביאו לארץ אשכנז, אפילו לרכנות קטן שבקטנים. והרב דהנובר עשה בכל מאמצי כחו, גם לפייסני ולהתרפס ברצי כסף, להתחייב בעדו, שיתן לי הרב מבראד מחו', אם יתקבל לג"ק, חמשים אדומים דבר שנה בשנה, מלבד שאר הבטחות, להוסיף ולא לגרוע, ונמצאתי לו. אך העיקר היה, למען יהא נאמן לה' ויהא מסייע לדבר מצוה רבה זו [לדרוף אחרי זרעו של הג' ר' יונתן]: אך כשנברך נמצא גרף. . . לא די שלא עשה מאומה, כי ירא לפתוח פה ולדבר מאומה רע עליו, מדאנתו פן יפסיד איוה מתנה ודורן אצל האנשים הרבקים באיבשיצר עד עתה. ולא די זה בלבד, אלא שנתן יד להקים אשרה חדשה ונתן מעלת מורנו לנכד איבשיצר, אע"פ שמחיתי בידו באיום גדול לא השגיח בי. כי האיש אוהב בצע ויירא פן לא ימצא חן בעיני הנקשרים לאיבשיצר. אף לא אבה לתת לי מאומה ממה שנתחייב בעדו מחותנו הרב הג"ל. אך לבסוף מחמת רוב הפצרות מחותנו הרב דהנובר התפשר עמדי. קבלתי י"ב וחצי אדומים מהרב דהנובר וחמשים מן ר"א אב"ד דניק. גם נתן לי שטייה על גוין אדומים אחרים, לשלם קודם פסח תקכ"ז הבע"ל. בכך החזרת לי כתבי שעבוד הג"ל. גם התחיל לעצור (?) ספק לומר, מי יודע אם היה איבשיצר מכוער כל כך. אף הוא אמר, שהחתימה שנתן מידו נגד איבשיצר, יצאה מתחת ידו ע"פ תחבולות הרב מאמשרדס

¹ מזה נראה, כי בסוף ימיו נוכחו בני הקהלות אה"ו, כי אין עצה טובה מזו, להניח לאותו זקן שיחרים ויגדה כחפצו, מבלי לשום לו לב.

[ניסו של הרב יעב"ץ] בעד איזה הבטחות שעשה לו . . . ("מגלת ספר" עמוד 211—210). והנה מספורו של הרב יעב"ץ בעצמו נראה, עד כמה לא ראה חובה לעצמו, בעת שדרקק עם אחרים כחוט השערה. לא התכוון עד כמה מן הכעור יש במעשיו ותביעותיו נגד הר"א האב"ד בשלש הקהלות אה"ו. ואף אם נראה, כי מינא היתה בלבו נגד הר"א בשביל דברים שבממון, הוא אומר על מתנגדו בפשיטות: "כי האיש אוהב בצע". ומה שהיה בלבו נגד הרב דני"ק הוא מצרף למחלוקת לשם שמים נגד הרב ר' יונתן, כי נטר שנאתו אל שלשים ואל רבעים.

הרבנות של אה"ו נחשבה בעיניו "לנחלת אבותיו" (שם עמוד 209, 222); ובשביל כך גם בלי דעה נטר איבה לכל הרבנים ששמשו בקהלות האלה ברבנות. זה נראה גם במשפטו ע"ד הרב ר' יחזקאל קצינלנבונן בעל "כנסת יחזקאל", אשר יתארהו בצבעים עכורים מאד. והנה הספור הזה, ע"ד התמנות הרב ההוא לרב בני"ק, הוא בפני עצמו ציור קולטורי חשוב מאוד, שעל ידו נדע את מנהגי בני עמנו בימים ההם. ולכן נתן לו פה מקום, מבלי להחליט דבר על אמתת כל הפרטים. הרב בעל "כנסת יחזקאל" היה, לדברי הרב יעב"ץ, "בן עני מלמד" בפולין. בתחלה שמש ברבנות בעיר קידאן בליטא, "עם לעני שפה, אשר לא יכירו בני אשכנז לשונם", והוא בעצמו "היה עמוק שפה ולשון מנומנם מאוד". ולא עלה על דעת שום איש למנותו לרב בני"ק. אולם שם נמצא גביר אחד (ר' ישכר כהן) ולו בת מכווערה ביותר, שקשה היה להשיאה לאיש נכבד במדינות אשכנז, ולכן "בחר לוונה ללמדן נכבד ונחמד מארץ פולין". השדכנים מצאו את הרב ר' העשל בן הרב ר' גבריאל עשקלם אב"ד בברודא, והרב ר' העשל נתאלמן בימים ההם וישב על כסא הרבנות באחת העדות הקטנות בליטא. מבלי ראות את הכלה השתדך הרב ההוא בבתו של ר' ישכר כהן, עד שבא להמכורנו ונוכה, כי נכשל בעברו על דברי חכמים: אסור לאיש לקדש אשה עד שיראנה. והיה בדעתו לחזור מדבורו, אלא שאיימו עליו כל השדכנים וקרובי הגביר, כי מרה תהיה אחריתו אם יבייש בת ישראל, ואיהו דאפסיד אנפשיה וכו'. אנוס על פי דבורים כאלה לקח ר' העשל את בת הגביר לאשה ונדרגיא רבה הכניסה לו. אף השתדל הגביר לזכות את מר חתנו ברבנות של קידאן [למה דוקא בוו של קידאן?] ע"י, כי עשו חליפין עם הרב ר' יחזקאל ק"ב, אשר שמש אז ברבנות בעיר ההיא, כי ימסור את הרבנות ליד ר' העשל ובשכר זה ישתדל חותנו של האחרון למסור את הרבנות של ג"ק אה"ו לר' יחזקאל ק"ב¹). אחרי שנגמר המו"מ המכווער הזה ור' העשל נתמנה לרב בקידאן נבחר גם הרב ר"ק לרב באה"ו על פי תחבולות בוזיות מאוד. כי "שלה [ה"ד ישכר כהן] ציר מיוחד, למדן או מלמד, ממדינת ליטא מאוהביו ומיודעיו, מי יודע כמה שכר פסק לו, וצרוור הכסף נתן בידו, לפזר אל הלומדים שבני"ק, וביחוד אל המלמדים המצויים כאן מאנשי פולין ומליטא, כי על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע בקהלות אשכנז, כי בכל פעם שעוסקים אשכנזים בקבלת רב חדש, מתאזים דוקא לרחוקים, אשר לא ידעו ולא הכירו מעולם, באשר ע"פ הרוב הקרובים

¹ הרב יעב"ץ מספר כי הרב ר' יחזקאל ק"ב קנה את הרבנות בקידאן בדמים יקרים ועוד נשארו בני הקהלה חייבים לר"ק [בלי פסק שכר הרבנות או מה שלוה להם מדודים בעין], וקבל ר' ישכר כהן לשלם לר"ק את מה שנתן במחיר הרבנות בקידאן. שוב התחייב לשלם לו מה שנשח בקהלתו וגם לתת עוד סכום הגון לק"ק קידאן כהלואה. ובידענו כי המנהג המכווער, לעשות מו"מ ברבנות, נסרץ אז בפולין לרוב, ולריק כלו יחידי סגולה את כחם לעצור בעד הדבר הזה, עלינו להחזיק את ספורי ר' יעב"ץ בתור אמת.

אליהם אינם חשובים בעיניהם; ביחוד מאחרי שהממונים לקבל רב חדש אינם לומדים ואינם בקיאים ברבנים. ולא הכרה והכנה בין טוב לרע, מוכרחים לשאול את פי אחרים, אנשים נכרים מארץ רחוקה בפולין וליטא, ונמלכים במלמדים שלהם השכיחים אצלם, נסבורים שיכולים לסמוך עליהם, כי אוכלי לחמם הם; אך רובן של מלמדים בארץ אשכנז לטובתם ולהנאתם דורשים בשבת הרב, אשר הכין לבבם ופיהם לספר בשבתו. ע"י שמלא ידם לכהן לו. . . . ויהי בהגיע תור קבלת הרב בניק, הלך איש עתי הנ"ל והקדים עצמו לבוא לכאן, לקנות אוהבים לר"ח [לר' יחזקאל] כוהובים, בכסף מלא קנה אותם. . . . השתדל עמהם שיאמרו בשמו דברי חידושי תורה ערבים נפי שידועים, ופשטים נעימים שבידיהם משם גדולי ארץ, ושילמדו עם תלמידיהם ככל הענינים שיאמרו בשבת פשט על שלחן אביהם לומר ד"ת כמנהג ישראל באשכנז. והיה המלמד ברצי כסף מוכר הכוב, מוכין מילי בדינרי, ולמד עם נעריו איזה פשט נאה, שידוע ושקבל בשם גדולי הדור אשר מלפנים בישראל, והוא משנירו בפיהם על שם ר"ח, בתואר והדר לו, כאילו ממנו יצא. . . . וכאשר בא הנער לדבר על שלחנו של אביו, להשיע באזניו חרוש שלמד בשבוע זו, היה מרים בכח קולו בתלהבות גדולה בלשון הזה: דבר זה אמר רבנו הר' יחזקאל קצינלנבונן רב דקידאן, וכך היו עושים רבים מהמלמדים אשר התרפס להם והכסף יענה את הקול, עד שהוציא [על ר"ח קול] גדול בניק. . . . באופן זה נגבו דעת האנשים, והנה אפשר שהפריו הרב יעב"ץ בשנאתו לר"ח על המדה, אבל עכ"ז נמצאו בודאי רשמי-חיים אמתיים בדבריו אלה, ובפרטים רבים נאמר: אין בין הדור ההוא ובין דורנו אנו ולא כלום.

הרב יעב"ץ, כפי האמור, איננו נושא פנים גם לקרוביו ונואליו ממשפחתו. על כלם הוא מותח דינו הקשה וכלם לא זכו בעיניו. ע"ד בעל אחותו, הגאון מוה"ר אריה ליב בן הרב ר' שאול, שהיה בסוף ימיו אב"ד באמשטרדם, מספר ר' יעקב עמדין: כי שנשוא את אחותו היה "כתינוק שגולר", ואביו הגאון חכם צבי לא נח ולא שקט, עד "דשווייה גברא רבה" ביצקו מים על ידו מר חותנו הגאון, "והיה נ"כ סופרו מעתיק כתביו ואגרותיו, גם למד עמו דקרוק וד"א [דרך ארץ?]. עכ"ז לא עלתה בידו ע"י שמושא הרב להיות בעל צה לשון ומליצה טובה בעברית, אך בסברא ובהוראה והנהגת צבור הרויח אצלו מאומה" (עמוד 66). הרב יעב"ץ חשב לא רק ע"ד הרבנות באה"י, כי היתה "נחלת אבותיו", כי אם גם את הרבנות בק"ק לבוב, מקום ששמש שם מר אביו זמן מועט ושם שקעה שמשו. כי ניסו היר אריה ליב, שהיה אז רב בדוקלא (בגליציה), חתר לרשת את כסא חותנו אחריו, אולם לא עלתה בידו, ולרב ואב"ד בלבוב נבחר אז הגאון בעל "פני יהושע". מסכה זו ימצא הגאון יעב"ץ תואנה להטיל פנס גם בהרב ר' יעקב יושע, כי התמנותו היתה שלא במשפט. "בסכה זו [עין נבחר הגאון ר' יעקב יושע] משלה שנאה ותחרות בינו [בין ר' אריה ליב בדוקלא] ובין הגאון ר' [יעקב] יושע הנ"ל, שנתקבל אז בק"ק לבוב ע"י השתדלות עצומה של קרוביו שהיו לו שם, ובאמת נתקבל ר"י [הגאון בעל "פני יהושע"] קצת באלמות וברצי כסף בד"י ובדא"ה שלא כדת של תורה, והרבה אנשים היו בלבוב שהיתה דעתם קרובה אל בית אבינו ז"ל, שהיו מטים אחרי ניסי הנ"ל לקבלו לרב דלבוב והמדינה, לולא שגברה יד בעלי זרוע בצרוף מתן דמים. . . . מכל מקום גם את ניסו לא ינקה הרב יעב"ץ, בפרט ע"ד הרבנות של טרניפאל, ומספר שהיו מרגנים אחרי ניסו, שלא הלך בדרכי רבו, חותנו הגאון חכם צבי, וכל הימים שהיה יושב ברבנות ראשונה שלו בק"ק דוקלא עיר קטנה היה שוקד על למודו ומצליח, ואח"ז

נשרד בעיני רדיפת כבוד הרבנות ונתקבל לרישא, גם שם לא ישב בשלוה, אח"כ נתקבל לנלווא וכדומה, שבכל אלו המקומות לא הרויח הרבה בדעת התורה... מלבד עיני מחלוקת, כי היה צריך להוצאה מרובה ופזור" . . .

עינינו הרואות, כי הגאון יעב"ץ היה מטבעו קספן כשמאי ונוח לכעוס, ושנאתו לאדם, יהיה מי שיהיה, קלקלה את השורה אצלו, לחשוב רק רע כל היום. את תכונת נפשו זאת עלינו לשים נגד עינינו במשפטו על אדות הרב ר' יונתן איבשיץ. עד כמה הפריז על המדה נגדו נראה מחות דעתו על דבר כח הגאון ר' יונתן בתורה, דבר אשר עליו לא בא הספק משום צד, גם מצד מתנגדיו הרבים. רק יעב"ץ כתב בקצפו (שם עמוד 182): "והנה באמת כל דבריו [של ר' יונתן] מהבל יחד, כמי שלא ראה מאורות תורה ויריעה אמתית מימיו. הד"ת כנגלה שחדש בו [בספרו "לוחות עדות"] לא נאמר, כי אם שלא ידע בצורתא דשמעתא או משועמם ומשוגע. ואפילו כל מה שהביא מן הגמרא ופוסקים ופסקים הכל מהוסף ומעוות, סברא שלו משוכשת ולשונו נלעג". עוד אומר עליו (שם): "שסבור הייתי עכ"פ צריך שיהיה למרן ובעל שכל כנגלה, והנה ראיתי עלה כלו קמשונים, טעיות, סכלות והוללות משונים" . . . ועלינו לדעת, כי מלבד שהיה ר' יונתן גדול בתורה ועוקר הרים בסברא, הנה בזמנו ולפי טעם בני דורו היה גם דרשן גדול, וספר דרשותיו, "יערות דבש", הפיק רצון מאת כל הקוראים, כאשר מתקן הדרשות לשומעיהן. אבל מכיון ששנאהו הרב יעב"ץ הוא מבטלו כחרם הנשבר וכל מה שיכול לדרוש כננותו וכננות אשתו ובניו וכל הנלוים עליו הוא דורש כשטף דבריו באין גבול וקצב, אמנם בעל דין קשה היה הרב יעב"ץ! מובן מאליו, שאין כאן המקום לפתוח ספרים מחדש ולבקר דין בדבר הלעז שהוציא על ר' יונתן, אם נלכד בשחיתות ש"צ. כי לפי השקפתנו אנו בדור הזה לא נמצא עליו עומק הדין, אפילו אם יהיה כדברי הלועזים עליו: שהרי בטעות הואת נלכדו רבים וכן שלמים ואח"כ נתחרטו, ואין עונשים על דברים שברעות ואמונות. אבל זה יעלה על לבנו, שאם לא היה בא הרב ר' יונתן מעולם לאה"ו, "נחלת אבותיו" של הרב יעב"ץ, כי אז לא רדפהו בעברת זדון, כמו שעשה לו אח"כ בחייו ובמותו.

מספרו של הרב יעב"ץ ורשימותיו אנו מבינים היטב את הרוחות המנשבות במחנה ישראל בגרמניא בזמנו. אנו רואים, כי אז גדלו בני ישראל ועשו חיל בעושר ונכסים וכבר התנערו משפלותם וענים שהיו שקועים בו בשנות המאה הי"ז ע"י "מלחמת השלישים שנה". "כי באותו הזמן היו בעלי כיסים רבים וגדולים מופלגים באותן מדינות, שהשיגו עושר רב [ע"י] מרי"מ של אקציעס, ולא היו יודעים מה לעשות עם המעות, שיהיו קיימים בטוחים, והיו סתוראים להפסידם במרי"מ הגיל, שעולה ויורד מאד, על כן היו מניחים מעותיהם בסחורת אי"ט [אבנים טובות]". הרב יעב"ץ מזכיר כמה עשירים מופלגים, אשר בעשרם רם לבם והחלו להתנהג במנהג פורנות יותר מדי, עד כי אברו עשרם בענין רע. "בריות", ופליטה גדולה היו ענינים שניחים ומעשים בכל יום. כה מספר על ר' אברלי מלונדון, אשר לפי דעתו של ר' יעקב עמדה נתעשר רק מברכתו של אותו צדיק, מר אביו הגאון חכם צבי, ונדר אחרי פטירת הגאון לתת סכום מסויים ליתומיו, אבל לא קיים הבטחתו ובשביל כך פגעה בו מדת הדין ונכזה בנחלתו של אותו צדיק, "כי שלח [ה"א מלונדון] בנו הגדול לפארוז ותלה לו כיס בצוארו, עם שלא כיון רק לחנכו במרי"מ אבל כבר היה מועד להיות נקרא מפסיד נכסי, עם סחורות אי"ט, סך עצום ורב. והיה הבן כצנת שלג ביום קציר, היה לשולחיו ציר וחבל, הלך הלך, ובא בהבל, ואבד כל מה שנתן אביו

בידו, בעד מאה אלף שנמסר בידו, הוציא במחיר כלב, כי הביא בידו כלב קטן חלק בלי שערות תמורת הסחורה הנ"ל. והעשירות המופלג[ה] שהרויח ר"א בשנים הקודמות . . . את הכל אבד בענין רע" (שם עמוד 75—74). ועוד יספר הרב יעב"ץ: "מהמכורג נסעתי להנובר . . . ונתאכסנתי אצל גומפל הנובר, שהוא ואחיו ר"א עדיין היו באותן הימים ברום המעלה והכבוד כפי הנראה. ושבתי שם ימים אחדים, ונהגו בי כל הכבוד ופנו לי הדר מיוחד מכובד. באותן הימים עשה אחיו של גומפל הק' [הקצין] ר"א סעודת ברית כשלחן מלכים, ומיד אח"כ באותו שבוע היו האחים הללו לפליטה גדולה ועצומה, שנשארו חייבים לשררות ויועצים. אברו העושר הגדול שירשו מאביהם וכלו את של אחרים, סך עצום ונורא הפסידו בענין רע, במלוי תאוות רעות, כמעט לא עסקו בישובו של עולם והניחו כל עסקי מו"ט שלהם ביד משרתיהם, סופריהם ופקידיהם רבים שנתעשרו מהם. והם [הגבירים בעצמם] הלכו לממיון, והוצרכו לברוח בלילה . . ." על הספור הזה נוכל להמליץ רק

tout comme chez nous:

רוב בני ישראל בנרמניא התנהגו עוד ע"פ מצות התורה ועכ"ז כבר החל רוח העת החדשה לפעם במחנה ישראל. באה"ו נראו כבר סימני פריצות כדור ההוא, ור' יעקב עמרן תולה הקלקלה בהרב ר"ח הנוכר. לפי עדותו היה הרב הזה איש רע מעללים והוא ובית דינו אוהבי שחר ורודפים שלמונים. "הוא [הרב ר' יחזקאל ק"ב] הצליח כמעטו כל ימי חייו אפילו שהם מכוערים ביותר, אבל הקהלה ירדה מטה מטה לתחתית דיוטא, ובכל זאת לבו בריא אולם, והיה יכול לישב יום ולילה לשנות ול' השת' כר, שהיה מרבה סעודתו בכל מקום, בפרט בסעודת ברית או נשואין, עם חברת עם הארץ וקלי הרעת, עד שהיה לשחוק בעיני המון העם בכלל, והנכבדים היו מתביישים על שהיה מזלזל כל כך ומחלל כבוד התורה בפומבי . . . עוד היה זקן כמותו עוסק בדברים בטלים הרבה, ותמיד היתה לו ישיבת ע"ה ויושבי קרנות שמודיעים לו כל החרושים המתהווים בעולם ובקהל ומקבלי לזימה ממנו. ביחוד היו לו תיירים וחוקרים מעמד ומצב כל יחיד ויחיד שבניק. ע"י כך היה בקי בהם ובמעשיהם ויודע סתרי כלם, אשר יעשו בחדרי משכיתם . . . וכמי שהיה נותן עינו, שלפי דעתו לא יצא י"ח נגדו במתנת פורים ור"ה, כפי הערך אשר העריך אותו, היו לוקה נקמתו ממנו, בדבר משפט, כשבא לפניו לדין, או בשומת ערך הקהל . . . או להרע לו בענין שדוך, או להוציא עליו קול, שאינו בעל כ"ס, למעט נאמנותו ולקפח פרנסתו. והיתה בידו רשימה בפורים ור"ה, שעוברין לפניו כבני מרון כל אנשי נ"ק, לראות ולעייין, אם נפקד איש מהרגילים לשלוח אליו מתנותיהם . . . ולפי הרשימה היתה כל ריב ונגע . . . בדבר דין ומשפט בין איש ובין רעהו, וספר לי איש מסויים ותיח, כי היה בק"א [בקהל אלטונא] נכבד אחד שלא היה אוהבו [של הרב], ולא היה רגיל לשלוח לו דורון. פעם אחד תבע האיש ההוא אדם אחד לעמוד עמו לדין לפני ר"ח, על שהיה חייב לו סך רב, כמה מאות ר"ט, ולא היה יכול להוציאו, ועשה לו כל מצדקי בעניו ועוות הדין, בתחבולות כל מה שיוכל, כדי לפטור את הנתבע . . . וכשראה והבין אותו ב"ב [בעל בית] כך והיו לו ב"ח [בעלי חוב] רבים . . . היה נמלך בעצמו ואומר על מה זה אגרום רעה לעצמי, להפסיד הרבה בשביל דבר מועט, שאתן לו בפורים ור"ה . . . מהיום והלאה נהפך [הרב] לאיש אחר . . . ונוכל לצייר מה הע"ה חושבים כלכם על תופשי התורה . . ." (שם עמוד 136—138). עוד יספר הרב יעב"ץ: "וספר לי אדם מוחזק נאמן שאירע לו דין לפני ב"ד שלו [של הרב ר"ח], והיה דיין אחד שואל, מה יהיה שכרי, כשיפסק הדין לטובתי" (שם עמוד 134). ובכלל הוא אומר עליו: "מעתה אין חרוש ולא תימה,

אם נעשה בכתי קצינים דברים בלתי הגונים, שהיה להם ממי ללמוד" (שם עמוד 128). הקהל הזה [באלמונא והמבורג] נתדלדל בימיו בעו"ה, בעון הגזל ושבעת שוא, שנתרכה בזמנו, שהיה שחוק בעיניהם ונחשב כהיתר" (שם עמוד 134). ואם כי נאמין, כי הפריז הגאון יעב"ץ הרבה על המדה, עכ"פ אין פליאה בדבר, כי ירד כבוד התורה פלאים ע"י מעשים כאלה.

ממעשה אחד שאירע לר' יעקב עמדן בעת שכתו כרונות בעיר עמדן נכיר את מצב ההשכלה בישראל בגרמניא בימים ההם. בקיץ שנת תפ"ב (1722) באו לעיר ההיא "לוקחי הטאים, משלחת מלאכי רעים" ברמאות, לאסוף שם כסף נדבות, במלאכות ק"ק מינסק דליטא על עסק ביש גורה רעה ובלבול עצום שנתהווה שם". וביד האנשים האלה כתבים מזוייפים, למען הונות את הקהלות באשכנז ולגצל את הקופות. "ונודע ומפורסם בכל קהלות אשכנז, מה שעשו אלה השוודים החרודים והחרופים לרמות, שהריקו קופות הצדקות של עניי עולם, והטעו כמה קהלות אשכנזים, גם ספרדים שבלונדון ואמשטרדם". כשבאו הרמאים לעמדן הכיר בהם ר' יעקב כי מתעתעים הם והרעיש עליהם העולם, בפרט יען חשד את אחד מהם, כי מכת ש"צ הוא. ואולם העם נתעה אחריהם, כי היו ערומים כנחש לפתות את בני אדם להאמין בהם, ובעת ההיא בא לבית הרב יעב"ץ דודו אחי אמו מעיר הורודנא אשר בליטא, והוא היום את הרמאים, יען כי זה כואו מארץ מולדתו מעט וידע, כי אין שום גורה בק"ק מינסק. או נכנס ר' יעקב עמדן בעובי הקורה, לפרסם את החנפים ולהסיר מסוה החסידות מעל פניהם, אבל לא עלתה בידו. כי אחד הנכבד בקהלתו ואשר היה מאוהבי הרב האמין לדברי החנפים, אשר ידעו לתפוש אותו בלבו בדבריהם הרעים משמן, עד כי קפץ הגביר ונשבע בהיכל הקדש בבה"כ, כי ננים האנשים וכי ר' יעקב תואנה הוא מבקש להם. כי "רוב קציני אשכנז בדור הזה פתאים המה, מאמינים לכל הרמאים החנפים, ונכשלים בבני אדם שאינם מהוננים, המתארחים בבתיהם כחנפי לעני מעוג, גונבים דעתם ומעותיהם, ועיזי מכשילים גם לאחרים בכתי המליצה שנותנים בידיהם לסייע עוברי עבירה". והנה הרב יעב"ץ הראה לכל העם שקרונם וזיופם של האנשים האלה, כי אחד שהיה חתום על כתביהם היה בעת ההיא על פי מקרה בעיר אלמונא והעיר, כי לא היו דברים מעולם ושחתימתו מזוייפת. עם כל זה "לא בלבד שלא עשה רושם אצלם, לקחת מידם גול עניים וחמס הצדקות, אדרכה הרבו להם דורנות ופטרונם לשלום בכבוד". גם ולזלו בכבוד הרב יעב"ץ על הדבר הזה. ר' יעקב עמדן היה בזמנו מן החכמים "המשכילים", מפני שהיה בקי גם בידועות חזונית ובלשון עם זר. אופן למודו הוא מספר (שם עמוד 96) בעצמו, וגם זה יתן לנו ציור נכבד מחיי הקולטורה בימים ההם: "בימים אשר ישבתי בבית הק' [הקצין] רב"ך [ר'] בער כהן] עד עבור הסתיו, הייתי חושק לידע ולהכיר כתב לעו אשכנזי בנופן שלהם, שלא למדני אמיה [אדוני מורי הרב] ז"ל, ואפילו כתיבה שלהן לא קבלתי מרב והוצרכתי ללמוד מעצמי. אבל ספרי נכרים וכתביהם לא ידעתי כל עיקר, ולבי היה נוטה תמיד לדעת לחקור גם עניני העולם והאומות והאמונות ומדותיהם ודעותיהם וקורותיהם וחכמותיהם, שלא יודעו ענינם מתוך ספרינו הקדושים, וגם כרי לידע מה להשיב . . . הן כל אלה חשקה נפשי לדעת מתוך ספריהם העצמיים, ולא מצאתי דרך ואופן להגיע אל זה, כי לא הרשיתי עצמי לשכור לי מלמד ספרי לעו . . . גם הייתי בוש לעשות כן מפני בני אדם, והנה ידעתי נער אחד מן המשרתים לומד כתיבה וקריאה בלשון לעו. לקחתיו בחשאי ובקשתי ממנו שיראה לי צורת האותיות של א"ב של לעו בדפוס, שהוא התחיל

ללמוד אצל מלמד סופר נכרי ועדיין ברוחק היה יודע תמונות האותיות בלבד נפרדות, מבלי ידיעת קריאתן כתיבות מחוברות והבנה במלותיה. והראה לי הנער רק פעם או פעמים. לומר זה א, זה בע, זה כו, לא דבר יותר, ובעזרהי החונן לאדם דעת תפשתי מיד הכרת האותיות בדמיונם. . . . ותוך זמן קצר השגתי ידיעה זו לקרוא הישב בס' לעז אשכנזי, כאילו היה לי מלמד ע"ז כמה שנים. אך לא עלה ביד, כי אם קריאת ספרי דפוס שלהן וכן הכתיבה לאטינית, אבל הכתיבה לועזית הנעשית במשיכא ורהווא [כלומר כתב משיט"א] עדיין איני מכירה מחסרון למודה לגמרי. ואפילו בכתיבה לטינית של דפוס נשארו איזה צורות ורשמים או שנוי תמונה באותיות, שאין אני יודעם עד היום. . . . ובושתי מלשאול אדם מה שחסר לי בידיעתם. עם כל זה מהרתי לקרוא בכל ספרי דפוס שלהם מיד מעצמי, עד שהשגתי בקיאות לקרות אפילו לשון הולנדי וגאועטין, ולהבין גם הרבה מלשון לטיין.

והנה אם באתי לפרש כל החומר הרב והיקר שנמצא בספר זה לבנין תולדות הקולטורה בישראל בשנות המאה הי"ח בגרמניא וגם בפולין, לא יספיק לי פה המקום. ואולם מן המובא למעלה ידע הקורא, כי ספר חשוב הובא בפעם הזאת למחנה ישראל, וכל מי שמתחקה על שרשי התקופה ההיא ימצא נחת בספר הזה. על פי המסופר בו נבין את הליכות הדור שהכשירו את היהדות הגרמנית לקבל את הצורה החדשה מימות הרמב"ן ואילך, מלבד שקורות חיי הגאון יעב"ץ בעצמו נכבדות הן. בימי חייו עבר ר' יעקב עמדת במדינות רבות, אשכנז, אנגליא הולנד, פולין, אוסטריא ואונגריא, ובכל מקום בואו התחקה, כאורח נכבד על הליכות אחינו וארחות חייהם. משיחותיו נדע את סדרי הקהלות, עניני העם, משאו ומתנו, מצב ההשכלה והמוסר ועוד כמה פרטים רבים. ואם נהיה מתונים במשפטנו ונבין לבור האוכל מן הפסולת נמצא חפץ רב בכל ספוריו. ד"ר שמעון ברנפלד.

מחשבות ומעשים.

(*IV.)

וסבותי אני את לבי מן החיים ומחשבותיהם ומעשיהם ושמותי אל דברי הימים פני כי אם עניים הם חיינו עתה, עניים ממעש ומחשבה, ואפשר לסמן אותם בפתגם הידוע: „ערך של פרומה וגאווה של מאה מנה“ — הנה, להפך, דברי ימינו עשירים במעשים ועוד יותר במחשבות. יש אשר נחטא לדברי ימינו ונאמר לפעמים כי הם פשוטים ביותר, יבשים ביותר, אחדות משונה שוררת בהם, בלא אותה „הערבוביה ההיה“, המוספה מעם לשכת דברי ימי העמים האחרים. יסורים וסבלנות, סבלנות ויסורים, עם כל פרטיהם ודקרוקיהם, צבעיהם וגוניהם, פירושיהם ובאוריהם — הם המה דברי ימינו מתחלה ועד סוף. מלחמת חגרה בכלל יותר „מענינת“ ממלחמת מגן. ודברי ימינו הם רק „מלחמת מגן“ וגם זו באופן משונה מאד. ולא יפלא איפוא, אם לפעמים תביא אתנו הקריאה בספרי דברי ימינו להרגשה מעין שעמום . . . אבל אם נשוב נתבונן, הנה ישנם דברי ימינו רגעים נפלאים ורוממים, עשירים מאד ב„אפקטים“ והרגשות חזקות, רגעים ומעשים שלא אבדו את ערכם ורוממותם עוד גם עתה, אחרי עבור מאות ואלפים בשנים.

לא אדע את דעתך, חביבי הקורא, ומבטך על דברי הימים בכלל ודברי ימי עמנו בפרט. כי בהיסטוריא כמו בחיים אין דעות בני אדם ושעמם שוים. מה שיחשב נפלא ומרומם בעיני האחד, שפל ובוזי הוא בעיני השני; והרגעים והמקרים אשר לפי דעת האחד הנם מרכז דברי הימים ותמציתם, כלא הם, באין כל ערך, בעיני השני; והגבורים ואנשי המעשה, אשר הנם לנס ושםם לשם ולתהלה בפי האחד, לחרפה ולקללה ולשנינה הנם בפי השני. ואולי אין לך בתכל עיני אחר, אשר דעותיהם של בני אדם שונות כה על אודותיו, כמו דברי הימים. ככה הוא בכל דברי ימי העמים, ומה גם בהיסטוריא ארוכה, ממושכה, מסובכה ומשונה, כההיסטוריא שלנו, אשר „זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב“ מסובכים ואחוזים יחד זה בזה, ואין אתה יודע איפה מסיים „זכר צדיק לברכה“ ואיזו התחלת „שם רשעים ירקב“. לגבי האחד, הגבור, „עושה ההיסטוריא“, בעל המעשה, הוא הצדיק וזכרו לברכה, ולגבי השני — רשע הוא, חוטא ומחמיא את הרבים, ושם רשעים ירקב. אומות העולם סוף סוף יש להם גבורים מפורסמים ואנשי מעשה המקובלים לכל, ואין מטיל ספק בגבורותיו ונצחונותיו של קרל הגדול, פרידריך הגדול ופטר הגדול . . . מה שאין כן גבורינו אנתנה, גבורי הרוח, אשר כל אחד ישפוט אותם לפי רוחו, וכל הרוצה יטיל מום גם בקדשי קדשים ויתן תהלה גם באבות האומה ויאמר כי פעלו און. והמקרים והמעשים? — יום טוב, נצחון ותשועה ותקופה חדשה של אור והשכלה, על דברת האחד, וגזרה רעה ויום צום ותענית, על דברת השני, כי לפי מבטו ולפי דעותיו ישפוט כל אחד ואחד על הפעולות, הפועלים והנפעלים, ולפי ראות עיניהם יעבירו את מרכז דברי הימים מאיש לאיש, מזמן לזמן וממקום למקום.

ישנם כאלה, המקדימים את „תמצית“ דברי ימינו ומוצאים אותה בזמן קרום מאוד, בגלות מצרים, שמה, לפי דבריהם. בית האוצר של דברי ימינו, שמת קבלנו את צורתה המיוחדת, וכל ההיסטוריא הארוכה כני אז היא רק תולדות „האבות“ ההם, רק פרטים מתכלל הגדול הזה. ונראים הדברים כי כן הם. בשבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה, בשנת בצורת. יוסף אחד, קבלו, משביר בר לעמי הארץ והמון אחיו רעבים. ובני ישראל, כמובן, פרו וישרצו וירבה ויבנו

(* עי „השלח“ I.

II. השלח

הגנות, ויסחרו, והיו ליועצי המסחר ויועצי המדינה. ויקם מלך חדש ודור חדש, אשר . . . ויאמרו: הבה נתחכמה לו, פן ירבה ופן יחכם, והיה בעל עברה ובעל האוה כמוני ומתחרה עמנו בעסק ובתאוות ובתענוגי עולם הזה; ויקומו עליו שרי מסים ובעלי טובות שונים . . . אחרי כן — שני עברים נצים: על דבר פדיון בחנות, על דבר עליה וגבאות בבית הכנסת, או על דבר הרב והשוטט והחוק, מי יודע? ואחרי כן, כמובן, דלמוריא והמענה הידועה: „מי שמך“? — ואחרי כל אלה, כתולדה מהחיבת מנהג, חומר ולבנים ועבודה קשה ודלות גוראה ושחין וחשך ושאר מכות. ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקושש קש, ללקט פרוזים, למכור מכנסים בלים, לסחור בקליפת השום וקליפת הבצים, ואחרי כל אלה, עוד הפעם: עברים נצים ו„מי שמך“? —

האם לא תקראו פה קצור תולדות עמנו? — וגרעין בכל כרכיו הלא רק יפרש ויבאר את הכתוב בזה. ומי מאתנו אינו יודע, כי „שני עברים נצים“ ו„מי שמך“ הנה הנם היסודות שעליהם נכנה כל בית ישראל, עד שגם קשה לנו לצייר במחשבתנו „שני עברים בלתי נצים“ ולא יאמרו האחד לחברו: „מי שמך“? . . . וגדול היה זה היום שנאמר בו „מי שמך“ כיום שנעשה בו העגל, כיום שנחרב בו ביהמ"ק, כיום שגלה ישראל בין העמים, ואולי עוד יותר מהם. כי בו ביום שנאמר „מי שמך“ הראשון, נקבעה בכיה לזרות והונח היסוד לגלותנו, לחרבנו ולפזורנו בין הגוים, ומה שרע מזה, לפיכך ביננו לבין עצמנו. ואין לך תקלה וקטטה ומכשול ופרענויות וגזרה רעה שאין בהם חלק „מי שמך“? . . .

הלא תראה, חביבי, כי התקופה ההוא נכבדה מאד, וגלות מצרים במושג ידוע מתמידה והולכת עד עתה. הגאולה השלמה תבא רק אז, כאשר לא יהיו עוד „שני עברים נצים“, ואם יצו — לא ישאל אחד את חברו תומ"י: „מי שמך“? ולא יאכל קורצא . . . ומי יודע, מתי יבאו הימים הטובים ההם; כנראה, לדאבון לבבנו, עוד ירחקו חק . . .

אבל גם תקופת דור המדבר היא רבת הערך, וגם היא פעלה לא מעט על תכונת עמנו ואופיו. הכתוב יספר לנו, כי בשלה פרעה את העם, ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, כי אמר אלהים, פן ינחם העם בראותם מלחמה, „ושבו מצרימה“. הדברים המעטים האלה דים לסמן את תכונת עמנו. מספרים על אשה אחת, שבכתה הרבה בתפלת ונתנה חוקק ואמרה: „רבונו של עולם אם תחתום אותי לחיים טובים מוטב, ואם לא, אסע לאחוזי בעיר הגדולה“. מקום „האחות“ היא תמלא בעמנו — מצרים: אם יתחם ד' לחיים טובים ולשלום ויכתבנו בספר זכיות ופרנסה טובה פה, או בארץ זבת חלב ודבש — מוטב, הרי נלך קדימה . . . ואם לא, נחכנס, ונתכוין ונעמיד פנים של רוגז ונשוב מצרימה, מצרימה עם אפלתה וזוהמתה . . .

אחרי כן — מתן תורה. ומיד, עוד לא התנצלו את עדים מהר הורב, עוד לא הספיקו לחשוב היטב על דבר מצבם החדש, אם טוב הוא או רע, וכבר עשו את העגל, ויאמרו: אלה אלהיך ישראל! והתקופה ההיא בודאי נכבדה מאד. „מתן תורה ומעשה העגל“ הם המה שני הציורים, אשר עליהם יסבו כל דברי ימינו. ומטבע של עמנו, בכל העתים והתקופות, היתה: „מתן תורה מצד זה ומעשה העגל מצד זה“. אצילות, קדושה ורוחניות נפרזה מצד האחד, ועגל הזתב מצד השני! — כן הוא עמנו. מתן תורה ומעשה העגל — שני מעשים אשר פעולתם מתמדת והולכת עד היום. יש שיתגבר האחד, ויש שיתגבר השני, ועל פי הרכיב שניהם ביחד משמשים בערבוביא . . . בימינו עתה רואים אנחנו, כי פעולת התורה פוחתת והולכת, ופעולתו של עגל הזתב עולה ומתחזקת. והיו ימים אשר פעולת מתן תורה היתה ניכרת ביותר. וכה טובב טובב הולך רוח עמנו, ממתן תורה למעשה העגל, וממעשה העגל למתן תורה.

ותקופת השופטים — גם היא נכבדה מאד. „הלך חלכו העצים למשוח עליהם מלך, ויאמרו אל האמד לך מלך עלינו“. האם אין בזה תמונת „ממשלה עברית“, התמונת בקהל? ביחוד נכבדות הן בתולדותינו פעולותיו של שמשון הגבור: מצד האחד שלש מאות שועלים, ומצד השני לחי החמור, ובהם נושע ישראל! וכמה פעמים כונו אז יצאו שועלים וחמורים להושיע את ישראל! . . . ואם נחפוץ או לא נחפוץ, מוכרחים אנחנו להודות, כי השועלים והחמורים פעלו הרבה מאד על מחלך דברי ימינו ופעולתם ניכרת אולי הרבה יותר מפעולותיהם של גבורי ישראל.

Ach wie schlecht geschützt
Bist Du Israel!
Falsche Freunde von Aussen
Und Sועלים וחמורים von Innen. (היינע)

וש שאומרים, כי תקופת המלכים הוא העקר בדברי ימינו. תקופת המלכים קבעה את חותמה על תכונת עמנו, ביחוד מלכות שלמה. כי העת ההיא היתה היותר נכבדה, ופעולתה מתמדת והולכת ולא נפסקה אף רגע, ביחוד אהבת המותרות וחיים טובים שהסכימו להם בני ישראל בימי המלך החכם הזה. "ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים", ומה לנו עוד? — ותעלה ויצא מרכבה ממצרים בשש מאות, וסוס בחמש מאות, ומרדעת אנגלית בשלש מאות, ומגבעת מפריז במאה ועשרים, ושלמה מבית מלאכת ווארט באלף שקל, ואבנים יקרות מאמשטרדם בתרפ"ט דינרים, וארג היקר מבריסל וסמיט מליאון ותכשיטים שונים בדמים מרובים מאד. כי בימי שלמה למדו בני ישראל, וביחוד בנות ישראל, לתת את הכסף בחוצות כאבנים. ומי יודע, מי יכול להעריך, בכמה עלתה לנו חכמת המלך הזה, אשר נשיו השו את לבנו. בימיו, כנראה, למדו אבותינו את חכמת הבניה, היינו: לבנות בתי מדות ולעשות אותם מיד אפותיקי לבתי האוצר. . . ולפעמים עוד יקדימו לעשות אפותיקי גם טרם נבנו הבתים. . .

ועיקר מה שמלכות שלמה הנחילה לדברי ימינו הוא, כי בימיו נקרע ישראל לקרעים. . . חסידים, מהנגידים, אדוקים, כופרים, מתבוללים, לאומיים, חובבי ציון, מלוטנים, בעלי "ירליק", וסתם שונאי ישראל. . . ומאז נקרעו לא נתאחדו עוד. ואם תראו חמשה יהודים, וידעתם בטח כי עשרה קרעים לפניכם, קרעים אשר אולי גם לא יתאחו לעולם. . .

ותקופת המלכים האחרונים לבית דוד, עם נביאי השקר האומרים: היכל ד', היכל ד', היכל ד' המה. . . ושלוש שלום ואין שלום. . . גלות בכל עם העצמות היבשות המפוררות על פני הבקעה. . . ובני הבית השני עם טוביה העמוני וסנבלט החרני ועם הששים והסגנים שהיו כמעל ראשונה. . . וימי החשמובאים עם היונים והמתיונים. . . ועוד ועוד רגעים כאלה הרבה בדברי ימינו. כל אחד ישפוט על אודותם לפי מבטו ותכונתו.

אבל לדעתי אני, החקופה היותר נכבדה בדברי ימינו היא — תקופת חרבן הבית השני ומלחמת היהודים עם הרומאים.

התקופה ההיא גרמה לי הרבה צער ומכאובים ודמעות ולילות עמל בימי ילדותי, והרבה רגעים טובים וגאון לאומי — כאשר גדלתי ובאתי בימים. חרבן הבית הראשון לא הסב לי צער הרבה; מיד אחרי ירמיהו למדתי יחזקאל, ולא הספקתי "לעכל" קינת ירמיהו ככל היקפן. לא כן חרבן הבית השני. "ספר היוסיפון" שפך עלי מרוחו בימי ילדותי, ובימים הטובים ההם שפכתי דמעות כמים על חורבן הבית, על גלות האומה ועל עם ד' כי נפל בהרב. ומתוך הספר הזה למדתי לשפוט על המעשים שנעשו אז ועל האנשים שעמדו אז בראש התנועה. שנאתי את הקנאים והפריצים תכלית שנאה והעמדתו אותם בשורה אחת עם המן וטיטוס ויתר צוררי היהודים. יוחנן מגוש חלב, שמעון בר גיורא וחבריו היו שונאי נפשי. לולא הם, אמרתי בלבי, לולא שלחו באש את אוצרות הבר של כלבא שבוע, של בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון, ולא היה רעב ומגפה בעיר, ולא גזעו גבורי ישראל ברעב, ולא נפלו בחרב הרומאים, ולא נכבשה העיר, הקנאים, דמיות אז, הם המה שהיו בעוכרינו, שהחריבו את ביתנו ושרפו את היכלנו והגלו אותנו לבין האומות והמיטו עלינו את כל הרעה הזאת, ובכיתי במר נפשי, ולא ידעתי מנוח.

והימים הטובים ההם, ימי ילדותי, חלפו עברו. ומבטי על הענין הזה נשתנה מן הקצה אל הקצה. לא אבכה עוד, אבל אקוה. . . אקוה כי שוב ישוב לעמנו רוח "הקנאים" ונשוב ונחיה עוד. לא אצטער עוד על אוצרותיו של כלבא שבוע שנשרפו. . . כי אם כה או ככה לא הועילו לעמנו, להתחזק ולחיות ולהתקיים בתור עם, בכל אופן לא היה אז אפשר עוד, ואם כל ימי היותנו על אדמתנו לא חיינו כעם חי, חיים מלאים, לכל הפחות ירדנו מעל הבמה כאנשים חיים. וזו תהלתנו וזו תפארתנו עד היום.

ולעני עתה מחזה אחר, לגמרי אחר. עם גדול וחזק, אשר על חרבו ואמונתו יחיה, גוי איתן מאז, אשר במשך מאות בשנים הטיל אימתו ופחדו כמעט על מחצית איירופא ויהדוק עמים רבים תחתיו — העם הזה יורד עתה מעל הבמה, ויורד, כמו שאומרים, בביון. עמים קטנים אשר זה לא כביר היו נכנעים לו, הם ימשלו בו, יבזו אותו ויחגרו מדון בו. והוא, העם הנורא הזה, אשר לפני חמשים שנה פחדו משאתו — ישא בשרו בשניו וידום, כי נטל עליו. . . ושכניו האדירים, שונאיו הגדולים, מפני הרחמנות ומפני עוד טעמים אחרים, יחזיקו ויתמכו בידו מזה ומזה. מחזה כזה, המעורר תמרון ושממון ביחד, לא היה לעולמים, וכאשר אדמה ואשות את ירידתנו אנתנו מעל במת התבל לפני אלף ושמונה מאות שנה, לירידתו של הענק הגוסס עתה — ואבוא לירי מסקא.

כי מפלתנו אז — עלייתנו עתה, והתקופה ההיא — מלחמתנו עם הרומאים — היתה היותר נכבדה בדבריו ימי עמנו. לא את עמים קטנים ורלים נלחמנו, כי אם את רומא, פטיש כל הארץ; ירדנו מעל הבמה, אבל בכבוד. ארבע שנים רצופות נלחמה רומא אתנו, את כל לגיונותיה שלחה בנו, את מבחרי שריה, וברב עמל ועבודה רבה ואכזרה מרובה עלתה בידה לרכא אותנו. והנפילה היתה שוה היא אולי הרבה יתר מחיים של עבדות שהיינו חיים אולי עוד מעט, לו לא היו בנו הקנאים. יש כנראה יום לכל גוי ולכל עם, יהיו מי שיהיו, לרדת מעל הבמה ולפנות את מקומו לאחרים. רבים שנתו ורבים עוד ישנתו את הכוס הזה, אבל אשרי לעם שזקנתו לא בישה את ילדותו; אשרי לעם שירידתו לא בישה את עלייתו, אשרי לעם שמת, בבוא עתו, מות גבורים, ובניו אחריו לא יבושו באבותיהם, לא יבושו בדבריו ימיהם עת ידובר בהם.

אנחנו, כמדומה לי, לא נתבייש באבותינו ובדבריו ימינו. לא כ"כחורים עניים" עזבנו את נחלתנו, לא ככסלנים ופחדנים יצאנו ממנה; כל מה שאפשר היה לאבותינו לעשות עשה, לא חסו על חיים... ומעמים היו מאד מאד גבורי ישראל שנפלו חיים בשביה — אל מחנה האויב. ככה יספרו לנו דברי הימים.

והמקרים באירופא עתה וילידו בקרבי עוד גם מחשבות אחרות: הנה כגבורים ירדנו מעל הבמה, ואיך נעלה עליה עוד הפעם? —

הנה עם קטן ודל עולה מקצה הנגב, עם קטן ודל אשר, זולת זכות אבות המוסלת עוד בספק גדול, כמעט אין לו כל, לכד "ספוג" ו"אתרוגים"; והעם הקטן והדל הזה, שבניו מפורזים ומפורדים בארבע כפפות הארץ, לבש גאות כמדו ויחשב לשוב לקרמותו ולחדש כנשר נעוריו. ובמכתבי העתים אנחנו קוראים בעת האחרונה לאמר: מפה ומשם ילכו צעירים מתנדבים לארץ יון. והעשירים שבהם ינרבו סכומים גדולים: זה כל הוננו העולה לכמה וכמה מיליונים, זה מחציתו, וכמה וכמה.

וגם את העם הזה אדמה ואשורה אלינו, מחזה מול מחזה. זה לנו חמש עשרה שנה מאז החלנו לדבר בשם הלאומיות ותחית האומה. ובכל העת ההיא עוד לא אספנו אף החלק העשירי ממה שגדב יוני אחד ביום אחד לתחית עמו.

והמעשים האלה יעוררו בי מחשבות בלתי נעימות: מי יודע, אם לא גמרנו, הלילה, את חשבונותינו אז לפני אלף ושמונה מאות שנה? אם לא באמת אכלו "חילק ובילק" את תקות עמנו? — אם לא הוציא עמנו אז את כל רוחו? אם לא היו כלבא שבוע וחבריו העשירים הלאומיים האחרונים? — אם לא היה ר' עקיבא וחבריו ותלמידיו המורים הלאומיים האחרונים, ויוחנן מוגוש חלב וחבריו — הגבורים הלאומיים האחרונים? — ואתם יחד אולי מתה גם לאומיותנו? . . . צעירים מתנדבים — לו היה צורך בהם — אולי הנמצא ימצאו גם בנו. אבל אין לנו צורך בהם, כי רק לשלום פנינו, ואולם עשירים מתנדבים — מה שנחויץ לנו גם עתה — אתה ה', אתה ידעת אם ישנם כאלה בקרבנו. לו היה הדבר ל"מורה" בין העמים עתה לנרב לעזרת היונים, גבירי ישראל פותחים צרורות כספם ונותנים ביום אחד לעזרת היונים מה שלא יתנו לתחית אומתנו במאה שנה.

ככה הם עשירינו. ומהם נבנה? להם נקוה? —

לא, חביבי, לא נלמוד דברי הימים, לא נעניין בספרים ההם, לא נזכור ראשונות, את הימים הטובים. כי מחשבות עצב יעלו על לבבנו, מדי נשוא אותם לימים האלה, וקצנו בחיינו, וקצנו בעמנו . . .

רבי־קרוב.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן

יב¹.

„הלא תראה כי יושבי ארץ יון בומננו, אע"פ שמדברים בלשון יון, אין להם שייכות ליונים העתיקים, כי סלאיים המה. לא כאלה חלק יעקב וגורל היהודים! . . . עוד נמצאים יהודים ת"ל לרבואי רבבות . . . הכרת פניהם ענתה בם שהם יהודים, זרע אבותינו אשר מעולם" ².

בעין אירוניא מרה יש במקרה הזה, שדברים כאלו ראו אור עתה, בעת שהיונים הללו שאין אנו מודים בהם, עוזבים המונים המונים את כתיהם ומשלח ידם, ומכל ארצות פזוריהם ינהרו אל בירת יון העתיקה, למסור נפשם על הצלחת עמם וארצם, והנשארים בכיתם שולחים לאחיהם רבוא רבבות כסף; כל העם משתתפים במצוה זו ביד רחבה ובלב שלם, ואנו קוראים בכח"ע: קהלת היונים בעיר פלונית שלחה לאחונא כך וכך מיליונים וקהלה פלונית כך וכך — הכל על שם הקהלה בלבד, ושמות הנותנים לא יזכרו; לפי שכל אחד מהם מכיר חובתו לעמו ועושה באהבה ורצון את המוטל עליו, מבלי שתעלה על דעת מי מהם להחזיק טובה לעצמו על זה וכל שכן להחפאר בזה בפומבי.

„לא כאלה חלק יעקב וגורל היהודים!“ גם ח"י פרושות לא יתן יהודי לצרכי אומתו ביום שמחת לבו בלתי אם יוחק שמו זכרון בספר לדורות, למען ידע כל העם כי כן עשה פלוני בחבתו לציון ולישראל. והעוסקים בבנין ציון וישראל מאספים את הפרוטות האלה בשמחה וטוב לב ואינם מרגישים כלל כמה מן העלבון יש בהן גם לציון וגם לישראל. וכשנמצא אדם שהעלבון הזה נגע עד לבו ולא יכול להתאפק מלהעיר גם לב אחרים על הדבר: כי אם באמת עם אנחנו ויש בנו עוד איזה ניצוץ של חיים לאומיים, צריך שגם איש ישראל יפריש מהונו לעניני כלל האומה, אפילו ח"י כפול ח"י, בצנעא ובכבוד ובלב טהור, מבלי לחקוע ולהריע על כל פרוטה בזויה ³. — נחשבה ההערה הזאת בעיני רבים מחובבי ציון — ובהם גם אנשים תמימים שחבת ציון היא אמונתם, לא אומנותם — ככפירה בעיקר. כי „העיקר“, לדעתם, היא הפרוטה, תבוא ממקום שתבוא ואיך שתבוא, לפי שהפרוטה מביאה לידי „מעשה“, ואם אין מעשה אין כלום, ולא יבינו התמימים האלה, שלפעמים גם כשיש מעשה אין כלום, ופעמים שאין מעשה והכל יש; שאם „ההתחלה היא חצי הכל“, מה שקודם להתחלה (התנאים הנחוצים לקיום המעשה והתפתחותו) הוא הכל, וכל מעשה שאין לו יסוד נאמן בראשיתו ומטרה ברורה באחריתו אינו אלא כבוז-הכה, והבטלה טובה הימנו.

לשני „מעשים“ משתמשים ח"צ באותן הפרוטות הקולניות: לשכלול הפועלים בא"י ולחמיכת בית הספר שביפו. מניח אני שכלול הפועלים, שאך בשנה זו בא לכלל מעשה ואי אפשר עוד לדון עליו, ואינו מדבר אלא בבית הספר.

¹ עי' „השלח“ I.

² ד"ר גידעמאנן, התורה והחיים ח"א, הקדמה (ווארשא חרנ"ז).

³ עי' „השלח“ I ע' 480.

גם אלה מחובבי ציון שנמלו לעצמם שם „אנשי מעשה“ (אע״פ שלא נודע מה עשו יתר על אחרים) „מחרפים“ אותו בשם „בעל מחשבה“ לא יחשדו בהתנגדות לעצם הבית הזה ולהרעיון אשר הולידהו; אדרבא, יש אשר ירמוזו בשחוק קל של „בעלי נסיון“ הרחוקים מהבלי הרמיון, כי בית הספר הזה חביב עלי יותר מן הקולוניות שבארץ ישראל. ואמנם כן הוא: בית ספר עברי בארץ אבותינו, שיתנהג בכל עניניו לפי רוח עמנו ולא יצטרך להכנע מפני דוחות אחרות או להתפשר עמהן, כבארצות הגולה, — שקול הוא בעיני כאמת כנגד עשר קולוניות, כמו שלא בושתי להגיד מפורש במקום אחר¹⁾ וגם הצעתי שם טעם הדבר, ואין מן הצורך להכפיל הדברים פה.

ואולם, כמה דברים אמורים, אם היה מתחלתו נוסד על בסיס נאמן, מזוין בכל האמצעים הדרושים, כדי שיוכל לחיות ברשות עצמו ולהתפתח על פי דרכו, והעניות, החמרות או הרוחניות, לא תעבירהו על דעתו. אבל מאחר שלא כך היה ה„מעשה“ מתחלתו, מאחר שגם בית הספר ביפו, ככל מעשינו, נוסד מעיקרו על „בלומה“, ותיכף בהוסרו הוכרז לפנות לחברת „כל ישראל חברים“ ולבקש מאתה לא רק עזרה חמורה, כי אם גם לקרוא שמה עליו, — הרי הרסנו בשמאל מה שבנינו בימיו, יסדנו בית מקלט להחנך הלאומי ומסרנו המפתחות לשומרים שאין לבם שלם עמו! — בראשונה אמנם, כל זמן שהאמינו בפרוי „בספורי מעשיות“ שלנו על דבר „התנועה הגדולה“ וה„הכחות הלאומיים“ ההולכים ומתעוררים בקרבנו, חלקו כבוד לרצון העם והראו פנים שוחקות „להזיותיו“. וכה יכול ביה״ס ללכת לו בדרכו שנים אחדות, והחברה לא הפריעתהו ממעשיו בעמלו לשעת בלב התלמידים רוח עברי טהור ולהחיות בפיהם את שפתנו הלאומית, ואנחנו מרחוק שמענו את כל הגדולות, ודמיונו התלהב, ופינו היה מלא שירה וקול ענות גבורה, כדרכנו, ובכליון עינים חכנו ליום, שהנדיים יעשו חישום, שההנכים האלה יגדלו ויהיו לאנשים, ופעלו של החנך הלאומי יראה עליהם בכל הדרו, וקמו לנו עברים חדשים, אשר כמוהם לא היו מיום גלות ישראל מארצו . . . אבל בינתיים פקחו עיניהם שם, בפרוי, וראו ונוכחו, כי בית הספר הלאומי הזה, היחיד לנו בכל העולם, אינו כלל פרי רצון העם ושאיפתו לחיות רוחו; כי כאמת אין לעם שום רצון ושום שאיפה לתחיה, ורק איוו יחודים „בעלי מחשבות“, רובם עניים, הם הרוצים והשואפים, והם שיסדו גם בית הספר הזה, המתפרנס בצער ומצפה לבחורי ישראל, שישאו נשים ויולידו בנים וינרבו הם וקרוביהם ומיודעיהם ח״י פרוטות, מחציתן לשכלול הפועלים ומחציתן לו, לבית-הספר הלאומי; — ומיד נשתנו פני הדברים, והרקב, שהונח ביסוד הבית בראשית בריותו, התחיל מבצבץ ועולה. עתה מודיעים מיפה, כי פקודה באה מאת חכ״ח לסגור את המחלקה הרביעית (העליונה) בביה״ס, ויש רגלים לדבר, כי בחירי התלמידים שבמחלקה הזאת — כלומר, פרי כל העבודה ותכלית הבית כלו — ישלחו לפרוז, להשלים הנוכח בביה״ס לחכ״ח אשר שם . . . „הנה כל עמלנו אשר עמלנו! — קורא המודיע בכאב-לבו — עוד לפני שנה ושנתים חפצו לעשות כן, אך אז היה קולנו נשמע . . .“

כך אנו מבזבזים כחותינו, שנה אחר שנה! בעמל אין קץ וככל הדרכים האפשריים, בין נאים בין מגונים מאספים אנו פרוטות בחוץ לארץ ומשקיעים אותן בכנון בארץ ישראל. וכשסוף סוף אנו זוכים לראות איזה מחלקי הבנין הולך ומתרום ומתקרב אל שלמותו, ושבעי-רצון נעמוד ונתבונן אל מראהו הנאות, — והנה רוח מצויה וקלה באה ומנשבת בו, והוא נופל תחתיו.

אכן, לא לחנם אנו יראים כל כך מפני כל דבר אמת, ולא לחנם יחשב בעינינו כל השורש שרשט בטיח הכותל כאלו „חותר חתירה עמוקה“ תחת היסוד: במסתרי לבנו, כנראה, מרגישים אנו כלנו, כי היסוד הזה, שאנו בונים עליו בנין עדי עד, רועע הוא ביותר, כל זמן שלאמונתו הוא רק ב„הכרת הפנים“ ולא בכרת הלב, בשר ולא רוח בו . . .

יג.

חוקרי ההיסטוריא בימינו, המבקשים בכל חויון, כחוקרי הטבע, את הכח המולידו, ואינם מסתפקים עוד, כמלפנים, ביום המחשבות והמעשים לרצון איש ואיש, — לא שמו, כמדומה לי, לבם עד כה, או לפחות לא במדה הראויה, לכת אחד נפלא שפעולתו רבה בחיי האדם והעמים בכל הזמנים, והוא — כח השמות שנתרוקנו מתוכם. כשאדם או עם הורגל זמן רב לחבב איזה שם, בתאמינו שהוא מצוין דבר החביב עליו, סופו שידבק בשם זה ואינו זו מתכבו גם לאחר שיוברר לו שחבר הנקרא בו כבר עבר ובטל מן העולם או לא היה מעיקרו אלא יציר הדמיון

¹⁾ על פרשת דרכים ע' 63, 70—72.

בלבד. והשמות הריקים הללו כנשמות "דאזלין ערמילאין", מציקים לבעליהם ואינם נותנים להם מנוחה עד שימצאו להם שנית ענין נאות להתלות בו מן הדברים החביבים על הבריות בתוה. הרבה חזיונות בתולדות הקולטורא האנושית, כשנרד לעומקם, נמצא שבעיקרם ויסודם אינם אלא זה: בני אדם מחזרים אחר תוכן חדש לשמות חביבים שנתרוקנו, וכשמוצאים ענין הראוי מאיזה צד לאיזה מן השמות הללו, מתאמצים להכניסו לתוכו ביד חזקה, אע"פ שלא נברא מתחלה בשבילו ואינו לפי מדתו; וההתאמצות הזאת מולידה מושגים חדשים ומפעלים חדשים, שבעליהם עמלים ביצירתם ושכלולם באינגרוא רבה ומגינים עליהם בהתלהבות עצומה, מבלי שירגישו בעצמם, מה מיבו של הכה היסודי המניעים לכל אלה.

כדאי הדבר לרמוז בקצרה על דוגמא אחת, אע"פ שאינה מעניינת. מימי קדם עד הדורות האחרונים היתה ה"פלוסופיא" גברת החכמה והשם "פלוסוף" תואר שאין למעלה הימנו. והנה באו בעת החדשה המדעים הפרטיים וקרעו ממלכת הפלוסופיא לקרעים רבים. מתחלה נפרדו מעליה מדעי הטבע, ונצטמצמה הפלוסופיא בגבול "הרוחני" בלבד. אבל אחרי כן התחילו גם מדעי הרוח להשתמש ממנה ולבנות להם כל אחד במה לעצמו, באופן שלסוף לא נשארה לה להפלוסופיא שום רשות מיוחדת, והיתה איפוא לשם שנתרוקן מתוכנו. כמדומה לך, מאחר שאנו מכירים בשכלנו שאין השם אלא סימן לדבר שבמציאות וכשהוא לעצמו אין בו ממש — וכי מה יש כאן מקום לשאלות עוד? הפלוסופיא היתה ועתה איננה, ודו! כך שופט השכל, אבל רגשות הלב אינם מודים בדבר. החכמים שחביבה היתה עליהם הפלוסופיא לפניו אינם יכולים גם עתה לצייר להם עולמם בלעדה, והנה הם יושבים ועמלים בכל כחם להשיב על השאלה: מה היא פלוסופיא, כלומר, איזהו נושא שאינו לא מחכמת הטבע ולא מחכמת הרוח, שיוכל השם החביב הזה, הפורה באויר, להאחז בו. ואף חכם גדול כויליהם וואונדט, שהוא עצמו עזר להוציא מרשות הפלוסופיא את נחלתה האחרונה — חכמת הנפש והמוסר — לא יכול למחות מעל לבו את התואר "פלוסוף", שנתנו לו רבותיו בילדותו, ולא נתקרה דעתו עד שבקש ומצא גם הוא שדה מיוחד לעבודת הפלוסופיא. — והחפוש הזה אחר נושא הפלוסופיא גרם להמצאת מושגים חדשים ולהתפתחות ענפים שונים מענפי החקירה (כמו "תורת הכהרה"), ועי"ז עשה רושם בהכרח גם במהלך ההתפתחות השכלית בכלל, מעבר לארבע אמותיהם של הפלוסופים עצמם.

חזיון מעין הזה אנו רואים עתה גם בתוך גבולנו הצר, וראוי הוא להתבונן בו בדעה מיושבת יותר ממה שאנו מוצאים עד כה בוכוהים שנתעוררו על ידו.

בלונדון קם איש יהודי מנכבדי העדה, אוסוולד סימון שמו, ואומר למשוך לב עם הארץ אל דת ישראל על ידי יסוד כנסיה חדשה, ששם היהדות יהיה נקרא עליה ויהודים יהיו "כתבתי". אך, כמובן, לא יהיה בה מן היהדות לא המצוות השמיעיות ולא הזכרונות הלאומיים. כי אם העיקרים הכלליים, כאחדות ה' המוחלטת ויסודי המוסר. עם איוו קרעים מסדר תפלותינו, שיהיו נקראים בתרגום אנגלי לפני בני הכנסת בכל יום ראשון בשבוע. אין צריך לאמור שהצעת כזו מצאה לה בקרב בני עמנו המון מתנגדים, רובם נלחמים בה בחמה עזה או בכזו ולעג ומועטם בדברי טעם והגיון. אבל מתוך שגם מכה"ע המדעי לבני באנגליא מצא לאפשר ולנחוץ לפנות לרבים מגדולי היהודים והנוצרים שם בבקשה שיחוו דעתם על הדבר, ומתוך שכל הנשאלים השיבו על השאלה בכובד ראש ותשובותיהם נדפסו אח"כ באותו מכ"ע¹⁾ — יש להוציא משפט, כי למרות כל הסענות הצודקות שמענו על הצעה זו טובי מתנגדיה, כן מצד תועלתה וכן מצד אפשרותה, חשובה היא בכל זאת מצד סבתה, בהיות לה, כנראה, יסוד עמוק במצב הרוחני של חלק ידוע מבני ברזו הזה. והוא, ועליו לראות בה לא רק (כמעשה אחדים מכה"ע לישראל) תוצאת השעמום של איזה אריסטוקרט הולך במל, כי אם-אחת מאותן "עלילות בני האדם", שעליהן היה שפינואז אומר, כי תחת ללגלג עליהן או לבכותן או להבוותן, יותר ראוי שנשתדל להבינן.

אם נשאל את פיו של בעל ההצעה עצמו, איך בא לידי כך, הוא מודיענו (ובודאי מאמין כן כאמת), כי "לאט לאט" נתפתחה בלבו הכרה ברורה, "שבאנגליא אפשר וראוי בזמננו לעשות התחלה בתפצת אמונת ישראל מעבר לגבול הגזע היהודי"; אפשר — מפני שרבים עתה בעם הארץ אנשים שרת אבותיהם רופפת בידם והם מחזרים אחר דת חדשה שתהיה "מונותיאיסטית והיסטורית כאחת"; וראוי — מפני שזו "תעודתנו", לעמוד לרגש הדתי בשעת דחקו ולחזור לחועי רוח את

¹⁾ Jewish Quarterly Review, January 1897.

האמת הדתית שהופקדה בידינו ושנצטוינו "להעיד עליה" כמו שהנביא אומר: "אתם עדי". ובכך כל מה שהוא עושה אינו עושה אלא בשביל אחרים, מהכרתו את חובתו המוסרית להם. אבל שאלה אחת מצערת אותה כנראה, בעמקי לבו, ובאין ביכלתו לתת לה תשובה הגונה, הוא משתדל להפטר ממנה כלאחר יד, מבלי להתניב נגדה פנים אל פנים, — והיא: מאחר שהיהדות הזאת, שהוא בא "להעיד עליה" לפני בני נכר, אינה אלא העיקר המפשט של האהדות המוחלטת ויסודי המוסר הקשורים בה, הרי כמותה כבר רבו שיטות דתיות באנגליא ואמריקא ("מיהדים", "תיאיסטים" ועוד), ומה בא להוסיף עליה? וכדי להקדים רפואה ל"מכה" זו, המציא המציע את הפורמולא הנוכרת: דת שתהיה מונותאיסטית והיסטורית כאחת. וזוה הוא בא לרמוז, שאותן השיטות הדתיות אינן מספיקות, מפני שאינן אלא מונותאיסטיות, אך לא היסטוריות, כלומר, לא נולדו מאליהן. בדרך ההתפתחות ההיסטורית, מתוך החיים שקדמו להן, כי אם נעשו בדרך מלאכותית, כידי אנשים ידועים, שעמדו והשליכו מעליהם עבותות העבר והעמידו את הדת רק על הדעות הצרופות והמנתגים המתאימים להן לפי דעתם.

אם היה רעיונו של ה' סימון בא לו באמת, כדבריו, רק ממקור הכרת החובה המוסרית בלבד, אי אפשר שלא היה רואה פה גם הוא מה שגלוי לעין כל: כי הפורמולא הזאת, שהוא רוצה להסתר בה, מטפחת לו על פניו והורסת כל בנינו. שהרי מה בא הוא לעשות, אם לא לקרוע את החוט ההיסטורי ולשנות פני היהדות לפי טעם הדור, הכל כמו שעשו מיסדי אותן השיטות לדתם הם; וממה נפשך: אם אלו אינן מספיקות, מפני חסרון הבסיס ההיסטורי, הרי אין כבח יהדות כזו למלא את החסרון, ואם יהדות כזו ראויה להקרא היסטורית, הרי גם הן ראויות לזת כמותה, ואין בה צורך. ואת זה פירש לו באמת הסופר הנודע י. זנגוויל בתשובתו שם: כי "אלהי ישראל" זה, שהוא בא לקרוא אל עמים בשמו, "אלהים חדשים" הוא במעול על-תקן-יומין, וכי לא נאה לנו להגיש לנכרים מושגים משהם ולאמור שאלו הן "האידיאות הרמות" של היהדות. ועצה חוגגת הוא משיא לו ולבני בריתו: "מכיון שאנו בעצמנו נמצאים עתה בתקופה של מעבר וערבוביא, מוטב שנמתין עוד מעט — אחר שעצרנו כח להמתין עד עתה — ולא נפתח בית-ספרנו לאחרים עד שנברר תחלה לנו לעצמנו מה יש לנו ללמד".

ואולם ה' סימון אינו שומע לעצה זו ואינו רוצה לראות דברים כהיתוך, והרי הוא מבטיח לנו (שם), כי עוד יבוא וישיב על טענות מתנגדיו. וזה מפני שבאמת כל מה שהוא מורה אינו מורה אלא בשבילו בעצמו, וכל עיקרה של "התעודה" והחובה המוסרית, להאיר עיני אחרים, באה בלבו בהכרח, בשביל לעורר עיני עצמו, שלא יכיר את הכח האמתי היושב בסתר לבו ומניעהו לעשות מה שעושה. ונפלא הדבר, כי מכל קהל החכמים והסופרים שחזו דעתם שם על הענין, אם לזכות או לחובה, לא נמצא מי שנגע בדבר מצד זה, וזלתי אשה אחת, היא מרת סילווא ד' אביגדור. האשה החכמה הזאת, עם כל חכמתה, דרך נשים לה, להמשך בלשונה אחר שטף רגשותיה, מבלי להצטמצם בגבולות הענין אשר שמו לפניה. וכה היא שוכחת, בבואה להראות צדקת ההצעה, את התעודה ואת החובה המוסרית, שבשמן ירגול המציע עצמו, ובדברים יפים ונמרצים תגלה לנו דו זה: כי אך סבה פסיכולוגית, עצמית לה ולו ולכל בני גילם, היא המכריחה אותם לבקש מפלט לנפשם הם בדרך כזו.

"הצעתו של ה' סימון — תאמר ד' אביגדור — מעידה עליו, שהוא מכיר בטובו של הדור החדש, המתקשה בנחלה זו, ששקדו הדורות שעברו על שמירתה, ואינו יודע מה היא ומה ערכה. היחס התמידי בינינו ובין שאינם בני ברית, המצוי עתה בחיים החברתיים, וההשכלה הרחבה, הנטועה בתוכנו על ידי החנוך — פועלים בהכרח על דעותינו לשנותן, ואנו הצעירים, שאוהבים אנו את דתנו, אנו מתאבקים בלי הרף עם השקפות חדשות שאין אנו מרשים לעצמנו לגלותן מלבא לפומא. בהיותן מתנגדות לכל המוסר ומקובל לנו. לפי החשקות ההן, ההבדל בינינו ובין עם הארץ הוא עתה רק תיצוני ומלאכותי בלבד, סימני גזע מיוחד כבר קשה על הרוב להכיר בננו ודעותינו הדתיות שוות כמעט לאלו של התיאיסטים והמיהדים האמתיים".

הדבר גלוי איפוא, שהיהדות הגיעה אצל הצעירים האלה למצב "שם שנתרוקן מתוכנו". אבל השם הזה, שנשרש בישותם, עודנו חביב ומכובד עליהם ואינם יכולים להפריד ממנו. ובהיותם מהווים על כן בעל כרחם אחר ענין חדש לקרוא עליו שם היהדות, אינם מוצאים דבר שיהיה ראוי לשם הגדול הזה וזלתי הרעיון היותר גדול ומכובד בעיני טובי בני דורם, ובכך רוצים הם

שהיא היהדות מתפרשת: „אחדות האלהות וימות המשיח, כלומר אחדות חוק הבריאה ונצחון הצדק, או אחדות הכח והאמונה בפרוגרם“ (הנ"ל, שם). קריאת שם היהדות על האמונה הכפולה הזאת הייתה מניחה את דעתם, לולא נמצאו בעולם אותם התיאוסטים והמיחידים וכו', שגם הם שותפים עמם. „בתוכן“ זה ואינם שותפים בשם היהדות, ועי"ז נהרסה האילוויה והווגו אינו עולה יפה. מה לעשות? באמת אין עצה אחרת זולתי הצעת ה' סימון: להשתדל שכל השותפים בהתוכן יסכימו להשתתף גם בשמו החדש . . .

וכה נולדה ההצעה הזאת בהכרח, מתוך המצב הנפשי של הצעירים האלה, שכל עצמותם היא כבר „מחוץ לתחום“ ורק השם החביב בלבד הוא העוצר בעדם מלצאת למרחב, ובהיות ביכולתם, לפי הצעה זו, לקחת גם אותו אתם בצאתם, הרי הם מוכנים לעשות זאת בנפש הפצה, מבלי להרגיש שום געגועים על החומה הלאומית העתיקה. „היהדות לא תפסיד כלום על ידי התרחבותה“ — אומרת ד' אביגדור, וגם בזה דרך אשה לה, לחרוץ משפטי כללי ע"פ הרגש הפרטי, הסובייקטיבי, שהיא מוצאה בלבה; היא וחבריה באמת לא ירגישו בלבם שום צער, כשתתדל היהדות הלאומית וההיסטורית מהיות, לו רק תחיל את שמה לאחדות הכח והאמונה בפרוגרם. —

וכשאנו מתבוננים אל הלך רוחם של הצעירים האלה, „האוהבים את דתם“, אי אפשר שלא יעלה על לבנו זכרון צעירים אחרים, האוהבים את עמם, אלה הצעירים אשר שמענו אותם זה לא כביר מדברים גבוהה על דבר תעודת הספרות העברית¹). גם הם מתאבקים עם „השקפות הדשות“ ומבקשים להם דרך חדשה. אלו ואלו עומדים על החומה המבדילה בין היהדות והאנושיות ולבם פונה לכאן ולכאן, אבל בעוד שהללו שואפים להוציא את היהדות החוצה, מבקשים הללו להכניס את האנושיות פנימה. ההבדל היסודי הזה, שבין שאיפותיהם של אלו ושל אלו, אין לו סבה אחרת זולתי מה שאלו הגיעו לכך בדרך היהדות הדתית, ואלו — בדרך היהדות הלאומית; הראשונים רואים על כן מבפנים רק שמות ומושגים, שאפשר לטלטלם ולהוציאם, והאחרונים — אומה שלמה המחוברת לעבר של אלפי שנה, שאפשר לה להכניס אל קרבה מושגים חדשים, אך לא לצאת מתוך צורתה העצמית. ופה אנו יכולים אפוא לראות, מה בין שני הדרכים האלה, ולמצוא אולי גם כעין רמז לעתיד לבא: לאן אנו עתידים להגיע באחרית הימים בלכתנו בדרך זו או זו . . .

י.ד.

המדות והגמוסים השולטים באיזו ספרות בתקופה ידועה הם פרק חשוב בתולדות הקולטורא של העם בתקופה הזאת. כי בהיות הסופרים על הרוב מכוונים לבם למצוא חן בעיני קהל הקוראים, הרי דרכיהם של הסופרים מעידים, איך הם מצוירים להם תכונת נפש קוראיהם ובמה יאמינו לקנות לבבם; ובהיות הרועה יודע נפש עדרו ומכיר בטיב הפציו ונטייתו, יש לשער כמו כן, כי הציור הזה שבלב סופרי-הדרור מתאים באמת אל המציאות.

אם נכון המשפט הזה, הנה יש בידי ללמד איזו הלכות חדשות שנגלו לי בעת האחרונה בפסיכולוגיא של „הקורא העברי“, כפי שהוא מצויר במוחם של הסופרים העבריים.

(א) תקורא העברי אינו מבחין מרעתו בין טוב לרע, אמת ושקר, אלא נותן צדק תמיד למי שמדבר אחרון, אחת היא מה שירבר.

דבר זה למדתי ממה שעל רוב המאמרים וההערות שבאו ב„השלח“ ע"ד ספרים חדשים שונים — אע"פ שנכתבו בסגנון נקי ולא עברו חקי דרך ארץ — הגיעו לידי אחרי כן מאת בעלי הספרים „תשובות“ כתובות בחמה גלויה או מסותרת, ורובן לא היו אלא דברים בעלמא מתובלים בחדודים ועקיצות, להשפיל כבוד המוכר, אצל אוה"ע תשובה על בקרת באה רק במקום שהמבקר נכשל בשקר או בטעות גלויה בהבנת הענין, אבל בנוגע לדברים התלויים בשקול הדעת ובטעם, כלל גדול הוא, שאין בקרת לבקרת, כי אם לא כן הרי אין לדבר סוף, ובהכרח סומכים בזה על דעת הקהל וטעמו, שיעד להבחין מעצמו עד כמה טענותיו של המבקר יש בהן ממש. אבל אצלנו, כנראה, מאמין הסופר, שעל דעת הקהל אי אפשר לסמוך ושאינו להקוראים אלא מה שאומר להם הבא אחרון, ועל כן משתדל כל אחד שיהיה הוא המאושר הזה. — וכל כך גדלה אמונת הסופרים

¹ עי' „השלח“ I.

בחסרון דעתם של הקוראים, עד שאחד מבעלי התשובות האלה — שחשובתו היתה מכוונת נגד הערתו אני, ועל כן נהגתי עמו לפנינו משורת הדין ונתרציתי לתת לה מקום, אלא שבתור עורך מצאתיה ארוכה ביותר ודורשת שניים שונים — יצא במכ"ע אחר לקבול עלי לפני הקוראים ולגלות "קלוני" ברבים, כי כזאת וכזאת דרשתי מאתו, בעוד "שאין כל צדקה למאשים לשנות את תשובת הנאשם הבא להצטרף". ולא ירא כלל הסופר הזה, שמא יבין הקורא מדעתו, כמה מן "הבטלנות" יש בדרישה כזו, שיהיה העורך מחויב לקבל תשובות ארוכות על כל הערה קצרה שיצאה מעטו, מבלי שתהיה לו רשות לשפוט על ערכן הספרותי ולשנות בהן דבר, כבשאר מאמרים; כלומר, שלא יהיה העורך רשאי לעולם לדבר קמנה או גדולה על ספר שיש לו בעלים חיים, מיראה, פן יבוא "הנאשם" וימלא מכ"ע שלו דברי הבל כאות נפשו, והוא יצטרך להדפיס מלה במלה!

(ב) הקורא העברי חושב את הספרות ל"עסק" כשאר העסקים, וכשם שאין "האיתיקא" של השוק מקפידה עם ההגנני המשתמש בכל הערמות והתחבולות בשביל להוציא לעז על "סחורתו" של חברו היושב בצדו, כך לא ירע בעיני הקוראים העברים, אם רואים הם גם את הסופרים מתנהגים ב"עסקיהם" הספרותיים "בדרך התגריים".

דבר זה למדתי ממה שמכ"ע פלוני משתדל להכניס בלב הקוראים, בקריצת-עין וברמזים כלאחר יד, שכ"ע אלמוני מטרות מכוונת "נגד חוכבי ציון ונגד הדת הישראלית". ואינו חושש כלל שמא יש בין הקוראים אנשים בני חרות, היודעים את השם הנאות לרמזים כאלה, ולבעליהם, והם יבואו ויתבעו ממנו עלכונה של הספרות, ונמצא שכרו יוצא בהפסדו . . .

(ג) הקורא העברי אינו דורש מאת הסופר, שדבריו ומעשיו לא יהיו כשתי מלכויות שאין האחת נוגעת באחרת. ואם הסופר גלה דעתו היום שברך פלוני מבוער הוא ומחר נראה כאלו הוא עצמו משתתף באותו דבר, לא יחמה הקורא על זה, אלא אומר בלבו: כך דרכם של בני אדם "פקחים".

דבר זה למדתי מתוך "הכרזה" אחת שבאה כאלו הימים במכ"ע "המליץ" (גיליון 70). שלשה ועשרים אנשים, ובהם איזו סופרים מפורסמים, מודיעים לכל קהל הגולה, שבלי ספורים נתאספו לקריאת המגלה בבית מר פלוני, "והרה"ח מר . . . דרש מענינא דיומא וישא כוס יין אה"ק" וכו' וכו' (ארבע שורות של "מליצה" בשבח אה"ק וינת) — ואז פתחו הנאספים את ידם הנדיבה "והרימו תרומתם כל אחד מחצית השקל לטובת אחינו הפועלים באה"ק". מובן מאליו כי כל "הנדיבים" באו בשמחתם, אחד לא נעדר, ובראש כלם — שמי אני החתום טטה, וכדי שלא יטעו הקוראים לחשוב, כי שני יוסף בן שמעון הם, נוסף עוד בחצאי עגול גם שמי הספרותי. והסופרים שחברו את ההכרזה הזאת לא חששו כלל, שמא נמצאו בין הקוראים אנשים היודעים השקפתי על הענין ויהיה קשה בעיניהם להאמין שאסכים גם אני להיות בין המכרויים על מחצית השקל, ושלא יולד חשד בלבם, אם אין כאן איזו גנבת דעת, ויחקרו וידרשו ויודע להם, כי ההכרזה הזאת נכתבה ונחתמה בשמי שלא בדיעתי וגם נגד רצונם של רבים מן הנזכרים בה בשמותם, וכי כל עיקרה לא באה אלא בשביל "להנקם בי" על הערתי ב"השלח" נגד פרסום הנדבות, וכי גם הדרשה של אותו "מר" לא זכתה להזכר פה אלא בשביל שהיתה מכוונת נגדי . . .

כך הם הקוראים לפי דעתם של הסופרים. אם כך הם באמת — אוי לה לספרותנו מקוראיה, ואם לא — אוי לה מסופריה; בין כך ובין כך — אוי לה . . .

אחר-העם.

משה קורדובירו וברוך שפינוזה.

נודע הדבר כעת ע"י חוקרים רבים, שעיקר שיטת שפינוזה באלהות: שהכל הוא אחד ואחד הוא הכל¹), לקח ממקור ישראל מבעלי הקבלה דורשי נסתרות, ועוד בימי חייו נשאל שפינוזה מאת רעו אלדענבורג בדבר הלמוד החדש הזה באלהות, והוא ענהו לאמר: כי אמנם כן דעתו,

¹ כונתו שאין במציאות זולתי עצם אחד, הוא אלוה, העומד בעצמו, והוא בלתי בעל קץ ותכלית, והתפשטותו הוא בלתי גבול, סוף ושיעור, וכל הנמצאים חיים וקיימים בו, ע"י גביעת המורה מאת שלמה מיימון דף ק"ד.

שהאלוה הוא הסבה הפנימית לכל דבר וענין, ולא הסבה החיצונית, הכל בו ובו הכל ינוע, וכי זאת למד מדברי הפלוסופים הקדמונים ומוקני היהודים⁽¹⁾. והנה כאשר לא הגיד שפינוזה בפירושו את שמות חכמי ישראל, אשר מהם לקח הלמוד החדש ההוא, חשבו חכמים רבים (כמו הפראפי וואכטער, ואחריו שלמה מיימון, ועוד), ששפינוזה לקח היסוד לשיטתו מדברי המקובלים האחרונים, מה שהורו בסוד הצמצום, וכה דבריהם בענין העמוק הזה: "כשעלה רצון הפשוט ברוך הוא לברא עולמות, באופן שיגלה להם אלהותו וגדולתו, הוצרך כביכול לצמצם את עצמו קודם בריאת העולם וצמצם עצמו בתוך עצמו, כביכול מעצמו אל עצמו ובתוך עצמו, ופנה מקום פניו בתוך עצמותו"⁽²⁾. אך לדעת גרעין לקח שפינוזה היסוד לשיטתו מדברי המקובל הקדמון ר' עזריאל מגרונא, שהורת הרבה שנים לפני לאמר: הוא (אין סוף) מבלי גבול אין חוץ ממנו וכו', והוא עיקר כל נסתר וגלוי⁽³⁾.

ואולם אף שהטיבו החוקרים להראות בראיות רבות, ששפינוזה לקח את יסוד שיטתו באלהות מדברי המקובלים שהיו לפניו בישראל, בכל זאת לא עלתה עוד בידם עד היום, אחר כל עמלם הרב, למצוא המקור הנכון בספרי המקובלים, שממנו נראה עין בעין, אך שיטת שפינוזה נובעת מדבריהם, וכי רוח אחד לשניהם. ועל כן גדלה שמחתו במצאי בתוך דברי המקובל הגדול ר' משה קורדובירו את המקור הנכון הזה, ונדע לי כי בעקבות משה הלך ברוך שפינוזה, וקרנים לו מירו. המקובל הנפלא ר' משה קירדובירו, הנקרא בשם רמ"ק, היה תלמיד הרב הגדול מהר"י קארו, וישב בעיר צפת, וחבר ספרים רבים בקבלה, ונפטר שם בן מ"ח שנה בשנת ש"ל, ס"ב שנה בערך קודם שנולד שפינוזה, ומחר"י קארו רבו אמר על קברו: כאן נגנו ארון התורה⁽⁴⁾. והנה מלבד ספריו הידועים: הפרדס ואילומה רבתה, חבר הרמ"ק עוד ספר יקר בשם: שיעור קומה⁽⁵⁾, ושם בפרק כ"ב יאמר בזה"ל:

"והקב"ה נהי' ביו"ד ספירות דאצילות, וביו"ד ספירות דבריאה, וביו"ד גלגלי רקיעא, ואם יעמיק המעיין בדבר זה ימצא איך כלנו יוצאים ממנו ונכללים בו, וחיים בחייו המושלחים⁽⁶⁾, וכל קיום הנמצאות הוא, ומה שאנו מתפרנסים מאלו הבריות הגרועות ממנו, נצמח והחי, אין אנו ניוונים בדבר שחוק ממנו, וימצא שענין זה הוא כגלגל המתגלגל ויורד ואח"כ עולה וכו'. והוא הוא — והכל אחד, ואין דבר בפרד ממנו, עם היות שהם מתרחקים הרחק אחר הרחק, הכל דבק בו ונכלל בו, והוא מתקיים בו, וענין זה יעמיק המעיין בדעתו ברצוא ושוב, וימצא שיש בדברינו אלה נסתר, ואין ראוי לגלותו אפילו מפה אל-פה, ואם יזכה הוא יעמוד על סוד ה' מעצמו, והזוכה לו אל יוציאהו מפיו, כי ענין זה מליבא לפומא לא גלוי" עכ"ד⁽⁷⁾.

דברי הרמ"ק האלה, הנפלאים מאד מאד ועולים בד בכר עם שיטת שפינוזה באלהות, היו לו לשפינוזה לעינים, ומהם עשה היסוד לשיטתו החדשה, אשר היא באמת אחרת גמורה, כפי אמונת ישראל מכבר. אך מה שהורת הרמ"ק בסוד כמוס, הורה שפינוזה אחריו בפרסום ובגלוי. וכפי הנודע, בהיותו עוד צעיר לימים שם שפינוזה מעיניו בספרי המקובלים הרבים, כאשר הגיד זאת בעצמו⁽⁸⁾, גם למד את חכמת הקבלה משני רבנים גדולים, הראשון היה ר' יצחק אבוהב

(1) עיי' אגרות שפינוזה אגרת כ' וכ"א.

(2) עיי' שער השמים מר' אברהם אורירא, מאמר שלישי פרק ז', מה שמביא שם בשם האר"י בענין סוד הצמצום, ועיי' שפע מל שער א' פרק ה'.

(3) עיי' גד"י חלק עשירי צד קפ"ג בהערה.

(4) עיי' בספר מלחמת מצוה והצד נחש מר' יוסף אירגאם ד' מ"ט ע"ב, ובספר שג"ג מערכת גדולים סי' ק"פ.

(5) בספרו אילומה רבתה פרק י"ג יאמר הרמ"ק: היום ה' אלפים ושכ"ז, ובספרו ההוא יזכיר את ספרו שיעור קומה בכמה מקומות. ומכאן נראה שהרבה שנים עוד קודם שנת שכ"ז חבר הרמ"ק את הספר שיעור קומה.

(6) מלשון הכתוב (ירמיה י"ז ח'): ישלח שרשיו ר"ל (כדברי בעל גבעת המורה ד' ק"ד): החפשמות, ובלעז אויסדעהנונג.

(7) שיעור קומה, דפוס ווארשא, צד ל"ב.

(8) עיי' בספרו מהעאלאגיש-פאליטי מראקי פרק ט'.

והשני הפילוסוף והמקובל ר' אברהם אירא¹). וזה השני הביא בספרו שער השמים את קבלת הרמ"ק בכמה מקומות, גם העתיק ממנו שם שני מאמרים גדולים. כי דברי הרמ"ק היו יקרים בעיניו מאד²; ועל כן אין פלא כי ידע גם שפינוזה ספרי הרמ"ק, ובקראו הדברים הנזכרים בספר שיעור קומה, עשו על נפשו רושם גדול ונמשך אחריהם ויצא להורות את שיטתו לאומות העולם. אבל שפינוזה לא אמר דבר בשם אומרו כדרכו, ולא הזכיר לטובה שמות חכמי ישראל, אשר אכל מפריהם וישבע מטובם, כאשר הראה כבר אל נכון הפ"י וואל בספריו היקרים, וגרעץ הראה לדעת, כי גם מספר שער השמים של רבו לקח שפינוזה דברים מבלי להזכיר את שמו. ומטעם זה לא הגיד שפינוזה, שהיסוד לשיטתו החדשה באלהות לקח מדברי הרמ"ק, והוא היה אור לנתיבתו.

דוד כהנא.

בספרות הילדים.

אם יבוא איש לכתוב תולדות ספרותנו העברית החדשה עד השנים האחרונות, יהיה עליו לציין קו מיוחד בתכונתה: כל הספרות לא נבראה אלא בשביל הגדולים שכבר עברו עליהם ימי נעוריהם. אל הקטנים, הילדים והנערים, לא שמו סופרינו לבם כלל. סופרינו, אשר כתבו ספרים על כל דבר הבל או העתיקו מכל הבא בידם, היו חושבים לעלבון כבודם, לו אמרו להם, לפני שנים אחדות, כי יחברו או יעתיקו ספר בעד הילדים, בעד תיגוקות של בית רבם. להיות סופר דרדקי, נחשב בקרבנו לגנאי ולחרפה; בעוד שהסופרים היוהר מפורסמים והחכמים היוהר מצוינים שבאומות העולם יחשבו להם לכבוד גדול אם דבריהם יקובלו ויקבעו בספרי למוד וחנוך. רק סופר אחד מצוין היה לנו כדור העבר ושמו א. מזו — שהיה, בכלל, איש מקורי — אשר לא התביש לכתוב גם ספר לילדים המתחילים ללמוד ש"ע ("אמון פדגוג"). הספרים: מסתרי פאריז, התועה בדרכי החיים, הנודד הנצחי, האבות והבנים, ספורי אב"ג ושירי גורדון וכדומה — זה הוא המזון הרוחני אשר נתנו לילדינו ונערינו בשנות השכנים והשמונים, ולא עלה על לב איש לשאול: עד כמה טבעי, נוח לעכול, מוזן ומכריא הוא מזון כזה לנפש ילדים ונערים. — והנה זה משנת תר"ן, לערך, החלה תנועה חדשה בספרותנו לטובת "הדור הבא אחרינו". ספרי למוד וחנוך, ספרי-שעשועים למקרא הילדים והנערים, הולכים הלך רוב בספרותנו, עד כי כיום יש תקוה לספרות-ילדים — טל של תחיה לעצמות אימתנו הזקנה. הספר "גן-שעשועים" לרוזינפילד, אשר התפשט בין המורים והמלמדים במספר רב מאד ואשר נדפס במהדורות אחדות כמעט תכופות זו אחרי זו, היה אות וסימן טוב לתקופה חדשה בספרותנו. תקופה ש,הגדולים נשמעים לקטנים". תקופה אשר בה החלה הספרות העברית להיות תכלית בפני עצמה ולא רק מעבר לחיים אחרים. ספרי הלמוד והמקרא הראשונים במעלה ובזמן הוברו בא"י. בני ירושלים ויפו עשו באמת הרבה במקצוע זה ולהם נאווה תהלה. בארץ רוסיא עלינו להודות להוצאת "העו"ם הקטן" של רבניצקי, וביחוד להוצאת "תושיה" בווארשוי אשר שמה לבה לילדי ישראל ולנעוריו להספיק להם במדה מרובה מזון רוחני שיש בו טעם ותועלת. גם החכרה "מרכי השכלה בקרב יהודי רוסיא" קצבה בימים האחרונים פרסים למחברי ספרי למוד לילדי ישראל שהיו כתובים בטוב טעם ודעת. זהו באמת אות חיים בספרותנו.

והחזיון היותר מצוין בספרות החדשה הזאת הוא, בלי ספק, "הגדות אנדרסן וספוריו"⁸ הגדות אנדרסן וספוריו הם כל כך נפלאים, כל כך מצוינים, כל כך נעלים ומלאים רעיונות עמוקים המעוררים, מרחיבים ומעשירים את המחשבה, הדמיון והרגש, עד כי באמת ראוי לשמוח, כי רכוש חדש כזה הובא לאוצר ספרותנו. סגולה נפלאה לרובי הגדותיו של אנדרסן, כי הן יכולות להיות מכוונות, על ידי שנויים קטנים, לרוח הילדים בכלל, לרוח הקטנים, התמימים וגם המתוככמים, והיו

¹ עיי' גד"ו לגראץ חלק עשירי צד ק"ע, ובסי ברוך שפינוזה מאת הד"ר קארנעל, צד כ"י.

² שער השמים מאמר שני פרק ו' ומאמר רביעי פרק ג'.

⁸ ה' אנדרסן, הגדות וספורים, כתובים עברית מאת ד. פרישמן. הוצאת אלכסנדר ז. כהן, ווארשא, תרנ"ז.

מאיוה עם שיתוי. ולא רק הילדים, כי אם גם הגדולים, ולא רק בעלי החלומות והרמיזות, כי אם גם בעלי המחשבה ימצאו בהן מעט מיוחד וחומר לרעיונותיהם ולהלך רוחם.

הפרופסור מיינר אומר: "ילדי העברים נבדלים מילדי העמים לא לבד ביפי תוארם, אבל גם בתוי פניהם המפיקים זיו החכמה ובעיניהם אשר דעת ומזמה נשקפות מתנה, אבל גם זאת אמת כי תמימות הילדות, הרגש החי והחלומות בהקיץ יחסרו להם. וחסרון זה נוטל מהם יותר משישים שבגן-עדן". אחת מאגדותינו הקדמוניות מספרת, כי בהיות אברהם אבינו בן שלש שנים הכיר את בוראו, ומסורה כזאת, יאמר הד"ר יעללינעק, תולד רק בקרב העם אשר בניו מתפתחים ומצטיינים ביתרון רוחם בעודם באביב שנותיהם. החכם ר' יהודה די מודינא מספר, כי בהיותו ילד בן שלש שנים הבין את ערך החכמות וקרא בכתבי הקדש בשום לב. היינה בהיותו בן חמש שנים היה מהתל נפלא וחציו השנונים קלעו אל השערה.

ולמען תת לילדינו ילדות תמימה, מהורה, ילדות נעימה, משיבת נפש ומחיה הרוח, ילדות המעוררת את הרגש והרמיון ויחד עם זה גם את השכל והמחשבה — אין טוב מתת להם הגדותיו של אנדרסן בהעתקתו העברית. וההעתקה העברית נפלאה היא במינה. רק מעתיק אשר נפשו נפש לירית, הוא יכול לתת לנו העתקה מצוינה כזאת. הגדות אנדרסן בשפת עבר הן יותר יפות, יותר נעימות ומושכות את הלב מבחרגוטן בשפה האשכנזית או הרוסית. וכמו שאנדרסן "מצא את המקצוע המיוחד והמובדל לעצמותו המיוחדת והמובדלה — בהגדות ושיחות לילדים" — כן מצא מעתיקו העברי את המקצוע המיוחד לו בתור מעתיק בהעתקת אגדות וספורים לילדים ולנערים. בהעתקות אחרות אין פרישמאנן יכול להשתחרר מעצמיות סגנונו המיוחד לו ומדרכי מבטאו וניביו התביבים עליו ביהודי, ואשר הוא משתמש בהם גם במקום שהם מקלקלים או מחשיכים את הכונה, ועל ידי זאת אין אנחנו מזכירים ברובי העתקותיו את סגנון המחברים שמהם העתיק ואת עצמיותם המיוחדת, יען כי סגנונם ועצמותם נבלעים בתוך סגנונו ועצמיותו של המעתיק. לא כן בהעתקת אנדרסן: שפת המעתיק אינה אלא מוספת חן ויפי, רך ונעם למלאכת מחשבת של המחבר.

ספר כזה יכול באמת לחכב את השפה העברית על קוראיה הקטנים והתמימים.

נקודה.

מחיי החסידים.

יש מספרים שאינם בני חורין מנמיות שונות ביחס אל החיים אשר הם מעבירים לפנינו. הגה יד הרמיון תוקפתם והם מתארים לנו את הענינים כהויתן — עד מקום שבכלל הכה האבייקטיבי שבאמן יכול להגיע — וכרגע יגבור "בשר ודם" שבהם, שסכל יסורים מאופני החיים הללו, והם מטשטשים בעצמם את הקיום של הצורות הנאמנות אשר עשו.

חזיון כזה אנו רואים בהספור "מחיי החסידים בפולין" מאת ע. נ. פרענק (ווארשא תרנ"ו). ספור שגם בלעדי "ציונים" אשר הוסיף המחבר, בתור מקורים למאמרי הצדיקים וספוריהם, "הלקוחים מספרי קדושי החסידים", — כבר אנו רואים מתוכו בעצמו, שהמחבר בקי בחיי החסידים ומהלכם ויודע לספרם בכשרון ובאופן קל ונוח ללב. אבל גם זאת אנו רואים מתוך ספורו, שהוא לא רק מביט ומתבונן במראות החיים הללו, כי אם עורנו לוחם בהן.

בשעה שהוא מביט, כמעט חודר הוא לתוך הנפשיות ומסתריהן ומעביר לפנינו את החיים בעצם תומם. אבל כיון שמתחיל בינתים ללחום בחיים הללו מעין "מלחמת ההשכלה את האולת", הוא מחרוב בעצמו מה שבנה ורואה צללים במקום אורות.

החווה האמתי אינו אלא רואה ומתבונן בחזיונות החיים, מבלי לשקול ערכם וחשבון שרם או הפסדם. הוא יודע שבני אדם מבקשים להם חשבונות רבים ובכל חשבון יש נשמת חיים מיוחדת, מר כדאית ליה ומר כדאית ליה . . . ולכן לא נוכל למוד את חיי החסידים לפי מתלך חיינו עתה ולהביט עליהם לפי מבטנו עתה. עלינו להתבונן עליהם כעל עולם שלם בפני עצמו. עולם מלא אנשים שלמים שחיים כך וכך, חושבים כך וכך ומרגישים כך וכך. ובכואנו לתאר אותם, עלינו לתאר רק "הפסוס" והעצמי שבהם, כלומר, רק אותם הצדדים והאופנים שבחיייהם, השונים מאלה אשר אתנו. אבל המספר שלנו מטפל יותר מדי באלה הצדדים מחיי החסידים שאינם אלא חיי

בני אדם, בין שהם חסידים או שאינם חסידים. חיי האהבה הם משותפים לכל בעל נפש, כשאר החיים הנפשיים, אבל בצורת האהבה יש תמיד קיום מיוחדים לכל איש ואיש לפי תכונת עולמו וחוגו הרוחני. גם החסיד אוהב, אבל הוא אוהב על פי דרכו, על פי "חסידותו"; בעוד אשר בהטרגדיה הקטנה של הספור (פלוני אוהב את פלונית והנאהבים והנעוימים נפרדים ביד חזקה) העיקר חסר: "החסידות" שבדבר, ואין בינה ובין שאר "מעשיות" כאלה ש"גבוריהם" אינם מעולם החסידות, ולא כלום.

אבל בכלל, הספור הזה הוא . . . ספור, לא רק מה שקוראים אצלנו בשם זה. מ"ב.

מהרת הלשון.

ראיתי מעשה ונוכחתי הלכה. בימים האחרונים רבו בכה"ע העברים הוכחים בין "מרחיבי" הלשון העברית ובין מתנגדיהם הפוריסטים, אלה המחזיקים בנושנות ומקנאים לטהרת השפה העברית קנאה גדולה. יש אשר נשמעו דברי הוכוחים האלה בנחת ובצורה נמוסית, ואז התענגנו עליהם. בין שהיו לחובה ובין שהיו לזכות; ויש אשר יצאו "כאף ובחמה ובקצף גדול", כאלו באו סופרים חדשים לקעקע ח"ו כל הבירה ולכבות את גחלת ישראל. למשמע הקולות האלה נולדה לפעמים התשוקה בלבי לחוות דעתי גם אני בדבר הזה. אלא שראיתי, כי החקירה בענין הזה היא עמוקה עד מאד וצריכה היא למתינות גדולה וסדרו הטענות ע"י באור רחב ולמודים רבים, מה שאין ספוק בידי לעשות כעת, לכן נשמטתי ממנה. ואולם בימים האלה הלך לעולמו האדון שטיפאן, מי שהיה ממונה ראשי על כל עניני הפוסטה והטיליגראפיה בממלכת גרמניה מיום הוסדת. האיש הזה היה חכם ופייסן, ומלבד מעשה תקפו וגבורתו בעבודת המלך אשר עליו, היה גם "מרחיב" השפה הגרמנית והצליח. לזה ראוי להציב לו יד ושם גם בספרותנו, ואולי נלמד ממנו דבר הפך.

כנודע נכנסו לשפת גרמניה מלים שאולות משפות אחרות לאין מספר. לא רק אלו המלות אשר נתאזרחו כבר זה מאות כשנה בשפה ההיא ולקוחות הן בעיקרן משפות יון ורומא; אלא גם חדשות מקרוב באו. כי לפני מאה וחמשים שנה בערך לא היתה עוד שפת גרמניה שפה ספרותית, וגם אלו הכותבים גרמנית למדו בתחלה לכתוב רומית (שפת כל המלומדים בימים ההם) או צרפתית (שפת כל המשכילים), ואולם השפה הגרמנית בזויה הייתה מאד, אין לה אז לא כתב ולא לשון, כאשר חרץ משפחה המלך פרידריך השני. ויען כי הסופרים היו מלומדים או משכילים וגם כתבו בשביל מלומדים או משכילים כמוהם, לכן עלה ערב רב של מלים זרות בשפה הספרותית, וגם גדולי סופריה, כמו ליסינג, גיטה ושילר, חטאו בזה. בפרט נתרבו אלו הכמויים הזרים בסגנון בתי המשפט והערכאות, הפוסטה וכו'. ואולם מראשית שנות המאה הנוכחית שמו הכמויים וסופרים את לבם לטהר השפה ולגרש את הזרים האלה מגבול הספרות הגרמנית. אבל כהיותם לאומיים קנאים ומפריזים על המדה, גם לא היו בקיאים בענינים עמוקים כאלה, לכן היו רוב דבריהם בעיני המשכילים כחוכא ואטלולא, ובתפשם מרובה לא תפשו מאומה.

בשלושים שנה האחרונות קמו "מטהרים" מתונים, וביניהם היו גם האדון שטיפאן המדובר ואחינו (שנפטר ג"כ באלו הימים) דניאל סנדרס, אחד מראשי המדברים בענינים כאלה. בשנת תרל"ד אסף שטיפאן בחשאי חכמים מומוחים, ובראשם את ירדו דניאל סנדרס, לטהר את סגנון הפוסטה והטיליגראפיה מכל ערב רב של מלים זרים, ועלה בהסכם כלם, לגרש שבע מאות מלים כאלה ולחדש במקומן מלות גרמניות. ויהי כאשר יצא צו ממנו אל כל פקידיו הסרים למשמעתו, כי משנת תרל"ה ואילך יהיו לשחק כמה בסוים ישנים בחדשים — "ותהום כל העיר". כלומר מכל עבר ופנה קמו הזורגליסטים לשחק בשטיפאן ובמרחיבי הלשון, ואין קץ להלהג ותהבל שהרבו בזה. לבזות את הדבר בעיני העם. ומה היתה אחרית דבר? שטיפאן היה איש חכם ולא השגיח בבת קול, והפקידים היו אנוסים לשמוע בקולו, ועכשוו כלנו מודים, כי דבר גדול עשה, ואין עוד ספק, כי זכה את השפה הגרמנית (העשירה מאד לגבי שפתנו העלובה) בשבע מאות מלות חדשות ועולות יפות. ולא זו בלבד, אלא שמאז חדש עוד כמה דבורים חדשים, וגם הם עולים יפים ומתערים בשפת גרמניה כאזרח רענן.

ומה היא המוסר היוצא מזה? כי אמנם באמת אין יסוד "למניחי הלשון" בעיקרה; אבל בעת קבלה כבר השפה מטבע מיוחדת ע"י התפתחות טבעית, יש ויש להעשירה ע"י אמצעים

שונים. שהרי כל השמות הטכנולוגיים הנהוגים בשפות חיות חדשו באמת "מניחי הלשון", כמו מלת טילוגרפיה והמסתעפים ממנה, מלת טילופון והפעל טילופוניון וכו'. ואולם החכם שטיפאן דבר גדול עשה, שתחינה המלות האלה גרמניות ולא זרות. אבל לא עשה הדבר הזה מעצמו, כי אם נועץ בחכמים מומחים ומצויים אצל הקירה כזו; גם לא הלך בדרך הקיצונים, הבאים בקרדומות על השפה, כי אם במתינות גדולה ובחכמה עמוקה הוציא מחשבתו מכה אל הפועל וגם הצליח.

בשפתנו אנו משתדלים עתה לאסוף אל תוכה כמה מלים משפות זרות, או לחדש בטויים חדשים. בין כך ובין כך מצדיק אני את הדין הזה. לא אביא ראייה מסגנון הביבלי, שגם בו נתערבו כמה מלות זרות, כי יודע אני, שלא הרי השפה בימי נעוריה, שאז מוכשרת היא כטבעה לעכל מאכלים כאלה, כהרי השפה אחרי בלותה, שאז על פי הרוב אין הזוג עולה יפה; אבל רק על פי הרוב, וביחוד בהיות הדבר נתון בידי בלתי מוכשרים לענין חשוב כזה. שהרי רואים אנו, כי חכמי המשנה (ואז כבר חדלה השפה להיות שפת העם) הכניסו מלות זרות או חדשו בטויים חדשים (תורמוין, מתריעין וכו') בשפתנו, ואלו הגרים קנו להם זכות אורח בשפתנו ונתישנו בצדק בה. ולא זו בלבד, אלא ששפתנו הלכה והתרחכה מדור לדור, כפי הצורך והנאות, עד דור "המאספים", שאז באה ריאקציה לישראל ע"י "המליצים" החדשים, שהיו ברובם שונאי התלמוד והספרות התלמודית, ותכלית סגנונם "הטהור" היתה לגרש את למוד התלמוד ולהשכיחו מישראל. סגנון הרבנים, עם כל מגרעותיו (כי אי אפשר לכתש, שהיו בו מגרעות), הוא סגנון חי ומלא עוז ותעצומות, בעוד שסגנון המאספים הוא דמיון הקב היוצא בקמע שלן; דבריהם הם סימנים ואותות, אבל לא תוי החיים והרגשה אנושית. בהשתדלנו כעת לחדש בטויים חדשים או גם לאסוף מלות חדשות משפות העמים, אנו עושים כטובי החכמים והסופרים בימים מקדם, אחרי אשר ת"ל פסקה השפעת "המאספים" בספרותנו.

הסופרים הבאים בטענה נגד "מרחיבי" הלשון מביאים לראיה את סגנונו של רפ"ס. והנה אין ספק בדברי, כי רפ"ס היה בעל כשרונות וסופר גדול; אבל סגנונו חסר תנועה חיונית. מראש מאמריו ועד סופם רק צבע אחד וקלסטר פנים אחד לכל דבריו. גם כל היצורים, אשר יתן דברים בפיהם בספרו, לכלם שפה אחת ודברים אחרים. אפשר שזה היה מתאים עם מעם הימים ההם; אבל בדורנו לא יפעל סגנון כזה כלום על לב הקורא. מבלעדי זה נראה, כי רק בספרים ובמאמרים נתענג לפעמים על סגנונו של רפ"ס, אבל אם נקרא הדברים הפשוטים שהודיעו כפעם בפעם אל קוראיו ע"ד עיניו "חשור", אז נרגיש חסרון גדול בשפתו. כי על פי הרוב הוא מכפיל הדברים, פעמים אין מספר, במלים ידועים נשנים ובכלל אנו מוצאים עניות גדולה בסגנונו. ואם נערוך נגדו את סגנון יל"ג אז נראה ההבדל: סגנונו של האחרון הוא חי ומלא רגש, חלוף ושנוי לעת הצורך, ותנועה חיונית בכל מאמריו.

"הרחבת הלשון" תהיה בעיקר ע"י השתמשות הסופרים בכמה בטויים שחדשו ושעלו ברעיונם, והיה אם ימצאו חן בעיני רוב הקוראים והסופרים, אז יתאזרחו מאליהם, כרעת "אחד העם" (וזאת היא דעה ישרה); אבל אין זה דבר מוכער, אם יקום סופר ויציע כמה מלות חדשות: אם יעלו לרצון, מוטב, ואם לא סופן להבטל מאליהן, עכ"פ ראוי להרחיק הקפדנות והרגזנות בדבר הזה. אם סופרים חדשים משתמשים בבטויים, שעוד לא בא החסם עליהם, אין אני מוצא בזה שום סכנה לספרותנו, ובדברי רבן גמליאל אומר: הם דבורים טובים הם יתקיימו, גם אם יבואו עליהם כל חסידיו הפוריסטים בקרדומות; ואם אין בהם ממש, הם בטלים וכלים מאליהם. אנו מוצאים "מחדש" גדול אחר בימים קדומים, הלא הוא ר' אלעזר הקליר, אשר לא עשה השפה כעיר פרוצה, כדברת הראב"ע, כי אם חדש בה בתריצות נפלאה המון בטויים חדשים. אלא לפי שלא השגיח על רוח השפה, לכן רוב חדושי בטלו. אבל עם כל זה, כמה ממליצותיו ומחדושי מלים שהמציא נכנסו בשפתנו וספרותנו.

סוף דבר: טוב לנו להחזיק במדת הסבלנות בכל פרטי החיים והספרות; כי אין לך דבר, שאין בו מעט מן האמת ומן התועלת, ועלינו לבור האוכל מתוך הפסולת. נגד זה טוב היה להציב גבולות בדבר האורתוגרפיה של המלים הזרות, לבלי לכתבן בתמונת הזרונות, אשר גם היא מסורה בדינו רק מימות "המאספים" ואילך. ככה"ק לא נמצא אותה, גם הספרות התלמודית תאמר: לא בי היא, ועוד בימי הרמב"ן לא ידעו את האורתוגרפיה הזרונות הזאת, כי אם הלכה היא

שנתחדשה בסוף שנות המאה הי"ח. הרמב"ן כתב ברוב באורתוגרפיה העתיקה וכן עוד ר"ד פרידלנדר, ורק בדור הבא אחריו בראו את האורתוגרפיה החדשה. אשר היא גרמנית ממש. ורק אותיות עבריות לה. עד"מ, כתבים בשנים האחרונות: אמעריקא, עמיגרציאן, פארלאמענט וכו' — היש צורה עברית למלות האלה? ומדוע לא נכתוב בתמונה התלמודית: אמריקא (או אמריקה), אמיגרציון (או אמיגרציא), פרלמנט וכו'? — אנב אעיר בזה, מה שטועים עד"מ הרוב בכתיבת מלות שמיות, אשר לכה"פ מלות כאלה צריכות לקבל בשפתנו תמונה שמית. עד"מ, כאשר נהרג השאח מפרס נצר-אלדין, כתבו במה"ע העברים: נסאראדן. נצר-אלדין פתרונו ישע הדת, כי "נצר" בערבית ובפרסית פתרונו מושיע. אבל נסאראדן מה הוא? וכן כתבים: הנענוס מאבעסיניען, וצריך לכתוב: הנגש מחבש, כי אם הם משתבשים ועושים מחבש אביסיניא, האם צריכים אנו להעתיק שבושם לעברית ולכתוב כזה? וגם תאר "נגש" עיקרו גם כן בשפת עבר, מפעל "נגש" ("נוגשו" העם). בדבר הזה יש לי להאריך הרבה, אלא שאין כאן מקומו ואחשך דברי לעת מצוא.

ד"ר ש. ב.

דורשי רשומות.

(השקפה על כותבי דברי הימים לעם ישראל.)

מאת ד"ר. שמעון ברנפלד.

א.

כל עם אשר יתחיל לרשום מאורעותיו זכרון בספר הגיע כבר אל מדרגה נכבדה בהתפתחותו הקולטורית. היסוד העיקרי בהתפתחות ההשכלה היא דעת את הימים שעברו; כלומר אוסף הקנינים הרוחניים של הדורות הקודמים שקמו לנחלה למין האנושי אם באמצעות החקירה והדרישה או ע"י הנסיון המעשי. כי גם האדם היותר שלם בידעותיו והרור היותר שלם בכשרונו לא יגיע אל מעלה נכבדה במושכלות, אם עליו להחל בכל מקצוע ומקצוע מראשית למודים. אוצר הקנינים הרוחניים האלה, אשר רכש לו המין האנושי בומן אלפי שנה, היא ההסטוריא ורשמייה. בלי רשמי ההסטוריא, שהיא תמצית הקולטורא מימים שעברו, אין השכלה אמיתית לשום עם.

כשמתחיל עם לרשום תולדותיו בספר, אות היא לו, כי כבר קדמו בו דורות רבים בהכרה הסטורית (שהיא המדרגה הראשונה במהלך הקולטורא), ובאלו הימים היו זכרונותיו שמורים אתו רק בקבלה והיו נמסרים אצלו מפה לאוזן. זאת היא ההתחלה, על דרך: „למען תספר באזני בנך וכן בנך . . .“, ובדרך זה נהגו כל העמים הקדמונים לאסוף את רשמי ההסטוריא, באופן שהיתה שלובה ואחווה בחיי העם בכללו והלך רוחו. ההסטוריא הזאת היתה מעין פיוט והיתה מסורה על הרוב גם בסגנון פיוטי, העם נצר אותה בתור שירה, אשר היתה שומה בפיו. וכן אומר הכתוב: „ויכתוב משה את השירה הזאת ביום ההוא וילמדה את בני ישראל“. זה היה מצב הדבר בימי ילדותו של כל עם. ההסטוריא לא נחשבה אז עוד לחכמה, כי אם לחומר שהשתמשו בו הפייטנים לחפצם, והיו רשמי ההסטוריא בעצם ספורי גבורים ונוראיי-עלילה. ואולם בלבושם הפיוטי לא שמו תמיד בדיוק את תמציתם ההסטורית, והיו כחומר ביד היוצר, מתמוזים והולכים ומקבלים צורה חרשה לפי ההשקפה הומנית. ובהגיע העם אל מדרגה יותר נכבדה בהשכלתו באו חכמים והצילו את ההסטוריא מידי הפייטנים ועשוה לחכמה וקבעו לה מטבע רשומה ונכרת, אשר לא תשנה צורתה. גם החל מני אז המנהג לרשום בכל פעם ופעם את כל המאורעות שעברו על העם זכרון בספר. ואין ספק כי הגיע כבר עם ישראל למדרגה חשובה במצב השכלתו, כאשר נצטוו: „כתוב זאת זכרון בספר“.

ואולם בימים הבאים, כאשר השתלמה החכמה הזאת והגיעה למדרגה חשובה, שמו חכמי לב את לבם, לעשות ציור כללי מרשמי ההסטוריא הפרטיים, כלומר: לאסוף את כל החומר הנמצא, את כל הרשמים הנודעים, לצרפם וללבנם, להשוותם זה

עם זה, לקיים עדות זאת על פי האחרת, או להזם אחת על ידי השניה, להשלים ספור אחד בלתי מובן ע"י פרטים נודעים לנו ממקום אחר; כי פרטי ההסטוריא עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. ולכל זה נחוצה דעה ישרה ושכל נמרץ יודע לשפוט נכוחה, סקירה עמוקה ובהירה, וגם רוח היה וחודרת לעומק הרברים. כי בהסטוריא אמיתית יש גם מעין פיוט או מעין נבואה, לחדור לעומק המקרים ולהבין הקשר הפנימי שביניהם והשתלשלות הסבות והמסוככים. ומפני זה צדק החכם פרידריך שלינגל באמרו, כי כותב ההסטוריא העושה מלאכתו בשלמות יש בו מעין נבואה, להבין מקרי הימים שעברו על אמתתם ולבון את הלמודים המוסריים היוצאים מהם.

עם ישראל, אשר יש לו כמה מעלות חשובות וקדומות בהתפתחות רוחו, יתפאר גם בזה, כי קדם הוא בספרי ההסטוריא על פי המדה שבררנו פה. כבר רמזנו למעלה, כי ראשית הקולטורא בכל עם ועם היא הפיוט, שהיא מסמנת את מצב הילדות, ואחרי כן יבוא הכתב בדבור פשוט, אשר בו נראה כבר סמני בנרות. ספרי הפרווא של עם ישראל קודמים לאלו של עם יוון, ובו בערך קודמים ספרי ההסטוריא של ישראל (כלומר אלו הכתובים עברית ומכילים גם תולדות המין האנושי בכלל ושל עמים אחרים בפרט) לאלו של היונים. כאשר שבו בני ישראל מגלות בבל (שנת 536 לפני התחלת המספר הרגיל) כבר היו נמצאים בידם קובץ תורת משה וספרי ההסטוריא (נביאים ראשונים) עד זמן גלות בבל. ואולם הירודות הכותב ליונים כתב לערך מאה שנה אחרי כן (בימי נחמיה בן חכליה), וספרו דומה בתכליתו המוסרית לספרי ההסטוריא של ישראל, בה במדה שאפשר ליוני להרמות בהשקפתו הדתית והמוסרית לכותב ישראלי. גם הוא הולך לשיטת המאמינים, כי יש דין בארץ וכי כל מקרי העולם נעשים על פי הנהגה מסודרת והשגחת נבואה מעל נבואה; כי "הן צדיק בארץ ישלם, אף כי רשע וחוטא".

אם יזכה עם לשם גדול ולהשפעה גם מעבר לגבול ארצו, או יתעסקו גם מבני הנכר בחקר תולדתו, או תהיה תולדתו לקנין כללי של כל עמי הקולטורא וידי כל החוקרים ממשמשות בה. בין אלו העמים הקדמונים, אשר זכו לשם כזה, עומד עמנו בשורה ראשונה. זה כאלפים שנה, אשר נתנו בו עמי ההשכלה את עיניהם; אחת היא, אם שפטו את מפעליו בעין טובה או רעה, אם מדרו לו במדה יפה או עומתה. חוקרי ההסטוריא השתמשו מני אז בתולדת עם ישראל, לפי מצב החקירה ההסטורית של דור ודור, להוציא ממנה הלמודים הנצרכים להם לפי השקפת רוחם. כי אמנם חוקרי ההסטוריא העוסקים בחכמה הזאת לשמה מעטים מאד, ומעטים מהם עוד אלה, אשר נכנסים הם לחקירה זו בלי משא פנים ובלי משפט קדום, למען מצוא האמת ואת אשר אחזה אניד", כדברת ההסטורי הגדול בימינו: ליאופולד נגקי. המדה הזאת היא משוכחת מאור, אבל קשה להרבה בה. ההסטוריא היא עצם האמת, לפי דברת אריסטו; אבל כשם שקשה לשכל האנושי לבוא עד חקר ההשגה האמתית בלי תערובת השגה דמיונית, כן אין בכחו להגיע עד ההכרה האמתית בהליכות ההסטוריא, בלי השפעת חזון לבו והלך רוחו. המקרים הנרשמים הם ביד ההסטורי כחומר ביד היוצר, והוא משתמש בהם כרצונו ועושה מהם דבר והפכו. לפעמים ישנה צורתם במתכון, יודע את האמת ומתכון למרוד בה. ואולם לפעמים ישנה החכם ההסטורי את צורת הענינים שלא במתכון, כי אם מפני שכן נקבעו הציורים בשכלו, לפי השקפתו ודעתו. כי בדרך של בו של אדם רוצה לילך, שכלו מוליכו.

לבקר אחרי תכונתם וערכם של ראשי החוקרים בתולדת עמנו — זו היא מטרת

מאמרי הנכחי. ואולם גם בחקירה כזאת אפשר הטעות על שני האופנים שהוכרתי. ואין אני מתנאה ומתברך בלבי לאמר, כי הגעתי אל עצם האמת; אבל בתם לבי התרתי לשפוט בלי משא פנים ולהוציא מלבי כל משפט קדום וכל נטיה, למען אהיה מוכשר להשגת האמת. עד כמה עלה הדבר בירי, יראו הקוראים והם ישפוטו.

ההסטוריא הנכתבת בראשונה בספרותנו היא, כאמור, זו שנמצאה בתורת משה וספרי הנביאים הראשונים. הספרים האלה (מלבד קדושתם הרתית החופפת עליהם) נכתבו בכשרון מאד נעלה ובסגנון יקר ופיוטי מושך את הלב. בהתחלתם אינו מוצאים, כי חתך הכותב בסנינא חריפא את קשר השאלה הקדומה ע"ד תחלת ההסטוריא, והוא בוחר בהנחה הרתית, כי הכל מחודש ברצונו של היוצר, וקושר את ספורי הרברים באדם הראשון, והולך ומונה הדורות ומאורעותיהם, עד שבא לראשית תולדת עם ישראל. בסגנון זה הוא משלים את ספורו עד זמן כניסת עם ישראל לארץ כנען. בספרי תורתנו המצוות הן העיקר וההסטוריא היא טפלה להן. ואולם ספרי דברי הימים הבאים כעין המשך לתורת משה¹ הם ספרים הסטוריים בעצם ונכתבו לשם הסטוריא.

בספרי ההסטוריא האלה נראה כבר פעולת איש כותב לשם מטרה מיוחדת, מטרה מוסרית. הכותב (או הכותבים) אסף את כל הרשומים הנמצאים, גם את זכרונות בני עמו השמורים בעל פה, ועשה מהם ציור כללי, על פי מטבע מיוחדת שטבע לו ברוחו. הכותב האמין באמונה שלמה, כי עם ישראל נבחר מכל העמים, המתהללים באילימים; יחוס העם הזה נודע ומאומת על פי הספרים הקדומים המקובלים באומה, ולפי השקפתו אין להטיל ספק באמתת הספרים האלה. הכותב יש לו המעלה היתרה, אשר בה נצטיינו בכלל כל בעלי כשרון ושׂר רוח בתקופה הקדומה הזאת, היא התמימות הטבעית (Naivität) השמורה בלבם, להאמין במה שהם מוצאים מפיהם, באופן שלפי דעתם אי אפשר להטיל ספק במה שקבלו הם ונודע להם. הוא מחויק באמונתו, כי עם ישראל מסור בהשגחה פרטית אל ממשלת הבורא, אשר בידו נפש כל חי וכל מקרי העמים, והוא מהשנא עדינא וזמניא, מהעדה מלכין ומהקם מלכין. בזמן שישראל עושים רצונו של מקום הם שוכנים בשח בארצם, אשר נתן להם אלהים, ובזמן שהם סרים מאחרי ה', הוא מגרה בהם שכנים רעים, להיות להם למוקש. על פי ההשקפה הרתית הזאת מסדר כותב ההסטוריא הישראלית את מאורעות עמנו מזמן כניסתו לארץ כנען עד יום גלותו מן הארץ. ההשקפה הרתית הזאת נמשכת כחוש השני מראשית ההסטוריא הישראלית, כלומר מראשית ישיבתם בארץ כנען, לפי הרשומים הקדומים, אשר בלי ספק אמתים הם בכללם. הכותב שם דברים כפי יהושע, כאשר זקן וזב בימים, כי ה' נתן לבני ישראל את ארץ כנען והוריש את גוייה מסניהם, למען יחזקו מאוד, לשמור ולעשות את כל הכתוב בספר תורת משה. ואולם אם יסורו מאחרי ה': "בעברכם את ברית ה' אלהיכם אשר צוה אתכם, והלכתם ועברתם אלהים אחרים והשתחיתם להם — וחרה אף ה' בכם ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה, אשר נתן לכם". הרעה הזאת נמשכת והולכת

¹ ספר "יהושע" מתחיל: "ויהי אחרי מות משה . . .". ונראה שזה המשך למה שקדם, וכן הוא קשר הספורים בספרים הבאים (שופטים, שמואל ומלכים), ואך למותר להוכיח, כי סדר אחד לכל הספרים האלה נסמכו זה לזה, אפילו אם לא נאמר, כי יד אחת קבצה אותם.

בכל ספורי הכותבים עד סיום התקופה בזמן הרבן הבית. רשמי המאורעות אמנם היו שמורים בספרים קדומים. כאשר כבר הודיע המסדר בעצמו; אולם אין ספק בדבר, כי חותם החזון הזה והמטבע המיוחדת המטבעה על פני ההסטוריא הישראלית בספרים שבידנו — נעשו בגלות ככל, בעת אשר באו כל דברי הנביאים וכל העם ראה עין בעין, כי צדקו כלם וכי על כן באה עליו כל הצרה הזאת, יען כי מאס בתורת ה' ולא אבה הלך בדרכיו.

ואולם אם גם הטביע המסדר את חותם השקפתו הדתית על פני הציורים האלה בכללם, בפרטיהם אתה מוצא צבעים אוריינליים. הספורים הבאים בספרים האלה הם ציורי הקולטורה הישראלית בזמן כניסת עמנו לארץ כנען עד יום גלותו מן הארץ. המסדר לא הניף ידו על פרטי הספורים, לשלול מהם את סגנונם ואת קלסתר פניהם המיוחדים להם. הוא שמר רק את הכלל, שיהיו כל הספורים מתאימים עם "הכלל העולה" מדבריו לפי העיקר הנוכח; אבל בפרטים לא דק. מזה נמשך ההבדל בסגנון הלשון והמליצה, וכן מוצאים אנו לפעמים סתירות בסדר המקרים והענינים. וכבר העירותי במקום אחר (מאמרי "ארנסת רנן ויחוסו אל היהדות", "השלה" כרך א' עמוד ר"ו), כי אלו הסתירות הן עדים נאמנים על אמתת הרשמים ההסטוריים האלה וכי עשה המסדר את מלאכתו באמונה, שהרי מי שמשנה פני הדברים למטרה מיוחדת ידקדק בדבר, למחות כל הרשמים המזכירים זיפון. וזה מראה לנו, כי המסדר בתום לבו אמנם השפיע מרוחו על הספורים האלה, כי כן נראו לו בסקירתו לפי הלך רוחו; אבל לא חש מלאסוף יחד ספורים סותרים זה לזה בפרטיהם, יען כי כן נמסרו לו הדברים בכתב ובתמימותו לא מצא בזה סתירה, או לא אבה להכריע, ומה שידע הגיד, למשל בדבר מלוכת שאול, אשר ממאורע זה וגם מראשית ממלכתו היו נודעים שני מקורות והאחד סותר בכמה פרטים את חברו, הנה המסדר הביאם שניהם מבלי להכריע משכלו ביניהם. כן בנוע לפנישת דוד עם שאול, שגם בספור זה מעורבים שני מקורות, והמסדר אספם יחד ולא השגיח בזה. ואמנם נודע מה שהשתדלו אחר כן המפרשים לישב הסתירה הזאת; אבל כאמור, אין צורך בדבר, ונהפוך הוא: הסתירות האלה (שהן נראות רק בפרטים) חביבות לנו כעדים נאמנים על אמתת הספורים בכלל. כי נמצא בהן שיחות שני מספרים נפרדים זה מזה, אשר רק בענינים קטני הערך לא בא ההסכם בדבריהם, אבל בכלל מתאימים דברי האחד עם דברי השני.

ולא רק במאורעות אנו רואים ברשמים הקדומים סתירה בין האחד להשני, כי אם גם בהשקפה הדתית (בנוע לפרטים). וגם בזה נאמר, כי חביבות עלינו הסתירות, המוכיחות עד כמה לא שלח המסדר ידו (בכונה!) לישנות את צורת הספורים שהשתמש בהם, נודע ומפורסם הוא, כי המסדר נהג בכלל את הכמות, אף אם הקריבו עליהן לנבזה, לשם אלהי ישראל. כי רוח אהבת ציון דוברת בו, והוא מקנא את קנאת מקדש ה' אשר בירושלים. לכן הוא מדבר גם בגנות אלה המלכים, אשר בכלל צדקו בעיניו, על כי לא הקפידו על הדבר הזה, כי בימיהם "הבמות לא סרו" — עוד העם מובחים ומקטרים בכמות". ואולם בתמימותו לא חש המסדר למחות את ספור שמואל ושאול, אשר ממנו נראה, כי בזמן מן הזמנים הותרו להם הבמות וגם אנשים אשר לא מורע אהרן הכהן הקריבו עליהן עולה ונרצה להם לפני ה'. גם אליהו התשבי הקריב עולה על הר הכרמל וה' ענהו באש. כל אלו הן סתירות, אשר כבר עמדו עליהן גם חכמי התלמוד והשתדלו לישבן על פי כללים שהמציאו בחכמתם. כן נראה מספור דוד בנוב עיר

הכהנים, כי בזמן מן הזמנים אכלו גם „זרים“ לחם קדש, אשר לפני ה', „אם נשמרו . . . אך מאשה“, אם כי זה סותר למה שנתקבל באומה (גם בזה התרו חכמי התלמוד לתרין הסתירה). ואולם המסרר לא שלה ידו לשנות ממשבע שמצא בספורים הנרשמים וסדרם בהריצות ובנאמנות גם יחד, ולכן יגדל כבודו בעינינו.

ובהיותו נוהר עד מאוד, לבלי הלביש את כל הספורים שמצא צורה אחת, כי אם לשלב אותם בציורו ההסטורי בתמונתם הקדומה, לכן עלה בידו להשאיר גם את הרשמים הקולטוריים אשר בספורים האלה. ובדבר הזה יקר מאד ערכם, בנתנם לנו ציור נאמן מהיי אבותינו, הליכות ביתם, אופן הנוכח, משאם ומתנם בשוק החיים ויתר הפרטים הנוגעים לחיי הקולטורא. הספרים ההסטוריים האלה מיהושע עד מלכים (ולזה נצרך מה שבא ממאורעות אבותינו ומדרכי חייהם בספרי הנביאים ומגלת רות) חשובים לנו על כי שמרו את תפקידם והעבירו לפנינו מחוות נהדרים מחיי עמנו הפנימיים במשך זמן ארוך, יותר משמונה מאות שנה. סגנון הספרים האלה וסדרם הוא פשוט מאוד ועם כל זה (או יותר נכון: בגלל זה) חוש של חן ושל נועם פיוטי משוך עליהם והם לוקחים לבנו ביפים והדרם הטבעי. באופן זה יש לנו בספרים האלה פעולה נכבדה וחשובה של הסטוריא אמיתית, הסטוריא אשר לא תמצא די ספוקה רק בספור מקרי הימים, בכרוניקא של ינדים ועצמות (כלומר ספור מעשים נחרים בלי המשך הענינים וקשורם הפנימי), כי אם תעלה עליהם בשר ותקדם עליהם עור ותפח בהם רוח חיים.

זאת היא חשיבות „ספר הספרים“, אשר אין דוגמתו. ככל פינות שאנו פונים נמצא, כי לא הוליד עוד שום עם ולשון ספרים כאלה, אשר נכראו לא רק בשביל מתיימעט, בשביל כת אחת של העם. כי אם קטן וגדול יתענגו עליהם. בהם ימצא עונג רוחני אין קץ חכם ופיישן כניטה, ומהם ירוו נחת בני אדם יושבי חשך וצלמות באפריקא, אשר זה מעט ננה עליהם אור הקולטורא. ספרי הירודות היו לעינים לגדולים וחכמי לב; ואולם ספרי ההסטוריא של כה"ק שומים הם כפי כל באי עולם.

בזמן בית שני פסקה הנבואה מישראל, גם שכינת הפיוט גלתה ממנו וחדלו מנעימי שיחה ונותנים זמירות בעמנו. ובו בערך ירד כבוד סדרו ההסטוריא בספרותנו. את זה נראה לעין, אם נדמה הספרים שנכתבו בתקופה הזאת (ספרי „דברי הימים“ ועזרא ונחמיה) אל ספרי ההסטוריא שנכתבו בגלות בכלל. לאלה המאחרים בזמן יחסר הסדר הנעים, הסגנון הנעלה וזיו החיים שאנו מוצאים בהסטוריא הקדומה, ועל כלם תחסר להם הקולורית הטבעית, נעימות הפיוט המרחפת על ספורי הספרים הקדומים. בכלל עלינו לאמר, כי בעת שהחל עם יון להראות כחו בסדרו ההסטוריא, בו בזמן חדל הכשרון הזה בישראל¹). גם

¹ צונץ היה הראשון, אשר בספרו ע"ד „דרשות היהודים“ (שנדפס עוד בשנת 1832) חזיקה, כי ספרי „דברי הימים“ ועזרא או ובי (כלומר נחמיה) אחד הם ונכתבו כלם למטרה אחת (לפאר ולרוגם מעלת בית דוד, אשר אז כבר סר שבט ממנו) בסוף מלכות פרס או התחלת מלכות יון, ר"ל בערך מאה שנה אחרי עולי הגולה בימי נחמיה. אחריו החזיק בדעה הישרה הזאת, אשר אין לפקפק בה עוד, החכמים מורס (בספרו „בקרת לספר דברי הימים“ שנדפס בשנת 1834) ואיכלר (בספרו הגדול תולדות עם ישראל), אשר המהדורא הראשונה מחלקו הראשון נדפסה כבר בשנת 1843). והנה העיד איכלר על עצמו, כי בא לידי הסכם זה מעצמו על ידי סקירה חודרת בספרים האלה; אבל עם כל זה הורה בהערה אחת שהוסיף למהדורה השניה (ח"א עמוד 227 ובמהדורה השלישית עמוד 246), כי קדמו בזה צונץ והוא לא ידע. לפי זה לא ייטב בעינינו, כי לקח הח" גרין את הזכות הזאת מצונץ (דו"ח ח"ב מחלקה שניה עמוד 420). ספרי „דברי הימים“ נכתבו בכונה מיוחדת, למחות את כל הרשמים הרעים של בית דוד ולפאר אותו אחרי כי גבר בית

נראה, שבספרי יהושע, שופטים שמואל ומלכים, ספורי הנסים והנפלאות, היוצאים מגדר הטבע ערוכים בטוב טעם וחוש של חן משוך עליהם. כי משיחיים הם לפי תומם בענות צדק ועם זה הם נשמרים מכל גוזמא והפלגה הנהוגה לרוב בספר "דברי הימים" (למשל, בדבר מלחמת אביה ומלחמת יהושפט, שאנו רואים גוזמאות והפלגות בלי הפיוט הנעים הנמצא לפעמים בהפלגת דברים). לעומת זה אמנם שמורים בספרים האחרונים האלה המון רשמים הסטוריים יקרי הערך, אשר השמיטם המסדר ספרי ההסטוריא הקדומים, יען לא עלו לרצון לפניו ע"פ מטרותו, לשכלל הציור ולפארו, ולכן הרחיק כל דבר המלאה את הקורא, אשר אין בו רק מספרים וזכרונות בלי ספור נאה ומושך את הלב.

האחרון שבספרים ההסטוריים של כה"ק הוא ספר "מגלת אסתר", אשר אמנם איננו נוגע לתולדה הכללית של עמנו, כי אם מה שקרה לו בעיר אחת חוץ לארץ ישראל, ואולם העיר הזאת חשובה מאד, כי היא "שושן הבירה" וקהלת היהודים היושבת בה היא היותר נכבדת בכל תפוצות הגולה, וגם נבורי החיון הוזה הם כלם חשובים ונכבדים מאוד. אבל עם כל זה, אי אפשר לנו להכניס הספר הקטן הזה אל מחיצת ספרי ההסטוריא, יען כי בספר הסטורי היסוד הראשון הוא, כי יסדר כמה ענינים מדור לדור (או לכל הפחות מקרי דור אחד שונים ורבים) ויאחדם לציור אחד, בעוד שמגלת אסתר תספר לדור רק מקרה אחד עם פרטיו, אשר קרה בזמן שנה אחת, וגם איננו ספור מקרה הסטורי, כי אם כעין רומן מחיי מלך אחד בארצות הקדם. הספור הזה דומה בערכו ההסטורי לספר "מגלת רות": אלא שהספור האחרון הוא נעלה ונשגב עד מאד בערכו הפיוטי והוא אחת המרגליות היותר יפות ונעימות בספרי הפיוט, אשר כמעט אין דוגמתו בשום ספרות; בעוד שספור מגלת אסתר אין בו ריח פיוטי בסגנונו ובחיוניו. ספור המעשה במגלת רות הוא פשוט בתכלית הפשיטות ומקיף רק חיונות מחיי אכרים, ועם כל זה יקח לבנו ביפו ובהדרו; בכל מאמר ומאמר ממנו נתענג על הדר הטבע ונריח ריח השדה אשר ברכו ה'; שיחות האנשים והנשים של החיון הוזה יצוקות הן בדפוס הפיוט האמתי החודר אל לבנו. ואולם ספור המעשה במגלת אסתר הוא נורא עלילה ומבהיל אותנו במקרי הנוראים והמחרידים את לבנו, אבל אין בו אף קורטוב של מליצה ושל כשרון פייטן החווה חיונות.

בספרים האלה נחתמה ההסטוריא הכיכלית, לפי תמונתה שבידנו כעת, אשר קבלה זה כאלפים שנה.

ואולם גם בימים הבאים לא חדלו לכתוב ההסטוריא הישראלית בלשון עברית, וכמה ספרים נכתבו אחרי כן עברית ויאבדו מתוך הקהל לסבות שונות או כי נשארו לנו רק בהעתקה יונית. החשוב שבספרי ההסטוריא של התקופה היא, תקופת המלחמה בין הצדוקים והפרושים, הוא ספר "מגלת חשמונאים" א', שנכתב לפני מות יוחנן כ"ג, קרוב למאה ושבעים שנה לפני חרבן בית שני. בימים ההם היה עוד כבוד החשמונאים חדש עמהם, אם כי כבר החלה עת הירידה למשפחה הזאת. בעת שחובר הספר הזה משל עוד יוחנן כ"ג, אשר הגביר חילים והרחיב את גבולות ארצו וגם נצר אמונים עד סוף ימיו, אשר אז נתן ידו אל הצדוקים. מחבר הספר הזה יספר לדור המאורעות שעברו

צדוק ודחה את זרע דוד ממלך על ישראל. בתקירה זו פתח צונץ בספרו הנזכר כחודו של מחט והחכם גיגר הוסיף עליו בחכמתו ובחקירתו בספרו "אורשריפ" (הבאתי תמונת דבריו בספרי "דור חכם" עמוד 68—69).

על עם ישראל, מעת פרץ ריב אחים בין שלומי אמוני ישראל, עד ראשית ימי מלוכת יוחנן כ"ג, ובנוגע לקורות הימים האחרונים, כלומר זמן עשרים ושש שנה שמלך יוחנן-הורקנוס, הוא מרמז לעיין בספר "דברי הימים" ליוחנן (אשר נאבד ברבות הימים). ספר "מגלת השמונאים" א' נכתב במקורו עברית ולרוב השיבותו נעתק יונית, כרוב כה"ק, שנעתקו אז יונית, אבל לא נתקיים לנו במקורו הראשון. כי מלכי בית השמונאי סרו מהר מן הדרך הטוב ויתנו ידם אל הצדוקים האריסטוקרטים. ויהי כאשר נברה יד הפרושים והם השביעו את חותם השקפתם המדינית והדתית על היהדות, הרחיקו בורוע את הספר המדבר בשבח המשפחה החושאת הזאת ומציב שם ושארית לגבורותיה ולרוב חסדיה עם ישראל. ובאמת יצר לנו מאוד על אברן ספר נחמד כזה במקורו העברי, אשר, לפי שנראה גם מהעתקתו, כתוב הוא ברוח ספרי ההסטוריא הקדומים. הראשונים בזמן ובמעלה. סגנונו הוא פשוט ומלא עוז ותעצומות, גם השקפתו היא השקפת האומה הישראלית בתור הזהב אשר לה. המחבר ישים בטחונו באלהים ויאמין בהשגחה אלהית המנהגת את העולם במדת הרין והרחמים גם יחד; אבל סגנונו רחוק הוא מסגנון האפוקליפסי (הנבואי) של ספר דניאל, ועם עוצם בטחונו בה' הוא מאמין גם בהשתלשלות סבות טבעיות ובפעולה אנושית. השקפתו היא השקפת מיטב ההסטוריים העבריים, כי לב אדם יחשב דרכו, להניע אל התועלת והמטרה הישרה, ואולם מה' מצעדי נבר כוננו, וטובה גבורה עם הבטחון בה'. לכן הוא מוצא נחת רוח במעשי גבורותיהם של החשמונאים, אשר אמנם בטחו באלהי צורם, אבל לא אמרו כאותם החסידים שבומנם, כי יקוו רק לתשועה נסית אשר תבוא, "עם ענני שמיא". בזה עולה הספר החשוב הזה הרבה והרבה בערכו על הבאים אחריו ממקצוע זה, כמו ספר "מגלת השמונאים" ב', שנכתב בימי המלך הורדוס בלשון יונית, אשר נמצא בו כבר ריח הספרות האלכסנדרית, דברי הבאי ודברים בטלים למכביר ובסגנון זה כתובים כל הספרים "ההסטוריים" של התקופה האלכסנדרית. ובאמת הוא דבר נפלא לראות, כי אלה היהודים שלמדו אל דרכי חכמי יון בהלך רוחם ובארתות חייהם לא השכילו לכתוב כמה ספרי הסטוריא, ובעת פריחה כתיבת ההסטוריא היונית ירדה זו של ההסטוריא הישראלית בערכה המדעי ומצאה די ספוקה בהמון הזויות והלומות בשלים והבלים אין קץ. בסוף מלכות יוחנן כ"ג, כלומר בזמן ירידת מלוכת בית השמונאי, חדל הכשרון ההסטורי בישראל, כאלו ביחד עם רפיון נחו בתור עם וקבוץ מדיני פסק גם כשרונו לכתוב פעולתו ההסטורית וזרון בספר.

הדבר הזה היה הולך ומתמיד בעם ישראל כל זמן בית שני. אין להכחיש הנודע והמפורסם, כי עמנו עשה חיל בכמה מקצעות אחרים והתפתח ברוחו בתקופת הסופרים והתנאים וכמה קנינים רוחניים חדשים רכש לו בעת ההיא. אבל הכה הפיוטי סר מעליו וגם כשרונו ההסטורי לא היה לו עוד, לכתוב או לסדר עניני תולדתו ומאורעותיו, כמו שעשו הראשונים. מוזן ההוא נשאר רק רשומים בסגנון הכרוניקא, אבל לא ספר הסטורי. ואולם אחרי חרבן בית שני קם לישראל סופר גדול ורב המדעים, אשר אמר להחזיר עטרת ההסטוריא הישראלית ליושנה, הוא הסופר והמצביא חיל ישראל בפולמוס של טיטוס יוסף בן מתתיהו הכהן, אשר ספריו ב"קדמוניות ישראל" וע"ד "מלחמות היהודים" ברומאים זכו לשם גדול ואוצרים באמת כמה ידיעות חשובות. גם כתובים הם בכשרון מאוד נעלה, ונראים הדברים, כי ספרי ההסטוריא הקדומים בישראל וכן ספרי היונים במקצוע זה השפיעו עליו יחד לטובה. כנודע, חבר יוסף הכהן בתחלה את ספרו

„מלחמות היהודים“ בעברית (ואבד זה הספר ממנו, במרוצת הימים) וחזר וכתבו יונת, בשבעה ספרים, ובתמונה זאת נשאר בידנו עד היום הזה. אחרי כן כתב את ספרו „קדמוניות היהודים“ (בעשרים ספרים), היינו מראשית הימים עד פולמוס של אספסינוס וטיטוס, ספרו נגד אפיון, אשר יכול ג"כ מאורעות מחיי האומה הישראלית, וקורות ימי חייו, אשר כתב בשביל להציל כבודו מגדופי הסופר יוסטוס מטבריא.

הסופר הנעלה הזה, אשר ספריו היו לעינים לכל העוסקים בכתבת ההסטוריא הישראלית, איננו חביב ביותר לעם ישראל ולא זכה לשם טוב במחנה עמנו, בגלל מפעליו בתור מצביא חיל העם נגד הרומאים, וכן בגלל פרטים רבים בספריו, אשר בהם הכריע את הקף לזכות הרומאים ולהוכיח עמו הנתון למשסה. ביחוד הגדילו בימים האחרונים את עונו ונגדשו עליו את הסאה, לציייר אותו בתור „הנף ובוגד בעמו“, על פי הציור שנתן לנו החכם גרץ בספרו הנודע, שנתקבל כתורה שלמה בתפוצות הגולה. והנה אין מן הראוי לאחוז בקצה השני שכנגדו, להכריע הקף לזכותו ולחפזת על כל פשעיו. אבל חושב אני, כי לא נהגו עם האיש הגדול, רב המדעים והכשרון, כיאות לכל שופט נכוחה, לבלי לרוץ את כל אדם כי אם לפי זמנו ומקומו ולפי המאורעות שהקיפוהו. כן עלינו לזכור תמיד מטרת ספריו, כי בעצם כתבם לא לאחיו בני אמונתו, כי אם להרומאים והיונים וכל משכילי הדור בימיו, אשר אז רבה מאד השנאה לישראל מכל עבר ופנה, והיתה כונת יוסף הכהן ללמד סנגוריא על עמו ולהפך בזכותו. והנה אמת הדבר, כי החכם גרץ איננו דן יחידי בהוציאו משפט קשה כזה על יוסף הכהן. כמוהו הוציאו משפטו לחובה גם חכמים אחרים. החכם הגרמני גפריור (Gfrörer) אמר על יוסף הכהן, כי הוליך שולל את בני עמו ואת הרומאים גם יחד, ובגד בוגדים נמצא בכל מפעליו נגד עמו וגם לאידך גיסא. ובדברים כאלה דן דינו גם הסופר הצרפתי פילריש שאל (Philarète Chasles). ואולם אם נחקור על הענין בלי נטיה לשום צד ובלי משא פנים, נמצא, כי ביותר יצדקו דברי איבלד על אודותו, אשר שפט משפט צדק, להצדיק את יוסף בן מתתיה במקום שראוי להצדיק, ולהרשיעהו במקום שבאמת העוה את הישרה וחטא לעמו. לפי דעתי קלע החכם איבלד אל מטרת האמת בענין המדובר, ומשפטו נוכל לקחת לנו לקו בדברנו על אודות הסופר החרוץ הזה. בתור מצביא חיל ארץ מולדתו ובתור כותב מאורעות עמו. ולפי שהענין בפני עצמו חשוב מאוד, ישאו לי הקוראים אם אאריך בו מעט, ומה גם כי בכמה פרטים קשור הוא בנושא המאמר הנכחי¹. תחלת הקירנתו תהיה על דבר מעשיו של יוסף הכהן בפולמוס הנורא, אשר בו כבה נר ישראל והורס קבוץ המדיני של עמנו. ידוע הוא, כי השתתף הוא הרבה במלחמה הנוראה, בהאבק עמנו עם מלכות רומא. ואולם מראש לא הזה יוסף בן מתתיה עתידות טובות למלחמה הזאת וידע כי אחריתה תהיה מרה. הוא היה כבר ברומא לפני פרוץ המלחמה וידע את תקפה וגבורתה של האומה הזאת, אשר לא יתיצב עם בפניה. מהשקפה זו פחד מאוד, פן יכבה נר ישראל, בקומו לנתק מוסרותיו ולהסיר עול רומא מעל צואריו. דעתו זאת היתה גם דעת כל חכמי ישראל וגדוליו בימים ההם, והיא דעה ישרה וצודקת מאד לפי השקפת כל איש חכם, הרואה

¹ דברים מהחכמים ע"ד יוסף הכהן בתור מצביא חיל הגליל, בתור בעל בעמיו ובתור סופר הדורות, השמוע גם ר' מרדכי יוסט (בנספחות לחלק הראשון מספרו „תולדות היהודים“). אלא מפני שהיתה החקירה עוד אז בטוב הילדות (החלק הזה נדפס בשנת תק"ס) וגם הוא עצמו בעת ההיא עוד ילדות היתה בו, לכן לא נהרר מכמה משפטים זרים ומתמיהים.

את הנולד ואיננו נחפו במעשיו, להביא את עמו לירי סכנת המיתה. הן אמנם סבלו אבותינו מאוד תחת עול הרומאים העריצים, וביחוד בימים האחרונים לפני המלחמה משלו בו נציבים חמסנים ואנשי בליעל, אשר גולו משפשו ומצו דמו כעלוקות. אבל עם כל זה צדקו חכמי ישראל, אשר דברו על לב העם, לבלי ידחק את הקץ, כי אם ישא ויטבול בדומיה את אשר נטל הזמן עליו, עד כי תהיה הרוחה. ואמנם לא נדע, מה היה לולא פרצה המלחמה הנוראה הזאת וזו שבפולמוס האחרון בימי הדריאנוס קיסר; אבל אין ספק בדברי, כי לא היו נהרנים בני עמנו לאלפים ולרכבות וגם לא היו נפורים לכל רוח, כאשר קרה להם לרגלי המהומות והמבוכות. אפשר לנו להצדיק את העם בריבו ולומר, כי סוף סוף לא משל ברוחו, לסבול את כל התלאות שבאו עליו לרגלי נציבי רומא; אבל בשביל זה לא נאשים את המתונים והאוהבים עמם באמת, אם יעצו לעמנו, כי לא יתגרה ברעה. כל מי שחושב, כי עמנו הקמץ והדל היה מתגבר על רומא, אלמלי היו כלם בעצה אחת, טועה הוא לפי שקול הדעת. כלומר, אי אפשר לנו להוכיח טעותו במופת הנדסי, אבל לפי מצב הענינים ומהלך המקרים אז, אין ספק לנו, כי סוף סוף היו הרומאים גוכרים על עמנו, אפילו אם היו כלם בעצה אחת. כזאת היתה גם דעת יוסף הכהן וכזאת היתה אז דעת כל חכמי ישראל, אשר חרה להם מאוד על קנאי ירושלים, שאמרו לכבות את נחלת ישראל.

נוסף לזה גלוי וידוע לנו, כי בשעת חירום כזאת על פי הרוב רק עניי עם הם מתלהבים למלחמה עד הקצה האחרון; אבל חשובי האומה וגדוליה חסים על הרכוש הגדול וחמרת, הארץ שיהיו למרמס בעת כי תהיה מלחמה בארץ. הם ידעו אז, כי עם רומא יבוא בחיל כבד מאד וישים את כל ארץ ישראל למשסה ויחרוב את פרי עמל העם. כן ינותקו במלחמה כזאת כל מוסרות חיי המדינה, ושוד וחמס ירבו בארץ. לכן אין להשתומם, כי על פי הרוב חרדו גדולי האומה על הרבר הזה ויאמרו להחזיק בשלום כפי יכולתם. ובאמת מספר לנו יוסף בן מתתיה למדי, מה עשו אז קנאי עמנו, אשר בחרו ובאש שפטו את הארץ, ולא הכדילו בקנאתם כי עזה ובעברתם כי קשתה בין רומאי ובין יהודי אוהב שלום, אשר הרגוהו בתור „בעל ברית הרומאים“; כדרך כל המתפרצים, לשנוא בעברת ודון את כל אלה מבני עמם, אשר לבם לא ילך במועצותם. כן עשו עד"מ גם אנשי המרידה בצרפת בסוף שנות המאה הי"ח, לדרוף באף את כל מי אשר לבו לא היה שלם עמם להתחבר להם. ואולם אלה אשר ירשעו את יוסף מקילים להם הרבר מאד, בהטילם חשד על עדותו, ואומרים כי שקר ענה בראשי הקנאים ורק שנאתו להם מדברת מתוך גרונו. יען הכירו את מדתו וידעו כי בוגד הוא ונבלה עמו. אבל מדת היושר אומרת, כי כשם שהחוב עלינו לדון את האנשים האלה לכף זכות, כי אפשר שהפליג יוסף בעדותו, כן אין לנו הרשות להחזיקו כלו בדאי, ובפרט אשר השכל מכריע, כי באמת כן היה הרבר, יען כן מונח בטבע כל מרידה ומלחמת אחים. וכבר אמר מירבו בהתנצלות על מאורעות כאלה: „אין המתפרצים מפני אדוניהם רוחצים את ידיהם במיץ שושנים“.

ואולם יותר תצדק טענת אלו, אשר יזמינו את יוסף הכהן לדין, על כי התמכר לקבל עליו משרה נכבדה ורבת התוצאות, כמשרת מצביא חיל הגליל, בעוד שלבו כל עמו ולא האמין באפשרות הנצחון. לכן הם חושדים אותו, כי במתכונ לקח המשרה הזאת על שכמו, כי כמהו כאנריס המלך היו עם מלכות רומא, וחפצו היה למסור את ארץ

הגליל בידי האויבים, כאשר עשה באמת, וסופו מוכיח על תחלתו. והנה בעצם הטענה יש קורטוב גדול של אמת, כי אמנם לפי תכונת נפשו ומחשבותיו היה לו לנער הצנו ממשרה כזאת, אשר ררשה ממנו טרם כל דבר: אומץ לב והתלהבות עצומה וקנאה גדולה לכבוד עמו, כאשר עשה יוחנן מגוש חלב. ואם לא נבוא אתו במשפט, על כי חסרו לו התכונות האלה, לא נאבה סלוח לו, על כי לקח לעצמו עטרה שאינה הולמתו. אולם כל זה לא יוכיח לנו, כי באמת מראשית הדבר חשב לעשות נבלה וכי בודן מסר ערי הגליל בידי האויב. ידוע הוא, כי בראשית המלחמה משלו עוד המתונים (כטבע כל מרידה ומלחמה כזאת, כי בראשיתה יעמדו בראשה אנשים מתונים, אשר לבסוף ידחו ע"י הקנאים הנלהבים והנפרזים), והם מסרו את הפקודה בידי אחד מחברתם, נצר משפחה נכבדה. ויוסף הכהן מטבעו היה רודף אחרי הכבוד ואיש מתהלל במתת שקר, ויקבל הפקודה הזאת, שלא היתה לפי רוחו. כבואו לערי הגליל שקד לבצר הומותיהן, אבל מיד קמה נגדו שנאת הקנאים הדימוקרטים, אשר לא האמינו בו ומתחו עליו קו חשד, עוד טרם החלה המלחמה. הדבר הזה היה לו למוקש. בודאי לא הראה יוסף הכהן כשרון גדול בדבר, לעמוד בפני האויבים; אבל אין לנו שום ראייה, כי בכונה מסר עם ישראל להנהיג, ומה שלא אבה לקבור עצמו תחת חרבות ארץ מולדתו, כמו שעשו כמה קנאים אוהבי עמם, אין להאשים אותו כל כך, כי אכן רוח הוא כאנוש. נפוליון הגבור, אשר עמד בקשרי מלחמה פעמים אין מספר וחרף את נפשו למות על שדה קטל, לא אבה לשים קץ לחייו, כאשר עבר עליו הכוס באחרונה ונפל בידי אויביו, ואולם שאול המלך לא אבה לנפול בידי פלשתים וישם קץ לחייו. דבר זה תלוי בטבעו של אדם ואין דנים עליו. אנו, אשר נמצא חפץ בספריו של יוסף הכהן, נשמח על כי בחר בחיים ולא אמר: תמות נפשי עם בני עמי¹.

כבר היה מי שהמשיל את יוסף הכהן לירמיהו הנביא, אשר שניהם ראו בעני עמם בשבט עברתו, בעת נחרב בית תפארתו וישראל הלך שבי לפני צר. גם שניהם ראו כל זה מראש והזהירו את בני דורם, לבלי יתגרו ברעה וכבו את נחלת ישראל. ואולם כבר העיר איבלד בצדק, כי כמה מעלות טובות להנביא, אשר בכה על חרבות עמו, על יוסף הכהן, אשר גם הוא הצטער על אחרית ישראל ואולם ישב שאנן ושלח הכיכל עונג.

1. מרת, "אומץ לב" (למות כוח גבורים) היא כאמור מתת הטבעי ואין באים בטענה על איש, שתהסר לו המדה הזאת. אבל יוסף היה איש מתהלל ומתפאר, ובעצמו ספר, באיזו "תחבולה" הצליח להציל נפשו מידי בני עמו, אשר אמרו למות עמו (מלחמות היהודים, ספר שלישי, פרק ג' ס"ה-ס"ו), ואנו רואים בזה סימני פתיות גדולה, הפלוג בשבת עצמו ולפרסם "ערכתו" ושומח זה אינו מרגיש, עד כמה הוא משפיל בזה את כבודו. מאוד יצדקו בזה דברי איבלד, כי המעשה בעצמו איננו רע כל כך, כמו התפארו בו. ואולם בנוגע לספר פגישתו באספיינוס (שם ס"ה-ס"ו), הנה נודע כי דומה הוא למה שמובא בגמרא ע"ד פגישת רבן יוחנן בן זכאי באותו אספיינוס עצמו, וכמעט דומים שני הספורים האלה מלה במלה. אבל אין לנו לחשוד את יוסף, כי גם בזה התהלל במתת שקר. אמת הדבר, כי אין אנו מאמינים בגבואתו אשר שרתה עליו לפי ספור, אבל אין ספק, כי הוא בעצמו האמין בזה, וכן האמינו בו אספיינוס ובנו טיטוס; ואין זה יוצא מגדר האפשרי, אם נכיר את תכונת הרומאים, שאפילו המשכילים שבהם היו מנחשים ומקוננים ומאמינים בכל רמז ע"פ קסמים ונחוש. ספרו ע"ד "מלחמת היהודים" היה לעיני טיטוס, אשר מצא הן בעיניו מאוד, ועל ההעתק שלפניו כתב בעצם ידו, כי ראוי הספר לפרסום, ויצו לעשות כזה (חיי יוסף ס"ה-ס"ו), ובודאי לא היה מפרסם שקר גמור כזה על פני טיטוס, אלמלא ידע, שבאמת קרה לו כן עם אביו אספיינוס.

אשר נתן לו קיסר רומא במתנה. הנביא ירמיה נשאר בין עניי עמו והתענה עמו, ואולם יוסף הכהן התענג על רוב טוב ביד המלך. אבל עם כל זה אין לשכוח, כי שם תמיד את לבו להטיב עם בני עמו כפי יכולתו. הוא האמין, כי בהכנעו לפני מלכי רומא ובהצמידו להם חונק ייטיב את גורל השבויים, ואולי יעלה בידו לבנות חרבות ירושלים ברשיון הקיסר (איבלר ח"ו עמוד כ"ד). ובאמת כמה פעמים עלה בידו להועיל לעמו, אשר אז רבו אויביו מכל עבר וסנה.

אם עלינו לראות חובה בכמה פרטים של חיי האיש הזה בתור מצביא חיל הגליל ולוחם מלחמת ישראל, הנה אין ספק בדבר, כי בספריו ההסטוריים עשה דבר גדול ומפואר מאד ושמו ראוי לברכה על הדבר הזה. גם נראה בכל מפעליו הספרותיים, כי תמיד היתה כונתו להציל כבוד ישראל, אשר חרפוהו צריו הרבים. יוסף הכהן היה מלמד סגנוניא לעמו, ולכן אנס לפעמים האמת למען הגדיל כבוד ישראל, ועל זה אנו קוראים: „גדולה עברה לשמה“. בעת ההיא הרבו סופרים יונים לדבר בננות ישראל ולשים את תורתה, מנהגיו הדתיים ודרכי חייו ללעג ולקלס בעיני כל המשכילים והמלומדים המדברים יונית. מלבד הנבל אפיזון הנודע, איש פטפטן, כתב בלהג הרבה, בסגנון צוררי ישראל שבימינו, אהבו אז גם סופרים ופייטנים מפוארים למלאות פיהם שהוק על דבר מנהגי הדת הישראלית. עוד קודם לזה היו שני גדולים, ציצירו והורציוס, מלעיבים בישראל ומלגלגים על דתו. ובימי הראשון היו שני סופרים יונים מהאי רודס, פוסידוניוס ואפולוניוס (מולין), אשר שניהם דברו סרה על ישראל ואספו כל מה ששמעו מבני דורם (ובפרט מבני אלכסנדריא והיונים היושבים באזיא הקטנה ובסוריא) רע על היהודים (יוסף בספרו נגד אפיזון ספר ב' פרק ז'). כן חבר לסימכוס האלכסנדרוני ספר נגד עם ישראל ואסף בו כל החרפות והגדופים שנתפרסמו לרעת העם הזה מראשית היותו על האדמה (איבלר שם עמוד צ"ד); ובכלל הצטיינו האלכסנדרים בהשליכם שקוצים על בני ישראל עם עברתם, ויברו מלבם דברי שקר ותרמית, למען השפיל כבוד עם ישראל. נגד תרבות בני בליעל אלה יצא יוסף הכהן, להציל כבוד ישראל ולעמוד בפרץ.

יוסף בן מתתיה הכהן הוא הראשון בישראל שעסק בכתיבת ההסטוריא במובן המדעי. אין בספריו הסגנון הפיוטי של ספרי ההסטוריא בכתיב הקדש, גם תחסר לספריו התמימות הנעימה המרחפת על ספורי כה"ק, המשיחים על פי הרוב לפי תומם. ואולם נגד זה נראה כבר בספריו הסדר ההגיוני, אשר בו מצטיין סדור ההסטוריא בספרות היונית. התועלת הגדולה, אשר אנו מוצאים בספרי יוסף הכהן תחל בתקופה אשר בה יחדלו ספורי כה"ק ומני אז נסתם כל חוץ. יוסף הכהן אסף את כל הרשמים ההסטוריים מומן מלכות פרס, מלכות יון, החשמונאים, ממשלת הרומאים ומלכות הורדוס עד זמן חרבן בית שני, ואין ספק בדבר, כי רוב הרשמים האלה, הוקרים מאד לבנין ההסטוריא הישראלית, היו נשכחים ממנו, אלמלא נתן להם יוסף שם ושארית בספריו¹.

¹ אחרי אשר נתפרסמו ספרי יוסף הכהן כתב בן גילו יוסטוס (צדוק) מטבריא את ספר ההסטוריא הישראלית כראשית הימים עד ימי המלך אגריפס השני מורע הורדוס בשם „כתר מלכי יהודה“ (או רק „מלכי יהודה“). יוסטוס זה היה משונאי יוסף ונחר בו בהיותו עוד בעיר טבריא, בעת אשר הפקד יוסף למצביא על כל חיל הגליל. משנאתו ליוסף הכהן ברח משם ונפל אל חיל אגריפס, כלומר אל הרומאים, כי אגריפס לא כחש מעולם, כי ידו עם הרומאים. ברומא חסה יוסטוס בצל אגריפס ולכבודו כתב את ספרו, אשר בו העליל על יוסף, כי צרר את הרומאים ובמלחמת הגליל היה בלבו רק להרע להם. בסוף ימיו, כאשר מתו כל מטיביו ואנשי חסדו ברומא,

יוסף הכהן כתב את ספריו בסגנון הנהוג אז בין בני דורו. מדרך ההספוריים הקדמונים, לערבב מעט פרי דמיונם בספורי המאורעות. הם נותנים בפי גבורי הספורים שיחות נאותות לפי מצב הענינים, ולפעמים גם דרשות ארוכות, אשר אין ספק בדבר, כי מעולם לא דרשו כזה. אבל לפי הזמן והמקום היו יכולים לדרוש כן, או לדבר דברים כאלה, אשר ישים הסופר בניהם. בדרך זו אהז גם יוסף. אבל בשביל זה אין לחשוך אותו, כי בחר בלשון שקר, כי אם באמת ספר כל המאורעות לפי שנודעו לו, ולא ברה אותם מלבו, ואולם משום יפוי הסגנון, וכדי לתת המשך וסדר לספוריו נהג במנהג חבריו, כותבי ההסטוריא שבימיו. ואף גם זאת, בערכו דבריו לפני בני עם נכר, ובפרט לפני מושלי עם רומא, כון יוסף לתת לרוב הרברים צורה נאותה, למען תמצא חן בעיני הקוראים שלא מבני ישראל. הוא נתכוון על פי הרוב להטעים לעמי הנכר את תורת ישראל ולהראות להעמים והשרים את יפיה. במקצוע זה הלך בעקבות פילון, לחבב את היהדות ולהראות את החכמה העמוקה הנמצאה בה. יוסף הכהן הכיר את היהדות בכלי ראשון, לא כפילון אשר ידע את כתבי הקדש רק מפי ההעתקה היונית, ואף אם נשעה, כי ספר „מלחמות היהודים“ אשר לפי דבריו כתב „עברית“, אפשר שכתב אותו בלשון ארמית¹). עם כל זה אין ספק בדבר, שידע עברית והכיר את תורת הפרושים, אשר היה אחד מהם, כאשר העיד על עצמו. בכלל חבב את תורת הפרושים ונזהר במצוות התורה. הוא משבח ומרומם את עמו ישראל, על כי מוסרים נפשם להרנה בשביל קיום הדת, וזאת היא אחת התכונות הישראליות היותר חשובות בעיניו. אכילת מאכלים אסורים נבזה בעיניו מאד, גם דיני טומאה וטהרה חביבים לפניו, ועל איש שאינו נזהר באלה הוא אומר: „מי יתפלא על איש כזה, אם עובר הוא על כל עברות שבין אדם לחברו, אם אין אלהים כל מזמותיו ועובר הוא על חוק ודת בכל צעד וצעד?“ (מלחמות היהודים ספר שביעי, פרק שמיני, סי' א').

בימיו של יוסף הכהן חסרה עוד מדת הבקרת שבחקירת ההסטוריא. לכן אנו מוצאים בו, שהאמין בכל דבר אשר מצא „כתוב“, בסדרו המעשים הוא הולך בשיטת כה"ק והירודות ליחס את כל הנעשה להשגחה פרטית, ולא אחת יפסיק בדבורו, למען רמו על המוסר היוצא מספור המעשים. כן נראהו משתדל להסכיר לבני הנכר את חיי הקולטורא של עם ישראל ולהוביל אותם אל חדר היהדות פנימה. במקצוע הזה חשובה

ראה יוסף הכהן חובה לעצמו, להתנצל על התואנה הזאת ויכתוב קורות ימי חייו, אשר בספרו זה מספר ממפעליו לטובת הרומאים ומשפיל את כבוד עצמו, כאלו מתחלה רק לטובתם נתכוון. בספרו זה, אשר כתב לעת זקנתו במורא ופחד, אין להשתמש בתור עד עונה סרה בו, ועאכ"א, כי אין להפליג עוד על מה שהעיד בעצמו ולעשותו כלו חבף ובוגד.

¹ אמת היא, כי בגליל דברו אז היהודים ארמית ולא עברית, כנראה מכמה מאמרים בספרי „הברית החדשה“ (לשון ארמית או סורית היתה אחר חרבן בית ראשון עד סוף מלכות פרס שפה כללית לכל העמים באזיא הקטנה, סוריא ואזיא המערבית ונרחתה אח"כ מפני השפה היונית), אבל ביהודה אין ספק בדבר כי דברו עוד גם עברית בסגנון המשנה, ואין אתנו וידע מתי פסק גם שם הדבור העברי והתחיל הדבור הסורסי, כמו שאנו מוצאים אותו בתלמוד א"י (ואולם באמת היו הישיבות אז בגליל, צפון, סכריא וכ"ו, ולא בירושלים או ביהודה, ואין שום ראיה מתלמוד א"י). אמנם עוד לא הוכרר הדבר, אם דבר אז העם כלו בלשון המשנה, או שהיתה לשון חכמים בלבד; אבל אין ספק, כי בזמן בית שני עוד דברו עברית, ולכן נשארו בלשון חכמים כמה דברים ומבטאים שלא נמצאו בכה"ק והיו אובדים מתוך הקהל, אלמלא נשתוירו במשנה. ולפי זה נוכל להשאיר הדבר בתור ספק, אם כתב יוסף הכהן את ספרו עברית או ארמית.

פעולתו מאד, אם כי לפעמים יעקם עלינו את המעשים והענינים, לחת להם תמונה חדשה ולא רוחם. אבל עלינו לדעת, כי בזמן ההוא משלה ההשכלה היונית בכל תקפה, וכל אלה שחנכו ברוח ההשכלה הזאת נחשבה להם היהדות ומנהגיה כמו זרה ומזורה מאד. פילון שם עיניו רק על תורת ישראל, אבל חיי הקולטורא של עמנו לא באר כל צרכם, יען כי באלכסנדריוא התנהגו בני ישראל בבית ובחוץ כמו היונים (וולת בנוגע לעניני הדת); אולם היונים באויא ורומא ראו את היהודים המתנהגים בכל פרטי חייהם על פי דרכם ומנהגיהם, וזה נחשב להם כמעשה פראים, או לכל הפחות כענין זר ומשונה מאד. יוסף בן מתתיהו הכהן היה הראשון, אשר נתן לפני המשכילים מבני העמים הנכרים ציור שלם מתולדת עם ישראל מיום היותו לגוי עד ימיו והסביר להם עניני היהדות, לא רק בתור דת, כי אם גם בתור נמוס מדיני וקבוץ לאומי.

את ספר „מלחמות היהודים“ כתב, כאשר העיד בהקדמתו, למען הציל כבוד ישראל המחולל אז בגוים. כי כאשר הזכרתי כבר רבתה בזמן ההוא שנאת העמים לישראל ויבוזו לו בשאט נפש, עד כי חדל טיטוס לקרא את שמו על נצחונו הגדול על היהודים. כנהוג ברומא בימים ההם. סופרי דברי הימים מבני הנכר הרגילו עצמם להקטין ערך עם ישראל וערך המלחמה האחרונה, כאלו היתה רק מרידת עם בזוי מאד המתפרץ מפני אדוניו. ואולם יוסף הכהן הוכיח טרם כל, כי באמת נלחמו היהודים ברוח גבורה ואומץ לב, ולא בנקל עשו הרומאים בהם מלחמה עד רדתם. ואלמלי היו בעצה אחת והקנאים הנלהבים לא היו אוכלים בישראל בקנאתם הנפרזה, מי יודע, עד מתי התחזקו במלחמת. הציור ההסטורי הזה הושב גם בעיני טיטוס, כי באמת, כאשר אמר יוסף בהקדמתו, יוכבד המנצח יותר אם התגבר על עם עז, ובדרך כזה נהגו גם סופרים ידועים בגרמניא, לכבד את פעולת גמביטא בהצות הגרמנים על עם צרפת, כי נוראות עשתה ידו, שהרי אלמלא זה, במה יפה כחם של הגבורים הגרמנים? כן הגיד יוסף ולא כחד, כי הנציבים אשר משלו ביהודה מטעם עם רומא הרעו מאד והם היה מפיחי אף וחמה בלב העם, אשר כשל כח הסבל שבו, לשאת את משאם ואת עישקם. בכלל נותן ספרו זה כבוד לעמנו.

ואולם עוד יותר הגדיל לעשות בשני ספריו ההסטוריים אשר כתב אחרי כן, בספרו „קדמוניות היהודים“ ו„קדמות עם ישראל“, אשר זה הספר האחרון כתב נגד אפיין הצורך לישראל. בפעם הראשונה ראו היונים ציור שלם, ערוך בטוב טעם ודעת, מהתפתחות עם ישראל ומכבודו בחברת העמים הנאורים. ואולם יוסף הכהן טעה בשקול הדעת, בו בדבר שטעו גם חכמי עמנו בשנות המאה הנוכחית. כמדו כמהם חשבו, כי בזה יסירו מעלינו שנאת העמים, בהרימם את המסך מעל פני היהדות ויביאו אותם אל חרריה פנימה, לראות את יפיה ומה פעל ישראל מעת היה לגוי. וכשם שאנו רואים בימינו, כי שנאת העמים אלינו לא חדלה, ואף הלכה והתגברה, גם אחרי אשר העתיקו את היהדות בשבעים לשון, באופן שהספר פתוח, וכל מי שחפץ לראות נכוחה, הנקל לו לדעת ולהבין כל ענינינו: כן אנו רואים בזמנו של יוסף הכהן ובדור הבא אחריו שנאת העמים לישראל הולכת ומתגברת, וספרי סנזוריא של סופרנו זה אינם עומדים בפרץ לשכך החמה, ובוהו אנו רואים כעין השגחה פרטית. יוסף הכהן לא דבר אל עמו, כסופרי ההסטוריא לפנינו בישראל, כי אם אל בני הנכר, ובפרט להמושלים ורבי המשרה, ומה העלה בידו? טציטוס (אשר כתב בדור סמוך ליוסף), יוסטין, פלוטרך ושכמותם אמנם ידעו את ספריו של יוסף הכהן והשתמשו בהם בענינים קלי הערך, אבל בנוגע למשפטם הכללי על ישראל, לא אבו לרדת לעומק הדבר ולהבין את עניני היהדות על בורים.

כאשר הורה להם יוסף בספריו הכתובים יונית, כי אם הוסיפו להאמין בדברי בלע של הסופרים שקדמו להם; ואין בין טציטוס לאפיון ולא כלום, אלא שהאחרון נודע בתור לבלר בזוי ועושה עמו שקר, בעוד שרברי טציטוס נאמרו בכבר ראש, ולכן האמינו בהם הבאים אחריו. אם כן אנו רואים, כי לא הועיל יוסף בן מתתיה בעקר כונתו (עיין איבלר שם עמוד ק"ו), וזלת מה שהציל המון רשומים הסטוריים משני הכליון, ובוה בודאי ערכו גדול מאד⁽¹⁾.

בְּעֵמֶק הַבְּבָא.

ס פ ו ר ה מ ע ש ה.

נדפס בהשתללות

מענדעלי מזכר ספרים.

יג*.)

לייזירייענקיל וביתו נתפרדו בנסלון ודרו שם איש איש בפני עצמו. לא בשביל שאיסטנסים הם, וכל אחד היה צריך דירה מיוחדת לעצמו. — חם ושלום! יהודים אפילו עשירים יותר מהם מצמצמים עצמם באכסניא ודרים שלשה ארבעה בחדר אחד, כדי להמעיט בהוצאות. וכי לתענוגי העולם הזה היהודי צריך? — אלא נתפרדו מפני הרחק, שלא בטובתם. לייזירייענקיל צמצם שכינתו בדירת השמש של אותו בית-תפלה, שהיה מתפלל בימים נוראים שם. דירה זו, קטנה וצרה מאד, לא היתה מספקת לנפשות ביתו של השמש אלא בדוחק גדול, ואף על פי כן נדחק ובא לשם האורח הזה, לקיים מקרא שנאמר אצלנו: „באשר שנים השלישי שם הוא“. במקרא שנאמר זה היהודי נוטל כף ומושיטה לתוך קערת פלוני בשעת הסעודה; במרחץ הוא בא ומעמיד רגלו בתוך אמבטי של פלוני; ובבית-הכנסת הוא נותן עינו ומתפלל מתוך מחזורו של פלוני; מצמצם ומסמך עצמו במלון למקום משכבו של פלוני, ועולה ונדחק בין בני אדם יושבים צפופים בעגלה — וכך הוא יוצא ידי חובתו בספוק צרכי גופו, וחי בעולמו. אם כך ואם כך

⁽¹⁾ יוסף חכהן השתמש, כנודע, גם בספרו של ניקולאוס מדמשק, אוהבו ואיש סודו של המלך הורדוס (עיין קדמוניות היהודים ספר י"ו פרק ז' סי' א'). האיש חזה היה נכבד בימיו בתור פלוסוף וכותב דברי הימים ושמש בחצר המלך הורדוס, אשר אהבו מאד, גם בעיני הקיסר אגוסטוס היה נכבד. לתועלת מלכו כתב ספר דברי הימים בקבי"ד ספרים (אשר קעת נשאר רק לקטים מהם) ובסופם חיי המלך הורדוס וזמנו ושם חפת על כל מעשיו של הורדוס והסך בזכותו. ניקולאוס בודאי לא היה יהודי בהלך רוחו ובאופן חנוכו; אבל הדעות חלוקות אם היה יהודי מלידה, ונראים דברי גרץ המבחישי זאת. עכ"פ אין למנותו במספר כותבי ההסטוריא לישראל, כי רק מאורעות בית הורדוס כתב.

יחיה — הכל אחד, דיו שקיים ואכל, שקיים ונתנמנם, כדי שלא ימות . . . וחויץ ממקרא שנאמר נדחק לייזירייענקיל לבית השמש גם מטעם זה, שהיתה ביניהם מעין קורבת משפחה, וכדרך העולם אצלנו רואה היהודי חובה לעצמו להתאכסן אצל קרובו, אפילו קרוב לו קורבה כל שהיא, ובאם לאו — כך הוא סובר בדעתו — יקל בכבודו, ופלוני יהא מתרעם עליו ולא ימחול לו על עלבונו כל הימים. ואם לייזירייענקיל לא חלק הפעם כבוד להשמש ולא הכנים עמו לביתו גם את אשתו ובנו עם הצורות והחבילות והעופות כלם יחד — ודאי הוא מפני שידע בכירורו, שדבר זה אי אפשר כלל. ואלא מה שיהא השמש מתרעם עליו, אין בכך כלום, לימים יסביר לו טעמו של דבר ויתפיים לו. ואפשר הוא, מפני שמולו של השמש היה משחק לו באותה שעה ונעשה לו גם . . .

ואשתו של לייזירייענקיל מצאה לה מנוחה אצל אחת מנשי קבציאל רעותה, מבשלת בבית איש עשיר, שבזכותה מכרה שם ביצים ועופות והיתה מצפה, שבעלת הבית עוד תתן לה עבודה, שתהא אורגת פומקאות ומורטת נוצות בשבילה לבילות החורף הבא. אשתו נאה היתה במטפחת של שבת על ראשה — ופניה נהר. דומה, ששייבתה בבית המבשלות שפרה עליה מאד, והחליצה שם עצמותיה כרוב נחת. המבשלת היתה מפטמת אותה בחן וכחסד, מנשת לה מכל מיני מאכל ומעוררתה ואומרת: אכלי נא, מלכה־טויבא, חיתי! אכלי, אכלי סגולתי! שתיהן דברניות ופיהן כמעין גובע, שתיהן מפטפמות ומדברות בכני אדם, ידועים ושאינם ידועים להן, ונוכרות מעשיות ראשונים מימי בתוליהן. זו אומרת: זוכרת אַת את זאת ואת זאת, מלכה־טויבא, חיתי? וזו אומרת: זוכרת אַת אף זאת ואף זאת, טריינה־סוסי, משובש לבי? שתיהן מדושנות עונג, מבישות אשה אל רעותה בעינים לוחטות, ומקמצות ומקמטות שפתיהן, בשעת הדבור, בחן ונעימות משונה, ואין אחת קוראה לחברתה אלא חיתי, סגולתי, האריכי ימים ושנים, משובשי ונחמתי! . . . ואין צריך לומר, שעיקר הדבר, כלומר, לשון הרע — התבלין וראשי בשמים בשחות נשים — לא חסר מענין ספורן, והיו מקיימות סדור הרכילות כהלכתו, ככל משפטו וחוקתו, כל אחת מהן על פי דרכה. טריינה־סוסי קיימה אותו פשוטו כמשמעו — מספרת לשון הרע בנחת רוח ובפה מלא, כדבעי. ומלכה־טויבא קיימה אותו הדבר בעצמו, אלא שהיתה מדברת ברמו ובצביעות, מנענעת בראשה ופניה פני צדקנית, כאלו חולין הוא לה לספר בנגות אחרים, וכונתה לשם שמים. הרכילות מתוקה לה מאד, עד שמלכת בלשונה את שפתיה מרוב הנאה, אבל היא כובשת יצרה בשעת השיחה, ופתאם היא יורה כחץ דבר מפיה, שמשתמע לכמה פנים. ודברה זה, שלכאורה נאמר בתמימות ואין בו רע, הנה הוא שפוחה פה לטריינה־סוסי ומלחיבה לספות עוד על דבריה הרעים, להגדיל רכילות ולהאדירה.

— כלום את יודעת, מלכה־טויבא, חיתי, יאריך האל ימך! — מלעות טריינה־סוסי על בעלות־הבית בזעם לשונה — כלום את יודעת כמה מנוגות הן בעלות־הבית האלו שבימינו! הרבה בעלות־הבית שמשתי בימי חיי, ואשה טובה בכל אלה לא מצאתי. כל אחת ואחת ושנעונה, תאלתי להן! ומה מעשיהן בבית כל היום? הן משוטטות כה וכה ומתנעשות וצועקות בקול ומצלצלות במפתחות שביריהן, כסבורות שהן עושות מה. שמא את יודעת מה?

— מניין לי, טריינה־סוסי, נחמתי, לידע מה? . . . מסתמא הן יודעות מה —

משיבה מלכה־טויבא בתמימות וערמה כאחת, להעיר ולעורר את רעותה, שתוציא לה את כל רוחה.

— הלוואי, כמוהן ידעו הגדיים לקפוץ בנגים! — משננת טריינה־סוסי לשונה ואומרת בלזות שפתים — אינן יודעות כלום. כל מכאובי, כעשי והותי, וכל הלומותי, שחלמתי בלילה הזה ובלילה ההוא, על ראשן יחולו! איך שלא ירבו עצבותי וצרות לבבי, על כרחי ימלא שחוק פי עליהן. ואם לא השחוק הוא? פלונית, אשת חיל, ובכל הפינות שם היא, אבל לעולם אינה מצויה בפניה זו, שהיא צריכה לה, וכל מבקשיה לא ימצאוה במקומה הראוי לה, ומנהגה כמנהג ילדים משחקים ומתחבאים זה מפני זה. מחפשים אותה כאן והנה היא שם, מתבקשת שם והנה היא כאן . . . הבעל מחפש, הבנים מחפשים, קוראים לה וקוראים, והיא מאחד המקומות תתן קולה ברוגז וכעס. — ופלונית, הרוח ישאנה! אינה מאמנת לכל אדם ומונה במספר את הגריסין בקדירה, ומוטב לה לנקר בעצמה את שתי עיניה ולא לאבד פרוטה אחת. ולמה? . . . — היא בעלת־הבית ומבקשת להכניס לבעלה — אומרת מלכה־טויבא בעקימת שפתים זו, שיש בה מעין תמימות והתול כאחד.

— מבקשת להכניס! — מלגלת טריינה־סוסי ופניה מתעקמין עקימה משונה — בצרכי האכילה היא מקמצת כדי להכניס פרוטה, ובשבילה היא מבזבזת — שמא אני יודעת על מה? — ומפסידה לבעלה כמה וכמה מאות! יש עוד אשת חיל, תפח רוחה! שהיא קונה הכל בוול — ביצים בוול, חמאה בוול ושומן בוול. הקרוש ברוך הוא מומין לה תמיד מציאה בשוק. אוסמה מלא כל טוב, והוא סגור ומסוגר כל כך . . . — נגד בעלת־הבית שלך את מדברת? — אמנם כן, טריינה־סוסי, בעלת־בית יפה היא.

— בעלת־בית יפה היא! — חזרת טריינה־סוסי על דברי חברתה ורוקקת בפניה בלעג ובוז — הלוואי, רבוננו של עולם, מזלה יהא יפה כך! כל דברי מציאותיה טמונים אצלה, מונחים ומונחים עד שיסתאבו, הביצים מסריחות, החמאה והשומן מכאישים, ומיני הסרקקת מבעבעים ומתעפשים ולכלב משליכים אותם. אבל מה אומר ומה אדבר . . . יבא רקב בעצמיה! — שמא תאמרי קין וסוף להברים? לאו! יש עוד ועוד . . . עוד אשת חיל יש, מין בהמה בצורת אשה, כל היום היא מצויה בבית־המבשלות, אצל הקדירה, אף על פי שהיא מיותרת שם וכעשן היא לעינים. אדרבה, על ידה נעשית שם ערבוביא: הצלי מצטמק ורע לו — יצטמקו בני מעיה! — הסיר נפוח והמרק נשפך, רבה המהומה — והלב דוי עד להתפקע . . .

— מרוה לשונאיך, יתפקעו המה! — מנחמת מלכה־טויבא בפה חנף את רעותה — אל נא, טריינה־סוסי, נחמתי, אל נא תצטערי כל כך, סגולתי, ולא תהיה לך זאת לפוקה ולדאבון לב.

— אוי, רבוננו של עולם, תפח רוחן! — אומרת טריינה־סוסי ומטפחת באצבע על פיה — אלמלי ידעת, אלמלי ידעת, מלכה־טויבא, חיתי! . . . אין בעלת־בית טובה, אין גם אחת. הכל שפלות ועצלות ובטלניות ועושות עצמן לנשי חיל, שעליהן כל הבית עומד, ואלמלא הן היה חרב ונתהפך, חם ושלום. שמא תדעי מה מעשיהן? — אינם כלום! . . . מתחלה הייתי טפשא, נצטערתי מאד וקצתי בחיי מפניהן, ועכשיו באה חכמה בלבי והריני אומרת: כל מחלה וכל מרוה עליכן ועל ראשיכן! הרשות בידכן לצעוק בנרון ולקלל כל היום, ואני עושה לי מה שלבי חפץ — התפקענה מבעס! . . . ובאמת, הגידי

נא לי, חיתי, שמא תדעי! שמא בשביל לקבל שבר שם, בעולם הבא, עלי לשמש אותך? אדרבה, הגידי נא, מלכה־טויבא, סגולתי! ואני לעצמי מה? אני לעצמי איני כלום ואיני צריכה כלום? הלא תדעי כנגד מה רמותי לך, מלכה־טויבונא, חיתי!

— ימים ושנים תאריכי נא, טריינה־סוסילי! מה שאלה היא אם יודעת אני כנגד מה? לא תינוק אני, ברוך השם. יודעת אני ויודעת . . .

— ומה, חיתי, אפשר לא צדקתי? שמא מן השכר שאקבל אצלן על מעשה ידי ארבה לי נכסים בעולמי? ואם לעולם יעמוד כח בי לעבוד בפרך? אדם אינו אלא בשר ודם, חרם הנשבר. כל זמן שאדם חי הוא חי וצרכיו מרובים, וצריך לדאוג גם לימים הבאים. אלולא שרכשתי לי — יהי נא הדבר כמוס עמנו — ממה שאני קונה לצרכי הבית, מעט מן הקמה, מעט מן הבשר ומעט משאר ירקות, הרי היה באמת רע ומר ומכה לשונאי . . . למה נכחד, מלכה־טויבונא? יש לי רב, ברוך השם, איני באה במענות למלך חי וקים, אבינו שבשמים. יש לי, ברוך הוא וברוך שמו, יש לי גם כגד ללבוש — את הקופסא שלי עם מלבושי עוד לא ראית! בואי, סגולתי, בואי ואעביר כל טובי לפניך. וטריינה־סוסי פותחת הארון ומוציאה משם את כלי תפארתה לאחד אחד: שתיים שלש שמלות עם לולאות תכלת ומעשה רקמה, תפורות כהלכה, כפי הנוסח החדש; מעיל משי, עם כפתורים משוקרים ומעשה צעצועים, בתירנפש ומטפחות ומעטפות לשבת, ונעלים נאים מרוכסים בשרוך שש משור. כל כבודה לפנייה על השלחן, והיא חובקת ידיה בפנים שוחקות מרוב הנאה. מלכה־טויבא נותנת עיניה בכל אחד מהכלים האלה, בודקתם במשמוש היד כבקיאה ומשערת כסף מחירם, פניה מצהילות, כאלו תשבע עונג, ונחת לה מטריינה־סוסיל, שנתברכה בכל טוב. נושאת עיניה למרום בהלל והודיה לשמו יתברך ומבטחת את טריינה־סוסי, שהיא אוהבת אותה כנפשה, וכבר הרי אמרה ברכים ועד עתה אינה פוסקת ואומרת: כלום יש כטריינה־סוסיל עוד אחת בכל העולם? לא, אין כמוה! . . . שתי נפשות אלה עומדות ומוהרות מרוב תענוג ונחת רוח.

ועד שליויריענקיל כמלך במסכו אצל השמש ורוב בניו, ומלכה אשתו בבית־המבשלות, הנה שוכב לו הירשילי סרוח כבן מלך על הספסל בבית־המדרש. שם מצא לו מקום טוב להניח ראשו. הספסל ארכו שתי פעמים מאורך גופו, עד שהיה אפשר לו להשתטח עליו מלא קומתו ברוחה, ודופנו היה משמש לו במקום כר מראשותיו. אימת המויקן לא היתה עליו, מפני שאינו לן יהודי, וכמה יהודים בטלנים היו ישנים עמו בבית־המדרש. גם עצבות לא ידע שם, הבטלנים היו יושבים ומספרים דברי נפלאות כמו בקבציאל. כסלון אף היא עיר ישראל, ואף בה יהודים ושיחותיהם הנוראות, שערי שמים אף בפניהם לא ננעלו, ובדרך זו, שעולים לשם, הם באים ומגיעים גם בובריקה. כסלון ובובריק אחיות הן ורוב יהודי כסלון בובריקים הם . . .

ברוך אל עליון שנתן מנוחה לאורחינו וספק להם צרכיהם, לא חסרו דבר אלא קצת בריאת הגוף. הירשילי חוטמו נעשה זב מיום הראשון לביאתו לכסלון והיה מתעמש וגונה, גרונו נחר וקולו עמוס מעט. אף על פי כן קם בליל ראשון לסליחות וסייע לאביו בנגינתו. אמת, קולו היה מרוסק, שריקתו פגומה וסופה בחריקה משונה, אבל אין בכך כלום. חוץ ממנו היו עוד מסייעים לאביו — הרבה מן הצבור נענו לו ואמרו בייסורים! רבים הם בישראל הנדרשים ללא שאלום ובפצח מפצחים, ואף כים מועיל ונאה לענין, למאי נפקא מינה? העיקר הוא להשמיע קול ולענות חלקם אף הם, שלא יהא פלוני אומר, יחיד אני וטורח לבדי . . . והשנית, קול עמוס יפה הוא בעתו ויש בו בנותן טעם

לסליחות. — הנה הלילה ליל חשך ואפלה. דממה בחוץ. כל העולם ישן. רק יהודים בלבד מקיצים ויורדים מעל מטותיהם. גוהקים ופוחקים ומחליצים עצמותיהם. חבלי שינה עוד על עיניהם. יבש כהם וגרונם. והם מתגברים ורצים שחוחים וצמאים לבית-הכנסת, בוכים שם לפני אביהם שבשמים ושופכים לפניו את שיחם בקול תחנונים ואנקת נכאים, כבן עלוב, שבע רוגו ונדודים, מתאונן לפני אביו על צרותיו הרבות ופגעיו בעולם. קול עמום זה, מרוטט ומרוסק, הוא שנוגע עד הנפש, הוא שמלהט את הלב וממוגנו ברגשי חמלה ורחמים. — כשהילד הולה מתעורר בלילה ופושט ידיו בתחנונים לאביו, נאנה ונונה ובוכה מעצמת מכאוביו בקול עמום וחלש, הנה קול חלושה זה יורד חררי בטן ונוקב ופולח קרב וכליות . . .

וזה התרנגול "לכפרות" כשנוטלים אותו מתוך הלול בחצי הלילה, לומר: לכה, דודי! קוראין לפניו "בני אדם" והוא מפרפר ונאנק ומגרגר בקול משונה, וכי קולו זה אינו מכאיב לב ומדאיב נפש? . . .

 יד.

רבנונו של עולם! ספסל קשה זה בבית מדרשך במה כחו גדול, שכל הישן עליו לילה אחד וכף ירו מראשותיו, ועמד למחר ונהפך לאיש אחר, כבריה חדשה? עוד יעקב אבינו בשעתו, שלך במקום ההוא בדרך ואבן מראשותיו, הרגיש בו מיד בכקר, שאין זה כי אם בית-אלהים! אמנם כן, על משכבו הקשה בבית-המדרש הראשון נפקחו עיניו וראה שער השמים ומראות אלהים: שרפים ואופנים וחשמלים עולים ויורדים בסולם גבוה, ועולמות עליונים ותחתונים מעופפים לפניו כערבוביא — ויאמר: מה נורא המקום הזה . . .

ועוד הפעם, רבנונו של עולם! גלות זו, מתנה מאתך לעמך ישראל, במה כחה גדול, לעשותם למיני בני אדם משונים בעולם, שאין מולם ופניהם והיהם כשל שאר הבריות? בשעה שאחרים ילדות עדיין בהם, מתהוללים ומשחקים ולבם לחיי העולם הזה, הנה בנך, יהודך, נקמט ומזקין בלא עת, כפוף ונרכה, נרעש ונפחד וזועף כל היום, הוא חושב ומהרהר ומתוה מס ופורח באוויר תמיד, ואין בלבו אלא התכלית, מה שיש בו ממש וישקל כסף מחירו.

בימים הראשונים, שהירשילי היה נע ונר ושוכב על הספסל בבית-המדרש, נשתנה מראהו ורוחו כל כך, עד שהיה קשה להכירו ולומר, כי הוא זה שקודם לכן. על פניו צלמות והוא שרוי בצער ובעצב כאלו שמים וארץ מתקוממים לו ומגור מסביב. הרבור "תכלית", ששמע מהוריו ביום היותו בר-מצוה, התחיל מקרקר בקרבו ומנקר כיתוש את מוחו: הוי, בחור, עד מתי תשגה בילדותך? הגיעה השעה לדאוג להתכלית, עורה, בחור, ותן דעתך להתכלית! — והנה עמד הירשילי והתחיל לומר גמרא באהבה, כי התכלית מאין תמצא ואי זה מקומה אם לא בה. דף גמרא עם תוספות, לפי דעתו, הוא סוף כל החכמות, ואין צריך לומר גמרא דמריה סייעו להקשות מדעת עצמו קישית מהר"ם-שי"ף, להעמיק כתיבת דרו"ק של המהרש"א ולבוא עד כוונתו — והו ודאי אדם שלם ומאושר בארץ, גם עושר גם כבוד יהיה לו בעולמו. אטו למדן מלתא זוטרתא היא! מי לנו גדול, שדבריו נשמעים וירו תקיפה, יותר מיהודי שהוא למדן או רב ודיין? סבור היה הירשילי באותה שעה, שאין בעולמו של הקרוש ברוך הוא אלא ישראל.

אמנם יש שם עוד בני אדם אחרים, אבל אלו אומות העולם הם — ומי נתן דעתו עליהם? מה בינתם ומה השכלתם, אם בחררים, כבני ישראל, אינם לומדים, ומה שאצלנו אינם מבינים, והכמת מה להם? . . .

הירשילי נטל מן ארון הספרים בבית המדרש מסכת בבא קמא והתחיל לומד שם פרק שור שנגח את הפרה בקול רם ובנעימה, מתענע בכל גופו, מפיך את התיבה, שהיא העיקר בענין, ומטעימה בנדנוד אגודלו. נכנס בראשו ורובו בתלמודו — והוא מנטלו לעילא ולעילא כמגדל הפורח באויר. הענינים מתגלגלים ובאים, זה נעוץ בזה, עד שנעשים סולם גבוה לפניו, ורישא וסיפא ומציעתא, בדמות נשים רגוניות צרות זו לזו, עולות ויורדות בו, ותנא קמא, זה האדון הגדול, נצב עליהן. הירשילי מגביה עוף למרחבי תווה, עוד מעט ותתכלבל דעתו ולא ידע מה דקאמרי רבנן — ופתאם נשאו הרוח, והוא עומד על מקומו הראשון, בענין שור המועד, שהיה בו בתחלה. והנה הוא מעורר כחו ולבבו ומתנרנד ולומד בחשק גדול . . . לילות הרבה צריך אדם ללון בבית-המדרש, על ספסל קשה כאבן, כדי שיוכה להשנת אותו הסולם ושעמו ולהבין כראוי מה שנאמר כאן, שאין הדברים כפשוטם ושאין שור תם ושור מועד בהמות גסות כשאר בהמות פשוטות, עור ובשר ודם, אלא בהמות דרבנן, בהמות רוחניות, כאותן חיות הקדש — השור והגדי והבתולה בגלגל המולות . . .

מימיו לא שנה הירשילי בכל חשק לבבו כמו באותה שעה, וזה נתן אותו לחן וחסד בעיני בני אדם. בן יקר הוא, אמרו עליו בבית-המדרש, נפשו חשקה בתורה! אביו נהנה בלבו הנאה מרובה והיה מונה שבחיו של בנו בפני אלה, שהיו מספרים בו לפעמים.

— אי! — אמר להם האב בעקימת חוטם ושפתים — כלום יודעים אתם זה הקטן מה הוא. המלמדים הקבציאלים אינם מספיקים לשבח ולפאר את מוחו החריף והתפיסה היפה שלו. כשהיה בן שתים עשרה שנה — מאמינים אתם לי? — לא היתה תורתם מספקת לו עוד. על שאלותיו לא ידעו מה להשיב, ותרוין למקשן זה היתה מכת-לחי, מכה גדולה ונאמנה, ככוונה טובה, רבותי, שתהא נפשו שפלה ולא יגים דעתו לחשוב ולומר, שאדם בעל דעה הוא. ובאמת, יהודים חביבים, כך נאה ויאה וכך צריך להיות. ילד אסור לו לחוות דעה, מה שהגדול ממנו לימים אומר, עליו לקבל. אם הגדול ממנו אומר על לילה שהוא יום ועל ימין שהוא שמאל, צריך הילד לשמוע לו, ולא להקשות עליו, ואם לאו, אוי לו ואוי לנפשו! היום יהא שואל כך ומחר הרי זה יבא וישאל — טע-טע-טע! בעיניו לא יישר דבר זה, דבר פלוני ופלוני, ולכסוף — בינו נא, רבותי! — עוד ועוד דברים הרבה . . . ואת כל אלה אני אומר, רבותי, כנגד זה, שהאבות צריכים לידע את חובתם זו. אבותינו בדורות הראשונים הבינו זאת יותר ממנו — ולפיכך אשרי הדור שלפנינו, שככה לו! אבל, איך שהיה המעשה, מכת-לחי אחת, או ביד חזקה שתים, בין כך ובין כך הקטן שלי יצא מחרר, מתחת יד מלמדיו, והתחיל לומד לעצמו בבית מדרשנו תחת השנחתו. ממילא מוכן, שאני מסייע לו פעמים בדבר הקשה, איך שקטן הוא, הרי זה שלפניכם יודע כמעט בעל פה את המסכתות ביצה, קידושין, כתובות ונדה!

כך היה האב מסיים כדרכו את דברי שיחתו בפנים מבוהקות, מראה מרחוק באצבע על בנו ומתהרהר, בשעת מעשה, בלבו: מי יודע, אפשר לזיווג הקדוש ברון

הוא מתכוון . . . שתהא בת-יוונו מתגלגלת ובאה לו. להקטן הזה. על ידי מעשיו
אלה — אמן!

טו.

אלמלי באו לספר כח מעשיו של לייוריענקיל ועבודתו הרבה בתפלת ראש
השנה, היו חוטאים לכל המתפללים בבית המדרש שם אם עברו עליהם בשתיקה, שהרי
אף הם לא התרשלו בעבודה ופתחו פיהם בשיר ורננים עמו יחדו. אמת, לייוריענקיל
הוא היה שליה צבור, לעמוד ולחנן עליהם ביום דין; אבל בני ישראל זה דרכם מעולם
להתערב בכל דבר, ואם יהיה שלוחם אפילו דגול מרכבה ובא-כוחם מליין אחד מני אלף,
הם נכנסים לתוך דבורו ומשמיעים קול, כל אחד מהרהר בלבו: גם אני מבין דבר ויודע
כמותו, אמנם כן, זה שלוחי הוא, וכה הרשאה לו ממני, אף על פי כן אין לסמוך עליו
הרבה ולא מפיו אני חי, ומוטב לי לענות חלקי גם אני; הגה זה פטרוני, הוא השתדלן,
הוא העורך דין וכל הדבר מסור בידו, אף על פי כן מוטב שאעשה בעצמי כל מה
שבידי, לבוא אחריו אף אני בקובלנא לפני שופט עליון ולחלות במנחה את פני השרים
הגבוהים, את ספציה וכל הממונים והסופרים והשמשים והסרורים והמשרתים בבית
דין של מעלה שם. — ובני ישראל משתדלים ועוברים בכל כחם, והנה רעש וצווחה
והמולה גדולה עד מרום, ואלהינו בשמים הוא לבדו יודע מה יהודיו צועקים, מה
שאלתם ומה בקשתם.

המתפללים הרימו קולם בכה, אבל לייוריענקיל הגדיל ועשה כרצונו והצליח
לסלסל, מלך עליון בומר יוני של גבורי מלחמה, והירשילי אף הוא הצליח ושרק כמה
פעמים שריקה גדולה עד שזעו כותלי בית המדרש. כך עברה להם התפלה ביום ראשון
של ראש השנה — לייוריענקיל נצח וידו היתה על העליונה, אבל ביום שני איתרע
מולו — וגבר ישראל. ויהי קולות ונאקות ונאקות, קריאת פזמונים ופיוטים בזעקת שבר
ורעש, כעצי היער מתרעשים ביום סופה, צעקו נרונות, נאנחו לבכות, ספקו כפיים,
וקדקדים וראשים מכוסים בטליתות התנודדו לכל רוח, והרחיקה והחוס בבית המדרש —
נורא מאד! לייוריענקיל גופו מקור זיעה, ומרוח נושבת נחר נרונו ונפנס קולו והיה
פאלם, כיונה מתפלל ממעי הדגה, ועזרה בצרות נמצאה לו התחבולה הזו בלבד: כשהגיע
לאחד הפזמונים, הנאמרים בקול רם, היה גועה בכביה והוריד כנחל דמעות, מבליע
בתוך כך הרברים בנעימה — וזה היה לרצון לפני כל לייוריענקיל היה מהיר בכביה
ויודע לבכות יפה יפה. קול בכיו היה ערב ולוקח נפשות, ובשביל כך עשה לו שם
במקומו ונקרא „בעל-בכי הקביאלי“, ויש שהמשילו אותו במדתו זו להחזן הליטאי,
הנודע בשמו „האסר-המקוננת“ בכל העולם, אותו החזן, כך היהודים מספרים עליו, היה
בוכה בשעתו בטוב טעם, מקונן וקורא: אמא, אמא! בשעת התפלה מנחמת לבו, ובקול
הקריאה הזו הוצק חן ממקור ישראל . . . כיון שראה הירשילי את אביו בוכה, בכה גם
הוא, ונהגה מזה בלבו הנאה מרובה, הכל יודעים כמה גדולה חמדת הילדים לבכות
בבית הכנסת בראש השנה ויום הכפורים, להתנאות בזה לפני הצבור, ולבכיה זו הם
עושים תחבולות משונות: מריחים טבקי, צורמים את בשרם, מתגרדים ומשפשפים
עיניהם — והירשילי שלנו מולו שחק לו באותה שעה לבכות מאליו, בלא תחבולות
חריפות הללו, ולפיכך היתה לו דמעתו לשמחת לבב ומספרו לכבוד ולתפארת, והיה

פונה כה וכה לראות אם אחרים מרגישים בו, שמא הוא בוכה חלילה לבטלה ורמעותיו הולכות לאבוד, ממשמש בינתיים את לחייו ובורקן אם לחות הן ומרטיבות כרבעי.

כשני ימים אחר ראש השנה נסעה מלכה־טויבא לביתה והרבה מיני פרנטיא בידה: שקים מלאים נוצות, הנתונים לה מאת עשירי כסלון למורטן בשבילם, ופקיעין של הוטים לאריגת פוזמקאות. גם בורית ועמילן של כוכסים וגלומי בר וקיסמין־מגופרין בגפרית, מעשה כסלון להתפאר, שאינם נשרפים אפילו באש וראוים לכבות בהם את הדליקה. היא יצאה מכסלון ברוגו וכחרי אף. חרה אפה בטריינה־סוסיל, שהתקוטטה בה אחרי כל החבה הגדולה והברית שהיתה ביניהן. תשעה קבין שיחה אינם מספיקים לשתי נשים אלא לשנים שלשה ימים. כל זמן שהיה להן במה ובמי לדבר היתה הלשון מקשקשה בפיהם כזוג, וקול דבריהם כקול השחנה, ואך כלו הדברים התחילו מביטות זו אחרי זו, מחפשות מומים זו בזו ומתרעמות זו על זו. בעיני מלכה־טויבא היה רע אותו האיש, הגכנס ובא לפרקים לטריינה־סוסיל ומצחק עמה. ואימתי? בימים נוראים האלו, שאפילו הרג כמים מתפחד. ומלבר זה לא היתה דעתה נוחה מחברתה גם בשביל המטפחת, שאינה מכסה כל ראשה כרבעי ושערה נראה מבחויץ, ובשביל מהגורת סמרטון מתחת לשמלתה, כדי שתהא נראה עבה ביותר. ופעמים שלחה כפיה הכשרות ושלשלה לה את המטפחת על מצחה עד גבות עיניה, אף היתה ממשמשת לה בשמלתה מאחוריה ופשטה אחרי כן שתי ידיה כחצי גורן עגולה, בלא אומר ובלא דברים, רק מנענעת בראשה ומשרבבת שפתיה בעקימה ועומה, שפירושה: אוי, כמה פשתה המספחת שם, במחילת כבודך! ...

וטריינה־סוסיל אף היא אין לבה לחברתה. נוח לה ולעסקיה ולדברים שבצינעה, שלא תשלוט בהם עין אדם, ומה לה ולהרבנית, הצרה הזאת, אצלה? גם רעה עינה במלכה־טויבא האביונה, שרעבתנית היא, אוכלת כדי ארבה לרוב ולא תדע שבעה, ובאותו הקצף, שיצא עליה פעם אחת מאת גברתה, חשדה בלבה את מלכה־טויבא, שירה היתה באמצע, וזה לה פרי לשונה. ובאמת היתה מלכה־טויבא מתלחשת כמה פעמים עם בעלת־הבית בסתר, גושאת עיניה למרום כאשה צנועה ורוקקת ומקנתת את חוטמה. ובשנכנסה טריינה־סוסיל פתאם נפסק הדבור באמצע, ומלכה־טויבא, שהאדימו פניה כתולע, התחילה מתחככת ומנענעת בכתפותיה מפני הטירוף, ואחר כך עמדה תחתיה, כופפת גבה כחתול, כף ידה תחת לסנטרה ואצבע אחת על לחיה. — קיצור הדבויים, שתי האהובות האלה, שהיו חוככות ומגפפות זו את זו, התחילו זועפות ומקנטרות אשה את רעותה ברמו ובדברי חידודין, זו עוקצת את זו, וזו עוקצת את זו, עד שבלסוף הרחיבו פה והתקוטטו בקצף גדול. ומלכה־טויבא, שהיתה טינא בלבה על טריינה־סוסיל, הניחה את חמתה בכל בני אדם: בבעל־העגלה, שעשר פרוטות יותר על שכרו מאת אחרים הוא נוטל ממנה, ומקום יתן לה — יתן השם לו דאבון נפש וכל מדוה מצרים! — בקצה העגלה מאחורי הסוסים; גם בהסרסור, שתבע ממנה שלש פרוטות בשביל שרחתו וקרא לה "דורה" מפני הכבוד; גם בהפרה, שכאה בדרך הילוכה ברחוב להעגלה שם, ובלא בושא הושיטה ראשה תחת מקום מושבה והוציאה משם מלא פיה קש, ולא לפגוע בכבודה חס ושלום נתכוונה בזה, אלא כך דרכה תמיד לתרום מן התבן, כשיורטן לה בקרונות; וגם בהארבך, להבדיל, כשהיה מוליך ומביא את מקלו למטה ולמעלה ועושה בו נענועים לכל רוחותיו, כמנהג ישראל ברחובות העיר, חבט בה על ראשה אנכ אורחא אצל העגלה, לא במזיד חלילה ולא בשנאה, אלא פשוט בכלי דעת... סוף דבר, מלכה־טויבא היתה זועפת, ובלא דבר פשע ועון הניחה את רוחה הקשה בפלוני ובפלוני ובכל העיר כסלון, שנוח היתה לה.

לפי דעתה, שתעקב מן העולם ותתקעקע ביצתה, כאלו הנעלבים האלה כלם חייבים בזה, שטר״נהי־סוּלִי היא בת בליעל ואשה רעה.

בעל העגלה עמד והתחיל מטפל בסוסיו תשושי כח ודכאי רוּח — הם האריות והנשרים במרכבה, לפי דברי הסרטורים, אחיהם של השדכנים ברמאות — מעורר אותם בלשון „נא“ ובקשה, שיטריחו את עצמם, במחילת כבודם, להרים פעמי רגליהם: עורו „נא!“ התעוררו „נא!“ נא ונא! ורק אחר עשר מכות בשבט מוסר בא הרוח בעצמות היבשות האלה לעשות רצון קונם, ונרחקו דחיקה משונה וזוו ממקומם, מושיטים לשונם מפתחי פיהם ומכשנשים וחובטים עצמם בונביהם המוקרחים. מלכה־טוּיבא שלחה ידה לבעלה ולבנה, קוראת אליהם קריאה גדולה, וקולה הולך בכל העיר:

— לייזר־יער־ענקיל! למען השם אל תשכח... חומץ לשפשוף האברים ועמוד השדרה, לייזר־יער־ענקיל!... ציקוריא, לייזר יען... שתה המין והזיע, הזיע, למען השם!... היררשילי! מטלית עור שועל של אבא צרורה בתוך המצנפת... בתוך כובעו וכלי דרך!... השמע־ערתם?!

מז.

לאחר שהירושילי שלח את אמו חור מיד לבית מדרשו, שחמד אותו בלבו, חן המקום הזה היה עליו בשביל שני בני אדם שם אהובי נפשו — אחד איש זקן ושיבה, רבי אברהם מקבל, ואחד בחור כגילו מכני עניים, ושמו משה־לוי. רבי אברהם היה מן הבטלנים המכובדים, שהם נמנים אצל היהודים בכלל „כלי־קדש“ ועומדים בשורה השניה להדיינים, „יהודים־יפים“ זה הוא שם כבודם. רוב שעות היום היה יושב בבית־המדרש וקורא בספר, ובלילה היה לן בביתו. אנשי בית־המדרש חלקו לו כבוד גדול, מפני שרובם ככלם מצאו אותו עובד עבודת הבורא כאן עוד מימי נעוריהם והורגלו בו כל כך, עד שאלמלא זה לא היה בית־המדרש מה שהוא ופנה הורו. רבי אברהם היה רגיל לבוא בבתיהם של נכבדי העיר ולהתחמם כנגד אורן של העשירים. כמוצאי שבת היה פוקד אותם, שותה אצלם כוס חמין ונכנס עמהן בדברי שיחה, ומציע להם פעמים שידוכים בשביל בניהם. השם „יהודים־יפה“ היה נאה לו באמת. נכרו לא היה קרוע ומתמרטט ולא נמצא עליו רבב מעולם, לא היה רוקק וגורף את חושמו בפני הבריות ומקנחו ביד או בשולי בגדו, כדרך שאר „היהודים־יפים“, אלא במטפחת, ירמילקתו נקיה בלא אבק ונוצות, ואיגה מוזהמת בליחה סרוחה וביזעה נוקשה. זקנו אינו גדל פרע, והוא לכן כשלו. שפמו לא הפך, על ידי אבק־מבקי, לצהוב־עכור ממראה משונה. פניו מאירים ועל שפתיו שחוק נעים תמיד. לבו היה טוב עליו בכל עת ושמח בחלקו. ואם נאנח פעמים, לא היתה אנחתו זו מתוך דאגה ועצבות, אלא אנחה בעלמא, כדרך היהודי להתאנח, כשהוא מומן את פיו להתפלל או לקרוא בספר, או כשהוא מברך על כוס יין וטועם מיני מתיקה. כשהיה יושב בבית־המדרש אצל השולחן וספר פתוח לפניו, היתה הישקה לו שעת רצון לספר עם הבריות ולשמוע חדשות, מה אומר פלוני ומה בפי פלוני, ובתוך השיחה ענה חלקו אף הוא. בשעת דבורו היה מחליק בידו את מצחו. מרים מעט את הירמולקי ומנשב בה על ראשו. היה מסיח עם כל הבריות, בין זקנים ובין צעירים ובהורים, ולא בו לכל אדם. אף נערים בני אדם הם. זה השם „שקיץ“, שהיה קורא בו פעמים את אחד מהצעירים, סימן טוב היה לפלוני, שרבי אברהם אהבו.

מתחלת ביאתו של הירשילי לבית־המדרש השניח אליו רבי אברהם מרחוק, וכשראה אותו מתנהג כשורה אמר עליו בלבו: נער טוב הוא בן לייזר־יענקיל שלנו וראוי לקרבו. פעם אחת, כשהיה הירשילי יושב ולומד, תומך ראשו בשתי ידיו הסמוכות על גבי העמוד, עבר עליו רבי אברהם ועמד, מביט מן הצד לתוך "הגמרא" שלפניו ושואל אותו: "כלומר" זה מה רש"י כיון בו? ומה התנא קא משמע לן? ועיקר הדיוק כאן כמה הוא? לא להכניס ראשו בשקלא ושריא ולנצח עמו בהלכה נתכון, אלא לתהות על קנקנו ולבחנו בדרך אגב בחינה בעלמא. רבי אברהם לבו לא היה נפתחו של אולם בדברי תורה, אלא מלקק מן ים התלמוד כתלמיד חכם פשוט. עיקר למודו היה ספרי מוסר ומדרשי אגדה, המושבים את הלב בספורי נפלאות, במשל ודברי חכמים וחידותם. גם את "הזוהר" היה שותה בצמא כמים, להשיב נפשו בקריאה בלבד, לא לעמוד על בוריו של דבר קשה ולהבין פירושו לאמתו. עתים נחה עליו הרוח והתחיל מנמא את הזוהר ומבליע הדברים בנעימה, עיניו כלפידים ופניו להבים, כפני חתן מתגעגע באהבתו על כלה. ורוח אהבה זו נכנסה בו כשהיה קורא את הגדולות והנפלאות שם, איך הקדוש ברוך הוא מטיל עם הצדיקים בנג'־ערך, האילנות וזלפין בשמים. כתות כתות של מלאכים מקלסים ואומרים שירה; איך השכינה מנהמת כיונה ומתגעגעת על כנסת ישראל, פעמים היא בוכיה ומקוננת: "אוי לו לאב, שהגלה את בנו, ואוי לו לבן, שנלה מעל שלהן אביו!" ופעמים היא מדברת על לב בנה הנעלב והנודד הזה ומנחמתו בדברים טובים ונחומים לעתיד לבוא — עוד לא אבד נצחו ותוחלתו מאביו שבשמים, עוד ישוב לגבולו ויחיה בנעימים כקדם... "הזוהר" הוא סיני בקודש, הר אלהים הוצב להכות אש אהבה ורגשי ידידות נשגבים. שם שמים וארץ נשיקות דודים נשקו, בני אלהים ובני אדם באהבים מתעלסים, וכלם כאחד, דרי מעלה עם דרי מטה, בקול רנה ותורה עונים ואומרים הללויה!... הזוהר זה הוא עמוד־ראש האהבה, שהופיע לבני ישראל ראשונה בחשכת דורות־הבינים, עת בערה בם אש השנאה, והקנאה וההבל והרשעה הוציאו אותם מן העולם — זה ספרי־אהבים הראשון, "שיר השירים", שירת דודים בפי אל רחום והנון לכנסת ישראל סגולתו... רבי אברהם איש הרוח היה ופיטני על פי דרכו. צמאה נפשו לאגדה ולדברי נפלאות ושיחות־חכמים נאות, ובאהבת קדש, אהבת־יה שגה תמיד. וכנגד זה, הגמרא היתה לו כפת צנומה, שאין בה לחלוחית, משביעה את השכל ואינה משיבת נפש, ולא היה לומדה אלא בשביל לצאת ידי חובתו ובשיעור זה, כפי שצריך לו לענינו, כדי לסיים מסכת בתשעה ימי אבלות מראש חדש אב, שיהא מותר למקורביו לאכול בהם בשר, ולסיים מסכת בערב פסח, שלא יהיו הבכורים מתענין בו, ולומד פרק משניות בכל יום בקדיש דרבנן לאחריו בשביל עילוי נשמת המת, שיורשו שכרוהו לכך לכל ימות השנה, ואף על פי כן היתה הגמרא הקדושה חביבה עליו, והיה רחם ומקור את לומדיה. וכשראה, שהירשילי שוקד ולומד, נהנה מאד בלבו, ולא לקפחו בהלכה בא אליו בשאלותיו, אלא להודיעו בזה חבתו, שהוא משניח ומרגיש בו ודעתו נוחה הימנו. משה'לי, נער רך וכחוש, היה מתון ושותק מטבע ברייתו, עוד פניו שחרחר ובעובעין קטנים בו. מימיו לא ראה טובה בבית הוריו העניים וחי אצלם חיי צער ברעב ובחסור כל. עוד בילדותו התנכר הנער בדעת ובכשרון לשמוע בלמודים. תוריו העלובים היו תורמין מצרכי אוכל נפש ופרנסתם המצומצמת לשכר למוד בשביל כנס. לא אכלו ולא שתו כדי סיפוקם והיו שבעים ומדושני עונג בזה, שבנם לומד תורה, אם גם היהודים בני אדם הם אם לא? — זו היא שאלה, שבאי עולם מתחבטים בה מימי קדם ועדיין

לא נתפרשה כהלכה, אלא דבר זה ברור הוא ואין לפקפק בו, שקיבתו של יהודי משונה משל אחרים. כי למי בכל באי עולם קיבה זו, שתהא התורה מספקת לה להשביעה, כקיבת ישראל? ומי גוי בארץ, שיש לו מקרא שכתוב „ותורתך בתוך מעי“ כמונו היהודים, עם סגולה? דבר זה כדאי הוא, שישמעו אותו כל אותם החכמים המחוכמים ויתבוננו בו. מוכנא זו, שכח אלהים כגון זה פועל בתוכה, היא לעולם עומדת ולא תתבטל מעבודתה על ידי נשיבה והבל פיו של פלוני ואגרופו של פלוני. זה האורלוגין, שאופניו הולכים ומתנענעים על פי תורת רבון עולמים ורוחו הנושב בו, הוא לנצח יורה מועדי יום ולילה, אור וחושך בתבל ארצו, ויהא מצלצל ומקשקש כוונ בעולם בכל עת תמיד... משה'לי למד, והוריו העינים והרעבים שבעו עונג ורוב נחת, וכשגדל וידע ללמוד דף גמרא בשכלו, יצא מרשות מלמדיו וקבע ישיבתו בבית המדרש, ובכל דבר הקשה לו בתלמודו היה פונה להלומדים שם ופירשו לו. משה'לי היה תשוש כח, דכא ושפל רוח מרוב עוני, שקוע במחשבות לבו תמיד ובודד לו לעצמו. לא צעק ולא השמיע בהוין קולו, אלא יושב לו בזוית ולומד בחשאי, וכך היה מנהגו גם בתוך חבריו הנערים. מעולם לא הלבין פני אחד מהם בדבור קשה ולא פגע אפילו בזכוב רוחש לפניו על הכותל. השתיקה זו היתה אחת ממדותיו הטובות. אבל כנגד זה היו העינים לו לפה, והן הביעו את רוחו. רבנו של עולם, כמה נפלאו אלה העינים! כמה הן ונעימות בעינים אלה! אי עינים מפוארות בגוף חלש ומרציץ כזה! עיניו היו יורדות אל חדרי לב ומושכות אותו בחבלי קסם, ואת נפש איש לקחו. שתי טיפין קטנות — והן תהום רבה! ובתהום זו נראה כל רחש קל וכל מה שמתרגש וכא בתוכה. אפילו הקל שבנערים הפרועים, כיון שהציץ משה'לי עליו מיד רפו ידיו ולא מצא עוד את לבו לנגוע בו באצבע קטנה. הירשילי היה בו למשה'לי מתחלה. היטב חרה לו, למה משה'לי יושב בזוית לברו ואינו נותן דעתו עליו, והשרדו בנסות הרוח. הירשילי בעצמו היה לו הרבה יותר משמינית שבשמינית גאווה, ולא יכול למחול על עלבונו למי שאינו משגיח ומרגיש בו. בעיר מולדתו הלא היה ראש וראשון תמיד בין חבריו, ועתה בא זה משה'לי הנער ומבטלו! לא, היה מהרהר בלבו, איני רוצה בו ולא אביש אליו עד שיבוא הוא אלי ראשונה. וכשעברו ימים שנים ומשה'לי לא בא, לא יכול עוד הירשילי לשלוט ברוחו והלך ובא בכבודו ובעצמו למשה'לי, מתכוון בלבו להפרע ממנו ולהורידו מגדולתו — להזמינו לדו־קרב במלחמתה של תורה, לידע ולהודיע ולהודיע מי ינצח את מי, וכח מי גדול ביותר. והמלחמה ביניהם היתה קשה. זה בא לזה באחד העינים החמורים בגמרא, שקשה להולמם, הירשילי מתהפך בתחבולותיו, דמו רותח ופניו מתלהטין, והוא מתנדנד בכל אבריו, ומשה'לי מצדו לא יבהל ברוחו ולא יחסנו, מפרק פירכות במתינות, ומתריץ קושיות בדעה מיושבת — ולבסוף נעשו חברים. הירשילי ראה, שפעות היתה בידו לחשוד את משה'לי בדבר שאין בו, ונתדבק בו מעתה בכל לבו, והתחילו לומדים שניהם בקביעות יחדו. רבי אברהם אמר לדבק זה טוב, והיה משבחם וקורא לכל אחד מהם בשם „שקיץ“ מרוב חיבה — וגברה האהבה בין שלשה אלה.

יז.

לייזרדיענקיל עשה רצון אשתו ושתה חמין בלילה לרפואה והויע, ולמחר עמד וברך על גרונו ממלית עור שועל, שהירשילי מצא אותה בתוך כלי־הדרך, כדבר אמו, וגמע גם שתי ביצים בבת אחת, מפני שגמיעת ביצים יפה לקול — וכל התחבולות האלו

היו לבטלה! הציגה פנתה בתפלת יום שני של ראש השנה פגיעה רעה מאד. עדיין כיהו וניעו מעיקים לו בחוזהו, והזהמא אינה פוסקת בגרונו, וכשהוא בודקו ומשמיע קול הוא מרגיש עקיצה כמחט בצדו השמאלי. עקיצה זו לא היתה מבחילתו כל כך, היהודי הרי למוד ביסורים, כמה וכמה מכאובות הוא סובל בימי חייו ואינו חושש. אלא על קולו המקולקל, על קולו, שממנו לחמו נמצא, וחיו וחיי אשתו ובניו תלואים בו — עליו נצטער מאד. הנה יוסיכפורים ממשמש ובא ולגרונו הוא צריך, לעבוד בו עבודה רבה — וגרונו נחר! אשת השמש הרגישה בצערו, ובחמלתה עליו באה לרפאותו בכל מיני תרופות: נתנה עליו אספלטית גדולה מזוכוכי-אספנין, עשתה רטיה מחלב ודונג ומרחה על בשרו למעלה מן החזה, והשקתו תיריקא ממיני עשבים, שקבלה הם בידה מגויה זקנה, גם ציר של קישואים כבושין, והריחתו בעשן של נוצות חרוכות ובטאבקי, ולחשה לו גם לעין הרע וכרכה אחת מפוזמקאותיה של צמר עב סביב לגרונו. לייורר-יענקיל העלוב הפקיד את גופו בידה, כילד קטן, שתעשה בו כרצונה. רק שיהא קולו חוזר אליו. עבר יום אחד ושני ימים חלפו — ואין קול! בערב יוסיכפורים, בבקר, אכן נפתח פיו, אבל אין הקול קול לייורר-יענקיל, אלא כמין בתקול יוצאת מגרונו, תחלתה נהימה משונה, עבה ונמוכה וסופה צפזופה דק ומרוסק. לייורר-יענקיל התחיל משנן לעצמו ואומר את הפזמון "יעלה" בנינון, ואשת השמש שומעת, מנענעת לו בראשה ואומרת בדמע מפני השמחה:

— ברוך הוא וברוך שמו! קולך ערב ומתוק מדבש, נעים הוא ויפה הרבה

יותר מבראשונה!

אותו יוסיכפורים היה לייורר-יענקיל משמש בכת-קול מנגן על הנימא הרקה בגרונו. וכיון שנתפטר מעבודת יום כפורים, בעורת משיח אלמים, ואין לו עוד צורך בקולו עד ימים נוראים, לשנה הבאה, לא היה עוד חושש לכך, שנחר גרונו. עד השנה הבאה ישוב ירחמהו האל הטוב ויברך אותו בקול כמקדם. אלא עד שהסיח דעתו מגרונו היו העקיצות חוזרות ובאות לו בצדו. בתחלה היה מנחם את עצמו ואומר: אין בכך כלום: יעברו שנים שלשה ימים ויחדל כאבו, ישכב וירוח לו. גם אשת השמש מנחמתו ואומרת: אין בכך כלום! עקיצה זו אינה אלא מחלה מהלכת היום בעיר, ואין משגיחים בה. רק לאחר שכבר עליו הנשימה וכמעט שפרחה נשמתו קם שאון והמולה, וכני ביתו של השמש נבוכו. הבחילו אליו את הרופא המומחה, וחפו והקיו לו ושפך את דמו בכל כלי אומנותו. אבל גם הרופא לא הועיל לו, ונטלו והניחו אותו בעגלה והוליכוהו לבית-החולים. בין כך ובין כך עברו ימי הסוכות, וחג זה היה להירשילי לחנא. בעצם יום "שמחת-תורה" חלש אביו כל כך, עד שלא האמינו עוד בחייו. ויום זה, יום ששון ושמחה ליהודים, היה כתעשה באב להירשילי. כל אותו היום לא טעם מאומה חוץ מחתיכת הדובשנין, הגתונה לו בכית המדרש, כשנקרא לעלות לתורה "עם כל הנערים" וזו הדובשנא פניה לא היו לה כבימי קדם! לשעבר חן ונועם של קדושת יום טוב הוצק בה, היתה משמחת את הלב ומאירת עינים, וכלה אומרת: שמחת תורה! ועכשיו היא חולה, מין מאפה-רתנור פשוט, קמח בדבש, שנקנה בשוק בפרוטה ומכרכין עליו "בורא מיני מוונות"... תבשילין של שבת ויום טוב טעמם יפה וריחם נודף ביותר. מין תבלין אחד יש, אמרו חכמים, ושבת שמו, תבלין זה, שרחוק מפנינים מכרו ולא ימצא בארץ החיים, ואין אומות העולם יודעות מה הוא. מלאכי השרת מביאים אותו מן ערן לבית היהודי ביום הששי ומטילין אותו לתוך התבשיל, שמבשילין וטומנין אותו לשבת. נגד כל באי עולם אנו אומרים כאן

בדעה צלולה ומיושבת — ולהמלגלגים לא-חיישינן — שכל מי שלא טעם תבשיל של שבת, הטמון מבעוד יום, לא טעם תבשיל יפה מימיו!

ימים רבים הוכה ליזירייענקיל במכאובים על משכבו בבית-החולים, וכשהונח לו מעט חיתה רוח הירשילי בנו. לכו היה מלא שמחה כל כך, עד שלא נשתייר בו מקום לכל מחשבה אחרת ושכח גם את נפשו, להתבונן במה שנוגע לעצמו. אבל אחרי כן רבו עצבותיו, ומחשבות רבות כשטף מים רבים יחד כאו והבהילוהו פתאם. התחיל מיצר ודואג ומחשב דרכו: הנה עוד מעט ובאה העת לחזור למקומו ולביתו, וצר לו מאד לעזוב את משה'לי ואת רבי אברהם, שנפשו קשורה בהם וחברתם נעימה עליו! אמת, נכספה נפשו לעיר מולדתו, לראות את שלום אמו ואחיו ואחיותיו ואת שלום כל חבריו, אבל מה יעשה בביתו ומה יהיה בסופו שם? התחיל מדמה לו את הלחץ והעוני כמעון הוריו האביונים, איך כל בית אבא רעבים, סנופים ומעונים, ואיך הוא בעצמו התענה שם ורעב ללחם תמיד, וזכר את כל ענותו ורחפו עצמותיו! ומה יעשה? ישב כאן — הרבר קשה הוא: היכי תמצא לישב כאן! אצל מי כאן? ואיך יעזוב נער קטן את אביו ואת אמו וישב לו יחידי? — והן לו יהיה כך, שהוא יושב כאן, הרי קשה: מה לו כאן? למה . . . ולמה? . . . כך היה הירשילי מהרהר ונפשו מרה לו מאד. רבי אברהם הרגיש בצערו ונכנס עמו בדברים ושאלו ברחמים רבים: למה ירע לבכו ולמה פניו זועפים? הירשילי התחיל בוכה והגיד לו את כל לבו. רבי אברהם נתן ידו על ראשו, מחליק שערו באהבה ואומר:

— המתין נא, המתין לי! אתכונן מעט ואראה מה לעשות לך. עוד חזון למועד, ולעתידתה אל תהיה סכל ואל תבכה, „שקץ“!

(עוד יבא).

ישראל וארצו

בחזון הספורים.

. . . להבינך את אשר יקרה לעמך באחרית הימים
כי עוד חזון לימים.
(דניאל, י. י"ד).

מאמר ראשון.

א.

כה אמר אחד מראשי כותבי הספורים כימינו: הנה ימים באים וירד כבוד הספרות, ואך הספורים לברם יבדו על פני כל העם. גם מוסר וחכמה, גם דברי הימים ותורת הרושת המעשה וכל מלאכת מחשבת — כל אלה יובאו אל העם בדמות ספורים, לקוחים מעולם המעשה, משוק חייהם יום יום, ואך אז יקרא אותם העם באות נפש ויקח תורה מפייהם. כי לו גם לא נסכים כי „אנו כחמורים“, וכי עתה בכלל „נתמעטו הלכות“, הן זה נעלה מעל כל ספק, כי למן היום אשר באו, באחרית המאה העברה, העניקולופדיסטים

להפיץ סודות הדעת בין כל העם ורבים ישוטמו עתה לבקש כל חכמה וכל דעת, אי אפשר עוד לצמצם את החכמות בספרים המוכנים אך „ליחיד סגולה“ ועל החכמים, הבאים להורות את העם, החובה לרדת ממרום שבתם אל ההמון היושב בשפל ולדבר לו בלשונו ולפי רוחו. בגלל זאת תחוינה עינינו עתה בכל חכמה ומדע את הסופרים משתדלים לכתוב בשפה קלה וגם יפה, ולא יבואו עוד עלינו בעב הענן אשר היו תמיד החכמות מתכסות בו; יען כי אם לא כזאת יעשו, אז לא יפן העם אל מנחתם ולא יהיה ממנו שומע להם.

כי הנה מיום אל יום תכבר העבודה על האנשים, מלחמת החיים לא תחל, אך עוד מתלקחת ביתר שאת, אש תמיד יוקדת ביושבי תבל, ואין איפוא עתות האדם בידו לקרוא גם דברים המוכנים לו, גם הנכתבים בשפה קלה. עבודה קשה, הה, עבודת סרך עתה על שכם כל בני האדם, השכלת המוח לא הביאה לבני האדם את האושר — אשר השכלת הלב תוכל לתת — לשמוח בחלקו. והנה האדם רובץ כל היום תחת סבל עבודתו, דאגותיו וצרכיו המרובים, ואיפה יקח לו מועד להנות בתורה וללכת אל בתי המדרש לשמוע דבר חכמה ומדע, לו גם תהיה התורה נכתבה ביתרון הסבר ולו גם היו שערי בתי המדרש פתוחים יומם ולילה? כי גם ככלות עבודתו, יחפוץ אנוש לבלות רגעי מנוחה בסוד רעים ולשמוע שיחת ילדי יום במושב חבר או בצל ביתו ומשפחתו. נחוץ איפוא להתאמץ כי יאבה העם לקרוא, נחוץ לחבל תחבולות לחכב את הדעת על העם, למשכהו לבית המדרש, לכרוך לו את הספרים בכסף ובוהב אם כזאת אהבה נפשו. הנה הוא חפץ לבלות את עתות המרגעה בשיחה בטלה ובדברים על מקרים ומעשים מעולם החיים — הבה נספר באזני ספורים המושכים את לבו, ונתחכמה לו להשמיע באזניו, דרך אנכי, כמו מבלי משים, ידיעות אחרות מאהל התורה ומחלקי המדע אשר יש את לבבנו להורות לו; נתנכל אליו להמית בקרבו כל רע וכל מדה לא־נכונה ולטעת בתוכו כל טוב וכל מוסר, בספר לו מסביבותיו ומכל הקרוב ללבו. בדרך כזה נוכל ללמד לאדם גם מוסר ודברי הימים וכל תורה ומלאכה, וכבר הלכו סופרים רבים בדרך זה ויעשו חיל, ועדים המה ספורי זשול ווערן וחבריו, אשר נעתקו לכל הלשונוות המתהלכות ויתפשו לבות קוראים לרבבות. ובאחרית הימים, כאשר עוד יכבד עמל אדם עליו למצוא את צרכיו ועוד תגדל טרדת הפרנסה על האנשים ועוד תקצר עתם מלרכוש להם את הדעת בעיון רב וביגיעת בשר ונפש ובאבוד ימים ושנים, אז יבוא היום אשר אליו נבא הסופר שהוא — עמיל זאָלאַ, וכל הסופרים יהיו מוכרחים למלא את כל הארץ דעה אך על ידי ספורים, אשר אך אותם יקח האדם למקרא לענג נפשו בנוחו רגע מעבודתו הקשה כל היום.

ובאמת גדולה מאד פעולת הספורים על המון הקוראים, ההמון הזה המוציא תמיד משפטיו לא ע"פ ההגיון המפשט אשר בהלך נפש יסורו, כי אם ע"פ הדברים המעשים והמקרים, אשר יראה בעיניו וישמע באזניו. ולכן האיש הבא להטיף לדעה חדשה, אשר למען הוציאה לפעלה נחוץ כי יכירנה ויקבלנה רכבות אנשים, אז עליו להתאמץ מראש כי תעשה הדעה היא קנין עם רב, כי תבוא כשמן בעצמות ההמונים, כי ירגישו אותה כמורה, כי תהיה הדעה קרובה בפיחם ובלבבם לעשותה, — ואת זאת נשיג בשומנו זאת הדעה הרצויה ליסוד ספורים המתארים בשרר את החיים אשר המון הקוראים חפץ לדעת אותם, ובכשרון המספר תלוי הדבר, כי ידע לחכב על קוראיו את הדעה הקלועה בסככי ספורו, הטוויה והנארנה יחד עם חוטי הספור. כן עשתה הסופרת ביטשר סטוי, בהפצה

לתת בלב העם חסד ורחמים אל העברים הנושאים אשר באמעריקא. כן עשו הסופרים הרוססים בהטיפסם עשירות בשנים לחפש האכרים, וכן יעשו עוד הסופרים גם עתה באמעריקא ובמערב אירופא לכל "השאלות הארורות" אשר הנה "צרות רבים" ואשר גם פתרון תלוי ברגשי עם רב. —

ואני מאמין באמונה שלמה, כי גם רעיון תחית ישראל בארץ ישראל, הדעה הזאת אשר בכל אופן היא נשגבה מאד, לו גם בתור "השארתי-הנפש" של ההיסטוריא, — הרעיון הזה אך או יוכל לקות לצאת לפעולה, אם ישבעו רבים לדגלו, אם המונים המונים יכירו וידעו בו, לכל הפחות, הצדק והיושר המה מוסרות הדעה הזאת, ואך אז יש תקוה לראות את ארץ ישראל בתחיתה, אם קהל גדול יתעוררו לחיים ולתנועה על ידי הדעה הזאת. קהל גדול, — ולא אך בני ישראל לבד, כי אם גם מבני העמים. כי הן זה כאלפים שנה חדלה ארץ יהודה להיות ארץ היהודים, ורבים המה הגוים והממלכות אשר להם חלק ונחלה וזכרון בארץ ישראל. ואף גם זאת: זה כאלפים שנה אך עבד ישראל, וכבר למדו העמים שכניו ואדוניו לחשוב כי נצח לא יצא לחפשי; ולכן, אם כי בקרב בני ישראל רעיון התחיה לא חדל לחיות תמיד, אם ברמות תקוה או חוץ לאחרית הימים, בדרך השתלשלות המקרה בתולדות בני האדם או בדרך גם מן השמים, — אבל להעמים, שהמה אדוני הארץ והמקרים בידם נתנו, להם מזורה מאד הדעה הזאת, לא יבינו את דרכה ולא ידעו את מקומה; והלא גם הדעה הזאת היא אחת מאלה אשר תצאנה לאור רק אם יבאו רכבות אדם לעבוד אותה שנים אחד בכל לב, רק אם יתאספו כל העדרים ונללו את האבן הגדולה הזאת ממקומה, רק בעזרת עמים רבים.

אשר על כן חובת נביאי הרעיון הגדול הזה לעשותו לקנין כל העמים והלשונות, נחוץ להנך את העמים על פי דרכם, למען יכירו וידעו את הדעה הזאת לאט לאט, להודיע גלוי לכל כי אמנם יש תקוה כזאת בלבבות בני ישראל ולא תחיה עוד כמו זרה בעיני ההמון; נחוץ מאד לתת בלב העמים אהבה להדעה הזאת כי ימשכו אותה חסד וכי ישתוממו ויתפעלו מרוב גדלה וחן ערכה; נחוץ להבינם בינה כי רוממות ועוה בהדעה הזאת ועל כל בני האדם הנאורים החובה והמצוה להרים נכהה נבהה את הנס אשר ביד נביאיה, וכי ראוי הוא דגל אשר כזה לעבוד תחתיו ולהשבע לו. כן החיו את ארץ יוון, כי הללו נביאי יוון בכל העמים את חכמת העם הזה בימיו מקדם, וכי חובה רובצת על בני העמים הנאורים, יונקי שדי השכלת העם הזה, להשיב לתחיה את הגוי הנאור אשר תורתו בתוך מעיהם, וימצאו לו חיל מתנדבים אשר לחמו את מלחמות היונים אך לשם הדעה הזאת, תחית עם יוון, לבדה. וכן נחוץ לעשות גם לרעיון תחית ארץ ישראל, אם כי על הרעיון הזה לצאת לפעולו, "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח", ומגן ורמח לא יראה בכל לוחמי הדעה הזאת אשר בצלה "יגור זאב עם כבש"; נחוץ כי תמלא הארץ את הדעה, כי ינהרו גוים רבים אחריה, כי תוליד לנו משוררים כלורד ביוון, וחמה ילהיבו נפשות וישבו לנו שבי לכבות המים. ומפני כי הספורים על מחוות החיים ומקרי הימים המה המפתחות אל לב ההמון, לכן על נביאי הדעה של תחית ישראל בארצו לרכוש להם את המפתחות האלה, למען יוכלו לבוא בשערי לב העמים ולהטותם אל אשר יחפצו. ואחרים מכותבי ספורים כבר הבינו את ערך הרעיון הזה, המרחף חרש, כעוף המרפרף נוגע ואינו נוגע, באויר דברי הימים, וכבר נסו כהם להשמיע משפטם, איש איש כפי השקפתו, ולהעמיד חוון, איש איש כפי מערכי לבו, על אודות תחית ארץ ישראל ועם ישראל. לשני סופרים טובים מבני ישראל היה רעיון התחיה דבר בעתו,

בעת אשר בראשית שנות השמונים נראתה תנועה קטנה בקרב הספרות והחיים של אחינו בארצות אירופא. על דעת הסופר האחד היתה כל התנועה הזאת נסיגה לאחור; כי עמו נבזה בעיניו נמאס ולא יצלה לחיי ארץ וממלכה, והסופר השני מחא כף לקראת התמורה, בחשבו כי תמהר גם נאולה לבוא אחריה. שני הסופרים האלה המה בהרב (באנגרָאָו) וסמולנסקיין, ואם כי שניהם בני ישראל, ואם כי הדבר קרוב אליהם מאד, בכל זאת ספוריהם חלשים ודלים מאד ופרי כל עבודתם במקצוע זה כסר. ולעמדתם נשאו את חיונותיהם על תחית ישראל ותחית הארץ סופרי העמים, הלא המה ביקונספילד, דו. עליאָט וגם — עמיל זאָלאַ . . . שלשה אלה חבקו בזרועות כשרונותיהם הגדולים את כל הרעיון הגדול הזה, ויתכוננו בשום לב אל כל אשר יהיה באחרית הועם.

ואמרת כי לא יחר אף הקורא בי אם אבוא בזה להעביר לפניו כל טוב הסופרים השונים האלה ולהתבונן אל האור אשר הגיהו המה עליו איש איש מנקודת מצבו, אם כי את כלם אולי קרא במקורם או בתרגומים שונים. אל נא יאמר: קמחא טחינא טחין, כי דברי תורה לפעמים עניים הם דבר במקומו לבדו ועשירים הם אם יבאו בחוברת עם יתר הדברים הבאים ממקור אחר לחתום החוון ולהאיר עליו אור. בכלל, לא למותר להביא בחשבון את הרכוש המעט, אשר עשה לו רעיון תחית עם ישראל בארץ ישראל באחד המקצוע שבספרות, ולהתבונן אליו בשום לב.

וספורי סופרי ישראל יבואו ראשונה.

ב.

הדבר היה בראשית שנות השמונים. אנחנו כבר אמרנו: עברה לבלי שוב אהבת צעירי ישראל לקרשי בני עמם — לארצו, לשפתו ולסגולותיו מימי קדם. הן סגולותיו נשכחו; שפת עבר נפלה נפלה, המשורר ראה את קומין הקוראים כראות "שבליים בודדות", ולבבו נבא לו רעה כי המה — "הקוראים האחרונים"; וארצנו, ארץ ישראל, — מי זה ישים לבו לזכור את כל הארצות הקטנות אשר באויה הקטנה? הן כל אלה כמעט נהפכו למעשים שהיו בשכבר הימים, לזכרונות נשכחים. . . אבל כפי הנראה עוד ירחק יום הקץ. עוד נאמן היה האל בכריתו עם ישראל, ולכן, כאשר כבר גדלו ועבו מאד החבלים אשר בהם נמשכו צעירי בני עמנו מבית המדרש הישן אל אולמי בית המדרש החדש; כאשר הבריק והאיר מאד האור הנעים של ההשכלה הכללית אשר רכשו להם צעירינו במקום האור הכהה אשר נגה תמיד באהלי התורה; כאשר הרחיקו בני הנעורים ללכת שבי אחרי מאהביהם החדשים וישכחו את עמם ואת בית אביהם — אז נפסק פתאום החבל, פתאום חשך האור הגדול, וכן פתאום הכינו בית מאהבינו והגנו עזובים לנפשנו ואין מאסף. . . אז הגיעו "ימי התשובה", אשר שבו אל עם ישראל רבים מצעירי בניו, אז בקש לו "הכח הרוחני" מקום להתגבר על עו כח המושך של ההשכלה האזרחית, ואז די היה ביד מקרים אחדים למלא את המקום ההוא ולהוליד את הריאקציה, אשר היתה תולדה מוכרחת מכל מצב הענינים בעת ההיא. וכאשר אמרת, עצרו כח מקרים אחדים ויצאים מן "הסדר הנגיל" להזכירנו נשכחות, לשוב ולחדש ברית ראשונים ולהתכונן רגע: אנה אנחנו עולים.

ומקרים רדפו מקרים, ומעשים השיגו מעשים — ועל כל הרי ישראל התנוסס גם לעיני כל יושבי תבל ועליו הרתה מלה אחת אשר כאלפים שנה מספר שנותיה —

"גלות" . . . או הגלו בני עמנו לערי מערב אירופא ולעבר ים אוקיאנוס ולקצות אפריקא ולמרברי אוסטרליא, ואז הגלו בני ישראל לארץ ישראל . . .
ורעיון תחית ישראל בארץ ישראל לקח לבות רבים, וברב-כח התעוררה התקוה, זאת התקוה הנושנה . . .

ואז בא המועד לכל סופר בישראל להשמיע חוון רוחו על התמורה הגדולה אשר כמו נראתה במהלך המהשבות של צעירי בני עמנו ועל העתידות הנשקפות אלינו להגלה, וכותבי ספורים בישראל מצאו את הבקעה הזאת טובה להתגדר בה. סמולנסקין ובהרב, הסופרים אשר עשו תמיד אונם כאפרכסת לכל תנועת בני הנעורים, אשר אהבו את בר הילדות ואת חם השחרות אשר לצעירי בני ישראל. אלה אשר הוכה הוכיחו את בני הדור בלכתם תהו בדרך לא מצא חן בעיניהם, — שני אלה לא יכלו, כמובן, להעלים עין מכל הנעשה במסבת הצעירים בימים ההם. הקוראים העברים יודעים מי היה סמולנסקין ומה היה לצעירי עמנו, ואחדים יודעים בודאי גם את ערך הסופר השני, ערך בהרב, וגם הביא המקרה לידי לדבר על אודותו דברים אחדים במקום הזה. ("להעיר ולהאיר", השלה חוב' ז'). לא הרי סמולנסקין כהרי בהרב, אך גם זה האחרון היה, בכל אופן, איש לב, מתהלך את צעירי בני עמנו, אחד מאלה הסופרים אשר כח העלומים חוק בקרבם וגם ברכות שנותניהם עוד לכס ער לכל תנועת נעורים ורגשות הבחורות. הוא היה תמיד נמצא לכל תנועה חדשה בקרב הצעירים ואחד מן "העשרה ראשונים", עונה לקוראי בשם כל דעה חדשה בקהלם. ויש אשר היה גם נמהר בדבריו ונחפו במעשיו ולפעמים גם קל בדעתו כאחד מבני הנוער. וכאחד מבני הנעורים לא נסוג אחור מפני כל, לא פחד פן ינחל קלון תחת כבוד, וימצא עו בלכבו גם להטיף לנשואי תערובות בין ישראל עם העמים, גם התנה אהבים עם "האחים הביבלים" אשר צמחו ביעליסאוועטנראד, וכאשר עברה הרנה במחנה צעירים רבים מבני עמנו: "לאהליך, ישראל!" כתב גם בהרב ספור על אדות הרעיון הזה, הלא הוא הספור "איש הרוח" ("Manjak"), "מעשה נורא מחיי פסיכיאטר צעיר", וידיפסוהו בחוברות ה"וואַססאָד" לשנת 1884. ואם בכלל שיחת חולין של סופרים מובהקים ובעלי כשרון צריכים למור, מפעל ספרותי כספורו זה של בהרב, אשר לקח לו לעבודתו זאת אבני פנה מאמונת בני עמו ותקותו, — לא כל שכן שראוי לשים אליו לב.

"עברי נולדתי, ואת חכמת הרפואה למדתי, ומומחה אנכי למחלות הנפש" — כה יתחיל הרופא הצעיר את ספורו. "מדוע בחרתי לי רק את המקצוע הזה ברפואה — לא אדע נפשי. הן יש נכלים חרוצים וגנבים ערומים אשר בכונה יבאו להיות שוטרים ומחפשי בני-עולה אך למען יוכלו ביתרון הכשר לכסות על פשעיהם המה ולא יתפשו בכף. ואני בעצמי חולה הנפש הייתי מעודי, ומי כמוני יודע כי אנוש אָנוּש אנכי מאד, ולכן בחרתי מחלות הנפש לרפואתן, למען לא יודע כי אני אני החולה" . . .

אם חולה או מתחלה היה הרופא הצעיר הזה, אבל נכונה לא היתה בנפשו, ושנות הלמוד הרבות הראו פעולתן לרעה על מצבו. סדר עצביו היה פרוע מאד, שנה נרדה מעיניו, בחלום ובהקיץ הזה חיונות, וחלומות רעים וטובים בעתו והחרידוהו יומם וליל. ולכן, כאשר גמר בשלום את חק למודיו בכית מדרש הרפואה, נתן לבו להתחיל כח בחיק הטבע, וילך לו הצעיר הזה אל אחת הערים מערי השדה אשר אחותו היחידה יושבת שם, ובצל ביתה אמר למצוא לו מנוחה ולהשביח שאון עצביו הסוערים. אחותו היתה

אשת איש סוחר תמים וישר, והמה ישבו להם בביתם העומד מחוץ לעיר על יד דרך המלך, לא הרחק מהצר בית הקברות אשר ליהודים.

ובעיר ההיא היה איש משוגע ושמו טודרוס „התוקע“. המשוגע הזה לא נגע באיש לרעה, ואך רוח עועים עברה עליו לחשוב כי כבר קרוב קץ הפלאות, כי עתה בא יום ד' להשיב שבות עמו, וכי הוא שלח ציר מאת נואל ישראל לקבץ בעירו את גלות יהודה, ולכן התהלך כל הימים בחוצות ובשוקים ותקע להרותנו. וכל שופר או הצוצרה לא היו בידו, אך דרך האגרוף ואל קומץ אצבעותיו תקע והריע תמיד, וישמיע תקיעות ושברים כקול השופר, ואת „עבודת הקדש“ הזאת מלא בחרף נפש. כה היה משפט טודרוס ימים רבים, נערים התקלסו בו ושומרי העיר הכוהו פצעוהו לא אהת ולא שתיים, גם נסו לאסור את ידיו בתבליים למנוע כוה את „השופר“ ממנו, אך הוא התחכם לעשות את שפתיו הצוצרה — ולתקוע. טודרוס היה גבה הקומה וחסון כאלון, אבל עבודתו הרבה אשר היתה עליו לרוץ ברחובות מן הבקר עד הערב ולתקוע, להעביד את גרונו להרים קול כשופר ולהוציא מלבו תרועות „גנחוי גניח וילולי יליל“, הלאה אתו עד מאד לעת ערב, נשימתו עיפה לתקיעות ובאין אונים שכב באשר נפל עד יום המחרת, עד אשר החליף כה להוסיף ולתקוע. מקום מקלטו היה חצר בית הקברות אשר ליהודים, בבית השומר והקברן, איש זקן ושמו רבי אפרים. הוקן הזה ובתו היחידה דבורה נתנו תמיד בביתם מקום לטודרוס ללון ומפתם הצר האכילהו לחם בבקר בצאתו „לפעלו“ ובערב בשובו עיף ויגע מאד. לפני אדוני הצרה-המות האלה שפך תמיד טודרוס את כל לבו, באזניהם השמיע את כל הגימטריאות והאסמכתות אשר לרגלן נוכח כי אמנם הוא הוא הקדוש למקרא עדת בני ישראל ולמסע המחנות תחת פקודת המשיח. אנשי רוח כאלה נמצאים לפעמים באמת, ולא חוץ-ישוא הוא אשר ברה הסופר מלבו. את אחד מאלה ראיתי גם אני. בעיר מולדתי היה בטלן עני אחד אשר תמיד התפאר כי הוא מלך המשיח בעצמו, ועל כל שאלות הפוליציא לשמו ומולדתו ענה ארמית: „אנא מלכא משיחא!“, והביא ראיות מן המדרש ומן הזוהר כי אמנם כנים דבריו, ותמיד, כמו לחזק את כל המופתים וההוכחות מן הספרים, הוסיף לאמר: הן רבי זנוויל השמש בעצמו אמר לי „כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד“. ובאמת נחקר הדבר ונמצא כי ר' זנוויל השמש בנקותו את רצפת בית התפלה במטאטא אשר בידו נמר אז את שיוורי תפלת השחר, ואת הפרוזה הזאת אמנם השמיע מתפלת „עלינו“ כעברו על פני המשוגע, הבטלן — המשיח.

וטודרוס זה של בהרב לא התנשא להיות משיח, אך לאחד מעורריו המפנים לפניו את הדרך, ומשרתו על שכמו היתה להעביר שופר תרועה בעיר מושבו. השומרים הממונים על הסדר הביאו את טודרוס אל בית המשוגעים, אך באין יודע מאין בא ואיזה קהל עדתו, לא נמצא כל מוצא לכסף להביא אל קופת בית החולים די ערך מחיתו, ולכן שלחוהו מבית החולים לנפשו, בפרט אשר לא נגע בימים הראשונים באיש לרעה. אך לאט לאט התנבר עליו רוח השגעון, ואז החל טודרוס לזרוק מרה כאלה השוחקים על משבתיו, ואוי אוי לאיש אשר יעזו להטיל ספק בקדשי לבו, ומה גם לאמור לו: שקר הדבר, עוד לא בא בן דוד, אז רבו עיניו בריקים, ויש אשר הסיר את אגרופו מטיל הכבול מעל שפתיו וחלל רגע לתקוע והורידנו בחמה עזה על קרקע „הכופר“ המתגרה בו. אז נדיה טודרוס למגור ולמחתה לכל יושבי העיר ופחד כל הילדים, ואך אפרים הקברן ודבורה בתו לא חלו ולא יראו מפניו ככתחלה, והם הוסיפו להתהלך עמו

כאהבה וברחמים, ולאט לאט נתן המשונע הזה את רוחו גם בקרבם ויתן, מהודוי גם על הזקן ובתו. כי גם שני אלה היו אנשים בלתי רגילים, ולא לחנם הלך טודרוס אצל אפרים ובתו אלא מפני שהמה בני מינו. . . . כי הימים הרבים אשר חי הזקן בחצר הקברות והתהלך עם המתים הטביעו את פעולתם עליו, והוא למד את נפשו לחשוב את השוכנים בקברתו כשכנים חיים אשר באו להתגורר עמו, ובספירת החיונות האלה גדל הזקן גם את בתו דבורה, ותהי גם היא חווה ונלוית עינים. . . .

ובית אחות הרופא הצעיר היה, כאמור, לא הרחק מחצר בית הקברות, ובאחד הימים הלך לו הרופא-החולה, על פי בקשת אחותו, להשתטח על קבר אבותיו אשר בחצר ההוא, ושם התודע ראשונה אל אפרים הזקן, וידע גם את כל אשר עמדו. הרופא אמר בלבו, כי עפר קברות הוריו יכסה מעט את פצעי הספק המכאיבים לבבו, והמית עורקיו תחרש מעט לקול הזכרונות היקרים העולים מתחת מצבת אבות. אבל לשוא. . . . וזרון ההורים אשר עזבוהו בעודנו נער קטן, שלטון המות השם משטרו במקום הזה וחיונות הזקן רבי אפרים, שהוא סמל דמות הסוד הנורא של המות — כל אלה פעלו נוראות על הצעיר החולה ויפילוהו למשכב. וכאשר התעורר, אזה לו את חצר המות לשוח בו תמיד, בכל עת אשר הפיץ לשאוף רוח צח. בין האלונים כבירי הימים המתנשאים מעל גבעות הקברים ומצבות העץ והאבן מצא הרופא תמיד את אפרים הזקן מפקח על רכושו וקניניו, כאשר קרא לחצר הקברות, וכן התודע שמה אל דבורה בת הקברן, ושתי הנפשות האלה היו היחירות אשר הראו אותות חיים בממשלת המות הזאת, ואליהן התודע ועמקן התהלך יום יום. הוא כבר הכיר וידע כי גם לדבורה נפש חולה, הוא נתן לב ללמוד ולדעת את הנפש החולה הזאת, ומבלי משים נקשרה נפשו בנפשה, וגם העלמה ידעה והבינה מה הוא הרופא הצעיר לה. . . . או לא הסתירה העלמה החולה מאת בחירה את מחלתה — חיונותיה על דבר המתים, החיים בפיה וברוחה.

גם מבלי היות רופא נוכל להבין כי קרבת חצר הקברות וחברת שוכניו לא אזור כנבורה את עצבי הרופא החלש להחלימו ולהחיותו, ויהי ההפך: סערות המחשבות, המתחוללת בתקופה ידועה בחיי כל צעיר בישראל לעורר את התקוה השוכנת בסתר תהום הנפש ובקצויו כל לב עברי, התאחדה והתחברה אל ההויות ואל האמונות אשר שמע הרופא הצעיר מכני ליותו, מפי אפרים ודבורה, אלה האנשים אשר דברו על המתים הקבורים בחצרים כאשר ידובר על אדות אנשים חיים וקיימים, ומעל דל שפתותיהם לא סרו דברים על תחית המתים וביאת המשיח.

ועצבי הרופא-החולה הלכו הלך והתרגשו, וראשו הגה ריק כל הימים והלילות... ובשכונת חצר הקברות, הרחק מעט מן העיר, היה חצר-שרדה קטן אחותו אחד הסוחרים כבגדי-כד אשר בעיר, ומפני כי בחדשי הקיץ גר שם הסוחר וביתו, לכן היה שם גם האוצר הכולל לסחורתו, ואוסם גדול היה מלא כתנות בד ומעיל במספר רב. כליל סגריר אחד, בעת אשר כל גרי חצר הסוחר נמו שנתם, התגנב טודרוס המשונע מחצר בית הקברות הקרוב אל אוצר בגדי הכד ויקח ממנו דיו, וישא את כל הבגדים הגנובים אל חצר הקברות, וילבש את כל המצבות כתנות-בד-לבן ויעטוף אותן שמיכות לבנות. מדוע עשה כזאת ואיזה הדרך בא אליו החפיץ לעשות את המעשה הזר הזה — אין חקר לרוח משונע, ומי בא בסוד אנוש אשר טחו מלא עועים וראשו — הויות וחיונות, ואולם מן המעשה אשר עשה נברא לו לעצמו, כפי הנראה, מחוה נפלא ונורא אשר התאים לחפצו, וכאשר נשב רוח חרישית כבגדי הכד ובהתנועע לרוח הלילה כנפי

המעילים והשמיכות הלבנות דמה המשונע כי עיניו תחזינה את תחית המתים, ועין בעין הוא רואה בקום כל הרפאים מקברם והנם נצבים עליו עטופים שמלותיהם הלבנות, נעים ומתנודדים, כי חיו . . . ובכן איפוא הלא הקיץ הקיץ, בא המשיח! ועתה הלא עוד לא יאחרו לבוא כל האותות והמופתים אשר יעשה ה' לישראל עמו, כי הנה יום ה' . . . למראה החיוון הגדול הזה היה הרעיון הראשון אשר בא בלב המשונע: למחר ולהביא את הבשורה לירידיו ורעיו — לאפרים ולבתו, אלה אשר בצדקתם ובאמונתם מצא לו תמיד עז ומשענה, ישמעו נא המה ראשונה את הבשורה הגדולה. משונע ממראה עיניו ומשונע מטבעו עף טודרוס כחץ מקשת אל הבית הדל אשר שומר חצר הקברות ובתו שוכבים נרדמים שמה, "קומו, הקיצו, אחים!" — הרעים קולו בצעדו על מפתן הבית — משיח בא, בא המשיח וכל המתים חיו, הללויה!" ובטרם מצא אפרים את ידיו ואת רגליו לצאת מאהליו, ובטרם עוד העביר שנה מעיניו, מהר טודרוס וישם עליו את הטלית ואת התפילין של הזקן, וימהר לשוב אל חצר הקברות וישמיע שירי זמרה על נפלאות מחיה המתים.

נוראה היתה פעולת החיוון על הזקן ובתו, אשר אל הרגע הזה חכו כל ימיהם. כי המה יהיו הראשונים לראות בתחית מתי ישראל; עיניהם עתה לנכח הביטו כי אמנם הקים ד' את דברו וכי אמת בפי טודרוס, וכמהו כמהם נסגרו בידי המחזה הגדול והנורא. "מהרי, בת, ושימי רגליך כאילות לרוץ העירה לבשר לכל אחינו ישע וביאת משיח", קרא הזקן, ודבורה מהרה, ותחשוב רגע ותריץ — אך לא אל העיר, כי אם אל הבית הסמוך אשר הרופא מכירה ומיודעה שוכן שמה, ותפתח את חלון חדרו ותעירה משנתו ותקימהו ממשכבו, ובקול נגיד ומצוה האיצה בו כי ימהר ללכת אחריה. לבב הרופא התפעם בקרבו, פחד ורחב מבלי דעת פתרון חיוון לילה הזה, אך בכל אלה לא יכול להתגבר על פחדו, וישמע לקול מצות דבורה, ומבעד החלון יצא אליה, והיא משכה אותו אחריה אל חצר הקברות, ומעל הנבעה למולו הראתה אותו דבורה את המראה . . . והוא עודנו מתננן בחזון ולא ידע נפשו, והוא עודנו עומד משתומם למראה עיניו ולמשמע שירי זמרה מזורה עולים מכין הקברים ומתוך קהל המתים-החיים המתנועעים, והנה חרד אליו טודרוס המשונע ובחמה שפוכה הכהו על ראשו באגרופו הנורא ויפילנו ארצה מתעלף וכל חושיו בו אברו . . .

ג.

מפחד בלילה הזה השתנע הרופא והובא אל בית החולים, ועל משכבו בחליו חזה חזיונות ויחלום כל הימים שיבת ציון ותקומת מלכות ישראל. זאת היא היריעה אשר בחר לו הסופר בהרב לתאר עליה את כל מחשבותיו וחזיונותיו על אודות רעיון תחית עם ישראל. נסורה נא לראות את משפט הממלכה החדשה אשר ראה הרופא המשונע בחזיונותיו, יען כי החזיונות האלה הם הרהורי לב הסופר בהרב, וכזה איפוא יהיה משפט המלוכה בישראל לפי דעת הסופר הזה. הממלכה נכונה בארץ ישראל, וירושלם היא עיר הברירה, התוגר עוב את כל הארץ, כל עריה וכפריה, גם כל אניות המלחמה וכלי המשחית ואת כל הברזל והנחושת; ובני ישראל, היראים מפני אבק-שרפה ואינם מלומדי מלחמה, לא ישליכו בכל זאת את כל הכבודה הזאת אחרי גוס ככלי אין חסין בו, אך, כעם סוחר ומבין במקנה וקנין, יתנו כל אלה בכסף ויעשו איפוא, תחלת כל, "מסחר טוב" מאד. אין לנגד בהרב היעדר הלאומי

של נביאי עמנו, וכתתו חרבותם לאתים" מפני כי "לא ישא עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה", אך שש לקראת המקרה לשים לנגד עמנו את סחרו "חטאתו", ואת דבר יראתו מפני אבק השרפה, אם כי על סופר עברי היה לדעת, כי כמאת אלף צעירים מבחורי ישראל עובדים תמיד בצבא אך בארצות אירופא לבד, וחיל גדול כזה לאו מלתא זוטרתא היא, ומעולם לא נשמע כי יתלוננו על אנשי החיל מבני עמנו כאשר המה שם, כי מוני לב המה ומפחדים מפני אבק השרפה.

על דברת בהרב, לא היה זה המשיח, אשר גאל את ישראל, למלך על עמנו, אך הוא עשה את שלו: החיה את כל המתים, קבץ יחד את כל בני ישראל מארבע כנפות הארץ ויביאם למרום הר ציון, ויאמר אליהם: הנה קבצתי אתכם היום מכל המקומות אשר נדחתם שם, הקימותי אתכם מקברותיכם, והנכם נצבים כלכם, ראשיכם וקניכם וכל המונכם; עשו איפוא כלבכםם ובהרו לכם ממשלה אשר תמצא חן בעיניכם. ואחר כן גו חיש ונעלם המשיח, וטרם ידענו אך ומי בחר את המלך, אך בהרב יודיענו כי הממשלה נכונה ביד הצדיק "רבי דודאי, נכד הבעש"ט", והוא ונבאיו שוכנים בארמון הפחה אשר בירושלם. מנהגי המדינה ונמוסייה כמנהגי קהלות אחינו בערי המצער אשר בתחום המושב, לכל פרטיהם ודקדוקיהם המשוניים והמזורים. כל הור בחיי בני ישראל, בחייהם הפרטים ובחיי החברה — חי וקים גם בארץ ישראל ובממלכתו החדשה, כמו גם כל זה מחויב לעבור דרך "גלגול מחלות" מהכא להתם יחד עם כל מתי ישראל, כמו היה כל זה מורשת קהלת יעקב מדור דור, והמנהגים הורים המה בטבע מחצבת עם יהודה ומתחלת בריאתו נדבקו בו, ולא מקרוב באו ולא ידי אחרים חלו בו להרביק אותם בישראל ולא באשמתו. יסוד ספר המשפטים בממלכה החדשה הוא "עין תחת עין שן תחת שן", ולכסא דין יושב השלחן עורך ועל פי דיני עונשין וקנסין המבוארים בו ישפט כל העם. אל אספות הקהל, אשר אין הנשים לוקחות כל חלק בהן, יקראו השמשים, ומי אשר ימרה חלילה את פי השמש ולא יבוא אל האספה למועד אשר יעדו לו — אין לו כל חנינה ואחת דתו להלקותו מכות מרדות, ובכלל, על כל דבר חטא ופשע קל שלוחי בית דין לוקין ורודין ברצועות אשר בידיהם, ושבתים נכונים תמיד לנו כל ממרה את פי הרבנים. זכורני, כי גם המנוח יהודה ליב נארדאן אמר לי בשנת תרמ"ב, כי ראשית מעשי חובבי ציון תהיה להכין אבנים בכל עיר ועיר בארץ ישראל, למען תהיינה נכונים בידי כתי הדין לסקול את כל נושאי מטפחות ברשות הרבים, וחשב כי לענו זה בכחו להרוס רנע אחר את כל חזיונותינו בתחית עם ישראל. וגם בהרב בטוח, כי הממלכה תהיה כלה ממלכת צדיקים, רבנים, פרושים וכל כנותהון; ידם בכל, המה עליונים לכל עניני הממשלה, ואם כי העשירים המה גם שם יחידי סגולה, אך גם עליהם נהפך מעט הגלגל: בארצות הגלות היו הרבנים והצדיקים יראים מפני העשירים והיו מוכרחים להאפיל בשליתותיהם על כל עונותיהם; ועתה — העשירים יחררו מאד מפני כל רב וצדיק, מפני כי אלה האחרונים המה עתה גם פקירי הממשלה ונושאי המשרה, ובכך המה עתה גם אדוני "העסקים" ומידיהם יוקחו עתה כל מיני קבלנות, מחמד נפש הנבירים בעלי העסקים, ולכן המה עתה כלם עפר ואפר תחת כפות רגלי הרבנים ויתר חיות הקדש.

והנה פה נזכר בהרב רנע, כי לבד יהודי רוסיא ופולין הלא ישנם עוד יהודים בעולם, אשר מנהגי "התחום" אינם להם לתורה ומצוה, ואולי לא ימצא חן בעיניהם המשטר אשר ינכא לו בהרב. אבל מן המצר הזה ימהר בהרב לצאת למרחב, בהודיעו לנו כי ממלכת ישראל היא בעלת דו-פרצופין, או, יותר נכון, שתי ממשלות מקבילות תשימנה

משטר בארץ: יהודי רוסיא ופולין יעשו להם מלוכה בפני עצמם, ויתר היהודים — בפני עצמם. אם יהיה „רבי דודצ׳י׳ מלך אחר לכלם — לא פורש . . .

השכלה — מאן דבר שמה. המשכילים השלכו הלאה, בהם אין כל חפץ, והמה מתנועעים כצללים בקצה העם. אך לשוא עזבו את השכלתם, חזרו בתשובה וישכחו את „נושאי דגל ההשכלה״ ויבאו ויתרפסו לפני העם, וינסו לדבר דברי אהבה אל עמם מעמקי הלב: העם רחה אותם בשתי ידיו ויוכר להם את חטאת נעוריהם. וכאשר נסה אחד היוריסטים הצעירים, והוא דברן מצוין, לשאת מדברו ביום הקהל על הככר הגדול אשר לפני ארמון המושל, ויהם אותו ההמון ולא נתנו לו לדבר דבריו, ויניסו אותו מעל הכמה. בכלל אין די חרפות וגדופים בפי בהרב להוריד כבוד „המשכילים״, ועונם היותר גדול בעיניו הוא — כי היו המשכילים בארצות הגלות מכבדים את העשירים בישראל. כרגע תכירו ותראו סופר עיר הכירה, אשר לבנו מתחמץ למראה עשירי בית ישראל הספונים בהיכליהם ואינם עושים מאומה באמת לטובת עמם, בעת אשר „כל ישראל״ בטוח כי לא יגמו ולא יישנו שומריו ונוטרי כרמו בעיר הכירה. אבל גם הסופר הזה אך מתקצף ומתרגז ואין נחת. המטיפים החביבים על בהרב ידברו את דבריהם מעל הזמה ומפיהם יז קצף וחמה עזה. לא דברי חכמים הנשמעים בנחת תאזינו, לא תוכחת-אוהב המלאה אנחה על שברכם, לפניכם לא מטיף מוסר עומד ומורה דרך בדעת ובהשכל, באהבה וברחמים, — אך מהירי חמה יחרקו שן, ילעיבו ככם וילענו לשברכם. הקורא מרגיש כי דבר לו לא עם אוהב אשר מהמלתו יטיף ויוכיח, אך עם איש ריב ואיש מדון אשר אין ברוחו נבונה ואשר זה כל חפצו להכעיסך למען הרעימך, לא לחבוש לכאבך, אך לזרות על פצעיק מלח עולם ולשפוך עליך את מררתו השחורה . . . ומכל מראות החיים החדשים אשר יבאו ויראו באחרית הימים מתאר בהרב אך תמונה אחת — מראה אספת העם בירושלם על פני ככר הקהל. ומפני כי אספות „קהל״ היהודים היו תמיד לשחוק ולמשל בשאונן ובהמונן בפי כל הסופרים שונאינו — כאלו היו אספות כל המון והמון מעם אחר מצוינות בסדר נפלא! — לכן, כפי הנראה, בחר לו בהרב אך את הצד הזה מחיינו החברותיים לעתיד לבוא, ובני מעיו ישישו כי עלתה כידו להכות מכה בלתי סרה את תקות התחיה: הן עם אשר מגרעות כאלה לו, אשר לא ידע סדר ומשטר, אשר באספת קהלו צלמות וסדרים מוזרים — ההוא יצלה להחזיק רסן ממשלה ושבט מושלים!?

זאת תורת הסופר הזה, אשר התרחק מעמו, ואשר בתגרת יד המקרים נתקו גם הפתילים הדקים והחלשים אשר עוד היה אסור בהם אל אחזיו ואל חייהם.

יש אשר ידענו בשכבר הימים נער קטן בכל שובכותו ומשחקיו, בכל דרכי הנוער, והליכותיו ומשפטיו בחיים ובדעת לפי מספר שניו, והנער היה נער, ככל הנערים. מני אז עברו שנים, עשר או עשרים שנה, ואנחנו לא ראינוהו בכל הימים הרבים ההם, או לא שמנו אליו לב. והנה באחרית הימים יבוא המקרה לירנו לדבר על אודות האיש הזה אשר ידענוהו בהיותו נער, ונחרוץ עליו עתה משפט לפי מעלליו אז, נשפוט את גדלו בתורה ודעת עתה לפי היריעות המעטות אשר היו לו אז, מבלי שים לב אל השנים הרבות אשר עברו למן היום אשר ידענוהו ואל פעולות החנוך ותעצומות החיים. — האם מישרים יהיה משפטנו?

או הנה החכמה והרושת המעשה, ביחוד חרושת המעשה, תמיד תמהרנה לצעוד קדימה ואף שנה אחת על מקומן לא תעמודנה. הנה העמדה בבית החרושת המכונה החרשה.

והתעִיף עיניך בה וכבר נתחדשה הלכה חדשה בבנינה, עוד שנה — ואופנים וגלילים הוסרו מתוכה ומקומם לקחו אחרים, עוד שנה — וגם אלה החדשים נתישנו, וכבר יוציאו גם אותם מפני היותר חדשים, ובכל ענפי חרושת המעשה תחוינה עינינו אופנים ופרטים ונצות למלא מלאכות כאלה, אשר לפני עשרות שנים לא ידענו איך להוציאן, או הוצאנו אותן לפעלה באופנים אשר כמו זרים עתה לכלנו. והאם מהכמה ידבר איש אם יבוא עתה וישמיע משפט, כי מלאכה כזאת וכזאת אי אפשר או תכבד עלינו לעשותה, והוא לא ידע ולא שם לב כי בין ידיעותיו ובין ימינו עתה עברו שנים רבות, רכסים רבים היו לבקעה, והמכשולים אשר היו בימים ההם אינם עוד, הכבד היה לקל, ועיניו לא ראו ואוזניו לא לקחו שמין דבר מכל הנצחונות אשר נצחה חרושת המעשה בדבר הזה בכל אותם הימים אשר הוא גם את שנתו או התבודד מחוץ למחנה החיים?

המשלים האלה סליקו על רעיוני למראה עמל בהרב בספורו זה. הסופר הזה ידע את חיי בני עמנו (וגם זה אך בארצנו) בשנות הארבעים והחמישים וראשית הששים. חיי בני ישראל בערי התחום ודרכיהם ודעותיהם ומשפטיהם בימים ההם נשארו הרוטים בזכרונו. וידע גם לתאר, אם מעט ואם הרבה, תמונות נאמנות מן החיים ההם. והנה בשנות השמונים, לרגלי תנועה גדולה בין צעירי בני ישראל, למראה דעה חיובית ורעיון רענן אשר החלו להתהלך בקהל ישראל, נתעורר כפי הנראה גם בו החפין להשמיע משפט על אודות הענין הזה, החדש כלו בעיניו. אבל לדאבון לבבנו, הסופר הזה „מאומה לא שכח ומאומה לא למד“, ולכן נראה כל החיון אליו באספקלריא עכורה מאד, באותם צבעי החיים אשר היו לעמנו בארצנו לפני יובל שנים. מצב הרוחני והחברותי של עם ישראל עומד לנגדו בעיניו כמו שהיה כארבעים שנה לפניו, והוא יזכור לו את הצלמות והסדרים הפרועים אשר היו אז מחוות מוכרחים בחיי בני עמנו. הוא לא שם לב אל פרי הרעת אשר גמל בישראל במשך הימים הרבים האלה, איננו מתבונן כי שונה, שונה מאד תמונת חיי בני ישראל עתה מאשר היתה לפני ארבעים שנה, כי נהפך הגלגל על הדעות והמחשבות, כי עמנו נסחף בשטף הקולטורה הכללית, ובמקום המחשבות הראשונות צמחו חדשות, אחרות לגמרי, וכי מי אשר ראה את דור שנות השמונים לא יכירנו כי הוא יוצא ירך שנות הארבעים, כאשר לא נכיר את האיש הבא בשנים על פי אשר ידענוהו בילדותו וכמו אשר יגדל ההבדל בין המכונה הישנה של סטפנסון ובין המכונה העומדת עתה לשרת לפניו. נחין מעט ללמוד וגם מעט לשכוח...

(עוד יבא).

מרדכי בן הלל הכהן.

ימי המעשה.

ספור

מאת חושי הארכי.

(IV*.)

חרר-האוכל אשר בתואטר הגדול מלא אנשים ונשים. המסך הורד זה מעט, אחרי כלות המנגינה הראשונה, וכל השומעים רצו בחפזון אל חדר-האוכל להשיב נפשם: זה עומד עם רעהו וכוס יין בידו וזה אוכל במהרה את פת-לחמו עם גבינה, שמה סביב שלחנות קמנים יושבים שנים-שלשה אנשים וישתו ושכרו, ופה עומד הכל אנשים ונשים ומשוחחים. כל פה קורא בהמולה והשאון הולך הלך וגבור, והמשרתים ירוצון בחפזון למלאות כל משאלות האנשים ולהיות נכונים לכל הקריאות, וענן-הטבק מלא את כל החדר ויכסהו בערפל עד כי גם המנורות הרבות לא יכלו להאיר את השכו.

— נצא, יקירתי, אל האולם הגדול, אמר איש כרסני אל העלמה ההולכת אתו שלובי זרוע, כי עוד מעט ואחוך השבין, כי לא הסכנת בהמולה כזאת.

— אנא, מיכאל, הביאני נא אל מקום אחר, כי אמנם ראשי הולך וסוכב עלי כנגל, מפני השאון והענן.

— ובכן, פנה אל העלמה מיכאל ליוין, אשר ראינוהו כבר במסכת ביחד עם רעי אלכסנדר ענגלשטיין, — ובכן הנה גמרת אומר, עתליה, להשאר פה בעיר הכירה, למען שמוע לקח בבית-המדרש הגדול לנערות?

— ומן הדבר הזה לא אסור, אמרה העלמה, כי מאסתי בחיים האלה אשר יחין בני ביתי בעיר בלהות. הנה אתה עזבת זה שנים רבות את העיר הזאת ושכחת את חיינו שמה ולא תוכל לשער עוד בנפשך ולהבין את מצבי שמה.

— ואם-חרגתך שמהה מאד כי תעוב את ביתה?

— אחשב לנכון כי לא דכאתי את נפשה בדבר הזה, אף כי אמרה תמיד אלי: העלמה אשר לא תחפין ולא תוכל לשוחח את הנכרים ולצאת עמהם במחול, העלמה אשר תקרא תמיד בספרים „אסורים“ (כי הלא בעיניה כל הספרים מבלעדי הרומנים הצרפתים כולם „אסורים“ המה), ולא תשים לבה ומעיניה במלבושיה — עלמה כזאת לא תוכל להקרא בשם בת הפקיד הגדול איון דניסוב.

— הו, השודר והשובר! ולכך לא נפל עליך מן הדברים האיומים האלה?

— לא, אני אמרתי ושננתי את דברי, כי לא אוכל לשכת בביתנו וכי אם לא יתנו

- לי לנסע לעיר הכירה כי אז אברח מן בית והמה יהיו למלה ולשיחה בפי כל אוהבינו.
אשר ככל לב ונפש יבקשו למצא איזה מקרה שבו ישוהו שלשה-ארבעה שבועות.
- ודודי היקר? איון דניסוב הפקיד הגדול בעיר בלהות? האיז אשר שלות הבית היא מטרתו בחיים, כדבריו?
- אבי אמר לי: אם אהוך כולמוס הלמוד לכי למקום שאין מכירים אותי ועשי הטוב בעיניך . . .
- וגם צדה לדרך נתנה לך דודתי האהובה לי, אשר לשמה ולזכרה תאות נפשי, אמר מיכאל דניסוב בלעגני-שפה.
- דודתך האהובה לך, ענתה גם עתליה כצחוק, לא הפצה גם לראות פני מרם נפרדנו, אולי מרב שמחה, כי מעתה לא אעמוד לה כצרה על דרכה וכל הנברים הבאים לביתנו יבקשו עתה רק את קרבתה . . .
- ובמה תחיי את נפשך, עדינה, הן גם פה עליך לאכול ולשחות בכל יום ויום?
- אל תדאג, אחי, אלי: אבי צוה על המזכיר אשר לו כי ישלח אלי בכל ראש חדש חמשים שקל כסף על שמך.
- אם כן אראה כי דעתו לעשותני לאפיטרופוס לך, ואני אהיה המשניה על דרכך הגלוזה! האמנם נהפך לבם לכבדני?
- מיום שעלית לגדולה ולבשת בגדי הפקידים על מסלת הברזל, עוד לא ינטרו איבתם לבן אחיהם אשר לא חפץ לקבל נדבת ידי קרוביו וילך בדרך אחרת ויתרועע את בני "המון-העם" ויהי ל"ליברל" . . .
- השוד והשבר! קרא מיכאל מיכאלויץ בקולו העב והחזק: מה נעמת לי, דודי אהובי, ומה יקרת לי דודתי הנחמדה! מי יתן ידיה הרכות והענוגות ואשקן במו פי! . . .
- הנך ליץ כמקדם ולצון חמדת תמיד.
- ומה יתן ומה יוסף לי אם אקרא תמיד לנהי?
- אבל הנירה נא לי, מיכאל, חייך מה המה? במה תכלה עתותיך והיש לך רעים טובים?
- הנני למלאות את חפצך במלים אחרות. יומם אני עובד עבודתי במסלת הברזל, ולילה אשב במסבת רעים או בתיאטר . . .
- וכה תכלה את כל ימיך? שאלה עתליה ובעינים מסיקות תמהון הביטה על בן דודה.
- ואת תרמי בנפשך כי בתורה ובחכמה אהגה כל ימי? — די לי כי כזאת עשיתי בהיותי תלמיד בית-מדרש.
- עתליה לא השיבה דבר ותשב בדממה על הכסא רגעים אחדים.
- ומי המה רעיך? שאלה אחרי דממה קטנה.
- רעים רבים וטובים לי מכל פנות העם: יש מהם גם אצילים ושרי הצבא, יש מהם בני סוחרים וגם מלומדים, יש מהם בני עמנו וגם בני יהודים.
- הלא תצינני לפני אחדים מהם?
- ומדוע רק לפני אחדים?
- כי לא אחפץ ב"בחוריי-חמד", כי לנעל נפש היו לי כולם גם בעיר בלהות.

— הא! חכי מעט, הנה, בערב הזה אציג לפניך את אחד ממיודעי, "מלומד גדול", מליין מפואר ומהולל אף כי עוד צעיר לימים ואיש יהודי הוא.

— אחת היא לי, אם יהודי או אשכנזי או רוסי יהיה חברך.

— המה עברו את האולם הגדול ויבואו לראות במחזה, אבל מיכאל עזב מהרה את מקומו ויעל אל אחת הלשכות אשר בצדי הבמה.

— השלום למליין אחד מני אלה, אמר מיכאל לנושין, אחרי נתנם ידם איש לרעהו, — אדמה כי כבר היה לך לזרא המחזה הזה, כי זאת אולי הפעם העשירית אשר תחזה בו בחרף הוה. הלא טוב לך לבא אל לשכתי ואציגך לפני בת דודי, עלמה יפה ונחמדה אשר זה רק ימים שנים באה מערי השרה ונפשה חשקה בתורה ובחכמה וכמדע ובאנשים מלומדים . . .

— אבל את בת דורך לא נכון להפריע מהבט אל המחזה, אשר זאת הפעם הראשונה כי תראהו.

— אולי כן דברת. אם כן בוא אל האולם הגדול אחרי כלות המנגינה הזאת ושם נהיה גם אנחנו. ועתה אלך לי ואשוב אל לשכתי.

אחרי תם החזון עזב דניסוב ועתליה את לשכתם ויבאו אל האולם השני ויראו את גוטיין הולך לקראתם.

— אכבר נא, אמר דניסוב, להציג לפניך, עתליה יקירתי, את ידידי אברם בן-משה גוטיין.

עתליה הביטה רגעים אחדים בפני העומד לפניו ותאמר:

— אשמח מאד להכירך, כי כבר אמר לי מיכאל, כי איש הוגה-דעות אתה.

— מיכאל מיכאילויץ טוב לב הוא. אבל נפשי תאבל עלי, כי הפריז אחיך על המדה.

— ענוה יתרה! אמר מיכאל דניסוב. את תוכלי, עתליה, לדבר אתו על בוקל ועל ספנסר, על פיסרכ ועל רוסו ועל כל יתר "שמותיך הקדושים", והוא גם יוכל להיות לך לעינים בדרך-הלמוד אשר תבחריו, כי הוא יודע ומכיר כמעט כל התלמידות השומעות לקח בבית-המדרש.

גוטיין עקם מעט את שפתיו ויבט בעינים שוחקות על העלמה הנצבת לפניו, אשר בטוב מראה ובחן פניה עלתה על כל הבנות אשר ראה בימיו, ויאמר:

— נכון אני לשרת את העלמה עתליה איונובנא כחפצה וכרצונה.

אמנם טוב תעשה, אברם בן משה, אם תבא אלינו ותתן עצתך לאחותי בדבר בית המדרש ובדבר הלמודים.

— אם תחפץ נברתי, אבא מחר בערב אל ביתך, מיכאל מיכאילויץ. האם

בביתך גם מעונה?

— לא, כזאת לא תעשה עלמה אשר באה לעיר הכירה לבקש תורה מפי המורים הגדולים, כי אם בחדר צר, במעון אלמנה אשכנזית תשכון ופת במלה תאכל ומים במשורה תשתה.

עתליה הביטה בצחוק בפני הנברים ולא ענתה דבר.

— הקבלת מכתבים, שאל מיכאל מיכאילויץ בפנותו אל גוטיין, מירידנו אלכסנדר

ענגלשטיין?

- כן, מכתבים אחרים קבלתי ונס יבקש לדרוש בשלום אוהביו. הוא היה גם בערי המערב הגדולים ועתה הנהו עובד בבית מסחר גדול.
- העוד ימים רבים ישב בארץ גלותו?
- אדמה כי שוב ישוב במהרה. יען כי הזקן אבי אביו חולה והולך למות והוא יחפץ לראות את נכדו טרם ילך בדרך כל הארץ.
- אחשב כי בשובו עתה מאנגליא יהיה לאיש אנגלי כדודו ולדימיר בן יצחק, ואז יביט עלינו מרומם פסגת גאותו והדרת גדלו.
- לא, שנית, יקירי, לא איש כאלכסנדר ישנה את דרכו: לבו פתוח כאולם לקבל כל דבר טוב; ואמנם עליו נוכל להגיד כי איש הוגה-דעות הוא, הוסיף גוטיץ בפנותו אל עתליה המבטת אל עבר הכותל ודברי הרעים לא שמעה.
- ורעכם זה איהו עתה? שאלה עתליה כמתעוררת ממחשבותיה.
- הוא נשלח לארץ גזרה, ענה אותה אחיה.
- האמנם? בעד הפש דעותיו?
- מיכאל צחק צחוק גדול ועתליה מבטת עליו בתמהון ותאדם מאד.
- הה, השד והשבר! בעד מעשיו, יקירתי, בעד מעשיו ולא בעד דעותיו, כי ראה אביו ואביו-אביו, הסוחרים הגדולים והעשירים העצומים, כי אלכסנדר בנם יוכל לפזר כספם ולא לקבוצן אותם, וישלחוהו לארץ גזרה, לארץ אנגליא, לארץ הסוחרים והעשירים, למען ילמד דרכיה לצבר כסף לרב.
- גוטיץ חפץ להשיב דבר על אמרי פי ידו, אבל ברנע הזה נגש אליו איש צעיר לימים ויקרא בקול פרוע:
- ככל התיאטר בקשתך, גוטיץ . . . ועתה מצאתיך . . .
- מה זה היה לך, שוב?
- בוא אתי, כי דבר נחון לי אליך.
- מיכאל ואחותו הביטו בעיני תמהון על האיש הדובר. הוא היה רם הקומה ובריא אולם. אבל חורה כסתה את פניו הרזים. שערותיו השחורות ארוכות מאד ופזורות על ראשו על מצחו ועל כתפיו. מעילו הקצר והישן לא חובר בלולאות ופרוע הוא. כתנתו איננה לבנה ומנוצה ופתיל-הצואר עבר בדרך עקלתון וקצהו האחד עד הכתף יגיע. נעלים גדולים וארוכים על רגליו אשר יגיעו עד הברכים ומלוכלכים הם בטיט חוצות. עיניו משוטטות לכל עבר ופנה ואש זרה תזהיר בהם, כעיני איש אשר צרה גדולה באה עליו או שמועה רעה שמע.
- גוטיץ ברך את דניסוב ועתליה וילך את האיש.
- הגידה נא, שוב, מה קרה, כי לבי יחרד מאד.

V.

בחפזון ירדו במעלות ושימו את אדרותיהם עליהם בביאה, ויצאו החוצה. הרוח נשב בחזקה וחשך כסה את העיר, רק עששיות-הגו לארך הרחוב האירו באור כהה את החשכה, כנכובים מזהירים על פני השמים. הקור עוד גדול מאד, אף כי הימים ימי סוף החורף.

— אנא נלך? שאל גוטיץ.

- לבית בן־חיים, כי שמה עתה האספה . . . ומדוע זה בחרת ללכת לבית
התיאטר מלכת אל האספה? . . . יען כי רק תלמידים יאספו שמה ולא מליצי־יושר . . .
- אני לא ידעתי, יקירי, כי כלילה הוואת תהיה אספה . . .
- אבל הלא אבן־ספיר כתב לך מכתב!
- לא קבלתי. כי מאז הבקר לא באתי למעוני . . . אם כן נקה לנו מרכבה ונסע.
גוטיץ קרא לרכב וישבו יחדו ויסעו.
- זה שבועות אחדים לא ראיתך, שוב.
- כי הייתי שמה . . . אמר שוב בקול נמוך וחרד ויפן את פניו אל עבר
גוטיץ והרוח פזר את קווצות תלתליו ואת אדרתו כמעט השליך מעליו.
- איה?
- שמה בעיר מולדתי . . . התבין? בעיני ראיתי את כל הצרה והמצוקה . . .
אתם יושבים פה ספונים בבתיכם ולא תראו רעה . . . הנכם לומדים ומתפלספים וגם
תתענגו על המנגינות בתיאטר . . . אבל שמה . . . שמה רק דמעות נגרות . . . התבין? . . .
אני נסעתי לראות את שלום אבותי וראיתי . . . את שלום כל אחי, כל בני עמי
האומללים . . . אתם תקראו את הבשורות בעתונים ורוחכם לא תרגו . . . אכל אני בעיני
ראיתי את השד והשבר, באוני שמעתי את צעקת האומללים . . .
- זה הוא מחזה! קרא פתאם בקול מזור ואיום: מחזה כזה לא תראה בכל
תיאטר בעולם . . . אין דרמה ואין טרגדיה אשר יתארו לפניך כמו חי מחזה־תנונה כזה! . . .
ואולי שירים תאהבו? זמרת פטי? . . . הגה שם תשמעו . . . קול קורע לבבות, קול
המרגיז את הנפש עד היסוד . . .
- אנא, שוב, אמר גוטיץ: הרגע נא והשקט סער לבך; התרגשת מאד; הגה גם
אדרתך נפלה מעליך ואחזק הקור . . .
- אל תפחד לנפשי . . . לא יאחוני הקור . . . אבל שמה, שמה ישבו אנשים
בבתיהם הנהרסים בלי כסות בקרה וגם לחם אין להם . . . התבין?
- הה! הוסיף שוב לקרוא בקול: מררתי תשפך בי . . . לא אוכל נשא כובד
משאי . . . רוחי חבלה . . .
ופתאום נשמע קול בני איום.
גוטיץ לקח אותו בורעותיו.
- אנא השקיטה נא את המית רוחך, אמר לו.
- אבל שוב הליט את פניו בידיו וישען על ברכיו ויבך בכי תמרורים; וגוטיץ אחז
בו לבל יפול מעל המרכבה.
- בין כה וכה הגיעו עד הבית אשר אותו בקשו ויעלו על המכפלה השלישית
ויבואו אל חדר גדול.
- שלחן ארוך עמד באמצע החדר וסביבו ישבו ועמדו אנשים רבים, צעירים לימים,
אשר חוות פניהם ובגדיהם העידו בם כי כמעט כולם תלמידים המה בבתי־מדרש המדעים
של עיר הבירה, וביניהם גם עלמות אחדות השומעות לקח בבית־ספר הגבה לנערות. על
השלחן עומדת רק מגורת־נפש אחת ועליה מכסה של זכוכית ממראה תכלת־כהה. גם
בפנות החדר עמדו אנשים רבים צפופים ודברו איש את רעהו בקול רם, בתנועת ידיהם
וראשיהם. פני כל הנאספים קבצו פארוז; בפנה אחת עומד איש צעיר לימים בעל זקן
שחור, איש רוה מאד, ובהתלהבות ידבר את דבריו להעומדים סביבו. בקצה השלחן עומד

על רגליו איש גבה הקומה ועב־הבשר וידבר בקול עב ונמוך, אבל מבין ההמולה לא ישמע קולו. והעומדים סביבו יקראו:

— דבר בקול, למען ישמעו הכל!

הוא מרים מעט את קולו, אבל בוזית אחרת יתרוצצו שני אנשים אחרים.

— הסו, הסו! נשמעו קולות אחרים: ידבר האחד ונשמע דבריו.

— אדוני! לא עת קטטה עתה, תריבו על דעותיכם אחרי כן, ועתה נשמע מה

בפי בן־החיים.

בן־החיים, דבר בקול רם, כי לא ישמעו דבריך!

שוב בבואו החדרה מצא לו כסא אצל השלחן וישב עליו כאיש אשר כחותיו

עזבוהו ויוריד לארץ ראשו. וגומין עמד נשען אל הקיר ויקשיב רק קשב להברי בן־החיים.

— כבעל־כימאי, הרים האיש את קולו העב: כבעל־כימאי אומר ואכפיל את

את דברי, אדוני, כי אין הומין כזה בעולם, אשר יוכל להתוך ולהמם את עמנו בתוך

עמים אחרים... ההתבוללות היא דבר שאי־אפשר... עמנו לא התבולל במשך

אלפים שנה, אף כי תמיד היה נדרף על צוארו מארץ לארץ... האם אתם תחפצו

להרסו ולהשמידו עתה מתחת השמים?...

— אבל מי הגיד לך כזאת? שסע אותו איש אחר בדבריו: מי הגיד כי נחפצין

להשמיד את עמנו?

אתם תתפלספו פה, הרים פתאום שוב את קולו בהתרוממו ממקום מושבו: בוו

לכם, חברי הנכבדים! אני אשאל: מה לנו לעשות?... הארץ פור התפוררה תחת

רגליו ועוד מעט תבלע אותנו, ואתם תמסלו בעניני־הכל... לו ראיכם בעיניכם את השד

והשבר אשר בא על ראשי אחינו הבוויים... כן, הבוויים! כי היינו ללעג ולקלס בעיני

הכל... ומה עוד לנו לחכות? התבינו? הנני שואלכם: מה לנו לעשות? הוסיף שוב

ויך בכפו על חזהו ויעמד ככול עין מבלי נע ויביט סביבו בעינים מפיקות אימה ורעדה.

דממה ארוכה שררה בחדר הגדול, כולם עמדו כהלומי־רעם ואיש לא יכול להניף

יד או רגל, רק קול נחרת שוב נשמע בחדר.

ברגע הזה עזב איש אחד רם הקומה את מקומו בוזית החדר ויגש אל השלחן

ויאמר בקול עז ונעים חודר לבבות:

— שמעוני, אחי... אתם שמעתם וקראתם, ושוב רענו ראה בעיניו, את כל

התלאה אשר מצאה את עמנו ואת כל הצרות אשר השרתנו על צוארנו... אבל עד

שאנחנו פה יושבים ושואלים: מה לנו לעשות? — הלא העם בעצמו כבר פתר את

השאלה הזאת... העם לא יחכה לעצתנו... הוא מצא לו פתרון אחד והוא אמנם

היחיד בומן הזה ובעת צרה כזאת: העם ברח לנפשו, הוא יעזב את משכנותיו ואת

קברי אבותיו ואת מעט רכושו הנשאר לו לסלמה — ויברח לו לארצות רחוקות למצוא

לו שם מקום מנוחה...

— עוד ישנן ארצות, הוסיף המדבר בהתרגשות הנפש: עוד ישנן ארצות, אחי,

אשר שם ימצאו להם בני עמנו מקום לשבת בשלוה ולהראות לכל באי־עולם כי כחנו

חדש אתנו כמקדם וכי עוד עלינו להיות למופת לעמים אחרים: להרבות את ההשכלה

ולהגדיל את הרעיונות הטובים של הציויליזציה ולהפיץ דעות נשונות בין עמים אחרים;

עוד כחנו אתנו להרים דגל החפש והאבת־אדם למען יראו אחרים וכן יעשו!... עלינו,

בני הגעורים, אשר הננו עצם מעצמות־העם ובשר מבשרו, עלינו לצאת לעזרת הנודדים

לכל קצוי ארץ וגם לצאת בראש הגולה, כי גם שם לנו כר נרחב לעבודה רוחנית ולמעשים שנגבים... ועתה קראו לנדבות!... קראו ואל תחשנו. הרימו קולכם למען ישמעו כל אלה אדירי הכסף, אשר מהם, רק מהם, באה הצרה לכל עם ישראל, וישמעו האנשים האלה ונתנו את כספם ורכושם — אף המעט מן המעט אשר לקחו וחמסו מאחרים — לטובת הנודדים, לכל יפלו תחת סבל משאם, למען לא ימותו ברעב ובצמא בערי אשכנז, אוסטריא ואמיריקא ולמען יבאו אל המנוחה ואל הנחלה... קראו בגרוך, תקעו בשופר, הוסיף המדבר בהם לב וברגש וינופף ידו לעבר האנשים אשר חפצו לשמע אותו בדבריו: — קראו לנדבות! הן גדולים ורבים העשירים בינינו: יבואו לעזרת אחיהם המדוכאים!... אתם אומרים: המה נתנו... כן אשמע קול דבר מאחרי... כן, זה שנתים אשר הם נותנים, וכל זה רק כטפה בים הגדול. אלף פעמים יותר מזה כבר נתנו ראשי האצילים ועשירי עמנו בארצות אחרות... באו חשבון והתכוננו: מי נתן יותר, אם בן-גנה באנגליא או בן-ישראל פה בעיר הבירה...

— אבל הנשארים פה מה יעשו? קרא שוב פתאום בקול מזור ויך בכפו על השלחן.
— לצאת מן הארץ, לצאת מן הארץ, — נשמעו קולות רבים ושונים, ונחל מים אשר מצא מכשול על דרכו ומימיו גברו פתאום ויהרסו את הגדר אשר גדר בעדם וישטפו בשטף נורא ובהמולה איומה — כן שטפה ועברה המולת המדברים כל גבול חק ויקם שאון בחדר ואיש לא ישמע שפת רעהו.

ונוטין עודנו עומד בצד הכותל, פניו חורו ויפיקו יגון ותוגה. פעמים כבש לו דרך ויגש אל השלחן וינסה לפתח את שפתיו, אבל בכל פעם נסוג אחור ויוריד ראשו מבלי דבר דבר.

והאיש רם הקומה, אשר דבר בהתלהבות עצומה את דבריו האחרונים נגש ברגלים ממהרות אל נוטין ויקח את ידו ויאמר:

— גם אדוני נוטין פה! השלום לך?

— שלום לי, בן-גיטל... שמעתי את דבריך... וגם חפצתי להגיד דברים אחדים לפני הנאספים, אבל רואה אנכי כי האנשים האלה מריינפש המה כולם ועצביהם נרעשו...

— לא, לא, נוטין! נבקשך כי תגיד את דעתך, אם כי אדע כי רחוק אני מדעותיך ומהגינות רוחך... בכל זאת טוב כי נשמע את דבריך... ובדברנו הניע בכתפיו הרחבות ובגוו העז.

כי יראה איש את בן-גיטל בפעם הראשונה ובשמעו את לשונו ממהרת לדבר צחות בשפת הארץ, לא יכיר בו כי מבני ישראל הוא. פניו השזופים אשר מראה לבן-כהה להם, זקנו המגודל והשחור וגם חוטמו הישר אשר שרט קטן עלה באחר מנחיריו, — יעידו בו כי מבני יושבי הנגב הוא. את ראשו העגול המכוסה שערות שחורות כעורב אשר כור נחמד יסובכו את מצחו הרחב — הרים תמיד בנאוה ובגדל לבב, וגם עיניו אשר מראה אפר להן הפיקו נאה ונאון יחד עם מנוחת נפש וטוב-לב.

VI.

הסערה כמעט קמה לרממה כאשר נגש האיש הצעיר והרוח, אשר ראינוהו עומד בספת הבית ודובר בהתלהבות גדולה לפני שומעיו האחרים. האיש הזה היה קטן הקומה

ודל הבשר ומבין המשקפים תארנה שתי עיניו השחורות וגדולות מאד ואש בוערה בהן. חוטמו הגדול, רוזן פניו וגופו, הברתו בשפת הארץ, התלהבותו התמידית ותנופות ידיו וגוו בדברו — העידו בו כי מליטא מוצאו; ומלבושו כבני התלמידים השומעים לקח בבתי מדרש להרשת המעשה.

— לצאת מן הארץ יקראו כולם! החל המדבר בקול-שרקה ובמהירות, — אבל אנה ילך כל ההמון הרב? עוד ישנן ארצות, אמר המדבר הנכבד אשר הטיף אמריו לפני הנאספים, עוד ישנן ארצות ששם יתנו מקום מנוחה לעמנו הנודד. אבל איה הן הארצות? יגיד לנו! אמריקא תאמרו — אמר בפנותו אל הסובבים אותו — כן, ממילא מובן כי רק אמריקא תאמרו! הן לא טפש לבכם להאמין כי ארץ צרפת, הארץ הזאת אשר כתבה על דגלה: חפש שווי ואחזה, כי היא תקבל את הנודדים ברועות פתוחות? לא היה ולא יהיה כדבר הזה, רק קול צלצול נעים הוא שם „הציויליזציא“ הנוכחית, הציויליזציא אשר אמרנו בצלה נחיה גם אנחנו בשלוח ואשר שקרה לנו ותשם רעל בכוסנו . . .

— הנח לך את הציויליזציא ודבר דבר נכון, נשמע קול אחד.

— תנו לו לדבר ככל העולה על רוחו, נשמע קול שני.

— כן, הוסיף המדבר בהרימו קולו הנחר ובמחוחות בידים רועדות את הזעה ממצחו, — כן, לא בצרפת ולא באנגליא ולא באשכנז אשר ממנה יצאה הרעה, אשר היא, ארץ הפילוסופים הגדולים, ארץ של „דם וברזל“, היא המציאה את האנטיסמיטיסמוס, — היא כבר סגרה את חופיה לפני הנודדים . . . לכן תאמרו: אמריקא, כי היא ארץ רחבת ידים ויש שם שכר טוב לעובד . . . אבל מה יעשו שמה הנודדים? המה יהיו לרוכלים, ל„פרלרים“ בוויים אשר כל נער שובב יתקלס בהם! . . . ומי יגיד לנו העתידות, ומי יגלה לנו הצפונות, אם גם שם לא תגבר השנאה לבני ישראל? קבצו נדבות, תאמרו! למען הביא עוד אלפי רוכלים לארץ גדולה ולחפור להם שם קבר עולם! . . . והטובים בין הנודדים? המה ישכחו מהר את עמם וצור מחצבתם; החופש, השורר עוד עתה שמה, יקח את לבם הצפון משכל, ויאמרו: נהיה ככל הגוים ואין לנו חלק בעמנו . . . המטיף הנכבד אומר: שמה נהיה למופת לכל העמים האחרים, שם נרים את דגלנו, הנל הדרור ואהבת האדם! רק צלצול דברים נעימים ולא יותר! צלצול אמרים לוקחים נפשות, נותנים תקוה בלב אובר וזורים לו בור אשר בו יפול ולא יקום . . . שם לא נרים כל דגל, כי אם נתבולל בין העמים האחרים הוישבים בארץ, שם נשכח שפתנו שפת-קדש, שם נשכח כל היקר לנו, את נפש עמנו ואת כבודו, אשר בעדו לחמנו אלפי שנה ובעדו עלינו על המוקד . . . שם נורה הלאה גם ספרנו האחד, ספר התורה והנביאים, אשר ממנו תוצאות לחיי עמנו . . . אם לקבור את עמנו תאמרו — מה לכם לבקש קברים מעבר לים האטלנטי, המכלי אין קברים בארצנו? הלא אמר זה כבר אחד מעשירי עמנו, השוכן לבטח בארצו, כי יביאו את כל היהודים לערבות אויב התיכונה . . . שמעו לעצתה, אם כזאת תחפצו . . .

— באמריקא יעבדו היהודים את אדמתם: אל תדבר דברי הבל, נשמע פתאום

קול אחד.

— באמריקא נכונן לנו מדינה מיוחדת — ענה לעומתו קול שני.

— הבל ורעות רוח כל הדברים האלה, — הוסיף המדבר ויתנועע בכל גופו;

קולו רועד מאד, פניו התאדמו ועיניו הגדולות מתלקחות, — הבל כל תקוה כזאת! אתם

תאמרו, בני אחינו יעברו שמה את האדמה? לא! לראבון לבבי אני אומר: לא! כי יודע אני נפש אחינו המרודים אשר צרותיהם משנות אלף עשו אותם לסוחרים, אנשי בינים ורוכלים, — אחינו אלה לא יאחזו באת בארץ אשר המסחר וחרשת המעשה נברו מאד ונותנים שכר טוב . . . שנת בצרת כי תהיה או כי לא יצליחו פעם במעשי ידיהם, אז יעוּבו את אדמתם ויברחו להערים הגדולות ויפתחו להם חניות, או יהיו לרוכלים המחזירים על פתחי האכרים . . . עבודת האדמה! — זה הוא היסוד אשר עליו יבנה בית ישראל לעתיד. והיסוד הזה צריך להיות מוצק וחזק, במקום נאמן; ואם נשימתו בחול מדבר, רוח תבוא ותהפוך את כל הבנין . . . לצאת מן הארץ! כן, הנני מסכים לדבר הזה. כן! הדבר הזה לקח עתה את לב כלנו, ואמת דבר המטיף הראשון כי עמנו לא שאל לעצתנו וימצא לו פתרון נאמן להשאלה האיומה: מה לעשות? אבל עלינו, בני הנעורים, להעמיק שאלה ולחקר דבר: אנה יפנה עמנו? איה היא הארץ אשר שם ימצא לו הנודד מקום מפלט, איה היא הארץ אשר שם יסתר מחמת אויביו העצומים השואפים לבלעהו חיים? גדולה ועצומה היא מאד הצרה אשר באה עלינו! לבנו יהמה ויפעם בקרבנו: מדוע זה עלינו להרכיב את ראשנו לפני כל בן בליעל אשר ימלא רוק פנינו ולמיט חוצות ושימנו? מי אנחנו? עם גדול ורם אשר לא תמול עלה על במת ההיסטוריא! עם גדול אנחנו, ואין לנו להשפל בעינינו מפני עמים אחרים, אשר זה מקרוב באו ולא הספיקה עוד להם שעתם להביא טובה לבני האדם . . . המעטים המה האנשים כבירי הרוח אשר יצאו מקרבנו להאיר אור לכל העמים ואשר דבריהם שתו כל בני אירופא בצמא ויהיו להם למרפא לכל תחלואיהם? . . . כן, אדוני וחברי, אל נא נשכח את ערכנו, ערך עמנו! כלימה תכסה פני תמיד בעת קראי את המאמרים אשר יכתבו הסופרים מבני עמנו בכ"ע אשר לנו בשפת הארץ . . . האנשים האלה אשר ירשו מאבותיהם הנדכאים את שפלות רוחם בעת אשר כל אציל פולני דרך כרגל גאווה על ראש "יהודיו", — המה גם עתה ירכינו ראשם ויתאמצו להלבין מעשי עמנו, כי לא כצעקתה הבאה עלינו עשינו . . . מי נתן להם הרשות לדבר בשם העם? מי נתן להם הרשות ללמד עלינו סנוגוריא אשר תשימנו גם היא כעפר חוצות? . . . אנחנו, עם ישראל, יסדנו חיינו, לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח! רוח ה' חוּפָּף עלינו, רוח טהור וקדוש. אנחנו הננו עם קולטורא אמתית, אנחנו אמרנו ועשינו, כי אחוה תהיה בין כל העם, אנחנו אמרנו ראשונה: ואהבת לרעך כמוך, אנחנו אמרנו, כי חקה אחת ומשפט אחד לאורח ולגר, כי כל הברואים בצלם אלהים — אחים המה; אנחנו בחיינו המרים נוכל להיות למופת לאחרים, כי כלנו יודעי ספר אנו, כי יום מנוחה שלמה בקרבנו להאדון ולהעבד יחדו, — האם כבר קבלו עליהם את כל הדברים האלה בני אירופא? . . . לא, אחי, אין לנו להוריד ראשנו בכבושה: לא נופלים אנחנו בערכנו מכל יתר העמים . . . האם לא ראו בני אירופא, כי "עבדי המלך" — כאשר כן כנו את בני עמנו בארץ אשכנז — כמעט הסירו מהם את הכבלים הרבים, והגה יצאו מהם אנשים גבורי הרוח כמנדלסון, היינה, ברנה וכל אלה החכמים אשר את שמעם שמעתם בלמודיכם ולא תרעו אולי, כי רבים מהם עצמנו ובשרנו המה? לא! עלינו להרים ראש בגאון ולקרא פה אחד: עם אנחנו . . .

אמנם כי עם אנחנו, אבל אסוננו הגדול הוא, כי אין מרכז לנו, אשר שם יגבר הרוח העברי ויתפתח על פי דרכו, לכן עלינו לבקש ולמצוא לנו מרכז כזה . . . לבקש ולמצוא? לא! אין לנו לבקש . . . רק ארץ אחת יש, אשר תוכל להיות למרכז לנו ולהביא גאולה שלמה לעמנו. הארץ הזאת היא ארצנו הקדושה, ארץ נביאנו מלכינו וכהנינו! ומי

אשר עוד יש זיק אהבה בלבו לעמו הוא יבין, כי רעיון נעלה ונשגב שמון בישוב הארץ הזאת על יסוד עבודת האדמה... וכי על כלנו להקריש כל כחותינו להוצאת הרעיון הזה לפעולה.

גרון המדבר נחר ושפתותיו רק דובכות דבריו האחרונים. כל גוו רעד מאד וישב על הכסא העומד לפניו וישאף רוח וימח את הזעה מעל פניו אשר רטבו מאד. איש אחד הושיט לו כוס מים וישת.

כמעט עברו רגעים אחרים אחרי כלות המדבר הזה את דבריו, קם עוד הפעם שאון גדול בין הנאספים וקולות שונים נשמעו מכל העברים.

— כנים דברי אבן־ספיר, קרא האחד.

— לארץ הקדם, לארץ הבערות והחשך יאמר כי נבוא! לא, היה לא יהיה

כדבר הזה...

— נתעטף בטלית ונלך לבכות אצל כותל המערבי, יתלוצץ איש אחד.

— מרכו טוב מצא — ששם בטלנים יושבים ולומדים „קבלה“ ומקבלים חלוקה.

— ישמע בפנה אחת.

— והלא כבר קנו נודדים אחרים אדמה וייסדו מושבה חדשה לעבוד את

האדמה. — ישמע קול אחר — הנה עוד הפעם תראה כי העם לא יחכה לעצנתו וילך לו בדרכו.

— אם כן עלינו ללכת ככהמה בבקעה אחריו? יענהו חברו.

— גושיך, אשר בעת דבר אבן ספיר את דבריו בהתלהבות נגש אל השלחן ולא

נרע עיניו מהדובר, — נשאר גם עתה עומד על מקומו שקוע בשרעפיו וסמטרו החד רועד מאד. בידיו נשען על השלחן ועיניו מביטות נכחו אל האנשים המתרוצצים ומתקוטטים.

— פתאם פתח פיו בקול חזק ויכף את חצי גוו וראשו לפניו ויאמר:

— אדוני! הרשיני נא לדבר דברים אחרים לפני הנאספים...

— אנא דבר את דבריך, גושיך, — נשמעו קולות אחרים, והסערה קמה לדממה.

VII.

— ימים רבים עברו עלי — התחיל גושיך — ומחשבה אחת מלאה את לבי:

מדוע זה בכל העמים יקדישו בני הנעורים את מבחר ימיהם לטובת עמם ולהצלחתו, ואנחנו לא כן עמנו? ... בני־נעורינו, אלה הטובים שבעם, לשד עצמותיו, אלה בחורי חמד אשר תקות העם ועתידותיו תלויות בהם — המה רחקו מעמם, נפזרו לכל רוח, הקדישו כחותיהם ומוח עצמותיהם וגם נפשם וחיהם לדברים אשר לא יביאו אף ברכה קטנה לאומתם! ... מחוזה זר ומזר הוא מאד... לכן רבה שמחתי היום בראותי כי שבתם אתם לנטור את כרמנו וכי תאמרו להיות בנים נאמנים לצור מחצבתכם!... „זרעו זרע אמת ויושר“, אומר כדברי המשורר, „זרעו על תלמי שדה־עמכם ותורה לכם יגיד עמנו!“ ולא מצערה היא תורה כזאת מאת עם חי זה אלפי שנה, עם אשר אמנם היה למופת לעמים רבים ואשר בכל אופן עורנו חי וקים ויש לו הצדקה להיות חי־יעם על פני האדמה ולהגדיל את כחותיו העצמיים ותכונותיו המיוחדות...

הן רענו אבן־ספיר בהתלהבותו העצומה ובדבריו החוצכים אש אהבה לעמנו דבר באזניכם דברים נכונים מאד, ואתם שמעתם לקול הגדול הזה היוצא מלב בן נאמן לעמו

ולתורתו; אבל השאלה הגדולה עוד לא נפתרה: מה לעשות בעת צרה כזאת? אלה אומרים: לאמיריקא נלך, אלה — לאפריקא, ואלה — לארץ הקדושה, לבנות הרבותיה ולשדר את אדמתה החרבה זה אלפים שנה, ועוד אחרים יאמרו, כי עלינו לחכות עד יעבור זעם, כי רק חלי הוא, חלי עובר — ואז עוד נשב בשלוח בימי קדם . . . ראשית כל עלי להשיב על דברי האחרונים . . . כן, אדוני: מחלה היא ושם המחלה — אנטיסמיטיסמוס! אבל האיש אשר יחפץ לדרש ולחקר על דבר איזה חיוון חדש בדברי ימי עם — עליו להביט אחורנית ולשאל לנפשו: היה דבר כזה? האמנם חדש הוא ואין משלו בדברי הימים מקדם? כן, עלינו תמיד לשאול ולדרוש בספר החיים, בדברי ימי העמים; ההסטוריא — היא תורנו בינה והשכל. ומה תניד לנו ההסטוריא של עמנו?

אדוני! ראשית חטאינו ופשעינו, אשר עלינו להתנדות קבל עם, הוא העדר יריעתנו בדברי ימי עמנו . . . והסרוק-יריעה זה תביאנו תמיד לידי שגיון, לכן גם עתה כל נשכה נא כי השנאה לעם ישראל לא חדשה היא, ואני אניד לכם, כי רק אחת היא בכל הדורות ורק צורות שונות תלבש, פעם תגלה במעטה אמונה ופעם בלבוש סוחר ופעם בלבוש שנאת לאום ונוע, ורבות ועצמות הנה הסבות אשר הולידו ותלדנה את השנאה הגדולה הזאת . . . לכן רק שוא תשלו את נפשתיכם לאמר: שלום, שלום, ואין שלום! לא מחלה עוברת היא, כי אם מחלה אשר קננה עמוק עמוק בלב כל העמים. רק צמחים רואים אנחנו, אדוני, והפרי עוד לא גמל, עודנו בוסר . . . מצבנו עתה הוא רק ראשית המהפכה ואחריתה מי יודע . . . ובכן עלינו לשית עצות בנפשנו, עלינו, אחי, לקדם פני הצרות, אשר עודן מתרגשות לבוא על עמנו . . .

עוד הפעם אומר: פתחו ספרי דברי הימים, הביטו והתבוננו אל העבר וידעתם את האסון הצפון לנו בחיק העתיד: מאות אלפי איש עזבו את ארץ ספרד וילכו לתור להם מקום אחר לשבת, אבל מה רבו גם אלה אשר עזבו לא את ארץ מולדתם כי אם . . . צור מחצבתם, עזבו את עמם וילכו בדרך אשר לא שבו עוד אלינו! . . . כמה מגבורי הרוח נפלו אל האויב . . . ואולי מפני זה רואים אנחנו, כי אלה גולי ספרד, אשר אבותיהם בארץ מולדתם הגיעו לשלמות ההשכלה בימים ההם, — נהיו לאנשים נסים ופשוטים מאד בארצם החדשה ויטבעו בין הבערות ובערפלי החשכה, יען כי גבורי הרוח לא עמדו בנסיון ויקריבו את כבוד עמם על מזבח אהבתם לחיים טובים! . . .

— קראו לנרבות! קרא באזניכם רעי הנכבד בן-גיטל; ואמנם כל איש יבין מדעתו, כי הכסף, אשר יצבר בעד האומללים והשדודים, יביא רב תועלת להאנשים האלה . . . אבל אשאלכם, ידידי: הזאת היא העבודה אשר לנו? לנו, בני הנעורים, לא לצבור כסף — יעשו זאת אנשים אחרים, בעלי הון ובעלי מסחר, יעשו זאת אלה הקוראים לעצמם פילנתרופים סתם, — אבל עבודה יותר נחוצה ויותר גדולה עלינו לעבוד: להרבות ולהפיץ אהבת הלאם, האהבה לעמנו, לתורתנו, לשפתנו, בינינו, בין אחינו, בין רעינו וגם בין אחיותינו . . .

אליכן, עלמות נכבדות, — פנה גוטיץ אל עבר השלחן אשר שם עמדו עלמות אחרות — אליכן אישים דברתי, אתן עתידות להיות אמות בישראל, בידכן עתידות ילדינו, לכן בידכן עתידות עמנו. אנא אל נא תשכחנה כי יסוד כל חיי עמנו הוא — התורה, אשר צוה לנו משה, אותה עלינו לשנן תמיד לבנינו אחרינו, וכל אלה אשר יבזו ליקהת'אם זאת — יביאו רעה רבה מאין כמוה על ראש הדור הבא; כי התורה

אמנם היא מורשה קהלת יעקב, קהלת כל עמנו המפוזר והמפורד בין העמים אשר ישאפו לבלעוהו תמיד. ולמען דעת את התורה. עלינו ללמוד את שפתנו, שפת עבר, שפה קרושה לנו ויקרה לנו מכל הון. . . . אנא אל תתפלאו, ידידי היקרים, על דברי אלה, רק אבקש נא מכם: שמעו נא עוד מעט ואחרי כן תריבו אתי. אך למען באר דברי, עלי עוד הפעם לפתוח את ספר הזכרונות, הוא ספר דברי הימים לבני ישראל.

בחצי המאה השנייה למספר הרגיל, במלוך אדריאנוס קיסר ברומא, אז החל המרד השני אשר מרדו בני יהודה ברומא, להסיר מעליהם את עולה הקשה. עוד לא עברו מאת שנה מיום הרב בית המקדש בירי טיטוס, עוד ארץ יהודה מתבוססת ברמיה, עוד נשמע הד קול צעקת החללים העצומים אשר נפלו על שדה קרב, — והנה מרד חדש עבר על פני הארץ. ובראש המרד הזה עמד ר' עקיבא בן יוסף התלמודי, אשר שם כתר מלכות ושם משיח בראש הגבור הנערץ הידוע — בר' זכבא. רק איש כרבי עקיבא יכול לפחת רוח מרד בלב האנשים אשר עוד לא נרפאו ממכות הרומאים, כי גדול שמו מאד ורבים המה תלמידיו ושומעי לקחו: הוא הרביץ תורה ברבים, והוא גם הרים גם המרד וגם עמד בקשרי המלחמה, — והוא אמנם אחד מגבורי הרוח אשר בו יתפאר ישראל. רועה צאן היה כנעוריו, ואהבתו לבת אדונו, יידיותי הנכבדות, לקחה את לבו ותרוממהו על. וילך ויקן רב דעת ותבונה.

גם במרד הזה נברה יד רומא על היהודים והאויב מנר לארץ בחורי ישראל במלחמה הנוראה הזאת אשר ארכה שלש שנים; נפלה בת יהודה לפני רומא, פטיש כל הארץ, נפלו גבוריה וגדוליה, עריה הבצורות וכפריה, כרמיה ושרדותיה, ותאכל כל הארץ ותחרב מאד. אבל ר' עקיבא לא נואש מתקוה! הוא לא קרא, כגבור אחר בן ארץ אחרת: תמה בת יהודה! לא, הוא ידע והבין, כי חיי ישראל לא רק בארץ ממלכתו, כי אם ברוחו ובתורתו. הדבר הזה כבר הבין ההולך לפניו, ר' יוחנן בן זכאי, אשר בימי המצור, כבוא טיטוס על ירושלים להכניעה ולשבר נאונה, — יצא מן העיר ומן המהפכה ויסד לו בית מדרש ביבנה, אשר משם יצאה תורה ואורה לכל בני ישראל, והוא הרים את רוח ישראל ולא נתנו לנפל תחת סבל מצוקותיו בעת רעה, כאשר נבר האויב ויחריב את בית המקדש ואת עיר הכירה ואת כל הארץ הברוכה והפוריה. ר' עקיבא הוסיף גם עתה לדרש ברבים, להפיץ מעינות תורתו חוצה, בעת אשר אדריאנוס לא אמר די בהשבתו את המרד מן הארץ, כי אם גם נמר אמר להביא כליון וקרין על האומה כולה, לכבות נר ישראל ואור תורתו, לכן אסר אסר להגות בתורה וכן מות הוא האיש אשר יזיד למרות פי החק הזה. ויהי בימים ההם ויפגש איש אחר, פפוס שמו, את ר' עקיבא החכם הישיש, והוא מקהיל קהלות ודורש ברבים את תורת עמו, ויאמר לו: מה תעשה, עקיבא? האם לא תירא מפני המלכות ומתחייב עתה כנפשך ובנפש שומעך? ויאמר לו רבי עקיבא: אמשל לך משל, פפוס. פעם אחת היה שועל מתהלך על גבי נהר וראה דגים מתקבצים ממקום למקום. — מפני מה אתם בורחים? שאלם השועל. מפני הרשתות שבני אדם מכיאים עלינו, — השיבו הדגים. אז אמר להם השועל: עלו אתי ליבשה ונחיה, אני ואתם כשם שחיו אבותי ואבותיכם. אמרו לו הדגים: שועל, אומרים עליך כי פקה שבחיות אתה, אינך אלא טפוש; ומה במקום חיתנו אנו מתיראים, במקום מיתתנו — על אחת כמה וכמה. כך אם בשעה שאנו עוסקים בתורה, שכתוב בה: כי היא חיך וארך ימך, אנו מתיראים, אם אנחנו פורשים ממנה — על אחת כמה וכמה.

עוד אוסיף, אדוני, על הדברים האלה, כי נפל רבי עקיבא בידי מבקשי נפשו ויציאו אותו להרג ויסקרו את בשרו במסרקות של ברזל, אבל הישיש הזה עמד בעוז רוחו ולא הוציא אנחה מפיו, רק שפתותיו מללו דברי תפלה. ובקראו: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד“, יצאה נשמתו „באחד“.

כן מסרו נפשם, חברי היקרים, גבורי ישראל, כאהבתם הגדולה לעמנו ולתורתנו, כן היו למופת לנו בכל דור ודור עד היום הזה! . . .

נושין לקח כוס מים וישת ממנו ולא יכול עוד לדבר רגעים אחדים, כי עיניו נמלאו דמעות. אשר ירדו על לחייו, וכל השומעים פערו פיהם ויחכו בדומיה.

— כן, אדוני, — הוסיף נושין בקול רועד, — לולא התורה הזאת אשר רבי עקיבא וחבריו ותלמידיו, עד הורנו האחרון, למדו את בני ישראל, כי אז כבר לא היה שם וזכר לעם ישראל, ואולי רק חוקרי קדמוניות הלכו לבקש ולמצא איזה אבן או איזה כתב-יד נושן, לשפוש על דרכו ועל דברי ימיו, כמשפטם עם עמים עתיקים אחרים, אשר כבר ירדו מעל במת החיים.

לכן, אדוני, גם עלינו להבין ולהשכיל, כי יסוד רוח ישראל היא התורה. מן המעין הזה שתה עמנו אלפי שנים ויחליף כה, להפליא את העמים בהשכלתו, במדותיו התמימות ובחיייו הישרים בביתו ומשפחתו. ומן המעין הזה עלינו לשתות גם עתה . . .

והדרך הנאמנה להשיג מטרתנו — הוא למוד שפתנו, הגיון בספרותנו, דעת דברי ימינו . . . רק בדרך הזה נוכל לבטוח, כי ישראל עוד יחיה בכל מקומות פזוריו, אם לאמריקא ילך, כחפץ אחדים, או . . . לארץ ישראל, כחפץ אבן-ספיר. הרעיון לבנות מושבות על יסוד עבודת האדמה בארצנו הקדושה, עלי להוסיף, אמנם רעיון נשגב הוא וגדול מאד, אבל אנחנו טרם נדע את מהות הארץ עתה, סדריה ומשאלותיה, ונניח את השאלה לזמן אחר, אבל ידע תדע, אחי אבן-ספיר, כי אם לא תסיף ידיעת שפתנו וידיעת תורתנו בין העם בשדרות העליונות ובשדרות התחתונות — נפל יפול גם הרעיון הזה משאת נפשך. לכן אכפיל את דברי אליכם, ידידי וידידותי, אנא שמעו לעצתי ואומר לכם: לבכם ידאב לראות מצב עמנו כי ברע הוא מאד, לכן חררו אל לב עמכם אשר תאהבו, האספו כולכם והתלקטו ולמדו ולמדו שפתנו, תורתנו ודברי ימינו. המה ירוממוכם על, המה יהיו נר לרגליכם, כאשר תתפזרו לכל רוח; הידיעה הזאת תהיה תמיד הקשר האמין אשר יאחד את כולנו, את המשכילים והעם, אהדות נאמנה לעולם. אנדו אנודות, הקהילו קהילות והרביצו דעת עם ישראל בין אחינו ואחיותינו, ואז יהיה בנו כה ואיל לעמוד בפני כל רוח, בפני כל סער אשר יסער על ראש עמנו הוקן, המלומד בצרות, ונמצא לנו תמיד דרך להביא ישע לעמנו, זה בכה וזה בכה . . . קראו בנרון: מי לה' ולעמנו — אלינו! ואז יברככם כל העם הגדול והאומלל הזה! . . .

נושין כלה לדבר, ואחרי דומיה קצרה נשמע קול הידר בחדר. רבים נגשו אליו ויחגו ידם לו לאות תודה. גם בן-ניטל נגש אליו ויאמר:

— דבריך, אדוני נושין, טובים ונכוחים ואין להרהר אחריהם, אבל גם מעשה ופעולהאנחנו דורשים.

— מעשיך ופעולתך — השיב נושין — רק אז יעלו בידך ויעשו פרי, אם תתגר בכל לב בן ישראל האהבה הנאמנה לעמו, אם במעמקי לבבו ישבע כל אחד שבועת אמונים להיות בן נאמן לעמו ולכל קדשיו, ואז — האמינה לי — כל איש

ישראל יתן כסף יותר מכפי יכלתו גם להאומללים הנודדים וגם להרבות מושבות באמיריקא או . . . בארץ ישראל, כפי דעתך, הוסיף גוטיץ בפנותו אל אבן־ספיר.

— גוטיץ! אין איש אשר יריב אתך . . . אבל, ראשונה, הלא גם עתה ישנם אנשים רבים אשר שפתנו אתם וגם אהבתם לעמם תבער בם כשלהבת. וזאת שנית, אם נאמר לחכות עד כי נברא לב חדש, מי יודע אם בין כה לא ישקט הסער ונה הים מועפו לימים רבים . . . ואז אנה אנחנו באים?

— עלי להשיבך, ידידי, כי להראשונים אומר: תנו נא משלהבת־יה הכוערת בלבכם גם להאחרים, ועל הדבר השני אל ירע לבבך, — הוסיף בלעני שפה, — כי לא במהרה ירפה האויב ממנו. והרבר הזה אמנם לדאבון לבי הוא, כי על דעתי אני, מי יתן ויכלנו להחל עבודתנו בעת מנוחה ושלוה, כי אז גדולה היתה פעולתנו גם על הנאורים וגם על החשוכים . . . ועתה ראה נא והתבונן, שן תניח אבן הפנה לבנינך בארץ פלשת "בחול מדבר" כאשר תארת בעצמך . . .

בין כה וכה נגשו אליו אחרים מן הנאספים, צעירים ועלמות, ויאמרו לגוטיץ כי גמרו אמר ליסד אנדה ללמוד השפה וספרות ישראל ויבקשוהו לבא בחברתם ולהורות להם את הדרך בה ילכו. גוטיץ שמח מאד על דבריהם ויבטיחם למלאת בקשתם, וגם אבן־ספיר, אשר למד תורה בבית המדרש בעירו, נתן ידו לחבריו להיות "מלמד", כדבריו, לכל החפין.

— הנני נכון ללכת בדרכיך, אמר בן־גישל, — אבל אדוני גוטיץ, הן גם את האל־רביית לא למדתי בנעורי.

— אם כן הנני נכון ללמדך בכל יום את האלף בית ומוכשחני כי בקרוב תקרא גם את שירי "הלוי".

— אדוני, פנה בן־גישל אל הנאספים, — שמעו לדברי אך הפעם: הנה ימי הפורים הולכים וקרבים, לכן עצתי כי נערוך נשף־חשק באולם גדול, ואני מכיר משוררים ומנגנים אשר יתנו ידם לנו בתור נדבה, ואנחנו נמכר במחיר רב את כרטיסי החג לטובת הנודדים. והרבר הזה יביא לנו משנה ברכה: נתאסף יחדו ונחוג חג לאומי וגם נקבין נדבות לא מעט לטובת האומללים.

— טובה עצתך מאד, קראו קולות רבים, — עצתך נכונה! . . .

— אם כן נבחר לנו ועד של חמשה אנשים אשר יטפל בענין הזה.

כמעט כולם נתנו הסכמתם לדבר הזה; וגוטיץ לקח את אדרתו לצאת החוצה. הוא חפץ למצא את שוב ידידו, אשר ישב בכל עת דבר גוטיץ ככול־עין וראשו מוטה ארצה, — אבל לא מצאהו בחדר, ואחרים אמרו כי כבר עזב את הבית, ואיש לא ידע אנה הלך שוב.

(עוד יבא).

בְּגֵי תִימָן.

א.

באו הימים ויפרץ כל חוץ. גדולי משוררינו הספרדים שבו לתחיה, צלצלי נעימות שיריהם שבו לרומם כל נפש ורוח, ולשפתנו העבריה הושב חלק גדול והגון מרכושה אשר אבד ממנה עד כה. עתה, כבוא הפקודה על ישני עפר אלה לתת להם מהלכים בין החיים, עתה ידע ישראל מה יקרו אלה הסגלות אשר נגנו עד היום מפניו.

הידע ישראל, כי גם מבלעדי ארץ ספרד, הרת המשוררים והמליצים האוחזים בדרכי השירה הערבית, ישנה עוד ארץ אשר הולידה לו חבל משוררים גדולים, אנשי לב ורוח, ההולכים בעקבות הספרדים ונעימות בשפתותיהם גם המה? הארץ הזאת היא ארץ תימן הנשכחת מני רגל.

ימים רבים עברו לקהל הגולה מבלי דעת מאומה על אודות אחינו נדחי תימן. יובלים על יובלים ספו ואחינו אלה ישבו להם צפופים בעריהם ובהריהם, וישבעו שמחות ואנחות, ששונים ויוגנים, ואין יודע ואין שומע. לברם סבלו עול גלותם ולהצט, לברם נענו בראשם על כל גל וגל העובר עליהם, ועינם לכדה ראתה בעבור זעם ותשב ותהי להם הרוחה.

וכגורל העם הזה כן גם גורל משורריו המסוארים, עמו היה בצרה, ובשמחתו להם שמחה, ועל כל אשר קרהו זעזעו מיתרי כנורם ויזדעזעו לכבות לקולו. אך הד קולם רק עד פאתי תימן הגיע ולא הוסיף. שיריהם היו תנחומות ללכות אחיהם וכצרי לשברם; אך מהארץ ההיא והלאה לא נשמע קולם, ואיש לא ידע כי גם בתימן יד ושם לשירה העברית.

עד שקם לפני שלשים שנה אחד מיקירי ירושלים, הוא הרב יעקב ספיר ז"ל, ולבו נשאהו לעבור בארץ ההיא לארכה ולרחבה וישב גם הוא כיונת נח ועלה בסיו, מגלות-שיר אחדות, אשר קבע להן מקום בספרו „אבן ספיר“. אך ככל אשר הרחיב דבריו הנעימים לתאר לפנינו את כל הליכות אחינו אלה, כן קצר דבריו בנוגע לשיריהם. כי מכל המשוררים לא הזכיר רק אחד, הוא מארי סאלם אלשבוי בן יוסף, אשר אליו יחס (במעות) את כל שירי „מי נשקני?“ אשר העתיק בספרו זה, וליתרם אין כל זכר.

ויהי כי הרחיב הי לנו עתה, וגם מקצוי תימן עלו אחינו אל הארץ אשר לה בלחה נפש המשוררים האלה, ויעלו המה וביתם, — ויעלו גם את ספרי שיריהם

אתם. עתה נגלו לנו נגזי נסתרות, ועתה הניעה איפוא העת להפיץ מעינותיהם הוצה ולהניד ליעקב מה פעלו אחינו אלה לשפתנו ולרוחנו.

מספר המשוררים ששמותיהם רשומים בשירי אחד מכתבי היד אשר לפני יעלה (יותר משלשים¹); ובבוא היום אשר ירכו אוצרות תימן להגלות לעינינו, יפתח כר נרחב לחוקרי תולדותינו לחקור ולדרוש גם על תולדות המשוררים האלה לפרטיהם. אך עתה עלינו להסתפק עוד בהביטנו אל החמר מבלי פנות ליוצרו הרבה, ונסבו רוב דברינו הפעם על השירים ועניניהם וצורתם.

שירי התימנים כלם שקולים במשקלי השירים הספרדים לתנועותיהם וליתדותיהם. וחרזו אחד עובר על פני השירה כלה. וראשי הבתים מסמנים עפ"י רב באותיות שמות מחבריהם, אך השמות האלה יש אשר יכתבום מפורשים ויש אשר יחליפום בחלופי א"ת ב"ש ודומיהם, כמו: חזמק תחת סעיר, בכ"ץ חחת שלמה וקפמק תחת דויד. ובכלל ראה נראה כי הפיץ חפצו שידעו קוראי דבריהם מלב מי יצאו, כי מלבד צרופי האותיות אשר בראשי הבתים יש אשר יזכירו באחרית שירם את הקורא לשים לב אל הצרופים האלה, כמו:

אם תחפצה דעת שמי הוא נגדך כתוב בראש השיר כמו מסורת.
 או: שם המחבר הוא מפדש נגדך כתוב בראש השיר באות גערכת.
 ויש אשר ישונו באחרית שירם לכתוב שמש, כמו:

אני יוסף ילוד בכ"ץ ולוי אשורר שיר ואטיב בנעימה.
 או: שמי שלום עפר רגלי חקמים ילוד יוסף אלתי יעזרה לי.
 ויש אשר יצוו על הקורא לקחת סכומי מספרים ולחבר בהם שמותיהם, כמו:

ואם תדע בשם זה המחבר לקח עשר ויששה גם ויששים
 ותוסף עוד שמנים אחריהם אני עבד ונרצע ליששים.

אך סלסולם זה הועיל לנו כיום לדעת את שמותיהם לפרטיהם מבלי הצטרך לחקירות רבות.

והשירים יש מהם כתובים עברית כלם, ויש כתובים ערבית, ושירים אחרים כתובים ארמית. אך רב השירים כתובים עברית וערבית יחד, בית עברית ובית ערבית, או דלת עברית וסוגר ערבית, ולהפך; או כי יהיה סוגר הבית האחד ודלת

¹ וזאת רשימתם עפ"י סדר א"ב: אברהם בן זכריה גבני. אברהם בן קפמק (דויד). אהרן ב"ר שלם אחרירי. אלעזר. דוד בן שלמה הלוי. דוד בן סעדי הכהן. או: דוד כהן ילוד חזמק (סעיד). זכריה. חזמק בן חיים. חזמק בן יוסף הפרצי. חסדאי יהודה בן חזמק סבא. יהודה צעירי. יהוסף בן משה. יוסף אלשבזי משתא. יוסף בן ישראל. יוסף האצרי. יוסף לוי ילוד בכ"ץ (שלמה). יוסף בן סעדיה. יוסף משי. יוסף סעד. יהויה אלצאהרי. יעקב. יפת בן מעורד. יצחק בן חזמק. יצחק אלצקר. ישראל בן יוסף. ישראל ב"ר משה סעדיה בן שלמה. עמרם. פינחס. שלום בן יוסף משתא אלשבזי. שלם עאשרי. שלם ש"ץ (שמרהו צורו?). שלמה בן שלם. שמעון בן סאלם. — אך יכול להיות כי יהיו שני שמות מכוונים למשורר אחד, כמו: "אלחריר" הוא אולי המשורר יוסף משי (כי למשי בערבית יאמר חריר), ויוסף סעד הוא אולי יוסף בן סעדיה.

הבית שאחריו בלשון האחת, וסוגר הבית השני ודלת הבית שאחריו בלשון השנית. ויש שירים אשר בהם שלש הלשונות משמשות בערבוביה, וכל האומנות הנדולה אשר הראה המשורר אלתריו בחרזו שירה אחת בשלש הלשונות האלה (תחכמוני שער י"א), אשר בה התפאר לאמר: "שירה בנויה משלש לשונות, במלאכה עמוקה יכירנה כל איש תבונות, ואין אשר אליה יקרב, במזרח ובמערב" — כל האומנות הזאת כשהוק היא בעיניהם, ובקראנו דבריהם נתפלא לראות עד כמה היו שתי הלשונות בידיהם כחומר ביד היוצר וישלמו בהן ככל אות נפשם, וישתמשו בהן חליפות מבלי כל הפסק במעוף רעיונותיהם ובסדרם. בדבר הזה מצוינים המה התימנים ונעלים גם על משוררי ספר. ואמנם אין לנו לשכוח כי בעת אשר התעננו יהודי ספר על נעימות השפה הערבית, אחות העברית, באו גם שפות אחרות כגבולם: הספרדית והיונית והרומית, לא כן אהינו התימנים הכלואים בארץ ערב, כי רק הלשונות המזרחיות היו להם לנחלה וזר לא בא בגבולן, המה יכלו באמת לחבר את אהלי שם להיות אחר, ויצליחו.

ושפתם הערבית צחה וטהורה, אך שמור לא ישמרו בה תמיד את כללי שנויי אחרית השמות (אֶעֱרַב) כמצות הרקדוק. ומשקלי השירים הערבים, דאשונים בפרטים אחדים ממשקלי השירים העבריים, המה שומרים בכלל, אך על פי רב יניחו באחרית המלים את האותיות אשר משפטן להיות כתנועה לפי הרקדוק הערבי. וישו בדבר הזה אחרי השפה הערבית המדוברת⁽¹⁾.

ועניני שיריהם רבים. אמנם רבם הם שירי השתפכות הנפש לפני יוצרה, תלונות כנסת ישראל על ארך גלותה, בקשות בדבר הנאולה, ושירים לשכתות ולכל מועדי השנה; אך מלבד אלה הנה נמצאו בהם גם שירים רבים על ענינים אחרים, ד"מ: שירים בעניני תולדות האומה בראשיתה; שירים על לחץ בני תימן אשר לחצום שכניהם; שירי וכוח בדבר הדת המשלמית; שיר על הגאונים הלומדים בישיבת אוול היא צנעא בירת תימן; שירי קבלה וסודות; שירים על עשרת הדברים, בשבח המשנה, בהלכות שחיטה, בהמ"ז, וכו'; שירים על הנפש; שירי מוסר ומדות טובות; שירי חתנים; שירים לברית מילה; שירי אהבה; שירי ידידות; שירי תהלה; חידות ושאלות שונות; מלבד עוד ענינים פרטיים אשר אין פה המקום לפרטם.

והשירים הכתובים בשתי לשונות, יש אשר יהיו דברי הלשון האחת תרגום בשיר לדברי הלשון השניה, ויש אשר יהיו המשך לדברים אשר לפניהם.

וכי נתבונן אל הרוח השוררת בשיריהם וראינו את חותם הבדידות טבוע גם עליהם. גם בהם הכר נכיר את טיב העם השוכן לבדד כלוא בארצו ודבר אין לו עם אדם. "תימן — וציון", אלה הן שתי הארצות היחידות הנשואות תמיד על שפתי משורריהם: ארץ ההוה וארץ העבר והעתיד — ואפסן עוד. והקדלם זה מן העולם כלו הוא שגרם להם להסב עיניהם יותר אל בני קדר וקדמה, אשר בתוכם ישבו ושלם סבלו. ולזאת נראה אותם — את הערביאים — ונביאים וספרו ועירו נזכרים פעמים רבות בשיריהם אשר בהם יתוכם את אדוניהם, בעת אשר בשירי הספרדים אין כמעט כל זכר למו. וכנגד זה הנה ישנו ענין הממלא חלל גדול בכית השיר

⁽¹⁾ אחד מעיקרי השנוים אשר בין השפה הערבית המדוברת ובין שפת הספרים הוא, כי כי בדבור יניחו כל אות אחרונה שבמלה ובשפת הספרים יניעוה.

הספרדי, ובתימן נפקד מקומו כליל, הוא ענין רוממות הדר הטבע ויפי גנים ומעינים. ונס בדבר הזה נראה את חותם ארץ מושבם טבוע על שיריהם. כי דא כארץ ספרד הדשנה והרעננה ארץ תימן היבשה, ובארץ צמאון וחמימות הן לא ישיש האדם לקראת בוא ימי החם הלוהטים.

שירי הספרדים היו למראה עיני משורריהם, כי מלבד אשר בכתב-היד התימנים מערבים שירי הספרדים יחד את שיריהם, הנה ראה נראה כי נסו לפעמים ללכת בעקבותיהם ולעשות כמתכנחם. השיר „מהיכלי גלגל יקר גלית“, אשר שר ר"י אלחריזי על הנפש שבאה לשכון תוך הגוף, היה למשל למשורר תימני לחבר שיר אשר ראשיתו כדברים האלה:

מהיכלי ארמון יקר גליתי ובעיר קמנה בית זבול בגיתי
לנתי בתוך ארמון במו מלך תוך מאסר חשף בגר הייתי.

ושני משוררים אחרים לקחו להם את שיר „יעבר עלי רצונך“ אשר לר"י הלוי וירבעו אותו כדרך הערבים, לאמר: הוסף הוסיפו בו לפני כל בית שני הצאי בית אשר חרום דומה לחרו דלתו, ויצאו לנו שירים חדשים יפים, לאמר:

א.

היום אלהי ממעונך	על חבצלת שרונך
יעבר עלי רצונך	כאשר עבר חרונך
שבנני ⁽¹⁾ מזדוני	כי לך לבי ועיני
הלעזלמים עוני	יעמד ביני ובינך?
וד מחה אוזב מעקש	כי לנגדי הוא למזקש
יעד מתי אבקש	אותך עמי ואינך?
את — קרוב מקרבים	גם סביביה שביבים
יר בכנפי הברובים	הפרושים על ארונך
ידך תנחה פזורים	בעבור חסדי געורים
העבדמני לזרים	ואני כגת ימינך
נדעה קרן מעני	בעבור שמך אדני
גואל לגאול המוני	יום והשקף ממעונך

(1) בצרופי אותיות השמות ישתמשו משוררי תימן עפ"י רב כשין שמאלית תחת האות סמך, ובסמך תחת שין שמאלית כי בערבית אות אחת לשתיהן.

ב.

בְּעֵינַי עֲבָדְךָ וּבְנֵיךָ	אֲחֵלֵי תַבִּיט בְּעֵינֶיךָ
כַּאֲשֶׁר עָבַר חֲרוֹנֶךָ	וְעָבַר עָלַי רִצּוֹנֶךָ
תִּפְאֹזֵן מִלְכֵי וּקְוֵי	גַם מְרֵי שִׁיחַ לְשׁוֹנֵי
וְעַמֵּד בֵּינִי וּבֵינֶיךָ?	הַלְעוֹלָמִים עֲוֹנֵי
וַיְהִי קִשׁ לִי לְמוֹקֵשׁ	שׁוֹר! אֲבָלְתַנִּי לְשׁוֹן אִשׁ
אוֹתְךָ עַמִּי וְאֵינֶיךָ?	וְעַד מָתִי אֲבַקֵּשׁ
מִמְעִיר רִיחַ אֲהָבִים	שׁוֹפְכֵי בַז עַל גְּדִבִים
הַפְרוֹשִׁים עַל אֲרוֹנֶךָ	דָּר בְּכַנְפֵי הַפְרוֹבִים
תֹּדֶךָ שְׁגִים עֶשֶׂר גְּזָרִים	הַעֲבַרְתַּנִּי עֲבָרִים
וְאֲנִי כַנַּת יְמִינֶךָ	הַעֲבַדְתַּנִּי לְזָרִים
חֲבָקוּ אֲשַׁפּוֹת פְּנֵינִי ⁽¹⁾	הֵן לָךְ לִבִּי וְעֵינֵי
רוּם וְהִשְׁקַף מִמְּעוֹנֶיךָ.	גֹּזָאֵל לְגֹזָאֵל הַמִּזְנֵי

ולא רק כמתכנת שירי הספרדים נסו לעשות, כי גם את משורריהם המה חקו, ויתנבאו משוררים אחרים בסגנון אחר, ויצאו לנו שירים רבים שונים בפתיחתם. ויש אשר המשורר בעצמו נסה לחבר שירים אחרים בני פתיחה אחת. הנה בספר אשר לפני אחד עשר שירים מתחילים בפתיחת "מי נשקני?" והמה למחברים שונים. ששה מהם הובאו כבר בספר "אבן ספיר" (חלק א' פ"ד—פ"ו)⁽²⁾. וההמשה הנותרים שלשה מהם למארי סאלם אלשבזי, ופתיחתם:

א: מי נִשְׁקָנִי וְאֲנִי נִגְעֵלְמָת?	וַיֵּאמְרָה לִּי: אַל תְּהִי נִדְהָמָת.
ב: מי נִשְׁקָנִי וְאֲנִי סוֹבֵלָת	מִכֶּן-אֲמָתִי זֶה וּמִתְבַּהֲלָת?
ג: מי נִשְׁקָנִי וְאֲנִי דוֹאֲנָת	מֵעַל זָמַן דוֹחֵק בְּמֹז שׁוֹנְגָת?

והאחד לישראל בן יוסף, ופתיחתו:

דוֹדִי וְגַם רַעִי אֲנִי חוֹמְדָת	מִי נִשְׁקָנִי וְאֲנִי עוֹמְדָת
-----------------------------------	---------------------------------

והאחד לדוד בן סעדי הכהן, ופתיחתו:

גֹּזָלָה וְגַם סוֹרָה וְלֹא מוֹלָבָת?	מִי נִשְׁקָנִי וְאֲנִי הוֹלָבָת
---------------------------------------	---------------------------------

(1) פניני חבקו אשפות, והוא ע"ד הכתוב (איכה ד' ה'). — ² הרב ספיר ז"ל מוחם את ששת השירים האלה כלם למארי סאלם אלשבזי, ולא שם לבו אל צרופי האותיות בראשי בתיהם. כי כל המעין בהם חוטב ומצא בהם את השמות האלה: (א) יוסף בן ישראל. (ב) יוסף בן ישראל תנצב"ח. (ג) יוסף בן ישראל ר"ת (רוח י' תניחונו). (ד) משתאי אלשבזי אתה שלום. (ה) משתא אלשבזי. (ו) משלם בן יוסף.

ואחרים משירי ידירותם יחלו בסתיחה הזאת:

יְצוּ הָאֵל לְחַסְדּוֹ מִשְׁחָקִים לְאִישׁ שָׁקוֹל בְּשׁוֹשְׁנֵת עַמְּקִים.
יְצוּ הָאֵל לְחַסְדּוֹ מִעֲרֵבוֹת לְאִישׁ שָׁקוֹל בְּמֹו שְׂשִׁים רַבָּבוֹת.

ופתיחת שירי חירותיהם היא:

הַשִּׁיבוּנִי בְּנֵי תוֹרָה תְּמוּמָה, וְכוּ'.
הַשִּׁיבוּנִי בְּחִיּוּכְכֶם שְׂאֵלָה, וְכוּ'.
בְּנֵי תוֹרָה הַשִּׁיבוּנִי תְּשׁוּבוֹת, וְכוּ'.

את הדבר הזה מוצאים אנו רק בשירי: "מי אל כמוך?" אשר לספרדים, ובקינותינו לתיב המתחילות במלת "ציון".

וחתימת שירתם שוה גם היא כרבות מהן, כי יחתם המשורר שירתו בתפלה לנאולה, או כי יזכיר את שמו, או כי יברך את בני קהלתו ושומעי דבריו, כמו:

וְשִׁלּוֹם עַל עַדְת אֲחִים וְרַעִים כְּמֹו נָהַר מְרֹוה לְזֶרְעִים.
וְשִׁלּוֹם רַב יִסְבָּבְכֶם בְּלִלְכֶם וְיִלְדִיכֶם וְכָל-זִקְנֵי חֲבוּרָה.
וְשִׁלּוֹם רַב יִסְבָּב כָּל-עַדְתִּי וְכָל-גֹּזַע זִקְנִים עִם גְּעָרִים.
וְשִׁלּוֹם רַב יִסְבָּב כָּל-קְהֵלָה אֲשֶׁר הִמָּה בְּנֵי אָבוֹת בְּחֹרִים.

ב.

אחרי הדברים האלה אשר מצאתי להעיר על שירי אחינו התימנים בכלל, אמרתי לתת בזה לדוגמא אחרים משיריהם השונים, אשר לקטתי ואנקדם ואתקנם למשקליהם; ואבארם במקום שהם צריכים לכאור:

על לחץ תימן.

יִקְשֹׁב אֱלֹהִים לְעַדְת עַמּוֹ אֲשֶׁר תָּעַו כְּשֶׁה אוֹבֵד וְאִין תּוֹבֵעַ
הַנָּה יְיָ בָּא וְעַמּוֹ מִלְּאֲבִי אֵשׁ לְהַרְג אוֹיֵב וְאִין פּוֹרֵעַ
וַיַּעֲשׂוּ בָם עוֹד בְּמַעֲשֵׂיהֶם אֲשֶׁר עָשׂוּ לְיִשְׂרָאֵל בְּיוֹם הַצַּגָּע⁽¹⁾:
מִמּוֹ לְעֵינֵיהֶם בְּכָל-יוֹם מַעֲלוֹת שָׁחַר וְעַד עֶרֶב וְלֵב קוֹרֵעַ
בְּעַם בְּכָל-יוֹם יֹאמְרוּ: "קוֹמֵ עֲשׂו לָנוּ מִלְּאֲכַתְנוּ!" וְאִין שָׁם רַע⁽²⁾
הַזֶּאֱל יְיָ קוֹם וְהוֹשַׁע עַמְּךָ מִבֵּין אֲרִיּוֹת אֶתְ תְּהֵא שׁוֹמֵעַ.

אֶעֱזָר אֶת-לִבִּי מִתְּנוּמָה וְאֶתְבוֹזֵן בְּסוֹד סִתְרֵי קְדוּמָה⁽³⁾
בְּלִבִּי אֶחְשָׁבָה דַּעַת לְהַשִּׁיג וְנִלְאַתִּי וְגִבְרָה תַעֲצוּמָה

⁽¹⁾ רמז לעיר צנעא בירת תימן. — ⁽²⁾ לאמר: לא שמרו ברית רעים, ואיש את אחיו לא ידע. — ⁽³⁾ כנוי לחזרת ה'.

גְּדֹלַעַצָּה שְׁאַלְתִּיּוּ יַעֲזֹרֵנִי
 דְּבַר תּוֹרָה אֲנִי נִכְסֶפֶת לְהַבִּין
 הַשִּׁמְנֵי מְנוּד רֹאשׁ בְּלֵאָמִים
 וְהַגְדִּיל שִׁוּי עָלַי גִּזַּע אֲמֹנִים
 זְכוּר אֵלֵי בְרִית גַּם הַשְׁבִּנְעָה
 חֲמוּל עַל עַם אֲשֶׁר הָיוּ לְשִׁמָּה
 טָהוּר עֵינַי פִּקַּח עֵינֶיךָ לְעֵינַי
 יְדֵי עֲשׂוֹ הַדְּפֹנֵי לְרִשְׁתָּה
 כְּנֶפֶסִי מְרֻטוּ גַם שֶׁפְּעֹנֵי
 לְבַל אַעֲוֹף וְאֲשׁוּב אֶל מְקוֹמִי
 מְלָכִים שֶׁעֲבָדוּ אוֹתִי בְּפֶרֶךְ
 נִקְלוֹתִי בְּעֵינַי כָּל-נִבְרִיִּים
 שְׁאַתִּי¹ כִּי עֲבֹדְתָה אֶל בְּשִׁמְחָה
 עָלֵי דְרָךְ רְצוֹנֵי הַנְּעִימָה
 וְעַל-מַלְכוּת נִתְּנֵנִי לְשִׁמָּה
 פִּשְׁטָנִי וְנִשְׂאֲרֵתִי עֲרוּמָה
 וְעַד הַעֵיד וְהַעֲטֵנִי כְּלִמָּה
 וְ... אֶת בְּנֵי קִדְר וְקִדְמָה
 וְהַצִּילָה לְכָל-בְּחֹר וְעַלְמָה
 וְהַרְחֵק דּוֹבְרֵי שֶׁקֶר וְיִמְרָמָה
 וְצַדִּיקֵי בְנֵי הַגֵּר בְּמִרְמָה
 וְרִגְלֵי קִשְׁרוּ אוֹתָן בְּנֵימָה
 נֹהַר צִיּוֹן וְהַר בְּשֵׁן וְרִמָּה
 וּמִסִּים הַעֲלוּ עָלַי בַּחֲמָה
 נִבְרָה אֵיךְ תִּהְיֶה אִמָּה לְאִמָּה?²
 וְנַחְתִּיךָ וְאֶעֱבֹד צָר בְּצִמָּה

(פה יבאו בתים אחרים בערבית שבהם שואלת כנסת ישראל על מה זה ולמה קרוה כל אלה? והישמעאלים עונים אותה כי באתה זאת על אשר המרתה את פי משה, ועל אשר לא האמינה באחד הנביאים אשר הם מאמינים בו, ועיני היא משיבה:)
 עֲנִיתִים כִּי אָמַת הִיא הַתְּלוּנָה
 פְּסוּלָה הִיא גְבוּאָתוֹ וְאִין בָּהּ
 צְנִיף כְּבוֹד הֵלֵא נִתֵּן לְמֹשֶׁה
 קִדְשָׁתוֹ לְעוֹלָם אִין כְּמוֹתָה
 רֹאה עֲלִבּוֹן עֲדָתְךָ אֵל! וְקִנֵּא
 שְׁמַע קוֹל שְׁוַעֲנֵי מִמְּעוֹנִים
 תִּשְׁלַח בְּסִי חֲרוֹן אַפָּי, עַדִּי עַד
 תִּבְיָאֵנִי לְעִיר קְדֻשָּׁךְ לְצִיּוֹן
 עֲגֵה עֲבָדְךָ אֲשֶׁר נֶאֱלַח בְּכֹלָה
 מִמְּעָה הוּא בְּעַל מַלְכוּת וְשֶׁעֲבֹד
 שְׁמִי יוֹסֶפֶת יְלוּד בְּכִיזָי³ וְלוֹי

אֶבֶל הָאֲחֵרוֹן אִין בּוֹ מְאוּמָה
 אֲמִירָה גַם וְלֹא צְוִי לְאִמָּה
 וְנִתְקַדְּשׁ לְמַלְאָכִים וְנִדְמָה
 וְנִבְדֵּל מִנְּבִיאִים כְּתִירוּמָה
 וְהַנְּשֵׂא לְהוֹשִׁיעֵם וְרוּמָה
 עֲשֵׂה לָנוּ בְּאוֹיְבֵינוּ נִקְמָה
 וְסוּפוֹן, לֹא תַחֲהֶה כָּל נִשְׁמָה
 וְנִרְאָה שֵׁם בְּכַנְּנֵן חֵיל וְחוּמָה
 וְנַע וְנִד בְּקִנּוּ בְּאֲדָמָה
 עָלַי צִוְּאָרוֹ כְּמוֹ אֶבֶן מִסְמָא²
 אֲשׁוּרֵר שׁוֹר וְאִיטִיב בְּנְעִימָה

¹ לאמר: וכיזי אנכי סובלת כל זאת, יען כי זנחתי את עבודת האלהים בשמחה, ולזאת אעבד צר בעצב. — ² כן צריך לנקד פה את המלה הזאת עפ"י משקל השיר. — ³ שלמה בא"ת ב"ש.

ועושה כל וגם עיש וכימה
להשביל דת ולדעת מזמה.

לאל בורא גותי ורוחי
אני אשאל אלהי ועזרני

ואודה את שמך בוחן לבבות. כו.
ותהיה אונק אליו קשובות.
בד רמה ודרך על גתיבות
ולא אוכל להשיבה תשובות¹
בחרבותם בגבורי קרבות
ובקשו לעשות עמי מריבות¹
למול ישיש ועוללים ושיבות. כו.
סבבני והקיסו באבות
ובכלי צר גתונים על עקבות
ברב חטה בלי חמלת לבבות
ועלי יחשבו רב מחשבות¹
זכות איתן והוא ראשון לאבות. וכו. וכו.

א שבח לך שוכן ערבות
ד לה צועק לך תוד ים מעולה
ה דפני בני קדר ושעיר
ו הקיסו סביבותי בחמה
ז קנים עם נערים בפרוני
ח מת פתן ועכשוי זרקי בי
ט מוני חפשו עלי קבל-עם
ך הגיעי לעיר קרית מלוכה
ל רגלי פרשו רשת נחושה
מ קום חשך אפלה נתנו לי
נ קלותי ונבזיתי למילם
ס עדני אדון עולם למען

י'זם אונקרה חטאי אני אתחרטה אודה עלי פשעי ואל נא אחטא
אנה אני אברה? ואן אמלטה? נדדה שנת עיני ונפשי גקטה
ואש הגדוד בערה ולפי להטה.

לתהמה נפשי ולב יקד וקוד מרב עונותי אני אפחד מאד
גם בשלו ברפי ולא אוכל עמוד ואני גקלותי ונדביתי מאד
פי בוגדים אראה ואתקזמטה

מר שער ראשי ופחדו יאתי (?) שרים וריבוני והרבו מופתי

¹ מהשירים האלה ומשיר אחר הכתוב ערבית נראה כי היו עליהם גזרות שמר בהתוכח בעליהם אחם בדבר אמונתם, ובהשיר הערבי (פתיחתו: באסם אללאה, אנא טאלב רצא אללאה) כתוב: כי בליל הפסח בעוד ב"י אשר בצנעא יושבים ושמוחים ומספרים ביציאת מצרים בא האמאס הנקרא אלמהדי אל רחוב היהודים וישבר הדלתות הוא וחילו ויכו את האנשים, וחברי הכ"ד ברחו, וספרי התורה נפלו בידו הנכרים ויעשו בקליפהם מזה לחמוריהם, והרמונים של ספרי התורה היו להם לשוטים להכות בהם גמוליהם (ורמון הו ביד מואב ועמון, יסוק בה אלגמל פי ראם עורי). והישמעאלים אמרו להם כי יקבלו דתם, וכו.

נָסַעו עָלַי רֵאשִׁי וְדַרְכֵי כַּמְתִּי וְאַמְרָה: אֹזִי לִי מְרִיבֵי עַד מְתִי
 אַתֶּם מְרִיבִים לִי? וּמְתִי אֲשַׁקְמָה?¹
 בְּחַיִּים טַמְנַתֶּם לִי וְרֵשֶׁת תִּתְּנֵנִי עַל מָה תְּרִיבוּנִי וְגַם תִּתְּלוּנִנִּי?²
 הַתְּנַצְבוּ לְדִין דְּעוּ מֵהַתְּעַנּוּ עֵרֹוּ יִשְׁנֵי לֵב לְמְתִי תִישְׁנֵוּ
 בּוֹאוּ לְשַׁעַר דִּין וְנִשְׁפָּטָה!³
 בּוֹגֵד מְסַחֲרֵר רִיבִי נָטַשׂ אֶת־רִיבֵךְ תִּרְבֶּה תְּלוּנָתְךָ וּתְקַשֶּׁה לְבָךְ
 אֶקְרָא לֹאל עֲלִיּוֹן יִשְׁפֹר חֲרָבְךָ אֵלַי וּמְבַטְחִי! אֲנִי נִשְׁעַן בְּךָ
 הַצֵּל יַחֲדָתִי (אֹתִי מִלְּמָה.⁴) וְכוּ' וְכוּ'.

בשבת המשנה.

בְּיַעֲלֵת חַן יַחֲדָתִי דְבוּקָה
 גְּרִיבֵי עִם יַחֲוּן לִי הַדְּרָה
 יִשֶׁר דַּעַת אַהֲבָתְךָ² בְּלִבּוֹ
 אֵלֶּה אֲרַמֵּן בְּנֵן בֵּיתֵן מֵהַדָּר
 סְדָרִים חֲלָקָה מְגִדֵּל הַדְּרָה
 בְּתַחֲסִים עֵשֶׂתָּה שְׁשִׁים בְּמַנְיֵן
 וְשׁוֹשִׁינָה גִוַר אֲרִיָּה יְהוּדָה
 בְּכַנְוֵי נִקְרָאָה כְּלָה כְּלוּלָה
 וְזָקָה כָּה אָבִי כָל־הַנְּבִיאִים
 הַהוֹשַׁע מְסָרָה לְזִקְנִים
 וְגַם אֲנִשִׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוּלָה
 וְלִמְדָנִי מַעַט מִתּוֹךְ כְּתָבְכֶם
 וְקִבְּיָן יְהִי בְּכֵן לְבָנוּ כְּכוֹרוֹ

וְשִׁכַחְתִּי בְּגִלוּתִי מְצוּקָה
 מְשׁוּלָּה הִיא כְּמוֹ חֲרִב מְרוּקָה
 בְּרִשְׁפֵי אֵשׁ בְּעַצְמוֹתָיו דְּלוּקָה
 וְתַסִּירָה לְכֹל מְכַשׁוּל וּפּוּקָה
 וְנִפְשִׁי לְקַחָה מֵהֶם חֲלוּקָה
 וְכֹל־פֶּתַח הַלְכָה בּוֹ פְּסוּקָה
 וְנִשְׁמַתִּי בְּאַרְמֹנָה עֲשׂוּקָה³
 בְּמַצוֹת־עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֵׂה חֲקוּקָה
 טְהַר־לֵבָב וּמִכָּל חֲטָא מְנַקָּה
 וְלִנְבִיאִים מְזַקְנִים עֲתוּקָה⁴
 בְּפִיָּהֶם הִיא כְּמֵן וְדָבֵשׁ מִתּוּקָה
 כְּמוֹ מֵר מִדְּלִי מִפּוֹר עֲמָקָה
 אֲשֶׁר נִפְשׁוֹ בְּאוֹר יִשְׁעוֹ יַצּוּקָה.

¹ מהתוארים: בוגד, בוגדים, הנזכרים בשיר הזה, נראה כי יהודי אשר המיר דתו המיט עליהם רעות וקראם לזכוחים. — ² בשיר הזה נמצאו לפעמים שלש תנועות תחת יתר וש"ת. ³ "יהודה" הוא רבנו יהודה הנשיא מסדר המשנה. ובמלת "עשוקה" ישתמש המשורר בהוראת חרש זה בערבית *verliebt* ולפי השחמיש בהוראת הזאת הנביא ישעיה באמרו (כ"ג, י"ב): לא תוסיפו עוד לעלוז המעשקה בתולת בת צידון (*geliebte*). והוא דומה לשרש "חשק". ⁴ נעתקה, לאמר: נמסרה.

שירי מוסר ומדות.

אֲנִי הַיּוֹם מֵאֵד חוֹשֵׁק וְתֹאבֵן
 הֲאֵא עֲזָרִי אֲדוֹן עוֹלָם בְּכַל-עַתָּה
 וְאִם תַּחֲפֹץ לִזְוֹה אֲחִי וְרַעֲיִי
 סָבֵל עֲלֵם וְהַפְּק אֶת רִצּוֹנִים
 פֶּתַח פִּיךָ בְּעַמְלֵהּ שֶׁל תּוֹרָה⁽¹⁾
 לְהַכְנִים חֲדָרִים הַפְּנִימִים
 אֲשֶׁר אַחֲפֹץ לְהַשִּׁיג נְעֻלָּמִים
 תִּהְיֶה שִׁמְשׁ לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים
 בְּזֶה תּוֹנֶה לְכָל מַדּוֹת שְׁלָמִים
 וְשֵׁם תִּמְצָא חֲפָצֶיךָ שְׁלָמִים.

לְכַל-מִדָּה מְאוּסָה הַמְרִיבָה
 חֲמָאִים נַחֲקָרוּ אֵךְ אֵין בְּעַרְבָה
 וְכִר-אֲחִי לְקַרְחָה וְעַדְתּוֹ
 בְּאֵבֶד אֶת זְכוּתוֹ וְחֻזֵק בָּהּ
 בְּרִאוּיָהּ (חֲכָמִים⁽²⁾) הַמְרִיבָהּ בִּי
 וּמְחֻזֵּק בָּהּ תִּגְזַרְנִי דְאָבָה
 וּמִמִּדּוֹת סְדוּם נִמְצָאת גְּנוּבָה
 אֲשֶׁר נִבְקַע שְׂאוֹל לָהֶם וְשִׁיבָה⁽³⁾
 לְעַצְמוֹ וּמִנְעָה בְּרַכִּי תִשׁוּבָה
 אֲמַת סָכַל תִּהְיֶה פּוֹרָה וְרוּבָה.

לְכַל-מִדָּה מְעַלָּה הַשְּׂתִיקָה
 חֲכָמִים לְכַבֵּן מְקַצֵּר אֶת דְּבָרָיו
 וְזִמְנָה⁽⁴⁾ וְשִׁמְעָה חֲרָפָה וְיִשְׁתַּקֵּן
 בְּזָקוּם מוֹעִיל לְדַבְרוֹ וְדַבֵּר
 בְּרִאוּיָהּ מְבִינִים הַשְּׂתִיקָה
 בְּעִיגֵי חֲכָמִים הִיא חֲשִׁיקָה
 לְהַנְצִיל בְּיוֹם צָרָה וְעִנְיָה
 וּבְכַתְב-אֵל לְמַעֲלָה הִיא חֲקוּקָה⁽⁵⁾
 וְאִם לֹא — יַעֲזֹב דְּבָרֵי צְעָקָה
 בְּלוֹמְרִי: הִיא בְּפִי הַכּוֹל מִתּוֹקָה⁽⁶⁾

בדבר היחס שבין האיש לאשה יאמר אחד משורריהם בפתחת שירו:

בְּרוּךְ אֲשֶׁר חִלַּק לְאִישׁ כְּבוֹד
 וַיִּתְּנֵהוּ רֹאשׁ וְאֲדוֹן לָהּ
 וַיִּשׂוּ פֶּאֶר לְאִישׁ עַלִּי אִשָּׁה
 אֵךְ הִיא חֲרוּפָה לוֹ וְנִכְבְּשָׁה.

⁽¹⁾ גם פה שלש חנועות תחת יתד וש"ת. — ⁽²⁾ השואל נבקעה להם ותהי להם למושב. — ⁽³⁾ בכל זמנה. לאמר: תמיד. — ⁽⁴⁾ לאמר: החכם יחריש ולא יענה על חרפת מחרסיו, אך האלהים יריב ריבו.

שירי חתנים.

סַהַר וְחַמָּה מְזֻבֵּל יָרְדוּ
 גַּם בּוֹכְבֵי שַׁחַק וְצַבְאוֹתֵם בָּעַת
 וּבְנֵי אֲדָמָה אֱלֹמֵי פֶה מַעֲנֹת
 מִזִּיּוֹ פָּנֵי חֲתָן מְאֹרִים יִזְרְחוּ
 הָאֵל יַעֲזֶה לָךְ בְּרִכּוֹת בְּרִכּוּן
 לְרֵאוֹת צְבִיָּה עִם צְבֵי נַעֲמָדוּ
 רְאוּ כְבוֹדֵם בְּרַעֲי סָגְדוּ
 מִה־יַעֲזֵנוּ? אֲמַנְם בְּפֶה יִגִּידוּ:
 כֹּלָה לְיִפְיָה מוֹשְׁלִים עֲמָדוּ
 אֲבוֹת לְנִינְיָהֶם וְגַם עֲמָדוּ¹.

רְאוּ חֲתָן צָעִיר יָמִים וְשָׁנִים
 קִנְצוֹתָיו בְּעֵין עוֹרֵב שְׁחֹרֹת
 לְחִיּוֹ בְּעַרְגַּת הַבְּשָׁמִים
 צְבִי חֲתָן וְהִיפֵי וְהַהוּד
 שְׁרָרִית נַחֲלָה לֹו מֵאַבּוֹתָיו
 יְהִי רְצוֹן הָיוֹתוֹ עִם חֲבָרְתוֹ
 וְשִׁפְתוֹתָיו כְּשׁוֹשָׁנִים וְשָׁנִים
 וְרֵאשׁוֹ פֹז וְעֵינָיו הֵם כְּיוֹנִים
 וְשָׁנָיו מַחֲלֵב עֵינִים לְבָנִים²
 גְּבִיר מִשְׁרָה פֶּאֶר כֹּל־הַחֲתָנִים
 וּמַחֲמָדָיו נְתוּנִים לֹו נְתוּנִים
 צְבִיָּת חָן — דְּשָׁנִים רַעֲנָנִים.

הַחֲתָן קָחָה הַבּוֹס וּמִהֲרָה
 אִמְרֵ וְגַם מְחֹל יְהִי גִנְדָּךְ
 מְזֹהַר חֲגֵר מְתַנְּךְ וְקַח בְּסָף
 וְקַנְיָה בְּרִכָּה לָךְ וְגַם שְׁמַחָה
 אֵל יִרְגֹּזָה לְבָךְ וְאֵל תִּירָא
 גַּם שׁוֹשְׁבֵינִים יַעֲזֵנוּ שִׁירָה
 וְקַנְיָה לָךְ זֹוּג מִבְּנוֹת שְׁרָה³
 מוֹכָה לָךְ בְּאָה בְּקוֹל זְמָרָה.

הַחֲתָנִי מִה־מְאֹד יִקְרָה מְנָתוֹ
 בְּנוֹת עַמִּי עֵינֶיךָ שִׁיר לְאֵל חֵי
 יִמְהַדְּדוּךָ, יִפֹּת תֹּאֲרֵ, אֲשֶׁר תָּר
 הַחֲתָנִי צַח וְטוֹב תֹּאֲרֵ בְּסַהַר
 בְּרִית עוֹלָם יַעֲזֶה לֹו לְעִילוֹם
 אֲעִלּוּ יְהִיָּה חוֹפָה, וּמְצוּקָ—
 בְּנִעֲלַת חָן וְשִׁפְרָה נַחֲלָתוֹ
 בְּחַתְנָתוֹ צְאִינָה לְרֵאוֹתוֹ
 בְּכָל־לֵבֵב מְנוּחָה לְחַנּוּתוֹ?⁴
 בְּלִיל תַּמְזוּ⁵ וּכְשֶׁמֶשׁ בְּצֵאתוֹ.⁶
 אֲשֶׁר בָּרַת לְאַבְרָהָם בְּרִיתוֹ
 זְמַנִּים יְהִיָּה גְּקִי לְבֵיתוֹ⁷.

¹ החתנים. — ² שני יותר לבנות מחלב עזים. — ³ עד היום נוהגים התימנים לשלם לחתניהם סהר כלותיהם. — ⁴ הוא ליל מלואו וכן יקרא הירח במלואו בערבית: כדרתקם. — ⁵ המליצה הזאת יפה ונעימת. — מחבר השיר הזה שמו לפי: «סלם», ובחלופי אחים במ"ע מצאתי אמנם כי החי"ת יתחלף לסמך ותווי למס. אך חלופ הבית בלמך לא מצאתי, ואינני יודע לכוון את צרופי האותיות חבו חבו אשר כראש השיר הזה אשר בלי תפונה מרומזו כס שם מחברו.

והפלה כבת מלך פגימה	יהי חתן כמו עיש וכימה
והוא להם שלישי באדמה	ובשחק שני אזרים גדולים
כמו סהר, כחמה עם לבנה	לבד התחברו חתן וכלה
ברב חכמה ורב דעת ועצמה	ובן ידמו כמו אדם וחתה
אשר עשו באזיביהם נקמה	וגם ידמו כאברהם ושרה
ומהם יצאי עדה ואמה.	ובן ידמו כמו יעקב וביתו

שירי אהבה וידידות.

ובחי גברת חן אשר נעמה	אשביעה דודי בחי האהבה
לגדודך מתעלפים בצמא	אם לא תרפא מחלת לב חושקים
בית הידידות פן תהי שוממה	רב לך גדודי, הואל ובוא ושכן גות
שכל ותמדע מאד רוממה	הופע עליהם בהדר פנים ואור
דבר עלי לבם דבר נחמה.	ובטל שפתיה וציה אמרתך

והשבית כל־רנני גם ששוני	צכי חן החליף גילי בחילי
לבד האור אשר אראה בעיני	ואין לי מלחתי הנעימים
אבל פי אסגרה נומי בעיני ⁽¹⁾	ונשבעתי לבל אשמע בקולם
הלא אחטא לצור שוכן מעוני	והוא נפשי ואיך אמאם בנפשי?
ומה אזעם ולא זעם אדני?	ומה אקב ולא קבה אלהים?

חושק לפרודו כמר צורח	בזבב אשר השקיף באורו על גת
פגע בפניו ויהי שמח	במה תקפודו יגונים! עד אשר
חסדו ומרח על שחין צומח	ידע חלי לבו ושלח מצארי
תינו ואורו יהיה זורח	ישלח אלהים לו ברכה כל־ימי
שלוש ובתמר יהי פורח	וינהלהו אל מחוז חפצו ברב
יש לו אלהיו עד בלי גח.	ויסובבוהו מלאכי חסד וחסן

⁽¹⁾ אהובו חלף עבר מספניו ולא נשאר לו ממנו רק חמראה אשר יוכל לראותו בסגרו עיניו או בחלום בשנתו. ומקבאיו יוכיחוהו על אשר לא ישכחנו והוא נשבע כי לא ישמע בקולם רק כי יסגר עיניו וישן אולי יוכל לראות ידיו במראה.

ואלה אִזְבָּרָה	תוֹדַי וְסֵי תִשְׁוֹקְתֵךְ	(וְאִשְׁחָה?) בְּאֵנִי	תִּדְרַד שְׁנַת עֵינַי
צָמְאִי אִשְׁבָּרָה	אֵינֶכָּ שְׂדֵי יִפְיָךְ	וְאַתָּה אוֹמְנִי	לוֹ אֶהְיֶה יִזְנֶכָּ
לְפָרְיֶךָ אִשְׁמְרָה	גִּשְׁבֵּ בְּצֵל גִּנִּי	וְאַתָּה וְאֵנִי	לוֹ אֶהְיֶה שְׁלַח ⁽¹⁾
בְּדָמָם אִשְׁבָּרָה	תוֹדַי לֵב מִשְׁנֵאֵיךְ	וְאַתָּה נוֹתֵנִי	לוֹ אֶהְיֶה רִמַּח
בְּגִיל גִּתְאֲזָרָה	גִּתְעֲלָמָה (יְחֹד?)	וְאַתָּה שׁוֹבְנִי	לוֹ אֶהְיֶה אֶהֱלֵ
בְּשִׁיר וְאוֹמְרָה	אִשְׁקִיטִי קוֹדֵד חֲשָׁקִי	וְאַתָּה מַעֲנִי ⁽²⁾	לוֹ אֶהְיֶה לְשׁוֹן
אִשְׁאֵף עֲבוֹדְתֶךָ דְרוֹר לֹא אֶבְתָּרָה ⁽³⁾ .		וְאַתָּה רוֹזְנִי	לוֹ אֶהְיֶה עֶבֶד

גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן
גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן	גְּבוּהַּ הָאֲרָמוֹן

'דיד חשקי ואזר שקלי ומלכי
 שִׁמְעֵ מִלִּי וּמַהֲלִלִי וְאַחֲלִי
 רְאוּתִי הַזֶּמֶן בּוֹגֵד . . .
 אֶבֶל שְׁבִתִי וְרֵאִיתִי בְּשִׁבְלִי
 ? פְּרוּד מִמֶּךָ הַדּוֹד לְבַעֲבוֹר
 וְשִׁנְסַמְתִּי בְּעַז מִתְּנִי לְשִׁנּוֹת

⁽¹⁾ שדה משקת. — ⁽²⁾ הדברים שיש להם מוכן הנאמרים בלשון. — ⁽³⁾ בסדרי את השיר באופן הזה לארבעה חלקים מוצאתי שם מחברו אחריו המלים: "לו אהיה".

הַיּוֹתֵה מִמֶּךָ גֹּלָה וְסוּרָה
 אֲשֶׁר רִוַחִי לָךְ אֶרֶח לְחִבְרָה
 נִצַּחֲנִי וְעִבְרָתוֹ שְׁמִירָה
 הַלְאִישׁ מִמְּקוֹר מְקָרְיוֹ שְׁמִירָה?¹
 בְּמֵאמֶר אָב אָרִי שְׁפַתְכִּיבֹרָה
 וְשִׁרְעֵפִי תִלְוִים בְּשִׁעָרָה
 תִּמְוַנְתֶּךָ מֵאֵד זָכָה וְכָרָה
 וְלֹא אֲשַׁמֵּעַ בְּכוֹל שִׁפְהַ בְּרוּרָה?²
 וְאִין לִי בְזִמְן נִגְדֶךָ תִּמְוִרָה
 וְיִצְרִיחַ בְּמֹז אִשָּׁה מִצָּרָה
 רְאוֹת יַפְעַת דְּמוּתֶךָ קַל מְהִרָה
 לְאוֹת עַל יָדֶךָ בְּמִקּוֹם תְּשׁוּרָה
 וְנַפְשִׁי לְצִמִּיתוֹת לָךְ מְכוּרָה.

לְבַל אֶרְאֶה בְּרַעְתִּי בְּנַפְשִׁי
 עָדִי כִי נִמְשְׁכוּ יָמִים אֲחֵדִים
 בְּכָל-זֹאת הַזְּמַן הַגְּבִיר חִלּוֹ
 כְּמֹז וְגִבּוֹר עָלַי כָּל הַיְצוּרִים
 וְהַכְּרַחְתִּי לְפָרוּד מִמֶּךָ דוֹד
 וְאִבְלִיגָה עָלַי יְגוֹן וְאֲשֵׁם
 בַּעַת חֲשָׁקִי לְיוֹם עָמְדִי בְּלֹא אוֹר
 וּמָה אֲעִשֶׂה בְּאִין מַחֲסֵה וְאֲחִישָׁה
 וְאִן אֲמַצֵּא כְּשִׁבְלֶךָ בְּנַעֲיָמִים
 לְזֹאת לִפְנֵי מֵאֵד וְהִמָּה
 אֲבָל וְכִטַּח בְּצוּר יוֹצְרוֹ וְיוֹחִיל
 קָחָה דוֹד שִׁיר לְהַסִּיר צִיר³ וְלִהְיוֹת
 שִׁעָרָה רַחֲשִׁי יְדִיד נַפְשִׁי מְקוֹם שִׁי

לְאִישׁ שְׁקוֹל כְּשׁוֹשֶׁנֶת עִמָּקִים
 וְקוֹל שַׁחַל וְגִבּוֹר בְּעִנְקִים
 וְאַרְחוּזָיו לְכָל-מֵדָה חֲשׂוּקִים
 וְעַל רֵאשׁוֹ בְּסוֹד שְׂדֵי חֲקִיקִים⁴
 וְדַבְּרֵי פִּיו כְּמֹז נֶפֶת מְתוּקִים
 וְלִי יוֹתֵר כְּמֹז שְׂשִׁימַי חֲלָקִים
 וְתַפְדְּנִי וְתַצִּיל מִמְּצוּקִים
 וְיִתְעַדֵּן בְּאָרְזוֹ עַל אֲפִיקִים
 וְלִרְאוֹת הַדּוֹדָה עֵינַי עֲשׂוּקִים⁵
 מִנְהַל עִם בְּתוֹרַת אֵל עֲסוּקִים
 לְסִבְתּוֹ וְיִקִּים חֲחֲשׂוּקִים.

יְצוֹ הָאֵל לְחַסְדּוֹ מִשְׁחָקִים
 וְשִׁאֲגָתוֹ בְּתוֹרַת אֵל כְּאַרְיֵה
 סָבַר פָּנִים וְזָרָא מְעוּנִים
 כְּפֶאֱרַ יִשַׁע קְשׁוּרָה עַל זְרוּעוֹ
 כְּמֵרְאֵהוּ יִשְׁמַח לֵב וְנַפְשׁ
 לְשׂוּא פָּנִים וְאַהוּב לְגִבּוֹנִים
 יְשׁוּעָה תִשְׁלַחָה צוּר בְּעִבּוּרוֹ
 שְׂמֵחוֹת וְעֵטָה מִבֶּרֶךְ וְעַד רֵאשׁ
 רְצוֹנֵי סִפְרָה דּוֹרֵשׁ שְׁלוֹמָה
 אֲבָל מָה אֲעִשֶׂה הַיּוֹם וְאִנִּי
 לְצוּרֵי אֲשִׁאֲלָה יַחֲיִשׁ מְשִׁיחוֹ

(¹ כאב. — (² רמז לחפלין. — (³ ע' בהערה למעלה על שיר: ביעלת חן.

חידות ושאלות.

והוא בוכה וְלבו איש יקדה ²	השיבוני באיש נאה וְהדור ¹
ימקטירים לקנמון ³ וקדה	וְכִלְהֶעַם סביבותיו שמחים
ואם מתו יבקש באבדה	חילותיו שלש מאות ואחד ⁴
אספתו והיא געה וְגדה ⁵	תחלתו וְלדתו טמאה ⁶
ועשתהו בתוך בית ושדה	נשאתו בחמלה על בתפה
ימראהו כמראה המצודה	ועשת לו דמות ארמון מהדר
ולא תצא כבת מלך כבונה ⁸	ולא סדה ⁷ ממתקת לכיסו
ותשיר שיר בקול רנה ותודה	משמרת בפתחו יום וליל ⁸
בנה השיר לראש גלות יהודה.	יהוסף בן לישראל אשר גם

(על השם: יוסף בן ישראל).

מתוך ערפל על ידי איש ענו	קה נא סכום הדברות שנתנו
לידע מגמת אל וכל-ענגנו	וסכום סדרים מזקנים שנגנו
גלו למסתוריו וכל-מצפוננו	וסכום למסכתות אשר בם בזננו
בנה לבית עמלו בו בזנו	וסכום אנשים חוצבי אגור ⁹ ביום
מלך עלי פרעה בתוך ארמנו	וסכום בני רחל שהיא אם צפנת
תשיב לרעה כמגן שניו	וסכום שני יזבל ובהם הנאלה
כפור עון עם מעלו וזדונו	וסכום לימים מתקועה עד עבור
נה ואשתו עם שלשת בניו	וסכום לתבה ¹⁰ נמלטו בה נושעים
וסכום בני דן גור ארי במעונו	וסכום למחר הבתולות תקקה
תשלים בארבה מעשה משבניו	וסכום לארף היריעה ¹¹ תדעה
ימצא שמי כתוב לגנד עינו.	מי הוא חכם לבב ונבון עד מאד
ישמי ושם אבי בראש סמנו.	וקבץ סכומותיו ולהם ידרשה

רוד גלין.

ירושלים.

¹ החידה בכללה נאמרה לפי' על נר החלב. — ² בדלוק הנר ונגמס החלב ונזל שפות מסות כרמעות. — ³ הלמ"ד נוספת, ובה ישחמשו המשוררים פעמים רבות. — ⁴ "אש" בנימטריא 301. — ⁵ החלב. — ⁶ בהיותה נמסה, וכל הכנוים בלשון נסתר זכר הם לפהנ"ר על הפתילה. — ⁷ לא חדלה, וכן ישחמשו להוראה זאת בערבית. — ⁸ הפתילה צפונה תמיד בחוך החלב ורק קצה גראה, כעומדת לפתח הנר. — ⁹ שמנים אלף איש החוצבים אשר לקח שלכות לבנין הבית. — ¹⁰ אוך חבת נח שלש מאות אמה. — ¹¹ אוך יריעות העוים שעל המישכן של שים אמה.

צער גדול בנות.

— עוד כוס שכר! קרא בן חבורתנו (ואנהגו ישבנו בבית שכר בווארשא),
 — בלי כוס שכר לא אוכל לספר דברים כאלה. הדבר היה בשנה שעברה, בימים
 הראשונים אחרי חג הסוכות, ואני עורני פקיד באחת החנויות אשר בעירי, ואדוני נחשב
 עוד לגביר. מקצה ארבעה חדשים נשמה החנות, והגביר שמש ויברה, ואני עזבתי את
 ביתי ואבוא הנה להתמונג ברעה פה, אך בעת ההיא עוד עמדנו איש על משמרתו.
 ויהי היום ואני הלכתי הביתה בשעה הרביעית לאכל בחפזה את לחם הצהרים ולנוח
 מעט כמשפטי. ויהי בבואי, והנה הותנתי בביתי. והיום הוא היה לי מן הימים אשר
 לא טובים, כי טעיתי בחשבון לעיני אדוני. אף אמנם התבוננתי כרנע ואתקן את
 השניאה, אך הוא התאנף בי מאד וידבר אתי קשות, ורכים נצבו עלינו. יען מה?
 יען כי בעצם היום הוא שנה גם הוא ויעש דבר אשר היה לו לנוק גדול וגם
 לחרפה וישפוך חמתו עלי, כנהוג. ואלך הביתה ברוח נכאה ובנפש מרה, כי אסמנים
 אני, וקשה לי מאד לשמוע מוסר כלמתי ולשמור מחסום לפי. ואני איש לשון
 ובהיות לאל ידי אדע מאד להשיב הרפת מחרפי אל חיקו וגם להוסיף עליה מרבית.
 אך בקרבי אל ביתי התחוקתי, ותקותי לנוח מעט שעשעה נפשי. ויהי בראותי את
 חותנתי, ואדע, כי אות לא טוב הוא. כבר הסכנתי כל ארחותיה והראיתי לדעת, כי
 לא יבורך ביתי בכואה, כי מדוי פעם בפעם תבוא רעה קטנה או גדולה לרגליה:
 חדשה לא נעימה, דאגה, פחד או מרון. גם הפעם נחשתי, כי דבר לא טוב לה אלי.
 — שלום לך, קראה אלי בשמחה יוצאת מקרב לב, כדרכת, כי היא אוהבת
 אותי מאד: — הן לא ראיתך זה שבוע תמים מליל שמחת התורה עד היום.
 זה שבוע תמים לא ראיתני! גם אנכי לא ראיתיה שבוע תמים, אך לא נעצבתי
 עליה כל הימים ההם ולא שמחתי שמחה גדולה בהגלותה לפני פתאום. בשת פני
 כסתני, על כי לא מצאתי את לבבי לענותה בסגנונה, אך מה יכלתי עשות? ואען
 אותה כדברים אשר עלו על שפתי ואבקשה לאכל אתנו לחם.
 — לא, לא, לא אוכל אתכם היום, ענתה אותי בשפתים מהירות: — טרודה
 אנכי מאד. הן דבר לי אליך. כבר הגדתי לדבורה — זה שם אשתי — ויישר גם
 בעיניה. מלכה באה אלי ותנד לי, כי קרניץ בא מלארדו וישב בזה אך ימים שנים או
 שלשה, לא יותר. אין לחשות עתה, יש ללשוש את הברזל בעודנו לזהט.
 פחד פחדתי ויאיתיני! קרניץ בא מלארדו, ומלכה אמרה כי הדבר נחויך! עתה...
 אך אודיעה נא אתכם פשר דברי: אחות פנויה יש לחותנתי ושמה אסתר, או „אספיר“
 כמבטא הרוסים, והיא נערה שכבר הגיעה לפרקה. כמה ימי שני חייה אינני יודע,

אך היא כבירה מאשתי, ואשתי בת עשרים ושמונה, אם לא אשנה — כי אין אדם ערב גם בעד אשתו במספר שנותיה — ומאו היתה לי אשתי לאשה היתה לנו דורתנו זאת לסלון ממאיר, כי בגללה ערבה כל שמחה בביתי. גם ביום מועד, גם ביום חג משפחה, גם בכל עת אשר ייטב לבי עלי מעט, תזכיר אשתי או חותנתי או שתיהן כאחת את גורל הנפש העלובה הזאת, אשר לא נמצא לה גואל, ומשוש לבנו ישבת כמו רגע, וכאשר תשכחנה גם שתיהן ימי מספר את מזורן, תבוא מלכה, דודת הותנתי, ותתן מלה על פצען לחרש כאבן. ומלכה אשה נפלאה, ככת ארבעים שנה, והיא גרושה מאשה, וכסף רב לה. יש אומדים אותה בששים אלף, ויש נותנים לה שמונים אלף, ויש אומרים כי אין קצה לאוצרותיה, כי על כן יש לה גם אגרות אפותיקי על בתים רבים בעיר, גם שטרי גורל מכל המינים, גם אגרות-מרבית להכרות שונות, מלבד שטרי חוב רבים. היא נותנת כספה בגשך, ואין שבווע אשר אין לה יום דין באחד מהדרי שופטי השלום, כי אשת חיל היא ורעת עין עד מאד, על כן לא תשלח דבריה ביד פרקליט, כי אם בעצמה ובכבודה תופיע לפני השופט. האשה הכבודה הזאת, אשר אין כמוה עשירה ואין כמוה רעת עין בכל משפחת בית חותנתי, היתה כעש לנו. היא דאגה מאד לאסתר ותבקש לה שדוך זה עשר שנים ותדבר אלינו כל היום לחמול עליה ולהתחזק עמה, אף הוכיחה דרכנו על פנינו בכל פעם אשר מצאה תואנה להתגולל עלינו, לאמר, מחשים אנהנו, מתרפים אנהנו, אינואיסטים אנהנו. כי לרע לנו היא קוראה ספרים וזוכרת מלים רבות, ועל כן לשונה מלוטשת עד להשחית. פעם אחת חזקו עלי דבריה ואשאלה בשחוק, מדוע תקשיח לבה מנפשה, הן אם לא טוב היות אשה לבדה, הלא גם היא אך אשה היא, ותענני — אני אינני ככל הנשים, אני אלישבעת מלכת אנגליא.

ואסתר מרת הנפש? היא לא בקשה עזרתנו ולא התאוננה בשפתיה. להפך, היא צחקה על דורשי טובתה כי רבו למאד, ועם זה ראינו כלנו, כי מהשבותיה כמחשבות מלכה עליה, פיה מלא צחוק כל היום, בכל עת ובכל מקום הביעה מהתלות, אך שחוק תמיד זה ורב מהתלותיה הן המה הראונו לדעת, כי מר לה מאד, ולבה חלל בקרבה. מיום ליום הוסיפה להתל ולצחק ותהי כאחד הכדהנים בינינו, וכל זה להראות לעיני כל, כי לבה טוב עליה, וכל הייה שעשועים ונחת, ואיך יכלנו לבלתי הבין את הצפון במשכיות לבה? אחרי כל אלה הלא תבינו את אשר אמרתי, כי מגורתי באה לי, באמר אלי חותנתי, כי קרניך בא מלאדו, ועלינו להחיש מעשנו. עקבות החן נמצאו, והמכשלה הזאת תחת ידי. עתה לא אוכל עוד לתת שנת לעיני, לא אוכל לאכל במנוחה לחמי, וכל שכן שלא אוכל לשכב את משכב הצהרים רביעית שעה כמשפטי יום יום, כי עתה אני וביתי וכל מחסורי בטלים כעפרא דארעא, ואין לי בלתי אם לעשות בדבר הגדול הזה. אם לא אשוב היום אחרי הצהרים אל משמרת פקודתי אין רע; ואם יקצוף עלי אדוני וישכן לעפר כבודי בתוך קהל ועדה אין רע; גם אם יהפני ממצבי חלילה לי לשית לבי לזה, חלילה לי גם לזכר רגע אחד, כי יש לי בעולמי עוד דבר אשר אדאג לו. הן הוגד לי כי קרניך פה, והדבר ישר בעיני מלכה, ואין להתמהמה. ואם אתעלם ואעמוד מרחוק כבוא כלי חמדה כזה לירינו, והייתי בעיני כל באי ביתי לא כאינואיסט או כאביר לב, כי אם כמשוע, כאיש אשר נסתרה בינתו עד לאין מרפא. כרנע הצהלתי פני בכל עז ואעמיק עצה עם חותנתי ואשתי בשמחה ובדאגה, כראוי, אבל בקרבי נסער לבי על הדבר הזה.

את קרנץ ידעתי בשם שימקה בן יעקיל החייט, הנקוב „יעקעלע ארץ-האצבעות“ ושימקה זה היה עוד לפני ימים מעטים נער שובב וריק, שחוק לכל יודעיו וגם השוד מעט על גנבה, אבל עתה היה לכלי יקר, כי על כן גבר הוא והפשי מעבודת הצבא ומעשהו בלאדו, והכל יודוהו ויאמרו עליו, כי היה שם לאיש, ועל כן עלי לחפוף להתחתן בו ולהתאמץ בזה בכל עו, ואם לא אינע למדי וקראני עון, ואשתי והותנתי ודודתנו יהד עלי תתמלאנה ותמררנה את חי.

ובכן נשאתי בשרי בשני ואתאפק ואתכהש ואומר:

— כן הוא, אין לנו להתמהמה.

— הלילה לנו לאבד אף רנע, צפצפה הותנתי בעו קול דיסקנט: — את אשר עליך לעשות מחר מהרה ועשה היום, משל יקר הוא. עוד היום עליך למשכו אל ביתך. יבוא נא היום בערב הזה.

— כן הוא, היום בערב הזה, פן יקדמנו אחד השדכנים, מלאה אשתי את דבריה בקול דומה מאד לקול אמה, ואני כמעט מלאתי שגאה לאשתי בגלל קולה זה. — טוב להחיש מעשינו, מלאתי גם אני את דבריהן, כמלאך רע העונה אמן בעל כרחו. ובערב ההוא, היתה לי עבודה רבה עד מאד בבית המסחר, וכלה עבודה נחוצה אשר אין לדחותה, אך מובן מאליו כי נשמרתי מאד מלהזכיר זאת בשפתי. העת לי להגות בי או בעסקי אדוני בשעה גדולה ונשנכה כזאת? ואלך אל החנות לשעה קטנה ואעש עבודתי רמיה ואתגנב לצאת לפני מועדי ואשוב ואלך לפרוש פחים לארה הנכבד, אך לא נקל הוא לצוד ציד כזה. לשוא שקדתי, כי לא עלתה בידי להביאו אל ביתי בלילה ההוא, גם שדכן נלוה אלינו („בלי שדכן יתם לריק כחנו, אבותנו היו חכמים ממנו“ — אמרה הותנתי בלשון קצרה, כהלכה שאין להרהר אחריה), גם שדכנית, אשה אלמנה קרובה אלינו ממשפחתנו, יפת תואר מנולח, אשר לשונה תער מלטש, וכל אשר בת לו בעירנו יירא מפניה יראת מות. ושלשחנו נוסדנו יחד על יעקעלע ועל בנו, ועמלנו היה לריק. יעקעלע ישן כל הערב ההוא, כי לא חדל עוד לשמוח מיום שמחת התורה — הן הדבר היה ימים אחדים אחרי חג הסוכות — וישת וישכר; ובנו אמר, כי השדוך הוא דבר שאפשר לשמוע, אבל איננו יודע בכלל אם טוב לפניו שדוך מעיר ליטאית ואם תמצא נערה ליטאית חן בעיניו; רק אם ההתן דברה דברים נחומים ותחוקנו. לפי הנראה חשקה נפשה בשדוך הזה ותחשבהו לכבוד לה, מאשר משפחתנו מיוחסת הרבה מאד ממשפחתה וממשפחת אישה. ביום השני הוספנו להתחוק וכל בני משפחתנו התחוקו עמנו. ובערב היום ההוא צלה הפצנו בידנו, והאדון קרנץ הובא אל ביתי בחמלת הי עלינו. בכבודו ובכל הדרו נגלה עלינו, באדרת ספרדית בעלת כנפים ובמנבעת חדשה וטובה ובמעיל שחור יפה, תפור בכל טוב טעם המורה האחרונה, וכלו היה כיצור חדש מעשה ידי אמן, אשר נוצר זה עתה בקומתו ובצביונו ובלבושו. והוא איש קטן קומה, חציו נער וחציו סוחר זקן ורגיל, ודבורו בנחת ובבטחה, ועל פניו נאות עבר מולך ואמין לבב איש חכם בעיניו, ועל שפתיו צחוק, צחוק של ערמה, וכל תנועותיו אך התגדלות והתהדרות. בשבתו אתנו דבר הרבה ויספר לנו בלשון מדברת גדולות את כל כבודו ורב מעשיו ויטף על לאדו ועל תפארת גדולתה ותקף מסחרה ועשר כנעניה, ואנחנו ישבנו כילדים לפניו בבלי יכלת לפתוח פה. רב משרתי הסוחרים אשר בלאדו מנבירים מאד ללשונם כנאום בין אחיהם בליטא, ויש אשר ישישים נכבדים יסוגו אחרו מפניהם ביראת

הכבוד, אבל גם סוס שושף במרוצתו יכשל. במרוצת דבריו התמלטו מפיו מלים אשר השכינו לעפר כבודו בעיני אסתר. הוא אמר בנאוה ובגדל לבב על אחד מגבירי עירונו, כי בבואו אל עיר לאדו אין איש שם לב אליו, כי קטן הוא ונקלה ככל סוחר ליטא, מסחרו איננו מסחר, והוא איננו סוחר, ועירונו כלה איננה עיר. בכלל היה לו שבתו בלאדו למקור נאוה, אשר לא יכול לשכחו אף רגע אחד, ובכל מלה ומלה הוכיר אלינו כבודו הגדול הזה פעם בפרוש ופעם ברמז, אך הפעם חרה לאסתר מעט ותקנא לעירה ולגבירה ותספר עליו דברים, אשר יכלו להוכיח, כי גם הוא איננו מחבק אשפתות, ויצחק קרנץ צחוק חמלה וינע יד ויאמר: — אל נא תאמיני, גברתי, כזה וכזה יספרו דוברי שקר, אך „פֶקֶט” הוא ולא יותר, ונראה מדבריו, כי פקט הוא על פי דעתו דבר בדוי מלב. ואסתר שמעה ותאדם, ודודתנו מלכה הסכה פניה אל החלון ותעמק להתבונן אל הקלעים, כמו לא ראתה אותם מעולם, אחרי כן אמר, כי כל ה„אינטליגנציא” אשר בעירונו תוכל להכנס בארובה אחת מארובות בתי העבודה אשר בלאדו, ולא זכיתי לעמוד על סוף דעתו, ועד היום הזה לא אדע מה היתה כונתו. אחרי כן נסבו דברינו על ענינים שונים, ואני אמרתי . . . אך האם אוכזר עוד את אשר אמרתי, ואני לא ידעתי היטב גם אז את דברי, כי אין מדברים דברים צריכים לגופם בשעה כזאת, אבל במרוצת דברי השמעתי גם את המלה „אוטופיא.” — אוטופיא, נכנס החתן לתוך דברי בקול מורה: — מלה לאדוית היא, אוטופיא פירושה דבר אין מועיל בו. יש מלים רבות כאלה אשר מוצאן מלאדו.

כללו של דבר, כל טוב ויפה מוצאו מלאדו, ואם באמת ברא ה' את השמים ואת הארץ בששת ימים, לא עשה זאת בלתי אם אחרי שבתו ימים מעטים בלאדו, ויהי כצאתו מעל פנינו ותאמר אסתר, כי לא תחפוץ באיש בור כזה, ויעבור עליה מה, ואשתי וחונתי ומלכה שמעו ותתחלהלנה ותתעברנה מאד ותדברנה אליה קשות. חונתי אמרה, כי לא תמצא נערה סכלה בכל העיר אשר תמאס בשרוך טוב, בגלל אשר אין החתן יודע מלת מאטי או קאטי; אשתי אמרה, כי עוד יוכל ללמד מעט, וכי אם לא ילמד הרבה אשרו ואשרי אשתו ובניו, כי פילוסופיא יתרה קשה לסוחר כספחה — רמו לא נעים לי, אף על פי שיודע אני בעצמי שאינני פילוסוף גדול — ומלכה הגדילה וחשמע על שפתיה דברים יורדים הררי בטן, ותעננה אסתר אף היא קשות ותהי שרקה גדולה בבית, ובאחרונה נתנה אסתר את קולה בבכי, והי ליל צרה ונאצה לכלנו, ואיש ממנו לא עלה על מטתו עד השעה הרביעית.

ועם זה קמתי בכקר כמשפטי יום יום, כי על פקיד בית מסחר לדעת מועדו. אמנם ראשי היה עלי כגלגל, מאשר לא ישנתי בלילה, ואני גבר אין איל, כאשר עיניכם רואות, אך על זה לא התאוננתי גם בלבי, גם אשתי, החרדה לשלומי תמיד יותר ממני, לא השניחה אלי ביום ההוא ולא התבוננה מה קשה עלי עבודתי. והי אני עובד ומתחוק למלאות את אשר החסרתי ביום אתמול, ושפחתי באה לקרוא לי, והדבר היה כשעה לפני הצות היום, בשעה שאין דרכם של פקידים לצאת ממקומותם. אך מה יכלתי עשות? בנפש מרה השלכתי את עטי וארויץ הביתה, ואני ידעתי על מה נקראתי, כבר היה כדבר הזה לא אחת ולא שתיים ובכל פעם נטל עלי להשליך את כל מעשי אחרי נוי ולפתות את „המשנעת” קשת הערף לבל תהי „מרצחת” לנפש. גם הפעם לא יכלתי להחמיץ את המצוה הנעימה הבאה לידי, לדבר על לב הנערה, לשים שחור ללבן ולהכביר עליה במלים עד אשר תאות לנו להיות ידיה

אתנו לצוד את החתן, לרע לו ולרע לה ולמרת רוח לי. אף עשיתי כאשר צויתו בלי כל מענה ומענה, כי לא עת היתה להתוכח, ושלוש הנשים האלה קשות ממני, וכל לשון לא תצלה עליהן.

שתי שעות תמימות דברתי על לב אסתר, הוכחתי, בארתי, חרפתי, התחננתי, העתרתי עליה במלים כהנוניות אשת חיל, וגרוני נחר מרוב דברים, עד אשר הצלחתי באשר חפצנו ותפת להראות לפנינו שנית בבית מלכה, כי אמרנו לא נאוו לקראו שנית אל ביתי, והשדכן והשדכנית סבכו פני הדבר, ויאות לנו, ותקתנו הגדולה קרבה לבוא.

בלילה ההוא הראתנו מלכה לדעת, כי אמנם דודה היא, ולא דודה פשוטה, כי אם עשירה, אשר בכל כילותה לא צפון לבה משכל ויודעת היא עת לכל חפץ. כי פתחה את ידה הקפוצה ותקבלנו בכבוד ובהדר ותתן ממתקים למכביר, מעשי אופה, מעשי מרקחת, וגם יין טוב לא נעדר. מלבד זאת הוציאה מארונה את כל כלי כספה, אלה אשר לה המה וגם אלה הנתונים לה בעבוט, ונראה בעינינו, כי באמת ובתמים נכספה נפשה להיות לעזר לנו, וגם שנים שלשה שקלים כאין בעיניה. החתן היה טוב למראה מביום אתמול, וגם בעיני הכלה לא היה רע כבראשונה, כי הפעם השכלתי להגביל שיחתנו בדברי פרקמטיא, אשר לא יבוש כי ידבר בהם, ונשב אל ביתינו שמהים וטובי לב, כי החרישה אסתר ולא שלחה פיה בו הפעם, ומה לנו עוד.

ממחרת היה יום טוב לי, כי לא הפריעוני מעבודתי. אמנם בעת לחם הצהרים היתה חותנתי בביתי ותספר לי את כל אשר עשתה ביום ההוא ולא נתנתי לאכל במנוחה שלמה, אך כבר שכחתי לבקש לי מנוחה בימים ההם. אולם בערב כשוכי הביתה עיף ויגע ושבע רגו, כי היה לנו יום קשה בהנות ובעמל רב פדינו שני שטרות מבית הנוטריוס, והנה חותנתי לפני עוד הפעם, ופניה לפני אשתי מלאים דאגה ושממון.

השדכן לא מצא מענה ברור בפיו, לחשו לי שתיהן בשפתים רועדות.

— הלא אי אפשר לגמר דבר כזה ברנע אחר, עניתו אותן נתחומים: — אולי

טרוד הוא היום.

— גם השדכן אומר כי טרוד הוא. אך כמה נטרד? — מי יודע כמה נטרד?

הן השדכנים עם נורא, ככלבים יריחו כל היום — מי יודע? הן לא סוד כמוס הוא דבר כואו. הכל יודעים כי פה הוא. בלי ספק סבוהו כדבורים. ככה שפכו שיחן באוני, ואני נלאיתי הכיל את דבריהן, ואקרא בשחוק חמה: — מה לכן כי ככה נבהלתן? עוד לא אבד כלי חמדתכן. עוד ישוב אליכן בעזרת ה', ואם אין, גם אז אין לנו לרדת חיים שאולה. האם פסו חייטים מן הארץ?

הדברים יצאו מפיו, וחותרתי הביטה עלי בעיני תמהון וועם, כמו אם הללתי קדש, כמו הוצאתי דבר נבלה מפיו, והיא לא תאמין למשמע אוניה, כי אמנם אני הוא הדובר אליה.

— ומלכה מה אומרת? שאלתי בחפזה.

— יום דין לה מחר בעיר N הקרובה ותסע מזה. מעשה ששן הוא. לו היתה

היום בעיר, אזי . . . הן היא לא איש כמורך.

ואני לא ידעתי, מה יכלה עשות גם היא, אך לא חפצתי להכנס אתה בטענות יתרות. זמן רב נועצנו גם נאנחנו שלשתנו, ובאחרונה מצאה אשתי עצה טובה מאד, והיא — לחג ביום המחרת חג יום הולדת את בננו הקטן, ולקרוא לחתן בין יתר הקרואים. הן להביאו בלי כל תואנה אי אפשר, ולחכות לו בלי עשות מאומה סכנה גדולה היא.

אך לזמנו לחג משפחה טוב ונאוה מאד, ואין בזה כל חלול כבוד וכל נתינת יד לאנשי לשון. אמנם לא חגנו חג זה עד כה, גם יום הולדת אותו היה בשבוע העבר, אך בזה אין עכוב. וההוצאה? כן הוא, אין חג בלא הוצאה יתרה, ואני ואשתי אין דרכנו לבזבז בלא חשבון, אך אין לחוס על שקלים אחדים בשעה שהחתן מתעלם והשדכן מגמגם. ותיטב עצת אשתי בעינינו ונקבלה. כל יום המחרת היה ביתי כמרקחה, אשתי עבדה כל היום, והותנתי עובה על ידה ותגרל המהומה בעורתה, כדרך כל הנשים הוקנות, וגם אנכי לא נקיתי מעמל רב. אבל בעורת ה' עבר גם היום הקשה ההוא. ויהי ערב, וגם השעה התשיעית הניעה, וביתי מלא ילדים וילדות משחקים ומוחצים ראש בקול מצהלותם. גם אמות בני הדור הצעיר ההוא באו עמם, ותשורות אין מספר הובאו לבני, מבת פרוטה עד בת שקל ויותר, כל אלה כלים אין חפץ בהם, אשר לא אתן פרוטה מחירם, אבל החתן ותשורתו נעדרו. ויהי לנו נשף חשקנו לעקת לב ולחרפה. אשתי הביטה לרנעים על הדלת, והותנתי לא גרעה עיניה אף רגע מהדלת, כמו חפצה להביאו בכח המגנטיומום אשר בעיניה, אך כל זה לא הועיל. שתיהן הצהילו פניהן לכל קרואינו הקטנים עם הגדולים ותשמרנה ברוחן לבלתי גלות את אשר בחדרי לבבן, ואסתר שחקה ותתלוצץ בכל עו קולה יותר מדרכה, וכל האמות שחקו עמה ותתכחשנה כלן, לאמר: "לא נדע ולא נבין מאומה, עינים לנו ולא נראה". ואני ראיתי כי יודעות הן, כי סודות כאלה מתגלים מהר, ולבכי התחמץ ודמי רתח, ואחי מלא חמה, ולא ידעתי על מי אקצוף.

ויהי ממחרת, ואני טרם אצא לפעלי, והנה הדלת נפתחה, והותנתי פרצה הביתה ברעש, ופניה היו פני להבים, ועיניה הפיצו רשפי אש, ותקרא: — מה תאמרו על המכשפה הזאת? כל צרה וכל מדוה אשר נכוננו לכל בני ישראל יחולו על ראשה!

— מי? מה? מה? זאת? קראנו ונשתומם אני ואשתי יחדו.

— זה הדבר אשר פשטה טלפיה! הוסיפה חותנתי בסערת חמתה: — שבר על שבר יבוא עליה! על כן הראתה את כל כבוד עשרה! על כן ככה התיפתה ותשם עליה את כל העדיים אשר נתנו לה בעבוט! אני ראיתי כן תמהתי. מה זאת? אמרתי בלבי, האם נטרפה דעתה? האם שכחה למנות את פתי הנופת אשר בצלוחיתה? עתה אבין היטב, הוי מצח נחושה!

מלכה?! קראתי ואשתומם ואצחק ברגע אחר.

מלכה, מלכה, מזל טוב לנו, ענתה במרירות: — היא הכלה, ואמנם לה נאוה להיות לכלה ליעקעלע ארץ-האצבעות . . .

— עתה מלאה הסאה, אמרתי אל אשתי ביום ההוא: — כבר לקחתי כפלים ככל אולתי ומעתה אנער כפי מתמוך בשדכנות.

— אל נא תחטא בלשונך, ענתני אשתי: — זכור ואל תשכח, כי גם לך בת, ואף על פי שקטנה היא, הנה ימי החיים עוברים במרוצה.

י. א. טריוואש.

אני מאמין.

אֲמִינָה גַם בְּעֵתֵיךְ,
אִם אִם יִרְחַק זֶה הַיּוֹם,
אֲךָ בֵּא יבֹא! יֵשֵׁא שְׁלוֹם
אֲז וּבִרְכָה לְאוֹם מְלֵאוֹם.

יֵשׁוּב יִפְרַח אֲז גַם עַמִּי
וּבְאֶרֶץ יָקוּם דּוֹר
בְּרִזָּל בְּכֹלֹז יוֹסֵר מִנּוּ
עַיִן בְּעַיִן יִרְאֶה אוֹר.

יְחִי וְאֵהוּב יִפְעוּל יַעֲשֵׂה
דּוֹר בְּאֶרֶץ אֲמִנָּם חַי
לֹא בְעֵתֵיךְ בְּשָׁמַיִם —
חַיֵּי רֵיחַ לֹז אֵין דִּי.

אֲז שׁוֹר חֲדָשׁ יִשׁוּר מִשׁוֹרֵי
לְיוֹפֵי וְנִשְׁגָּב לִבּוֹ עַר,
לֹז לְצַעֲרֵי מַעַל קִבְרֵי
פְרָחִים יִלְקֻטוּ לִזְרָה.

שׂוֹל מְשׁוֹרֵיחֶבְסֵי.

שְׁחָקֵי שְׁחָקֵי עַל הַחֲלָמוֹת,
עַת בְּהִגִּי אֲנִי שָׁח:
שְׁחָקֵי עַל בְּאָדָם אֲמִינִי,
כִּי עוֹדֵנִי מֵאֲמִין בְּךָ.

כִּי עוֹד נַפְשִׁי דְרוֹר שְׁאֶפֶת
לֹא מִכְרַתִּיךְ לְעַגֵּל פֶּן
כִּי עוֹד אֲמִינִי גַם בְּאָדָם,
גַּם בְּרוּחוֹ רוּח־עֶז.

רוּחוֹ יִשְׁלִיךְ בְּכַל־הַכֵּל,
יִוֹשִׁיבֵנו אֵלֵי עַל
לֹא בְרָעַב יְמוֹת עוֹבֵד,
דְרוֹר לְנַפְשִׁי פֶת לְדָל.

שְׁחָקֵי שְׁגַם בְּרַעֲוִית אֲמִינִי,
אֲמִינִי כִּי עוֹד אֲמַצָּא לִבִּי,
לִבִּי תִקּוּתֵי גַם תִּקּוּתֵי
יְחִוֵּשׁ אֲשֶׁר יִבִּין בְּאֵב.

מארץ ישראל*.)

ב. הישוב בשמרון והגליל.

חידרה. המושבה הזאת יקרה לנו בפרט, בהיותה כאוד מוצל מאש, שארית הפליטה אשר נשארה לישוב מכל הרעש הגדול והמהומה הנוראה של ימי הכהלה לפני שש שנים, אשר עלו לו לישוב החדש בדמים רבים מאד ואשר לא נרפא ממכותיהם עד היום הזה. כמה נחלות נקנו אז, כמה שמות חדשים נוספו אז בין שמות המושבות, מה רבה או שמחת החובכים ומה גדלו תקוותיהם! ופתאום — בלהה. כחלום חיוון לילה עבר כל החיוון וכל זכר טוב לא השאיר אחריו, וולתי השארית הקטנה והדלה הזאת, אשר לכתהלה בודאי לא היתה כדאית בכלל הנוק הרב שהסב הרעש. אולם עתה, בדיעבד, עלינו לשמוח גם בזאת, כי המושבה הזאת סוף סוף החזיקה מעמד עד היום, אם כי כנסים רבים וביסורים גדולים וקשים.

חידרה עומדת על שפת ים התיכון, בין יפו וחיפה. היא רחוקה מסע שתי שעות בעגלה מזכרון יעקב ומסע תשע שעות מיפו. שטח אדמתה הוא כשלישים אלף דונם וטיבה שונה, רובה דשנה ופוריה מאד, אך יש בה גם חלק מכוסה בחול הים. בכלל יחלקו האכרים את האדמה בחשבון כזה: כחמישים למאה טובה לזריעה והיא עדיה, ובחלק הזה יש מקומות רבים אשר בעומק לא רב ימצאו מים, ומפני זה ראויים המקומות האלה למטע פרדסים, המביאים שכר טוב מאד לבעליהם, אבל דורשים עם זה גם כסף רב (למעשה הבאר, הברכה, התעלות, עדור האדמה וכו'), מה שאין בידי בעלי חידרה. עשרים וארבעה למאה ראויה למטע כרמים, עשרה למאה — למטעים אחרים שונים, וששה עשר למאה — בצות ואדמת-חול. אולם האגרנומים המלומדים שבא"י מחלקים את אדמת חידרה באופן אחר. לפי דבריהם תחלק אדמת חידרה, לכד הבצות והחול, לארבע מחלקות: א) אדמת חמר, והיא טובה רק לזריעה, כי עצי פרי לא יצמחו בה מפני הלח הרב אשר בה בכל ימי החרף. האדמה הזאת מוכשרת לזרע החרף בשנת בצרת ולזרע הקיץ בשנה נשומה, וגם ראויה היא מאד לזריעת שחת למספוא. ב) אדמת חמר-אבן-סיד, היא אדמה רכה מאד מאד והיא טובה לזרע תבואה ואבטיחים בשנה נשומה, אולם בשנת בצרת לא יצלה בה זרע החרף. האדמה הזאת טובה גם לפרדסים. ג) מורדי הנבעות הפונות אל הים, והם ראויים למטע עצי פרי שונים. ד) שרשרת הנבעות הקטנות, אשר אדמתן היא חמר-סיד עם תערובת חמרי ברזל, ומוכשרת מאד מאד לגפנים. הבצות מתיבשות עתה בפקודת הנדיב, ותחת אשר היו עד כה למקור מחלות רבות שהפילו חללים לא מעטים במשך שנות קיומה של חידרה, תהינה אחר התיבשותן

* עי' "השלח" I.

לאדמה דשנה ופוריה מאין כמוה. גם אדמת החול אפשר להיטיב על ידי זריעות ונטיעות שונות.

נחל מים עובר באדמת חידרה, ונחל מים אשר לא ייבש גם בקיץ יקר מאד בארץ ישראל, אשר רב נחליהם „ועדים“, לאמר: פלגים קטנים המתמלאים מים בימי הגשמים ובימי הקיץ ייבשו כליל ויחרבו. — יושבי המושבה הזאת יכולים להתעסק הרבה בגדול בהמות, כי מרעה דשן ושמן בה ובסביבותיה. מה שאין בכל יתר המושבות, וגם אפשר לזרוע בה זרע מספוא. וגדול הבהמות הוא דבר נכבד מאד מאד לאכרים אמתים, כי לבד הקוח והשכר הטוב שהבהמות נותנות בארץ ישראל בהלבם ובולדיהם (עדים המה בני מושבות הגרמנים אצל יפו וחיפה), הנה גם הובל הוא דבר חשוב מאד מאד לאכר הרואג לאדמתו כי לא תכחש ותחלל מעשות פרי.

מצב הבריאות בחידרה לע״ע לא טוב, מפני האויר הלח הבא מהבצות אשר מסביב לה, ועוד יותר — מחסרון בתים. כי עד העת האחרונה לא היה בקולוניא כי אם „חאן“ אחד, הוא בנין עתיק כללי שחרריו צרים, שפלים וקטנים, ובו ישבו (ויושבים עד היום) הקולוניסטים צפופים, ובו גם הרפתים לכהמתם. ואולם כאשר יורמו שני המכשולים האלה, אחר שייבשו את הבצות וישעו עצים רבים סביב לתעלות ועל חופי הנחל, וגם הבתים החדשים אשר החלו לבנות יגמרו, אז נקוה כי לא תשלטנה עוד המחלות שם. בכלל ראויים בני חידרה לתהלה רבה על אמין רוחם ועו נפשם, כי גם אחרי כל קרבנות־אדם אשר הקריבו משפחות אחרות, לא נפל לבם, לא עזבו את מקומם ולא הוציאו דבת הארץ רעה, לאמר: „משכלת היא, מות בה!“ איש מהם לא גם מן המערכה, וכאנשי צבא נאמנים נלחמים הם בכל כחם עם כל המעצורים והמכשולים ויקוו להגיע אל מטרם.

חידרה, העומדת על חוף הים התיכון ואיננה קרובה אל עיר, יכולה להיות ברכות הימים למקום מסחר. גם עתה תבאנה אליה בקיץ אניות סוחר לקחת אבטיחים אשר יזרעו בסביבות המושבה לרוב, והממשלה פותחת שם להרשי הקיץ בית מכס מיוחד; ואם תתרחב המושבה, אם יזרעו את כל שדותיה, אם ישעו את כל כרמיה ובמקומות השפלים ועל שפות הנחל ישעו פרדסים, אז ירבה המסחר בה ותוכל לקנות לעתידות טובות. ובשביל העתיד הזה, הנשקף לה לע״ע מרחוק, ראויה היא חידרה מאד מאד לעזרה ממשית, להעמידה פעם אחת על בסיס נכון. בין האמצעים שעל ידם תוכל חידרה להושע, יש אמצעי אחד מיוחד שאין ביתר המושבות, והוא הנחל הקטן אשר הוכרנו למעלה. הנחל הזה יגדל עתה ומימיו ירבו על ידי התעלות אשר עשו, כי ירדו אליו מי הבצות, ולוא קנו את האדמה אשר על שפת הנחל הוה מידי בעליה היחידים במחיר השוה וחלקוה לכל יושבי חידרה והעמידו בנחל מכונה גדולה, אשר תשאב מים, להשקות את הכר מסביב, ונטעו שם פרדסים רבים — והיו למשען רב לאכרים. אולם אם יעזבוה לנפשה — וירדה מטה מטה, כי רוב בעליה, בין אלה שכבר נתישבו בה ובין אלה היושבים עוד בחו״ל, אינם בעלי הון ואין ידם משגת לעשות את חידרה למה שיכולה וראויה להיות. בחידרה יושבים עתה כארבעים משפחות ובהן כמאה ושישים נפש. בסוף הקיץ העבר בנו שמה — ורבים מהם בעזרת חברת ח״צ שברוסיא — כארבעים בניני אבן מרווחים, והבתים הם כלם גבוהים, ולכל אחד מרתף קטן מתחת¹). אולם כמעט כל הבתים

¹ המרתפים האלה הם לא לעשות וין בהם, כי אם למען יהיה אויר מתחת לבית ולמען יגבה הבית מן הארץ. וזה הוא דבר נכבד מאד לעיני הבריאות בארץ הזאת.

לא נגמרו עוד, ולרוב האכרים אין יכלת לנמרם, כי בחפצם להגדיל את בתיהם השקיעו בכנין את פרוטותיהם האחרונות, וגם הנדנודים שהם נדים בשנה האחרונה עלו להם בדמים מרובים. כי בעת יבוש הבצות לא יתנו הרופאים להאכרים לשבת בחידרה, ויצאו לזכרון יעקב, לחיפה וגם ליפו, ובחרף, כאשר חדלו מיבש את הבצות, שבו אל המושבה, ועתה הגה יחלו ליבש את הבצה השניה, ועליהם יהיה לעזוב עוד הפעם את המושבה.

בני חידרה סובלים הרבה גם מזה, שרב בעליה אינם יושבים בה ולא לכד שאינם נושאים בעול צרכי הצבור, אלא שעל בני המושבה גם לשמור את שדותיהם. ואם כי בשנה האחרונה החל הנדיב, בהשתדלות פקיד זכרון יעקב, לקחת חלק בהוצאות כלליות שונות ובפרט בהוצאות הנוגעות אל הממשלה, וגם חברת חו"צ עזרת להקולוניא בסכום ידוע לצרכי הצבור, ככל זאת עוד רב המשא אשר על הקולוניסטים עצמם לשאת. אכרי חידרה, ובפרט הצעירים, עובדים בעצמם וכידיהם את שדותיהם ואת כרמיהם. חידרה, הרחוקה מעיר יותר מכל המושבות האחרות, היא עוד בענינים רבים כפר: לכל אחד מאכרי חידרה יש פרות, עופות, תבן לבהמתו ולחם וירקות לביתו. האבות והבנים בחידרה נבדלים אלו מאלו הכול רב. ב"צרכי צבור": באספות, בכחירות, בגבאות, בנגונות וכדומה מן הדברים, שבמושבות אחרות מרבים הצעירים להתעסק בהם, — באלה עוסקים בחידרה אך הוקנים, שאינם חפצים להחליף אופן חייהם שחיו שמה בארץ מגורותיהם; לא כן הצעירים. הם, הצעירים בחידרה, מחוקים בלבנו האמונה, כי הרוך המקווה, דור של אכרים אמתיים, בוא יבוא ולא יאחר; הם אוהבים את העבודה ואת האדמה, ולא ישאפו לצאת מן הארץ ולבקש להם גדולות. בארצות הקולטורא; האהבה לשפת צרפת אשר גברה ברוב המושבות לא מצאה לה עוד מקום בלבם, כאשר אין עוד לנגד עיניהם צרפתים אדונים. לפני שנה אמנם לוקחה בת אחד האכרים (לא יתומה חלילה!) אל בית היתומים אשר לנדיב בפריז, ואף כי בפירוש הגירו לאכותיה, כי לוקחים אותה אך להשכילה מעט וללמדה נימוס ודרך ארץ ואחרי כן ישיבה לבית הוריה ואין מקבלים עליהם אחריות לעשותה אחרי כן למנהלת או למורה בכיה"ם. — אך ההורים מקוים, ורבים חושבים כמהם, כי בשוכה היה תהיה למנהלת בכית הספר בחידרה, והדבר הזה אם יבוא יגרום שנוי גדול לרעה ברוח המושבה. אבל נקוה, כי עד אשר תשוב הבת הזאת יבין הנדיב וידע ע"פ הנסיון, כי לא להניכת פריז לחנך בנות אכרים עברים בארץ העברים, או כי האכרים עצמם יבינו כי עליהם להשיב תודה רבה להנדיב על חפצו הטוב ולהגיד לו עם זאת את האמת, כי הטובה שהוא אומר לעשות להם תביא אך רעה.

בחידרה יש ב"ם אחד ובו מורה אחד מלמד עברית, והצעירים קוראים בספרים אשר ישלחו להם מאוצר הספרים "שער ציון", שביפו, ובכלל מורגש שם שלטונה של ה"רוחניות", של חבת ציון, של השכלה ושל לאמיות גם יחד. גם פרוד הלכות לא גדול שם.

בשתי השנים האחרונות קבלו אחדים מהחידרים, העוסקים במזרע תבואה, תמיכות הגונות מחברת חו"צ שברוסיא. כי החברה הזאת שמה לכה ביהוד — והצדק אתה — אל הזורעים ומחוקת בידי אלה העוסקים בעבודת האדמה ממש כפשוטה, כי היא האכרות האמתית.

בחידרה יש עתה כשלוש מאות אלף גפנים, כשמנת אלפים עצי שקדים, כארבעה עשר אלף עצי תות, כשלושת אלפים וחמש מאות עצי פרי שונים, וכל זאת מלבד הפרסם "גן שמואל", שהיה עד עתה במצב "משתלה" על ארמת אחד האכרים והיו בו

יותר משלשת אלפים נטיעות, ועתה מוציאים אותן מהמשתלה ונטועים אותן על האדמה המיוחדת לנן הזה. מלבד זאת נוטעים גם עצי אקליפטוס לאלפים ולרכבות על ידי הבצות. בשנה העברה כבר היה לאכרים אחדים ענבים. אשר הובילום ליקב זכרון יעקב, גם משי מעט. ואבטיחים רבים ורעו שם, אך מפני המגפה אשר היתה במצרים בימי הקיץ שעבר לא ראו ברכה רבה באבטיחיהם.

זכרון יעקב, המושבה הזאת עומדת על שן סלע נבזה, על אחד מקרני הר הכרמל מערבית-דרומית, והיא נשקפה אל הים התיכון בין קסריה מדרום ובין תנתורה מצפון, ונבונה כארבע מאות מטר על פני הים.

פחד יאחזו את האישי אשר הסכין אל המישור והבקעה, בכנאו אל בין ההרים בקרבת זכרון יעקב ובראותו את הסלעים והאבנים הרבים המכסים את כל הארץ מסביב, וישתאה וישתומם ולא יבין, איך זה בחרו אנשים באדמה של טרשים כזאת לעשות שם מושב. רוכסי ההרים מסביב מנוסים כלם באבנים גדולות וקשות, ובניהן יציעו שיחים וקוצים קשים. גם עצי אלונים גדולים ועתיקי ימים צומחים מבין האבנים, והאדמה הנראית בין הסלעים שחורה היא ורשנה ושמנה מאד, ומראה מוזר ופרא לכל הכנר, ויושבי הארץ מסביב יותר נבזים ויותר חוקים ומלאים יותר חיים ואמץ-לב מיושבי השפלה והשרון.

אכרי זכרון יעקב הם כלם יוצאי רומיניה. בעת אשר נברה היציאה בין יהודי רוסיה ורעיון ישוב ארץ ישראל החל לפעם בלכות רבים, נברו המצוקות ברומיניה, כי הנבילה הממשלה את זכות היהודים יותר ויותר, ורעיון ישוב ארץ ישראל על ידי עבודת אדמה פשט בין יהודי רומיניה במהירות גדולה ובהתלהבות חזקה, בדרך היהודים הרומינים הנוחים להתפעל מכל דבר, ובכל ערי רומיניה צצו חברות שונות כעשב השרה, וכל העם יחד, כעני כעשיר, כקמן כנדול, מן העגלונים והסבלים ועד הסוחרים והבנקירים, השתתפו בדבר הזה, אלה בשקליהם ואלה בפרוטותיהם, וכל החברות הקטנות התאחדו ויבחרו להם ועד מרכזי בעיר גאלאץ, להוציא את הרעיון ממחשבה למעשה. פעולת-הועד הראשונה היתה, כמובן, ליסד מושבה בארץ ישראל, ובימים ההם חשבו עוד, כי בסכום קטן מאד יכולים להושיב משפחה שלמה, כי תוכל לחיות עד מהרה מפרי האדמה. ויקנו צירי הועד המרכזי אשר נשלחו לארץ ישראל את אדמת, סמרין, בת ששת אלפים דונם, והאדמה אדמת הרים ואבנים ואך כרביעית ממנה בקעות ועמקים ראויים לזריעה, ועל מעט האדמה הזאת התישבו ארבעים משפחות גדולות. האכרים החלו לעבוד את האדמה, והועד המרכזי שלה להם בתחלה תמיכה חרשית לפי מספר הנפשות וגם כסף לבנות בתים ולקנות בהמה וכלי עבודה. אך כל עמל האכרים היה לשוא. כי מלבד אשר כלם כמעט לא ידעו את העבודה בכלל ואת אופני העבודה פה בפרט, לא יכלו לשמר גם את מעט האדמה אשר זרעו ביגיעה רבה בכקעות, כי הבקעות פזורות בין ההרים ורחוקות האחת מהשנייה, ויבאו הערבים ויגנבו את הקמה ולא השאירו כמעט דבר, ועד מהרה נפל הועד המרכזי. החברות אשר צצו כעשב השרה יבשו וקמלו כחציר נגות. הלהבה היתה לנצוצים אשר כבו בין רגע, ובני סמרין נשארו כחסר כל ומצבם היה כאמת גורא ומעצב מאד. ואוירה של זכרון יעקב איננו מצטיין בטובו גם עד היום הזה, אם כי היא עומדת במקום נבזה מאד, כי הבצות אשר מסביב לה בבקעות מביאות לה לחות יותר מדי ובפרט מזקת לה הבצה אשר במערב, בינה ובין הים, ובימי הרעה והמצוקה הסב להם האויר הזה רעה לא מעטה. והנה בא ציר הכרון הירש לארץ ישראל, ויקוו אכרי סמרין כי על ידו תבוא תשועתם, אך תקותם נשארה מעל. הוא אמנם נתן להם

איזה אלפים פרנק, אך האכרים לא זאת בקשו ממנו. הם בקשוהו כי יעזרם עזר ממש, כי יעמידם על בסיס נכון ויוכלו עמוד, והוא לא נעתר להם. כי לא מצא לנכון ליוסד מושבות בארץ השוממה. ומי יודע מה היתה אחרית האכרים האמללים האלה, אשר לא יכלו להשאר בארץ וגם לעזובה לא היתה לאל ידם. לולא בא עד מהרה גם ציר „הנדיב הידוע“, והמושבה הזאת הצליחה למצא חן בעיניו ביותר ויתן את כל לבו אליה ויצליח להטות את לב הנדיב אל סמריץ, ויחלו אז לתמוך את כל האכרים יחד ביד נדיבה ורחבה. מבלי הבדל בין החרוץ והראוי והמסוגל להיות אכר ובין הנרפה ואינו ראוי ומסוגל כלל לזאת — היא השטה הידועה של „התמיכה“ במושבות הנדיב, אשר היתה לאחד המכשולים היותר גדולים על דרך הישוב ומעכבת אותו מלהתפתח ולצעוד הלאה. מספר המשפחות בעת עבור מושבת סמריץ אל תחת חסות הנדיב הגיע עד שבעים ושמנה. אז נשלח שמה גנן וגם פקיד הפקד עליה, ותחל שטת התמיכה בכל פרטיה. הפקיד בנה בנינים רבים והגנן סלל מסלות ויעש דרכים אל המושבה, והאכרים הוסיפו להתעסק מעט בעבודת האדמה המעטה שהיתה להם. אך בראותם כי אין ברכה במעשה ידיהם, ויתרפו בעבודתם וישליכו את כל יהבם על הנדיב מטיבם. אשר פתח את ידו ויתמכם בכל מיני תמיכות, תדירות וזמניות ומקריות. אבל כל התמיכות יחד לא יכלו למלאות את כל הצרכים השונים, ויחלו רבים לבקש להם שכר וקוח מן הצד. וסמריץ העומדת על דרך הומיה בין יפו לחיפה נתנה מקום לאכרים למצא להם פרנסות שונות. אז נפתחו חנויות, בתי משקה ובתי מלאכה שונים, ויקנו סוסים ועגלות למשא ולמסע, והאכרים החנונים והעגלונים עזבו את עבודת האדמה, ורק מעטים היו אשר נשארו באכרותם הפשוטה ויעבדו את אדמתם באהבה, ואלה עובדים אותה עד היום, אך רוב האכרים שכחו לגמרי כי באו בתחלה בכונה להיות אכרים עובדי אדמה ולא חנונים ועגלונים. ויחיו רוב בני סמריץ חיים טובים ומרוחים, חיי בני אפרים לפנים, וכמהם היו עליונים, קלים, אוהבי ששון ושעשעים, קשוחים ועדיים, וכמהם היו בריאים וגדולי בשר, ואל העתיד לא שמו לב ולא דאגו ליום יבוא: יחי הברון, הוא ימלא את כל הצרכים! והנדיב בבואו לסמריץ הראה אותות אהבה וחבה יתרה למושבה הזאת ויקרא עליה שם אביו „יעקב“ ויהי שמה „זכרון יעקב“, ומהעת ההיא החלו בני סמריץ להחשב בעיניהם כ„בני הברון“. ונוסף על זאת הורמו שתי משפחות מכני המושבה ותעלינה לגדולה, כי לוקחו מכניהן ומכנותיהן פרייה, ויגבה לב הזכרונים כלם (אם כי קנאו בשתי המשפחות האלה וישנאון) בכבוד הזה. הפקיד הקשה שהיה אז במושבה, אשר לא נטה אחר האכרים ולא אהבם, דרש אמנם מהם כי ישימו לב אל אדמתם לעבדה, אך האכרים לא שמעו לו. והנה פרץ מרד במושבה ויקשרו האכרים החנונים והעגלונים והמשקים על הפקיד וימשכו אחריהם גם את האכרים עובדי האדמה. ואחרית המרד היתה, כי לוקח הפקיד מהמושבה ואכרים אחדים נשלחו משם, ומן העת ההיא שוררת מנוחה שלמה במושבה. ויגדל המסחר בזכרון יעקב ותרב החרשת וירבו גם הסוסים והעגלות ותהי לעיר קטנה.

והנה פתאום. לתמהון לב האכרים ואולי גם למרות רוחם, קמה איזה התעוררות „בספירות העליונות“, כי נתנו שם אל לבם לחשוב גם על עתידות בני המושבה הזאת ויחלקו את אדמתה, אשר במשך הזמן גדלה כפלים ע"י קניות שונות, לשלשה מינים: לאדמת זריעה, לאדמת כרמים ולאדמת מטעים שונים אחרים, ויתנו רשות לכל אכר לבחר לו מאיזה מין ישיחפץ. מובן כי אך מעטים בחרו באדמת זריעה. הדרושת עבודת-הנוף פשוטה (אף כי אחד מהם העוסק בזריעה עד היום אסף כסף הרבה ואיננו מקבל כל

תמיכה זה זמן רב), ורוב האכרים בחרו באדמת כרמים ואחרים באדמת הנטיעות האחרות. ויחלו אז לנטע כרמים וננים שונים, הערביאים נטעו והפקידות שלמה להם שכר עבודתם, ורבים מהאכרים הנורמים עסקו במקדס במלאכה, במסחר ובעגלות, ומהם היו אשר לא ידעו גם איה מקום כרמם, ואך אחרים יצאו מן הכלל הזה ויעבדו באמונה ובחפץ לב בכרמיהם, והפקידות לא הבדילה לטוב את העובדים מן העצלים, וירף רוח הראשונים מעט מעט.

והרוח במושבה הזאת היתה לרוח צרפתית ממש, אולי עוד יותר מאשר בצרפת עצמה. כי אליה באו בראשונה הבנים והבנות מפריז ויביאו אתם את הרוח הזאת, וכל הצעירים והצעירות שפשמנו צרפתית וילבשו כובעים ושמלות עפ"י המודה אשר בפריז וכל הפעם ורצונם היה אך להלקח פריזה . . .

וההתעוררות אשר נראתה בספרות העליונות לא חדלה ויחלו לחשב בתסלב על דבר עתידות בני המושבה, ובשנים האחרונות נראה מעט סדר ואחרות בעבודה, בהנהגה ובדרכי החיים. בני זכרון נוטים למשמעת, ועל כן נקל היה לשנות ולהפוך את כל הסדר וההנהגה. במושבה הזאת נראה "נסיגה לאחור", ואם תמיד הנסיגה הזאת אפשר לקוות כי תבוא המושבה סוף סוף לירי שכלול אמתי, כי הנסיגה הזאת איננה בנוגע לעבודה והריצות, כי אם להפך, בנוגע להעצלות והבטלה שנהגו בהן רבים מבני המושבה עד העת האחרונה, למותרות ותענוגים והיי הכל שחיו במ כלם, מן הפקיד היושב על הכסא ועד שפחת הפחות שבאכרים. עתה נשתנו פני הדברים במושבה בענינים רבים, עתה נותנים יתרון לבעלי עבודה, ובקושי מקבלים תמיכה אלה שאינם עובדים; עתה בטלו הפונדקאות, מעטו התנויות והעגלות, ורוח אהרת החלה לנשב גם בין הצעירים, אחרי אשר חדלו להוציא משם בנים וכנות לבירת צרפת, ואותות אהבה כבר נראו בה מעט לעבודה ולעמל. כי מצד אחד, בעשות הכרמים פרי ראו האכרים ונוכחו כי יש תקוה לראות חיים גם בעבודת האדמה, ומצד השני בטלה הפקידות עצמה בחזקת הוד את הפונדקאות ואת רוב התנויות ובתי המשקה, ותיסד דפו גדול לממכר כל מיני הסחורות וגם בית אורחים אחד על חשבונה.

נוסעים וסופרים אחדים קראו לזכרון יעקב בשם "פריז הקטנה", ובני זכרון מתנאים בשם הזה ומתפארים בו, ובאמת היא ראויה מעט לשם הזה כמראה החצוני, כי היא עיר קטנה יפה, עם בתי חרשת שונים. יקב גדול אחד במושבה ועל ידו בית חרשת גדול ובית מעשה חיות; רחבותיה מסודרים ומרוצפים, בתיה מרוחים ויפים, בית כנסת גדול ונהדר, בתי-ספר יפים וגדולים ומרוחים, בית חולים גדול וטוב, בית מרקחת, גן-טיול נחמד עם ברכה יפה ומורקתימים בה, בתים גדולים ונהדרים לפקידים הרבים אשר במושבה, דפו גדול אשר ימצאו בו האכרים כל מיני סחורות, מקמח וסוכין עד שוקולד וקקאו. מכתנת ועד כבע יקר עם נוצות בת היענה . . . אולם המראה החצוני הזה לא ישמח את לב הרואה ויודע כי כל זאת נעשה באופן מלאכותי וכי האכרים כעצמם לא עשו כל דבר ליפות את מושבתם, כי אם הפקידות עשתה כל זאת בשקליה הרבים. גני ירקות אין לאכרים, גם פרות ועופות אין להם, ואף אלה האכרים האחרים העובדים באמת את אדמתם או את כרמיהם לא שמו לב הרבה לצרכי-אכר אלה.

ועל בית הספר שבמושבה עברו תקופות רבות. היה זמן שלא למדו דבר, אחרי כן באה תקופה צרפתית, אחרי כן תקופה עברית, ואחרי כן עוד הפעם צרפתית, ועתה עוד הפעם שם תקופה עברית . . .

בשנה שעברה הכניסו האכרים הרבה ענבים אל היקב ויש מהם אשר הכניסו כדי מחיתם. אך חובותיהם כל כך רבים וגדולים עד שאי אפשר לקוות כי יבוא יום ויוכלו לשלמם. והדבר הזה מרפה את ידי האכרים, ולו ידעו כי נמחקו החובות האלה או הולכים ומתמעטים, כי עתה היה להם לב לעשות ולעבוד.

שנייה. כחצי שעה מזכרון יעקב מזרחית-רצפונית, על ראש הר אחד, עומדת המושבה הקטנה שויה, הנחשבת כפרור לזכרון יעקב, אם כי היא מושבה לבדה לכל דבריה. בני המושבה הקטנה הזאת, אף כי התחננו לאכרים בזכרון יעקב ויסכנו מעט גם אל חיי בני זכרון ומנהגיהם בימים הטובים ההם, בכל זאת אוהבים הם יותר את העבודה ומוכשרים להיות אכרים יותר מרוב בני זכרון.

בני שויה הם מהפועלים אשר נאספו לפני תשע שנים מהמושבות אל בית הנדבך אכרים אשר נפתח מטעם הנדיב בזכרון יעקב, אחרי היותו אז בארץ ישראל. רוב הפועלים האלה באו מהמושבות אשר ביהודה, והם היו יוצאי רוסיה, ובהם היו גם אנשירוח אשר באו לארץ ישראל בכונה לעבוד את האדמה, וישמחו מאד כי הצליח בידם הדבר הזה להשיג סוף סוף משרתם, לעבוד את האדמה בארץ אבותיהם, ויחפצו להראות, כי אינם נרפים ועצלים ואינם חפצים לאכל לחם חסד, ויעברו עבודת פרך, ולבסוף זכו להיות אכרים וחפץ לבם נמלא.

בשויה יושבים כיום שמנה עשרה משפחות קטנות, כי כל האכרים צעירים. האויר שם טוב מאד, עד כי תחשוב הפקידות לבנות שם בית לחולי המושבות מסביב, אשר יבואו שמה להתליף האויר. גם המצב הרוחני שם טוב מאד. בשנה שעברה הכניסו ענבים ליקב-זכרון כמעט כדי מחיתם, וכרמיהם עוד לא כלם בשלו ויצאו משנות ערלה. אכרי שויה מלאים תקוה, כי בקרוב יבוא יום שלא יצטרכו לכל תמיכה וכי לא רחוק הוא גם היום אשר ישלמו לגדיב את חובם, כי בני שויה לא לקחו מאתו הרבה לעבודת כרמיהם, ולאשרם נפלה בחלקם אדמה טובה מאד לכרמים, וגם למחיתם לא לקחו הרבה, בהיות המושבה חדשה ומשפחותיהם קטנות, ולכן יחשוב כל אחד את נחלתו לקנינו הפרטי ושמר ישמור אותה בכל לבו. בית-ספר אין עוד במושבה, כי אין עוד תלמידים ללמד; חנות אין שם וכל צרכיהם יקנו בדפו הגדול שבזכרון יעקב.

אם-אל-גמל. כשעה וחצי מזכרון יעקב מזרחה נמצאת המושבה הקטנה הזאת, שנתיסדה שנתים לפני אחותה שויה, וגם היא נחשבת לפרור לזכרון יעקב. גם אכרי המושבה הזאת הם מהחניכים אשר התחננו בבית הנדבך לאכרים בזכרון יעקב, וגם הם, כאחיהם בני שויה, אוהבים את העבודה יותר הרבה מבני זכרון, ובעת היותם בין החניכים היו בני אם-אל-גמל הפועלים היותר טובים, ולכן זכו להיות הראשונים אשר הושיבה הפקידות על האדמה.

באם-אל-גמל יש כחמשת אלפים דונם אדמה, הציה ראויה לזריעה, והמותר לכרמים, אך איננה טובה כאדמת שויה. בתחלה זרעו האכרים מעט, אך אחרי אשר החליטה הפקידות לעשות את אם-אל-גמל למושבת כרמים, והזריעות לא הצליחו הרבה, וגם שטת התמיכה החלה לפעל פעולתה, ויחדלו מזרוע את אדמתם, ומעט מעט חדלו משים לב הרבה גם אל כרמיהם, כאשר עשו בשנים הראשונות, ואחרי ראותם את ההוצאות הרבות שהוציאו עליהם ועל כרמיהם, התחילו להטיל ספק אם יבוא יום שיוכלו להיות על חשבון עצמם; אך בכל זאת לא עזבו כליל את כרמיהם, ואחריים התחילו להתעסק בגדול בהמות ודבורים, ולרובם יש גם גני ירק, וגם נטעו עצים לפני בתיהם.

באס-אל-גמל יושבים עתה עשרים משפחות לא גדולות. אורה לא טוב כאויר שויה. בשתי המושבות הקטנות האלה נכרים חיי אכרים, והיוצא מזכרון יעקב ובא אל אחת המושבות האלה ירגיש בעצמו כאלו יצא מעיר הומיה אל כפר שקט ושאנן. תנתורה. תנתורה. השוממה והחרבה עתה, כדאית היא להקדיש לה שורות אחדות בשביל העבר. כי לפני שלש שנים פרחו ותהי מלאה חיים של עבודה ומלאכה. כעשר משפחות, ובהן כעשרים פועלים, חיו בה אז חיי עבודה. ענן ותקוה נס יחד, ותנתורה היתה אז לתהלה בפי כל. וזה הדבר בקצרה: בהפץ הנדיב נבנה בתנתורה הקרובה לזכרון יעקב ועומדת על חוף הים, בית מלאכת זכוכית — אשר מרחיבי השפה כבר המציאו לו שם מיוחד: „מונגה“ — על ידי צעיר אחד מחובבי ציון, אשר למד בפריז את הכימיה וכיחוד מעשה הזכוכית. ואהרי נסיונות שונים ואהרי פנעים אחרים — ככל אשר יקרה לענין הנוסד מחדש, ובפרט בארץ הזאת — הצליח המיסד לעשות בקבוקים ממינים שונים; אך עוד לא עלתה בידו לעשותם כזול עד כי יוכל להתחרות עם המזונות הגדולות שבחול העומדות וקימות משכבר הימים. ואהרי אשר בלעה המזונות הזאת אלפים ורבבות פרנקים, שאל הנדיב את פקיד המזונות אם יוכל לקבוע לו את היום הקרוב, אשר המזונות לא תפסיד עוד ויכל תוכל לעמוד בכה עצמה. והפקיד, אם כי קוה כי קרוב היום הוא, אך לא יכול להשיב תשובה ברורה, כי ירא לקחת עליו את האחריות הגדולה הזאת, בעת אשר הממשלה מצד אחד, האויר הרע שם (מפני הבצות הקרובות) מצד השני, וקושי מכירת הסחורה בארץ מצד שלישי — היו למכשול על דרכו. ותצא פקודה לסגור את הבית והפועלים אשר עבדו שם באמונה, כמעט במסירת נפש, וישימו כל תקותם בהצלחת הבית הזה, נפזרו אל כל רוח. וכה שמש הבית הגדול הזה, אשר לפני זמן מה היה מלא רעש וחיים יומם ולילה, ועתה דממת מות מסביב לו, ורק משק גלי הים, הלוחכים את החול הלבן אשר על שפתו. וקול צפצוף הצפרים המקננות במעשן הגבוה אשר על יד המזונות ובין ערמות פחמי האבן — ישיבות לפעמים את הדממה הנוראה.

אטליש. כאמצע הדרך בין זכרון יעקב לחיפה, על חוף הים, לרגלי שן הר הכרמל, עומדים שרידי מבצר חזק וחומה בצורה גדולה, הבנוים מאבנים גדולות מסותתות, ומתחת להרבות יש מערות רבות. את חומת אטליש ומבצרה בנו נושאי הצלב ויעשוה למקום מרכזם ויבצרוה ככל אשר יכלו ויעשו גם תעלה מסביב לה ובעת הצרך מלאוה מי הים. בעת האחרונה ישבו בהרבותיה כשלישים משפחות ערבים אשר זרעו את האדמה מסביב, והאדמה אדמת מישור טובה ופוריה. לפני שנים אחדות קמה האחוזה לנחלה להנדיב, אבל הוא לא עשה בה דבר והערביאים עבדו את אדמתה במקדס ויתנו חלק חבואותיהם לפקיד הנדיב. אך בשנה הזאת יצאה פקודה לנטוע שם עצים שונים ולעשות משתלה גדולה, וישיב תקוה נראה לאחרית הנחלה הזאת, כי תושב גם היא. אף כי לא קרבו עוד אל העבודה, כנשמע, מפני כי לא חדלו עוד הסכסוכים הרבים עם הערבים המערערים על הקניה. אך סוף סוף תשאר בלא כל ספק בידי הנדיב והיה תהיה למושבת יהודים.

חיפה. חיפה השוכנת על חוף הים התיכון לרגלי הר הכרמל היא עיר החוף לגליל התחתון. המסחר לא רב שם, כי הגליל התחתון איננו גדול וערים נושבות גדולות אין בו. דרך החוף יוצאו סחורה יותר מאשר יכניסו, והסתורה היוצאת היא תבואת הארץ ושמן זית. לחיפה אין יחס גדול אל הישוב החדש, וזולתי זאת, שבני זכרון יעקב ישבו בה בתחלה, ושבימי בהלת הישוב היתה גם היא מלאה חיים ותנועה; יהודים רבים נראו אז בה, הם המה „צירי האגודות“ בעברם לתור את הנחלות אשר אמרו לקנות לשולחיהם.

ומשפחות אחרות התישבו בה ויחלו לעשות בה מסחר וקנין, אך אחרי הגזרות, בעבור ימי הבהלה, שבה למנוחתה, ורוב המשפחות החדשות אשר התישבו בה לרגלי תנועת הישוב עזבוהו כהדול התנועה הזאת. אצל חיפה עומדת מושבה גדולה ויפה מאד לבני הגרמנים, אשר הפכו חלק גדול מירכתי שן הר הכרמל הצופה פני הים, שהיה שמש ונעזב, לכרמי חמד נהררים ויפים, ויעשו גם דרך לעבר בענלה עד ראש הכרמל, ואחד מהם בנה שם על ראש ההר מלון יפה ועוד אחרים בנו להם שם כתי קיץ, גם בית חולים נבנה שמה. הגרמנים האלה הם בעיקרם כורמים, אך רבים מהם הגם גם בעלי מלאכה ומסחר. בין שמנת אלפים יושביה הציים נוצרים וחציים מושלמים, ואך כאלף נפש מישראל, ארבע הידות מהם ספרדים ומערבים, תושבי העיר מקרם, והחמשיית הם אשכנזים אשר זה כבר התישבו שמה. כאלה כן אלה מתעסקים במלאכות שונות, בחנונות קטנה, ברוכלות, אך סוחרים גדולים אין שם בין היהודים ועיקר המסחר הוא בידי גרמנים אחרים. שני בתי ספר, אחד לנערים ואחד לנערות. יש לאחינו בעיר הזאת, וחברת "כל ישראל חברים" תומכת אותם, ובעת האחרונה החלו לתת שם לב גם ללמודי היהדות ויתנו מקום נכבד גם ללמוד לשון עברית.

(עוד יבוא).

היהודים והיהדות בליטא.

א. המצב החמרי.

"כבר עברו הימים הטובים, הנה יורנו פלאים", — כה יתאוננו עתה בני עמנו בליטא. האמנם היו ימים טובים לישראל שם? האמנם נהייתה מהפכה שלמה בימים האחרונים? לא! מאז מעולם לא היה בסיס נכון לכלכלת בני עמנו בארץ הזאת. כי מצב הארץ בכלל לא היה בטוב בשום זמן, לרגלי סבות שונות. אחרי מרד הפולנים, אדוני הארץ, אשר לא ידעו כי אם לפנק את נפשם ולחיות בנעימים על חשבון אחרים, וסדרים חדשים לטובת האכרים, שהם יסוד הארץ, נהיו על ידי הקיסר אלכסנדר השני נ"ע, קרן אור גדול ליושבי חשך בפעם אחת, דבר אשר לא יבוא רב טובה. בצאת האכרים מתחת סבלות יד אדוניהם, אשר רדו בהם בפרך, לא יכלו לקבל את ה"אור כי טוב", ולא הוכשרו לחיי החרות אשר נתנו להם, כי האדונים, כמובן, לא עשו לנפש האכרים, ללמדם דעת ותבונה לאט לאט ולהכינם לחיים ברשות עצמם, כי כבהמות נחשבו בעיניהם, כאסירים היוצאים מבית הסהר היו האכרים, ויחלו להשתולל ולתת ב"כוס" עיניהם. ואחרי כי הסכינו מנער להענות תחת יד אדוניהם ולעבוד עבודת פרך, לא חרלו גם אחרי כן מלעבוד כל ימיהם אצל האדונים בשכר, ואת הכסף פרי עמלם הוציאו ביום הגם על ה"כוס", התענוג היחירי להם; וכמובן, המזונים לא יכלו להיות כי אם מבני עמנו, כי הפולנים המיוחסים לא יתעסקו בדבר כזה, לשרת את האכרים הנמכזים בעיניהם, והאכרים לא ידעו בטיב משא ומתן. — והמסחר בעת ההיא היה קטן ודל מאד. האכרים, רוב בנין ורוב מנין

של הארץ, לא לקחו מן המוכן מעשה ארני, כי אם טוו ביריהם; בנופת, טהע, ויתר הדברים הנמכרים כהנות לא מצאו כל הפין, גם בעלי מלאכה לא נדרשו להם במדה מרובה, כי עשו להם בעצמם את מלבושיהם הפשוטים. וכה הוכרחו היהודים להתעסק ברובם בממכר משקאות חריפים.

אפס כי מעט מעט התחילו להתפתח גם אצל האכרים צרכי־חיים אחרים; גם הם החלו להשתמש בנפש למאור תחת כפיסי עין, בנופת וטהע וכדומה, ובה נתנו מקום לחנונים מבני ישראל להשתכר, וכן הלכו ורבו ההנויות והיו למקור לכלכלת בני עמנו במשך שנים רבות; גם מספר בעלי המלאכה רב משנה לשנה לרגל התקרבות האכרים לחיי העירוניים.

ומספר גדול מאחינו ישבו אז גם בכפרים, מחיתם היתה על פי רב בצער, ולא עוררו קנאה בין האזרחים, ועל פי הרוב היו האכרים הליטאים אוהבים נאמנים ליהודי הכפרי, כי הוא היה ה"משכיר" גם היועץ, וכל עניניהם נחתכו על פיו; כמעט בכל כפר וכפר ישב יהודי אחד ולפעמים שנים ויותר, מהם היו מחויקי "מהלכות", חוכרי גנים ופרדסים מאת האדונים בעלי האחוות, ורבים חכרו גם אחוות שלמות והצליחו והעשירו, יען כי האדונים בלי עבדי עולם היו כאנשים אשר לא יצליחו למאומה ולא ראו ברכה באחוותיהם וכאו כסבכי חובות רבים, והיהודים נגלו להם כמושיעים, כי הוציאו ממצוקותיהם, בהיותם עושים מעשיהם בחשבון ודעת ובקיאים בטיב משא ומתן⁽¹⁾ המצב הזה נמשך עד לפני כחמש עשרה שנה. עתה נתמעטו יושבי הכפרים מבני עמנו, לרגלי החקים המגבילים, וגם מאלה אשר היתה להם הרשות לשבת יש אשר לא יכלו אחרי כן לברר, כי יושבים הם בכפר עוד מלפני צאת החקים. וכה לא ימצאו בכפרים עתה כי אם מעט מוער, והיהודים בליטא" הם רק בערים הגדולות והקטנות.

בערים הגדולות ימצאו אמנם עשירים אחרים, אבל בכלל נורא עתה שם המצב החמרי. לא כל הנוצץ הוא זהב, ועתה "סוד גלוי" הוא, כי על פי רוב העשירים הם מדומים, משוקעים בחובות, הנוצאה יתרה על ההכנסה, דבר אשר יכלה את מסחרם עד היסוד. החנות אמנם פתוחה והחנוני מקיף, אבל כל פרוטה יתרה מצטרפת, וסוף סוף יצא אש מ"חשבון" ... הבתים המפוארים הם כמעט כלם אפותיקי לבתי הבאנקים, ובכלל בלי הקפה לא יוכלו לעמוד אף שעה אחת, לכן עוד ימצאו "מלוים" ו"סרסורים", אשר ימצאו מחיתם מעסק הזה. עסק ההלוואה ל"פקידים" ו"בעלי אחוות" וליתר בני עם הארץ כמעט כבר אפס, אחרי צאת החקים החדשים נגד הנשך, אך "לאחרך תשיך" — היה לחק אצל בעלי הכסף המעטים, כי יודעים הם את נפש אחיהם אשר לא יביאום בפלילים, כי על

⁽¹⁾ גם לפני זה, בהיות עוד בעלי האחוות בעשרם וגדלם, הכירו את התועלת שמביאים להם היהודים. אחרי צאת פקודת הקסרית יעקאטערינא השניה לבלי להחכיר אחוות ליהודים, ולא יכלו בעלי האחוות לתת ליהודים החוכרים שמרי-הכירה, לא נמנעו היהודים בכל זאת מלחכור ע"פ דברים שבע"פ, וסמכו על האדונים כי לבבם שלם עממה ולא יעשו להם רעה. ע"ז יעידו דברי הרב ר' דוד שלמה אייבשיץ (בעל לבושי שרד), אשר חי לערך מאה שנה לפנינו, בתשובותיו "נאות דשא" (סי' מ"ו): "כיון דבעתים הללו המנהג אצל כל האדונים שאין נותנים כתב האורינדא, עבור הפקודה מתקיר"ה, לבלתי יחזיק שום יהודי אורינדא, ומחמת זה מנהגם שהיהודי השוכר אורינדא נותן להאדון שטר חוב (וועקסל) בעד כל דמי השכירות, ומחזיק האורינדא". וכן יאמר שם בין יתר דבריו: "עקר קניית האורינדא אצל כל השלטונים רק הכאת כף, ועל סמך זה עוקרים (היהודים) דירתם ועוסקים באורינדא, והשלטונים אינם משנים דבריהם וזולת אחד מני אלף". ועוד: "אדרבא הם (השלטונים) מטיבים תמיד עם היהודים בכל אופן".

המסחר לחמם; מלבד אשר באמת לא יקחו רבית נפרוה. כי לפי מצב המסחר כעת, 12% (רבית המותרת לפי חקי הממשלה) לא מעט הוא, וכל הנותן יותר מזה סוף שלא ישלם גם את הקרן.

ההחלפנות ומסחר השטרות הולכים ומתמעטים גם הם, יען כי בית אוצר הממשלה פתח סניפים במקומות שונים ועושה הנחות לטובת התפתחות המסחר, באופן אשר לא יוכלו אלה להתחרות אתו. על כן נתכוין עיקר המסחר בעסק החנויות, ורבו מאד גדולות וקטנות, ואין לך יום אשר לא יוסיף עוד עליהן חדשות, בעת אשר אלה העומדות מכבר מטות לנפול. — בין הסוחרים במעשה ארג (מאנופאקטור) חזיון יקר מאד למצא מי אשר לא פשט את הרגל לנושיו, ויש אשר פעמים אחרות באו עד המשבר, ולא חלילה מרוב טובה, למען התעשר, כי אם יען אשר ההתחרות במקצוע הזה גדלה עד מאד, כי המלאכה הזאת איננה דורשת חכמה יתרה, והכל ראוי להיות "חנונים" ולהתחרות, וההוצאה גדולה מאד, ובהיות הכסף בידם ישכחו כי עליהם לתת דין וחשבון, ופחד המשבר איננו גדול כל כך, כי הדבר ממעשים בכל יום. גם אלה הלוקחים בהקפה נותנים בהקפה לחנונים בערים הקטנות, ואלה האחרונים נותנים גם הם בהקפה, ועל כן מצב המסחר הזה בכלל כצ"ץ נובל, ורק מעטים מאד יצליחו ויעשו חיל, כמו כן ביתר מקצועות החנונות, אם כי לא ינתן בהקפה במדה מרובה כזו, אך ההתחרות גדולה, ואיש יאכל את בשר רעהו.

בעלי בתי-ההרשת-המעשה מעטים מאד מבני עמנו, לפי הערך. חסכה היותר נכונה היא, כי לעבוד בכח הקטור ההוצאה יתרה על השבח, אם לא בנדולים מאד, אשר טרם התפתחה ארצנו לזה בכלל; ובכח המים, בהמקומות המוכשרים לזה, לא יוכלו בני עמנו להניח את כספם על קרן הצבי, בהיות מקומות כאלה על הרוב מחוץ לתחום הערים, שעל פי החקים הנהוגים לא יוכלו היהודים לקנות או לחכור שם קרקעות, ואי אפשר לבית החרשת לעמוד בנם, על איוו "הן צדק" של אכר או בעל אחווה.

עוורים בכתי מסחר ומנהלי חשבונות רבים מאד ושכרם מעט, לרגלי מצב המסחר בכלל, בעלי מלאכה לעתים לא רחוקות ישבו בחבוק ידים, ומלבד אחרים היוצאים מן הכלל, מנת חלקם — חיי לחין, כי הוצאות בני כרך מרובות מאד. העוורים על ידם גם כן לא יראו בטובה, ולפעמים יעברו בפרך, עבודה יותר מכחם, כי קשה מאד להרשות לשמור כי ימלאו אחרי החקים על אולת הפועלים בכתי אנשים פרטיים. גם נושאי סבל ושכירי יום לא יחסרו, וכל איש אשר לו עינים לראות, בעברו דרך הערים הגדולות, יראה כי אך שוא טפלו עלינו הצעוררים, כי היהודים לא יאהבו עבודה המפרכת את הגוף: לו אך תמצא, ורבו מאד המהפכים בחררה זו, ואין כל עבודה קשה אשר תבצר מהם.

עתה נכונות למהפכה משפחות רבות מאד, אשר מצאו עד כה מחיתן מממכר "משקאות חריפים". בין אלה המוכרים במדה גדולה ישנם גם בעלי הון, אשר ככלות עסקם היו בודאי גם הם לחנונים וירבו את ההתחרות עוד יותר. והמוכרים במדה קטנה הם כמעט כלם מחוסרי הון, אשר בהשבר מטה לחמם זה לא יוכלו לאחוז במסחר אחר, ונוספו לנו ככה עניים חדשים על המון העניים אשר בנו מכבר. ורבים מהם לא יוכלו לאסוף גם סך מצומצם "להוצאת הדרך", כאשר יאכף עליהם הרעב לנוד ללחם לארצות שונות. לו שמו לב תיכף בצאת הפקודה, זה יותר משנתים ימים, לעשות לאט לאט למען אלה אשר ישבר מטה לחמם, או אולי לא רבתה הרעה, אך מטבע בני עמנו לדאוג רק לחיי שעה, כאשר הם שם, ולכלתי הכט הלאה מתושמם, באמרם: "דיה לצרה בשעתה". עתה הנה הניעה "השעה" והצרה קרובה מאד, עומדת מאחרי כתלנו...

עניים המחזירים על הפתחים רבו מאד בערי ליטא, בהם עורים ופסחים, ושאר בעלי מומים. יש אשר יעמדו על פרשת דרכים ופושטים יד, אך רוב העוברים לא ישימו להם לב כלל, ונורלם נורא מאד. העשירים ובעלי הבתים הבינונים יחלקו פרוטות לעניים בראשי חדשים, וכמובן לא יביאו בזה את התועלת הרצויה. לו חפצו עשירינו בלבב שלם להשכיל אל דל, אז אפשר היה למצוא דרכים אחרים, יותר טובים, איך להועיל להעניים בכלל, ולחולים וזקנים ובעלי-מומים בפרט.

בין יושבי הערים הקטנות מעט מאד מספר העשירים, ורבים עניים מדוכאים. מלויים כרבית ימצאו בהן במספר מועט, וגם לאלה הדבר כ"סניף למחיתם". רוב אחינו שם היים על המסחר, מועטם מווגים ורובם חנונים. עד הימים האחרונים היה מספר גדול מבני עמנו חי על "ימי השוק". היו קונים מעט שפון, חטים, שעורים, עשו "חליפין" עם האכרים, וזוה מצאו מחיתם. וכאשר חדל המסחר הדל הזה, נוספו אלה על הנודדים לאמריקא; רבים מהם יצאו שמה לחלושין עם נשיהם וילדיהם, ורבים יושבים באמריקא וביתם בליטא, שם הם פועלים בבתי חרשת המעשה, או רוכלים או חנונים, וכספם ישלחו לביתם. אחרים קבצו שם על יד איזה סכום אשר היה גדול בעיניהם, כי כמיהו לא ראו בביתם אף כהלום, וידמו בלבבם, כי בשונם לארצם, ויכלו למצא מכספם מחיתם באפס מעשה. וכה יבואו לביתם ויאכלו מעט הכסף, עד כי יראו ויזכחו כי שגו בדמיונם — וישבו לאמריקא. בכלל, הכסף הבא מאמריקא לליטא הוא לעזר לא מעט להנשואים בערים הקטנות, אשר בהן היציאה ניכרת ביחוד.

בין הערים הנקראות "ערי מצער" ישנן קטנות מאד, אשר לא תמצאנה בהן כי אם כשלישים משפחות, והן הולכות ומתמעטות לרגל תנועת היציאה, והובותיהן להממשלה, אשר עליהן מכבר, כמשא כבד על המעטים הנשואים. הולכי בטל, אנשים החיים על הרוח, נתמעטו בימים האחרונים. רוב יושביהן הם או בעלי מלאכה או חנונים ומוזנים. חנויות ממעשה ארג ישנן גדולות, כי עתה ידעו גם בני הערים הקטנות למצוא את "המקור הראשון" ואינם נוקקים עוד לסרסרותם של הסוחרים בערים הגדולות. כמו כן סר כח הסוחרים הגדולים בנפט, מלה, דיגים מלוחים, נופת וכדומה, כי הכל יודעים את מקומם, ורק החנונים העניים, המוכרים במדה קטנה, מוכרחים לקחת מ"כלי שני" — עסק בתיריחים, שהיה נכבד לפנים, הולך ומתמעט, כי לא יוכלו להתחרות עם רעיהם בארץ וואליניא, ארץ חטה, ולכן כבדות יתנהג.

ואחרי כל זאת, אחרי דאגות החיים אשר הן כקורות בית הבר, עוד משא כבד, יעיק על בני עמנו בארץ הזאת — הוא "צרת הבת". על כל אחד ואחד קשה וזוגו של בתו כקריעת י"ס; בנות ישראל מתקנאות אשה בחברתה, ולא תחפצנה לדעת את המצב המר ועמל החיים של אביהן. בערים הגדולות הבנות כעצמן משתכרות מעט, מהן תופרות, מהן מורות, וכדומה, אבל בערים הקטנות רק העניים לא יבשו מלתת בנותיהם להיות משרתות בערים אחרות, ואצל "בעלי הבתים הבינונים", אשר מצבם לא טוב ממצב העניים, ידאגו ההורים לכל צרכי הבנות, גם לא יתנו את בנותיהם לאנשים, כי אם יקחו אנשים לבנותיהם. כי עוד מנהג "הארוחה" שורר בערים הקטנות, וביחוד אצל אנשים בלתי עשירים, כי בתר עניא אולא עניותא, והעני, אשר דאנת החיים תאכלהו כעש, לא יבקש חשבונות רבים. אמנם בימים האחרונים רבו הדואגים ל"עתידותיהם", אבל ההרגל טבע שני, ורבים עוד ישליכו יתבם על כסף הנדה, אם מעט ואם הרבה, כי בו ימצאו דרכם בחיים, וכה נוספים לנו "תועים בדרכי החיים", אשר רחיים על צוארם, ובאין להם דרך אחרת הם מכניסים

תבן לעפריים, כלומר, פותחים עוד הנויות הרשות, וההתחרות תגדל מיום ליום. — אבל רב מאד מספר האבות אשר ככל עמלם לא יוכלו לתת בנותיהם לאנשים — או לקחת אנשים לבנותיהם — ובחשבנם להם לחרפה לתת אותן להיות משרתות, ישלחון לבדן לאמיריקא. וכל מי שלא ראה בלוות ההורים את בתם האהובה, ההולכת למקום שאין מכירין אותה להיות פועלת בבית חרשת המעשה, לא ראה מחוה-תונה מימיו. עתה כבר הסכינו למחזה הזה, וגם כמעט אין איש אשר אין לו גואל בארץ ההיא.

חיי העניים בליטא בכלל מעציבים מאד. מאכלם בימי החול להם צר ומים לחץ. בערים הגדולות מעונם במרתפים, במקומות צרים מאד. בערים הקטנות אמנם המעון לא יעלה בדמים מרובים, ולא ישימו משכנם במרתפים, אבל הבתים קטנים ונמוכים, ושבעה יגורו בחדר אחד.

גם מפלגה קטנה של עובדי אדמה יש בליטא, מימי הקיסר ניקולאי הראשון, אך אין רשומם נכר, כי אדמה לא פוריה נפלה בחבלם, אשר לא תוכל לכלכלם, ומצבם נורא מאד, אם כי לא יתנו בכוס עיניהם, כהאכרים מבני עם הארץ. בכלל אין שם לב לאלה המעשים להטיב מצבם, אף כי הם יוכלו להיות למופת, כי גם בני עמנו מוכשרים להעבודה הזאת, אשר תתן להם לעובדיה בהיתר ולא באסור.

ב. החנוך.

החנוך העברי כפול הוא, כי בתור אדם על היהודי ללמד לבנו ידיעות כלליות הנחוצות לכל אדם, ובתור עברי — ידיעת היהדות ושפת עבר וספרותה. למרות כל המאמרים אשר נכתבו במקצוע זה, רבתה העוובה בתוכנו, והמאמרים האלה עצמם מעידים, עד כמה גדלה המכוכה, באין דרך לצאת מן המצר. כאשר בכל דבר כן גם בזה יש הברל בין בני הערים הגדולות והקטנות. בראשונות מצאה ההשכלה הכללית קץ לה; העשירים, הבינונים — וגם אנשים אשר מצבם לא טוב — ימסרו את בניהם ובנותיהם לבתי הנימנונים וליתר בתי הספר הבינונים. וגם אלה לא יבקרו בבתי הספר, ילמדו מפי מורים את הידיעות הכלליות, ורבים ככלם ידעו לדבר בשפת המדינה, ולא יהיו לצחוק בדברים. אבל לעמת זה, ידיעתם בעברית דלה מאד, ואלה המבקרים בתי הנימנונים לא ידעו על פי רוב קרוא עברית בלי נקודות, כי גם ההורים לא ישימו לב כי ישננו על למודיהם העברים, ודי להם כי עד שנת העשר, ולכל היותר עד שנת השתים עשרה, יבא מורה עברי לביתם, ללמד לבניהם תורה כולה על רגל אחת. לכן תלמיד בית הספר היודע עברית הוא אחד ה"פלאים". אבל גם הצעירים הכלתי מבקרים בבתי הספר הבינונים לא ידעו ידיעה הגונה בעברית וספרותה, כי אין סדרים בלמודיהם, וגם כאשר ילמדו עד שנת השלש עשרה או הארבע עשרה לא יראו ברכה בלמודם, כי חדרים מתוקנים לא ימצאו כי אם אחדים, ורוב המלמדים ילמדו בלי משטר וסדר, וישיבו תלמידים רבים אשר אין זוננם עולה יפה בכשרונותיהם ובידיעותיהם, ורוב המלמדים לא ידעו גם בעצמם את השפה ודקדוקה ודרכי הפרגווא, ולעתים לא רחוקות יתחיל ילד קטן, כבן שבע או שמונה, ללמוד "ישעיהו" או "ירמיהו" טרם יבין פסוק מ"הושע", רק מפני שיתר התלמידים כבר גמרו (אם כי לא ידעו) נביאים ראשונים. ואין חולה על זה ואין שם על לב, לעשות תקונים מועילים בחנוך.

וגם כאשר לפעמים רחוקות יצלה בידי המורים, כי תלמידיהם ירכשו להם ידיעת

השפה ודקדוקה, לא יוכלו להשתלם בידיעת הספרות העתיקה והחדשה, כי עתותיהם נתונות להלמודים הכוללים, אשר נחיצותם ירגישו ביותר, ויתרגלו לקרא בשפת המדינה וספרותה. מלמדי "תלמוד" הולכים ומתמעטים, כי מעטים הם החפצים להתלמד, ורק מבני עניים — אשר מהם תצא תורה בכל עת וזמן — ימצאו הממיתים את עצמם באהלה של תורה וילמדו בבתי הישיבות (אשר לא רב עתה מספרן). ובעלי הכשרונות יאכלו לחם צר ומים לחץ ולא יחדלו מללמוד, וגם מלמודים הכוללים לא יניחו את ידיהם, אף כי בענים לא יוכלו לשכור מורים, וידיעותיהם בלי משטר וסדרים, ככל המתלמדים מעצמם. בערי מצער כבר הדלה השנאה להשכלה כללית, והכל מודים בנחיצת ידיעת שפת המדינה, אבל כאשר כי ברוב הערים האלה אין גם בתי ספר ל"מתחילים", ולשכור מורים הגונים לא יתנם מצבם החומרי, לכן רב יושביהם אין השכלתם מגיעה אלא עד כדי לכתוב "כתבת" ו"שטר חוב" בשפת המדינה, ועוד איזה ידיעות קלות. בערי המחוז, אשר יש שם "בתי-ספר מחוזיים" וגם בתי ספר למתחילים, ישתלמו בני הרוד הצעיר בידיעת שפת הארץ לדבר ולכתוב בה, וראשית למורים, כבני הערים הגדולות. בכלל, בערים שיש בהן בתי ספר למתחילים רב מאד מספר מבקריהם מכל מפלגות עמנו.

בלמודים העברים, בידיעת השפה ודקדוקה, עוד נופלים הם מרעיהם בערים הגדולות. רק בעל כשרונות מצוינים יצא מן ה"חדר" וידיעת בית רבו בידו, ורובם ככלם לא ידעו אחרי כן גם ידיעה קלה בכתבי הקדש ולכתוב שתיים שלש דלתות בעברית. ילדים בעלי כשרונות בינונים, ולפעמים גם משוללי כשרונות, יחלו ללמוד נמרא בהיותם כבני תשע, אם גם לא ידעו לקרא בלי נקודות, ולא יתחילו ממסכת "ברכות", אשר יש שם עניני אגדה המושכים את הלב, כי אם סדר נויקין¹). והמלמדים ספים להם כתורא ב"שור שננח את הפרה", וגם בזה לא ישמרו את הסדר, כי פעם יתחילו פרק במסכת זו, ופעם במסכת אחרת, וגם התלמידים שונים הם, ואין זוגם עולה כלל, לכן יצאו ריקים מכל.

אחרי כלות ימי למודי הנער, בערים הגדולות ידאגו ההורים לעתידות הבנים; העשירים ישלחום לבתי הספר הנבדחים ללמוד חכמה המחיה את בעליה, ואלה אשר לא יוכלו לעשות זאת יתנום ללמדם אומנות או לשרת בבתי מסחר, וכדומה, כל אחד לפי כחו; — ובערים הקטנות על הרוב הבנים "תועים בדרכי החיים". לא יען המלאכה מאוסה עליהם ולחרפה היא ללמוד אומנות, כי אם יען חיי בעלי המלאכה שם חיי לחץ, ולו היתה המלאכה מעשרת את בעליה, אז לא היה זכר ל"היחוס המדומה", וכל בנינו היו למודי אומנות.

חנוך הבנות, בנוגע להשכלה כללית, מתנהג כחנוך הבנים, אם כי באיזה שנויים, כאשר ידרוש טבע הדבר, ובנוגע לחנוך עברי, רק יחיד סגלה הם המלמדים בנותיהן עברית. בערי המחוז, אשר יצאו מכלל "ערי מצער" ולכלל "כרך" לא באו, רב מספר המתלמדות שפת עבר, יען אין שם בתי ספר לבנות בלמודים כלליים, ובערים הקטנות אין להן לבנות לא ידיעות כלליות ולא עבריות, וכל "השכלתן" היא — לקרא ספורים בורגן המדובר, אשר לא יועילו לצרף את מדותיהן, ובכל זאת לא נופלות הן במסרן

¹ המנהג הזה, להתחיל מסדר נויקין, כבר שורר אצלנו מימים רבים, וגם באשכנז, לפני שתי מאות שנה התנהגו כן, והגאון בעל "חות יאיר" (בתשובתו סי' קכ"ג) עמל להראות מגרעות סדר הלמוד ההוא ולהנחיתו שם סדר אחר נאות מאד, אך דבריו לא עשו פרי. גם להגאון מווילנא ז"ל, אשר דבריו קדושים מאד בארץ הזאת, לא שמעו בדבר סדר הלמוד אשר התוח בדרך נאותה, מן הקל אל הכבד.

מרעותיהן בערים הגדולות, ואדרבא, רגש המוסר על הרוב משתמר יותר בערים הקטנות, גם עין ההורים צופיה שם יותר על הליכות בנותיהם.

ג. מוסדות החסד והצדקה.

מאז מעולם הצמינו בני עמנו במדת החסד והרחמים, ו"ישראל רחמנים בני רחמנים" היה לפתגם שגור בפי כל. למרות ענים ומרודם של בני עמנו בליטא רבו שם עד מאד מוסדות שונים וחברות לאין מספר, אשר מטרות רוחניות לכלן. גם העני הלוחם מלחמת קיומו חבר הוא לאיזה חברה, וכאחד מצרכיו העקריים תחשב זאת בעיניו. חברות שונות, ממפלגות חייטים, סנדלרים ויתר בעלי המלאכות, יש רבות מאד, ומטרת כלן להקבץ ביום השבת ולשמוע "מוסר", "חומש", "חיי אדם", "קצור שלחן ערוך", מפי רבם, אשר ילמד להם בשכר. וכמו כן יהויקו בכספם הרל את בתי הישיבה השונים ותלמידיהם ותומכיהם בחדרים הלומדים בבתי מדרשות שונים, בפרוטותיהם וארוחות הנם בימי השבת, וכזה הם גותנים שארית ותקומה להמעשים הממיתים את עצמם באהלה של תורה, ואשר סוף סוף רק מהם תצא תורה.

למוסדות הכלליים, בתי חולים, בתי זקנים, ויתר צרכי-העיר הרבים, וכמו כן להחזיק מורי הוראה, דיינים וכו' — יוקח ממכס הבשר, מ"קפת הצדקה" ומעובונות איזה עשירים אשר הם ל"קרן קימת". אבל מלבד אלה ישנן חברות-צדקה שונות, המתקימות מצדקה פרוטה לפרוטה, על ידי מאספים שונים. גם נוסדו עתה (לא בכל הערים) "בתי תמחי בוזל" לעניים, ויביאו תועלת מרובה להעניים אשר לא ימצאו בפרוטתם לאכול מאכלים בריאים.

ככלל רב מאד מספר התובעים. מלבד חברות ועניים, יהיו גם המחברים על הפתחים ב"חבוריהם", ועל הרוב לא ישיבו את פניהם ריקם.

מוסדות הצדקה מסורים הם על פי הרוב בידי העשירים הנאורים, ולפעמים גם בידי אנשים אשר אין הדבר נוגע ללבם כלל, ורק שמם יקרא עליהם... גם בתי "תלמוד תורה" בידי הנאורים המה, לכן לא יפלא, כי לא ילמדו שם "תורה", והתלמידים כשבאו כן יצאו.

בערים הקטנות לא ימצאו מוסדות גדולים לחסד וצדקה, כי מלבד אשר לא יוכלו לבנותם, לא יוכלו גם לכלכלם, יען לא יקבלו ממכס הבשר; אבל לפי הערך פעולתן רבה מאד בעניני חסד וצדקה. ישנן ערים אשר מספר יושביהן לא רב, והן מכלכלות כעשרים ויותר בחורים לומדי תורה, וביתם פתוח בכל יום לעניים המחזירים על הפתחים ול"גבאים" המקבצים בשביל "העניים החשובים", בשביל חולים עניים, יולדות עניות, הכנסת כלה, ולו יפסחו על בית איש אשר מצבו הרע נודע להם, ימיטו קלון עליו. וכל זה מלבד הצרכים הדתיים המוטלים על כל קהלה וקהלה: עצים להסקה ונר למאור בבית הכנסת, שמש, שיץ, רב, קמח פסח וכו'. ובערים אשר "אנשי צבא" יחנו שם, יאכילום "מאכל כשר". ובכלל כל אחד יתן יותר מכפי כחו.

ד. הרבנים והרבנות.

מעט אשר נתמעטו לומדי תורה רבו הרבנים, ותחת אשר לפנים היה על הקהלות לבקש רבנים, עתה יבקשו הרבנים את הקהלות, כל קהלה שבעה רבנים — האיך זה מן

הנפלאות? אמנם כן, האיש אשר לא ידע את המצב הסוכך, בשמעו כי ככל עבר ופנה ימצאו רבנים צעירים המבקשים איזה משרה, יאמר כלבבו כי "אתכשר דרא" בלמוד התורה, כי מתי היו רבנים במספר רב כזה? אבל היודע את המצב האמתי יתעצב על הירידה הרוחנית הזאת, אשר יד הזמן חוללה.

לפנים היתה ה"רוחניות" עומדת אצלנו במדרגה הראשונה, ואחריה ה"חומריות". יאמרו מה שזאמרו על ה"כבוד", אך האמת נתנה להאמר, שאם איננו עובר את הגבול הנאות יביא ברכה להתפתחות הרוח, בלי ידיעת התורה היה האיש להרפה ולא הועיל לו כל כסף; לכן כל איש אשר היתה היכלת בידו היה מניח כל אומניות שבכולם ומלמד את בניו תורה, מבלי שים לב מה יהיה; והצעירים בעלי כשרונות, גם מבלי לחלום על אדות הרבנות, למדו למען לא יהיו להרפה, וגם ידעו כי "מתן שכרם בצדק", כי בעלי הון יקחו אותם לחתנים ו"ארוחה" תנתן להם על שלחן חותנם שנים רבות, ובכה, מבלי לדעת את עמל החיים, ישב הצעיר על התורה ולא ידע דבר חוץ מדי אמותיו, ורק כאשר למד וידע חלק גדול מן התלמוד והפוסקים, אז הרהיב עו כנפשו לבקש תעודת הסמיכה, וגם אחרי השינוי זאת לא מהר לסוכב בערים שונות לבקש "משרה", כי אם הוסיף ללמוד, וכאשר נודע שמו בערים מסביב, ואחת מהן נצרכה לרב, ומפני עניוה לא יכלה לקחת לה רב אשר כבר כהן בעיר אחרת, שמה עיניו בו ונתנה לו "כתר הרבנות", ואם כי מחיתו היתה דלה וצרה, אבל היה שוקט על שמריו, ומוכרח היה להסתפק במה שיש לו. ועתותיו היו בידו, והתלמוד היה שעשועיו, כל הימים גם הלילות, ואחרי עבוד איזה שנים, יש אשר הצליח להשיג משרה יותר כבודה, ורבים מאד אשר ההצלחה לא האירה להם פנים, וגם בהיותם גדולים בתורה, נשארו בערים הקטנות עד יומם האחרון, והתורה היתה להם "התענוג היחידי". אלה הם בעלי הכשרונות המצוינים, — ויתר האברכים, אשר במשך ימי ארוחתם למדו גם המה, לא ירדו להתחרות עם רעיהם הטובים מהם, יען ידעו כי היא לא תצלה; לכן רובם לא החלו ללמוד "פוסקים", למען השיג תעודת הסמיכה, ובצאתם לחיות ברשות עצמם היו לסוחרים, והעניים היו ל"מלמדים", אשר נדרשו מאד בעת ההיא, כי לשלשה או ארבעה בתי אבות היה "מלמד" מיוחד, כי אין עשיה, אשר לא נתן את בניו ללמוד "תלמוד", מבלי הביט אם הם מוכשרים לזה או לא, ועל כן הכל היה כא על מקומו בשלום.

עתה לא כן הדבר. רוב הצעירים בעלי הכשרונות, הנתונים ללמוד התלמוד, ידאגו בעצמם לעתידותיהם; לא נכחד מהם, כי אבות עשירים יבקשו עתה לבנותיהם אנשים אשר דרכם בחיים כבר כבושה לפניהם, ולא יסתפקו עוד בכבוד התורה כלכד, ואם יסתפקו האבות, לא יסתפקו הבנות עצמן, לבקש משרה אחרת בחיים לא יוכלו, מחסרון אמצעים, ובאין דרך אחרת, מוכרחים הם לעשות תורתם למקור פרנסתם ותחת תלמוד ירכו ללמוד פוסקים, כדי שידעו להורות ולהיות רבנים. והאבות אשר יקחום לבנותיהם, לא נכחד מהם כי מצב המסחר לא טוב, ובכסף הנדה לא יוכלו לבנות להם בית ולהשיג מעמד בחיים, וכל תקותם, כי יהיה החתן במהרה לרב בישראל, גדולי הורגו. המסמיכים אינם מעמידים את הדבר על שורת הדין, ואינם מסוגלים להשיב ריקס פני הכא להסמך, גם כאשר ידיעתו מעטה ודלה, ולפעמים הם מסמיכים על "האמונה" בלבד, לאמר: כי הם מאמינים לו להאברך, שלא יקבל על עצמו "משרת הרבנות" טרם יוסיף ללמוד, ועתה למה ימנעו ממנו את הטוב לשמח את אשתו והותנו? — וכאשר תכלינה שנות "הארוחה", והוא יודע אל נכון, כי בלי תחבולות לא יוקח לרב באיזה עיר, הלא מלחמת הקיום דורשת

מאתנו להשתמש למטרתנו בכל מיני תחבולות. לא רק בהיתר, כי גם באסור. לפזר „כסף הגדה“ לבעלי בתים נצרכים בתור „שוחד“¹ — הוא ממעשים בכל יום. לכן מתקבלים עפי' רוב רבנים צעירים, לא יען כי העם ימצאו בהם חפץ, על כי ידעו להלך לרוח הזמן, כי אם יען אשר הם בקיאים במיני תחבולות הרבה, וכסף הגדה אתם. ובין הרבנים הצעירים עצמם, המתחרים איש את רעהו, יצליחו תמיד אלה אשר יחסר להם רגש הכבוד והכל ישר בעיניהם; ומעשים שהיו ויהיו, כי יעמדו שני אברכים על הבחירה, אחד אשר מלא כריסו בתלמוד ופוסקים, גם יד לו בדיעות אחרות ובעל מדות, והשני עוד טרם ידע גם להורות „הלכה למעשה“ והשיג תעודת הסמיכה על „האמונה“ וגם שמועתו רעה. — וזה האחרון יצליח, יען אשר ידבר גבוהה ויפור אבק בעיני הצבור, גם יש אתו „מכתבי תהלה“ ממפורסמים, ועם זה „מתן בסתר“, ולומדי העיר העניים צועקים ואינם נענים, כי הבחירה מסורה בידי התקפים, עוי פנים, אשר יקחו להם בחוקה קרנים; ואם הרב הצעיר יודע לעשות מטעמים להמון עם בדרשותיו, או על כפים ישאוהו, כי ההמון הגם לא ידע לבחון תוכן הדרוש ודי לו בקול נעים ואיזה דברי הלצה, אשר לחכמת יחשבו בעיניו. ואולם אף כי הצעירים מצליחים בהתחרותם עם הוקנים, אך לא יכדו על פני העם כהרבנים מבני הדור הישן, שפיהם ולבם שוים; ידיעתם אמנם בהשכלה מעטה מאד, ועל פי רוב לא ידעו לדבר גם מלים אחרות בשפת המדינה, ורבים הם אשר לא ידעו כתוב עברית כהלכתה, אבל כל מעשיהם באמת ותמים, אין אשר יחשרם בצביעות, ועל פי רוב הם מבינים את רוח הזמן ומתאוננים על אשר לא למדו מנעוריהם את שפת המדינה, והפצים מאד, כי בניהם ילמדו את השפה הזאת ולא יהיו כאלמים עלני לשון; לכן, כמובן, יבינו הרבנים הצעירים בשפת המדינה אם מעט אם הרבה ולא יבושו בדברם עם הפקידים מבני עם הארץ. גם בספרות העברית החדשה ידעו ידיעה הגונה, אך לעמת זה ידיעתם מעטה בספרות התלמודית, כיהוד במקורות הראשונים, ולכן לפעמים מבלי

דעת הם מחמירים יותר מן הרבנים אשר נתחננו ברוח דור העבר.

הכנסות הרבנים שונות הן, ובכלל רופפות מאד. בערים הגדולות הן מקופת ה„צדקה הגדולה“, ויש „דיינים“ אשר עקר פרנסתם הוא מכל דבר ריב, ותחת אשר אנחנו היינו הראשונים אשר קבלנו את התורה „מה אני בחנם אף אתה בחנם“, אנו נופלים עתה בזה מיתר העמים, שבהם שופטי השלום לא יקבלו כסף מהנקראים לדין. — בערים הקטנות הכנסות הרבנים הן מממכר מלה, שמרים, וכדומה, וכמו כן מהכנסות צדדיות, משכר „דיני תורה“, ועוד, דבר הממעט את כבוד הרבנות בעיני העם. לפני שרר המנהג לקבל שכר גם מ„שאלת הריאה“, או את ה„לשון“ מן הבהמות הנשחטות; אך עתה כבר חדלו הרבנים לקבל „לישנא בישא“, וזלתי במקומות מעטים מאד, אשר אין הקומץ משביע, ומקבלים למרות רוחם, כי יבינו כי לא טוב הדבר.

עוד מגרעת אחרת שוררת בסדרי הרבנות, היא ה„ירושה“. הכל יודעים כי אין התורה נקנית בירושה, אבל בכל זאת מדת הרחמים גוברת. רב עני ישאיר לאנחות אלמנה ויתומים קטנים, וכנו או חתנו הוא „מוסמך“, לוא גם יש גדולים וטובים ממנו. — מי זה

¹ המחלה הזאת היא נושנה, ובפולין לפני מאה שנה היתה עוד באופן יותר מכוונה, כי קבלו כתר הרבנות על ידי ה„פריץ“, אשר ידו היתה בכל, עד כי אחד מגדולי הרבנים (בעל „גבעת שאול“) יתפאר בהקדמתו לספרו, כי לא נחיה לרב בעיר לאטוא בעזרת ה„פריץ“. וכן התאוננו עוד רבים מגדולי הדור ההוא על אשר „יד גוי באמצעי“, אך בליטא לא היתה יד האדונים שלטת כל כך, ולא ידעו מכל תחבולה עד העת הזאת.

אשר יוכל להתאכזר ולאמר: "יקוב הדין את ההר"? על כן לא יוכלו בעלי הכשרונות המצוינים להשיג משרה הראויה להם, ורבים אשר אין עמדת הרבנות הולמתם כלל הם לרבנים בערים כבודות, ושורת הדין לוקה. ביחוד שורר מנהג הירושה בערים הגדולות; ולעתים לא רחוקות תולד מחלוקת שלא לשם שמים, ושם ישראל יתחלל בישראל ובעמים. ובימים האחרונים חוזן בלתי נפרץ הוא, שיקובל רב באיזה קהלה בלי פרץ וצוחה.

ה. הספרות העברית ופעולתה.

כי רבו היום הקוראים עברית — עדים המה הספרים הרבים היוצאים לא על ידי מחבריהם, כי אם על ידי בתי מסחר הספרים; אך מי המה רוב הקוראים, האם מאלה אשר נתחננו על ברכי דור העבר, או מבני הדור הצעיר? זאת היא שאלה אשר יכבד מאד להשיב עליה תשובה ברורה. אך בכלל נראה כי בין אלה אשר סגלו להם שפת המדינה מעטים מאד החותמים על מכתב עתי עברי, אף כי יבינו עברית ומתימרים באהבת עמם. החותמים על מכתב עברים רובם הם מאלה אשר ידעו עברית יותר משפת המדינה, והחדשות והדיעות הכלליות נכבדות בעיניהם מן המאמרים הנוגעים לשאלות הפנימיות בחיי עמנו. ועל כן יש לדאוג מאד כי יתמעטו קוראי עברית גם בארץ ליטא. כי הכל הרגישו עתה בנחיצת ידיעת שפת המדינה, גם בפנות החשכות, ולומדיה מתרכיבים מיום ליום, והעתונים בשפת הארץ מלאים על כל גדותיהם חדשות שונות והם כוול גדול, ולמקרא עתונים וספרים שונים בדיעות כלליות ימצאו בכל עיר בתי עקר, ולא לספרותנו להתחרות עם הספרות הגדולות והעשירות. אולם דבר אחד נותן תקוה טובה בלבנו, והוא מה שנתעורר עתה ביותר — לרגל התנועה הלאומית — החפץ ללמוד עברית, ועלינו להשתמש בשעת הכושר, לעורר את הרעיון הזה, ולהבין בינה את העם, מה רב ערך למוד השפה העברית לידיעת היהדות, כי בזה תלויות עתידותינו.

קוני ספרים מעטים הם, לפי ערך הקוראים, כי רובם מצבם החומרי ברע הוא, ואלה אשר היכלת בידם על פי רוב אין הספרות העברית נוגעת ללבבם וגם בזויה היא בעיניהם על אשר איזה מחברים דופקים על דלתותיהם. ורק יחידי סגולה יקנו ספרים ומכ"ע בכסף, יען יחשבו את הספרות לצורך רוחני עקרי, הררוש לקיום העם, אשר גם הם מעצמיו.

חוקרים המקדישים את עצמם לחכמת ישראל כמעט אין, אם כי המקום מוכשר לזה מאד. כי יודעי הספרות העתיקה במקורה יש בליטא שכס אחד על יתר הארצות, וגם בית עקד יש בה¹, אוצר גדול מספרים עתיקים וחדשים, ובו גם ספרים אשכנזים רבים הנוגעים לחכמת ישראל. אבל הסבה מובנה לכל, כי המוכשרים להקדיש עצמם לחכמת ישראל הם עניים מרודים, ועבודתם זו לא תתן להם אף לחם צר.

פעולת הספרות על החיים, אם כי אין רשומה נכר כל כך, בכל זאת אין לכחד, כי הרבה עזרה גם היא לשנוי המצב אשר נראה בחיינו במשך השנים האחרונות.

¹ עד כמה לא תחשב הספרות לצורך עקרי, נוכל להבין מזה, כי בעיר היותר גדולה בליטא, עיר מלאה קוראים רבים, לא יגדילו את בית העקד, היחיד והמינודת בכל הארץ, בספרים חדשים, למען יהיה מקום בו לחוקרים גם לימים הבאים. והספרים האשכנזים הנוגעים לחכמת ישראל יתגוללו בכית איש פרטי, מחסרון בעל רגש אשר ישתדל בדבר, להבואם למקומם הראוי!

המלמדים את בניהם שפת עבר ודקדוקה רבים מאד. קנאים קיצוניים הולכים ומתמעטים; הצעירים, גם מבני היראים, אינם לובשים בגדים משונים מיתר יושבי הארץ. ואין מי אשר יודק עמהם ב"ערקתא דמסאנא"; דואנים לעתידות בניהם ירבו מיום ליום; משתמטים מעבודת הצבא הולכים ומתמעטים; ובכל אלה וכן ביתר התקונים השונים שנעשו בחיינו לקחה הספרות חלק גדול.

גם בדבר "חבת ציון" הועילה הספרות העתית לפרסם בין העם את הרעיון וערכו הנכבד, אבל עד היום לא הצליחה שתהא פעולת הרעיון ניכרת באמת בחיי עמנו בליטא. לא כל "החברים", אשר נדבותיהם כתובות בספר החשבונות מדי שנה בשנה, הם "חובבי ציון". הן טבע עמנו להיות מן הנתבעים ונותנים, ורבים הם מאד אשר לא ידעו מה היא "חבת ציון", ונהיו ל"חברים", יען לא יכלו להשיב את פני המורשים הנכבדים. וקשה לקוות כי "מתוך שלא לשמה בא לשמה", כי דבר כזה הנעשה מבלי ידיעה קודמת אינו אלא כמעשה קוף. ובערים הקטנות מעטים המעוררים, העושים נפשות להרעיון הנעלה הזה, וגם "קערות" בערב יום הכפורים לא יעמידו כי אם באיזה מקומות, והנותנים אינם יודעים על הרוב למה הם נותנים, ואין הבדל בעיניהם בין "קערה" זו לכל שאר ה"קערות" הרבות העומדות לפנין בעת ההיא.

זאת היא התמונה הכללית מחיי "היהודים והיהדות בליטא" עתה. בפרטיה יש ויש אמנם להוסיף עוד הרבה מאד; אבל גם בכללה, כמו שצירתיה פה, דיה להראוב לב כל איש אוהב עמו ולעורר בו מחשבות מעציבות מאד . . .

ליטאי.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן.

טו.

אודה ולא אבוש, כי מיום שקראתי ספר "שיבת ציון" ירד כבודם של רבני הדור בעיני מאד. "לא נוכל" ("non possumus") הנאמר בשפה ברורה ויוצא מלב טהור חביב עלי הרבה יותר מדברים המשתמעים לחרי אפי, שאין בכחם אלא להעיד על בעליהם, כי יחסר להם העוז המוסרי לשאת ביד רמה את הדגל המסור להם ושטירתו עליהם . . .

בגלוציא קרה לפני זמן מה המקרה הזה: חברת ח"צ שם, שמרכזה בעיר טרנוב, בחרה לה לגזבר את אחד מעשירי העיר הזאת, איש חסיד, והוא קבל עליו המשרה. לאחר ימים נודע הדבר לאותו "הרב הקדוש" שהעשיר הזה נשמע לו, וגזר עליו במכתב שיחפטר ממשמרתו ויודיע גלוי כמכ"ע "מחזיקי הרת" כי דבר אין לו עם החברה. העשיר עשה כמצות קדושה וח"צ נבוכו. מה עשו? השיגו העתק ממכתבו של הרב "הקנאי" ופרסמוהו בדפוס, כדי לגלות קלונו ברבים.

ולעמתו פרסמו מכתב מרב אחר יודיע בגלוציא, הנותן צדק לפעלה של החברה, והכשר" על חבת ציון בכלל, באותו הנוסח היודיע לנו מתוך הספר הנזכר, וכשקראתי שני אלה המכתבים זה אחר זה, הרגשתי בלבי, כי למרות רצוני מכבד אני את הראשון, המחקרים נגד בעלי בריתי, יותר מן השני המתפשר עמוס. הראשון הגיד בפה מלא, כי מתנגד הוא למעשי החברה מפני שני טעמים: מפני שקבוצ ממון לישוב החדש יכול לגרום היוק לקופת החלוקה, ומפני שהשמועה עוברת כי יש מן הקולוניסטים שאינם מודקדים במצות; והשני הצהיל פניו אל החברה ודבר דברים טובים ו"מתוקים" על הישוב החדש, אלא שבתוך הדברים הבלועי בניעומה, כי הדבר מוכן מאליה, שמעשי החברה לא יזיקו לקופת החלוקה ושהקולוניסטים העתידים להתישב בא"י על ידה יהיו מודקדים במצות ככל יראי ה' שבגלוציא. . . והאמת דורשת להוסיף, כי חברינו הנכבדים שם לא הראו אף הם אומץ רוח במדה יתרה, ותחת להודות לדברי הראשון ולאמור "אעפ"כ" הרכינו כראשם לדברי השני ואמרו "אמן" . . .

ואולם היו ימים גם לי ששמעתי לישועה בעזרת הרבנים. רב אחד ראיתי עולה על הכמה ומפיק לשלום ואחזה בשם חבת-ציון בדברים היוצאים מן הלב ונקיים מכל "התחכמות" — והאמנתי שעוד חברים הרבה לו, אלא שלא הגיע עוד זמנם להגלות⁽¹⁾. מן הפרט דנתי על הכלל, שאון הרבנות מקברת בהכרח את הרגש הלאומי הפשוט, "החלוני", ואפשר לו לרב להיות תמים באמונתו ומסור לתורתו בכל נפשו, מבלי שימנעוהו זה מלהרגיש עצמו בתוך חוג לאומי יותר רחב, המקיף את האומה כולה ומאחד כל כחותיה בעבודה אחת למשרה אחת. אבל במשך הזמן הביאוני מקרים שונים לידי הכרה, כי "הפרט" הזה לא היה אלא אחד מאותם החיוניות הבודדים הנראים לפעמים במהלך החיים ההיסטוריים, שקשה מאד למצוא את הקשר בינם ובין השאר ולהבין סבתם ואופן היותם, ועל כן אין דנים מהם גזרה שוה . . . ביחוד הוברר לי הדבר הזה עתה, בקראי את ספרו של הרב ז"ל שיצא באלו הימים⁽²⁾. הספר הקטן הזה, אם נשפמחו לפי ערכו הספרותי וההגיוני, נמצא אולי כי צדק בן המחבר, הגאב"ד דוואלקאוויסקי, העומד בפתח הספר ומבקש "סליחה ממועלת נשמת אדוני אבי", על כי לא הקדים להוציא את החבורים שהשאיר אחריו "כמושא ומתן של הלכה אשר להם משפט הבכורה" ותחת "כל אבני קודש הללו הנתונים בבית גניזת", הוכרה, מפני "המצב הממונני", להוציא ראשונה ספר כזה, "אשר לא לכבוד גדולת תורתו" הוא. כי אמנם, סגנון הספר הזה וסדרו עניניו ומהלך רעיוניו אינם מעידים על כשרון ספרותי ובקיאות בדרך הרצאת דברים עיוניים לפי קשר המחשבות והשתלשלותן זו מזו. יש שהוא מודג מענין לענין בלי קשר נאות, פותח בזה ומסיים בזה, מתחיל בשאלה ואינו מישלים תשובתה, כופל ומשלים רעיון אחד במקומות שונים שלא לצורך, מאריך במקום שראוי לקצר, וכדומה. ומן הצד הזה אולי באמת יותר נאה היה "לכבוד גדולת תורתו" להוציא ראשונה את פלפוליו בהלכה, שמהם אין דורשים לא סגנון ספרותי ולא קשר טבעי וסדר הגיוני, ומה לדידן הוה מומא לדידהו לא הוה מומא. אבל מי שיקרא את הספר הזה, כמוני, רק בכונה להכיר ולהבין מתוכו את נפש המחבר, הוא, כמדומה לי, יסכים לדעתי, כי חייבים אנו להודות ל"המצב הממונני" של הרב המו"ל, אשר הביאהו לזכותנו ראשונה במחברת הקטנה הזאת וגם להוסיף בראשיתה (בודאי בשביל שלא יטעו לדון מקטנותו של הספר על המחבר) תולדות מר אביו ולשלב בהן איזו ממכתביו ודבריו ששמעו מפיו, המשלימים לפעמים מה שחסר בגוף המחברת להבנת השקפותיו של הרב ז"ל והלך ורוחו.

מתוך המחברת הזאת אנו למדים, כי ר' מרדכי עליאשברג היה "לאומי" אולי יותר ממה שהאמין הוא בעצמו. חפץ הקיום הלאומי — או בלשונו: "הבח הפנימי להעמדת הלאום" (ע' 39) — הוא בעיניו הסבה הראשונה להזיונות תולדתנו, המונחת ביסוד כל חיינו ההיסטוריים ומניעה את העם לעשות מעשים ולקבוע לו מנהגים הנאותים לקיומו, "אם בכונה אם גם שלא בכונה" (ע' 60). ועל כן גם בשאלות חיינו כהוה הוא מביט תמיד אל היסוד הלאומי הזה ואין לו אלא קריטריון אחד לשפוט על פיו כל תקון וכל שנוי: עד כמה הוא מועיל או מזיק לקיום האומה ואחדותה. בכל תקופת הגלות הארוכה רואה הוא רק המושך החיים הלאומיים, שלא

⁽¹⁾ עיי' מאמרי "רבי מרדכי עליאשברג", על פרשת דרכים ע' 82 — 88.

⁽²⁾ ספר שביל הזהב, ישא ויתן בשאלת הזמן . . . חובר מאת הר"ג . . . מוהר"ר מרדכי עליאשברג, ווארשא תרנ"ז.

נפסקו בהפסק החיים המדיניים, כי אם שנו צורתן לפי השתנות התנאים החיצוניים. "הכח הפנימי להעמדת הלאום" שבהיות ישראל שריוס על אדמתם התרכו באהבת הארץ הלאומית, אשר בני העם מסרו נפשם עליה והגיבו על חירותה בגבורה נפלאה, — הכח הזה עצמו ברא אחרי כן, כשגלו ישראל מרכז לאומי אחר, "ארץ-חיים רוחנית", שגם עליה נלחם העם "ברוח גבורה כאריות" "הרגו איש את אחיו ואת רעהו", וגם את פי המורים לא שאלו אם כתורה עשו אם אין" (ע' 60). כי לא החפץ לקיים מצוה דתית הביאם לידי כך, כי אם חפץ הקיום הלאומי. "את נשותיהם ואת בניהם ובנותיהם הקטנים שחטו כאילים וכבשים בלי חמלה, למען לא יפלו שבי ביד אויב ויבדלו מקהל ישראל ונוספו על שונאינו (ע' 38). והשאיפה הפנימית הזאת לקיום האומה היא שהולידה ג"כ מנהגים שונים שבהשקפה ראשונה נראים כמתנגדים גם להשכל הברוא וגם להתועלת הפרטית של אישי העם וגם למצות הדת, כמו למשל, נשואי קטנים וקטנות, דבר שאין הדעת סובלתו ואין הדת מסכימה לו והוא "מרבח עניות ישראל לאין חכמות". אבל הקיום הלאומי דרש כן מאבותינו, "להרבות זרע ישראל בכל מאמצי כח". "בשנות רעה, אם היו ממתנים לאיש עד יגדל ויתבשל כחו ושכלו, האם היה נאות ברצון נפשו להעמיס עול רחיים על צוארו בעוד הוא עומד בכל יום בפחד?" (ע' 39). ועל כן דחה "הכח המעמיד" שבלב האומה את מוטת הפרט מפני קיום הכלל, והאבות העמיסו עול חיי המשפחה על ילדיהם הקטנים, ולא שאלו את פי הרבנים אם מותר לישא אשה קודם שיטע כרם ויבנה בית" (ע' 38). גם "מה שמנעו מבניהם למורי חול", לא היתה הסבה האמתית לזה שנאתם את הדעת והיותה נחשבת בעיניהם כצרת הדת; אדרבא, "ידע ישראל כי אם חסר לנו מידיעת העולם הרי אנהנו כבעלי מומים"; אלא שהקיום הלאומי דרש גם את הקרבת הזה מאבותינו, שיעשו את בניהם "לבעלי מומים". "כי אלולי היו מלמדים את בניהם כל חכמה ומדע, אז אחרי כן, כאשר היו מוצאים הדלת סגורה בעדם ליהנות מפרי חכמתם, היו עומדים בנסיון גדול להאבד הצלחות גדולות. היחזק לכם?" (ע' 40).

מתוך העיקר הזה יצאה לו להרב גם השקפה אוריגניאלית על הרבנות ותעודתה. חפץ הקיום הלאומי התרכו בגולה ב"הארץ הרוחנית", בחבת התורה, ותחבה הזאת הולידה את הרבנות, לא להספקת הצורך המעשי הדתי, להורות הנראה, כי אם לרגלי צורך יותר גדול, לאומי: להיות כעין "סימבול" חי על חבת העם לארצו הרוחנית ולשאת דגלה בתוכו ביד רמה. ועל כן, בזמן שגדולה היתה חבת העם אל התורה גדל בעיניו גם ערך הרבנות וכל קהלה השתדלה שיהיה רב גדול שוכן כבוד בתוכה, אע"פ שלצרכיה המעשיים, לדון ולהורות, היתה יכולה להסתפק גם בקטן ממנו. ולהפך, כשאנו רואים בזמן הזה כי ירד כבוד הרבנות, ומעטות הן הקהלות החשובות אשר יאבו לפאר עדתם באיש מוצין וגדול בתורה שיהיה אלק לראשם". אלא מסתקנים על הירב במורו-הוראה ודיינים פשוטים, — אין זה אלא מפני שחבת התורה בלב העם ירדה הרבה מעולת אחרות; הצורך הלאומי, לרוסם כבוד ארצו הרוחנית, אינו מורגש לו עוד, ולא נשאר אלא הצורך הפרטי, המעשי, לדעת את האסור והמותר ע"פ הדת; הרבנים אינם עוד איפוא בעיני העם נושאי הדגל הלאומי, כי אם בעלי מלאכה דתית, ועל כן אינו מתכבד עוד בכבודם ואינו מחזר אחר אנשים גדולים למלאכה זו, שיכולה להעשות גם ע"י קטנים. זה הכלל: "בתהרותומות התורה תרום הרבנות נושאת דגלה לעמתה, ובררתה ושפלותה תרד גם הרבנות ותשפל לעמתה" (ע' XIV).

על פי השקפה זו מוכן הרב, כי הרבנות האמתית, נושאת דגל האומה, אינה יכולה למחול על כבודה ולהכנע מפני מי שיהיה. הרבנים האמתיים הם, לדעת הרב, ראשי-העם המכעיים, מוגי ארצו הרוחנית, וכל הפרנסים והמנהיגים מחויבים להיות כפופים להם, ולא להפך, כמו שבאמת היה הדבר נוהג לפנינו, בזמן שהרבנות הלאומית היתה קיימת. וכשפנתה חברת "מרב השכלה" בארצנו אל הרבנים בבקשה שיעמדו לימונה, כתב הרב ד"ל לבנו: "מה תניד לקול הקריאה של חברת מרבי השכלה הקוראים לרבי ישראל להתאחד עמחם? זכרון לרור ראשון, כאשר היה ועד ארבע ארצות. . . אבל, בני חלוק גדול ברבר. ששם ישבו גדולי הדור בראש והם קבלו וחלקו מכוודם להגבירים להתאחד עמחם. . . וגם היו הגבירים ועד הפועל והמקיים אשר יצא מהרבנים. . . וכאן הוא ההפך, שהגבירים קוראים להרבנים להתאחד עמחם, שהם ישבו בראש והרבנים היו לכלי חפץ בידם להוציא לפעולתם את הפצם ומאויים. ראה נא, בני, שאינם קוראים להרבנים רק בשפל קול הקריאה, והראה תוצאותם, כי לא ישומו לב לרברי הרבנים אם לא ימצאו חן בעיניהם" (ע' XV).

נזכור, כי אמנם היו רבנים גדולים אשר נמצאו להם, ל"האריות" שבעיר הבירה, להגרר אחריהם ולהיות כלי תשמישם . . .

ומצד אחר היה הרבר פשוט בעיני הרב, שהרבנות הזאת, שבה התלבשה הארץ הרוחנית של העם הנודד, יש לה הזכות, או יותר נכון — החובה, לשמור על אחדות העם והנהגת כל בניו בדרך-חיים אחת — דרך התורה. וכמו שראשי כל עם ועם עונשים את החוטא לארץ מולדתו, כן הרבנים רשאים וחייבים להטיל עונשים על כל החוטא לארץ הרוחנית שלנו ולכוף כל בני העם שישארו נאמנים לכל פקודיה. הרבה פרקים מספרו הקדיש הרב ללמד "זכות" על מנדלסזון, אשר אמר לשלול את הכח הזה מאת הרבנים ולהניח משפט עוברי עברה לאלהים לבדו, ונראה מתוך דבריו, כי חשב זאת לו, למנדלסזון, לחטאה גדולה. ואנחנו הלא ידענו מדבריו ומעשיו בעיני חבת-ציון, כי קנאי נלהב לא היה הרב וכי סבל באהבה וחמלה את החפשים בעיני הדת וגם השתתף עמם בעבודת הכלל. לא קנאת הדת דברה איפוא פה מתוך גרונו, כי אם עוד הפעם דאגת הקיום הלאומי: אהרות האומה נחוצה לקומה; הקנין הלאומי המאחד את העם בגולה הוא — התורה. ראשי התורה הם איפוא ראשי העם, ואחריות קיומו ואחדותו — עליהם. וכשם שהקריבו בני העם על מזבח הקיום הלאומי את הצלחת בניהם ובנותיהם, כך עליהם להקריב על המזבח הזה גם את הירוחם האישית, וההכנעה לפני הרבנים לא תהיה להם כסימן לשפלות תרומה וקנאה חשכה, כי אם להפך — הן הן גבורותיו של עם מפורד ומפורד, שאין לו בעולמו אלא הארץ הרוחנית הזאת, ולא הוא מקריב כל נפשו וכל חפציו האישיים . . .

כך היה צריך להיות, לפי דעתו, ואולם עיניו פקוחות לראות עם זה גם את המציאות כמו שהיא. רואה הוא כי סר כח הרבנים מעליהם, כי גם הרבנות עצמה — אותה הרבנות האמתית — איננה עוד במציאות ואין לה תקוה לשוב לקרמיתה, בהיות מקורה, חבת התורה, הולך ויבש, ונמצא קיום העם שבכנה ואין לו על מה שישמוך. אבל הוא רואה כמו כן, כי חפץ הקיום עודנו במציאות ולא ינום ולא יישן. הארץ הרוחנית, שבה התבצר עמנו אלפי שנה, אינה מספקת עוד עתה, והנה התחיל העם לשוב ולזכור — בהכרח, מחפצו להתקיים — את ארצו הגשמית, ונולד רעיון חבת ציון. ומיד שכח הרב את חפצו לענוש קשה את "החוטאים" בכח רבנותו, ויהי לאחד מחובכי ציון היותר נאמנים ויכרות ברית את החוטאים, לבנות עמם יחד את בית ישראל. וזוה לא נטה מדרכו ולא שנה את דעתו הראשונה במאומה. כי כאז כן עתה רק רעיון אחד יהיה ודאגה אחת לו: קיום האומה ואחדותה; אלא שהאמצעים עתה אחרים, מפני שהמצב אחר הוא. "כל חזק ותוקף לאומי לא יחשב כמו האחדות; האומה היותר חזקה, בהפרדה לריסטים, החלקים מבטלים אלו את אלו ואפס כחם . . . הכרית התיכון אשר בכחו לחבר את לבות בני ישראל היא מצוה אחת כוללת ומשתתפת וישוב ארץ ישראל שמה. המצוה תלזו בכחה לקרב רחוקים ולאחד את הקרעים אשר בבית ישראל. המשכילים והיראים צמודים והלכו אין בה לא פירוד הדעות ולא שנו השקפות שהיו חוצצים בזה" (ע' 31). ובמכתבו לאחד מגדולי הרבנים, בחפצו לקנות גם את לבו לחבת ציון ולחוכיה לו שאין רע כמה ש"המשכילים" משתחפים בדבה, הוא אומר: "וכמו שבצדפת כל הלוקי הדעות כמדיניות לא תביא פירוד הלבנות במקום הנוגע לקיום כל הלאום, ושם יעבדו כאגודה אחת, כן גם אצלנו בני ישראל במקום הנוגע לענין ארץ ישראל, מרכז תקות האומה כל הימים, בטלו כל הלוקי דעות" (ע' XXIX). תמה אני אם נשמעו באיזה זמן דברים כאלה יוצאים מפי רב בישראל. והרי לנו בזה עדות ברורה, כי "קיום כל הלאום" הוא הוא הנקודה המרכזית בכל השקפותיו של הרב ובכל מאווי לבו, כן בשעה שדרש בשבב האחדות עם המשכילים וכן גם בשעה שנצטער על שאין בידו לכפתם על העמוד ולהלקותם על כל חטאתיהם . . .

ומשעה שבא הרב לידי הכרה, כי ישוב ארץ ישראל הוא הרבר הדרוש עתה לחפץ קיום העם ואחדותו, היה הישוב הזה נשמת חייו ויהגה בו יומם ולילה. אבל גם פה היתה המטרה העיקרית לנגד עיניו תמיד, ולא שכח אף רגע — כמו שקרה לשאר חר"צ — מפני מה הישוב הזה יקר לו כל כך. על כן לא נסחב אחר זרם "המעשים" עם השאון והבהלה שבאו לרגלם. בזכרו תמיד, כי המעשים האלה עם כל שאונם והמונם אינם כלום בערך אל רוחק המטרה וקושי השגתה, וכי כל עיקר תכלית מעשינו צריך להיות רק — לפנות הדרך לפני העם ולעורר לבו, שיתמוך ויובל לשוב לארץ אבותיו, איש איש בכח עצמו, לא על ידי חברה של צדקה ופרוטותיה הדלות

(ע' 46, 46). ועל כן צריך שנעשה מעשינו בוהירות ובמתנות, כי הכל לא לפי רוב המעשה, כי אם לפי טובו. ובמירות לבו יתאונן על „בני הנעורים הרוצים לעשות קפיצת הדרך בכל פעולותיהם ויכולים לגרום רעה לכל השקפותינו לטובת ארצנו הקרושה ותקותנו לבית חיינו“ (ע' 32); אף שמח הוא על הגזרה שגזרה מלכות תוגרמה לכל יתישבו בני בא"י, כי „טובה גדולה הסב לנו ה' בכל אלה לטובת קיום הרעיון הגדול . . . ואלמלא העיכובים הללו כבר היה נתכשל הענין מעצמו, ולא ע"י מתנגדיו, רק על ידי מחבביו בלהבות אש, אשר בגודל תשוקתם אבדו חשבון השכל הבריא“ (ע' 49).

לא הרבה יש בעולם אנשים „שלמים“, שרעיון אחד מרכזי שולט בכל נפשם ואינם נרתעים לאחוריהם מפני שום תולדה מחויבת ממנו ומפני שום מעשה הנראה להם כתנאי מוכרח לתקומתו. אך ביחוד מעטים אנשים כאלה בתוך הלאומיים שלנו. כמעט כלם, בין שהם מן „היראים“ ובין משאינם יראים, „חרדים“ הם ורכי לב ולא יעיוו ללכת אחר רעיונם עד להלדותו הקיצונית, כי אם רק עד גבול ידוע שגובלים להם הללו מימין והללו משמאל . . . בתוך מפלגה כזאת ראויים אנשים יוצאים מן הכלל, כרבי מרדכי עליאשברג, להוכר ולהוזר ולהוכר תמיד.

זו.

לא טוב היות סופר ועורך כאחד. ה' בלשן („השלח“ I ע' 465) חושב אמנם, כי עורך „השלח“ ואחד-העם „שתי רשויות הן“, ודברים המתחסיים לזה אינם נוגעים לזה. אבל מן הנסיון למדתי כי סופרים אחרים לא כן יחשבו. עורך „השלח“ הוא בעל כרחו איש-מדון לסופרים רבים: זה שלח מאמר ולא נתקבל, וזה מאמרו נלקח בחסר ושנוי, וכדומה מן הדברים שסופרינו מקפידים עליהם עד מאד; בעוד שאחד-העם, כסופר פרטי, איש-שלום הוא וזהיר בכבוד חבריו ובורח מקפדנותם ורקדוקי-עניותם בכל כחו. ואעפ"כ יש מן „הנעלבים“ ע"י העורך ששופכים חמתם על א-ח-ד-העם: טוביה חטא וזיגוד מיגד.

ומה שמצערני עוד יותר — הוא מעוט-הכשרון הנראה בסופרינו, שאינם יודעים להסתיר כעסם ולעשות נקמה באיש-חרמם בדרך נאה ורצויה, באופן שלא ירגיש הקהל כי „דברים בגו“. ככה, למשל, בשבועות האחרונים נדפס במכ"ע אחד מאמר ארוך בהמשכים רבים, שלפי האמור בראשיתו, בא לבקר אחד המאספים שיצא לפני זמן מה. ורבים מן הקוראים בודאי ראו ותמחו, כי מיד בתחלת דבריו שכח המבקר לגמרי את הספר המבוקר והתנפל פתאום על אחד ממאמרי¹⁾, שנתפרסם עוד לפני שלש שנים ושבומו הרעישו עליו מתנגדיו את העולם, עד שמצאתי אז לבחוני, בראותי שמגלים בו פנים שלא כהלכה, לפרסם עוד מאמר שני²⁾, בתור מלואים לזה, וכמוכן, לא הועלתי כלום, והמורעשים לא חדלו מלצעק ומלהרף, עד שנחר גרום ונשתתקו מאליהם. את המאמר התוא, המוכן לפורעניות, זכר עתה המבקר הזה, וכמו „דרך אנב“ התנפל עליו בהתלהבות עצומה וחזר וטחן כל מה שכבר טחנו הקודמים לו, אף הוסיף „נופך“ משלו, המעיד עליו שהבין את הענין עוד פחות מן הקודמים לו³⁾, — וכל זה בקול ענות גבורה, בהרחבת-פה, כמושך כמה גליונות, כאלו אך תכול יצא מאמרי ולא שמע עוד הקהל דבר על אדותיו, וכשסוף סוף הרגיש בעצמו, כי זה כמה עבר את הגבול הנאות לענין שכא רק „אנב אורחא“ וכי אי אפשר לו לעבור לעצם נושא המאמר מכלי לפרש תחלה לקוראיו, מה ראה לנסות לצדדים, — לא מצא אמתלא נכונה ודחה אותם בקש . . .

ואולם על הדבר הזה אפשר עוד לדון את סופרינו לכף זכות: שהרי לא כל אדם זוכה לכבוש יצרו ולהגביל ממשלתו בדיוק כל כך, עד כדי להכחין בין דו-פרצופים באיש אחד; ומי

¹⁾ „תורה שבלב“. על פרשת דרכים ע' 111. — ²⁾ „דברי שלום“. שם ע' 124.

³⁾ למי שקרא והבין שני המאמרים הנזכרים די יהיה אם אני — בשביל להראות איך מבקרים אצלנו — כי לפי הבנת המבקר, החלטתי שם, שעל ידי הרבנים נתאבנה התורה והבאתי ראיה לזה מן השיר „קוצי של יוד!“ ובמה שאמרת ע"ד „עין תחת עין“ לא מצא אלא „פרוא שנתישנה מחמבקים מדור העבר“, ולא הרגיש כלל שהשקפתי על הענין מתנגדת נגוד פנימי ועצמי לאותה „פרוא שנתישנה“.

שבוחר לנקמתו דרך-עקלקלות, בודאי אינו עושה כן אלא מפני שלא מצא אחרת נאה הימנה. אבל אם נותן אדם ליצרו למושכהו אחריו בדרכי מי שנאמר עליו: „ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו, כי הגידו לו את עם מרדכי“ — הרי זו בודאי הפרזה יתרה, שקשה למוצא לה זכות. והמבקר הזה שהזכרתי כן עשה: לא נתקררה דעתו במה שהצליח להראות גלוי לכל, כי אחר-העם, בתור אדם וסופר, אין בו לא תורה ולא חכמה ולא דרך ארץ, — והוסיף עוד להוציא לעז עליו בתור „לאומי“ ובשבולו גם על כל הלאומיים, שאינם „מפלפלים“ בעניני חבת-ציון אלא נושום „דרוש וקבל שכר“.

ואני, כמובן, לא באתי פה להכחיש את הדבה הזאת, שאינה ראויה לכבוד כזה לא מצד הלאומיים בכלל ולא מצדי בפרט; אלא מפני שבאחד הפרקים הקודמים (יד) העירותי על „המדות והנמוסים“ השולמים בספרותנו, חשבתי כי ראוי להעיר גם על „הנמוס“ הזה, שגם הוא לא ללמד על בעליו לבד הוא בא, כי אם על אותו „הכלל כולו“ המוצא נחת בכמו אלה. גם אצל אוה"ע יש מן המבקרים החושבים, כי נכול כבוד אחרים, או בכלל — „עזות דקדושה“, הוא דבר הצריך לגופה של מלאכתם. כשאני לעצמי אמנם איני מודה להם. כמרומה לה, כי מי שיש בו באמת כשרון לבקרת ויודע כראוי את הענין שהוא דן עליו — הוא אינו זקוק לאמצעים כאלה בשביל שדבריו יעשו רושם. וכל מקום שאני מוצא „סממנים חריפים“ אלה הם מעוררים חשד בלבי, כי לא הבקרת, אלא המבקר הוא שצריך להם, בשביל לחפות על העדר הכשרון או הידיעה בו בעצמו. אולם, אף אם נסכים לדעתם של אלה, הרי גם הם אינם אומרים אלא שדבר זה הוא אחד מתנאי מלאכתם, בעוד שאצלנו סבורים רבים מן המבקרים — וכנראה, גם הקהל עמם — שזו היא כל המלאכה כולה.

אחר-העם.

דורשי רשומות.

(השקפה על כותבי דברי הימים לעם ישראל.)

מאת ד"ר. שמעון ברנפלד.

(ב*.)

אחר חרבן בית שני פסק ההרגש ההסטורי בישראל לגמרי. ספריו ההסטוריים של יוסף הכהן לא נתקבלו באומתנו, לא יען נכאש ריחו בעיני שלומי אמיני ישראל על דבר השלימו עם הרומאים, כדעת קצת חכמים (איבלר ח"ו עמוד 101); כי הן כמהו בן חשבו אז כל חכמי ישראל, ומה שעשה הוא באונס יוספר מרבן יוחנן בן זכאי, כי עשה ברצון, מבלי אשר נכאש ריחו בעיני העם. על אדמת ישראל צמחו ספורי המלחמות הגוראות על פי אותה ההשקפה בעצמה שאנו מוצאים בספריו של יוסף בן מתתיהו, באופן כי האשימו את הקנאים הגלככים ולא הכדילו כלום ביניהם ובין "הני בריוני" והסיקריקין. מפה לאוזן מסרו את האגדות המבהילות ע"ד מעשיהם של אלו, אשר בקנאתם הנפרזה החריבו את בית המקדש ומסרו עם ישראל להרגה. על כל פנים אין להאמין, כי בגלל מעשיו המדיניים נשתכח שם יוסף בן מתתיהו מישראל. ובאמת נתפשט ספרו ע"ד "מלחמות היהודים" (שהיה כתוב עברית) בארץ הקדם בין בני ישראל, אבל לא יכול עמוד מטעם תנאי הזמן. בימים ההם נסתם כבר חוון כותבי הקדש וספרים חדשים לא נתקבלו עוד לקובץ הקדוש הזה, גם לא מצאו הפין בספרים ממין זה של ספריו יוסף הכהן. אז נבר מדרש ההלכות, אשר בו הכניסו חכמי ישראל ראשם ורובם, ולכן דנו בגניזה הרכה מ"כתבי הקדש" ואמרו שאין קורין בהם "מפני בטול בית המדרש". ההרגש ההסטורי שבעם מצא די ספוקו ב"מגלת תענית", אשר בומן קדום נרשמו בה הימים שלא להספיד ולא להתענות בהם, ואין ספק בדבר כי היתה "כתובה ומנחא" מימים קדומים, ויש אשר יחסו כתיבתה לזמן חנניה בן חזקיה בן גרון. ובומן חבור המשנה הוסיפו בה זכרונות כל ימות השנה, דבר יום ביומו.

והגה "מגלת תענית" איננה כי אם כרוניקה ומעיקרה היתה עשויה רק למען העם, כעין "לוח" הנהוג בימינו, למען ידע העם באיזה יום אין מתענין ואין מספידין; ובכונה כתבו חכמי ישראל את המגלה הזאת ארמית, למען תהיה "כתובה ומנחא" גם לפני דלת העם ובפרט בגליל, אשר שם לא דברו עוד עברית בעת ההיא. ואבותינו, שהיו "מחכבים את הצרות", הוסיפו עוד עליה זכר המקרים שעברו אחרי כן על עם ישראל. ואולם מאחרי כי לא נתפשטו ספריו יוסף בן מתתיהו בין בני ישראל, חסר להם סדר ההסטוריא

(* עיי למעלה חוב' ח' ע' 97.

מוזמן עזרא ונחמיה ואילך, ולא ידעו לחשוב תקופותיה כראוי, עד שיצא להם, כי עזרא ונחמיה לא היו מאוחרים הרבה לעולי הגולה הראשונים. וכן נפסקה להם ההסטוריא הישראלית בתקופה הראשונה אחר בנין בית שני. למנות את החסרון הזה נכתב ספר „סדר עולם” (רבה), אשר סדרו יחסו לר' יוסי בן הלפתא (ואין סבה מכרחת להטיל ספק בקבלה זו, אם נאמר שרוב הספר סדר ר"י בן הלפתא ואחרי כן באו לתוכו הוספות מאוחרות). ואולם בעל „סדר עולם” התחיל ספרו לא ממלכות פרס, כי אם מראשית היות העולם, מפני שנתכון לתת לנו ציור שלם מתולדות ישראל על פי מה שיצא לו ממדרש הכתובים. ובדברים האחרונים האלה יש לנו כבר הערך המרעי של הספר ההסטורי הזה: כי מעולם לא נסדר על פי הכללים הנהוגים בחבור ההסטורי, כי אם בא לתרץ את המקראות ולישבם באופן שלא תהא סתירה ביניהם. לכן די היה לו בהנחתו, כי רבקה נשאת בת ג' שנים וכי נטמן יעקב בבית מדרשם של שם ועברה, וכיוצא מאלה האגדות, למען יבוא הכל על מקומו בשלום. כן מנה למלכות פרס ליד שנה ועל פי החשבון הזה מנה לבית שני ת"כ שנה. כל זה נתקבל בקהל ישראל כדבר ברור. באופן שאין אנו חשים למנות על פי החשבון הזה ליצירה, וזה אשר יכביר עלינו עד מאוד לסדר כעת את מאורעות עמנו באותם הימים (כלומר עד חרבן הבית) מבלי להשתמש במספר הרגיל, שהנהיגוהו הנוצרים בשנות המאה החמישית. היינו קרוב לזמן חתימת התלמוד הבבלי. וירוע הוא, כי החשבון ליצירה חדש הוא אתנו וכימי הגאונים עד קרוב לסוף אלף החמישי היו מונים לשטרות, וזה החשבון מבורר יותר.

רשמי ההסטוריא הישראלית נשאר בתקופה ההיא במשכנות האגדה, באופן שנוכל להחליט, כי עמנו שב בתקופה ההיא למצב ילדותו במקצוע זה. כי כבר רמזתי בפרק הקודם, שבמצב הילדות והישחרות של כל עם ועם תולדתו מעולפת בחזיונות האגדה והפיוט. בכל האגדות המפורות בשני התלמודים ובקובצי המדרשים הרבים, ובפרט באותה האגדה שצמחה על ארמת ישראל, אשר כפי הנראה היתה מעולם מסוגלת לחיון נבואי ולפיוט. אנו מוצאים המון ספורים שלא נמסרו לנו בספרי ההסטוריא הקדומים, אם פריטים נוספים למאורעות ידועים, או ספורים חדשים לגמרי. ממין הראשון הם הספורים הבאים לפרש לנו מאורעות אבות העולם, אשר בכללם כבר נודעו לנו, והאגדות מוסיפות עליהם. ממין השני הם, למשל, מעשה אברהם אבינו באור כשרים, ספור נמרוד גבור ציד וכדומה. ועוד באו כמה אגדות מספרות ממאורעות עמנו בימים מאוחרים, היינו בזמן רדיפות אנטיוכוס, ממלחמת אחים בין החשמונאים (ארסתובול והורקנוס), ימי המלחמה האחרונה וחרבן בית שני ע"י טיטוס והפולמוס האחרון בימי הדרייגוס. כל אלו הספורים ריח האגדה הפיוטית נודף מהם, אם כי בודאי יש בהם קורטוב של הסטוריא אמיתית. והשושפט נכוחה צריך שיעמוד עליהם, להוציא האוכל מתוך הפסולת. לא שנאמר, כי האגדה פסולת היא, אדרבה יקרה וחביבה היא לנו במאוד בתור פרי הרוח הפיוטי; אבל לגבי סדרו ההסטוריא ראוי להבחין בין ספור המעשה ובין יצעים ופרחים של הפיוט. וכבר אמר חכם אחר דבר גדול, כי כמה מן ספורי האגדה האלה באמת הם שרידי רשמים הסטוריים שנשארו לנו בקבלה ואין לנו לזלזל בחשיבותם המדעית ולנהוג בהם קלות ראש¹). ובעיקר הדבר יצדק משפטו מאוד, אבל עלינו להתנהג

¹ החכם ר"מ גידמן במאמרו (בשפת גרמניא) „אגדה ומדרש אגדה”, שנדפס בספר היובל של צונץ ז"ל בשנת תרמ"ד. ועיי' מה שכתבתי ע"ד מאמר זה ב„האסיף” החמישי ע' 44.

בוהירות גדולה בענין החשוב הזה. כי טרם כל דבר עלינו להוציא, כמובן מאליו, כל האגדות המתמיהות והזרות, המתנגדות לשקול הדעת, ואחרי כן עלינו להבחין בין האגדות אשר נראה בהן שבאו רק לפרש המקראות לפי השקפתם בדור ההוא, ומעולם לא היו אלו הפרשים מקובלים באומה, כי אם „מקרא היו דורשים“ על פי מה שנראה להם בהבנת הכתובים, — ובין אותן האגדות אשר באמת נמצא בהן קורטוב הסטורי משובץ בערי הפיוט. ולזה אי אפשר לתת כללים קבועים, כי דברים כאלה תלויים בעין רואה ובאופן שומעת וכדעת שופטת, מה היא מסורת הסטורית ומה היא אנדה פיוטית¹. יהיה איך שיהיה, גם אלו הרשמים ההסטוריים שנשארו בספרות התלמודית והאגדה, לא שם איש להם לב לאספם ולסדרם בסדור הסטורי, כל ימי התנאים, האמוראים והגאונים. משלשלת הגאונים לא היינו יודעים כלום אלמלא נשארה לנו ע"פ מקרה אגרת רב שרירא גאון הנודעת בשם „ביצד נכתבה המשנה“. וחייבים אנו תודה למר רב יעקב בן מר רב נסים, אשר בשם חכמי קהל קירואן ערך את השאלה הזאת לפני רב שרירא גאון ובנו רב האי גאון. כי אלמלא השאלה הזאת היו הגאונים מתרשלים בסדור הכרוניקה התלמודית עד סוף ימי הגאונים, והיינו מגששים כעור באפלה, בנוגע לפרשי ההסטוריא של התקופה ההיא. ומלבד הכרוניקונה הישרה, אשר המציא לנו הגאון רב שרירא באגרתו זאת, עוד מעלה גדולה וטובה לו, כי הותר לנו כמה רשמים קולטוריים מחיי עמנו, אשר מאוד נכבדים הם לנו, ובפרט בנוגע לסדר הנהגת היהדות במרכזה או במדינת כבל, עד סוף ימי הגאונים, שאז פסק הקבוץ המדיני האחרון לישראל, כן נלמד ממנו דעת מנהגי הישיבות והקהלות בימים ההם, מעשי ראשי גליות והחיים המוסריים של חלק גדול מעמנו. כל אלה הרברים היו נשכחים ממנו והרשמים ההסטוריים והקולטוריים היו נמחים לגמרי, אלמלא נתן להם רב שרירא גאון שם ושארית באגרתו זאת.

ואולם ספר הסטורי חשוב מאד, לפי ערך זמנו ומצב המדעים שבימיו, הוא בלי ספק ספר יוסיפון העברי, המיוחס ליוסף בן גוריון (נתחלף למחבר, שזיוף את שמו, ביוסף בן מתתיהו הכהן), אשר נכתב, לפי השערה קרובה אל האמת, במדינת איטליא ברור לא קדום הרבה לזמן רב שרירא גאון²). המחבר השתמש בספרים כתובים עברית,

¹ החקירה בענין הזה חשובה עד מאד ואולי עוד ארחיב דברי בת. ולע"ע אומה, כי בכלל צדקו דברי רמ"ל ליליענבלום בטענתו נגד יעב"ץ ור"י פרייל, אשר תפשו מרובה, לעשות את „הילקוש“ למקור הסטורי, ולא לבד שחטאו נגד האמת, אלא הם משפילים בזה גם את ערך האגדה, כי מה שחביב ונעים לנו בתור ספור פיוטי איננו מרוצה לנו כל עיקר בתור ספור מעשה אמתי (עיון „השלח“ כרך א' עמוד 167—177 ועמוד 865—871).

² לבדו ארץ מולדתו של מחבר ספר יוסיפון הפיץ כבר הח' צונץ (בספרו ע"ד רשתת היהודים 158—160 במהדורה שניה) אור בחיר, והראה כי היה מאיטליא, כנראה מכמה סימנים מובחנים. ואולם בנוגע לזמנו יש בזה מבוכה, אשר ראוי לעמוד עליה, כי הרבה עיקרים ספרותיים תלויים בה. הנה צונץ אמר, כי הקליר השתמש כבר בספר הזה, ומקורו הוא בתולדות ר"א הקליר לשי"ר. כי החכם הזה אמר, כנודע, לאחר זמנו של הקליר ע"פ הסימן הזה, שהרי ספר יוסיפון מאוחר הוא לרבנו סעדיה גאון, כי נודע למחברו שם ר' מנחם בן סרוק (והחליף את השם הזה באחר) ומנחם היה ברור שלישי לרבנו סעדיה (שי"ר חשבו רק למאוחר לר"ס. ע"פ רשימתו של ראב"ע בהקדמתו לספר „מאזנים“ ובאמת נדע, כי בר פלוגתיה של ר"מ בן סרוק, דונש בן לבראש, היה נכדו של ר"ס), א"כ היה בעל ספר יוסיפון בדורו של רבנו האי גאון (לערך בשנת רתש"ל). והנה אין מן הצורך להוכיח, כי קדם ר"א הקליר גם לרבנו סעדיה, שהרי האחרון מוזכרו (דבר זה הוכיח בראשונה החכם לנדויר ונדפסו דבריו כשתי שנים אחרי מותו במ"ע Litbl. des Orients 1845 col. 178 בפירושו לספר יצירה (כ"ו), וגם שי"ר בעצמו הוכרח לחזור בסוף ימיו מדבריו;

רומית וערבית, הוא העלה בספרו רבים מהרשמים ההסטוריים הנמצאים בספרי האגדה, בספרים הגנוזים של כה"ק, באגרת אריסטאס, בקדמוניות ישראל" ליוסף הכהן (אשר כפי ההשערה ידע את הספר הזה רק באמצעות ההעתקה ויופיו הרבירים של הסופר המכונה בשם בדוי איגיופוס, שכתב ספרו בערך אחרי המאה החמישית למספר הרגיל), בספרי אגדה של הערביים ובפרט בספר "תולדות אלכסנדר". המחבר הראה סימני כשרון רב לסדר ההסטוריא, וגם לא מעט היה אוצר ידיעותיו בתולדות עם ישראל ויותר העמים וכמה ידיעות הקשורות בזה. שפתו היא צחה מאוד ומושכת את הלב במליצתה הטובה והנוחה. הוא מתחיל נ"כ ביצירת העולם והולך ומונה הדרות עד המבול, אח"כ יסדר את מלכי רומי (לפי האגדה) ומלכי בבל, ובוה יבוא אל נקודת ההסטוריא הישראלית, אשר פה תחל אומנתו הנפלאה, לספר לדרך קורות עמנו בסגנון נעים, הסטורי ופיוטי כאחד. והנה אין מן הצורך לתאר בפרט את עניני הספר הזה, אשר בכל ימי הבנים היה הוא היחיד בספרות העברית, שבו הגו אבותינו והתענגו עליו, כי על ידו נשאר ההרגש ההסטורי בעם ישראל, לחבב את זכרונותיו הקדומים ולדעת כבודו בימים מקדם. אמנם אי אפשר להעמיד את הספר הזה בשורה אחת עם ספרים הסטוריים לפי מושגינו כעת, וגם אין לדמותו אל ספריו ההסטוריים של יוסף הכהן, אשר על שמו זיף המחבר את ספרו (אם כי בנקל נוכל להכיר, כי לא ננים בדוי); אבל אם גם מעורבים בו דברי הסטוריא ואגדה גם יחד, יגדל ערכו על יתר ספרי ההסטוריא שנכתבו אחרי כן, אשר גם הם לא נכתבו ברוח בקרת הסטורית ועם זה הם מסתפקים רק ברשימות של הכרוניקה, צומת גידים וערמת עצמות יבשות, בלי בשר ורוח. גם ספר "הישר" (המאוחר הרבה ליוסיפון העברי) אין למנות בספרי ההסטוריא, כי באמת איננו רק קובץ אנדות כתוב בסגנון הביבלי, ועל ידי זה יפסיד הרוח הפיוטי של אותן האנדות, אשר נוסף לתכנן הנעלה, גם סגנון האוריינלי עולה יפה מאוד.

ובזה תמה רשימת הספרים ההסטוריים לישראל עד קרוב לדורנו זה. מני אז התחילו הרשימות הכרונולוגיות לפי טעם הזמן ההוא, ודי יהיה לנו להזכיר אותן בשמותן.

להקדים את ר"א הקליר לכל הפחות לשנת ד' אלפים תר"ס, וראה"ו מצא רמז, כי קדם ר"א הקליר גם לרב נטרונאי בר הילאי גאון (דתר"ש—דתרכ"ג), ומאחרי שהשתמש בספר יוסיפון, אם כן צריך להקדים את זמן מחברו עוד יותר, היינו למאה הששית של אלף החמישי או לשנות המאה השמינית למספר הרגיל (דו"ד ח"ד עמוד 224), ועל זה הוא בונה ענינים חשובים מאד בדבר קדימת הקולטורה העברית במדינת איטליא; ובמחכת לא דק החכם המובהק הזה ומוכרחים אנו לחלוק עליו משום כבודה של ההסטוריא, כי באמת ראיתו של הרב ש"ר, שעליה בנו צונץ וראה"ו, היא גדר דחיה. ר"א הקליר מביא בקינתו המתחלת "איכה ישבה חכצלת השרון" המלות: "בלכדה יורפת" וע"ז סומך ש"ר (תולדת הקליר הערה 7) להחליט, כי לקח הקליר את זה מספר יוסיפון, שהרי עיר יורפת לא נזכרה בשום מקום, ואין ספק שכונתו לעיר יורפת או יותפת הנזכרת במשנה ובתלמוד ירושלמי, והיא היתה עיר בצורה בגליל ויוסף הכהן מספר מכבושה, ור"א הקליר נשתבש לקראת בשם יורפת (בר'). ומהיכן בא לו השבוש הזה? רק מספר יוסיפון, שגם שם כתיבת השם הזה בר', זאת היא ראיתו של ש"ר להוכיח, כי השתמש ר"א הקליר בספר יוסיפון, ואולם כבר בשל החכם לנדור הג"ל את "הראיה" הזאת (במ"ע הנזכר שנת 1846 עמוד 6) ושואל בצדק: האם אי אפשר כי שניהם ממקור אחד שאבדו? או יותר נכון שהמעתיק טעה ובין דל"ת לר"י"ש (שתי אותיות דומות מאד זו לזו) נתחלף לו? וכי לדבר כזה נקרא "שבשוש", ועל קוץ כזה נכנה בנין גדול? ובאמת קשה מאד להאמין, כי בזמן קדום כזה כתבו כבר באיטליא עברית צחה כזו אשר בספר יוסיפון; ועוד קשה מזה להאמין, כי ר"א הקליר הקדום לדורו של מר נטרונאי גאון ומולדתו היה בסוריא (ושם קליר יוכיח) ידע כבר את ספר יוסיפון שנכתב באיטליא.

רשימה כרונולוגית אנו מוצאים כבר בפרקי אבות, ובפרט בפרק הראשון, אשר בו סדר לנו מסדר המשנה (ואולי נסדר זה בזמן קודם לו ור' יהודה הנשיא אספו אחרי כן) סדר השתלשלות הקבלה ממשוה עד סוף ימי התנאים (שהרי נזכר גם גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא). הרשימה הזאת איננה חשובה כל כך בסדר הדורות כחשיבותה בלמודים המסוריים הנמצאים בה. כי היא צועדת פסיעות נסות מאוד: ממשוה ויהושע לזקנים, ומזקנים לנביאים, מבלי גם לרשום לפחות סדרם של נביאים, לדעת מי קדם למי, ומנביאים באה הרשימה לאנשי "כנסת הגדולה" בימי בית שני, עד שמעון הצדיק, שהיה "משירי אנשי כנסת הגדולה". אנו שומעים פה בפעם הראשונה מענין חשוב כחיי אומתנו בימי מלכות פרס, היא "כנסת הגדולה", אשר כמה תקנות קדומות יחסו לה הדורות הבאים⁽¹⁾; אבל המסדר לא השלספר לנו מהות הכנסיה הזאת, אשר נכבדות מדובר בה בכמה מקומות. מריב הכתות בימי בית שני, אשר זה נוגע הרבה להתפתחות תורה שבע"פ, איננו מודיע לנו כלום. ובכלל אנו מוצאים בזאת הרשימה וכיוצא בה חסרון הרגש ההסטורי בישראל. עם כל זה חביבות לנו הרשימות הכרונולוגיות האלה, יען כי על ידיהן נשארה לנו לכל הפחות השלשלת ההסטורית מדור לדור.

מזמן הכרונולוגיה יש לנו יחוס התנאים והאמוראים, או סדר התנאים והאמוראים, סדר עולם זוטא, ספר הקבלה לראב"ד, ספר יוחסין לר"א זנות, שלשלת הקבלה לר' גדליה אבן יחיא, קורא הדורות לר' דוד קונפורטי, סדר הדורות לר' יחיאל הלפרין. זה האחרון הראה, בסדר התנאים והאמוראים, רוח בקרת חדה ושכל ישר, ובכלל אנו מוצאים בו סימני הרגש הסטורי, אשר בודאי היה עושה פרי טוב, אלמלא הסרו לו או כל המכשירים והאמצעים להסטוריא. ספרים מעין הסטוריא נמצא מזמן צמיחת המדעים האירופא, היינו מראשית שנות המאה הי"ז למספר הרגיל. ר' יוסף הכהן מאוינון אשר כנגב צרפת כתב ספרו "עמק הכנא", אשר בו נמצא כמה רשמים מן רדיפות בני ישראל. גם נסה את ידו לכתוב "דברי הימים למלכי צרפת ולמלכות בית עותמאן". בני משפחת אבן וירגה (ר' יהודה ובנו ר' שלמה ובנו של זה האחרון ר' יוסף) הכינו את ספר "שבט יהודה". ר' דוד גנו כתב את ספרו "צמח דוד", חבור הסטורי כללי (מכל העמים) ופרטי (של ישראל). בכל הספרים האלה נמצא נסיונות של אנשים חכמים, אשר הרגישו את ערך סדר ההסטוריא הישראלית ואמרו לישדר את האדמה הזאת לפי מצב החקירה שבמיהם. ואמנם לא נתפלא על אחינו באשכנז ופולין, על כי לא עלה בידם חבור שלם במקצוע זה, כי לא נסו כאלה ועיקר למודם היה בגפ"ת ועסקם במעשים טובים. אבל מאוד יפלא בעינינו, כי לא יצאה הסטוריא שלמה מאחינו הספרדים, אשר בכלל אהבו את המדעים ושגו בהם, גם אפשר היה להם ללמוד מחכמי האסלאם, אשר בימי תור הזהב של הספרות הערבית עשו חיל גם בכתיבת ההסטוריא. ולא זו בלבד, אלא שבכלל אנו רואים, כי להאשכנזים, עם כל מעוט ידיעתם בחכמות הצנויות, היה בשרון יותר גדול לכתיבת תולדת עמנו, לפי המדה המצומצמת של מצב החקירה ההסטורית בימים ההם. אין ספק בדבר, כי ספר "צמח דוד" הוא היותר חשוב בין כל הספרים אשר כנילו וכבר נצנעה בו רוח בקרת הסטורית בחשבון הזמנים והתקופות. כן נראה הברל גדול בין בעל

⁽¹⁾ אם נעמוד על אלה התקנות, אשר יחסו אותן אח"כ לזמן כנסת הגדולה או לזמן עזרא הסופר ("עזרא תקן . . . או בלשון: אנשי כנה"ג תקנו . . ."). נמצא, כי נוגעות הן ברובן בחיים המסוריים והדתיים של עמנו (טבילה לבעלי קריין, שתהא אשה חוגרת כסיני, קריאת התורה בימי החול וכו').

„שלשלת הקבלה“ אשר היה בקי ב„שבע חכמות“ ועם כל זה אסף כל דבר הבל ורעות רוח, ובין הרב ר' יחיאל הלפרין, אשר בתמימותו ידע כמה פעמים לבור האוכל מתוך הפסולת ובכלל נוססה בו הרגשה יפה בדבר סדרו ההסטוריא. אף השמיע דברים יקרים ומחוכמים (אשר כעין אנכרוניזמוס היו בימיו) בשבחה של ההסטוריא ותועלתה, והקדמתו לספרו היא נפלאה מאוד, כעין נצוץ מכריק בחשכה נוראה, וככמה פרטים נוכל להעמיד אותה בשורה אחת עם ספר „מאור עינים“ לר' עזריה מן האדומים, אשר חדש את הבקרת ההסטוריא בישראל באופן מאוד נעלה, ואולם לא השפיע כלום בדורו, דור פלפול התלמידים והתנכרות הקבלה¹).

בסוף שנות המאה הי"ז למספר הרניל פסקה לגמרי הבקרת המדעית בישראל ולא נשאר לעמנו רק למוד התורה וד' אמות של ההלכה והפלפול. היהודים הספרדים נשתקעו ברובם במדינות המזרח, בין עמים הולכים בחשך, ושם מצאו די ספוקם הרוחני בעסק הקבלה, באופן שגם מלמוד התורה בעיון משכו את ידם. בפולין אמנם העלו אז את למוד התורה עד למדרגה נבונה מאוד, אשר לא היתה לו כמות מומן הישיבות בסורא ופומבדיתא, אבל בכלל מנעו את בנייהם מן ההגיון והדלו מהעמיק בחכמת הלשון ובמקרא ומה גם בחכמות חזוניות, ואפילו אלו הענינים הנוגעים אל כלל היהדות, כמו דעת ההסטוריא הישראלית, גם הם לא נחשבו בעיניהם. מצב הדברים מצייר הרב ר' יחיאל הלפרין בהקדמתו לסדר הדורות: „... כי גם בתורה ונביאים וכתובים אשר למקרא בן חמש, אם הוא בן שבעים אין בו ממש, וכעור באפלה ימשש. ואם תאמר לחברך שהמן קדם לכלכל והימן, כפתי לכל דבר יאמן, ויענה אחרך אמן; וזרח קדם לתרה, יאמר מצאתי אגווי פרח...“ ושם מביא בקרת על פלפול ארוך של הרב בעל „תורת היים“, וכל עיקרו של הפלפול הזה אינו רק בלבול וערבוב של זמנים ואנשים שונים. גם בגרמניא ואיטליא לא היה מצב הרברים טוב הרבה מזה. באיטליא נברה הקבלה ודחתה את הלמוד העיוני מפניה, ובגרמניא היו ברוב חסידים מדקדקים במצוות, אבל חסרי דעת ההסטוריא וגם לא הרגישו כלל את נחיצותה. בשביל אלה המעטים, אשר השתוקקו לדעת מעט מדורות הקודמים, הספיקו ספרים כיוסיפון (אשר נתקן ללשונית רבות וגם ללשון גרמנית המדוברת בפי היהודים), צמח דוד וכדומה.

ואולם בו בערך שולזלו חכמי ישראל בכבוד המדעים ונחזו את החקירה בחכמת הלשון, הבנת פשט המקראות, דעת ההסטוריא, חקירת הביבליוגרפיא העברית, וכל אלו הידיעות הנחוצות, בו בערך החלו אז חכמי אוי"ה לשקוד על ספרי ישראל ולעסוק בכל מקצעות האלה, אשר כאן נחשבו בעיני הלומדים מבני ישראל. מראשית שנות המאה הי"ז התרחבו למודי היהדות בין חכמים מאו"ה, ובפרט בגרמניא, ויש מהם שהעשירו את ספרותנו עושר רב, כמו ולפוס, אשר בנה יסוד הביבליוגרפיא העברית, ריכרד סימון, אשר היה הראשון בבקרת הביבליית, ועוד רבים כמהם. גם למוד חכמת לשון עברית נסב אז מישראל לאו"ה, אשר עשו בו חיל, בעוד שחכמי ישראל הסתפקו בלקוטים. בימים ההם קם סופר וחכם אשר לא מכני ישראל לסדר את תולדת ישראל מומן

¹ הקדמת הרב ר"י הלפרין לספרו „סדר הדורות“ חשובה היא מכמה פנים, גם נראה מדבריה, עד כמה חבב המחבר את הבקרת ההסטוריא, וראיתי לחת' גרץ שטלגלג עליו, על כי בעצמו שכח לרשום שנת כתיבת חבורו, ולא ידע, כי הספר לא היה מסודר לדפוס בעת פטירת הרב ונדרס אחרי כן מתוך כ"ו מבלבל ונעדר הסודר, ורק בדורנו זכה אחד מיוצאי חלציו (ח"ד נפתלי מושכיל לאיתן) את הרבים במהדורא נקיה, ועשה כזה חסד עם החיים ועם המת.

חרבן הבית עד הדור שעמר בו, הוא החכם הצרפתי יעקב בנש (Basnage), הראשון בדורות האחרונים שעסק בכתובת ההסטוריא הישראלית מומן חרבן בית שני ואילך, כלומר מאותה התקופה אשר בה פסק ספרו של יוסף הכהן, עד סוף שנות המאה הי"ז. יעקב בנש הוא בכלל פרדה טובה ויקרה בעולם המדעים והחקירה, כן מפאת ידיעותיו הרבות, כן מפאת תכונת נפשו העדינה. הוא היה יליד צרפת, (נולד בשנת 1653 בעיר רואן) וחונך על ברכי הדת הפרוטסטנטית והיה כהן אוונגלי בעיר מולדתו. ואולם בהיותו בן כ"ב שנה פגע בו רגזו של המלך הקנאי לואיס הי"ד, אשר הפר את חוקי החירות של הפרוטסטנטים במלכות צרפת, ואז ברח יעקב בנש, כרבים אחרים מבני דתו, אל ארץ אחרת, למצוא מנוח לכף רגלו. מני אז גר במדינת הולנד, אשר שם כבדוהו מאוד בכלל רוב ידיעותיו ולבו השתחרר ומדותיו ויקרות. בראשית שנות המאה הי"ח התחיל לפרסם בדפוס ספרו הנכבד "תולדות הדת הישראלית מומן לדת הדת החדשה עד ימינו אלה" בחמשה ספרים (החלק הראשון נדפס בשנת 1707), אשר עסק חמש שנים בסדורו. הספר הזה עשה רושם גדול מאד בזמנו ונתפשט בכל הארצות גם זכה בזמן קצר לכמה מהדורות. וחכם אחד אשר קנא כיעקב בנש הדפיס את הספר הזה בשנויים מעטים בפרים, לעשות סחורה בקנין חברו, ואז יצא המחבר נגדו (אם כי בכלל היה נוה לבריות ומהנעלבים ואינם עולבים) בבקרת נמרצה עד מאד.

יעקב בנש היה עמקן גדול בחקירות האלה וחבר כמה ספרים במקצוע זה של תולדות הדתות. הוא היה מבקר חרוץ יורד לעמקם של הדברים, בעל שכל שנון וישר, איש אוהב האמת ונוכח האמת דרכו בכל חקירותיו. גם ידע להסביר דבריו בטוב טעם ודעת ולעשות את חקירותיו ממין הזה לענין אשר כל המשכילים ימצאו בו חפץ. עד כמה פעלו ספריו אז על כל המשכילים והמלומדים, נראה מזה, כי גם הלין ג'לטר הוקיר את החכם היקר הזה ונתן כבוד לשמו, גם שקד על ספריו בשום לב. יעקב בנש היה נאמן לדתו, דת הפרוטסטנטית, אשר הרבה סבל עליה; אבל לא היה קנאי ושונא הבריות מבני הדתות האחרות. אדרבא, בכל דבריו נראה מעין אותה הסבלנות ואהבה וחמלה לכל נבא בצלם אשר נמצא בספרי ארנסת רנן, שבכמה פרטים ידמה לכן ארצו זה. בשקידה עצומה אסף לו דעת כל הפרטים של תולדת ישראל, ואותה אמר לשים לעיני כל בני דורו המשכילים.

מימות חרבן בית שני ואילך לא זכה עם ישראל להסטוריא שלמה. מקפת כל המקרים בזמן הגלות הארוכה בכל הארצות אשר עברו בני ישראל בהן, וזה אשר זכה את עמנו במתנה יקרה כזאת היה חסם שלא מבני ישראל. בזה נראה כבר צעד ענקי קדימה בהכנת היהדות, כי הורה כהן נוצרי במציאת עם ישראל גם אחרי לדת הדת החדשה, דבר שלא הודו בו חבריו עד הימים ההם. כי בלב חכמי אוייה נשתרשה האמונה, שכבר אבד ישראל את נצחו וחרל מהיות גוי מומן לכתו בגולה; גם חשיבותו בתור עם הדת האלהית איננה עוד, כי בכורתו לקחו אחרים. לכל היותר הבישו אז על עמנו כעל כת של אנשים, אשר מעוצר וממשפט לוקח, והם נמקים בעונם, על היותם בית המרי, סרבים וסלונים, ולא יאבו לשמוע בקול התורה החדשה. יעקב בנש היה הראשון מחסדי אוייה, אשר נתן ספר כריתות לדעות האלה, השוללות מבני עמנו תורת האדם ותורת עם חי בארץ גלותו. באהבה וחמלה שפט על קורות העם הזה, גם הרגיש את מכאוביו וידע מרת נפשו, בלב החכם הזה פעלה בלי ספק הרגשת העול וההמס שעשה מלך צרפת לבני הדת הפרוטסטנטית, ומבשרו חזה, כי לא כל עם נרדף על דבר דתו הוא עם נבל

ולא חכם, שוכח אלהים. בני הדת הפרוטסטנטית אשר גורשו או ממדינת צרפת היו בימים ההם מצויינים במדע וביתרון הכשר לכל דבר טוב ומועיל, ועם כל זה לא נמנע מלך קנאי לדרפס בעברת המה ולגרשם מן הארץ כחלאת מין האנושי. דבר כזה בהכרח פעל על לב איש יקר כיעקב בנש, לחמול על גוי אוכד בעניו וכל אוכליו לא יאשמו. חמלתו על עם ישראל ואהבתו להאמת ולהחקירה המדעית התאחדו בנפשו, למען סדר את תולדת עמנו, ופרי מדותיו הטובות נמצא באמת בספרו, אשר בזמנו הועיל הרבה מאוד להבנת היהדות בין א"י.

בנש היה בן דורו ואדוק בדעות הרגילות בימיו. הימים ההם היו ימי רנש דתי, אשר משל אז בכל תקפו כרוח העמים ובפרט בין העמים המחזיקים בדת הפרוטסטנטית. נודע ומפורסם הוא, כי בין מחזיקי הדת ההיא רבו אז הקנאים, אשר קנאו לדתם וישטמו את כל בעלי הדתות האחרות כגאווה ושאת נפש. הדת הפרוטסטנטית נולדה בין עמים נרמנים על ברכי רנש המוסר והחקירה המדעית, ואין לנו קנאה דתית נוראה מזו שמיוסדת על המוסר והחקר המדעי. לפי ההשקפה הזאת נבין את הלך רוחו של בנש, הכהן הפרוטסטנטי, אשר כלבו הרנש חמל על עם ישראל ומרוחו הזה את רוע גורלו. להיות תמיד נודד בגוים ונדרף על דבר אמונתו; ואולם מהצד השני אי אפשר היה לו להמשיל לנמריו יצרו הטוב על יצר השנאה לישראל, אשר כל בני דתו החזיקו בה. בנש היה הראשון, אשר העמיק חקר בתולדת ישראל מיום לכתו בגולה. ידיעותיו בפנה זו הורו לו, לכל הפחות, להכיר את תכונת עם ישראל ומקור כל הרעות אשר עברו על ראשו. בהתבוננו אל המאורעות של העם הזה נוכח, כי על פי הרוב העלילו עליו שונאיו עלילות בדויות, למען הרע לו. גם אלו החסרונות, אשר לפי דעתו דבקו באמת בעם הזה, לא נראו לו כדונות, כי אם בתור פרי החנוך, המשחת, אשר חנכו עמי אירופא את ישראל בימים רעים תכופים זה לזה. שונאי ישראל בכל העתים ובכל המדינות חקקו חוקים מעיקים לישראל, צו לצו, למען הצר צעדיהם. אבל גם בחוקים המעיקים האלה לא אמרו די, כי אם עוד הוסיפו להרע לבני ישראל, ויאמרו להשמידם ולאבד כל זכר להם. הן מצד הממלכות והן מצד העמים סבל עם ישראל רדיפות והשמדות למכביר, באופן שיראה זה כפלא גדול, כי לא נכחד קיומו. "זה הוא סמל מראה הסנה הבוער באש והסנה איננו אכל".

מזה נראה, כי באהבה וחמלה גדולה סדר יעקב בנש את תולדת ישראל, ע"פ המקורים החיצונים וע"פ הרשימות הכרונולוגיות של הספרות העברית, אשר כבר הוזכרו אותן. ואולם שתי מניעות גדולות עמדו לו לשטן, לבל יעלה ציורו ההסטורי יפה לכל הפרטים: התנגדותו לדת ישראל, אשר בתור כהן הדת הפרוטסטנטית אי אפשר היה לו להתנבך עליה, וחוסר דעת הספרות העברית. בנוגע להחסרון הראשון כבר אמרנו, כי זה מונח היה בטבע בני דורו. יעקב בנש, החסיד שבא"י, האמין בכל לבו, כי עם ישראל איננו אשם בכל העונות והחטאים שטפלו אויביו עליו; אבל אשם הוא בכלל בגורלו המר, יען כי נתן כתף סוררת להבשורה החדשה. אבותיהם חטאו ואינם ובני הדורות הבאים עונותיהם יסבלו. בדעה הזאת מצא בנש את התשובה הנכונה לשאלתו: על מה חרי האף הגדול הזה ועל מה לא הונח לעם הזה כל הימים האלה? ובחיות כן, כי הבנים נמקים בעון אבותם, צייר לו בדמיונו את ההסטוריא הישראלית בתור חזיון תונה, אשר נושא הספור לא יסכול על דבר מעשיו, כי אם על דבר מזלו, שאי אפשר לו להמלט מגורלו. אי אפשר לעם ישראל למחות כעב את פשע אבותיו, ועליו ישא ויסכול כל ימיו. הדעה הזאת, אשר יסודתה בהשקפת הדת הפרוטסטנטית, נמשכת כחוש השני בספרו של

בנש, ועל פיה הבין את הליכות ההסטוריא הישראלית מוזן חרבן בית שני עד ימיו, זמן של אלף ושש מאות שנה.

כן לא חדר לעומק התכונות הישראליות והלך נפש עמנו בחייו הפנימים. אשר היו נעלמים ממנו. בנש לא ידע את ספרות ישראל ופרי הגיונו מעת הלך כנולה. דעת היהדות היתה בימיו רק ידיעה מקוטעת. אלה הספרים ההסטוריים אשר השתמש בהם, אין בהם אף קורטוב של תמצית חיי הקולטורה בישראל בזמנים ומקומות שונים. בנש ידע מפי ספרים כתובים עברים רק שמות חכמים, זמן הולדתם ומותם, שמות חבוריהם, רדיפות ושמות ויתר הרשמים החצוניים. אבל החיים הפנימיים לא הכיר, גם אי אפשר היה לו להכירם על פי הספרים שהיו מונחים לפניו. כי גם חכמי ישראל שקדמו לו, אשר עסקו בסדר תולדות ישראל, לא שמו לב „לדברים בטלים“ כאלה. את חיי הקולטורה של עמנו בשכבר הימים, אחרי חתימת התלמוד, נדע רק מפי עדים מסיחים לפי תומם ומפי רשמים, אשר נשארו לנו על פי מקרה ונזכרו רק דרך „אגב“. הן אם נקרא ספרי השו"ת, אשר השאירו לנו לזכרון את שאלות העם, הנכבדות לדעת הקולטורה בעמנו, נראה כי על פי הרוב העלימו גם שמות האנשים והנשים, אשר כל אשרם הרוחני והחמרי נחתך לפעמים ע"י פסק דין של החכם השואל או המשיב. השאלה לא נמצאה ככל פרטיה, רק משולבת היא בתשובה כסימנים כאלה: ראובן נשא את שרה בת אשר ושבק חיים לכל חי בלי זרע של קיימא, ושמעון אחיו, אשר עליו ליבמה, טוען וכו'. ואין אנו יודעים כלום מחיי-משפחה הנהוגים בבית „ראובן“ ומהאשה העלובה „שרה בת אשר“ אשר נשארה זקוקה ליבם. העלמת השמות עוות גם כן לטשטוש הרשמים, כי „ראובן“ ו„שרה בת אשר“ אינם פועלים כלום על הרגשתנו, מפני שיודעים אנו, כי הם ילידי האסכולסטיקא, ולא היו ולא נבראו, אלא משל הם; ויותר היתה הרגשתנו מתפעלת, אם נקרא: ר' איציק ב"ר חיים חזן מעיר בודים נפטר בלי זשיק ואשתו מרת ריזל בת ר' שלמה הדיין מטפליץ נשארה זקוקה ליבם, וזה האחרון ר' שמואל סוחר בפרוסטיץ טוען, כי היבמה הכריחה נכסי אחיו הנפטר וכו'. זה היה קובע ציור קולטורי במחנה בצבעים בהירים וברורים, בעוד שעל פי השאלות בספרים מסוג זה אנו מוצאים ברוב רק סימנים חצוניים וציונים של מו"מ בדבר הלכה, ואם קשה לנו, סופרי ישראל הרגילים במו"מ הזה, להציל ציור קולטורי אמתי מרשמים כאלה, על אחת כמה וכמה לסופר מבני הנכר, שאיננו בקי כל עיקר בסגנון הספרים האלה. בלעדי זה לא היה חזון חקירה הסטורית כזאת נפרץ בימים ההם. הספרות של התקופה ההיא היתה בכלל רק ספרות של „מלומדים“, מלאה מזן אל זן ענינים מדעיים העולים על שלחן אנשי מדע, בקיאות בספרים עתיקים, היות של חקירות ארכיאולוגיות וכדומה; אבל לא ספרות של חיים נותנת מזון רוחני לכל קצות העם. מסבה זו שם גם יעקב בנש פניו רק אל „הלמדנות“ של ההסטוריא הישראלית ולא אל חכמה הפנימי.

עם כל החסרונות האלה, אשר מנינו ליעקב בנש, אין ספק בדבר, כי מלאכה יפה עשה בספרו וכי ראוי הוא לכרחה במקצוע זה. עד קרוב לדורנו היה ספרו יחיד בעולם התולדה הישראלית, וכל השונים ברעת היהדות שאחרי חרבן בית שני לא זיהו ידם מספרו של בנש. כי זולתו לא נסה עוד איש את כחו לסדר תולדות ישראל, עד אשר קם ר' מרדכי יוסט בשנות העשרים למאה הי"ט להשלים את הבנין הזה ולשכללו ע"י הרשמים ההסטוריים הנמצאים בספרות ישראל, אשר לא נודעו להחכם הצרפתי.

תקופת התחדשות המדעים, אשר התחילה בין עמי אירופא בשנות המאה הטי"ו, לא פעלה כלום על התפתחות היהדות. בשנות המאה הי"ח ירדה חקירת היהדות עוד עשר מעלות אחורנית, וכמעט ככה הנצוץ האחרון של החקירה המדעית בישראל. ר' עזריה מן האדומים הניח לנו ספר יקר, מלא כל חמדה ובקרת מדעית נעלה בערכה עד מאד. אבל היהדות התלמודית (לפי התפתחות הדורות המאוחרים) נצבה בצרה אל החקירה העיונית של החכם הזה וגברה עליה. ספר "מאור עינים" היה מן הגנוזים, אשר אסרו על בני עמנו לקרא בו ואפילו להחזיקו. פעם בפעם נמצאו אמנם תורנים אשר שמו עיניהם בו וגם נצלו אותו בכמה עינים, אבל מעולם לא ערב אדם מישראל את לבו, להכנס בחקירותיו ולהוציא מהן התולדות הנאותות. בכל שנות המאה הי"ח, אשר אז פרחו המדעים באנגליא, צרפת, איטליא, ובמדה ידועה גם בגרמניא, לא ראינו ולא שמענו מחקירה מדעית במחנה ישראל.

ואולם בסוף המאה הי"ח קמה רוח בקורת בין אחינו אשר בגרמניא. אין מן הצורך להביא בזה בפרוטרוט דרך התפתחות היהדות בימים ההם, כי זה הוא ענין בפני עצמו. אבל בקצרה נוכל לאמר, כי בכלל לא ברא הדור ההוא בקרבנו מאומה בחכמת היהדות, כי אם שקדו על ספרות העמים וראו מה שדברו חכמי או"ה בעיני היהדות והכניסו אלו החקירות במחנה ישראל, מבלי להדש אף פרט אחד מדעתם⁽¹⁾. ובדור הסמוך לדורו של הרמב"ן, היינו סוף שנות המאה הי"ח וראשית שנות המאה הי"ט, אין אנו מוצאים השתלמות במקצוע זה; אדרבה אנו מוצאים, כי גם המעט מהחקירה המדעית שהתעוררה או בישראל, שבה והיתה לבער אחרי מות הרמב"ן⁽²⁾. בני הדור הבא עשו חיל רק בדבר אחד, והוא בלמוד דקדוק הלשון העברית והתחדשות הסגנון הביבלי. למוד דקדוק הלשון היה דבר מובן מאליו לפי מעמם והשקפתם אז, וכודאי דבר ראוי והגון הוא. אבל התחדשות הסגנון הביבלי באה לדור "המאספים" רק משנאתם להיהדות התלמודית, ואין ספק בדבר, כי בזה הסבו נזק גדול להתפתחות ספרותנו. כי השפעת "המאספים" היתה גדולה וארכה

(1) הספר היותר חשוב בספרות העברית של דור "ההשכלה החדשה" הוא המבוא שכתב ר' משה בן מנחם בשנת תקמ"ג לתרגום התורה שנעשה על ידו. והנה אין להטיל ספק בדבר, כי חשוב המבוא מפאת סגנונו הנחמד והסברת העינים וטעמו היפה. אבל החקירות המדעיות שנמצאות במבוא הזה לא חדש הרמב"ן מדעתו, כי אם לקח ברובן מספר "מבוא לכה"ק" להחכם המלומד יוחנן איכהורן, אשר הזכירו הרמב"ן בהקדמתו. ואין להאשימו ע"ז, כי ידיעת דברים כאלה לא היו נפרצות אז בישראל. אדרבה ראוי הרמב"ן לשבח, כי ידע לתרגם הדברים בסגנון נעים ולהסירם עצהו"ט.

(2) בימים האחרונים התחילו כמה חכמים ליחס את ראשית ימי התחדשות המדעים בישראל לדור הגר"א ולומר, כי הגאון היה הראשון בתקופה האחרונה, אשר העלה חקירה מדעית מדעתו. הדעה הזאת השמיע החכם המובהק ראה"ו בימים האחרונים, אם כי לא חדשה היא, כי כבר קדמו בזה המטח ר' פרץ סטולנסקי בסגנונו הנודע, ואינם חלילה לי לגעת בכבוד הגר"א, אשר יקר הוא לנו מכמה פנים, אבל האמת לא תתגנו להסכים לדעה הזאת, שיש בה מעין "ביצרייה" ידועה אשר נשתרשה קצת בספרותנו. הגר"א העמיד כמה נוסחאות ישרות בתלמוד (מה שעשה גם הרש"ל בחריפות נפלאה) ודבר גדול עשה בלי ספק. אבל "התחדשות המדעים" ענין אחר הוא לפי מובננו, והתחדשות זו קמה בזמן אחד בגליציא ובברלין, כי אמנם קבלו אחרי כן חכמי גרמניא (צוניץ וחבריו) השפעה מחכמי גליציא (רבי"ק ושי"ר) ושניהם מחכמי איטליא (שד"ל). אבל אין ספק בדבר, כי התחילה החקירה המדעית בגליציא ובגרמניא בזמן אחד, ובזמן שהתחיל צוניץ לעסוק בחקירת ספרותנו, ויוסט לכתוב תולדות ישראל, לא ידעו עוד שניהם מרבי"ק ושי"ר, ודי ברמזים המעטים האלה לנושא עניננו.

ימים רבים, ועל ידי הסגנון הביבלי העיקר על השפה העברית והצרו צעדי אונה, גם שללו ממנה רגש החיים, המצוי בסגנון התורני של הדורות הקדומים, בעוד ששפת „המאספים“ היא שפה חנוטה, אין בה רגש חיים כל עיקר, והכותבים מדור ההוא דמיונם כמו הקטע היוצא בקב שלו; הלכס הוא בכבוד ובאופן מלאכותי, כאכטומטוס. מוכן מאליו, כי הדור, שמצא די ספוק בהעתקות „עבריות“ של „מליצות“ קסנר וכדומה, לא היה מסוגל לחדש את בנין ההסטוריא הישראלית, ומה גם כי מבית מדרשו של הרמבמין לא יצאה החקירה ההסטורית מעולם. אדרבה, הוא זלזל בחשיבותה ולא מצא בה הפיץ מימיו. וממילא גם „תלמידיו“, כלומר אלה, אשר על פי ספריו נכנסו לפרדס ההשכלה, לא קבלו שום השפעה מצד זה, והיתה דעת ההסטוריא נעלמת מעמנו עד ימי התחדשות המדעים בישראל בראשית שנות העשרים למאה הנוכחית.

ר' מרדכי יוסט (נולד ביום כ"ב פיברואר שנת 1793 ונפטר ביום כ' נובמבר שנת 1860) היה חברו ובן גילו של ר' יו"ט ליפמאן צונץ. שניהם חננו בנעוריהם בבית הספר העברי שיסד הגביר שמשון בעיר וולפנביטל (העומד וקים עד היום הזה). כמעט בזמן אחד באו שניהם לברלין, והימים ימי התעוררות חזקה והתנגשות הכחות ביהדות הגרמנית, טרם אספה נגדה. צעירי הדור שאפו אל הכרה מדעית של היהדות. כבר הלפו אז ימי הילדות והשחרות, ימי המליצות והשירים של „המאספים“; בני הדור החדש בעלי כשרון שאפו אז לחקירה מדעית, ליסד בנין חכמת ישראל. בשורה הראשונה עמדו אז צונץ ויוסט. הראשון חשב עם לבו לנשת אל המלאכה הנכבדה והיקרה הזאת. לבנות בנין ההסטוריא הישראלית ע"פ מצב החקירה בימיו והמדעים ההולכים ומתפתחים. ואולם בעודנו עושה כה וכה קדמנו בזה ר' מרדכי יוסט בספרו „תולדות ישראל“, אשר היה דבר כעתו ועשה רושם גדול בישראל ובאומות וקוראיו היו לאלפים ולרכבות (עיין דברי ר"מ ששיינשניידר בפתיחה למהדורה שניה של ספר „דרשות היהודים“ לצונץ).

ספרו של יוסט נדחה בימים האחרונים מפני ספרו של נרין, הטוב ממנו. וכעת כמעט נשכח מלב. ר' מרדכי יוסט בעצמו הודה בסוף ימיו, כי ספרו צריך בדיקה בכמה ענינים, וכי כמה מחקירותיו אינן עומדות בפני הבקרת, בהיותן פרי כוסר מימי ילדותו הוא ומימי הילדות של החקירה המדעית. בין חכמי התקופה הזאת, אשר ירו אבן פנה לבנין חכמת ישראל, מצוין יוסט בתכונת נפשו העדינה. כי היה איש מוקיר החכמה לשמה, אוהב אמת ומודה על האמת, והיה שפל רוח בפני חבריו חכמי הזמן. בנשתו אל המלאכה הזאת עורנו באבול, היה הוא הראשון במקצוע זה, ומלבד ספריו רשימות וכתובות לא היה לו שום עזר במלאכתו. מכל הספרות הרחבה, אשר נבראה בשנות המאה הנוכחית (מלבד המון ספרים נדפסים וכ"י אשר לא נתפרסמו או עוד בעולם), נמצא אז רק ספרו הקטן של צונץ: „איזה ענינים ע"ד הספרות התלמודית“ (שנדפס בשנת 1818), אשר בו לא נמצא חדשות ונצורות ולכל היותר הוא רק בעין מכוא לספריו המאוחרים. החכם רניק, אשר הגדיל מאד בסקירה עמוקה בספרות התלמודית ובדעה ישרה בנוגע להבנת ההסטוריא הישראלית, אמנם אז כבר הבשילו אשכולות חכמתו ובקרתו והיה כמעין המתגבר, אבל לא הפיץ מעינות חכמתו החוצה ברפוס, כי אם מסרה לחכמים מקשיבים לקולו מפה לאוזן. החכם ש"ר עסק בימים ההם בשירים ומליצות או כי העתיק מגלת אסתר לסופר הצרפתי רסין⁽¹⁾. שד"ל היה אז בן עשרים שנה ואם אמנם הראה כבר סימני כשרון, אבל עוד לא

⁽¹⁾ החלק הראשון מספרו נדפס כבר בשנת תק"פ, בהיותו בן כ"ז.

⁽²⁾ בימים האחרונים נשמע וכוה גדול בספרותנו על דבר סדר התפתחות המדעים בעמנו

נסה בחקירות כאלה. הרב ר"א נייגר היה או ילד בן עשר שנים ור' צבי גרין תינוק מונח בעריסה. באופן שכל חכמי ישראל המפורסמים במקצוע זה קמו אחרי ר' מרדכי יוסט, ואין אף אחד אשר קדמהו. ועלינו לזכור תמיד את הפרט הזה, בעת נחרוץ משפטנו על ר"מ יוסט.

והנה אם נפתח את ספר "תולדות ישראל" לר"מ יוסט נראה כאמת התחלה נכבדה מאוד, גם אם תחסר לה השלמות; שהרי אי אפשר לשום חכמה בעולם, כי תולד ביום אחד ובנסיון הראשון תבוא לידי גמר מלאכה. טרם כל דבר נתפלא על עוצם ידיעותיו בנוגע למקורות תולדות ישראל. וזאת לדעת, כי לא כימינו אלה הימים ההם. כעת נמצאים ערכי מלין וכלי מכשירין למכביר בשביל כל מקצוע ומקצוע של החקירה ההסטורית. ולפעמים נקרא כעת בספר חדש ונתפלא על עוצם בקיאות המחבר בתלמוד ומדרשים ובכל ספרות ישראל העתיקה, ובאמת זה העני לא קרא ולא שנה, ויש גם אשר לא ראה צורת אות עברית מימיו, אלא הכל קבץ על יד על פי "כלי מכשירין" שזכרתי. כעת נמצאים גם מחברים חכמים אשר יעזרו עוד לא מעט ע"י המפתחות והתוכן הענינים של ספרי המחברים שקדמו להם וישאבו מתוכם את ה"בקיאות העצומה". כל אלו התחבולות, אשר בהן יעשו חכמי דורנו מלחמתה של תורה, לא נודעו עוד בימיו של ר"מ יוסט, בעת נגש בפעם הראשונה אל הבנין הנכבד הזה.

עוד דבר עיקרי ראוי שזכור תמיד, בעת נביא את פעולת ר"מ יוסט במשפט על השגיאות אשר שנה. אמת היא, כי כמה דברים מחכמי או"ה וכמה רשמים הסטוריים הנמצאים בספרות העברית העתיקה לא הבין יוסט כראוי והוציא אותם הוין למקומם והוין לכונתם. אבל אין אנו רשאים לשכוח, כי הוא היה הראשון, אשר אסף וקבץ את כל המקורות האלה לצורך ההסטוריא, ודבר גדול נמצא בזה, אשר הערה את מקורות תולדתנו ומצאם במקומות אשר לפניו לא דרכה בהם כפ רגל חוקר ולא עלה על לב איש לבקש שם את מקורות ההסטוריא הישראלית. ר"מ יוסט גלל והסיע את האבנים הנחוצות לבנין החשוב הזה, וגם אם נודה לדברי אלה החולקים עליו ואומרים, כי לא תמיד היו אבניו שלמות ומקצועות כראוי — הנה אין ספק בדבר, כי שברו הרבה מאוד במה שהביא וכמה שהסיע מכל עבר ופנה. כי להבאים אחריו הנקל להשתמש בחומר הרב הזה, אשר קבצוהו הר"מ יוסט בחריצות גדולה ובשקידה נפלאה, למען שכלל את הבנין הזה. ברכות הימים, כאשר יצאו עוררין על ספרו, בעת כי רבתה הרעת במקצוע זה והובררו כמה מטעותיו, כתב החכם יוסט דברים יקרים וראוים למי שאמרם: "... ואנכי כרך אכרך את דורשי האמת, אף כי מחשבתם לרעתי ולתת את שמי למרמס חוצות. כי בלעדס ידעתי את מעט ערכי וקוצר בינתי; ואם בימי בחרותי זה כארבעים שנה יצאתי

בראשית שנות המאה הנוכחית, ומעת אשר הוציא ראה"ץ לצדק משפט, כי החכם ש"ר לא היה הראשון בדבר, קמו חכמים רבים נגדו בקנאה עצומה ויאמרו לרגום אותו אכן. והנה בעצם הדבר אי אפשר להכחיש, כי קדמו יוסט וצונץ לשי"ר, וכבר הוכיחו יה"ש וראה"ה, כי צונץ קדם לשי"ר בספרו "תולדות רש"י". וגם אם נאמר, כי שנה צונץ ככמה פרטים, הלא אי אפשר להכחיש, כי יותר מזה שנה ש"ר בתולדות הקליר. גם עלינו לזכור דברי ש"ר בעצמו לתולדות רכינו נתן, אשר שם הודה, כי ספרו של יוסט עשה עליו רושם. אבל לאורך גוסא אמת היא, כי גלה ש"ר דרך, אשר לא ידעות הקודמים לו, להוציא אבנים יקרות מאבני גיר מנפצות, מרגלויות מנשל החול". יולבן חלילה לנו להקל בכבודו, כאשר גם יוסט וצונץ בעצמם תודו לו, כי למדו ממנו. וראה"ץ אולי באמת גרש את הסאה במשפטו, ולכן הכעים לב רבים תמרורים.

לבנות עיר חדשה בארץ ציה וצלמות, בידים ריקות, באין אבנים ולבנים ועצים וחמר, הלא מאז לא נעלם ממני, כי ברכות הימים יתאספו יושביה ויבינו בכנינים אשר הקימותי וימצאו מכשלות רבות ויתועדו להרוס בתים רבים ולבנותם כאשר יאות להם לשבת במ לכבוד ולתהלה, כאשר יקרה לכל מעשה בני אדם המתקנים מסלה חדשה. אף לא מנעתי לחזק את ידי ההורסים והודיתי להם ככל אשר ישרו, בהראותם נגד זקני עמי את ערות העיר אשר בניתי; ולא עמדתי על דעתי, וגם את שלומם אדרוש כל הימים, אשר לא אמות כי אחיה" (מכתבו מיום ב' אדר ראשון שנת תר"י ב, ב, ב, חמד" תשיעי עמוד קל"ב-קל"ה).

הדברים האלה, אשר יצאו מפי ר"מ יוסט בתומתו וענות צדקו, יקרים ונחמדים הם, הן מפאת צחות הלשון (כי היה יוסט מליץ וכותב צחות בלשוננו עד להפליא), הן מפאת הציור הנחמד שנמצא בהם בנוגע לנסינו הראשון בענין מדעי חדש, שדה שלא עבר בו לפניו, וברבריו אלה נמצא התנצלות די צרכה על דבר המגרעות אשר מצאו בספרו ואשר עליהן התקלסו בו חבריו¹).

ולא רק בנוגע להקירות הסטוריות עלינו לרזן את יוסט לבק זכות במה שטעה בכמה פרטים, כי אם גם בנוגע להשקפתו הכללית וסדר הענינים בספרו זה, עלינו לרזן אותו בתור משובב נתיבות וסולל דרך חדשה, מצורף לתנאי המקום והזמן. המחבר גר בימי עלומיו בעיר ברלין, בין עדת ישראל "המשכילים", אשר זה היה כל ישעם וכל חפצם, להרוס הקיר המבדיל בין ישראל לעמים. גם ר"מ יוסט היה יהודי "משכיל", ומדרכו זה לא סר כל ימי חייו. אבל הלילה לנו לחשרהו, כי נתכון להעביר את עמנו על דעת קונו או למחות את זכר היהדות מישראל. אדרבה, חביב עלינו החכם הזה, אשר נודע בתור אחד "הפורצים גדר", מכמה חסידי גרמניא שבימינו. כי הראה חבתו העצומה לספרות ישראל ולשפה העברית, אשר משל במכמניה כאחד גדולי המליצים, וכל ימיו שקד להגדיל תורה ולהאדירה, ובודאי איש כזה לא יתן ידו להריסת היהדות. אלא שר"מ יוסט האמין באמונה שלמה, כי בכמה פרטים בטולה של תורה זה הוא קיומה, כאשר חשבו גם החכמים ר"א ניגר וחבריו. ובנוגע להשקפתו ההסטורית היתה דעתו, כי עלינו לבטל בזמן הזה את הפרטיקולריזמוס העברי, שיהיה עם ישראל חלק מן הכלל, אבר של מין האנושי, אדוק בו ובלתי נפרד ממנו. ובהיות הדבר כן, עלינו לשנות ראשונות וקדמוניות לא נתבונן, ונסיר כעס מלבנו ונעביר רעה מכשרנו. כי האם לנצה תשאר שנאה בין ישראל לעמים והחשבונות בינינו לא יכלו לעולם?

על פי ההשקפה הזאת חבר ר"מ יוסט את ספרו, ולכן השתדל תמיד למחות את הרושם הרע, שיעשה עלינו ספור המאורעות הנוראות שעברו על עמנו בגולה, ולספר הכל בדברים הנשמעים בנחת ולא בהתלהבות עצומה וברוח קנאה לעמו. מצד אחד צייר את הליכות תולדת עם ישראל בתור עם שלום, השלם עם מלכיו ושריו, אשר מעולם לא עלה על לבו לדחות את הקץ ולהרים יד, אלמלא לחצוהו ויענהו עד כי קשה כח הסבל, וביחוד — אלמלא נסו עריצי ארץ להעבירהו על דעת קונו. ומצד השני חשב למשפט לבלתי ראות רק עמל ואון בשונאי עמו, כי אם להיות שופט בצדק ובמתנינות ולהסתיר את האהבה לעמנו בחבו (כי אין ספק שאהב ר"מ יוסט את עמנו אהבה עזה). בגלל

¹ הוא מתאונן על החכמים ש"ר (אשר זה נחר בו בגלל סתרו בנינו בדבר אנטונינוס רבין), ר"א גוגה, שטיינשניידר, וביותר על החכם זליג קסל (שהתנצר אח"כ) אשר "לפנים בישראל" כתב נגדו דברים שנונים. עיין שם במכתבו.

הרבר הזה הוציא לפעמים משפט מעקל. בחפצו להיות צדיק בשפטו גם נגד אויביו, בא פעמים רבות ילדי עוות הרין נגד עמנו. על כיוצא בזה באמת אמרו חכמים: כל המוסיף גורע.

החסרון הזה בהשקפה הכללית של יוסט הכירו כבר בני דורו; והחכם שייר, אשר בתחלה כבר את ר"מ יוסט וספרו מצא הן בעיניו עד מאוד, רומז על זה בהקדמתו לתולדות רבנו נתן בעל הערוך, באמרו: "ויש באחינו אשר לבם לא נצפן משכל ויודעים לשפוט היטב ולהשכיל על כל הנעשה בימים מקדם, והמה ראו כבר הרבה מעלות לקדמונינו במקום אשר לא ראו זולתם. אפס כי השקם להתראות לעיני העמים חפשי ונקי מכל חשד ונגיעה בדבר הסיתם בכל זאת להפריז על המדה ולדבר לפעמים תועה על גדולים וצדיקים באמת נגד הראוי והישר. והנה נעשו נונעים עי"ז שרצו להתרחק מהתקאות כנונעים". ומה שאמר שייר אז, בעת כי היתה עוד ידירות בינו ובין יוסט, רק ברמז, אמר אחרי כן בדברים ברורים, בעת הקניטתו זה האחרון: "רצה [ר"מ יוסט] להראות בכמה מקומות חנופה לצד אחר ודבק בהם לאהבה, גם כאשר העלילו עלינו דברים לא היו ולא נעשו מאחינו, וזה רק מאשר חשב להתאמין בכל כחו. להתראות לעיני קוראים מוזרים חפשי מכל נגיעה בעניני אחיו בני אומתו, עד שנעשה עי"ז נונע להפך" (כ"ח שביעי עמוד 150).

והנה חלילה לנו לחפות על חטא זה שחטא ר"מ יוסט. בודאי יותר חביב עלינו סגנונו של החכם צונץ, אשר בכל ספריו ומאמריו היה הפרטיקולריסמוס העברי יסוד מוסד למשפטיו ודעותיו. הן אמת כי ספרי הסטוריא דורשים בקרת אמתית בלי כל נטיה לשום צד, ומשפט אמת בלי משא פנים. במקום שאנו רואים עמל ואון ביעקב אין לנו להעלימו ולחפות עליו, אלא נגיד לעמנו פשעו. יוסט אמר הסופר הנלבב בירנה על כיוצא בזה: "וכי רק במשפטנו על עם נכרי תהיה האמת חביבה לנו בתור מדה חשובה ויקרה?" — אבל מרת האמת — אשר אותה אנו מבקשים — לחדו, וקרת רוח וחוסר הרגשה לאומית לחדו. גם נביאינו לא כחדו האמת תחת לשונם, ודבריהם היו פעמים אין מספר כנחלי אש; הנידו ולא כחדו את עלילות עמנו. אבל מכל חזיונותיהם הקשים, אשר חוו על יהודה וירושלים, עולה ומבצבצת אהבתם העזה לעמנו, אשר היתה כאש עצורה בעצמותם. "התולדה היא משפט עולמים", ועל הרי"ן, הדין דין אמת, לבלי יהדר פני עשיר ואף לא פני דל, ולא יחריץ משפטו ע"פ רגשות לבו לחמלה על איש. אבל מעולם לא גזרו על הדין דין אמת, כי ימית בלבבו כל ההרגשות האנושיות; כי גם אדם כזה בלתי עלול הוא לשפוט משפט צדק. ההרגשה האנושית תלמדנו לבלי עות אדם בריבו, כי אם לדון אותו על פי תנאי המקום והזמן והמקרים הסובבים אותו. משפט כזה — משפט אמת, אבל באהבה וחמלה גדולה — אנו דורשים בנוגע לעמנו. על פי הדברים והאמת האלה עלינו להודות, כי אמנם חסרונו של יוסט במקצוע זה הוא חסרון לא יוכל להמנות, וכדבר הזה נופל ספרו מספריו של צונץ וגם מספר תולדת ישראל לגריץ, אשר השכיח את ספרו של יוסט מכל וכל.

אבל עם כל החסרון הגדול הזה עלינו לספר תמיד בשבח ר"מ יוסט ומפעלו הספרותי הגדול, ומי לנו עד נאמן ושופט צדק בזה כהחכם שייר, אשר גם בעידן ריתחא על יוסט העיד עליו: "כי החקירה על זמני וחכמי ישורון ממי יהודה תצא ושם ביתה... והחכם הזה בעל המגלה [מגלת מרדכי] שכתב ר"מ יוסט בבקרת דברי שייר] הבין גם הוא כל זה, ולכן יגע לחקור תולדותינו יותר ממקורינו, והם שני התלמודים והמרדשים"

(שם). ונאמנה לנו עדותו של שי"ר, המודה שם, כי יוסט היה הראשון בדבר, לפתוח לנו שערי המקורות, אשר הקודמים לו לא ידעו נתיבותיהם.

והחכם גרין בדברו אודות ספרו של יוסט מודה גם הוא בחשיבותו על פי ההשקפה שבארתי פה, אם כי בכמה משפטים אנו רואים בו סימני צרות עין בשל חברו; לכן משפיל הוא ערך חקירותיו, ולא זכר לו החסד, כי יוסט היה הראשון, אשר גלה מקורות ההסטוריא הישראלית, ובמנותו ליוסט את חסרונותיו אחד לאחר למצא חשבון, הוא מתנצל על כי פגע בארי המת, יען כי היה מוכרה לגלות את חסרונותיו, אשר דבק בהם יוסט בהיותו בחיים בקשיות עורף גדולה מאד, ולא עזבם למרות הבטולים מצד חבריו (חלק י"א עמוד 456). ואולם כבר ראינו למעלה, איך נשפט הר"מ יוסט עם ספרו, פרי ימי שחרותו, באמת ובלב תמים, וגם קלע אל השערה באמצעות ציור נחמד ומשל צודק בכל פרטיו. גם לא נודע לנו משום מקום, כי היה יוסט רגיל לעמוד על דעתו, מבלי להפרד משגנותיו ומטעיותיו. וגרין לא הראה את מקורו, ודבריו בזה הם רק גזרה בלי טעם. אמת הדבר, כי כמה הישערות של יוסט אינן עומדות בפני הבקרת. אבל כדבר הזה הלא קרה גם לצוניץ ולשי"ר, וזה האחרון רגיל היה באמת לעמוד על דעתו, ועם כל זה לא נקפה שברו בשביל החסרון הזה.

ואולם עוד שני חסרונות עקריים מנה גרין ליוסט. החסרון האחד הוא בדבר סדר ההסטוריא, אשר בזה הלך יוסט בעקבות בנשו, כי עשה את ההסטוריא חוליות חוליות והפריד בין אחים על פי גבולות העמים השונים, אשר ביניהם גרו בני עמנו. על ידי זה תחסר בציורו ההסטורי ההשקפה הכללית, המאחדת את כל מקרי עמנו בארצות פזוריו. אבל הקושי הזה מונח בטבע הענין, כי סוף סוף מה נעשה לעמנו, אשר מיום לכתו בגולה הוא מפוזר ומפורד בין העמים? גרין נסה להמלט מחסרון זה ע"י סדר חדש שהכניס בספור מאורעות עמנו. הוא חלק את התקופות לפרקים קטנים מאוד, ועל ידי זה עלה בידו, לתת לנו ציור שלם מכל דור ודור, מקיף את כל חלקי היהדות בכל ארצות פזוריה. על דרך משל, בעת קראנו בספרו ציור היהדות בשנות המאה הי"א למספר הרגיל, נדע, כי זה היה דור רש"י בצרפת ואשכנז, דור רבנו נתן בעל הערוך באיטליא, דור הרי"ף בספרד וכו'. בסדר זה נראה את כל היהדות בדור אחד וכמה פנים לה, וזה ימשוך את לבנו מצד אחד, ואולם מצד השני, עלינו לזכור תמיד, כי יש שהתפתחה היהדות בזמן אחד על אופנים שונים במקומות רבים. היהדות באיטליא התפתחה באופן אחר מאשר התפתחה היהדות בצרפת ואשכנז; במדינת ספרד התפתחה היהדות באופן אחר מאשר התפתחה כאלו הארצות הנוכרות. ולכן יותר טוב מצד זה, אם יקבע במחשבתנו ציור כללי של התפתחות קולטורית בארץ אחת ונדע הליכות ההתפתחות הקולטורית הזאת מדור לדור. למשל, אם נתחיל בדור הראשון של הקולטורה העברית בספרד, אשר פנים אחרים לה מזו של היהדות באשכנז וצרפת, ונראה התחלת הקולטורה הזאת באמצע שנות המאה העשירית למספר הרגיל (דורו של חסדאי בן יצחק אבן שפרוט), נתחקה על עקבות התפשטות דעת חכמת הלשון העברית (ר' מנחם בן סרוק, ר' דונש בן לבראט, ר' יהודה אבן חיוג ור' יונה אבן גנאח); התחלת השיר השקול (ר' דונש ותלמידיו, ר' שמואל הנגיד), ראשית הפלוסופיא החדשה בספרד (רבנו בחיי), זמן צמיחתה (ר' שלמה בן גבירול); הפיוט העברי על מרומי גדולתו (רשב"ג); למוד התלמוד בספרד (ר' משה בן חנוך ובנו חנוך, ר' אביתור); סדר הלמוד התלמודי (ר' שמואל הנגיד במבוא התלמוד, ואחריו הרי"ף בקצור השקלא וטריא של

התלמוד), אחרי כן נבוא לדור שלשת הכוכבים המאירים (ר' משה בן עזרא, ר' יהודה הלוי והראב"ע), וכן נוסף ונבוא לדור הרמב"ם ולדור החולקים עליו; — באופן זה יצא לנו ציור כללי ושלם מקולטורה שלמה, שהתפתחה על פי תנאים ואופנים מיוחדים. ובדרך זה נוכל להתנהג בסדר הקולטורה העברית באיטליא, או כוון של אשכנז וצרפת. אמת היא, כי על ידי זה יחסר לנו הציור הכללי של היהדות בתקופה ותקופה; אבל מצד השני נרויח, כי יקבע במחשבת הקורא ציור מהשתלשלות הקולטורה על פי סבותיה החצוניות והפנימיות. איזה מן שני האופנים האלה יכשר? אין בדינו להכריע ואין הפצי להיות דייך-ברבד; אבל רצוני בזה להוכיח, כי אי אפשר לנו לדון את ר"מ יוסט כלו חיוב, יען כי לא נהג בסדר ההסטוריא כגריץ, גם אם נודה, כי בכלל ימצא סדורו של זה האחרון יותר חן בעינינו. כי סוף סוף יש פנים לכאן ולכאן, והדבר הוא שודא דדייני. יותר תצדק טענתו של גריץ על יוסט, על כי הלך זה בשיטת הרציונליזמוס (דבר שנכשלו בו כל חכמי הזמן ההוא), ולכן לא הבין כמה חזיונות של תולדת ישראל, אשר אי אפשר לדרת לעמקם באמצעות הסקירה השטחית של השיטה הזאת. יוסט קבץ כל מאורעות עמנו וסדר אותן על פי השקפתו, אבל לא ירד לעומק ההתפתחות הפנימית של עמנו. לא עלה בידו להבין חיי הקולטורה בישראל; את פעולתו הספרותית הפריד מחייו המדיניים ולא ראה את הקשר הפנימי שבין שניהם. כל זה הוא פרי השקפתו, אשר עליה טען כבר גם רשד"ל בעתו. יוסט נלאה למצא הדרך, אשר בה התפתח עם ישראל בכחותיו המוסריים מראשיתו עד ימינו אלה. הוא השקיע עצמו בפרטים יותר מדי ואל הציור הכללי לא נשא את עינו. יוסט היה איש חוקר מדעי, אבל לא נביא הסטורי. מה שראה הגיד, אבל סקירתו היתה רק במראה החצוני של המאורעות ולא בתכנם הפנימי. הוא היה חוקר ובודק המקורות ההסטוריים, אף הסיע אבנים שלמות לבנין הזה; אבל לא היה ארדיכל אמן, לבנות הבית על פי תבנית מעשה ידי חושב. בנינו הוא בנין ארעי, אשר תחת צל קורתו נוכל לחסות מורס וממטר; אבל יחסר לו היופי והשלמות הנאותה להרחיב את דעתנו. משפטו אשר חרץ בעצמו על ספרו וציורו אשר השתמש בו הוא המשפט היותר נכון ומתאים אל הערך האמתי של ספרו: הוא בנה עיר חדשה בארץ ציה וצלמות, ועליו היה להסיע את כל חומר הבנין. בימים הראשונים היו הבתים מכוונים אל התכלית הנדרשת; אבל כאשר השתלמו היושבים בכשרונם וטעמם, מצאו כי הבתים הם נעדרו היופי והסדר והפאר, ועליהם לבנות ולשכלל את הבנינים ההם מחדש. עם כל זה נקרא את העיר על שם מיסדה הראשון, אשר ירה אבן פנתה והציב דלתותיה. על פי המשפט הזה נאמר, כי אבי ההסטוריא הישראלית בתמונתה החדשה היה ר' מרדכי יוסט.

(עוד יבוא).

ישראל וארצו

בחזון הספורים.

מאמר ראשון.

(ד.)

גם עבר גם עתיד יחסו לאיש אשר "מאומה לא למד ומאומה לא שכח", ובאין עבר ועתיד אז גם ההוה מאפס, והחיים כלם יהיו אז תהו ובהו באין רוח אלהים מרחפת על פני תהומם המפיץ אז אך זועה מסביב . . . חלק האיש הזה הוא אך כעם ורוננו, וזאת היתה גם נחלת בהרב, כזה היה מצבו בחייו הפרטיים בימיו האחרונים, והרוח הזה שפך, אולי גם למרות הפצו, על פרי ספרותו בעת ההיא. אדיר כל הפצם של האנשים האלה — להמיט על ראשי זולתם את הטאותיהם המה, הוא, בהרב, התרחק מאחיו ויהי בודד, — ומעל פתחי פיו לא סרה תמיד תלונה על כי בדר ישב; הוא התנכר תמיד למשכילי ישראל וסופרי עיר הבירה, — ועל שפתיו תמיד אש צרבת לשרוף בהבל פיו את "האפרוחים אשר לא עשו עוד נוצתם" והמה משמיעים דעה בקהל; אנשי סודו ואנשי בריתו ואנשי חסדו היו תמיד "האדירים" מאחינו — ועשו רוב רעמים למול כל משכיל המכבד עשירים ומתאבק בעפר רגליהם; הוא לא לקח חלק בכל האספות לטובת הכלל אשר היו אז בעיר הבירה, מלבנו לא יצאה אף עצה אחת, לא הגיש אף הצעה אחת, — והוא שולה לשון אפעה בכל הפועלים העוסקים בצרכי צבור, תהפונות כאלה היו תולדות המרה השחורה המסוכה בקרב דמו, עד כי כל נפשו הרעלה, עין בעין נחזה כי לאדם הזה יחסר בסיס מוסרי נכון, אין אבני קדש בפנות היכלו, ותחת רגליו אדמה מתמוטטת; אך כזאת נראה רק אנחנו; והוא בעצמו יבקש ולא ידע מה, יפנה ולא ידע אנה, וכהני נשמתין דאולי ערטילאין יתעה באין מעמד בדרכי החיים הרוחניים, ואין לו בעולמו אלא חרון אפו, עברה וזעם על כל אשר מסביב לו.

אך יש אשר ינוח גם הים הזועף הזה מקצפו ויחשב דרכו רנע, הן התבונן בהרב אל התמונה אשר תאר לעצמו ויזכור כי לא כל צבעיה צדקן יחדו, כי בעולם המציאות של חיי עמנו החברתיים ישנם גם הזיונות אחרים אשר גם מהם אין לו רשות להעלים עין. הן מה יתאונן, מה יספר לרור "נוראות" של אספות הקהל, — ועיניו תחוינה אספות של בני ישראל בקהלות רבות בסדר ומשטר, לבו הן יודע כי קהלות רבות של אחינו מתנהגות בסדר לא גרוע, משלהם, ישנן אספות בלא פריץ וצוחה ובלא המון שואג, וכי בכלל אי אפשר להתבונן על כל הענין של תחית האומה מן הנקודה הקטנה והחשכה

ע"י למעלה חובי' ה' ע' 122.

השלה II.

אשר התבצר בתוכה בפרקים הראשונים מספורו. על איש-לב החובה להתבונן אל כל החיים, עם כל דרישותיהם ותביעותיהם השונות. וכינה כזאת אולי נתנה גם בלב בהרב, ולכן לא הסתפק במחזות הטהו אשר לנו בפרקי-הספור הראשונים, ויגל לפנינו עוד תמונה אחת — תמונת ממשלת עם היהודים המתנהגת עפ"י החקים החדשים אשר יחקקו נבחרים מקרב העם היושבים ב"פרלמנט".
ובכל זאת...

* * *

שארית ימי הקיץ וכל ימי ההרף שכב הרופא-החולה בכית החולים ויחזה שיבת ציון בשוכבותה וכסדריה הפרועים. האביב החיה את רוחו מעט בקרבו, והוא יצא לשוח מעט בנך בית החולים בלויית ניסו, בעל אחרתו, אשר כבר חשב כי החל החולה לשוב לאיתנו. אך עד מהרה שבו חזיונות תחית עם ישראל לפעמו, ושנה סוערה אחזה בשמורות עיניו להרגיו ולהחריד את מנוחת הנפש הגהלאה...

יד אל יד עם שלמה ניסי — יספר הרופא — באנו אל מקום לא אכירנו, ומראה כמראה האולם הגדול אשר בבתי התיאטראות, ושלש יציעות מסביב לו. האולם היה ריק מאדם, בלי אור ומנורה, כמת המחזה גדולה ורחבת ידים, באין יריעה ומסך מבדיל בינה ובין האולם; אך שנינו לבדנו, אנכי ושלמה, היינו בכל הבית וזולתנו אין איש; אין משחקים ואין רואים, וגם עקבות המשרתים לא נודעו. עברה-אבק מכסה את הכתלים ואת הכסאות, וסחי ומאוס על כל מדרך כף רגל.

— לאן הבאת אותי, שלמה?

— למקום המיועד. לאולם אספת העם.

— ומי היושבים פה?

— אלה האומרים לשלוט ביהודה.

— ואיפה המה?

— יבואו.

— מי המה כי אדע?

— תראה ותדע.

מפי אפרים הוקן נודע להרופא, כי "האפיקורסים" דחו מכהונתו את "רבי דודצו" ועל מקומו יסרו חדשה בארץ: דבר המלוכה יוצא עתה מבית העם ועל פי נבחרים מכל המפלגות היושבים בו. נשיא העם היושב ראשונה בכית הנבחרים הוא עתה איש "משכיל", לא מן העשירים, אך בלתי תלוי בדעת איש. הוא הסיר את האספות הפרועות של ההמון, ויכונן את בית-העם, וכל מפלגה ומפלגה מקרב היהודים תבחר לה עתה ראשים מקרבה לשלחם אל בית הנבחרים לדבר בשמה ולפקח על עניניה וטובת קהלה. מפלגת עובדי האדמה לבד, מפלגת פועלים שביירדיום לבד; ישנם באי כחם של האומנים, וגם העניים והאביונים המחזורים על הפתחים שלחו נבחרים מקרבם; שם, ביציע, מושב נכבד לראשי החכמים והמשכילים, ולעומתם יושבים בכבוד והדר הרבנים והצדיקים. וגם בבית הזה העשירים ראשונה יסעו והמה עליונים לכל עניני הקהל, כי באמת אך המה בערמתם מסרו את השלטון ליד המושל החדש, המשכיל, והמה גם יקחו את שלמונו מידו אם אך יראו בזה איזו צורך לנפשם. כנהוג אצל בהרב, הראש הוא ישר ותמים יותר מדאי, והעשירים המה נוכלים ואנשי מרמה יתר על המדה, עד כי אין תמונה אחת חיה ובהירה.

האולם והיציעות מלאים אדם. מלבד הנבחרים למפלגותיהם מלאו את הבית אנשים שונים אשר באו ברשות הנבחרים מכיריהם, ואשר משרתי הבית הלבושים בגדי-שרד חלקו להם מקומות לשבת. הכל כצורך השעה וככל הקות המודה. אבל גם הנמוסים השונים ומנהגי דרך ארץ אלה לא יועילו לתת את ממשלת העם לחן בעיני בהרב. גם עתה העכירו את רוחו מספר אנשים אשר באו אל האולם, והמה נשואי פנים ומלאי-כרס, ואחרונים באו אל האספה, ובנאוה עברו על פני כל הנאספים וישבו להם על מקומם בשורה הראשונה, ופניהם מלאים זיו ומפיקים שמחה בחלקם ואמונה בערכם.

— הנה הנם! לקץ באו! — אמר אלי שלמה בקצף.

— מי המה האדונים האלה? — שאלתי.

— הישב דברת: אדונים — הסכים שלמה — המה ראשי העשירים, גבירי

בית ישראל, ועתה עוד לא יאחר גם הנשיא לבוא אל האולם.

ובבוא הנשיא פנה בדרשתו אל כל נבכרי העם וידבר ארוכות ורחבות על אושר העם ועל מצב המדינה ועל סדר-המלוכה שקדם לו ועל כל אשר הוא אומר לעשות בתוך עמו. גם הציע בקצרה את השקפותיו על תולדות עמנו ועל עתידותיו במצב התחיה. הרברים — דברי מליצה, אשר פסוקים שלמים מהם באו, או ראויים לבוא, במאמרים ראשיים בכ"ע, וגם באלה אשר לא רק לישראל המה. משפטים כוללים, מליצות ידועות לכל — אלה המה התוכן העיקרי של הדרשה הזאת. וככלות הדרשה יפנה הנשיא אל הנבחרים ויבקשם כי איש אחד מכל מפלגה יקום וישיב לו על השאלות אשר ישאל את פיהם.

ומפלגת עובדי האדמה היתה הראשונה אשר אליה פנה הנשיא בשאלתו: „אנכי שואל את פיהם, אדוני, כמה יעלה מספרכם, האם תחשבו עבודתכם את הארמה לעבודת כבוד, לעבודה הרצויה בעיני אלהים, והאם שמחים אתם בחלקכם זה?”

רבה היא הסכלות בשאלות האלה, — כי האומנם יעלה על לב אדם להטיל ספק אם מוצאת עבודה כשרה ותמה כעבודת האדמה חן בעיני ה' ואם עבודת „כבוד“ היא? — אך עוד תרב ממנה הנבלה (האם לא נאמר נבלה להוצאת דבה רעה על קהל גדול?) בדת בהרב כפי נבכרי עובדי האדמה תשובה כרברים האלה: „אדוננו הנשיא! על כל שאלותיך הננו משיבים לך בשם כל קהלנו, כי את ידינו שלחנו בעבודת האדמה אך שם (כלומר, בארצות הגולה), וגם זה באונס ולא ברצון, בהכרח וכלא חמדה. ולכן, הודיע מפורש ראש המפלגה של עובדי האדמה, עתה בהיות בארץ ממשלת ישראל ומעל צוארם הוסר עול גלות, לא יחפצו עוד להיות עובדי אדמה, וטוב טוב להם המסחר או ענין אחר למצוא מחיתם ממנו, יען וביען כי החברה תמנע מכבוד את כל המתעסק בעבודת האדמה, והאכרים יחשבו ל„עמי הארץ“ והמה לחרפה ולבויון בעיני יתר העם. „שאלו נא את פי הרבנים — הוסיפו נבכרי האכרים — אם לא כמנונו יגידו לך מה דל כבודנו בעמנו“.

ובהרב בטוח, ואולי גם מאמין באמונה שלמה, כי אך בתגרת יד חמושה ובנוח עליהם שבט מושל ישלחו היהודים את יריהם לעבוד את האדמה, אבל בשבת ישראל על אדמתו ואימת שוטרים ונוגשים לא תבעתהו, אז בוו יבוזו לעבודת האדמה, וכל העם יבחר לו דרכי חורים וסגנים. ואת זה הוא מוצא בטבע היהודים! אל תקות כל אכר וכל בן כפר להיות סוחר ולחיות חיי עיר, אשר זאת מונחת באמת בטבע בני-האדם. — לדבר הזה לא ישים לב; מטבע של עבודת האדמה היא רעבון הקיבה מצד זה ושכמ

נטויו לסבול מצד זה, ובהרב כמו ישנח את הברית הכרותה מימות עולם בין הרעב ובין האדמה הפוריה; באמתלאות חסרות טעם יסב עיניו מעל הצעירים החורשים במעדר והולכים אחרי הבקר בשדה יהודה ובהרי שומרון, למען לא יסתרו אלה המופתים החותכים את כל משפטיו. — ובתינוק הוא שואל שאלת תם: מה נאכל בבאנו לשבת על אדמתנו, אחרי אשר עובדי האדמה אשר בקרבנו מאסו בעבודתם ובכל הארץ לא יהיה עוד כל הריש וכל קציר. כן יעשה לו בידיו שד קטן למשחק. ואחר כן יציר כפו זה יהיה לו לפחד ולמורא וייראנו.

וכן יוסיף בהרב לתאר לפנינו את תמונת הישיבה הראשונה בהפרלמנט העברי בצבעים שהוא רוצה בהם ונאותים לחפצו.

עוד טרם כלה הנשיא את משאו ומתנו עם עובדי האדמה, ויפנה לו אל הפועלים והעובדים השונים שכירי-יום, ויציע לפני העניים והאביונים כי יתחברו גם המה אל הפועלים, ויתעסקו בעבודה ויאכלו את לחמם מעמל כפיים, ולא יפלו עוד למשא על הצבור ולא יתפרנסו עוד מקופות הצדקה. אך נגד זה התקוממו הרבנים החרדים, באמרם כי "צדקה תציל ממות" וכי נמילות-חסדים היא מן הרברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קימת לעו"הב, ולכן על דעת הרבנים — כה יעיד בהרב — "העניים והאביונים המה הצלחת האומה, והמה יגיני עליה בזה ובבא". ואולם לבד הרבנים, התקוממו גם העניים והאביונים בעצמם נגד דברי הנשיא, ובעזות מצח ענו ואמרו לו: האם בני חם אנחנו אשר לא ידעו ספר ולשון כי נלך לעבוד עבודה פרך? גם אבותינו ואבות אבותינו "שם" לא היו חופרי שיחין, חושבי עצים, שואבי מים ומנקי ארובות, ואף כי אנחנו "פה"!

וכאשר שם הנשיא פניו אל האומנים לאמר: אבל אתם, רבותי, הלא בודאי תאחזו גם פה באומנותכם ותוסיפו להביא מחית ביתכם מפרי מלאכתכם, — ענו כלם: "שמה הסתפקנו במה שהיה לנו, אם באונס אם ברצון, שמה גם זכות מיוחדת נתנו לנו על פני יתר אחינו, גם מוסד-החסד הכינו שמה לעזרתנו, והמוסד הזה לא כבש את רחמי מעמנו בכל עת. הן לא מעטים מאחינו האומנים הציל מרעה! אבל פה . . . פה לא נחפוץ, לא נאבה ולא נשמע להיות אומנים אם אין מוסד-החסד עמנו פה, ולא נשוב עוד להיות בעלי מלאכה, יען כי כל עם ישראל יבנו לכל אומן, ויושב על הסדן ומכה בפטיש חרפה הוא בקרב עמו".

והו מה שאמרו: צד שתי ארנבות בבת אחת. גם רעיון תחית האומה הורד משאתו, גם רעיון "מוסד-החסד" (הוא הפאָנד אשר יסר פּאָליאקאָוו לעזור לעובדי אדמה ולבע"מ) הונף והורם למעלה. וכל היודע את יחס הסופר בהרב אל התיסדות הפאָנד של פאליאקאוו בפרט ויחוס שני אלה זה לזה בכלל — הוא יבין, מדוע לא התמייץ בהרב להשתמש במקרה הבא לידו להלל את המוסד הזה ולהזכירו בחמש שורות פעמים. אין פה המקום לספר דברים מאחורי הפרגוד, אך ידוע כי בראשית יצירתו היה ענין הפאָנד עמל שניהם, של בהרב ושל פאליאקאוו, כדי להחליש מעט כח-המושך של מרכז אחר בעיר הבירה. . . . בכלל, בנפשות שני האנשים המצוינים האלה היו נקודות-יגע אחדות. היכולת לעזור לאחיכם, איש איש במקצוע שלו, היתה אצלם תמיד גדולה על הרצון, ובכ"ז עשו תמיד שקר בנפשם לאמר, כי הרצון אצלם מרובה על היכולת; וזאת היתה מפני כי באמת, בעמקי הלב, בסתר חריוו, צר היה להם על כי המה יהודים, על כי נולדו על ברכי יהודים. . . . אם כי מולדתם היתה זר זהב לאשרם ויהדותם

הוסיפה לוית חן על ההדר וההדר אשר הנחילה להם ההצלחה, כי בלא יהדות כמה סופרים כבהרב ועשירים כפאליאקאוו איכא בשוקא . . .
 אך נטינו הצדה ולא ראינו את אחרית האספה בבית הנבחרים. והאחרית היתה כאשר רצה בהרב לראותה בכל אספות יהודים. כי לרגלי ריב האומנים ושאוץ יתר העניים, הנקל היה לבהרב להביא שערויה בכל האולם, איש לא שמע שפת רעהו, הדיוטים קופצים בראש לדבר דברים שלא מן הענין, האחד נכנס לתוך דברי חברו למרות מחאת הנשיא, שאלות הכלכלה מתערבות בשאלות תקונים ברת, שאלות התנוך אוחות בעקב שאלת השמרות, — וכה הגדילו שאון והרבו מהומה עד כי היתה יד איש ברעהו ויד כלם כנשיא העם להדיחו משאתו, וסרום ועמורה וכלכול השפות והאנשים — זה היה סוף הישיבה, אשר התחילה בכבוד והדר ודברים בנחת.
 ונפש בהרב צהלה ושמחה: הא מלכותא דיהודאי! . . .

ה.

הרופא קם מחליו. רוח השגעון סר מעליו ולא יסף עוד להרגו, ולאט לאט שב לאיתנו הראשון. אז ספר את כל הדברים האלה אשר ראה בחזון בימי מחלתו, גם הואיל באחרית ספורו להשמיענו את דעתו ומשפטו ואמונתו על אודות תקות עם ישראל. רחמינו יכמרו בראותנו פה איש מתהפך בתחבולות לשון, באין אמיץ ועו להסיע מלכבו את כל התקוה הזאת, באין יכלת להוציא מפיו דבר מפורש ואמרים ברורים: אין לי חלק ונחלה וזכרון בתוחלת העם. ולכן הוא מתפלסף ומעמיק חקר, ולבסוף יבטא את העיקר בדברים כאלה:

„אני מאמין, כי עם ישראל אשר עמד בנסיון — אמנם ברב חרפה וברחמים רבים, אך בכל אלה עמד אלפי שנה — הוא ישמור את קיומו גם לימים הבאים. עד אשר יבוא יום וישראל סבא יקום ויתנער מעפרו והיה לגוי עצום ורב כח לעמוד ברשות עצמו. ולכן, האמונה במשיח, אשר הכתה שרש בלבבות בני ישראל, יקרה מאד, והתפלות למהר ביאתו מלאות שירה ורוטמות הנפש. אך . . .

„אך בשמעי את עמי האמלל מתפלל אל אלהיו להביאו „בשנה הבאה“ לירושלם, להראותו בכנינה, לצאת מן „הגלות“ ולהתישב בארצו ולחיות תחת ממשלה מקרבו יצאה, — אז לבי ימלא דם ואשאל את נפשי דבר-מר: לשנה הבאה? האם כה תחפזו ותמתרו? בירושלם? האם אך לתור את הארץ תבאו או בשנה הבאה כאורחים לשוב, או לעשות שמה מלובה?

„את נפשי אשאל ושכלי יענני: כי לתקן את עמי ולעשותו לגוי אשר כבר נמל לעמוד ברשות עצמו ולחיות בארץ ככל הגוים וכפי משפטי כל הממלכות, — כזאת לא תהיה ולא תוכל לחיות „בשנה הבאה“. לא שנה אחת ולא שנים דרושות לזה, אך תקופות שלמות, שְׁדַרְת שנים ארוכה בלי־קֵץ של חיים אחרים, חיים חדשים, חיים של שכל וכינה, חיים המתאימים אל רוח העת ואל צרכי האנושיות; לזה דרוש, נחוץ מאד, לחדש את פני כל מנהגי הדת והאמונה ולשנותם בכל אשר לא ישאו בר כבד עם תנאי החיים החדשים ועם כל המתנגד לרוח דת משה בטוהרתה ובשכליותה. לכך זה, על עם ישראל להשתרל לצאת לחפשי מן המצב הנוכחי, אשר בו כל כבוד וכל הוד והדר הוא אך נחלת העשירים. העם אל נא ימרה את פי הגדולים והחכמים ממנו, ומשמעת־חכמה תהיה בכל בני הגוי הזה, למען חנך את ההמון ואת היחידים; נחוץ לא משיח אחד, אך

אלפים, מאות אלף אנשים ישרים חכמים ושונאי בצע, האוהבים את עמם והפצים אשור לא באומר ודברים, אך במעשה ובפועל. אלה הפועלים אשר יקומו לעמם קדושים המה, ואותם קדש האל לפנות דרך למלך המשיח אשר יקום ויבוא ויגאל את ישראל מגלותו ומעברות עולם.

"אך מתי יבוא היום ההוא — בעוד מאה שנה או אלף שנים? מתי יולדו אלה מאשרי העם באמת? מתי יעלה עמנו ויגדל להבין את הגדולים וטובים אשר בקרבנו? איזו מהפכות-עולם יכשירו דרא להביא לנו את נאולת ישראל?"

"מי יודע!"

"ואולם בטוח אני בזאת, כי עם ישראל יושב ארצנו איננו עוד מוכשר להיות לעם. נחויץ איפוא לחכות, לשבת על שפת הים ולראות בעבים. אך יבוא היום אשר אליו נחכה, תגיע השעה. בזה אנכי מאמין כבמציאות הבורא.

"ואולי שנית. גרשתי הסאה: הן חולה-הרוח הנני.

"יתן ד' — ושנית!"

וד' הפונה אל תפלת הערער שמע גם את תפלתו ויתן לו את אשר שאל — משונה; כי אמנם שנוייה גדולה אחת יש בכל החוות הקשה אשר חזה בהרב על תחית עם ישראל, והיא תמצא תמיד על דרך האיש אשר מה שבלבכו לא יחפוץ להשמיע ומה שישמיע אין בלבכו. אנו רואים כי אמונה תחסר לאיש, תקוה אין לו, ובאפס תקוה ובאין אמונה הוא מרבה מלים ומגשש קיר ומנבא לימים, אשר הוא יודע כי כאלה לא יבאו לעולם. כי הלא אך שחוק יעשה לנו בהרב, בחשבו "כי רוכלא" כל התנאים הנחוצים לעם החפץ לעמוד ברשות עצמו, התנאים הנחוצים לגדלו לחנכו ולחכמו עד כי יהיה ראוי ונכון לתת לו ארץ וממלכה, האם בתי ספר נבנו בעולם לחנך עמים וללמדם תורת ממלכה, כי נוכל לתת לפני גוי חקים ודינים, אשר אם יכלה שם את חקו כלמורים וילמוד על בורין את כל הדינים, או נתן לו תעודת-בגרות כי יוכל לצאת לחפשי ולעמוד ברשות עצמו? איה בית-ספר אשר בקרו שם עמי הבאלקאן, ואיזה חק כלו הממשלות הקטנות אשר בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים? הטובים המה באמת כלם מבני ישראל, או האם, בכלל, החופש-המדיני ינתן לעמים אך כאשכר בעד "הנהגה טובה" אשר אך מצוינים יזכו בו? החיים — בית ספר לכל העמים, וההיסטוריה — זכיות כל גוי וכל לשון, ויתר העבודה יעשה הומן והמקרים. כי היגדל עם בלא ממלכה, אם ישנא גוי בלא ארץ לו? וכל עם אשר לו ארץ ושפה וזכרונות ונמוסים, וכל יתר הדברים שהמה פרי טבעו המיוחד, העושים אותו לעם בפני עצמו ונפרד באיזה דבר מכל יתר העמים, ואשר לא יוכל לזנוח את כל אלה ואיננו מתבולל בעמים, — טבע הענין בעצמו מחייב כי עם כזה מוכשר להיות עם עומד ברשות עצמו. הכזה או כזה יהיה משפט ממלכתו, אם לפי טעם אירופא או אזיא, אם ממשלת מלך או ממשלת עם, אם ממלכת כהנים ורבנים וצדיקים או ממלכת נאורים ומשכילים, — זה איננו נוגע כרב או במעט לעצם השאלה, אשר אין לה רק פתרון אחד: בחיוב; וסדר המדינה יהיה תמיד לפי מצב ההשכלה של העם, המשתנה בכל דור ודור.

וכל התהפוכות האלה במהלך המחשבות של רבים מוקני המשכילים הנה באמת אך מתחבולות יצרם הרע; להם, לבאי כימים, יצר מאד להודות על האמת, כי או הלא עליהם לנתוץ בידיהם את האלילים הרבים אשר עבדו כל ימי חייהם, וכבר נגלה סוד זה מן החרד, כי אך כנגלל הדבר הזה פגרו זקני "המשכילים" לבוא אל תחת דגל התחיה.

ורבים מהם גם לא באו לתרועת הצעירים ועבודתם על הרי ישראל. אבל כל אלה אשר נתנו לב להתכונן אל הענין הגדול הזה ולנגד עיניהם היה הפייל-לב אחר — לבקש את האמת, ובפרט צעירי הימים אשר להם אין לירוא פן תבייש זקנותם את ילדותם, צעירי הימים אשר יבקשו את האמת באשר תקצא ומשוש דרכם לקרוא את הענינים בשמם — אלה עשו אל אור המאיר של רעיון התחיה, בהוכחם כי אמנם חיים בו, חיים לעמנו גם בהנה. אמנם לא בין רגע נפחה האש הקדושה אשר עליה כסה אפר ימים רבים. גם צעירי בני עמנו לא פתאום התכוננו אל המראה ושבעה מדורי גיהנום עברו „עד באם אל קצה ארץ נושבת“. צעירי עמנו „בני-עולם“, אלה אשר אמרו לחקן את כל העולם, אשר זנחו את עמם בהיותו אך חלק, וילכו להם אל כל האנושיות, בחשבם כי להם זרועות עולם והמה יבנו חרבות עולם וסדרים חדשים יקימו ופטרונים חדשים יתנו לכל השאלות הארורות — צעירי עמנו אלה היו הראשונים אשר שבו אלינו, והגדחים האלה בבקשם גם המה את האמת, נוכחו כרגע כי אם עשרה קבין רעה ידרו לעולם, תשעה מהן נטלו בני ישראל, ומי איפוא אמלל כעם ישראל, ומי עשוק ורצוף יותר ממנו? ובכן שבו אלה אל עמם בשם החמלה הכללית, מבלי לחסוא אל הדגל אשר תחתיו עבדו, ואשר בשמו נשבעו תמיד.

אז ראינו עין בעין כי עוד טרם מתנו, כי עוד טרם הוכן הקבר הקר לעמנו; באפנו עוד רוח חיים, וכל החי הוא גם יחפין בחיים. אם יש בחפין הזה עון וחטא או לא — החיים לא ישאלו כזאת.

ואך נפתולי אלהים נפתלו כל צעירי בני עמנו עם הרעיונות אשר התרוצצו בקרבם על עמנו ועל גורלו ועל עתידותיו, ולחקר הנפתולים האלה שם לב הסופר סמולנסקין בספרו „נקס־ברית“ („השחר“ XI חוב' י'—י"ב).

הספור „נקס־ברית“ איננו רב הכמות וגם, אם תחפצו, איננו רב האיכות יותר מדאי; לכל הפחות לא נחטא אם נאמר, כי ישנם בו במדה ידועה רב המגרעות אשר אנו מוצאים ביתר ספורי סמולנסקין, וישנם ספורים אחרים בספרו „גאון ושבר“ (שהוא לפי הנראה אך קבוצת ספורים קטנים שחברו להם יחדו בחפין יוצרים). העולים במלאכת מחשבת על הספור „נקס־ברית“, ואולם בקהל הקוראים העיר הספור הזה התרגשות עצומה שקורין „פוראָר“, סופרים רבים מלאו פיהם תהלתו, וביותר מצא הספור חן ושכל טוב בעיני — המספר בעצמו.

הקוראים העברים שישו מאד לקראת הספור „נקס־ברית“ בחשבם כי זרה אור חדש לציון ולכל מקראיה. קהל הקוראים הרגיש כבר, כי קלסתר פני הספרות העברית צריך להשתנות ע"י תעצומות התנועה החדשה אשר בקרב בני הנעורים, והוא חכה ליום אשר יולד הנביא הספרותי של התנועה הלאומית. הננו שומעים עתה סופר אחד מתלונן בדברים האלה: „הנה נולד לנו אידיאל רם ונשגב, אידיאל המלהיב את הלבבות והולך בעמוד אש לפנינו להאיר לנו את החשכה, אידיאל המחיה מתים ומקיץ נרדמים והמתנשא מעל לאותה השאיפה הרלה והמצומצמה של התקונים הדתיים, כנכה שמים על הארץ, — וזה האידיאל הנשגב, של תחית האומה על אדמתה, עוד לא הוליד עד היום נביאים וחזוים הראויים לו ושהוא צריך להם. הנביאים שנבאו מות וכליה לאומתנו כלו נבואתם יוצא, ונביאים המנבאים לחיים חדשים ולעתיד לאומי לא נולדו עדין. השעה הגדולה מצאה דור של קטנים“¹). תלונה כזאת יוצאת עתה מפורשת מפי הר"ר מ. עהרנפרייז,

¹ „השלח“ I, צד 498.

וקהל הקוראים הרגיש עוד אז, לפני ט"ו שנה, כי גאון ספרותי אין, להופיע על התנועה הלאומית. ולכן כאשר ראו הקוראים את סמולנסקין, אשר ידעו את גבורתו ואת כשרונו, יוצא לכתוב ספורים על דבר האידיאל הנשגב, אמרו בלבבם: עתה נולד, עתה דרך הכוכב הספרותי גם לרעיון התחיה, והסופר ה' יהל"ל העיר על עצמו כי קרא את הספור הזה "לא רק בשום לב, כי אם בכלות הנפש". "נפשי בלתי — כתב הסופר ההוא אל סמולנסקין — לקרוא הלאה הלאה, בעוד אשר כל מלה ושורה חבקו אותי כמו באוזקים מבלי יכלתי לעבור מעליהן. ואחרי כן הספור — הרגשתי כי קראתי את אשר נכתב במשך שלש שנים בפרטי פרטים מכל הקורות את אחינו, מכל התהפוכות בכית ובחוק, מכל ההרגשות השונות בהמון בני ישראל כלם ומפלגותיהם"⁽¹⁾. והקוראים אשר ידעו כי כשרון סמולנסקין הוא כמעין שאינו פוסק שמחו מאד כי הקים ד' נביא לרעיון הלאומי, גם בטחו בו כי איש אשר כזה לא ישקוט ולא ינוח עד תתן את הדעה הלאומית עליונה לכל החיים הרוחניים של בני עמנו.

וגם סמולנסקין שמח מאד ביוצא חלציו זה, שאל במכתבו את מכיריו ועורריו על דבר הרושם אשר עשה עליהם הספור "נקס־ברית", והיה מלא רצון ונחת על החן אשר מצא יציר כפיו זה בעיני הקוראים, כמו אך תמול החל לכתוב ספורים לישראל; ולפי עדותו של כותב תולדות רפ"ם, היה הסופר מצטער ולפעמים גם כועס אם בקשו חסרונות ב"נקס־ברית"⁽²⁾. כי הן הוא חש והרגיש יותר מכלנו, כי הפרוגרמא החיובית של "השחר" שלו, של כל ספרותו, "צולעה על ירכה", ומספקני אם מלאה מעולם את רצון המו"ל. הוא נשא גם וקבץ אליו "גבוריו לאפרי", אך מה יטיף לעמו? לבנו המלא אהבה רחב מני ים, ולשונו תבטא אך מלים, מלים, מלים; ראשו מלא רעיונות נשגבים, וידו כותבת על ה"אדם בצאתו" הצר הצורך לה"יהודי באהל"; הוא רואה כי צבע דגלו הולך וכלה; כי שירי יל"ג זמה אך תנים לבכות ענותנו, אך לא כנור לשירי הלאום. והוא, סמולנסקין, מרגיש כי גבר איך־איל הוא, כי אין אונים, אין מלה חיה בעטו לבטא את אשר בלבבו, וגם הוא כאחד מקהל הקוראים חבה למועד אשר יקום הגאון הספרותי להכות גלים בים הספרות, והנה . . . והנה הלך לארץ מגורי כל קוראיו, והמה כלם נשאוהו על כפים ויקראו לפניו: "הוא האישי!", והנה נסה לעשות את הרעיון הלאומי, משאת נפשו וחזון רוחו, לאבן פנת אחד הספורים, ומקור חדש נפתח לו לשאוב ממנו בששון חיונותיו על עמו ועל ארצו ועל כל עתידותיו, — אז הרגיש כי שטף חדש של חיים וחם ואור עבר דרך לבו, וכמו כנפים צמחו לו מאחוריו, והוא אמר להמריא במרום, ובשופר גדול "כל שטן לא יסתמנו" יתקע לחרות העם אשר אהב.

וזאת היא אשר הרגיש סמולנסקין בזמן כתיבת הספור "נקס־ברית" ואחר כן, ולכן תחת מעטה אכל, לרגלי מחלתו אשר קפדה בימים ההם את חייו כאורג, פיהו מלא קול ענות גבורה, כי בתרועת המלחים אשר קראו "ארץ, ארץ!" בן הצהיל גם סמולנסקין קולו בראותו לפניו בעיני רוחו את הספורים אשר יולדו לו על ברכי הספור "נקס־ברית", וכמו שפתיו תדובכנה: עתה מטרתי לנגדי תמיד.

את הרברים האלה ישם הקורא אל לבו, טרם נקרב אל תוכן הספור "נקס־ברית".

(עוד יבוא). מרדכי בן הלל הכהן.

(1) "המגיד" 14, 1885, Nr.

(2) "פרץ בן משה סמולנסקין", מאת ראובן בריינין צד 154.

ימי המעשה.

ס פ ו ר

מאת חושי הארכי.

(* VIII.)

ביום השני בערב הלך נוטין, כאשר הבטיח, למעון דניסוב, לראות פני עתליה. את מיכאל לא מצא בביתו ועתליה יושבת יחידה ומחכה לבוא נוטין. בנעימות שמחה על פניה היפים קבלתהו עתליה והוא הגיד לה כי השני היום את סדור הלמודים בבית המדרש הגבוה לנערות, אבל אחרי אשר כמעט עבר וחלף החרף, טוב לה ללמוד עד ימי הסתיו הכאים את הלמודים אשר יהיו לה לעזר לשמוע ולהבין דברי המורים בשנה הבאה, וגם להרבות לקרא בספרי חכמה ומדע בכלל. והיא שמעה בעינים כלות למוצא פיו בדברו על הספרים ועל הספרות ותתפלא על רוב ידיעותיו ועל רוחב בינתו ועל טוב שפתו ומתק אמריו, הנוזלים כמעין נובע אשר לא יחדלו מימיו.

והיא לא כחדה תחת לשונה ותאמר לו, כי ראשית מטרתה בעובה עיר מולדתה היתה לצאת מן האפוטרופוסות של אס-חורגתה, אשה נאה ואוהבת להתהדרר ביפיה ובחנה לפני מכיריה; כי תחפץ לשאוף רוח חופש אחרי עבודת הצרמוניא השוררת בבית אביה, כי תחפץ לשמוע ולדעת דברי אנשים אשר מעינם לא רק בעניני פקודתם בעירם או בדבריו הבל ורכילות; היא תחפץ לראות את החיים בעיר הבירה, אשר כשטף מים אבירים ילכו וישטפו בעיר גדולה כזאת, המלאה חכמים וסופרים. ובדברה את דבריה התאדמו פניה, עיניה הבריקו וכל יצורי גוה העידו בה כי לבה מלא הפץ החיים, חיים אדירים אשר ירוממו נפש האדם . . .

בקסם עיניה ובחן שפתותיה לקחה העלמה הזאת את לב נוטין. האיש הזה, אשר כל ימיו בלה בחברת ספריו ולמודיו, באספת אנשי מדע, או לעתים רחוקות גם בחברת בני הנעורים מאצילי הארץ, האיש הזה אשר שם כל מעיניו רק בהגיון ובמחקר ואשר הלך-רוחו נטוי רק לשאלות הזמן. האיש הזה אשר ידע את האהבה ואת הנשים רק מספורי גדולי הסופרים, — האיש הזה השתומם למראה-החן זה, לשמע דברים נעימים כאלה, ולבו הטהור, אשר דרש ממנו גם חיים אחרים, חיים של רעות ואהבה נעימה, נאחו בחבלי קסם . . .

פתאום התעורר בלבו רעיון אחד . . . פני נוטין הלבינו ויקם ממושבו, כמו מתעורר משנתו ומחון דמיונו, ויפנה אל עתליה ויאמר:

— אבקש נא סליחה ממך, עדינה, כי עלי עוד בלילה הזה להתכונן בדבר משפט אחד.

— תודה רבה לך בעד טוב לבך, אדוני, ואין לי הצדקה להפריעך ממעשיך...
— אם תחפצי, עתליה אינובנא, איעצך להתודע אל עלמות אחרות ממכירותי השומעות לקח בבית המדרש הגבוה. הגני נכון לתת על ידך, הוסיף גוטיין אחרי חשבו רנעים אחרים וכמו רעיון חדש עלה לפניו, — כתובת אחת מהנה, רחלין שמה, וגם אני אדבר אליה מחר על אודותיך... ואאמין כי אתן תהיינה רעיות טובות ואהובות, כי גם העלמה הזאת אשר אמרתי היא טובת חן ושכל... .

— מכירותיך בלא ספק טובות וחמודות הנה, אמרה עתליה בצחוק קל. אך גם כך, אדוני גוטיין, אבטח, כי עוד נתראה פנים בקרוב.

— הגני לשרתך, נכרתי, בכל לבי — אמר גוטיין וימהר לציאת.

שקוע ברוב שרעפיו הלך גוטיין ברחובות העיר, לא לקח לו רכב וילך רגלי. הרוח הקר נשב בחוקה, רסיסי מטר וכפור נפלו על פניו ועל צווארו, ויפתח לולאות אדרתו למען השיב נפשו ההומיה; בעינים פקוחות הביט אל הרחוב הגדול המשתרע לפניו, אל עששיות-הגז ואל האור היוצא מחלוני החנויות הגדולות והרבות אשר בצדי הרחוב, הוא שמע קול שריקות הרכבים, קול הקריאות: פנו דרך, וקול הפעמונים אשר למרכבות השבטמוואי, — אבל לבו ונפשו היו רחוקים מכל אלה ורוחו רחפה במרחבי איך-קין.

בכווא אל ביתו פגשהו משרתו ויאמר לו כי אחד מרעיו מחכה אליו זה שעות אחרות.

— האם כבר ארכה העת? שאל גוטיין.

— כבר הגיעה חצות הלילה, ענה המשרת.

מה מאד התפלא גוטיין בהציגו רגלו על סף החדר והנה שוב רעהו לפניו; שערות ראשו פרועות, כתנתו קרועה עליו, עיניו מורות אימה והוא הולך בחדר ומדבר לנפשו ברממה ובמריצות נמרצה.

— השלום לך, שוב? — שאלהו גוטיין בקול חרד.

— הה גוטיין, הנה באת... מהר נא והצפיני, הסתירני נא בחדרך... בחדר

מיוחד... במקום נסתר... הנה המה הולכים...

— שוב יקירי, מה לך? אנא, הרגע ואל תירא...

— אל תירא! לא, לא! המה כבר ידעו כל הדבר הזה... מה אניד להם?

התכין? גם את הספר יקחו ממני! ובדברו הוציא מתחת מעילו ספר קטן ויביט ברעהו בתמהון וכל יצורי גוו חדרו.

— פחד פחדתי ויאתני... היום נודע לי כי אני הוא האיש... אני משיח

ישראל... אני הוא בר-כוכבא אשר בא להציל את עמו מכף רודפיו חנם... והמה ירדפו עתה אחרי להשיגני ולהמיתני... לא אירא את המות... אמות!!... אבל על מרומי שדי קרב... ועל דגלי — זה הספר, ספר עולם, ספר התניך הוא, הספר אשר הציל הציילנו ממוקרי עולם... הציילני, חוסה נא עלי, רעי... חוסה נא על עמך, גוטיין...

הוא שאף רוח בכבודות, כמו מחנק הושם לצווארו, הוא קרע את מעילו ויסול על ברכיו לפני גוטיין, עיניו ולגו דמעות ופניו שוננו מאד.

בידים רועדות הרים אותו גוטיין ויקיממו על רגליו.

— אל תירא נא, יקירי, הגני אתך... בוא אתי אל החדר השני.

שמה השכיבהו גוטיץ על המטה ויסיר ממנו את הנעלים הארוכים אשר על רגליו ואת מעילו. אחרי כן הרליק נר בחרר וישב על המטה אצל החולה ויחקקוהו כאם את בנה. — תן לי לקום . . . מה אעשה פה . . . החל החולה לקרוא וישב על המטה. — אנא שוב, הן טוב לך אם תישן הלילה פה עמדי ומחר בבקר נדבר את דברינו. אבל החולה רחף אותו בכח גדול מאד, עד כי גוטיץ נפל ארצה, ושוב קם ממשכבו ויעמוד בחדר ויקרא בקול מזור ונורא:

— גם אתה, גוטיץ? הה! עתה ידעתך . . . עתה הבינותי את מזמותך ואת דרכיך הנלווים! . . . לא אשאר פה . . . גם אתה בקושרים . . . גם אתה נתת יד לקמים עלי . . . לא! הם . . . תרועת מלחמה אני שומע . . . הנה המה הולכים . . . התשמע? קול זר . . . קול ענות תרועה . . . והנה קול ענות חלושה . . . קול יליל ובכי . . . מי יבכה? . . . אחותי היא! הה, אחותי, אחותי האומללה . . . אותך שדרו . . . תנו לי להצילה! . . . וכרגע ברח מן החדר ברעש גדול.

גוטיץ ריץ אחריו וישיגהו במסדרון הכית. גם המשרת בא לעזרתו ויקחו את שוב אשר קרא בקול זר ונורא:

הצילוני! . . . אנא הצילו את אבותי ואת . . . אחותי . . . הה! אחותי . . . ופתאם יצא מגרוננו קול שבר נורא ומעיניו פרצו דמעות כנחל שוטף ויבך בכי רב גם אחרי השכיבוהו על המטה.

— לך מהר קרא את הרופא בן-גיל הנה, צוה גוטיץ למשרתו, והוא ישב על המטה ויחזיק בזרועות העלם החולה.

— שתה נא, יקירי, מן המים וירוח לך, כי הנך חולה, אולי ראשך יכאב עליך. ואחרי עמל רב ודברים רבים עלתה בידו להשקותו מן המים.

שוב שכב במנוחה ושפתיו מללו במהירות דברים זרים ולא שמע קול רעו המדבר אתו בחכה, כאם אל בנה החולה. כחו עזבהו מאד ולפעמים ירעד כל גוו והוא מתאמץ לקום, אבל גוטיץ אחז בידיו הקרות וישמר עליו לכל יקום ממתו.

כחצי-שעה עבר עד כוא הרופא. בראות שוב את הפנים החדשות האלה אשר חופיעו בחדר, קם בכח נפלא מן המטה וידחף עוד הפעם את גוטיץ ויקרא בקולו המשונה:

— לא אתן נפשי לממיתים . . . הנה באת, רוצח, לקחת נפשי . . . לא, היה לא יהיה בדבר הזה! דע לך כי אמנם משיח ה' אנכי ואותי שלח ה' לרפאות מחץ עמי . . . אני אוציאיהו מעבדות לחרות . . . מעשה נצרך לנו, פעולה גדולה ורמה ולא פטפוטי מלים . . . מה לנו ולדרשות? העם מתבוסס בדמו — והמה אומרים שירה . . . הא, הא, הא! — ויצחק בקול איום ומזור.

— שוב יקירי, הרגע נא . . . הלא אני אתך, אוהבך הנאמן, וזה הוא הלא ידירנו הטוב . . . אולי שכחת את פניו? הנך קצת חולה ויתן לך שקוי מרפא . . .

— שקוי מרפא, אמרת? אל תאמין, אל תאמין! רעל יתנו לי, רעל ומות ימסכו בכוסי, וגם את נפשי יבקשו לספותה . . .

ויעמוד על רגליו לפני הרופא, המביט עליו במנוחת נפש.

— אבל שב נא ונדבר את דברינו בהשקט ובמנוחה, ואז נעשה כדברך, נלך אל אשר תלך, אתך אנחנו תמיד.

— תודה לך יקירי . . . תודה לך, אמר שוב במנוחה ודמעותיו נוולות על לחייו

בלי הפוגה, — ידעתי גם ידעתי כי ידיר נאמן אתה לי . . . אבל התבין את הרעה אשר קרתני? הו! אין קץ לשברי, ואין ערך לאסוני . . .

הרופא משש את ראשו ואת ידיו ואת חוהו. אחרי כן השכיבו את החולה על המטה והוא החל עוד הפעם למלל בשפתיו ולקרוין באצבעותיו.

— צונו על המשרת כי ישב בצד החולה וישמור אותו מאד, אמר הרופא, — ואתה אדוני בא אתי לחדר השני.

— הגד לי מי הוא העלם ומה מעשהו כי אדע — הוסיף הרופא בכואם אל החדר השני.

— העלם הזה, שוב שמו, הנהו תלמיד בית-המדרש לעבודת האדמה, ובקרוב עליו לכלות חק למוריו . . . זה יותר משנה אשר התודע אלי והיה בא לחברתנו ולאספות תלמידי בתי-המדרש היהודים . . . הוא איש אשר הגה תמיד בספרים רבים ובחכמת הכלכלה בפרט; הוא היה לפניו מן "הקיצונים", אשר דמו בלבם להפוך כל בנין עולמנו ולחת לו צורה חדשה, לפי ידיעתם בחכמת הכלכלה, והוא איש מתלהב ומתרגש, בעל רעיון ובעל שכל-חד . . . אחרי אשר החלו הפרעות בעמנו, התרחק מחברתו הראשונה וגם קטטות גדולות, כן אומרים, התעוררו בין חבריו ובינו לרגלי שאלת היהודים, ויתחבר אל התלמידים מבני עמנו והיה בא לעתים לא רחוקות גם לביתי ושואל ספרים ממני לדרוש ולחקור בדברי ימי עמנו . . . לפני איוו שבועות נסע מזה וילך לראות פני אבותיו אשר אהב מאד, והמה יושבים בעיר קטנה בנגב ארצנו. בהיותו שמה החלו הפרעות ויהרס גם בית אביו, והוא חוכר אדמה ורחיים מן האציל, ואביו איש טוב לב מאד ומתנהג בידדות עם האכרים אשר סביבו. וגם אחות היתה להעלם הזה ואותה ראיתי פעמים אחדות בהיותה פה . . . היא השלימה חק למורה בכית הספר למילדות וגם רכשה לה ידיעה רבה ברפואות ותרדוש לה מקום במחוז מושב אבותיה, רק למען היות לעורה לבנות האכרים אשר אין להן מילדות חכמות ותבטחנה בנשים זקנות בכוא עתן ללדת, לכן רבות מהנה מתות בלא עת. ותקנה לה אחותו שם טוב ככל המחוז בעבור כשרונה, טובת לבו, ועל היותה נכונה תמיד לבוא לעזרת מבקשי-עצתה ועל מאנה לקחת שכרה בעד רפאותה את הנשים ואת הילדים. וגם שוב, העלם הזה, חשב תמיד מחשבות לשבת בכפר בין האכרים, לעבוד את האדמה וללמד את האכרים אופני עבודת האדמה המתוקנה לפי דרך החכמה בימינו אלה . . . והנה קפיץ עליו רוגזן של הפרעות, אשר הרסו את כל אלילי-מחשבותיו שלהם השתחזה תמיד עד כה . . . והיום נודע לי כי גם אחותו זאת היתה בזמן ההוא בבית אביה, כי באה לראות פני אחיה אהובה, ובגבור הפרעות היתה בה יד ההמון הפרוע . . . והאומללה רצה כמישוגעת ותמצא לה מקום מנוחה בגלי נהר פדרון הרבים והעצומים . . . האסון האיום והגורא הזה, אשר בא כתומנו על העלם הזה, הפך את הודו למשחית וגם, כפי הנראה, דעתו נטרפה.

עת רבה ישבו אלה השנים בדממה, תפושים ברעיונותיהם. גם הרופא, אשר לא ממעי יהודה מוצאו, השתומם מאד למשמע אוניו ולא מצא דבר להניד להיושב לפניו.

— אני אחץ על ירך שקוי-מרפא להחולה ואותו תשקוהו כל הלילה בכל שעה ושעה, ואם ינחו לו ויישן, מה טוב . . . אבל עליך לשמור אותו כבכת-עין, כי הוא יוכל לעשות לנפשו דבר רע; אדמה כי דלקת המוח אחזתהו, ועצתי כי תוליכהו לבית-החולים, אבל יוכל היות כי שנינו הוא "מניא", בדמותו כי משיח הוא וכי רודפים אחריו

לקחת את נפשו, ואז . . . קשה להאמין כי ישוב לאיתנו . . . אולם עוד נראה מהר
בבקר . . .

כל הלילה ישב גוטיץ אצל מטת רעהו החולה, כמה פעמים החל שוב לקרוא בקול
מוזר ולשנות את דבריו האיומים, ואחרי עזבונו כחותיו נפל תמיד על המשכב בלי אונים
והוא ממלל בשפתיו, אבל השנה לא תקפתהו ויהי ער כל הלילה עד הבקר, וגם גוטיץ
לא נתן שנה לעיניו.

רעיונות רבים ושונים עלו לפני גוטיץ בכל עת שכתו בחדר ובשמעו את דברי
ידידו המזוהרם והפרועים . . . רעיוני תוגה העציבו מאד את נפשו ובכבדות התאפק מבכי . . .
גם האספה אשר היתה אתמול כלילה עברה לפניו בחזון, גם דברי כל הנאספים והקריאות
השונות אשר יצאו ממעמקי לב שוב האומלל. אז לא ידע עוד דבר האסון אשר קרה את
אחות רעהו, ושוב לא דבר מזה דבר: צרת נפשו גדלה כל כך עד שלא יכול להגידה
לאיש אחר, לאיש זר . . . והאם יוכל איש זר לחוש את עומק אסונו וצרתו? . . .
הוא בא לשאול: מה נעשה? — ואנחנו דרשנו דרשות נעימות . . . ומה דברתי אני?
האם לא היו כל דברי שטפוטי מלים אשר בהבל יסורם? . . .

מה קטן ודל היה עתה בעיני גוטיץ כל מעשהו לעמת האסון והשבר אשר יחוש
רעהו זה! . . . מה דלות וריקות פעולותיו אשר יאמר לפעול למזכרת עמו . . . ואין
אומץ בלבבו לעמוד בראש התנועה, להראות באמת דרך נכונה לאלה בני הנעורים
הדורשים טובת עמם והנחלים על שברו . . .

והנה מחזה אחר לפניו: פנים יפים ובהירים ועינים יפות וטהורות כעין הברלה,
ומשם יזהיר החשמל, ומבין החשמל שמה במרחק יראו לפניו היים נעימים, ישמע קול
שמחה, קול נעים, בקול זמרת הכנור, והקול הולך הלוך וגדול, הלוך וגבור, עד מרחבי
השמים, ששם מזהירים הכוכבים באורם הנעים ושופכים על כל סביבם מנוחה נעימה
ושקט . . .

פתאם קם ממושבו וילט את פניו ויבך בני תמרורים . . .

IX

בן-גישל הפיק זממו אשר אמר לעשות ויעמוד בראש חבורה קטנה להכין נשף
חשק בליל הפורים. כבר באו בדברים עם רבים מהמננגים והמוזרים והמשוררות הנודעות,
אשר בחפץ לב נתנו ידם אל הרבר הזה; כבר השיג את הרשיון מהרשות למכור כרטיסים,
ובעתון אחד כבר כתוב, כי בליל זה תהיה מנגינה באולם הגדול אשר בבית אספת
הסוחרים והמשורר פלוני והמשוררת אלמונית יופיעו על הבמה, וכי ליל-זמר זה יהיה
אחד מהטובים אשר בחרף ההולך, וכי מטרת הדבר נכבדה מאד: לבא לעזרת האומללים
אשר נשארו בלא לחם ולתמוך ידי הנודדים אשר התלקטו לאלפים בעיר ב. אשר על
הגבול ואין ידם משנת ללכת הלאה לאמיריקא, לכן תקוה נשקפת, יאמר בעל המאמר, —
כי הפובליקא הנכבדה בעיר הבירה, אשר נדיביה רבו מאד וטובת לבם ידועה לכל יושבי
תבל, — תבוא לראות במחזה ולשמע את הזמירות הנעימות, למען ויכלו העוסקים בדבר
להשיג פעולתם הרצויה.

אבל בכל זאת לא סמכו בן-גישל ומרעיו על הגם ועל נדיבת-לב המנדבים
ויאמרו לשקוד על פתחי הנדיבים האלה למכור להם את הכרטיסים ולקבל אולי יתר

ממהירים הקצוב, למען הרבות קופת הצדקה. ויתגודרו לאגודות, שנים שנים יחרו, וכרטיסים בידיהם, וילכו לבקש כסף מנדיביעם ולדבר על לבם כי יבואו המה ונשותיהם ובנותיהם הכבודות לשמוע אל הרנה וגם לצאת במחול. . . בתחלה אמרו אמנם לערוך רק ליל זמרה, בלי מחולות, כי לשמחה מה זו עושה? אבל דברי בן-גיטל, העסקן הגדול, חזקו על דברי חבריו אנשי-בריתו:

— אם הפצים אתם, אמר בן-גיטל, כי נקביץ כסף כהונן ולא אגורות אחרות, אז עלינו לאחוז במנהגי כל העולם. . . ומה לעשות? את טבע האדם לא נוכל לשנות ולהפכו משרש, ופה בעיר הגדולה אוהב העם לאחד את "הערב" עם המועיל: את הנדבה עם הענג אשר תחוש בתו בצאתה במחול.

אחרי דברים רבים ואחרי התלהבות עצומה של המתנגדים למחולות, הביעה האספה דעתה, כי אמנם למרות רצונה עליה ללכת בדרך כל הארץ, להחזיק במנהגי העולם, ואולי נוח היה לכל הענין שלא נכרא משנכרא, אבל הנעשה אין להשיב. בן-גיטל ובן-חיים העמיסו עליהם העבודה, ללכת לבתי הגבירים הידועים, מבני ברית ומשאנים בני ברית, יען גובה קומתם והררת פניהם ישוו כבוד עליהם, וגם שמם היה נודע בכתיים רבים מאלה, לכן עלה עליהם הגורל לבוא גם לבית ענגלשטיין. בראשונה אמרו בן-גיטל ומרעיו בלבם כי ימסרו את הדבר הזה לגוטיין, אחרי אשר הוא שמה בכך-ברית ובידו יעלה לקבל נדבה הגונה; אולם גוטיין, אשר לא מש ממת רעו החולה ואשר לבו דאב מאד בימים האחרונים ורוחו חבלה, — אמר כי לא יקח חלק בכל המעשה הזה וכי גם לא יבוא אל המשתה, אשר אמרו לעשות, אחרי כלות המנגינה, בעד אלה האנשים ההפצים לשוב בתשובה שלמה לעמם, למען הגביר אהבתם לאומתם במשתה שמנים זה . . .

לדוד בן יצחק ענגלשטיין מסרו השנים האלה, אשר באו לבית מסחרו, שני כרטיסי כבוד, והוא, אשר היה תמיד טרוד במעשהו וידע כי עליו לתת נדבה לכל מבקש, בשמעו כי תלמידי בני-ישראל יאמרו לערוך גשף חשק, חשב כי לטובת התלמידים מבני העניים יבקשו, ויתן נדבתו כפעם ופעם חמשים שקל כסף. בן-גיטל חפץ לבוא בדברים עם הגביר הזה, כי מעטה ודלה היא נדבתו וכי נבר העוני מאד ורבים המה המבקשים עזרה, — אבל בן-חיים הטא אותו הצדה ויאמר כי גם זה נדבה הגונה; ובין כה וכה באו אנשים אחרים ויחלו לדבר עם האדון בדבר מקח וממכר, לכן יצא בן-גיטל מפה סר וזעף וגם לא השתתה לענגלשטיין בהפרדו ממנו. וילכו מאתו אל אחיו ולדימיר ויודע להם כי הוא עתה בביתו ולא יבוא לבית-המסחר.

הדלת הגדולה, מעשה צעצועים ופתוחי-יעין, נפתחה לפניהם. עצי הרר יפארו את הפרודור הגדול, ועל עמודי שיש תשען הכסא, ומעלות רחבות שם, אשר בהן יעלו אל הבית. מרבד יקר מארץ פרס מונח על המעלות, ולא ישמע קול צעדי החולץ, ובקצה המעלות בביאה, לפני דלת החדר הגדול, עומדים שני פסילי אריות אשר יונקו בזנבם ויראו את שניהם הגדולות והחרות.

המשרת, בעל כטן גדול ורחבי-הכתפים, הביא את בן-גיטל ומרעהו לחדר גדול מפואר בכלים רבים נהדרים למראה, וקרני אור כהה בוקעות אל תוך החדר מכין החלונות הגבוהים והרחבים המכוסים ביריעות-ארגמן.

מן החדר השני יצא ולדימיר בן יצחק ענגלשטיין הלך וטפוף, הלך וקרוב אל הבאים בצעדי-און.

— כמה אוכל לשרתכם, אדוני, — אמר בשפה רפה בהישירו עיניו אל פני העומדים לפניו, ואת ידו לא נתן להם לאות שלום.

— אנחנו תלמידים בבתי־המדרש הגבוהים, אמר בן־גישל בקול חזק, יהודים אנחנו וערכנו נשף חשק לטובת אומללי בני עמנו אשר הזמן האכזרי פגע בם ויכריח אותם לנוע לקצוי ארץ בימים הרעים האלה.

— אבל, אדוני, אתמהה: מי נתן לכם הרשות להתערב בענינים גדולי־הערך כאלה? אם תלמידים אתם, הנה פעולתכם בבית־הספר, ולא בפוליטיקא . . . וזאת רעה חולה, כי בני הנעורים יעוּבו את למודיהם ויעסקו בדברים זרים להם . . .

— אדוני, שסע בן־גישל את דברי האדיר העומד לפניו, לא להתוכח אתך באנו ולא לבקש עצה מכבודו הרם, כי אם נדבּה אנחנו מבקשים, נדבּה לטובת אלה האומללים אשר הרעה באה עליהם . . . הם לחם יבקשו עתה בעד עולליהם העשופים ברעב . . . — ואני אניד לכם, כי גם אנחנו יודעים את אשר לפנינו, יודעים אנו עת

לעשות צדקה וחסד ולא מפיכם אנו חיים . . . ואתם תחפצו להרום מוסדי חינוך, לשלח אנשי־אומתנו מארץ מולדתם, למען יאמרו כל הגוים כי אין אהבת ארץ מולדת בלבנו ולמען יגדל הקצף עלינו . . . ולאֵלה העניים והאביונים אנחנו בעצמנו יודעים מה לתת... לדאבון לבבי, הוסיף בלעני שפה, — אומר: לכו לררכבם, אדוני, ולמלאכתכם בבית־הספר. — ובדברו כן פנה להם ערף ויסתר מהר מעיניהם בחדר השני.

בשממון עמדו שני הרעים, וקצף בן־גישל עלה מאד ובחרון אפו הרים אגרופו ויצעד צעדים אחדים אל דלת החדר השני, אבל עוד מעט והוא עמד מלכת ויביט בעיניו מזרות חמה סביבו.

— גלך מזה מהר, למה נעמוד פה? — אמר בן־חיים ויקח את יד רעהו וימשכהו אחריו וירדו במעלות אל מסדרון הבית.

אבל גם בחוץ לא נח רוחו של בן־גישל, אשר נרעש כים. קללות נמרצות על ה"אכזרים" האלה, "מוצאי דם אדם", "אוכלי בשר עמם", על האפרתים האלה אשר שמו להם קנם בראש חוצות הומיות ויסרו ביתם על כל "דבר גולה ורצח" — פרצו מפיו, והפעם גם בן־חיים קצף מאד על המעשה הזה ואדם כסה את לחייו המלאות ואת סנטרו העב והמגולח.

— לא אחשה על הדבר הזה, אני אראהו את נחת זרועי! קרא בן־גישל בחמת רוח, — הנשמע כדבר הזה? בן כוז כזה הביא כלימה על התלמידים, ואני אחריש ואשקוטה? לא, היה לא יהיה כדבר הזה! עלי לראותו ויעבור עלי מה... —

אבל אנה תלך, משוגע? הלא הוא טמון בסתר חדרי משכיתו ולא יתן גם לראות את פניו הנכבדים.

— אם תחפוץ ללכת אתי או לא — אחת היא לי, אבל אני עוד לא כליתי את דברי ואת חשבונותי עם האיש הזה . . .

המה באו עד הבית השני אשר ברחוב הסמוך ואשר על השלט נכתב באותיות מוזהבות: בית המסחר של יצחק ענגלשטיין בניו ושותפיו — ויבואו אל המסדרון הגדול וישאל בן־גישל את המשרת הזקן ונשוא־הפנים העומד בפתח:

— אם כבר בא האדון ולדימיר ענגלשטיין הנה?

— האדון דוד בן יצחק הנה יושב בחדר הסוחרים, אבל האדון ולדימיר בן יצחק לא בא עוד הנה, וכפי הנהגתו תמיד יואיל האדון לבוא גם הפעם רק בשעה הראשונה

אחרי הצהרים או בשעה השנייה, ואם האדונים יחפצו לראותה, אולי יואילו לפנות אל המשרת העומד בבית האדון ולדימיר בן יצחק, ואם תעברו מפה הימינה תראו את הבית אשר בו ישכן האדון בעצמו.

כזו וקלם התנוצצו מעיני בן־גיטל בכל עת דבר המשרת את דבריו, ואחרי כן צפצף בקול דממה:

— טוב! ויתן לו אנורות כסף.

הדבר הזה הפיק רצון מאת המשרת הזקן ונשוא־הפנים וימהר לפתוח את הדלת לפני היוצאים וישתחו בהדרת כבוד.

בן־גיטל לא חפץ עתה עוד ללכת לבקש נדבות מעשירי־עם, באמרו: יקחם אפל, לא אלך לכל בית עד אשר אכלה את דברי עם ענגלשטיין.

— אבל עלי עוד ללכת היום לעבוד בלבוך־טוריא, אמר בן־חיים, — כי רבה עלי שמה המלאכה בסוף הזמן.

— אם כן לך לדרכך וחכה עלי במעון אבן־ספיר בשעה הששית, כי שמה יאספו כל בני חבורתנו להביא בחשבון מעשה הנשף הבא.

ויפרדו איש מאת רעהו; בן־חיים הלך לדרכו ובן־גיטל הליט פניו באדרתו מפני הרוח הקר הנושב לנגדו וילך ברגלים ממהרות אל עבר הרחוב השני.

בשעה השנייה אחרי הצהרים שב בן־גיטל אל בית המסחר וירא מרכבה רתומה לשני סוסים דוהרים עומדת בצד הביאה אשר לבית והרכב אוהזו ברסני הסוסים ויאמין כהו להכריחם לעמוד במנוחה על מקומם.

המשרת הזקן מכרו פתח לפניו הדלת ויאמר לו:

— אדוני, הגה האדון ולדימיר בן יצחק כרגע יצא מפה . . . הגה גם מרכבתו מחכה עליו.

ואמנם כרגע הזה יצא האדון בעצמו, לבוש הדר באדרת שער יקרה ומנבעת של שער תחש חבושה על ראשו ומקל תפארה בידו.

בן־גיטל פנה מבלי משים הצדה וגם ענגלשטיין יצא אחריו החוצה.

— אדוני, קרא בן־גיטל, וענגלשטיין הסב פניו מעט לעברו, — כבודו ברח ויסתר וגם לא שם לבו . . .

— מי אתה?

— אני הוא האיש אשר היה בכיתך בבקר לבקשך לקבל כרטיס לנשף חשק . . .

— ובכן?

— ובכן, הוסיף בן־גיטל, — אתה במעשיך הכלמתני, אותי ואת חברי, ועליך לבקש סליחה ממנו.

— אה! קרא ענגלשטיין, ויפן וירד בצעדי־און מן המעלות.

— עמוד, ואל תמוש מפה, קרא בן־גיטל בועם, — עוד הפעם אכפיל את דבריו.

כי רע המעשה אשר עשית ואיש ישר לא יעשה כדבר זה . . .

ענגלשטיין פנה אל צד הדובר ויבט אל המשרת העומד כפסיל־שיש בפתח ויאמר במנוחה:

— משרת, גרש את האיש הזה מפה וקרא להשוטר.

כרגע הזה קפץ אליו בן־גיטל וירם את ידו ויכהו מכה אחת על לחיו.

קול זועה ותמהון נשמע מפי כל העומדים סביבם. ענגלשטיין הרים את ידו

ומקלו. אחרים אומרים כי הנה במקל על יד בן-גיטל ועל ראשו ואחרים אומרים כי רק את מקלו הרים ענגלשטיין להניח על נפשו.

בין כה וכה נקבצו אנשים רבים ההולכים ושבים ברחוב ויגדל השאון מאד וגם השוטר נגש אל המתרוצצים.

— אם יחפץ הארון ענגלשטיין לדרוש חרפתו ממני, הוסיף אחרי דממה קצרה בן-גיטל, — הנה כרטיסי אשר שמי ושם משפחתי כתוב עליה, ויתן כרטיס אחד להמשרת ושני להשוטר.

— על אדוני ללכת לבית השוטרים על הפריעך מנוחת העיר, אמר השוטר.

— יחדו נלך, קרא בן-גיטל, בהראותו על המקום ששם עמד ענגלשטיין, — יחדו הפרענו את הסדר והמשטר.

אבל ענגלשטיין כבר ישב במרכבתו ויסע לדרכו, לכן הלך בן-גיטל והעדים עם השוטר אל בית-המשטר.

והשמועה נתפשטה בעיר, כי הנה איש צעיר אחר את ענגלשטיין מכה רבה; אחרים אמרו כי גם ירה עליו בקנה רובה, ואחרים ספרו כי רחף אותו ויכהו במקלו עד זב דם. אחרים אמרו כי זה אחד מן „מההרסים“ אשר יבואו לדרוש כסף רב מהעשירים, ואחרים אמרו: „cherchez la femme“, כי רק נקמה עשה האישי הצעיר בגביר הזה, על אשר חפץ הגביר לקחת ממנו את יפתו.

ולמחרתו יכלו כל אנשי עיר הבירה לקרוא גם כעתונים, בין מקרי העיר, כי תלמיד בית מדרש הרפואה ב"ג הנה את הבנקיר הנודע ע. על לחיו, עקב אשר מאן האחרון לתת נדבה לטובת אומללי עמו הנודדים עתה מסכות ידועות לקצוי ארצות רחוקות. ותהום העיר על המעשה הזה, ורבים צחקו ושמתו על הדבר, וגם היו רבים אשר נתנו צדק למעשה התלמיד הזה, ואחרים אמרו כי אמנם לא טוב הכות כל איש אשר יקפזין את ידו מתת נדבה לקשייזום, אולם גם מעשה הגביר לא טוב הוא מאד, ואחרים חוו את דעתם, כי רע מאד המעשה הזה, כי האמנם עלינו לעשות ככל אשר יורונו התלמידים הנלהבים? ועוד, כי הלא האחים ענגלשטיין ידועים לפורנים בעניני צדקה ובוראי נתנו את נדבתם כאשר קצבו בשנה העברה לטובת האומללים, ומה גדלה שמחת רבים, כאשר נודע, אחרי ימים אחרים, המשפט אשר יצא מהשופט, כי על בן-גיטל לשלם קנס חמשה עשר שקל או לשבת שבוע ימים במאסר אם אין לו לשלם, על הפריעו את מנוחת העיר ועל הכלימו איש בעת התקוטטו אתו. — עדים אחרים אמרו, כי גם ענגלשטיין הנה את בן-גיטל על ראשו, אבל בן-גיטל בעצמו אמר כי לא ננים הרברים האלה, כי רק הרם הרים ענגלשטיין את מקלו והכה לא הכהו.

דבר המקרה הזה והמשפט הרעיש לב רבים, והם חפצו לראות את פני האישי הצעיר הזה, אשר שלח ידו בכנקיר ידוע-שם, לכן הרבו לקנות כרטיסים לבוא אל נשף החשק אשר ערך הוא וחבריו ואשר בשבילו כל הרעש הזה, ושם בן-גיטל יצא בכל העיר וגם בערי המדינה ויהי ל„גבורת-היום“; ובמקומות אשר שם בני ישראל נחתים יצא שמו גם לתהלה ולכבוד בין בני הנעורים, כי ראו בו איש אשר יגין על כבוד בית ישראל ואשר עמד כפרץ להכות בחרפה על לחיי העשירים הגדולים הרחוקים מעמם ולא יגורו לצערו ולאסונו ולבם לב אבן משמוע קול צעקות אחיהם האומללים, וגם מכתבים רבים קבל מערי הפרוים וכותביהם יתנו צדק ותורה לאומין רוחו העשוי לבלירת ויאמצוהו ללכת בדרך אמת ויושר, למען ישמעו האדירים ויקחו מוסר: אולי ייטיבו מעשיהם.

מוכן הדבר, כי חברי בן-גייטל ואנשי בריתו מצאו עתה כר נרחב להביע את הגיונותיהם ואת מעלות רוחם להאיש היקר הזה. הוא היה למרכז התנועה הרבה בין בני הנעורים ויהי ראש המדברים באספותיהם הרבות, אשר שם דברו נבוחה על עם ישראל ועל יחסו להעמים האחרים. על היחס שבין עשירי העם להמון בית ישראל, על הקשר האמיץ אשר יקשר את בני הנעורים עם עמם האומלל ועל הרצון הטוב והכביר, רצון של עבודה ופעולה לטובת העם, אשר קם לתחיה ביחד עם אהבת בני הנעורים לעם ישראל, עד כי נכונים הם לבוא באש ובמים על קדוש שם ישראל.

רק אחר היה נוטין אשר לא שמה בכל המפעל הזה וגם התאבל על המקרה: — לא באגרוף כח ישראל, אמר להבאים אליו, כי אם בפיו ובלבבו. ראו נא מה יעשה המון עם ישראל עתה, בעת אשר הצרה הגיעה עד נפשו. בעת אשר מר רוחו יציקהו וירכאהו? הנהו נאסף לבית הכנסת, יצום וישפוך שיחו לפני הוישב במרומים כי ישוב הרון אפו מעמו ויעוררו ויצילוהו מחרפה ומכוח. רק תפלה ותחנונים בפיו לאלהי מרום, והתפלה הזאת הנובעת ממקור לב נכבא, והצעקה הזאת הקורעת לכבות, והרמעות הללו הנגרות מעיניו בלי הפוגה — רק המה יתנו לו כח ויוסיפו לו אמיץ ועו ללכת בדרכו הנצחית, לשאת ברומיה את סבל משאו ויגונו, להרים ראשו מתחת הגלים הודונים אשר ירעשו עליו בסופה ובסערה ולהתור בכל עו לבוא אל חוף שקט ובטוח...

— לא, אדוני, לא עת הכות בחרפה את אויביו — הימים האלה לנו, רק ימי תשובה שלמה המה, ועלינו לשוב בלב נאמן אל עמנו, לשוב לאהבה אותו ואת תורחו ואת שפתו ואת מנהגי חייו; עלינו להוקיר את רוחו הכביר וללמוד דרכיו, למען נשאר נאמנים בבריתו גם אחרי עבור הסערה וגם אחרי ישובו אליו הימים הטובים. אם בעת רעה לא נשכחהו, עוד לא גדלה צדקתנו ופעולתנו, אבל אם בימים טובים בימי אושר לא נעזוב את עמנו ולא נשקר בבריתו ובתורתנו נדגול — רק אז יגדל ערך מעשינו, רק אז עלינו להתנאות ולהתהדר...

גם מחלת שוב, אשר המעט כי לא רפתה ממנו, אך הלכה וגברה עליו עוד מיום אל יום, עצרה את גוטי בניתו, כי לא מש ממשת רעהו ולא נתנו לבית החולים ביראו פן יבולע להחולה בהודע לו ברגעי מנוחה כי בבית החולים הוא. לכן שם כל מעינו בעלם הזה וישב כל היום סגור בביתו ויקרא ספרים עברים בשקידה, בחפצו להשתלם בשפת עמו, למען יוכל להביע בה רוחו ולדבר אל העם בלשונו.

— עלינו, אמר לחבריו הבאים אליו, — לדבר אל העם בשפתו ולא בשפת עם אחר, והשפה הזאת שפת עבר היא, השרידה והיחידה מכל מחמדיו מימי קדם, לכן עלינו לסלסלה ולהשגיבה ולהרחיבה, למען עשותה לשפה ספרותית ככל לשונות העמים הנאורים בזמן הזה, כי היא, רק השפה הזאת, תוכל לקשר ולאנד כל בני ישראל הנפזרים לכל קצוי ארץ ואיים רחוקים, כי היא המרכז הרוחני אשר אליו יפנו כל בני עמנו, הנפרדים בדעותם ושונים בהגיונות רוחם ובמעלליהם; שפת עבר תהיה לפה לכל בני ישראל להביע בה רוחם ודעתם, וגם את אשר הרו והגו כל חכמי דור ודור מבני עמנו ומבני עם אחר, למען ימצא בה המבקש תורת הקולטורא והמדע, ככל אשר תאוו נפשו. השפה היא חוט השני אשר יעבור בינינו ויאנד אותנו כלנו, מן העומדים ברום המעלה, בחכמה ובעושר, עד העומדים שמה מתחת ובוזת אפס יביאו טרף לביתם, מן בתיהן אשר מרוך ומעונג לא תציג כף רגלה בלתי אם על מרכב ארגמן, עד האשה המנוולת מעוני ומרוב עבודה.

X.

האולם הגדול וגם החדרים הרחבים והגבוהים אשר בבית-הסוחרים — כולם מלאים אורה ושמחה. על הבמה הקטנה והיפה עומד פסנתר ושני כסאות אצלו, ומסך ארגמן יבדיל בינה ובין האולם הגדול; המסך ישתרע מכותל אחד עד השני, בין שני עמודי שיש גבוהים ויפים למראה, והוא יורד בשתי כנפיו עד הרצפה ויעלה עד המקרה, ששם יראה מלאך קטן מעופף וצחוק קל על שפתותיו; בידו האחת כנור ובידו השניה זר פרחים כמו נכון הוא לשים את הזר על ראש העלמה המשוררת, העומדת על הבמה.

אור יקרות זרוע על כל האולם ועל כל היושבים בו, על מלבושי-הנשים היקרים, על פניהן הצוחקים והצוהלים, ועל פני האנשים, אשר רבים מהם יקשיבו בתאות-נפש להמנניה ורבים מדברים בדממה חלקות באזני הבתולות היושבות על ידם, אשר הן גם את הזמרה תשמענה וגם לדברי-הן של „בחוריהם“ תקשבנה.

קול תרועת הידר ומשקידים נשמע מכל העברים, בכלות המשוררת לשיר את שירה הנחמד, ורבים מהרו לצאת מן האולם, מפני החום הגדול השורר בו, לשאף רוח צח בהחדרים האחרים, אשר שם גם שלחנות ערוכים בכל מיני פאר והדר ושם ימכרו העלמות, אשר נדב לבן אותן להיות מנהלות הנשף הזה, פרי-עיץ וממתקים, פרחים וצעצועים שונים, לכל המרבה במחירם, כי גם מזה תוצאות לנדבות בעד העניים. ובחדר אחר ערוך שלחן בכל מיני משקה ומאכל, יין ושכר לרוב, וגם משקה-הקָה, ולהחדר הזה ימהרו וירוצו הגברים להקטיר טבק.

גם רבים ממכירנו לפנים נראה פה. שמה עומדים גם מיכאל דניסוב, היינריך יעקבס ומרעיו, וישיחו יחדו.

— הראית את אלכסנדר בן דוד? שאל היינריך את מיכאל דניסוב.

— כן, הוא היה במעוני למחרת שובו מארץ גלות.

— האמנם אבי אביו חולה מסוכן? שאל עוד איש אחד מן העומדים.

— לא אדע. אבל הלא תוכל לשאל את אלכסנדר בעצמו, כי גם הוא יבוא הנה

או כבר בא.

— אך? הוא יבא הנה? שאל היינריך וישם את ה„פנסנה“ על חוטמו, — אחרי

הכלימה אשר עטה על דורו אחד מעורכי הנשף?

— גם השאלה הזאת יפתר לך אלכסנדר בעצמו, השיב דניסוב בלעג, — אם

נפשך חשקה לדעת פתרונה, ואנכי מה כי תשאלני?

פתאם נשמע קול שחוק נעים מאחריהם.

— ואיה אוכל למצא את החבורה הנכבדה אם לא בחדר אשר שם השלחן ערוך

ובעל המשקים עומד ומוזג?

— אלכסנדר! קראו כולם בשמחה.

— אני הוא, אני ולא אחר, — ענה הבא בצהלת לב, ויתן ידו לרעיו וישאל

לשלומם.

— אנחנו לא נשאלך אם שלום אתה ואם בריא אתה, כי פניך המלאים יעידו

ויגידו כי לא חשבת נפשך משוב גם בארץ נכריה, — אמרו אחרים.

— עלינו עתה לברך את רענו השָׁב אלינו בכוסות מלאות, אמר דניסוב ויגש

אל השלחן הערוך.

כולם מלאו אחרי דבריו וישתו לחיי אלכסנדר וישנו וישלשו.

— הֵבֵן תַּעֲשֶׂה עִם רַעַךְ הַנֶּאֱמָן? פֶּנֶה אֶלְכֶסְנֵדֵר עֲנִגְלִשְׁטֵיין אֵל דְּנִיסוֹב וַיִּשֶׁם אֶת יָדוֹ עַל כַּתֵּף רַעֵי. — הֵן אַחֲרָיִם הַגִּירוֹ לִי, כִּי אֲחוֹת רַב־תִּיַחֵן בָּאָה אֵלַיְךָ, וְאַתָּה לֹא הִגַּדְתָּ לִּי דָבָר . . .

— סֵלַח נָא לְאַשְׁמַתִּי; אֲבָל אֵל תִּשְׁכַּח כִּי זֶה רַק חֲמִשָּׁה יָמִים מֵאִזְ בּוֹאֵךְ וְרַק פַּעַם אַחַת הָיִית בְּבֵיתִי בַּעַת אֲשֶׁר אֲחֹתִי לֹא הִיְתָה אִתִּי, כִּי מַעֲוֹנָה בְּמִקּוֹם אַחֵר רָחוֹק מִבֵּיתִי; וְעַתָּה לֹא אֲרַע אִיֶּה הָיָא, כִּי הֲלֹא הָיָא „הַתִּיהֲרָה” וְתַקַּח הֶלֶק בְּעֵרִיכַת הַנֶּשֶׁף הַזֶּה. אֲדַמָּה כִּי תִמְצָאנָה עֹמֶדֶת עַל יַד הַשְּׁלַחֲנוֹת, אֲשֶׁר שֵׁם יִמְכְרוּ כְּלִים אֵינן חַפְּצֵינָן בָּם לְשׁוֹבֵת הָעֲנִיִּים וְלֵאסוֹן הָעֲשִׁירִים.

— וְעַל יָדֵי מִי מֵהֲרָה לְהַתִּיהֵד, כִּדְבַרְיֶךָ, בּוֹמֵן קֶצֶר?

— עַל יָדֵי נוֹטְיֵן רַעַךְ, אֲשֶׁר הָיָה לָהּ לְמַנְהִיג בְּשִׁקְדוּתָהּ בְּלִמּוּדִים וּבְסַפְרִים, גַּם הַתּוֹעֵדָה לְהַעֲלֵמָה רַחֲלִיין, אֲשֶׁר לוֹ הָיָה יִפְיָה כַּחֲמַתָּה, כִּי עַתָּה הָיִיתִי אֲנִי הָרֵאשׁוֹן לְתַת יָדֵי וְלָבִי לָהּ.

— נִלְכַּח נָא וְנִרְאָה אֹתָהּ, אִמֵּר עֲנִגְלִשְׁטֵיין.

וְאִמְנֵם עַתְלִיָּה עֲמַדָּה עַל יַד שְׁלַחַן קֶטָן אֲשֶׁר עֲלִיו צְבוּרִים פְּרוּחִים, צַעְצוּעִים וְכִלִּים שׁוֹנִים, וּמִסְבִּיבָה עֹמְדִים אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְקוֹנִים מֵאַתָּה „חַפְּצִיָּה” בְּרִצּוֹן.

וְאֶלְכֶסְנֵדֵר עֹמֵד עִם הָאֲנָשִׁים הַסּוֹכְבִים אֶת הַשְּׁלַחַן וְאֵת הַחֲנוּת הַקְּטָנָה וּמְבִישׁ בְּעֵינָיִם פְּקוּחוֹת עַל פְּנֵי עַתְלִיָּה, אֲשֶׁר צָחוֹק נָעִים רָחַף עֵתָה עֲלֵיהֶם, בְּרַבְרָה עִם הַקּוֹנִים הָרַבִּים וּבְמַכְרָה אֶת הַחַפְּצִים בְּמַחִיר יָקָר.

רַבִּים הִלְכוּ מִפֶּה לְשִׁמְעַת אֶת הַמְּנַגִּינָה הַשְּׁנִיָּה אֲשֶׁר הִחֲלָה; אִזְ נִגְשׁ מִיכָאֵל עִם אֶלְכֶסְנֵדֵר וַיֹּאמֶר לְאַחֹתוֹ:

— הִנֵּה אִישׁ לְפָנֶיךָ וְהוּא רַעֵי הַנֶּאֱמָן אֲשֶׁר נִפְשׁוֹ חִשְׁקָה מֵאֵד לְהַתְּרֹדַע אֵלַיְךָ, וַיִּשְׁמוּ אֶלְכֶסְנֵדֵר בֶּן דּוֹד עֲנִגְלִשְׁטֵיין.

עַתְלִיָּה נִתְנָה יָדָהּ בְּחֵן לְאֶלְכֶסְנֵדֵר וַתֹּאמֶר:

— כִּבְר שְׁמַעְתִּי אֹדוֹתֶיךָ, אֲדוֹנָי, בְּיָמֵים הָרֵאשׁוֹנִים לְבוֹאֵי הַנֵּה, וְנוֹטְיֵן הוּא אֲשֶׁר הִלְלֶךְ מֵאֵד לְפָנַי.

— הוּא רַעֵי הַיֶּקֶר, עֵנָה אֶלְכֶסְנֵדֵר.

— אֹוֹלִי יִמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ, אֶלְכֶסְנֵדֵר בֶּן דּוֹד, אִיזֶה דָבָר מִן הַצַּעְצוּעִים הַיֶּקֶרִים הָאֵלֶּה? הֲלֹא כֹלָם מַעֲשֵׂי יָדֵי בְנֵי אֶרֶץ מוֹלַדְתָּנוּ וְלֹא מֵאַרְצֵי נְכַרְיָה הוֹבָאוּ, — וְתַצְחֶק.

— בַּחֲפִיץ לְבִי הִנְנִי נִכוּן לְקַנּוּת אֶת הַפְּרַח הַיֶּקֶר הַזֶּה, אִמֵּר אֶלְכֶסְנֵדֵר, — מִיָּדִי הַמוֹכֶרֶת הַקּוֹסֶמֶת.

עַתְלִיָּה הִרְיִמָּה עֵינֶיהָ וַתֹּאמֶר:

— הִנֵּה לְךָ הַפְּרַח הַזֶּה, וְהוּא הַמוֹבְחָר מְכַל פְּרוּחֵי, לְכֵן גַּם מַחִירוֹ רַב: מֵאַה שְׁקַל כֶּסֶף עֹוֵבֵר לְסוֹחֵר, — וְעֵינָיִה הִפִּיקוּן שְׁחוֹק בְּרַבְרָה.

אֶלְכֶסְנֵדֵר הוֹשִׁישׁ לָהּ שְׁטַר שֶׁל מֵאַה שְׁקַל וַיִּקַּח אֶת הַפְּרַח.

— פְּרַח יָקָר כִּזֶּה, אִמֵּר, — נֹאֵה לוֹ לְפִאֵר רַק עֲלֵמָה יָקָרָה כְּמוֹךָ, גְּבַרְתִּי, וְלִכְּנֵן הַרְשִׁינִי נָא, עַתְלִיָּה אִיוֹנוֹבְנָא, לְתַת אֹתוֹ לְךָ לְזִכְרוֹן . . .

מִיכָאֵל דְּנִיסוֹב שָׁחַק בְּקוֹל גְּדוֹל עַל הַמַּחְזָה הַזֶּה, וּפְנֵי עַתְלִיָּה אֲדַמּוּ מֵאֵד, וְאַחֲרָיִם רַנְעִים אַחֲרָיִם הַשִּׁיבָה:

— הִנְנִי נִכְוֵנָה לְמִלְאוֹת אֶת רַצּוֹנְךָ וּבְקִשְׁתְּךָ, עַקֵּב נִדְבַת רוּחְךָ, — וְתַקַּח אֶת הַפְּרַח מִיָּדוֹ.

בעת הזאת ננשה העלמה רחלין ותאמר לעתליה:

— יקירתי, הן את כבר עמדת על מקומך זמן רב; תניני נא לעמוד פה, ואת תלכי ותשמעי את המנגינה.

עתליה כנראה פסחה על שתי הסעיפים אם לעזוב את „חנותה“ או ללכת עם הנברים, אבל מיכאל הוציאה ממבוכתה באמרו:

— אמנם, אחותי, רב לך שבת פה; עשי כדברי העלמה רחלין הכבודה.

עתליה נתנה ידה לאלכסנדר וילכו אל אולם הזמרה.

כל הנשף הזה לא עזב אלכסנדר את העלמה הנאוה הזאת, אשר לקחה לבו עד מאד; ויספר לה מכל הגדולות אשר ראה והתבונן בארצות אשר עבר, מחיי האנשים באנגליא, בצרפת ובאשכנז, מדברי הריבות של המפלגות בכתי הפרלמנטים ומהחיים הנעימים אשר במקומות־הרפואה; הוא דבר אתה גם על אנשים ידועים בחכמה ובספרות או בפעולות הפוליטיקא, אשר ראה אותם בעיניו, וגם על החדשות בכנדים ובכלי בית אשר נתחדשו בפרים, — כי גם על אלה פקה עיניו; על הדר הטבע השפוך במקומות הים, בגליל נהר רהיץ ובין ההרים הרמים אשר בשוויץ. והיא שמעה באזן קשבת לדבריו אשר כשל יולו ולקולו הנעים הלוקח לב שומעו. — ומה רבתה שמחתו כהודע לו כי ממחרת היא לדבר צחות בשפת צרפת, וחיש החל לדבר אתה בשפה היפה הזאת, ואז שמעה אזנה הברת־פרים בכל דקדוקיה, אשר עוד לא הקשיבה מעודה, וכל דבריו היו מתובלים במשלי אנליא, שתרגם לה צרפתית, ובטובי הלצות הצרפתים הנעימות והחדות. ובצאתם במחול יחד דבר גם הלכות באזנה, וכדברים שנונים רמו לה, כי ביפיה

עולה היא על כל הבנות ובידיעותיה מפליאה היא אותו עד מאד, וכי אמנם יתן צדק לחשק נפשה — ללמוד חכמה בבית מדרש גדול, כי גם הוא לבו ונפשו נתונים להתנועה הגדולה, הדרושת כי חק אחד ומצב אחד בהשכלה ובחיים יהיה לאיש ולאשה. ויתן לה עצתו, כי תלך לשמוע בלמודים בארץ שוויץ ותשב שמה שנה או שנתים, להשלים השכלתה וגם לראות ביפי החיים המאושרים אשר בדרום אירופא.

ועתליה ראתה לפניו איש מלא רוח חיים ככירים ומלא דעת וחכמה וידעות התכל, היא ראתה בו איש רם המוכתר בכל המעלות הטובות, איש הולך קדימה לפי רוח העת החיה, וגם גורת גוו ומראה פניו והליכותיו ודבריו — כאיש אפרתי רם־הערך.

* * *

ובחדר השני אשר בקצה הבית נאספו ובאו כל תלמידי בני ישראל ובנות ישראל ויערכו משתה לכבוד היום הלאומי, הוא יום הפורים, אשר בו נהפך אבל ישראל לשמחה ומחשבת־המן הרעה, אשר חשב על עם ישראל, הופרה ורוח נשאה מפני תנופת יד אסתר היפהפיה, והמן ובניו נתלו על העיץ, להיות למופת לבני מרי, החושבים רעה על עם עולם, עם חכם ונכון.

כן דבר בן־גיסל כדרשתו אשר דרש לפני קהל שומעיו וילהיב לב כל הנאספים להיותם אחווים תמיד בקשר אמיץ עם עמם ולהיותם נבזרי־כה ואמיצ־לב ללחום בעד כבודו והצלחתו. שמחתו אמנם גדולה היתה, כי השיג מטרותו ויקבץ רב כסף, אשר יספיק להאכיל משפחות רבות לחם לפי הטף; וגם המשטר והסדר אשר שם לבו אליו היה טוב מאד, ורבים אמרו, כי בנשפ־חשק של בני עם הארץ לא היה סדר נכון כבנשף הזה. ואמנם אזנו שמעה, כי רבים מבני הארץ האזרחים הגידו והללו את המנגינות, את הזמרה ואת השיר ואת כל התכונה הרבה, והוסיפו גם להגיד, כי אמנם העברים המה בעלי

כשרון ואף נשפִי־חשק יערכו בטוב טעם ודעת. ואיך לא יגאה לבו ואיך לא ישמח? וחבריו נתנו תודה למעשהו והטו און קשבת לכל דבריו; ובהיות לבם טוב עליהם בשעת־הדודה כוו, לא מנעו גם מאבן־ספיר את תשוקתו לדרוש דרשה ארוכה על דבר מצבנו עתה ועל הדרך הנכונה לישועתנו — לכוון מושבות בארץ ישראל, לעבוד את אדמתה הפוריה, אשר גם עתה כמלפנים היא „ארץ זבת חלב ודבש“, „ארץ תאנה ורמון“, ומעט־אדמה דיה לתת לחם בכבוד למשפחה שלמה. שיחיו בנעימים ויתענגו על רב טוב; וגם העבודה שמה בשדה, בנן ובכרם, קלה היא, ואקלימה ואוירה טוב לגוף ולנפש, ולפי החשבונות האחרונים אשר נערכו מאנשים בקיאים בדבר, רק באלף שקל יוכל כל בעל משפחה לקנות לו אחווה קטנה, לבנות לו בית ורפת, לקנות כלי בית ובהמות ומחרשה וגם זריעה לשנה הראשונה. ואחרי כן . . . אחרי כן יבול אדמתו יחיהו, ילבישהו, יתן לו כל צרכיו.

בהתלהבות נפש תאר לפני חבריו את פרשת גדולת הארץ ואת טיבה ואת האהבה אשר קננה בלב כל איש ישראל הנאמן עם אלהיו לארץ אבותיו; הוא ספר לחבריו את המחזה הנהדר מחיי המשורר הגדול יהודה הלוי, אשר בהיותו יושב בשלוה בארצו, ארץ ספרד, לא נח ולא שקט עד השינו מזמתו ותשוקת לבו לילך לעת זקנתו לראות את הארץ הקדושה ובכואו שמה נפל על הארץ וילחך עפרה וינשק רגביה וישורר את שירתו הנעלה: „ציון, הלא תשאלי לשלום אסיריך!“ ולפי ההגדה מצא לו או גם קברו שם, כי עבר עליו אחד מהישמעאלים וירמסוהו בפרסות סוסו. לכן עלינו להשכם ולדבר באוני העם, כי יאשר פעמיו לארץ אבותיו לעבוד את אדמתה ולפתח את שדותיה ולסקל אבניה, כי אך שם תצמח לנו תשועת־עולם, תשועת כל העם; אך שם נראה לכל יושבי התבל, כי כחותינו אתנו לעבוד עבודה תמה וישרה, שמה נראה חיים טובים, חיים־לאומיים, ולא נפור כחנו לריק ולבהלה ולא נתבלבל בין העמים.

— „בית יעקב לבו ונלכה!“ קרא אבן־ספיר בהמית־רוח, — אלה המה הדברים אשר עלינו לכתוב על דגלנו. קח נא עמי את מקלך ואת תרמילך ולך לך אל ארצך, ושם תמצא את המנוחה ואת המרגוע אשר לא מצאת בארצות גלותך זה אלפי שנה; שובה אל ארך הזקנה המחכה לבניה אשר גולו ממנה; סלו, אחינו, המסלה, פנו דרך וצאו בראש גולים! על הר גבוה עלי לך, מכשרת ציון, וקראי לעמנו כי קרובה ישועתנו לבוא! נקח נא אתנו בדינו את ספרנו, ספר התורה, ואת ההשכלה, השכלת אירופא, ובקאת ובמחרשה נניח את אבן הפנה לבנין כל בית ישראל! . . .

וכל התלמידים והתלמידות דברו בשבח הרעיון הלאומי ויהללו את נצח ישראל וישירו גם שירים לאומיים בשפת רוסיא ובשפת עבר. . . תלמיד אחד הרים קולו וישיר: „אלי ציון ועריה!“ ויסובבוהו תלמידים רבים וישירו במקהלה שיר־אבל זה פעמים, ועיני רבים מלאו דמעות חמות. אבל גם השמחה רבתה בחדר, כל לב מתפעל ומתרגש וכל איש נוטן ידו, לאות ברית אהבה, למכרו ולידירו, למען יהיו כולם כאיש אחד תמימים בדעותיהם ונאמנים באהבתם לעמם, — וישירו ויהגו וישירו עד עלות השחר.

(עוד יבוא.)

הדרשנות החדשה בדברי ימינו.

כמדה שבני ישראל יכולים לומר: „רבת צררוני . . . על נבי חרשו חורשים האריכו למעניתם“, באותה מדה, ואולי כמדה יותר מרובה, יכולים לומר כזאת כתבי הקדש. אך תקופה קצרה עברה מזמן חתימת הספרים האלה — והיהודים האלכסנדרונים עקמו וקלקלו את פניהם למען מצוא בהם את הקירותיהם הפילוסופיות, וכה הרחיקו ללכת, עד שהיה להם אברהם לרוח קנאות, שרה לסמל הצדקה ויעקב לשכל הנקנה. אחריהם באו הדרשנים וידרשו על כל מלה ומלה תלי תלים של דרשות, עד שגם שמות המקומות „קינה ודימונה ועדעדה“ או „צקלג ומדמנה וסנסנה“ היו להם ליתד לתלות עליהם את דרשותיהם⁽¹⁾, ובעצמם האמינו בתם לב שבזו לאמתת פשוטו של מקרא באמרם, למשל, כי הכתוב „חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך“ אינו מדבר בכבוד ממש אלא בדברי תורה⁽²⁾, והכתוב „ושמת סכין בלועיך“ מדבר בתלמיד היושב לפני רבו⁽³⁾, או הכתוב „ושר בשירים על לב רע“ מדבר בשונה לתלמיד שאינו הנון⁽⁴⁾, והרבה כיוצא בזה. באור ענן (מיסוד דת הקראים) על המקרא „בחריש ובקציר תשבות“⁽⁵⁾ מוכיח, כי גם הקראים, שהתפארו שהם מבינים את התורה כהלכה, לא היה להם מושג נכון מפשט הכתובים. אחרי הדרשנים, שלא השאירו מתום ככתבי הקדש, באו הפילוסופים שבחכמי ספרד מצד אחד והמלומדים שבחכמי העמים בימי הביניים מצד השני ואחריהם המקובלים ועמם בעלי הנימטריאות והנוטריקון — ויעטו על הכתובים שלמות ורות מכל הכא בידם, עד כי נשתנו פניהם לגמרי. אחריהם באו החסידים ויגבנו על המקראות דברים שאין להם מובן, ועמם מחברים אחרים ממין הספוג, שספגו את הכל: גם פשטוטי בעלי הסודות, גם חלומות בעלי הרמזים, גם דברי ליצנות של בדחנים מלעיגים על דברי חז"ל⁽⁶⁾. וגם באלה האחרונים שפרשו ענניהם על מלוא רוחב כל כתבי הקדש לא הסתפק שכל העם המעונן והוסף עוד מכה בצדם את הפלפול. איזה דברי חרודים של הנאון בעל „פרשת דרכים“ הולידו ספרות שלמה של פלפולים עקומים על כתבי הקדש, ועל פי הפלפולים

(1) גיטין ז. — (2) שבת ס"ג. — (3) חולין ו. — (4) שם קל"ג. — (5) עיי' אכן עזרא במקומו. (6) דוגמא יפה כזו היא נמצאת בילקוט ראובני (דפוס ווארשא תרמ"ב, בראשית דף ל"ח), ודל: „רבנו דעלמא יציר ראשון מעשי יודך דבר עמך פה אל פה בלא אמצעו ונתת לו אשה זונה וכו' שמת אותו בקנס מיתה ואת האשה ולנחש החנפת ואנא הנחת ואת הבחמה תהרוגו? כו' ושמת תאמר (הדברים מוסבים לרבנו דעלמא) שאין לי עדים בתורה (שהיתה חוה כניל)? תקשה לאותם שאמרו אותה! כו', הנה גן עדן נתנה לאדה"ר לעבדה ולשמרה וקמה האשה והריחהו ועבד ע"ז (!) וא"כ ג"ע היא עיר הנדחת וישרפנה? כו' ד', הנחש מה לו כגן עדן? וסמאל מי יאמין שהוא בגן עדן ויטמא כל הנשמות? הו', כל העולם מוזנה הם באים, היא חוה כו' אם כן כל הנשים של איסור! א"כ הזונה כן הדין לחיות מותרת? וע"י עוד כיוצא בזה שם דף מ"ה.

האלה תפשו פרעה, בלך אחשוּרוּשׁ והמן בשיטת הראב"ד, ומשה, מרדכי ואסתר בשיטת הרמב"ם, וכן הלאה.

זה היה מנת כתבי הקדש מזמן האלכסנדרונים עד הזמן האחרון, ובדרכים כאלה ילכו גם עד עתה רבים מן הדור הישן.

בצדק יכולנו לקוות, כי בדורותינו אלה, בימי ההגיון והמדע, לא יגבנו, לפחות המשכילים בעם, על כתבי הקדש השערות זרות ובאורים רחוקים הפורחים באויר מאין להם יסוד לא בפשט הדברים ולא בהגיון האנושי, רק בדמיון מחבריהם לבד. אבל לא כן היה הדבר באמת. די לנו לזכור את מאמרו של נפתלי הלוי ב"השחר", שדחק בחוקה את שיטת דארווין בפרשת הבריאה שבבראשית, ואת ההגהות המזוורות של המנוח ר' אברהם קראחמאל לכתבי הקדש. אחרים בזמן החדש שכלו את ידיהם, ותחת להטפל במקראות כודדים ולהפשיט מעליהם את צורתם הפשוטה ולתלות בהם דברים מזוירים, בחרו בדברי ימי ישראל בכללם⁽¹⁾, לסדר אותם מחדש בהשערות מזוורות כאשר יעלה על רוחם, ובלבד שלא יהיו הדברים כפי ההגיון הפשוט. כמדומה לי שבעיקר הענין אין הבדל בין מעותי הכתובים ובין מעותי דברי הימים, כי אלה ואלה מסלפים את כתבי הקדש ומכניסים בהם שיטות ומושגים אשר לא שערום אבותינו.

בדרך כזו הלך גם הד"ר בירנבוים במאמרו "מלחמת הקולטורה בישראל בימי קדם" ("השלה" כרך I ע' 293 והלאה). על יסוד מבטא מיוחד, שנתחדש לפני איוה שנים בבית מדרשו של ביסמארק בעת ריבו עם כהני הדת באשכנז, ברא לנו הד"ר בירנבוים שיטה חדשה בדברי ימינו, המלפפת לפי דעתו "כחוט השני" את כל תולדות עמנו בארץ אבותיו, והיא "מלחמת הקולטורה".

נתבונן נא אל משפטו וההקשים היוצאים ממנו.

"הקולטורה של כל עם ועם, יאמר הד"ר בירנבוים, היא "קרן קימת" שלו, בה חננו הטבע, הוא הכח היסודי שלו... בקיצור: הקולטורה של כל עם ועם היא סגולתו הטבעית". ועם זה יוסיף, כי גם לכל קבוץ וקבוץ ולכל מפלגה ומפלגה קולטורה מיוחדת, ולפעמים תתנגשנה שתי קולטורות כאלה בהפגשן יחד. על פי ההקדמה הזאת היינו צריכים להחליט, כי אם הקולטורה של כל עם היא סגולתו הטבעית, אם כן ההבדל שבין שתי קולטורות של שתי מפלגות בעם אחד אינו יכול להיות בולט בתכלית, ושתי קולטורות כאלה אינן יכולות להתנגד זו לזו בהחלט, שהרי אי אפשר שתהיינה לעם אחד שתי סגולות מתנגדות אחת לרעותה ושתיהן כאחת טבעיות לו, ואם נאמר כזאת אין אנו יכולים לומר שהקולטורה של העם היא סגולתו הטבעית. אם כן, אם היו בישראל מפלגות שונות, הנה הקולטורות של המפלגות ההן לא יתכן שהיו מתנגדות זו לזו בתכלית, כי אם רק נבדלות זו מזו באיוה פרטים ובאיוה תמונות, אבל מתאימות זו עם זו ברוחן ובעיקרן, כשתי תמונות של סגולה אחת טבעית של העם.

אך הד"ר בירנבוים, בעברו מהקדמתו הכוללת לתולדות ישראל בפרט, בא לידי החלטה אחרת. לפי דבריו שתי קולטורות שהתרוצצו בישראל היו מתנגדות לגמרי אשה לרעותה, וכל אחת מהן לא היתה יכולה להכנות אלא מחורבנה של חברתה". שתי קולטורות האלה היו לפי דבריו: האמונה והמוסר, או האצילות, מצד אחד, והחיים המדיניים או הארציות מצד השני, ולפי סגנונו: "הרוחיות והחלוניות", "החלוניות" שואפת "לפתח את כל כחות האומה

⁽¹⁾ הרוצה לראות מעשי-להטים זרים כאלה בספרותנו ימצאם בספר "קורות ישראל ואמונתו".

על ידי חיים מדיניים, על ידי עסקנות מהירה וחרוצה בעולם המעשה, וה"רוחות" — לפתח את כל כחות האומה על ידי חיים של פרישות וניירות ולהקדיש את כל עבודתה להשלמת מושגי האמונה והמוסר. לפי שיטת הראשונה, "המדינה היא העיקר, והכחות הרוחניים, כאמונה ומוסר, אינם באים אלא לבסס אותה. . . באופן שאמונה ומוסר יש להם לקבל תמיד את הצורה היותר מועלת להמדינה ולפעמים עליהם גם לפשוט את צורתם הקודמת וללבוש צורה חדשה, הכל לפי רוח המדינה וצרכיה"; ולפי שיטת השנייה, "השלמת מושגי האמונה והמוסר היא העיקר וכל החיים המעשיים אינם אלא כאמצעים אל התכלית, באופן שגם בחיים המדיניים עלינו לבחור באותה מצורות הממשלה האפשריות שאין בה שום סכנה להתפתחות רוח האמונה, ואם יורנו הנסיון שהחיים המדיניים, היו באיזה צורה שיהיו, יזיקו באיזה אופן להשלמת הרוח, אז ההוב עלינו לותר עליהם לנמרי ולבחור בחיים מעשיים שאינם מדיניים, ללכת בגולה, לחיות חיים התלויים באחרים, לסבול עול אדונים זרים, ובלבד שהכחות הרוחניים שלנו יתפתחו לשלמות היותר אפשרית".

הבאתי את דבריו בלשונו ובפרטות, כדי לסמן היטב את ההבדל שבין שתי המדות האלה, האצילות והארציות, לדעת הד"ר בירנבוים, למען נוכל להבחין, אם באמת הצליח בידו לברר לנו על פיהן את תולדות עמנו. כמדומה לי שכל דברי הד"ר בירנבוים בזה אינם אלא משפטים כוללים, שאינם מבררים לנו באופן בהיר את הנכול שבין שתי המדות האלה, איפה מסיימת האחת ומתחלת השנית. הוא לא הראה לנו גם כן איזה חמונה בחיי העם, שלפי הרוחות או האצילות תהיה מוכרחת, ושהארציות לא תוכל בשום אופן להסכים עליה, וכן להפך, באופן שנראה עיני כי באמת אי אפשר לשתיהן יחד להתקיים בחיי העם. הוא לא שם אל לב, כי גם באצילות גם בארציות יש מדרגות מדרגות. האצילות הקיצונית של ר' שמעון בן יוחאי, שאמר: "אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה ודש בשעת דישה וזורח בשעת הרוח תורה מה תהא עליה?"⁽¹⁾ ובצאתו, כפי המוסר, מן המערה וראה אנשים חורשים וזורעים, הקפיד ואמר: "מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה"⁽²⁾ — אצילות כזו אמנם אינה יכולה להתפשר עם שום ארציות שבעולם. וכן החלוניות הקיצונית של הרומאים, אשר צבאותיהם עסקו תמיד בשפיכת דמים, עשיריהם בהלולים ומשתאות, הרעבים שבהם דרשו "הזיונות" עם לחם, ונשותיהם היו פרוצות בתכלית — אף היא אינה יכולה להתפשר עם שום אצילות שבעולם. אבל במדרגות ידועות אפשר לשתי המדות האלה לדור בכפיפה אחת. האצילות והארציות כמו שהן מתגוננות בעם שלם, כן הן מושכות לצדדים שונים גם את האיש הפרטי, כי אין בכלל אלא מה שבפרט, והפרט הוא "זעיר אנפין" של הכלל. נראה נא איפוא מה הורו חז"ל, שאי אפשר לחשדם בארציות נפרדה, בנוגע להתנשנות שתי המדות האלה בחיי הפרט. "כל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל יהרג, חוץ מע"ז, ג"ע ושפיכות דמים"⁽³⁾. אם כן האצילות מנתרת על זכותה במקום שהחיים בסכנה, ורק בשלשה דברים היא אומרת: "יקוב הדין את ההר", ושלשה דברים אלו אינם יכולים להיות אלא בחיי איש פרטי, אבל אין להם מקום בחיי עם, כי אי אפשר בשם אופן שהצלחת המדינה וקומה תהיה תלויה בעבודה זרה וכל שכן בג"ע ושפיכות דמים. ואפילו בימי אנטיכוכוס לא היה קיום המדינה תלוי בעבודה זרה, שהרי רואים אנו שהנאמנים בעם התנברו על זרון אנטיכוכוס, ואם כן לא היה רצונו. תנאי שאי אפשר

(1) ברכות ל"ח: — (2) שבת ל"ג: — (3) סנהדרין ע"ד.

בלעדיו. כמדומה לי שאם נשאל איזה איש ישר מכל עם שיהיה: במה הוא בוחר לעמו, אם שיהיה עם מלא דמים ומרמה וימשול בגוים רבים, או שיהיה עם ישר ומשועבד לעול זרים, או יענה ויאמר: אמת היא כי לא השלטון והכח הם העיקר רק היושר והצדק, אבל כשם שאפשר „להיות איש בעל מעשה ולדקדק ביפי הצפרנים“ (כדברי המשורר הרוסי), כן אפשר להיות עם ישר ובלתי משועבד לעול זרים. על כן, אם אמנם אין ספק שהיו בישראל גם אנשי הרוח גם אנשי עולם המעשה וחיי המדינה, אבל מעולם לא היה יכול להיות מקרה שעל ידי חיי המדינה יהיה צורך והכרח שיפשיטו האמונה והמוסר את צורתן וילבשו צורה חדשה, או שהחיים המדיניים יזיקו כל כך להשלמת הרוח, עד שיצטרכו אנשי הרוח לותר לגמרי על חיי המדינה וללכת בגולה. ואם אמנם בית אחאב ובית הורדוס עשו תועבות אשר פוצצו את לבות אנשי הרוח, הלא היו מעשיהם לא על פי דרישת חיי המדינה וצורך „החלוניות“, אך מזדון לבם, ואם נמצה את עומק הדין נמצא, כי תועבותיהם הווקו גם להארציות, אולי לא פחות מאשר להאצילות. נמצא שהדבר הוא כמו שאמרתי למעלה, כי בהיות הקולטורה הסגולה הטבעית של העם, צריכות היו המדות השונות שנראו בעם להתאים זו לזו ברוחן ובעיקרן כשתי תמונות של סגולה טבעית אחת.

הדברים האלה יתבררו לנו עוד יותר אם נתבונן היטב אל רוח העם. רוח כל עם מתגלה לנו היטב במושגיו באלהות, בהגדותיו, במוסרו ובחקיו ומנהגיו. תורת ישראל היא המרגלית הטובה אשר רוח העם נוצץ בה מכל עבריה; הוא, הרוח הזה, מקיף גם את המושגים האלהיים, גם את הספורים, גם את המוסר ואת החקים והמשפטים. ובכלם הרי אנו רואים במדה ידועה גם את האצילות, גם את הארציות. האלהים הוא מקור הטוב והקדושה, כל מה שברא „טוב מאד“¹, „קדוש הוא“ והוא דורש קדושת המעשים גם מבני ישראל², אבל הוא גם „איש מלחמה“³, ואם כן, המלחמה לעת הצורך אינה מתנגדת, לפי רוח העם, לקדושה. הספורים הנמסרים מאבות לבנים הם תמציתו של רוח העם. והנה ספרו אבות לבנים, כי המבול בא על הארץ מפני „כי מלאה הארץ חמס“⁴, וסדרו ועמורה היו לגפרית ואש מפני שהיו „רעים וחמאים לדי' מאד“⁵, כי אברהם הציל את רכוש סדום ולא לקח כל שכר⁶, כי הרבה להתפלל גם לטעון לפני האלהים בעד הצלת סדום ועמורה⁷, כי יוסף נזהר מחטא ויסבול על זה יסורים⁸, כי משה הציל עשוקים⁹, ועוד ועוד; ועם זה ספרו גם כן על אהוביהם אלה דברים „חלונים“: אברהם נתעשר על ידי פרעה¹⁰, ונתברך: „וירש זרעך את שער אויביו“¹¹, יצחק ברך את יעקב: „יעבודך עמים וישתחוו לך לאמים“¹², יעקב השתדל להרבות עשרו¹³, יוסף עלה לגדולה¹⁴, בני יעקב נתברכו בהצלחה מדינית¹⁵, משה הרג את המצר¹⁶ ועוד ועוד. מוסר העם נכלל בשלשה כללים ראשיים: „ואהבת לרעך כמוך, קדושים תהיו, ועשית הטוב והישר בעיני די' אלהיך“, שהם אבות לכל המדות הטובות והמוסרים הנעלים, אבל מעולם לא התפשט המוסר עד כדי לפרוץ גבולות הסדרים, הדרושים לעם שלם בשביל שיוכל לחיות חיים

¹ בראשית א' ד', י' ו"ב, י"ח, כ"א, כ"ה, ל"ה. — ² ויקרא י"ט כ', ראוי להעיר כי חוק כדו דבור נאמר שם: „וכי תזכרו זכח שלמים“, מה שהוא „חלונות“ לדעת הר"ר בירנבוים. — ³ שמות ט"ז ג', — ⁴ בראשית ו' י"ג, — ⁵ שם י"ג י"ג, — ⁶ שם כ"ד כ"ב, — ⁷ שם י"ח כ"ג—ל"ג, — ⁸ שם ל"ט, — ⁹ שמות ב' י"א, י"ב, י"ג, י"ז, — ¹⁰ בראשית י"ג ב', — ¹¹ שם כ"ב י"ז, — ¹² שם כ"ז כ"ט, — ¹³ שם ל' ל"ז—מ"ג, — ¹⁴ שם מ"א מ"א—מ"ד, — ¹⁵ שם מ"ט ח'—כ"ז, — ¹⁶ שמות ב' י"ב.

מדיניים, ונקבעו עם זה גם עונשים גדולים לחוטאים. המוסר אחזו היטב בתורת החיים „אשר יעשה האדם והי בהם“, ועל כן לא יכול מעולם להתרומם מעל לסדרי החיים הדרושים לעם מדיני. אם נשוה מוסר תורת ישראל למוסר תורות אחרות, נראה, כי לפעמים יש אשר האחרון רם הרבה על הראשון. אבל באמת זהו היתרון להמוסר הישראלי. הוא לא דרש מה שאי אפשר לדרוש מעם שלם: „לא נתנה תורה למלאכי השרת“, אם קבוצים קטנים, כהאסיים, יכלו להטיל על עצמם פרישות יתרה אשר אך נזירי עולם כמוהם יכולים לעמוד בהם, לא יכלה תורת החיים להטיל פרישות כזאת על העם כלו. יחד עם המוסר אנו מוצאים בתורת ישראל גם הדת הנימוסית, היוצאת בהכרח מצרכי חי הקבוץ המדיני, כמו הלכות נחלות, הלכות נויקון, משפט המלוכה, הלכות אישות וכיוצא בהם. גם החקים ומצוות הזכרון מרכבים מרוח ומעשה יחד. רוח העם דורש, שכל רעיון רוחני יתגלם במעשה, ובלי המעשה גם הרעיון על פי רוח העם „כנשמתי דאולין ערמילאין“. כמעט כל הנביאים נתנו תקף לדבריהם על ידי איזה מעשה. שמואל קרע את כנף מעיל שאול לאות כי נקרעה מלכותו⁽¹⁾. כן עשה גם אחיה השילוני (יירבעם⁽²⁾) לאות קריעת המלכות מבית דוד, אלישע צוה ליואש מלך ישראל לירות בחצים⁽³⁾, הושע לקח את שתי נשיו⁽⁴⁾, ישעיה כתב על גליון גדול למהר שלל חש בז⁽⁵⁾ והלך ערום ויחף⁽⁶⁾, זכריה בן דורו לקח לו שני מקלות ויגדע אותם⁽⁷⁾, ירמיה קנה אזור פשתים והטמינו בנזק הסלע אצל פרט⁽⁸⁾, שבר בקבוק לעיני ההמון⁽⁹⁾, נתן מוסרות ומוטות על צוארו⁽¹⁰⁾ וצוה לשריה לקשור אבן על ספר ולהשליכו אל תוך פרט⁽¹¹⁾, ויחזקאל עשה מצור על לבנה, שכב על צדיו⁽¹²⁾ גלה את ראשו⁽¹³⁾ ושלטל כלי גולה⁽¹⁴⁾ ועוד. ובהיות שלא יצויר על פי רוח ישראל רעיון בלא מעשה, על כן נקבעו לו כל זכרונותיו הלאומיים במעשים: בגיד הנשה, בפסח מצות ומרורים ובסוכות, אחרי כן גם בנרות חנוכה ובימים היותר מאוחרים במיני סמל אחרים. גם מצוות הזכירה נקבעו במעשה, כשבת, ציצית ועוד, הברית בין ד' ובין עמו — במצות מילה, ורעיון הקדושה — במאכלים ונשואים אסורים ובדיני טומאה וטהרה. וכה מלאה תורת ישראל ורוחו הלאומי אצילות וארציות, או „רוחיות וחילוניות“, רעיון ומעשה, מוסר ומדיניות, וכל אלה מתלכדים יחדו גם בהשקפתו במה שאחר הטבע, גם בהגדותיו, גם בחקותיו ונימוסיו. גם בהכתיב המחוקק שבר טוב על מעשה הטוב והמוסר הנעלה היה השכר הזה „חלוני“ פשוט: אריכת ימים על הארמה אשר נתן ד', וברכת ד' בכל משלה יד. גם הנביאים, בכל אשר התרוממו אל על, לא נחקה כף גלם מעל הארץ. גם הם, כבני עם חי, לא כהאסיים החולמים ולא כהחנטים שבחובשי בית המדרש, לא דרשו מעולם מן העם מה שהוא למעלה מכחו. רק הזכירו אותו על עשותו רע, על דכאו דלים, על עשקו אביונים; „תום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא אליהם“. גם בראות הנביא בחזון את האיש אשר תנוח עליו „רוח ד', רוח דעת ויראת ד'“ ואשר בימיו „תמלא הארץ דעה את ד'“ (היינו עשות טוב וחסד בלשון כתיבי הקדש) כמים לים מכסים, „וגר זאב עם כבש“, — גם אז לא מש מנגד עיניו „שרש ישי אשר עומד לנס עמים“⁽¹⁵⁾. הנה לפנינו „הרוחיות“ בעצם תקפה (לא בקיצוניותה) ועמה גם „החלוניות“ במקומה עומדת.

(1) שמואל אי טיי כ"ז כ"ח. — (2) מלכים א' י"א ל' ל"א. — (3) מלכים ב' י"ג ט"ו — וט. — (4) הושע א' ב', שם ג' א' — ד. — (5) ישעיה ח' א'. — (6) שם כ', ב', ג. — (7) זכריה י"א ד' — י"ד. — (8) ירמיה י"ג א' — ו"א. — (9) שם י"ט א' — ו"א. — (10) שם כ"ז ב'. — (11) שם כ"א ס"ג. — (12) יחזקאל ד' א' — ו. — (13) שם ה' א'. — (14) שם י"ב ג' — ד. — (15) ישעיה י' א' — ו"א.

מכל זה הננו רואים ברור, כי האצילות והארציות, או בלשון הד"ר בירנבוים "הרוחיות והחלוניות", אינם, לפי רוח בחירי בני ישראל, שני דברים מתנגדים בתכלית, "שאי אפשר להאחת להבנות אלא מהורכבה של חברתה"; ובנפול יסודו נפל כל בנין שיטתו החדשה בתולדות עמנו.

אבל רואה אני לנכון ללכת בעקבות הד"ר בירנבוים, בכארו על פי דרכו את התקופות השונות בחיי עמנו, ולהראות כי גם בפרטים האלה אין לדבריו על מה שיסמוכו. "בימים ההם נראה את בני ישראל להוטים אחרי תאוות ותענוגות כשרים, יאמר הד"ר בירנבוים, נכורים המה ליהנות מן העולם הזה מלא תאוות (?), לגרות מלחמה בשכניהם כל היום, כאנשים טבעיים, אשר האמונה, התורה והדעת לא התישו עדיין את כחם" (צד 296). — אבל מתי ראינו כזאת? בזמן יותר מארבע מאות שנה היו שלשה מקרים יחידים: פלגש בגבעה, דבר שהעיר חמת כל בני ישראל, לכת הפרא שמשון אחרי מראה עיניו ומעשה דוד עם בת שבע. האם שלשה מקרים בזמן כזה מלמדים על הכלל כלו? ומתי גרו מלחמות בשכניהם כל היום? גם בימי השופטים, גם בימי שמואל ושאלו היו כל מלחמותיהם רק להפקיע את עצמם משעבוד זרים שלא נתנו להם מנוח, וגם רוב מלחמותיו של דוד היו לתכלית זו, וגם הנביאים אנשי הרוח לא התנגדו למלחמות דוד בכלל, רק על ששפך "דמים רבים"¹ ללא צורך, כמו מדרו בחבל את מואב² והכריתו כל זכר באדום³. הלא גם כל הנביאים והמשוררים עד הזמן האחרון שבכתבי הקדש זכרו בהדרת קדש את שם דוד, ואם נזכור כי דוד באדם לא הגיע במדרגתו לטובי העם (כמ"ש ב"השלח" I צד 370), הלא נודה כי אנשי הרוח האלה רוממו את שמו אך בגלל הצליחו את ישראל במלחמותיו. ומה ענין לאמונה תורה ודעת עם מלחמות? הלא בימי הבינים נברה האמונה בין כל העמים ככל כחה והמלחמות לא חדלו. "הממלכה בישראל היתה האות הראשון שהחלוניות כבר החלה להתרופף. . . וצריכה לעזור ותומך. התיסדות הממלכה היתה המפלה הראשונה של היסוד החלוני בישראל ועל כן לא היה שמואל צריך באמת להתיאש כל כך" (צד 297). — בדברים האלה הוא אומר גם על עזרא, כי בחפצו לחזק את רעיון הרוחיות סתר כמעשיו את השקפתו היסודית והוא לא הרגיש את הסתירה (צד 303). וכמה עלובים אנשי רוח כאלה, שאינם מבינים בעצמם מה טוב לשיטתם, אבל עוד יותר יקשה, איזה הדרך עבר הרוח בעם בימי דוד אחד, בימי שמואל, שלפניו לא היו אנשי רוח בא", לחתור חתירה עמוקה תחת החלוניות?

"בדברים הנלחבים והנמרצים האלה שפך שמואל כל חמתו הכבושה על שאלתו של העם. מתוך הרברים האלה. . . נשמע כי הוא לא יקנא את קנאתו לאיזה רגש דתי סתם. . . אך הקנאה לקדושת הדעת. . . שלא להכנע תחת עול חמירות החיים ונשמותם, אך למשוך עליהם, לשרם, לצרפם, לזכרם ולהעלותם לקדושה, לפחת כהם נשמת האמונה ולהלבישם בצורה נעלה" (צד 297). — דברי האצילות האלה, הראויים בפי אחד מתלמידי הבעש"ט, אין להם שום יסוד. חמתו של שמואל על בקשת המלוכה מבאר המקרא עצמו בלא משוא פנים. הוא ראה את כבודו מחולל על ידי זה, והיודע מחשבות לב איש ענה לו על כן: "שמע בקול העם וגו' כי לא אותך מאסו"⁴; הרי שהוא לא מצד הרוחיות התנגד למלוכה. גם העם לא כדי לחזק את הארציות בקש לו

¹ דה"א כ"ב ז'. — ² שמואל ב' ח' ב'. — ³ מלכים א' י"א, ט"ז. — ⁴ שמואל א' ח' ז'.

מלך, כי אם „למען יצא לפניהם ונלחם את מלחמותיהם“¹). העם זכר היטב את הימים הרעים שהיה עשוק ורצוץ כל היום באין מנוח. „והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני קדם וגו' וישחיתו את יבול הארץ וגו' ולא ישאירו מחיה בישראל ושה ושור וחמור“²). האמנם אפשר במצב כזה „לטהר ולצרף את החיים ולהעלותם לקדושה?“ האם אין נכון יותר לומר, כי רק אחרי שאחד שמואל את העם והצילם מיד קמיהם הצליח בידו לכונן גם בני נביאים, שלא נזכרו לפני זה? והנה כל זמן ששפט שמואל את ישראל לא בקשו להם מלך, כי די היה להם בזה שהוא עמד בראשם, אך הלא בצדק נפל לב העם עליו בראותו כי הוא מסיר את המשרה מעל שכמו ומוסר את ההנהגה לבניו, אשר נטו אחרי הכצע ויקחו שוחד ויטו משפט³). אנשים אשר אי אפשר לסמוך עליהם שיהיו מגן להעם מפני אויביו; הלא בצדק פחד העם כי ישוכו לו הימים הרעים שבימי השופטים, ובלי שום נטיה לרוחיות או לחלוניות דרש בצדק להקים לו מלך אשר ילחם את מלחמותיו. ואם שמואל, מלבד מה שרע בעיניו כי מאסו בו, היה לו מבט אחר על ענין זה, הנה גם הרומיים הקדמונים, גם כנסיות שוייץ אחרי אלפי שנים, גם כנסיות אמריקא וצרפת מחזיקים במבטו של שמואל, ואין מי שיאמר כי עשו ועושים זאת מהתנגדות לחלוניות.

„שאלו דוד ושלמה וכו' כרתו ברית את אנשי הרוח והיו להמגינים החלונים של הרוחיות“ (שם). — האם המצרים והיוונים הקדמונים ועמים אחרים, חלונים לנמר, לא חלקו כבוד לכהני דתם ולמגידים להם עתידות ולא שמעו בעצותיהם?

„ירבעם הראשון ורוב מלכי ישראל הבאים אחריו, אשר שמו עגלי זהב בבית אל ובדן . . . בחרו בדרך היותר טובה ומכונה לתכליתם, וכאשר מלכי יהודה היו המקנאים לרעיון האחרות וליסוד הקדושה על כן לא היה טוב למלכי ישראל מלהתעות העם אחרי אלהים אחרים, להחזיר לו את חלוניותו מימי קדם“ (צד 298). — אבל באמת לירבעם היה העיקר שלא יעלה העם לירושלים, ויכול היה לבנות בבית אל ובדן גם בתים לדי', ובלבד שלא יהיה הבית בירושלים, ובאמת הושב הר"ג קראכמאל כי עגלי דן ובית אל היו לשם די', כמו הכרובים שבבית המקדש. ואם נניח כי בנה ירבעם בתיו לעבודה זרה, לא היה זה כדי להתנגד למלכי יהודה שקנאו לרעיון האחרות בישראל וליסוד הקדושה, כי כבר בסוף ימי שלמה הלך הוא והעם עמו אחרי אלהי צדונים עמון ומואב⁴). בכלל, גם ההתנגדות לירושלים ולרעיון האחרות מטעם מדיני, „פן ישוב העם לירושלים“ ולמלכה, היתה לה מקום רק בתחלת מלכות אפרים, בטרם שנתחוקה, ולא אחרי שחוקה המלוכה, בשוב ישראל ויהודה להיות לשני עמים, ומעולם לא ראינו שהשתדל איזה נביא לחבר אותם. אם בני אפרים התמכרו לע"ז יותר מבני יהודה, היה זה מפני ששכני אפרים (בני צור וצידון), שעמדו על מדרגה יותר רמה בציוויליזציה משכני יהודה (עמון ומואב, אדום ופלשתים), עשו רושם יותר חזק על בני אפרים מאשר שכני יהודה על יהודה. גם בני יהודה עצמם, כפי שראוי לשער, עמדו במעלה יותר גבוהה בתרבות מבני אפרים, אשר ארצם מלאה כל טוב ומשמנים, ולא נצרך לה כל כך עבודה כמו ביהודה, ועל כן נטו בני אפרים יותר לענג מאשר למחשבה. די לשים לב אל תוכחה הנביא לבנות ציון על תפארת הענקים והשביסים והשהרונים וכן הלאה⁵). המעידים על התפתחות ידועה בעניני

¹ ש"א ח' כ'. — ² שופטים ו' ג' ד'. — ³ שמואל א' ח' ג'. — ⁴ מלכים א' י"א ה'.
ה' ל"ג. — ⁵ ישעיה ג' י"ח—כ"ג.

ההרושת, ועל תוכחתו „לשכורי אפרים על ראש גיא שמנים הלומי יין“. ההשערה
הואת מתחזקת גם מדברי התלמוד, שגם בימיו היה היתרון לבני יהודה על בני הגליל¹,
וכן מן הפתגם ביוחנן (ז' נ"ב): „אין נביא קם מן הגליל“.

ועם זה עלינו לזכור, שמומן שמואל עד אליהו לא קמו לישראל אנשי רוח כבירי
כח שיוכלו להלחם עם משוכת העם. פעולת שמואל עשתה רושם על בני דורו, אבל
בסוף ימי שלמה, באין איש שיחדש כחה, באה לירי „אפיסת הכחות“, ועל כן אנו מוצאים
מאז והלאה, כי בנו כמות, מצבות ואשרות על כל גבעה גבוהה וגם קדש היה בארץ,
ככל תועבות הגוים². אנשים כאחיה השלוני היו גבורים רק לסתור ולא לבנות, להרוס
את בית ישראל ולא לרפא את שבריו. תמונה נפלאה מנביאי דור ירבעם, שאין דוגמתה
בכל פעולות הנביאים שקמו לישראל, מציג לפנינו הספור מן הנביא אשר בא מיהודה³.
הנביא הזה בא להוכיח לירבעם על עונו ובתוך כדי הדבור התפלל עליו. אחרי כן, עבר
על נבואת עצמו, שנאמרה לו בלי שום מטרה, על פי דברי נביא שקר, אשר גם כן בלי
כל מטרה העבירו על דעת קונו. פתאם נעשה נביא השקר הזה לנביא אמת והוכיחו על
עונו ונבא לו כי קרובה מיתתו, וכן היה. אחרי כן היה נביא השקר עוד הפעם לנביא
אמת, וכמו שזכר הנביא מיהודה את יאשיהו לפני לדתו כן קרא נביא השקר בשם את
שמרון לפני הבנותה, וככל אלה לא עשה הנביא הזה מבית אל, אשר קיים את נבואת
הנביא מיהודה „על כל הבמות אשר בערי שמרון“, מאומה לקדם את פני הרעה ולהוכיח
להעם את דרכו על פניו. מוכן כי נביאים כאלה, העוברים בעצמם על נבואותיהם
והמתהפכים ברגע אחד מנביאי בית אל לנביאי ד', לא היו יכולים לפעול כלל על העם.
נביאים כבירי כח לא היו עד אליהו, והדבר הזה לא יפלא, כי לא בכל דור יקומו אנשי
רוח להעם, וגם מימי אליהו עד ישעיה לא נראה בין הנביאים עושי גדולות ברוחם הכביר,
ולא בצדק יאמר הדיר בירנבוים כי „באלישע אנו רואים צעד קדימה במרה ידועה לעמט
נבואת אליהו“ (צד 300), כי אלישע לא הוכיח מעולם את המלכים והעם על עונם, רק
עשה מופתים לרוב ויעץ להדיח מלכים מכסאותם ולהושיב אחרים תחתיהם. כן גם מומן
ישעיה עד ירמיה ויהזקאל לא נראו נביאים כבירי כח וכן נדמו כל הכחות זמן רב מימי
עורא ונחמיה עד הוונות.

„אכן רגש המדיני הזה והאמונה לבית דוד לא העבירו את הנביאים על דעת תורתם,
והיה אם ראו את מלכי יהודה עצלים ונרפים בעבודתם לקדושת האומה . . . אז גם המה
משכו את ידיהם מבית דוד והיו לו לאויבים“ (צד 301). — דבר זה לא היה מעולם,
ולא מצאנו נביא שקם נגד בית דוד, מלבד אחיה השלוני, שגם הוא השאיר לו ניר:
שבטי יהודה ובנימין. גם ישעיה, שלדברי הדיר בירנבוים, הגיע למרום פסגת הרוחות,
שהרי כן אומר רנן ככבודו ובעצמו, — גם הוא נשאר באמונתו לבית דוד גם בימי
ממלכת הרשע אחז, ויאמר: „יען כי מאס העם הזה את מי השלח (בית דוד) וגוי ומשוש
את רצין וכן רמליהו וגוי לא תאמרן קשר“ וגוי⁴, וירמיה, שגם הוא לא היה מן
החלוניים, אמר בהיותו עצור בחצר המטרה: „לא יכרת לדוד איש יושב על כסא
בית ישראל“⁵.

„מי יודע כמה שעות הכושר הניחו מלכי יהודה מבלי השתמש בהן לחזק

¹ עירובין כ"ג. — ² מלכים א' י"ד כ"ג. — ³ שם י"ג כל הפרשה. — ⁴ ישעיה ח'
ו'—י"ב. — ⁵ ירמיה ל"ג י"ז.

הממלכה, כמה בריתות אשר היו יכולים לכותר לעור בצרה לא כרתו? המלכים האמללים! יד הנביאים לא היתה זוה מתוך ידם (?) והיה ברצות המלך להרים את ידו ולעשות דבר מה לצורך המדינה . . . מיד נתן עליו הנביא בקולו, קול מצוה: הרף! (צד 301). — אין זה כי אם גבוב דברים שאין להם שחר. מלבד מה שנפלאה החקירה בדברי הימים הנשענת על השערת „מי יודע“, הנה כפי שאנו יודעים על פי דברי כתבי הקדש, לא התערבו הנביאים על פי רוב בעניני המלוכה, רק הוכיחו על גול משפט. עוות הדין והשחתת המדות. וגם במקום שמיחו נגד כריתת אויה ברית — לא נשמע קולם כלל. גם הברית עם מצרים, שהתקומם לה ישעיה. קמה, כפי העולה מדברי רבשקה¹) ומדברי ישעיה עצמו: לעשות עצה ולא מני וגו', ותבטחו בעשק ונלוו²). בימי מנשה ואמון, שאז היתה באמת שעת הכושר לחוק את יהודה לפני מפלתה, לא נשמע כלל קול הנביאים ואיש לא שם להם לב. יאשיה מבלי עצת הנביאים יצא נגד פרעה נכה, וקרוב הדבר שעשה זאת מפני בריתו עם מלך אשור³). ירמיה היה כמעט האחד אשר הקדיש נבואות רבות לעניני המדינה ועיץ לבלי למרוד במלך בבל ולבלי התחבר למצרים (שתי המדינות הצוררות זו לזו ואשר מצב ארץ ישראל ביניהן היה מקור אסונה), אך גם לו לא שמעו ועצתו לא קמה. ורק בשביל זה נפלה יהודה. ה' בירנבוים מסיים דבריו אלה לאמור: „וכה נפלו יהודה וישראל על ידי נצחוננו של רעיון הרוחיות והקדושה“, ולא שם אל לב, כי בממלכת ישראל לא נקלט רעיון הרוחיות והקדושה, וגם ביהודה, לפחות בימי יהויקים וצדקיהו, לא היה לו נצחון; כי צבאות אשור ובבל היו חוקים גם מרעיון הרוחיות וגם מרעיון החלוניות ומכל רעיון רוח שבעולם. אם רצין מלך ארם ועמו, שהיו בלי ספק חלוניים ככל הצורך, לא עמדו בפני מלך אשור, אם מצרים וצור, שהיו ניכ חלוניים כראוי, לא עמדו בפני מלך בבל, איך היו ישראל ויהודה, הנפרדים, יכולים לעמוד נגדם?

משה ליב ליליענבלום.

(עוד יבוא).

¹ ישעיה ל"ז ו'. — ² שם ל'.

³ ואולי עיז רמז ירמיהו באמרו (ב' ל"ז): כאשר בשת מאשור.

לקורות ה"חוקה".

נורא ואיום היה מצב היהודים, שרידי החרב, במדינות פולין, אחרי המהפכות העצומות שהתחוללו בהן במשך עשר השנים — משנת ת"ח עד שנת ת"ח. רבים מפליטי חרב נסו מן הארץ ההפוכה, ואחיהם אשר נותרו שם, נשארו בערום ובחוסר כל, בעוני ובמצוק, כי כל הונם היה לבו ולמשסה, או למאכולת אש; אחרי המלחמות התהלכו מהלות רעות בקרב הארץ, ורבים מהנמלטים מחמת אויב מתו במגפה, לשית נוספות על המון האלמנות והיתומים, אשר בעליהן ואבותיהם נספו בשנות המהומות; המסחר חלל, ובעליו — היהודים — נפוצו לבקש מחיה ולא מצאו. למרבה הרעה ולהגדיל העוני, גבר אז עול המסים מאד מאד⁽¹⁾, וגם הוצאות הקהלות הלכו הלוך ורב, כי מלכד אשר לא יכלו לגרוע מאומה מכלכלת הרבנים, הדגנים, השמישים, החונים, השוחטים, בתי הכנסיות והמדרש ושכר סגני שרי הגלילות (פאדסטארטסטא)⁽²⁾, עוד היו להן גם הוצאות רבות וגדולות שאינן תדירות: לשלוח צירים אל אספות האצילים, למען הפך את עצת יושבי הערים, אשר השתדלו להגביל את זכויות היהודים; לשלוח את ראשיהן אל עיר הבירה בעניני הכלל, לכלכל את האסירים ולפרותם, ועוד הוצאות רבות כאלה. וכאשר קצרה יד אנשי הקהלות מהשפיק די כל הצרכים האלה, אנוסים היו ראשיהם ללוות כסף ברבית מאנשים פרטיים וטאת הכהנים הקהולים, ולערבון נתנו למלוים את נכסי הקהלות. החובות היו לרועץ לכל היהודים וישובי מדינות פולין, כי כאשר הגיע מועד השלום ולא היתה לאל יד הלויים לשלם לנושים את כסף נשקם, אז הושמו ראשי הקהלות במאסר והנושים הציקו לאנשי הקהלות מאד⁽³⁾.

⁽¹⁾ מה מאד גברו אז המסים נראה מן הכרוז, אשר הוציא „ועד ארבע ארצות“ ביריד יערסלאב בשנת תל"א: „על האנשים העושים קנוניות וקשרים להרבות המחלוקת בישראל בגליל העלם, כי ע"י הקנוניות הם מוזיקים למצב הכלל שארית ישראל, ועוברים הם על חרמות הקדמונים ומחריבים הקהלות וע"י מעשים כאלה אינם יוצאים ידו חובות כרגא דמלכא אשר משאה כבד שא"א לעמוד בה וקהלות וגלילות ליום ע"ז כסף אצל פריצים וגלחת שיש בזה סכנת נפשוה, ולכן ראשי רווני קציני מנחגי ד"א נותנים רשות ומקל ורצועת. לראשי הקהלות לרדוף את אנשים כאלה ולענגשם בחרפות קנסות ותפיסות וכ"י והם יהיו מוחרמים ומגודים ורבצו בהם כל הקללות הכתובות בתורה, מאחר כי אין להם רחמנות על נפשם ועל קהלתם“. (הבקר אור"שנה ראשונה).

⁽²⁾ סגני שרי הגלילות היו המפקחים על עניני היהודים ואת שכרם קבלו מן הקהלות.
⁽³⁾ עד כמה הרבו החובות האלה להרע ליהודים וישובי פולין, נראה מתחלת העוד שנועד מטעם „אספת ארבע השנים“ (משנת 1788 עד שנת 1792) לערוך הצעה להיטיב את מצב היהודים: „עם היהודים — מחליט הועד — לא יוכל להיות מאושר עד כי עניניו יהיו מסודרים; עניניו לא יהיו מסודרים, עד כי יצא מתחת סבלות חובות הקהלות“.
ולאדיסלאו סמאלענסקי: 77 צד „Stan i sprawa Żydów polskich w XVIII wieku“

בשימנו לב אל המצב הרע הוה, לא יפלא בעינינו, כי ראשי הקהלות בקשו להם מקורות רבים ושונים להבנסות. מלבד המסים, אשר שמו על אנשי קהלותיהם, להעלות שנה שנה לקופות הקהלות, הוסיפו עוד לשום מנם על מסחר בשר, מלח, טבק, דינם מלוחים, זפת, עטרן ועוד כאלה; האיש אשר בנה או קנה לו בית, עליו היה לתת לקופת הקהלה מסת כסף כפי אשר שמו עליו הראשים; כל איש אשר חזר לו בית טחנה, בית מלון וכאלה, עליו היה להשתדל, כי שלטון הקהלה יתן לו כתב „חוקה“⁽¹⁾, לכל יוכלו אחרים להתחרות אתו, ו„החוקה“ הזאת נקנתה בכסף מלא; האיש אשר בא מעיר אחרת לגור היה כאיש משולל כל „זכויות אורח“, עד אשר הרים תרומת כסף לקופת הקהל, ככל אשר שמו עליו הראשים, ואז נתנה לו „חוקת הקהלה“ ויהי כאחד מבני העיר, אם אך לא גרמו מעשיו הרעים, כי ישללו ממנו את ה„חוקה“ הזאת. מה היתה „חוקת הקהלה“? מה הם האפנים אשר לפיהם נתנה לאיש זר או לזקנה מאיש שכבר רכש אותה לו?

חשובות על השאלות האלה הגני מוצא בהחלטות רבות ושונות הנמצאות בפנקס קהלת אפסא⁽²⁾ אשר לפני, ואותן הגני לתת בזה לפני הקוראים. נודע, כי בכל קהלות ישראל אשר במדינות פולין לפנים, בלי יוצא מן הכלל, היתה „חוקת הקהלה“ נוהגת, וכל איש יהודי לא יכול להעתיק מושבו ולהאחז בעיר אחרת ולהחשב שם כאורח, בלתי אם השיג בראשונה מאת ראשי הקהלה את הרשיון לשבת בעירם. ובכל זאת נראה בפנקס ההוא, כי הזכות לכל יוכלו זרים לבא ולשבת בעיר שלא נולדו בה היתה בראשונה רק ל„קהלות ראשיות דר“א, ואך ראשי דר“א יכו אחרי כן גם קהלות אחרות בזכות הזאת. וזה הנמצא שם על אדות הדבר הזה⁽³⁾:

„העתק מוגף כתב דרוזני ד' ארצות יצ"ו שיש לקהלתנו כל היפוי כה כאחד מארבעה קהלות ראשיות דר"א יצ"ו שאסור לשום אדם לבא לכאן לדור, או להשתקע בלתי רצון כל האלופים מנהיגי הקהלה יצ"ו:

„האלופים הקצינים מנהיגי ק"ק אפסא יצ"ו נגשו לפנינו בקובלא רבא במרירות איך שהרבה אנשים באים לשם לגור ולהשתקע ומכבידים על הקהלה וגורמים להם תלונת גדולה ורשעת מהמקום הרשע ומפריצים עריצים הרגילים ומתמידים להיות שמה בשימקיש⁽⁴⁾ ושאר מועדי משפטיהם כבודע ומפורסם לכל והאריכו מאד למעניתם. ככן כאשר שמענו דבריהם נכונים ונכוחים וביודעים ומכירים במושבי העיר הנ"ל שאין בפיחם רק כוונה בנדון הנ"ל ככן נענינו להם ראשינו לתור להם מנוחה שלימה ובאלה הפצנו בתוקף גזרתנו שלא יבא שום אדם לשם לדור או להשתקע שאינו מתושבי ק"ק הנ"ל שלא ברצון המנהיגים הנ"ל ורשות להם לגרש כושם את כל אשר יבא שלא ברצונם ומעתה יש להם בנדון הנ"ל דין ותוקף הארבעה קהלות ראשיות דר"א יצ"ו שיש להם יפוי כה הנ"ל שלא לקבל לשם שום אדם כנ"ל. בשגם יודע ומפורסם שאין לק"ק הנ"ל רק רחוב אחד וא"א להרחיב גבולם והלואי שיפקיעו את עצמם בדירתם ולא יהא יציבא בארעא וגיורא כו'. ע"כ אנחנו כופלים ומשלשים היפוי כה הנ"ל למען מועמד ומצב הקהלות יצ"ו. הכ"ד אלופי קציני רוזני מנהיגי דר"א יצ"ו. היום יום ה' כ"ו אלול ת"ו מ"ם זי"ן לפ"ק“.

ועה"ח אנשי הועד.

(1) דין „החזקה“ הזאת נוסד בראשונה לתקנת האלמנות וחיתומים הרבים בימים ההם ולמען מנוע את היתורים מהתחרות איש ברעהו. אך אחרי כן מצאו בו הקהלות מוצא לכסף ומכרו את „החזקות“ לכל המרבה במחירן.

(2) העתקה מן הפנקס הזה נמצאה בבית עקד הספרים אשר על יד בית הכנסת לנאורים בווארשא.

(3) את כל הדברים אשר העתקתי מן הפנקס העתקתי אות כאות מכלי לתקן את השגיאות.

(4) sejniki — ועדים קטנים. כמנהג אצילי פולין לפנים, שנועדו יחדו בוועדים גדולים וקטנים, להתייעץ על עניני המדינה.

הנה כי כן נראה ברור, כי על הקהלות אשר חפצו לכל יתערב זר בתוכן היה להשתדל להשיג רשיון על זה מאת ועד ארבע הארצות, ואעפ"כ נמצא בפנקס ההוא החלטות המעידות, כי גם לפני הנתן הזכות היא לקהלת אפסא הרחיקו משם ראשיה אנשים שונים ככל אשר חפצו. וזאת היא אחת ההחלטות, אשר החליטו הראשים עוד יותר מתשע שנים לפני הנתן הרשיון ההוא מאת ועד ארבע הארצות, לגרש משם איש אחד מכלי אשר פורש מה עון מצאו בו:

„ויהי בהתאסף ראשי עם יחד האלופים ראשי ומנהיגי וטובי ועקורי הקהלה יצ"ו היום יום א' ער"ח תמוז תל"ח לפ"ק עלה במוסכם בלא יעבור כתיב שהר"ר נתן בהר"ר שמעון כ"ן מק' טרניגראד מחויב לעקור דירתו ואין לו רשות לדור עמנו עוד בקהלתנו והרחבנו לו זמן כדי שייבקש וימצא מקום לדירתו עד ר"ח חשוון¹⁾ הסמוך תל"ט לפ"ק ומוזמן הנזכר ותלאה אסור לו איסור גמור לישב ולדור עמנו אפי"ו יום אחד בקהלתנו ועל כל תושבי קהלתנו גזירתנו בכל תוקף ועו באיבוד הזקת הקהלה ובקנס עשרה אדומים לצדקה בלי מחילה שאין לו רשות הן מנהיג הן יחיד ליקח לביתו את הרר"ן הנ"ל עם אשתו ובניו לדור אצלנו אפי"ו דירת ארעי ועל המנהיג פ"ה אשר יהיה בחדש חשוון הנ"ל הסמוך יהיה קנס שלו חמושה אדומים לצדקה בלי שום מחילה ובלי שום אמתלא ופ"פ בעולם באם מכל הנ"ל אף קיצו של יו"ד [חסר].“

דברי הרשיון, אשר נתן ועד ארבע הארצות לקהלת אפסא, יורונו לדעת, כי כל הגדרים, שגדרו ראשי הקהלות לעצור בעד אנשי ערים אחרות מהתיישב בקהלותיהן, היו רק לבל יבאו זרים להתחרות את התושבים ולכל יגדל הדחק במקום אחד. אפס גם התושבים והנולדים בעיר לא היו בטוחים ב"הוקתם". אם עברו חק: גנבו, זיפו, נשבעו לשקר, דברו טרה על מנהיגי הקהלה, או פרצו את גדר הצניעות, או יצא דינם, כי יאבדו את "הזקת הקהלה", או גם כי יגורשו מן העיר. והנני להביא בזה החלטה אחת אשר החליטו הראשים לגרש מן הקהלה אחד האנשים על כי לא שמר את חקי הצניעות:

„בדבר המעשה רע שעשה הנער ליב בכמר איצק קארבכר שבעל בעילת זנות ופרץ גדר של עולם בכך טמא וטמא יקרא וחזין למחנה מושבו ואין לו הזקת הקהלה לדור פה קהלתנו. כי"ד הכותב וחותרם בפקודת רוזני קצינו מנהיגי היום יום ב' ה' ניסן תצה"א לפ"ק . . .“

מן ההחלטה הזאת נראה, כי על „פורץ גדר של עולם“ לא חסו ולא חמלו ורק עד מהרה חרצו משפט, כי יצא מן העיר. ואולם לא כן היה נורל עוברי עברות אחרות, כמו גנבה, שבועת שוא וזיוף; להם האריכו אפס ולא מהרו לענשם, עד כי ראו שהחוטא לא יאבה לשוב מדרכו „לילך ולהויק“.

„באשר שנתברר לפנינו — נקרא באחת ההחלטות — בכירור גמור מהמעשה רשע ופשע שעשה כ' יוסף חתן כ' וואלף ליפסקר שעשה גנבה אצל איש אחד מתושבי קהלתנו יצ"ו. מהראוי וכנון היה לגרש אותו מיד מקהלתנו יצ"ו כפי דיספוזיציא מהארון הגדול פ' סטאריסטא רק חסנו על בניו ואשתו בכך אם יחזור ושב על זכו לעשות עוד מעשה רשע כנ"ל או שאר מעשה רע אשר לא יעשה כזאת בישראל אזי לית דין צריך בשש שאין לו הזקת הקהלה כלל בלה גרש יגרש כי כן ציוה מהקאמיסאי שהיא פה קהלתנו בעת הזאת ואצ"ל שהוא פסול לעדות ולשבועת ואין לו נאמנות כלל [חסר] תקכ"ב.“

ועוד יותר מזה ראינו, כי אף אם עבר האיש ושנה וגם חלל שבועתו, גם אז חסו עליו ולא גרשוהו מן העיר וגם לא שללו ממנו את הזקת הקהלה:

„נ"ד שרשום ברישומי ניכר בפנקס כבר שכי הר"ר מרקיל בר שלמה שבחר לעצמו לילך בדרך לא סלולה לחיות עוסק בזיופים אשר הוא חרם קדמונים ונפסק שישבע שבועת חמורה שלא

¹⁾ ר"ח חשוון הוא עד היום הזה ר"ה לדירות בהרבה ערים במדינת פולין.

יתעסק עוד במלאכתו ההיא ונשבע ע"ז ועבר השבועה אשר מן הראוי היה למתוח מרת הדין הקשה על פניו כמו שעובר על החרמות ועל השבועה כנ"ל אך חסנו עליו אך הפעם וכהיום נאסר עליו איסור המוסיק שלא יתעסק הר"ר מרקול הנ"ל במלאכת מעקלעריי שלא יהיה סרסור בשום אופן בעולם הן [חסר] בתורת אויף גיזעצט או לילך עם איוה קונה ערל לקנות סחורה בתנות ואם המצא ימצא שיעבור על זה דבר קטן או דבר גדול אף שלא יהיה עדות בדבר אזי בעל הבית נאמן ע"ז אי לזאת משפטו חרוץ באיבוד חזקת ישוב ופסול לעדות ולשבועה וכלה גרש. נכתב באספה במושב הקהל היום יום ה' כ"ה אדר שני תנ"ש לפ"ק.

ולא זו כלבר, אלא גם את האיש שהמיט כמעט שואה על אנשי הקהלה לא מהרו לענוש, ככתוב באחת ההחלטות בפנקס ההוא:

„הן היום יום ד' י"א אייר תמ"ה לפ"ק נתברר לפני אלופי הקהל יצ"ו שכמר זלמן רופא הנ"ל [בדף ההוא נזכר שלזלמן רופא ההוא נתנה חזקת הקהלה בשנת תל"א] עשה מעשה אשר לא יעשה בישראל שסוכן כל בתי הקהלה יצ"ו בסכנת נפשות וחמירא סכנתא מאיסורא בכך בוודאי כדאי וראוי היה ליקח ממנו חזקת הקהלה ולגרשו תכף אך לפני ולפנים משורת הדין מרוב גדול החסד שחסו עליו שיש לו בנים עומדים על פרקם לא הלכו עמם בגדלות ובנפלאות. אמנם אם המצא ימצא עליו מכל מקום מעשה כזו או כיוצא בזה אזי קבלו האלופים הקהל באלה ובשבועה שיהיה אחת דתו לגרש מהקהלה ולא יועיל שום חסד ורחמים נעשה היום הנ"ל.

ואולם אם ראו כי החוטא לא ישוב מדרכי הרעה, אז גם בעון ננכה שללו מאת החוטא את חזקת הקהלה:

„בדבר המעשה רע שעשו בני תרו אנשים כ' חיים בר"ו וכ' חיים קאלישער שגנבו שניהם פאסטוב¹) בגד ביריד צוזמר²) מן אנשי ק"ק קראשניק בכך זאת אשר יצא מאתנו באשר שכמר חיים קאלישער הוחזק בכך והורגל בעברה זו אחת דתו שאין לו חזקת הקהלה ומהיום והלאה פסול לעדות ולשבועה ואיסור גמור להיות סרסר בקהלתנו ואצ"ל שלא להחזיקו בשום כיפה וגם שלא לשלוח אותו לירידים ולמרחקים ובקנס עצום על האנשים אשר ישלחו אותו או שיחזיקו בכיפה ועל כ' חיים חסנו עליו והקלטנו באשר שלא נמצא עליו כדבר הזה ולא נחשד בכך רק זה הוא עון ראשון בכך פסול לעדות ואסור להחזיק לו בכיפה ותו לא מידי ולמען שתהיה לאות ולמשמרת לדור אחרון באתי עה"ח בפקודת רוני קציני מנהיגי בצירוף כבוד מ"ו המה"ג אב"ד גר"ו היום יום ג' ו' תשרי תפוי"ן לפ"ק. . . .

כאשר התנהגו עם הגנבים, כן היה משפטם גם בענשם את המזייפים, כנראה מההחלטה הזאת:

„זה ימים כבירים עלתה לפני מנהיגי רוני הקהלה יצ"ו מעשי האיש ר' שלמה בהר"ר דוד ותחבולותיו ומעוררו עד היום אינו נוהג כשורה וכבר העמידו אותו מנהיגי הקהלה והוכיחו אותו על פניו וכמה פעמים עלה במוסכם מנהיגי בצירוף כבוד הרב המנוח ז"ל לגרשו ולרדפו בכל מיני רדיפות שבעולם ולא ליתן לו אף לינת לילה רק בחמלת המנהיגים ועפ"י רוב בכיות ובקשתו ובקשת אשתו ובניו נאותו לו באותו פעם בזאת שישבע ש"ח בבי"ה בפני שמי הקהלה שלא יעשה עוד כמעשיו ולא יתעסק כלל במחיי חילוף המטבעות ולא יועיל שום תירוץ ואמתלא בעולם הן בבאן הן במקומות אחרים ומכ"ש בירידים ובועדים ובסימוקש והנה כל זה לא הועיל והוסיף חמא על פשע ועשה מעשים אשר לא יעשה בישראל והסכין כלל כלו וביתוד לכמה אנשי קהלתנו על הירידים בידוע ומפורסם ע"פ בירור גמור ועוד ירו נמויה בכל יום ויום והולך ומתנכר במעשיו הרעים וקצרה היריעה מהכיל ע"כ עלה במוסכם כלנו יחד שפה א' ודברים אחרים שאין לו שום ענין חזקת הקהלה וקבלנו על עצמנו לגרשו ולהרפו ולרדפו מתוך קהלתנו אפי' מתוך קהלת הסרים למשמעתנו ולא יועיל שום דחיה ותירץ וחנינא בעולם והפוגע בו תחלה לגרשו כנ"ל למצוא יחשב וכל המלמד עליו זכות ומקיל עמו הרי הוא כמוהו מוחרם ונכנס תחתיו לכל עונשים הנ"ל מלבד שיגרום חיליה איוה תקלה להקהלה יצ"ו או לאיוה אדם א' אזי המקיל ההוא יכנס תחתיו לשלם כל היזקות

¹ חתיכה. ² סאנדאמיערי.

ככשורי לצלמי כדון הפקר וכי וק"ו בן בנו של ק"ו שלא להשתתף עמו בשום ענין משא ומתן ואין לו תקנה אלא ליסע מכאן מגליל שלנו [חסר] תנ"ה . . ."
 כל ההנחות אשר עשו להושא היו רק אם לא העיז פניו לדבר סרה על אלופי הקהלה, ואולם אם לאיזה עון נצטרף גם החטא הזה, אז לא חסו על החוטא ועד מהרה שללו מאתו את הזקת הקהלה:

"בהיות הנער מאיר בר' יודא הוחזק לגנב כמה פעמים וגם פער פיו לבלי חק בכמה דברים אשר לא ניתן להעלות על הכתב חץ שחוט לשונו בכן עלה במוסכם כבוד האלופים ראשים רוזנים קציני מנהיגי הקהלה שאין להנער הנ"ל הזקת הקהלה וכלה גרש יגרש מקהילתנו יצ"ו. מהראוי היה לענישו בעונשים גדולים ועצומים וקשים ומרים כפרי מעלליו הרעים אך חסנו עליו וחלילה לאחד מקהלתנו יצ"ו להחזיק למשרת בקנס חמושים אדומים לסקארב¹ אדונינו החסיד האדיר הדוכס יר"ה וכל החרמות והשממות והגריו וכל הקללות שבמשנה תורה חל על המהויק את הנער הנ"ל בחוד קהלתנו יצ"ו ובאם בא יבא הנער הנ"ל לקהלתנו יצ"ו אזי העונשים עצומים שראוי ונכון לעשות לו עכשו יעשה לו בכפלים אם יבא לקהלתנו יצ"ו . . . תקב"ה . . ."
 עוד החלטה אחת נמצא בפנקס ההוא על דבר שלילת הזקת הקהלה מאיש אשר לא נמצא בו כל עון מלבד אשר "פער פיו", וזאת היא:

"באשר שהר"ר שמואל בהר"ר מנחם סגל עקר דירתו מפה מחמת הנתיבות² וגם פער פיו בלי חק נגד קציני מנהיגי קהלתנו יצ"ו בכן עלה במוסכם הקהל יצ"ו שהר"ר שמואל הנ"ל אבד הזקת הקהלה וכשירצה לשוב לדור פה קהלתנו לא יקובל אותו והראש הפ"ח שיהיה בעת ההיא כשיבא הר"ש לדור פה עליו מוטל הדבר למחות בו שלא יקבע דירה אם לא במוסכם קציני מנהיגי בצירוף בסי' כ"א אנשים³ השייכים לאספה ודינו של הרר"ש יהיה כאזרח הכא לדור פה שמחויב ליתן מעות קדימה לקהל כנהוג וקנס עצום על המנהיג שיהיה בעת ההיא אם יקבל את הר"ש הנ"ל בלי דעות כיא אנשים ומעות קדימה. היום יום א' וד"ך תמוז תצ"ה"א לפ"ק.

עד מה אסורות היו ידי האנשים משוללי הזקת הקהלה, אנו למדים מן החלטה הזאת:

"ויהי בהתאסף ראשי עם יחד האלופים ראשי ומנהיגי ועקורי הקהלה היום יום ב' בח"ה של חג הפסח תי"ו למיד לפ"ק עלה במוסכם שאותן האנשים הנרשמים מעבר לרף שאין להם זוקה בקהלתנו אין רשות לשום אחד מהם לעשות שידוך עם בניהם ובנותיהם כדי להכניסם לביתם כאן לקהילתנו עד שיבא לפני מנהיגי הקהלה יצ"ו אחד לא נעדר במושב הקהל יצ"ו ובאם שיסכימו שני שלישים מן כל המנהיגים הנ"ל שיקח לביתו איזה בן או בת הרשות בידו ובאם שלא יסכימו שני שלישים מן כל המנהיגים כנ"ל אזי חלילה לו להכניס לביתו כל משיא איזה בן או בת עם מי שאין לו זוקת הקהלה וכן מה שגרשם מע"ל שאין רשות להאנשים הנרשמים מעבר לרף לבנות או לקנות בית פה בלתי רשות הקהל יצ"ו ג"כ משפט אחד כנ"ל אם לא שיסכימו שני שלישים מהמנהיגים אף שירצה להכניס לביתו לפי שעה. גם נזרקה מפי החבורא קרישא האלופים מנהיגי הקהל יצ"ו ויצא על זה כמה פעמים כרוז כב"ה שאין רשות לשום תושב קהלתנו הן מנהיג הן יחיד לוקח לביתו איזה בעל בית הרש עם אשתו ובניו לדור אצלו דירת קבע בלתי רשות המנהיגים יצ"ו. כל הנ"ל יקיים בכל תוקף ועוז ובקנס חמושים אדומים לצדקה".
 מע"ל נרשמו שמות ששה עשר אנשים שאין להם זוקת הקהלה ובראש הרישימה כתובים הרברים האלה:

"אלו הן הנרשמים למטה אין להם זוקת הקהלה אף שקצת מהם קנו ובנו להם בתים

¹ אוצר.

² המסים — וכן עד היום יקראו יהודי פולין למסים "נתיבות".

³ גם במקומות אחרים בפנקס ההוא נראה, כי כל דבר נכבד נתקיים ע"י כ"א אנשים מראשי הקהלה.

אעפ"כ אין להם חוקה בקהלתינו ומהיום והלאה אין להם רשות לבנות בית בלתי רשות הקהל יצ"ו. יום ב' בח"ה פסח תי"ו למ"ד לפ"ק.

בצד אחד השמות נמצא הערה כזאת:

„בהמשך הזמן נשא אשה מקהלתינו יצ"ו בכך הוא כא' מבני הקהל“.

ההערה הקטנה הזאת תראנו לדעת, כי בנות אנשי הקהלה זכו לבעליהן בחוקת הקהלה; אפס במקום אחר נראה, כי על איש שלא היתה לו חוקת הקהלה אסרו לקחת שם אשה מבנות אנשי העיר. וזאת היא ההחלטה בנדרון זה:

„היום הזה עלה במוסכם שאין לכמר יוסף בהר"ד שלום אחי כמי בצלאל שום חוקה פה קהלתינו יצ"ו וחלילה לסדר לו קידושין בקהלתינו יצ"ו עם המיועדת לו הבתולה אחות כמי הירשל שמש ועל הפ"ה שיהיה בימיו מוטל להשגיח ע"ז שלא להעמיד לו החופה שלא לסדר לו קידושין ושלא ליתן לו מקום ללון אפי' בדירת ארעי בעונש העברת מנוי של הפ"ה ואם יעבור ולא יעשה כך [חסר] כ"י מנחם אב תמ"ג לפ"ק ואפילו אחד יכול לעכב¹ שלא לשנות קוצו של יו"ד מכל הנ"ל.“
דברי החלטה הזאת הם סתומים ולא נתבארו לנו, אם מאשר „כמר יוסף“ שהוא היה בן עיר אחרת, לכן אסרו עליו לקחת לו שם את ארושתו, או היה מבני הקהלה ההיא ורק איזה חטא נרם לו לשלול ממנו את חוקת הקהלה ולאסור עליו לשבת שם. מהחלטה אחרת בנדרון כזה נראה, כי אם חששו ראשי הקהלה, פן תזיק לבני הקהלה ישיבת האיש אשר הפך לקחת לו אשה מבנות העיר, אז אסרו לעשות שם את הנשואין ולא נשאו פנים גם לאיש מוכתר בתאר „תורני“².)

„עלה במוסכם — נמצא בפנקס שהוא — אלופי רוזני קציני מנהיגי קהלתינו יצ"ו בצירוף כבוד המה"ג אב"ד נ"ו באשר שגלוי וידוע שכמה מכשולות באים ע"י אנשים ממקומות אחרים הבאים לגור לכאן וכהיום עשה התורני מהור"ד משה ח"ו הירש בר"א עם אחותו שידוך עם נער אחד מקי' פינטשוב וזלמן שמו לפ"ד מורנו ומכמה טעמים הכמוסים יש איזה רעותא לכלל קהלתינו אם ידור פה בכך עלה במוסכם שחלילה חלוין הוא למהר"ם לעשות חתונה פ"ק יצ"ו ופשיטא שאסור לדור פ"ק יצ"ו וחלילה לשום מנהיג מקי' יצ"ו להקל בדבר הזה כשום אופן בעולם בקנס מאה אדומים על אדונינו השר החסיד הדוכס יר"ה ועל זה מונח סתם חתימה אצל הנאמן בח"י מהר"ם הנ"ל לכל יעבור למען יהיה למשמרת לדורות וכתוב בפנקס לבל ישונה וסתם החתימה הנ"ל יונה ביד הנאמן שנה חתימה דהיינו עד חצי אדר תצחית לפ"ק. הכ"ד היום יום ג' ר"ח ניסן תצוין לפ"ק באספת שלחן מלא ה"ה יחידו סגולה יצ"ו.“

שליחת חוקת הקהלה מאיש לא היה כדת אשר אין להשיב, כי יש אשר הצליח ביד החוטא להטות את לב ראשי הקהלה, כי ישיבו לו את זכותיו, כנראה מדברי ההחלטות האלה:

„בחיות שדבר ידוע, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו וביותר שיש ארדינאנץ מאדונינו הגדול החסיד הדוכס יר"ה שמי שאינו מנהיג עצמו כשורה ומסרב נגד האלופים רוזני קציני מנהיגי קהלתינו יצ"ו אזי כלה גרש וגרש מקהלתינו יצ"ו והנער כ' הירשל בן כ' מנשה קצב עשה מעשה שלא כהוגן וסירב נגד הפסק של רוזני קציני מנהיגי קהלתינו יצ"ו בכך אחת דתו שאין לו חוקת הקהלה וחלילה לשום אדם לשדך עמו בקהלתו יצ"ו ושום בעל מלאכה לא יחזיק בו לפועל או למשרת ולא יתן לו שום אדם מקהלתינו יצ"ו שום מלאכה לבד בקנס חמשה אדומים

¹ הדיון „שאפילו אחד יכול לעכב“ השגנו ומשולש בכמה החלטות בפנקס שהוא והמתנגד אל דין התורה: „אחרי רבים להטות“, דומה הוא אל החק „liberum veto“, הנודע למדי בדברי ימי פולין.

² (התואר „תורני“ נתן רק לאנשים מכוכדים, ידועי חורה באמת.

על הסקארב אדונינו החסיד הדוכס יר"ה מי שיעבור על הנ"ל עד שיפיים לרוני קציני מנהיגי קהלתנו ובפקודתם באתי על החתום היום יום ד' כ"ב מנחם אב ת"ק לפ"ק.

בדף ההוא למטה נמצא כתוב:

"כחיום הזה בא הנער הנ"ל והשתטח מלא קומתו בכה והתחנן לפני כבוד האלופים רוני קציני מנהיגי קהלתנו יצ"ו וקבל דינו בכך חזר לחיתרו הראשון ויש לו חזקת הקהלה כמאז וכמקדם. כ"ז עלה בהסכמת כל המנהיגים ובפקודתם באתי עה"ה היום יום ב' ו' ניסן תק"א לפ"ק".
עוד למטה כתוב:

"באשר אח"ז חזר כ' הירשל הנ"ל עשה מעשה [חסר] בכך חזר לאיסורו הראשון ואין לו חזקת הקהלה ובלבד שיסכים אדונינו הדוכס יר"ה. כ"ד החתום בפקודת הקהל היום יום . . . כ"ד . . . תק"ה לפ"ק".

עוד גם זאת נלמוד מן הפנקס, כי לפעמים לא יצאה החלטה לפעלה גם מבלי כל סבה לזה. הנה למעלה הבאתי החלטה משנת תל"ה להרחיק מן העיר את נתן ברי שמעון כ"ן מק' טרנינגראד, ומהחלטה אחרת בדף ההוא נראה, כי שמנה שנים אחרי כן ישב עוד האיש ההוא באפטא ואז נזרו עליו עוד הפעם גורת גירוש. ואלה דברי ההחלטה הזאת:

"היום יום א' ג' סיון תמ"ו לפ"ק בא הר"ר נתן כ"ן הנ"ל בקומה זקופה לפנינו האלופים הקצינים רוני ראשים וטובי הקהל יצ"ו והעיו פניו בפני האלופים יצ"ו אשר אין להעלות על הכתב עבור בנו כמר אליה כ"ן כאילו לית דין ולית דיון בישראל ומן הראוי היה לגרש אותו לעקור תכף מקהלתנו יצ"ו כנזכר לעיל אך חסנו עליו עוד הפעם כאשר זה דרכנו תמיד ובכך משפטו הרוץ לעקור מקהלתנו יצ"ו וחלילה לשום מנהיג יהיה מי שיהיה לפצות פה לבטל אפי' קוצו של יוד כנזכר לעיל אך נתנו לו זמן עד ר"ח חשון תמו"ז לפ"ק בכל עונשיו הנ"ל ואחד יכול לעכב ולשלוח מבית לבית שלא ליתן מקום לל"ן אפי' לינה אחת. נעשה היום הנ"ל".

כמה היה משלם האיש הבא לגור במחיר חזקת הקהלה? — על הרוב נמצא בפנקס רק דברים שתומים: "נתפטר עם כבוד האלופים", ולא פורש כמה נתן, דמי קדימה" וכמה התחייב לשלם במניות, אך החלטה אחת נמצא בו אשר תראנו לדעת, כי יש אשר מחירה היה גדול מאד והוא נחלק למניות רבות. וזאת היא:

"היום יום ג' ד' אלול תקר"ף לפ"ק היה פשר עם ר' יהושע בהר"ר אריה ליב זצ"ל שיחיה לו חזקת הקהלה פ"ק אפטא וסילק לכבוד הפ"ח הראש ר' יאקלי ברי רס"ו אדומים זהב ולסילק מ"ג ראשי [חסר]".

בצרו נמצא כתוב:

"[חסר] על תקנ"א לפ"ק סך שלשים ושלשה זהובים ובוה סילק".

מזה נראה כי מלבד הרס"ו אדומים שנתן האיש ההוא מראש, שלם עוד מניות במשך חמשים ואחת שנה.

מכמה החלטות שהעתיקתי למעלה נראה, כי לראשי קהלות היה הרשיון מאת הדוכסים להרחיק מעריהם את כל איש אשר לא הפצו לשבת אתו יהרו ולבלי תה לאיש זר להאחו בתוכם. הקנסות שקנסו, על הסקארב של הדוכס" יורונו לדעת באיזה אופן המו את לב הדוכסים לתת להם את הרשיון . . . ואולם עוד יותר

יודיעו אותנו חוקרי תולדות היהודים בפולין, כי גם ה"חוקות" שנתנו ראשי הקהלות להוכרי בתי המלון, בתי הטחנה וכדומה, נתנו בדעתם וברצונם של האצילים בעלי האחוות והדוכסים.

הנה ברבר, "חוקות" כאלה לא נמצא בפנקס שהוא דבר, אך יש אתי כתב אחד על חוקה כזאת¹, ואת העתקתו הנני נתן בזה לפני הקוראים:

"האמת נראה לעינים. כשמש בצהרים. איך שהחלטנו אדות עסקי כלים² (כפר טומפוי"א³) עם הכפרים השייכים לו. דהיינו פיצישקי"א וכפר ספרושקי"א וכפר זאסקי" שחתת השר יג"מ פ"4) וינאוויטש וואיוודא מינסקי בהחלטה גמירא שרירא וקיימא להנעלה כמר יוסף בר' כלב לו ולב"כ ויורשו לחלוטין ולצמיתות עלמין לדרות עולם. ומעתה הרשות לכמו יוסף בר כלב הנ"ל וב"כ ויורשו לעשות עם עסקי כלים הכפרים הנ"ל כאות נפשם למכור להשכיר להשכין ולהחליף וליתן במתנה ולהחזיק שם מיני מחיות שבעולם כאדם העושה בשלו בלי שום מוחה ומעכב בעדו מן יומא דנן ולעלם. וחתיכא דאיסורא לכל איש אשר בשם ישראל יכונה להכניס ראשו בשום אחד מכל עסקי כלים הכפרים הנ"ל ולא ליגע בהם אפי' באפס קצהו ולהסיג גבולו ולקפח מחייתו של כמר יוסף בר כלב הנ"ל וב"כ ויורשו בשום אופן וערמה ותחבולה בעולם. לא ע"י עצמו ולא ע"י אחרים כגורא דיליה כי אם בהרשאת כמ' יוסף בר כלב הנ"ל וב"כ ויורשו. ומי האיש אשר יכניס ראשו בעסקי כלים הנ"ל שלא ברשות כמר יוסף בר כלב הנ"ל וב"כ ויורשו אזי לצאת נגדו בכל חומרי חרמות להחרמו ולנדותו להפרישו ולהבדילו מכל קדשי ישראל להדפו ולרדפו ברדיפות מלא עד כלה גרש יגרש מגלילותינו יצ"ו וכל הסרים למשמעתינו מחויבים [חסר] וליתן חווק יד לכמר יוסף בר כלב הנ"ל וב"כ ויורשו עד שודם מוגעת שיעמדו העסקי כלים שלו [חסר] ובטח כל ימי עולם. ולהיות ביד הנעלה כמר יוסף בר כלב הנ"ל וב"כ ויורשו לעדות ולזכות ולראייה למשמרת לדורי דורות באנו על החתום בתוקף מעשי הקהל בעצם היום יום ד' י"ג סיון שנת ת"י עיי"ן טו"ת פק"ק הוראדנא יצ"ו.

ועה"ה עשרה אנשים.

למטה בשולי הכתב כתוב:

"החלטה הלז נכתבה בפנקס הגליל דקהלתינו יצ"ו ברך רכ"ד ע"ב".

ע. נ. פרענק.

¹ את הכתב הזה נתן לי הישיש ה' ישראל דוד טומפאווסקי וירושה הוא לו מאבותיו

יאות אבותיו.

² כפי אשר הגיד לי ה' יד"ט הנ"ל וכפי המסור לו מאבותיו נקרא בית מרוח בשם

"עסקי כלים".

³ הכפר טומפויא הוא במחוז וולאדיסלאוואוו (לפנים מחוז מאריאמפאל) פלך סובאלק.

⁴ ר"ת יענאמאשץ פאן.

אֲנָחָה

שְׁנֵה שִׁכְרָה בְּלִי נֶפֶשׁ עֲמֵלָה
שְׁלֵמַת כָּל עֲצָבוֹן יָדַיִם.
אֵף מְקוֹם נֶאֱמָן אֵין לָנוּ
שִׁנְקֶשֶׁר אֵלָיו אֵת נֶפְשֵׁנוּ
שִׁיִּכַּל הַתְּעֲרֹזֹת כְּאֲזָרָה
בּוֹ אֶחָד מִרְגָּשׁוֹת לְבָנוּ;
שִׁנְכַּל לְתַקַּע בּוֹ יָתֵד
חֲזָקָה נֶאֱמָנָה וּבְטוּחָה
וְלֹא־מֵד: אֵף זֹאת הַמְּרַגְעָה
בְּקִשְׁנוּ — מִצֵּאֵנוּ מְנוּחָה!
לְבָנוּ מְבֻזָּז לְקַמְנוֹת,
בְּחַנּוּ מְסֻרָה וּמְפֻרָּד: —
כִּהִי יֹאכֵד לְרִיק כִּחַ אֵיתָן
בְּמַיִם הַיַּיְדִים בְּמִזְרָד!
ח. נ. בִּיאֵלִיק.

מָה רַב, הוּא מָה רַב הַשְּׂמֵמֹן
בְּאֶרֶץ הַמְּלָאָה הַסְּתוּחָה,
שֶׁהַכֹּל נִתְּנָה הִיא לָנוּ —
אֵף אַחַת לֹא תִמֵּן — מְנוּחָה:
שִׁמְאֹמָה לֹא תִמְנַע מִמֵּנוּ
הַכֹּל בְּשִׁבִילֵנוּ מְכִינָה —
וְתַעֲבִיד אֹתֵנוּ כְּבוֹשִׁים,
תַּעֲבִיד בְּלֵי רַחֲמִים וְחֲנִינָה:
מְבִלֵי אֲשֶׁר תּוֹתִיר לְנֶפֶשׁ
אֵף רַגַע שֶׁל תַּעֲנוּג לְסִלְיָה
לְשִׁבִיעַ הַלֵּב מִיִּגְעוּנוּ
בְּדַמְמָה בְּסָנְהָ שִׁקְטָה:
שְׁבוֹת רַגַע, שִׁים עֵין וְלִבְרָךְ
עַל אַחֲרִית וְיִגַע בְּפִסִּים.

קהלות יעקב.

(ה. *)

במדינת גרמניה עמלים צוררינו לשנות לרע את המצב האיקונומי של ישראל, כאשר נודע למדי, כי עיקר שנאתם לישראל דבר איקונומי יצוק בו. אמנם גבר ישראל בגרמניה ועשה חיל, ולא על נקלה יהרסו שונאינו את מצבו האיקונומי; אבל עקבות הפעולה הזאת נראות בכמה ענינים. בערים הקטנות, אשר שם מספר בני ישראל מעט הוא בערך, הם מרגישים כבר את כובד המלחמה הזאת, ועל פי הרוב יעזבו את ערי מושבותם האלה ונספחו על הערים הגדולות, אשר שם אפשר להם לעמוד בקשרי מלחמה. היהודים המעטים בערי השדה הם כמעט כלם סוחרים: קונים יבול האדמה מאת האכרים ובעלי האחוזות בסביבות עיר מושבם ומוכרים להם כל צרכי החיים הנחוצים. כבר אמרתי במקום אחר, כי היהודים בערי השדה עודם מצויינים בתור יהודים ואי אפשר להם להסתיר „בשחם“ זאת, כמו שעושים אחיהם בערים גדולות. וכאשר תגבר השנאה בעיר כזאת, או יעשו כל יושביה אגודה אחת, לבלי מכור ליהודי ולבלי קנות ממנו. ולא רק בעניני מוימ יציקו לו, אלא אפילו בחיי החברה, לבלי בוא אתו במגע ובמשא ולתרחק מחברתו. ביומא דפגרא לא יקראו ליהודים לשמוח בשמחתם ונקהל החוגנים לא יחד כבודם. העקיצות האלה תכאיבנה ביותר להעשירים מכני ישראל, אשר ירע בעיניהם מאוד, להיות מְהרמים ונבדלים מן הצבור. לכן הם עוובים על פי הרוב את עיר מושבם והולכים למקום שאין מכירים אותם, כלומר לעיר גדולה, אשר שם ימצאו עוד אנשים מכבדים אותם, או כי לא ידעו מיהרותם. נמצא כי שתי כתות של אחינו הולכים ועוובים את ערי השדה: הבינונים, בשביל שקפחו הצוררים את פרנסתם, והעשירים, על כי מנעו אותם מכבוד. הצד השווה שבהם, כי בכואם לערים הגדולות ישכחו עד מהרה את יהדותם, אשר שמרוה עוד בעיר מולדתם. הדבר הזה יחיש עוד הרבן היהדות בגרמניה.

והמלחמה האיקונומית, אשר צוררינו נלחמים באחינו, נראה בפנה אחרת ביתר עוז. בערים הגדולות צרכי החיים מרובים והפרנסה קשה מקריעת ים סוף. ובפרט קשה מלחמת החיים לאחינו, מסבות שונות. על פי הרוב אין היהודי מסתפק במועט, כי אם יסור על חנוך בניו ובנותיו והספקת ביתו יותר מכפי יכולתו. גלוי וידוע הוא לכל הבקאים בדבר הזה, כי בעיר ברלין וככל הערים הגדולות שבגרמניה רבו מאוד עניי ישראל; לא עניים ממש המחזרים על הפתחים ונצרכים לבריות, אלא בע"ב אשר כנפשם יביאו

לחם, והם מתאמצים בכל כחם להתנכר על כל המניעות ולהתראות כעשירים. כמדה זו מצויינים אחינו במאד, ואין ספק אצלי, כי היא מקור האמונה, שנשרשה גם בלב אנשים תמימים מבני הנכר, כי כל בני ישראל עשירים מופלגים הם. היהודי ירמה בזה את עצמו, את בני משפחתו וכשי"ב את אחרים. יש אשר יעשה בזה לתועלת חמרת, היינו למען יצא לו שם בעשירים וילוו לו כדי צרכו; או למען ישדך על נקלה את בנותיו. ולפעמים יעשה בזה בלי שום תועלת, אלא אולת קשורה בלב היהודי "להתראות", כלומר לתת לביתו קלסתר פני עשירות. למדה זו יש יסוד פסיכולוגי: רואה היהודי, כי רק בעשרו יתהלל איש מבני עמו, לא חכם בחכמתו ולא איש המעלה במעלותיו ומדותיו הטובות, לכן הוא מתעצם להתראות כעשיר, למען על פני אחיו יכבד.

הבינונים שבני ישראל מרגישים לפעמים בסכנה שבדבר זה, ולכן הם מסתייעים בכניהם ובנותיהם, כי ירויחו גם הם דבר מה. רבות מבנות ישראל מוצאות פרנסתן (אם כי ברוחק ולא בקרוב) בשרתן בחנויות. על פי הרוב היו לפנים עומדות על הממכר, כלומר מקבלות את פני הבאים לקנות מה וידעו להרבות שיחה עמהם ולשפר עליהם את הסחורה. בפרט בחניות לממכר צרכי נשים, שם רבו בתולות ישראל "המוכרות" והיה להן כשרון מיוחד לזה, כאשר הודה כל איש. כמה מבנות ישראל מצאו עבודה גם בתור רואות חשבון, וכדומה מאלו העבודות המצויות בבתי המסחר. ואם, כאמור, אין אלו המשרות מעשירות את בעליהן; אבל סוף סוף היו למקור פרנסה לכמה מבנות ישראל. הפרנסה הזאת נתקלקלה בימים האחרונים, ובכל יום ויום אנו רואים, עד כמה יקשה כעת לבת ישראל למצוא עבודה כזו. הסוחרים הנוצרים ברובם שמו להם לחוק לבלי לספח בנות ישראל אל איזור כהונה בבית מסחרם; ורבים מן הסוחרים היהודים שומרים גם הם את החק הזה. לפעמים יעשו כן מאונס, כי הם בעצמם יסבלו משנאת עם הארץ אלינו, ולכן אנוסים הם להסתיר יהדותם. פן תבאיש את ריחם בעיני הבאים לקנות מהם; מסכה זו יקחו להם מבנות עם הארץ לשרת בחנותם. ואולם לפעמים יעשו בזה מרוע לב ומגאווה יתרה, כי רבים מאחינו בגרמניא למדו כבר אל דרכי הצוררים, לתעב את שם ישראל, ומרגלא בפייהם, שאין לבוא בעסק ובמו"מ עם יהודי. שבע פעמים ביום תבוא להם תקלה מהמשרות הנוצריות, ובכל זאת לא יחרצו משפט כללי על כלן לרוע; אבל אם תארע להם פעם אחת תקלה על ידי יהודית, הם דגים מן הפרט על הכלל ואומרים: הלא ידענו מראש, כי טוב לנו לבלי נתן דריסת הרגל לעברי או לעבריה, ובמדה זו יחויקו אחרי כן כל ימי חייהם.

חיון חדש הגנו רואים על כן כעת בבית ישראל בגרמניא: היהודים העניים ירדו בימים האחרונים כמה מדרגות בחיים הסוציאליים. עד הנה לא הלכו בנות ישראל לעבוד בפבריקות, אף לא שרתו בתור אמהות ועושות מלאכה בבית. אבל בימים האחרונים הותרה הרצועה, וכמה מכתולות ישראל מקבלות עבודה בבתי בני עמנו בתור אמהות. ראו בנות ישראל ונוכחו, כי אי אפשר להן למצוא מחיתן באופן אחר: עלמה עברית, אשר השלימה למודיה בתור מורה ומלמדת לילדים, לא תמצא עבודה כעת לא בבתי הנוצרים ולא בבתי אחיהן היהודים; כאלה נמצאות בכללן לכל הפחות למאות בלי עבודה. בחניות גם כן קשה להן להספח אל כהונה לאכול פת לחם. לעומת זה ימצאו כעת רק בקושי אמה הגונה, יען כי בנות עם הארץ רוצות יותר בקב ותפלות מתשעה קבים ופרישות; הן הולכות אל בתי הפבריקא, יען כי בהפקירא ניהא להן וכשר לפניהן לעבוד שעות מספר ביום ולהיות אחר כן נעזבות לנפשן. במקום אלה החלו

בנות ישראל לבקש להן בימים האחרונים עבודה בבית, כי עוד נמצא רגש מוסר וצניעות בלבן, ולכן מתרחקות הן מעבודת הפבריקא. מאותו הטעם אשר תבחרנה כה בנות עם הארץ. בצר להן בוחרות בתולות ישראל בגרמניא ברע כמעטו; היינו לעבוד עבודת שפחה, אבל להשאר בחיים של מוסר וצניעות. כי גם זה עלינו להעיד על בנות עמנו העניות אשר בגרמניא: מדת הצניעות עזבה כבר רבים מבתי העשירים. כי רבות מאחיותינו בעטו מרוב טובה והבטלה הביאה אותן לידי שעמום, כי הרבה הקריאה ברומנים ידועים עושה, הרבה עושה התיאטרון ודברים כיוצא באלו; אבל בה מון עמנו אנו מוצאים עוד מדת הצניעות והבושה במדה מרובה. ככל דחקן של בתולות ישראל העניות עוד לא נתנולו בוזהמת "הפריצות לשם עסק", אשר נפגש אותה בכל עבר ופנה בכל הערים הגדולות.

לפני ירחים אחדים באה הצעה לפני פרנסי עדת ברלין: לתת תמיכת כסף לשתי חברות, אשר עוסקות הן "במצודה" זו. לחנך את בנות ישראל בכל עבודה אשר בבית, למען תהיינה מוכשרות לשרת בתור אמהות ושפחות; כי מרבות הנערות לבקש להן חנוך בבתי הצדקה האלה ואין ביכלתם לקבל את כל הבאות. המציע את הדבר הזה, כמובן איש עשיר המהנך את בנותיו על טהרת המנהג הפריזי, שמח על "המצוה היקר" הזה בעמנו שמחה גדולה. "הן אל זה נשאנו את נפשנו זה ימים רבים, אמר הדובר בהתלהבות עצומה, כי לא תתכייש בת ישראל בעבודה כזאת ולא יעלילו עלינו צוררינו עוד, כי כל בנות ישראל בנות מלכים הן ואינן בוחרות בעבודה ביתית; היום נלונו חרפת צוררנו מעלינו". כל הנאספים, נדיבי עם אלהי אברהם, שמחו על זה מאוד וימהרו לתת תמיכת כסף לשתי הבתים בישראל, כי בלבם הרגישו. שישראל "עשה חיל" וצעד בזה צעד "לפנים". ואולם אודה ולא אבוש, כי אני הרגשתי בו כיום צער גדול. ודאי אין שום ביוון בעבודה כזאת, ולפי הערך המוסרי, עבודת סוחר או פרופיסור ועבודת עבד — אחת היא, כל זמן שיעשה כל איש את חובתו המוטלת עליו באמונה ותום לב; אבל אין לכחש, כי בצעד זה נמצא סימן ירידה במצב האיקונומי של אחינו בגרמניא, וקשה עלי הסימן הזה מאד. הן ידענו, כי הולכים ויורדים אחינו בגרמניא במצבם הסוציאלי, ובשעה שמעטים מהם מתעשרים, רובם הולכים ומתדלדלים; אבל ער הנה נפתולי אלהים נפתלו עם העניות הגלויה והמפורסמת ויאמרו להסתיר אותה בכל מה דאפשר, בעוד שכעת הם אוכלים "הא לחמא עניא" לתיאבון. וידוע הוא, כי העניות של בושה אפשר עוד לנרש אותה מן הבית; אבל העניות שכבר הסירה מסוה הבושה שוב לא יגרשוה עוד.

לפני ימי דור אחר ראינו בחוש התעלות היהודים במצבם האיקונומי. בני עניים באו לבתי הספר ולמדו איוו חכמה המחיה את בעליה בכבוד וכמעט כלם הצליחו. הרופאים, האדוקטים, הפרופיסורים ויתר בני המעלה מן היהודים, רובם בני עניים הם, אשר זכו לגדולה על ידי חכמתם ומסתר המדרגה עלו לגרם המעלות. הדבר הזה עלה להם בימים הראשונים לא בעמל גדול. העיקר היה רק כשרון טוב והשאר היה נעשה מאליו. כשביל אלה בני הכשרון, אשר הוריהם לא הספיקו להם די צרכם מקוצר יד, נמצאו בכל ערי גרמניא חברות למכביר, למען תמוך בידם. גם הוקל להם הדבר מאוד לאחוז בסנסני החיים, כאשר השלימו למודיהם, ויש מהם אשר הגיעו למדרגה גבוהה וחשובה. הדבר הזה נשתנה כעת מן הקצה אל הקצה, באופן אשר רוב היהודים הבינוניים, וכפרט העניים, מתיאשים מהצלחת בניהם, יען דרך "המלומדים" היא מלאה

כעת קוצים וסלונים ורק מעטים יצלו בה. הן רבים עתה באי בתי הספר מבני ישראל, ולעומת זה ננעלו בפניהם שערי מקצעות רבים בחיים. לא נשאר להיהודים רק חכמת הרפואה ומשרת עורך דין, אשר אין ביד הממשלה למנוע מהם. ואולם בחררה זו מהפכים רבים, באופן כי רובם אינם מוצאים עוד לחמם בכבוד. העניות בין הרופאים גדולה כעת מאד, ובפרט בני עניים, אשר אין להם יחס משפחה, ימצאו בקושי מעמד הנון. כן רבו מאד האדווקטים, באופן כי קשה להם למצוא פרנסה בקוה. מסבה זו רבתה הפסלות בנייהם, ובעוד כי היו לפני ימי דור אחד חשובים ונכבדים כחיי החברה, הנה ירד כבודם בימינו אלה מיום אל יום. והצעקה גדלה במחנה, כי האדווקטים העברים השפילו את מעלת החכמה הזאת ויבוזה על ידי מעשיהם המנוערים ואהבתם לבצע. בכמה פרטים אמנם תצדק התלונה; אבל עלינו לדעת, כי ברוב רק העניות מגולת את האדווקטים היהודים. הם מבליים ימים על שנה טרם ימלאו ימיהם בלמוד ובשמוש חכמים, וכאשר כבר מלא צבאם הם יושבים בחבוק ידים באין עבודה, בעוד שאין להם שום משענה מבית הוריהם. יש אנשים אשר לפי נטית לבם יכלו להיות לפילולוגים טובים או שופטים הנונים, אבל בעל כרחם היו לאדווקטים או רופאים ואינם מוצאים תפקידם. ולכן העניות מעברת אותם על דעת קונם ועל המוסר והיושר, ועל כל עדת ישראל יצא הקצף. יהיה איך שיהיה, גם בזה אנו רואים סימני ירידה לישראל במפלגת הבינונים, בעת אשר אל העשירים עוד לא ננעה הרעה. להפך, הם הולכים ועולים במצבם הסוציאלי, ביחוד על ידי המנהג החדש שאחזו בו כעת בני גרמניא, להחליף כל בתי המסחר ובתי חרושת המעשה והבנקים הפרטיים לחברות. ואם הביטו לפנים בעיני קנאה על פלוני היהודי הסוחר הגדול, או בעל בית ספריקא או בנקיר מפורסם, הנה כיום אין עוד סוחר יהודי ולא בנקיר יהודי, אלא בית מסחר פלוני וחברה פלונית, אשר מנותיה מונחות בחשאי בידי היהודי ולמראית עין עומדים כראשה אנשים מעם הארץ. בתחבולה זו העשירים מתעשרים עוד יותר, מבלי אשר יודע לאיש. ואולם הבינונים והקטנים ימעטו ויחסרו מיום ליום ונוספים גם הם על מחנה הפרוליטריאט הגדול. מלחמת הקיום נגר בני עמנו בגרמניא איננה כעת מצד הממשלה, כי אם מצד חלק גדול מן העם. כבר אמרתי באחד הפרקים הקודמים, כי מה שהממשלה אינה מספחת יהודים לכהונות בבתי המשפט או בין שרי הצבא, דבר זה איננו נוגע למצב האיקונומי של היהודים, כי אם למצבם המדיני. כי משרות כאלה מתן שכן שבצדן מעט מאד בערך ורק יחיד סגולה, עשירים מופלגים, בכחם להכניס את בניהם לפקודות מדיניות כאלה. יותר ירגישו בני ישראל הבינונים את הרחקתם מכהונות מורים בבתי הספר הנמוכים והבינונים וגם בבתי מדרש החכמה; אבל גם זה איננו נוגע כל כך לכל פנות העם. המלחמה האיקונומית שחוקה כעת בגרמניא נגד היהודים היא בשוק החיים, כאשר בארתי כבר, ובמלחמה זו לא תשתתף הממשלה לרעתנו; אדרבא, לפעמים היא עומדת כפרץ נגד צוררינו. בכמה ערים קטנות, אשר שמה יפרנסו אחינו עצמם ממזימ ביריד הגדול אחת בשנה, קרה בשנים האחרונות, כי חל יום היריד ביום ר"ה או יום כפור. פקידי הממשלה דחו את יום הכנסיה של האכרים ליום אחר, למען לא יחסרו הקונים היהודים, ותהי זאת לטובתם וגם לטובת האכרים המוכרים; אבל הצוררים נסלו על המציאה הזאת ויענו את הממשלה עוות, על כי תחוש לעזרת יהודיה, וכאלה מדברי בלע.

ואולם עלינו לדעת, כי ממשלת פרוסיא או סכסוניא (רוב הצוררים בפרוסיא

וסכסוניא הם, ובשאר מדינות אין חונם נפרץ כל כך) נוהגת מימים קדומים לבלי להשגיח בבת קול של העם, כי אם תעשה את הפצה מבלי לשעות בדברי שקר של צורינו. מטעם זה אין לפחד, כי בזמן מן הזמנים תשית גם היא ידה עם צוררי ישראל להצר צעדי אונם. הן היא עשתה עד הנה את שלה, לפי מה שהיה מונח ברצונה, אבל מנקודה זו לא תתרחק עוד. כי העיקר אצלה שתהא ממשלה חזקה ועושה מעשיה בעוז ותעצומות, לא חסרת כח ונסרכת אחרי הרצון ההמוני ושריקות עדרים.

לא כן הדבר במדינת אוסטריא. פה אנו מוצאים ממשלה מתהפכת בתחבולותיה ואין לה מעמד איתן. הדבר הזה נרגיש גם בשאלת היהודים שבמדינה זו, כפי הפנים שקבלה בימים האחרונים. אין ספק עוד בדבר, כי הממשלה הכירה כבר לטוב את צוררי ישראל בתור כת מדינית. בזה לא נאמר, כי תמצא הפץ בתעלולות צוררינו וברצונה לעזור להם; אדרבא, מכמה רמזים אנו רואים, עד כמה היו לה בני בריוני אלה לורא, ועל אפה ועל חמתה תקח עמם דברים. לב הקיסר הישיש ירחש עוד גם עתה שלום לכל בני ישראל, כאשר ראינו בימים האחרונים מהכבוד הגדול שכבר את הרב אבי"ר בווינא. אבל זה נראה גם כן, כי הממשלה תפחד את הצוררים, בתור רשעים שהשעה משחקת להם, ואין בחפצה או ביכלתה להתקומם נגדם. ימים רבים נפתלה הממשלה עם לואיגר ולא יכלה לו, עד כי באחרונה ראתה חוב לעצמה לקיים אותו בתור שר העיר הבירה. והנה אין מחפצי לקרוא בזה כל קריאות של צער, או ואבוי וכדומה, על כי היה צוררנו לראש; שהרי לא נעלם ממנו, כי עוד כמה שנים מקודם משלה רוח השנאה לישראל בבית פקודות העיר ולא השאירו שם לישראל מחיה. ותמיד היו מתנצלים בדבר, כי יראים הם את הצוררים, למען לא ימצאו תואנה להתנפל עליהם. ומה בין המנהג הקודם למנהג הנוכחי? אלא שאו עשו בהתנצלות ובקריצת עינים ובגניחא; ועכשיו הם עושים בלי פירושים ואמתלאות. אך כנוגע לעיקר מנהגם עם היהודים, אין שנוי גדול בדבר.

אבל אי אפשר להכחיש, כי הרושם המוסרי של קיום לואיגר בתור שר העיר מורגש בכל פנות המדינה. לשעבר היו עוד רבים מן הני בריוני יראים מלחנות דעתם בגלוי, פן יהיה זה להם למוקש בדרכי חייהם. הן ראו, כי אחד מהמיוחדים שבהם לא הגיע לגדולה, יען עמד בראש התנועה הזאת, ואם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו איזובי הקיר? עכשיו כלם רואים, כי השנאה לישראל איננה עוד מום מוסרי בחיים המדיניים; אדרבא, על ידיה יעלו לפעמים בשלבי הגדולה ויהיו לראש. בדבר הזה נבחנו רבים מ"אוהבי ישראל" למראית עין, אשר בשעת חירום כזאת נפלו אל הצוררים לאכול משלחנם. אין ספק בדבר, כי השנאה לישראל בגרמניא ובמדינת אוסטריא היא כעת דבר השווה לכל נפש וכמה מפלגות מדיניות אומרות להבנות מחרבן היהדות. במדינת אוסטריא נהיתה בימים האחרונים חדשה: הליברלים, אשר עד הנה עמדו עוד לימין היהודים לכל הפחות למראית עין, עזבו כעת את הנעלבים האלה לנפשם, בראותם עד כמה הויקה להם "האהבה" הזאת במעמד המדיני. אחד מהדימוקרטים בגרמניא, אשר "יריב את ריב היהודים" בכל עת מצוא, אמר פעם אחת בחשאי לאחד מבני בריתו: "הסכלנו עשה! או בעת התחילה השנאה לישראל, היינו אנו מחוייבים להחזיק במעוזה ולהשתמש בה לצרכנו, ואז היו בעלי בריתנו רבים מאד." כזאת חושבים כעת גם הליברלים במדינת אוסטריא. בבית נבחרו העם, אשר נתאסף בירח מרט החולף, כבר גרים "זאבים" עם "כבשים"; שיניריר הידוע עם אחות מרעיו הולכים שלובי יד עם יתר הגרמנים

הליברלים, לא להצד לישראל, כי אם להלחם על לאומיותם. ראו ונוכחו, כי היהודים הם למשא עליהם בשעה שספינתם מטורפת בים וחושבת להשבר, לכן עמדו וישילו את "המשא" הזה אל הים, "להקל מעליהם".

הבחירות לבית המחוקקים באוסטריא עשו רושם בתולדת עמנו במדינה ההיא. בפעם הראשונה בחרו גם כל קצות העם, כלומר, מבלעדיו מספר שלש מאות חמשים ושלשה, שנבחרו עד הנה רק מארבע כתות של בעלי בתים ואנשי צורה בממלכה, נבחרו הפעם עוד שבעים ושנים איש מכל קצות העם, כנהוג במדינות גרמניא, צרפת ואיטליא. כל איש מבין עשרים וחמש שנה ומעלה השיל פתקא בקלפי לבחור ברצויו נפשו. והנה דבר אין לנו עם אלו המדינות שבאוסטריא העומדות עוד תחת מרות הכהנים הקתולים, אשר כמובן בחרו באנשים רצויים למוצא. אבל ראוי לשום לב לתוצאות הבחירות בעיר ווינא ובמדינת גליציה. בעיר הכירה נבחרו חמשה אנטיסמיטים, ומשכנגדם, הסוציאליסטים, לא נבחר אף אחד. מכאן ראינו, כי רב העם אשר את צוררניו מאשר את הסוציאליסטים, אנו חשבנו תמיד, כי תנועת השנאה לישראל באוסטריא רק דבר סוציאלי יצוק בו; כי מרה נפש העם המחוסר פרנסה על היהודים העשירים (עשירות היהודים בווינא לא היתה ולא נבראה, כי באמת העשירים שם מעטים והעניים מרובים מאד), ולכן הם מתנפלים על "היהדות האוכלת אותם בכל פה". אבל הפעם ראינו, כי עמדו אנטיסמיטים נגד סוציאליסטים והראשונים התגברו. מזה נראה, כי גם שנאה דתית בדבר, וזה וזה גורם. העניים ברכוש ודעת חשים שנאה ליהודים "העשירים", ואולם המסיתים אותם בישראל עושים זה משנאה דתית, המצויה עוד הרבה באוסטריא.

נסיגות הימים האחרונים באוסטריא הורו לנו, כי אפשר ליהדות בזמן הזה להתקיים גם תחת ממשלת האנטיסמיטיומוס. ימים רבים נקהלו היהודים ועמדו על נפשם להלחם נגד לואיג'ר, פן חיו יעמוד בראש עיר הכירה, והליברלים עזרו על ידם באמרם, כי זה דבר שאין הרעת סובלתו, כי ימשול על העיר איש כזה, אשר אמר בפומבי, כי אחת היא לו באיוו מיתה ידינו את ישראל, אם בסקילה, שרפה הרג או חנק, ואולם רואים אנו, כי הבחירות האחרונות עטרו את לואיג'ר בעטרת הנצחון, גם נתקיים כבר מטעם הקיסר (אשר בודאי לא היה נוח לו לקרב הפעם מה שהרחיק פעמים), ועולם כמנהגו נוהג. על אחינו לתת כעת דין וחשבון לנפשם ולומר לעצמם, כי עליהם לחיות כמו שחיו אבותינו דורות רבים: תחת עול הגלות. מה שהיה לאבותינו דבר פשוט ומובן מאליו הרעישו עליו בני דורנו את כל העולם. הוכיות המדיניות אשר היו להם ימי דור אחד לא הביאו לעמנו אושר רוחני; בכמה פרטים נהפכו לנו כסם מות. והנה בשנים האחרונות החרידו סופרים שונים את לבנו בקול צעקתם: האורב וישוב לנו בחרר ועוד מעט יתגברו שונאינו ויעיקו לנו. לקול החרדה הזאת התעוררנו כלנו להציל את היהודים, אבל שכחנו להציל את היהדות, אשר הלכה משנה לשנה מטה מטה, לא מטעם שנאת עם הארץ לנו, כי אם מטעם מנהגי אחינו בעצמם. כעת הגה אשר יגורנו בא לנו; ההפסד האיקונומי שהסבה השנאה לנו כבר הרגשנו אמנם בכל אברינו. אבל ההפסד המדיני — אפשר לסבול אותו, כבר הגיעה העת, כי נסיה דעתנו ממלחמת מצוה נגד הצוררים, אשר לא ינסו באמרי תוכחות (ובאמצעי אחר הלא אי אפשר לנו להלחם בהם), ולעומת זה נחליץ הושים להגן על היהדות, אשר טובה בידנו ואפשר לנו לקומם הריסותיה, ובאמת שלחה עדת ווינא כרוז לכל העדות החשובות במדינת אוסטריא, להחאסף ולטכס עצה בדבר זה. הן אמנם ישועה לא נעשתה עוד על ידי

האספה הזאת; אבל הצער הזה הוא הראשון בדרך נכונה. כי אמנם זה הדרך אשר בו נגיע אל המטרה הרצויה. בא הזמן לבצר את חומת היהדות, להסב כח ההגנה פנימה ולעזוב שונאינו לנפשם. אחרי אשר הרעו כבר לנו בכל אשר היה לאל ידם. כן אנו רואים צער נכון גם בפרט אחר: ממשלת העיר ווינא, אשר נתנה כעת בידי שונאינו בנפש, הוציאה בשנה הזאת מן הכלל את כל התלמידים היהודים בני עניים בעלי כשרון והתמדה, אשר לפי החוק יכולים להפטר מלשלם שכר למוד בבתי הספר אשר להעיר. ושמענו כי נדיבי ישראל בעיר נקבצו והחליטו למלאות את החסרון לעניי בני עמנו, שלא יצטרכו לעם אחר. זאת היא הדרך הישרה, שיכור לו עמנו, ובאמצעי זה על אויביו יתגבר.

ואולם אם באה עצה ישרה כזאת בלב אחינו בעיר הכירה, וכלי ספק כמהם יעשו אחינו בכמה ערות גדולות אחרות. הנה לדאבון נפשנו עוד רחוקה דעת מאחינו בנליציה, אשר נפוצו בעת רעה כזאת כצאן בלי רועה. מצב האיִקונומי של היהודים בנליציה הוא באמת נורא מאוד; העניות גדלה ביניהם באופן מבהיל, והפולנאים "שרי החסד" מתחכמים להם בכל יום, להעיק להם עוד יותר ולסתום להם כל מעינות הפרנסה. לא יספיק הנליון לצייר בפרוטרוט, באיזה אופן ובאיזו תחבולות יעשו הפולנאים מלחמה איִקונומית באחינו. והנה באמת יקשה מאד לאחינו להתקומם נגד מעניהם ולחציהם, כי הפולנאים הם כעת תקיפים במדינה וידם מושלת בכל; אבל לכל הפחות היה מן הראוי, כי העשירים המעטים ובני העליה (המלומדים והמשכילים) שבהם יריבו את ריב אחיהם הנדכאים ולא ישיתו ידם עם אוכלי עמם בשביל שחד דברים ומעט חנופה מצד הפולנאים הנאיונים. הן אלו מכרויים בעולם: שלום בכל פנות מדינות נליציה; אין שנאה לישראל אצלנו, אין פריץ ואין צוחה. ואולם בכל יום הם ממציאים תחבולות חדשות להרע לישראל, ואחינו בני העליה המעטים מחשים לזה. בזמן הבחירות העמידו ברוב הערים, אשר שם אחינו נחתים ויש להם יד ושם בכל עניני העיר, קנדידטים צוררים לעמנו בנליו ובלי הסתר פנים, ועשירי ישראל ורבים מרבני הקהלות עורו על ידם בהשתדלות גדולה, נגד הקנדידטים מכני הרוסים או מן הדימוקרטים. הן אמנם, כמו שאמרתי למעלה, אינני רואה תועלת במלחמה עם הצוררים, יען כי הצל לא נציל את עמנו על ידי זה; אבל רגש כבוד הלא צריך שיהיה בכל לב איש יהודי בעל בעמו, לבל ינשק שבט מכהו. באופן כזה, אשר לא חסו הפולנאים האצילים על כבוד הבוחרים היהודים והעמידו קנדידטים מצוינים בכל סימני האנטיִמיטיומוס, הנה אפשר היה לאחינו להתחבר עם הכת שכנגדם, או לכל הפחות לבלתי התערב בבחירות כל עיקר, ויכה יוסי את יוסי. אבל להתכנע ולהתרפס כל כך, לעזור לשונאיהם בהשתדלות עצומה, חרפה היא לישראל בלי ספק, ועליה ישום כל איש אוהב עמו.

ובאמת רוב אחינו בנליציה האוברים והנרחים התרעמו על זה מאד, ויש אשר התקשרו עם הסוציאליסטים נגד הממשלה והפולנאים הנאיונים, כמו בעיר קראקא, אשר שם נבחר איש מכת הסוציאליִדימוקרטים בעזרת הבוחרים היהודים. גם הדבר הזה ירע מאד בעיני כל אוהב עמו באמת, היודע ומבין כי לא מן הכת המדינית הזאת תבוא תשועת ישראל. לא על הבוחרים האלה, העניים ככסף ובעדת, עלינו להתרעם בשביל זה, כי אם על אחינו המשכילים והעשירים, אשר עזבו אותם לנפשם, ועדר ה' נפוץ לכל רוח, איש לעברו פנה. כזה אמנם ראינו גם בשאר המדינות, כי בתחלה, כאשר נולדה השנאה לישראל, הרגישו בה רק העניים, והעשירים עמדו מרחוק, ומעשה היה פה בברלין,

כי דרשו עזרת כסף מבכיר עצום אחד לצורך המלחמה נגד הצוררים, וענה ואמר: אין אני מרגיש כלל בצרת האנטיסימיזמוס. אבל סוף סוף נוכחו לדעת, כי לא נגד העניים כוננו צוררינו את הציהם להשחית, כי אם נגד המשכילים והעשירים. ואין ספק בדבר, כי אחרי שנים מעטות יראו אחינו המשכילים גם בגליציה, כי לא הועילה להם התנופה שהתניפו את לוחצי אחיהם העניים ולא תעמוד להם בשעת החקם. כוס תרעלה הוא האנטיסימיזמוס ביד הזמן; רבים שתי ממנו ורכים עוד ישתי, ואלה אשר יתברכו בלבם, כי שלום יהיה להם אם יסתרו במסתרים וגם ידם תהיה עם אויבי עמנו. — עוד יבוא גם יומם, כי תגע הרעה אל עצמם ואל בשרם.

ד"ר ב. ד.

מעולם החנוך והלמוד.

(III*)

יחד עם „התנועה האוניברסיטית“ (II), שמגמתה לעשות את יסודי המדעים הכלליים לקנין העם כלו, הולכת ומתפתחת עתה עוד תנועה כבירה אחת, השואפת להכניס את המלאכה והעבודה הגופנית אל תוך בהים לבני הנעורים, ולהעמידן בשורה אחת עם יתר הלמודים, הדרושים בחיי כל אדם. שתי התנועות האלה מקור אחד להן, והוא — ההכרה הברורה, כי השתלמות האדם צריכה שתקיף את גופניותו ורוחניותו יחד; באופן שהיריעה והיכולת, עבודת-המוח ועבודת-הכפיס, אחיות תהיינה בחנוך האדם עוד מימי ילדותו.

מזור הרבר, כי הלכה פשוטה וברורה כזאת לא נתקבלה למעשה. אפילו בקרב העמים היותר נאורים, עד סוף המאה הי"ט. אפלטון ואריסטו, וכמוהם גם יתר חכמי יון ורומא העתיקים, לא התרוממו מעל לזמנם בנוגע להשקפותיהם על המלאכה; גם הם חשבו שהיא מבוזה את בעליה ואינה נאה אלא למפלגות השפלות שבעם. ואיך אפשר היה להם להביט על הרבר באופן אחר, אחרי אשר העבדות היתה בעיניהם יסוד כל היסודות בחיי המדינה? אמנם בריאות הגוף, יחד עם יפי התאר, נחשבו בעיני החכמים העתיקים למעלות הכי נכבדות בשלמות האדם; אבל את הבריאות הגופנית הזאת, אשר היתה דרושה בעיניהם כל עיקרה לתכסיס-מלחמה ולמשחקי-התורה, היו משתדלים או להשיג על ידי הגימנסטיקא לבריה, אשר היתה ללמוד הראשי בבתי-הספר שלהם, ואשר על כן גם נקרא שמם „גימנויות“, והשם הזה, שכבר אבד טעמו, נשאר למורשה באירופא עד היום הזה. מכל המון המלאכות הרבות והשונות, אשר עליהן חיינו עומדים, אך מעט מועד זכו בעיני העמים העתיקים להקרא בשם הנכבד: „מלאכות חפשיות“ (artes liberales). כלומר, מלאכות בלתי משפילות את כבוד האזרח החפשי. כמו: הנגינה, הציור, המחול, ועוד „מלאכות יפות“ כאלה, וכל יתר המלאכות המועילות, היו

רק למנת העבדים ומפלגות הפועלים המושפלים. המצב הוא עוד הורע הרבה באירופא הסכולסטית של ימי הבינים. כל תורת בתי-הספר „הלטיניים“ בימים ההם נצטמצמה רק בשבע החכמות החפשיות, שנחשבו גם הן רק כרקחות וטבחות לתיאולוגיא, גברת כל החכמות שבעולם; ואלו הן: הדקדוק, ההגיון והמליצה, בשלש המחלקות התחתיות; והמוסיקא, החשבון, הגיאומטריא והאסטרונומיא, בארבע המחלקות העליונות. האברים בימים ההם ועוד הרבה דורות אחרי כן לא היו אורחים חפשים, כי אם משועבדים להשרים והאצילים. גם כל מיני האומנים השונים היו בראשונה משועבדים לחצרות השרים. רק אחרי כן החלו להשתקע בערים, וייסדו להם מפלגות (צינפטע) מסוגרות, אשר בתוכן התפתחה המלאכה ותעבור למורשה מדור אל דור, עד אם סר כחה וטעמה, לרגלי השתלמות הטכניקא המדעית והתעשייה החפשית.

אחד יחיד הוא עם ישראל, אשר עוד בימי קדם היו לו בצלאל ואהליאב לאנשים „מלאים רוח-אלהים“, ואשר על כן הטיל חובה על האב ללמד את בנו אומנות והגיע כבר אז אל המשפט הנפלא הזה, ש„כל מי שאינו מלמד את בנו אומנות, כאלו מלמדו ליסטות“. — הראשון בחכמי הפדגוגיא האירופית, אשר רוח חכמי ישראל דובר בו גם בענין הזה, הוא עמוס קומנסקי. ב„תורת-הלמוד הגדולה“ שלו, מדי דברו על אדות בתי-הספר ההמוני, הוא כותב כדברים האלה: „נחויץ לתת לתלמידי בתי-הספר ההמוניים את הידיעות הראשיות של המלאכות היותר שונות: בראשונה, למען אשר לא יהיו אחרי כן חסרי-רעת בשום דבר מהמעשים הנעשים בחיי האדם; ובשנית, למען אשר תגלינה יותר ברור נטיותיו המיוחדות של כל ילד והמקצוע אשר הוא יותר מסוגל לבחר בו בימי חייו הבאים“. האנגלי לאַקק דורש בשבח המלאכה מפני חשיבותה לחנוך הגופני, וכדאי להזכיר לטובה את עצתו המחוכמה: „שלא לקנות כל צעצועים לילדים, כי אם להרגילם שיכינו בעצמם את צעצועיהם מכל אשר ימצאו“. עבודה כזאת עלולה לעורר בקרבם כשרון ההמצאה והחריצות, וגם לגלות אצל ילדים כשרונות מיוחדים למלאכות שונות. רוססאָ הצרפתי מדבר על לב עמיל, חניכו המדומה: „למוד איוו מלאכה, מלאכה ממש, המעסיקה את הילדים יותר מהמהל! ועיקר כונתו של רוססאָ בלמודי המלאכות הוא חרוד הושי התלמיד. הפילנטרופיסטים, אלה הפדגוגים-המשכילים אשר באו להוציא אל הפועל את רעיונות רוססאָ בכמה מקומות בגרמניא, הוקירו מאד את המלאכה בשיטת-הנוכח מפאת ערכה הרב בהדרכת הילדים והעמדתם ברשות-עצמם. הפילנטרופיסט זאלצמאן מוכיח, כי „נקל להרריך עשרה ילדים מסובים אצל שלהן-העבודה, משלשה ילדים שאינם יודעים מה לעשות בידיהם“. ובמקום אחר הוא אומר: „יותר שהאדם אנוס להשתמש לצרכיו בידיו אחרים, יותר הוא תלוי בדעת אחרים ועומד ברשותם, ולהפך“. פסטלוצצי בשוויץ עובד יחד עם חניכיו בשדה ובגן, ומכין עמם יחד את כל צרכיהם שאפשר להם לעשות בידיו עצמם. פרידריך פראָבעל (1782—1852), בעל שיטת החנוך המפורסמה על שם „גני-הילדים“ שלה, מעסיק את הקטנים במשחקים שונים, המקבלים אצלם מעט מעט צורת מלאכות קלות, ומוביל אותם אל בתי מלאכה שונים, למען אשר ילמדו להבין כטיב כל עבודה ומלאכה. האשה המפורסמת בערטא פאן מארענהאלטץ-ביולאוו, עוזרת ויורשתו של פראָבעל, אשר פרסמה והנהיגה את שיטתו באמריקא, — כתבה ספר שלם על אדות „החנוך בומן הזה“, אשר בו היא מעמידה את המלאכה על המדרגה היותר גבוהה, מפאת השלח II.

ערכה השמושי והאסתטי, כאשר "המלאכה היא הדרך היותר נכונה להתפתחות היצירה החפשית (דיא פרייעסטע שאַפּפּונג) ברוח האדם".

אבל כל אלה הדרשות היפות והכונות הטובות לא נתנו בכל זאת תשובה מספקת על השאלה החמורה: כיצד מוויגין את התורה והמלאכה בב"ים אחר, מבלי אשר יבולע לשתיהן? הרבה ספרים נכתבו בשאלה הזאת בספרות הפרגונית באשכנז ובאוסטריא, אבל תשובה בפועל נתנה לה רק בשנות השבעים בארץ דניא. הודות לאחד מפקידו הצבא, קלויוון קאַז (Clauson Kaas), אשר בהיותו חונה עם חיל המצב בעיר קטנה, שאין בה ב"ים הגון, נאלץ לחנך את בניו בעצמו, מבלי השתעבד אל איזה פרונרמות מקובלות; וכך עלתה בידו להביא בחנוך בניו סדר מיוחד מתאים אל תנאי מצבו, אשר בו הלכו עבודת-המוח ועבודת-כפיים זו בצד זו, מבלי הצר אשה לאחותה. עד מהרה נספחו אל קלויוון כמה משפחות אחרות מתושבי המקום, אשר בקשו לחנך גם את ילדיהם כמותו, וביתו נהפך ככה לבית-ספר-ומלאכה. אז לקח קלויוון חופשה ממשמרתו בצבא ויקריש את עצמו כליל לעבודת החנוך. הוא שם את לבו בעצם וראשונה אל החנוך הביתי, והודות לעמלו נוסדו בכמה מערי דניא ושויריא אנודות אנודות, להפצת החריצות הביתית" (הויופלייספּעראיינע), אשר התאחרו אח"כ בשם "חברה כללית של החריצות הביתית" בקופנהגן. האנודות האלה החלו לעסוק בהוראת מיני מלאכת-יד שונים לאנשים ונשים וטף בקרב המשפחות גופן; בראשונה, כדי להרחיקן מתוצאות הבטלה, המביאה לידי שכרות ומשחקים מגונים וכמה מדות רעות אחרות; בשנית, כדי להרבות את רכושה של כל משפחה, אם על ידי תוצאות עבודתה גופה, או על ידי ההכנסה ממחיר תוצאותיה; ובשלישית, כדי להרים את כבוד המלאכה וכבוד בעלי-המלאכה בעיני כל העם. אחרי כן החלה החברה הנזכרה ליסד גם בתי-ספר-ומלאכה, אם קבועים או מטולטלים, כעין "בתי-הספר המטולטלים" (וואנדערשולען). המפורסמים מאז בשויריא, בבתי-ספר כאלה לומדים הילדים יסודי מלאכות שונות: חרשת עץ ונירד-מקשה, קליעת סלים ושכנות, כריכת ספרים ועשיית כובעים של תבן, ועוד כמה מלאכות אחרות, שאינן דורשות הוצאות כסף וזמן רב, — כל ילד וילד לפי נטיתו וטוב טעמו. שעות המלאכה הולכות חליפות, עם שעות-הלמוד, אשר בהן ילמדו הילדים קרוא וכתוב וחשבון ויתר הענינים המקובלים בב"ים אשר לעם. בתי-ספר-ומלאכה כאלה, לפי שיטת קלויוון, נוסדו אחרי כן גם בכמה מערי שויריא; ובתערוכה שהיתה בוויין, בשנת 1873, הוצגו תוצאות בה"ם האלה, וירעישו את כל עולם הפרגונית בטוב-טעמן ובקלות-עבודן, ועל כל אלה, במעוט ההוצאות של זמן וכסף הדרושות להכנתן, מני אז החלה תקופה חדשה לב"ים אשר לעם, לא רק במדינות הסקנדינביות, כי אם גם באשכנז, אוסטריא, צרפת, בלגיא, הולנד, שוויץ ורוסיא, עד כי באיזה מדינות כבר היתה המלאכה ללמוד של חובה בכל בתי-הספר אשר לעם, בין לנערים ובין לנערות. נקל להבין, כי ב"ים כאלה אינם נושאים צורה אחת בכל מקום. בשעה שבמדינות נאורות, כאשכנז, צרפת, הולנד או בלגיא, אשר מצב החרשת והמלאכה נמצא בהן גם מבלעדי זאת במדרגה נעלה, אין למלאכת-הילדים בב"ים אלא ערך חנוכי בלבד; הנה במדינות אחרות, הנחשלות במצב התעשייה, יש ללמודי המלאכות בב"ים עוד ערך איקונומי מיוחד. כך הוא קצת מצב הענין ברוסיא, אשר זה שנים אחדות משתדלת הממשלה להרבות במדינה כל מיני "ב"ים פרופיסיונליים" ולתת תכונה "פרופיסיונלית" גם לכל בה"ם אשר לעם. בחפצה לשנות מעט מעט את יסוד כלכלת המדינה, מעבודת אדמה לחרושת

ומלאכה, למען הנצל מן הקריסים האיקונומי שהיא נמצאה בו מאז ירד סהרה ביבול האדמה בכל שוקי התבל. — עוד לא באה העת להביא בחשבון את תוצאות התנועה הזאת מכל צדדיה. אמנם מצד ערכה הפדגוגי אין כל ספק, כי יש בה כמה מעלות טובות בנוגע לחנוך הגופני והשכלי, וגם לחנוך המוסרי והאסתטי. אבל מצד ערכה האיקונומי כבר יש חוששים, שמא תקפה השיטה הזאת ברבות הימים, בהתפרסמה באמת במדה מרובה, את שני העבודה בשוק הפועלים, ומי יודע אם לא יצא אז שכרה בהפסדה.

ביחוד רבו המערערים על מין אחד מיוחד של בתי-אומנות (געווערבעשולען) המיוסדים בעיקרם על בסיס המסחר וההתחרות, המהורים אחר עבודה מן החיץ וגם שוכרים להם פועלים מן השוק, כעין בתי-הרשת ממש. במוסדים כאלה, שהם ספק בתי-ספר, ספק בתי-הרשת, אי אפשר שיתלמדו הילדים ככל חקי הפדגוגיא לא בידיעת ספר, ואף לא בידיעת המלאכה. הפדגוגיא הורשת בכל ענין הדרגה שלמה מן הקל אל הכבד, מן הפשוט אל המורכב, וזה אפשר להשיג רק בבתי-אומנות מיוסדים על בסיס למודי ומתנהלים על פי פרוגרמות משוכללות, שבהן אין המתלמד קרב אל מדרגה עליונה, כל זמן שלא שכל את ידיו למדי במדרגה קודמת לה. אבל אין כל זה אפשר בבתי-אומנות מיוסדים על בסיס מסחרי, אשר הליכות העבודה תלויות בהן על הרוב לא בתכונת הפרוגרמות, כי אם בתכונת העבודות המקריות הבאות להם מן החיץ, שאינן משתעברות לשום פרוגרמה פדגוגית. הבסיס המסחרי ותנאי ההתחרות גורמים, שבבתים כאלה מרכיב להשתמש בעזרת מכונות, והדבר הזה גם כן איננו רצוי מטעם הפדגוגיא הנותנת, כמובן, את היתרון לשכלול ידי החניכים ממש, מאשר לשכלול זריזותם לבדה, בזמן שהם רק עוורים על יד המכונה. עוד דבר אחד, כלל גדול הוא בידי בעלי-המלאכה: יותר שבר-נגר מרבה לקלקל בשביל להתלמד, יותר עלול הוא להיות אחיז נגר משובח. והתנאי הזה יוכל להמלאות רק בבתי-אומנות למודיים, הערוכים לכתחלה על מנת שיהיה בהם הפסד מרובה על ידי קלקול חומר העבודה, אבל לא בבתי-אומנות מסחריים, הרודפים אחרי הרייז ובורחים מכל הפסד, ואינם נותנים על כן לחניכיהם, מה לקלקל. ועוד גם זאת, בבתי-אומנות כאלו עובדים עפי' רוב הרבה פועלים מן השוק, אשר הם הם העושים כל הדבר הקשה והרורש אחריות יתרה, והחניכים אינם אלא עוורים על ידיהם ואינם יכולים מפני זה להשתלם במלאכתם כראוי. מציאות פועלים צדדיים בבתי-אומנות גורמת גם כן, שבראותנו את תוצאות עבודתם מוצגות בתערובות, אין אנו יכולים לדעת, עד כמה הן באמת מעשי ידי החניכים, ועד כמה השתתפו בהן הפועלים הצדדיים. ואין צריך לאמור, שבבתי-אומנות כאלה הורע כחם של הלומדים העיוניים: תנאי ההתחרות והרדיפה אחרי הרייז גורמים בדבר, שלא להאחרונים יוקצע זמן מצומצם ככל האפשר, מה שאין כן בבתי-אומנות למודיים.

גם בבתי-אומנות למודיים נמנו מנרעות לא מעט, והגדולה שבהן היא ההוצאה הרבה שמוציאים על חומרי-העבודה, בעוד אשר לרוב תוצאותיהן אין מהלכים בשוק המסחר, ובכל אופן הכנסתן מועטת. על כן אין בבתי-אומנות כאלה יכולים להתקיים, אלא אם כן יש להם תמיכה רבה תמידית, אם מצד הממשלה או מצד חברות עשירות, ובכלל, אין כל חניכי בתי-אומנות ובתי-ספר פרופיסונליים — יהיו מאיזה מין שיהיו — מתרנלים לא לעבודה ממושכה כמה שעות בלי-הרף, לא לעבודה בתנאים בלתי נאותים, אף לא לעבודה מהירה ביותר, ככל מה שמתרנלים חניכי בתי-עבודה של בעלי-מלאכה פשוטים.

גם כשרון־ההמצאה בכלל והיכולת להסתפק לעבודתם בכלים ומכשירים פשוטים, ולפעמים גם פחותים, מתפתחים אצל הניכי "בעלי־מלאכה" יותר מאשר אצל הניכי בתי־אומנות, המוצאים על הרוב הכל מוכן ומוזמן ומסודר לפנייהם ביד רחבת. ועל כן אין פלא, כי רוב התיכנים, הגומרים את חק למודם בבתי־האומנות, מדי בואם אח"כ לעבוד אצל בעלי מלאכה, נאלצים על הרוב לחזור מחדש על כל למודם, ועיפ"כ יעברו עליהם ירחים ושנים עד אם יכשרו להיות "פועלים" כדבעי; ולכן גם יבחרו מרביתם להכנס אח"כ אל בתי־החרשת, ששם אין דורשים מהפועלים ידיעות מרובות ככל פרטי המלאכה, כי אם זריזות מכוננית לבד ומספר ידוע של שעות עבודה מדי יום ביומו.

אחינו ברוסיא, כידוע, יושבים צפופים ודחוקים ואיש את בשר זרועו יאכלו, בשעה שארץ רוסיא גדולה ורחבה, ויש בה מקום למיליוני אדם להיות ברוחה ובשלוה. רק דא עקא, כי שערי רוסיא הפנימית נעולים לפני אחב"י, ואינם נפתחים אלא למי שיש בידו תעודת סוחר ממדרגה ראשונה, תעודת בי"ס גבוהה, או לכה"פ תעודת אומן פשוט. והנה לא כל אדם יכול להיות סוחר גדול או לגמור בי"ס גבוה, אבל יכול כל אדם בישראל ללמוד במשך שנה או שנתים איוו מלאכה על בוריה ולקבל תעודת־אומן כדון, ואז לא יאמר עוד איש: צר לי המקום, כי שערי כל המדינה נפתחים לפניו. — ומה דרוש לזה? רק איוו אורגניזציא, כעין אותן "אגודות החריצות" של קליווין, אשר תשים לה למטרה, הפצת ידיעת המלאכה בקרב אבות המשפחות. — אבל חכמינו, נאוריני, מפיצי השכלתנו, לא כן יחשבו: הם בוחרים להם דרך ארוכה וסבוכה, בהפיצם ידיעת המלאכה בקרב הבנים והבנות, מבלי שיש אל לב, כי תקון מצב האב מושך אחריו ממילא תקון מצבם של בניו ובנותיו; וכן או בת, איך שיתכצר מצבם, אינם יכולים לפעמים להושיט יד עזרה לאבותיהם ולאחיהם, לוא גם יחפצו לעשות כדבר הזה. כך יכול כל אב־אומן להוציא עמו מתחום המושב משפחה שלמה לכל קצוי המדינה ולהעסיק את בניו בבית־עבודתו, מבלי עורת כל בי"ס פרופסיונלי, תחת אשר כן או בת, לוא גם יגמרו איוה בי"ס־למלאכה, יכולים רק לראג לעצמם, ועל הרוב ירחיקו נדוד ממשפחתם, ומוסרות המשפחה הישראלית הולכות ונתקות.

עיקר הטעות היא הגורד־שוה שאחב"י לומדים מעסי־הארץ, בחשבם, כי כל מה שנוה להם נוח גם לנו. ארץ רוסיא עשירה מאד בעץ וברזל, וברצות הממשלה להרבות בתי־חרשת במדינה, היא יפה עושה בהקימה בכל מקום בתי אומנות, להכין בהם חרשי־עץ וחרשי־ברזל לבתי־החרשת. אבל אנחנו, כשאנו מלמדים גם כן לבנינו בבתי אומנות שלנו חרשת עץ וברזל, האם יפה אנו עושים בהכיננו את בנינו להיותם פועלים בבתי־חרשת? ויהדותם מה תהי עליה? הלא חקי בתי־החרשת ערוכים לפי רוח הכנסיה השלטת, ונער עברו, הנכנס בתור פועל לבית חרשת כזה, מיד הוא אנוס לפנות ערף לרוב חקי דתנו. — תנאי חיינו המיוחדים מחייבים אותנו על כן לתת את היתרון בהנוך בנינו לבתי־עבודה (ווערקשאַטטע) על בתי־חרשת (פאבריקען). וכמו כן דורשים תנאי חיינו המיוחדים לתת מהלכים בהנוך בנינו להרבה מלאכות שאינם אמנם מן הנחוצות ביותר, אבל לעמת זה אינן דורשות לא אבוד זמן רב ללמודן ולא מכשירים רבים ויקרים לעשיתן. — והן אלה המלאכות, אשר מקצתן מנינו למעלה, בספרנו את פרשת "אגודות החריצות הביתית" של קליווין, לוא התפתחו גם בקרבנו "אגודות של חריצות" כאלה, כי

עתה לא נבצר מהם לתמוך בידי אומנים ישרים ומשכילים, אשר יחויקו בתי-עבודה פשוטים של כמה מיני מלאכות שונות, ואשר שם יחונכו נערים ונערות בדרך פשוטה הנאותה לפועלים פשוטים, ולא בתור "תלמידים" עם "תוי"מתכת" בנובעיהם, המרגילים אותם מנעוריהם להביט על עצמם כעל איזו "אריסטוקרטיא" בקרב הפועלים הפשוטים. ההניכים האלה, אם עוד יבקרו, לו אך שלש פעמים בשבוע, בבתי-ספר של בקר או של ערב, ערוכים למענם בסדרים נאותים, או אין כל ספק, שבמשך שנים שלש שנה יצאו מוכתרים בתעודות עוזרי-אומנים, בעלי נימוס ודרך-ארץ, יודעי-ספר ומלאכה, ועל הכל — אנשים קרובים אל עמם, הרבה יותר מרוב הניכי בתי האומנות. מאגודות כאלה לא יבצר למשוך בימי שבת ומועד גם את האומנים גם את הניכיהם אל בתי-כנסיות ומדרשות, לדרוש ולקרא באזניהם פרקים פרקים בתורת הרת והמדות, בדברי ימי עמנו וספרותנו, ולקשרם ככה בעבודות אהבה אל עמם ואל דתם; מה שאין כן ברוב בתי האומנות, אשר המפקחים וההניכים הם שני עולמות שאין כל נגיעה ביניהם, ומנהלי ביה"ס גם הם הנם על הרוב "אדונים", בעלי-קוקרדות, ולפעמים גם אנשים אשר דבר אין להם עם עמם ועם דתם.

ידעתי גם ידעתי, כי רוב דברי אלה יראו כפנטסיות בעיני רבים מקוראינו. ובאמת, בלי עזרת הפנטסיה קשה לצייר לנו, כי משכילי עמנו בומן הזה יאכו לפלס דרך בחנוך עמנו לשיטות כאלה, אשר עוד אין להן מהלכים בקרב שכנינו השליטים. אבל מאחר שכבר השקעתי עצמי בפנטסיות, אוסיפה נא עוד מעט. הנה הוכרתי בפרק הקודם טיפוס מיוחד של בתי-ספר מטולטלים. בתי-ספר כאלה מצויים ביחוד בקרב הסקנדינבים, ויתרונם הוא בזה, שבמושבות שוממות, קטנות ורחוקות אשה מאחותה, אשר אי אפשר להחזיק ב"ס קבוע ככל אחת מהן, מורה אחד יכול למלא את תפקידו בשלש או ארבע מושבות יחד. וכך הם עושים: המורה בא עם כל מכשיריו אל מקום A, וקובע שם ב"ס זמני לירח ימים, אשר אליו יאספו תלמידים ותלמידות, קטנים וגדולים, מכל החפצים ללמוד, אחת היא אם ספר או מלאכה. במשך הירח הזה הוא מלמדם, למשל, לקרא "הברות-הברות", לכתוב את האלפא-ביתא, או לקלוע סלייקנה, מעשיר-שת פשוטה. לפי טבע הענין, אחדים מהתלמידים קולטים את למודם היטב, ויתרם נחשלים פחות או יותר. או יעזוב המורה את קהל תלמידיו לנפשם או להשגחת הטובים שבהם. וכשרם יעזבם הוא מגביל להם ענינים לחזרה וכתובה ועבודה, באופן מספיק לשנים שלשה ירחים, והוא הולך לו משם אל מקום B, שלפעמים הוא רחוק מהלך ימים אחדים מהמקום הראשון. שם הוא מתנהג גם כן כסדר הזה ירח ימים, ואח"כ הוא נוסע אל מקום C או גם D. והנה בשובו אח"כ עוד הפעם אל המקום הראשון, הוא מוצא כמה מתלמידיו יודעים כבר לקרוא ולכתוב ולקלוע סלייקנה פשוטים במהירות ובלי עמל, וגם הנותרים צעדו קדימה ברב או במעט בעזרת האמצעי היותר נאמן שבפדגוגיא — ההתלמודות-מעצמן. אז עוסק המורה עוד ירח ימים עם תלמידיו בהוראת ראשית יסודי הדקדוק והאורתוגרפיה וקליעת סלים יותר נהדרים, של חוטי ברזל, וכדומה. והנסיון מוכיח, כי מספר התלמידים הנחשלים בירח השני קטן מברוח הראשון, יען כי התלמידים מרגישים הפעם יותר עמוק, עד כמה הם צריכים להוקיר כל הנה היוצא מפי המורה, אשר עוד מעט יעזבם עוד הפעם לשנים שלשה ירחים. באופן כזה, אם אמנם ישיבת המורה במקום אחד אינה נמשכה אלא שלשה או ארבעה ירחים בשנה, בכל זאת התלמידים נמצאים תחת השפעתו כל השנה, ורבים מהם עושים לפעמים גדולות על ידי ההתלמודות-מעצמן. — זאת תורת, בתי-הספר

המטולטלים, שהוצאותיהם מעטות וסדורם פשוט והשפעתם מרובה וטובה על הנוֹדֵעַ-עצמם של המתלמדים. ובתי ספר כאלה היו מביאים גם לנו תועלת גדולה מאד, לו מצאו להם מקום נאות בחנוך בני עמנו כמושבותיהם הקטנות, בין ללמודי-ספר ובין ללמודי מלאכה.

עתה נפתח מקור חדש להשכלת עמנו מקופת הכרוז הירש. מוכן מאליו, אשר נאורינו וגרולינו ישתמשו בכסף הקופה הזו ליסוד כמה בתי-ספר ובתי אומנות חדשים, ואולי גם פְּרָמֹת של יוגבים, אשר גדול יהיה כבודם וקטנה תועלתם, כנהוג ברוב המוסדים האלה, שכל תלמיד הגון עולה להם שנים שלשה אלפים רוי"כ, ומספר הנומרים למודם בהם מעט ודל שנה שנה. לו השנילו איפוא עסקנינו ליסד מכסף הקופה הזאת שנים שלשה בתי-ספר מטולטלים ללמודי האגרונומיא, כעין "האוניברסיטות של האכרים" בדניא (II), כי עתה אפשר היה להפיץ במשך שנים מספר את ראשי יסודות האגרונומיא בכל מושבות היהודים אשר ברוסיא. הידיעות תהיינה אמנם בתקופה הראשונה מעטות ורוות, אבל תחת זה תהיינה משותפות לכל בני המושבות, מקטן ועד גדול; ונעבור תקופת השנים הראשונה, תחל תקופה חדשה, על פי "קורס" יותר שלם וגבוה, וכן הלאה. אכן, סדר כזה לא היה נורר אחריו לא בחינות של פומבי, אף לא אותות כבוד של כסף או זהב למיסדיו; אבל כל קורס וקורס היה משאיר אחריו רושם טוב עושה פרי לברכה בכל מושבה ומושבה, אחת לא נעדרה. — עתה הגה יש תקוה, כי יפתחו בתי-ספר ליוגבים מישראל בפלך יעקאטרינוסלב ואולי עוד גם שני לו בפלך חרסון. מבתי-הספר האלה יצאו אל נכון ברכות הימים אֵיזָה עשרות של יוגבים בעלי-תעודות; אבל מאת אלף עובדי-האדמה כמושבות על עמדם יעמודו. והפדגוגיא החדשה הלא בזה איפוא נבדלה לטובה מדרכי החנוך הישנים, שהיא משתדלת בעיקרה לא להרכות מספר המשכילים והחכמים בקרב מפלגות אחרות שבעם, כי אם לבער אחר הבערות ולהשמירה כליל מתוך כל מפלגות העם.

כלום אין הרב שזה לחשוב מחשבות על אדותיו?

י. ל. דאוידאוויטש.

הדת והחנוך.

(בקרת)

הדת והחנוך. ששה מכתבים בודדים על דבר מקום הדת בחנוך. מאת פ. נעטין. ויילנא תרנ"ו.

תכלית הספר, לפי דברי המחבר בשער ספרו ובהקדמתו (צד V), היא: "להראות ולהוכיח, מנקודות ראות שונות, מה מאוד גדול ונכבד יסוד הדתי בכלל וקיום מצות המעשיות בפרט בחנוך מתוקן", אבל כפי היוצא לנו אחרי הקריאה בספרו, תכליתו היא להוכיח: "כי אין מקום לחנוך מחויץ לדת", ולא לבאר מקום הדת בחנוך. אם החנוך — בכללו — לא יוסד על מוסדי הדת הטהורה, ואם רוח אדוני לא תפעם בו מראשיתו ועד סופו, כל עמל המחנכים והמורים לא יצלה" (2). "מבלעדי הדת אין עצה ואין אמצעי לחנך את בנינו להיות לאנשים ישרים ולאזרחים נאמנים" (5). "לא ההשכלה המדעית ולא השכלת הויפי, וגם שתיהן יחד, לא תוכלנה להתחרות את פעולת הדת על שדה החנוך. יען קצר קצרה ידן לצרף ולברר, להשביח ולהטיב נפש האדם, לשכללה ולהשלימה, להאדירה ולרוממה למעלת הקדושה, עד כי תאבה את האמת ואת הטוב אהבה בלתי תלויה בתועלת, אשר תניע על ידם, כי"א אהבת עצמותן של האמת והטוב". "תורת המוסר המדעית או הפילוסופית כל כחה עד עתה היה רק לחוק חקי מוסר המתקבלים על השכל, אשר מלבד שכבר הקדימתם תורת המוסר הדתית, העולה עליה בשלמותה — הנה פעולתה על נפש המרגשת עוד טרם נודעה בין החיים. ובלעדי זאת היא מחסרת יסוד ראשי (Grundprinzip) לחוקי המוסר, כאשר החליט הפלסוף שאפונהויער; ששאלת "מדוע?" של חוקי המוסר, כלומר, היסוד הראשי של תורת המוסר, המחייב את האדם לשמור את החוקים האלה, הנהו עד היום "אכן החכמים", יען כל שטות תורת המוסר מתחלקות לשלשה ראשים ודעת בעלי האחת איננה נוחה מהשניה. אבל בזאת שוות הן כלן, שכלן תתנגדה לעצם המוסר האמתי, והוא הקדושה או ההתדמות לצלם, כי מהותן וסגולתן של כל השטות היא לא אהבת האמת הצדק והטוב מצד עצמם, כי"א אהבת עצמו של אדם, כלומר: האהבה שאוהב האדם בטבע את עצמו ובשרו וכל אשר לו, אשר לפי תכונתה ומהותה, סותרת ומתנגדת לעצם רגש המוסר הטבוע בנפש האדם, ואשר אך אליה פונים כל חוקי המוסר, ורק לקראתה יוצאים המה למלחמה" (2, 3). "לא כן תורת המוסר הדתית בכלל ותורת מוסר דתנו בפרט, השלמות, אשר היא תציג למטרה לרדוף אחריה, היא שלמות האמת הצדק והטוב; והשלמות הזאת היא רק בחיוב ולא בשלילה (?). יען כי ממקור "קדש" נובעת, יסודה בקדושת ד', "קדושים תהיו כי קדוש אני" וכו', והקדושה היא המדרגה היותר גבוהה והיותר נעלה בטהרת מדות הנפש ובכשרונותיה המוסריים" (4).

אם על פי דברי המחבר נוציא משפט, ויצא לנו, כי שתי תורות מוסר קימות. אחת דתית, החוקקת את חוקיה על יסוד האמונה, והשניה פלסופית, ה"חוקקת חוקים" גם היא, המתקבלים על השכל". והוא מציג שתי התורות זו מול זו ומוצא כי הדתית עולה על הפלסופית. אבל ההנחה הזאת של המחבר מוטעת בעקרה. האדם החל להתנהג בחייו ע"פ חוקים ידועים עוד בהיותו במצב כזה, שהדת כמו הפלסופיה ורות היו לו ולא ידען. יען כי תנאי החיים הביאוהו לכך, כי לולא זאת היו בולעים הפראים אלה את אלה חיים. הפלסופיה והדת, שבאו לעולם אחרי היות האדם, במדה ידועה, אדם מן הישוב, מצאו תורת מוסר ערוכה כבר, אם שלמה ואם אינה שלמה, אבל כבר היתה. הפלסופיה והדת שתיהן דנות על תורת-מוסר ואת, שתיהן לקחוה לענין להן, אבל אין האחת נוגעת בחברתה. הפלסופיה תחקר לדעת מקור המוסר וסבתו בלב האדם, הפצה היא למצא את הסבה שעוררה את האדם ראשונה לבטל את רצונו מפני רצון אחרים, לכבוש את יצרו הפרא. ועל כן תחרר לעמקי נפש האדם ותחפש ותמצא, כי בכלל אפשר לחשוב לסבה נכונה להנהגה המוסרית: שהאדם מתרחק מן המעשה המעורר בקרבו רגשות מעציבים ושש לקראת המעשה שרגשות מעננים כרוכים בעקבו. אבל אם מצאו בזה החוקרים את היסוד הראשי להנהגת האדם המוסרית ואם לא מצאו האדם עושה את שלו, והסבה האמתית — שאולי נעלמה באמת מעיני החוקרים — אשר עוררתהו לנהוג הנהגה מוסרית טרם נהיו החוקרים באיך, היא אשר תעוררהו ותחיבהו לעשות כך וכך גם אחרי קומם. כי החקירה לעולם היא בספרים והסבה להנהגת האדם היא תמיד בלב. . . ענין אחר לגמרי הוא הדת. היא איננה שואלת, מדוע יעשה האדם כך וכך, היא לא תחקור אחרי הסבה הראשונה, אבל תצוה, תשים לפניו מטרה ותצוהו לדרוך אחריה. . . הפלסופיה איפא יש לה עסק עם טבע האדם כמו שהוא והדת מביעה הפצה כי טבע האדם יהי כך וכך ויצא לפעלו לשם כך וכך. . . אבל שתיהן, קרוב לודאי, כי לא תשנינה את טבע האדם ביסודו. למשל, נניח כי מצאו החוקרים את הסבה האמתית להנהגת האדם המוסרית וכי, מתרחק האדם ממעשה אשר יסורים כרוכים אחריו ושש לקראת המעשה שרגשות מעננים כרוכים אחריו, והדת אומרת: לא כן! מה לך ולהנאת עצמך? הוי, כעבר המשמש את רבו שלא על מנת לקבל פרס; קדוש תהיה, הדבק במדותי! — אלפי אנשים יקצאו שיחשבו בתמימותם כי ממלאים הם אחרי מצותיה אלו של הדת, ועושים את מעשיהם הטובים רק לשמה, ולא לשם הנאתם, ובעשותם את מעשיהם, בעצמם לא ירגישו את הסבה שעוררתם למעשה, וכי רק "ציורי הרגשות המעננים, שיושיגום בקימם את המצוה" לשמה, הם שעוררם לקום עשה. . . כי אין חכמה ואין עצה נגד הטבע הקבוע ועומד. משל טוב לזה הביא לנו המחבר בעצמו. הודו של המחבר אמר לו, כי ממעשי המתקנים, החפצים למעט במצות, "נראה, שמעולם לא טעמו טעם מצוה ולא הרגישו בנפשם את השמחה הטהורה והנעלה אשר תחיה לבנו עת נזכה לקיים מצות ד' אלהינו" (100). הודו הכשר הוה בודאי האמין בעצמו, כי מקים הוא את המצות בכונה טהורה" (שם), אף כי באמת רק ציור "טעם המצוה" עוררהו למעשה.

ובכן איפוא, תורת המוסר מונחת בטבע האדם. ועל כן אין מקום לתלונת המחבר על תורת המוסר המדעית, כי תחסר בה, החובה שתחייב את האדם לסור מרע ולעשות טוב" (3). אחרי שכל הטלת חובה מן החוץ אך למותר, אותה הסבה עצמה שהכריחה את האדם לידי הנהגה מנכלת, הנהגה מוסרית, טרם בוא הצווי מן החוץ, היא אשר

תבריה את האדם להנהיגה מוסרית גם הלאה. החובה תהי מונחת בטבע האדם כמאז, מבלי שנצטרך למחוב, מצווה מן החוץ. ואם עלינו קשה לציר לנו מתנהג בצדק מבלי היות מצווה, אך יד הרגל בזה . . . ובפרט שאנו רואים על כל צעד ושעל, כי האמונה כשהיא לעצמה איננה מונעת רבים מהוראים מעשות כל דבר עול, לא פחות מאלה אשר דרך אמונה עובד, ולא מעט מספר הישרים בין הנאורים מאשר בין הוראים. ומה נענה על הדמים הרבים שנשפכו בעקב קנאת הדת במשך דברי הימים לישראל ולעמים, שבאה מחנוך הדתי? . . . ואם אי אפשר להניח כי הדת לא תביא תועלת ידועה בחנוך הבנים והאדם, הנה אי־אפשר לאמר גם כן, כי כל החנוך מקומו רק בדת . . .

וכשם שהנחת המחבר מוסעת ביסודה כך רחוקה היא מן האמת בתוצאותיה, שמיחס לה המחבר, הוא מניח, כי „המולולים במצות המעשיות אינם יכולים לעשות את בניהם לאנשים ישרים ולאזרחים נאמנים“, אם הבנים מתחנכים על פי השטות החדשות. „מה גדלה אהבתם של אבותינו לאבותיהם! — יקרא המחבר (8) — ומה חזקה עליהם מצות כבוד אב ואם, ואיך ידעו להתנהג עמם בחן וכרצון ולהוקיר ולכבד כל משאלות לבם! ועתה הביטו וראו אם נמצא דוגמתם בין המחנכים על יסודות חרשים מקרוב באו אלינו?“ ומכבוד אב ואם נובל להקיש גם על כל הנוגע „להתפתחות המוסרית, למדות ישרות, לרגשות נעלים ולכח האהבה הטהורה, כמו: אהבת הבריות בכלל ואהבת הורים ומורים בפרט, במדות החסד, הרחמים והחנינה, באמון ובישרת לב, ובכלל בכל הנוגע בהנהגת האדם באשר הוא אדם, חבר לחברת מין האנושי ואזרה בארץ מכורתו, בכל הדברים האלה נופלים חניכי הדור החדש הרבה מאד מחניכי הדור הישן“ (9).

בכל דור ודור מוצאים אנו מחלוקת „האבות והבנים“ וכן טבע התפתחות הדורות מחייב. גם בדורות שלפנינו אשר החיים לא השתנו במהירות אלקטורית, כאשר ישונו עתה, והבנים עמדו כמעט על נקודת התפתחותם של אבותיהם, היו האבות מתאוננים על הבנים, כמו שאנו מוצאים את תלונותיהם בספרים שחברו בדורות ההם — שאינם יהודים אמתיים כרצונם, ובדורנו, שהתחום שבין האבות והבנים עמוק עוד יותר, מתאוננים האבות על בניהם יותר משהתאוננו אבותיהם עליהם, ולא יפלא הדבר. בדורות שלפנינו היה ההבדל שבין האבות והבנים רק בענינים טפלים, חצוניים, שאין להם ענין ושיבות עם דעות עמוקות והחלטות פנימיות שבלב הבנים, שבאו להם מעולמות אחרים הורים תכלית זרות להאבות. לכן היה כל בן, שכבד את אביו ואהבו, יכול בנקל לקים את חפץ אביו ובקשתו. מבלי כל הפסד נכר לעצמו. לא כן ההבדל שבין האבות והבנים עתה. עתה נבדלים המה בדעותיהם ואין כל גשר צר אשר יאחדם. היים המה בשני עולמות נבדלים ונפרדים זה מזה לגמרי, ואנשים בעלי רעיון נד, אנשים יהודיים ערך לדעות והחלטות פנימיות ולא יסחרו בהן ולא יעשו בהן הנחות — לאמר על האמת לדעתם שהיא שקר ועל השקר שהוא אמת — לאנשים כאלה יקרות הן דעותיהם כחיהם ולפעמים — גם לדעות המחבר — יותר מחייהם. אם ידרשו איפוא האבות מבניהם לבל יחשבו כמו שהם חושבים, לבל יתנהגו על פי הלך רעיונותיהם, כי יעקרו מלבם את החלטותיהם הפנימיות, שהחליטו אחרי הרבה שנות עמל ועיון, הלא יודה כל איש כי קשה למלאות דרישותיהם. אבל מלבד ענינים שבדעות, לא נצדק אם נאמר כי הבנים החפשים ממצות המעשיות אינם מכבדים את אבותיהם ואינם חפצים למלאות מחסוריהם, כי תבא המציאות ותמסח על פנינו. לא ימלט שימצאו בין בני הנאורים בנים

אשר ילכו בקרי עם אבותיהם, אבל לא נעלם מכלנו, כי רבים המה הבנים האזכורים גם בין בני הוראים, אע"פ שגם המה כאבותיהם חרדים מאד על מצות ד', ולעת זקנתם יעזבונו בידי המקרה לחיים ולמות. "אם נגזר עלי להצטרך לבנים לעת זקנה, טוב שלא אניע לעת זקנה" — מרגלא בפומיהו דאחינו, ולקול המון זה יש על מה להשען בחיים. אזכריות, אם ישנה, ישנה גם פה וגם שם, אבל עלילת שוא תהי אם נעליל על בני הנאורים כי הם מצטיינים בה.

"יען לא חשבו מהם כל מאוים, כל תאות לבם נתנו להם, ויעוררו בלבם רדיפת הכבוד ואהבת התענוגים" (11), לכן יש אשר יעסקו בעניני הכלל במעשים זרים, "למרות חפץ הוריהם". — כן אמנם, "למרות חפץ הוריהם". כי בכל מקום אשר נראה את הצעירים עוסקים בעסקי "הכלל", הרי מעשיהם מתנגדים תמיד למעשי "האבות", המנהיגים והמעשים מדור הישן. יען מהלך דעותיהם שונות ממהלך דעות הדור הישן, לכן גם מעשיהם — אם רק ידעו להעמיד על דעתם — מעוררים אי רצון בלבבות האבות. האבות הטובים מבקשים את "הילדים" לשבת ספונים בכתייהם, להתענג על רב טוב, ודבר לא יהיה להם עם אדם; כי טוב להם לשים לב, כי יהיו מזוינים היטב לשלול שלל ולבזו בו עד אין תכלית במלחמת הקיום העומדת לקראתו (?) וללכוד משרות נבוהות (?) ככה ידיעותיהם הרחבות" (9). ומה הבנים עושים? הבנים הטובים, המקשיבים לקול הוריהם, מתגוללים מצד אל צד ככתי הוריהם, וככדי לבלות זמנם ולהמית את עתם, יתרועעו עם שותי שכר, ילכו מבית-מחול לבית-מחול, ישחקו בשחוק הקלפים והמה מזוינים לאט לאט לשלול שלל ולבזו בו; והבנים ה"ממרים" — המה רואים בצרת הכלל, דמם במ ירתח למראה אי-הסדרים, העושק ועוות הדין, ויוצאים להושיע באשר יוכלו. הם אינם שומעים בקול הוריהם יען אינם יכולים, יען הקול העולה ממעמקי לבם קוראם לעבודה ולפעולה, אבל לא "יען לא חשבו מהם כל מאוים, כל תאות לבם נתנו להם ויעוררו בלבם רדיפת הכבוד ואהבת התענוגים".

בשם אשה חשובה אחת, אשר דבריה נאמנו לו מאד, יאמר המחבר: הנה מבשרנו נחזה גדל פעולת הדת על חווק עבדות המשפחה. זוכרים אנחנו עוד היום את האהבה הרבה, אשר אהבנו את אבותינו, ואת כל הכבוד והיקר, אשר הנה לבנו אליהם בגלוי ובסתרי. ובכל זאת לא מאשר אבותינו צוו לנו לאהב אותם ולכבדם, וגם לא מרגשי תודה על כל הטוב אשר נמלנו עשינו כל זאת, כי אם על אשר יראת שדי אשר חנכנו בה פעמה בקרבנו ובאהבת ד' שנינו; ומאהבתנו את ד' בכל לב ונפש עשינו רצונו ומצותו שמרה רוחנו ונאהב גם את אבותינו ונכבד אותם כמצוה עלינו" (28), "ועינינו הראות מה תהי אחרית חנוך אי-דתי! הננו רואים אשר למרות כל היגיעות, אשר יגעו האבות המהגנים את בניהם על פי המדה השוררת, ולמרות כל הקרבנות הרבים והעצומים, אשר הביאו האבות על מזבח האהבה לבניהם, כי יתרחב הפרץ בין האבות האלה ובניהם מיום ליום. האבות על עמדם יעמרו, והבנים מתרחקים מהם הלאה הלאה, בלכתם — למנינת לב רעיהם — בשרירות לבם הרע ארחות עקלקלות. תחת האהבה העזה והטהורה, אשר שררה מני אז בכית היהודי בין אבות לבנים, בין בנים לאבותם ובין אחים ואחיות איש אל רעהו ואשר קרבתם איש אל אחיו וקרבתם לנפש אחת, נראה היום הבנים מביטים על אבותיהם כעל בעלי חובס, המהויבים לעבוד בגללם ולמלא ספקם וכל תאות לבם, והבנים בינם לבין עצמם ילכו ויתפורזו

אל כל רוח, איש לעברו תועה. כאלו אין כל קשר ביניהם ומיתרי המשפחה נעתקו מלבם" (29).

המחבר מניח איפוא דבר ברור, כי הם, כלומר, הדור העובר, אוהבים את אבותיהם רק "על אשר יראת שרדי שחנכו בה פעמה בקרבם ובאהבת ד' ומצותיו שגנו וכו' ויאהבו את הוריהם כמצוה עליהם; וכה ישלול מהם בכונה את הרגש הטבעי המקנן בלב כל החיה והבהמה. בלב כל ההולך על ארבע! האמנם כה רעה פעולת המצוה, עד כי בהצטוונו עליה וחדלנו מהרגיש מה שמרגיש כל חי? בפינו נוכל אמנם לבטל כל נטיותינו הטבעיות, שקדמו לתורה, אבל הלב פנימה איננו מתפעל מדרשות כוזבות כאלו ואיננו חדל מדפוק ולפעול על האדם כמלפנים. הרוצה לטעות ולהטעות, כי רק על פי ה"כתובים" יאכל, ישתה ויצא לפעלו, ישעה, אבל אל יצא מתוך הנחותיו הכוזבות להאשים את אלה, שאינם עושים שקר בנפשותם ואינם אומרים כי יאהבו ויכבדו את אבותם בכדי לקיים מה שכתוב . . . "האבות על עמדם יעמדו והבנים יתרחקו מהם" — צועק המחבר — אבל למה תצעק, אדוני, בא ועצור בגלגל העת לכל נלך קרימה; כי יעמדו הבנים על עמדת אבותיהם, לבל יתרחקו הבנים מן האבות. האם בכנים האשם אם האבות על עמדם יעמדו? — הבנים מביטים על הוריהם כעל בעלי חובותיהם המחויבים לעבוד בגלגלם. תם אני ולא אדע באיזה בנים המחבר מדבר. כל היודע את הבנים החדשים, יודה ויעיד, כי יש ביניהם כאלה המתרחקים לקבל גם הנאה פורתא מהוריהם אם רק תשיג ידם, באיזה אופן, להשתכר בעמלם די צרכיהם. בעיני כזו יביטו על כל מחנה האוכלים ואינם עושים וגם את עצמם לא יוציאו מן הכלל. אבל מה יעשו אלה הבנים האמללים ויזכו את ארצם בעיני המחבר? הטינא שיש בלבו על הצעירים עורה את עיניו כל כך, עד שלא הרגיש, במחילת כבודו, כי דבריו סותרים אלה את אלה בשתי שורות זו אחר זו. בראשונה יאמר: "הבנים מביטים על אבותיהם כעל בעלי חובם, המחויבים לעבוד בגלגלם ולמלא ספקם וכל תאות לבם", ותיכף אחר זה, בשורה השניה ממש, יאמר: "הבנים יתפורו אל כל רוח, איש לעברו תועה". למה איפא יעזבו הבנים את אבותיהם העוברים בגלגלם וממלאים כל תאות לבם? על מה זה יתפורו לכל רוח? אין זאת כי אם מוחלים הם את "החוב" לאבותיהם וחפצים לחיות בעמל כפיהם ולא לרכוב על צואר אבותיהם. ואם באמת — כפי עדות המחבר — העדר החנוך הדתי הוא שגורם, כי ירגישו הבנים את עצמותם, כי יחפצו לעמוד ברשות עצמם אם רק יש יכלת בידם, לעבוד לנפשם וליהנות מעמל כפיהם, אז אפשר להטיל ספק אם הצליח המחבר להביא בזה ראיה נצחת על תועלתו של החנוך הדתי . . .

אחרי הדברים האלה בא המחבר להוכיח ברב דברים, כי "החנוך הדתי" נצרך "ומועיל לעשות את היהודי ליהודי דתי". בדבר זה לכאורה לית מאן דפליג. כי מי יכחיש שהדת בכל פרטיה תשים בלב בעליה דבקות בדת? אבל מפני שהמחבר הולך ומציא מכלל "הן", "לאו", מוכרחים אנחנו לשים לב גם לדבריו אלה. הנני מודה לדברי המחבר, כי "חנוך דתי אי אפשר בלתי אם בלמדנו ובהרגילנו את הבנים מילדותם לעשות ולקיים את המצות המעשיות בלי כל חקירה ופלוסופיה" (5); ולכן אין טוב להאבות החפצים לתת לבניהם חנוך דתי, מהתאמצם, הם עצמם, להיות בכל עניני הדת למופת ולדוגמא לבניהם. לא יניחו מצוה קלה שלא ידקדקו בעשייתה ומעבר מזה ישניחו בשבע עינים על בניהם לכל יטו מדרך התורה והמצוה כמלא השערה ושידקדקו גם הם במצוה קלה כבחמורה" (6); נניח כי אודה לו להמחבר

גם בזאת, כי "צעירי בני ישראל בהיותם מגדולים ומחונכים על כרכי הדת, ומלומדים מנוער לקים המצות המעשיות, היו ע"י זאת אחווים ודבוקים בעמם ובית מולדתם ואוהבים אותם בכל לבם ומאודם" (שם). אבל מן החיוב הזה עוד טרם מחוייבת השלי לה, כלומר שאם האבות אינם מרדקקים במצות, אז לא יוכלו בניהם להתחנך בשום אופן אחר בכדי שיאהבו את עמם ואת מולדתם בכל נפשם ומאודם. לדעת, אם נחפז להראות כאצבע על פאקט בחיים שמוכיח ההפך, אז אין טוב לנו מהציג את משכילנו הראשונים, "שחוננו על כרכי אבות מרדקקים במצוה קלה נבחמורה", ורבים גם הם בעצמם קימו את המצות המעשיות מפני מראית עין, מול רבים ממשכילנו החדשים, שנתחנכו על הרוב על ידי הורים שאינם מרדקקים במצות; כי רבים מן הראשונים שנאו את היהודים ואת היהדות — מסבות שאינן מונחות, כמובן, בטבע המצות המעשיות שאחזו בהן — עד שגם קרוא עברית לא למדו את בניהם הם, ורבים מן האחרונים המה מן הלאומיים, האוהבים את עמם ועושים, לפעמים גם בחרף נפש, ככל אשר יחשבו כי הרוש הוא לטובת עמם, וכאלה, גם המחבר בכבודו ובעצמו לא הראה לנו בכל "תמונתיו" ו"יצירותיו" — הלקוחים, לפי דבריו, מן החיים — כי באמת אי-אפשר לאב, ע"י למוד השפה, הספרות ודברי הומים, להכב על בנו את עמו, שיהיה נאמן לו, אם גם לא למצותיו הדתיות. . . . הגה במשל הראשון יספר לנו המחבר מעשה באחד מופלג בתורה, בר אבהן, ומאכלי ביתו היו כשרים בתכלית הכשרות" לכל פרטיהם ודקדוקיהם, כלומר, האב קים כל המצות המעשיות כחק, עד שגם "אתרוגו היה משופרי שופרי", ובכל זאת — מה ישקשה אמנם להאמין לולא הבטחת המחבר בהן" שלו כי מעשה שהיה כך היה — ובכל זאת "לתורת דתנו, לשפת קרשנו, לדברי ימינו ולחכמת ישראל בכלל לא הניח מקום בתוכן למורס של בניו ואין צריך לאמר שלא חנכם מנוער במצות, אשר חשב להם למותר", ובכן יצא הבן לתרבות רעה, המיר את דתו ויפן עורף לעמו (12, 13), ומה אות? כי מי שאיננו מלמד את בניו לא תורת דת, לא שפתו, לא דברי ימיו, אף לא חכמת ישראל ואף לא מצות מעשיות, הרי זה כאלו מלמד את בנו ומחנכו לכתחילה להמרת הדת ולפנות עורף לעמו אשר לא ידעוהו ואשר יראה כי אביו גם הוא, איננו נותן לעניני עמו מקום בתכן למודיו", ואם אב שוטח כזה בוכה על בנו, אשר עובד אחרי שהוא בעצמו הפקיר את יהדותו, וחפץ עתה, לאחר שכבר נעשה מעשה, כי בנו יהיה "יהודי נאמן", אז אין תשובה טובה לו מתשובת המחבר: "אתם שולחים את בניכם ללייפציג ותחפצו שישבו מפאדוא" (14).

במכתבו השני יספר לנו המחבר באופן מעורר צחוק, תלדות מרבית אחינו הלאומיים בעלי דעות חפשיות, ובה יאמר: "בנעוריהם נתגדלו על כרכי הורים שומרי תורה ומצוה, רק כבואם בימים ראו על פי איזה מקרה ספרים חזונים ונפלו עליהם, ובלי כל בתירה ישרה וכאין מורה דרך קראו בספרים מהבא בידם בערבוביא — ספרי ספורים ורומאנים, ספרי מחקר ובקרת כבת אחת, ויקראו בס חדשות ונצורות, אשר לא שמעו מעולם דוגמתם, ויאמינו בס בלי כל חקירה ודרישה, יען כי אולת ידם להביא בכור הבחינה את דברי הסופרים האלה ולדעת, אם ראויים הם לשית לב אליהם, ולשקול אותם בפלס השכל והמדע אם ננים דברי חקירתם ובקרתם ואם נוכח האמת דרכם או משללים הם כל יסוד נאמן, ורק בהשערות קלות הפורחות באויר יגביהו עוף ויצא עתק מפיחם נגד המקבלות מאבותינו ואבות אבותינו בלי כל ראיות נכונות רק מסברא דנפשם, ואשר על כן כל דבריהם המה מהבל יחד ורוח ישאם. כן החלו

מעט מעט להתפלסף ולהטיל ספק בדברי חכמינו, איתני עולם, ובמסורות אבות הקדושות לנו, ויחלו לאט לאט לזלזל במצות עד שהגיעו לכפירה שלמה, כפירה בכל עקרי דתנו, וגם יביטו עליה מגבוה כעל דבר אשר אין הפיץ בו ואין שוה לטפל בו, ויען כי למרות כפירתם בדת ישראל עוד שקועים הם ראשם ורובם באהבת עמם, ומרנישים את עצמם כיהודים גמורים, ע"כ יפרידו בחזקה בין הרבקים בטבעם ויבדילו בין דת ישראל ללאומיות ישראל, מבלי שים לב שכנפול דתנו תפול מעצמה גם לאומותנו, אשר בלעדיה לא תוכל לעמוד ולהתקיים" (15, 16).

אבל באמת הלא יודעים אנחנו כלנו, ואם לא יתקש המהבר יודה גם הוא, כי גם בין אותם המאושרים, אשר רכשו למו "המושכלים והדעות בבתי מדרש הבינוני והגבוהים" (1) ו"אשר קראו ספרים חיצונים לא על פי מקרה", ובכחירה "ישרה" השלא בערבוביה, ולא "האמינו לדברי החוקרים בלא כל חקירה ודרישה", אבל חקרו ודרשו גם מעצמם, ולא "בהשערות קלות הפורחות באויר יגביחו עוף", — כי גם בין כל אלה ימצאו רבים, ואולי רובם, אשר "יחלו לאט לאט להטיל ספק בדברי חכמינו וכו' וכו', יחלו לאט לאט לזלזל במצות, עד אשר יגיעו לכפירה שלמה, כפירה בכל עקרי דתנו, וגם יביטו עליה מגבוה"; יודעים אנחנו, ויודע גם המחבר, כי החקירה כתורת ישראל, דתו אמנתו, "דברי חכמינו איתני עולם" ע"פ המיתודא ההסטורית המקובלת בימינו, כלומר, לתור בדברי הימים של כל אלה ולהגביל להם מקום וזמן, ממתי החלו להגלות ולהתפתח, איך נתפתחו, איזו מטקרי החיים פעלו על התפתחותם להוליכה בדרך זו או אחרת, וכאלה — מביאה למה שמביאה, ואין אנחנו בני ישראל יחידים בזאת ולא אנחנו נוכל להתנגד לפעולה הכבירה שיפעל דרך הלמוד הזה על החוקרים והלומדים, המשנה את השקפותיהם והחלטותיהם על דבר כל האמונות והתורות מן הקצה אל הקצה, ואם כן איפוא, הצחוק הזה למה הוא בא?

מרבית הלאומיים — יהיו תולדותיהם איזו שיהיו — אינם "מביטים כלל על הדת מגבוה כעל דבר שאין לנו כל הפיץ בו ושאיין שוה לטפל בו"; מרבית אלה החפשים בדעות יודעים ומבינים, יחד עם אלה שרכשו להם את "המושכלים בבתי-ספר הבינונים והגבוהים", כי "הלאומיות היא התאחדות איזו סגולות המיוחדות ללאום זה ולא ללאום אחר, ואשר ע"כ היא — כלומר "התאחדות הסגולות הללו המיוחדות" — היא, המעמדת הלאומיות, או ה"הכרל" או ה"איש" הלאומי"; יודעים הם ומבינים, כי "מקורן של הסגולות הללו וסבתן הוא נחלות אבות והחנוך של הלאום, במלא מובן המלה, כלומר: התאחדות כל הסבות מדברי הימים, אשר פעלו פעולתן על קבוץ האנשים המיוחדים להאומה הזאת באופן ידוע" (17), והדת, כמובן, היא אחת הסגולות היותר כבירות, בהיותה מקפת כל חיי הלאום, שומרת ומגנת על סגולות ידועות אשר להאומה שלא תאבדנה. כן, כל זאת ידעו יחד עם מחברנו, אבל יחד עם זה ידעו עוד דבר שהמחבר לא ידע או שלא יחפיץ לדעתו, והוא מה שהנסיון היומי הראם לדעת, או אולי גם מבשרם חזו, כי מעברים שונים מנשבת רוח מתנגדת אל הדת והאמונה, מרצוננו ושלא מרצוננו, . . . לא אמת דבר המחבר, כי אנשים כאלה יתנו את בניהם לפי שטתם והגות רוחם — שיהיו בניהם לאומיים נלהבים אבל דבר לא יהיה להם עם דתם" (16). לא כן הרבר, מאד מאד היו חפצים כי יהיו בניהם נאמנים גם לדתם, אבל יודעים הם ומרנישים כי הם אינם יכולים לתת את החנוך הדתי לבניהם באותה מדה שנתנוהו להם האבות המאמינים, יען כי הם כעצמם אינם מאמינים, ועם זה ידעו

גם כן, כי אם יעמידו את החנוך והלאומיות רק על הרת, אז סכנה נשקפת גם להלאומיות. ומה יעשו? ישתדלו ללמד את בניהם את שפתם, תורתם ודברי ימיהם; ישתדלו להקנות להם כל קניניהם הרוחניים, לתפוש את ילדיהם בלבם בעודם באבם, ואז בטוחים הם כי ישארו הבנים נאמנים לעמם אם גם לא ידקדקו במצות הרת.

למען הראית כי כל השתדלות הלאומיים לעשות את בניהם ללאומיים כמהם לא תצלה, מביא לנו המחבר "ציור", כדרכו, וכה יספר: "הלאומי הלז — שהוא מדבר בו — לוקח מורים ומורות שונים לביתו, זה ילמד להם שפות, וזה יטיף להם לקחו במדעים, זה ירגילם לצאת במחול וזה ילמדם לפרוש על כלי זמר שונים ולשיר בשירים, וזה לצייר ולמשוח בששר, מלבד זה ישכר לבנותיו — עלמה אנגלית, ולבניו הצעירים — תלמיד האוניווערסיטט" (23, 24), ולעברית אין זכר, ובעניני הרת חפשה שלמה נתן להם לבחור ולמאוס, לעשות ולחדול כשוב בעיניהם" (שם). וכשגדלו הבנים והבנות, ושפתם העברית, דברי ימיהם וכל הנוגע לעמם לא ידעו, על עמם, מבלי דעתם אותו, יביטו בשאט נפש ויבושו לבא בחברת בני עמם, אז יתאונן האב החכם כי "רק אחת ישאל מכניו ובנותיו אותה יבקש — מלתא זוטרתא! — כי יהיו גם הם כמוהו נאמנים לעמם ויאהבו את אחיהם בלב ונפש", ואין שומע לו, ובכל בקשו אותם עתה, כאשר גדלו, ללמוד שפת עבר, לא יאבו ולא ישמעו, וגם בנו דוחה את השפה העברית מפני השפות הזרות המוטלות עליו חובה בבית הגמנויוס. טבע הרבר אמנם מחייב כן, כי אם יתחיל האב ללמד את בנו שפת עבר ודברי ימי ישראל בשעה שכמה וכמה שפות זרות חובה הן עליו; בשעה שבשפה השומה בסיו יש לבניו ספרות רחבה המספקת די כלכל למוחו ועונג לנפשו, ובכלל למדוהו רק את הדברים אשר יביאו לו תועלת חמרית בחייו, ולא זרעו על תלמי לבבו זרע אהבה ורבה לעמו, לאחר שעבר הזמן, ולמד את דברי ימי עמו רק, כאשר ילמד דברי ימי עם אשכנז, צרפת, אנגליה, הוונגס והרומיים, ולא כאשר ילמד בן כל אחד מן אלה העמים את דברי ימי עמו; את שפתו, אם ילמד עתה, ילמדה גם כן כמו שילמד איוו שפה זרה ולא כאשר ילמד בן עם זר את שפת עמו הוא, והאהבה לעמו, לדברי ימיו, לשפתו ולשאר קניניו הלאומיים הזורים לו, מאין תבוא? אבל הלאומי האמתי לא יעשה כן לבנו. הוא ילמדהו דעת את שפתו, דברי ימיו וכיו"ב מילדותו, מעת אשר אך יחל ללמוד ולדעת דבר, ואז אין השפות זרות שבגמנויוס דוחות עוד את שפתו העברית — אחרי שכבר גלויה וידועה היא לו. ואם נבור הציור, שברא לו המחבר, לא כן עשה, הוא בנפשו חטא, ובשאלו את מחברנו: על מה הגיע לו ככה, שבניו לא יאהבו את עמם, היה צריך — כפי שהשכל מחייב — לענותו, כי הגיע לו ככה: יען הרחיק את שפת עמו, ספרותו, דברי ימיו, קניניו וחכמתו מהם, לכן התרחקו הם מכל אלה, ומה ענה לו המחבר? הוא הראה לו — הרבר היה בליל שבת — על מקטרתו אשר בסיו! . . .

ועוד לו למחברנו משל שלישי, אשר ממנו יאמר להוכיח בעליל כי החנוך הלאומי איננו עושה את המחונך לאוהב עמו, אם אין קיום כל המצות המעשיות בצדו, ואשר באמת יוכיח רק, כי הוא — המחבר בעצמו ובכבודו — איננו מבין איך לנשת אל סדר חנוך אשר כזה, וכה יספר: פעם אחת נמר בלבו להטיף את לקחו לבן איש נאור שאיננו מדקדק במצות, ואף כי ידע כי יהודי אמתי לא יהיה בלא מצות מעשיות, בכל זאת אמר: "אולי יצלח לי להעיר בם אהבה וכבוד לעמנו ולדתנו ותחשב גם זאת לי לצדקה" (38). מה עשה? התאמץ בכל כחו, לפעול עליו ברוח דתנו, לעורר בלבו את הרגש

הדתי, והנער החל להתפלל מדי יום ביומו בכונת הלב ובתמימות, ובכל דרכיו והליכותיו היה נראה כמו רוח אחרת, רוח יראת אדני החלה לפעם בקרבנו. אפס לא לאורך ימים היה משושי, כי פעם פנה אלי בשאלה הזאת: "הגידה נא לי, אדוני מורי, הרשאי אני לפי דתנו לצאת מכלל ישראל? יען כי ברצוני לבקר את בית ספר פלוני אשר אליו לא יספחו בני עמנו; הלא לר' אחת היא: אם אתפלל אליו בנוסח העברי ואם אתפלל אליו בנוסח אחר, ובלבד שאכון את לבי לשמים". השאלה הזאת — גומר המחבר — פקחה את עיני פתאום לראות נכוחות ולהוכיח שמעיתי בנוגע לפעולתי על הנער הזה". (39). וה"מוסר" היוצא לנו מ"ספור המעשה" הזה הוא, לדעתי, ההפך ממש ממה שמכון המחבר להוציא ממנו: אנו רואים מזה, כי אם נעמיד את החנוך העברי רק על הדת, כאשר עשה המחבר, והנער יחשב בלבו שאין בין דתנו לדתות אחרות כי אם נוסח התפלה בלבד, המיוסדת על חלוקי דעות בעניני אלהות, או ישאל לעצמו: "מדוע לא יצא מהכלל אם היות יהודי תהיה לו למכשול ולפוקה"? (שם). ומה איפא לעשות? עלינו ללמד את בנינו דעת כל סגולותינו הלאומיות, — את דתנו, שפתנו, ספרותנו, ודברי ימינו; עלינו להקריבם לעמם ולהקנות להם את כל קנינינו הרוחניים ותקותינו לעתיד; וברעתם את כל אלה, או ידעו כי ההבדל בין עמם לעם אחר איננו רק "נוסח התפלה" או "אופני העבודה המשונים"; או ידעו ויבינו, כי אם להמיר "תפלה" ב"תפלה" אפשר, אבל להמיר "עם" ב"עם", דברי הימים בדברי הימים, עבר בעבר ועתיד בעתיד — אי־אפשר. . . . אבל מחברנו מוציא מזה, כי שאלת תלמידו, היא פרי חנוך דתי המשלל ידיעת המצות וקיומן ואיננו חפץ להודות, כי הוא לא ידע לחנך את תלמידו כראוי, לכל יבוש בצור מחצבתו ויאהב את עמו, ויען כי העמיד את היהדות כלה על התפלה, לכן שאלהו תלמידו מה ששאלהו ואולי לבסוף גם יעשה מה שיעשה, ובמחברנו האשם. . . .

ולא זו מחברנו מן הלאומיים, ולא חדל מגלות לנו את בקיאותו הגדולה במסתריהם, עד שספר עוד מעשה בלאומי אחד — אבי זה הכן עצמו שנתן על ידו להתחנך — והוא: כי "בפסח בשר החזיר על שלחנו, אשר הגדו מכין מדי שנה בשנה, חובה!" (39). ועוד גם זאת, כי יש אשר יחר עם המצות שיניחו על שלחנם לזכרון לא ימנעו מהניח בלילות הסדרים גם לחם חמץ עמו ומכונים כי כאלה יהיו היהודים הלאומיים, היהודים האידעאליים שבעתיד.

בכלל רואה המחבר, במחילת כבודו, עולם הפוך מאשר נראה אנחנו בכל פינות שאנו פונים. שם יראה יהודי כשר, ירא אלהים, מלמד את בנו כל הדברים שבעולם רק לא תורת ישראל; לאומי מלמד את בנו כל דבר חכמה מלבד שפתו תורתו ודברי ימיו; מפירת דת אשר בביתה "הכל טרפה" והיא בכ"ז, "מצוינת ביחוד ברגש הדת הממלא את נפשה העדינה" (31), ואף על פי כן לא תלמד את בנה עברית עד הגיע לו שנת השמים עשרה, ויחד עם זה היא חפצה לתת לבנה חנוך דתי, למען אשר בנה יהיה יהודי אמתי, כאשר היו אבותיה ואבות אבותיה אשר במו תתפאר" (שם). המחבר כפי הנראה בורא לו בכונה "גלמים" בכדי שיוכל לנצחם בנקל. לכבודה של מפירת דת הלזו, אשר הצטינה, ברגשה הדתי שמלא כל נפשה העדינה, מקדיש המחבר שני מכתבים גדולים, (26—74) והולך ומוכיח, כי החנוך הדתי תלוי במצות הדתיות, או כי "שתיים כפל שתיים" = ארבע, והולך ומראה, כי אין ללכת אחרי מתקני הדת, כי התקונים מיותרים וחלילה להנות בהם וכאלה וכאלה, ורבי דבריו כבר גלויים

וידועים ואין נחיצות לדבר בהם, לכן אעזבם ואפן לי אל צד אחר שבמכתבי המחבר, הצריך בקור.

מכל דברי המחבר יוצא ברור, כי למען עשות את ילדינו לאנשים ישרים, אורחים נאמנים ועברים מועילים, עלינו לקיים את כל המצות המעשיות על הסדר; נחויף לדקדק עם הבנים שלא ישו מדרך התורה והמצוה כמלא השערה וכו' וכו'. כל זה לכתחילה, אבל כד יעבד? כלומר, אם כבר נעשה מעשה; אם הבנים כבר אינם מקימים את המצות המעשיות כמו שקימון אבותינו, ובכל זאת אוהבים הם את עמם — יען כי בני עמם הם, קרובים ללבכם כל משאלות חייו בהוה, כל תקותיו בעתיד, בצרותיו גם להם צד ובשמחת עמם יתערבו גם הם, — הבנים הללו מה דינם? היש להם הזכות להקרא יהודים? המותר לנו לקרבם אלינו, להשבם כיהודים גמורים, או עלינו להרחיקם מגבול ישראל, להכריז עליהם כרבים כי כל שומר נפשו ירחק מהם, כי מסוכנים המה לכלל ישראל? על השאלות הללו ישיב המחבר תשובה מפורשת — לחובה! וכה יאמר:

„איש שאין לבו נוטה אחרי הדת בכלל, וגם את דתנו לא יבדיל לטובה, איש כזה, לו גם יאהב את עמו ואת מולדתו אהבה עזה ונאמנה ובכבוד אומתו יתימר, בכל זאת, אם אך איש אוהב אמת הוא, מחויב הוא להודות ולאמר: אין לי חלק בדת ישראל ונחלה בתורה הכתובה והמסורה, כי מצבי הוא הויף מגבול היהדות.“ „כי לא מחשבותיו מחשבות בית ישראל ולא דעותיו דעותיו אנה, ומה לו ולנו? (93). ההלכה הפסוקה הזאת נתמכת בשולי הרף בדברי שר"ל שכתב לצונין: „אם אדם בא אלי ואמר: אין תורה מן השמים, מוכרח אני להפריד ממנו, ולא אוכל להיות חבר לאיש משהית בני עמו ומאבד מן העולם זכר שם ישראל“.

אבל אם נגזרה כליה על השכל השופט מעצמו, ועלינו ללכת רק לאור האוטריסטיים שקדמו לנו, אז נוכל גם אנו להשען על דברי הרב שייר אשר כה יאמר לרבני אשכנז, כי ישיבו אמרים לבני עדתם הדורשים מהם תקונים בדת: „אחינו בני אברהם יצחק ויעקב, אתם מבקשים מאתנו דברים אשר לא נוכל לתת לכם, הן לא בדיני טובכם, ועצתכם רחקה מאתנו. אנחנו המורים נפקדים להורות לעם ככל הכתוב והנמסר לנו מאלפי שנים ואם אתם תבחרו לכם דרך חדש במחשבה או במעשה, לא נפרידכם עוד מאתנו כל עוד לא חדלתם מהמנות אלינו ולא נדבקתם בוולתנו. כפי דעתנו אם תתנהגו או תחשבו לנהג כאשר תאמרו עתה — תעברו על כמה מצות התורה, אך לא בעבור זה נחדל מחשוב אתכם אל אומתנו.“ „בני אב אחד אנחנו, ועוד תורה אחת לנו, אם גם לא תשמרו אותה כראוי וכנכון, לא נוכל גם לא נצוה להכריח אתכם אל דעתנו. אין ממשל בדת ואין הכרח באמונה“.

ואולם, מחברנו הולך עוד הלאה גם משר"ל. הוא אומר, כי גם האיש המשתדל לחכב את התורה על אחרים, אבל מוציא הוא לפני אלה האחרים את השבח שבתורה תחלה ומכסה על הגרוע — אבד את זכותו להקרא יהודי, לתכלית הנחתו זאת הוא הולך ומספח לנו ספור ארוך, כדרכו, ותומך יתדותיו במעשה רב.

והמעשה היה „בראשית תנועת הלאומיות, שהחלה לפעם בלבנות תלמידי בתי מדרש שונים, אשר אחדים מהם היו מעט לפני זה שקועים בתנועה ניהיליסטית, אשר פשתה אז בין דור הצעיר בכל מרחבי ארצנו. לרבים מבעלי התשובה הללו היתה דת ישראל ותורתו זרות מכל וכל, לכן גם בשוכם, שבו רק אל עמם ולא אל דתם.“ „את זאת ראו יחירי הסגולה שבהם ויתאמצו להחזירם למוטב, ולהעיר לבותם על מעלות דתנו“.

ולהורותם את תורתנו. או "מצאו כי תורת משה תכיל בקרבה תקנות טובות וחוקים צדיקים לטובת העברים, הפועלים והעניים, כמו: שמיטה, יובל, מעשר עני, לקט, שכחה ופאה, וגם השבת היתה אצל העברים תקנה חברותית ורבות כאלה. ראו את המציאה הזאת — אשר לא פללו למצא בדת אבותם שבזו בלבם — ונפלו עליה, ויזכרו לדעת שעוד ראויה דת ישראל לעסוק בה". ויחלו לחפש בה אולי ימצאו בה עוד מציאות כהנה וכהנה". ויהי במצאם את אשר בקשו שמחו כעל כל הון, ויאספו אספות חבריהם, ויקראו באזניהם בהתלהבות עצומה, גם פארו וירוממו בניבים נלהבים את חין ערך תורת היהודים, באמרם: ראו ותמהו, שמעו והשתאו, כזאת וכזאת, דעות מארקס ולאסאל, סנטיסימאן ופערעו מצאתי בתורת משה. ראו, המחוקק משה כבר פתר את שאלת העברים ושאלת הנשים. האח! מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו! במחוקק כזה, אשר ממעי עמנו יצא, נוכל להתנאות, ובתורה כזאת הלא נוכל להתפאר ועל כן בושנו ונכלמנו כי היינו עד כה בניס כחשים לעמנו ולתורתו". (69—71).

ובאמת, מה נעים המחזה לראות את בנינו, אשר עליהם אמרנו: "מי יודע הגבול עד מתי עד אנה, אולי עד מקום משם לא ישובו" — שבים אלינו, בכבוד תורתם יתימרו, מחפשים ומוצאים טעמים לשבח בחוקי התורה. ואם מצות רבות וחוקים רבים נעזבים מהם, — אין רע, כי אחרי החלם לחפש בטעמי המצות, אולי יבקשו וימצאו טעמים לשבח גם באלה שעתה עדין לא תקחנה את לבם. כן השכל הפשוט מחייב וכך היה בלי ספק גם הלל עושה. הוא לא היה מציג לפני הבנים אלה, שישבו אלינו, את חוקי ה"עיר הנדחת", "המקושש" וכאלה, אבל טרם כל היה אומר להם: "ואהבת לרעך כמוך", זו היא כל התורה כולה, ואידך, בכל זאת, זיל גמור . . .

ומה עשה מחברנו, בראותו כל השנוי לטובה שנהיה במחנה הצעירים? הוא בא פעם אחת לאספת חברה כזו ושמע איך ישמיע אחד מהם מברותיו "בהתפעלות עצומה ובהתלהבות רבה על יקרת ערך תורתנו שפתרה שאלות נכבדות בחיי החברה עוד בטרם לדתן, כמו שאלת העבודה והרכוש, ותתן חוקים ישרים, כשווי זכויות האזרחים". "ככלותו לדבר מחאו כל הנאספים כף לאות תודה ויקר, ויריעו בצהלה לקראתו, כי דרשתו מצאה חן בעיניהם. ויהי כאשר קם שאון הנאספים לרממה, פניתי אל הדרשן, ואבקש ממנו להגיד לי: אם לא לקחו אזניו שמין דבר מהמעשה שקרה בימי משה עם המקושש עצים ביום השבת, גם לא אחרתי לספר באזניהם שע"פ התורה הזאת, אשר פאר וירומם הדרשן עד גבוה שמים, רנמה באבנים כל עדת ישראל את איש ישראל, על אשר נועו לקושש עצים ביום השבת, כשמוע הדרשן את דברי אלה, החל לחרף ולגרף אותי לאמר: מדוע מדיח אנכי את הצעירים האלה מעל עמם, אשר אך כמעט רנע שבו אליו, אחרי אשר זה כבר התרחקו ממנו וכמו זרים נחשבו לו; ואם באמת, כפי אשר הגידו לו עלי, תמים דעים אנכי עם עמי ודתי, עלי — לפי דעתו — לעמוד לימינו ולהושיע לו לפעול על לבות הנאספים, לקרבם לעמנו ולדתנו, כספרי גם אני באזניהם את פרשת גדולת תורתנו, ובכארי גם אני להם את דעותיה הנשנבות; ולעומת זאת באתי ללמד חובה על תורתנו ולספר בננותה לאמר: שעל סיה שפכו בני ישראל את דמי אחיהם על לא עון בכפם, כי מה עול עשה בקוששו עצים הצריכים לו ביום השבת?"... (71—72).

ועל הטענות האלה השיב לו מחברנו: "אם רצונכם להכניע את גאונכם המדומה לפני רצון ד' הנגלה בתורתו, אם רצונכם להיות ככל אחיכם בני עמכם יהודים בלי כל תנאי, ובאסם כל מחשבה זרה ורעיון פסול, אם חאבו ושמעתם ועשיתם את מצות תורתנו

כאבותיכם ואבות אבותיכם מני אז — טוב, ואם אין, לכו לכם באשר תלכו. אחת היא לנו, כי לא לנו אתם גם אם תותרו בתוכנו" . . . (73).

מה נשתנו העתים! לפני יוכל שנים אמר רב גדול בישראל: "בני אב אחד נחננו, ועוד תורה אחת לנו, אם גם לא תשמרו אותה כראוי וכנכון" . . . ובדורנו עתה בא איש מלומד, המעיד וחוזר ומעיד על עצמו כמה וכמה פעמים כי שמע לקח בבית מדרש גבוה, וקורא לאנשים כאלה: "לא לנו אתם גם אם תותרו בתוכנו" . . . היש לשמוח על זה או להתעצב? האם אות לטובה הוא על חזוק הדת בתוכנו עד שנים מלומדים מלאים רוחה, או אולי אות הוא . . . אך נניח גמר השאלה, ביחד עם התשובה, אל הקוראים עצמם . . .

ש. ראזענפעלד.

קאוונא.

ממכתבי ברק בן צפור*.

א.

מיד יקירי! מעיר קרית-ספר הנודעת לתהלה במשכיליה וסופריה הנני עורך לך עתה את הטורים האלה. הצות הלילה כבר עברה וזה עתה שבתי לבית מלוני מחברת משכילי העיר, אשר בליתי בתוכם שעות אחדות בניעוים, ותחת לונה בשלום על משכבי, כראוי לעיף ויגע כמוני (כי רק היום באתי הנה מדרך רחוקה). אמרתי, למען מידר ידירי לא אשקט, ואקח עט עופרת בידי (כלי-דיו אין עתה לפני בחדרי) לרשום לך תיכף על הגליון את רשמיו היום בעודם חיים ורעננים. טרם ימחה מלבי, הצטמא ושוקקה לחדשות כאלה, ישמח לבי גם אני. הסכת ושמע.

בבואי היום בצהרים לקרית ספר מהרתי להסיר מעלי את אבק הדרך ולצאת תיכף מבית מלוני לפעלי ולעבודתי, וכמוכן ראיתי ראשית לי לסור לבית ידידי ורעי מאז, בחיר משכילי העיר, שפן הסופר, ולהתעלם כשעה חדא בחברתו אשר כל חפצים לא ישוו לי בה תמיד. שפן הסופר שש עלי ממש כמוצא שלל רב, ואחרי דרישות שלום כנהוג, קרא בפנים מלאים זיו: האה, ברק מחמדי, הי הקרה אותך לפנינו לעת כזאת, על יום טוב כאת, כי חג היום ברחובנו, חג גדול מאד, חג כל חמדת ישראל. על שאלתי, מה היא סבת החג, ענני כמישתומם: האמנם לא ידעת גם לא שמעת על דבר "כל חמדת ישראל"? האם מעבר לנהרי כוש באת? — אנכי משכתי בכתמי ואשאל מאתו לפתור לי את חידתו הסתומה, אך הוא מאן למלא את בקשתי הפעם ויאמר: אם חפץ אתה לדעת פשר דבר עליך ללכת עמי תיכף לבית נחבי בן כספי, כי שם יתאספו עתה כל טובי משכילי העיר לחוג חגם; ואני כמוכן לא סרבתי לו ואלך אתו בחפץ לב לבית נחבי בן כספי, מיודעי ורעי מלפנים. בבואנו הביתה כבר מצאנו שם כל ראשי משכילי העיר, אשר כמעט כולם היו מכירי וכאחים נחשבנו. והם קדמו פני בתרועת גיל, כי נודמנתי עמם לפונדק אחד לעת כזאת, לשבת אתם שבת אחים חוגגים יחד. ואנכי עוד לא ידעתי לשמחה מה זו עושה ובקוצר רוח צפיתי

* ברק זה ידידי הולך ונוסע בתפוצות ישראל לרגלי עסקיו, ומכל עיר ועיר מכתבו באים אלי תמידים כסדרם. הוא יודע ריו עולם ספרותנו ותעלומות סתרי כל הסופרים והמשכילים בכל עיר, כי כרע כאח יתהלך אחם בכל מקום בואו. וכל אשר הוא רואה ושומע הוא גולה את אזניו, דבר לא נעדר. ומשום "מהיות טוב אל תקרא רע" אמרתי לזכות את הרבים במעט מן הטוב אשר ישפיע עלי.

לפתרון. אחרי כן פתח בעל הבית את פיו ויאמר: "הנה בא גם שפן הסופר ועמו אורח הגון, ברק בן צפור היקר לכלנו עתה אין לנו עוד להכות לאיש ונוכל לגשת אל פרשת התה. ריש קטיעא, ישא מדברותיו לכבוד בעל החג". ריש קטיעא, איש קטן קומה ובעל עינים שחורות ומבריקות וזקן צהוב קטן, ראש המדברים תמיד בקרית-ספר, קם על רגליו ובידו קונטרס נדפס, בעל שמנה עמודים גדולים, וירם קולו הדק ויקרא: רבותי! קול רנה וישועה באהלי חובבי שפת עבר, ספרותנו רוממה, ספרותנו עושה חיל, ספרותנו צועדת לפנינו בצעדי ענק! אם יש לך אדם השקול כנגד ששים רבוא אדם, יש גם ספר השקול כנגד ששים רבוא ספרים, כנגד ספרות שלמה. הנה לפנינו מודעה על דבר ספר כזה, אשר בו יחפאר ישראל עד דור אחרון. שמעו נא רבותי קול מבשר ומאמר (הוא קורא מתוך הקונטרס): "פרשת הספר, כל חמדת ישראל" שיצא לאור בשני חלקים. חלק ראשון: "כתב בית ישראל" יכלכל תולדות פעולות אנשי מעלה מישראל מכל פנות העם, בכל דבר חכמה ומדע וכשרון המעשה ובהליכות המדינה. כל ענין וחפץ מראשית קדמתו עד סוף ימי הדור הזה (בשלושה כרכים). חלק שני "כתב הדת" ישא מדברותיו על היהדות ויסודה, כסוד דתה ותורתה, לכל ספוריה וחקותיה, תעודותיה ועתידותיה, שכלם מתאימים עם ארחות החיים, משטרי הטבע, החכמה והמדע (בשני כרכים). ערוך ומסודר מאתי צבי ניסן גאלאטב באאמור הר"ר אבא אליהו שליט"א. זה השער לבדו דיו להעיד על עושר כבוד הספר ויקר תפארת גדולתו. אך הביטו וראו הלאה, רשימת תוכן הענינים אשר לספר הזה, וכל יקר תראה עינכם: הכרך הראשון הוא בעל ארבעה פרקים: "חכמי ישראל, רופאי ישראל, סופרי ישראל ויודעי בינה לעתים" (כלומר מעריכים ומורל מכתבי עתים). כרך שני בחמשה פרקים: "חכמי חרשים, ממצויי חדשות, מנעימי זמירות, עמל ישראל (כלומר כנעני ארץ ובעלי הרשת המעשית וכו' וקבלנים לחצרות מלכים) ואדירי המסחר". כרך שלישי בארבעה פרקים: "שני המדינות, כל יוצאי צבא מישראל, גבורי ישראל במלחמת שחמט וממקור ישראל". הכרך הרביעי הוא בעל ארבעה פרקים: "אמנת ספורי התורה וחזיונות הנביאים, חקי התורה ומצותיה, תורה עין חיים היא וצדקת פורון ישראל". כרך חמישי בארבעה פרקים: "יום התלמוד, צדקת ישראל, תפארת ישראל (שבחי ארץ ישראל ותהלות לשון הקדש) והתעודה בדת ישראל". מי האיש הקורא רק את הרשימה היבשה הזאת ולא יכיר מה רב טוב צפון לספרותנו בספר החדש הזה? אך להבין עוד יותר יקר ערך "כל חמדת ישראל" יסביר לנו המחבר בעצמו באר היטב במכתב הספר ומגמתו בלשונו הנמצאת, לאמר: "הספר הזה, כל חמדת ישראל, העולה על שפירי שמי ספרתנו בעזרת צור ישראל גואלנו — פי שלשה ברוחו: בחלקו הראשון הוא ספר "האשכול" לרבי פעלים בעמנו, ובחלקו השני ימלא מקום ספר לידיעת הדת, ושניהם כאחד טובים וכו'. עוד לנו עם בני ישראל יהיה לתועלת שלישית, כי בו נדע להשיב חרפינו דבר וכו'. עד כי ספרי זה יוכל להיות למקור נאמן למושכים בשבט סופר ודורשי רשומות במעללי דור ודור, איש ואיש יולד בת, עם אופני עלייתם במעלות הרוח וכו'. סוף דבר: שני החלקים יחד הם כאוצר נחמד וסגולה, אשר כל אדם יחזה בהם כשרון ותכונות בני עמנו ברוח ונפש בעצם תמו. בצביונו ודמותו מראש מקדמי ארץ עד דור האחרון, וכלו אומר כבוד לעמנו ולדתנו, והוא יהיה כחצים ביד גבור במלחמת ספרים, ולמליצי ישראל בנו נדברו במושב שרים (פארלאמענט). להוכיח צדקותינו ונצדק קדש, ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחירי". השמעתם, רבותי, פרשת גדולת הספר לפי עדות המחבר בעצמו? יחמו ויחמרו האנטיסמיטים בשוא דכים, ירחיבו פה דובר נבלה ויאריכו לשון מדברת גדולות, לעגה להם עתה ואחריהם ראש תניע בתולת בת ישראל, כי קרוב לבוא עתם ומספר ימיהם חוצצו. בקרוב בימינו יופיעו "על שפירי שמי ספרותנו" שני חלקי הספר "כל חמדת ישראל", ואז תאלמנה שפתי בני בלי שם וכל הרשעה כלה כעשן חללה. "מליצי ישראל הנדברים במושב שרים (פארלאמענט בלע"ז) ישאו בחוקם תמיד "כל חמדת ישראל", ומתוך אשפה זו יוכלו בכל עת להוציא חצים שנונים להכריע כל הקמוס עלינו. ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחירי". ופן ישאל השואל: מה נעשה לנכבחים במושב שרים אשר לא ידעו ולא יבינו את לשון קדשנו והספר כח"י יהיה לפניהם כספר החתום? הנה כבר הקדים המחבר רפואה גם למכה זו, ובשכמי ישראל יודיע נאמנה, שאחרי צאת הספר לאור בשפתנו והקדושה ישוב ויוציאהו גם ביתר השפות החיות המתחלכות בארץ. . .

"לאותה כונה ותכלית, יעיד המחבר מר גאלאטב, היתה גם פעולת האנציקלופדיא הכללית לרבי ימי ישראל וחכמתו ש"ל בשפת צרפת בפאריז ע"י אויודור זינגר, שנגשו אל המלאכה בשנת 1898 לחרפים את הכרך הראשון (מחיר כל כרך נקצב 15 מארק, בערך 6 רוי"כ כמחיר כל חמשת

הכרכים לספרי זה כלו) והשר הנדיב הברון אלפונס די רומשילד נדב להוצאות ההדפסה של הספר הוא סך אלף פראנק". „אות הוא — יוסף המחבר החכם בענות-חן — כי לפי דעת השר הנדיב, מפעל כזה הוא טוב ומועיל, ויוכל להיות למופת לנדיבי עמנו גם בפעולתו זאת". הוא לא יריחב עוז בנפשו לקנות כי הברון אלפונס די רומשילד, אחר אשר כבר בזבו את אוצרו לטובת האנציקלופדיא הפריזית, יהזור ויתן עוד אלף פרנק ל„כל חמדת ישראל". ועל כן לא יבקש מר גאלאמב כי אם שיהיה הברון למופת לשאר נדיבים. אבל באמת יש תקוה שגם הברון בכבודו ובעצמו יקום לעזרת גבורנו זה, אחרי כי לפי הנודע לנו שגה המחבר בחשבו שכבר נגשו אל המלאכה להדפיס בשפת צרפת את הכרך הראשון של האנציקלופדיא, וכנראה נשתקע הדבר לגמרי. ובכן יוכל הברון אלפונס די רומשילד לתת אותו האלף עצמו (אשר כבר נדב ולא יוכל לחזור בו, פן יהיה לבזו, אחר כי נדבתו נזכרה בפירוש במ"ע וואסחאד גליון 47 לשנת 1893, כעדותו של מר גאלאמב) למפעל הכביר הזה, אשר „פי שלשה ברוחו", וממנו יראו ובודאי כן יעשו גם יתר נדיבי עמנו, להתנדב איש כמחנת ידו; ובפרט כי שכרם אתם ופעולתם לפניכם, בהכתב תולדותיהם זכרון לדור אחרון בספר „כל חמדת ישראל" בשפתנו הקדושה וביחוד השפות החיות המתהלכות בארץ. כי אם לא יוכל המחבר להכניסם לפרקי „חכמי ישראל", יודעו בינה לעתים, „מנעימי זמירות" וכדומה, הנה בכל אופן יוכל לקבוע להם מקום נכבד בפרק „עמל ישראל" או „אדירי המסחר", ושם כבוד תפארתם יתנוסס לעולמי עד. ולא רק נדיבי עמנו הגדולים יוכלו לקנות להם שם עולם, כי רצה המחבר לזכות את כל ישראל והנהו מוכר אל-מות לכל בן ברית במחירי ששה ר"ב, בהבטיחו נאמנה, כי לכל קונה חמשת הכרכים יתן לשכנו „יד ושם בספרו למען ידע דור אחרון בניו יולדו לעמנו ולדתנו גם את שמות המשתתפים בבנין בית הבחירה הזה משכן העדות לכל חמדת ישראל". ומי האיש, אף העניי שבעיניים, לא יחפוץ לעשות עסק יקר כזה, לקנות לו אל-מות במחיר איוה שקלים נקלים? אין ספק כי ירבו הקונים האלפים ולרבות, ובקרוב יתנוסס בהדרו על שלהן כל איש ישראל הספר הגדול הזה, ספר הספרים, שהוא לפי עדות המחבר בעצמו „אוצר נחמד וסגולה מכל חמדת ישראל ומלא כל טוב". ואיך לא נשא אפוא כוס ישועות לכבוד מחולל ומוליד תקופה חדשה בספרותנו? יחי הארדיכל הנפלא בונה „בית הבחירה משכן העדות לכל חמדת ישראל!"

אחרי מחיאת כפים ארוכה קם שפן הסופר על רגליו ויאמר: רבותי! על דברי הנאום הקודם, חברנו הנכבד ריש קטיעא, אין להוסיף. חפץ אני רק להשיעם את גודל פעולת בעל „כל חמדת ישראל" גם מצד יחידותו. בנוהג שבעולם, בעבודת אנציקלופדיות כאלה ידים עסקניות רבות, הרבה חכמים גדולים ישתתפו יחד וכל אחד מהם יתעסק במקצוע שהוא מומחה בו ביותר. והמחבר שלנו העמים על שכמו לבדו את כל חמדת ישראל, הוא לבדו בונה את כל חרדי „בית הבחירה" והוא המנצח על המלאכה, ובכל עבודת-הענק הזאת לא יתערב זר. אין זאת כי מחברנו הגדול עשויו לבלי חת ואמיץ לבו בגבורים מאין כמוהו בכל העמים והלשונות. אמנם לא בשעה אחת קנה עולמה הוא יעיד על עצמו לאמר: „הקרבתני על מזבחתי (של הספר הגדול) תקופה תמימה ממבחר שנותי, לילה ויום, ברוב עמל ותלאה, עד אשר בלתי שחותי מרוב העבודה הכבדה הזאת להכין די חומר לבנות בית ישראל בכל יקר תפארת". אך גם תקופה תמימה של חיי איש אחד כמוה מאין לעומת עבודה גדולה ונוראה כזאת. ובכן הבו גודל לבונה הגדול היחיד בעולמו!

אחרי כן פתח בעל הבית, נחבי בן כספי, את פיו ויאמר: סלתו נא לי, רבותי, אם בכוס שמחתנו באתי למסוך טפה מרה. אין כל ספק שהספר הגדול הזה יצא כלול „בכל יקר תפארת" ובו תפארת ספרותנו. די לנו לקרוא את המודעה, הערוכה בטוב טעם ודעת וכחובה בשפה ברורה ונעימה, למען הבין שהמחבר מסוגל לעבודה גדולה כזאת ולכך נוצר. אבל לא אוכל לכבוש בקרבי רגשי עצבות בזכרי כי המחבר בעצמו, בענותו הגדולה, אולי לא ידפיס את תולדותיו בחוך שאר גדולי ישראל, ובכן יפקד בספר „האשכול לרבי פעלים בעמנו" מקום האחר והמיוחד בין רבי פעלים, ולו הן נאה באמת להזכר ראשונה בין „חכמי ישראל" ושנית בין „סופרי ישראל", ועוד גם „שלישית בין „מנעימי זמירות", בהיותו, נוסף על חכמתו, גם ש"צ בישראל ומחבר „מנצח בניגונות" „זמרת יח" ו„קול יהודה" בחכמת הזמרה.

— ברבו הזה כבר הקדמנו רפואה למכה — קרא בפנים מאירים צעיר גבה קומה ודק בשר, לוי תרנגול המכונה „לוייתן" — כי גלוי וידוע לפניכם, שאני עבדכם בן אמתכם ורעי היקר, נפתלי חשמיל המכונה „נחש עקלתון", נכונים אנו להוציא בקרוב מאסף ספרותי בשם „צפנת פענח".

אדמה שלא אפריו על המדה אם אומר, כי מאספנו „צפנת פענח“ אשר לא קם בישראל כמהו עוד מאסף, אף הוא יעמד לזרז אחרון כמו הספר „כל המדת ישראל“. וככן הננו נכונים לתת למר גאלאמב יד ושם בספרנו, ובמאמרו גדול, בשם „למי כל המדת ישראל“, יבאו פרטי תולדותיו עם תמונתו „למען ידע דור אחרון בנים וילדו לעמנו ולדתנו“. מי הוא הבונה „בית הבחירה“ הזה, „משכן העדות לכל המדת ישראל“.

הבשורה החדשה ע"ד המאסף „צפנת פענח“, שיצא לאור מאת „לוייתן“ ו„נחש עקלתון“, לקחה את לבי עד מאד. ומה גדלה פליאתי, כי מאסף חדש נכון לצאת, ואנכי, ברק בן צפור, לא ידעתי! את שני העורכים ידעתי אמנם היטב. כהותי בשנה שעברה בקרית-ספר היו עוד „בחורים“ ועתה שניהם כבר „חתנים“. ואשאל מאת החתן „לוייתן“ והחתן „נחש עקלתון“ להודיעני מי הם הלוקחים חלק ומשתתפים אתם בעבודת הקדש ומה טיבם של המאמרים הנכונים לבוא במאספם. ויען מר „לוייתן“ ויאמר: מאספנו יצא לאור על ידנו בכל תקופה ותקופה, ארבע פעמים בשנה. הספר הראשון יצא בתקופת תמוז הבאה. מה רב טוב צפון ב„צפנת פענח“ לא לנו להגיד לך. יהללהו זר ולא פיננו. אולם בלי גאווה יתרה נוכל להחליט בפה מלא כי בצאת הספר הראשון בקרוב לאור, אז כל קהל הקוראים יעידו ויגידו פה אחר, שהמאסף הזה אב למאספים הוא. לקדומים לפני ולבאים אחריו.

— הנה לרונמא — ענה ואמר העורך השני, מר „נחש עקלתון“ — אנכי ערכת בימים האלה מאמר גדול למאספנו בשם „בן יאיר“, והוא ביאור מספיק למאמרי הסופר משושן הבריה, מו"ל ועורך מכה"ע „עושה שלום“.

לדברים האלה השתומם לבי מאד ואשאל בתמהון: האמנם גם מאמרים במו"ע סתומים וחתומים ודרושים פרושים וכאורים מסדרש פליאה?

ויען נחש עקלתון: המיהתן זו תעיד עליך כמאה עדים שהנך קורא שמחי ואינך יורד, במחילת כבודך, לעומק הדברים. ולמען תוכח כי כן הוא, אראה לך דוגמא אחת קטנה, וממנה תקיש על השאר. הנה למשל בגליון מערב פסח, במאמר הראשי „ביעור חמץ“, פתח דבריו יאיר: „אך טוב לישראל כי לעתים קרובות יבדוק את החמץ לאור הנר לבערו מחורים וסדקים, וממילא אינו צריך לבדוק אותו לאור החמה — לבער מעשים נוראים הנעשים לעין השמש, לאור הלבנה — אשר לפניו יבא הקץ לאושר חיי משפחות, ולאור האבוקה — של הבדלות הרבה“. הטיבה ברצונך לפרש לי מדרש פליאה זה אם תוכל. אדרבה, הראני את כחך.

נחש עקלתון הוציא מחיקו את הגליון וישוחמו לפני, למען אוכל לראות בעיני „אותיות מחכימות“, ואנכי אחרי עיון רב הוכרתי להודות כי קצרה ידי למצוא פתרון הדברים, אף אם אבדוק אותם גם לאור החמה גם לאור הלבנה וגם לאור האבוקה. פני נחש עקלתון הבהיקו ויקרא בקול מנצח: כל חכמי קרית-ספר כבר נלאו למצוא פתרון הדברים הסתומים ולא יכלו: טמש כתב חרטומים! אבל אנכי תהלה לאל מצאתי את פתרון החידה. אנכי מעודי אותב לחדר ולזעזע את מחי בפתרון חידות, גם כל הדבר הקשה באכן עורא וכדומה יביאו אלי, ולכן יגעתי גם בפתרון מאמרי המו"ל, ויגעתי ומצאתי — תאמינן. עתה, כהוסד מאספנו „צפנת פענח“, החלטתי להדפיס בו מזמן לזמן, בשם הכולל „בן יאיר“, את ביאורי לכל הדבר הקשה במאמרי הסופר הוא, בין מה שכבר בא ובין מה שעתיד לבוא, לתועלת הרבים. ובספר הראשון יבוא הפרק הראשון, והוא ביאור למאמר הנ"ל, בשם הפרטי: „ביאור לביעור“.

— ולי נוסר ב„צפנת פענח“ החלק „בורא ניב שפתים“ — פנה אלי ואמר עלם בלי חתימת זקן — בחלק זה אשמיע בקהל רב כל החדושים הנפלאים בחברתנו „שפה ברורה“, שאני יושב ראש בה זה כמה שנים. בספר הראשון יבוא מאמרי „עפרון החתי“, והוא המצאה חדשה שנתחדשה על ידי בבית מדרשנו. הן כבר גלוי וידוע שכל האומר כי אך מרחיבו שפתנו אנתנו אינו אלא מועה; לא רק מרחיבים אנו כי אם גם מקצרים. אין אנו רוצים שיהיו בשפתנו שמות מרכיבים משתי מלים, כמו מורה-שעות וכדומה, והננו מקצרים אותם ומצמצמים הכונה במלה אחת, והכל עולה יפה. ובכן לא יאמר עוד בשפתנו „עט-עפרת“, כי כבר המציא אחד המחודשים להשתמש למושג זה במלה פשוטה אחת: „עפרון“, ועל יסוד זה הצעתי באספתנו האחרונה את השאלה: איך להביע בשפת עבר בקצור נמרץ: „עט-עפרת שנשבר עוקצו“. כל החברים לא מצאו ידיהם ורגליהם, ואני הוכחתי בדרשה ארוכה, על פי דריון וספנסר ורנן והובלק ויתר הפלוסופים והפילולוגים הגדולים, שטוב ויפה להשתמש במכבא „עפרון החתי“, אחר משא ומתן רב נתקבל החדוש

בחברתנו פה אחרת, לא רק להלכה, כי אם גם למעשה, ועתה אגלהו ב"צפנת פענח", כדי לזכות בו את כל ישראל.

עוד הרבה, מידד יקרה, שמעו אזני בנשף השקי זה דברים נאים ונפלאים בנוגע לספרותנו בכלל ותוכן עניני "צפנת פענח" בפרט, אשר לנפשך ינעם מאד לדעתם. אולם כמו להכעיסני נשבר עתה עוקצו של "עפרוני", וזה כלל גדול ואמת, שקשה לכתוב ב"עפרון החתי", ולכן אחשוך דברי האחרים לעת אחרת.

סוף דבר — הודה, מידד! לא אלמן ישראל, ודורנו אינו דור יחוס, כרוך השם!

אני שלך ברק בן צפור.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן.

י.

הרבה דיו נשפך והרבה פרוזות ריקות באו לעולם לרגלי השאלה הידועה, שנחכמנו בה סופרי העמים ימים רבים: אם "האנשים הגדולים" הם עושי ההסטוריא, או כי גם הם אינם אלא פרי החיים, ההולכים ומהפתחים מאליהם ועושים את עצמם ואת גדוליהם עמהם בכל דור. לפנים היה "האיש הגדול" המרכז הראשי לכל ספרי ההסטוריא. כל תקופה וכל תנועה גדולה היה לה "אלוה" מיוחד, בדמות איזה אדם גדול, שיצר אותה בחכמתו כרצונו, וכל ההיסטוריא כולה לא היתה אלא ספור מלחמותיהם של האלהים האדירים האלה איש באחיו. אחרי כן, כשהתחילו חוקרי דברי-הימים להכיר יותר במיב החברה האנושית והכחות הפועלים בה, נמצאו חכמים וסופרים שנטו לאורך גיסא יותר מדי והחליטו, כי אין האיש הפרטי, יהיה מי שיהיה, עושה שום רושם במהלך החיים ההיסטוריים, וכל מה שהאנשים הגדולים מחדשים בשעתם מוכרח היה להתחדש באותה שעה, ואם לא על ידי אלה היו החיים מוצאים שלוחים אחרים שיוציאו מן הכת אל הפועל אותה ברירה חדשה שהגיעה זמנה. ואחר שארכה מחלוקת זו שנים רבות, התחילו בדורנו חכמים שונים לבוא לידי הכרה¹, כי שתי אלו הדעות יחד אינן אלא הפרזה יתרה לצד זה או זה, והאמת מונחת באמצע: אי אפשר ליחס כל מהלך ההיסטוריא לחכמתם ורצונם של אנשים פרטיים בלבד, אבל אי אפשר להכחיש כמו כן, שהכת האושי של בחירי כל דור נעשה אף הוא שותף לתנאי החיים בוצירת פני החברה ושנוייהם מודור לדור. אין ספק אמנם, שאלו היה שמואל בדורו של יפתח, לא היתה מציאותו לבדה מספקת להקדים "דורו של שמואל"; אבל גם זה ודאי, שאלמלא היה שמואל בדורה היו פני הדור שונים הרבה מכפי שאנו מוצאים אותם עתה.

ואולם הכלל הזה, המתקבל על הלב בתור אמת מפשטת, אינו מספיק תמיד להצילנו משיגאה בהבנת פרטי המעשים, בבואנו להגביל ערכו של איזה איש גדול ומדת פעולתו על החיים, מה יש ליחס לכח מעשיו ומה היה נעשה גם בלעדו. הכחות הפועלים בחיי החברה מרוכבים כל כך ופעולותיהם קשורות וסבוכות יחד כל כך, עד שאי אפשר להציב גבולותיה של הפעולה האישית בדיוק; ומקום רחב מניחה כאן ההיסטוריא להשערות ודמיונות, לאיש ואיש כהלך-רוחו ומאוויו-לבו. אך ביהוד השעות מצויה ביחס לאותם האנשים הגדולים שמוזלם גרמם להם לחיות ולפעול בתקופה

¹ ביחוד נכבדות בעיני זה מוחשבותיו העמוקות של החוקר הצרפתי Tarde, אע"פ שלא זכו עוד להתפרסם מעבר לגבול צרפת במדה הראויה להן.

גדולה של מעבר, בעת שסכות שונות הביאו את החברה עד משבר, עמודי החיים ירופפו, בנינים עתיקים מתמוטטים ונופלים, וכני אדם רצים הנה והנה, נכוכים ואובדי עצות, ואינם יודעים איזהו דרך ישרה שיבירו להם בשביל לצאת מן המהפכה. בתקופה כזו חיוון רגיל הוא, שאנשים חשובים מאיזה צד נדחפים בכח המקרים לשורה הראשונה ונעשים שלא ברצונם, או גם שלא מדעתם, לכהות מניעים, למורי דרך, למתקני עולם, אע"פ שלא לכך נוצרו ואינם חשים כלל בנפשם לא את הכח ולא את הרצון לעשות גדולות. והאנשים האלה, בהיותם אח"כ לנחלת ההיסטוריא, קשה ביותר להוציא משפט צדק עליהם ועל ערך פעולתם. בדור ראשון אחריהם, תלמידיהם ומכבדיהם תולים בהם כל מה שלבם חפץ ומאפילים על צורתם האמתית בענן הגדות בדויות, עד שנעשים כעין מלאכי-אלהים, שירדו לעולם השפל בשביל להושיע לבני אדם בצר להם. ובזמן מאוחר, כשרוח החברה מתחילה עוד הפעם להתעורר ולהתנועע, לנסות מן הדרך הכבושה ולהרהר אחר אלו שכבשות, או יקומו סופרים חדשים, שבהם מתגשמת "הריאקציה" הזאת, — ומלאכי אלהים של העבר יהיו פתאם למלאכי חבלה. שכל מנמתם היתה רק להחריב את העולם, וכל תקלה וכל קלקלה מאתם יצאה. . . . הצד השונה שבשני אלה הוא, כי כהראשונים כן האחרונים לא יוכלו להשתחרר ממוראם ופחדם של הגדולים ההם, ואלו ואלו רואים בהם מלאכי ההיסטוריא. מלאכים טובים או רעים. רק אחר אשר גם ימי הריאקציה יעברו, וגם האהבה גם השנאה אל התקופה הזאת יהיו לזרא לדור יבא, אשר לא ימצא עוד ברוחו וחיוו הוא כל יחס ישר וכל קשר אמיץ עם אותם הימים, — רק אז אפשר שיבואו שופטי צדק וידונו דין-אמת את הגדולים האומללים האלה. ודין-אמת זה קשה להם אולי יותר מענות-הדין של בעלי הריאקציה. כי על פיו יודע הדבר, שלא היו כלל לא בנוי עולמות ולא מחויבים, כי אם בני אדם פשוטים, בעלי מעלות וחסרונות מצויים וכח מצומצם, שנודמו לחומם אצל בנין רעוע בשעת מופלתו, וטעו הרואים וחשבוה שבהם הם בגבורתם, כשמשון בשעתו, לפתו את עמודי התוך אשר הכית נשען עליהם וישו בכח ויפילוהו. . . .

אחד מאלו הגבורים המדומים, שמאה שנה נקרא שמו על תקופה כזו עם כל עליוותיה ותוצאותיה, היה רבי משה מנדלסזון, — זה האיש החביב והתמים, אשר מימיו לא הלך בגדולות, וגם לא היה מוכשר לגדולות, ואלו חי איזו דורות לפני זה באיטליא או בהולנד, היה שמו עתה ידוע ומכובד כתור אחד מחכמי ישראל שחבר ספרים מוחוכמים, כיש"ר מקנדיא או ר' מנשה בן-ישראל, ולא יותר. אבל זמנו ומקומו גרמו לו, שכלי כל כונה והשתדלות מצדו נעשה לאילן גדול שנתלו בו אנשי המעשה בתקופה הזאת, וכל המהפכה שהתחילה בימיו ונמשכה עוד ימים רבים אחר מותו — נקראה על שמו, אע"פ שבאמת היה חלקו בה לכל היותר כשיבא מכשורא. וכה היה "הרמבמ"ן, מתחלה — מלאך מושיע, משה השני (או השלישי), וכדומה מן התוארים שחלקו לו ביד רחבה; ואחרי כן — בהתעורר הריאקציה נגד פעולת הדורות ההם — שר לשדים, בוגד בעמו ועוכר ישראל; בעוד שבאמת לא היה לא זה ולא זה, כי אם נפש רכה וענוגה, מלאה דעת וטוב טעם, אך גם רפת-כה, בלי כל שאיפה וכשרון למעשים גדולים, לתקן העולם, להריסה ולבנין, וסימן יפה הוא לנג. בני הדור הזה, כי סוף סוף, אחר המון דברי הבאי משני הצדדים, זכינו עתה לספר חדש על תולדות דורו של מנדלסזון¹), הקובע גם לו, למנדלסזון עצמו, את מקומו הראוי לו בדברי ימינו, לפי ערכו האמת, ומצייר תכונת-נפשו ופעולותיו בצבעים נכונים, בדברים של טעם, ברוח שקטה של שופט צדק ובלשון נקיה מחרפות וקללות ופרוות צעקניות, שאין נפש בעלי-דעה סובלתן. . . . אות היא, כי כבר עברה השכלתנו דרך רחוקה כל כך מאותה "ההשכלה הברלינית", עד שיש בכחנו לשוות לנגדנו זאת האחרונה כחיוון היסטורי זר לנו, הדורש וסובל הארה אבייקטיבית, מבלי שיגרום זכרונו בלבנו התרגשות יתרה של אהבה או שנאה, המקלקלת שורת הדין, כמו שהיה הדבר נוהג בסופי הדור הקודם, שבין אם היו מומעריצי ההשכלה הזאת ובין ממחנגדיה, מרגישים היו בלבם את השפעתה עליהם — בהיות כל רכושם הרוחני מידה להם — ולא יכלו לצאת מנגולה ולהתכונן עליה מרחוק, מנקודה היסטורית כללית. ומן הטעם הזה רוצה הייתי, אלו היה הדבר ביבולתי, לעשות קריאתה של המחברת הזאת לחובה על כל שארית "משכיליני" מדור הקודם, כלומר, הללו שבתנ"ך עם ה"ביאור" התחילה השכלתם ובהשחרר² וההבוקר אור³ הגיעה עד מרום קצה, לאנשים כאלה, שעודם חיים בעולם ההשכלה הזאת ומוציאים מיתם הרוחנית

¹ דור תפוכות, מונוגרפיה מאת ד"ר ש. ברנפלד, מחברת ראשונה. הוצאת "חשיה".

² וארשא חרניז.

בה בעצמה או (אם מתלמידו "השחר" הם) בהתנגדותם אליה, מבלי להרגיש כלל, כמה התרחקה כבר השכלת העולם מהם וממושגיהם והיותיהם ודרכי וכוחיהם, כאשר לא ירגישו בכמו זה "הפלוסופים" בכתו-מדרשנו, המתוכחים עם הרלב"ג על דבר "השכל הפועל" — להם תחיה קריאת מחברת זו כקול מעולם אחר; ואולי יתעוררו ויבינו לכסוף, כי באו ימים חדשים והביאו "השכלה" חדשה עם כושרים וגמוסים חדשים . . .

מובן מאליו, שבה אין רצוני לאמור, כי נקיה היא המחברת הזאת מכל מגרעת וכי כל משפטיה צדקו יחדו. אדרבא, אלמלא באתי פה לכתוב עליה בקורת מפורטת, הייתי מוצא כמה פרטים שלפי דעתי יש להעיר עליהם. אבל בקורת-ספרים כזו אינה מאומנת, ועל כן אסתפק בשתים שלש הערות כלליות בלבד.

המחבר הנכבד נוהג לשלב בספרו את השקפותיו הדתיות והמוסריות בסגנון של הלכות פסקות והתוכות שאין להיהרר אחריהן, מבלי שיש אל לב, כי פעמים שדואיות שלו עדיין פסקות הם לאחרים ויש פנים לכאן ולכאן. אם, למשל, דעתו נוטה להשקפת שד"ל, כי הבסיס העיקרי לקיום הדת הוא תועלתה המוסרית (ע' 73 ובמק"א), בודאי רשאי הוא לאמר: כך דעתי נוטה; אבל כמה אני אם יתכן להגיד בה ח'לש שהדבר כן הוא, מבלי לסתור תחלה טענות המתנגדים להשקפה זו, שגברא רבא כסטוארט מילל הוא אחד מהם¹). — גם בנוגע לסגנון הספר בכלל, ידועה היא אמנם דרכו של המחבר, כי אוהב הוא להטעים מחשבותיו היטב ולהקל הבנתן על הקוראים, ואינו חושש אם כשביל זה יצאו הדברים ארוכים ורחבים במקום שאפשר היה לקצר; ורוב הקוראים בודאי יכירו לו טובה על זה; אבל כמדומה לי שלפעמים הוא מפריז מעט על המדה, בשנתו דבר אחד במקומות שונים (למשל ע' 53 וע' 70, ע' 62 וע' 126), מבלי שנראה בזה תועלת גלויה. — ועוד הערה אחת הנני מרשה לי להעיר את המחבר הנכבד, אע"פ שאינה נוגעת לעצם דברי הספר. "תוכן הענינים" הוא בודאי דבר נאה ומועיל לכל ספר, ואחד מהכמו ברישניא היה אומר, כי המלכות חייבת לענוש קשה את המוציאים ספרים בלי "תוכן" מפורט, מפני שגורמים צער ואכזר-ומן למבקשי דעת. אבל גם דבר נאה יתהפך למגונה אם יעבור את הגבול הנאות. ובמחברת הזאת עבר התוכן — הממלא כמה עמודים בראשיתה וחוזר וממלא עמודים שלמים בראש כל פרק — את הגבול במדה נפרזה ומעוררת תמהון, בהכניסו בין "עניני" הספר גם דברים שבאמת לא נבארו בו כלל, כי אם נזכרו כלאחר יד במלים אחרות, באופן שלפעמים כל "הענין" עצמו בגוף הספר אינו תופס מקום יותר מתוכנו (למשל, בראש פרק א'). והדבר הזה, אם מנפשי אשפוט, אינו מסוגל לחזק את הרושם הטוב שעושה הספר בכללו.

יח.

את "העתון" הלאומי שלנו היוצא בירושלים אין מנהגי לקרוא קריאה חסופה ושפחית תיכף לביאתו כדרך שקוראים שאר כה"ע; אלא ממתין אני עד ששעתי פנויה ורעתי צלולה, ואז אקראה בשומת-לב ובכבוד ראש. בתוך השיטין ובין השטין הנני מבקש עקבות "השכינה" הלאומית, השורה על פרי הארץ, ואעשה אזני כאפרכסת לשמוע, לפחות, הד דק מקולו של "הרוח הלאומי", השוכן בארץ בכל טהרתו. ויש לפעמים אשר אאמין כי יגעתי ומצאתי את מבוקשי; אבל יש גם אשר אמצא, אע"פ שלא יגעתי, את ההפך ממבוקשי, סימנים רעים מאד המביאים לידי "מחשבות זרות" . . . לפני איזו חרשים נראו לי סימני תחיה לאומית במאמרים שבאו במכ"ע החוה על דבר הזבל, ולא מנעתי את הבשורה הטובה גם כן הקוראים²). עתה הנה לפני (בגליון מן ד' ניסן) ספור מתורגם מצרפתית, העוסק גם הוא בענין לא נופל מן הזבל בריחה ונקיותו, אבל סימני תחיה אין בו כל עיקר; אדרבא . . . והנני מספר גם זאת באוני הקוראים כדי שישתתפו בצערי.

"כמקולקלים שבהם עשיתם" — זהו כלל גדול בדרך התדבקות הקולטורא של איזו אומה באומה אחרת שפלה ממנה, כל זמן שהיחס ביניהם הוא זה שקראתי במקום אחר "חקוי של התבטלות"³). האומה השפלה, בשעה שהרגישה בשפלותה לעמת רעותה הטובה ממנה, ו"ביראת הרוממות" המגיעה עד ל"התבטלות הישות", היא נושאה עיניה אל מעשיה של זו, בשביל ללמוד ממנה ארחות חיים. — עלולה היא להתפעל ראשונה ובוותר, לא מפרישותה של חברתה בדברים שהיא עצמה נוהגת בהם היתר; כי אם, להפך, ממנהגי חירות שהיא רואה בחברתה במקום שהיא

¹ J. St. Mill, Utility of Religion (Three Essays on Religion).

² "השכל" I ע' 387 — ³ "חקוי והתבוללות". על פרשת דרכים ע' 204—214.

עצמה היתה משתעבדת עד כה לחקים המגבילים חירותה. כי בזמן שאין האדם מכיר אלא „אטמוספירה“ מוסרית אחת, זו שממלאה את העולם החברתי שלו ומקיפה אותו מכל צדדיו, הרי היא כמו טבעית לו והוא נושא במשאה בנחת וברצון ואינו מרגיש כלל בלחץ שהיא לוחצת אותו, כמו שלא ירגיש במשאו האוויר הטבעי הרובץ על ראשו. אבל בהתפרץ פתאום אל תוך עולמו זרם של אוויר מוסרי חדש, מעולם אחר הגדול ורם בעיניו יותר משלו, אי אפשר שלא תחלש עו"ז אותה, „הטבעיות“ שנמצאה עד אז ביחסו לעולמו עם כל חקיו ומנהגיו, וממילא הוא מתחיל להרגיש בכובד המשא, ועיניו ולבו נמשכים מפני זה קודם כל אל צד החירות שבחיי העולם החדש, והוא מחקה חירות זו באות נפש, בקלות דעת, בלי הבחנה בין טוב ורע, כי אם רק על סמך מה ששם עושים כן, ומה שעושים שם בודאי כשר וישר הוא. . . . וכך אנו מוצאים כמעט תמיד, כי בהכנס קולטורא חדשה לאיזו ארץ או אומה חשכה, — „פלגא דאחרים“, שאין שום קולטורא נקיה ממנה, נכנס תחלה. ועל זאת מרבים להתאונן כל התיירים והאתנוגרפים המציירים את המצב המוסרי הנורא של אותן האומות השפלות, בארצות המזרח ואיי הים, שמוזן הרע הביאן בנגיעה עם הקולטורא המערבית.

ואולם אנו בני ישראל אין אנו צריכים לבקש הדבר בקצוי ארץ ואיים רחוקים, כי קרוב הוא אלינו מאד. רואים אנו את אחינו מבני העירות הקטנות, כשנתגלגלו לאיזו עיר גדולה של קולטורא, מיד פורקים מעליהם עול תורה ומוסר, כל אותה האטמוספירה הרוחנית שהיתה נשמת אפם לפניו, ובוה הם מאמינים שנכנסו לברית הקולטורא החדשה, אע"פ שאינם יודעים כלום מענייניה היותר עקריים; רואים אנו גם את אלה היושבים בעריהם, כשרוח קלה של קולטורא אירופית מתחלת לנשב במקומם, ראשית „השכלתם“ היא — פריצת הגדרים הישנים ופנית-עורף בקלות ראש להיסודות הרוחניים שעליהם היהדות קיימת מדור דור. וכל זה על הרוב לא מהכרה פנימית אחר בחינת הרברים בדעה מיושבת, כי אם רק מהתבטלות הישות של בני אדם יושבי חושך למראה עולם חדש גדול ונהדר, הנגלה לעיניהם פתאום. — והידידה הזאת של אומה בת תרבות עתיקה, שעמים רבים מתחממים עד היום לאור הקולטורא שלה, והיא עצמה נפשה כעפר לכל, מקבלת בהכנעה והתבטלות כל השפעה חיצונית וקולטת את הרע תחלה, כאותם הפראים שלא ראו מאורות מימינם, הירידה הזאת היא בודאי חיון מעציב מאד, שכל ישרי לב, אף משיאנים בני ברית, לא יוכלו לעבור עליו מבלי האנח קשה. . . .

כשאני לעצמי אמנם הנני חי באמונתי — שהצעתיה כפרשות במקום הנזכר — כי המצב הזה עתיד להשתנות לטוב בקרבנו, כי ברבות הימים תעבור ההתבטלות ממאליה והחקיו ילבש צורה של „התחרות“. ובכל זאת לא אבחד, כי האמונה הזאת לבדה אינה מספקת להרגיע את לבבי. קצרי-רוח אנו בדור הזה ואין בכחנו להסתפק עוד, כאבותינו הטובים, בנחמות של „לעתיד לבא“; רוצים אנו לראות בנחמה, למצוא גם בחיינו כהוה איזה ניצוץ של „עצמות לאומית“, אשר יעיד על אומתנו העתיקה, כי עוד לא הגיעה במפלגתה למדרגת השחורים באפריקה. שעליהם לעולם הקולטורא יורדה היא להם; כי עוד כח בה, כמלפנים, לקלוט קולטורא זרה ולתת לה פנים חדשות לפי רוחה, עד שלא יודע כי באה אל קרבה מן החוץ. . . . והניצוץ הזה, טבע הענין מחייב, שנבקשהו קודם כל בחיים החדשים הצומחים ועולים לעינינו בארץ ישראל. שם, במקום לידתה והתפתחותה של הקולטורא הלאומית שלנו — כך יש לנו רשות לחשוב — שם תהא „הישות“ הלאומית ניכרת בכל המעשים, וההשפעה מן החוץ לא תבוא שם בנכולנו אלא במדה הרצויה לרוחנו הלאומי; את הטוב יקבל אל קרבו ואת הרע לא יקבל.

ואם בלב מלא תקוה כזו אנו לוקחים בידינו פרי ספרות הארץ ומוציאים בו — את הזומה הצרפתית ערומה כמות שהיא, או אי אפשר שלא תעלה על לבנו שאלה קשה ומרה: הרוח הלאומי הזה, שאנו מתגדרים בו, הרי מימות משה ועד עתה שונא זמה הוא, ואין ספק שזו היא אחת מסגולותיו העצמיות. ומה היא איפוא הפריצת הזאת בלשוננו הלאומית, בכיית ארצנו הלאומית, במכ"ע לאומי שבלאומיים, — אם לא עוד הפעם „התבטלות הישות“ מפני רוח זר, צרפתי, שבא לארץ והטיל זרזומה כלבבות? והרי מכאן ראייה, שגם בארץ אבותינו עבדים אנחנו ברוח, ובשפלותנו בעיני עצמנו אנו מחקים גם פה את הרע, ואין רוחנו הלאומי יכול לעמוד בפני אויבו התקיפים ממנו. . . .

איני יודע מה היו שאר חובבי-ציון משיבים על שאלה כזו; ואפשר שהיו קוראים לה „חתירה עמוקה“ וגוערים בנוספה בשואל שלא כהלכה. . . . אבל אני מודה אני, שאם היה אדם בא

ושואלני כן — וביחוד, אם היה השואל אחד מן „הקנאים“ הירושלמיים שאותו מכ״ע עושה בהם מלחמה חמיד בשם ההשכלה והלאומיות — היתני כובש פני בקרקע ושותק.

אחד-העם.

„הידעתם הארץ?“

ב„השלה“ I חוברת ה' צד 481 יצא אחד-העם לבקר את הסדר אשר בחרתי לי כ„אוצר ספרות ארץ ישראל“ אשר החילותי להוציא לאור. בראשית דבריו הביא שני מקרים, האחד להראות את חסרון רגש האהבה לידעת הארץ, והשני לכאר את חסרון הספרים במדע הארץ. שני הדברים האלה צודקים ונאמנים. אולם אנכי אוכל להוכיח כי החסרון השני תלוי רק בהראשון. ולוא היה לבני עמנו חפץ וצורך במדע הארץ, אז כבר היה לנו די ספרים רבים במקצוע זה, מאשר כי מחבריהם יודעים כי אצל כל העמים והלשונות יחוברו ספרים רבים במקצוע זה, מאשר כי מחבריהם יודעים כי יש קהל של קוראים וקונים לספריהם. וכן אנו רואים בחוש, כי בקרב העם אשר יש לו יותר רגש ונטיה למדע ארץ ישראל, עם בריטניא, בו נמצא גם החלק היותר גדול מספרות ארץ ישראל. ולכן נכונה החלטתי כי לוא היה לבני עמנו החפץ לדעת ידיעה נאמנה ממדע הארץ, וממילא — גם קהל של קוראים, כי אז כבר היו לנו גם במקצוע הזה ספרות רצויה ומספקת לפי מוצגנו אנו. הנני אומר „ידיעה נאמנה וקהל של קוראים“, כי באמת יש לבני עמנו לא רק החפץ, כי אם גם נטיה טבעית לדעת את שלום הארץ ומצבה, והנטיה הזאת מורשה להם מדור דור, והוא באה בהכרח ע״פ השתלשלות קורותינו ודברי ימינו, כי איה עם בתבל אשר עוד מראשית ימי היותו תהיינה דתו, אמונתו, תולדותיו ודבריו ימיו, שלובות ואחוזות בארץ ישראל, כעם ישראל? — ואיפה איש בכל כדור הארץ אשר יעלה את ירושלים וארץ ישראל על שפתיו כהיהודי? — אך לעומת זה הנהו מיוחד גם כזה, כי הוא איננו מתאמץ לקרא ולדעת ידיעה נאמנה מטבעה ותכונתה של ארץ מדתו זאת, רק יפטור את טביעת נמיחו הטבעית בידועות צדדיות וקלושות אשר אין להן כל ערך מדעי. עינינו הרואות, כי כבוא יהודי א״י לאחת הערים אשר בארץ הצפון, יקפוחו בני העיר כקטן כגדול ויטרידוהו בשאלות של מה בכך על אדות הגדה או מסורה בדויה על דבר היהודים האדומים וכדומה. אבל לדעת ידיעה נאמנה מתכונת הארץ, הרריה, עמקיה, ימיה, הנהרותיה, נחליה ועוד אשר דברים כאלה לא יוכלו לדעת מפני ירושלמי עובר אורח, הדבר הזה לא יעלה על לבם.

ועתה הנני להוכיח ולאמת בראיות מוחשיות ומפורטות את אמנת משפטי. הנה אחד-העם עצמו אומר וחוזר ואומר, כי רק שלשת הספרים הנקובים בהודעתו, והם: כפתור ופרח, תבואות הארץ ומחקרי ארץ, הם הם כל הספרים שחוברו עד היום במדע ארץ ישראל. ורק דרך אנכי הזכיר גם את המאסף „ירושלמים“ שלי. והנה אם אמנם כי ה„ירושלמים“ איננו ספר למוד מסודר במדע הארץ, ככז כוללים ארבעה הכרכים, אשר יצאו ממנו עד היום לאור, מאמרים וחקירות בכל ענפי מדע הארץ: תכונתה וגבולותיה, קורות כל עיר ועיר מעריה, קדמוניותה, מנהגים ומסורות, מבתי מסע עתיקים ועוד ועוד. וכמעט אין לך ענף אחד מענפי מדע הארץ הרבים והשונים, אשר לא נאסף בו, והכל ברוח בקרת ע״פ ההתגלות והחקירות היותר חדשות. את הכרך הראשון ממנו הוצאתי לאור בשנת תרמ״ב, ומחשבתי תיחה להוציאו לאור בכל שנה או למצער פעם בשנתיים. בכז לא עלה בידי להו״ל עד היום רק ארבעה כרכים, אם כי יש לי מאמרים מועילים ונחוצים מוכנים בעד כרכים רבים. ומדוע? מפני מועט מספר קוניו, וכמעט לא יאומן אם יוספר, כי מספרי זה נפוצו בכל ארץ רוסיה רק עשרות אחדים. ולוא מספר הגון מחכמי ארץ המערב הלוקחים ספרי זה, כי אז לא עלה בידי להוציא לאור אף את ארבעת הכרכים האלה.

„מורה דרך בארץ ישראל.“ אחד-העם אומר כי אין לנו כל ספר מסודר במדע הארץ, ואם אחד-העם לא ידע את ספרי זה וערכו¹, מה יש לנו לבקש מהעם? בספרי זה ימצא כל איש ידיעה ברורה ממצב ארצה² ודברי ימיה בקיצור, והוא איננו נופל בתועלתו וערכו

¹ ידעתי, אך „מורה דרך“ לחוד וספרי למוד ומקרא לחוד. גם הסגנון וגם הסדר שונה הוא כזה מבאלו; וגם כעדעקער לא נועד אלא למסע בלבד, לא למקרא או לחלמוד.

אחד-העם.

לידיעת ארה"ק מה "בעדעקער" האשכנזי (מלבד מה שתאחרון מקיף גם את כל ארץ סוריא ומעומר במפות ותכניות), ולבני עמנו עוד עולה הוא עליו, כי הוא נכתב לפי רוחנו אנו, כי הוא מבאר בקצרה אבל כפרטיות את קורות היהודים בכל עיר ועיר מערי ארה"ק, ומאסף את כל המסורות ומצרפן ומלבנן בכור הבקרת. — את הספר הזה חברתי בשנת תרנ"א, גם אחרי רואי כי לא היה לי כל שכר לעמלי הרב בספרות ארץ ישראל, וגם הדרתי לכרכו בכריכה יפה למען ישוה גם בחצונותו להבעדעקער האשכנזי. ואחדים מטובי חובבי ציון, אשר עלו אז לארה"ק, האיצו בי לבלות את מעשי וינבאו לו עתידות טובות ממנו. ובדמיוני חזיתי שיירות רבות מכני עמנו עוברים בחוצות ירושלים ו"מורה דרכם" בידיהם; רואים, מתבוננים ומתוכחים על כל שריד וזכרון מזכרונותינו; ואנכי מחבר מיד אחריו את חלקו השני על סוריא ועוד ספרים מועילים ונחוצים במדע הארץ. אך כל זה היה רק דמיון. ומספר רב ממנו אם כי לא הדפסתי כמות גדולה, מונחים עד היום בבתי מספר הספרים בווארשא ואדעסא. האמנם כי מיד אחרי צאת ספרי זה לאור, נסגרו שערי ארה"ק לפני אחינו בני ר"פ, ולרגלי הדבר הזה החל רוח אחר לנשב במחנה העברים. אך מה בכך? גם אלה מאחינו אשר לא יחשבו לעלות לארה"ק, גם הם יזכירו שבע ביום את ארץ ישראל וירושלם, וגם עליהם מוטל חוב קרוש לדעת את תכונתה ומטבעה של ארץ אבותינו. האם מאשר כי קראתי שמו "מורה דרך", הורע ערכו ותועלתו? — ולוא מהרו אחינו לקנותו בהמחיר המוצער (1 ר"כ מזכורך) אשר היה קצוב עליו גם אז, בטח כבר הייתי מוציא הוצאה שניה או שלישית ממנו בחוספות ותקונים ובלוית מפות ותכניות.

"דרך פאלעסטינא". בראיתי כי אין שכר לעמלי בשפתנו הקדושה, ובידעי כי יש קהל גדול מבני עמנו המכינים רק לשון יהודית המדוברת, תרגמתי את ספרי "מורה דרך" להשפה הזאת (בעיובת כל הדברים הנוגעים לנוסעים), ובו הוספתי תמונות אחדות פתוחי עין מהמקומות היותר יפים ומרהיבי עין בארה"ק, וגם מקח זול קצבתי עליו (60 קאפ' חפשי). חשבתי כי הספר הזה, אשר כקטן כגדול כאשה כאיש יבינהו יתפשט מהר בין אחינו אשר ברו"פ, גאליציא, ואמיריקא, ועל ידו תרבה ידיעת ארה"ק בין בני עמנו, וגם שכר יהיה לפעלי, כי מדוע יגרע גורלו מהתחיות של שרה בת טובים, ספרי שמ"ר ועוד, אשר ימכרו לאלפים? — אך גם הפעם נשארה תקותי מעל.

ובכ"ז לא אמרתי גואש לעבודתי בהרחבת ספרות ארה"ק, ובעצמי בקרתי את מעשי ואמרתי אולי המקח אשר קצבתי על ה"ירושלים" (המזכר לרגלי המספר הקטן אשר הנני מדפיס ממנו) גדול הוא לעומת מצב אחינו. ולכן אמרתי להו"ל מלבד ה"ירושלים" — אשר הנהו מוקדש למאמרו מחקר במדע ארה"ק — גם **"לוח ארץ ישראל"** שמושי וספרותי עם תמונות וציורים ולהדפיסו בכמות רבה למען אוכל למכר אותו בזול (50 קאפ' חפשי). וגם מהלוח יוכל כל איש, כמשך שנים אחדות, להשיג ידיעה שטחית בכל מקצעות מדע ארה"ק, כי מלבד המאמרים על אדות מצבה ומצב עבודת האדמה והחרשת, בתי הספר והחסד, ספרות מדויקת ועוד, יבא בו שנת שנה מאמר או מאמרים על אדות תכנית אחד מחלקי הארץ, ערוך בדרך ספור בסגנון קל, למען הפיץ על ידו את מדע הארץ ורעיון הישוב, כמו: "ארחות נערים ליריחו, הירדן וים המלח" (תרנ"ו) "מסביב לעיר" (תרנ"ז).

והפעם נפתיתי להאמין, וכל מביני דבר חשבו ממני, כי הלוח יתפשט בכל תפוצות ישראל, כי מה הוא סך חמישים קאפ' לעומת לוח שמושי וספרותי הבא מירושלם, עם תמונות וציורים מרהיבי עין? אך לא ולא. גם הלוח במחירו הקטן, עם כל שעשועיו ותמונותיו היפות, רפה-כה היה להמם את הקרה הנורא הנגדל בלבות בני עמנו בנוגע למדע הארץ. ובעוד אשר בעיר קדשנו ירושלים ת"ו נמכרו ע"י מוכרי הספרים יותר משבעים עקומפליים מהלוח, וגם ביתר ערי ארה"ק ובושבותיה נמכר מספר הגון ממנו, נמכרו בערי רוסיא הגדולות, המלאות חובבי הישוב וחובבי ארה"ק פשוטים, רק עקומפליים אחרים. ולולא השתדלות אחרים מטובי החובבים להביאהו לבתי מודיעים ומכירות, כי אז כבר כשל כח סכלי ולא יכלתי להוציאו לאור עוד. ועתה היוכל עוד איש לשון בהתלשתי, כי רזון ספרות ארה"ק תלוי רק בחסרון הרגש וחפץ הידיעה? ובעוד שאחד-העם וכל חובבי ציון עמו מצטערים ומחפלאים על מעוט הספרים במקצוע הזה בספרותנו, הנה יותר יש לנו להתפלא על מספר הספרים שחוברו בה.

והנה הדברים האלה דים לסתור את טענותי נגדי: מדוע החילוית בהוצאת הספר "כפחור

ופרח" אשר חלק גדול ממנו כולל הלכות א"י, ולא שמתי לבי לחבר או להוציא לאור ספר מסודר במדע ארה"ק? — א) כי מהספרים אשר חברתי בעצמי במדע ארה"ק נכוניתי כחמי חמין. לכן אמרתי להו"ל בעת ספר הכולל מחקר¹ והלכה כאחד, אשר עליו ימצאו לי חותמים גם מהתורנים וגם מהחוקרים, ובארה"ק לבד נמצאו לי כבר חותמים במספר חגון. ועוד זאת, כי הספר הזה, אשר יתפשט בין הרבנים ותופשי התורה, ילחיק את זיק אהבת מדע הארץ בלבבותם, והמה, בהיותם ראשי העם מוריו ומדריכיו, יתאמצו במח האציל מרוחם על העם כלו, למען יתעורר גם הוא לדעת ידיעה נאמנה מטבע ותכונת ארץ אבותינו ודברי ימיה, לבלי יוכלו שונאינו להתלוצץ עלינו ולאמר: הידעתם הארץ? ב) בהודעה של "אוצר ספרות ארץ ישראל" הודעתי מפורש, כי ע"י המפעל החדש הזה לא אחרל מלהו"ל את ה"ירושלים" ו"לוח ארץ ישראל". והשם אשר קראתי למפעל החדש הזה, הלא יורה, כי האוצר נוצר לאצור בקרבו רק את הספרים העתיקים אשר חוברו במדע ארה"ק, הרושים הוצאה חדשה מוגהת, מתוקנת ומשוכללת (כאשר כן עשו כבר האנגלים, האשכנזים וגם הרוסים). ואקוה כי כל חובב ארץ אבותינו וספרותה יודה לי בעד מפעלי זה וישתדל להפיץ את הספרים, למען אוכל להפיק את זממי.

ובכ"ז שמתי את דברי אחד-העם על לוח לבי, ומיד כאשר אראה כי כבר יש לנו קהל של קוראים, לא אמנע מלחבר ולהו"ל ספרים מסודרים ללמוד מדע הארץ.

אברהם משה לונץ.

ירושלים.

כלי-זין חדשים.

כנסת-ישראל במטרופולין של אוסטריא נתונה עתה בצרה גדולה. מלחמה לה מפנים ומאחור: נגד האנטיסמיטים מעבר מזה, ונגד הציוניים מעבר מזה. ובמכותה הגדולה התחילה להשתמש בכלי-זין חדשים לגמרי. בחוץ הכו הצוררים את הבורחים היהודים בפרור ליאופולד-שטרט מכה רבה — ומה עושים יהודי ווין? הם קוראים, בתור רפואה למכה, את הפרופסור לצרום ואשתו הגיורת לווין, על מנת שידרשו דרשות בתעודת ישראל¹ ו"אחדות המין האנושי" ועיזו "קדשו שם ישראל כרבים" (לשון אחד המדברים במשחה-לצרום). האון זה נצחון גדול? העם הגדול, ש"תעודתו להיות לאור גויים", צריך לעדותה של נהידא רות לצרום! ובפנים מתרחבת התנועה הלאומית, שמי יודע כמה "סכנות" כרוכות בעקבה. הציוניים חותרים חתירה תחת הכסאות השונים, שבעלי-היכלת בקהלת ווין יושבים עליהם; הציוניים יורדים אל העם ומשיבים לב בנים אל אבותם. הסכנה גדולה — ומה עושים יהודי-ווין? הם שולחים את רבם להלחם באויבתם. והרב הראשי בווין חוגר את מתניו והולך למלחמה נגד הציוניים המסוכנים. וכל-זין חדשים בידו: פסוקים — הרבה פסוקים מתורה, נביאים וכתובים. שאלת-היהודים היתה בידו הרב לשאלה של אסור-והיתר. ה"לאומיות" אסורה עלינו מדאורייתא, גם מדרבנן אין לה שום צד היתר. ואמנם, הפה שאוסר עתה הוא הפה שהתיר לפני ימים לא-כבירים. כאשר שלח הר"ר תיאודור הירצל בשנה שעברה את עלי ההגה"ה מספרו "מדינת היהודים" לר"ר גידמן ע"מ שוידעוהו, אם מסכים הוא לדבריו או לא, אז ענתה זה הרב גידמן בעצמו: "על דברך אין לי לערער מאומה" (כפי הודעת ד"ר הירצל במ"ע "עסטרוויכישע וואכענשיפט"). וכל"ס גם אז גלוים וידועים היו לו כל הפסוקים האלה. אבל אין מקשין על מעשה שהיה.

די לנו, שד"ר גידמן ראה פתאום חובה לעצמו לבטל את "היהדות הלאומית". וכלצד הוא

¹ על אדות ערך הספר הזה בחלקו המדעי די לנו להזכיר, כי החכם החוקר ד"ר צונץ כנה אותו בשם ה"טופוגראף מערי ארץ-ישראל היותר מוהולל". וגם הגיאוגראף המפורסם קארל ריטר כתב: "כי אם יתורגם הספר הזה לאחת משפות אירופה, אז תדע אירופה את ערכו הרב במדע ארץ ישראל". וב"ה כי כבר גמרתו את חלקו הראשון ובעוד ימים מספר יצא לאור (כליות חמונת הבית השני). ותחלק השני כמננו, בליות חמונות המטבעות העתיקות שלנו, יצא לאור בראשית שנת תרנ"ח.

מבטלה? הוא כותב מחברת בת מ"ז עמודים¹⁾ ובה הוא מגלה לארץ ולדרים עליה את כל האותות והמופתים, שבקש ומצא בספרי קדש וחול, נגד „היהדות-הלאומית“. ממילא מובן, שהדברים האלה היו עושים רושם יותר גדול, לו לא היינו רגילים זה איוו עשרות שנים לשמוע אותם הדברים בעצמם מדי שבת בשבתו מפי המטיפים הגדולים והקטנים בכל ארצות פורינו. אבל בזה אין אנו דנים. העיקר הוא, שכל הראיות והמופתים האלה אינם מוכיחים מאומה ואינם סותרים מאומה. ואם באמת אי-אפשר היה להרב הראשי מווינן למצוא ראיות יותר חזקות להתנגדותו, אז הרשות בידינו להחליט, שהקטגוריא שלו נעשתה סגוריא ל„היהדות-הלאומית“.

ד"ר גירמן לוחם נגד הלאומיות בשלשה מיני כלי-זין. בראשונה הוא הולך ומונה פסוקים שונים, המוכיחים, שישראל בעקרו לא היה מעולם עם-מדיני, החי על הרבה כ"א כנסיה דתית (ע' 9—12) — ומכאן ראייה שגם עתה יכול ומוכרח הוא להיות רק כנסיה דתית ולא יותר; בשניה מצא ד"ר גירמן, ש„מאורי הגולה היותר גדולים“: פילון, הרמב"ם ובן-מנחם התבוללו (ע' 37) — ומכאן ראייה, שגם אנו היום מהויבים להתבולל, כי הלא „אי-אפשר להתנגד למעשים, שעשו מנהיגינו הגדולים“ (שם); ובשלישית נתברר לו, ששכות היסטוריות מתנגדות לתנועה הלאומית: לעם ישראל יש „תעודה“ מיוחדת — זאת היא גזרה שאין להרהר אחריה! — והתעודה הזאת היתה ותהיה תמיד, להביא „אחדות-האנושיות“ (ע' 40) — ומכאן ראייה, שאין אנו רשאים לשכון לבדד ולחיות חיים לאומיים; ונוסף ע"ז: ד"ר גירמן יודע ברור, ש„מעולם לא יצאה ממקום גדול הקריאה לכלל-ישראל, שישונו לחרותם הלאומית“ (ע' 41) — ומכאן ראייה, שגם אנו היום איננו רשאים לקרוא קריאה כזאת. „מדוע נשנה היום את אופן-חינו? מדוע לא יהיו היהודים הגרמנים, כאשר עד עתה, גרמנים, היהודים הצרפתים — צרפתים, וכן הלאה? (ע' 42). שנתת-ישראל וצרות-הגלות וכל הלחץ והדחק, המדכאים לארץ חיינו — כל אלה הם בעיני ד"ר גירמן דברים שדו כה בכך. „היהדות נצחה עד עתה על כל המכשולים, וגם עתה יש לה די-כח לנצח גם על המכשולים בוסן הזה“ (שם). והענינים המגורשים מארצם, המבקשים פרנסה ומעמד? „היהודים העניים, שלעזרם קמה התנועה הלאומית, הם דוקא היותר חזקים והם בודאי אינם צריכים לעזרה זאת, לו גם היתה אפשרית“ (שם). ובנוגע למענה הידועה, שהעמים אינם הפצים כלל להתבולל אתנו — מי ישים לבו למה שהעמים הפצים? „לו היינו שואלים את האחרים בעצה, כי אז זה כבר תרלנו להיות יהודים“ (שם).

נקל לראות, כי כל הטענות האלה נשענות על נקודה יסודית, המתנגדת לגמרי לנקודת-המצב של בני-אדם מהיום. אנו רגילים להוציא משפט על תנועות מדיניות ושאיפות חברתיות רק עפ"י צרכי הזמן והמקום ועפ"י טבע הענין, שאנו דנים עליו. במופתים אחרים אין אנו רשאים ואין אנו יכולים להשתמש. מנקודת-המצב שלנו אי אפשר לנו איפא לבא בדברים עם ד"ר גירמן. טענות תיאולוגיות וספרותיות אינן מוכיחות מאומה בענינים מדיניים וחברתיים, וענין כזה הלא היא בעקרה התנועה הציונית. מי לא ימלא פיו שחוק באירופא, אם ישמע עדי"ם שאיזה מלומד מושלמנו לוחם נגד היונים, בהוכיחו עפ"י מקומות רבים בהומירוס, שאין שום יחס בין קריסה ובין היונים? וכמעשה הזה הלא עושה ד"ר גירמן. הוא משתמש איפא למלחמתו בכלי-זין, שאינם מסוגלים לגמרי למלחמה זו. לא פסוקים מוכיעים בענינים כאלה את חכך, גם לא שמות אנשים גדולים כהרמב"ם, בן-מנחם וכדומה — כ"א רק הצורך הזמני, שהוא הלא המניע היסודי בחיי החברה; הנסיון ההיסטורי שאנו נשענים עליו; והנטייה הטבעית, המתרגשת לעמים ידועת כמו מאליה בלבות בני אדם. לו היינו נוקקים לשנות ולשלוש רק המעשים שעשו הדורות הקודמים או „המאורות הגדולים“, שאנו נשבעים לרגלם; לו היינו מתרחקים בכונה מכל מעשה ופעולה, גם אם יש לנו בהם צורך, רק מפני שלא קדמו בזה אדם — כי אז לא היה אפשר לשום צבור להתפתח ומוכרחים היינו למחוק את המלה „התקדמות“ מספר-המלים שלנו. האם לא ידע ד"ר גירמן מה טיבה של ההתפתחות ההיסטורית? כמה פעמים נשתנו הערכים ויסודות-החיים בחיי עם ישראל בעצמו! כמה גדול המרחק בין היהדות הנבואית והיהדות התלמודית, ובין התלמודית ואותה של ימי הרמב"ם; וכמה גדול השנו בין היהדות של הרמב"ם ואותה של

¹⁾ National-Judenthum. Von Dr. M. Gudemann, Oberrabbiner in Wien. Leipzig und Wien 1897.

הרמ"א, ובין היהדות של הרמ"א והיהדות של הר"ר משה גירמן? הלא הדבר הוא פשוט מאד: מה שלא היה טוב ויפה לאבותינו באיזו תקופה, יכול להיות טוב לנו עתה; ומה שלא מפני איזו סבות היה רחוק מגדר האפשרות, יכול להיות לנו עתה דבר ממשי, שאנו קרובים להתגשמותו מאד מאד. הלא הר"ר גירמן בקי בפסוקים וזכר בודאי את דברי ישעיה: "אל תזכרו ראשונות וקרמוניות אל תתבוננו. הנני עושה חדשה עתה תצמח — הלא תדעוה" . . .

אבל ננסה רגע קטן לשפוט עפ"י גקורת-מצבו של ד"ר גירמן. נניח שפסוקי תנ"ך יכולים להיות הלכות קבועות לדורות כחיים המדיניים והחברתיים של ישראל. נניח שאין אנו רשאים ואין אנו יכולים לשנות אף מעט מהמטבע שטבעו מאורותינו הגדולים בדורות שעברו — האם באמת קשה כ"כ למצוא פסוקים אחרים, המוכיחים את ההיפך ממה שחפץ להוכיח ד"ר גירמן? הנה מעט מהרבה. באותו מקום שמצא גירמן את המקרא: "ואתנך לאור גוים" — נאמר: "ואתנך לברית עם" (ישעיה מ"ג). ובמקומות אחרים נאמר ע"ד לאומיות ישראל: "אני ה' אלהיכם. אשר הבדלתי אתכם מן העמים" (ויקרא כ'); "עם לבדד ישכון, ובגוים לא יתחשב" (במדבר כ"ג); "בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" (דברים ל"ב); "ד' בדד ונחנו" (שם ל"ב). וע"ד התחיה הלאומית של ישראל אנו קוראים במקומות הרבה: "אל תירא כי אתך אני, מוזרח אביא זרעך וממערב אקבצך" (ישעיה מ"ג); "גאום ד' מקבץ נדחי ישראל, עוד אקבץ עליו לנקבציו" (שם נ"ו); "ובנו חרבות עולם שוממות ראשונים יקוממו, וחדשו ערי חורב שוממות דור ודור" (שם ס"א); "לא יאמר לך עוד עוובה ולא רצך לא יאמר עוד שממה" (שם ס"ב); "הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתיים מירכתי ארץ" (ירמיה ל"א); "ושבו בנים לגבולם" (שם) — ולאחרונה דברי יחזקאל, שנראים כאלו נכתבו כתשובה על מחברתו של ד"ר גירמן: "אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות. . . חי אני גאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה. . . אמלוך עליכם. והוצאתי אתכם מן העמים, וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם ביד חזקה וכוזוע נשחיה ובחמה שפוכה" (יחזקאל כ').

האמנם אין יחזקאל מדבר פה כאחד הציוניים הנלהבים?

והמופת השני, ד"ר גירמן מצא, ש"המאורות הגדולים": פילון, הרמב"ם ובן-מנחם, התכוללו (ע' 37). אבל האם א"א למצוא בדברי ימינו מאורות גדולים אחרים, שהתחיה הלאומית היתה משאת נפשם? ד"ר גירמן יודע כמוני את הלוחם הלאומי רבי עקיבא וכ"ד אלף תלמידיו, את המשורר הלאומי יהודה הלוי ותשוקתו העמוקה לציון, את מנשה בן ישראל והתלהבותו לתחיה מדינית (בס' חשועת ישראל) — והוא בעצמו מורה "שא"א להתנגד למעשים שעשו מנהיגיו הגדולים" (שם). ומאין באה לו הידיעה, ש"מעולם לא יצאה ממקום גדול הקריאה לכלל ישראל, לשוב לחרותם המדינית"? אדרבא, בכל ימי גלותנו הארוכה לא פסקה הקריאה הזאת. הלאומיים הנלהבים שהזכרתי קראו לתחיה לאומית, יהודה החסיד ותלמידיו קראו לתחיה לאומית; את הקריאה הזאת אנו מוצאים בכל ספרות הקבלה, בכל התנועות המשיחיות כמאה ה"ז והי"ח, בכל התנועה החסידית בתחלת המאה האחרונה; את הקריאה הזאת שמענו לפני איזו עשרות שנים מפי רבנים כרצ"ה קאלישר מטשורין ור"א גוטמכר מגרודיניץ ומפי פילוסופים כמשה העם, ואת הקריאה הזאת שמענו גם כל אירופא כמאה האחרונה מפי נפוליון הראשון, מפי ביקונספולד ומפי הצרפתי להרן.

אבל עוד טענה חשובה ונמרצה בבית גניזו של הר"ר גירמן: התעודה שלנו, תקות ישראל אינה רק תקותנו לעצמנו — כה הוא מוכיח מדברי הנביאים ומתפלותינו השונות — כ"א תקות כל האנושיות; מטרת חיינו הצבויים היא רק: אחדות כל האנושיות (ע' 40). הננו חיים כדי לבטל לאט לאט את הגבולות הלאומיים והחומות המבדילות בין עם ועם — כך עלה במחשבה לפני משיפנו בכל מקום שהם. אבל אם הדבר כן, אם עלינו לאחד את האנושיות, איך יכולים אנו להיות "אשכנזים באשכנז וצרפתים בצרפת"? אם אפשר לנו, למרות התעודה שלנו, להיות אשכנזים לאומיים, מדוע לא נהיה יהודים לאומיים, מה שהוא בכל אופן יותר טבעי ויותר קרוב למיתתנו הפנימית? או היחשוב ד"ר גירמן, שע"כ אנו מכינים אחדות האנושיות אם הננו במחוז אחד משיכים לאומיים ובמחוז הקרוב אשכנזים לאומיים, אם הננו בספט מדיארים נלהבים ובאגרום קרואשים נאמנים, האוכלים את המדיארים בכל פה?

אבל ע"ד הענין הזה אי"א לדבר כלאחר-יד ובדרך אגב. די לנו, ש"ד"ר גירמן וכלי-זינו

החדשים לא בטלו עדיין את "היהדות-הלאומית"; היא חיה וקומה ומלאה תקוות כמקדם והיא רואה את תעודתה האחת והמיוחדת רק בחרות גמורה ומוחלטת. חרות שיש בה חיים עצמיים, חיים שלמים ומאושרים.

רק לחיים כאלה אנו שואפים. וזאת היא תעודתנו שאנו נושאים אליה את נפשנו.

ד"ר מרדכי עהרנפרייז.

שפינוזה ע"ד עתידות ישראל.

הלאומיים והציוניים שלנו זרזים המה מאוד בהעתקת דברי "חסידיו אומות העולם" העוסקים בלאומיות ישראל והמאמינים בתחיתו לעתיד לבוא, ומחזיקים להם טובת על ה"חסד של אמת" שעושים עם "המת" הגדול הזה. ולא עוד אלא שחביב עליהם, על המעתיקים, פתגם אחד משלהם יותר מאלף משלנו, אל נכון מפני שעדותם בזה יותר כשרה היא, כאשר אינם "נוגעים בעדות".

חסד של אמת כזה עשה עמנו עוד "שלישי" אחד, שאינו לא משלהם ולא משלנו: שפינוזה, אותו "ישראל שחמא", אשר בכל מקום שהוא בא לדבר על ישראל ורתו הוא מניע את גלגל התולדה אלפים שנה אחורנית, מדלג על ההתפתחות הגדולה והארוכה שעברה היהדות במשך הגולה ואינו רואה אלא את "הפרושים" העושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפחם (כך, עד"מ, מכנה שפינוזה את הרמב"ם: "אחד מרבני הפרושים").

וזאת, כלומר, דרכו הורה של שפינוזה בהשקפתו על ישראל ותולדותיה, צריכים אנו לזכור בקראנו את דבריו על אדות עתידות היהודים, אשר לפי ידיעתי, לא תורגמו עדיין עברית (ש. רובין, אמנם, תרגם שלשת הפרקים הראשונים של ה"מאמר דתי-מדיני" אולם מפני התנגדותו של שד"ל לא גמר את מלאכתו ולא הוציאה לאור). כי לא על עם היהודים כמו שהוא עתה — אשר אחרי עבודה הסטורית ארוכה זכה לסגולות חדשות המסגלות אותו לקיום מדיני בפני עצמו אולי במדה מרובה מאשר לפני אלפים שנה — ידבר שפינוזה, כי אם רוח עתיקות נושבת בכל דבריו, וישראל החדש, אשר יבא עליו שפינוזה, אינו אלא "ישראל סבא", אשר ברמיזתו של שפינוזה עודנו עומד על עמדו ואינו מתנועע הלאה עם מהלך התולדה, אך מתחבא הוא בקליפתו ומחכה על "שעת הכושר" להתנער מעפרו ולהתקומם לתחיה בצורתו הישנה כמאז מקדם.

ואלה המה דבריו:

(שפינוזה מדבר שם על דבר "בחירת היהודים" לעם סגולה ובא לידי מוסקא, שבחירת היהודים לא היתה נוגעת בשום אופן לאיזה מעלה רוחנית, אלא למכות גשמיות, שהשפיע להם אלהים, כל הימים אשר ישבו על אדמתם, במדה מרובה מאשר לכל העמים; בעוד שבנוגע למעלות וסגולות רוחניות ומוסריות, לא היתה להם לישראל שום חשיבה בעולם.)

"כימינו אלה איפוא, אין להם ליהודים שום סגולה מיוחדת, אשר יכולים היו להתפאר בה על העמים האחרים. בנוגע אמנם להחזיון התולדי, שהיהודים קימים המה על פני האדמה, למרות הגלות הארוכה והספור הגדול, גם כבלי מדינה מיוחדת, אין לנו להתפלא כלל על המראה, בשומנו אל לב, שהיהודים פרישו את עצמם מכל העמים באופן כזה, אשר בהכרח עורר עליהם את משממת כל העמים; והפרישה הזאת לא צמצמה את עצמה במנהגים חיצוניים, אשר גם המה כשהם לעצמם מתנגדים היו למנהגי העמים מן הקצה אל הקצה, אלא גם באות-גופני, באות ברית מילה, אשר היו מדרקקים בה בזוהירות יתירה. וכבר הורה הנסיון כי כן הוא, כי אך שנאת העמים היא היא המקימת את ישראל: בגזר מלך ספרד גזרה על ישראל ואנס אותם להמיר את דתם או ללכת בגולה, קבלו עליהם יהודים רבים את דת האפיוורים. ובהיות שנתנו להם להמומרים האלה כל זכות הארץ כספרדים גמורים, עד שראוים היו לעלות לגדולה בכל משמרות-כבוד אשר לתמינה, לא ארכו הימים והיהודים האלה התכוללו בהספרדים באופן כזה, אשר לא נשאר שום זכר ושארית למקורם הראשון. ההפך מזה רואים אנחנו בפורטוגל, גם מלכה אנס את היהודים לקבל על עצמם דת-המדינה; האנוסים האלה נשארו, גם אחרי אשר המירו את דתם, נבדלים ונפרשים מעם הארץ כמו שהיו: הדבר פשוט הוא מאד — מפני שלא נתנה להם הזכות, לכהן במשמרות המדינה.

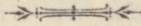
"אות ברית מילה הוא, לפי דעתי, בנדון זה גורם כל כך נכבד, עד שנוטה אני להאמין,

שהוא לבדו די הוא לקים את האומה הזאת לנצח; ולא עוד אלא שקרוב הדבר בעיני מאד, שהיהודים, אם אך עקרי דתם לא יתישו את כחם, בבוא שעה מוכשרה לכך — הלא העניינים והמקרים האנושיים עלולים הם תמיד להתחלף ולהשתנות — יכווננו מחדש את מדינתם מקדם, ואלהים ישוב לבחור בהם שנית". (מאמר דתי-מדיני, סוף פרק ג').

יואל, בהערותיו להמאמר הנ"ל, מעיר, ששפינוזה כתב את הדברים האלה תחת השפעת התנועה המשיחית של שבתי צבי, אשר גברה בימים ההם. התנועה הזאת והתקוה הגדולה, אשר חיתה בימים ההם את רוח ישראל בגולה, יאמר יואל, פעלה על שפינוזה באופן מיוחד. על דבר יחוסו של שפינוזה להתנועה הזאת ודעתו עליה אין לנו שום שארית ספרותית. נמצא אמנם באחת מאגרותיו של אולדנבורג, ששאל את שפינוזה על אדות התנועה הזאת: "הגנו פונה אל עניינים מדיניים. קלא דלא פסיק בעולם, שהיהודים, אשר זה יותר (?) מאלפים שנה נפזרים המה על פני הארמה, חפצים (!) המה לשוב לארץ-אבותם. פה (לונדון) מעטים המה המאמינים, אך רבים המה החפצים בזה. הואל נא להודיע לי, מה שמעת על אדות זה ומה דעתך אתה. בנוגע לי, אי אפשר לי להאמין בזה, עד שתבוא ידיעה ברורה מאנשים נאמנים שבקונסטנטינופול; הלא להם נוגע הוא הדבר במדה היותר מרובה. חפצתי לדעת, מה יודעים מזה יהודי אמשטרדם ואיזה רושם עושה עליהם הידיעה הזאת, אשר, אם אך תתאמת, עתידה היא לשנות את פני הדברים בעולם מן הקצה אל הקצה". (אגרת י"ו). אולם אין אנו יודעים, מה השיב שפינוזה לאולדנבורג בדבר השאלה הזאת.

בימים האחרונים קראתי באחד מכתבי"ע שיצא ספר חדש (בשפת אשכנז): "שפינוזה ושבתי צבי"; גוף הספר לא ראיתי, ואולי הוא מפיץ אור על הענין הזה.

ד"ר ד. ניימרק.

מלואים ל"בסיס היהדות"¹.

במאמר הנזכר דברתי על אודות אחרית הישיבות, אשר נתחדשו בימינו בשני שם לקוח מעמים אחרים, בארץ אשכנז ובארצות אחרות, ואמרתי: "מעיד אני עלי שמים וארץ כי גם מאת אלה נצא וידינו על ראשנו", והחכם העורך העיר על דברי ואמר, שעדות זו היא איפוא הודאת בעל דין ובעל נסיון, והנה הוא כאומר: עלובה עיסה שנחתומה מעיד עליה, ועלובה כלה שאין שושביניה מקלסין אותה. והנני רואה כי מחויב אני לבאר את דברי, כדי לקיים "ולוות שפתים הרחק ממך".

והנני אומר, שאין כאן לא עדות ולא הודאה. כי לא באתי כמעיד על אשר ראיתי, ולא כבעל דין או כבעל נסיון דברתי; אך כאיש אשר יחזה לימים יבואו נשאתי המשא הזה. ואם יארכו דברי לבאר את החוון ואת המשא, יסלח לי הקורא, כי ההכרח יביאני לזה, וגם כי הענין לעצמו יקר הוא וראוי לשית לו לב.

הנה לא כימים שעברו על אבותינו בדורות שחלפו, ימינו עתה. בדורות שעברו כלואים היו אבותינו מבית ומחוץ. מבחוץ היו כלואים ברחוב היהודים והחיו את נפשם כאשר החיו ובמה שהחיו, ונתיבות העולם בישוכו ותקונו, באומנות, חכמות ודעת, לא ידעו ולא ראו. ומבית סגרו בעדם בדי אמות של הלכה וכיוצא בה. לא בקשו חכמה וידיעה בנתיבות העולם, אחרי אשר לא מצאו בכל החכמות והידיעות, שבני העולם מתעסקין בהם, איזה תועלת לעצמם, לא בעולם הזה ולא לעולם הבא, ולמה זה ייגעו להבל וריק? ואחר שירדו למדרגה שפלה כזאת נתחזק בהם דבר שוא, וחשבו והאמינו שכל החכמות והידיעות חוץ מהתורה הם חכמת או"ה, שאסרו לנו חז"ל להתעסק בהן. הרי מפורש אמרו בתו"כ (ספרא פ' אחרי מות): שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלמור חכמת או"ה ת"ל ללכת בהם וכו'.

עתה בחסדי ה' נשתנו הדורות ומבואות העולם פתוחים לנו. והנה נפתחו עינינו וראינו כי עלינו לגדל את בנינו ולחנך את זרענו בדרכים, אשר לא עלו על לב אבותינו מעולם. ובני ישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, ואם אינם כולם תלמידי חכמים בני ת"ח הם, ומבלי הרבות בשאלות ותשובות הרגישו, שהחכמות והידיעות בנתיבות העולם אינן לא חכמת ישראל ולא חכמת או"ה, כי אם חכמת האדם באשר הוא אדם, אשר חנן אותו בוראו ונתן בו דעה בינה והשכל לחשוב מחשבות בישוכו של עולם ותקונו, ושהן על אמתתן אינן כי אם אומנות של חכמה, הנבדלת מאומנות היר, שאינה רק מלאכה ולא חכמה. דרך משל חכמת הרפואה, החשבון והמדירה, וידיעת טבעי הדברים למיניהם ברומם צומח וחי, וחכמת הנפש וההגיון והחנך וכיוצא בהן, אינן לא

¹ עיי למעלה חוב' ד' ע' 1.
השלח II.

חכמת ישראל ולא חכמת האומות, אלא אומנות של חכמה בתקון העולם וישובו. והעוסק בהן אוכל פירותיהן בעוה"ז ומקבל שכר עליהן לעוה"ב, שמקיים את העולם.

ובירושלמי דפאה (פי"א ה"א) אמרו: 'שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו יונית אמר להם ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה, דכתיב והגית בו יומם ולילה. (ופריך) והתני ר' ישמעאל ובחרת בחיים זו אומנות מעתה אסור ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב והגית בו יומם ולילה'. הנה אמרו בזה, שלמד לשון שהוצרכו בה למשאם ומתנם בצרכי החיים אין זו אלא כאומנות אחרת. שאם אי אתה מפרש כן, יהיה הגדון אינו דומה לראיה. שהרי למורה של אומנות היא מצוה כאמרם במס' מכות (ח' ב'): 'חיותא הוא דלמדיה'. וחייב אדם ללמד את בנו אומנות (קידושין כ"ט א'). והסתכל בעומק לשונם: 'חיותא היא דלמדיה', שכל צרכי החיות הם אומנות.

נמצינו למדין, שלא תסומן כל חכמה, שתכליתה תקון העולם וישובו, בשם חכמה של אומה זו או זו. אבל החכמה, שאיזה אומה מתיחדת בה עפ"י רוח לאומיותה, והיא נבדלת בה משאר האומות — היא היא חכמה של אומה זו.

וכשנשקף בסוגי החכמות והברלתן נמצא, שכל ילידי הבינה והשכל ותבונות כפים, שתולדתם הברל האמת מן השקר והבחנה בין הקיים והבטל, שווים בהם כל האדם ולא יתיחסו לאיזה אומה לברדה. אולם אלה אשר הם ילידי כחות המדמה וההרגש, שאין להם מבוא בחושיו של האדם ואין השכל מקיף אותם, בהם ישתנו ויצטיינו אומה מאומה כפי רוח לאומיותה. דרך משל הספרות היפה (שאנע ליטעראטור) והפלוסופיה, בהגרע מענינה חכמת הנפש והגיון ותורת החנוך, עד שלא תכלול רק ההשערות בהתהוות העולם ובמהות הבורא, — הן הן חכמת האומות. וחכמת ישראל לא תכלול התורה והנבואה, שהן למעלה מהחכמה ואינן בכללה; אבל תכלול רוב ספרי הכתובים, כגון המזמורים ורות שה"ש וקהלת ואיוב וצפיית המרכבה והיכלות וכן מעשה בראשית, ר"ל החכמה המתעסקת באיכות הבריאה והתהוות העולם. אולם ידיעת טבע העולם הנכרא, מני שים אדם עלי ארץ, אינה נכללת בשם מעשה בראשית, וידיעתה היא אומנות של חכמה. זה הכלל: כל חכמה ומדע וספר וחבור, שרוח לאומית מתנוססת בהם, הנם מתייחסים לאותה אומה שהם עפ"י מדת רוחה ושטתה, וכל שאין רוח לאומית מתנוססת בה הרי היא חכמת האדם בכלל.

ועתה הננו מוכרחים לגדל ולהנך את בנינו אם לאומנות יד או לאומנות חכמה, ובכלל זה אף המסחר ומשא ומתן. כי גם המסחר שנה את צורתו ונהיה לידיעה וחכמה, אשר לה ספרים ובתי ספר מיוחדים. והאומות אשר אנחנו שוכנים בתוכם יסדו בתי-ספר לכל אלה (גימנאזיאום, רעאלשולע, געווערבעשולע, האנדערלשולע). ובשביל אלו המוכשרים לעלות למעלה היותר גבוהה בצרכי החיים, יסדו בתי-חכמות (אוניווערסיטאט, פאליטעכניקום). וכל אומה ואומה תכלול גם מה שהוא בכלל חכמת או"ה בין שאר הלמודים אשר הם אומנות של חכמה. ומה נעשה לנער היולד לנו? בתי ספר כאלה ובתי חכמות כמוהם אין לנו, גם אין ביריני ליסדם. והננו שולחים, ברצון או שלא ברצון, את בנינו לבתים המוכנים האלה, ומעתה באיזה דרך תבא רוח היהדות בלב צאצאינו? ובאותם בתי הספר ובחברת ילדי האומות יותר הם נמשכים אחרי רוח האומה השולטת בבתים האלה, ויתגברו לרוח היהדות, ואשרי לנו אם ישארו לכל הפחות יהודים, היינו יהודי גרמני, יהודי צרפתי וכו', ולא יהפכו הקערה לאמר כי הנם גרמני יהודי או צרפתי יהודי. ואם נשתדל שישארו יהודים על ידי שמירת איזה מעשים וחקים שהנחילו לנו

אבותינו, הנה יהיו נוהגים כמנהג יהודים, אולם תוכם וקרבם ריק מרוח יהדות ואין נפש הישראלית שולטת בהם. ומרגלא בפיו: חביבה עלי נפש ישראלית בלא ציציות ותפילין מציציות ותפילין בלא נפש ישראלית.

ומעתה אין לנו דרך לצאת ממבוכה זו, רק אם נעמים על בנינו עוד למורים, חוץ ממה שלומדים עם בני גילם בכתי הספר. ובמה נלמד אותם? הנני שומע התשובה הרגילה: שנלמדם בכתי הקודש. אבל באמת, בכתי הקודש לא נשיג רק מעט מוער, כי כתי הקודש הם כעת נחלת כל עם ועם. הביטו וראו אם תמצאו המון יהודים שיהיו כתי הקדש שגורים על פיהם כאשר הם שגורים בפיו כל איש ואשה למגדול ועד קטן באומת ענגלאנד, וזאת האומה היא אדוקה בדת הנוצרית עד למאד, ולא זו בלבד שהיא אדוקה בדתה, אלא שגם שולחת שלוחים עד קצווי הארץ לצודד נפשות לדתה, ובמה תפעל כל זאת? בכתי הקדש! ואמנם כי בסיס היהדות הוא התלמוד.

ובכן שיתו נא לבכם לדבר, איכה נלמד עם תלמיד גימנאזיום וכיוצא בו את התלמוד? אם נלמדוהו כדרך שלמדו אבותינו בדורות שלפנינו, האם ישה אוון למורהו? הלא יצעק, כי בדרך מעקשים יובילוהו, ואם יכנע ויטה אוון, האם עתו עמו, להשיג בלמוד התלמוד, על פי הדרך הזה, מדה שיש בה ברכה? בדורות שהלפו היו וישיבים על הספר כל היום וקצת מהלילה, וסוף סוף הבינו מה שהבינו, או שנתעקש מוחם ונתבלבלה דעתם, והסתפקו בפטפוטי דברים שאין להם שחה, וחשבו שזו היא חביבה, האין זאת? הלא נראה כי רבים מבני התורה הם נעויררו ועקשיימות ודעתם מסולפת, מבלבלים ומטורפים ברעותיהם וברבוריהם, וזאת היתה נחלתם מעפקם בתלמוד על פי דרכיהם.

פקחו עיניכם וראו כי אין מפלט לנו כל זמן שאין לנו ספרים וסופרים, ר"ל שהספרים יהיו מסודרים, כפי טבע עינים, על פי הדרך שהוכרתי במאמרי, והסופרים יהיו מלמדים מוכהקים יודעים באומנות הלמוד והחנוך על סדר נכון. ואם לא נעשה זאת רק נאמר די לנו בתרביצא דרבנן, הנה הרבנים לא יאבדו מהעולם, אבל אנה נמצא בן תורה? ר"ל בעלי-בתים יודעים את התורה, האם לא יהיה גורלנו אז כגורל כל העמים, אשר אנשי עדתם לא ידעו מה, והם מסורים ביד כהניהם ונשמעים להם לכל אשר יאמרו? שמא יאמר אדם: ומה בכך? חלילה, לא תהיה כזאת בישראל, כי כל היינו תלויים ביהדותנו, והיהדות היא הרוח השולטת בנו, ואין אנחנו כגויי הארצות אשר עניני תורתם אינם תלויים ברוח לאומיותם, כי אין רוח הגרמנית תלויה בדת הנוצרית ולא דת הנוצרית תלויה ברוח הגרמנית, וכמו כן בשאר לאומי תבל, כי הדת אינה מקפת כי אם חלק מצער מחייהם, ולזה החלק יוכלו למנות להם כהנים ומורים, כאשר ימנו לשאר פרטי החיים, כרופאים ועורכי הדינים, אבל אנחנו בני ברית הננו יהודים לפי שדתנו דת יהדות, ודתנו דת היהדות כנלל שאנחנו יהודים, כי היהדות היא לאומיותנו, ובעלי ריון אמרו: קוב"ה ואורייתא וישראל כולא חד, והוא דבר יציב וקיים, וע"כ מתחלה נבחרנו ובאנו כבבית, להיות כלנו כהני ה' ומשרתי אלהינו, ואף שנבחר אהרן לכהן, ובניו היו יורשי הכהונה, שלוחי דירן היו, ולא שלוחי דרחמנא, והיו נשמעין לב"ד של ישראל, כמו שאמרו בספרא (פ' אמור): קרושים יהיו לאלהיהם, על כרחם, ואמרו שם: ומניין אם אינו רוצה דפנו (כלו' הלקחו) ת"ל וקדשתו, בעל כרחו, ואפי' כהן גדול, שעבר עבירה הוא לוקה בב"ד של ישראל ככל הדיוט מישראל, ומי סאתנו יאבה ויחפוץ שתהא יהדותנו מסורה ביד הרבנים?

וזאת לא זאת, הלא גם הרבנים אדם המה ולא רוח, והם עלולים למעשה רשע ותוהו והבלים ככל בני אנוש עלי ארץ, אלא שקדושת מעמדם משמרת אותם. ומי משמר את קדושתם, אם לא חכמי העדה ויודעי התורה בקרבה, אשר הם הם השומרים את הרבנות שלא תתקלקל. וכבר נשאלה שאלה לחז"ל, אם הפרנס לפי הדור או הדור לפי הפרנס. אולם הנסיון יוכיח, כי התמנות הפרנס היא לפי הדור, ומרבנות הימים ישתנה הסדר והיה הדור לפי הפרנס, כשם שבתחלה היו נושאים את הארון, ואח"כ היה הארון נושא את נושאייו. ומעתה מה יועילו לנו בתי מדרשי הרבנים אם תכלה ידיעת היהדות בישראל וכל בני העדה יהיו עמי הארץ?

ועוד, מאין נמצא תלמידים לאלה בתי המדרש? ואם אין נדיים אין תישיים. ובוהו כבעל נסיון אומר, כי כהיום התלמידים מתקבצים מבחורים, אשר כל למודם בילדותם לא היה אלא בתלמוד לבד, ויהי כי נפקחו עיניהם וראו כי בידיעתם התלמוד לבד אין אחרית למו, וישימו אל לבם להכין עצמם בשאר ידיעות הנצרכות, למען יקבלו בתוך תלמידי בית המדרש, והם באים ותלמודם בידם, ואשרי להם. אולם מה יהיה ברורות אשר יבואו, אם יחדלו ללמד את התלמוד לתינוקות של בית רבן, וגם הישיבות המפורזות אחת הנה ואחת הנה יחדלו, מאין נקח תלמידים? ועוד זאת, איזה תלמיד הגון ומוכשר לאיזה אומנות של חכמה יואל להתמנות ברבנות ולהקרא רבי? וכמו כן האבות, אשר בידיהם לתמוך את בניהם, מי מהם יחפוץ שיהיו בניהם משמשים ברבנות? סוף סוף לימים יבואו לא ישארו רק איזה בני עניים אשר יצפו לתמיכת יד, ואשר לא יובשרו לאומנות חכמה אחרת, הם יבחרו להתעתד לרבנות.

ואם יאמר לי אדם, וכי אנכי אקוה שכל בנינו יהיו בעלי תלמוד? על זאת אשיב, אין אני מבקש רק שנלך בדרך שכבשו לנו חז"ל, וכפי אשר הורונו בהדרגת הלמוד והחנוך. והדרגתם היא מקרא משנה ותלמוד. וממאה שיכנסו למקרא יצאו עשרה למשנה, וממאה שיכנסו למשנה יצאו עשרה לתלמוד. וכבר בימי התנאים נחלק העם לכתות כרות, בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד ועמי הארץ. וכדרוש ר' יהודה ברבי אלעאי (סוף אלו מציאות): מ"ד שמעו דבר ה' החרדים אל דברו אלו תלמידי חכמים, אחיכם, אלו בעלי מקרא, שונאיכם, אלו בעלי משנה (שדרשה בשי"ן ימנית ורש"י נדחק) מנדיכם, אלו עמי הארץ. ועל פנה זו יסרו מלפנים בכל קהלות ישראל בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה ותלמוד והיו להם סופרים ומשנים, ספריין ומתניין. והתלמידים שזכו לתלמוד ונמצא בהם סימן ברכה הלכו לישיבת החכמים, שקראוהו ב"ר רבנן. ועכ"פ היה נגאי גדול לכל איש מכובד בישראל שיהיה בנו עם הארץ. לא למדו בשביל להקרא רבי ולא בשביל להתמנות לדיין, והיתה התורה עיקרה מצויה בבני עשירים ובני אבות. וזאת היא בידינו להשיב עטרה ליושנה, בהיות לנו ספרים וסופרים כאשר הוכרתים.

ואכפיל כאן מה שכתבתי בהקדמה לקובץ המשנה אשר קבצתי להשנות לתלמידי הגימנוזים הבאים לשמוע לקח מפי במשנה ותלמוד: "זה שנים רבות התבוננתי, מדוע אמרו עמי רדנו, מהו רדנו בלשון משנה שנשכחה מפי ילדי ישראל, ואין איש שם על לב שילמוד בנו משנה ותלמוד, לא על מנת שיקרא רבי אלא מאהבה וחבה לעמו וחכמתו, שלא תשתכח תורתנו, שהיא חכמת ישראל מורשת אבותינו. וראיתי כי שתים היו בעוכרי הדבר הזה, האחת, כי לבם חושב כי מי שאינו מקדיש כל עתותיו מעלות השחר עד צאת הקוכבים ואשמורה בלילה, ללמוד התלמוד לא יעלה הדבר בידו ולא

יראה בו סימן ברכה. והשנית, אם יאמר אדם כי חפצו שילמוד בנו, וכי גם הכן רוצה ללמוד, וגם אם ימצא איש שיקדיש שעה אחת או שתיים לשמים, והוא הגון ללמד, הנה אין ביריגו מגלה או ספר למסור ביד תינוקות של בית רבן, כפי מה שצריך עפ"י דרבי החנוך והלמוד. כי חכמי ישראל הולכים ועוסקים בנדולות ובנפלאות, ואין איש שם על לב להכין ספר לדרדקי דבי רב. ומעיד אני עלי שמים וארץ, כי כל תלמיד השוקד על דלתי הגימנויוס, אם ילמוד פעם אחת בשבוע בשעה או שתיים אצל רב המבין ללמד וספר שמוכשר ללמוד, יראה ברכה בלמודו, ותרבה ותגדל ידיעתו בתלמוד שוה לידיעתו בשאר למודיו, ואולי יותר מהמה. ולא אומר דבר זה מהשערת הלב, כי אם מפי הנסיון.

והנה שם דברתי בדרדקי דבי רב, ואשר אדבר עתה הוא בלמוד התלמוד בכלל ובאלו היותר מוכשרים ללמוד אותו. ואם לא נעשה כזאת יצא הדבר כאשר אמרתי, שאיזה בני עניים, שאינם מוכשרים לאומנות של חכמה, ימלאו בתי תלמוד הירבנים ולהם ימסרו בני ישראל בכל יהדותם, הן גם באומות העולם רוב כהניהם הם מבני דלת העם, כי מי שיכולת בידו ללמוד איזו חכמה לא יחפוץ להספח אל הכהונות, ואף כי באומתנו אשר הרבנות היא עטרת קוצים.

וכי ישאלוני, הלא מעולם אמרו: הוהרו בכני עניים שמהם תצא תורה. על זאת אשיב בקורות זה המאמר ומקורו. שנינו באדר"ג (ריש פ"ג) שב"ש אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר, ובה"א לכל אדם ישנה וכו'. ובנוסחא ב' (הוצאת שעכטער): בש"א אין שונין אלא לכשרים לבני אבות ולבני בני אבות, בה"א לכל אדם. משל לה"ד לאשה שהיא מושיבה תרנגולת על הביצים, מתוך הרבה היא מוציאה מעט, ומתוך מעט אינה מוציאה כלום. ובן בנו של הלל נטה לדעת ב"ש, ואמרו שם (פ"ג) לענין התלמידים: דרש ר"ג הוקן ד' דברים, דג טמא דג טהור דג מן הירדן דג מן הים, דג טמא כיצד, בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגרות ואין בו דעה, דג טהור כיצד זה בן עשירים וכו'. וכרי שלא לדחות בני עניים לגמרי אמרו הוהרו בכני עניים וכו'. ומי יודע אם לא יצא שכר זה המאמר בהפסדו? צאו וראו מה בין תורתן של גדולי חכמי ספרד ועשירי צרפת לתורתן של אלו המצפים לשלחן אחרים ומשתחווים לאגודת כסף וככר לחם, לאמר ספחוני נא אל אחת הכהונות לאכל פת לחם. וכמה וכמה ספרים שאינם כדאים שיהיו בעולם, שקלקלו הדעות ובלבלו המחשבות, לא נתחברו כי אם למלאות בטן מחבריהם, כי ירעבו ויחזרו בהם על הפתחים. האין כזאת הפסד האומה? סוף דבר, שורש המחלה הוא שאין לנו ספרים מתוקנים וסופרים מהוגנים. וע"כ לבי חרד על העתיד אם לא נקדים לעצור בעד הרעה המתגוללת על בית היהדות, ולזאת אמרתי, כי גם מאת אלה נצא ויריגו על ראשנו.

ואולם מודה אני, שהעת דורשת מאתנו למצוא דרך שיתעדרו תלמידים מוכשרים לרבנות, אבל לא זו הדרך אשר הלכו בו לחקת עמים אחרים. ואם ישאלוני: איזה הדרך? הנני מוכן להשיב כפי אמונת רוחי.

מאיר איש-שלום

הערת העורך.

המחבר החכם יסלה נא אם אומר, כי דבריו האחרונים תבוהים מאד: „אם ישאלוני, הנני מוכן להשיב“, — כאלו עסקים אנו באיזה ענין פרטי של יחידים, שאין רשות לזרים להתערב

בו בלי הסכמת בעליו ולהדרש ללא שאלום. יודע הוא, וכמותו יודעים שאר חכמי ישראל המרביצים תורה בכתי המדרש לרבנים. כי בארץ רוסיא. ששם עוד לא נשתכחה תורה מישראל. עומדת עתה שאלת הרבנות על הפרק. ורבים מן "המשכילים" נושאים עיניהם לחז"ל ומתאווים לחקת מעשי אחינו המערביים גם בכתי-מדרשות. כמו שכבר חקן אותם בכתי כנסיות, מבלי שיש אל לבם. כי גם הם עצמם, היהודים במערב, לא עשו מה שעשו אלא כדי "לחקות עמים אחרים". והנה כ"ע לבני" ברוסיא מתוכחים בענין זה בהתלהבות ומבול של דברים ו"סכרות" יורד עלינו יום מצד המימינים והמשמאילים, מבלי שנמצא אדם אשר יתן לבו לחקור קודם כל מצב הענין בארצות המערב עצמן, כדי שנוכל ללמוד מפני הנסיון, מה הרויחה או הפסידה היהדות שם ע"י הכתים האלה. ואיזהו הדרך הקרובה לשכר ורחוקה מהפסד. בשעה כזו הרי היתה רשות לנו לקוות, כי טובי חכמינו המערביים, היודעים מצב הדבר לאמתו בברסלא, ברלין, ווינא ובודאפשט, יחוסו על כבוד התורה ועל שארית גחלתה האחרונה אשר עוד נשארה לנו במזרח, ומעצמם יהעוררו לפקוח עינים עורות וללמדנו דעת בענין זה "כפי אמונת רוחם". אך לדאבון לבנו לא ראינו עד עתה אף אחד מהם עושה כזאת. וגם החכם הזה, שבמאמרו הראשון פלט קולמסו איזו דברים המעידים על מה שכלבו. נרתע לאחוריו כראותו כי דבריו מוצאו אזנים קשוכות, והוא כובש נכוחתו עד שיבואו וישאלוהו . . .

אם אין הדבר תלוי אלא בשאלה — הננו שואלים!

בְּעֵמֶק הַבְּכָא.

ספור המעשה.

נדפס בהשתדלות

מענדעלי מוכר ספרים.

(ח')

לא היו ימים מועטים ויצא לייזר-יענקיל מבית החולים. נשתנו פניו ונתדלדל כשרו. וגופו נעשה גל של גידין ועצמות, עד שכל רואיו נתמלאו עליו רחמים. מעולם לא היה הירשילי אוהב את אביו בכל נפשו כמו בזמן הזה. ואביו גם הוא מעולם לא היו עיניו מסיקות אהבה ורצון. ודבורו לא היה רך ונעים בקול נמוך ורותת כמו באותה שעה. דומה, שנהפך לתינוק וקול דברו נגע עד הנפש. כאלו נשמע בו קובלנא על מכאוביו הרבים בחיי הכלו, ובקשת רחמים: אַל נא הרף נא, אין עוד כח בי לסובלם! . . . הירשילי היה נופל על צוארי אביו ומנספו ומנשקו אלמלא הכושה, שהיתה מעכבתו. מפני שהנשיקה אינה נוהגת אצל היהודים: אדם מישראל איך יעמוד פתאם ויהא מנשק לחברו, ומה גם בן לאביו!

רבי אברהם נפנה עם לייזר-יענקיל לקרן זוית בבית המדרש ונדברו שם יחדו. אחרי כן קראו להירשילי ובא אליהם, ואביו פתח ואמר לו כך:

(ע' למעלה הוב' ח' ע' 110.

— אני ורבי אברהם, יחדו, משתעים, אנו כאן כך, הירשילי. אם רוצה אתה הרשות בידך להשאיר כאן.

הירשילי נועה בכנייה, מביט לאביו באהבה רבה ואינו מוציא דבר מפיו מהמון רחשי לבנו, ולאחר שהפציר אביו בו השיבו תשובה קצרה:

— לא! . . . פירדתך קשה לי.

— אוי, הירשילי! — נענה אביו מתאנה מקרב לבו — לא לעולם, שומה, הכן לא לעולם הוא אצל אבא! מה נעשה? אני מרגיש כי, שכחותי, אוי, הולכים ומתמעטים מיום ליום. הרבה סבלתי בימי חיי. אל נא תכבה בני, אוי, מה נעשה? היום או מחר והפרידה הרי היא סוף כל האדם. . . .

— אבא, אבא! אומר הירשילי בכני ובתחנונים — אתך אשוב לביתי!

— לביתי! מערנים לנפשך תמצא שם בביתי — נאנה האב, הופך פניו לרבי אברהם ומנענע בראשו ואומר: דבר נא אתה עמו, רבי אברהם.

— אל נא תתקשו, חביבי! — פתח רבי אברהם בדבריו פיוס, מחויק בסמטרו של הירשילי ומחליקו בחבה — גם בלעריך רבו שם הנפשות בבית אביך. כלום אין אתה רואה צרת נפשו של אבא? אבא אין עוד כה בו לעבוד. מן הכסף, שכר תפלתו, נשאר אך מעט. מחלה ממעטת את הכח ואת הממון. וימי החורף עוד ממשמשים וכאים לקראתנו, חורף ארוך — השנה הזו מעוברת. הצרכים יהיו מרובים. כמה עלובים שם בני בית אבא! אתה בעצמך תרעב שם ועוד תפסיד להם. תהפך עמם בחררה ותוציא בלעם מפייהם.

מדבריו רבי אברהם האלה נכמרו רחמי הירשילי ועיניו זלגו דמעות.

— ברך את רבי אברהם — אמר אבא — ברכוהו על רוב חסדיו, שהוא טורח כאן בשבילך וישגיח עליך ברחמים. לך נא בני בדרך ישרה ושמע לרבי אברהם כמו לאב רחמן. הוא מתכוין — שומע אתה? — רבי אברהם מתכוין לטובתך, יאריך השם ימיו ושניו. — אתה עתה, "שקין"! — אמר רבי אברהם, טופח לו להירשילי על כתפו בנחת ובשחוק וירדות — מהה דמעה מעל פניך ולך. לך נא עתה לחברך, "השקין" שם. . . . החורף הקדים ובה באותה השנה. רוח קר נשב פתאם מצפון וגשיאים וענן כבר עמו — אלה הם משרתיו של החורף, הרצים לפניו והומים כועף וכקול רעש: "רגונו כל יושבי חלד! הנה הארון הנורא בא והכה את הארץ חרם." — השדות הנה זה עשופים תכריכי-שלג לבנים, ועצי היער אבלים, עומדים חשופים וכפופי ראש, ובדיהם אסורים בכבלי-כפור וקרה. לא נשמע שם קול מקנה, רמש וצפור כנה עוד אינם: אלה נמלטו על נפשם לקצוי ארץ וימים רחוקים ואלה באו במערות ובמחילות עפר. דומיה מסביב! רק עורבים מעופפים אנודות אנודות על פני רקיע השמים. הלולא והיננא בעדתם, או אולי שיה ושיג להם בצרכי צבור, ומי נבון וידעם מה הם מהגים ומצפצפים שם וקוראים בגרון. החורף הנה בכל המקומות האלה ממשלתו, רק כסלון, עיר ואם בישראל ומרובה באוכלוסין, היא לכדה אינה נכנעת עוד מלפניו והוא עושה עמה מלחמה. הוא משליח בה את קרתו — והבצאות והאשפות והשופכין בחוצותיה אינם חוששין, עדיין עומד טעמם כם וריחם לא נמר, כבתחלה. הוא משליך עליה קרחו כפתים, אבל לריק יגיעו — היהודים הכסלונים באים כדי ארבה לרוב, דשים אותו בעקביהם ועושים ממנו סוחה סרוחה ועבודה כעפרא דארעא. נותן שלג כנס על הגנות לאות, כי ירו רוממה — והנה פרות רעבות באות, עוים ותישים מחנות הרבה לאכול תבן וחציר גנות ושומטים אותו

לארץ. גם יהודים ויהודיות באים בקדירות ובכדים וממלאים אותם בשלג ונמס והיה להם למים לשותת ולבשל אף לכבות בו את השרפה. כי הימים ההם ימי השרפות לבני ישראל בכל מושבותיהם, אש מתלקחת בפיה ארובות-העשן — וכסלון בוערת! . . . החורף מתגעש, הולך וסוער, ויהודי כסלון לא ישימו לבם אליו, כגדיהם בנידי עדים ונעלות בלות ומטולאות ברגליהם, כאלו הם הולכים עמו קרי, מלעיגים בו ומתכונים להכעיסו.

ובשעת מלחמת-חורף זו בכסלון עומדת לה אצל האכסניה-הקבציאלית עגלה גדולה עם שלשה סוסים דקי-בשר ודווייט-חורים, עקומי-גב ומדולדלי-שער, ארוכי-גרון וקצירי-זנב, שבעונותיהם הרבים נתחייבו עבודת פרך, להוליך כדי שני „מינים“ יהודים לקבציאל, ובתוכם גם את לייויר-יענקיל שלנו. על משמרתו נצב שם הסרסור, מפקח על העגלה ומתכונן במעשי מרכבה, גורף בראש שרביטו שיורי חשש וקש מתחת רגלי הסוסים ופתאם הופך פניו כלפי אחד מהם ומכהו בידו על הלחי הכאה בעלמא בלא חטא ועון כלל, מקללו ואומר: אי נבלה סרוחה, הלואי שתהא פה קבורתך! ראו נא איך הוא מרתיע ואינו יכול לעמוד תחתיו על רגליו, לעוף הוא מתאוה, הנשר הגדול הזה — אך אל שאול תעוף, אל ירכתי בור, פגר מוכס! . . . לייויר-יענקיל לבוש כלי דרך, ומצנפתו יורדת לו עד עיניו, נחפו ובא והירשילי אחריו עם חבילה בידו, וכשמסרו אותה ליד הסרסור ונסתכלו בתוך העגלה הלכו ונכנסו להפונדק.

רייזא הפונדקית, שסינורה המופשל למעלה נעוץ בחגורתה וכף הקדירה בידה, היתה עוסקת אותה שעה בחשבונותיה עם בעל-העגלה ואורחיה הרבים, העומדים עליה מימינה ומשמאלה, והיא מנהמת עליהם כדרכה ולכל אחד אמריה תאמר: בבקשה מכס! מה אתם אומרים עליו? וכיון שנתפטרה מעסקיה עם אלה והרגישה בלייויר-יענקיל ובנו, נתנה עליהם בקולה, מעברת את חוטמה לאורך כל זרועה ואומרת:

— הגה זה בא, הבחור היפה! ולמה? הגם אתה בנוסעים? ערום הוא ויחף ויוצא לדרך — בחורף, כיום קרה! . . . ואביו היפה, עליו מה אתם אומרים? הוא בעצמו כבוש מצנפת בראשו ומטלית עור שועל כרובה על צווארו, כאחד השרים, והילד אך שמלתו הבלה לעורו! ואם הקרח יאכלנו בדרך מה איכפת לו? בבקשה מכס, מה תאמרו על אבא זה?

— בני לא ילך עמי — מצטרק לייויר-יענקיל ואומר.
— ראה זה חרש הוא! הוא בעצמו הולך לו ואת הילד הוא עווב לנפשו בעירום ובחוסר כל! מה אתם אומרים עליו, על אבא זה? אך מי אכזר, שלכו לב קרה, עושה זאת! כך סיימה רייזא את דבריה, מסתכלת בהירשילי והולכת לה.
בעל-העגלה נוטל את השוט בידו, לובש צורה ועומה ואומר בינו לבין עצמו פסוקי דתוכחה ודברי גידוף בעלמא, לאות שהוא מוזמן את עצמו לדרך — ובני ישראל יוצאים רחופים ומבוהלים, לכבוש להם מקומות בתוך הקרון, וכל אחד קופץ ומטיל עצמו לתוכו במסירת נפש ורמי"ח אבריו. יהודים נדחקים ונאבקים זה עם זה, ומחומה ומבוסה וקטטה ביניהם. לייויר-יענקיל העלוב תלוי ויושב על קצה חבילה אחת בדוחק גדול, וכל דחיפה ומכה בצדו הוא מקבל באהבה ושותק, הוא מתפטר מבנו אהובו כנפש ענומה. הירשילי מסתכל בפעם האחרונה בפני אביו המלוכנים כסיד ובוכה, ומרוב צערו הוא עומד משומם, אינו מרכר ואינו רואה ומרגיש כשהעגלה וזה ממקומה.

— הכביה הוו מה היא? — נשמע בחוץ קול רייזא, שראתה את הירשילי

בוכה — ואם הלך אבא מה בכך? הרי הוא לא מת, חלילה! . . . קח נא — אמרה אליו, נותנת לתוך ידו מלבוש ישן — קח ולבוש אותו, לאורך ימים, ויחס לך. אל תככה! כוא הביתה, שמא אוכל אתה רוצה?

— איני רוצה! — אומר הירשילי ונפשו לרייזא, שדבריה נחמו אותו מעט מיגונו. — הוא אומר: איני רוצה! — תוהה רייזא ואומרת — הנשמע כואת שיאמר אדם: אוכל איני רוצה? אדם — אוכל, כי לכך הוא אדם. . . . עתה לך-לך אם אינך רוצה, ושמא תרצה תבוא לביתי בכל עת. זכור נא זאת!

י.ט.

לעתיד לבוא — כך מצינו במדרש אנדה — בבוא יום הדין הגדול והנורא וישני ארמת עפר יקיצו לתחיה ויעלו המונים המונים אל עמק יהושפט, מכיאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר נבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו כוכין והללו כוכין. רשעים כוכין ואומרים: היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה, וצדיקים כוכין ואומרים: רבנו של עולם, נזכרים אנו בצערנו, ביסורים ובמיני פורעניות שהיו לנו בחיינו ונשתומם היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה!

ככל החיון הנפלא הזה עולה על הלב בספור קורותיו של הירשילי. עכשיו כשהוא נזכר בצערו לפניו, כמה יסורים וענויים קשים סבל בימיו, וכמה שבע נדודים ותלאות עד שמצא לו נתיב מנתיבות עולם, תבכה נפשו בקרבו והוא תמה, היאך תולעת יעקב כמותו היה יכול לכבוש את כל אלה ולא נרמס ברגלים. ככה תבכה נפשו עליו ועל רבים כמותו בכני ישראל, שכך הוא גורלם, להיות נלחמים מעוריהם בכל מיני פורעניות משונות ופגעים רעים ולהיות מתגלגלים נלגול מחילות ומטפסים על ראשי צוקין וטועמים טעם מיתה, כדי להגיע לאותה המעלה בסולם החיים, שהיא נדמה להם מרחוק מרחפת לעיניהם.

אוי, כמה עלובים הם בני ישראל — עלובים אפילו בהצלחתם, כביכול! ויהיו נא למשל לנו אלה המאושרים בתוכנו, שמעמדם נראה טוב, שבעלי צורה הם והיים בנעימים; אבל כלום עמידתם בצורה היא וקבועה, שלא יתמוטטו מהבל פה ומרוחות המנשבות בעולם? כלום צורתם צורת אדם, נאה ורצויה לכל הבריות? . . . וכלום חייהם חיים של כבוד ושל אושר וטובים כל צרכם? וכי כדאי הוא אושר מדומה זה לקנותו ביסורים ותלאות הרבה כל כך — וצורה פגומה ורמות ממועטת זו להמעיט בשבילה כחות הגוף והנפש? ומה החיים הללו התלואים מנגד שהיו ממיתים עצמם עליהם ומאבדים בעמל ובצער ובסינופים ימי העלומים? . . . אמנם כן, יש בכל אלה מעין אותו החיון שבאנדה זו: יש כאן רשעים ויש כאן צדיקים, והר גבוה של פגעים וכביה אף הם יש כאן, אבל להשוואה הנמורה ביניהם עוד יחסו דברים הרבה — אין כאן תחית המתים, השטן קיים, רשעים יעלו, ואף אלהים ומשפטו עוד אין כאן.

כבי אברהם היה שוקד לטובתו של הירשילי ועושה בשבילו כל מה שאפשר. על ידו היה הירשילי סועד בשבתות אצל אחד ממכיריו, וכימות החול היו אנשי בית המדרש מזמנים אותו פעמים, זה לפת שחרית וזה לסעודת הערב, ועל דרך זה היה ניוון בצער, אוכל בצמצום, לא כרי שביעה, ויושב בתענית לפרקים, ובאותם הימים, ימי רעבון

ועוני, נתלה לו טעמו של „ויאכלו“ בפירושו הנפלא — דבר זה, שהוראתו אצל כל באי עולם אכילה ממש, למה הוא יוצא מידי פשוטו אצל היהודים, ואין „ויאכלו“ אצלם, אלא „נראים נאכלים!“ . . . ולא די לו להירשלי בעינוי וסינוף הגוף, אלא שהיה לו גם עינוי נפש מנענעו הגדולים למולדתו. אמת הדבר, שגם שם בבית אביו לא ראה טובה מימיו, אף על פי כן צרתו לא היתה צרה במקומו כמו במקום הזה. שם היתה לו שעה של קורת רוח, מתחמם באפרוח תחת כנפי אמו; שם היה יליד בית, אחד מאנשי המקום, הכל היו קרובים אליו ורעיו ומיודעיו רבים, לב אחד לכלם ויודעים זה את נפשו של זה, אפילו הבהמות בעיר והבתים, האויר שהיה מנשם והמקומות שהיה מטייל ומשחק שם עם חבריו, כלם היו קרובים אל לבנו — וכאן נר הוא ונכרי, והכל אך זרו ממנו. גם השמש והירח והכוכבים אין פניהם מאירים אליו כבראשונה בעיר מולדתו. והדבר דומה לאדם שפוגש בני משפחתה של גרושתו, עבשיו אין אלה עוד קרוביו אלא בני אדם סתם, יודעיו ומכיריו מקדם. נענעים כגון אלו, המדאיבים את הנפש ואין הפה יכול לפרשם, לא יוכל להבינם אלא מי שנתנסה בימיו להיות נר, מי שנתרחק ממולדתו ומאהובי נפשו ונעזב הוא וכודר נקודה קטנה אחת נכדלת ושטה בעולם — בעולם הגדול הזה!

הנה עולמו של הקדוש ברוך הוא גדול הוא ורחב ידים. ובתוך העולם הגדול הזה כתם קטן יש כטפה של צואת הובוב, וזהו — כסלון העיר. בתוך טפה מזוהמת זו יש נקודה — היא בית המדרש שם. ובתוך נקודה זו עוד נקודה דקה — היא הספסל בה. ובאותה הנקודה הדקה עוד נקודה דקה מן הרקה — היא מין בריה קטנה והירשילי שמה. בריה קטנה זו רבוצה כששמית באמצעיתה של אריגה מעשה רשת, שמקיפתה כגלגל גדול. ממנה נמשכים לכל רוחותיה מסביב קוים קוים ארוכים ודקים, שכל עיקרם קבוצת נקודות קטנות, שאין העין שולטת בהן מפני קוטנן, והחכמים קוראים להן „אטומים“, והולכים למרחקים דרך האויר ודרך התהו והבהו, הוא האיתר — החומר ההיולי במרחב-ריה, ומגיעים לכוכבי השמים ולכל הנמצא בחללו של עולם, וממילא מובן, שהולכים ומגיעים גם לקבציאל. על קוירוח האלו מתרפקת נשמתו של הירשילי בכל היגיה ומחשבותיה, ומגמת פניה למולדתה ולבית אביו. היא מתרפקת כחשמל הזה בחוט הטיליגרפיה, בכל מאמצי כח, והרגשותיה רשפי אש שלהבת יה. ניצוץ של רגש יוצא מחדרי לב, נוגע באחד מחלקי הקו ומועוועו, והלק זה מוסר שביב אשו לחברו, וכך הוא רץ קל מהרה הלאה הלאה עד שבא ונגס כברק בלבנות הוריו ומיד הם מרגישים בהירשילי ונהוקן מעומקא דלבא. גיהוק זה לנו, הם אומרים, סימן הוא שהירשילי מזכירנו. הם מתעוררים עליו כרחמים ומצטערים, שהוא כשה אובד בעיר נכריה — ונפשם תכבה במסתרם. אבל מה יעשו העלובים האלה לבנם אם דלים הם, מעונים ואומללים מאד. האם מאחרת שבת כלילות, מפרכת גופה ומכלה עיניה במרישת נוצות, ומכל העבודה הקשה אין לה אף פת חרבה, והאב משעה שחזר לביתו חולה הוא, כחותיו הולכים ומתמעטים, כפתילת הנר שהולכת וכבה, העניות מתגברת ואינו יכול לראות בצער בניו הרעבים וחשוממים, אינו יכול עוד לסבול את צרותיה, הרבה סבל בימי חייו — ועתה צר כחו, עוד מעט ותתיכש הטפה האחרונה מלחלוחית חייו, האב והאם שניהם נאחזים ונאנקים כשהם נזכרים בכנס הנודד והנעלב, שנפשם בלתה אליו — והגות רוחם הקשה חשית כנאון גליה וחוזרת ונמסרת על ידי קוירוח האלה בעצמם לתוך לבו של הירשילי. והנה לכבות מתלחשים ונשמות יחדו ממתיקות סוד, שתיהן מספרות ברגש

בלא אומר ודברים את צרותיהן, זו אל מקומה של זו שואפת — ולפניהן תרוץ דאבתה. אז נראה בחזון להירשילי: הנה אביו חולה, שוכב גלוי עינים ומכיש לבני ביתו הכמה זו, שיש בה מעין תפלה ותחנונים וברכת שלום בשעת הפרודה, פניו מכסיפין, קולו רותת ודבריו נכחת נשמעים. הוות קשה זו תפיל על הירשילי אימה, בכה יכבה כלילה על משכבו, על ספסל בית-המדרש, וחש עתידות לא טובים לו. . . הנה זה הוא פשוטו של דבר השגור בפי הכריות: „לבו של אדם אומר לו“.

אמנם כן, לבו של הירשילי היה אומר לו, אומר ואינו פוסק עד שהגיעה לו מכירת הבשורה הרעה: הירשילי — „קריש“! יתום אתה. . . אין אב!

ב.

הנענועים, שהיו להירשילי על מקום מולדתו, האכל על אביו וצער אמו, האלמנה השוממה, ובניה היתומים, המתפרנסים בדוחק, וגם צרות נפשו הרבות: חסר וכסף, גלות ונדודים — כל אלה ביחד גרמו לו ברוב הימים, שיהא מעמיק ונכנס לפני ולפנים בחררי לבו, כשבלול זה שמחכנס לתוך קליפתו, מתכוונן ושונה ברוב מחשבותיו תמיד. שם ראה את עולמו לפניו, ועולמנו, עולם העשייה הזה, אך כלוב צר, שהעוני תופסו בו בזרוע ואינו מניחו לשאת ראשו ומזכירו בכל שעה שהוא חלש, דל ושפל וכוזי מאד, ואין לפניו אלא צרות וכל מיני פורעניות. התחיל בורא לעצמו בקרב נפשו עולם נאה ברוב פלאות ונן ערן בתוכו עם כל ראשי בשמים ותענוגות בני אדם, נהרי נחלי דבש וחמאה — עולם, בו השמים נפתחים וכרובים ובני אלהים נשקפים ממעל, מאירים פניהם ומזמרים שירי ידירות: תקוה טובה ותחנונים, אהבה חסד ורחמים. שם עונג ומנוחה ורוב שלום, רוחו מרחפת חפשי במרחב ית, והחיים טובים ונעימים. חומר לבנין העולם הנפלא הזה היו מספיקים לו דברי אגדות ומעשיות, חדשים גם ישנים, שכאו לו כקבלה ככתב ובעל פה. דברי ההלכה בתלמוד לא היו ממשכינים עוד לבו ככראשונה והיה לומדם באונס, שאם לא ילמוד מאן יחיב ליה מוונני? גם משהילי חברו היה דוחק בו תמיד, מעוררו ואומר: ווי, ווי, בוא ונלמוד, בוא ונלמוד! בשעת נטילת הגמרא היתה נפשו סולדת בה והוצרך לזמן את עצמו בנענועים וטלטול אברי גופו כדי לעורר בו את החשק ללמוד, ואותה שעה היה טועם מעין זה שאדם טועם בתחלת כניסתו לתוך אמכשי של צונן. אבל חשק הבא מחמת אונס אינו אלא אור-מתעה, מתלהט כהרף עין ושוקע. לאחר שהטיל עצמו בראשו ורובו לתוך „ים התלמוד“ וטבל שם כמה שבילות אהותו צינה וחפו יצא משם כדי להחם את נפשו, ומקום להתחמם בו היו לו ספרי אגדה וספורי מעשיות נוראים מאת בעלי אסופות ואנשי מופת, שם התהלך ברחבה, מניה את שור התם ושור המועד, בטוח בלבו, שלא יאבדו ממנו והרוח לא ישאם, הם ושלום!

הירשילי היה קורא דברי נפלאות הרבה ונוראות אין מספר — מעשה ברבי מאיר בעל הנס, ומעשה ברבי יהושע בן לוי, שאליהו הנביא נתן לו רשות להלך עמו ולראות מעשיו בעולם, ומה ראה ומה הגיע לו בדרך. ומעשה ברבי חנינא בן דוסא, שהיה אביון גדול ופעם אחת יצתה כמין פס יד מן שמיא ונתנה לו רגל של שלחן זהב. ומעשה ברבי שמעון בן הלפתא שנתנו לו מרגליות משמים, ופעם אחת פגעו בו אריות ונתנו לו בשר למוזנו, ומעשה ברבי שמעון בן יוחאי, שהוציא את תלמידיו העניים לבקעה אחת והתפלל ואמר: בקעה, בקעה, מלאי דינר זהב! וכן היה. ומעשה ברבי

ישמעאל בן אלישע, שאמר שם והוריד את יופיאל שר התורה, וירד כשלהבת אש ופניו כמראה ברק. ומעשה ברבה בר רב חנינא, שהיה עני ונתן לו אליהו עלי נְרֵדְרָן ומכרם ב"ב אלפי דיגרי זהב. ועוד נסים הרבה, שנעשו לחסידים הראשונים בימים ההם וגם לאחרונים בזמן הזה. — משה'לי דעתו לא היתה נוחה מהירשילי, שהוא מפסיק ממשנתו והונה בדברים האלה. ופעמים רבות, נשהיו החברים הללו יושבים יחד בבית-המרדש וספרי הנמרא פתוחים לפניהם, היו ביניהם דברי שיחה מעין אלה:

— אוי, הירשילי! . . . עד מתי תשנה בהרהורי לבך ותהיה כחולם.

— מה, משה'לי — מה אתה מדבר?

— בוא ונלמוד, הירשילי — אוי, בוא ונלמוד! . . .

— הרי לומד אני, משה'לי, ומעיין בספר!

— מוטב לך, הירשילי, שתעיין בנמרא . . . הנמרא ראשית הכל היא. פתח

פיך ונתחיל — "תנו רבנן!"

— הפלא ופלא! הנמצא בעולם אושר גדול יותר מזה!

— מה אתה סה, הירשילי! . . . וכי יצאת מדעתך? . . . שמע נא הירשילי.

ואמור, מה נעשה כאן עם "התוספת"? — קשה מאד!

— הגה מה טוב ומה נעים, טוב ויפה מאד!

— למדני נא, הירשילי, אם דברי התוספת מחוורים לך.

— שומע אתה, משה'לי? כמה מאושר היה רבי יוסף וכמה גדלה שמחת העני

הזה כשחצה את הדג בערב שבת ומצא מרגלית בכסנו, מרגלית יקרה, שהומין לו הקרוש ברוך הוא!

— כלפי לייא! . . . אני בתוספת והוא ברבי יוסף! . . . התוספת, הירשילי.

התוספת מה בעי? מה בעי מרשיי? . . .

כך היו הדברים בין שני החברים על עסקי הלמוד בימות החול, וכנגד זה במוצאי יום מנוחה היתה להירשילי רוחה. כליל זה נתנה רשות לדמיונו לשוט חפשי כרצונו ואין מוחה בידו. משה'לי חברו היה בטל בו מדברי תורה ופורק מעליו עול הנמרא. ובלאו הכי הגה הלילה הזה בעצמו מסוגל לחיונות, יש בו כאותו הלילה מעין קסם והמון נסתרות, שמעוררים את רוחו של היהודי, מטילים בו עצבות נעימה ועושים את נפשו כמרקחה. מי החפיץ להבין את זאת, הלא יבא נא לבית היהודי ויחכונן אליו, לחייו ומעשהו שם.

לכו נא, רבותי, ונלכה לבית אביו של משה'לי!

שמואליק אביו של משה'לי, סמרטוטר הוא, משאו ומתנו בכנדים בלים. כל היום מבוקר ועד ערב הוא טובב בעיר ובא בחצרות ובבתים לקנות ולמכור סמרטוטין ומלבושים בלואים. כסוף הוא ושחוח, פניו צנומים ומקומטים וזקנה קפצה עליו בלא-עת מעוצר רעה ויגון. עיף ויגע משוט בעיר ככלב יבא בערב למעונתו — בית קטן וששל, ובכיסו פרוטות מספר, ופעמים כיסו ריק אין בו פרוטה אחת. כורך פת שחרית וערבית ואוכלן ביחד, לא כרי שביעה, וגופל על המטה לתת תנומה לעפעפיו. הוא שוכב בלא כח כמת ואבריו כבדים עליו. בבוקר יקום המת הזה לתחיה, כביכול, יעמוד על רגליו ויצא לפעלו עד ערב. כך הוא חי חיי צער, בדרך הכלב, בכל ימות השבוע. ובערב יום הששי צורת ביתו השמש משתנית, מסויד הוא ונקי וכלו אומר כבוד. השלחן ערוך ומכוסה במטפחת לבנה ועליו שתי חלות לחם משוחות כחלמון של ביצה תאוה לעינים, ונרות דולקין

במנרות נחושת ממורטות יפה לכבוד יום השבת. מנוחה נעימה בבית. ריח ניחוח עולה ממאכלים ערבים, הטמונים על הכירה תחת הכר. אם הבנים, שבכל השבוע היא מפוחמה ועצובה, עתה פניה מאירים, צניף טהור בראשה, ורוח חן שורה עליה. בתולדותיה היחפות אך עלו מן הרחצה וקוצתיהן מסודרות תלים תלים, עומדות ברכתי הבית, ומתוך פניהן ניכר, שהן ממתונות למחמדי עיניהן ומצפות בשמחת לבב.

הם! קול צעדים נשמע . . . הגם הולכים ובאים . . . הרלת הנה זה נפתחה.
— שבתא־טבא! — אומר שמואליק כפתח הבית, מכיט באהבה לאשתו ובניו ופניו מבהיקין.

— שבתא־טבא! — אומר משהילי בקול רם, נכנס ובא הביתה בחפזו, כאיש שבשורה טובה בפיו.

והאב והבן שניהם מטיילין בבית ומטעימים ואומרים, "שלום עליכם" בקול נעים. כברכה זו הם מקרמים פני מלאכי עליון ממלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהיו מלווים אותם לביתם מבית הכנסת. הסמרטוטר הזה אינו עוד כלב, אלא בן מלך, ולו נשמה וצורה חדשה. הוא מקדש על הכוס, נוטל את ידיו ומיסב אצל השלחן. אשתו יושבת לימינו ובניו סביב לשלחנו. כלם מושיטים מזלגות וכפות לתוך קערה אחת וחוטפים להם חתיכת דג קטנה, מעט מרק, עצם ובשר כשעורה ולפת כזית — מיני מטעימים, שלא ראו אותם בכל ימות השבוע. הילדים כל אחד אוכל את חלקו בזהירות יתרה, שלא יפול משהו חלילה, בחן ובתמימות ובכוונת הלב, בחולדת־סנאים זו, שיושבת לה בראש האילן ומפצעת אגוז בכוונה גדולה וכל חושיה ומעיניה בו. שמואליק מתקין את גרונו ומננן בשמחה מזמור שיר "יום שבת":

יום שַׁבַּת קָדֵשׁ הוּא.

אֶשְׂרֵי הָאִישׁ שׁוֹמְרֵהוּ	וְעַל הַיּוֹן זְכָרְהוּ
וְאֵל יֵשׁוּם אֵל לְבֹו.	הַבָּיִם רִיק וְאֵין בּוֹ.
וְיִשְׁמַח וְיִרְוֶה וְאֵם לָוֶה —	הַצֹּרֵר יִפְרַע אֶת חֻזְבוֹ.
הַבֶּשֶׂר יִין וְדָגִים,	וְאֵל יַחֲסֵר בְּתַעֲנֻגִים.

וקולו הולך וחזק בשיר, "מה יפית" — זה שבח של יום השביעי, שבו ינוחו יגיעי כח וסמבטיון המתגלגל בחול יעמוד בו מועפו. "סמבטיון הנחה, שבכל יום רץ ונמדה" הנה זה הוא ישראל עם סגולה, בחול הם רצים כהמולה, כא שבת באה מנוחה ונסו יגון ואנחה! . . .

שמואליק שוקט ושמת! . . .

למחר, אחר "שלוש סעודות", בין השמשות, יושב שמואליק בבית־הכנסת ופניו כבושים בקרקע. יהודים נאנקים, מיכבים ואומרים "אשרי תמימי דרך" — מזמור להזכיר, כי זו שבת המלכה תשים לדרך פעמיה. והנה אימה חשכה, וריח שם כריח קשואים ושומים. השמש באה, ענן וערפל מתארמים בקצה השמים. היהודים רואים בם במחזה את הגיהנם הנוער באש להבה, וקול נוגש הנורא: "ישובו רשעים לשאולה!" עולה באונם. כי הנה הרשעים מתי עולם, שביום השבת הניחו להם ממזוקותיהם כנחלי גפרית ואש, והתגלגלו בנחת רוח על הררי שלג. הנה הם על צוארם נרדפים עתה, והנוגשים אצים

לאמר: שובו ורדו לאברון ובערו שם כלכם יחדו! — אוי, הלפה עונת המנוחה, השמים חמרמרו, ולפני היהודי הגיהנם, עברה וזעם ומלאכי חבלה, וכל חילו הגדול.

שמואל'יק יושב דומם, סר וזעף!

ואשת שמואל'יק היא יושבת תחתיה בביתה על "ספסל-החלב" אצל התנור וחובקת ידה, בבית חושך. הירח מציץ מן חלון קטן, וקריאור נאצל מהודו על הכותל נגדו. צללי ליל בתמונות משונות מפוזים שם ומטילים אימה על הילדים, העומדים צפופים ככני צאן בהולים, מרכינים ראשם, ושותקים ומחרישים. דממה! רק צרצור אל צרצור קורא שם מן החרכים באחת הפינות. היא יושבת שוממה ועצובת רוח ומנענעת בראשה. ואחר היא מפקת ואומרת: "אלהי אברהם" בניינה ענומה. לאמר: יום שבת קדש חלף, הלך לו! והנה היא עומרת ונוטלת מין קיסם-מנופר ומשפשפתו בכותל שפשוף לבטלה, גם שני גם שלישי, עד שלבסוף נראה בועף ובצחנה ותמרות עשן כמראה אש משונה, והיא מדלקת נר של חלב בעמל ויגיעה רבה.

— שבוע טוב! אומרים בני הבית בנפש נאנחה ורואים בששת ימי המעשה.

הבאים לקראתם, חורת צרה נשכחה.

— שבוע טוב! — מצפצף שמואל'יק, נכנס לתוך ביתו בחשאי, עיניו משוטטות,

פניו מכסיפין, מתחמק והולך בלא חמדה ומכוכה ומכוקה בקרבנו. הנה השעה הזו שעת גלגול לשמואל'יק — בן מלך מתהפך לכלב. . . . השבוע הבא לקראתו עם כל פגעיו הרעים להשחית מאיש מראהו ותוארו מבני אדם ולעשותו כזוי מאד! אבל בן-מלך זה נאבק בכל מאמצי כח ואינו רוצה להתהפך לכלב, מבקש ריח והצללה ונושא עיניו למרום אולי יש תקוה, אולי יהום אביו שבשמים אולי ירחם — והתקוה הזאת תופיע לו בנר של הברלה. הוא מבדיל על הכוס ואומר: "הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד" באמונה, מריח ומעורר נפשו המתעלפת במיני בשמים, ושותה ונותן מן הכוס לתוך כיסו — סגולה ברוקה ומנוסה לכרכה והצלחה. — והתקוה, תופיע לו גם בומירות למוצאי שבת, ומירות מלאות רנשי קודש, מרוקחות בסמים משונים: דמע ונעמיות-תקוה, אנהה ותפלה זכה, וטעמן כדבש במי ראש ולענה. והנה בצר לו הוא מומר וקורא: "אדיר איום ונורא, זכור עניי ומרודי, הכן די ספוקי ולחם חוקי, הן אתה תקותי ולישועתך קייתי!"

והתקוה תאמצנו עוד יותר בומר "איש חסיד", עיניו מתלהטות ופניו מתארמים, מביט פעם לאשתו ופעם לילדיו ומנגן בנעימה אותו המעשה הנפלא — מעשה באיש חסיד עני בלא מוון ומחיה, נוגן בחשוכה אשה וגם בכנים המשה וכירו אין אפילו שוה פרוטה, ופיץ לו המבשר באמת היום תתעשר, הזמין לו עסק טוב באהבים והרויח שמונה מאות אלף זהובים!

הכתוב אומר שמונה מאות אלף זהובים בריוק, לא פחות ולא יותר מזה, מלמד

שהדבר אמת הוא ומעשה שהיה כך היה . . .

— אוי רבוננו של עולם! — דובב שמואל'יק בנעימה עצובה ומסולסלת ועיניו

נשואות למרום — העתר נורא ואיום ותנה פדיום, עשה נסים והושיעה נא! אוי, אב הרחמים, אנא הצליחה נא! . . .

אשת שמואל'יק נוסחת באש על הכירה ושופתת עליה קרירה מלאה תפוחי-אדמה לסעודת, "הלויית שבת המלכה", והכנים יושבים סביב לשלחן ממולה ובתוכם הירשילי, המצוי שם כלילה הזה, הוא ומשה'לי חברו אומרים "ויתן לך" — ברכות שמים ליהודים בפרו אדמתם, הגנם ותירושם ויצהרם, ובפרי בהמתם, שגור אלפיהם ועשתרות

צאנם . . . לעתיד לבוא, אם ירצה השם. ואחרי כן הם קוראים בזה אחר זה לפני כל המסובין מעשה נסים ונפלאות, הכתובים בספר הישר ובשאר הספרים הקדושים, וממתיקים את הקריאה בשיחות נאות — וכלם מתנשאים ברום עולם הדמיון ושונים ברוב חיוניות. אותה שעה הרגשות הלב משונות ופני הבית נראין משונים: שבת וחול, נעימות ומרירות, קורת רוח ועצבות משמשות שם בערבוביא. והסעודה היא כסעודת בני משפחה, כשאתר מהם. מחמד נפשם, מתפטר ויוצא לדרך, אוכלים ונאנחים ומראים פנים שוחקים ומנחמים עצמם בתקוה טובה לשוב ולראותו במהרה.

אלה הנסים, שנעשים לבני אדם כל הימים, ואלה האגדות, איך הקדוש ברוך הוא עוזר דלים ומגיב שפלים, היו מנחמים את הירשילי בשעת דחקו ומנעימים את היו המרים. המעשה ברבי שמעלקי, שכבר היה לעולמים, זכרנו בא לפניו והאמין בו באמונה שלמה. מהרהר ואומר בלבו, אם אליהו הנביא הצליח את רבי שמעלקי בשעתו הרי אפשר הוא, שיצליח גם אותו. ולמה לא יצפה לישועה? שערי רחמים לא ננעלו. טוב לחסות בה, לעברו ולהתפלל אליו בלבב שלם. אצל הירשילי מתחיל ובא אותו הפרק. שהיא שעת האביב בחיי אדם, שעה, שתנין האמונה ותפרה התקוה ומקור אהבה נפתח; שעה, שהדמיון ישיג בכחו ואין דבר יקשה ממנו; שעה, שהנפש מתנענעת ותפלה זכה לאלהי מרום עולה שלא מרעת מקרב לב; שעה, שבוכים פעמים בחשאי על המטה בלילות — והבכיה נעימה, נעימה מאד . . . מובן מאליו. שלא כל אדם זוכה לאביב זה, אצל הרבה מבני אדם זיקין וזועות ורוחות רעות מנשבות בו, וזה של הירשילי אינו מצוי אלא אצל אחד מני אלף — אצל אנשי רוח, בחייהו.

והנה הירשילי מתחיל להתפלל בהתלהבות יתרה, הוא מתפלל בצבור שלש פעמים ביום, כחובת כל אדם מישראל, ומתפלל גם ביחיד בכל שעה שתנה עליו הרוח, ובין כך וכך ארכו הימים ויהי ערב בוקר, כמנהגו של עולם, ויהי ערב ויהי בוקר גם בקרב נפשו, דאגה ותקוה, גיל ויגון היו מתחלפים ובאים בה בו אחד זו.

כ.א.

הלבנה, ברכו, "וקדושה" שלשה אלה כח מנגיט כחם למשוך יהודי מרחוק, איך שלא יהא ממחר ורין לדרכו. אתה הולך למשל ברחוב העיר כסלון לעת ערב, בהול וטרוד בעסקיך, פתאם מצדי הרחוב קול קורא אליך, "שלום עליכם!" ומיד הנך נמשך ועומד בתוך ערד יהודים, משיב להם, "עליכם שלום" בנעימה ובקול זמרה, מתנענע בכל אברי גופך ורוקך כנגד הלבנה אתם יחדו, ופעמים אתה עובר על אחד מבתי-הפלה, רין כצבי דחוף ומבוהל — והנה קול יהודי דופק שם על החלון, דופק וקורא: מהר ובוא, רבי יהודי! וער שלא נתישבה דעתך נמצאת עומד בפתח, מורע ואומר, "ברכו", או קופין וקורא, "קדוש, קדוש, קדוש!" עם כל ישראל שם, ובאותה שעה אין אתה ברשותך, כאלו עשו כך מעשה כשפים ונתכטל רצונך ודעתך, וכך יארע לך פעמים בבית הכנסת, בהשכמת הבוקר, רוצה אתה לקיים — ולומר אשר יצר, והנה יהודי פוסע בנחת, גופו נקי ושפתיו רוחשות, "מפליא לעשות", הולך לך כבוד ובא ועמר אצלך, הוא משפסף ידיו ומספף את גבו בחסידות, מנעים קולו ומתחיל בכרכת אשר נתן לשבוי ביגה, ואתה על כרחך עומד ועונה אמן, הוא מוסיף וקורא לפניך את ברכות השחר כסדר בדחילו ורחימו ובמתינות, ואתה אומר אמן ואמן ואינך זו ממקומך, כאלו פרה אתה וחולבים

אותך, במחילת כבודך . . . וכיון שברכת וקדשת ואמרת אמן, אתה רוקק באהבה ובכבוד ראש ופניית והלכת לדרכך.

מקול הפיקתו של רבי אברהם על חלון בית-המדרש, במנחת הערב, נדחפו ובאו לשם יהודים מבחיץ, ולאחר אמן חטופה וקרושה קטופה חורו ויצאו משם. רק אחד מן הנכנסים נשאר, ומהלכו ומראהו היה ניכר, שאורח הוא. חוטמו האדום והנוצץ עמד והכריז עליו בפני כל: ראו, עתה באתי! אני בדרך ורוח קר נשב בי ויפשחני. עיניו האמוצות לא הביטו לעבר אחר, אלא כשעה שאחת מכסת לדרום השנית סוכבת אל צפון, כאלו הן צרות זו לזו, וחיוגן אינו עולה יפה.

רבי אברהם רמו לבן אדם זה באצבע ונא וישב אצלו. בשעת התפלה היה זה מתנענע בחן ובחסירות, ומנענעו נפשו הכירו בו שלאו הריוט ואדם פשוט הוא.

— דומה, לא מאנשי מקומנו אתה — אמר רבי אברהם לאותו בן אדם אחר תפלת ערבית, מסתכל בו בסבר פנים יפות.

— פשיטא! — החזיר בן-אדם בקול דק וצרור, גורף ומקנח את חוטמו, שהיה מתרגו אותה שעה ומתעטש בקולי קולות.

— אם כן . . . שלום עליכם! — אמר רבי אברהם לבן אדם זה ונתן לו שלום — מאין, יהודי?

— היפצי! — נתעטש החוטם כמשיב דבר במקום אדונו.

— מיהופיץ? כך משמע לי — אומר רבי אברהם לעצמו וממתין עד שיתישב מעטישותיו, ואנב הוא מכברו בטבאקי.

— אימתי עומדין כאן אצלכם להתפלל תפלת שחרית? — שאל אותו בן אדם, כשפסק לטפל בחוטמו.

— אימתי? — החזיר רבי אברהם — התפלה מחר היא בזמנה כמו בכל יום. כנגד מה אתה שואל?

— מחר, שומע אתה? בשישי לחודש תמוז, חל יום מות אבי.

— יום המיתה! טוב מאד — אמר רבי אברהם, מחויק בפאת זקנו — ישריה נא מעלתו את עצמו ויבוא בכבודו מחר בזמן התפלה כתרור.

עיניו של אותו בן אדם היו מתגלגלות ומביטות לכל פינה, וכשעמד ממקומו היה מעקם פניו ושוהה מעט, כאלו היציאה מבית-המדרש קשה עליו.

רבי אברהם עמד אף הוא לאחר שיצא האורה מבית-המדרש ופנה אל משה-לי, העומד בזוית עם הירשילי, ואמר לו:

— לביחך, "שקיץ"! בוא אתי, עת לנוח מעבודת היום, ואתה "שקיץ"! — אמר להירשילי — שכב גם אתה ותנוח על משכבך כאן . . . לא רעב אתה?

— לא! אומר הירשילי בפיו, ובלבו הוא מהרהר: אוי, לחם, מי יאכילני לחם! ורבי אברהם עומד ואינו זו ממקומו, תשובתו של הירשילי נתקבלה לו כרחיה בעלמא, והוא מחייב את עצמו בלבו, שמתוך שהרבה שיחה עם אותו האורה שכח את הירשילי ולא בקש את אחד מן המתפללים, שיומינו אצלו לסעודת הערב, ועתה היתום העלוב הזה רעב . . . אכילת פת חרבה עם בצלים אחת ביום אינה מספקת לאדם, ובפרט לקטן, שתאות האכילה גדולה אצלו ביותר . . . רבי אברהם מחייב את עצמו ומצטער

מאד, עומד ושותק שעה קלה, ואחר כך הוא נותן עינו במשה-לי ואומר לו נכון ומבולבל:

— עד מתי תעמוד ותתלחש שם? כלה שיחתך וצא!

— רבי אברהם! — נענה משה'לי ואמר — הוא ילין, הירשילי ילין הלילה רעב. אני עומד ומפציר בו: בוא אתי לביתי, בוא נא, בוא ותטעום מאומה — והוא אינו רוצה, הירשילי.

— מה אתה, מה אתה סח? — מגמגם רבי אברהם מפני טרוף הרעת. — אני מפציר בו, והוא אינו רוצה. אם כן, אומר אני, אלך ואביא לך מאומה מביתי, והוא אינו שומע לי גם לדבר הזה . . . שוטה שבעולם! — פונה משה'לי לחברו ומפציר בו באהבה וברחמים — למה אתה חושש? לחמי יספיק לשנינו ולא ארעב, הלילה, רוצה אתה?

הירשילי שותק ומנענע בראשו לאות, שאינו רוצה, לבו סוער ופניו מתאדמין. רבי אברהם ממשמש בכיסו, מחפש ומוציא משם מטבע נחושת, נותנו לתוך ידו של הירשילי ואומר ברחמים:

— קח נא, בבקשה ממך! . . . לך וקנה לך מאומה.

הירשילי שותק ורמעטו על לחיו . . .

אותו בן־אדם השכים ובא למחר לבית המדרש וישב אצל רבי אברהם. חוטמו עדיין היה מבהוק, אלא שלא התעטש בוֹעף כל כך. אותו היום המישי בשבת היה, והשמש קרא את האורה הוה לעלות לתורה בקול רם: יעמוד מורנו רבי שניאור זאב ברבי שרגא פייבוש! לאחר התפלה למד רבי אברהם פרק משניות וחלק לו כבוד לומר אחריו קדיש דרבנן. את הקדיש אמר האורח בנעימה, מסלסל בשעת אמירתו הפאה השמאלית, עוצם עיניו ומנענע ראשו בחן ובהדרה, כבר אורין, ואותם היהודים, השוהים בבית־הכנסת וקוראים תחינות ומעמדות וליקוטים ב"חוק לישראל" ענו אחריו אמן בכל כחם, וכונתם לשם "יין של תיקון" לעלו נשמת המת. כוונתם זו נראית אצלם בחוטמם, שמתאדם ומזיע מעט, כלשונם הלוחכת את השפתים ובפיקא של גרנתם, המרפרפת ומתנענעת בשעת בליעת הרוק, לא בשביל שהם להוטים אחר משקה, חם ושלום! השכרות מגונה היא להם, אלא בשביל שמין יצר הרע משונה יש ביין של תיקון, ומעמו משונה מכל היינות שבעולם ואין ביין־קפריסין ובכל מיני "נסך" כדוגמתו. טעמו ושתו, רבותי, מן היין הזה ותדעו . . . השמש קפץ והביא בקבוק יין ורקיקים והמתפללים התחילו שותים. — לחיים, רבי . . . רבי . . . שניאור? — מגמגם אחד מהמסובין כמסופק בשמו של האורח — השם יתברך . . . בפשטות השם יתברך ירחם, אוי, אוי! . . . יזמן פרנסה ליהודיו.

— לחיים, רבי שניאור וואלף! — דובב עוד אחד לאחר שגמע מעט מן הכוס ולקק את שפתיו בלשונו — פרנסה, מהיכי תיתי! ומהיכין? בע! . . . הרי לך הוא רבון העולם וזן את הכל . . . מכאן או מכאן, למאי נפקא מינה? הקרוש ברוך הוא ישלח ברכה והצלחה כמעשה ידיהם . . . מעלתו יש לו עסק בזה?

— עט־עט! — משיבו שניאור וואלף בקריצת שפתים תשובה קצרה ומחוכמה.

— גשה נא, "שקיני"! — קרא רבי אברהם להירשילי, היושב עם משה'לי בוויית

והגמרא פתוחה לפניהם — הילך רקיק זה, ואת השני תחן לחברך שם!

לאחר שיצאו כל המתפללים מבית־המדרש נכנס האורח בדבריו שיחה עם רבי אברהם, נאנח על צרת ישראל ועל גלות השכינה ומדבר בשבח התורה ולומדיה, ומענין לענין בא לרבי אברהם בשאלה זו:

— מי אלה שני הנערים, היושבים יחדו ולומדים שם בוויית? בחורי חמד הם.

— אמנם מבין דבר הוא, מעלתו! — אמר רבי אברהם בשחוק נעים, מתנאה ונהנה בלבו, כאב בשעה שמקלסים את בניו בפניו — אחד מבני מקומנו הוא, וזה השני, שבא אלי מתחלה, הוא יתום, מעיר אחרת, כלי-יקר הוא!

— מתוך פניו ניכר, שנער טוב ונחמד הוא — אמר האורח, ואחת מעיניו הביטה להירשולי — צר לי עליו, ודאי חיי צער יחיה כאן.

— אמנם כן! — נאנה רבי אברהם.

— שומע אתה, מה עלתה בדעתי בשביל היתום העלוב הזה? — אמר האורח לאחר שהיה מהרהר שעה קלה.

— מי יודע? — נענה רבי אברהם ואמר, משיב בירמולקתו על ראשו ונחיד מטוב לב — שמא לשרכו אתה אומר?

— מעין שירוך — החזיר לו האורח, מעמיד עליו פנים של תמימות — אפשר שיהא חתן, אם ירצה השם, המעשה כך הוא, שומע אתה?

— ידבר נא מעלתו — אמר רבי אברהם ועשה אונו כאפרכסת לשמוע.

— מה אומר ומה אדבר הרבה — פתח האורח ואמר — בקיצור, המעשה כך הוא: אתי בא לכאן שותפי, בעל-הבית חשוב — אדם חשוב, פשוטו כמשמעו, הנה יש לו, שומע אתה? יש לי לשותפי זה בן, נער קטן, ורוצה הוא, כלומר שותפי, שבנו, הנער הקטן הזה, יהא לומד תורה, לומד כרבעי, והחזירים אצלנו, מה אומר לך? החררים הלא הם — עט! . . . המלמד-הבראדי בהמה הוא, והמלמד הליטאי, ככל הליטאים, בצלם אלהים אחרים הוא, ושאר המלמדים תפח רוחם! . . . לכן, אומר אני, היתום הזה שאצלכם יהא לבנו הקטן של שותפי, שומע אתה? . . .

— אני שומע ומבין עתה כוונתך, מעלתו אומר, היתום שלי יהא מלמד לבנו הקטן של שותפך.

— הא! — אמר האורח, קורץ בעינו וזוקף אצבעו — כהא הכתוב מדבר! . . . להיתום ייטב מאד, הכל ימצא מוכן לפניו: לחם לאכול ובגד ללבוש, ואם לא יהיה שוטה ימצא שם גם בת זוגו, יהיה נא הוא בחור כהלכה — ובתולה יש! הפוך בדברי והפוך בהם.

— לכאורה טוב ויפה הוא — אומר רבי אברהם ומשפשף את מצחו.

— והנה רוצה אני — הולך בן-אדם זה ומפרש את דבריו — רוצה אני, שומע אתה? אני רוצה לקיים מצוה, פשוט לקיים מצוה ולדאוג ליתום נעוב, מסתמא כך נגזר עליו משמים, עכשיו אתה שומע? ומה מעלתו סובר?

— מה אני סובר? — אמר רבי אברהם, מקמט את מצחו ונמלך בדעתו — סובר אני שאין הרבר רע לכאורה, אלא . . .

— מאי אלא? — נתעורר עליו אותו בן-אדם בתמיה — אין הדבר רע? הוא אומר, בשעה שהדבר טוב הוא, טוב מאד, והלא זו היא המדה המגונה שביהודי, במחילת כבודך! . . . מאי אלא? "אלא" זה, שאתה אומר, לי ראוי לאומרו, הכל יפה, אלא שצריך אני להראות מתחלה לשותפי את הסחורה, את הבחור הזה, כדרך התגרים, הלאו שיוכה למצוא חן בעיניו ואז — אשריהו! ועתה אם רצונך שיהא חלקך עמי במצוה זו, אל תאחר אותי ותן להיתום הזה להלך עמי לשותפי תיכף ומיד, אין לי פנאי.

— אם כן! — אמר רבי אברהם עומד ממקומו — הנני הולך ואדבר עמו.

רבי אברהם בא והציע הדבר להירשולי, והיו שניהם נמלכים יחדו, וכיון שראה

בן־אדם זה, שהם שוהים, העמיד פניו כאלו אחת היא לו אם רוצים הם אם לאו, וקרא להם ואמר:

— אין לי פנאי! אם רוצה הוא ילך מיד עמי.

— עוד רגע, המתין נא עוד רגע אחד! — מתחנן לו רבי אברהם מרחוק ומורו את הירשילי — לך נא הירשילי! היהודי אין לו פנאי. לך עמו ושוב מהרה, ואני אמתין לך בזה.

הירשילי ובן־אדם יצאו מכית־המדרש וילכו.

(עוד יבוא).

הבח המרכזי בתולדות העמים.

כל חכמה תשען בחקירותיה ובהשקפותיה הכלליות על ההתבוננות (בעצבאכטונג) ועל הנסיון. ההתבוננות בותרת פרט אחד ראשי, אשר בו נתלכדו באופן בולט ומוחשי כל הסימנים המיוחדים למינה, ותעיין היטב בתבונתו החיצונית והפנימית, תנתח אותו לנתחים, למען דעת מאיזו יסודות הוא מורכב, תסתכל בארחות גדולו והתפתחותו, תלמוד לדעת את תכונותיו וסגולותיו, את כחותיו הגלויים והצפונים, את יחוסו למינו ולשאינו מינו, — ואז, על יסוד כל אלה החקירות והררישות, יוציא החוקר משפט כללי על דבר מהות המין והקבוצה, אשר אליו מתיחס אותו הפרט הנחקר. זו היא דרך ההתבוננות ואופן למודתה. אך בזמננו לא תאמר עוד החכמה די בשיטת למודים כזו, המיוסדת רק על ההתבוננות בלבד, בלי תמיכת הנסיון. וטעמה ונימוקה עמה: כי ההתבוננות כשהיא לעצמה תלויה היא הרבה בתכונת רוחו של המתבונן, המכניס לתוכה הרבה השערות וסברות הנובעות רק מתכונת נפשו, מארחות שכלו ושבעו ומאיכות הרושם אשר עשה עליו הדבר הנחקר. באופן שההתבוננות לא תתן לנו מושג נאמן ותמונה אמיתית ומדויקת מן הדברים הנחקרים, כמו שהם באמת, בתארם ובצביונם הטבעי, רק כפי אשר יתוארו במוח המתבונן; ועל כן משפטי ההתבוננות, הנושאים עליהם חותם ה"אני" של המתבונן, בעל כרחם מוטעים הם כרב או כמעט. ועוד מנרעת אחרת נמצאה בהתבוננות: כי היא צופיה את הדברים הנחקרים רק בעת המצאם תחת פעולת כחות הרבה, השונים בטבעם. כי כל חיון בטבע ובהיים הניתן להתבוננות — הוא תולדה מוכרחת מפעולת כחות שונים, שנפגשו יחד ומשמישים בערבוביא; ורק את המצב הזה תשים ההתבוננות לנגדה ותחקור את מהותו ואיכותו. אך מה המה הכחות הפועלים, המתוללים את החיון המורכב? איזו מהם העקריים והראשיים, אשר קיום הדבר תלוי בהם, ואיזו מהם רק הטפלים, העוזרים והמסייעים? על השאלה הזאת לא תוכל ההתבוננות לתת לנו כל תשובה נכונה. אחרי כי אין לה עסק עם מחוללי מצב כל דבר, רק עם הדבר בעצמו כמו שהוא בתארו ובצביונו הנוכחי, וכדי להמלט משתי המגרעות אשר הזכרנו, תשתדל על כן החכמה בזמננו לצרף אל ההתבוננות את הנסיון. הנסיון יפריד בין הרבקים, בין הכחות הטבעיים הפועלים על הדברים ביחד ובערבוביא; פעם יעמיד את הדבר הנחקר תחת פעולת כח

אחד בתנאים ידועים, ופעם יחליף וימיר באחרים את הכח הפועל או את התנאים; היום הוא מרכיב ומוזוג כחות אחרים ויאלצם באופן ידוע להראות את פעולתם על הדבר הנחקר, ומחר יפירד ביניהם ויחברם עם כחות ותנאים אחרים; וכה סובב והולך הנסיון מפעולת כל כח וכה בפני עצמו עד הרכבתם וצמודם יחד, ובאופן זה יבואר תוכן כל אחד ואחד מהם ויודע איזה הוא הראש והעיקר בדבר ההוא ואיזה הוא הספל. ורק אחרי אשר ירד הנסיון לעומקו של כל כח וכה וימצא שורש כל הפעולות המסוככות, הנובעות מתערובת הכחות הפועלים, — רק אז יערוך לנו תמונה כללית מאותו הדבר וישפוט על מעמדו בהוה ובעבר ועל דבר יחוסו לשאר דברים. בדרך זו תכריח שיטת הנסיון את החוקר לצמצם את חוג דמיונו עד מעוטו האפשרי ותרגיל אותו להפריד בינו ובין הדברים הנחקרים, לכל יכניס את תכונות נפשו לתוך מחיצתם, לכל יתרגש מהרושם הראשון ולכל ישען על שכלו ורוחו המיווג, הרואים על הרוב רק מה שהם חפצים לראות.

אבל, אם הנסיון יוכל להיות לשופט נאמן בכל מקצועות חכמת הטבע, הן לא נוכל להשתמש בו בתורת חברת בני אדם (סאציאלאָגיע); כי מלבד אשר "לנסות" חיי החברה ולשנות כחותיהם ותנאיהם באופנים שונים, כפי הדרוש למטרת החקירה — הוא דבר בלתי אפשרי, מטעמים המובנים לכל, ואין צורך להאריך בכיאותם; — מלבד זאת יש עוד בין החכמות האחרות ובין תורת חיי החברה הבדל עקרי וראשי. כי בחיי החברה ישלוט יסוד אחד כביר כה וגדל העלילה, אשר לא נמצא כמוהו בכל היקום, ואשר הנסיון חדל אונים הוא לגלות את מצפוניו ולבא עד תכונתו. היסוד הזה הוא השכל החי ומכיר את עצמו, אשר ככה רוחני טמיר ונעלם, לא יוכל לעבור תחת שבט הנסיון, ככל שאר יסודי הטבע. ככל הטבע ישלטו רק חוקים אלמים, משוללי חופש ורצון והכרה פנימית, חוקים השומרים את תפקידם למלאותו תמיד בלי כל מנרעת ויתרון, בלי כל שנוי ותמורה ונטיה מן הדרך אשר נרשמה לפניהם, ולכן על נקלה יחקרו; בעוד אשר בחיי החברה האנושית ישלוט, נוסף על כל אלה, עוד גם השכל, המתפתח והולך קדימה, המתנועע תמיד ככסף חי, הלוכש פנים חדשות מעת לעת והמתפלג לפלגים רבים אין קץ, עד כי כל חכמי לב נלאו כבר מלחפש אחרי החוקים והמשפטים השזורים בו ונואשו ממצוא את מוצאו ואת הכחות הרבים המסתעפים ממנו. ועל כן לא יוכל הנסיון לחדור אל מקום ממשלת השכל — אל חיי החברה האנושית והלכות התפתחותה — ויניח אותנו במקצוע הזה רק בידי ההתבוננות לברה, בידי החווינות ההיסטוריים העוברים לפנינו בחיי כל עם ועם בדהוה, ובידי זכרונות דברי הימים, אשר יעבירו לפנינו מחוות ותמונות שונות ממצב עמים שונים בימים עברו.

ועל כן יבין כל קורא משכיל על נקלה, כמה מן הסובייקטיביות יש במחקרי ההיסטוריה, כמה השערות וסברות ילדות הרמיון ימצאו מקום בהמקצוע הנכבד הזה: השתלשלות המקרים ההיסטוריים זה מזה, פעולות הטבע ביחד עם מצב ההשכלה של החברה, אופני המחיה והכלכלה ביחד עם הנמוסים והמנהגים, — כל אלה הסבות והמסוככים יתנו די חומר לרמיון כל סופר היסטורי לבנות מהם מגדלים באוויר, כפי רוחו ותכונתו. ואם עוד נשים לב גם לזה, שמקרים רבים מדורות הקדמונים עלו בתהו וירדו לתהום הנשיה, יען כי המין האנושי בימי ילדותו לא הבין את ערכם הרב ואת התורה אשר תצא מהם לרורות הבאים, וכי על החוקר את מצב הענינים בהזמן הקדמון הוא למלאות את החסרון הזה בסברות ובפסולטים, בגורה שוה ובקל וחומר — כי אז יהיה לנו מושג נאמן מן היסוד הרעוע, אשר עליו יבנה חוקר דברי הימים הנמות ומגדלים.

ואז נבין, מה רב ההבדל בין חכמות הטבע, הנשענות על הנסיון, ובין תורת התפתחות חיי החברה, תורת ההיסטוריה, הנשענת רק על ההתבוננות בלבד.

אך גם ההתבוננות עצמה קשה היא ביותר בהענינים ההיסטוריים, המסובכים ומעורבים עד מאוד. כי בהם יקחו חלק יסודות וכחות הרבה, הן מצד הטבע והן מצד בני האדם בעצמם. מצד הטבע יראו פעולתם על חיי בני האדם בכל מקום: האוויר וסגולות האדמה, ימיה, נהרותיה וערותיה עם החיה והרמש אשר בהם, וכן גם מראה המקום בכלל: אם פנים יפות או איומות לו — כל אלה יפעלו פעולה עזה על התפתחות יושבי-בו, על אופני מחיתם וכלכלתם, על משלה ידם ועבודתם, על מהלך חייהם, משטריהם ומנהיגיהם, על מדת ימיהם, הלך נפשם ומונם וכו'. ומצד אחר הנה האדם עצמו יצא לפעול עם המון סגולות נפשו השונות, עם תאוותיו ורגשותיו המרוכבים, ועל כולם — עם החפץ לחיות ולהתענג. שני אלה, האדם והטבע עם צבא כחותיהם הרבים והעצומים, פעם ילכו שלובי יד ופעם יתצבו כצר איש לרעהו וילחמו מלחמות תנופה, פעם ינצחו זה את זה ופעם ישקצו מריב ויעשו שלום ביניהם. והמצב יסובך עוד יותר על ידי המלחמות והמריבות, הקטטות והתנרות, אשר יתגרו בני האדם איש באחיו, משפחה במשפחה, שבט בשבט ומדינה במדינה. הסבות המחוללות את המריבות רבות הנה, כמספר התאות והרגשות, אשר ירגיזו את רוח בני האדם. ברבות הימים כאשר יצעד האדם הלאה על דרך התפתחותו, או נפגוש במלחמת האמונות והרעות, במלחמה בעד חופש וזכות, בעד משטרי הממשלה, במלחמת העשוקים נגד עושקיהם, במלחמת העבודה נגד הרכוש — מלחמות המחוללות שונים נמרצים כהליכות חיי החברה וכדרכי התפתחותה והעשירות בתוצאות רבות אין קץ. ואם נסיר את מבטנו מעל פני המלחמות האלה, הממלאות את כל הלילה של ההיסטוריה, ונפנה אל עבודת הרוח — אל עבודת הספרות, החכמות והמדעים, או נמצא גם שמה מפעלים ומעשים כבירי כה, אשר הראו פעולה עזה ונמרצה על חיי החברה והביאו שונים רבים הן במשטרה ובמנהיגיה והן באופני המחיה והכלכלה, העבודה והרושת המעשה. פה ושם יתראו כמהלך ההיסטוריה גם מקרים בודדים גדולי התוצאות, כמו דבר או רעב, אשר יעשו שמות בארץ ויעצרו את האדם מלכת קדימה; פה ושם יתנלו לעינינו מושלים כבירים, אבירי לב ואמיצי רוח, אשר בעלילותיהם יבראו תקופה חדשה בחיי עם ועם, ידחפו אותו קדימה או להפך. עוד יש כה אחת, רב העליליה, אשר מחקי החיים מוצאו ואשר יפעל הרבה אם על התקדמות החברה לפנים או על נסינתה לאחור, — הוא כח הירושה, מעבר סגולות הנפש, הטובות גם הרעות, מאבות לבנים ולבני בנים. הסגולות האלה, בעברן דרך צינורות הדורות, תעשינה חיל ותגיענה לידי השתלמות, אם לטובת המין האנושי או לרעתו. — וכאשר נעלה על לבנו את כל אלה הפעולות והעלילות האחרות זו בזו כטבעות בשרשרת, — אז נבין את מבוכת חוקרי דברי הימים, כבואם להתר הצנבות המעשים והמקרים, להראות את היחס ואת הקשר אשר ביניהם ולמצא את הפועלים הראשיים, המניעים את אופני חברת בני האדם. ובכדי לצאת מן המבוכה הזאת נחויץ היה לחוקרי ההיסטוריה למצא כח מרכזי בחיי החברה האנושית, אשר ממנו יצאו כל הכחות ואילו ישוכו כל מעשי בני האדם ותחבולותיהם. ובעמוד החוקר על נקודת המרכז הזה נקל יהיה לו לשים עין על מהלך כל הענינים, למצא את הקשר הפנימי אשר ביניהם ולדעת מה היא הרוח החיה באופני כל המעשים ומה היא המטרה אשר אליה ישאפו בני האדם והדרכים אשר על ידן יתקרבו אליה.

דבר המרכזי הזה והוא לסלע המחלוקת בין החכמים והסופרים. הרבה מהם

מוצאים את המרכז של חיי המין האנושי במצב המחיה והכלכלה ובהנטיה הנטועה בלב האדם להרבות רכוש ועושר, למען הנצל מדאגת המחיה לימים יבואו. לפי דעת החכמים האלה, "האיקונומיסטים", כל מעשי בני האדם וכל תחבולותיהם מיום היותם על פני האדם עד היום הזה ממקור אחד הם באים — ממקור החפץ למלא את הבטן הרעבה ולהשתיק את הצרכים הנחוצים לקיום האדם. החפץ הזה יעורר את רוח האדם להתבונן אל כל אשר מסביב לנו, ללמוד להבין את הקי היקום, למען דעת איך להגן על עצמו מפניהם או בכדי להשתמש בהם לתועלתו ולהנאתו. החפץ הזה יורה בינה לאדם להתדבק איש באחיו ולהתאגר לאגודות, אגודת משפחה, אגודת שכט ואגודת עם, למען הקל עליו את מלחמת החיים ולעזור לו בהשגת צרכיו ומחיתו נגד כל המתקוממים לו. הן מצד הטבע והן מצד בני האדם הדומים לו, הנלחמים גם הם בעד מחיתם וכלכלתם. החפץ הזה ילמד את האדם לחוק הקים ומשפטים ולעשות סדרים ומשטרים בהנהגת כל קבוץ וקבוץ פנימה, למען לא ילחץ איש את אחיו ולא יגע בו לרעה. החפץ הזה ילחץ את רוח בני האדם לבקש ולהמציא מיני עבודה שונים, חרושת המעשה, מסחר וקנין וצרכים חדשים מקרוב באו, למען הרבות מקורי המחיה והכלכלה. החפץ הזה יברא גם אמונות ודתות, אשר בעיקרן הן באות, לפי דעת האיקונומיסטים, להגן על רכושו וגופו של כל אדם מפני אנשים נזילים, אשר אימת המלכות לא תבעתם, כי מתנכלים לעשות את מעשיהם במחשך, לבל תשורם עין איש, ובכדי להפחיד את הודונים האלה ולהגן על החברה מפני רשעתם, נוסדה האמונה במשיגה העליון, הצופה ומביט גם במסתרים והמשלם לאיש ואיש כפעלו. קצרו של דבר, החיים הפשוטים עם המון צרכיהם הנסים הם הם, לפי דעת החוקרים האלה, עמורי התוך של חיי החברה האנושית מאז ועד עתה, והם הם המניעים הראשיים, אשר ירהפו את האדם הלאה הלאה בדרך התפתחותו. אמת הדבר, יאמרו האיקונומיסטים, כי ברכות דימים, כאשר יאסף הון ועושר רב בידי משפחה אחת, בידי שכט אחד או בידי מפלגה אחת בעם — אז בעלי הרכוש, בהיותם חפשים מדאגת המחיה, יפנו את לבם לתענוגות הרוח, להשיר והזמרה, להיופי והנשגב, להחכמות ולהספרות, ויניחו אבן פנה למקדש רוחני, להתפתחות כחות וצרכים רוחניים, נעלים ונשגבים על צרכי החיים הפשוטים. וברכות דימים, כאשר הענינים הרוחניים האלה יתפתחו וישתכללו ויעשו לקניני האומה, אז יקחו גם הם חלק נכבד בהליכות חיי החברה ויראו גם הם את פעולתם עליה; אך הפעולה הזאת, לפי דעתם, היא רק פעולה צדדית ומשועבדת להפעולה הראשית — לפעולת מצב המחיה, יען כי המין האנושי, ברוב מיניו, שקוע הוא רק בשאלת הקיבה, הרורשת את חוקה בכל יום ויום, ובשאר הצרכים הפשוטים, אשר גם הם לא ביד יתפשו, ולכן לא יוכל להתמכר למשאות הנפש ולחיונונות הרוח, לתורת המוסר, לחכמה ולמדעים, המרוטמים את הרוח מעל להחיים החמרים והמרחיבים דעתו של אדם וחוג השקפתו. ולזאת פעולת החכמות והגיוני הרוח על זרם חיי ההמון מאפס הוא, כי אם אין קמח אין תורה; אם הבטן תחסר, אז גם הנפש חרבה היא; אם מצב המחיה ברע הוא, אז אין דורש ואין מכקש אחרי הגיוני הרוח. ועל כן יחלישו האיקונומיסטים, כי רק מצב המחיה והכלכלה הוא המניע את מכוונת החיים החברותיים והוא רק הוא הנוטה קו על התפתחות האדם והתקדמותו בהשכלה ובמדות מוסריות, אם ייטב מצב המחיה, אז ישתכלל ויודרך רוח האדם ויעלה מעלה מעלה על סולם החכמה והדעת, אז יטהר האדם גם את לבו ויוקק את מדותיו; ואם יורע מצב המחיה, אז ישונה גם רוח האדם לרע ויורד עשר מעלות אהורנית במצבו המוסרי והמושכלי.

מנקודת-המבט הזאת יצאו האיקונומיסטים לבאר את כל התמורות והשנוים אשר נולדו במצב האדם במשך זמן אלפי שנות קיומו, את הסתירות ואת העקמימיות הנראות במעשי דור ודור ואת הסבות אשר הכריחו את בני האדם בימי תקופות שונות לילך פעם לפנים ופעם לאחור. והתורה אשר תצא מההשקפה הזאת היא: כי בשביל להרים את המצב המוסרי והמושכלי בכל עם ועם, אין טוב כי אם לשום עין על תקון אופני המחיה, לישר את דרכיה, לחלק את טוב הכלכלה בין כל המפלגות ולהביא בה סדרים נכונים וישרים, אשר יפיקו רצון מאת כל העם; — כי אז יוסרו מאליהם כל המכשולים מדרך התפתחותו ויוכל לעלות מעלה מעלה על סולם הציוויליזציה באין מפריע.

אך המשפט הזה, אשר ישפיל עד מאד את ערך המוסר ומושג הצדק בפעולתם על מהלך העניינים בקורות העתים, — לא יוכל לעמוד בפני הבקרת. מפעלים הרבה ועלילות גדולות, אשר חותם תורת המוסר טבוע עליהם, באים ומטפחים על פניו. כמעט בכל תקופה ותקופה מדברי הימים יתראו לעיני המתבונן מעשי נבזרי הרוח ועלילות אנשי השם, אשר הקריבו את עצמם על מזבח אהבת אדם ושמו את נפשם בכפס בעד דעה מוסרית, בעד רעיונות מפשטים, אשר אין להם כל יחס וקשר עם תועלת והנאה גשמית. אין צורך לדרת עד נכחי תהום ההיסטוריה בשביל לבקש ראיות והוכחות, המעידות על עוון תורת המוסר ועל פעולתה הכבירה על מהלך קורות העתים. די לנו לזכור את המהפכה הגדולה, אשר הביאה הרת הנוצרית, בהשתרעה בראשיתה לא בחרב ובחנית, רק ברוח פיה ובתורת מוסרה, על הענק הנורא — סמל הגבורה ומגן עבודת האלילים — על ממשלת רומא האדירה, אשר פרשה אז את מוטות ממשלתה על כל העמים העתיקים. כתה קטנה מעם היהודים, מתיימספר מוכים ומעונים יצאו לקרב בשם מוסר אלוה, בשם איריאל נשגב, בשם אהבת אדם, נגד איתני תבל, מושלי רומא, אשר תמכו בזרוע עוזם את האמונה באלילים; וברוח דעה מוסרית, המטפת לצדק ולמישרים — לכבוש את יצר לב האדם ואת תאותיו הבהמיות — הפילו לארץ את מגדלי רומא ואת עמודי התוף אשר החברה הייתה נשענת עליהם במשך אלפי שנים — את האמונה באלילים ואת כל השקוצים המוסריים, הכרוכים בעקבותיה! האם אין די בעדות ההיסטורית הזאת בלבד להראות, כי יתר שאת להרוח והדעה בחיי המין האנושי על החיים הפשוטים והתאות הגשמיות וכי רגש הצדק והמוסר המפעם בלב האדם ישלוט שלטת במהלך קורות העתים וכח בו להתנבר על כל הרוחות האחרות. המנשבות באווירה של ההיסטוריה? מה הגה כל המלחמות הרתיות¹, כמו מסעי הצלב, הממלאות את כל הללה של ההיסטוריה מימי קדם ועד עתה, מלחמות, אשר הוציאו להורג רבוא רבבות בני אדם ואשר הביאו מכול של דם לעולם, — אם לא תוצאות צרכי הרוח והדעה המוסרית, אחת היא אם דעה כוזבת או אמיתית, אשר דבר אין להם עם החיים הפשוטים ועם אופני המחיה והכלכלה? גם בימינו אלה, בהמאה הייט המתפארת בריאליזמוס שלה ומשתדלת להרחיק כל משאת נפש וכל חזון לב אשר לא בהחיים החמרים יסודם — גם בימינו אלה, האם לא ראינו מלחמות בשם רגש הצדק והמוסר, האם לא נלחמו ארצות-הברית הצפוניות באמריקא עם ארצות הדרום בעד דעה מוסרית שיסודתה ברגש אהבת אדם — בעד שחרור

¹ אף כי הרבה מהן רק למראה עין התכסו בצעיף הדת ובאמת מטרה אחרת הייתה להן, מטרה מדינית או תהפץ לשלול שלל ולבזו בו, אך הדבר הזה בלבד, כי העומדים בראש המלחמות האלה התנכלו להרים עליון גם דת, למען תפוש את העם בלבו ולהעירו על ידה כי ילך בחפץ לבב למות על שדה קטל — יעיד על גדול כח הדת ועוצם פעולתה על רוח העם.

השחורים מתחת עבודת הלכנים? מדוע שמו הנלחמים האלה את נפשם בכפם והשלימו אחרי גום את כל המודותיהם בחיים, אם לא רגש המוסר תקפס ואם לא דעה נעלה — כי כל בני האדם אחים הם ואין המשפט לאיש לרדות ברעהו — המריצתם לעשות כן? אך מלבד המפעלים הכבירים אשר הזכרנו, שעליהם יוכלו עוד בעלי הדעה הזאת להשיב תשובה דחוקה, באמרם כי הם רק מקרי שעה וילדי יום, כי רק לעתים רחוקות יתעורר האדם לחיים נעלים, לחיי רוח ודעה נשגבה, בעוד שהמניעים התמידיים במכונת חיי החברה הם רק הצרכים הפשוטים — צרכי המחיה והכלכלה — הנה מלבד אלה עוד יש עדות היסטורית אחת, המראה בעליל את תקופה ממשלת הרוח בהליכות הקורות של עם שלם. העדות הזאת היא — חיי עם ישראל וקיומו במשך אלפי שנות מרודו ועניו. העם הזה, הנדרף בלי חשך על דתו ומורשת אבותיו, המשולל זכות ומשפט-אזרח על הגיוני לבו והשקפתו הדתיות, העם הזה, אשר עינים פקוחות לו לראות ולהבין, כי רק תורתו הביאה עליו כל הצרות והרדיפות, כל הניירות והפוערעניות, כי היא רק היא סוגרת לפניו את מכוואת החיים ומושיבה אותו במחשכים, — העם הזה יבחר בחיים מרים כאלה ולא יבגר בדתו ובמורשת אבותיו. האם אין המחזה הנפלא הזה, העומד וקיים במשך אלפי שנים, אות ומופת נאמן על ממשלת הרוח והדעה בחיי עם כלו, על התנברות משאות הנפש על כל צרכי הגוף? לוא קרה כזאת אך בימי דור אחד, לוא רק בתקופה אחת פגשנו במחזה מרהיב עין כזה, בהתנשא אומה שלמה מעל לחיי בשרים ובהשלך קבוץ גדול של רבוא רבבות בני אדם את נפשם מנגד בעד הגיוני רוחם ומשפטי תורתם — כי אז אמרנו אך מקרה הוא, ככל מקרי התרגשות הרוח והתרוממותו אל על, וכמו בחיי איש פרטי כן בחיי עם כולו יקרו לפעמים ימים נאורים, המלאים זיו משאות-הרוח, ימים אשר בהם תצא הנפש ממסגרותיה ותשליך מעליה את משאלותיה יום יום, ואז תעשה נפלאות ותפעל מפעלים כבירים, המפליאים את לבנו ויעוררו בנו תמהון ויראת-הכבוד גם יחד; אך אם מחזה כזה יתראה לעינינו במשך אלפים שנה, בתוך חליפות ותמורות אין קץ, — אז בעל כרחנו נודה כי לא מקרה הוא ולא תוצאות מצב מיוחד, אך חק הוא, ככל חוקי הנפש, בחיי עם נאור, לבכר את צרכי הרוח על פני הצרכים החמריים ולהקביל את אופני המחיה והכלכלה אל מעמד המוסר ואל מצב ההשכלה בכל תקופה ותקופה, ולא להפך, כשיטת האיכונומיסטים.

ואם יאמרו האיכונומיסטים כי תכונותינו המיוחדות הסבו בכל אלה, לתת לחיי עמנו צורה אחרת ולהתוות לפניהם דרך אחרת משונה מדרך כל העמים, הלא כזאת יודו כמו כן, כי קצרי יד הם למצוא מרכו כללי למפעלי כל המין האנושי בלי הבדל בין עם לעם, להביא את כל ההיסטוריא כולה תחת עול חוק אחד, חוק הכלכלה, וכי אמנם גדול כח סגולות הנפש להכניע תחתיהן את אופני המחיה ולמשול בארצות חיי עם כולו; ואם הדבר כן, מדוע לא נניח אפשרות כזאת גם ביחס אל דברי ימי העמים האחרים? האם אין בכל עם ועם תכונות מיוחדות וסגולות עצמיות כמו בעם ישראל, האם לא יצטיינו גם הם בכחות רוחניים נפלאים ובתוי נפש מיוחדים? ואם ביחס אל דברי ימי עמנו הכל חייבים להודות, כי כח מרכזי אחר להם, אשר יסודו ברוח העם הזה, הנה על פי ההגיון הישר, עלינו להודות כזאת גם ביחס אל העמים האחרים, המצוינים גם הם בהלך נפשם והנבדלים גם הם איש מאחיו בתכונות שונות, ומה הלא יצא לנו, כי מספר הכחות המרכזיים כדברי הימים הוא כמספר תכונות העמים השונים, והסכנות הראשיות, המניעות את אופני חיי עם אחד, תהיינה לשניות ולשלישיות בחיי עם אחר, הכל לפי

טבע העם, לפי רוחו וסגולותיו. ואך לשוא איפוא תתימר השיטה האיסקונומית למצא מרכז אחד כללי למפעלי כל המין האנושי בדאגת המחיה והכלכלה. השיטה הזאת אמיתית היא אמנם ביחס אל התקופה הראשונה בחיי האדם, בעת אשר נר כמערות ובנקיקי צורים וישביע את רעבונו מכל הבא לידו; בעת אשר רק הנמיות הטבעיות היו נר לרגלו, בלי שום התעוררות הרעת והתפתחות השכל; — או באמת היו רק המחיה והכלכלה נגד עיניו והן רק הן היו תכלית כל פעולותיו וכל תחבולותיו. אך אין להשיטה הזאת כל יסוד ביחס אל התקופות הבאות אחרי המצב הראי הזה, בעת יחל רוח האדם להתפתח ולהוציא לאור עולם את אוצרותיו הצפונים בקרבו ואת כחותיו הנפלאים, אשר אין קצבה להם. כי אז יפשטו החיים את צורתם הפשוטה וילכו הלוך והסתבך, הלוך והשתנות על פי מצב ההשכלה ועל פי תורת המוסר והרעות המתהלכות בקרב בני האדם בזמנים שונים; כי אז יקחו חיוני הרוח ומשאות הנפש את רסן הממשלה בידיהם וישלטו בכל מקצעות החיים וגם באופני המחיה והכלכלה. ויען כי משאלות הרוח וצרכי הנפש אינם שוים בכל עם ועם, לכן גם הכחות המרכזיים לפעולתם על שדה ההיסטוריה שונים הם, ואין נקודה אחת כללית, אשר תאחד את כל הפעולות יחד.

על פי השקפה זו אין להחוקר בדברי ימי עם ועם למדוד את כולם במדה אחת; אך עליו להתכונן ולהדור אל הלך נפשו של כל עם ועם בפני עצמו, להתחקות על שרשיו, תכונותיו העצמיות ושאיפותיו העקריות, ורק אז, אחרי למדו לדעת היטב את רוח העם לכל פרטיו, יוכל להוציא משפט נכון על דבר הכה המרכזי בדברי ימיו, על דבר תעודתו ומקומו בהיסטוריה הכללית ועל דבר התקוה הנשקפת לו בעתיד.

ד"ר יהודה ליב דאווידוואן.

נחפשה ונחקרה.

המלחמה הקשה שנלחמים בנו אויבינו בכמה ארצות, אעפ"י שיש לה כמה נורמים, היא עכ"ז מלחמה יחד נגד כל המושגים היותר חשובים שנקנו לאור ההשכלה ושמצטרפים יותר לטובת החברה האנושית בכלל, ומלחמה כזאת אי"א לה שתמשך לנצח. אלא שמי"מ לעת עתה נסיון גדול הוא זה שמביא הקב"ה עלינו, וכל נסיון כזה צריך הוא להיות בעינינו כקול היוצא מאת ה' לעורר את הלכות לחפוש ולחקור את דרכינו, למען טהר אותנו מכל חטא ופשע שימצא בנו, ונשובה אל ה'.

ומכל שכן שהדרישה והחקירה הזאת מחוייבת היא לנו, מאחר שעל כל פנים מראה כבד ונורא הוא זה שמתגלה לנו מתוך המלחמה הזאת, בהיותנו רואים, שהשנאה לנו כל כך נפרצה, עד שאי אפשר לומר שרק אנשי הבליעל הם המתקוממים עלינו, אלא מכל צד נמצאים המתקוממים עלינו והשופכים עלינו ועל תורתנו דברי שנאה וכוז.

והלא התורה ניתנה לנו להיות לנו לשם ולתפארת בתוך העמים, ונצטוונו לשמרה, כדי שישמעו העמים את חקיה ואת משפטיה ויאמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, ואיך עתה נהיה הרבר להפך, וכמעט שהיינו למשל ולשנינה לכל?

הן כל זה דבר גדול ונורא, ומאד צריכים אנו להתכונן עליו ולשום לב, פן יהיה גם בנו צד עון בדבר, כי התורה לעולם בהוד יפיה היא עומדת, אך הרבה צריכים אנו לדרוש ולחקור, אם באמת השכלנו תמיד בשמירתה ונשארו נאמנים לפקודיה, או אם אולי באורך הגלות ומתוקף הצרות לא נזחרנו כראוי ונכנסו בקרבנו דעות ורות ונכריות ופירושים לא יתכנו, אשר החשיבו את עינינו והטעונו מן הדרך.

כבר שמתי לפני הקורא ("השלה" I ע' 524 וגו') ציור מדוייק של הקבלה, ויראה כל מבין אם יש שם יחוד האל, האחד ואין יחיד כיתודו, ואם בכלל זאת היא תורתנו, שנצטוונו לשמור ולעשות ככל הכתוב בה, ועתה גם היום אחת מפעולותיה היא, שנהיינו לאומה אשר יש בה כמה מאות אלפים המתעבים כל השכלה, עד שיחשבו לעון אפילו לקרוא בספר לועז, מלבד כמה הקרובים להם מאד בריחוק ההשכלה, אף כי לא באו עד הקצה הזה.

אמנם גם מחוץ לקבלה חסרונות גדולים נפלו בקרבנו, כי בדוחק הזמנים וברבוי הטלטולים כמה דברים ומנהגים שלא נרשמו כי אם באיזה דרך שיהיה, ותקונים אשר לא נתקנו כי אם לשעה, נהיו לחוקים קבועים אשר לא שערתם התורה; והיא לעולם לפנינו קיימת, והחוב הוא לנו לעולם שלא לסור ממנה, ולחקור אם כן ולדרוש, אם באמת כל אשר אנו קוראים משפטינו משפטי ה' המה, וכל אשר אנחנו קוראים פקודינו ומצותינו הם פקודי ה' הישרים המשמחים את הלב, ואשר נצטוונו לשמור לטוב לנו כל הימים, ולמען יראו כל הגוים אשר עשה ה' ויבואו וישתחוו לפניו ויכבדו לשמו.

הנה לפנינו ה"ש"לחן-ערוך", זה הספר אשר לקחנו לנו לעינים בשמירת כל חובותינו, ועתה אם נביט אל אלפי סעיפיו, האם נמצאם כלם ראויים להלל ולהשתבח בהם? וכשנקרא סעיפים כמו לדוגמא בא"ה סימן א' סעיף ב', וסי' ג' ד', וסימן ס"א סעיף ג', וסי' ע"ד וסי' פ"ה וסי' ר"ח, וסי' קע"ט סעיף ד', וסי' רכ"ד סעיף ד' וה' וי"א, וסי' רפ"ח סעיף ה', וסי' ש"י"ב סעיף א', וסי' שבי"ט סעיף ב', וסי' ש"ל סעיף ב' וחי, וכן לרוב. — האם נאמר שיש בהם חכמה או מוסר? או האם נוכל על כל פנים להודות להם ולהשבם לסעיפי תורתנו? ואם נעשה כן, הנקדש בזה שם שמים? הנה אויבינו מלעיגים עלינו ואומרים שהפרנו תורות והחלפנו חוקים, ובאמת איה כאן חוקי ה'? ואם (כמו ששונאינו אומרים כבר לעשות) יבוא איש ויתרגם דינים כאלה, אנה נוליך את חרפתנו? ואיך נצטדק?

זה כג' חדשים בא אלי מא"י שליח כולל, והוא היה אחד מהחכמים בעירו, ושאלתי אותו על היותר גרועים שבדינים הללו, כגון שבי"ט ב', ואמר לי שבך הוא הדין ושאיין לזו ממנו. אז גם אני הייתי מתבייש מאד מהמצב הרוחני של כמה מבני עמנו, ואמרתי בלבי: אוי לנו, איך ירדנו!

הן ידעתי שאין איש בקרבנו אשר יטעם, אפילו מעט, טעם ההשכלה, שיאמין בכל אלה. אלא שאין די לנו בזה, כי אם צריכים אנו להניד ולהכריז בפה מלא ובכל עת, שאין זו תורתנו. את זה צריכים אנו להניד לכבוד אומתנו ולכבוד תורתנו ולהסיר כל מכשול מלפני העורים שבנו, אך מלבד זאת חייבים אנו גם כן לעשות זאת בשביל שלא להתחייב בנפשנו ולהפיל מירי אויבינו מבהר כלי זינם אשר הם מלקטים בתשוקה רבה מהספר הזה, ואשר כשיתכרו הדברים כמות שהם, לא יהיו עוד נוגעים אלינו.

הן אמת שרוב דברי השי"ע נמצאים גם כן בתלמוד ומשם לוקח, אך לא ראי זה כראי זה ומרחק גדול ביניהם. שאם נמצא בתלמוד דברים אשר לא יכוננו, בעוד שהם שם אינם מוזקים, מרוב הטוב הנמצא גם כן שם יחד עמהם, ובהיותם שם לא בתורת דין לא ימוט, אלא כהתגלות לב של יחידים באותו זמן הרחוק; וזה הוא אחד מהדברים היותר יקרים בסדר קורותינו, אשר הפיץ עליהם אור החכם הגדול אשר זכיתי ליצוק מים על ידיו, האיש המפורסם שד"ל, איש אשר לא היה כמהו מי שהקדיש כל ימיו וכל כחותיו להאיר פני התורה ולהרים קרנה בכבוד. הוא זכה ולימד דעת גם בענין התלמוד ושם פניו להוכיח בין שאר דברים, "כי המשנה והתלמוד אינם ספרים מתוקנים מתחלתם להיות כספרי חקים ונימוסים לדור אחרון, ושם היתה זאת דעת התנאים והאמוראים לא היו מערבים בהם כמה וכמה ענינים, שהיו טובים במקום ובזמן שנאמרה, אך אין להם מבוא בין החקים והתורות, וקצתם אין יסודתם על תורת ישראל ואמונתם, מורשה לקהלת יעקב, אך הם מנהגים ואמונות מיוחדות לאנשי הזמן והמקום שהיו עומדים בו החכמים ההם; ולשקר ילענו לנו ועליהם על קצת מהענינים ההם הנמצאים בתלמוד, לאמר ראו מה כתוב בספרי נימוסיכם: כי אמנם מי שאמר הדברים ההם מעולם לא עלתה על דעתו שיהיו דבריו נכתבים, ואף כי בספרי החקים והתורות, אך אמר אותם לחבריו או לאנשי ביתו לצורך השעה, והתלמידים, שלא היו מאבדים טפה ממה ששמעו מרבותיהם, כתבום אחרי דורות על ספר; ומי הוא החכם הגדול והקדוש שלא יהיה לשחוק וללעג אם יוחקו בספר דבריו בחרו משכבו?" (כרם חמד ג' עמוד ע' וע"א).

אמת הדברים האלה צריכה היא שתהיה על פנינו תמיד, כדי שלא לטעות אחרי

דברים לא יועילו, ושלא לפנוע בכבוד תורתנו וגם לא בכבוד חז"ל ביחסנו להם מחשבות לא חשבו.

נמצאו בתלמוד כמה דברים אשר לא היו לעולם מוזמנים להיות להוראה, אלא שגם בדברי ההוראה לא כווננו חז"ל שיהיו דבריהם לחק עולם לא ישתנה, שהרי להפך היה קבוע בלבם, שהתורה שבכ"פ, ר"ל כל הוראותיהם, לא היה ראוי לכתבם, וזה בהדיא רק שלא יתעלו אלה ההוראות למעלת התורה, וכמו שמעיד החכם המשונה הנזכר: "למען יוכלו ביד שבכל דור ודור לתקן ולהחליף כפי צורך המקום והזמן" (פניני שד"ל דף שפ"ו), וגם אמרו: אין דור שאין בו כשמואל, וכן אמרו, שכל שלשה ושלושה שעמדו ביד על ישראל הרי הם כבית דינו של משה (ר"ה כ"ה א').

הן לפנינו אור התורה אשר ניתנה לנו למורשה עד עולם, רק עליה נרת ה' עמנו ברית בחורב, ורק אליה נושאים אנו את עינינו בבתי תפלתנו ומכריזים ואומרים: וזאת התורה וגו' תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב.

התורה הזאת היא הנצבת לפנינו תמיד, אך להבין אותה כהלכתה ולשמרה בכל פרטיה גם היא היתה צריכה בכל עת פירושים והרחבות, וגם נמצא בין צווייה: שפטים ושטרות תתן לך בכל שעריך, והיטב כללו חז"ל בתפקידם של אלה, שיוורו גם בכל מצות התורה, ונראה מכל זה שגם מן התורה נצטוינו להשגיח, שיהיו לנו בכל עת ראשי הוראה אשר יורו לנו את הדרך נלך בה ואת המעשה אשר נעשה.

כל הפירושים וההרחבות האלה שנעשו ונתחדשו עד זמן חתימת התלמוד הובאו ונשמרו לנו בספר הזה, אלא שבחתימת התלמוד שם עמדנו וכמעט שפסקה כל התפתחות בתורה, היה קצת הכרח שהביאנו לזה מחמת רוב הפזור ותכיפת הצרות, אלא שמי"מ נראה שגם מזה נהיתה לנו פרצה, כי לא הלכנו עם העתים והעתים פשעו בנו.

אך כבר הערנו שלא מכוננת חכמי התלמוד היה זה לנו, שהרי לפי דעתם בתי הדינים שיוכלו לדרוש ולחדש היו ראויים להיות בכל עת, ואם אמנם נמצאו מאמרים הנראים כמתנגדים לזה, נמצאת גם כן בתלמוד אנדה חשובה מאד בעיני להכיר סוף דעתם במאמרים האלה.

הנה הם מספרים (מנחות כ"ט ב'), שכשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, בדעתו, שבסוף כמה דורות יבוא ר' עקיבא וידרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות, אז בקש משה רחמים והרשאו הקב"ה ללכת ולשבת לפני ר' עקיבא ולשמעו מה שהיה דורש, אך משה שמע ולא היה יודע מה ר"ע אומר ותשש כחו, אך כיון שהגיע ר"ע לדבר אחד ואמר לו תלמידיו רבי מניין לך ור"ע השיב הלכה למשה מסיני, מיד נתישבה דעתו של משה.

הרי שכל מה שאמר ר"ע שהוא הל"מ משה לא היה יודע מזה מאומה ולא מפיו יצא, אלא שבכל מה שהיו חושבים שהוא מכון לדעת משה היו אומרים שיצא מפיו אע"פ שלא יצא, ובדומה לזה יש לפרש גם מטבע של הכרכה: בא"י אמ"ה אקב"ו לקרוא את ההלל, והרומות לו.

התלמוד הוא ספר נפלא וממנו יצא רוח חיים לכל פגורי אברינו, הוא היה ויהיה לנו לעולם למעין נובע אמרי חכמה בתורה ובמוסר, ועליו צריכים אנו לעולם לסמוך, אך בהבחנה גדולה ובשום שכל ודעת, מאחר שנשתנו העתים ולא הכל ניתן שם להוראה, והרכה יש לנו לקבל ממנו והרכה גם כן יש לדחות, רק כשנלמוד בהבנה הזאת נמצא הדרך סלולה לפנינו ונלמד לאהוב את היושר ולקדש את ה', וגם ה' יהיה אז בעורנו.

ההבחנה הזאת הכרחית היא לנו, וצריכים אנו להעיד עליה בכל עת ובכל דברינו, למען יכירו וידעו הכל, כי תורת ה' היא לעולם נקנו, לא עובנוה ולא נעובנה עד נצח. נמצאו בתלמוד דברים אשר אינם כן, והם דברים שנכתבו לפי מצב הזמן, או דרך חרוד ופלפול, או דרך שיחה בעלמא, וכל אלה אינם מחייבים אותנו ואין אנו מקבלים אותם, אולם נמצאו גם כן דברים יקרים מאד המתאימים עם התורה ועם החכמה ועם המוסר, ומאלה צריכים אנו ללמוד.

התלמוד מניח את החופש ועושה לנו לחוב לדרוש ולהישיר ולתקן בכל עת. כפי אשר יחייבו החכמה והצורך, והוא פותח לנו בזה שער רחב מאד, ולכן לא עליו תלונותינו, כי אם על הבאים אחריו, אשר מלחץ העתים לא באו עד תכונתו והחסירו למודיו. השיע לדוגמא הוציא ממנו, שצריך לעול תחלה מנעל של ימין, וכמה חרודי דינים היוצא בזה, ולא הוציא ממנו המאמר של ר' שמלאי (מכות כ"ד), או המאמר: "צדקה וגמילות חסדים שקולים כנגד כל המצות שבתורה" (יר' פאה), וכמה וכמה עוד כאלה; וכן הוציא והרים למעלה מצוה, שכשרואים אנו אוכלוסים של נכרים צריכים אנו לומר: בושא אמכם הפרה יולדתכם וכו', ולא הוציא ממנו שהכיב אדם שנכרא בצלם, או שזה ספר תולדות אדם (ר"ל, הידיעה שאב אחד לכולנו ואל אחד בראנו, הוא כלל גדול בתורה), וכמה וכמה עוד מאמרים כאלה המורים כולם אהבה וחבה לכל בני אדם וכן בכל הספר.

הוראות כאלה שזכרנו למעלה, הנמצאות הרבה בשיע, אינן יכולות להועיל ואינן תורתנו, ומחמתן, ועוד יותר מחמת הקבלה אשר הכבדה מדי יום ויום ביותר את עוליה, הורע והושפל עד מאד מצבנו הרוחני, ועל כן צריכים אנו מאד עתה לפקח את עינינו על המצב הזה ולהדריך כל מחשבותינו להרים אותו ולהקימו. ואם נזכה לכך ונזקק את דעותינו ונישר את דרכינו ונזכור את חובתנו תמיד, לאהוב את ה' (עי' פירושו: שיהא שם ה' מתאהב על ידנו), אז קרוב הוא שגם מצבנו הגשמי יוטב מעצמו, כי אם יהיה לנו אויבים, לא תהא שנאתם כל כך קשה, וגם בודאי שלא ירבו כל כך, ובכל אופן נהיה נקיים מחטא לפני ה'.

והן ידעתי שלא מצד זה בלבד יש בתוכנו לגדור, כי למרות כל חק, החוטאים, בין בקרבנו בין שלא בקרבנו, לא יחדלו לעולם; אלא שעל כל פנים מכל משמר צריכים אנו לשמור את חוקינו, כי הם הניתנים להררינו בדרך, ובהם בתחלה תלוי כבודנו.

לכן הוא הרבר שמצד זה גלית את לבבי, אף כי ידעתי מיעוט ערכי, כי אמרתי עת לעשות לה' היא, ובעת כזאת אין איש רשאי להפטר מחובו, לחפוש ולחקור ולהניד מה שלבו אומר לו שיוכל להועיל. אני כפי כחי דברתי, יבואו אחרים ויעמיקו וירחיבו החקירה עד שיצא לאור המשפט.

וגם אמנם אני מכל מקום על אילן גדול נשענתי ועל התורה סמכתי, אשר היא ניתנה לנו לירוששה, סגולה לשמור אותה, לרוממה ולהאדירה, וכל עוד שנקבל אנחנו את אורה, גם האור ממנו יצא ונקדש את השם ולנו תהיה צדקה לפניו¹.

א. לולי.

(הערת העורך.)

¹ ע"ד המאמר הזה עיי' לחלן: "ילקוט קטן" י"ט.

החוש הששי.

(לקוטים מכתבי רעי אשר מת בשנעונו).

ד' אדר שנת תר"נ . . .

בעודני ילד הייתי "חכם גדול": כן לפחות החליטו או כל בני משפחתי. אך גדלתי והייתי לנער, ופתאום שנו גם את שמי. ופה אחר קראו לי הכל "כסיל" — מפני מה? מפני שזנוויל ההנוני רמני באופן מאד מגונה . . .

— אם זנוויל הוא רמאי, לכן אנכי כסיל? ! קראתי או בנפש מרה. צחוק פרוץ היתה התשובה על שאלתי. וירבו הימים, וכל יום הרבה הרבה מרת נפשי; השם "כסיל" יצא תמיד בעקבותי ולא נתן לי מנוח:

רעי רמני. אנכי סמכתי על הבטחתו. שיגיד שבחי בכית פלוני העשירי. להמציא לי שם כהונה. — והוא הלך וירגל כי למען יספח הוא תחתי . . .

— "כסיל" לענו לי כל מיודעי.
אפיטרופסי אשר על נחלתי הציגוני ככלי ריק . . .
— "כסיל" קראו אחרי . . .

או תבגד בי גם אהובתי.
— "כסיל" שרקו אחרי . . .

אבל, אל אלהי הרוחות! אם פני הדור כפני הכלב, לכן אני כסיל? אם רעות, רחמנות, גם אהבה, "האהבה בת השמים", הן אך בגד בוגדים — העל כן "כסיל" שמי?
— "אָסיר מעלי אות־הקלון הלזה!" קראתי ואחרק שן. —
אבל איככה? —

חקרתי ודרשתי — ומצאתי, כי הרמאות היא רק אחת הצורות אשר בהן יתגלה לעינינו השקר.

דעת המחלה היא חצי הרפואה; או נשבעתי באפי לדרף את השקר "עד הרמה" . . . ומני אז אבקשחה, אך עוד לא מצאתיהו, אף כי יודע אנכי, כי מתהלך הוא בקרבנו . . .

"אין לו דמות הגוף" . . . אבל אני חפץ להכירו, אני מבקש לראותו, להשיגו באיזה חוש שהוא! . . .

חפצי לא יתן לי מנוח גם ביום גם בלילה, ושנתי נגולה מעיני זה כמה. —

כ"א אדר כחצות הלילה . . .

הגני חש כי איזה שנוי יתחולל בקרב נפשי פנימה . . . כמדומני שהייתי מגור לסביבי; רעי כמו החלו להתרחק מעלי; אף התבוננתי ואראוה, כי בהפרדם מעלי ימשכו בכתפיהם למעלה, כמו ישאלו לנפשם: "מה היה לו?" . . .

ובאמת מאין בא בקרבי העז והכח להביט ישר נכח פני איש המדבר אתי? . . .
 מבטי עיני כמו חודרים אל תוך עיני המדבר הנצב לפני, יהיה מי שיהיה . . .
 אראה כי נפש האנשים לא תשבע רצון ממבטי זה. אבל אני לא אשים לבי
 לרצונם: הם מתנודדים, מתנועעים בהביטי בהם, — ויהיו בעיני כרמש קטן שתוחכים
 אותו על חודו של מחט להתכונן בו...
 ובהתכונני בס, והנה אני רואה, כי נגלה לי דבר אשר לא ראיתי עד הנה:
 אראה כעין אש זרה מתנוצצת בעיניהם לרגעים, ובתוכה אישון קטן מצחק, אשר יתחבא
 לרגעים! . . .
 ההוא יהיה השקר? . . . אם כן איכה אתפשהו ואעשה בו נקמתי? — הלא אי
 אפשר לנקר עיני האנשים! . . .
 וראשי — הה, ראשי, ראשי! — מוקדי עולם בקרבו . . .

מוצ"ש פ' ויקהל-פקודי.

מה גדול כחו של הרצון! — כן! — הרצון הוא סוד הבריאה...
 מבשרי אחזה זאת!
 חוש משונה, חוש חדש, חוש ששי התפתח בי!
 ובחושי הלוח אחוש את השקר אשינו לא כמושנ מפשט — רק כעצם
 חי וקים . . .
 אבל אספר נא את הדברים כסדרם:
 יום־השבת הזה היה יפה מאד, אחד מימי האביב הראשונים, הנאהבים והנעימים,
 השופכים אור, חיים ונחת ומחדשים פני כל.
 גם אני חשתי בקרבי כל היום איזה חרוש, אבל נחת לא ידעתי . . .
 לפנות ערב פתחתי את חלון חדרי ממסגרותיו בכל ימי החרף, להשיב נפשי ברוח
 אשר נשב בחוץ . . . מרחוק, מקצה העיר, נשמע קול קרקור הצפרדעים אשר באגם —
 הן המה לנו המבשרים הראשונים לבא ימי האביב! — וברחוב עברו טיילים מבני
 הצעירים, זוגות וזוגות, בחור ובתולה, בהם גם חתן וכלה, כלם מדברים, משוחחים ומתלחשים
 חרש . . . הנערות ירזמו לפעמים קול צהוק צלול, קורע את אוזני כמסרק של ברזל —
 הלא כן צחקה גם "היא" . . . אנשים סוחרים עמדו בקבוץ אחד וישוחחו בדבר מסחר,
 בהתלהבות יתרה.
 מבית שכני המוגן נשמע קול רנה וצוחה של החיישים והסנדלרים, היושבים שם
 מבעוד יום. לפני הפסח הפרוטה מצויה, והם עוסקים בשתיה כדת.
 פתאום, ככל אלה . . . לא אדע אכנה את החוש ההוא . . . אין שפה ולשון בעולם
 אשר תדע תקראוהו בשם . . . רק זאת אדע, כי החוש ההוא גם הוא סרסור להשיג בו
 פנים מהטבע, כמו חוש הראות, חוש השמע וכיוצא בהם... מקורו בלב . . . ואת החוש
 ההוא מלוח תמיד הודעויות כל האברים, הגידים, העורקים והעצבים . . . לזאת אקראהו:
 חוש ההודעויות . . .
 ובכן בלבי חשתי . . . ואחרי כן נודעו כל יצורי גוי ובדי עורי . . . ובאותה
 ההודעויות חשתי את השקר, כמו לו ראיתיו, מששתיו ביד! . . .
 בשרי נעשה חרוּדִין חרוּדִין, ובכל זאת ששתי כמוצא שלל רב על חושי שנתחדש
 בי, חוש השגת עצם השקר:

— מעתה לא אהיה עוד „כסיל“! — קראתי ואתעורר ואלחץ אנרופי ידי — גורה
לך שקר! לא תחבא עוד מפני, מצאתיך אויבי!...

כ"ד אדר.

היום קמתי בכקר ויצאתי החוצה.
רבנו של עולם! מה יפה היה עולמך, ומה נחמד היה האדם, בחור היצורים,
אשר יצרתו בצלמך ובדמותך, לולא השקר הנכזה המגולם!
השמש יצא על הארץ, והנה כל היקום טובל, רוחץ ומטהר בשטף אורו...
הנה ממולי, מבעד לזוכית החלון, נשקף לי פני-ילד עגולים וצהולים... הנה
תגש אמו, שכלה עודה עוטפת לבנים, הלך וטפוף תגש אליו בזרועות פתוחות, בפנים
צוחקות וצהובות. הילד ישלה ידיו למולה בתרועה, ואמו תחבקו באהבת אמת...
פתאם חשתי — ואברי נודעו!... הנה השקר מתגנב אל חנותו של זנוויל, כי
ראה אכר הולך וקרב לבא שמה...
כחץ מקשת מהרתי החנותה:

— ר' זנוויל! — קראתי — השמר ושמור נפשך!

— מה זאת?!... מה החרדה? — נבהל זנוויל.

— השקר, השקר התגנב אל חנותך, פן ישיאך לרמות את האכר!

קול צחוק התפרץ מפי משרתיו... ור' זנוויל השתער עלי בחמה עזה:

— צא, צא, בליעל! — שונא ישראל! — שם רע אתה מוציא על חנותי?!

— את קוני תאמר לגרש!...

— לא, לא — הצטרקתי — חלילה לי מנגוע בכבודך — יהודי כשר אתה.

ר' זנוויל! — רק את השקר אני רודף ואני מזוהר בך מפני המן הרע הזה... בער נא

את הרע מקרבך... בשם ה' גרשהו!

— גרשהו! — הרעים ר' זנוויל על משרתיו — צורר היהודים! — חרק עלי

ר' זנוויל שניו.

והמשרתים רצים אלי, זה במטאטא וזה בכר מים...
ואברח על נפשי.

כ"ז אדר.

... ואני עובר ברחוב, והנה מבית ר' שלמה'לה, הגבאי של חברת ג'יה, נשמע
קול שאון.

— מה שם? — שאלתי.

— מכירת-פומבי של משכנות שעבר עליהם זמנם — ענוני.

אמרתי ללכת לדרכי, אך פתאם שמעתי רעש דברים מן הבית: „מנורות...
מנורות... מנורות...“

או זכרתי מנורות שכנתי, שמשכנה אותן שם, ואמרתי לפדותן: כי נפשי ירעה
לי, מדי ראותי אותה כערב שבת, והיא נגשת ברוח נכאה לברך על הנרות התחובות
בנוש חמר... המנורות ההן, הממושכנות, קדש הן לה; יש בהן שתים מירושת אמה
הצנועה ושתים אשר קנה לה אישה המנוח, כאשר ילדה לו שתי בנותיה, או, בימים
הטובים ההם... ומה יקרות היו לה! ואיך שמרה אותן! — בכל שבת עמרו על שלחנה

הקטן לתפארת, ומתנוצצות כמנורות זהב טהור... והיא ישבה והביטה בהן... חוות
הכל חותה בהן... אךמה כי בזיו אשר הפיקו ראתה את נשמת אמה ואת נשמת אישה,
והן הזכירו לה זכרונות מימים עברו...

ומה קשה היה לה להפרד מהן, לתתן בעבוש בבית "גמילות החסדים!"
— המש ושלישים שנה — התאוננה באזני — ברכתי וכברתי את השבת כמנורות
נחשת, ועתה, לימי זקנתי, אברך על גוש חמר... ומה אניה לבנותי אחרי מזכרת
לאביהן ולאמן, אם לא אוכל לפדותן למועד?...
ומאו נשבתו שבתותיה ומועדיה, וכל זה רק בשביל שקל והצי!

באתי הביתה — וחוש ההודועות נתרנש כל כך בקרבי, עד כי כל קרבי, כל
עצמותי רחפו...

השקר מרחף על פני כל הבית, ומרבי שלמה'לה לא ימוש.
— רבי שלמה'לה השקר על ימינד! — קראתי בקול משונה.
— אי, שקץ משומם! עז נפש ומחוצף פנים! — קרא ר' שלמה'לה כנכוח
בחמים — לעז אתה מוציא עלי חלף טרחי ומשאי את עניי עמי?... עסקי שלי אני
עוזב בשביל עסקי שמים, ואפיקורס כמוך יחשדני בשקר!...
— חוצפא סניאה! — נבלה! — קראו כל הנצבים מסביב.
— אבל לא כלפי כבודך, הלילה, אני מטיח דברים!... כבודך במקומו מונח —
אני רק אמרתי, כי השקר התגנב הנה...

אבל עוד בטרם אכלה, והנה יד שלוחה אל ערפי — יד זלמן קצב, חבר לחברת
ג"ח, שהיה מכוסם לכבוד היום, ופני להבים פניו:
— אפיקורס! — קרא וידחפני בכח החוצה.

חוט"מ פסח.

מלא כל עירי השקר! על כל מדרך כף רגלי אפגשהו...
וחושי השישי עולל נוראות בנפשי — הוא חדר כל חושי בקרבי:
החלתי לראות השקר גם בעיני בשר — והוא מרחף כעב קל, תבנית כל תמונה
קִמָּה אין לו, וכעשן יתגנב מבעד לחורים וסדקים, דקים מן הדקים, אל כל בית... גם
ר' חזו אחוש באפי — ריח רקבון ונפירת בוערה... וגם את קולו אשמע באזני. ואם
עוד גם אוכל אמישהו — או, האח! הלא אוכל לעשות בו נקמתי... אכהו, אפוצצהו,
ארוצצהו, אעשה בו נוראות!...

אך הוא נשמר מפני, ועד הנה עוד לא מצאתיו במקום שאינו בטוח כי לא יתנו
לשלוח בו יד...

הלכתי לקנות מצות ואפגשהו שם על יד הנאמן, על יד המשגיח ועל יד מחזיק
בית-המאפה, בעשותו השבונות את אחת הנשים הלשות, — והיא אשה הרה, חורת
פנים, ושני ילדים ערומים ויהפים אוהים בשמלתה...

אעבור בחוץ: החניות מלאות אנשים, יהודים ונכרים, הקונים ומכנים צרכיהם
לפסחם, והתנונים עובדים בחפזן — ושני דא לדא נקשו מהודועות...

הגבאי בא אל ביתי לבקש נדבה ל"ארבע כוסות" בשביל העניים — ומהתרנשות
חושי השישי אחותני פלצות!...

על פני בית המדרש עברתי: שם בחוץ עמדו השוחטים, כנפי "קפוטותיהם" תחובות

כאזור, והם שוחטים את הברבורים לכבוד יו"ש... ובבית ישבו, כנהוג, בעל הטכסא את פתקאותיו, ו"פני העיר" לנבות "מענות חטים"; — עברתי, ומכעד לקירות האבן של ביהמ"ד חשתי את "אויבי!" — שערות בשרי סמרו מהודעועות...

באתי בשבת הגדול לביהמ"ד לשמוע דרשת הרב בהלכות פסח — ואברה על נפשי, כי בקרבי נשערה מאד...

בימי החג באתי לביהמ"ד להתפלל — אלי, אלי! מה עולל לי או חושי-הששי! — ובפרט כאשר עלה הנבאי על הבמה לעת קריאת התורה... בכל עת הקריאה לא ידעתי נפשי — הסתרתי ראשי, עצמתי עיני, סתמתי אוני, עצרתי ברוחי אולי לא אחוש... וכאבי גדול שבעתי, בדעתי כי בכל המקומות ההם עלי להתאפק, להיות כאלם ולא אפתח פי: המטאטא, כד המים וזלמן קצב היו תמיד לעיני...

גם בכיתי לא אוכל לתת חופש לרוחי הבוררת בקרבי כאשר, הנני רואה ופני אמי הטובים נפלו והיא מביטה עלי לרגעים כמו בחשה, בדאגה ובאנחה עצורה... אבל למה זה תענני ברופאים? — הן יודעת היא כי שגאה נפשי אותם. מדי בא רופא אל ביתי לבקרני ארום כאבן, גם לא אביט אל גובה אפו ורום עיניו, אחריש לו גם אם תבקשני אמי אלף פעמים ככה לדבר עמו!...

אבל את בקשתה אשר בקשתי לשבת בית ולבלתי צאת החוצה — אעשה בנפש חפצה...

ובכן הנני יושב בית ומחשה כל היום, ובקרבי סופה וסערה.

במוצאי פסח.

יצאתי היום לשוה בשרה.

אוהב אני את הכר הנרחב אשר סביב עירנו. בצאתך שמה אז כמו תקטן גם תיף בעיניך... ובאמת מה יפה הוא הככר ההוא, אשר מרחוק, מסביב לו, הרים נחפים ביערים, העוטפים אדיירתכלת זכים! — אם עיפה נפשך למחשבות, אז צא לך שמה, וירוח לך.

עמדתו ואתבונן סביבי. מה יפה הוא מקום אשר כזה, בעת שגם בעלי חיים, ועיר שם, ועיר שם, יראו עליו!

הנה אווים צחים עולים מן הרחצה בפלג, הלוך והתגודר ילכון, יתגודרו אף יהנו בלשונם. ושם עדר עגלים, עוים, תישים וגדיים. ופה צעירי המשכילים מעירנו הולכים לשוה — משתוחחים ומתוכחים...

אוהב אני לשמוע וכוחי הצעירים האלה. בהם עוד "נר אלהים טרם יכבה", ויש אשר למראה אלה תבא גם בלבך תקוה תמימה... וארחיב צעדי תחתי להרביקם: הנה זה אקשיב ושיחתם נתגלגלה עיד "המהלך החדש" שבספרותנו... פתאם חשתי, כי השקר הולך הלוך וקרוב אליהם... "הנה בא קצו!" הבריק רעיון במוחי: "אלה התמימים והישרים בלבותם לא יהיו למנן בערו"...

עשיתי את עצמי כאלו איני מרגיש בו, ואשכב ואשתמה ארצה על ירק העשב ושככתי כחולם חלום. "והוא" עבר על פני — ואתפשהו בכגדו! — כן, הוא בריה "ממשית", גם כגדים ילבוש...

— אחי הצעירים! — קראתי בשמחה — הנה תפסתי את השקר ההולך מאחריכם!

— איה, איהו? — קראו כלם נבהלים ונדהמים.

— הנהו בידי!

— אבל איהו? . . .

הבטתי, והנה לתמהוני רק המלבוש בידי והלבוש איננו . . . "התעף עיניך בו ואיננו!" — "הוא" עוב את בגדו בידי וימלט . . . בעוד רגע, עוד בטרם נגשו אליו, וגם לבושו נמס בידי; ידי היו מזוהמות וירוקות.

בעינים דומעות ספרתי להם את כעשי ומלחמתי את השקר, — והמשכילים הצעירים שמעוני ודברי נגעו עד לבם הטוב:

— כמוך כמונו נבקשהו! — קראו כלם פה אחר.

— אוי, אחים יקרים ותמימים, נשמות טהורות והכיבות! אשקם, אחבקם! — אתן מרוחי עליכם — אאציל עליכם מחושי הששי, למען תבקשו את ששנאה נפשנו, תמצאוהו ותתפשוהו! — ואם לא, אז לכל הפחות תדעו להתרחק מעל המגולל הלוה, לכל יטמא את נפשותיכם הטהורות, ולא תתגאלו בו לעולם . . .
נחליץ חושים על השקר!!

. . . מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי? — הוחילי! — הנה גם חיל עשיתי לי —

ול'ה' הישועה! . . .

יום . . . חדש . . . שכחתי את "הספירה".

השקר מתחבא מפני. גם לענק הזה יש בודאי "עקב אחילס" והוא מפחד . . . יום, יום אשמע מפי מודיעים שונים, כי יפגשוהו בלבושים שונים ופנים חדשות . . . הוא מתחפש, יען אשר נודע לו, כי לא רק אני האחד ארדוף אחריו! גם שמלות אשה ילבש, והשמלות ההן, אומרים, נאותות מאד לתבנית גופו . . . אבל ראה זה פלא בעיני: מדוע ישחקו האנשים תמיד בספרם לי על אדותי — השמחים הם עליו? — ומדוע אמי בוכיה מדי בואי הביתה? . . . אבל אין לשום לב לדברים כאלה! — אני רק זאת אדע, כי גם ילדים קטנים החלו לחפש אחריו, ומדי עברי ברחוב, ונערים רצים אחרי וקוראים: — אדון נכבד! ראינו את השקר ברחוב פלוגי! ואני משלם לילדים הטובים שכר טרחתם בפרוטות . . . ובכן הנני כותב לי לזכרון, באיזה לבושים נראה השקר לאנשים שונים מן המודיעים, ואודיע סמניו בעתונם, לכל יחרך רמיה צידו!" יוסף הליטאי ראהו בבגדים סרוחים כבגדי ה"חסידים" ופאות ראשו נוטפות מי מקוה. ר' שלום האכסנאי ספר לי, כי בא אל ביתו בתור סוחר גדול. ורח הסרסור ראהו בין הבאים אל כלולת בת הר"ר לזוינהרין; והוא מגולח וקן ומשקפייחוב על עיניו.

ר' נציל מלמד ראהו בתור מורה ומחבר עברי — נעליו הקרועים מטולאים ומנוחצים, והוא מספר בנאוה את הגדולות אשר עשה.

לישראל הסבל נראה בתוך טובי העיר, בתמונת גבאי "ח"ק", והוא בו לכל אדם ומתנאה על כל, ולעני שאין לו לשלם בעד מתו, הוא מלוח בעבוט עם "שטר היתר עיסקא" . . . מעטות וריקות הן הידיעות שקבצתי מהמשכילים הצעירים אשר נתנו ידם להלחם "בו". כפי הנראה אך נקל הוא לשקר הערום להתעוות בשוא, והם רואים אותו ואינם יודעים מה הם רואים, על כן אין לשום לב ליריעותיהם . . .

"מעיר גדולה לאלהים" כותבים לי, כי נדמה להם שם כנבירה המכינה "נשפי" חשק" בשביל יולדות שאין להן בעל ובית . . .
 ורי יהודה החסיד נשבע לי, כי רואהו הוא לפעמים בתור "חוי"צ" ושזכרות בידו לקבין נדבות . . . ואולי רק הקנאה לקופת רמבע"ג, שהוא הנבאי לה, מדברת מתוך גרונו של ר' יהודה. אבל למיחש מיבעי . . .
 שמעון הקנאי אומר, כי "הוא" מתחפש לפעמים גם בתור מו"צ חופק"ק וכותב "מאמרים" בכתבי-עת.
 רבש"ע, כמה לכושים וצבעים לצבוע הזה!

. . . ואני יושב, או אולי עמדתי אז . . . לא! — רצתי רצוא ושוב... כמדומני שהייתי בחדרי.

והנה שמעתי כי מאיזה פנה נסתרת דובר אלי השקר תחנונים כרש...
 — "בי אדוני, חוסה נא על עברך! אין עיר וממלכה אשר לא שלחת לבקש אחרי, אתה מבקש נפשי לספותה, והנני מורדף בלי חשך על צוארי . . . לא אמצא מנוח לנפשי הנלאה; כמעט אומר: "פה אשב", והנה ציריך עושי רצונך יסבו עלי, סביב שתו עלי — ואמלט בעור שני . . .

"לו ישמעני אדוני, ושלום יעשה לי, ואהיה צלך על יד ימינך, כי ובעזרתך תעשה חיל, תצליח בכל דרכיך — לא תהיה עוד "כסיל" ולא יקרא עוד שמך בער מאדם, רק "חכם" אחד מני אלה, יאמר לך, ואתה תעשה את כל הנחרים כך לכסילים מאדם, תרעם בשבט ברזל, תנחם אל אשר יהיה רוחך ללכת — אך הרף נא ממני!

"ולא אך כבוד, כי גם עשר להנחיל אוהבי יש אתי, ואוצרותיהם אמלא: "מכתובת" אלמנה, מכסף יתומים, ממוהר ומתן אשר לבתולות עניות ומאוצרות חברות שונות — כל הנחלים האלה ילכו אליך, אליך ינהרו ואתה תהיה הים הגדול".
 — עושר וכבוד מימיני ומשמאלי! — הרים פתאם השקר קולו ויגלה לעיני ויעמוד לפני בכל גדלו . . .

את קול השקר לא יכלתי לסבול. כל עצמותי רחפו ומעי המו בקרבי ואתנפל עליו ואוחז בו בחוקה . . . אז בקשתי רק מקום בנו המנוול בשביל לנשנו, בילד רעב המבקש שדי אמו . . .

השקר נגע אל פי באגרופו, אך אני הסבותי פני ואשלח שני בנרונו — אף נשוך אשך בתאוה עזה! . . . אני נושך ולא אחוש בשרו, אין בו ממש . . . ובכל זאת אשום, אשאף כנחש... אשך בכל עוו, אשכהו כעקרב, כערוד, ככלב שוטח . . . אקפיץ תחתי מרוב רגש!! . . . אשמע ואמי צועקה בזעקת שבר:

— יהודים בני רחמיים! ראו מכאובי, הוא חורק שניו ומתנפל על צלוי! . . .
 אך אני לא אשים אליה לב — לא אחפיץ גם להרגיע רוחה בדברים, סן אפתח פי והשקר ימלט . . . עתה אעשה בו כלה! — ואני נושך בחוקה, בכל כחי, — אבל רק ריח צחנה עולה באפי וממש אין בפי:

. . . הבית מלא אנשים והמה סביב שתו עלי ויתפשוני בידיהם . . . ובתוך כך נמלט השקר מידי ויברח בקול צחוק פרוע . . .
 . . . ידי ורגלי אסורות, כשה לטבח יובל:

— הוא משוגע מסוכן — יאמרו השכנים סביב, ואני שומע ומבין . . . הה!
 לו הייתי משוגע, כי אז לא הבנתי . . .
 אבל כל זה איננו שוה בעיני מאומה; רק זה רעה חולה: השקר יענני מאז שכבי
 במטה; פעם בפעם ישרק באוזני בלענו:
 — מה לך "מלך" אסור ברהטים? איה "חילך"? הרבה צבאך וצא!
 וחושי השישי לא ידע מנוח — כל חושי אברו בקרבי, ורק הוא עובר בי מבלי
 רחם . . . אני מודעו, מתפתל וגועה . . . לפעמים אקשב בני אמי ואנחתה, והמה לי
 בצרי גלעד, כי הם ממקור האמת יפכו . . .
 אז ראיתי ונתתי אל לבי, כי עלי לעצור ברוחי, אולי יחדלו מענות נפשי.
 ואז החלתי לבקש את אמי ברמעות, שתחום עלי ותתיר מעלי מוסרותי. ואמי
 מלאה בקשתי.
 ירי ורגלי פצועות, כמעט לא אוכל להנידן; אך בכל זאת אברה עור בלילה
 הזה! לא אוכל לגור בעיר יחד עם אויבי . . . מי יתנני במדבר!

ביער אשר בעדן מקדם.

בלילה עשיתי עצמי כישן, עד אשר מסביב נשמעו רק קול נחרות הישנים . . .
 אז פתחתי את החלון בלאט, ואברה על נפשי — דרך הכנר אשר מאחרי העיר . . .
 ובכן הנני ביער, חפשי לנפשי, כצפור שמים!
 אמנם מה טוב לאדם כמוני, אשר יאמרו עליו כי משוגע הוא, להחבא ביער; פה
 אין אסורים על ידיך ורגליך, פה לא תעונה מרפואות וסגולות, פה לא יסתמו פיך לבל
 תשמע קולך . . .
 הנני חפשי!
 — הלאה השקר! ארעים כפעם בפעם בקול חוצב להבות . . . וקולי הולך מסוף
 העולם ועד סופו . . .
 — "הלאה השקר!" — יען לי גם היער ועציו מרחוק . . . וכרגע יחרדו מלאכים
 קלים, צפור כל כנף תעופף מטה לתור אחרי השקר . . .
 פה אעשה חיל, עלי רק להחליף כח . . .
 מה נעימה פה המנוחה! — הגה אשכב לי על גבי ופני למעלה. מבעד לסכה
 הרעננה, הירוקה, נשקפים לי ברוכים וחיות הקדש וצדיקי עולם המתנחלים לאטם על פני
 רקיע השמים, ועל כלם אור רווע — הם מאירים כפנינים בים התכלת . . . הם מרחפים
 ונהנים מזיו השכינה . . . רעיוני ודמיוני יגביהו עוף אחריהם, יתורממו וירחפו גם הם
 באינסוף הנורא, האיום והנשגב . . . ואני, בכל גופי אשחה בים של ריח נחוח המטהר
 את נפשי . . .
 אם אטבל שיי טבילות או אטהר ואתקדש ואזהר כוהר הרקיע . . .
 אז אהדרל מאכול כל תועבה אשר יאכלו בני האדם, ואשביע את נפשי הרעבה
 בריח נחוח העולה מסעורת הצדיקים לעתיד לבא . . . ובכחי זה לאלהים אכריע את
 השקר! . . .
 אל תיראי, ארנבת! למה תברחי מפני? כלנו אחים!
 — אחים! יען לי היער . . .

והאלה הוקנה תנוד בראשה אף תשיב אמריה לי לאמר: — הארנבת לא תאמין
 בך, כי יודעת היא שהשקר דובר מפי האדם...
 — הלאה השקר! — נתתי בקולי כרעם.
 — "הלאה השקר!" — נתן היער בקולו קול עזו.
 — אז שמעתי קול ממרום לאמר:
 — אשפוך רוחי על כל בשר!...
 — "על כל בשר!" — מסכים גם היער...
 — וגר זאב עם כבש... ועגל וכפיר יחדו!...
 — "יחדו!" — קורא היער בשמחה.
 — לא ירעו ולא ישחיתו!...
 — "ולא ישחיתו!" — מנבא כל היער בקול גדול...
 וכל העצים ימחאו כף ויוצאים במחול משחקים.
 חג לאדוני, חג לכל הארץ!...

ש. בן-ציון.

לקורות שבת צבי וסיעתו.

מאת דוד כהנא.

בימי הרעש הגדול שהתחולל בעולם על ידי משיח השקר שבת צבי וסיעתו, אשר הוליכו רבים מאחב"י שולל בשנת תכ"ו, כנודע, — היה איש אחד עני ורש בעיר קושטאנטינא, ושמו אברהם הכיני⁽¹⁾, אשר ברוב נכליו הרעים נתן יד לשי"צ המשיח, להגדיל המכונה בין היהודים. בנעוריו היה היכיני מתלמידי מר יוסף מטראני (שהיה רב ואב"ד בעיר קושטאנטינא עד שנת שצ"ח), ואחרי כן היה לדרשן בעיר הזאת, והיה נכבד בעיני עמו, כי ידע לקחת את לב המון העם ברוח פיו, גם היה כקי בתלמוד ואגדה ובספרי המקובלים וכתבי האר"י, והיה גיב מליץ נפלא וסופר מהיר בשפת עבר, ויחבר הרבה ספרים ובראשם ספרו "הוד מלכות", ובו מאה וחמשים מזמורים, כבספר תהלים, ונרפס הספר הזה בשנת תמו"ו בקושטאנטינא. הוא עסק גם בהעתקת ספרים (ובתוכם רבים מספרי הקראים), בשביל המשולח הנוצרי מהולאנדיא, לעווין ווארנער, אשר אהב את ספרות הקדם, ולבקשת השר הוא חבר עוד ספר קטן, ושמו "סדר יחוסו של אברהם הכיני", ובראש ספרו זה נתן להשר תודות רבות, כי ראה בעני איש יהודי ודל ותמך אותו ברוב חסדו⁽²⁾.

ויהי כאשר החל שי"צ בשנת תכ"ה להגיד על עצמו קבל עם שהוא המשיח, ונתן העזתי יצא לקיים את דבריו בכל עוו, אז התחבר אליהם חרש אברהם הכיני ונמשך

⁽¹⁾ כן אמר במכתבו להשר ווארנער: אברהם המכונה לזכין משפחת הכיני (במדבר כ"ו י"ב) ועיון רשימת ליודען לרמשי"ש צד ר"צ.

⁽²⁾ ע"י בסי' קורות הקראים לפירסט ח"ג צד ב"ג.

אחריהם בכל נפשו להתענות את עמו כאמרי שקר; ותהי ראשית מלאכתו לחבר מכתב בשפת עבר ברמזים וחידות, וענינו בעין נבואה על שי"צ מדרות הקדמונים, שהוא המשיח האמתי וגואל ישראל, ובסתר מסר היכיני את המכתב ההוא לנתן העזתי. והוא הוציא קול ברוב ערמתו, שמצא המראה הנפלאה הזאת בספר ישן נושן בכתביה קדמונית ועל נייר בלוי מרוב ימים, יותר מחמש מאות שנה, ושמו חכמת שלמה רבתי⁽⁸⁾, ואחרי כן הראה נתן המראה ההיא לשי"צ, ומצאה חן בעיניו מאד, ויחדיו המתיקו סוד כי טוב לעשות ממנה העתקות רבות, ולשלוח אותן בכל תפוצות ישראל. וזה לשון המראה הנפלאה ההיא⁽⁴⁾:

«ואני אברהם אחר אשר הייתי סגור ארבעים שנה, ואני מצטער על כח התנין הגדול, הרובץ בתוך יאר מצרים⁽⁵⁾ ומתי יהיה קץ הפלאות, והנה קול קורא: דע כי בן נולד למרדכי צבי בשנת השפ"ו, ויקרא שמו שבתי, והוא יכניע את התנין הגדול, ויקח כח נחש ברוח, וכח נחש עקלתון, והוא המשיח האמתי, ויבא בלי ידים למלחמה⁽⁶⁾, עד שיעלה חמור בסולם⁽⁷⁾, ומלכותו לנצח נצחים עד עולם, ובלתו אין גואל לישראל, עמוד על רגלך ושמע את כח איש הלזה, והוא דל ורזה, אהובי חביבי ככת עיני וקירות לבי, עם ב"ל משה עם רם⁽⁸⁾ והוא ישב על כסאי, כי יד על כס יח.

ואני משתומם על המראה הגדולה הזאת. והנה איש לפני מראהו עיני נחושת קלל ממראה מתניו ולמטה, ונגה אש לו סביב, וממראה מתניו ולמעלה עיניו הברדלה, וכעצם השמים לזוהר, קורא בחיל קמיר קמירין ושרי, כי בא ועבר אבבא, מטול דלא אשתכח שזורין, ותרדמה גדולה נפלה עלי, והנה אימה וחשכה גדולה בכל ארץ מצרים, ויבאו האנקה והכח והוציאו אור גדול, אור חביון עזו, והנה איש אמה על אמה וזקנו אמה, ופרמשתו אמה זורת, וקורנס בידו, עוקר הר גדול שהוא ס' רבוא, ויותר שהיה עוקר יותר היה נעשה גדול, עד שנעשה ס' רבוא פעמים ס' רבוא, והאיש הלזה עלה לראש ההר, ושם שוהה גדולה כגעת עד תחתית ההר, ויפול בתוכה, ויאמר לי האיש הנורא אשר ראיתי אל תצטער כי אתה תראה כח האיש הזה, ומרוב הצער לא יכלתי להתאפק עוד, ונדמותי ולא ראיתי עוד מראה, עד חדש ימים בא אלי האיש הנורא, ויאמר אלי: בני! כמה כחך גדול, שאני מגלה לך רזין, דברים שאינם יודעים אפילו מלאכי השרת, ואתה כתוב המראה ושם אותה בכלי חרס, למען תעמוד ימים רבים, ודע לך כי האיש שאמרתו לך יסרח הרבה למען

⁽³⁾ עיי' בספר ציצת נובל צבי מרי' יעקב ששפורטס, דפוס אדעסא, ד' י"ג וד' כ"ט ע"ב, ובספר תורת הקנאות ליעב"ץ, דפוס לבוב, צד ל"ח וצד מ"ד.

⁽⁴⁾ נדפסה לראשונה בספר צני"צ ד' י"ג, אך מלאה שבושים וחסרונות. ואנכי מצאתי נוסח אחר בכ"י אכספורד, עם פירוש מנתן העזתי (עיי' רשימת נייבויער סי' 1777 צד תקצ"ט) ועיי' זה עלתה בידי לתקן הנוסח כראוי.

⁽⁵⁾ כן יפרש נתן העזתי עיי"פ הקבלה: כי צערו על כח התנין הגדול הוא ס"ם הרשע, הרובץ ביאור מצרים, המה היאורים האמורים בזוהר פ' וארא: ט' נהרין אינון.

⁽⁶⁾ החו"ג (חסד וגבורה) של הקדושה, שצריך להביאה למלחמה כדי לבטל הקליפות, אין להביאה מהידים שהם מקום התיקון, כל זה מו"ג המונחים בכתב, ע"כ יבא בלי ידים למלחמה (פירוש נתן העזתי).

⁽⁷⁾ עד שיעלה חמור בסולם הקליפה, סולם חסר ו' גימ' קל, וקל עם הכולל גימ' ס"ם, שימושך סוד לחקל, כן פירש נתן העזתי עיי"פ דרך הנסתר, אך עיי"פ הפשט כונתו לדעתו, כאשר בימיו ועלה חמור בסולם, א"כ יוכל לבוא בלי ידים למלחמה, כי רק ברוח פיו ינצח אויביו הרבים.

⁽⁸⁾ נתן העזתי מפרש: דע כי כח בלעם וכח פרעה אחד היה, מפני שהיו אוהבים בדעת התנין הגדול, ע"כ נתרבה כחם מאד מאד וכו', וכדי לתקנו מה עשה הקב"ה? חברו עם בלק, ועשה עמלק בבלול וכו', ע"כ אמר עוד עם ב"ל משה, כי הוא הכניעו עם רם, דמנין נחש עם כולל האותיות וד' אותיות זה לא יתקנה כי אם מלך המשיח, והוא נקרא עם רם, כי גם הוא כמנין נחש, עכ"ל.

ידע אמונת שמים, ועליו נבא חבקוק הנביא: וצדיק באמונתו יחיה⁹). כי ימים רבים יעבדו ישראל ללא אלהי אמת, והוא יהיזר עטרה ליושנה, ובני דורו יעמדו עליו בחרופים וגדופים, ואינון ערב רב בנותי דלילות יותרת הכבד, ואינון ראשי וחכמי דרא, והוא יפליא לעשות דברים נוראים, וימסור עצמו על קדושת השם, לעשות רצון קונו, בכח האיש זיל שמו יצחק¹⁰, שלמד ממונו הנהגות גדולות לעבוד השם, ומבן חמשה שנים או ששה שנים יתן את גופו כשור לעול וכחמור למשא, לעבוד את השם ושכינתא דמתחלכא ביננא. יראה אליו בחלום ההוא, והוא בן ששה שנים, בשלהבת¹¹, ויעשה לו מנוח בעור במקום התורף, וחלומות יבהילוהו ולא יודיע דבר לכן אדם, ויתחברו אליו בני זוגים להכשיל ויכו אותו¹²). והוא לא ישמע עליהם, ואינון בני נעמה נגעי בני אדם, ותמיד ירדפוהו להכעסו.

את המראה הזאת (אפאָקאליפסע בלע"ז) שלח נתן מעיר מושבו עזה בהעתקות רבות על פני תבל¹³), ורכיב מכני עמנו השתוממו על דבריה וסודותיה הנפלאים, כמו על דברי דניאל איש חמדות, ונתן העותי כתב פירוש גדול עליה, ברמזים וסודות ע"פ הקבלה הנודעים רק ליודעי ח"ן, והוסיף לכתוב עוד בראשיתה דברי רמיה ושקר לאמר: "דעו כי אברהם הכהן החסיד היה חכם גדול בימי ר' יהודה זלה"ה, ונסגר ארבעים שנה, והיה אוכל חולין בטהרה, ולא היה רואה לא פני אדם ולא פני אשה, וכל ראש השנה היה נכנס לבית הכנסת, והנה בינו לבין אנשים היה פרוכת אחת, שלא לראות פני אדם, והיה דורש סודות התורה, ואחר ארבעים שנה ראה את המראה הזאת, ועתה אפרש אותה בעזרת השם".

אבל נודע הדבר אחרי כן לחכמי קושטאנמינא, שכל ענין המראה ההוא, מהחל ועד כלה, הוא תוך ומרמה, והאיש אברהם הנמצא בראשה הוא הכותב בעצמו, אברהם היכיני, אשר התם שמו על הזיוף ברוב ערמתו, והוא הכהן החסיד שלא ראה פני אדם, כמו שהגיד עליו נתן העותי, והוא היה עם ש"צ ונתן בעצה אחת, ויהדיו קשרו קשר על עם ה' ¹⁴). ואם נביט בעינים פקוחות, נראה עוד דבר נפלא מאד, כי אברהם היכיני חבר המראה על ש"צ משיחו ע"פ סגנון המראה הנפלאה שחזה המקובל ר' שלמה מלכו, שנשרף בשנת רצ"ג במדינת איטליא על קדוש השם, ואך הוא היה מוכשר לכתוב מראות וחזיונות כאלה, יען נתגדל בימי נעוריו על ברכי הקתולים, ועוד הרבה שנים לפני היכיני, ראה ר"ש מלכו בחזיונו איש זקן מדבר אליו, והר גדול, ותנינים גדולים בכרכי הים, ועופות שונים, וכן נאמר לו בחזיונו, כי יבקשו פושעי עמו לקחת את נפשו, וכדומה. והמראה ההוא משלמה מלכו נדפסה בשנת שי"ד בויניציא¹⁵), והיכיני ראה אותה ויעש כדמותה על ש"צ משיחו ואמר עליו שגם הוא ימסור עצמו על קדוש השם, וכן אמר שמצא המראה הזאת כתובה בספר חכמת שלמה רבתי, וכונתו היתה על שלמה מלכו.

⁹ ר"ת צבי.

¹⁰ כונתו על האר"י, וכן אמר נתן העותי במכתבו לרפאל יוסף מנצרים, כי האר"י היה ראוי להיות משיח, אם לא היו נגדיים. עיי' בס' צניצ' ד' כ"ב ע"ב (במקום ויטל, צ"ל שם: האר"י).
¹¹ תקנתי ע"פ הענין: בחלום במקום חלום, וכונתו כי יראה אליו האר"י בחלום בשלהבת, ויעשה לו מנוח אש, וש"צ יהיה בן ששה שנים אז.

¹² כן כתוב בכנאות דרובבל, ע"פ הנוסח שהביא הרב יהושע ננטוא: שגדולי וחכמי ישראל יכפרו במלך המשיח, ויכו אותו ויכו אותו ויהיה בחפיסה, עיי' בס' צניצ' ד' י"ג.

¹³ תח"ק צד ל"ח: "הדהך הזה נתפרסם לעיני כל גדולי הדור בימים ההם", ועיי' בס' צניצ' ד' י"ג. ועל המראה הזאת רמז, לדעתו, הרב ר' חיים בכרך בהציונים שלו, ז"ל: כתב ששלח המקובל הגדול מוהר"ר אברהם כהן למשיח הג"ל נוראות, והעתיקו מוהר"ש אב"ד דק"ק, עי' בית המדרש לווים צד צ"ב.

¹⁴ עיי' צניצ' ד' י"ג ע"ב ודי' ל"ט ע"ב.

¹⁵ בספר דברי הימים לר' יוסף הכהן, ועי' בס' ההוא, דפוס לבוב, ח"ב ד' כ"י.

וממעם זה, כאשר חלק ש"צ את ממלכות הארץ לאנשי בריתו, נכתר אברהם היכיני מידו למלך שלמה על קושטאנטינא¹⁶). יען הלך בהוינו בעקבות שלמה מלכו הנזכר. ואחר שנודעו לנו מעשי היכיני ותחבולותיו, נראה עוד שאין לסמוך על הפרט שפ"ו שהוא לפי דבריו זמן לידת ש"צ, אשר בזה אחז גראץ ככל עוה. כי באמת הפרט ההוא המציא היכיני בעצמו, מפני שהיה נחוץ לו לענינו, שיעלה בשנת תכ"ו המספר ארבעים שנה ממש מן העת שנולד לפי דבריו המשיח. לקיים בזה דברי הכתוב: ארבעים שנה אקוט ברור, וכן נסגר אברהם החסיד כמספר הימים האלה, גם הגיד ש"צ המעם שיבטל צום י"ז בתמוז וט' באב, יען עכשיו, בשנת תכ"ה, נתמלאו הארבעים שנה שעמדה השכינה מהגלות¹⁷). ובאמת נולד ש"צ בשנת שפ"ד בכ"א אדר, והיה בשנת תכ"ו בן ארבעים ושנים שנה¹⁸).

ומלכר המראה על ש"צ הנזכרה מקודם, חבר היכיני עוד ספר גדול על הענין ההוא ע"פ הקבלה, ושמו "ווי העמודים", ונמצא עוד בכ"י, ובראשו נאמר בוד"ל: "אשר טפחתי ורבותי, צעיר אני, אברהם היכיני, ליהרהר קביה ושכינתיה אמין. והראה בו בראיות רבות, ע"פ דברי הזוהר וספרי המקובלים, ששבת צבי הוא המשיח האמתי, והכל מצא כבר נרמו באות ו', בכמה פסוקים מן כתבי הקדש, כה יכתוב למשל בספרו ההוא (דף פ"ו סימן שי"ד), לאמר:

"שדי צבי סימן הו' איכא למדרש, כתוב ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה, אמר אברהם היכיני, כיון דקרא ושמן למאור רמוז למשיח בן דוד, אוסוף משה רבינו הוא תלת ווין דהאי קרא, ושש חד שש באלף הששי ולתגלי תזרע את ארצך, דאור זרוע לדצידק דא אמונה במושיח בן דוד, והא פירושו ואספת את תבואתה, תבואתה הושבן שבת צבי, דאתגלי בשנת תכ"ו הא שש דאלף הששי, כד ייתי ש"צ ואספת את תבואתה, כי לבכך ונפשך תאסוף יודך, כמה דכתוב אסף אסף יעקב כלך, ודא רמוז דאילין תלת ווין, דאוסוף משה רבינו בהאי קרא, ושפיר נהיר כשמושא¹⁹).

והמעם שיצא היכיני לדרוש תלי תלים על אות הו', יען ש"צ אמר על עצמו, שהוא מדת הת"ת (תפארת), הספירה הו', מדת הרחמים, והויה שמו, וכן קבלו תלמידיו האלהות מפיו, דהיינו הו' דהויה שהוא הכל ובו הכל²⁰). בשנת תכ"ו, כאשר באו לקושטאנטינא שני המשולחים מפולניא, בני המורי והב, לשחר את פני ש"צ, שלח אותם המשיח לאיש בריתו היכיני, והוא השתדל לפתות אותם בדבריו שקר, וכן כתב היכיני מכתב מוויף לחכמי ויניציא, והבטיח להם כי "בשנת תוכייה הבאה יהיה ריוח גדול ותמכר הסחורה בדמים יקרים", וכונתו היתה על ש"צ משיחו²¹). גם

¹⁶ עיי גרין לגרץ חלק עשירו נאמע ג' סי' ו"ח, ובצנ"צ ד' י"ז ע"ב: "ובשכר זאת אומרים נתן לו מלך זה (ש"צ), לתורתו מולך בקושטאנטינא, באופן שהר"ר היכיני זכה למלכות ונבואה".
¹⁷ עיי תה"ק צד י"ב.

¹⁸ הפרט הזה — שפ"ד — הגיד לנכון ר' יהודה עוזר בספרו "מעשים נוראים" (נמצא בידי בכ"ו), ויום לידת ש"צ נראה כימי הגיהם של כת ש"צ, עיי תה"ק צד ע"ה, ושם נאמר: "י"ז תמוז ראשון לחורח, כ"א אדר יום שנולד", ואם נחשוב לחורח מן חדש אדר עד תמוז, יעלה תשעה חרשים ימי הריון של ש"צ, ולפי זה שקר ענה ש"צ ג"כ, שמי' באב יום לידתו (עיי תה"ק צד י"ג).

¹⁹ הכ"י הזה של היכיני היה בידי ימים אחרים.

²⁰ עיי ספר הכתב, או מכתב בענין סוד האלהות, שחבר אברהם מיכל קורדווא, נדפס בספרי אבן התועים צד פ"ד סי' ד', ועיי צנ"צ ד' ל"ח ע"ב.

²¹ עיי צנ"צ ד' י"ד וד' כ"א.

אחר שהמיר ש"צ את דתו ויהי לאיש ישמעאל, לא עזב היכיני אותו, ונפשו היתה קשורה בנפשו, ואף שנשלח אחרי כן המומר ש"צ לחזו אלבאניא ע"י השתדלות היהודים אצל ממשלת הונגריה, וישב בעיר קמנה, דולצינא, כצפור בכלוב, במקום אשר לא דרכה רגל יהודי מעולם. והרבנים גזרו באלות והרמות, שלא להזכיר עוד את שם ש"צ המומר, הן לטוב והן לרע, גם יצאו ברוב המה להחרים ולנדות את נתן העזתי, — בכל זאת עבר היכיני על דבריהם ובסתר היה ארוך בש"צ ונתן מאד, כנראה מן האגרת הנפלאה, שכתב היכיני לנתן העזתי בשנת תל"ג בערך, בהיות אז נתן בעיר ספיאטה, לא רחוק מש"צ משיחו, אשר שם מצא מנוח אחר שנתנדר מכל ערי ישראל. האגרת הזאת נמצאה בכ"י ונתפרסמה זה לא כביר²²). ואעתיק פה מתוכה את הדברים המפיצים אור על עניני ש"צ וסיעתו האחרונים, אשר נעלמו מאתנו עד היום.

מכלל יופי כל הקדושות העליונות, מבטח כל המאורות העליונים והאורות הרעננות מבצר כל החכמות והתכונות השאננות . . . מקדש מלך ביופיו גנו, בתוכו סדר קדשים סדר מהרות, סובל כמה עלבונות, תשמע אוון העליונה, קול תורתו הפנימה . . . ויהי דבר ה' אל נתן הנביא . . . משאו ומתנו באמונה, מצפה בישועה, מפלפל בחכמה, משער בשיעור קומה, רבינו הקדוש איש האלקים, אשר נתן מנוחה לנפשנו מחוקקינו מלמדינו להועיל, מדריכינו מאמצנו מלבבנו לב טהור, בקדושתו בטהרתו בחכמתו האלקים בהשגתו המופלאה, ומה אוסיף עוד לדבר, אתה נורא אתה רבינו הקדוש איש האלקים, לא יכולך סדר דברי החלשים.

ואני עני וכואב לב נשבר ונדכה, בצרות החרופים והגידופים והנאצות והלענים, לשון שקר המתלוצצים, הקוטפים מלוח עלי שיה, שוחת שרים שוחת ילדים, נערים המנוערים, אשר נחרקנו מהאור האלקי, ויתנצלו את עדים, בהטיפים טיף טיף, נבלות בזיונות וכלימות סחי ומאוס . . . לא ירוחנו אלה האנשים המושעים, המאמתים מציאותם, כי מערב רב קובצו, ולמקום הטופת ילכו, אל תהי להם חנינה. ולרבינו הקדוש הדיעה, כי בשמעני פתע פתאום האלה, אשר אררו על עצמותם, אלה האנשים המרים המאריים, הגה באמת עצמותי נחרה, והנשכו פני כשולי קדוה, כי נכפלה זאת רעתם פעמים . . . ולבי בוער באש עד לב השמים, ולא באוני שמעתי אלתי ח"י חלילה, אבל מפי כל ישראל הוגד לי, ואצק צעקה גדולה ומרה, מה זו ניופה לאיש האלקים, ועיני בוכים ומרבים ופי סתום, כי יראתי מפני חמת המוסרים והמלשינים, ואדוני וידע כי אין בן דוד אדונינו בא, עד שירכו המסורות, הגה באה ונחייטה, מאתם תצא אש הלשנתם ביד רמה, בהוציאם הרבה כספים על יד אויבי ישראל . . . צרים רדפו אחר מלך ישראל, ועלתה בידם להבחיל את אדונינו המלך דוד, ולגרשו מהסתפח בנחלתו, אל קצוי ארץ, כל עמו נאנחים, על כי אויבו שמחים, הגיעוהו עד שערי מות, אבל ח' אלקי אמונתו לא יעזבו בידם, ויהי הדבר להם למופת.

ובחיותי סר וזעף גונח ומתאנה על טורדתי, וטורדת אדונינו בעת רדיפת אויביו אויבי ה', נפלו בפתע פתאום בליל סמורים ידועה, אלה הדברים על צרות קדושו קדושי ישראל, כי הוא המדבר בצדקה, וקול צעקה, ויקרא אריה: «שמעוני מתי סודי! לי סימן החוגר לסוד נמרץ, גם נכריה עברתי לתכלית עליון, בראשית אני בסוד שם ימס גרן ישמעאל, ומשם אצמיח קרן מלכות עדר ישראל, מלכותי די לא תחבל לעלמי עלמין, יום שמחתי בקרב עמו, שלו הייתי גול יגיל לבבי, מתקן דרך עין החיים, יעברו גאולים, כתרונני הפגר יגבר האויב²³», גער ישראל בי באיבה, בהאש מתוכם יצא לבתו, רוח זונם קדם לשרפני, בזעם אפס וזונם, מסרני דתן לחרב הצר הצורה, ואכירם אף ערב רב, חשבו מומות לבלעני חיים», עד כאן אכרי בינה.

רבינו הקדוש! בהזמן אלה הדברים בפי, ניס ולא ניס תיר [ולא תיר], כולם בסוד מספר

²² ע"י החכם ר"א עפשטיין, במ"ע Revue des Etudes juives כרך כ"ז צד ר"ו, עם הערות אחדות ממנו.

²³ לדעתי כונתו בחמלות: כתרונני הפגר, על ר' יוסף שמואל הנוכר להלן, שהוא גלגל הרעה, וע"י יגבר האויב.

תתי"ד²⁴), שמח לבי ויחבונן כמעשה אדונינו ומקריו הנוראים, המושגחים בהשגחת סדר נורא, בדרך כללות סדרן ורוחן, כי האלקים עשה כמו שהוגד לזרובבל לימים ראשונים מפי מרי, עוזו שר צבא מרום²⁵). שוב הקב"ה נתן להם פתוחן פה לזלזלו ולהרפו למשיח האמתי. וההשכלות בזה רבות הנה בדרכי הפשט העיוני, ולא באחי להראות חכמות ואגדות, לפני רבינו איש הקדוש איש האלקים, ועמו עז ותושיה דברים שגילה מרן דבשמיא יתברך, במתיבתא עילאה דיליה. ומה אספר לרבינו הקדוש הכהלה והערבוביא שהיה בעירנו, בעת שעשה אדונינו דרך תיקוניו העליונים, עם הנערה המאורסה אשר לו עדה, והעטיפה בעטיפת הישמעאלים, זאת היתה סבת פקורם למרבה, כי לא ידעו ולא הבינו והרבה בכיתי אני העני, בשמעני ענין התיקון הנפלא הזה, לא על מעשיו הנוראים ח"ו חלילה חלילה! כי הוא אמר ויהי, ומבצר אמונתו בלבי בנו ומשוכלל במקדש ה' כוננו ידיו, כאשר אדוני יודע, אבל אמרתי בלבי למה תתעם אדונינו קדוש ישראל מאמונתך הנפלאה, הוא חיי עולם, ואתה קדושנו הסבות את לבם אחורנית, זה הוא צערי, רבינו הקדוש! כי עם דברי זרובבל לא יתקרב דעתי, עד שאשמע מפיו פה קדוש, טעם נכון והשובה נכונה, למה לא יחוש הקב"ה, שלא יכשלו ישראל באמונת המשיח נאמנו ע"י מעשים נוראים נגד התורה זה אחר זה, כי אם שכל מעשיו באמת ואמונה, מטון לרקיעי דחכמתא עילאה בלי פסוק, כללות ישראל שאינם מבינים, למה יכשילם הקב"ה במה שהם אינם יודעים, ואינם משכילים אך יחבטלו דיני התורה ע"י המשיח מעת לעת.

ויודע לאדונינו איש האלקים, כי אמיר"ה²⁶) הנורא, קדוש ישראל, שלח לי באותו הזמן, כי לא יעלה על לבי, ששלח יד אפילו באצבע קמנה של הנערה המאורסה, וגם נשבע באלהי אמונתו על הרבר, שכך היה רצונו להשבע, וכל דברי אדונינו בלי ספק ובלי שנועה²⁷, ולקצה הימים נמצאת הנערה הרה, עד שילדה בן זכר, והוא מארום שלה, כי האלקים עשה פלא נורא, כי צר קלסתר פני הילד כפני אביו הארום ממש, מוסכם בפי כל רואה אותו מיום יום, גם הארום האחר אמר לאדונינו בעת שלקחה ממנו: למה אדוני לוקח ארוסתי, ואני נזקקתי לה ואפשר שהיא הרה ממני; ואדונינו השיב: אעפ"כ אציל את הכבשה ממך. והנה הבן באמת בן הארום הראשון, ועכשיו מתגדל בשם שהוא בן אדונינו, כפי כל האומה הזאת הישמעאלית, וכך מוכרחים ליומר, ולמה זה הפלא הנורא, שיתגדל זה הילד בשם אדונינו, שהוא בנו מן הנערה המאורסה, ואדונינו לא שלח בה יד באמת ובאמונה, נפלאו מעשיו אלקי אמונת אדונינו בעיניו, אבל כבוד אלקים חקור דבר, אנא אל אמת! ישום בלב רבינו הקדוש רחמים גדול, שיפרש לנו דבר או חצי דבר, להבין משל ומליצה דברי אדונינו משיח אמתי וחידותיו אמן ואמן.

אם רוצה אדונינו איש האלקים לדעת מצב העיר, ידע נאמנה כי היא בערכוביא גדולה, זה אוכל את זה, ועבירה גוררת עבירה, הם התחילו להחרים חכם אחד אשכנזי, זה ימים רבים, בבתי כנסיות אשר לא כרת, וקרה להם מקרה, כי הלשינו זה את זה, והוציאו הרבה כספים לגוים, גלגל העון שגרשו את אדונינו ע"י פיזור ממון, ותכף נתגלגל כי פקרו בכבוד רבינו ברשתים. וכל זה גלגל כי פסקו אחר זה כל הצדקות באכזריותם, ומיד נפל מחלוקת גדול בין הנערכים הכופרים זה עם זה, ונתבלבלה העיר בלכול רב ועצום, באופן שאין שלום ואין שלוה אין השקט ואין בטחה; ואין אחדות כי אם בין מאמיני כת"ר אדונינו, הנאמרים באמת בלב שלם, בהם אהבה בהם יחוד, אחוה וריעות ורחמים גדולים, עם שקצרה ידם מטה מטה, ואינם יכולים להראות שלימותם, עד יחנן ה' צבאות ויבא מורה צדק מגולה, וכל טוב אדונינו בידו אמן ואמן. ואספר לרבינו הקדוש יחיה לעד, מה שסיפר לי הח' המרומם כמה"ר אברהם מגדאל נר"ו, בא היום מגאליפולי על עסקיו ויארר לי, כי הח' השלם כמה"ר אברהם מיכאל קרדושו נר"ו שלח

²⁴ השם שבתו צבי עולה במספרו תתי"ד, ואלה המלות שעולות תתי"ד, אשר היכיני רמו עליהן מקורם: לי סימן החוגר, גם נכריה עכדתי, יום גרן ישמעאל, עדר ישראל, יום שמחתו, שלו הייתי גיל מתקן דרך, גער ישראל, קדם לשרפני, מסרני דתן, ואבירם אף ערב רב, ורבים מכת ש"צ השתמשו בספריהם במספר תתי"ד, כנודע (ע"י תה"ק צד קמ"ה).

²⁵ ע"ד החכוב (ההלים כ"ד ח') ה' עוז וגבור וגו', וכונת היכיני על מספרון. ועיין בית המדרש ליעלונק חלק שני צד נ"ו ובמבוא צד ל"ד, וע"י לוי: אוצר המילים, ערך עוז.

²⁶ ר"ת: אדוננו מלכנו ירום הודו.

²⁷ ר"ל אף בלי שבעות הם אמת.

קונטרסים לאדונינו מעיר [טרופולין], וכבא השליח לגאליפולי פתחו הקונטרסים. החכמים אשר שם, ובכללות כותב כי נשבע קדוש ישראל ית', שלא יעבור משנת התל"ג עם קצת ימים של ראש שנת התל"ד, גילוי אמיתת אדונינו לעיני כל חי, והאריך שם לכאר מדעתו. כי לא היה אפשר להגלות בשנת לב"ת²⁸), וגם בו כותב לאדונינו יר"ה, כי רבינו הקדוש הוא נביא אמת אין בנבואתו פקפוק, והש"ת יקיים את דבריו כי יתגלה אדונינו בקרוב אמן ואמן, אבל לא הכרתי מה זאת ידועתו, או אם זכה להשגה מחדש, או בת קול שמע כבראשונה כי כך אמר²⁹), יהיה מה שיהיה אמן כן יאמר ה'. וככר קבלתי כתב רבינו הקדוש, ורוצה שאעתיק הקונטרסים אשר סדרתי במאמרו, ובאל אמת אני בוטח שתודמן לי שעת הכושר, כי אני טרוד מאד ועצב על כבוד עמוד העולם, וכבוד רבינו הקדוש ידירו, לא אוכל לדבר ואיני נמפל בשום מעמד ממעמדם, כי מי יוכל לסכול בזיונם הכבד של אלו החסידים, וימוחל לי רבינו איש האלקים, כי הכל תלוי בלב והלב מבוהל, עד ירחם המרחם אב ההחמים, והנני מזומן לשרתו בלב נאמן, כי תלמיד רבינו הקדוש אנכי, ואדברה רבנותו עלי נגד מלכים ולא אבוש.

שלום רב לחי השלם סיני ועוקר הרים, כמוהר"ר שמואל פרימו . . . אשרי חלקו שנתפס בפי רשעים על האמונה הנפלאה, המחושקה בכל העולמות העליונים . . . ועל יוסף שמואל וחבריו אני קורא: כי יאמר הלא שרי יחדו מלחים³⁰), מנהיגים ספינתם לעומק הטהומא רבא, יען דבר נבלה וסיפר דבה רעה, הוא גלגל את הרעה, תרבק בנפשו ורוחו, ודי בזה הערה במגלת סתרים כתובה.

עתה באחי מתחנן לפני רבינו הקדוש איש האלקים, אחלה פניו בחשוקה ואהבה רבה, על אודות האיש החי השלם ארי שבחבורה, וההדרור בלכושו מוכתר בנימוסים, בעטרת תהב גדולה מידי אבירים לבאים, רבנים אבירים מגדולי ארץ פולניא, מנוחה הדריכותו כתרותו לכבוד ולתפארת בשם הרב ר' אליהו, ומעידים על יחסו כי מזרע בנותו של רבינו הגדול רש"י ז"ל הוא, ואלה הרבנים המה הגבורים אשר מעולם אנשי מדות שהתורה נדרשת בהן, ומי כמוהן בכל ישראל והאי מדרבנן גדל על ברכם, ומשיחתו ניכר כי הריף ומקשה, מתון ומסיק איהו בקראי ומתניתו כבוצינו מוהר"ן³¹) ירא שמים טובני היכלא דמלכא קדישא . . . וחלם חלום נורא בגליל העליון תוב"ב, עם רבינו הקדוש האר"י הגדול ע"ה, וידע מוטנו אמיתת אדונינו משיח האמת, מהרה יתגלה אמן ואמן, באופן שבו בלולות חמורות יקרות, ואהבת עולם אהבתיו, וכבאו פה העירה הריחו בו שם אור האמונה, והרחיקוהו הרבנים המדומים, בעלי גופי תורה וכל רוח אין בקרבם, והוא עמד באמונתו ולא חש לתועלת המדומה, והנה היום שם פניו ללכת לסופיאה המחוללת, עם שקצתם מגוללה בדמם רובה עדיף³²) . . . ואדוני איש האלקים יסבור לו פנים המאירים, למען עברו אני וישעיה, וימלא לו אוהה שאלתו, כי עמי גומל לו חסדו, כי אהבת עולם אהבתיו, ובטחתי בהתקביו אל עמקי לב רבינו הקדוש, כי כן יעשה על פי מדותיו האלקיות, גם רבינו ישמעאל ויראה וישמע, כמה ספורים שגורים בפיו מרבני פולניה האדירים, והנה מלאכי אלקים זכרם לחיי עולם הנצחיים... גם מיום היות נר האלקים באיזמיר אמיר"ה, בימים ההם המבורכים של שנת תכ"ו מראש ועד סוף היה הצדיק הזה, הר"ר אליהו נר"ה, שם באיזמיר מתלוה בחברת אנשי אמונתו משרתו ועבדיו, ושרת את אדונינו יר"ה, והיה מעורר את התשובה בקרב ישראל, ומידי עלותו בית אל, אל ארץ הגליל, כי שם ביתו היום, היה מעורר את התשובה ומאיר האמונה בכל עיר ועיר, כאשר יספר לרבינו הקדוש פה לפה, ואדונינו אהבו מאד מאד בימים המבורכים ההם, והנה הוא מבני

²⁸ מקודם ניבא נתן העזתי בעצמו שבשנת תכ"ז יתגלה המשיח (עי' תה"ק צד מ"ט), ואחרי כן קבע הזמן על שנת תל" (צנ"צ ד' מ"ח ע"ב) ונמצא שרקן בכל פעם.

²⁹ וכה הגיד עליו מוהר"ו ששפורטש לאמר: סילון ממואר המעיר על עצמו שראה מאורות הנבואה פעמים הרבה, וכל דבר הקשה וידועוהו מלמעלה. (צנ"צ ד' מ"ז ע"ב).

³⁰ ישעיהו (ח' ח') ושם נאמר: מלכים.

³¹ כונתו לרעתי על הכליעל הנודע נחמיה חיון, כי הוא היה ג"כ מגליל העליון כמו אליהו זה, והרבה פעמים דבר נחמיה עם שמואל פרימו, איש סודו של ש"צ, בסוד האלהות ע"ה הקבלה. עי' תה"ק צד ס"ג וצד פ"ג.

³² לאנשי סופיאה שלח ש"צ מכתב בשנת תכ"ו, שיכטלו צום ט' באב, והם קבלו דבריו בשמחה רבה. עי' צנ"צ ד' כ"ט.

לקורות שבתי צבי וסיעתו

היכלו בלי ספק, וזאת סיבת כל הסיבות לשיכבדותו שם בסופיאה, ויתנו לו ברכה, כי יש לו בת יחידה ארוסה להכניסה לחופה כברכתם, ודי בזה הערה. שלום רב לחסידא קדישא האלקי כמה"ר שמואל נגדור גר⁸³) יורה כצאת השמש בגבורתה ואני מחלה פניו שיתפקד בשלום ביתו מפקידה לפקידה, לנחמה בדברים המושבים את לבה, כי כן חלתה פני, אחלה פניו כל ישכחנה, לב קדוש ית' שמו לעולם אמן ואמן . . .

ועל דבר הבארות⁸⁴) הליכת אדונינו אל ארץ נכריה, אכן רחיצין על מריה דשמיא, הוא אלקי אמונתו ית' . . . יראו עינינו וישמח לבנו, יעקב איש יוסף להבה, בכח אל המיוחד וישרוף רשעי עמים, והיתה לה' המלוכה אמן ואמן.

כה מעתיר עבד אדוני ותלמידו, נלעג דבור ומבטא, אין מלה בלשוני, לפי צוק העתים ותוקף הדחוקים רב יגוני, שפל ברך שפל רוח לפי מדתי זו מרת בינוני, צעיר אני, אברהם היכני.

והנה מן האגרת הזאת נראה, כי כדרי לעשות תיקוניו העליונים, מצא ש"צ לנחויק, חיש אחר המרתו, להתקרב אל נערה אחת. ואף שהיתה כבר מאורשה לאיש, לקחה מידו. והנערה ההיא הרה ממנו וילדה בן זכר ונקרא שמו ישמעאל, ונתגדל הנער הזה בכ"צ המומר. ועיי מעשיו הרעים והנשחתים האלה, רבים ממאמיניו כפרו בו ועזבו אותו, וגם בעיני היכני נפלאו מעשי המשיח מאד, ואף שכתב לו ש"צ בעצמו, שלא ננע בהעלמה אף באצבע קטנה, לא נכנסו דבריו בלבו ולא הרגיעו את רוחו ובקש מאת רבו נתן העזתי, כי יפרש לו את מעשי המשיח האלה וחידותיו הנפלאות; אבל נתן העזתי, כפי הנודע, כתב ברוב נכליו לאחיו של ש"צ דברים גדולים על דבר האות והמופת ההוא לאמר: "ותדעו נאמנה כי מתוך ענין זה, הנה בן נולד לשבתי צבי וישמעאל שמו, ויהיה נולד מהול, ובן י"ג שנה יטיפו ממנו דם ברית, ועליו נאמר לו ישמעאל יהיה לפניך, והוא יהיה פרא אדם ירו בכל יוד כל בו. כי על ידו תהיה קיום והעמדה לאומות שלא יאבדו, כי אין חפץ בהשחתת בריה"⁸⁵). והיטב אמר על זה אז הרב הגאון מהרי" ששפורטש, וז"ל: "ואיך לא תפקחנה עיני עורים לראות המרתו, ואוני הרשים תשמענה הורקקותו לגשגשו, ושהבן הנולד לו באיסור, עליו נאמר ולישמעאל שמעתך, והיה בן למלך המשיח להגן על האומות, רחמנא ליצילן מדעת המקרבת איש כזה, ולהחיותו בחוקת נביא, ולמומר חברו בחוקת משיח"⁸⁶). אך אחרים מכת ש"צ עשו שקר בנפשם ואמרו, כי ישמעאל נולד מאשתו שרה הפולנית, ויש מהם אמרו, כי נולד מאשתו אסתר בת יוסף פילוסוף, שנשא אותה אחר המרתו⁸⁷); אך האמת כמו שכתב היכני בסוד באגרת הזאת לנתן העזתי.

עוד נראה מתוך האגרת של היכני, כי נתן העזתי, אחרי שנחרם ונתגדה מכל ערי ישראל, מצא מנוח לכף רגלו בעיר סופיאה, ושם היו עוד רבים שהאמינו בש"צ המומר, גם ישב שם הבליעל שמואל פרימו, שהיה לפניו איש סודו של ש"צ, כנודע; ונביא השקר, אברהם מיכל קורדווא, התעורר אז מחדש להגיד כי בשנת תל"ד, אחר ראש השנה, תהיה גאולה שלמה עיי ש"ץ המשיח, והביא הרבה ראיות לדבריו⁸⁸), אבל

⁸³) לדעתי הוא הנזכר בסי צנ"צ ד' י"ט ע"ב. גם חתם על הכתב שנתן נתן העזתי לגבירי קישמאטניא (תה"ק צד ג').

⁸⁴) כונתו: לבר ולפרש הדבר.

⁸⁵) הדברים העתיק ר"א עפשטיין מספר צנ"צ שיש בידו בכ"י (ד' ק"מ).

⁸⁶) עיי צנ"צ דף מ"ז ע"ב. גם הכותב האלמוני מוגאלאטא הגיד כי ש"צ אחר המרתו נשא שפחה אחת לאשה. עיי גר"י לגרין חלק עשירי נאטע ג' צד ג'.

⁸⁷) עיי תה"ק צד מ"ד דברו אברהם קונקי, ועיי מה שהביא ר"א עפשטיין במ"ע הנ"ל (צד ר"ט) מן חכ"י "זכרון לבני ישראל" לברוך מאריצו.

⁸⁸) עיי צנ"צ ד' ג"א ע"ב, ובספר צנ"צ כ"י שכיר רא"ע נאמר באריכות יותר, וז"ל: וזהו

נבואת קורדווא זו היתה אחריתה ככל נבואותיו ונבואות נתן הרבות, ובשנת תל"ו מת ש"צ במחוז אלבאניא משולה ונעזב מרעיו וממאמיניו הרבים, ורק נכרים התעסקו בקבורתו, ושמו נשאר לחרפה ולקללה בקרב עמו.

וראה זה פלא כי בנוסח הזכרת נשמות אצל יהודי קרים משנת תפ"ה, אחר שנזכרו הרבה שמות מגאונים ורבנים גדולים, נאמר שם בזה"ל: "וזכר מורינו ורבינו הרב הגאון הגדול המקובל האלהי, זכותו יגן עלינו ויעמוד לנו, החכם כ"ה אברהם היחיני לברכה"⁸⁰; כי נעלמו מעיני רבים מכני עמנו מעשי היחיני ותחבולותיו, אשר התעה את עמו בשוא ימים רבים.

הדרשנות החדשה בדברי ימינו.

(סוף).

הננו רואים, כי בתקופת הבית הראשון אין שום מקום לשיטת הר"ר בירנבוים. אבל גם בתקופת הבית השני, שהיה אפשר למצוא כעין סמוכים לשיטה זו בדרכי חכמי הפרושים מצד אחד ובית הוררוס מן הצד השני, גם בתקופה הזו, אם נתבונן בה, נמצא כי לא בזה היה "מרכז הכובד" משני הצדדים; כי בית הוררוס לא היו "חלונים", ולא דאגו כלל לאושר העם והמדינה, והפרושים היו יותר "דייקנים" מאשר "רוחיים".

נעבור בפרטות על דברי הר"ר בירנבוים בנוגע להתקופה הזאת.

"לולא היה נשאר בלבם (של זרובבל והעולים עמו) זיק התאוה לחיים חלונים, יאמר הר"ר בירנבוים, לוא היו כבר "אנשי רוח" נמורים, כי אז לא העפילו לעלות ירושלימה לבנות בית לדי' בחסד מלך אלילי. רעיון אחדות הבורא... קדושה ואלטרואיזמוס, הלא יכולים היו בני ישראל לפתח וללמד לכל באי עולם בבבל כמו בירושלים. ואם אמנם רוב העולים כונתם היתה רצויה, הן היו ביניהם גם "חורי יהודה", אשר... שקועים היו בחלוניותה של בבל ואליליה, והחורים האלה בודאי היו, גותני הטעם" בכל התנועה הלאומית הזאת... רוב הנשואים... נאמנים היו את אלהי ישראל ותורתו... הנשואים האלה היו אבות אבותיהם של אותם הוררות האחרונים אשר החזיקו את הישיבות הגדולות של סורא ונהרדעא, אותן הישיבות אשר מהן הושתתה היהדות כלה... באופן שעלינו להודות שחלק גדול מן האומה, אם כי נאמן היה, או יותר טוב מפני שנאמן היה את אלהי ישראל ודבק בתורתו, לא עלה ירושלימה בימי כרש... מי היו מנהיגיהם הראשיים של עולי הגולה? זרובבל בן שאלתיאל, בן בנו של מלך יהודה האחרון, וישוע בן יוצדק, בן בנו של הכהן הגדול האחרון, שניהם איפוא נושאי דגלו של הרעיון החלוני בישראל" (צד 302).

הכתב שכתב לכאן אכושטרסרס לגיסו: הלא תדעו וכו' והנה עכשיו אני מגיד מחדש מה שהוא סוף כל הקיצין. בשנת תתל"ד בראש השנה הבא לקראתנו לשלום תגלה הגאולה.
⁸⁰ ע"י כספר משא קרים צד קנ"ט. ויש בידי בכ"י ג"כ הנוסח הזה.

הנני מודה, כי לא אבין מאומה מן המיכרא הארוכה הזו. ראשונה, למה היה להעולים לבעוט בחסר מלכם מפני שהוא אלילי? ומה להם ולאליה כורש? ועוד, כי לאנשי הרוח במובן של הדי"ר בירנבוים, היינו אנשים שאין להם בחייהם אלא הפצת רעיון הקדושה, מלכות שמים, אלטרואיזמוס ולא יותר (ואשר באמת עד האיסיים לא היו כמותם בישראל), ושעל כן כל הארצות שוות להם, — הרי אין צורך לקבל יסוד חיים מדיניים אפילו מיד מלך שאינו אלילי. ולמה ידרוש הדי"ר בירנבוים מזוכבל וחבריו להיות יותר רוחיים מישעיה וירמיה, שגם הם נתנו איזה חשיבות להקרבת? (1) ואם באנו לשאול שאלות כאלה נוכל גם לשאול: למה לו להדי"ר בירנבוים להוציא מע"ב בשפת אשכנז להפיץ את התנועה הלאומית וחבת ציון? הלא כל התנועה הלאומית למותר, כי אפשר להפיץ רעיון הקדושה ואלטרואיזמוס גם מיפוניה ומטיבט. ואם כונת העולים היתה רצויה. מאין נדע כי החורים היו נותני הטעם בהתנועה הלאומית ודוקא כונתם הם לא היתה רצויה? ואם לא יותר ראוי לשער, כי העשירים שלא עלו ירושלימה היו מן החורים השקועים בחלונותה של בבל, ולא החלק שהיה נאמן את אלהי ישראל? ולמה לא שם על לב, כי בחיות רוב העולים לא מן העשירים, כי"א עניים שעלו בעזרת אחיהם? (2) הלא יכלו לעלות רק מעטים, כפי מסת העזרה שהיתה לצרכי העליה? וגם לזאת לא שם לב, כי בעל כרחנו עלינו לומר, שגם אחרי זוכבל ועזרא היו עולים רבים בזמנים שונים, כי לא יעלה על הדעת שמן העולים המעטים במספר, פחות מחמשים אלף איש, היו במשך זמן בשלש או ארבע מאות שנה איזה מיליון תושבים מישראל בארץ הקדש. ועד כמה לא היתה העליה לארץ ברוח החלונות, נראה מדברי בעלי התלמוד, רבותיהם של "הישיבות אשר מהן הושתתה היהדות כלה" לפי דברי הדי"ר בירנבוים, ואשר על ידי הגלות והתרחקם מן החיים המדיניים לא היתה בהם שום חלונות. הם אמרו: "אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כלכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו" (3). ומה טעם לדבריו: "מי היו המנהיגים הראשיים? זוכבל וישוע" — ואת מי היה העם צריך להעמיד בראש העולים אם לא את נכד המלך ונכד הכהן הגדול? ולמה החשה מישעיה השני וחגי הנביא, שגם הם לא פחות מזוכבל וישוע עבדו לטובת התנועה הלאומית?

אגב אעיר, כי דבריו, שמן הישיבות של בבל הושתתה כל היהדות כלה ובכל הפיצה את אורה עליה, אינם נכונים. התלמוד הבבלי נתן לתמונת היהדות רק איזה שרטוטים וקוים מיוחדים ולא יותר. עיקר התלמוד ויסודו היא המשנה, והיא עם התוספתות והבריות, גם המכילתא והספרא והספרי, נתחברו כלן בארץ ישראל. גם ראשוני האמוראים, שהיו המורים לתלמידי בבל ויסדו את ישיבות סורא ונהרעדא, היו בני ארץ ישראל: רב ושמואל. מה שהתלמוד הבבלי נתקבל למורה דרך לישראל — היה רק במקרה. מפני שכל היהודים שישבו אז בספרד ובאפריקא, ארצות ממשלת הכליפים, היו באים במשא ומתן עם בני בבל, שהיתה גם היא תחת ממשלת הכליפים, ולא עם בני ארץ ישראל, שהיתה אז למלכות ביוניא. ועל כן היו פונים בשאלותיהם בדברי הלכה לישיבות בבל וחכמיה; ואחרי כן הובאו ר' משה השבתי ור' חנוך בנו והכריהם מבבל בשביה לאירופא ואפריקא והביאו עמם להארצות ההן את תורתם שקבלו בכבל. ואם היה המקרה מסבב, שתחת התלמוד הבבלי יתפשט בישראל התלמוד הירושלמי, גם אז

(1) ישעיה י"ט ו"ט, ירמיה ל"ג י"ח. — (2) עזרא ד' ו'. — (3) יומא ט':

לא היתה היהרות חסרה כלום. והיתה לה כמעט אותה התמונה שיש לה עכשו. מלבד איזה שרמזים וקוים שלעיקר הענין אין להם השיבות יתירה.

„דעתו של זכריה לא היתה נוחה כלל לא מן הממלכה ולא מן הכהונה. . . . וכן כרת ברית את הכהונה נגד המלכים. . . . חלוניותה של הממלכה באמת לא היה לה עוד שום יסוד ובסיס ברוח האומה. . . . נקל היה להם לישראל לראות את זורובבל נדחה על ידי ישוע. זורובבל, בן דוד מלכם, נדחה מתוכם, עזב את הממלכה ושב לפרס, וישראל לא היו להם שום נענועים עליו. מה נשתנו העתים!“ (צד 302).

אבל איזה התנגדות או נסיה היתה יכולה או להיות בישראל לממלכה לאומית בעת שבעל כרחם אין להם מלך אלא מלך פרס? האם יכלו להביש על בית דוד גם כעל צל מלוכה אלה אשר אמרו במר נפשם: „הנה אנחנו היום עבדים וגו' ותבואתה מרבה למלכים אשר נתת עלינו כהשאתינו ועל גויותינו מושלים ובכהמתנו ובצרה גדולה אנחנו!“⁽¹⁾ ומאין נדע כי זכריה התנגד לזורובבל? המקור האחד לזה הוא פקודתו שצוה לשים העטרה בראש ישוע בן יהוצדק⁽²⁾. אבל עלינו לזכור כי שימת עטרה בראש זורובבל היתה מביאה אסון על העם, אשר צרי יהודה ובנימין הלשינו עליו תמיד לפני מלכי פרס, כי הוא חפץ למרוד בהם, בעוד ששימת עטרה על ראש כהן גדול אינה נותנת מקום לחשד, כי „גור הקדש“ הוא אחד מתכשיטי הכהן הגדול על פי התורה⁽³⁾. על כן אין שום יסוד גם כן לומר שנדחה זורובבל מלפני ישוע, כי אם גם נניח שאמת כפי „בעל סדר עולם זוטא“, שזורובבל שב לפרס, הנה עשה זאת כנראה באונם, אם על פי פקודה מפרס, או מפחד מלשינות צרי יהודה ובנימן. ומאין נדע כי ישראל לא היו להם נענועים עליו? מנבואת חגי⁽⁴⁾ נראה ההפך, כי העם שם כל מעיניו בזורובבל וקוה ממנו גדולות. לפי דברי הר״ר בירנבוים היו הנשואים בכבל רחוקים מכל חלונות, ואם כן בודאי לא היו צריכים להנות חבה יתרה לזורובבל, ובכל זאת הקימו אך מבניו ובני בניו ראשי גליות.

„החלוניות אשר כבר חשבוה למתה. . . . התעוררה מתרדמתה ותקום עוד הפעם לתחיה, והנה בפעם הזאת באה לירי גלוי בשתי צורות חדשות ושונות זו מזו. הצורה הראשונה היתה המפלגה ההילינית בישראל“ (צד 304).

החלוניות, אשר, כפי שסמך אותה הר״ר בירנבוים בראשית מאמרו, היא שיטה מדינית לטובת הצלחת המדינה כלה, אין לה שום ענין עם דרכי ההילינים, אשר בחרו בתענוגות החיים, במשחקים ובחנופה להעם המושל. בפרטים רבים דומה ההיליניות אל תקופת המרת הרת שהיתה כבר לין בדור שאחרי מענדעלסזאהן. נוכל לשער את הלך רוחם של אנשים כעדוארד גאנס והיינע בילדותו, או נשים כהענרעטע הערין ובנות מענדעלסזאהן, בהביטם על חיי ישראל וספרותו מעבר מזה וחיי משכילי הגרמנים וספרותם מעבר השני. פה דינים צנומים ודקדוקי עניות של הכאר הישב והפרי מגדים, פלפולים שאין להם שחר, מוסר הבלים וחיים שאינם אלא שדה הקברות, ופה השכלה וטוב טעם, פילוסופיא ושירים, ספרות מלאה דשן וחיי אורה ושמחה. אנשים כאלה, שלא היה להם שום מושג מרוחה הרם של תורת ישראל, ממעלות העם הזה ורוכ ערכו בין העמים ומדבריו ימיו הנפלאים, עזבו בשאט בנפש את החיים האפלים והטהורים מפני החיים הנאים והמעננים שנראו לעיניהם. כמוהם היו גם ההילינים. אחרי שנתפשטה

(1) נחמיה ט' ל"ז ל"ז. — (2) זכריה ו' י"א. — (3) ויקרא ח' ט'. — (4) חגי ב' כ"א — כ"ג.

התורה מימי עזרא והעם היה שקוע בעבודות ובצרות ולא היה על כן מסוגל לתת פנים מזהירות לחייו, נשקע ממילא בדקדוקי חסידות לגמרי. מורים חכמי לב, היודעים את התורה ומבינים היטב את רוחה, לא עמדו בראש העם מימות עזרא עד הסופרים, וההמון החל לפרש לו בעצמו את התורה ברוח החסידות היתרה, עד שאסר לו מלחמה בשבת גם לצורך הצלת נפשות. נוסף לזה נתפשטה בעם האמונה בשכר שאחרי המות והכל "שמשו את הרב על מנת לקבל פרס", עד שהוצרך אנטיגנוס איש סוכו להגיד את מאמרו המפורסם¹. ומובן, כי ההשתדלות לעשות כל דבר שנחשב לרצון שמים נברה עד אין קץ, וחפיץ בני האדם הטכוע בקרבם, להתחרות ולהעביר איש את רעהו, אשר בימי הטובה, בזמן בית ראשון והחיים המדיניים, נתגלה במעשים ארציים ובנכורה רוחנית או נשמית, נתגלה עתה בהדורי מצוה ובהוספת משמרים וסייגים, עד אין קץ וחסידות יתרה. "ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו"², "חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחורין ושוהין שעה אחת"³, "ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק"⁴ והיו מחשבים את דרכם מראש שלא תלדנה נשותיהם בשבת⁵. כל חיי העם, מלבד ההמונים היותר גסים, היו כמעט דומים לחיי חובשי בית המדרש שבמונים האחרונים. בעלי התאוות, שהריוח ריח חכמת יוגית, לא יכלו למצוא קורת רוח בחיים כאלה, וירדקו בכל כחם בחיי היונים להנאתם ולטובת עצמם. אלו היו ההילינים משכילים ואוהבי עמם ולא בעלי תאוות נמכות וחנפים, היו יכולים להשכיח "יפשותו של יפת באהלי שם" ולהכניס אור גדול בחיי עמם, כמו שעשו אחרי כן רב סעדיה גאון, הרמב"ם ויתר חכמי ספרד. אך הם לא היו גם חלוניים ולא דאגו אלא לתאוותיהם.

אולם אנשי הרוח אימו, מה עשו המה כדי לגרור בעד הפרצה הגדולה אשר פרצה ההיליניות בישראל? . . . הם לא עשו כלום! התשועה באה לישראל ממקום אחר" (צד 305).

אנשי הרוח לא ישבו בחבוק ידים, כי אם נלחמו בכלי זין שלהם. הם גזרו שלא ללמוד חכמת יוגית. זה היה בראשית התגלות דרך ההילינים, וכאשר בא אנטיוכוס להכריח בחרב את העם לעזוב את תורתו, ואנשי הרוח הבינו כי להלחם כנגדו אי אפשר בנורות לבד, החלו להלחם בכלי זין פשוטים, כי מי היו אלה אשר נקבצו אל המכבים ונהרגו ביום השבת מאשר לא נלחמו ביום הקדוש⁶, אם לא אנשי הרוח? ומי הם אלה אשר היה בכחם לפעול על העם ולשנות את "החק הור" הזה, אם לא אנשי רוח גם הם, אך יותר חכמים מחבריהם הראשונים? אמנם הד"ר בירנבוים מתאמץ להוכיח, כי גם המכביים הראשונים היו חלוניים, על פי הראיות האלה: "מי הם המכביים? משפחת כהנים, ולא עוד אלא כהנים יושבי עיר קטנה, אשר . . . לא פנ טעמם ולא נמר ריח החלוניות שבהם". אבל מלבד מה שראיות כאלה אינן מוכיחות מאומה, הנה שבה הד"ר בירנבוים את סימני החלוניות שמסר בראשית מאמרו: שהמדינה היא העיקר לה ועל האמונה לפעמים לפשוט את צורתה וללבוש צורה חדשה. אנשים בעלי שיטה כזו לא יאמרו כמו שאמר מתתיהו: "אם אמנם יסורו כל עבדי המלך גוי גוי מאלהיו וכו' לא כן אנכי ומשפחתי וכו' חלילה לנו לשוב ממצות ד' וכו' ואת הקותינו לא נמיר בחקות המלך"⁷.

¹ אבות פ"א משנה ג'. — ² שבת קכ"א: — ³ ברכות ל"ב: — ⁴ שם ל': והוא נמשך על החסידים הראשונים שהיו עושים כן, ואין זה הלכה להעם. — ⁵ גדה ל"ח. — ⁶ חשמונאים ספר א' ב' מ'—מ"ד. — ⁷ שם כ' ב"ג.

כן לא זכר הד"ר בירנבוים, כי יהודה המכבי וחבריו לא נלחמו כלל בעד חפש המדינה, אך בעד חפש הרת, חפש הרוח, ורק בימי בן אחוה שבה ארץ יהודה להיות למדינה. "המון העם (בזמן חורבן הבית השני) כבר מתה בקרבם כל תאוה לחיים מדיניים". (צד 307).

ומי איפוא נלחם אז עד טפת הרם האחרונה עם הרומאים? הן מן הנלחמים נבדלו אך הרוחיים באמת, האסיים ותלמידיהם החדשים, שאך הם היו הראשונים בישראל באותה הרוחיות המשוועממת שמציגו הד"ר בירנבוים, ועמם הסכימו בזה, אם כי לא משיטתם, דוקא הקרובים לחלוניות, כאגריפוס, בירוניקה, יוסף פלאוויוס ורעיו. ואמר אני "הקרובים לחלוניות", כי כל בית הורדוס לא יוכל להיות מסומן בחלוניות של הד"ר בירנבוים, כי כלם, מלבד אגריפוס הראשון, לא דאגו כלל וכלל לטובת העם ולהצלחת המדינה, וכל ישעם וחפצם היה רק למצוא חן בעיני הרומאים ולמשול על העם ביד חזקה. רואה הוא הקורא, כי כל חברי הד"ר בירנבוים פורחים באויר ואינם נוגעים בתולדות ישראל. רוחותי וחלוניותו שתיהן קיצוניות דקיצוניות, שלא היה לאחת מהן מעולם מקום במפלגות עמנו עד האיסיים, והארותיו להתקופות השונות אינן עומדות בפני הבקרת. בישראל, כמו בכל העמים ובכל דור, היו מפלגות, שיטות שונות, אנשי רוח ואנשים בעלי מדות רעות, אשר במדרגה ידועה נוכל לכנותם בשם רוחיים וחלוניים; אך לא שתי המדות האלה, וביחוד כמובן הנתון להן מאת הד"ר בירנבוים, היו רוח החיה בתולדות ישראל בכל תקופותיהן וסבות מפלתו. תולדות ישראל והמסכות שהתחפנו בהן נתבררו כבר, מבלי שתהיינה שתי המדות האלה הכריח התיכון המכריח אותן מן הקצה אל הקצה. מתחלה היו שבטי ישראל בודדים לנפשם, כשבטי הבידואינים, וברוח האיני-דיווידואליזמוס הממלא אותם לא הרגישו בתועלת התאחדות האומה. אם התנפלו בני בני עמון, מדין ועמלק או הפלשתים על אחד השבטים, לא נגע הדבר כלל ליתר השבטים. לעתים רחוקות התנשאו בני שבט אפרים נכבדים נלחמים בעד אחיהם, אך גדולות לא עשו. רוב המלחמות שנלחמו בהם שכניהם הביאו לבסוף את ישראל להכיר נחיצת האחדות, ובימי שמואל, אשר כמעשיו ובמשפטיו התרומם מעל להעם ויצא שמו לתהלה מרן ועד באר שבע, הצליח העם להתאחד יחדו ולהיות לעם אחד, ועל ידי זה עלתה בידם להטיל אימה על שכניהם. כאשר ראה העם כי זקן שמואל וקרוב קצו, ואיש אחר אין תמורתו לעמוד בראש העם הנאחד, אשר תועלת התאחדותו כבר ידעו בהכרה ברורה, בקשו להמליך עליהם מלך, אשר יגין על האחדות הזאת ויהי בכחו ללחום מלחמותיהם. שמואל התנגד לזה, ובדעתו מצד אחד את העם, שהורגל, כבידואינים חפשים, לחפש עצמי נמור, "איש כל הישר בעיניו יעשה"¹), ומצד השני, את הרספוטיוסמוס של מלכי העמים השכנים, — נסה לאיים עליהם במשפט המלוכה, אך השתדלותו לא הועילה ובישראל המלך המלך. המלך הזה היה לא מבני אפרים הנאים, אך מן השבט הצעיר והשגוא לישראל מימי פלגש בנבעה. המלך הזה עם שלשת בניו נפלו במלחמה, ואחרי זמן קצר המלך על כל ישראל חתן המלך, דוד, אשר גם שבטו, יהודה, היה מן השבטים המיוחסים. בימיו היו איוה מרירות, וגם בני אפרים הנאים לא עמדו מרחוק²). אך המרירות נכבשו בכה, וממלכתו עברה לשלמה בנו, אשר בכנותו את המקדש ובהרבותו את המסחר עלתה לו להביא את עמו למדרגה ידועה של התרונות לאומית. אשר

¹ שופטים כ"א כ"ה. — ² ש"ב כ"י כ"א.

השכיחה, או לפחות עכבה, את נאותם של בני אפרים ותאותם להתנשא על העם. בימי בנו החלש התרוממו בני אפרים מחדש ותחלק ממלכת ישראל, ומלחמת אחים החלה. כנראה היתה בזה יד מצרים¹, אשר עוד בימים קדמונים מאד היתה מצודתה פרושה על ארץ כנען, העומדת על הגבול המפסיק בינה ובין ארצות הצפון, ולא טוב היה לה שתהיה על גבולה ממלכה חזקה. שתי הממלכות, יהודה ואפרים, נבדלו בדרכיהן. ממלכת ישראל, שהיתה במקומות היותר דשנים שבארץ ישראל ויותר מסוגלת על כן לחיי תענוגות, ועם זה היתה סמוכה לעמים שבאיזה מדרגות עלו עליה בציוויליזציה, למדו אל דרך שכניהם ונשקעו בעבודה זרה; ובני יהודה, שאדמתם לא הכשירה את יושביה לאהבת תענוגים נפרוה ועם זה עמדו בציוויליזציה למעלה משכניהם היותר קרובים להם (הפלשתים ובני אדום ולושי, שהיו כמעט פראים), לא למדו אל דרך שכניהם והיו על פי רוב יותר נאמנים אל אלהי אבותיהם. כאשר פרצה מלכות אשור ימה וכבשה את ארם ועיניה היו נשואות גם אל מצרים, על פי הפוליטיקה הישנה ששררה מעולם בין ארצות הצפון ומצרים², למשה את עיניה גם אל ארץ ישראל, וממלכת אפרים נפלה לפניו. אשור רצתה לכבוש גם את ארץ יהודה, אך מפני מנפה בצבאותיה ומיתת מלך אשור בחרב³ נשארה ארץ יהודה בחופשתה. מוכן כי סבות ומניית כאלה אין כחן אלא לזמן, ועל כן אחרי אשר מקום אשור לקחה מלכות בבל והיא רצתה לכצע את מומת אשור, יעץ ירמיה להכנע לפניו, אך עצתו לא קמה, וסוף דבר היה כי נפלה גם יהודה, שהיתה הקיר המבדיל בינה ובין מצרים. במשך מאות שנים האלה עשה רוח העם הפנימי, רוח המוסר ואהבת הטוב, את שלו. מעט מעט נצה היצר הטוב את היצר הרע ובעם הכתה שורש לאט לאט „תורת החיים“, אשר יסודותיה אחרות האל, קדושת המדות ונמוסים ישרים. משפטים בל יחיו בהם, כמו העברת נחלה מאחד הבנים בשביל יתום אמו⁴, כבוש בני הלוח לעבדים⁵ וכיוצא בהם, אברו מתוך הקהל. בימים האחרונים לא היה אפשר עוד, כי איש מורם מעם, כשאויל המלך, יתן את בתו לאיש אחרי הנתנה כבר לאיש אחר⁶, או שהנביא יבא להוכיח את המלך על עברה כמעשה בת־שבע במשל כבשת עשיר ורש⁷, כאלו אך בזה כל מרכו הכובד, ואלו היו כאן שני רשים, או שהרש היה לוקח את כבשת העשיר, היה החטא קטן. בימים האחרונים לא היתה אפשרות למראות כאלה, אחו, מנשה ואמון יכלו להיות רשעים, כמו שיש רשעים בכל דור, אבל העם שיכול להעמיד נביאים כישעיה וירמיה עמד במעלה רמה ברוחו.

אחרי שנפלה מלכות בבל לפני מלכות פרס הרשה כורש את ישראל לשוב לארץ אבותיו. אם מפני שהיו בעזרתו כנגד הבבלים, או שקוה כי על ידם יקל לו לכבוש את ארץ מצרים — לא נודע. בשוב ישראל אל ערש ילדותו ואל ערש תורתו ובראותו בשיבה זו אצבע אלהים, נתגברו אצלו חיוו הדתיים. כעת היא כבר נתפשטה התורה בכל העם, והעם צמא לדבר ד'. אלו היה העם שב או גם לחיוו המדיניים כמו ששב לארצו, אז קרוב הדבר מאד, כי היה בא שווי המשקל בין החיים המדיניים והחיים הדתיים, והעם היה נוצר תורה ושומר מצוה בלי קצוניות, בלי רוח של חניטה, רק ברוח משה רבינו והנביאים. אבל להעם חסרו החיים המדיניים, ומלכד שע"י זה חסר לו שווי

¹ ע' מלכים א' י"א מ'; ו"ד כ"ה כ"ו. — ² תוואלסאן בספרו: „על דבר רושם המצב הגיאוגראפי של ארץ ישראל על גורל היהודים הקדמונים“, שנעתק גם לעברית ע"י ה' פרידברג בחוברות „המצפה“, — ³ ישעיה ל"ז ל"ז—ל"ח. — ⁴ שופטים י"א ב'. — ⁵ מ"ב ד' א'. — ⁶ ש"א כ"ח מ"ד. — ⁷ ש"ב י"ב א'—ד'.

המשקל, הנה בחסרון החיים המדיניים ובקושי השעבוד התמכר לפרישות, ובשוב ד' את שיבת ציון היינו כחולמים. העם התמכר רק לדקדוקים, למשמרות וסייגים, כאשר זכרתי למעלה. די להזכיר את האיסור להלחם בשבת, וכל דיני „מוקצה" הרבים שנולדו אז ואשר חכמי המשנה בטלו אותם אח"כ מעט מעט¹). כל הייהם לא היו אלא חי הרת, ונס את דברי ימיהם פסקו מלכתוב, ולא נשארו לנו מומן ההוא אלא ידיעות מקוטעות. התכווצות כל קבוץ קטן בחיי עצמו — תולדות רוח האינדיווידואליזמוס המוטבע בישראל — אשר בימים הראשונים היתה הסכה להתמדת הכמות בכל ערי ישראל ויהודה, נתגלתה עתה, בעת שעל פי הרת שנתפשטה נאסרו הכמות, ברבוי בתי התפלה, שנתקנה במקום הקרבנות. חיים כאלה במשך כשלוש מאות שנה עשו את רוב העם לחובשי בית המדרש אשר לא יצליחו למלוכה. חיים כאלה אינם יכולים להקרא בשם „חיים רוחיים" כמובן שיתן להם הדיר בירנבוים, כי הדקדוקים היבשים גברו על הרוחיות. אין כונתי לומר, שרוב העם ישבו בבתי המדרש ועסקו בפלפולים, כמו היהודים בצרפת ובפולין אחרי אלף שנים ויותר, אלא שמבט העם ורוחו דומים למבטם ורוחם של חובשי בית המדרש שבזמנים המאוחרים, ואך גורות של שמר, נורות אנטיונונס, היו כבחו לעורר עם נרדם כזה למלחמה וגם לנצחון, וקרוב לשער, כי אך מפני שהיתה המלחמה הזו מלחמת הרת והאמונה ולא מלחמה מדינית, על כן נצחו. החשמנאים יסרו מלוכה, והפרושים, אם מפני שלא נרצו למלוכת אנשים שלא מבית דוד, אשר אך לו נתנה מלוכת ישראל על פי כתבי הקדש, או מפני שלא יכלו לעווב את רוח בית המדרש שנקלט בהם במשך כשלוש מאות שנה, או יותר נכון, מפני שתי הסבות האלה יחדו, לא התקינו את עצמם להיות ראויים לעמוד על יד המלכים בהנהגת העם, והמלכים הוכרחו לנטות אל הצדוקים. לאסון העם לא יכלו הפרושים להתחר גם אליו, כי דקדוקיהם הרבים וביחוד הסייגים הנוראים בדיני טומאה וטהרה, הבדילו כקיר ברזל בינם ובין העם הפשוט, „עמי הארץ". בהיות הצדוקים נאים, ובהיות הפרושים בכלל יותר נאמנים לרוח העם מאז מעולם, כבר העם את הפרושים ולא את הצדוקים; אך שבר העם לא נרפא בזה. אלו היו הפרושים מתקנים עצמם לעמוד בראש עניני המלוכה והיו מתחברים גם כן עם העם שכבר אותם, או אולי הצליחו להגן על ארצם מפני רומא, אשר כבר תקעה יתדה בשתי קצות ארץ ישראל, בסוריא ובמצרים. אך הפרושים לא עשו כן. מלחמת האחים הורקנוס וארסטובלוס הביאה את הארץ בצפרי הנשר הנדול, והמלכים האדומיים שקמו אחריהם, אשר (מלבד אנריפוס הראשון) לא דאגו כלל לא לטובת העם ולא לאישר המדינה, רק לתאותם, הות נפשם ובית ממלכתם, — הביאו הקץ על המדיניות. אמנם אחרי כן התעוררו איוה פעמים להשיב להם את כבודם וחופשתם, וגם יד הפרושים, כרי עקיבא ותלמידיו, היתה עמם. גם הם, הפרושים, הרנישו עתה את החסר להם, מה שלא יכלו להרגיש בומן החשמנאים וההורדוסים, שהרי כל דבר מורגש יותר בהעדרו; אך הנצחון לא עמד לימינם, החניטות התגברה, קטרי ביונטיא הגלו את שארית הפלטה, והעם בנלותו שכח לגמרי את החיים המדיניים ויהי לנושא ספרים, ספרי מנהגים, ספרי פלפול, ספרי פילוסופיא, ספרי דרוש, ספרי קבלה וספרי הבל סתם, אך לא לחי הנושא את עצמו. וכל כך שכח את חייו המדיניים, עד שגם תקותו לעתידותיו באחרית הימים, כפי שהבטיחו לו נביאיו, קבלה אצלו צורה מזורה לגמרי, וכל מטרתה לא היתה אלא „כדי שיהיו פנויין

¹ שבת קכ"ג:

בתורה וחכמתה ולא יהיה להם נוגש ומבטל, כדי שיוזבו לחיי העולם הבא⁽¹⁾, והיא עצמה לא תבוא אלא על ידי נסים ונפלאות ולא על ידי השתדלות. גם הזמן החדש, אשר באיזה ארצות הביא מושגים חדשים לבני ישראל ויתן את העולם והמדיניות בלבם, לא הועיל לרפא את מזור העם, וכמו שבבאוריו לכתבי הקדש, גם אחרי עזבו את השעמום והזרות, לא שם לב אל המסלה הישרה היוצאת ממקור חיי העם ודברי ימיו ויחפש לו נתיבות תהו, שהראיתי עליהן בראשית מאמרי זה, כן גם בשובו לשאוף לחיי המדינה לא שם לבו להשתדל לשוב אל חייו ההיסטוריים, והנהו בוחר בקנדא, בארגנטינא, וגם מערבות אמור ואחלמקה לא יעלים עיניו, רק אל ארץ אבותיו לא ישא נפשו. השקפת העם על ספרייתורתו ועל צרכי חייו דרך אחת לה וממקור אחד יצאה: זה פרי הנלות הארוכה.

משה ליב ליליענבלום.

הַגְנֵבָה.

הוא גַנֵב . . .
 שם אחר אשר בו נכנה את פעולתו, למרות כל עמלנו, לא נמצא. כל הכנויים האחרים המה רק הצמדקות הבלים: הוא גנב ונתן אל כליו מאשר לאיש אחר . . .
 והאחר שהוא עשיר הנהו, ארון הכסף אשר בחרר משכיתו מלא על כל נדויותיו; ובמה אפוא נחשבו שקלי זהב אחרים לגביר כמהו? הלא כאין וכאפס יחשבו בעיניו! . . .
 אבל אחרי כל אלה — גנבה היא; הוא גנב מאשר לאדונו. מצבו הרע הגביר את יצרו הרע, ועשה מה שעשה . . .
 ארון הכסף היה פתוח או, והתבה הקשנה אשר עמדה שם במחלקה התיכונה היתה מלאה דיגרי זהב, והדיגרים התנוססו עד למרחוק ויפעה וברק להם, והברק הזה חדר לתוך עיניו, והנה — חשבו בארובותיהן . . . על לבו עלתה מחשבה אשר תקפתהו זה פעמים אחרות . . . הוא זכר את אשתו האומללה, השוכבת זה כמה על ערש דוי ואין גהה למחלתה, מפני חסרון כיס . . . ומצבו הרע נצב לנגד עיניו ברנע שהוא בכל עזווו.
 בבחרותו היה בן להורים עשירים, גם נדוניא הרבה לקח כבואו בכרית הנשואין עם רעיתו. אולם כעבור שנים מספר מתו אבותיו עליו, ורכושם, לרגלי סבות שונות, אבד בידי זרים; והוא — ההצלחה לא האירה פנים אליו ויאבד את כל כספו בענין רע.
 גם רעיתו היתה יתומה, אין לה אב ואם, כל גואל ומודע אשר יוכל להושיע בצר להם — ויהי מצבם נורא מאד . . .

או היה לעורך חשבונות בבית פלוני הגביר ויהי עבד נאמן לבעליו.
 שכרו היה מצער מאד ויהי חיי עוני וצער, ונוסף על זה עוד חלתה אשתו מחלה ממשכה, הוא לא גלה לאדונו את מצבו הרע, גם לא בקש משען כסף ממנו, בדעתו אותו לאביר לב, אשר צרות אחרים לא יענו אליו, ויחל לבקש תחבולות אחרות להוציא

(1) רמב"ם הלכות מלכים פ"ב בסופו, ויסוד לזה בסופה י"ד.

ממסגר נפשו, אבל טרם מצא. אז בא רעיון מזוהר בלבו: לשלוח יד בכסף אדונו; אולם בכל פעם נצב לו לשטן דבר-רמה ולא יכול להוציא את זממו לפעולה — עד הרגע הזה... בעת ההיא וארון הבית קם ממקומו ויצא מן החרר לסעוד את לבו מעט; האם לא „מן השמים“ זאת והאם לא השנחה פרטית בזה? רק אדרכמונים אחדים — ומצב ביתו הרעוע, הדל והשפל ייטב מעט, גם אשתו תשוב לאיתנה... והאם זאת „גנבה“ תקרא? הוא שלח מבטיו על הדלת ועל כל אשר סביבו, ועל בהונות רגליו קרב אל הארון... .

עוד הפעם פנה כה וכה, ובמהירות גדולה שם את ידיו כתיבה הקטנה ויוציא משם מלוא חפנים שקלי זהב וימהר לצאת מן החרר. מתחלה היה לבו שמה עליו: „עזר!... הצלה פורתא!...“ — חשב בהחישו את צעדיו.

פתאום והנה קולות הניעו לאזניו:

— ננב! הוי, תפשו את הננב! . . .

הוא נרעש ובעמוד שיש עמד על מקומו. אנלי זעה נראו על מצחו ובעינים תועות הביט סביבו:

— האמנם כבר נודע הדבר? — יחשוב.

לנגדו רצים רחופים ומבוהלים המון אדם רב, בצד ובכתף ידרפו אותו והוא משנע ממראה עיניו... .

ההמון נצב ונאסף סביב איש צעיר לימים, אשר כבר היה תפוש בידי אחד השוטרים, מכל עברים נשמע קול: ננב, ננב! לא הוא, כי אם זה הננב! . . .

הוא הוציא אנחה מלבו וילך לדרכו הלאה. בשום אופן לא יכול להיות בעיני עצמו כנגב הוזה אשר נתפש עתה: יוכל היות כי — זה ננב הוא באמת; לא כן הוא עמרזו; הן הוא לא עשה ולא יעשה כזאת, רק... רק מאדונו העשיר... . ובעד ביתו... על פת לחם... . הוא יעמוד להרגיע את רוחו.

— מה עלי לקנות תחלה בעד הכסף? — יתאמץ לחשוב — עצים להסקה? מנעלים לרגלי הילדים? או יין לאשתי החולה? . . .

— אבל האם לא יתפלאו ולא יביטו אחרי — תבוא פתאם מחשבה בלבו — בהחליפי את שקלי הזהב? הלא הכרת פני ובגדי הישנים יענו בי כי לא בין עשירים חלקי, ומאין לי אפוא כל זה? . . . האם לא יביטו אחרי בעיני חשד? והאם מבטי עיני בעצמם לא יגלו את הסוד הנורא, ופתאום ויד תאחזני וקול קורא: ננב! יגיע לאזני? . . . — אך מה נואלתי! ינסה להרגיע את נפשו — האם לא אחת היא ההתנוני מאין להקנותי כסף, אם בהיתר או באסור בא לז? . . . הנה מרתף של יין אונגארי — אבוא נא לתוכו!

אבל עוד הפעם יעלה השפק על לבו; הוא יחפוץ ללכת, אך לא יוכל; רגליו כמו לנחשותים הונשו, רוחו חובלה וגוו רועד... .

— לא, לא אוכל לבוא עתה אל בית מסחר היין — יחליט בנפשו — לא אוכל, סן... מי יודע אם לא אפגוש שמה אחד ממכירי אדוני... לא, ראשית כל עלי

ללכת לביתי, לאשתי היקרה, אולי מבטי עיניה יוסיפו לי אמץ וחיל... אולי היא תגיד לי כי לא "גנב" אנכי...
הוא יבוא בחפזו אל ביתו.

החדר מרובע. הכתלים שחורים ובמקומות הרבה נראו בהרות וכתמים אמוצים. שלחן, מטה שבורה, ערש-נצרים וספסלים אחדים — אלה המה כל כלי הבית. על השלחן עומדים צלוחיות ובקבוקי סמים אחדים וגם מיחם קטן עשוי מרקוע פחים לבן.
— אבא, אבא! — נשמע פתאם קול ילדים שנים, אשר ישבו ושחקו בחול אשר מתחת המטה — אבא, ההבאת לנו להמניות?

— ומנעלי, אבא, איפוא הם? — התעורר עוד ילד אחד אשר שכב בערש הנצרים — הלא אמרת כי היום תביא אתך מנעלים למעני, ואיה איפוא הם? מדוע למענרעלי יש מנעלים לרגליו ולי — אין?!
— ואיה העוגה אשר הבטחתני אתמול בעת אשר חליתי את ראשי? חי נפשי

כי לא אוכל פת קיבר היום...
— והכתנות? אמנו הלא הגידה לנו כי היום תביא אתך כתנות למעננו, — האם לא הבאת כל דבר, אבא?

ובעיני הילדים הקטנים נראו נשפי רמעות...
— הסו, ילדי! — קרא האב האמלל ורמעות נראו גם בעיניו הוא — הסו ילדי ואל תפריעו את מנוחת אמכם החולה.
הוא ננש על בהונות רגליו אל אשתו אשר שכבה על המטה ואשר זה עתה הקיצה משנתה לקול הילדים.

— מה שלומך, יקירתי? — שאל בהשפילו את עיניו לארץ.
— הודות לאל כי רוח לי מעט — תשמיע היא ברטמה קולה.
— זאת היא תשובתה התמידית, עניה סוערה — וחשוב בלבו — בעת אשר באמת ידל בריאותה מיום ליום; הנה, אל מלא רחמים!...
— לא, יקירתי, הנך מולכת שולל את נפשי תמיד — קרא בהחיוק את ידיה הצנומות — הגני יודע כי רע לך מאד ורק מכסה את ממני כל זאת: הנך סובלת קור ומחסור ועצב ויגון מסביב לך... כן, כן... אולם כתרני נא זעיר, עוד מעט והכל יהיה...
לא תדעי מחסור עוד...
עיניו נוצצות בחוריהן ואודס-יקרחת ישפך על פניו...
היא מבטת עליו בעיני תמהון והוא לא ידע את נפשו: לבו דופק בחוקה ורגשותיו סוערים מאד... פתאם והנה הוא שלח ידו אל כיסו ויוציא משם את דיגרי הזכב; בעוד רגע היו מונחים על השלחן ויתנוצצו מאד כמו אש בוערת במ...
הילדים סבבו את השלחן וביטו ברגשי גיל על מראה קסם זה...
— הנה אוצרי — ממחר הוא לדבר — בעד הכסף הזה אמציא מזוור למחלתך,

רעיית היקרה, וכאשר יתם — אשיני עוד...
דבריו נפסקים, ועיניו, אשר לפני רגעים אחדים בערו כלפידים, מעט מעט יכבה אורן ומפיצות פחד ווועה...
והיא לא תדבר מאומה, אף הגה קל לא תוציא משפתיה... אך פניה — פניה!...
— גנב!...

האם היא קראה זאת? האם היא בשפתיה הרועדות הוציאה את המלה האיומה הזאת? לא! היא לא הגידה כל דבר . . . היא רק מבטת ישר בפניו . . . אבל המלה הזאת מצלצלת באזניו בלי הרף. היא תשמע עוד הפעם ועוד הפעם בקצף ובכוו:

— נגב! . . .

פחה, יאוש, אכזבון — כל אלה ישמעו במלה האחת הזאת והיא נוקבת ויורדת עד תהום הנפש.

ואשתו טרם הוציאה כל הגה מפיה, היא לא הגידה עוד משוב ועד רע ורק מוסיפה להביט בפני אישה התועים . . .

הוא יאסוף פתאם את שקלי הוהב מעל השלחן ויקרב אל הדלת. — עוד מעט ואשוב ואז תוכחי לדעת הכל — קרא אל אשתו בהסתירו את פניו ממנה וימהר לצאת החוצה.

— יעבור עלי מה ואני לא אשאיר בידי מאומה מכסף נמאס הזה — קרא אל נפשו בצאתו מן הבית — אני אשיבהו לבעליו אף אתחנן לפניו כי יסלה לעוני הגדול מנשוא . . .

— הוי, מי מלל לי לפני שנים מספר כי אני אהיה לנגב ואשלח יד בהון ורים? מי האמין אז לשמועה? . . .

— אבל הן לא משוב לב עשיתי כזאת, רק ההכרח אלצני לזה. וכאשר אנלה את לבי לאדוני ואתאר לפניו בצבעים נכונים את מצבי הרע, אז אולי יסלה לי וישאירני על כני כמקדם, אף כי אכזרי הוא ואכיר לב מאין כמהו . . . — ואם לא יכפר לעוני? — תתנגב מחשבה בקרבן — ולא יחפוץ להשאירני עוד על משמרתי בביתו? . . .

— אבל לא יוכל היות כי כה תגדל אכזריותו, אחרי אשר אספר לו כי חיי נפשות רבות תלואים בי . . .

— כן, כן, הוא בודאי ישתתף בצערי ויראה ויוכח כי לא „נגב“ הוא העומד לפניו, כי אם איש אובד בעניו, אמלל שבאמללים . . . את כל לבי אנלה לפניו, את לבי הפאע והנרבה . . .

— אך היהפוך כושי עורו? — תבוא פתאם מחשבה בלבו — האמנם יגע מצבי הרע עד נפש אדוני האכזר והוא יגוד לשברי הגדול?

ועל זכרונו יעלו עתה טקרים שונים אשר ראו עיניו במנהגי אדונו עם משרתיו ובמשאו ומתנו עם הבריות . . .

— יה אלי! ומאכזר כזה אשאל עוד מעט רחמים? — האוכל לקוות כי ירחמיני ויאמר „סלחתי“? . . . האם לא יותר טוב לנוס על נפשי מבלי ראות את פניו עוד? . . .

— אבל אשתי? . . . ילדי? . . . מה תהיה אחריתם? . . . לא! יהי מה ואני כזאת לא אעשה . . . את הכל אשא בדומיה, רק נקי כפים אשאר . . . לא נגב אנכי! . . .

במחשבות רועיונות כאלה נגש עד בית אדוניו, הוא שאף רוח מעט ואח"כ קרב אל הדלת וימשוך בחוט הפעמון.

הדלת נפתחה והשפחה יצאה לקראתו.

— דבר נחוץ ונכבד לי לאדון הבית! — אמר.

— נשף חשק לו הערב הזה והוא יושב כעת במסבת משחקי בקלפים — ענתה
— ולכן אפונה אם תוכל ראות את פניו . . .

— אבל הרבר נחויץ מאד — אמר בקול רועד — עלי לראות עתה את פני
האדון, ועיכ לכי והגירי, כי אני הוא המחכה לו פה.
היא הלכה.

והוא מחכה במסדרון הבית ולבו הולם בחוקה. כעבור רגעים וקול השפחה נשמע:
— בוא אל חדר-הכתיבה, האדון מחכה לך שמה!
ויבוא.

— איזה דבר המריצך לבוא אלי לעת כזאת? מה שאלתך? — שאלהו האדון
ויבחנו בעיניו.

— סבת הרבר הוא . . . סבת הרבר . . . אך סלח נא, אדוני . . .

— מה תנמנס? דבר דברים ברורים! . . .

— סבת הרבר הוא . . . גנבה, אדוני!

— גנבה? . . . בכיתי? . . .

— כן, אדוני רב החסד, והגנב הוא העומד לפניך פה . . .

— ???

האדון נרתע לאחוריו, והוא הוציא בידיו הרועדות את שקלי הזהב מצלחתו ויניחם
על השלחן . . .

— קח נא אדוני את כספך . . . אני לקחתי אותו כעבור עלי רוח עועים . . .
האדון השב רגעים אחרים ואח"כ קרא:

— בנתי לרעך, גנב, נוכל! . . . אין כל ספק בעיני כי נצלת אותי, ועתה סתר
פנים תשים לך ותשיב לי שקלי מספר, למען תוכל לגנוב עוד, אבל ערמתך לא תעמוד
לך הפעם! התנדה, גנב, כמה ננבת עוד? . . .

— חוסה אדוני . . . רחם נא . . .

— ידעתים, גנבים, "זאבים בעורות כבשים!" חומסים ונוגבים אתם ועוד רחמים

תשאלו . . . השב לי כרגע את כל הכסף אשר גנבת, השומע אתה? . . .

— אבל אני לא לקחתי מאומה מאדוני בלתי השקלים האלה, חי נפשי ונפש
בני ביתי! — קרא האמלל אשר מראהו היה עתה כמת.

— לשוא כל דבריך, גנב, את כל הכסף השב לי! השב לי כרגע את כספי
אשר גנבת! . . .

— חמול נא . . .

— גנב!!! — קרא האדון בקול אדיר וחזק עד כי כל האורחים ובני הבית
התפרצו החרה.

— מה זאת? — קראו כלם בראותם כי האדון אוחז באיש צעיר לימים אשר
יעמוד כפסל על מקומו.

— הוי, גנב, גנב תפשת! הוא נצל את רכושי . . . חושו וקראו לשוטרים! . . .

כרגע היתה מהומה ומבוכה רבה מאד.

— הלא הוא עורך החשבונות! . . .

— כן, כן . . . הוא גנב כסף הרבה ממני, ולמען יוכל לגנוב עוד הערים להתודות

לפני כי רק שקלי זהב אחרים לקח ואתם הוא משיב לי הפעם . . .

— מצבי הרע היה בעוכרי — השמיע הוא כאוב מארץ קולו — אמנם ננבתי,
הנני מודה ומתודה כי ננבתי את הדינרים אשר הנחתים עתה על השלחן, אבל יותר לא
ננבתי ולא לקחתי מאומה. . . לא ננב אנכי וזאת לי הפעם הראשונה. . . חפצתי להציל
את חיי אשתי האמללה, אבל כליותי יסרוני. . . אנא חוסו, אדוני, לא ננב אנכי. . .
— הן זה דרך כל הננכים, כבר נסיתי בכאלה! — צעק הארון ויבעט ברגליו —
לא, לא תמלט מידי עוד. . . נלכדה הצפור בפח! . . .
— אבל יוכל היות כי באמת לא ננב הוא וזה לו פעם הראשונה — לחשה
נבירה אחת באזני הארון — גם הכרת פניו תעיד בו צדקתו. . . אחלי אדוני, מחל נא
לעוננו הפעם. . .
— לא, לא! — צעק הארון — ערמה יש בזה. . . ננב הוא ככל הננכים! . . .
— השב כרנע את כל הכסף אשר ננבת! — קראה גם נברת הבית — ואם אין
אז מרה תהיה אחריתך. . .
הוא אסף שארית כחו ובדברים קצרים ספר להם דבר הננבה, גם מצב ביתו האיום;
וכל הנה אשר יצא מפיו נשא עליו חותם תכנית רוחו הסוערה; הוא ספר את הכל. . .
— הנה באופן כזה הייתי לננב — חתם את דבריו — ועתה, אדוני, עשו
עמדי כטוב בעיניכם!
— שקר ידבר! זה שפת כל הננכים! — קרא הארון.
— אך מרמה בלשונו! — הוסיפה גם הנברת.
— אין שוה הדבר לטפל בו. . . נכרים דברי אמת. . . הנידו אחרים.
— לכם הנקל לדבר ככה, כי לא את כספכם ננב — קרא הארון — ויצו להביא
שוטרים הנה.

השוטרים באו ויוציאו את "הננב" מן הבית, והארון ואורחיו ישבו שנית אל השלחן
וישובו אל השחוק אשר נפסק באמצע.

משה זאבלֶאָצקי.

”לְמוֹצֵת הַפְּעֻלִים”.

... לא עוד מקדשי כלו לא חרב,
עוד ראשו נשקף מערמות הציה!
כהגיו — אפרים מבוס משרב
עבדים שדי-תרומות, אדמה פניה.

שדדו שדה מגדול עד קמן
ורעי הקדש בורוע פזרו!
היו נא למופת . . סתמו פי שמן! ...
ולמען אחיכם ורעי וקצרו... —

בורע בתנת שחורה ועבה
מחו נא את אנלי הוצה מאפכם . . .
ושמיכת הצמר הגדולה הרחבה
הלבישו נשיכם ובגיקם ומפכם. —

ובעתות מרגע בין הערבים
אספו בלדיכם מגדולם ועד קטנם
ובאשר למדו בתורת אל חיים
שגנו אתם — תהו על קנקנם! ...
אליהו הלוי לעווין.

מאריך ישראל*.)

(ב — סוף).

טבריה. העיר הקטנה והדלה הזאת, העומדת במישור צר על יד ים כנרת, נחשבת בין ארבע „ערי הקדש“ בארץ ישראל ורחוקה היא מאד מכל תנועת הישוב החדש, אשר הראתה פעולתה, אם מעט ואם הרבה, על יתר ערי הארץ. בימי נעוריה היתה העיר הזאת, כנורע, יפה והומיה, ונחשבה כ„ארץ העמים“; ואחרי החורבן נעשתה למרכז היהדות הרוחנית ועמדה במצב הוזה ומן רב; עתה היא מרכז קטן ל„חסידות“ וכל סימן של החיים החדשים לא נראו עוד בה. הים הקטן מצד אחד וההרים מצד השני כמו סגורה וינינו עליה מפני הרוח הנושב בכל הארץ. בית ספר אין בה, גם סופרים וכתבנים, הנמצאים לרב ביתר ערי אה"ק, אין עוד שם. מפני החום השורר בה בימי הקיץ, ועוד יותר בשלהי דקייטא, כבר על חדשים מקרוב באו להתישב בה, אם כי החיים בה בוול מאד, בהיותה רחוקה מחוף ים. לעמת זה, גם רוח היציאה לאמיריקא, לאפריקא ולאוסטרליא, אשר חוקה ביתר אה"ק, לא נראתה עוד שמה.

ואצל העיר לרנלי ההר נמצאים המעינות החמים הידועים בשם „חמי טבריא“, והם טובים למחלות רבות ושונות. לו היו המעינות האלה בידי ממשלה אחרת, כי עתה היו למקור חיים לכל יושבי העיר ומקום רפואה ותענוג ליושבי כל הארץ מרחוק ומקרוב. גם עתה ינהרו שמה בימי האביב חולים לא מעטים מערי ארץ ישראל. אבל רק שני בתי־מרחץ נבנו שם, שמעין אחד נכנס לתוכם, בעוד שמימי יתר המעינות הולכים אל ים כנרת בלי שום תועלת.

כל יושבי העיר הם כששת אלפים איש. יותר מחצים הם יהודים: אשכנזים וספרדים. רובם עניים וחיים חיי צער ודחק.

נחלת „בני יהודה“. הנחלה הזאת היא מעבר לים כנרת מול טבריה, ושמה אדמתה היא כשלושת אלפים וחמש מאות דונם. האדמה טובה ורשנה ומסוגלה לזריעה. יש בה מעינות מים, גם מעינות חמים נמצאים באדמתה, אשר אינם נופלים הרבה מחמי טבריה. כל האדמה נחלקה לעשרים חלקים, כל אחד בן מאה ושבעים וחמשה דונם, והיא קנין ארבעה עשר אנשים, לעשרה מהם חלק לאחד, לשנים שני חלקים לאחד, ועוד לשנים שלשה חלקים לאחד. מבעלי־הנחלה האלה אחד הוא אבר בראש פנה ואחד איש עשיר ושנים־העשר האחרים הם עניים ואין ידם משנת להתישב על האדמה אשר

(* עיי למעלה חובי חי עי 169.)

קנו. כלם יחד הם אנשים שהסכימו לעבודה קשה ולחיים עניים; הם כבר נסו להתישב שמה ובנו להם שבעה בתים קטנים, לא משוכללים ונהדרים ככתי יתר המושבות; אך מחוסר כסף לא הצליחו. ונחלתם הטובה, אשר יכלה לכלכלם בפריה, שוממה עד היום הזה. האכרים פנו אל חברות שונות מחויצ בבקשה. שיעורו להם, ויציעו לחלק את אדמתם לעשרים אכרים ולבנות להם בתים ורפתים ולתת להם כלי עבודה ובהמות וסוסים לעבוד וזרע לזרוע, ולפי התכנית אשר הגישו עם הצעתם, עלה כל החשבון לסך של חמשים אלף פרנק (ובודאי היה עולה אחרי כן יותר, כאשר קרה לכל התכניות אשר נעשו במושבות האחרות), אך בקשותיהם לא נמלאו עד עתה. ויציע הועד הפועל לחויצ ביפו לפני חויצ בלונדון, כי יושבו לעת עתה שם אך עשרה אנשים ויתנו להם תמיכה אך כדי יכלת לעבוד את אדמתם, מבלי אשר יבנו להם עתה בתים חדשים; כי יתנו לכל אחד סוס, צמד בקר, חמור, כלי מחרשה וזריעה, ועוד איזו הוצאות מוכרחות, והחשבון עלה עד עשר אלפים פרנק. ויסכימו חויצ אשר בלונדון להצעה הזאת ויחליטו לתת שנים עשר אלף פרנק וישלחו גם את הכסף. אך בין כה וכה עבר זמן וזרע תבואת החרף, ויחליט הועד הפועל לתקן עתה את הבתים לבל יהרסו ובקיץ יקרכו לקנות את כל הצריך, למען יוכלו בשנה הבאה לקרוב אל העבודה. וכאשר יראו את עבודתם ואת תבואת שדותיהם בודאי יתמכו אותם עוד יותר עד שיוכלו לחיות מאדמתם.

צפת. צפת עומדת על ראש אחד מהרי נפתלי הנבוה על פני הים קרוב לשמנה מאות וחמשים מיטר. העיר הזאת, אשר היתה בימי האר"י למקום מרכז הקבלה, התפעלה הרבה מהישוב החדש, בהיותה קרובה אל המושבות אשר בגליל: ראש פנה, יסוד המעלה, משמר הירדן, עין זיתים. גם מטולה, המושבה החדשה אשר זה עתה נוסדה לרגלי הר החרמון, תחשב על גליל צפת.

בצפת יושבים כששת אלפים וחמש מאות יהודים, שהם יותר מחצי כל יושבי העיר בכלל. יושבי צפת גרים קבוצים, המשלמנים (כחמשת אלפים) לבד, הנוצרים (כאלף) לבד והיהודים לבד. וגם היהודים יושבים בשתי שכונות, הספרדים, שהם שליש יהודי צפת, לבד, והאשכנזים, שהם שני השלישים, לבד, אלה האחרונים הם "חסידים" וכחמשים כתי כנסיות יש להם. לכל "רבי" שבחול יש בצפת בית כנסת מיוחד. העניות רבה גם שם, אך בעת האחרונה הרים הישוב מעט את מצב העיר החמרי, המסחר רחב בה מעט (סחר תסחר עם בירוש ועכו, אך מפני ריחוקה מחוף הים לא תוכל להיות לעיר מסחר גדולה, למרות רב יושביה). והרבה מצעיריה מוצאים להם עבודה במושבות. גם כתי הספר אשר נוסדו שם הועילו מעט להרמת מצבה. שני כתי ספר שם, אחד לנערים, מטעם הנדיב, ובו ילמדו עברית, ערבית וצרפתית, ואחד לנערות, שנוסד בהשתדלות מרת בלידן ונתמך מחברה אחת אמריקנית, ובו לומדים עברית, צרפתית וגם ערבית ומלאכת יד. בית הספר הזה היה לתהלה גם בפי יושבי העיר וגם בפיות אורחים שונים אשר עברו דרך צפת, אך מצבו החמרי הורע מאד בעת האחרונה ואי אפשר לדעת אחריתו. מתלמידי בה"ס אחרי צאתם ממנו עוסקים אחרים במושבות הקרובים בעבודת האדמה ובכית מטוה המשי אשר בראש פנה ובמלאכות שונות. בעת האחרונה נברה שם רוח היציאה לאפריקא הדרומית ומרבים העם ללמוד אנגלית (אשר ילמדו חנם המסיתים מוכי הרבים בעה"ק), כדי ללכת אל ארץ עפרות-זוהב.

אוריה של צפת נפלא מאד, הקדחת מעטה שם מבכל יתר ערי אה"ק, ויושביה

רובם חזקים ובריאים ואינם רחוקים מעבודת אדמה גם מקדם, ובפרט עתה, שרבים מהם עובדים במושבות.

בין יושבי שתי ערי הגליל האלה, צפת וטבריה, נקל מאד למצא אנשים לא מעטים שעל נקלה היו יכולים להיות לאכרים: את שפת הארץ ומנהג יושביה יודעים הם היטב, והסכן הסבינו לחיות חיי צער, בעמל ובעבודה קשה, כי "חלוקתם" קטנה מאד, והעניים הפשוטים, שאינם "מיוחסים" ולא ימנו על משפחת איזה רב או רבי, לא יקבלו כמעט כלום, ובפרט אלה ששלחו את בניהם או את בנותיהם לביה"ס, ועל נתינתם לעבודת האדמה תעיד לנו הנחלה "בני יהודה" שהוכרנו. רבים מהם פנו בכקשות אל ועד הפועל ביפו, כי יעורום במעט לקנות להם כלים ובהמות לעבודה וחכרו להם אדמה מהממשלה או מיחידים ועבדוה, ולפי דבריהם בטוחים הם כי יוכלו לחיות מפריה.

עין זיתים (עין זתון). בירכתי ההר, כחצי שעה לפני צפת, נמצאת המושבה הקטנה עין זיתים. שטח אדמתה הוא כחמשת אלפים וחמש מאות דונם, ובה יש מעינות מים טובים. עין זיתים נקנתה זה כשש שנים ע"י סקיד הנדוי בראש פנה בשביל צירי "אגרת האלף", וישעו שם כרמים ויבנו גם בתים אחרים. אולם האדמה היא אדמת סיד, ועפ"י עדות מכיני דבר, הגפנים לא תארכנה ימים, וגם הענבים לא יגדלו עליה כגדלם באדמה אחרת, וגם לא יבשלו בעתם, ואם כן יש להטיל ספק גדול בהצלחתה ובעתידותיה. לפני שנתיים באה אל תחת פקודת הנדוי, עד השנה הזאת נטעו שם כמאתים אלף נפץ, אך חלק גדול מהן כבר מתו ונשחתו ע"י מחלת הכלורוז. גם כארבעה עשר אלף עצי תות וכשלישים אלף עצי פרי שונים נטעו שם, אך גם אלה לא יצליחו הרבה. עתה יושבים בה: גנן ראשי (הוא ממלא מקום סקיד), מנהל החשבונות, גננים עוזרים ופועלים אחרים, ואחריתם מי יודע.

ראש פנה. כשעה מצפת קדמה על הדרך ההולכת דמשק עומדת המושבה המרכזית במושבות הגליל העליון — ראש פנה. המושבה הזאת נוסדה לפני כשלוש עשרה שנה ע"י חברת ישוב ארץ ישראל ממונישט ברומיניה בעזרת הועד המרכזי אשר היה לחובבי ציון ברומיניה בעיר זליץ. בתחלה קנו המתישבים שני שלישי הכפר הערבי ג'הוק, בערך שלשת אלפים דונם, וכחצי האדמה הזאת היתה אדמת הרים וסלעים, וגם יתר האדמה לא היתה כלה ראויה לעבודה ולזריעה, ועל האדמה הזאת חשבו לחיות כשלישים משפחות. האכרים בנו להם בתים אחדים ויחלו לעבוד את אדמתם, אך, כמובן, לא ראו הרבה ברכה בעמלם, והחברות ברומיניה בשלו, וכיס האכרים נתרוקן, ויחלו לזעק לנדבות. ונוסף על מצבם הרע, קרה מקרה, כי אחד מבני האכרים הרג בשגנה ערבי אחד ממשפחה נכבדה ומיוחסת בצפת, ויעל הדבר להם בכסף רב מאד, ומצבם היה נורא באמת. והנה בא לארץ ישראל ציר הברון הירש, ויציעו לפניו גם בני ראש פנה את מצבם ואת צרותיהם, ויבטיחם להשתדל לפני נדיבי ישראל בפריה, כי יצאו לעזרתם. ואחרי כן בא ציר הנדוי ויקבל את כל בני המושבה הזאת אל תחת חסות הנדוי, וישלם את כל חובותיהם; גם בתים הוסיפו להם, ויתנו לכל אחד (בלי הבדל בין חרוץ ונרפה, כנהוג) בהמות זרע וכלי מחרשה ותמיכה (עשרה פרי לכל נפש), ותחל אז שיטת התמיכה החדשית בראש פנה, השוררת בה עד היום הזה. האכרים אמנם עבדו מעט את אדמתם, אך היא לא נתנה את פריה, ולו גם נתנה לא היתה האדמה המעטה דיה לתת אוכל לכל נפשות המושבה. ובשנה השלישית זרעו עוד פעם, וגם הפעם לא נתנה האדמה להם

לזרוע, ויחליטו אז לעשות את ראש פנה למושבת בורמים, ונגן בא ויחלו לנטוע נטיעות שונות. ועד העת ההיא לא היה פקיד מיוחד בראש פנה, ותתנהג על פי ועד הנבחר מהאכרים, אשר סר למשמעת הפקידות בזכרון יעקב. וכאשר החלו לנטוע נטיעות רבות שם נשלח פקיד מיוחד לראש פנה. אז ידעו האכרים, כי הם כבר נחשבים כבנים להגדוב הדואג להם, וישענו כלם על נדיבותו ויחללו מדאג לעתידותם גם הם, ומצבם היה תלוי תמיד ברוחו וברצונו של הפקיד אשר משל בהם. בימי הפקיד האחרון הרבו לבנות שם בתים מרוחים לכל האכרים, וגם אדמה רבה נקנתה מסביב למושב, והדרכים נתקנו. כששים בתי אבן מרוחים נמצאים כעת במושב, וכשמנת אלפים דונם אדמה טובה נחלקה לאכרים, ומטעים רבים ושונים נטועים על אדמה הזאת; וככל זאת רחוקים עוד האכרים מחיות על חשבון עצמם, מיניע כסף ומפרי אדמתם, וכלם לוקחים לע"ע "תמיכה". מהענבים שאספו מכרמיהם עשו האכרים יין בעצמם, כי יקב אין שם, והענבים הם, לפי דברי הגנן, מהמינים הראויים ביהוד לצמוקים, אך כמותם לא רבה היא עוד כדי לעשות מהם צמוקים לעסק, והגנן, שהלך אמנם פעמים לאירופא וליתר המקומות להתבונן שם אל המלאכה הזאת, לא החל עוד לעסוק בזה בפועל. ובכלל שמו לב בראש פנה ביותר אל מטעים אחרים, נטעו עצי תות לרכבות וכן גם זיתים ואתרוגים נטעו במספרים חשובים, ותוצאות כל המטעים האלה גם יחד לא הובררו עוד אל נכון. לפני איזה זמן נתנו לאכרי ראש פנה אדמת וריעה טובה בבקעה אשר קנו מסביב, אך מעטים מאד מאד האכרים העוסקים בעבודת האדמה הטובה הזאת. כי האנשים האלה, שאינם אוהבים אמנם את המתרות, אינם אוהבים גם את העבודה. הם כלם אנשים נוחים לפקידות, חיים בשלום ובשלוה שלמה את פקידיהם, מרכינים בראשיהם לכל הפציהם ונהגים מחיי העולם הזה ושמחים ביום ההוא, זוכרים היטב את העבר הרע ומתעננים על ההוה הטוב בשעתו, ואל העתיד לא יחפצו לשים לב, כי מי ישורנו ומי יבינהו ומי ישאל לו. בעת האחרונה התעוררו אחרים מצעירי המושבה ויאמרו כי אינם רואים כל תכלית בעתיד, ולכן בקשו מהפקידות כי יתנו להם הוצאות הדרך ללכת לאפריקא הררומית, אך הפקידות לא מלאה בקשתם ותאמר להם: כי אם חפצים הם ללכת יקחו עמם גם את אבותיהם.

בראש פנה נמצא בית מטוה משי גדול, וכמאה אנשים (ביחוד נערים) מבני צפת עובדים בו. הבית הזה אם יגדל יוכל לשנות הרבה את מהלך החיים בצפת הקרובה, אך תוצאותיו עוד לא הובררו אל נכון, כי מחיר המשי ירד בשוקים, עד כי כמעט לא ישלם הבית את הוצאותיו הפנימיות, ושאלת מטע עצי תות עוד במקומה עומדת בלא פתרונים, תחת אשר זריעת האדמה איננה דורשת כל פתרון, כאשר לא תדרש שוקים ואיננה תלויה כל כך בעליה ויורדתו של השער בשוקים ההם. ואנחנו מיסדים מושבות של כרמים, של תותים, שקדים, אפרסקים, ותוצאותיהם טרם ידועות לנו.

שני בתי ספר בראש פנה, אחד לנערים ואחד לנערות. בראשון מלמדים עברית, צרפתית ושפת המדינה, ובראשו עומד איש משכיל מדור הישן וחובב ציון נלהב מאד, אך עם כל השכלתו וחבתו לציון איננו בקי בהוראה; ובשני מלמדים צרפתית וגם עברית, ובראשו נערה מבנות המושב, שהיתה, כמשפט, איזה זמן בבית היתומות בפאריז, ועתה היא נשואה לבן אחד האכרים, אשר שמו עליו משרת ממלא מקום פקיד בעין זיתים... ראש פנה נחשבת בדברים רבים למרכז הישוב החדש בגליל, בה יושב ראש הפקידים, בה יושב הרופא, בה בית המשי הכללי, והיא היותר גדולה במושבות הגליל, כי יותר משלש מאות נפש אדם בה.

משמר הירדן. כשעה מראש פנה צפונית מזרחית. משמר הירדן איננה ראויה באמת לא לשמה וגם לא לשם מושבה, כי היא קטנה דלה ומצעררה מאד. שטח אדמתה הוא אמנם אלפים ושש מאות דונם, והאדמה לא רעה, וגם שנים עשר בתים קטנים בה. אולם ככל זאת חסר בה עוד הרבה כי תהיה ראויה לשם מושבה, ומה גם כי העיקר חסר מן הספר, כי גם מחיר האדמה לא שלמו עוד לבעליה. ומה רחוקה היא מהיות משמר לירדן!

המושבה הזאת נוסדה לפני כשש שנים על ידי חובב ציון אחד ממיסדי ראש פנה, האוהב ליסד דברים חדשים. רעיון נולד בקרבו ליסד מושבה חדשה בגליל בלא עזרה מן החוץ, ויקן את האדמה מאחד מאחינו על מנת לשלם לו מחירה אחרי שמנה שנים, ואך רביה ארבע למאה יתנו לו שנה שנה, ויאסף לו המיסד שבעה צעירים פועלים חרוצים, אשר הביאו עמם את פרוטותיהם שאספו בזעת אפם וכעמל כפיהם, ועוד יותר ברעבון בטנם, לבנות בתי חמר. האכרים החדשים האלה חשבו לשבת במקום הזה ולעבוד בתחלה במושבות הקרובות, בראש פנה וביסוד המעלה. כדי להרויח להם ביתם, ומעט מעט יעבדו את אדמתם החדשה עד כי יוכלו להיות מפרויה. הנשמים באו ובתי החמר נהרסו. אז חלקו את האדמה לחלקים קטנים (כי החליטו להיות כנורמים) וימכרו אחרים מהם לאנשים שונים ובכסף החלו לבנות בתי אבן, ויחלו לפנות לחובבי ציון ברוסיא ולהכרת עזרא כברלין כי יעזרו להם לנטע כרמיהם, ויקבלו מעט כסף משה וגם מעט משה, ויחלו לנטוע כרמים קטנים ועצי תות, והאדמה לא פרו מירי בעליה עד היום הזה. ובהיותם מוכרחים לבקש להם לביתם בעבודתם, עזבו את אדמתם וגם את כרמיהם ותותיהם. במשך הזמן נתקבלו אחרים מהם להיות לאכרים במטולה, והאחרים עבדו כשכירי יום בראש פנה ויסבלו הרבה מאד יגון וצרה, אך עתה זרחה להם שמש צדקה, כי חברת הקולוניזציא של הברון הירש החליטה לעזור להם בסכום של תשעים אלף פרנק, וחובבי ציון ועזרא ישלמו מחיר האדמה ויתר החובות אשר חבו האכרים על בנין בתיהם. לעיני יושבים בה כחמשים נפש ואין להם לא בית ספר ולא רופא ולא יתר צרכי צבור.

יסוד המעלה. יושבת על מי מרום, כשעה וחצי מראש פנה, ומספר יושביה עתה קרוב למאה. נוסדה לפני כארבע עשרה שנה על ידי חברה אחת מקוריטש אשר ברוסיא. הבאים קנו בתחלה אלפים וארבע מאות דונם אדמה טובה ושמנה, ויתישבו עליה כלם יחד, שבע משפחות גדולות, בבית אחד גדול, ויחלו לעבוד את האדמה ולא הצליחו בשנים הראשונות, כי לא היו להם לא שורים ולא כלי עבודה ולא זריעה. אחרי כן החלו חובבי ציון לתת להם מעט תמיכה, ויבנו להם סכות קנים, הצומחים לרוב על שפת מי מרום, ויתפרנסו בדוחק רב מתבואת אדמתם. אז פנו אל ציר הנדיב כי יתמכר גם אותם, אך הוא דרש מהם כי ימסרו את האדמה על שמו, והאכרים מאנו לעשות זאת, ואך אחרי אשר גם הר"ר פינסקר ד"ל, ראש חובבי ציון, העירם לעשות זאת, הסכימו לדרישת ציר הנדיב, ולכן לא הטה להם רב חסד גם אחרי קבלת אותם תחת חסותו ולא פתח להם יד נדיבה כאשר עשה למושבות אחרות, כי אם צוה לבנות להם בתים, ויקן שם עוד אדמה כאלפים דונם ויחל לנטוע שם עצי פרי ועצי ורדים ושושנים רבים, והאכרים עובדים בנטיעות האלה ומקבלים שכרם ליום ועוסקים מעט גם באדמתם הם. האכרים הם אנשים פשוטים מאד ורחוקים מכל המנעויות אשר נדבקו במושבות אחרות, וסימני עירוניות אינם נכרים ואינם נראים בהם כלל. אכר יסוד-המעלה לבוש ככפרי אטתי, בנדיב ונעליו כנכרי

הנכעונים ונעליהם, ובכל זאת אינם אכרים אמתיים העובדים את אדמתם באהבה. כן יסוד המעלה מבקש את ה"פרושה במומין". הוא ילך בעגלתו אל אשר ישלחוהו הפקיד באהבה רבה ובשמחה גדולה, כי יקבל משכרת טובה, ולא ישים לב אל הנוק אשר יסב בזה לאדמתו. ככלל, אם יתבונן איש אל המושבה הקטנה והיפה הזאת, יראה בעיניו נחלה יפה של איש פרטי, ובה בית הפקיד הגדול ושתי שורות בתים לפועלים שכירים עניים, העובדים את עבודתו — אך לא כפר של אכרים, העובדים את שדותיהם ומשתדלים לחייבי את נחלתם ובהמתם. חוב בני יסוד המעלה אמנם קטן הוא בערך החובות של אכרי יתר המושבות, כי לא קבלו מהפקידות זולתי את הכתים ובהמות מספר וצרכי צבור, ותמיכה למחיתם לא נתנו להם, כי התפרנסו משכירת היום. אך בכל זאת רחוקים הם עוד כיום הוה מחיות רק מפרי אדמתם, כי הרחק התרחקו מעבודת-אכרים אמיתית, עד כי גם בני ירק אין להם כמעט.

צרכי צבור נותן להם הנדיב. יש שם פקיד, נגן, רופא, ועד עתה היה ביים אחד קטן לנערים ולנערות יחד וילמדו שם אך עברית. עתה באה גם ליסוד המעלה נערה מבית היתומות בפריז, ובית ספר לנערות יפתח שמה, ובודאי נוכח בקרוב גם שם (כאשר כבר זכינו לזה, במושבה אחת גדולה ביהודה) לשמוע מפי נערות קטנות את השיר הצרפתי: "פטר הקדוש מסר לנו מפתחות נן-ערך" וכו'.

אחד מעזורי הנגן ביסוד המעלה התפטר ממשמרתו בשנה שעברה ויבקש כי יתנו לו חלקת אדמה ובית ורפת ובהמות וכדי מחיתו לשנה הראשונה, ואחרי כן יהיה על חשבון עצמו ומעט מעט ישלם גם את חובו אשר יחוב. בקשתו נתנה לו, והאיש מקוה כי ישיג מטרתו ויכול ויכל להראות שאפשר לחיות מפרי האדמה בלי תמיכה תמידית. מי יתן והצליח הפצו בידו.

פקיעין. פקיעין היא אמנם לא מושבה חדשה ולא רעיון הישוב החדש הולידה, אך מפני שבחיהם קרובים יושביה אל בני הישוב החדש, ראויה היא להוכר בזה. פקיעין הוא כפר קטן, מערבית דרומית לצפת על דרך עכו, ובו יושבות כשמונה עשר משפחות מאחינו הספרדים, זה מאות שנים, וחיים חיי האכרים הערביים (הפלחים) ולובשים כמהם, אך חלקי האדמה אשר ירשו מאבותיהם ואבות אבותיהם קטנו מאד מאד, כי בכל דור ודור חזר ונחלק כל חלק לחלקים רבים. רובם עובדים כראש פנה כשכירי יום, ולו עורום במעט, להוסיף להם אדמה ובהמות לעבודה, כי עתה היו אכרים גמורים, טבעיים, שאין להם שום תביעות על הכלל חלף "קרבנותיהם".

מטולה. לרגלי הר חרמון, גבוהה על פני הים כשש מאות מטר, רחוקה מצפת כשש שעות בעגלה, וכארבע שעות מיסוד המעלה. שטח אדמתה הוא שלש עשרה אלף דונם, אך לא כלה ראויה למזרע, כי יש בה גם סלעים לא מעטים, ועוד יותר אדמת טרשים, המכוסה אבנים קטנות וגדולות. מעינות מים יוצאים אל בקעותיה וגם נחל קטן עובר בקצה נחלתה. ביסוד מטולה רצה הנדיב לעשות נסיון, אם אפשר ליסוד מושבת עובדי אדמה בלא הוצאות רבות, ויבחרו מבני האכרים במושבות אחרות ומהפועלים היותר חרוצים ששים איש, ויושיבו במטולה (אשר קנו מן הדרוויים עם בתיהם ורפתיהם הקטנים), ויחלו בחורף הזה את עבודתם. לפי החלוקה יש לכל אכר מאתים דונם אדמה, אולם אדמה טובה הראויה עתה לזריעה אין כאמת גם החצי. גם הבתים אשר קנו יחד עם

הנחלה רעועים מאד ואחדים מהם כבר נפלו ונהרסו בימי הגשמים, וגם כלי העבודה אחרו מעט לבוא השנה הזאת. וככ"ז מקוים האכרים לראות פרי ברכה כעבודתם. ולו הושיבו במקום ששים המשפחות רק שלשים או ארבעים, כי עתה היה לכל אחד אדמת זריעה יותר והיו יכולים לבחר בתים יותר טובים לשבתם, והתקוות היו יותר בטוחות ויותר קרובות, ולא היה מקום לתנאות מתאוננים. — על החיים והסדרים בה נדבר בפעם אחרת, בדברנו על המושבות החדשות ועל המעשים החדשים שנעשו בארץ בשנה הזאת. לע"ע נפתח שם ב"ס עברי ובראשו עומד מורה מצוין, שהיה ראש בה"ם לבנות בצפת.

עבר הירדן. את אשר קרה לישוב במערב א"י, לפני שבע שנים, קרה, במדה יותר קטנה, לישוב בעבר הירדן מזרחי, בשנה האחרונה. מאות אלפי דונם אדמה דשנה ופורייה, מלאים נהרות ומעינות, נקנו שם בזול, בחצי חנם, בפתח משני פרנק הדונם, הושג רשיון להושיב שם אלפי נפשות מישראל, חברות רבות מכל תפוצות ישראל שלהו כבר את ציריהם לעבוד את האדמה אשר קנו, והרבה משפחות, חלוצי החברות, יצאו ממקומותיהם להתישב על נחלתם, והובבי הישוב הרבו לשמוח לצעד הראשון הזה. וסוף דבר היה, כי רכבות דונם אדמה הסרות, ומחיר האדמה שנקנתה בזול עלה על כן באמת עד שמנה פרנק ויותר הדונם, וחלק גדול בה אדמת סלעים וטרישים וגם אדמת בוץ לא יחסר בה, גם הרשיון להתישבות מוטל בספק, והמתישבים אשר בטחו ב"פתקאות" שנתנו להם המוכרים, שעל פיהם יוכלו לבוא לארץ ולהתישב באין מפריע — לא נתנו להם כלל לרדת מאניותיהם, ואלה אשר ירדו בעמל רב לא נתנו להם ללכת אל מקום נחלותיהם, והאחדים אשר באו שמה עזבוה אחרי כן, בראותם כי לא מצאו את אשר קוו למצוא וגם האויר, שאינו מצטיין שם לטוב, פעל עליהם פעולתו. ולכן אין כל קרמה בישוב עבר הירדן ועבודה אמיתית לא נראה שם. עד עתה עבדו מעט בנוסף, שם יש משתלה גדולה לפקידות הנדיב וגם עצי תות ואפרסקין נטעו במספר הגון. גם לחברת "שבי ציון" מאמירקא יש שם משתלה קטנה ועצי תות וגפנים כעשרים אלף. — בכלל הישוב שם הוא עוד כמעט בראשית התחלת התיסרו, ולכן לא נרבה עתה דברים עליו.

מד"ד.

היהודים והיהדות באמריקא.

א.

הציר כי יגש לתאר על הגליון תמונה מן החיים, זה דרכו לרשם בראשונה תכנית הדברים או האנשים נושאי חיונו ואח"כ ישים על שטח הגליון את הדברים הסובבים אותם והעומדים עליהם מכל צד. לא כן הוא הסופר הכותב תמונת החיים בארץ ידועה, למען יבינו הקוראים בארצות רחוקות מעללי אהיהם ודרכיהם בארץ ההיא. עליו לתאר בראשונה את המהוות והנימוסים הסובבים את נושאי ספרו, והיה כי יבוא אח"כ יוספר כי כזה וכזה פעל ועשה פלוני או אלמוני, ידעו הקוראים מרוע עשה כן, הסכות אשר הניעו אותו לעשות מעשהו.

ואולם למותר יחשב בעיני לספר דרכי החיים הכלליים בארצות הברית. החפש השורר בזה בעווו ותקפו והרשות הנתונה לכל אחד ואחד להתנהג כאשר לכו חפץ, אם אך לא יעשה דבר המתנגד למוסר החברה או לחירות חברו ושכנו — על כל זאת נוכל לאמר, כאשר נאמר על ד"ת: „צדיקים ילכו בסופשעים יבשלו בס״. כל הלך הבא לארצות הברית לעשות מלאכתו, למצא טרף לביתו או לבקש חכמה ודעת, ימצא את הארץ רחבת ידים לפניו ולא יהיה לו כל מונע להשיג הטוב לו ולהטיב לאשר לכו חפץ. החייט יצא במחטו מירכתי הספינה ויחל לעשות מלאכתו בכל אשר ימצא. בעוד שנתים או שלשה יצבר לו מעט כסף והיה לחנוני. אם יפעל באמונה וימצא חן בעיני הקונים מרכולתו, יהיה במשך שנים לא רבות לאיש בעל נכסים, ימכור את בית מסחרו ויקנה בתים ויהיה בריוח על שכר הדירות, ואיש לא יכלים דבר לאמר: „הלא חייט היית?״ — ונהפוך הוא. כי כל יודעיו מלפנים יכבדוהו על כשרונותיו אשר בס הצליח לעלות מעלה ולנחל לו מקום בין נכבדי העם. וכן נמצאו בזה אנשים לאלפים אשר החליפו מלאכת ידיהם עד כי מצאו להם עושר; בראשונה היו סוחרים בחוצות ומשאם על כתפיהם, אח״כ למדו מלאכת ידים ויהיו לפועלים, ובמשך הזמן נהיו לסבריקנטין, ואיש לא הרגיש ולא הכלימם. פלוני ממכירי, איש בעל נכסים גדול מאד בין הסוחרים בכליירביה (מאָבעל) והכנסת ביתו תשוער לערך חמשים אלף דאָללר לשנה, בא הגה נער עני, זה כשלושים וחמש שנה, וימצא לו עבודה כתופר כסתות (פאָלסטערער) במחיר שלשה דאָללר לשבוע, ובחריצות ידיו וישרת רוחו עלה מעלה מעלה עד כי נהיה לאיש עשיר. וכמהו רבים. גם מלומדים הרבה ידעתי, אשר באו הגה עניים מרודים ואך החפץ לדרוש בלמודים השיאם וילמדו שפת הארץ ועל ספסלי בתי המדרש ישבו עד כי נהיו לעורכי דין, לרופאים, למורים בבתי הספר או לרקחים (אפאָטהעקער). כי היה להם הלילה משמר לעבוד כרואי חשבון או כמעתיקי כתבים (קאָפיסטען) והיום למלאכה ללמוד מה שלכם חפץ.

אולם לא כאלה חלק בעלי ההויה הבאים הגה כחושבים מחשבות וכנושאים דעות למרחוק, החפצים לטכס עצות בדברים העומדים ברומו של עולם טרם למדו ידיהם לעשות למענם וטרם למדו דרכי חיי הפעולה. החופש האישי השורר בזה יהיה להם לרועץ ולחברתם למעס, כי יבלו ימיהם בדברים שאין להם שחה, ינאמו נאומים ויאריכו לשון על גוי ועל אדם יחד, יאמרו לחקן מצב החברה בעוד לא ידעו החיים החברותיים בארץ מגורתם זאת, או לשנות חק ודת כשרם ידעו מקורו וענינו בעולם ההויה. אלה הם על הרוב תלויים בדעת אחרים ומצפים לעזרת מטיבים, למרות החופש הנתן פה לכל אדם לעשות לנפשו ולמצא פרו בעמלו.

בין שני הקצוות האלה, בין אנשי הפעולה ואנשי ההויה, אם תצייר לך מדרגות מדרגות של אנשים אשר בס תערוכת המדות באופנים שונים, כי גם לפועל כפיים יצאחו וגם חיונות יהוו בעינינו רחניים, אם מעט ואם הרבה, — אז תבין את החומר החברותי אשר ממנו נבנה בנין היהדות בארצות הברית, בנין נפלא מאד, בעל קצוות וקרנות, אבני מסד ואבני פנות, אבני נזית ולבנים משולבות בעצי שקמה וארו גם בקש ונכבא בין הרבקים. אם נאה הוא הכנין הזה לא אדע, ועדותי לא נאמנת, כי אורח ארצות הברית הגני זה כעשרים וחמש שנה, ונוגע אני בדבר הזה. על כן לא אוציא משפט לשבח או לגנאי, רק „אשר אראה אני״, ואחריותי אך לאמתת הדברים אשר אספר באוזני הקוראים, למען ישפטו הם ולא אני.

עיר גדולה לאלהים ומרובה באוכלסין יהודאין היא העיר פילאדלפיה העומרת

במרחק שתי שעות ומהצה (במסע מכונת הקיטור) מעיר ניו־יֹאָרְק. בעיר הזאת היכל בנוי לתלפיות אשר בו יבואו גוברין יהודאין עם נשותיהם ובנותיהם יחד לשפוך שיה לפני האלהים ולשמוע חכמת מטיפיהם ביום א' בשבוע תמידין כסדרן, וכל יתר ששת ימי השבוע סגור ההיכל הנחמד ולא יפתח. כי תבא אל ההיכל פנימה תראה תוכו מקושט בכל מיני תכשיטין של הארכיטקטורא, יפה ונחמד עד למאד. ואשר ירהיב עיניך ביותר הוא — שני פסל־שישי ודמות אדם להם לשני צידי העמוד. הפסל האחד הוא צלם דמות אריסטו הפילוסוף, והפסל השני הוא תבנית דמות משה, כאשר יעידו קרני השיש על ראשו ושתי הטבלאות בידו. וכי תשאל את פי אנשי העדה: מה לפסלים בבהיני? יענוך, כי הפסלים האלה כדגלים המה להם, להראות לכל תועה, כי לא יאמינו עוד בעשרת הרברות וכי תורת משה כתורת אריסטו בעיניהם. כי מה לענינים כאלה בסוף המאה הייט אשר אנו חיים בה? — עוד מעט והמפוח יפיה וחילי האָרְנֶעֶל יהמו שיר נעים כשיר Ave Maria וכדומה לו, ומקהלת משוררים ומשוררות יחד ייטיבו נגן זמר נאה בלשון אנגלית. והנה אחד מן "המטיפים" יתיצב לפני העם ויקרא תפלה חדשה בלשון המדינה. ככלותו תפלתו יזמרו המשוררים והמשוררות: "ברכו את ה' המבורך". אחר הזמר הזה יקרא הקורא עוד תפלה חדשה, והמקהלה תענה, "שמע ישראל" וכו' בלשון הקדש. והחלילים יהמו ויצפצפו בנעימות, ובימי החג נוספו עליהם כלי זמר, שופרות וכנורות ונבלים, להגדיל הקול ולהנעים הרעיון עד כי תצילנה אוני השומע. אח"כ תבאנה עוד שתיים או שלש תפלות בלשון המדינה ה"הימנען" מספרי העמים. אז יעלה המטיפ השני הבמתה ויקרא שניים או שלש דלתות בספר ה"ביבעל" (כי ס'ת אין להם) וידרש דרשה ארוכה בלשון צחה ובחן והדר המליצה. תוכן דרשת המטיפ הזה היה ביוחסי־פ בשנה שעברה, כי אין טוב ליהודים לאחוז במגן דוד בלבד, אבל ראוי ונכון להם לאחד את המגן דוד עם הצלב ועם חציר־הירוק, והיו שלשתם יחד בידם לאות כי רצים הם קדימה להבק את כל המין האנושי באהבה רבה. והעם רואים את הקולות, מחשים ומשתאים ואומרים בלבותיהם: אמנם רצים קדימה אנחנו, ומוריני ורבנינו יורונו הדרך הטוב לנו ולבנינו עד עולם. כדברים האלה יחשבו בלבותם, אבל לא ישאו אותם על שפתותיהם. כי אסור לדבר בשעת התפלה בהיכלים כאלה, ורבניהם מחמירים עוד ויורו הלכה למעשה לבלתי יוציא איש גם דבר תפלה מפיו, פן יבלבל רעיונות המטיפים או זמרת המקהלות, והיה להם לחטאה. זה לך תבנית הקצה האחרון של "הריפורמא". ואם תחפוץ לדעת הקצה הראשון של הריפורמא מה הוא, בא נא אל בית־כנסת אחד בעיר ניו־יֹאָרְק, אשר אליו יבואו להתפלל "קצינים אדירים", ר"ל מטילי כסף אשר על אדמת רוסיא נולדו וזה שנים רבות באו הנה וחפצם הצליח בידם לרכוש רכוש ולהחשב בין כנעני ארץ. שמעתי אומרים כי בין אנשי הקיק הזאת ישנם אנשים אשר אחורי תגור בהמ"ד התחככו בעודם בכחרותם וגם יודעים המה עוד לבטא מלין דרבנן, ו"תורתם" עמדה להם לבלתי יתערבו עם המתקנים הקיצוניים, אולם גם עם האורתודוכסים השומרים פויטים ויוצרות וההולכים בעקבות "חיי אדם" לא יתחשבו, כי הלא עמל ופתיות לאיש בעל נכסים באמריקא להחזיק בדברים של מה בכך. ובכן יסרו להם ק"ק מיוחדת, הנאותה לכבודם ולמצבם, להתפלל כמו שלמדו בילדותם ביום השבת, וחזן נפלא בן־ארצם אתם לומר לפניהם "והביאנו לשלום", "קדושה" ו"תכנת שבת", כמשפט, ועל זמירותיו יתענגו עד מאד, האנשים ונשותיהם ובניהם ובנותיהם ישבו ביחד על ספסלי בהיני בשעת התפלה, אבל איש לא יערב לבו לגלות ראשו, וגם רבים בהם יתעטפו בטלית המצויצת, ומטיפים, איש צעיר לימים אשר

בטוח אני בו שלא יקרא ולא יבין את הרברים הכתובים בזה. יודע הוא למלל פרוט נעימות באוני בני עדתו וגדול כבודו בעיניהם. זה משפט הקצה הראשון של הריפורמא: נבחות לב, אהבת התענוג גם בעיני האמונה, ואף שביב אחר מן האידיאליזמוס של אמונת אומן אין אתם. ולכן זרה רוחם למנהגי האורתודוכסים וגם הדעות בעניני הדת ויסודותיה אשר להתמקנים הקיצוניים רחוקות מלבם. עומדים הם בתוך בין אלה ואלה, ויהיו לא לאלה ולא לאלה.

זאת היא הריפורמא השוררת כעת בארצות הברית. ואם כה וכה נמצאים לה עוד אנשי רוח, ההונים בחכמת-הדת ודורשים בשיטות חכמי הזמן, מספרם אך מצער הוא ומעטים המה המבינים לשכל מליהם, וגם המעטים האלה לא יבואו ללמוד חכמת המטיפים הנאורים, אבל יבואו לבקר כח המדבר בשער ולהוציא משפט עליו ועל ידיעותיו. ועל כן גם תשש כחה של הדרשה, אשר בראשית הוסד הריפורמא לקחה לבות השומעים ויבואו אל בית התפלה למענה. כי השומעים דרשות מטיפיהם כעת, אם על הנאורים יתחשבו, אשר קראו גם בעצמם ספרי חוקרי זמננו ההורסים מוסדות הדת, המה חכמים בעיניהם יותר מכל המטיפים, ואם מבני ההמון המה, הבלתי מאמינים בנושנות אך יען כי בהפקירא נחא להם, הלא או לא יאמינו במטיפיהם האומרים כי יש תוצאות לדת ותוחלת למאמינים בה. המטיפים אשר דרשו לבני עדותיהם זה כחמש שנים ע"פ שיטת וועללהויוען וגראף לאמר: אין כל יסוד מוצק לתורת משה, כי כל התורה כלה המצויה בדינו אך בימי יאשיהו מלך יהודה החלה להתפתח ובימי עזרא וסיעתו נגמרה, — אם יבואו כעת לפני שומעי לקחם וילמדום כי השיטה הזאת לא נאמנה, כי כבר באו חכמים אחרים (סאיסע, דיללמאן, האַממעל וחבריהם) ויהרסו את יסודותיה — לא ימצאו עוד אוזן קשבת, כי יאמרו השומעים: אך תועים הם ונבוכים בדרךם וכל תמצית אמת אין בניהם. — ובכן זאת עשו לנו מורי הריפורמא: יסוד הדת הרסו ויבנו כמה במקומה לדרוש חכמת בעלי השיטות החדשות, ועתה כי נהרסה הבמה הזאת ע"י חקירות ודרישות חדשות יותר, אין להם מקום לעמוד עוד, וגם להשיב בית התפלה הישן על מכוננו אין עוד אתם, ומי יקומם לנו את ההריסות?

„אבל הקב"ה אינו כן, כי במה שהוא מכה הוא מרפא" (מכילתא). הוא הכה את היהדות באמריקא במכת הריפורמא אשר על אדמת אשכנז נולדה, ובכח „ההשכלה" אשר הצמיחה ותעש פרי בארץ רוסיא ירפא לנו. זה כשבע עשרה שנה באו הנה גולי רוסיא לאלפים וברכת הוריהם, אמונה תמה, אתם, ויספחו על הקהלות האורתודוכסיות אשר היו בזה מכבר, ותהי עדת המאמינים רבה במנין על עדת המתקנים, ובכן נברה על דעת הקהל. ובתוך המון התמימים בלבותיהם באו גם משכילים רבים אשר יצאו להם מוניטין בעולם הספרות, ודעת שפתנו הקדושה וידיעות בשיטות חכמי ישראל בידם, להלחם בהן בבעלי הריפורמא. וזה החילם לעשות, להראות לעיני כל, כי ידיעת שפת קדשנו נחוצה היא לכל מאמין ולכל איש המתחקה על שרשי האמונה. ואף כי מר מאד חלק האנשים הנעלים האלה, כי ינועו על פת להם ועל אגורת כסף, עכ"ז כבר נראה פעלים על היהדות כלה. בתי „תלמוד תורה" ללמד לילדי ישראל שפת עבר יבנו לעשרות, וכמעט אין עיר גדולה בארצות הברית כעת אשר לא תמצאנה בה חברות להפיץ השכלת ישראל וידיעת להיק. ובתי תפלות למאות כמנהג האורתודוכסים ובתי מדרש להגות בתורת חכמינו ורבו מיום ליום. הריפורמא עד מרום קצה האחרון כבר הגיעה, כי למעלה מן

הליברליזמוס אשר זכרתי אין כל מקום עוד לאמונה ודת, והאורתודוכסיא זה לא מכבר החלה להרים ראש נגדה ברוב מנין ילידי רוסיא ורוב בנין ההשכלה האמתית. ואולם, לדאבון לבנו, אחינו ילידי רוסיא עוד לא למדו לעשות סדרים בענינים חברותיים ולשמור מוסדות האחרות. כי כמעט יסכימו בעצה אחת לעשות דבר מה, והנה יחלו להתקוטט איש ברעהו, מי יעמוד בראש הדבר ומאן יהוי קברניטא דספינתא, ולרגלי מריבות כאלה גם הדבר הטוב אשר יעצו לעשות יבטל. זה בא ביחוסו, וזה בא בכיסו המלא, וזה בא בחכמה אשר קנה לו, וכל אחד מהם הפיץ להיות לראש ולא יאמין בכשרון עמתו. לא למדו להטות אחרי רבים בבחירת מנהליהם, ואם יבחר איש על דעת הקהל, ימרדו חבריו בו ויתפרדו לעשות להם קהל אחר ובחירה חדשה. זה דרך בני הגולה, ועייב גם המועיל בהם לא יראה לעינים. אולם, אראנו ולא עתה, כי בעוד שנים אחדות, אחר אשר ילמדו הגולים האלה דרכי העם אשר נאחזו בקרבנו, להתנהג במנוחת לבב ולתת כבוד ועצמה לדעת הרבים, הלא אז גם המאור שבהם יופיע לעינים, וגם המה יעלו מעלה, וליהדות כלה יבנה בית נאמן בארצות הברית.

ועל דבר זה אוהב אני את אחינו ילידי אשכנז וגדול כבודם בעיני: על כשרונם לעשות סדרים ולשמור מוסדות אנודותיהם. הן אמת הוא כי הריפורמא בעיני הדת נכנתה על ידם ונתחזקה בכשרונם זה, אבל לעומת זאת בכשרון הזה בנו להם גם סדרים נפלאים להלל במעללי הצדקה לכל ענפיהם. הלא שמעתם שמע האגודה אשר בשם United Hebrew Charities תקרא, ואשר על ידיה תפעלנה כל החברות הנמנות לה בעצה אחת לתמוך דלים ולתת מחסה לעניים. והלא נודע לכם ערכי בתי החולים המפורסמים, בתי מחסה לזקנים, בתי מחסה וחנוך ליתומים, ועוד ועוד, אשר ליהודי אמיריקא כמעט בכל עיר ועיר. הלא נודעו לכם החבורות הגדולות „חבורת בני ברית“, „חבורת ישראל בני חורין“ (free Sons of Israel) וחבורות אחרות כמותן. כל אלה וכמו אלה עיי טובי ילידי אשכנז נוסדו. אך לא זה המקום לי לבאר תכונתם ותכליתם וכל הטוב הנעשה על ידיהם, כי על ענינים פרטיים כאלה אדבר ביחוד במכתבי הבאים.

כללו של דבר, החלק הגדול במנין מאחינו פה גדול הוא באידיאליזמוס ולאמונה ודת יגבר בארץ, וחלקו השני יגדל ביחס אל המעשה והפעולה, וכל אשר יתאחרו שני החלקים ויודבקו איש ברעהו, כן יתחזק בנין היהדות בארצנו והיה לברכה לכל ישראל.

צבי גרשוני.

תולדות ישראל בלשון רוסית.

(בקרת)

ד"ר ס. בעק ור"ר מ. בראנץ. תולדות ישראל מקץ תקופת כה"ק עד היום. תקנן והשלימן והוסיף מחלקה חדשה ע"ד תולדות ישראל ברוסיא ופולין ש. דובנאו. בשני כרכים. כרך א': התקופה המזרחית. כרך ב': התקופה המערבית. אדעססא 1896—1897*).

רבים ממשבילי הדור הישן ברוסיא רגילים להתפאר על אחיהם שבמערב אירופא, שכל תלמיד ותיק מחובשי בית המדרש בארצנו בקי בכל מקצועות שבתורה וחכמת ישראל יותר מן הטובים שבחכמי ישראל המערביים, המטיפים מעל הקתדרא ומעשירים את ספרותנו בספריהם בלשונות העמים על תורת היהדות וחכמת ישראל. והנה אמנם אין לחדר, כי תורה יש כאן בארצנו, ועוד רבים בקרבנו הודעים את התלמוד עם מפרשיו ונושאי כליו וכן גם את שפת עבר ודקדוקה; אך חכמה, במובן האירופי, אין כאן. ישנם אצלנו סופרים ומליצים, סובליציסטים ומשוררים; אך חכמים הודעים להתחקות על שרשי חכמת ישראל, כמו שאנו רואים במערב אירופא, לדאבון לבנו מעטים מאד. נקה נא, למשל, את הענק שבחכמת ישראל בארצנו, החכם המנוח ר"י רייפמאן, ומה נחזה בו? האיש הגדול הזה רבות נשא וסבל בכל ימי חייו הרעים; הוא שם לילות כימים לכתוב, לאזן ולחבר, אך פעולתו הרבה לא עשתה פרי ישוה לה ותועלתה איננה נראית וכולשת לעין. מאמריו הרבים שנדפסו בכל ספרי העתים העבריים — מלבד אחדים היוצאים מן הכלל — המה אך שברים, דברים מקוטעים, באורים בכתבי הקדש, תלמוד, מדרש וספרי חכמי ימי הבינים, ולפעמים גם השערות רחוקות התלויות בשערות; ספריו הקטנים שנדפסו בפני עצמם יכלכלו חמר רב לבנין; בס אולי ימצאו חפץ חכמים מובהקים הודעים להוציא פנינים גם מנככי ים; אך לשוא נבקש בס השקפות כלליות שיש להם ערך מדעי, כמו שאנו מוצאים בספרי רש"ל ראפאפורט, ר"ז פראנקל, רא"ה ווייס ויתר עמודי התוך שחכמת ישראל תשען עליהם. הרב הגדול והמבקר השנון ר"מ שטראשון נ"ע, שעוד בחייתו צעיר לימים בקש קרבתו וגם שאב מכאר חכמתו הרוש"ל צונין, כתב את הגהותיו היקרות על שולי דפי המדרש-רבה שהגה בו כל ימיו; הגהותיו אלה וכו להיות נדפסות אחרי מותו ע"י יורשיו בספר הנקרא בשם מתת יה. אין כל ספק שבספרו זה ישנן הערות

*) Dr. S. Beck i Dr. M. Brann. Jewrejskaja istoria ot konca biblejskaho perioda do nastojatschaho wremeni. Pererabotal i dopolnil, s pribawleniem originalnaho otdjela istorii poljsko-russkich jewrejew, S. M. Dubnow. W dwuch tomach. Tom I: Wostotschnyj period. Odessa, 1896. X + 323 S. Tom II: Zapadnyj period. Odessa, 1897. VIII + 414 S.

פרטיות יקרות שיוכלו להיות לעור למבארי המדרש ומעתיקיו; אך לרוב הקוראים אין בהן תועלת מוחשית, בהיות גם הן רק שברים, ולא יפיעו אור כללי על מחשבי „היכלד מתעה“ זה. אחד היה בארצנו החכם רש"י פין, ששם לו למופת את חכמי המערב וילך בעקבותיהם. הוא כתב ספר דברי הימים לבני ישראל ועוד ספרים נחוצים ומועילים, ככנסת ישראל וספר האוצר, שלדאבון לבנו אך הצים יצא לאור בחייו. אך גם מהם נודף ריח בית המדרש הישן, ובמשנתו אין שיטה מסוימת ערוכה בטוב טעם, כמו שאנו רואים בספרי גראָטין, נייגר, פירשט ועוד.

ואם נפנה אל הספרות הרוסית-היהודית, אשר זה יותר משלושים שנה עלתה כפורחת, בתקנתו למצוא בה מה שחסרנו בספרות העברית, והגה גם מאתה נצא בפחית נפש ותקנתנו תשאר מעל. מאז החל לצאת לאור בשנת תר"ך השחר הראשון ע"י הסופר המהולל יוסף ראבינאָוויטש (אשר ספרו „העונש“, שיש לו ערך היסטורי, וזה להיות מתורגם לשפת אשכנז ע"י החכם ר"מ יאָסט), החלו רבים למשוך בשבט סופרים בלשון המדינה, ומאז ועד עתה רבו אצלנו סופרים מצוינים, כמו החכמים ר"א אָרשאנסקי, ר"ע סאלאווייצגי ור"ל פינסקר, שכתבו בדמי לבבם ומוח עצמותיהם ונבגורים לחמו את מלחמת עמם והשתדלו להראות צדקתו ולהוציא את משפטו לאור; מליצים ומשוררים אשר בס יתפאר ישראל, כהמספר הנפלא ר"ל לעוואנדא והמשורר הנעים ר"ש פרוג; אבל רק מתי מספר מהם הקדישו את עתותיהם לעבוד על שרה חכמת ישראל בארצנו. בין כל כתבי הסופר המצויין ר"י ראבינאָוויטש אנו מוצאים אך מאמר מדעי אחד, והוא תרגום הספר של ריט"ל צונץ „עיד שמות היהודים“, שנדפס באחד המאספים שיצא לאור באודיסא בשנות הארבעים, ועוד מאמר שני „עיד מצב היהודים במערב אירופא בשנות ימי הבינים“, שנדפס בהראוסווייעט. החכם אָרשאנסקי, שידע שפת עבר וגם בתלמוד עם מפרשיו היתה ידיעתו רבה, עוד באביב ימי נעוריו כתב את מאמרו „אגרות תלמודיות ע"ד אלכסנדר המוקדוני“ ובעבור שנים אחדות הוציא לאור את מאמרו „עיד החסידות“, שנדפס בשנת תרכ"ש בקהלת מאמרי חכמה שהוציא לאור ר"א לאנדווא. עוד הערות קטנות, המכללות באורי דברי חז"ל ובקרת על ספרי ישראל שיצאו לאור בימים ההם, נדפסו ממנו במכתב העתי „דיען“, ובה שם קץ לעבודתו המדעית בחכמת ישראל ויקדש את כל עתותיו לכתיבת מאמרים בחכמת המשפט וחקר מצב היהודים החמרי והמדיני. ר"מ מרגלית הוא פובליציסט נכבד, אך מאמריו וספריו המוקדשים לתורת היהודים וחכמת ישראל לא רבים המה במספר, אם כי אין למהר שבמקצוע זה פעל ועשה רב יתר מכל חבריו. ר"א הרכבי הוא חוקר קדמוניות, ומאמריו הרבים כתובים אך בעד חוקרים שכמוהו ולא בעד רוב הקוראים. וככה אנו רואים, כי כל מה שיש לנו מחכמת ישראל הוא כמעדנים וממתקים אשר ינתנו לאורחים קרואים אחרי אכלם לשבע משלחן דשן ושמן, בעוד אשר נפשנו ריקה מרגן שמים ולחם לאכל אין. גם העתקה שלמה מכתבי הקדש עפ"י המסרה עוד אין לנו בלשון המדינה, מלבד הוצאת חמשת חומשי תורה עם תרגום רוסי שהוציאה חברת מרבי ההשכלה ברוסיא עוד בשנות השבעים ועתה כלתה משוק הספרים, ומלבד תרגום ישעיה לר"י שטיינברג, ותהלים ומשלי להמנוח ר"א פומפיאנסקי. ויתר הספרים אנו מוכרחים ללמד לבנינו מתרגום כתבי הקדש שנעשה ע"י כהנים נוצרים ע"פ העתקת השבעים ואינו מתאים עם צרכי בני ישראל¹). עוד בשנות תקצ"ב—תקצ"ד הוציאה לאור

¹ עוד יש לנו תרגום חמשת חומשי תורה וספר תהלים להחכם ריט"ל מנדלשטאם ז"ל, אך הוא איננו מסוגל כלל לצרכי צעירי הצאן בכתי הספר, ואך חכמים וחוקרי לשון ומצאו בו חפץ.

חברת אוהבי תורה ומדע בכרלין משניות עם נקודות ותרנום אשכנזי מאת החכם ר"מ יאָסט עם הערות קצרות ומספיקות לפרש כל דבר קשה וכל מלות זרות ועם הקדמה קצרה בראש כל מסכת ע"ד עניניה והדינים הכלולים בה, ועתה הנה יוצאת בכרלין העתקה אשכנזית חדשה מששת סדרי משנה עם ביאור מספיק, מעשה ידי חכמים שונים ידועים, — ולנו אין כי אם קונטרס אחד קטן, המכלכל העתקת משניות מסכת ברכות, של הר"א וואָהל מווילנא. פרקי אבות, שבם אנו מוצאים את תורת המוסר של היהודים בכל יפעתה, לא נדפסו עד עתה כספר חנוך בפני עצמו, לתועלת המורים והתלמידים בבתי הספר, עם ביאור מספיק והערות נחוצות ומועילות, ואין איש שם על לב למלאות את החסרון הזה. מהעתקת ספר דברי הימים לגראָטין נדפסו עד עתה אך שלשה ברכים (ה' ו' ו"א), ומלבד ההיסטוריא הקטנה של המורה עמנואל העכט, שיצאה לאור עוד בקץ שנות הששים ע"י באקסט ואחרי כן במהדורא חדשה ע"י צדרכובים עם הקדמת ר"א הרכבי, נדפסו במספר רב ספרי חנוך שאין להם כל ערך מדעי, ורובם נוח היה להם שלא נבראו משנבראו. אין פה המקום לברר עד כמה נחוצים לנו ספרים כאלה שהוכרנו. את זה יבין כל איש שיש לו מוח בקדקדו והרואה את מצבנו המוסרי כמו שהוא בימים הרעים האלה. מלבד אויבינו מבחיץ ששמונו מטרה לחצי ועמם וידרכו עלינו ברגל גאווה, רבו בקרבנו פורקי עול שהשליכו אחרי גוס לא רק את המצות השמעיית, כי אם גם את עקרי הדת, וגם הם נוספו על שונאינו, והפשו עולות ויתנונו לשמצה בקמינו, וכל זה אך מחסרון ידיעה, יען כי אין להם כל מושג נאמן מתורת היהדות, וחכמת ישראל כספר החתום להם.

לפי דעתי לא אשנה אם אומר, כי בין כל סופרי ישראל בלשון רוסיא, החכם ר"ש דובנאָוו הוא כמעט היחיד אשר בעבודתו הספרותית שם לו למטרה לרפא את שבר בת עמו בארץ הזאת. זה יותר משבע עשרה שנה הוא עובד את עבודתו על שדה ספרות ישראל בלשון המדינה, לא ייעף ולא ייגע. הוא יודע את נפש קוראיו וגם חש עתידות למו. הוא ראה והבין, כי לא בדברים רמים ונשגבים יוכל למשך את לב הקוראים, הטורדים כל הימים לבקש לחמם לנפשם, ויבחר לו דרך קל ופשוט לרוות צמאונם של כל איש אשר יש לו צורך להעשיר את ידיעותיו בעניני היהדות. אם נקח את חוברות הוואָסחאָד מאז החל לצאת לאור, לא נמצא כמעט אחת מהן אשר אין בה מאמר היסטורי מאת דובנאָוו. הקוראים בכל עת ימצאו ערן לנפשם במאמריו המחכמים, המושכים את לבם במתק שפתם וחין מליצתם, ועולם חדש אשר לא ידעו מראש יגלה לפניהם. הקורותיו ע"ד החסידות מראשית צמיחתה בקיץ המאה השמונה עשרה הן אבני־חן בספרות הרוסית־היהודית, ואם יתרגמו לאיזה שפה אירופית, אז נכון לבנו בטוח, כי גם חכמי ישראל שבמערב ימצאו בהן חמר רב, חדשות ונצורות שלא ידעון מראש. הקורותיו ודרישותיו הנוגעות לקורות היהודים ברוסיא ופולין הנה אוצר בלום שערכו רב מאד, ומהחמר הרב שקבץ, כנמלה זו היודעת לעשות את עבודתה בהשכל והריעות, יבנה ברכות הימים בנין אשר יפליא עין רואיו. דובנאָוו זכה לשני שלחנות. מלבד שהוא סופר מהיר וכותב צחות, הנהו גם מבקר שנון. הוא יודע לבור האוכל מן הפסולת, לענוד עטרות לראש כל בעל כשרון ולגלות קלונם של המגבבים דברים שאין להם שחר. כל מאמרי הבקרת שכתב עד עתה מעידים על רוחב בינתו וידיעתו הרבה בכל מקצועות חכמת ישראל; כס כבראי מוצק אנו רואים את החיים הרוחניים של היהודים הרוסיים כמו שהם מתרכזים באספקלריא של הספרות העברית, עם כל מגרעותיהם והצר הטוב שבהם.

אמנם זה יותר משתי שנים הפסיק ה' רובנאו את עבודתו התמידית בהוואָסטהאָד, וכמעט הרל לכתוב מאמרים בודדים הטובים לשעתם. בראותו כי אלה העומדים על משמרתם לנהל צאן קדשים נרפים המה במלאכת הקדש ואינם שמים על לב להוציא לאור ספר שלם ומתוקן המכיל תולדת ישראל מראש ימי קדם עד עתה, השתדל הוא למלאות את החסרון הזה. אך בקרבו אל המלאכה ראה ויוכה, כי לא נקל הוא הדבר לכתוב מחדש ספר דברי הימים לבני ישראל עפ"י המקורים הראשונים; ואם כה יעשה יעברו ימים רבים טרם יוציא את מחשבתו לפעולה, והדבר נחויץ. ע"כ לקח לו לעזרה את ספרי החכמים בעק ובראנץ⁽²⁾. ואמנם, כאשר אמרנו, רק עזרה בקש לו בספרי החכמים האלה, אך לא תרגם את דבריהם כמו שהם. הוא לקח מהשני מה שחסר אצל הראשון, רבות תקן ושנה במקום שמצא לנחויץ, ויש אשר לא מצא דברי שניהם מספיקים למטרתו. והוסיף נפך משלו, ובבואו לספר דברי ימי היהודים ברוסיא ופולין עמד לגמרי ברשות עצמו, שאב ממקורים חדשים והראה את כחו ויריעתו הרחבה במקצוע זה. כאחד המומחים לאותו דבר⁽³⁾.

בהקדמת הספר מבאר ה' רובנאו את השטה שאחז בה בסדר תולדות ישראל. השטה הזאת הרשה היא בעינינו, ואולי תהיה כן גם בעיני אחרים. הוא מחלק את תולדת ישראל מגלות בבל עד ימי הדור הזה לשתי תקופות גדולות המשולכות יחד ונצמדות זו בזו: (א) התקופה המזרחית, והיא מקפת לפי דעתו את כל ימי הבית השני, החיטת המשנה, בנין התלמוד הירושלמי והבבלי ותקופת הנאונים עד מות ר' סעדיה גאון (מן 537 קודם ס"ה עד 950 אחרי ס"ה). במשך כל הימים האלה המרכז הרוחני והלאומי של היהודים היה בארצות המזרח. (ב) התקופה המערבית, המתחלת מחצי המאה העשירית, ונמשכת עד ימי הדור הזה. מראשית התקופה הזאת עונה הקולטורה של היהודים את קנה המורח, ותבחר מושב לה בארץ ספרד בין הערביים, שהגיעו אז אל מרום קץ השלמות וגם היו למופת לכל יתר העמים בנושאי דגל ההשכלה. בעזר החלוקה הזאת אנו רואים את השנוי הגדול שנתהוה בהחיים הרוחניים של היהודים עת יצאו מערי ילדותם כגוי ארץ הקדם ויהיו לאירופיים המשתתפים בתרבות של כל המין האנושי. בשומנו עין על דברי ימי היהודים, — יאמר המחבר — אנו מוצאים בהם שני תקופות רשמיות — המזרחית והמערבית. קיים רשמיים של התקופה הראשונה אנו מוצאים בבנין התלמוד, שהתרחב והתפשט במשך הימים ויהי למקור חיים כספר הקים ומשפטים וכללים מוסריים כס יחיה היהודי; אחרי כן, בחצי המאה העשירית, היהדות המזרחית יורדת מכסאה והיהדות המערבית תירש את השלטון הרוחני שלה. אמנם יש לשער, כי ההבדל הראשי שאנו רואים באופיה של כל אחת משתי התקופות האלה תלוי רק בשנוי המקום. התרבות של היהודים איננה יוצאת מגדר חקי ההתפתחות של כל האנושיות, וגם היא תשתנה לכמה גונין בכל מקום וזמן. התרבות המזרחית התהפכה ותהי לתרבות מערבית, והשנוי הזה ישים חותמו עמוק עמוק בכל מקרי החיים של היהודים בשתי התקופות האלה.

⁽²⁾ שם הראשון הוא: "געשיכטע דעם יודישען פאלקעס אונד זיינער ליטעראטור פאס באבולאנישען עקולע בוז אויף דיא געגענווארט" (פראנקפורט 1894), ושם השני: געשיכטע דער יודען אונד איהערער ליטעראטור פיר שולע אונד הויז (1893—1895).

⁽³⁾ הקוראים החפצים לדעת מה שחדש בענין זה יקראו לרובמא בחלק שני מספרו את דבריו הנזעקים לועד ד' הארצות וועד מדינת ליטא (צד 319), שסופרו דברי ימי ישראל עוד לא באו בזה לכלל דעה אחת. ודברים כאלה יש הרבה.

התרבות המזרחית תינק לשרה מהמסורה השולטת בכל, והתרבות המערבית נושאת דגל החקירה החפשית ותפתח את מוסרות המסורה. היי האיש המזרחי הרוחניים והחברתיים יסודתם אך במסורה ונשענים על מנהגים שנתקדשו והיו לחקים קבועים שאין אדם זו מהם אף כחוט השערה. האיש המזרחי לא יעמיק חקר, לא ידרש במופלא ולא יתן אמן בכל מה שהשכל האנושי העלה במצורתו בחקירתו החפשית. המסורה היא ראשית ותכלית של חכמת ארץ הקדם ובה כל מאמין ימצא מענה על כל מה שהשכל שואל. ועל כן בכל תקופת ההגמוניא המזרחית התאמצה היהדות בכל כחותיה הרוחניים לפתח ולשדד את תלמי המסורה. שאנו קוראים בשם תורה שבעל פה; ראשי העם וחכמיו השתדלו למצוא מקור לכל מראות החיים במה שכתוב בתורה, ואת העבודה הגדולה הזאת אנו רואים בבנין התלמוד. חכמי התלמוד ובנאו האמינו באמונה שלמה, כי הם אינם מחדשים מאומה, לא יבראו יש מאין, ומה שהם קובעים לדורות כבר נקבע מראש. משה קבל תורה מסיני וחובת השכל האנושי היא אך להוציא לאור תעלומה. לבאר חידות התורה. בספרו הראשון המכיל את קורות התקופה המזרחית תאר החכם דובנאוו בחרט אמן נפלא את מהלך הנורה והבניה של התלמוד בכלל, אך דבריו המעטים הנוגעים לחיי כל אחד מחכמי התלמוד ובנאו בפרט. כמו שהם נשקפים וכולטים מבין קורות הבנין הרם והנשגב הזה, אינם דים לתת לנו מושג וציור נאמן מפעולתם על שדה התורה והמדע בתור אנשי הרוח ומאשרי העם בחייו הרוחניים. בחלק השני מספרו העביר המחבר לפנינו את קורות ימי הביניים והראה את דמותם כמו שהם כתובים בדם אדם על לוחות דברי ימי ישראל. אנו רואים את הדם הנשפך כמים בראש כל תוצות, את הנורות הרעות אשר לא תספרנה מרוב ואת הקדושים והתמימים אשר כצאן הובלו לטבח. אך זאת נחמתנו בענינו. כי גם צרות ימי הבינים לא הובישו את מקור חיינו ולא המיתו בקרבנו את החפץ לעבוד על שדה החכמה ולהשתתף בהשתלמות כל המין האנושי. אולם הי' דובנאוו לא הרבה לדבר על אדות הקולטורה של היהודים ביחוסה אל יתר העמים, שזה הוא פרק נכבד בדברי ימי הבינים, והאריך רק בדברים הנוגעים אל התפתחות היהדות בפני עצמה. בחלק הזה אנו רואים את המסורה בדרתה משה משה. והפלוסופיא והקבלה תנברנה חיל ומתאמצות לקחת שבט המושלים מידה. לפעמים אנו רואים איך תכריענה אלה את המסורה ולפעמים תשוב היא ותתגבר עליהן. ובה מריכות זו עם זו המסורה והפלוסופיא והקבלה במשך חמש מאות שנה, והמלחמה הזאת מלחמה בשלום היא — מלחמת הרוח. בגלות ישראל מטפרד בא הקיץ הפלוסופיא של היהודים. אך בחצי המאה הייח, שבה נקרא דרור בארץ, החכמות והמדעים עלו כפורחת, צדק ומשפט ישבו לכסא, וגם ליהודים היתה אורה. — אז קמה לתחיה וחדשה נעוריה גם הפלוסופיא, ומימי בן־מנחם לא תעזב עוד את מקומה.

המחבר עבר כמעט בדומיה על תקופת כתבי הקדש, וזוה נראה כי מסכים הוא לדעת האומרים שהתקופה הזאת מודעת בכלל לכל יהודי ואין צורך להאריך בה. אבל לפי דעתנו אנו, התקופה הזאת ידועה היא רק לאלה מהקוראים אשר הוננו על ברכי הדור הישן, אך לא להקוראים הרבים שבעדם נוצר הספר הזה. רוב הקוראים האלה אינם יודעים את שפת עבר ולא קראו מעודם את כתבי הקדש במקורם הראשון, ואולי גם לא בהעתקה אירופית. והדברים המעטים שבספר הזה עיד תורת היהדות וחקי דת משה וישראל אינם מספיקים לתת מושג נאמן מזה להצעירים הנאורים שלא רבנו מעולם על מפתן בית ספר עברי, ובמה נחשבו לעמת שפעת ההרגשות של החכם גראָטין ודבריו

החוצבים להבות אש מדי דברו ע"ד ספר משנה תורה. וזה הלא הוא עיקר חפצנו, להלהיב את לב הקוראים שבכבר עממו בקרבם זיקי אהבת עמם ודתם ולחדש רוח נכון בקרבם. בתנתו בידם ספר תולדות ישראל, שמלבד ערכו המדעי יהיה גם ספר-עם. כצדק נוכל להגיד, שעם כל הטוב שהביא לנו החכם דובנאוו בספרו זה, לא יצא ידי חובתו — חובת סופר דברי הימים לבני ישראל שבא למלאות מקום פנוי בהספרות הרוסית-היהודית, החסרה עד עתה ספר כזה. הוא קצר במקום שראוי להאריך, ותקופות נכבדות בהחיים המדיניים של היהודים אינן מבוררות כראוי וכתובות בקיום כהים. אולי הולך הוא בזה לשטתו, כי לא בחיל ולא בכח היינו לאור גוים, כי אם ברוח; כי כל כבוד בית ישראל הוא אך פנימה, בתורתם וחכמתם, ולא ברעש מלחמה, שפך דם וירושת ארצות לא להם; אך בכל זאת הלא יודה, כי נבורי ישראל, כיהודה המכבי ואחיו, יוחנן מגוש חלב, שמעון בר גיורא, בר כוכבא, שלחמו בעד תחית עמם וחירותו המדינית, הם יחד עם זה גם נבורי הרוח. וכל המרבה לספר על אדותם בספר תולדות ישראל הרי זה משוכח. אך הוא לא שם על נס את בני הענק האלה ויתר נבורי ישראל שהקריבו את חלבם ודמם על מזבח אהבת עמם ודתם, למען ידעו ויוסיפו לקח גם אלה מבני הנעורים שרוחם זרה לעמם. וגם מלחמת היהודים עם הרומאים נצטמצמה בספרו בשלשה עשר עמודים שאינם מספיקים כלל להשביע נפש הקורא התאב לדעת את החיון הנשגב ההוא, אשר בו נתפאר.

אבל אחרי כל אלה עלינו להחזיק טובה להסופר המצוין הזה, אשר ידע לכוון את השעה, ובימי הנצרת האלה הביא לנו למנה ספר מקרא טוב ומועיל שראוי לספל בו ולקראו מטהל ועד כלה. שפתו מהוקצעה ומויפה על צד היותר טוב, סגנונו קל ומושך את הלב, חוט של חן משוך על כל הספר מראשו ועד סופו, ותוכו רצוף אהבה לזרע יעקב וקדשי ישראל.

שמעון יהודה סטאניסלאווסקי.

מימי העבר הקרוב.

(בקרת).

קרח מכאן ומכאן. ספור מאת עזרא גאלדין. הוצאת "תושיה". ווארשא תרנ"ו.

הספור החדש הזה מתאר את ימי העבר הקרוב, ימי המלחמה בעד "התשכלה", ימי המעבר מתקופת השלילה לתקופת החיוב — לתקופת הלאומיות וחבת-ציון. הימים האלה לא מזוהים הם לכלנו, עוד בעינינו ראינו את כל הנעשה או ורואים זאת גם כעת, עוד המלחמה הישנה הולכת ונמשכת, וככל זאת, בהגיע לידנו ספור מטפל במקרי הזמן ההוא, אנו מרגישים כעין כעס עצור: תבן מכניסים לעפריים! כבר טפלו כל מספרינו בטפוסיה-המעברה האלה, כבר תארו מאפו, סמולנסקין, גורדון, ברודס, אברמוביץ

וברנדשטטר את כל התרגשות הרוחות והודעויות המוחות בימים האלה, ומה בא הספור החדש להשמיענו?

ואולם, האמנם תארו מספרינו הישנים את כל הזמן שהוא מכל צדדיו, בכל צלליו ואורותיו?

מספרינו בשנות הששים והשבעים ראו בכל עלילות הרור רק את התועלת שיצאה ממה שהתרחקו בני הנעורים מן הבערות, הראו רק את יחוסו של הרור הבא להרור ההולך ולא ישוב, תארו רק את התנוששות הרוח החדש, שבא מן החוץ, עם החברה הישנה, ראשיה, מנהיגיה ונכבדיה; אך את פעולת הרוח החדש על הרור הצעיר כשהוא לעצמו, על עולמם הפנימי של בני הנעורים, על הלב הרך והמרגיש, אשר בחזקת היד כלאוהו בחדר צר ואפל ויפטמוהו רק במוון מפרנס את המוח ובלתי-יון את הלב, — את זאת לא שמו המספרים ההם אל לבם. בספורי סמולנסקין נמצא לפעמים תהלות ותשבחות ל"הישיבות" ובחוריהן, לאהבת התורה והאצילות השפוכה על הלמוד לשמו, על כלכלת תלמידי-הכמים, שחושבים להם לחובה לקחת בה חלק גם היותר עניים מבני ישראל, וכדומה. כזאת נמצא לפעמים גם אצל אברמוביץ, גורדון וברודס. אבל מעולם לא מצאו סופרינו לנכון לעשות את התכונות האלה, את המאור שב"לומדים" שלנו וביהורים היותר פשוטים, ליסוד מוסד לספוריהם, אשר כמעט תמיד היה סופם — כי המאמינים הקנאים וההשוכים הרעים נוסרו כדי רשעתם, והמשכילים הישרים והאידיאליים טובי-הארץ אכלו ויהיו מאושרים ושלום כל ימיהם. . . . התכלית הירדקטית לא זזה מנגד עיניהם של מספרינו הוקנים, ובקשת-התועלת קלקלה על הרוב את הברור הפסיכולוגי, את האמתיות של הענין המסופר כפי שהיה נראה במציאות. ביצירותיהם של מספרינו הצעירים (כמובן, כבעלי הכשרון אני מדבר) אנו מוצאים את ההפך. התכלית הירדקטית על הרוב אינה ברורה גם להם לעצמם; אך לעומת זאת, הם יותר נאמנים אל האמת והמציאות, הם אינם עושים את האדוקים לרשעים תמיד ואת המשכילים לצדיקים נמורים, וביחוד הם ראויים לתהלה על שאינם מביטים על האנשים המתוארים כעל מכונות חברותיות. בקראנו את ספורי סמולנסקין וברנדשטטר, ואפילו את שירי גורדון, נשתומם לראות, כי על הרוב לא נגעו בנפשם ובתכונתם הפנימית של נבחריהם: הם מסתפקים במה שתארו את מעשי-הנבחרים ביחס אל החברה או "סביבה" ידועה. המלחמה הפנימית, התרוצצות התאוות והשאיפות והתנגשותן עם ההכרה המוסרית, — כל אלה היו זרים למספרינו הישנים, כמו שהיו מוזרים להם גם תיאור מחוות הטבע וציורי האנשים וכל המתחם להם באופן מפורט; אצל המספרים החדשים היו, להפך, המלחמה הפנימית והציורים המפורטים לעיקר היותר גדול, והם שוכחים, כי צריך גם קשר מאגד ומאחד את כל הציורים האלה, וקשר כזה הוא רק — רעיון חדש, אידיאָה נכבדה. אם חוסר-המגמה לכד די הוא לכנות בשבילו איזה מספר בשם "ריאליסטי", אז בודאי כל מספרינו החדשים ריאליסטים נמורים הם, כי עד היום לא בארו גם לעצמם, מה הם הפצים, מה מטרתם בספוריהם, מלבד — לצייר מעשים כמו שהם, מטרה שאיננה מספיקה סוף-סוף כי אם לציורים קלים ושטחיים, ולא לחכורים שלמים ומסוימים מכל צד, המעוררים את הרגש והמחשבה כאחד. כנראה, חוסר-המגמה היא הסבה, שכל מספרינו הצעירים הסתפקו רק בציורים קלים וקטנים, ואנו יכולים לאמר, כי הספור "קרה מכאן ומכאן" הוא הראשון שאפשר לחשבו לספר, אם כי קטן, אבל שלם.

על הכמה עולה הגבור הישר-הנושן — הבחור העני, בן הישיבה. שם פרטי אין לו בכל הספור, כי למה לו שם לבן-ישיבה? די לו בשם עירו, למען לא יחליפוהו באחר: "גשורי" — זה שמו וזה זכרו בפי ראש-הישיבה, בפי הרב, בפי הבחורים, בפי המשכיל מיכאל והמשכלת נעמי. . . . זקנו אבי אביו היה "בעריל החוטף". די להוציא מפיו את המלה האחרונה לבד, למען נדע, מי ומי הוא, בעריל זה, למען תסמנה שערות ראשנו, ואולם "חוטף" היה בעריל רק בשכבר הימים, ובעת נשאר לו רק שם "חוטף" לזכר עולם, כעת הוא זקן מרוכא בעוני וביסורים, תוהה ומתחרט על עונות ראשונים, בוש להביט ישר בפני יהודי, סמל בו ומשטמה לאנשי קהלתו, מפלצת ואימים להנערים הקטנים, היראים מפניו כמפני שד ומתקלסים בו באכזריות של ילדות ואירידת. . . . הוא איננו יכול גם לבקר בבית בנו המלמה, לבל יהיה למוכר-עון, ורק בחלות בנו, אבי גבורנו, הוא בא לראות את שלום החולה, וגם אז בורחים מפניו התלמידים ובורח מפניו גם נכדו הקטן. . . . בביתו הצר והגמוך הוא חי בדרד וגלמוד, ולפרנסתו הוא מחזר על הכפרים, וממעט תפוחי-אדמה, מעט דגן ומעט קטניות, שנותנים לו האכרים, הוא מוכר חלק אחד ואת הנותר הוא אוכל במצור ובמצוק. . . . הוא חוזר בתשובה — בואת אין כל ספק, רעתו תיסרהו מוסר אכזרי מאד, ובראותנו את צרותיו יש אשר יתחמץ לבכנו, עד כי שכה נשכה את כל הנוראות אשר עשה בחייו, ויש אשר נרגיש גם רגש המלה ורחמים. . . . הגנו מתחילים לפקפק, אם באמת אשם הוקן הנורא כל-כך, אם לא היה "החוטף" עצמו רק מטה ועם בידי גדולים וחשובים ממנו, והגדולים והחשובים היו גם הם רק המסמר הנוקב חור בקיר מפני שהמקבת מכה עליו בלי הרף. . . .

הטפוס הזה, של בעריל החוטף, הוא כל-כך מלא עצב ותמרורים, עד כי ירעיש את לבנו גם בהתארו כלאחר יד, ועלינו להודות למר גאלדין על שהניחו למשמרת באוצר ספרותנו החדשה, גם ב"התועה" ישנם "חוטפים", אבל אלה הם חיות-טרף, נמרים ברמות אדם, בקרח מכאן ומכאן" אנו רואים את "החוטף" בתור אדם רע, אבל אדם בכל תכונות אנושיותו, הטובות והרעות גם יחד, ורק האחרונות היו מכריעות בשכבר הימים והראשונות מכריעות כעת, אחרי ככלות הכל. מר גאלדין הבין, כי גם הרוצה הוא רוצח רק בשעה שהוא עושה מעשה רצח, ובשאר העתים הוא אדם, פחות או יותר גרוע, אבל אדם בכל קניניו הטובים והרעים גם יחד.

בנו של "בעריל החוטף", אבי הגשורי, הוא מלמד גמרא, תכונותיו הרעות של החוטף התרככו הרבה בכנו. הוא איננו עוד גונב ילדים ו"אוכל נערים": הוא רק קספן משונה ואכזרי ביחס לבני ביתו ותלמידיו, את אשתו, אם הגשורי, הוא לא רק מחרף ומגרף על כל פרוטה, שהיא מוציאה בשוק, כי אם גם מכה אותה באזורי-העור שלו, אם רק תעיו לענות חורפה דבר, קמצנותו הנוראה של האב והתנהגותו במרדות עם אשתו, כמו גם יראת הבן (הוא "הגשורי" גבורנו) מפניו כמפני ארי, כל אלה מתוארים יפה באופן שנוכל כבר לשער מראש את התרקמות תכונותיו של גבור ספרנו ברבות הימים.

ואולם על התכונות האלה פעל גם המקרה, אחרי מות אביו היה אנוס לגור בבית זקנו, הוא "החוטף" המתואר למעלה, הילדים, ש"הגשורי" למד אתם ב"חדר" אחד, סקרו על שלשים, על הנכד, את עין זקנו, ויקראו גם ל"הגשורי" בשם "חוטף" ויבוזהו, ולא הפצו ללמוד אותו בחדר אחד, לא הפצו להשתעשע עמו במשחקי-הילדים, הילד גדל בלי ילדות, בלי שעשועים, ובכן ראה ונוכח, כי התחבולה האחת להשיג כבוד ויקר מכל הסובבים אותו היא רק — ללמוד וללמוד, ותהי הנמרא שעשועו האחד, ויעשה בה חיל

עד להפליא, וירחב לבו לשמוע, כי יש לו תקוה להיות ברבות הימים למורה-הוראה, ואז יראו הנערים הנחרים בו כעת — ויבושו.

ככה נסע לשיבת כלנו מזוין בשתי תמונות ראשיות: האחת — אהבת הלמוד — דבקה בו לרגלי חרפת זקנו, והשנית — קמצנות גדולה, אהבת הפרוטות — היתה לו מורשה מאביו. בבואו משיבת כלנו לשיבת ארפד, החלו להגלות ביותר שתי תמונותיו אלה גם יחד. נער אשר לו מוצא כזה ומצב כזה, אשר סבל מיום הולדו ומנוסה בנסיונות קשים ומרים, יודע, כמובן, את אשר לפניו, רוכש לו אומץ ועוז, כמעט התקשות, המגרשת מלבו כל רעיון אחר, מלבד מטרתו העצמית: להיות גדול בתורה — וכנסף . . . בכשרון מצויין מראה לנו נאלדין, כיצד התיחס לתלמיד החדש ראש הישיבה בארפד, ר' אברהם, אחד הטפוסים המאירים מבני הדור הישן. זה ה"רבי", מיחידי הסגולה, אשר ידו הכחושה לא היתה אגרוף מעולם"; זה ה"רבי" האוהב את הפשט הישר והעמוק, המורה, כי ל"הגשור" רב הכשרון אין עוד כל חפץ לשמוע את תורתו והמכריחהו כמעט בחוקה לעבור לשיבת-גלזוא", הגדולה משיבתו; זה ה"רבי" העני, הדואג לתלמידו החביב, לבל יחסר לו דבר, המאכילהו על שלחנו בשבתות והמצוה ל"הרבנית" להפוך למענו כתנות; — ה"רבי" ר' אברהם זה מעורר בלבו רגשות כבוד ואהבה, חלף כל ההתמרמרות והגעול, שמעורר בקרבנו טפוסו של ראש הישיבה ב"התועה", אשר מקודם היה סוחר בסוסים! . . . ר' אברהם זה מוכיחנו את ראש הישיבה ר' גבריאל, המתואר בנגמול ישרים"; אך פה אין מעשה כמרד הפולנים ובאיש עשיר ונאור, אשר לבסוף לא מצא כל ענין אחר לענות בו כדי להסתר מרודפיו, מלבד משרת ראש הישיבה . . . פה הכל פשוט והותמה של המציאות טבוע על הטפוס האידיאלי הזה.

בישיבת ארפד, כאשר אמרנו, מצטיין הגשורי בתורתו; אך גם קמצנותו של אביו מתגלה בו באופן מנונה מאד. הוא מוצא לו לא רק את כל "ימי האכילה" בשבוע, כי אם גם ימי "שלום" הרבה, כלומר בעלי-בתים רבים, אשר תחת לתת לו ארוחה על שלחנם, הם נותנים לו תמורתה אגרות אחרות, והאגרות האלה, יחד עם הפרוטות שקבל בעד שגנו לאיוו מתלמיד-ישיבה את ה"שעור", הצטרפו אצלו לחשבון גדול, — גדול, כמובן, בעיני בני-ישיבה עני, ואת החשבון הזה, חשבון הפרוטות, אוהב הגשורי לא פחות מאביו: "הוא אהב מאד לספור ולמנות את המטבעות, לצלצל בהן, למשמשן ולברקן. יש אשר הוא שוכב על הספסל בלילה, כל התלמידים ישנים ונחרותם מלאה חדר הישיבה, עששית קטנה תלויה בספון ומאירה אור כהה, והגשורי יעור משנתו, יזכור את ה"שעור" אשר הכין ליום המחרת, יהנה בו בדעה צלולה, יחשוב אחת לאחת את כל הקושיות החמורות, אשר לו להקשות את הרבי ביום מחר, ויש אשר בהגותו באיוו פרכא עצומה בדברי חז"ל, יבוא פתאום אל לבבו רעיון טוב אחד והוא יפרק את קושיותו באופן נאה, ורגש הנאה יעור כמעמקי לבבו וישפוך חומו הנעים בכל קרביו — וטוב לו; אז יתעורר ויוציא את המטבעות מצלחת מכנסיו, וימנן בזהירות רבה ויסדרן אחת לאחת ויתעננ למראה קפות המטבעות הקטנות; אז ישיבן אל צרורו של בר לבן וישימנו מתחת לראשו, יעצום את עיניו ושנתו תערב עליו" (ע' 12).

פה (וכן גם הלאה) מטעים המחבר ביחוד, כי בנפש גבורנו יכלה אהבת התורה לדור במחיצה אחת עם אהבת הפרוטות, והתכונה הזאת, כאמור למעלה, מכוננת היא מאד לטפוסו של הגשורי והניחה את הותמה על כל שאיפותיו ופעולותיו. ומה נתפלא איפוא בראותנו, כי פתאם היתה רוח אחרת עם הגשורי, רוח שאינה מתאמת לתכונתו,

כפי שהיא מתוארת בכל הספור: אהבת הלמוד מתגברת פתאום על אהבת הכצע, וזאת האחרונה תהיה כלא היתה עד עצם חתונתו של הגשורי. ב"גלווא" המהוללה קרה הדבר: "המהומה הרבה אשר בכית הישיבה המהוללה, נגינת מאת ה"לומדים", חרושי תורת ראש הישיבה, נאון ישראל ותפארתו, הסו (השתיקו) המון לבו ויש שכמו לסבול, ולא התאונן על לחצו ודחקו וישמח בחלקו הדל, חמשים אגורה לשבוע, שנתנו לו מקופת הישיבה. בפרוטות אלה החיה את נפשו ויעמיק חקר בכל כחו, וכל מחשבה אחרת לא ידע; גם את כיס-אפודתו שכה ולא ננעה בו ידו ימים רבים. אהבת התורה התלקחה בקרבו ותמלא את כל חללו של לבבו" (ע' 31).

אך הן גם בארפר למד הגשורי בשקידה רבה, המציא כפעם בפעם תרוצים שונים לקישיות היותר המורות, כנראה ממה שהבאנו למעלה, ובכ"ז ראינו, שאהבת-התורה ואהבת הכצע התאחדו בלב בן-המלמד והקמץ, ואיככה זה שונתה תכונתו העיקרית לפתע פתאום, מבלי כל סבה פנימית? בכלל עובר המספר על ימי למודו של "הגשורי" ב"גלווא" בטיסה אחת, מקדיש להם רק שני עמודים, למרות מה ש"מקום תורה" זה פעל פעולה עצומה על תכונות רוחו של גבורנו. לעומת זאת הרבה לתאר את העיר "ענתות", ששם קבע הגשורי את מושבו אחרי כן. בתמונות קצרות הוא מעביר לפנינו את "אורחי" בית המדרש הענתותי וראשיה: "המתמיד" הפסאובי, "הבקי" האמדורי, "הפשטן" האלוני ו"החריף" הויטלי. הגה כרקטריסטיקה קצרה:

"החריף ישב ולמד פעם אחת איוו מסכתא ויגמור את הדין ויחל דף שני, אבל הדברים בראש הדין השני לא היו מקבילים כלל אל הקודמים להם בסוף הדין הראשון, וקמט החריף את מצחו רגע אחד ויחבר את שני הדפים בפלפול עמוק; אז יראה להפשטן את המאמר הור, ש"תחלתו כאן וסופו ביורבורג" ולא מצא בו (הפשטן) את ידיו ורגליו, כי הפלפול תועבת נפשו, והמאמר תמוה מאד ויעמול ויגע שעה תמימה ומאומה לא נשא בעמלו. באותה שעה נודמן לו הבקי ויציע לפניו את המאמר הור, ויחוק אדיר התפרץ מפיו, בראותו על מה הוא עמל. — הן פה חסר דף שלם! — קרא בשחוק — ותחלתו של הדין הראוי להיות פה היא כך וכך . . ." (ע' 34—35).

הנה ציור נאמן מאופן הלמוד של בחורינו! הדברים אינם מקבילים כלל, המאמר הוא זר ותמוה; אבל, מה בכך? החריף "קומט את מצחו רגע אחד ומחבר את שני הדפים בפלפול עמוק" — פלפול, אשר, לולא נודע לבסוף, כי פה חסר דף שלם, כי אז בודאי היה נחשב לרעיון עמוק ואמתי, "מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש" . . . כמה פלפולים תוצאות "קמישת המוח" שלא לצורך, ממלאים עוד ספרותנו הדתית, וכמה "תלמידים ותיקים" כאלה יש עוד בישיבותינו ובבתי-מדרשנו המבורכים! . . .

ואולם הגשורי רחוק מ"מחשבות-פגול" כאלה, ובכלל איננו חושב מאומה ע"ד אחריתו. הוא שקט ושאנן, מכובד ואהוב, כי הרב מקרבו וחושבהו ל"בן-בית" ומאכילתו על שלחנו בשבתות ובמועדים, והנה בא השטן, הוא היצר הרע — בדמות עלמה משכלת, בת-אחותו של הרב, שבקרה את הנימוזים וכמות אביה ואמה באה לגור בבית דודה הרב. ההתפתחות של רגש האהבה בלב הפרוש הצעיר והגלמוד נראה לפנינו בכל מדרגותיה, ומצוירת באופן טבעי ונמרץ, ובכל זאת אולי יש לערער, כי אהב בצע כ"הגשורי" ויודע לסדר את "ימיו" בכשרון רב, כמו שראינוהו בארפר, איננו מסוגל לבוא לידי רגשנות כזאת. הגנו רואים גם מלחמה עצומה בלבו: הוא רוצה להשתיק את סערת הרגש החדש ע"י הרגש הישן, ע"י אהבת התורה. הוא קם כחצות-לילה ויחד עם האלוני

הוא מסביר ומפרש את ה"מהרים" ש"ף" הקשה: "כעבור רנעי מספר ישבו שני הפרושים בקרן-מזרחית, אל יד ארון הקודש, נרות החלב האירו אל מול פניהם וקול הגשורי לא היה עוד צרוד כבתחלה, ופניו הלוהטים לא היו לו עוד. הנה הוא נע אט על מושבו ומנעים ננון בדממה, הוא מטעים כל אומר ומלה, או יפנה אל האלוני, המעמיק מחשבה ומדובב בדממה, ויעירהו על איזה דיוק נמריץ בדברי התוספות, ובגלל הדיוק הזה יחלו החברים לחדר איש את רעהו, אחרי כן נשמע משק עלעול-העלים ואחרי המשק קול דממה דקה: הפרושים מעינים בדברי המהרים ש"ף בכונה עצומה. . . ." (ע' 42).

הנה כי כן מתוארת ההתלהבות שעוררו ועוד מעוררים הנמרא ומפרשיה, ההקשים השנונים הקושיות החמורות והפרוקים החריפים בלבנות בני הנעורים, שהקדישו את ימיהם לתורה, תמונות כאלה מבארות לנו, מדוע רבו בקרבנו "פרושים" ו"לומדי-תורה" גם בימים היותר רעים, גם אחרי שלא ראה הלמרון כל שכר בעמלו, הנילים לחשוב, כי השכר בעולם הבא הוא היה פה המניע העיקרי; אך באמת לא כן הרבר, בתפלה ובמצות אינם נוהגים כל-כך ה"למדנים" בליטא. העיקר הוא — כי הלמוד עצמה, החריפות, ההטעמה הדקה, ההסברה השנונה, הן הן שמשכו את לב הצעירים אל התורה הרבה יותר מאשר אל החכמה הפשוטה, הסדרה והמדויקת. החכמה היתה לרוב צעירינו לאמצעי, לקרדום לחפור בו, והתורה — לתכלית בפני עצמה: שכר למוד — למוד, חריפות והנאת השכל.

אחרי שהתחזקה אהבת נעמי בלב הגשורי, מתחלת שאלה קטנה לנקר במחוי: "מה תהי אחריתו?" — מקורם, כאשר מצא לבו דירספוקו בלמוד, היתה בעיניו הנמרא עצמה לתכלית, לא"אחרית"; ואולם כעת, אחרי שנולד בלבו רגש חדש, הויץ מאהבת הנמרא, ועוד יותר חזק מן האהבה הזאת, חדלה התורה לשמה מהיות מספקת. הוא רוצה לדעת, מה יחשבו בנרון זה כל ה"פרושים"; אך על שאלותיו הוא שומע תשובות מעין: "אבותי מודיעים לי, כי נכבדות ידובר בי בבת איש עשיר אחר, או: "היד ה' תקצר? אוכל להיות מלמד ותחתי יעשה לי חנות קטנה, ואשתי תספל בה, כי היא עסקנית גדולה"; או: "מה אעשה? כל ימי ישבתי בבתי-מדרש ואעסוק בתורה, כל מלאכה לא אדע ודרכי המסחר זרו לי" (ע' 43—46). והמתמיד הפסטובי, שגרש את אשתו, כי "נפשו חשקה בתורה ואי-אפשר לו לדור עם אשה" — הוא גם לא יענה על שאלות כאלה.

כאשר גלה הגשורי להרב את דאגתו לעתידותיו, התמרמר הרב התמים על "החרהורים הרעים", שאינם עולים על דעת שאר הפרושים: הן "יש אב בשמים, אב רחום וחנון", ולמה לנו לראונו דאגת-מחר? ומה גם כי הפרושים היום הם כאוכלי-תרומה לפנינו, והם אוכלים לא משל אחרים, כי אם מ"שלחן גבוה". את צרכי השעה צריך אמנם למלאות גם לדעת הרב, ולמען תהי הפרושה מצויה בירי הגשורי, הציע לפני בעלי-המלאכה, כי הגשורי ירצה לפניהם פרק ב"עין יעקב", ובשכר זה יקבל עשרה זהובים לשבוע. הגשורי שמח על ה"אוצר" הזה, והוא מנחם את עצמו: "ממונו של אדם מעמידו על רגליו! — ומה אני חסר? . . ."

אך בין כה וכה רגש האהבה הולך ומתחזק בו, הוא איננו יכול ללמוד, מפני שהוא הושב תמיד על אודות נעמי, איננו יכול לבקר בבית הרב, למען לא יפגשנה, אף כי לבו מושכו לשם. . . . ופתאום, בעצם עון ההרגשות האלה, יודע לו במקרה, על ידי המוס והשדכן ר' זכריה, כי הרב חפץ בו בתור חתן לנעמי, אך זאת האחרונה בחלה בו

על שאיננו יודע שפת־הארץ. כמובן, מוצא הבחור העני תקף צד היתר ללמוד לועזית ומדעים כלליים. ואולם ר' זכריה מתאמץ להפנות את לבו מאחרי הרעיון הור: „אבל אתה עתיד להיות רב בישראל, ומי זה מרבני ישראל מפנה את לבו לבטלה? איזו עדה תבחר לה רב שלמד ספרים הצנוניים? הלא תעודת הרב היא אך להורות ולדון, ומה לו שפת הארץ? הלא בתוך עמו הוא יושב” (ע' 60); וכאשר ינסה הגשורי להוכיח לו, כי הזמנים השתנו, כי הרב צריך להיות בן־דורו, בן־הדור החדש, ענה ר' זכריה: „בכל זאת הלא רואים אנו גם בימים האלה, כי לתורת הרב ישאלו ואותו יום יום ידרשו, ואין לך עדה בישראל אשר תדרוש מרבה ידיעת שפת הארץ. אדרבה, ישנם שנים שלשה רבנים היודעים במקרה ידיעה קלה בשפת הארץ, ובשביל זה יש מטילים ספק בחסידותם . . .” (ע' 61). פה מתואר במלים מעטות כל מצב המשונה של בחורינו בעת הזאת. הפרושים מבינים כבר, כי אי־אפשר לרב בלי שפת הארץ, אבל העם לא יבין זאת: הוא דורש בדורנו זה רב מדורות קדמונים; ובכן, אם „הבחור העני” משתלם קצת, אם יש לו אפילו ידיעה קלה בשפת הארץ, או פסול הוא זה, מום בו לא ירצה לערותו . . . לולא זאת לא היה קשה לבחורינו להפיק תועלת להם ולנו מידיעותיהם, כדי שלא ישארו „קרה מכאן ומכאן”. הן הרבנים צריכים ויכולים להביא תועלת, לפעול על ההמון בפרט ועל כל המפלגות בכלל. ורבים מבחורי הישיבות כבר יבינו, כי בתור רבנים, חובה עליהם לדעת את זמנם ומקומם, לדעת איזו שפה אירופית וראשי פרקים באיזו ממקצועות החכמה, ואולם ההמון חושב אחרת, ולכן גם אם המצא ימצא רב נאור בישראל, או הוא באיזו עיר נדחת, באיזו ק"ק קרָאָק, או אנוס הרב הזה להראות לבני עדתו, כי הוא יודע לקים את המצוה „ודע מה שתשיב” . . . רבים שמחים על שנמצאו בימים האחרונים רבנים כותבים מאמרים בכה"ע; אך מלבד שבכלל סימן רע הוא לספרות העברית ברוסיא מה שהיא מתחלת להיות לספרות רבנית, כמו ספרות ישראל באשכנז, אשר רק מטיפים ורבנים עוסקים בה, — הנה אם נשים לב לתכונת המאמרים האלה וסגנונם, אז ננווד להרבנים האומללים האלה, המוטלים תמיד בחשר, ולכן חסרי־און הם לנתק את הכבלים ששמה עליהם העת־הקהל, ואולי נאמר אז: טובים הרבנים הישנים בקצוניותם ובתמימותם מן החדשים בסבלנותם . . .

הגשורי, הרוצה להשתלם במדעים, עושה את עצמו, באותו הרגע שהוא לוקח ספר לועזי בידו, ל„קרה מכאן ומכאן” . . .

הננו מניעים אל „ספור־המעשה” הידוע לנו כל־כך מספור־ישנות הששים והשבעים. הגשורי לומד רוסית, בראשונה בניה אשר מחויץ לעיר ואחרי כן בעורת־הנשים אשר בכית הכנסת. התמונות האלה ישנות הן מאד, „ערבה חבוטה” באמת, ואך מר נאלדין משתדל להחיותן, בתארו את הרגשותיו של החושא בימים הראשונים, איך ידע את „פשעו” ורצה למצוא לו כופר בשקידת־כפלים על הנמרא, בנדוד־שנה, הפרושים הרגישו, כי נעשה שנוי בתחלכות בחירם, אך אינם יודעים עוד דבר ברור, עד שהמקרה פקח את עיניהם והספק היה לודאי. מחויץ לעיר גר מחויק בית רחים, מיכאל ראזוביץ שמו, והוא אחד ממשכילי הדור העבר, אשר קוו לאחד את התורה עם ההשכלה, את „האמונה הצרופה” עם „החכמה הברה”. כמובן, נחשב הוא לאפיקורס בעיני החרדים, ואלויו פנה הגשורי לעזרה, כי יתן לו ספרי־למוד וקריאה. מיכאל שמח על האיש הצעיר, החריף והגדול בתורה, ויקוה, כי הוא ירומם בימים הבאים את היהדות, כמו „יוסף בן שמעון” של גורדון. הוא נתן לו את „דור דור ודורשיו” — ואת הספר הזה מוצאים

הפרושים מתחת ל"זרה דעה", בשעה שהתנמנם הגשורי, ומוסרים אותו להרב. . . במקרה נודע לנעמי כי הגשורי לומד לועזית ומיכאל תומך בידו. היא מסבכת פנייהדבר לבקר בבית מיכאל בלוית שפחתו של הרב, ואשת מיכאל הפתיה והטובה מזכרת בלי-משים בפנייהשפחה, כי הגשורי מבקר בביתם. כמוכן די בכל אלה, למען יתפרסם בכל העיר, כי הגשורי הוא אפיקורס גמור, והפרושים סוחבים אותו מעל הבימה בעצם דרשתו לפני בעלי המלאכה, משליכים עליו אלונגיות טבולה כמי-שופכים, ובית-הכנסת מתהפך לשדה-מלחמה, לכבוד התורה ויראת-שמים. . . המקרה הפתאומי והפראי הזה, מלבד שהוא גורם שנוי גמור במצבו של הגשורי, הוא עושה גם מהפכה שלמה בנפשה של נעמי.

העלמה הזאת, המישכלת והנבונה, החלה יותר ויותר להתכונן לחיי-יהודים בערים הקטנות ותחל למצוא תחת המעטה החיצוני הנס, תחת הקליפה הקשה והמכוערת, תוך נאה, פואיזיה אמיתית, המלה והנינה, פרישות ואהבת-חסד, צניעות והתמכרות לתורה ולצדקה. בהכרה הזאת היה לה דורה הרב לעור, בבארו לה, כי היהודים בני-הדור הישן היו לא רק "אנשי-מוח", כי אם ביחוד, "אנשי-לב", ולעומת זאת, חכמתם של בני הדור הצעיר היא רק "מלאכה נקיה וקלה", כי חכמתם היא רק במוח, ומטרתם — רק למצוא מחיה הגונה, עושר וכבוד בידעיותיהם. לדעתנו, כל ההתפלספות הזאת (ע' 70—72) היא נשגבה מבינת רב פשוט בעיר קטנה, אשר, כשהביאו לו את "דור דור ודורשיו", לא הבין את הכתוב בו (ע' 88), ואיככה איפוא באו אליו דעותיהם של שד"ל וטולסטוי? הן בעירו לא היו משכילים כלל, וזלת מיכאל האפיקורס, שלא בא אתו בדברים מעולם, ומהחכמות לא היה לו שום מושג, ואיככה ידע לעשות הבדלה דקה כזאת בין "השכלת-המוח" והשכלת הלב? בכלל, טפוסו של הרב לא עלה יפה: הוא רק מדבר, ואף לא את הדברים הנאותים לו, ובהניע הדבר לידי-מעשה, בהשתובב העם וישבר גם את הלונותיו (האין כזאת קצת הפרוח? . . .), לא יפצה פה ולא ינסה לפעול ככה האבסורטיט שלו. הן אמנם האבסורטיט הזה נחלש הרבה על ידי מה שהכניס לתוך ביתו את נעמי "הפרוצה" וקרב את הגשורי, "שהתפקר", אך סוף סוף הן היה צריך לנסות ולהשתיק את סערת ההמון, ואולם הרבנית, בפשיטותה ובאמנותה בכל ההיות וההבלים מצד אחד, ובטוב לכה ורחמנותה הטבעית מצד שני, היא טפוס יותר שלם. האשה הפשוטה והטובה הזאת למדה את נעמי לבכר את התוך הפנימי על היפעה והברק החיצונים. נעמי החלה להתפשר עם מצבה החדש ולמצוא בו גם כמה מעלות טובות. תונתה על מות אמה הלפה לאט לאט, בדירותה לא עוד הציקה לה כל-יך, הרריהטבע, הקרוב אלינו הרבה יתר בעיר קטנה מאשר בעיר גדולה, השקיש את סערות רוחה ועננ את נפשה המרגשת, היא מצאה לב טהור וחם מתחת לבטלנותם של הפרושים, הגיון בריא בבעלי הפאות הארוכות, שירה אמיתית ורוחיהקדש תחת מעטה הסחבות, וכמעט שהיתה נכונה להרגיש מעין אהבה להגשורי, שכבר כבדתהו בלבה בתור מוסר-נפשו על ההשכלה, וכבר כבדה את אהבת התורה של הפרושים ותסכין לכל ארחותיהם, — ופתאום באו מעשייהמתחסדים הפראים והקנאים התמימים ויהרסו את כל איריאליה היפים. . . ובבואה לבית מיכאל, עצובה ונדכאה מכל אשר ראתה, נרעשה וכועסת על כל תועבותיהם של "מורדי-האור", היא מוצאה את בנו, בורים מיכאילוביך, סטודנט השונא את היהדות, אשר אותו אהבה לפניו, בימי אשרה ושלוחה. . . היש להתפלא, כי פתאום "עברה עליה רוח חיים ותטהרה: מה לדת ולחיים? האי-אפשר להיות אדם ישר וטוב עם דעות חפשית בדת? האם יפרדו בנייהאדם לדתיים ואי-דתיים ולא לטובים ורעים? . . ." (ע' 77) . . . אמנם,

בהשתנות השקפתה על היהדות עלה „צל עב ויכס את תמונתו הברה (של בורים), המרחפת על פניה תמיד: הוא שנה הרבה מאד! לא במכטא יפה אחד אפשר לבטל את היהדות והיהודים" (ע' 73); אמנם בורים זה, אחרי שמעו את המקרה המעציב והנורא שקרה להגשורי, איננו הושב על אדותיו אף רגע ויודע הוא רק לבכוד קומפלימנטים יפים לנעמי, אחרי כי „לא היתה את נפשו למפל ב„פרוש“, אם טוב ואם רע הוא, בעוד נעמי לנגדו" (ע' 101); אמנם בורים זה יכול ללוות את הגשורי, הנפרד מבית מיכאל בלב נשבר ונרכה, רק בחדורים קלים" (109). ואולם לבורים זה הן יש „שפס יפה, בורים זה היה „סטודנט“, יודע לנגות ב„פרוות נמרצות" את החושך ולדבר חלקות . . . והיפלא, כי הנש הישן ביהם לאהוב-נעוריה התלקח בלבב-נעמי ללבת-אש בוערה? היש להתפלא, כי מכל הרגשתה ביהם להגשורי נשארה בלבב רק חמלה רבה להאומלל הזה? כן המה „גבורי-ישראל“, בני הזמן החדש, בערי השדה, ואלו הן גבורותיהם! . . . כחל והרור ונוי מבחויך, ואהבת-תענוגים והתפעלות מיפעה היצונית מכפנים . . . כן דרך ההשכלה הזאת, שבה חונכו גם בורים גם נעמי . . . ומה רחוק הוא בורים זה מן הטפוס של עמיל, שתאר סמולנסקין ב„גמול ישרים“, או מטפוסו של אחיטוב, שתאר ברודס ב„שתיר הקצוות!" — לבנו ידאב, בראותנו את ירדת ערך היהדות במשך דור אחד: האב מיכאל הוא עוד יהודי נאמן, אף כי סבלן בדעות ומשכיל במדה ידועה, והבן בורים הוא כבר משכיל במדה מרובה, אבל איננו עוד יהודי כלל, והשכלתו גם היא, אם נמוד אותה ע"פ ערכה המוסרי, מוטלת בספק גדול.

והגשורי? תקותיו על נעמי, אשר בעדה הקריב את נפשו לקרבן, אשר כמעט אך ורק למען מצוא חן בעיניה החל הבחור הזה, הרחוק מאידיאליות, להשתלם ביריעות היצוניות, ספו וגוו כחלוט, ולעתידותיו אין רואג. מיכאל מנחמו לפני הפרדו, כי יש תקוה לאחריותו, ובזאת, כמובן, כבר יצא ידי חובתו, כמו שעשו כל „הצאירה-משכילים" משנות השבעים, אשר בראשונה הראו להבחורים, כי ערומים הם, ואחרי כן השאירום בחצי-הדרך. לנקוף באצבע לטובת הגשורי בפועל, כמובן, אי-אפשר למשכילנו האידיאלי, אף כי איש אמיד הוא, ובכן לא נשארה להגשורי כל ברירה אחרת, מלבד — לנוע מבית-המדרש אשר בענתות לבית המדרש אשר בקלבישוק, אך התלאות אשר עברו עליו, מצוקות הנפש שהסבה לו נעמי ורדיפותיהם של „הפרושים" החלישו גם את תשוקת-הלמוד, שמצא בו נוחם מאו, ובסור אהבת-התורה, והאהבה לנעמי היתה לחלוט, שבה אהבת-הבצע לשלוט בו ברוב תוקף ועו יתר מבראשונה. עוד בשבתו בענתות העיר עליו אחד הפרושים, כי „הוא נהרג על פחות משה פרושה". אהבת נעמי המעיטה קצת את קמצנותו הנפרוה; ובאין האהבה הזאת, ובהחלש אהבת-התורה, לא לפלא יהיה, כי הסכים להשדוך, שהציע לפניו ר' זכריה, עם בתו של העשיר היותר גדול בקלבישוק, ר' וואלף חונר-אהוות אדון העיר, אף כי לבת הזאת עינים ירקרקות וחושם קטן ועב „שהסיג את נכול הלחי": העושר — ככה הוא מנחם את עצמו ביום התנתו — הוא הכה היותר גדול כתבל, ומי שהפרושה מצויה בכיסו עושה כל מה שלבו הפין ואין מוחה בירו, כל דבה לא תגע בו וכן „גם כסא רב ינחל בעורת המטבע, כמנהג שנהגים ככל תפוצות ישראל" . . . (ע' 123). הוא ינקם מנעמי: הוא יסע למקום מגורי-הזוג החדש, בורים ונעמי, ויתיצב לפניהם בעו ונאון: עתה הוא עשיר לכוש בגדי תפארה . . . הן מה תכלית כל הלמודים והדיספלאַטמן? להשתכר אגורה! . . . (ע' 125). רוח אביו הקמטן נחה עליו בכל תקפה ועוה. העושר כשהוא לעצמו בצרופ

התשוקה להתפאר בו לפני נעמי ובוריס. ביחוד אחרי כי לא ידע מה לו לעשות אחרת, כל אלה התאחדו יחד ויאלצוהו לעשות מה שעשה, למכור את נפשו בכסף. . . .
ואולם ממון ישראל הוא תמיד "ממון המוטל בספק", ור' וואלף, שחכר כל מה שבאחוזה מפקידי הגראף רק בעל פה, מפני חוק ידוע, האוסר לתת שמר-הכירה ליהודי, יצא בכוקר לא עבות אחר, כאשר שב הגראף לעירו, נקי מנכסיו. האכזריות הזאת היא אמנם בלתי-טבעית גם מצד גראף פילני, ואולי תבואר ע"י האמצעים "הנקיים" שבהם רכש לו ר' וואלף את כל עשרו, אשר המחבר תאר אותם בשני עמודים בכשרון רב (ע' 120—122). אך אם ידע הגראף מכל אלה או הרגיש כזה — אין אנו יודעים; ובכן חסר בספור המניע הראשי לאכזריות נוראה כזאת. אך שיהיה, הגשורי נעשה עוד הפעם עני ונס "רחים על צוארו". באין כל עבודה אחרת מצא לו בורים הוראת שעה: "קץ כל תקותיו בא היום! חיינו קבלו צורה נכרת, הוא יודע את עתידו, עתיד אפל בלי קו אור: מלמד יהיה!" — כדברים הקצרים האלה יתום הספור: הגשורי נשאר "קרח מכאן ומכאן".

כאשר ראה הקורא, השתלבות המקרים והתרתם טבעיות הן למדי. סוף-הספור מזכירנו את ספורו היפה "באפס תקוה" של מר א"ר רבינוביץ. "אך הסוף הזה מעלה על דעתנו שאלה נכבדה אחת, שאלה עיקרית: האמנם נשאר הגשורי "קרח מכאן ומכאן"? מר נ. עצמו הטעים כבר לא אחת ושתיים, כי להיות לעורך-דין או לרופא — זאת אינה אומרת עוד: להיות למשכיל אמת, להביא תועלת לאומה ולחברה. ובכן לא היה האושר גדול ביותר, לו היה נומר הגשורי את האוניברסיטה כבוריס. ל"יוסף בן שמעון" האידיאליסט אפשר עוד לחלום על שנויים בדת ותקונים בחיים; אך כל תכונותיו ותהלכותיו של הגשורי מעידות, כי הצעיר הזה אינו אידאליסט כלל; ובכן, לו היה משתלם, כיוסף בן שמעון, ב"קרתא רבתא פרואה", כי אז היתה לו השלמתו לכלי-הספין, למען השביע את אהבת-בצעו, שהתנכר בה עוד מילדותו. באופן מגונה כל כך, ומצד אחר, לולא היה הגשורי "למשכיל" היה יכול להיות רב ככל הרבנים. אבל מהו האושר הזה? אושר חמרי בודאי אין כאן: רבנינו חיים חיי צער ודחק; ואושר רוחני, במה ימצאוהו הרבנים בזמננו? . . . האם לא טוב טוב הוא, כי הגשורי היה לאיש נאור, לחובב עמו ואוהב ספרותנו (כך הוא מתואר לפנינו בשיחותיו ודרשותיו)? הן כשרונותיו גדולים, מוחו בריא וחזק, שקידתו רבה ונפלאה, ומאנשים כמו אלה הלא יצאו כל טובי סופרינו וגדולי חכמינו, אשר לולא ההשכלה, לא היתה לישראל ולעולם כל הנאה מהם ומכשרונותיהם, שהיו מצטמצמים אך ורק בש"ס ופוסקים. גם להיות מורה טוב והגון, להפיץ תורה ודעת, להרבות השכלה ויהדות בין צעירינו, היא עבודה מעולה ונחוצה מאד, ואולי אינה נופלת כלל מפעולת איזה רב "מקופל בניילי הספר" ומצומצם בדי אמות של הלכה, או מפעולת איזה עורך דין רודף אחרי בצע וכבוד, ארוחות שמנות ומרכבות יפות. ומדוע אם כן נשאר הגשורי "קרח מכאן ומכאן"? איזו משרה הציג לו בהחלו ללמוד "השכלה" ולא השיגה? האמנם "קרח מכאן ומכאן" פרושו: בלי נעמי וכלי רבנות? . . .

ובכן בתור ספור טנדנציווי, לא הצליח מר נאלדין בטפוסו העיקרי; ואולם ערך ספורו נכבד בעינינו מפאת חלקו הציורי והפיוטי. כל הטפוסים מן המדרגה השניה, שכבר הכירם הקוראים ע"פ הצעתנו, ואפלו הטפוסים המתוארים כלאחר יד, משויים לפנינו את ימי-העבר הקרוב בכל צלליהם ואורותיהם, בכל הבליהם ושירתם גם יחד.

ביחוד מצטיין מר נאלדין בציווריו המדויקים והנהדרים, — דבר שלא נמצא כמוהו בספורי „הישנים“. ולעתים קרובות אנו מוצאים בציוורי נאלדין שרטוטים חדים, המכריחים אותנו להרכות מחשבות על מחזות שונים, מיוחדים ל„רחוב היהודים“ לבד. הגה, למשל, האספות ברחוב, שבהן מפלפלים היהודים ע"ד פרטי־פרטיה של ביאת־הגראף לעירו, בשעה שהנוצרים היושבים על אהוות הגראף אינם שמים לב כלל להחדשה שנהיתה (עמוד 181). וכאלה רבים.

סגנונו של מר נאלדין עומד באמצע בין מיי־המכול של שפת „המליצים“ ובין היכושת הנוראה של המספרים החדשים. מר ג. איננו משתמש במלים מחודשות כלל וכלל, אבל איננו מקמין במלים תלמודיות, ולכן סגנונו מדויק ועשיר מאד, אף כי אנוס הוא להשתמש בשתים שלש מלים למושג אחד.

יוסף קלוונר.

מחשבות ומעשים.

V.

לפנים, בימים הטובים, בימי ילדותה ובחרותה של „האנושיות“, היה לכה מנוחה, מוחה צלול וכח זכרונה חזק מאד. קשה היה בימים מוקדם למעט בלבות בני אדם דעות חדשות, לקנות את לבם לרעיונות חדשים, לנושגים חדשים. אבל מכיון שנקלט הדבר בלבותיהם, שוב לא שכחו אותו לאורך ימים. ככלל היו בני אדם בימים ההם קשים לשמוע וקשים לאבד. לא כן עתה, משהזקינו בני אדם, נחלש כח זכרונם וקהו הרגשותיהם, והנם אמנם מהירים לשמוע, אבל עוד יותר מהירים לאבד, ויצא שכרם בהפסדם. והרעות והרעיונות שעוד אתמול קבלו אותם באהבה רבה ושמחו עליהם והחזיקו בהם בכל כחם, כבר נשכחו היום, וכמעט שיתבישו להזכיר את שמם.

ואם ככה הנם היום בני אדם בכלל, קל וחומר אנחנו בני ישראל, עמא פויזא. כי נער ישראל, ודמו חם, ולבו סוער בקרבו, והרגשותיו חזקות, קשה היה, מאוד קשה, להפוך את לבבו לטוב, למעט בקרבו רעיונות ודעות חדשות ואמונה חדשה. רבה היתה עבודת מלמדיו ומוריו הנביאים, להדריכהו בדרך הישרה, ותמיד שב אל חטאת נעוריו ומעשה אבותיו. אבל אחרי שקבל את הדעות החדשות ונקלטו במוחו ונכלעו בדמו, שוב לא שכתן לעולם. לא כן עתה, כשהזקין עמנו, תש כח זכרוננו, וישכח במהרה מה שלמד במהרה, וישכח היום מה שלמד אתמול, וישכח ענינים הרבה, שטוב ויפה ונחון היה לזכור. הדעות האחרונות משיכחות את הראשונות, נשכח מחר מה שלמדנו היום, וביום השלישי לא נדע מה שלמדנו מחר. כי חיים אנחנו חיי שעה וחושבים מחשבות לפי שעה; העבר נדחה מפני ההווה, וההווה מפני העתיד. . . . והעתיד? גם הוא ידחה במהרה, ואין זכרון לראשונים.

האם נצרכו לכם דוגמאות? — הנה „מדינת היהודים“ של הדי"ר הירצל.

אשתקד עוד היה הספר הזה חדש עמנו, לקולו נודעו כל עולם היהודים, והיה לשיחה בפי כל, ויתן ענין רב לסופרים ונאומי נאום, להתוכה, לפלפל, לדרוש עליו תלי תלים. הדי"ר הירצל היה גבור היום, ואין בית בישראל שלא ידעו אותו, שלא הזכירו את שמו, הוא קנה את עולמו בשעה אחת, ובמשך שני ירחים נתפרסם בכל תפוצות ישראל פרסום מופלג, שלא זכו לזה אנשי השם לפנים בכל ימי חייהם. ועתה? — עוד לא עברה שנה שלמה, והספר הזה כמעט נשכח, ולולא אספת חובבי ציון, שתהיה בתודש אלול דהאי שתא באחת מערי הו"ל, ושהדי"ר הירצל יהיה אחד מראשי המדברים בה, היה נשכח הספר הזה לגמרי.

האספה החיא, המיוחדת במינה, הטילה סער גדול במחנה ישראל והיתה לתל שהכל פונים אליו. אחד העתונים היומיים שלנו (הצפירה נ" 92) כבר גמר עליה את ההלל הגדול ויראה בה "סימן ברכה ואחלתא דגאולה". "מטרת האספה הגדולה הזאת, יספר לנו הסופר בלשון מרברת גדולות, מטרת האספה הנפלאה החיא, אשר כמות לא נתינה מיום התל רוח חבת ירושלים לפעם בקרב אחינו בכל ארצות שזוריהם, עומדת ברום עולם, ולה נצפנו עלילות שגיאות כה. האספה תקרב את כל נצוצי האור המפורים ומפודים אל נקודה אחת, תקרב את העצמות היבשות אשה אל אחותה, תשים ראש אחד ורוח חיה אחת באופנים, להיות כל חובבי ציון ככל מקומות מושבותם עושים במלאכת הקודש בדרך אחד וברעיון אחד ולא יחצו עוד. האספה תשתתף בצערם של ישראל בכל הארצות, אשר שם עולמם חשך בעדם מחמת המציק, ותבקש עצות מרוחק כדת מה לעשות להוציא מסבל שכמם ולחלצם מעינים ויגיע כפם".

"הנה זכינו, יוסף הסופר הלאה, לראות כי מעתה יהיה בית דין הגדול לעניני ישראל, עין רואה ואוזן שומעת, אשר לו יתנו דין וחשבון כל העוסקים בצרכי צבור, כל המשתתפים בצערם של ישראל, וכל אלה, אשר לבכות ענותם הם תנים ולחלום שיבת שבותם המה כגור לשיריהם. . . הקונגרס עתיד להראות לכל באי עולם מה הוא, ומה הוא דורש מעמנו". וכי וכי.

ואנכי, את חסאי אני מזכיר, לא אראה בזה לא אחלתא דגאולה, וגם לא בית דין הגדול לעניני ישראל. האספה תהיה פשוט, אספה כיתר האספות. וכבר היו לעולמים אספות של ח"צ — ואנחנו כלנו עוד זוכרים את האספה בקאמאוויץ. . . דברו דברים, הרבה דברים, ומאומה לא עשו. כי אחינו בחוץ לארץ, כבודם במקומם מונח, יאהבו בכלל לדבר הרבה, ולעשות? — לפעמים גם יעשו הרבה, אבל לא לחבת-ציון. ביוחד לא יאהבו לתת כסף לדבר הזה. כלל זה נקט בידך, יאמר אחד מהסופרים הגדולים באומות העולם, אם תראה אספת נכבדים ועשירים מתיעצים יחדיו ומתוכחים איך לייסד דבר שבצדקה, — אות היא, כי באמת הדבר הזה רחוק מלבם. כי בדבר הקרוב אל לבנו ואנו חפצים בו מאד, אין אנחנו מתיעצים ומתוכחים הרבה, רק נותנים כסף מיד. בכדי לקנות מקום בתיאטר כשבאה לעיר שרה ברנהרד, או מזוני — אינם מתיעצים, אינם מתוכחים, רק נותנים כסף מיד וזוכים במקח. ואם צריך לתת שקל אחד לדברים שבצדקה, מתאספים ומתוכחים. . . ומדברים, ומדברים, שלשה ימים רצופים. והכלל הזה אמת לאמתו. אחינו שבחוץ לארץ, בעולמם הפרטי, ואפילו בצרכי הצבור הקרובים אליהם, הנם כידוע בעלי מעשה, וידעי לסדר את חייהם כדבעי, על פי שיטת: אמור מעט ועשה הרבה. ורק כמה שנוגע אלינו, וביחוד כמה שנוגע לישוב ארץ ישראל, הנם בעלי מחשבה משונים. ועשר פעמים יחשבו טרם יתנו פרוטה אחת. . . עד עתה הלא ראינו כמה נתנו כל החברות שבחוץ לארץ לישוב הארץ, ואם נחיה, נראה כמה יתנו גם לימים הבאים. — "הצפירה" בכלל יש לה "ראת הרוממות" מפני אחינו שבחוץ לארץ. כל מעשה וענין הבא מחוץ לגבול, אם ארץ ישראל, או ארגנטינא, או בית מדרש לרבינו, או אספה, הכל טוב והכל יפה ונעלה ונפלא ומשובח. . . ומה עוד אספה כזו אשר מקס נרדוי ידרוש, והד"ר הירצל ידרוש. . . הסירו המצנפת, חבובי הקוראים!

כשאנכי לעצמתי, הנה מכל הדרשות ההן לוקחת את לבבי רק דרשת הד"ר הירצל. מקס נרדוי ידרוש "ע"ד מצב היהודים בארצות מושבותם, מצבם האיקונומי, החברותי והמדיני". והמצב הזה הלא ידוע לכלנו, ומה חדשות יגלה לנו מקס נרדוי, אוה "פרודוסים" חדשים ימצא? סימני "כליה" (Bartung) באיוו מפלגות עמנו? אך אנחנו הלא נדע זה כמה, כי נמצאו הסימנים ההם, ביוחד נמצאו בחספירות העליונות שבנו, וכל חדש לא יגלה לנו בזה גם מקס נרדוי.

הד"ר בודנהיימר מקולוניא ידרוש על דבר "דררא דממונא". . . הדרשה החיא, כשהיא לעצמה, נכבדה אמנם מאד, ויהודי יאהב לשמוע דרשות כאלה. דררא דממונא שלנו באמת גדול מאד. ואיה שוקל ואיה סופר מנון ישראל שהלך לאבדון בחמש עשרה שנים האחרונות. . . ואם נבוא חשבון, כמה נפחת "הרכוש הלאומי" שלנו במשך השנים האלה — נבוא לירי מסקנא. כי אפשר היה לקנות ארץ ישראל לכל גבולותיה שהיו לה בימי דוד ושלמה. . . ואם נוסף עוד הכסף שהלך לשמיון בארגנטינא והנדרבות שנדבו עשירנו למוסדות של צבור שאין היהודים נהנים מהם, ויכולנו גם להרחיב גבולות ארץ ישראל, וליסד מחלקה "ערבית-עברית" בכל האוניברסיטות בארצנו אפילו בקון והלסינגפורם וטומסק. . . ולכונן תריסר בתי ספר לרבינו, ולבנות "בתי מוסד" בכל עיר מערי החופם, ולהדפיס ספר-מלים לכל המלות המחורשות בשנים האחרונות, ועוד ענינים נחוצים כאלה. . . כי מרובה מאד הפסד ממון של עמנו. . . מרובה באופן נורא. אבל איש

פשוט כמוני, שגסה בימי חייו לסחור „בדגן וחטים“ לא יפחד עוד מכל הפסד ממון. וכל מה שידרוש הר"ר בודנהיימר לא יענין אותי ביותר.

דרשת הר"ר הירש הילדסהיימר: „מה לעשות בארץ ישראל?“ — כאלו עד עתה לא ידענו מה לעשות. וזאת הלא נדע זה כמה, אבל איך לעשות? והעקר: כמה לעשות? יסירת גא הר"ר הנכבד את עצמו להמציא לנו את האמצעים הנחוצים, ואנחנו נסדר לו פורגורמה מפורטת בדבועי¹.

ומכל הדרשות שידרשו שמה נכבדה לנו על כן דרשת הר"ר הירצל, הוא ידרוש: „על דבר ארץ ישראל ואספות שרי הממשלות“ שתהיה . . . כי יודע מתי. הר"ר הנכבד הזה יודע לעות דבר, לבטא את „התברות הנצרכות“ העושות רושם, ובדואי דרשתו תעשה רושם גדול.

איכני יודע, חביבי הקורא, את השקפתך על „מדינת היהודים“. אנכי אמנם הנני מחסדיו הארוקים של הר"ר הירצל, והנני יושב ומחכה ומצפה לשמוע מה אחרית החיזון הזה, יקרה לי המדינה ההיא, מפני שבלא „מדינת היהודים“ לא תהיה לנו „ארץ היהודים“.

אפרש את דברי.

הגרף טלסטאי מספר באחד ממאמריו, כי כאשר עלתה ברעתו ליסד במאסקווא חברה חדשה של גמילות חסדים, פנה בהצעתו אל העשירים, העשירות והנכבדים שבעיר. האדונים האלה מצאו את הצעתו נכונה, אבל הטילו ספק בדבר, אם תצא מכח אל הפועל, מתוסר האמצעים. והנכבד שבהם הסביר לו מעט הענין: כי העשירים הגדולים כבר קבלו בעד „צדקתיהם“ את כל אותות הכבוד הנחמדים בעד צדקות, בכדי לפעול מאומה, נחוץ יהיה להשתדל לפני הרשות שתתן אותות כבוד חדשים, מעין „אצילות“ וכדומה. בלא זה אי אפשר לעשות חיל, ובכך, סיים הנכבד, אם באמת תאבה, כי החברה תוסד ותעשה חיל, השתדל תחלה בדבר אותות הכבוד החדשים. . . ואם לא, לשוא כל עמלך.

ואם באומות העולם כך, אכן מה נענה אבתרן? ברור הדבר בעיני, כי לו אפשר היה לחובבי ציון להשתדל אצל מי שהיכלת בידו בדבר אותות הכבוד, „בגדי שרד“ או איזה „יעצות“, כי אז עשו חיל. כי גם אלה העומדים כעת מרחוק או אשר גם יתחשבו על שונאי ציון, בהריתם ריח אות הכבוד, אפילו ממדרגה היותר גמוכה, מיד יהפכו לחובבים נלהבים, ובמשך שנה אחת יאספו חובבי ציון כפלי כפלים כמה שאספו עד עתה במשך עשר שנים. רק דא עקא, כי הדבר מוטל בספק אם תועיל להם „לחוצ“ ההשתדלות ההיא. . . ואותות הכבוד שיתנו הם בעצמם, כגון „חבר נכבד“ וכדומה — מה הם האותות האלה בעיני עשירינו? מה שאין כן, לו קמה נחיתה „מדינת היהודים“.

אדמה, חביבי, כי אחרי כל אלה תבין היטב לרעוי. מניח אני להר"ר הירצל את כל חקנותיו וסדריו שעשה במדינתו, עם שעות העבודה והמנוחה, יותר הצעצועים היפים, ורק אחת אבקש ממנו: תריסר אותות הכבוד למדרגותיהם.

והעיקר הזה, במדומה לי, חסר בספרו לגמרי, ואולי זו היא אחת הסבות שנשכח במחרת. לנו נחוצה מדינת היהודים, לא מרן ועד באר שבעי, לא ארץ ישראל בכל תיקפה, די מאות פרסא על די מאות פרסא, כי אם, לעת עתה, ככרת ארץ קטנה כזנב הלפאה, מעין „טונקר“, אשר שם „מדינה“ יהיה נקרא עליה, בכדי שתהיה לנו האפשרות לתת אותות כבוד, והיה כאשר יעלה בידנו לתשיג את זאת, אקוה, כי לא יכבד ממנו הדבר בימים הבאים לתגיע לשלמות יותר גדולה. לא בחרב ובדם הלילה, כי אם בכסף, כי את כל אלה יקנו עשירי עמנו, וכמו שנראה עתה בני ישראל עומדים על המוקד ומעלים המחור על שלושי ששיו ומפמיר, כן, אם נזכה, נראה אז את המשא ומתן הזה כמרה יותר מרובה, בעד „אצילות“, „נסיכות“, שררה וכדומה.

לדעתי אנכי, על הנאספים יהיה לעיין ולהתבונן בדבר, כי זה עיקר גדול, תפשת מרובה לא תפשה, תפשת מועט תפשת, אם יבקשו מדינה שלמה, כמו שעלתה בדעתם, אפונה אם יתנו להם, לא כן אם יבקשו מעט: ככרת ארץ שהכלכל תריסר אותות כבוד, את המעט הזה אולי יתנו לנו, מפני רחמנות, ואם לא — במחיר, ואף אם ירבו במחירה, וכמה שיבקשו, וכמה שנשלם בעדה — נקנה מציאה כשרה, כי לא חסולה בכל מחיר, הגע בעצמך! אם עתה העשירים נותנים וחוזרים ונותנים לכל מה שידרשו מהם, בתקותם פן ואולי יחונגום „באות“ או „כבוכב“, — ומה גם אז, אשר שחרם יהיה ודאי, והגביר אשר ינדב עתה עשרות אלפים לבתי הספר שאין מקבלים

¹ לפי תדויעות האחרונות חזר בו הר"ר הילדסהיימר ולא ישתתף באספה זו, (תערת העורך).

בהם יהודים בשביל התקוה החלושה להשיג "ועצות המדינה" הלא טוב טוב לו אז לתת את הסכום הזה בשביל להשיג הנסיכות "דעין גדי" . . . ומגן-דוד "עם כוכבים" גם כן יש לו ערך, ועוד כאלה וכאלה. בקיצור, ברור הדבר בעיני, כי "האצילות הירושלמית" אשר עתה היא למשל ולשנינה, ביחוד בין בני עמנו, תקנה בכסף ובמחיר, עת תהיה אצילות יותר האצילות. וכל עשור ובעל בעמיו יתאמץ להיות "אציל ירושלמי", כמחזה שנחזה עתה בארץ יון.

הן היונים הנם, כידוע, עם של חנונים, עם של סוחרים ומוכרים, עם אשר פרושתו יקרה לו מחייו עם הרהוק בכלל מענינים רוחנים; — וככל זאת מצינו אצלם לאומיות במדה מרובה כזו, אשר לא פללנו מראש. הסוחר היוני הוא אולי יותר "סוחר" מן העברי, רהוק הוא בכלל מעולם האצילות, והמטבע הוא באמת שורש נשמתו; ובכל זאת הלא ראינו בעינינו, כי לא חסו על כספם, ומאות ואלפים ורבבות וגם מיליונים עפו מכל עברים, לתועלת ארץ מולדתם. אין אנכי מאלה האומרים, כי הלאומיות בלבד עשתה להם את כל החיל הזה. היונים העשירים, כמו כל העשירים, אינם מסוגלים ללאומיות מוזקקה כזו. אבל יש לאומיות שמתן שכרה בצדה. העשיר היוני יודע, כי סוף סוף כל נדבותיו בספר נכתבות, ויש שכר לפעולתו ולחסדיו, בתור אות הכבוד או שררות וכדומה. כי גדולה "ממשלת האדמה", רק מעט אדמה, ככרת ארץ מלחה, ישנה להיונים — ומה רב ומה גדול כחה ופעולתה על עמתי! . . . תנו לנו רק מעט אדמה, ותראו איך תצוץ ותפרח ותגדל לאומיותנו! . . .

הכל תלוי "במדינת היהודים"!

בכלל אמנם מוצא אנכי מגרעות הרבה בסדרי המדינה הזאת, והנני שמוח מאד על המקרה הבא לידי להעיר על איזו מן המגרעות האלה לפני האספה העתידה.

הלא יפלא בעינינו, כי לא הזכיר ד"ר הירצל בספר התקנות אף דבר וחצי דבר על אדות . . . "המוסר"! הגע בעצמך, הכיבי הקורא! במדינת היהודים הלא בודאי יאבו להתישב גם היהודים מוסלאבאדקא ומקאוונא בעצמה, והמה הלא יאבו להחזיק את פרושיהם ובעלי מוסר, ועליו לדעת מראש, אם התירה "מדינת היהודים" את הדבר, ואיך להתנהג עם האנשים האלה . . .

האמת אנכי לך, הכיבי, כי לו שאלו את פי, ולמדתי סנורוא על בעלי המוסר וצדדתי בזכותם, כי צר לי מאוד לראות איך מסיתים את ההמון בהאנשים האלה. צר לי משיני טעמים, ראשונה מפני שנראה בזה מעין "אינקוויזיציא רוחנית", ירושת אבות, מאבותינו הטובים, שחשמו את הדרך בפני בנייהם ואסרו עליהם למוד חכמות יון וקריאת ספרים חצונים. ואם לפני שלשים שנה הסתתרו בחורי ישראל בחורים ובסדקים, במקום אין רואה, בכדי לקרוא "ספרי השכלה", הנה עתה — יסתתרו בחורי ישראל, בכדי לקרוא ספרי מוסר, לפני הוציאו לעו על פלוגי ואלמוני כי ספרי השכלה נושרים מחיקם, ועתה ויציא לעו על פלוגי ואלמוני כי . . . ספרי מוסר נושרים מחיקם! כנראה, אין אנו יכולים להתקיים בלא "אינקוויזיציא רוחנית", ואם אי אפשר לגזור גזירות על ספרים חצונים וספרי מינות, הנה נגזור גזירות כאלה על ספרי מוסר . . . אבותינו הטובים אסרו את הקריאה ב"אהבת ציון" ו"אשמת שומרון", ואנחנו נאסור את הקריאה ב"סוד ושוש העבודה" ו"ראשית חכמה" . . . ואין בין זה וזה ולא כלום. האינקוויזיציא הרוחנית מבצבצת מתוך שני האסורים האלה.

וזאת שנית — למה אכחד? — הענין כשהוא לעצמו יקר וחביב לי. כל עם ועם יש לו "בעלי מוסר", אנשים האומרים, כי לא התלמוד הוא העיקר אלא המעשה, כי כל שחכמתו קודמת ליראתו הרי הוא כאלו ששנמו מרובים ושרשיו מועטים, שהרוח באה, לפעמים גם רוח מצויה, ועוקרתו והופכתו על פניו. ואנחנו בעינינו הלא ראינו את אמתת הפתגם הזה, כמה אילנות שענפיהם היו מרובים נתקרו ונתפסו על פניהם, ואינם, וגם לא נכר מקומם איו . . . ואם נמצאו בעמנו אנשים האומרים להרבות את השרשים של האילנות ההם, על ידי למודי מוסר ומדות, נצעק ונריע עליהם כל היום, באלו מבקשים להחריב את העולם. ומה עשו האנשים האלה? למדו מוסר שתי שעות יתרות ביום. ומה בכך? — ובכל זאת תוקעים ומריעים, וכל כך הרבו שאון, עד כי הרבנים, תופשי התורה וראשי הישיבות בכל אתר ואתר, ימצאו נחוץ להודיע גלוי בקהל, כי האברכים בשיבותיהם לא ולמדו הלילה מוסר. והרב הגאון דרווינסק מעיד עדות נאמנה, כמעט כאלה ובשבעה (חמליץ נ"י 90), כי שקר הדבר, אשר הוציאו לעו על האברכים הלומדים בבית מדרשו, כי שוקדים הם על ספרי מוסר. חס וחלילה! רק בערב, בשעה שאינה לא יום ולא לילה, מתכוננים, בלאחר יד ודרך אגב, לערך חצי שעה, גם בספרי מוסר . . .

המודעה הזאת של הרב הגאון דרווינסקי, "מענינת" מאוד. מי מלל לאבותינו הסובים, אשר בקושי ובדוחק גדול התירו ללמוד חכמות יוניות בשעה שאינה לא יום ולא לילה, כי יבואו ימים, ובקושי ובדוחק גדול יתירו ללמוד ספרי מוסר בשעה שאינה לא יום ולא לילה! וזו יגיד לנו עתה, מה יאסרו ומה יתירו בנינו אחרינו, אחרי שלשים שנה? . . . כי אם נגזרה גזרה על "ספרי מוסר" — אין עוד שום ספר שנהיה כמותם בהיתרו לעולם . . .

ואם עוד נוכל להבין "גזרת המוסר": — הן אנחנו כלנו לא נאהב לשמוע מוסר! — אבל מדות? — מריה דאברהם! ילמדו וילמדו אחינו מדות! כלנו, מהרב עד הסנדלר, מהסופר עד הקורא, מהעשיר עד העני, מהפקח עד הטפש, מגדול ועד קטן — נזקקים אנו ללמודים האלה. וכלום חסר לעמנו רק "מעט מדות" . . . אין רע אם נדע מעט פחות לפלפל, לעקור הרים, ולמחגס זו בזו בסברא, עד כי כל תורתנו וחכמתנו יתהפכו לאבק פורח . . . אבל רע מאד, כי שבתנו ללמוד "מדות", והרבנים בישראל וראשי הישיבות וידיעי גלוי לכל העם, כי שקר הדבר שהוציאו לנו על תלמידיהם, כי שוקדים על למודי מוסר ומדות; תלילה! אנשים רעים וחמסים הוציאו את הלענו הזה. רק בין השמשות לערך חצי שעה ביום, יעיינו כספרים ההם. אף לא רגע אחד יותר . . . וסופרנו עוד יתאוננו, כי דבריהם אינם נשמעים והרבנים לא ישימו לב להם! . . .

נפלא הדבר בעיניו כי הרב בעל ה"ארבע קשיות" ב"הצפירה" (נו' 80—81) לא שאל בין יתר קשיותיו גם את הקושיא החמורה הזאת: מה נשתנו הרבנים עתה, בימינו, מהרבנים שהיו לפנינו, בימי אבותינו, שכל אלה הרבנים לא שמו לב כלל לכל מה שאמרו ודברו המשכילים, ועתה יעשו אוננים כספרם ולכל הגה היוצא מפייהם יעניעו בראשם ויאמרו: סלח נא? — והקושיא הזאת היתה יותר חמורה ויותר "מתוכנה" מכל קשיותיו של המקשן הזה, — ביחוד מהקושיא הנפלאה שהקשה לתומנו לאמר: "אתם המשכילים דורשים תקונים בבתי "תלמוד תורה" ובחנך הבנים, ומחברים על זה ספרי חנך ופדגוגיא שונים. איך גם נוכל להעלות על הדעת, כי הסדר בתלמוד תורה והחנך העומד בישראל זה אלפי שנה וכל הגדולים שהיו בישראל נתגדלו על פי סדר זה, כי לא נכון הוא?" — ובאמת איך יעלה על הדעת, כי "הסדר בת" והחנך העומד בישראל זה אלפי שנה" לא נכון הוא?

בכלל לא אקנא בהרבנים. או להם מיוצרים או להם מיוצרים, או להם מקשיגוריא של המשכילים, או להם עוד יותר מנסיגוריא של מקשנים כאלה. ושבת אנכי את הרבנים מדור העבר אשר לא פחדו מקשיגוריא ולא בקשו מסיגוריא, וידעו את ערכם וערך תורתם, וכסלע בלב ים עמדו על מקומם, או הלכו בדרכם, מבלי פנות ומין ושמאל, יען האמינו אמונת אמן כי דרכם נכון והוא הדרך האחד והמיוחד המוביל אל האושר . . . לא כן עתה. הרבנים יתנועעו לכל צד וצד, לרוח היום, כאלו בעצמם אינם מאמינים עוד. ועל כל קטרוג וקטרוג של המשכילים מתאמצים למצוא תשובה ומבקשים מסיגוריא מכל הבא בידם . . .

רק במקום אחד עוד נראה את קשיות ערפם של רבנינו, ודוק במקום שלא נצרך כלל, במקום שטוב היה להם והנאה לכל העם, לו נטו מעט מן המסלה שעמדו עליה: לגבי "חבת ציון" הנם קשי-עורף מאוד. כמה שנדבר אליהם השכם והערב, כסתר לבבם — אדבר בלשון נקיה — אינם חובבי ציון. פה אינם חפצים לצאת ידי כל הדעות ולתתערב עם הבריות, ומראש אדע, כי לא יקחו חלק באספת חוי"צ שבח"ל. ועל זה צר לי מאוד. כי שאלת המוסר והמדות מה תהא עליה? ה' יודע איך תפתר שם בלי רבנים! . . .

וה' יודע איך תפתר גם שאלת הלשון. הן אמנם, הד"ר הירצל פסק במתדורא הראשונה מספרו, כי כל יהודי ויהודי ידבר בלשון הארץ שיצא משם. והיה כי יתאספו מנין יהודים מעשר ארצות, — וידברו עשר לשונות ויבינו איש את אחיו כמו שיבינו המשכילים את הרבנים והרבנים את המשכילים, או כמו שיבין הפרופסור חולסון את מתנגדיו ומתנגדיו אותו ותקחה את כולם. . . ככה הורה דעה הד"ר הירצול בהוצאה ראשונה, אבל אחרי כן חזר מדעהו, ובהוצאה השנייה גמור אומר, כי לשון עברית תהיה שוררת במדינת היהודים. אך עדיין לא הוכר הדבר, באיזה עברית הכתוב מדבר: אם בעברית הישנה או החדשה, היינו אם לדבר גבוהה בסגנונו של ישעיהו וחבקוק או בסגנון הפשוט והצח של "אין קוצין בן קוצין" . . . ואל יהיה, חביבו, הדבר הזה קל בעיניך. כי המחלוקת בדבר הלשון עומדת כעת ברומנו של עולמנו, כמעט במדרגה אחת עם המחלוקת בדבר בעלי המוסר, וכמו שראינו רבנינו מתכחשים למוסרם ונשבעים שאין להם חלק ונחלה במוסר ובמדות, כן נראה גם סופרים המתכחשים לספרותם וכל היום יעצקו כי אין להם חלק ונחלה בעברית

החדשה. ומי יודע אחרית הריב הזה; כי כבר נתחממו הלכבות והתחזקה רתיחת הדם, ושני הצדדים נכונים להטביע איש את אחיו בטפת דיו... וישנם כאלה, האומרים כי אין להם הלך ונחלה גם בארץ ישראל אם ידברו שמה „העברית החדשה“. ולנגדם ישנם אחרים, אשר כל ארץ ישראל אינה שקולה בעיניהם כנגד מבטא אחד חדש. לא הלשון ותחית האומה אצלם העיקר, כי אם ההמצאות החדשות. לך והגד נא למחדש כזה, כי במדינת היהודים לא ידברו עברית חדשה — ולא יאבה ולא ישמע לך . . .

כשאני לעצמי, כמו שיש לי נטיה לבעלי המוסר, כן יש לי נטיה גם להמחדשים. כי „אין קוצץ“ סוף סוף יותר עברית מצרפתית נבחרה של וויקטור הוגה. כל מה שנכתב בשפת עבר — עברית היא. וגם לפניו היו „מחדשים“ בישראל ולא היה פוצה פה נגדם. ואביא לכם בזה איוה דוגמאות. לפניו בישראל, בימי הנביאים, ידעו רק „כסף“. . . אחרי כן, הרחיבו את הלשון והרשו לעצמם לקבל — „מעות“. ברבות הימים כללו את כל אלה בשם: „מטבע“. . . לסוף עשו חדשה ואמרו: „ממון“! „ממון“ היא הברה גסה, אבל הזקה וטובה. ממון כולל כסף ומעות ומטבע ביחד. והנני נכון ובטוח, כי הראשון שהביא את „הממון“ בספרותנו היה חביב ומקובל ומרועה לכל העם ואיש לא כחה בו על החדשות שהרשה לעצמו. יודעים אנחנו היטב כי המלה הזאת אינה עברית. אבל היא נתקבלה באומה וכמעט שנתקדשה ברבות הימים, ואפילו הפוריסטים היותר אדוקים עתה יודעים מה הוא „ממון“.

גם זאת, לפניו אמרו פשוט „כסיל“. כאשר נתרחב המושג הזה, הוסיפו עוד גם „בער“. אחרי כן — „פתי“. וברבות הימים, כאשר המושג הזה נתרחב ונתרחב, המציאו את המלה „שוטה“. „שוטה“ ככלל הוא מושג יותר רחב מכסיל ובער ופתי. ובראותם כי השמותים מתרבים, וגם השם הזה אינו מספיק עוד, בקשו ומציאו את הכנוי החדש „טפש“. ואנחנו כולנו הלא נדע, כי הכנוי הזה באמת נפלא מאוד. „טפש“ כולל כסיל ובער ופתי ושוטה ביחד. וכמדומה לי, שאין שפה בעולם אשר לה כנוי נכון למושג הזה כמונו. ואם יחסרו לנו שמות הרבה למושגים חדשים בחכמות ומלאכות ולמודים — הנה יש לנו תחת כל אלה מלה מצוינת כזו, אשר בה ישראל יתפאר. — לא זאת אמנם מטרת דברי. חפצתי רק להראות ולהוכיח, כי המחדשים יש להם על מה שיסמכו ונראים דבריהם.

וכדאי להאספה שתקבע מסמורות בענין הזה ותגזור אומר וכן יקום. אפשר אמנם שרוב בעלי האספה לא ידעו כעצמם לא את העברית הישנה ולא את החדשה. אבל הלא כמה פעמים ראינו, כי אלה שאין להם כל ידיעה בשפת עבר יחרצו משפט עליה, ולמה תגרע האספה הזאת? עוד לי עצות והצעות שונות, אך עוד חזון למועד.

רבי־קרוב.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתי עת]

ילקוט קטן.

י.מ.

מראשית התפתחות ההשכלה האנושית ועד היום לא חדלה המלחמה מצד החכמים וסופרים שונים נגד אמונות תפלות וחקים ומנהגים זרים, שנוחל כל דור מן הקודמים לו; אבל מעולם לא היו ימים רעים ל„נחלת-אבות“ אע״פ שבהשקפה ראשונה נראה, להפך, כאלו נתמעטו עתה המתנפלים עליה בקול רעש גדול ולא ישלחו בה עוד חצים שנונים כמדה מרובה כמלפנים. המלחמה לא חדלה, אלא שכלי-זינה נשתנו.

לפנים היו החכמים והסופרים משתמשים לכולחמתם זו בכלי-זין הגיוניים: היו משתדלים להראות, כי אמונה פלוגית אינה יכולה לעמוד בפני משפטי ההגיון ומופתי המדע, כי מנהג או חוק פלוני מתנגד למושגי המוסר או גורם הפסד מאיזה צד לחיי הפרט או הכלל; ואת הראיות האלה היו מלבישים צורה ספרותית נאה, מפרשים ומשעממים אותן חיטב כסגנון קל ומובן לכל, מתבלים אותן בדברי הודים ובמליצות מרעישות את הלב; — ובכל זאת, לא עמד להם כל עמלם אלא לפעול על לבות יחידים, זעיר שם זעיר שם, בעוד שרוב העם, וגם רוב המשיכלים, נשארו נאמנים להרעות וארחות-החיים שנחלו מאבותיהם ולא השגיחו הרבה במענות ההגיון והמדע; אדרבא, יותר שהיו הטענות האלה פשוטות וברורות, יותר קמנה ומצומצמת היתה פעולתן על רוח ההמון; עד שנמצא מי שקבע על פי זה כלל גדול בדרך התפתחות ההשכלה: שהאמת היותר פשוטה וברורה היא גם היותר קשה להתקבל על לב רוב בני אדם, ובכל דור ודור אנו מוצאים על כן אותם המבקרים אנשי-המלחמה מתאוננים במוריות על קשי-ערפו של ההמון ועל האולת הקשורה בלבו, מבלי להתבונן עם זה על שורש „האולת“ הזאת ומבלי להרגיש, כי הם עצמם, בתכסיי מלחמתם, מוסיפים לה עוד כח לעצור בעד פעולתם, בהקימם לאויב להם רגש כבוד-אבות, השולט בלב האדם מימים קדומים מאד, ויש רגלים לדעת רבים מן החוקרים, כי בילדונו של המין האנושי נתן האדם גם כבוד-אלהים מאבותיו המתים. כל רעיון שנראה כמחלל כבוד האבות ומטיל צל על דמות-דיקנס המזוהרת בלב הבנים — מעורר איפוא בהכרח התנגדות עצומה מצד אותו רגש, החוסס את הדרך בפניו ואינו נותן לו להכנס ללבבות, וכשאדם בא ואומר: דבר זה שנחלנו מאבותינו הכל הוא, הרי הוא בעיני הכריות כאלו אמר: מפשים היו אבותינו שהגחילונו הכלים כאלה; וכל מה ששקרונו של הדבר או זרותו יותר פשוטה וגלויה, הרי כבוד האבות שהחזיקו בו מתחלל יותר על ידו, ועל כן תגדל יותר גם ההתנגדות מצד הרגש למחשבה הזאת: ש„הראשונים“ לא היו מוכשרים להכיר מעות או שמות גסה כזו. „איך לא עמדו הם על הדבר?“ — זו היא השאלה המתעוררת ראשונה בלב המון בני האדם — אם מדעתם או שלא מדעתם — כששומעים בקורת דעות ומנהגים המקובלים ומקודשים מרורות שעברו, ואם אינם מוצאים לזה תשובה אחרת זולתי כי חסרי-לב היו הראשונים, או כי נכלו רמאים הוליכו אותם שולל (כמו שהיו המבקרים לפנינו נוהגים לפרש מעשי העבר), הרי הם באים בהכרח לידי מסקנא הפוכה מזו: שהאבות בודאי הכל בחכמה דברו ועשו, ודבריהם ומעשיהם כמסמרות נטועים ליעולם, אלא שאנו אין אנו יכולים לירד לסוף דעתם, מפני ש„הראשונים כמלאכים“ בפנינו, או ש„אנו כחמורים“ בפניהם.

ואולם משנולדו בחכמת-הטבע מושגי „ההתפתחות“ וכבשו להם דרך אחיב גם לחכמת-הרוח, נשתנה מצב הרבר לגמרי. תחת מבקרים ומוכיחים, מחרפים ומהתלים, קמו עתה חוקרים,

שעשו את הרעות והמעשים האנושיים לכושא חקירתם ואינם מסתפקים עוד במשפט חרוץ על דעה זו שהיא שקר ועל מנהג זה שהוא הכל, אלא רואים הם כל מעשי האדם ומחשבותיו כחיוניות טבעיים שנולדו מסבות מכריחות, כפירותיו של הרוח האנושי שנתהוו ונתבשרו בו לאט לאט על פי חקים מוגבלים. מעין החקים השולטים בהיות פרי העץ וכל החי בארץ. וכשם שחוקר הטבע אין עסקו בהוצאת משפט על הנמצאים שהוא מטפל בהם, לאמר: זה טוב וזה רע, זה מתוק וזה מר, זה נאה וזה מאוס; אלא בלי כל הבדל בין צפור יפת-מראה לרמש מגואל, הוא חוקר את כלם בחבה יתרה ומשתדל להדור למסתרי חייהם ואופני היותם; — כך גם חוקר החיים הרוחניים של המין האנושי אין לפניו לא טוב ולא רע, לא חכמה ולא טפשות; כי הכל הוא בעיניו פרי רוח האדם, וכל החיוניות יחדו מושכים לבו להעמיק בהם בשביל להנינם: איך מתהיים דרכים כאלו, איזו הם התנאים הפנימיים והחיצוניים הדרושים לקיומם והתפתחותם, מפני מה ובאיזו דרכים הם הולכים ומשתנים מתקופה לתקופה, וכדומה לאלו השאלות. בדרך החקירה הזאת אין אם כן בין ראשונים ואחרונים ולא כלום. לא אלו הם כמלאכים ולא אלו כחמורים, אלא הכל בני אדם, שרוחם משועבדת לחקים נצחיים ועושה פרי בכל עת לפי מצבה ובהכנסם לתנאי החיים הסובבים אותה. והחוקר ההולך בדרך זו, כבואו לגתח ולפרש דעותיו ומעשיו של העבר, אינו פוסע ברגל גאווה על ראשי האבות, כי אם נושא ונתן ברוח שקטה וברחשי-כבוד גם בהענינים היותר זרים או רעים בעיניו היום, שהמבקרים ההגוינים רגילים לשפוך עליהם מכול של ליצנות והוללות, חרפות וגדופים. לפי שהוא יודע, כי לא מחיתנו טובים בעצם מאבותינו השקפותינו שונות משלהם, כי אם מפני שמצב רוחנו נשונה ותנאי חיינו אחרים הם; כי אין בעולם דבר זר ורע שלא תוכל רוח האדם לקלטו ולהצמיחו כשהיא נמצאת במצב ידוע, וכי על כן אין לך דור שהרבה מאמתיותו וקדשיו אינם עתידים להתהפך לשקרים והכלים בימי דור אחר, והשופטים היום לא יצאו אף הם זכאים מלפני משפטו של מחר. — ולפיכך, מעת שנתרבו ספרי-מחקר היסטוריים ממין הזה ונתפשטו בעולם, הועילו הם להקל מעל רוח האדם קושי-שעבודה לנחלת העבר הרבה יותר מכל הנוכחים הנמרצים של "האפיקורסים" מרוות הקורמים. כי כל איש משכיל היורד לעמקי העבר בדרך כזו, הרי הוא כאלו נחגלגלו בו נשאת כל דור ודור, צופה ומבין מהלך מחשבותיהם של האבות ומרגיש בצרכי רוחם; ועל כן אינו רואה עוד שום כחם בצורתם הרוחנית במה שדעותיהם ומנהגיהם אינם עולים ופה בכל הפרטים לפי מושגינו וצרכינו בהווה, וממילא אין רגש הכבוד ביחס אל "הראשונים" ומכריחהו להחזיק בפועל בכל מה שהחזיקו הם, אלא אומר בלבו: דור דור וצרכיו, דור דור ומאמתיותו; כבודם של הראשונים במקומו מונח, הם חשבו מחשבותיהם ועשו מעשיהם כראוי להם לפי מצבם בדורותם, ואף אנו כן לפי מצב רוחנו וחיינו עכשיו.

כך הוא הרבן עתה אצל אומות העולם, אבל בישראל עוד לא נראו עקבות השנוי הזה (כמו שבכלל אנו מן המאחרים לבוא בענינים כאלו, עד שעמדת השחר עולת אצלנו להשקפות "חדשות" בעת שבכל העולם כבר התחיל יומן לערוב), ועדיין אצלנו ההתנגדות הישנה בין כבוד-האבות ובקורת-נחלתם במקומה עומדת: בקורת הנחלה גוררת אהריה קלונם ופחיתותם של המנחילים, וכבודם של אלו דורש על כן בהכרח שמירת נחלתם בפועל בכל מלוואה. בעת האחרונה אמנם חדלו הקולות גם בקרבנו, וזה שנים רבות לא שמענו כמעט דברי ריבות על אדות האמונות והחקים השולטים באומה. אבל אין זה מפני שהבקרת הצעקנית הניחה מקומה להחקירה השוקטה, כי אם מפני שהרעה הלאומית נתפשטה וכבשה לה מיטב הכחות הספרותיים, ורבים מן המחזיקים בדעה זו, הממוסדת על רגש הכבוד והאהבה לרוח העם, רואים חובה לעצמם לאמר "קדוש" — ולו רק מן השפה ולחוץ — לכל מה שנתקדש בעם מירושת אבות, בהאמינם אף הם באותו המשפט המוטעה, שאי אפשר להתבונן בעינים שקורות על העבר ולראות מה שיש בו מן הזרות לפי מושגינו היום, מבלי להוציא עם זה גזר דין קשה על ערכם העצמי של האבות, ונמצא כבוד האומה מתחלל ורגש האהבה לרוחה מתרופף. . . ועל כן, בארצות המערב, ששם עוד רוב חכמינו רואים את היהדות כתורה דתית בלבד, לא חדלו עוד ביניהם המשתדלים בתקון חיי הדת וצדוק חקיה באמצעות אותה הבקרת ההגוינות, שאינה דנה אלא על ערך עניני-העבר לפי השקפות ודורנו, מבלי לחקור את עצמותם ודרך חייתם וגדולם ברוח הדורות שעברו.

ואחד מאלו החכמים הוא גם הרב בעל המאמר "נחפשה ונחקרה"¹.

¹ עיי למעלה ע' 314.

אין ספק אמנם כי בעיקרו של דבר הצדק אהו. כל אלו הסעיפים והסימונים משׁע אורח-חיים, שהראה עליהם, באמת זרים הם עתה לרוחנו מאד, ובודאי „אין איש בקרבנו אשר מעם מעם השכלה שיאמין בכל אלה“. אבל התולדה שהוא מוציא מזה, כי „צריכים אנו להגיד ולהכריז בפה מלא ובכל עת, שאין זו תורתנו“, — לא נכונה היא, כמו שלא נכונה גם תקות, כי הגדות והכרזות כאלו יספיקו „להסיר כל מכשול מלפני העורים“. ה„שלחן-ערוך“ איננו (כדבריו) „הספר אשר לקחנו לנו לעינים“, כי אם הספר אשר נעשה לנו לעינים שלא בטובתנו, על פי מהלך החיים ההיסטוריים, באשר הוא — בצורתו כמות שהיא, עם כל הסעיפים הזרים — היה הספר המתאים ביותר לרוח עמנו לפי מצבו וצרכיו באותם הדורות שקבלוהו עליהם ועל זרעם. ואם נכריז עליו „שאין זו תורתנו“, תהיה הכרזתנו מתנגדת אל האמת. כי אמנם זו היא תורתנו בצורה שקבלה בתכרת בסוף ימי הבינים, כמו שהתלמוד היא תורתנו בצורה שקבלה בסוף ימי הקדם, וכמו שהמקרא היא תורתנו בצורה שקבלה בחיות העם עוד חי חיים לאומיים בארצו: שלש אלה יחד אינן אלא שלש נקודות שונות בדרך התפתחותו של עצם אחד — של רוח האומה הישראלית — בהסכם למצבו וצרכיו בתקופות שונות.

הגלות והצרות לא השאירו לרוח עמנו בימי הבינים אלא מקור-חיים אחד — התורה. ומכיון שהתורה היתה הכל, לכן היה הכל תורה, ואדם בישראל לא היה נוקף אצבע קטנה עד שמוצא לזה סמוכים מן התורה. „הרינים“ היו לאבותינו אז כחקי-הטבע המושלים בעולם, שבני אדם צריכים לדעתם ולחיות בהם, אם חפצי-חיים הם, מבלי להתוכח עמהם ולהבדיל בין הגאה והמגונה שבהם. וכמו שאין חכמת הרפואה מתביישת לשאת ולתת בהלכות האצטומכא ודברים שבצנעא. כך לא היתה התורה אז יכולה להניח חוץ לגבולה שום פרי מפרטי החיים, ואפילו היותר מיוחדים. הגדה יפה יש בתלמוד, המציינת היטב מצב רוחם של אבותינו ואותו היחס אל התורה שהתחיל להתפתח כבר אז: דוד המלך נכנס לבית המרחץ ערום, ונצטער על שאין לו באותה שעה שום קשר עם התורה, עד שזכר את האות שבבשרו ונחה דעתו. היהודי בימים ההם הרגיש עצמותו ורוח-החיים שבו רק בהיותו מוקף אוירה של תורה; ואם יצא אף רגע מתוך האויר הזה, היה בעיניו כמו שנטרד פתאום לעולם שאינו שלו, וכל מרידות חיו בארצות נכר ומעמדו הנורא בעולם הזה נגלו לו אז בעצם תקפס והפילו עליו אימה חשכה, עד שחזר וברח לו לתוך תחומו, לשאוף אוירו החביב, וכל כך היתה נפש היהודי בדורות ההם „בולה תורה“ ולא סבלה חיים של חולין, עד שגם מעשה פשוט ומוכרת כרוחצת-הפה שחרית צריך היה ללבוש צורת „מנהג“ דתי ולמצוא לו „מעם“: „כדי לתפלת בנקיות הפה“.*

במצב כזה אין להתפלא, כי אותה ההשקפה שמכיא הרב בשם שדׁל — „כי המשינה והתלמוד אינם ספרים מתוקנים מתחלתם להיות כספרי חקים ונימוסים“ — עם כל אמתותה, לא יכלה להתקיים בלב העם. לא שיהיו של תלמידי-חכמים שנאמרו לשעתן ולא דעות שונות שאפשר לדון עליהן — היו דרושות אז לחייו, כי אם דוקא „חקים ונימוסים“ קבועים שאין להרהר אחריהם, אשר ימשלו ברוחו ביד תזקה ויתנו לכל עניני החיים, עד לפרטי פרטיהם, צורה דתית מוגבלת, ותצורך הזה הוא שהוליד בחכמה את ההשקפה החדשה על התלמוד — המקור היחיד שמתוכו אפשר היה לשאוב חקים ונימוסים כאלו — ועשהו כלו תורה חיה וקימה לעד, ותוא שהוליד אחרי כן גם את „היד החזקה“ (שם לואי מאוחר, הקולע אל עומק הענין) של הרמב״ם, כלומר, הצורה הדוגמטית של חקי הדת, כמו שהם יוצאים מן התלמוד ע״פ כללי-הוראה ודועים, חיצוניים, מבלי להבחין בין דין לדון לפי ערכם הפנימי ולהסיר מתוכם אלו „שהיו טובים רק במקום ובזמן שנאמרו“. כי ביורו כזה היה מתנגד להשקפה על התלמוד בתור ספרי של חקים ונימוסים לדורות, אשר רק עליה בלבד יכולה היתה הדוגמטיקה להבנות ולעמוד, ולפיה הלכה והתפתחה אח״כ, עד שהגיעה למדרגתה העליונה, לממשלה בלתי מוגבלת, בספרי ה„שלחן-ערוך“.

והנה הדבר גלוי אמנם, כי בזמננו אין הצורך הזה עוד מורגש הרבה, ואף אלו מבני עמנו החיים עוד ע״פ השׁע לכל פרטיו אינם עושים כן אלא מהכנתם לפני העבר, אך אלמלא היה השׁע נמצא כבר, בודאי לא היה דורנו בוראו. ובכל זאת, מי שחושב, כי עתה די להריע חרועה גדולה, בשביל שתפול התומה תחתיה, — אינו אלא טועה, בשכחו להביא בחשבון את חכח ההוא, של רגש כבוד אבות, העומד על החומה לשמרה ומתעורר לקול החרועה להגן עליה עוד ביתר

* עיי א״ח סי׳ ד׳ סעיף י״ז וכביאור הגר״א שם.

עו... רק בעת שולד ויתפתח בנו צורך חדש, להבנת נחלת האבות בדרך היותה הטבעית; בעת שיקום לנו רמב"ם חדש היסטורי, שיחזור ויסדר כל התורה כולה לא בסדר הגיוני מלאכותי, כי אם לפי סדר השתלשלותם של החקים במהלך התפתחותם במשך הדורות; ותחת מבקרים המכריזים על הש"ע שאין זו תורתנו, ויקומו לו מפרשים חדשים, אשר יתמצו לגלות מקור "סעיפיו" בנפש העם, להראות מפני מה ואך צמחו וגדלו מתוך מצב החיים והלך הרוח או באו מן החוץ והתאורחו בעם, בהיות השעה צריכה או מסוגלת לכך; — רק אז יתק הקשר בין הרגש ההוא ובין החיים המעשיים, ובכל היותנו או מחבבים ומכבדים רוח עמנו אולי יותר מעתה, בהרגישנו בכל עצבנו את המרגוקא הגדולה הנגלית גם בדברים היותר זרים שהשאירו לנו אבותינו לנחלה, — לא יכריחונו עם זה רגשותינו אלה לחשוב את נחלת־האבות בכל פרטיה כ"חקים ונמוסים" העומדים למעלה מן המקום והזמן...

אחד־העם.

התנצלות.

מר "אחד־העם", בדברו על ספרי "דור התפוכות" ("השלח" חוב' ט'), מצא בצדק מגרעת ברשימה הארוכה שעל גבי כל פרק ופרק, אשר לפעמים תכיל עינים שכנוף הספר נגעתו בהם רק דרך אגב. ולהסיר ממנו לזות שפתים, אחשוב לי להובה להודיע ברבים, כי הרשימה הזאת לא אני כתבתיה. ולא זו בלבד, אלא בהציעו תרעומתי על זה לפני המו"ל את ספרי, התנצל לפני גם הוא, כי מסר את הענין הזה בידי המגיה, וממנו יצא הדבר בתמונה הנוכחית; והוא (המו"ל) ואני נקיים.

ד"ר ש. ברנפלד.

מענה.

ראיתי במ"ע הירחי "השלח" I ע' 569 מאמר בקרת מאת הרב החכם הנודע ד"ר שמעון ברנפלד על ספרי "ילקוט שלמה" ושם הוא מתאונן ומתרעם על מאמרי "חבונה ואמונה" ומזכירני בחכמינו (פולן אינו שייך כלל לכאן) הרשב"ג הרמב"ם הרלב"ג ודומיהם, כאלו לא ידעתים או שכחתים, וראיתי גם הלום איך צודק שפינוה באמרו (חקר אלוה ח"ב למוד מ"ז באור): "רבי המחלוקות נולדות ממה שבני אדם אינם משכייעים את דעתם כראוי להבנתה, או מפרשים דעת אחרים שלא כראוי להבנתה". הנה כי כן, כיון שבא המבקר הנכבד לכלל כעס על מליצתי (שלא תערב להכו ולא תשעם לחך דורו) בא לכלל טעות בכונתי לחשוב, כי באמרו שהאמונה לא תשיג גבול התבונה, והתבונה לא תבא בשדה האמונה, רצוני לאמור, שאין חבונה כלל בכל דת, וזה דבר שאין לו שחר, כי הכל יודעים שבכל דת (Confession) נמצאים עיקרים מיוחדים מעט או הרבה על התבונה, כמו מציאות אלהים והשגחתו וכו'; אבל עיקרים כאלה, אמרתי, אינם שייכים עוד אל דת האמונה, מפני שהם יוצאים מגדר אמונה ונכנסים בגבול תבונה, כי לשון אמונה אינו נופל על דבר ברור בהגיון ודאי, אלא על דבר המוטל בספק, או גם הסותר לתבונה, ע"ד הפחגם הידוע: *Unvernünftig darum glaube ich es Credo quia absurdum est*. האומר: אני מאמין כי שתי פעמים שנים הם ארבעה, יהיה לשחוק, כי בדבר הברור לא שייך אמונה. כך האומר: אני מאמין כי יש אלהים יחיד ומיוחד, אף אנו נאמר לו: אין צורך לאמונתך בזה, כי הדבר מבורר בהגיון התבונה, אבל האומר: אני מאמין בתחית המתים לגופות, או נאמר לו: צדיק אתה ובאמונתך חיה ואל בינתך אל תשען. חכמינו הגי' אשר התפלספו בדת לא בקשו למצוא תבונה באמונה, כי אם התפלספו בדברים תבוניים נושאי פילוסופיא ורק על פי דרכם בימים ההם סמכו את הפילוסופיא שלהם על התורה⁽¹⁾ המיוסדת באמת על הב"ד כמ"ד כי היא חכמתכם ובינתכם גוי, ואינה תלויה על בלימה, על אמונה גרידא⁽²⁾. והדברים הצודדים בתורה שאינם מתאימים עם התבונה אין אנן אחראין להם.

(1) הרשב"ג בספרו הפילוסופי "מקור חיים" לא הזכיר כלל את כתיבי הקדש.

(2) כדבר הרמב"ם ז"ל במכתבו לאוהבו לעססינג: "דאס דאזיין אונד דיא אויטארישעט דעס העכטען געזעטצגעבערס מוס דורך דיא פערנופסט ערקאנגט ווערדען אונד היער פינדעט נאך דען גרונדעטצען דעס יודענטהומס אונד דען מייניגען קיינע אפפענעבארונג אונד קיין גלויבע שטאמט... דיא העכרעאישע שפראכע האט זאגאר קיין אייגענטליכעס ווארט פיר דאז וואס וויר רעליגיאן

זאת היתה הפילוסופיא של הרשב"ג, הראב"ע, הרלב"ג ורומיהם³, בחקירותיהם בתורתנו הבנויה על התכונה, כאמור, והם לא הזכירו בשום מקום מלה הדומה במובנה אל הכנוי Religions-philosophie שהיא המצאת האשכנזים ובראשם החוזה שלענג'ל. ולהם יאה השם הזה, כי הדוגמטיקא של דתם נבנתה מעיקרא בהכנס לחוכה הפילוסופיא האפלטונית החדשה, וזאת היא ממש פילוסופיא דתית, והם קראו גם לחכמת הקבלה ולכל מיני ח"ן אחרים בשם הזה, הנאה להם כאמת. באמור המבקר הנכבד שבכל פילוסופיא יש איזה קורטב של דת ואמונה, לא אדע מנין לו זה ואל מה ירום, ונהפוך הוא לדעת קארטעזיוס, כי הפילוסוף אינו מחויב להאמין בשום דבר⁴, אף לא במציאות עצמו ובשרו אם לא ישיב אל לבו לאמור: cogito, ergo sum. קאנט כפר בתכונה העיונית (ריינע פערנונפט) ויאמר לא היא, ותהי לו התכונה המעשית (פראקטישע פער-נונפט) לאמונה, וזוה הורה כי התכונה והאמונה הם שני דברים נבדלים. הוא הדבר אשר דברתי, כי כל דת מעורבת רבב או במעט מעיקרי תכונה ואמונה שאינם נוגעים זב"ז אפילו כמלא נימא. כי לעולמים לא תחבולל אמונה בתכונה, כי רב הגבול ביניהן. מלחמתן בעליה וירידה שהזכרתי הוא ענין ידוע וממוכסך בין מכפנים בין מבחזין בשלשלת ההיסטוריא מימות עולם ושנות דור ודור, ואין פה המקום להאריך בדבר.

ד"ר ש. רובין.

שירי תימן.

בנפש חפצה קראתי את השירים היקרים מתימן, שהביא לנו מר ילון ב"השלה" חוברת ח'. אך טצאתי לנחוק להעיר, כי נעלם מעיני ה' ילון, שהשיר המתחיל: "צבי חן החליף גילי בחילי" (צד ק"ח) הוא מאת ר' יהודה אלחריזי בעל התחכמוני. עיי בספר מלאכת השיר לנייבויער (צד מ"ח). גם ראיתי שחסר בכ"י תימן בית אחד באמצע, ועיי זה קשה להכין כונת השיר, והוא: "יריבוני עלי חשקי מריבום, להוכיף איד ויגון על יגוני, ונשבעתי לכל אשמע בקולם" וכו', ובמקום "אבל כי אסגרה נמתי בעיני", נאמר שם: "אבל כי אסגרה עיני ואזני".

השיר המתחיל: "לפלה הרמון אדמה רקתך" (שם צד קנ"ט) נדפס כבר בספר "שירים ומיורות" היקר במציאות (סי' ר"ח), וכן נדפס בסדר תפלות הקראים חלק רביעי (צד ק"ה), והשיר הזה הוא מאת ר' יהודה הלוי, כי נמצא בין שירי רי"ה בכ"י ברלין. עיי רשימת רמשי"ש לכ"י ברלין (צד קכ"ד סי' ל"ז). וחסר בכ"י תימן מן הכית הראשון המלות: "ונפשי עם נפשה באהבה נתחברו, צניה עיניו ללבי אסרו"; ובכית השני: "לעיני היונים" וכו', במקום הנאמר בכ"י תימן: "לויפה עם עונים" וכו' צ"ל: "לויפה, במעונים יבורך צורה". הכית האחרון: הוא "דברה שמעת" וכו', ולא הבית: "הבצלת שרון" וכו' כמו בכ"י תימן.

ככלל אגיד, שיש לחקור היטב גם בדבר יתר השירים הנמצאים בכ"י, שהוא מתימן, כי אפשר שיש שם עוד שירים שייכים באמת למשוררי ספרד הגדולים.

דוד כהנא.

נענענע. המשפט הזה ברר הרמבמ"ן בספרו ירושלים, ותחילתו החכם יש"ר במכתבו אל שד"ל, וקימוהו וקבלוהו כל חכמי ישראל, כמ"ש החכם רשב"ל בש"ע ח"ד "לא העמים עלינו האמונה . . . ולכן לא תמצאו בחורה אזהרה להאמין . . .". וכן החכם שטיינהיים בספרו הגדול מברר שלא צוה בתורתנו בשום מקום שנאמין דבר אשר אינו מבורר לנו ע"פ התכונה, ובכל מקום נדחקה האמונה מפני התכונה. ולמאמרו היחיד "בא חבקוק והעמידה על אחת וצדיק באמונתו ויחיה" יש ריח היצוני, ועכ"פ אינו לפי פשט הכתוב שם.

³ ואף הגאון רבינו האי במוסר השכל אמר: "כל גבר אשר אין בו תכונה הוא כבחה באמונה".

⁴ מהקדמה הזאת הוציא שפיווזה את משפטו החרוץ (בספרו על התורה סוף פרק י"ד) לאמר: "הבדל גדול יש בין האמונה ובין הפילוסופיא . . . כי תכלית הפילוסופיא היא האמת והצדק בדעות, ותכלית האמונה היא אהבת הטוב והשלום בחברה האנושית . . .".

אור הגנוז.

(גנזי הגניזה אשר היתה במצרים העתיקה.)

מאתי

דוד ב"ר יהודה קויפמאן.

לתת שמחה בלבכם, אתם המתמרים עוד בלשון ציון, ולהביא לכם בשורה באתי היום, כי נצנים חדשים אשר לא פללנו לראותם נראו על שדמות חכמת ישראל. שישו אתי משוש על השמועה כי באה, כי מחזה דורות עולמים, אשר, למרות כל מאמצי כח חוקרינו וכל עמל מבקרינו, הלכו בתהו ואבדו, תראינה עתה עינינו; דוד דור ומנהיגו, דוד דור וחכמו, דוד דור ודורשיו, אשר צללו כעופרת בעמקי הנשיה, וראו לפנינו, יציצו מעפר, עד אשר נקרא משתאים ומשתוממים לכל המון העומדים מקבריהם: מי ילד לנו את אלה ואלה מי גדל! אשרי הדור שכך נעשה בימיו, אשרי העינים שעליהן ננה האור הגנוז, ובמקום אשר היו מגששים כעורים זה מאות בשנים, זרחה להם השמש כבצהרים. כגן רטוב אשר ברכו ה' כן יראה לעינינו שדה קדמוניות ישורון: לא חדל עוד לתת כחו ולעשות פרי תנובה, וכל מדרך קף רגל בו יגלה לנו הדשות ונצורות; על שבלי תנובותיו לא נראו עוד אותות הירקון והשדפון, כאשר נביטם על שדמות חכמות העמים — להיות שכבר הרבו להרוש על גבן החורשים וגם כלו את כחם עד שחדלו מעשות פרי — וגם כי ישוטטו עוד רבים ויוסיפו עוד להרוש ולעדור ולזרוע על החלקה הטובה הנקראת חכמת ישראל, עוד תרבה הדעת ובא יבאו ברנה נושאי אלומותיה, כי נחלה בלי מצרים היא לנו וברכת עולמים צמונה בקרבה אשר לא תכלה ולא תמוש מפי זרע עם קדושים. כל המעמיק לחקור ברברי ימי עמנו ופעולותיו על שדה התורה והמדע ידע ויבין, כי לא הגענו עוד אל החצי ולא אל השליש במחקר תולדותיו ותהלוכות רוחו, ובאמת יום ליום יביע אומר וילמדנו למדי, כי עוד אין מקום בכל מקצוע חקירתנו אשר באנו בו אל קצה התכלית וכי אין לנו ליאש את לבנו ולאמר לריק יגענו ומי יציל לנו את הדורות החולפים ממחלעות הנשיה, כי ברוב הימים הבאים ימצאו פותרים לכל הדברים אשר סוגרו ונסתמו לעינינו, באין מליץ בינותינו ובין העבר. אין לך עלה בספר תולדותינו אשר לא נחזה בו בכל יום חדשות אשר לא שערנו אבותינו, ובעוד אוזה שנים תראינה עינינו מחזה חדש, כאלו המתים אשר אבד זכרם עמדו מקבריהם לספר לנו את כל הקורות אותם, והספרים הראשונים אשר מתוכם קראו אבותינו את תולדות עמנו יהיו צנומים ודקים, דלים וריקים, לעומת הבנינים רחבי האולמים ורבי התאים אשר בהם תתראה לעיני דוד אחרון גבעת תולדות עם עולם. עוד לא הרבו ולא דללו המקורות אשר מהם נשאב, עוד ימצאו למאות, ואולי לאלפים, ספרי קדמונינו אשר נשארו לנו לפלטה ככתביידיד בבתי עקר, ואשר לא עברו על פניהם כי אם כמעוף עין ולא העמיקו עוד לחקור ולבא עד

תכונתם. נלכה נא ונערכה דמות ימי הגאונים אשר נראו לעיני וקנינו עם תכניתם העומדת היום לנגדנו — ולא נכיר את המראה, כי על אחת שידעו המה מפרטי הדורות האלה, שמותייהם וספריהם, זמניהם ותולדותיהם גם יחד, נדעה אנחנו כפלי כפלים. ומה גם ספורי המאות האחרונות, אשר היו לפנייהם כדברי הספר החתום! ובכל זאת לא נהלל עוד את מעשה ידינו ולא נתפאר עוד על שהיו לפנינו, כי ידענו גם ידענו, כי גם עמלנו עורנו נשאר מעל אם נביט אל מרום קצנו וגובה משרתנו, כי גם ידיעתנו והקירתנו איננה חודרת ונוקבת עוד עד התהום וכי לא הגענו עוד כי אם אל חכמת הנתוח אשר תנתח את גוף תולדותינו לנתחים, אבל לא להכרת תועלת האברים אשר תרד עד סוף תכונת הכלים הפנימיים ותראה פשר כל הדברים כאשר יתקשרו ויתלכדו יחדיו. אבל עוד חוץ למועד ולא עלינו המלאכה לגמור. כי בורא צרכי הבריות וספוקיהן צפן עבודה וברכה לכל דור ודור, וכאשר עיניו פתוחות וצופיות על כל יצוריו. כן יחוס ויגן גם על חכמת חכמיו ויגלה להם בכל זמן נצורות מני קדם ויברא להם מטרות חדשות ועבודות אשר לא פללו מימיהם. אולי רבים כבר פחדו ופחדו ואמרו, כי כבר כלו כל הקצין ובכל דבר הגדול והיקר באמת כבר באנו אל הכליתנו וכי כל עמלנו בדור הזה, דור ננסים ונמרים ומעשה קוף בעלמא, יעלה בתהו, כי רק אחרי ההבל נלך, אחרי דברים קלי הערך וריקים באיכותם לעמת הענינים הנעלים והנשאים אשר אליהם נשאו את נפשם בני דורות החולפים, ואין פרי הקירתנו שוה ברוב העמל וחריצות ידים ואברן הכח והזמן; — כאלו לא הניחו לנו עוד אבותינו מקום להתגדר בו וכאלו כבר בא העת שלא ילכו ללקוט אלא הנמושות, חלושי כח ורפי ידים. להיות שנדע מפי דורשי רשומות את שמות הספרים אשר עודם בכתובים בכתי עקד הספרים בכל מקומות פוזריהם, יעשו טוב בנפשם ויאמינו, כי מה לנו לעשות עוד לחכמתנו ולא עשינו, עד שבאמת תנובות רוחם של קדמונינו נעשו שמות אשר נשא על שפתנו ולא נבין להם, ובוה תאבד חכמת חכמינו ובינת נבוינו הסתתרה. האם לא עלינו יאמרו בצדק: קמחא טחינא קטחין, אם נוסף לעמול בדברים שאינם ראויים לעמל כזה, ומה לנו לקוות עוד אחרי אשר תם כל חוץ וספרי דברי ימינו כבר ערוכים לפנינו, כתובים בחרט אמן, שלמים בלי מחסור דבר, נחתמים ונמרכים ונקראים בכל לשון. הכי יאמין מי שעיינו בראשו שיוציאו עוד ממעבה האדמה חדשות אשר לא פללו לראות וכי נוכח אנחנו למצוא מה שלא מצאו אלה אשר לבס היה רחב כפתחו של אולם? כבר ננה אור בהיר על כל האוצרות אשר כסו בחשך בכתי שכיות החמדה במינכן ובהמבורג, בפרמא וברומא רבתי, בפריו ובאונספורד, ועתה נבעו כבר גם כל מצפוני פטרסבורג ובני רשיף חדשים לא ינביתו עוד עוף, ומאין יבא לנו הגואל החדש אשר חלמתם, אחרי אשר נבדקו כבר כל החורים וכל הסדקים והביאו לנו גם מחדרי תימן ומקצות המערב אשר נשאר לפליטה עוד בארצות הרחוקות האלה? — אבל לשוא פחדו פחד! כי זה דרך כסל לתאר הנבול לחקירה ולאמר: עד מה תבא ולא תוסף. ובאמת אין לנו לחכות ולצפות עוד ולאמר: מחר יהיה האות הזה, כי אמנם זרוע די כבר נגלתה לעינינו וכבר קרא הקול באונינו: הרחיבו מקום אהל חכמתכם ותקעו יתדותיו הרחק והלאה, כי „גניזה“ אחת אשר הצילו באחת מכתירכנסיות הישנים במצרים תגלה לפנינו מה שלא יכלו להורות לנו כל בתי עקד ספרי התבל כלו, דומה למה שאמרו זיל: ראתה שפחה על הים מה שלא ראו הנביאים (מכילתא שמות טו ב.), וכאשר אמרו לפנינו: עד שלא שקעה שמשו של עלי ורחו שמשו של שמואל הרמתי, כן יאמרו המושלים בימים הבאים: עד שלא שקעה שמשו של אוכספורד ורחו שמשו של צרתה קאמברידגע.

אך רב לי לדבר בחדות ובמשלים, והגני עתה להשמיע לאונכם מה שראיתי בעיני רוחי וגם בעיני בשר את רב התועלת העתידה לצאת לחכמת ישראל ממקור חדש והנהו ישן נושן ומבארות נסתרים והמה היו גלויים לעיני כל, אבל לא חלו בהם ידים ואיש לא שער אוצרות כל המדה הספונים בקרבם, הלא המה בלוי הסחכות והקרעים המטולאים והמעופשים אשר חבקו אשפות וערמות עפר בגניזה אשר בפסטאט היא קאיירו הישנה בארץ מצרים. גדולים דברי חכמינו שצוו לגנוז כל כתבי הקודש אם בלו מיושן, למען לא ימחו שמות הקודש הנכתבים עליהם. וגם גלוי וידוע הכבוד והיקר אשר ילוו בהם עוד היום בארצות המזרח את כל הספרים והכתבים המעונים גניזה, לתת להם מדור והגנייה בארץ בכתבי החיים. ומקדם קדמתה לא היה בית הכנסת לישראל אשר לא היה בו תא מיוחד או תיבה בפני עצמה, לתת שמה את כל הנשחת והנקרע מספרי קודש אשר לא יקרא בו עוד. גדולה ספרותנו אף אחרי שנתנה בין השמות כי על כל שרידיה ועל כל שארית הנמצאה ממחמדיה נקרא: קודש לר' לא ישרף ולא יאובד בידיה, כי אם יכתב לחיים, למען יעמוד לדור דורים, ולתנמולי הטובה הזאת אשר עשינו עם ספרינו מני קדם זכינו עתה בגניזת פוסטאט העתיקה להציל סגולות ממלכתעות הנשיה ולהקיץ נרדמים אשר נשכחו כמת מלב זה מאות בשנים ולקרוז כמעל ספר פתוח קורות דורות עולמים אשר כבר אבד עליהם כלם. ואל נדמה בנפשנו, כי רק פסולת הומנים החולפים ואת אשר השליכו הלאה מפני תארו המשחת או תכנו הנלקה בחסר נמצא הגה. כי גם הישן השלם במתכונתו, אשר רק מפני החרש ההולך ומתרבה כל היום הוציאו — דגו לגניזה, ועל כן מלא החדר הזה שטרות וכתבים, דפתראות ואורות, שאלות ותשובות זכות וברות, נקיות וטובות רואי. ובפרט בתירדינין צברו שמה לאספה מה שלא יכלו לשמור עוד באמתחותיהם ותהי להם הגניזה לארכי ישנה הנקראת ארכיוו, ובית החמר והעפר היה לחומר תולדות הימים החולפים לבני דורות הבאים.

כבר במאה שעברה שיערו הנוסעים בארצות המזרח את רב הטוב הצפון בגניזות בתי הכנסיות, וכן נמצא בזכרונות ר' שמעון די געלדערן, דוד אמו של היינריך היינע, שהלך לו בשנת תקי"ג מאלכסנדריא של מצרים לבית-כנסת אליהו הנביא לחפש בגניזה, אבל לא הודיע לנו מאומה אם עמלו נשאר מעל או אם מצא מה שאותה נפשו¹. אבל הראש והראשונה שבכל גניזות ארצות קדם היתה תמיד גניזת בית הכנסת של עורא הסופר אשר בפסטאט, אשר שם שפכו את לבם נאונינו נזרי עמנו ובראשם הנשר הגדול רבנו משה בן מיימון וכנו ר' אברהם ברא כרעא דאבוה ויוצאי חלציו זרע המשרה והפרתמים הגנידים אשר בצלם היו יהודי מצרים. ועל גנו של בית הכנסת הישן הזה נבנה חדר מיוחד, ב' קומות איש וחצי גבהו ומוקף חומות מכל ארבעת עבריו ובתוך תקרתו אין כי אם חור גדול, ובמעלות סולם יעלו אליו אם ירצו לתת לתוכו הדברים המעונים גניזה. ומי יגיד לנו מתי התחילו לצבור בתא המיוחד הזה בלויי הסחכות וכתבים נושנים עד אשר נמלא החדר מקרקעיתו עד השפה שבראש תקרתו? ורק אם נשפוט על פי העדות היוצאת מתוך חבילות הגיירים והקלפים אשר הוציאו ממחבואם הזה, נוכח לדעת, כי זה יותר מאלף שנים גנוז שמה מה שגנוזו או הביאו שמה מה שיושנו מוכיח עליו, שכבר עברו חלפו עליו עשר מאות שנה או יותר. ואם נחקרה ונחפשה במה זכתה גניזת מצרים העתיקה שממנה תצא תורת דורות עולמים, נענה ונאמר, כי רק בעבור אורה של

¹) D. Kaufmann, Aus Heinrich Heine's Ahnensaal p. 128 n. 2.

אריץ מצרים הצח והוך, אשר נשמים לא יעכרוהו ויעממוהו, נעשה הנם הזה. כי כאשר לא יבשו באריץ הזאת ולא התעפשו ספוני טמוני חול ועודם מזהירים בעצם תומם אחרי אלפים שנה, כן נשארו גם הניירות והקלפים האלה על נג בית הכנסת של עורא כאשר יצאו מידי כותביהם או מניחיהם שמה. לשוא נסיתי במערות ירושלים, על ידי מאהבי, לחפש בנגיזות, כי שם חיש מהרה יתהפכו הכתבים, למרות משמר הבקבוקים הגדולים אשר יגנוו אותם שמה, לטיט ולאשפות, כי מי הגשמים ורטיבת כותלי המערות יתלכדו ויתגנבו אל תוך הכלים ויהפכו מה שבתוכם וישנו את מראהו ויאבדו אותו עד שנשחק ונשחק לעפר. ורק מפני אורה המשמר היתה אריץ מצרים לראש עפרות תבל, אשר מתוכו יביאו לקמצים קדמוניות וסגולות ימי קדם, עד שנעשה בית מועד לכל שכיות חמרת ימי עולם. ותחת שעד הנה הספיקו בספוני טמוני חול, עתה יעלו לעינינו מקבריהם ספוני טמוני קודש, אשר ישמיעונו חדשות ונצורות מדורות נשכחים ויצינו לנגד עינינו בעצם תקפם ובוהרם חיי זמנים שהלפו אשר לא שמענו את שמעם ולא פללנו לראות עדיהם ויצאים ממקום נאמן.

ונספ על מה שהפליא לעשות אורה של האריץ, עוד הרבה להושיע ולהציל הגנוים הגנויים האלה מידי חומסים ושודדים — המורא והפחד אשר נתנו בלב כל הקרב אל הנגיזה, באמרם כי כל הנוגע בה ימות וכי נחש כרוך על חור דלתה אשר ישוך כל החפץ לחתור בה, ורק על כן לא חלו בה ידים, כי אם עפרה ואפרה הולך ומתרבה בכל יום ויום עד שנעשו מחנק לנפש כל הבא אל תוכה. הראשון אשר בא אל קרבה ולא חס ולא חמל על עיניו ועל קוצר הרוח, שבא לו מהעבודה הקשה הזאת, היה ר' יעקב ספיר הלוי זצ"ל מתושבי ירושלים, אשר יספר לנו בספרו אבן ספיר ח"א בפרק ז', בנשואו את מדרבותיו על מצרים העתיקה ובית הכנסת של עורא, את כל אשר קרהו בהואילו לחפש בנגיזה אשר על גגו. כי הוא נכנס שמה ב"ח אייר ובר"ח סיון שנת תרכ"ד, על אפס ועל חמתם של נוטרייה, הגבאי והשמש שיושבים על פתחה, כי לא אבה לעצתם לחדול ולהניח מקום סכנה גדולה כזה ולחוס על חייו, כי בנפשו יקרב אליה. ואם כי לא קרהו כל אסון, אך גם פרי לא מצא בעמלו, ואחרי אשר חפש כמו ב' ימים חפש מחופש, לא הביא אתו כי אם איזה דפים מספרים ישנים וכתבי יד אשר לא מצא בהם תועלת. ואולי אך טוב לנו שעיני הנוסע הדגול מרבכה הזה, הבהירות והזמנות בכל עת, היו כהות בפעם הזאת (אולי מפני כי הדרך ירט לנגדו ולא היה לו פנאי להשתקע שם ולהעמיק ולחקור), כי לולא זאת אולי כבר החלה אז בימים ההם חמרת הכסף, אשר חתרה אחרי כן גם במחבוא הזה לנצלו ולפור אל כל ארבע פנות האריץ מה שהיה מכוסה בו ונאסף לאספה מני דורות עולמים. ואולי חרד ונלפת ונרתע לאחוריו ר' יעקב ספיר גם מהעפוש והעפר השזור והשולט בחדר הנגיזה, אשר תקיץ בהם הנפש היפה, כי עד אני בדבר, שהחבילות המעטות, אשר באו לאחוזתי ולצל קורתי מגניות פסטאט, הספיקו למלא אבק חצר בית גדול בעל ג' עליות מרווחות כמעט עד רום שפת גגו ולהקדיר האויר כאלו נמלא החצר עשן, ולולא נברה בי תשוקתי להציל הנשכחות ממלתעות הנשיה ולטהר ולוקק אוצרות החושך מחלאתם ולהשיבם לאיתנם ולעצם והרם הראשון, כי אז הפריעני גם אותי העפר המשחית והמקדיר ממלאכתי והיה דוחה אותי מלבצע את מגמתי. אבל העלטה הלזטה על פני ספוני טמוני עפר האלה בימים אשר חפש ר' יעקב ספיר בתוכם עוד שלטה עליהם אחריו כמו דור שלם, כי רק זה איזה שנים החלו עיני יושבי האריץ להפתח, וידיהם אשר עד הנה היו אסורות בכבלי הפחד והמורא לא נמנעו עוד מלהציל עדיים

מתוך עדים ואבן יקרה מתוך מרגמת צרורות. אבל האנשים אשר עזרו לנו לגלות אוצרות מני חשך עשו עוד את מעשיהם במחשך ורק לעתים רחוקות השכילו לרדת ולנקוב עד התהום בעמקי הנשיה האלה ולהוציא חבילות שרידי דורות עולמים אשר בערפל התולתם, ורק זעיר שם זעיר שם נתפזרו האוצרות ונתפשטו לערים רחוקות, ליחידים ולבתי עקד הספרים, על ידי המוכרים אשר בקאיירו ובירושלים. ואחד מן הראשונים אשר הביאו מהמטמונים האלה אל תוך אוצרם הטוב היה אחי הקיסר שבוינא הבירה, ערצהערצוג ריינר, ועודם צבורים בבית שכיות חמדתו, וכבר החלו לצאת לאור על ידי ידידי פרופ' ד"ר ד. ה. מיללר ועל ידי¹. ולהיות שהיו ניירות הגניזה כהפקר אשר אין לו בעלים, הנה כל הרוצה לטול בא ונטל, וכל הבאים לראות את נפלאות מצרים ועוברים על פני קאיירו רכשו להם מהשלל הזה, ומי יודע כמה אבד ובא לידיים בלתי הגנות וכמה שנים יעברו עוד עד שנודע את מקום מחבוא האבדות האלה הנחלאות והנפורות, וטובים היו השרידים המעטים אשר באו דרך ירושלים אל בית עקד ספרי אוקספורד מהמון החבילות אשר נשארו על קרקע הגניזה. כי כל היודע את תכונת המקום היה דואג תמיד פן תהינה עוד למאכלת אש על ידי המחפשים שמה בכהלה ובפחד, פן ימצאום במחתרת. מלבד השרידים אשר נצפנו בכית עקד ספרי אוקספורד ועודם מצפים להיות נכתבים לחיים ולהרשם ברשימה, כדרך דורשי הרשומות בימינו, עוד הגיע מספר לא מעט אל תוך ילקוטו של ר' אלחנן אדלר בלונדון בנו של רב מדינת האי, ר' נתן אדלר המנוח, ואל תוך ילקוטי אני, אשר מראש הכרתי, כי כל חבילה וחבילה, אשר תנצל מידי החוטמים והחומרים כסף תמורתן, תרבה ידיעתנו ותרחיב נחלת חכמתנו. ומד' היתה נסבה כי איזה חתיכות יפות באו לעיר קאמברידג' ע"י שתי אחיות נוצריות² אשר ידן רב להן בידיעת לשון סורסי, וע"י מציאה נפלאה, אשר כמעט לא האמינו לשמועתה, מציאת עלה אחד מיסוד העברי של חכמת בן סירא אשר לא פללנו לראותו עוד עד עולם. העיר ידידי הר"ר זלמן שעכטר את לב כל בני ארץ האי וכל אוהבי החכמה ודורשיה על אוצרות הגניזה המצפים לגאולה.

* *

חבה יתרה נודעת לנו בקיומה של הגניזה העתיקה אשר במצרים הישנה, כי כמעט לא היתה ארץ על פני התבל כלה אשר בה התאחדו כל התנאים לתת שם ושארית לכל המון הספרים אשר נודעו בזמנים החולפים וגם במדינות שונות, הן בדברי חיי הלאום הן בעניני הרוח והספרות, כארץ מצרים, אשר בה התלכדו, כבנקודת-השרפה, כל קוי האור אשר יצאו על שמי היהדות. שם, על מפתן שלשה חלקי העולם הנודעים אז, נקוו כמו אל מקוה מים אחד כל המים היוצאים מן הקודש, מרוח הלאום כלו בכל ארצות פונרוי. מה שהורו הגאונים בכבל היה שגור על פי יושבי ארץ מצרים וגם מה ששוררו מליצי ספרד לא היה מוזר להם, והמה רוח צמאונם לדברי אלהים חיים ממקור התורה אשר באפריקא הצפונית ומבארות אשר חצבו להם הצרפתים גם יחד. שמה ישבו כסאות למשפט להורות את העם, וכל עניני הצבור היו נחתכים על פי בתי דינים וראשי ישיבות גאון יעקב והגנדי בראשם, אשר הורם מתוך העם מטעם המלך או השלמון והממשלה. אהבה אחזה ורעות

¹ Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer V (1892). Papyrus Erzherzog Rainer: Führer durch die Ausstellung I.

² ע"י מאמרו של הר"ר שעכטר "The Lewis-Gibson Hebrew Collection": Jewish Quarterly Review IX, 115—121.

שלטו בין הגאונים אשר כהנו פאר במצרים ובין גאוני בבל וארץ ישראל, והמה כאו במסורת הברית גם עם מנהיגי הדור אשר בארצות אחרות, ואליהם הריצו אנגותיהם הקהלות גדולות אשר בארץ ממלכת יון, כמו קונסטנטינו רבתא והקהלות הגדולות אשר בארץ ישראל. ועל כן נמצאו בבית נכאתן של בתי הדינים האלה מכתבים ממכתבים שונים והמון אנרות מכל קצוי ארץ וים רחוקים, נוסף על השטרות והדפתראות אשר אוספו שם אספה מיום ליום, כי לא נפלו מן הסדרים הנראים בימינו כבתי המשפט וכל גור דין ומשפט חרוץ היוצא מפיחם היה גנוו בהעתקה שלמה לעמוד עליו לעת מצוא. והכילות הכתבים האלה, אשר הניחו מעת לעת אל תוך הננייה, הן הגה לפנינו כאספקלריא המאירה להראות לנו את חיי הלאום בומנים הקדומים האלה. ויותר שיגלו לנו השרידים האלה דברי ימי המדינה והעם היושבים בקרבה, עוד ירימו לעינינו המסך אשר היה פרוש עד עתה על חיי היהודים בארצות אחרות והלוט הלוט על כל הקורות אותם. ארץ מצרים היתה גם הנשר אשר עליו עברו כל אשר נכספו לשפוך נפשם אל חיק הורתם, ארץ מולדת עמנו, צבי לכל הארצות. שם נראה ר' אברהם בן עזרא, וגם קול המשורר אשר אין ערוך אליו בצוף דבשו ונועם מתקן בין משוררי עמנו, קול ר' יהודה הלוי נשמע במצרים, בטרם הלך לחבק ולנשק את עפר ארץ הקודש, וכל גדולי צרפת וארץ האי אשר עזבו את ארצם ואת מולדתם לינק ולשתות חיי נשמות מאוירה של גהלת אבותינו, כלם באו להם למצרים, כי הוא הברית התיכון המברכה מקצה אפריקא לקצה אסיה ולא עברו על המפתן בטרם באו אל המקדש פנימה. וגם הנוסעים בארצות לראות את אחיהם בכל מקומות מושבותיהם מימות ר' בנימין בן ר' יונה איש טודילה עד ר' יצחק עקריש, כלם באו לגור במצרים, אהלה של תורה מקדם קדמתה, אשר לא חדלו בני ישראל להיות מצוינים בתוכה גם בעתות אשר עברו בהן ג' לאוויז ככל יום ויום, להיות שנטו מדברי המצוה אשר נצטוינו שלא לשוב מצרימה. וכאשר זרחה שמש צדקה, תורה וחכמה על אחינו בני ארץ מצרים, בעוד שכסה החושך את שאר ארצות הגולה וערפל את כל קהלות פזוריה, כי שם מולדת רבנו סעדיה גאון, אשר לאורו ראו אור חדש בני הישיבות אשר בכבל, והוא עלה ברוב תקפו וגבורתו ובנוגה ברק חכמתו על כל הקודמים לפניו אשר ישבו על מדין בארץ בבל, — כן היה תמיד חוט של חסד משוך על האדמה אשר נעשו עליה האותות והמופתים. ומי יתאר על נכון את כבוד גדולת פעולתו של ר' משה איש האלהים, אשר עם כל הדר גאונו על כל שדמות התורה והמדעים עוד למד דעת את העם, ואם האירה הגולה כולה לנוגה זרחו, איך הבריק כל המורה והארץ אשר התהלך בתוכו בעוד בחיים חיותו! ואיככה נרמה ונעלה על לבנו, כי בין העם אשר ראו את אורו הגדול וסמל כל מדה טובה הכלולה בנפשו לא עמדו מעריצי שמו ההולכים ברכיו והעושים כמתכנתו, כאשר באמת היתה תורתו כמעין המתגבר וככרכה הבלתי פוסקת במשפחתו וביוצאי חלציו. הלא נראה בעליל, כי עוד גם בימי שקיעת שמשו של הנגידות היתה מצרים ראש לכל הארצות בשקידת-יושביה הנפלאה על שדה התלמוד, וככבי נשפה, הלא הם הרדכו ור' בצלאל אשכנזי אשר חכמתם רחבה מני ים, האירו עוד על כל יושבי תבל, עד אשר נלך עוד היום לאורם אשר ננה עלינו בספריהם. וגם על גבעות החכמות עלו בני ארץ מצרים עשר מעלות על אחיהם אשר בארצות הגולה ושמש הטוב היה מתנוסס בין אנשי המעלה במקצוע חכמת הרפואה ושאר המדעים. ועל כן מלאו בתי גנויהם כל טוב, כי הם הטו אונם לכל קול ענות נבורה אשר נשמע בכל ארצות פזורי הגולה, הן בתורה, הן בחכמות, הן בשיר ומליצה, והם הביאו אל ביתם כל

נחלה יקרה אשר באה אליהם מסופרי ארצם והמדינות אשר סביבותם, עד שנוכל לאמר עליהם. כי מי שלא ראה בתי עקד ספרי מצרים לא ראה אוצר ספרים מימיו. על כן הניחו לנו עוד בשירידי פליטת אוצרותיהם הכלוים והקרועים מיושן נחלה בלתי מצרים, ובכל מקום אשר נשלח את ידינו בתוכם נעלה פנינים ממצולת הנשיה.

* * *

עוד יפלא ממנו להעביר לפנינו את המון החדשות והנצורות ולסקור בסקירה אחת על שפעת המציאות הנפלאות אשר תחדשנה בימינו בקרוב את פני חכמת ישורון. כי בכל אגדת עלים מעלים שונים אשר מעפר הגניזה יצמחו, שם בשורות אשר לא שמענו את שמען בלתי היום, שמות גדולי דורם וחכמים אשר נוסו בחשך והמון חלקי ספרים אשר לא שערנום ולא פללנו לראותם עוד. כי כמעשה הביביון אשר יראו לעינינו בערים הגדולות, אשר יציירו לפנינו את מעמקי מי הים, בס רמש אין מספר, צורות חיתו ים מבהילות, ונפלאות מנפלאות שונות אשר תשתומם עליהן כל עין המכיש אל קרבן מבעד החלונות השקופים האטומים אשר יגדרו בערן; — כן מראה אגודות הניירות אשר ממעבה הגניזה יצאו. כי כל אחת ואחת היא בית מועד לכל חי, כי קטן וגדול שם הוא אשר יתנו עדיהם ויספרו המון בשורות חדשות מכל הנעשה תחת השמש בימיהם וימי עושיהם, ישעם והפצם וחיי רוחם של דורות עולמים, אשר יעמדו לפנינו וישמעו לאזנינו מה שהיה כלוא בתוך פיהם עידן ועידינם. עוד חוץ למועד, כי לא התלכנו עוד הדברים וכל אשר התערב והתלכד פה לפנינו במכוכה לא נחלק עוד למחלקותיו השונות לפי הדורות והמקומות אשר בהם יסודתו. חלקי ספרי קדשנו תניך והתרגומים, על קלף ועל נייר ועל עלי גמא הנקרא פאפירוס, מעורבים פה עם דפי המשנה והגמרא, השונים בגדלם ובתבניתם ובכתיבתם, עם שירידי תפלות ופיוטים, סדורים ומחזורים (אשר כמעט אין ערוך אליהם מפאת ישנם ויקרם, כי מחוה מאין כמוהו יגלה בהם לעינינו: תחנונים ותשכחות ושירים נשגבים ממשוררים אשר ברב הימים נשכחו כמת מלב), וספרי חכמות מחכמות שונות בלשון עבר וערב נצברו שמה יחדיו עם שברי מדרשים, שאבדו עד בלי השאיר להם שם, ומעשה ידי הגאונים והחכמים אשר בכבל ובאפריקא הצפונית ובאיטליא הדרומית, פירושיהם ופסקיהם והמון שאלות ותשובות לאין תכלית, כלם נקבצו באו להם אל התיבה. דברי תורה ודברי אגדה, פעולות סופרינו ודורשינו, חכמינו ומליצינו, פניני החכמות וסגולות הקבלה, פרחי השיר וצרכי החיים, אגרות אהבה ואהוה ותענוגות בני אדם עם דברי דין ומשפט ועניני ריבות בין איש לרעהו, מכתבי הנגידים והשופטים עם פסקים היוצאים מבתי דיניהם, אגרות שלומות לקהלות הגולה ומגלות ממגלות שונות המשמיעות לאזנינו וזכרונות דברי ימינו העומדים ברומנו של עולם, עם חשבונות ודברים של מה בכך אשר נערים יכתבוהו, — ואמת אמרתי: קטן וגדול שם הוא ויחד על עפר נחת. כמעט לא החלה עוד החקירה לעבוד את עבודתה הרבה והנכבדה אשר לפנינו, לקבץ כעמיר גרנה את כל התנובה הנשקפה לחכמת דברי ימינו וספרותנו על שדה המציאות הנפלאות האלה, וכל אשר ראה מהן אור הוא כטפה מן הים לעומת המון הדברים המכוסים והבלתי ידועים עוד, אשר יגלו אחת לאחת לעינינו. ובכל זאת תשיג יד המעט אשר נודע לנו עד כה מתכונת הסגולות היקרות האלה לעורר את תאותנו וחשקנו לבא עד תכליתו ולהצדיק את תהלתנו ובטחוננו, כי גדול יהיה כבוד בית חכמתנו כאשר נזכה לראות את אוצר כלי חמדה האלה, אשר עורם בכתובים, יוצא לאור כליל בהדרו.

* * *

כבר מלתי אמורה כי עיני כל אוהבי תורתנו ודורשי ספרי קדשנו פתוחות על הגניזה ואוצרותיה מעת הנלות נגלה רב הטוב הצפון בקרבה ע"י מציאת ר' זלמן שעכמרה, אשר מצא עלה נדף מיסודו העברי של בן סירא בין בלוי סחכות הגניזה אשר הגיעו לקאמברידג'ע. ואחריו בא ר' אברהם נייבויר והוסיף עליו למצוא עוד בין גני אוכספורד כמו ט' עלים אחרים מהיסוד הנאבד הזה עד שכמעט נמחר לקרוא היום בפרקים האחרונים של הספר היקר הזה בעצם תומם. ומעת אשר האיר לעינינו המטמון הזה¹⁾ אין לך שבוע שלא יצא בו לאור מאמר חדש בכל ארצות התבל על כבוד גדולת המציאה הנפלאה הזאת אשר כמעט לא האמינו לשמועתה. כי מי מלל לספרי קדשנו הגנוזים, אשר רק בהעסקותיהן הנכריות נספיקה מעת אשר אבד יסודם, כי עוד יצמחו מעפר וישמיעו לאזנינו מלין חדשות ומדברות נאוות מאוצרה של לשוננו הקדושה, אשר לא פללנו לשמוע עוד, וינלו לפנינו את מצב שפתנו בעת אשר אמרנו כי כבר מתה ונשכחה וכבר נפקד מקומה בין החיים.

ואם כי אולי היתרון למציאה הזאת על כל היריעות החדשות אשר נשאבה עוד בקרב הימים הבאים ממקור חדש הזה, אך איננה יחידה, ואפשר שהדברים אשר נלמד עוד מפי הכתבים האלה לא יפלו מהענין הזה אשר השתוממו עליו כל שומעיו, כי כאשר ירבו לחקור ולהעמיק עוד בשרירי ספרי קדשנו אשר נראו לפנינו פה, ימצאו עוד חדשות אשר לא שערון אבותינו, כי יש ביניהם ספרי תנ"ך בכתבי יד היותר עתיקים אשר בעולם, ובעיני המסורה הנקוד והגנינות נמצא בהם נצורות וצפונות מני קדם, אשר אין ערוך להן מפאת תועלתן ויקרן להבנת דברי ימי דקדוק לשוננו הקדושה ותולדות הכרת חוקיה ומשפטיה.

ולתת אמון וחוקה לדברי אביא רק איזה נרורים למשל מכל הנמצא עד עתה במקצוע־ההכמה הזה. גלוי וידוע מפי חז"ל שמושה של מרת נוטריקון, בחשבם כל תבה ותבה בספרי קדשנו מורכבת ממלין אשר נרמזו בה בראשיהן, ויתהפך אם כן כל הכתוב לפנינו לראשי תיבות, ויותר ממה שכתוב לפנינו נקרא כאן, ויתכן אפוא שיראה כל דבר ודבר שבמקרא כסימן לזכירת הדברים הנכללים והגרמזים בתוכו. בררשת חז"ל (שבת ק"ה ע"א), שבמלות אב המון (בראשית י"ז ה') נרמז: אב נתתיך לאומות בחור נתתיך באומות המון חביב נתתיך באומות מלך נתתיך לאומות ותיק נתתיך באומות נאמן נתתיך לאומות. או כמאמר ר' אחא בר יעקב (שם) על הקללות אשר קלל שמעי בן גרא את דוד המלך ע"פ המלה: נמרצת (מלכים א' ב' ח') שתגלה לנו ראשי תיבות: נוף מואבי רוצח צורר תועבה. והנה עתה נוכחנו לדעת כמה גדולים דברי חז"ל וכי הם לא ברו מלבם מהזות שוא ומרוחים, רק מה שראו עיניהם ומה שהיה שגור בומניהם אותו הגידו כמו פיהם. כי מן הגניזה אשר במצרים העתיקה יצאו גם איזה קרעים מכ"י ספרי קדשנו אשר בהם היו נכתבים ונעתיקים הפסוקים לא כצורתם אשר לפנינו, כי אם בקצור נמרץ ובראשי תיבות עד שתתהפך שורה למלה וחלקה גדולה למספר מלין מעמות²⁾. ומי יגלה עפר מעיניך, מחמד נפשי רעי ותפארתו, רבי שניאור זקש, אשר בעיניך עין הברדולח ראית וגם מראש הכרת מה שהיה סמוי מעין כל הרואים והחוקרים, כי באמת עוד נמצאים

¹⁾ A. E. Cowley and Ad. Neubauer, The original Hebrew of a portion of Ecclesiasticus (XXXIX, 15 to XLIX, 11). Oxford 1897.

²⁾ A. Neubauer, Jewish Quarterly Review [= JQR] VII, 361. M. Friedländer ib. 564.

גם היום במקראי קדש איזה דברים בודדים. אשר רק אז יראו לעינינו באור כהיר אם נכיר בהם סימנים וראשי תיבות, ובמקום אשר חידות מצאנו ודברים אשר אין להם שחר נמצא פתרונים אם נקרב אל המנעול במפתח הנאמן הזה.

וגם בדבר אחר, הנראה כקטן וגדול הוא בענין תולדות מנהגינו, תקוה נשקפה לנו מבעד פתח הגניזה. כמה דיו נשתפך וכמה קולמוסים נשתברו להתחקות על שרשי תקנת קריאת התורה פרשותיה וסדריה, איך נתחלקו באלה המקומות אשר נהגו בהם לסיים התורה במשך שלש שנים, ולא בשנה אחת כנהוג אצלנו. ואולי היו נעלמים מעינינו פרטי החלוקה הזאת לולא נשאר לנו שריד כמעט במצרים העתיקה אשר שם נהגה כנסת הירושלמיים (או השאמיין לפי שמם הערבי) שלא להשלים פרשותיהם עם צבור כנסת הבבליים. אשר אחזו במנהג כלל הגולה, כי אם לסיים התורה אחר ג' שנים, כאשר פה אחד יגידו לנו ר' בנימן מטודילה ור' אברהם בן הרמב"ם בספרו הנקרא בערבית כפאיה אלעאברין¹). זה האחרון הכביר לדבר קשות נגד חלופי המנהגים האלה וגם יספר לנו כי אביו עמד ויקנא וגם התאמץ להסיר המכשלה מדרך עמו. אבל הנניד אשר היה בימיו, והוא זוטא או (כאשר קרא את עצמו) שר שלום, התקצף והפריע את עצתו, אשר על כן הוסיפו בתי כנסיות האלה להחזיק במנהג אבותיהם. כנסת השאמיין נחרבה וברב ימים הבאים הכל נשכח, מנהגיה וחלופיה, כלליה עם פרטיה, ורק איזה עלים מספרי קדשיה אשר נשארו לפליטה הצילו לנו טרף ממלתעות הנשיה עד שנקרא כמעל ספר פתוח לוח ההפטרות אשר קבעו להם, וכבר החלה חקירת חוקרינו לגלות הנצורות אשר לא פללנו למצוא עוד בדבר חלוקת התורה לסדרים וקביעת ההפטרה אשר לכל סדר וסדר²).

לרגל המציאות היקרות האלה אשר נודעו לנו כבר היום, בעוד שלא נבעו עוד מצפוני האוצרות אשר לא החלו לנוע עוד בקציהם. צדקה וגם חוקה תוחלתנו שנוכה בקרוב בימינו לראות סגולות אין ערוך אליהן עולות מן העפר, וכאשר זכינו למצוא את יסוד חכמת בן סירא, כן נשכיל להוציא עוד אסירים ממסגר ולאמר לאשר נגנוו מני קדם — הגלו, ולאשר בחושך נטמנו — צאו!
(עוד יבוא).

¹ עיי' דברי ב"ג המנוח במכ"ע המגיד ח' כ"ג.

² Ad. Büchler, JQR. V, 420—68, VI, 1—73; E. N. Adler, ib. VIII, 528—9.

דורשי רשומות.

(השקפה על כותבי דברי הימים לעם ישראל).

מאת ד"ר שמעון ברנפלד.

(ג.)

אחרי אשר פרסם ר' מרדכי יוסט כרפוס את החלק האחרון מספרו קמה תנועה נמרצה בישראל, אשר לא היתה כמוה זה מאות שנה. מכל עבר ופנה התעוררו חכמי לב לחיות אבני חכמת ישראל מערמות-עפר. כמה שנים היו אלו האבנים היקרות משתפכות בראש הוצות, "בדומן על פני האדמה נחו באשפתות, אין דורש ואין מבקש להם" (ר' אברהם ניגר באוצר נחמד ב' עמוד 229). בזמן אשר כתב יוסט את ספרו היו רוב הענינים האלה נעלמים מעין כל חכמי ישראל. קורות היוזמים וגם מהות היוזמים בעצמם ידעו רק ידיעה שטחית מאד; מתקופת רב חסדאי בן יצחק אבן שפרוט ידעו רק ע"פ הרשמים המעטים שהשאיר ר' אברהם בן דאוד בספר הקבלה; ע"ד הנזורים נמעט שלא ידעו כלום, ועל רוב הטילו ספק באמתת המכתב הנודע; ע"ד ראשית התפתחות דקדוק הלשון העברית (תקופת ר' מנחם בן סרוק ור' דונש בן לבראש) ידעו רק מפי השמועה. לפני שנות הארבעים למאה הנוכחית לא ידע איש מנקוד האשורי — דבר חשוב מאד בספרותנו ומסיין אור על כמה מקרים חשובים בחיי האומה. מתולדות הקראים לא ידעו זולת היריעות המעטות שנשארו ברשמים הכרונולוגיים. גם התפתחות הספרות התלמודית בימי הבינים — אשר זה היה עיקר למוד הדרות הקודמים — ידעו רק כמה שנוגע לפלפול, אבל לא תכנה ההסמורי. כללו של דבר: ענינים רבים וחשובים במאד בכל מקצועות היהדות נתנלו רק אחרי שכלה ר"מ יוסט את מלאכתו.

עודנו עומד באמצע מעעלו הכביר הוציא ריט"ל צונין את חבורו "תולדות רש"י", ב"מ"ע לחכמת ישראל" אשר נדפס בשנת 1823. החבור הזה היה ראשית הבקרת המדעית בישראל ואין קין להשעעתי אשר השפיע לברכה על התפתחות ידיעת היהדות בשנות המאה הנוכחית. החבור הזה, כספרו של יוסט, השפיע הרבה על החכם שי"ר, אשר אמנם עוד מימי נעוריו חבב את המקצוע הזה של ספרותנו, מקצוע הביאוגרפיה¹.

* עיי למעלה חוב' ט' ע' 193.

¹ ידוע הוא מה שמרגניס רבים (וכבר רננו עוד בחייו) על החכם שי"ר, כי התהלל כל ימיו במתת שקר, כספרו "אנשי שם" ו"ערך מליו" אשר ארו בכתובים. בדבר הזה השכיל ראה"ו ללמוד זכות על שי"ר ("זכרונותיו"). אם כי לפי כמה מאגרותיו נראה שהתפאר, כי באמת כבר נשלם הספר "אנשי שם", ומה שמודיע ממנו הוא מעתיק מספרו זה (אשר נברא רק במחשבתו ולכל

השפעת יוסט וצונץ על שייר נראה בחבוריו היקרים (תולדות גדולי ישראל של ימי הבינים) אשר פרסם בדפוס בסוף שנות העשרים. והנה אם אומר, כי ספריהם של יוסט וצונץ השפיעו על שייר, אין כונתי בזה, כי היה רק במחקה מעשי אחרים. כי באמת גדול היה האיש בכל ענפי הספרות העברית ונחן בכשרון נפלא עד מאד לבקרת המדעית, וכמעט שהקדש מרחם למלאכתו זאת. שייר היה בעל שכל חד וקולע אל השערה, בעל סקירה נפלאה, למצוא מרגליות יקרות ספונות בנטל החול. ועל כל הכשרונות העצומים האלה עוד היה כחו גדול בקשור הענינים והפרטים, אשר ידע את מקומם עד להפליא. באופן שלפעמים עברו רבים על כמה אבנים יקרות של תולדת ישראל מבלי דעת להשתמש בהן במקומן, אבל שייר הכיר, כי אם אין ענינן לכאן עלינו לתתן במקום אחר ושם תהיינה לראש פנה. על פי המשפט הזה נאמר, כי חבורי יוסט וצונץ הועילו לשייר רק בזה, כי משכו מעיניו על המקצוע הזה בספרותנו, להוציא מחשבתו, אשר חשב מאו, מכח אל הפועל. אבל הוא בחר לו דרך חדשה ויגלה חדשות ונצורות, כמו שהודו גם יוסט וצונץ בעצמם.

חבורי שייר עשו רושם גדול, ואין קץ לתועלתם המדעית. כי בהערותיו, אשר עטר בהן את חבוריו, בנה בנינים נפלאים עד מאוד. הוא לא הסתפק רק בנושא ענינו, כי אם בדרך הלכו הפיץ אור בהיר על כמה מקרים חשובים באומתנו, באופן שנראה, כי יותר ממה שכתוב על שער חבוריו נמצא בהם. החבורים האלה עשו פרי תועלת והעירו את לב רבים וכן שלמים. לגשת אל המלאכה הזאת, להסיע אבנים לבנין חכמת ישראל. השפעת שייר נראתה גם על צונץ בחבורו "על הדרשות". כי מני אז היתה רוח אחרת בפעולתו, ובספרו זה הראה לנו באופן מפליא את סדר הענינים והתפתחות הקולטורה בימי הבינים, את התפתחות הספרות הפיוטית לרגלי המאורעות שעברו על עמנו. הוא היה הראשון, אשר הראה לנו את הקשר בין החיים והספרות, ובפרט בספרות האגדה והפיוט, אשר שניהם הם פרי רוח העם והגות לבו. כן הראה הוא ראשונה, כי משרש הנבואה יצאה האגדה ועל שדה האגדה העלו הפיוטים נצה, כי מקור אחד להם ורוח אחת קבצתם: רוח החיים הפנימיים של הדת, לא כנגוד להתפתחות ההלכה (כדעת רנן אחרי כן). כי אם שניהם הם סימני קולטורה אחת, אשר המדע והפיוט, השקלא וטריא ההגיוני ורוח השיר והמליצה, הלכו בה שלובי יד. ביהוד נפלא ספרו של צונץ על דבר המנהגים, אשר בסקירה נפלאה ירד לעומק הרברים והכיר באלו הפרטים את הלך רוח היהדות, המראָה סימני חיים שמשתנים על פי תנאי המקום והזמן. יחד עם החכם הזה פעלו עוד אחרים, איש איש במקצוע שלו. החכם שד"ל עסק כל ימיו בחקירת חכמת הלשון ובהשתלמותה על פי התפתחות היהדות בזמנים ומקומות שונים. כן נכנס לרוח הפיוטים פנימה, וכמעט שלא קם כמוהו איש מבין אל דברי הפייטנים הקדמונים ויורד לסוף דעתם. כי אחיהם היה ברוח, וגם הוא היה פייטן לאומי, מאוץ ומקשיב הד אנתח עמו ויודע את מכאוביו; מרגיש את הרוח הפיוטי של הסגנון העברי ויודע את תכונתו ידיעה דקה מן הדקה. על ידו עזר החכם רי"ל דוקס, אשר חסרה לו ההרגשה החודרת של שד"ל, אבל היה בעל שקידה גדולה ולא היה קשה עליו

היותר בלקומים שונים, שמהם היה אפשר לסדר ספר בזה). אבל יהיה איך שיהיה, אין ספק בדבר, כי חבב את המקצוע הביאוגרפי מאד, ואין אדם מתפאר בדבר שעלמה לפניו במחשבה לכתוב, אלמלא נמשך בעבותות האהבה לענין זה.

לעבוד ארצות ימים להתפלש בעפר אוצרות הספרים, גרפסים וכ"י, כדי להעלות ולהחיות „גרמי נשיה”. ר' זכריה פרנקל גלה לנו חרשות ונצורות מספרות האלכסנדרית בנוגע לתרגום התורה, באורי המקראות וההלכות; כן חדר לעומק מקצוע המשפטים שבתלמוד. ר' אברהם ניגר עשה חיל בכמה פנות של ספרותנו, וביחוד בנוגע להתפתחות הדתית של עמנו ובקרת הביבלית. ר"א יילינג גלה את מצפוני הקבלה באופן נעלה עד מאוד. ר' שמחה פינסקר גלה לנו עולם חדש: התפתחות הדת הקראית וספרותה של הכתה הזאת, כן קורות הנקוד והמסורה, ענינים חשובים ונוגעים להבנת הקולטורה הישראלית. ר' שניאור זקש חדר בסקירה נפלאה לעומק הפלוסופיא של עמנו בימי הבינים. ר' משה שטינשנידר העלה את הביבליאוגרפיא העברית למדרגת חכמה יקרה וחשובה עד מאוד. כל אלה החכמים ועוד רבים אשר צבאו על ידם הביאו חומר רב לשכלל את בנין חכמת ישראל, באופן כי שנות המאה ה"ט השאירו רושם נכר לדורות בהתפתחות היהדות.

אחרי כי נאסף כבר החומר הרב הזה נכנס ר' צבי גריץ לחדש את בנין ההסטוריא הישראלית. אין להתפלא איפא, כי עלה בידו להקים בנין יותר מפואר מזה של יוסט, מאחרי כי בימיו של האחרון לא היה עוד מאומה מכל אלו החקירות שנתגלו בימי גריץ. המון ספרים לא נודעו עוד בימיו, ולכן חסרו אלו הרשמים ההסטוריים הנמצאים בהם. וידוע כי כן הוא בחקירה מדעית: דבר אחד יתפוצץ לכמה פרטים, ומי שמוסף דעת בפרט אחד ישלם גם בכמה פרטים אחרים; ענין אחד יעיד על כמה ענינים אחרים חדשים. וכל מי שעסק בחקירה הסטורית ידע, עד כמה מקורות הסטוריים עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר והם משלימים אלה את אלה. בזמן שהחל גריץ לעסוק במלאכתו נגמר כבר בנין חכמת ישראל ולא היה שום מקצוע אשר לא הוברר עוד למדי. מאז לא רבו עוד החדושים בהבנת היהדות, כי אם באיזו פרטים שאינם משנים פני הציור הכללי; בעוד שהחקירות החדשות, שנתגלו אחרי השלמת ספרו של יוסט, שנו פני ההסטוריא בכללים ועיקרים. בדבר זה היה גריץ בר מולא. „גברא דמריה סיעיה”.

והנה מלבד הדבר הזה, כי מצא גריץ ספרות רחבה ועשירה מאד מוכנת ומוזמנת, אשר נסתייע בה הרבה, באופן שהיה עליו רק לשלוח ידו אל האוצר ולקחת ככל אשר תאור נפשו, מלבד זה אין ספק, כי הוא בעצמו היה שקרן גדול בלמודים ובחקירות כל ימיו. הוא אסף וקבץ כמה גרגרים חדשים, וברוב הדברים לא סמך על עד מפי עד. הוא ידע כמה שפות וקרא ספרים ורשמים כ"י רבים, ובכל מקום שנמצא באיזו ספרות רמו לתולדות ישראל לקחהו משם בחריצות גדולה וידע לשבץ אותו במשבצות ציוריו ההסטוריים. ידיעתו בספרות התלמודית וספרות חכמינו מימי הבינים לא היתה עמוקה, אבל רחבה. כל זאת היתה לו לתועלת והיא סמכתהו בעת שגמר בדעתו לכתוב מחדש את תולדת ישראל.

ר' צבי גריץ נתן פנים חרשות להסטוריא הישראלית: בזה הכל מודים. הוא עשה את הפרטיקולריסמוס העברי ליסוד מוסד של השקפתו ההסטורית, כי מעולם לא עלה על לבו למצא חן בעיני העמים ולהתראות לפניהם כבלתי נוגע בדבר; כי אם זה כל ישעו וכל הפצו: לחבב את ההסטוריא על ישראל ולהוציא לאור משפטו נגד העמים. לכן כל דבריו הם כנחלי אש. כתובים בהתלהבות גדולה, באהבה עזה וחמלה רבה לעמנו. תולדת ישראל, לפי מה שהבינה הוא והבין אותה בהתפעלות נפשו, עומדת לפנינו בתור מלמדת סנווריא על ישראל ובתור מגדת פשע לעריצי אדם, אשר ענו את עמנו וירכאו לארץ חיתו. דרכו של גריץ בסופה וסערה, הוא כותב בלב רגש, ושפתו

היא שפה דולקת, אשר תלהט מטביב כל אויבי ישראל. דבריו לא ישמיע נבחת ומשפטי אינם ילידי ההסתכלות המתונה; כי אם כשופט זועם, קנא ומתנקם, יצא לריב ריב עמו. גרין אחו במדת טריטשקי, אשר ההסטוריא היתה לו כדבר הנוגע אל עצמו ואל בשרו, והוא מתפעל בציורו, משפיע מרוחו עליו ומקבל השפעתו. ובערכי את גרין לטריטשקי, בעל הבכיה (כנודע), אין כונתי לפגוע בכבודו של ההסטורי העברי, כי אם להפך. גלוי וידוע לכל אלה היודעים את ספריו ההסטוריא של טריטשקי לא רק מפי מבקריו היהודים, כי אין כמה פייטן הסטורי נעלה מאד, נפלא בידעותיו הרבות ובהתלהבותו ובאהבתו העזה לעמו ובאומנות גדולה לסדר את ההסטוריא, שתהא מקפת את כל הפרטים ועם כל זה לא תתראה לעינינו בפרקים נפרדים ומקוטעים, כי אם כומר נעים, ציור פיוטי שלם. מי שקרא ספריו ההסטוריים של טריטשקי ישתומם על הידיעות הרבות, אשר אספן מכל המקורות ולא הניח אף גרנר אחד שלא השתמש בו; הכל שלב באופן נעים מאד ובאומנות שאין כמוה. ועוד יותר נשתומם על כשרונו הגדול, לבלי הלאות את הקורא בפרטים ולהעלים מעיניו זעת העבודה. הוא איננו חוקר הסטורי בלבד, כי אם ארדיכל אָמן. לכן באמרי, כי גרין ידמה לטריטשקי בכמה פרטים, כונתי, כי גם בו נראה סימני הלך רוח פיוטית, התרגשות והתפעלות גדולה; אם כי מוכרחים אנו להודות, כי לא זכה במעלה הפיוטית כטריטשקי ואיננו יודע לתת לציוריו ההסטוריים תמונה נהדרה כמוהו, גם לשונו איננה עשירה כל כך בהמון מבטאים יפים וציורים נפלאים. הוא יבחר כטריטשקי בסגנון הדרושי (ריטוריק), אבל לא יעצור כח להחל ולהשלים מאמרים עזים ונמרצים, כי אם באמצע הדרך יפסיק מחוסר כח, או כי, אחר אשר החל בעו ותעצומות, יגמור בשתי וברפיון. בקצרה: גרין הוא בסגנונו ובשיטתו כעין טריטשקי זעיר אנפין, יש בו מן המעלות שמו יודעי דבר לטריטשקי, אבל לא כל אלו המעלות.

על פי הדברים האלה נבין, איזה רוח עבר על טריטשקי להתקוטט בגרין ולענות בו סרה. שניהם ברוח אחת כוננו ותכונה מדעית אחת להם. שניהם אינם כותבים הסטוריא לשמה ואינם מביטים על עניניה כאיש הצר צורות בחומר אשר בידו, אשר החומר לעצמו איננו נוגע כלום להגשת לבו, כי אם ישתמש בו לצורך ציוריו הנבראים בשכלו וברוחו. שניהם אוהבים את עמם, וכעת יספרו לדור את אשר עבר עליו. הם מתפעלים ומתרגשים, כאלו עברו המאורעות, האלה על נפשם ועל בשרם. שמחים הם בשמחתו ומשתתפים ביגונו. ובהיות הדבר כך, הם משנים לפעמים פני הדברים ונותנים להם צורה אחרת מתנגדת אל האמת. כי המספר מאורעות עצמו איננו בן חורין מהתפעלות הלב, אשר בה יחזה את המאורעות באספקלריא אחרת מאשר היו באמת. שניהם בוחרים לפעמים בדברים קשים כנידים, כי פייטנים הם. המתרגשים בעת תנוח עליהם הרוח ומתאחדים בדמיונם עם גבורי ספריהם. הם יאצילו מרוחם על הספורים האלה, ישתתפו בכל הקורות את עמם. כי הם נותנים רוח ונשמה באף העצמות היבשות, ודורות הקדמונים אינם מחי עולם בספורם ההסטורי, כי אם חיים וקיימים, עומדים לפנינו ותובעים למשפט את אלה שחטאו נגדם. טריטשקי וגרין הם מליציהם, התובעים את עלבונם ומדברים בשמם משפטים עם אלה, אשר העבירו עליהם את הדרך. בריבם לא ישאו פני איש ובנדולים יתקוטטו. ובהיותם כעורכי הדין, אינם שוקלים את דבריהם בפלם, כי אם לפעמים ישתמשו גם בכשויים קשים, יגדישו הסאה ואינם נוהרים מהפלגת דברים וגוומאות. המליצה היא עיקר גדול להם, כי כן דרך הטוען, לתפוש את השופטים בלבם ולהרעים עליהם נפלאות, על ידי דברים חזקים ומליצות נשנבות. בכל אלה הסימנים טריטשקי וגרין אחים הם

ודומים זה לזה, אלא כמה נפלנו? טריטשקי הוא לאומי גרמני, וגרין הוא לאומי יהודי. ועל כן כמעט מוכרח היה טריטשקי, על פי טבעו, לצאת נגד גרין, על אשר תבע עלבון עמו מידי הגרמנים. כי אמנם אין עם בתבל אשר ענה את בני ישראל זמן ארוך כאשר רעצו וירוצצו הגרמנים את עמנו ימים רבים. הדברים אשר דבר גרין בננות הגרמנים ירדו חרדי בטנו של טריטשקי והם שמו בפיו את המשפט הקשה על גרין וכל כנסת ישראל.

והנה אין חובתנו אנו לרדת פה לעומק הדברים ולהוציא גור דין, את מי הצדק; וגם אי אפשר לנו לרוץ דין אמת, כי נוגעים אנו בדבר. ודאי אנו נצדיק את גרין ונרשיע את טריטשקי, ולעומתנו גרמני קנאי יצדיק מה שנרשיע אנו וירשיע מה שהצדקנו. אולם אין זה ממטרת מאמרי הנוכחי. השאלה היא רק, אם בכלל ירצה סגנון כזה בסדור ההסטוריא, לעשותה למקום המשפט; או שנאמר, כי ההסטוריא לא באה לחייב או לזכות, כי אם לספר דברים כהוייתם.

בפרק הקודם, בדברי על אודות ר' מרדכי יוסט, כבר אמרתי, כי בכלל ינעם לי הסגנון שבחרו בו צוניץ וגרין, ומצדיק אני את אלה נגד שיטתו של יוסט. כי אמנם ההסטוריא צריכה להרוץ משפטה על גוי ואדם. קרת הרוח בדבר הזה היא או חנופה וצביעות או חוסר הרגשה, ושני הדרכים האלה לא יתכנו בעינינו. אבל אם גם נחזיק בכלל המשפט הזה, עלינו לבחון ולבדוק היטב, אם ישמור ההסטוריא בו את המדה הראויה. כי אין לך ענין יותר מסוגל להפלגה ונומא מזה, כלומר מהאהבה הלאומית, אשר על פי הרוב תקלקל את השורה. כי בלי ספק תגדל תועלת הספורים המרהיבים נפש הקוראים, ובפרט בנוגע לעמנו, אשר לו נחוצים דברי נחמות, להחזיק את לבו באלהיו. אבל עם כל זה עלינו לדעת, כי האהבה הלאומית הנפרזה סופה להביא לידי התרשלות לאומית, לידי גאווה לאומית, אשר תמית בלבנו כל רגש יושר וצדק, גם תתעה אותנו מן הדרך הטובה, לנשן אותנו בזמר הלאומי, כי הכל ישר ונכון וכשר ואין מן הצורך לנו לפשפש במעשינו. בקצרה נאמר: כי שיטה הסטורית כזאת עלולה לידי מכשולים רבים. לכן היא צריכה לזהירות יתרה, שמא אנו מגרשים את הסאה ונשקה את הקוראים ממים הרעים האלה — מי השוביניזמוס — ונמצא שם עמנו מתחלל. בכלל עלינו להזהר מהעמיד את ההסטוריא על יסודי התלהבות וההתפעלות, שאינו דבר של קימא, בעוד שמשפט אמת, אשר רובו דברים כהוייתם ומעוטו הוא הרגשה לאומית, יקום לעד. בדבר הזה היטב את אשר דבר הפלוסוף שילינג: „לכל תקופה ותקופה בדברי הימים התפעלות מיוחדת לה“, ואם יעבור זמן התלהבות הלאומית, אשר אנו חיים בו, תולדת ישראל מה תהא עליה?

גרין לא נזהר בזה ופעמים רבות עבר את הגבול בהפלגה יתרה. ההסטוריא אשר כתב היא אפולוניה מראש ועד סוף, ובתור סגנון ישראל ראה חובה לעצמו לחפות על כל העונות והפשעים ולמצוא הכל „חסד שבחסד“. אם לפעמים אי אפשר לו למחות כעב פשע הרור, הוא מסלק לצדין ומרמו על פשע הקתולים בדור ההוא. כי הוסיפו הם על אחת שבע, לא למען התנצל בדרך זה על עמנו ולומר כי מהם למד, רק למען הראות, כי גם ברעתו ישמח את לבנו. אין מן הצורך למנות בפרוטרוש את כל המשפטים האלה, אשר הוציא גרין, כי גלויים וידועים הם לכל שוגה בספרו. גם איני מוצא בה החסרון היותר גדול, כי סוף סוף בתור יהודים ינעם לנו הסגנון הזה תמיד; אבל לא יפלא בעינינו, כי רוב החוקרים מבני הנכר, וגם רבים מחוקרים יהודים, לא נחה דעתם

בסגנונו ובשיטתו זו של גרין. וגם כזה קרה לו מה שקרה לטריטשקי, כי ע"פ הרוב השפיע על העם, כלומר על המשכילים שבעם, אבל לא על החוקרים חכמיו, אשר לא ישרה שיטתו הנלהבת בעיניהם. כן מנו לגרין החסרון, כי סגנונו אמנם הוא סגנון שוטף ונהדר הוא במליצות; אבל כנמה פרטים חטא — לא לחוקי הלשון (גם חטאים כאלה ימצאו בספרו, אם כי לא הרבה), אבל לרוח השפה הגרמנית. גם אנו רואים בסגנונו אריכות דברים, ולפעמים שלא לצורך¹.

אבל כל זה הוא חסרון שיוכל להמנות, ובעיקרו תלוי רק בטעם, ואין ספק, כי רבים לא יחושו את החסרון הזה. סוף סוף עלינו להודות, כי דבריו בכבוד עמנו הם חביבים ויקרים, ובפרט בהקדמותיו, אשר כתב לחלקים השונים, אמרו נעמו ומתוקים מרבש. לו חסר רוח הפיוט, אבל אהבתו לעמנו מלא את החסרון הזה, ועד שלא קם לנו הסטורי טוב ממנו נמצא בו חפץ בכל האופנים, ובהיות כי ספרו נתפשט מאד ונתקבלו דעותיו בישראל, לכן נחשוב לנהיגן להעיר פה על איזו משגיאותיו הר אשיות והעקריות, כי אם נאמר לכתוב השנות על כל המשפטים המעוקלים שבספרו, צריכים היינו לכתוב ספר גדול.

א) בחלק הביבלי של ההסטוריא (אשר כנודע כתבו גרין אחרי השלימו חלק הי"א מספרו) השתמש בתחבולה מורה מאד. על פי שיטתו הקונסרוטיווית לא ערב את לבו לגשת אל הקדש, להשתמש בחומר ההסטורי הזה כמו בכלי חול; לעומת זה, בתור כותב הסטוריא, לא היה יכול למשול ברוחו ולקבל את כל ספורי התורה בתור מעשים ומקרים שקרו. במבוכה הזאת נתן את דבריו לשיעורין: התחיל את תורתו לא מבראשית, כי אם מכניסת ישראל לארץ כנען. לכאורה יש טעם לשיטה זו, שהרי כל עם מתחיל תולדתו מעת התישבו בארץ ישיבת קבע, ובלי ספק היתה זאת סבת ההתחלה בספרו של גרין. אבל ממה נפשך: אם לשלומי אמוני ישראל נכון את דברינו, הן לא נצא ידי חובתנו גם באמצעי הזה, שהרי ספור יציאת מצרים ומתן תורה, שני העמודים אשר בית היהדות נשען עליהם, אינם נכללים בספורי ההסטוריא על פי השיטה הזאת, כי אם מצאו את מקומם אצלו באוצר האגדות, אשר נתגלו בזמן אחר מלך יהודה (על זה עוד נדבר להלן). ואין ספק בדבר, כי הצדיק אשר באמונתו יהיה לא יאבה ולא ישמע לגרין בזה. ולעומת זה, החוקר החפשי יטעון נגדו: אטו זמנו של יהושע וחלוקת הארץ הוא ספור הסטורי יותר מוסכם מאלה שקדמו לו? אלא שלפי החקירה המדעית עלינו להתחיל בדורו של שאול, וכל הקודם לו עלינו להציב לו יד בספורים נמסרים וכדומה. ספור יציאת מצרים הוא בעיני מאומת בכל פרטיו, כי אי אפשר, לפי דעתי, כי ספור כזה, אשר פעמים אין מספר דרשו על אודותו נביאינו ושרו עליו משוררינו, יהיה כל עיקרו כדוי מלב, אבל עם כל זה אפשר לי להבין דעת החוקרים החפשים, אשר לא יאמינו בכלל הספורים הנמסרים האלה. באופן זה נשארה לנו רק ההנחה השניה: כי עם ישראל היה אחד השבטים השמיים, אשר בזמן מן הזמנים התגבר על אחיו למשול עליהם. ויש אשר עלה זה בידו, ויש אשר יתר השבטים החזיקו מעמד. וכל זה היה

¹ ידעתי כי יטענו עלי: הבא עדים וראיות לדברך, אבל הבקאים בצחות הלשון הגרמנית ימצאו כל זאת כנקל, ולמי שאיננו בקי אי אפשר להביא ראיה. רק דבר אחד אזכיר, כי מיד כאשר יצא החלק הראשון מספרו לאור העיר ר' נחום בריל על מליצתו הראשונה שבה התחיל ספרו: "אן איינעם זאנניגען פריהלינגסטאגע . . ." כאילו ידע שאותו היום, שעברו בני ישראל את הירדן, לא היה יום המעונן.

נמשך והולך כמעט כל ימי שבת ישראל על אדמתו. יהיה איך שיהיה לא נבין לדעת גרין, המודה במקצת וכופר במקצת. הוא מתחיל ספורו בכניסת ישראל לארץ כנען, בתור עם אשר יעזוב מקום מושבו ויבחר לו מקום אחר, או אשר עד זמן ידוע לא היה לו מושב קבוע, ובזמן מן הזמנים נכנסה התשוקה בלבו לעשות מושבו קבע והוא הולך לרשת משכנות לא לו. על זה נשאלהו: מי ערב לך בדבר הזה, הלא רק הספורים הביבליים? ומה ראית לסמוך על זה ולא על השאר? כאמור, אין ספור כניסת ישראל לארץ כנען מוסכם יותר מספור יציאת מצרים ומתן תורה, ומאן דתני הא תני הא.

גרין הקיל לעצמו החקירה בזה יותר מדאי. הוא מספר קורות עם ישראל עד ימי אחר, ופתאום הוא בא עלינו בעב הענן, לתת לנו תורת משה. כל איש, אשר יקרא את הדברים בעיון ימצא, כי אין שום קשר הכרחי בספורי הדברים וסדר הענינים לומר, כי דוקא בזמן אחר מלך יהודה נתגלו ספורי התורה, והשעם אשר הוא נותן לדבר, כי נביאי האמת אמרו לפרסם את התורה, כדי להוציא מלכם של נביאי השקר, הטעם הזה לא יספיק לנו, מפני שאיננו ע"פ הבקרת ולא ע"פ הפסיכולוגיה ההסטורית. אנו רואים, כי היתה התורה על גרין משא לעיפה. הוא ידע, כי בהכרח עליו לשלב אותה באיזו תקופה, אבל לא ידע לשית עצות בנפשו, היכן יתן לה מקום, לכן כדא מלכו ענין הנביאים, אשר אמרו לחנך את העם ע"י פרסום התורה. אבל ביד מי נמצאה התורה? לפי משמעות הדברים אין ספק בדבר, כי הכהנים היו תופשי התורה, ואלו הלא היו ממתנגדי הנביאים, או יותר נכון, הנביאים שנאו את משרתי המזבח. ואיזה דרך באה התורה מיד הכהנים לידי הנביאים? ואפילו אם נאמר, שאחד הכהנים פרש עצמו מכת זו והתחבר אל הנביאים ומסר התורה לידם, היתכן כי דבר גדול כזה יעשה בעם ולא יבוא ממנו שום זכר לא בתורה עצמה (להודיע באיזה אופן נתפרסמה) או בדברי הנביאים (לריב ככהנים על כי מנעו את התורה מישראל)? בכל האופנים אין שום הכרח או מופת לאמתת ההשערה הזאת. וכשם שבדא גרין מלכו את חיוון הנביאים שפרסמו את התורה, למען הוציא מלבם של נביאי השקר, כן אפשר לו לשער, כי נביא אחר חדש אז את התורה, וכמו שאין ראיה ואסמכתא להשערה זו, כן אין ראיה להשערתו של גרין, כי דוקא בימי אחר פרסמו את ספר התורה. מלבד שכל משפטו בטל הוא, כאשר כבר הוכחתי במקום אחר¹). שהרי עמוס, שקדם הרבה לדור אחר מלך יהודה, מוכיר כבר את ספור יציאת מצרים ונרודי עמנו במדבר ארבעים שנה, וספור אשר ישתמש בו הנביא לצורך הרושו, לפעול על לב העם, בהכרח שכבר היה גודע ומפורסם בתור ספור מקובל לעם, שהרי לא יביא הנביא ראיה להשגחת אלהים על עם ישראל ע"י ספור, אשר גם הוא לערכא צריך. אם כן אין ספק בדבר, שספורי התורה היו נודעים באומה זמן רב קודם. ובדבר הזה לא שפט גרין בכובד ראש, כראוי לענין נכבד, אשר עיקרים רבים של תולדות ישראל תלוים בו. לכל הפחות היה לו לבדוק ספרי הנביאים בדיוקנות גדולה, טרם יבנה חומה נבוכה על יסוד רעוע.

(ב) משפט נמהר כיוצא בו אנו מוצאים גם בחקירתו על דבר אחדות התורה, אשר בזה נכנס בשקלא וטריא כלפי המבקרים החדשים. האומרים שהתורה מגלות מגלות נתנה והיא מקפת ספורים על פי מקורות שונים. ובאמת ההחלטה הזאת בעצמה אינה סותרת את אמתת התורה, כי יתכן שהיו לפני משה כמה מקורות אשר מהם שאב,

¹ (בספרי "דעת אלהים" ע"י 12.

לספר את קורות האומה עד זמן יציאת מצרים. אבל גרין, המאחר זמן „פרסום“ התורה עד דור אחז ובדרא מלכו השערה חדשה, כי בימים ההם ראו הנביאים הכרה בדבר, לפרסם את התורה, משתדל בכמה אמצעים לסתור דעות המבקרים בדבר שנויי המקורות. לפי דעתי טוב לבלי להכנס בחקירה כזאת, אם אין בידנו טענות יותר צודקות וראויות יותר מכריחות מאלו שהביא שם. ומבלעדי זה עלינו לדעת, כי הסימנים אשר נתנו המבקרים, להבחין על פיהם בין המקורות השונים לספורי התורה, לא הם המה אשר הביאו אותם לכחש באחדותה; אלא שנראה להם כן עיפ כמה ראיות אחרות ודברים תמוהים שמצאו (מה שרמזו כבר היצחקי „המבהיל“, ר' מרינוס והראבי"ע). והח' אשתרוק המציא את הסימנים האלה (השנוי בשם האלהות), כדי לתרץ על ידיהם אלו הקושיות. ואם באנו לסתור את הדעה הזאת, עוד לא סרה בזה המבוכה. והנה הלילה לנו, לבוא בעקפין על צדיק באמונתו יחיה והספק לא יחריד את לבבו; אבל גרין לא בא לישא וליתן בדבר כאחד שלומי אמוני ישראל, כי אם בתור חוקר מדעי, ולכן לא טוב עשה לדחות את המבקרים בקנה ובשנויי דחיקי, ועוד מתברך בלבנו, כי שם לאל כל טענותיהם של אלו. וכאמת מי שנוהג קלות ראש במסורה, כמו שעשה גרין במקומות אין מספר בכח"ק, כותב ומוחק „ומתקן“, כאדם העושה בכ"י שלו, אין לו הצדקה לבוא בטענה על איבלה, המנתה את המקראות לנתחים. כי אין ספק בדבר, שלזה החוקר היתה לכל הפחות הנישה דקה בנוגע להבנת המקראות, בעוד ש„תקוני“ גרין נודעים ומפורסמים לרוע, ואך למותר הוא לעסוק בבטולם.

ג) בחלק השלישי מספרו (שהוא, כנודע, הראשון בזמן חבורו) השתמש גרין במקורות נודעים ומפורסמים, הם ספר החשמונאים (א) וספרי יוסף בן מתתיהו הכהן. בכלל עשירה התקופה הזאת (מוזמן נצחונות החשמונאים עד חרבן בית שני) ברשמים הסטוריים, ובפרט לפי מצב החקירה כימינו, אשר גם הספרות התלמודית נתנה את יכולה, באמצעות החקירות של ש"יר וההולכים בעקבותיו. על הסטורי רק להשתמש כהוגן בחומר הרב הזה, לבור את האוכל מתוך הפסולת, להסתייע מדברי ענין אחד אל השני, לסדר את ספורי החשמונאים באופן נאה, מתאים למהלך הדורות. בכלל עלה זה בידו גרין יפה. וכן התקופה הזאת על כותבה; כי אין לנו תקופה בתולדות ישראל, אשר נאותה היא לסגנון הדרושי של גרין, כוז של זמן בית שני, מימי התנבחות החשמונאים עד חרבן הבית. מלחמת החשמונאים ונצחונותיהם הם חומר נעלה מאד להסטורי כותב בלב רגש, ברוח אהבה לאומית, בהתפעלות גדולה. ואולם גם ימי ממשלת הרומאים בארץ יהודה, הלחץ אשר להצו את עמנו, הפולמוס הנורא בימי אספסינוס וטיטוס, כל אלה המקרים והמאורעות הם חיונות נעלים עד מאד, אשר עליהם ישיף מלתו סופר נלכב כגרין בדברים כגחלי אש, בהתלהבות עצומה. גם אשר קם בסוף החלק הזה כמגיד פשע לכל המתונים, אשר לא אבו להתחבר אל הקנאים הנפרזים, גם הרבר הזה ימשוך את לבנו. כי סוף סוף עצת „המתונים“ לא קמה והקנאים החריבו בקנאתם כי עזה את בית אלהינו ומסרו את עמנו להרנה, ומה ממנו יהלך, אם נלביש את החיון הנורא הזה לבוש פיוטי, נאדרי במליצות, כיד סגנונו של גרין הטובה עליו? אין ספק לי, כי החלק הזה בסגנונו הנמרץ, המתאים אל התקופה שעליה תסוב מלתו, הועיל הרכה למשוך עין הקוראים על מלאכתו של גרין, והוא שהגדיל שמעו בתור הסטורי. אבל חסרון גדול נמצא בחלק הזה, כי השקפתו על דבר לדת הדת החדשה היא שטחית עד מאד, ואין בה אף קורטוב של עומק הפסיכולוגיה הלאומית והאנושית. בהשקפתו זאת אנו

רואים, כי חסר לגרין כח המוליד, כי ידע רק להשתמש בחומר שמצא, לסדרו באופן נאה, לצרפו וללבנו, להקציע האבנים שהיו מונחים כבר לפניו; אבל לא היה צייר, לברא ציור חדש. גרין הלא ידע פרטי היהדות בתקופה הזאת, גם את מצבם המוסרי של העמים הנאורים בסוף התקופה של ההשכלה היונית הכיר, כי (כאשר אמרנו כבר) ידיעותיו היו רבות ועצומות ושקדן גדול היה בלמודים. אבל הוא רחף על שטחות הענינים והסתפק בפרטים ובדברים קטני הערך, בעוד שהחיון הנערץ בכללו לא הקיף בהשגתו; לא נתן לנו ציור נאמן ושלם מתקופה הזאת, ימי לדת קולטורה חדשה, שהתאחדו בה שרירי הקנינים הרוחניים של המין האנושי בפניהם השונים. הוא מנה את כל הפרטים המדייניים של הזמן ההוא; אבל לא חדר לעומק הפסיכולוגיה הלאומית בישראל, אשר ילדה את התנועה הזאת. החפץ לראות, עד כמה לא ירד גרין לסוף דעת התקופה הזאת בחיים הפנימיים והקולטוריים של עמנו, ידרוש את מאורעות הדור ההוא מעל ספרו של שינר, אשר המציא לנו מהם ציור נאמן ואמתי. ואין ספק, כי ידיעות גרין (ובפרט במקצוע הספרות העברית, אשר היא העיקר בדבר הזה) היו רבות מאלו של שינר, גם השקפתו היתה בלי ספק יותר צלולה במקצוע זה, מאחרי שלא קבל השפעה של דעות והנחות מוסכמות כשינר, החכם התיאולוגי שלא מבני ישראל. אבל, כאמור, גרין היה סופר חרוץ במלאכתו, אולם חסר לו כשרון הבריאה שאנו מוצאים בכל פייטן וצייר אמתי.

ד) בסדר התקופה התלמודית (היינו החלק הרביעי מספרו) הצליח מאד. בחלק השלישי שנה בהשקפתו על דבר מלחמות הכתות בישראל, וכיחוד לא הבין כראוי את תכונת הצדוקים והתנגדותם הטבעית אל הפרושים (על הדבר הזה דברתי בימים האחרונים במקומות רבים ואין מן הצורך לשנות אותו פה); אבל אחר חרבן בית שני תמו הצדוקים, וגם הפרושים לא היו עוד כת מדינית, כי אם הכתה הדתית אשר הטביעה חותם רוחה על היהדות. מאז התחילה התקופה התלמודית במובן הרגיל. ההתפתחות הדתית הזאת הבין גרין עד מאד, גם ציור התלמוד, אשר המציא לנו בסוף החלק הרביעי מספרו, הוא ציור אמתי ונאמן. אפשר שמעה בכמה פרטים, ועל זה השיגו עליו חכמי הדור, זה ככה וזה ככה. אבל ההשגות האלה (אם גם צודקות הן על פי הרוב) נוגעות רק במקצוע הספרותי של התקופה הזאת, לא במקצוע הקולטורי, אשר אותו צייר לנו בכשרון גדול עד מאד. כמעט שיוליך אותנו בדמיונו אל גהרות בבל ומכניס אותנו לבתי הישיבות והמדרשים, לראות בחיי בני עמנו הבבליים, אופן למודם, הלך רוחם, תכונת נפשם והתפתחותם הקולטורית. גרין התרחק בחלק זה ממשפט לא צודק וממשא פנים. גם סגנונו בו מלא עוז ותעצומות, רגש חיים ונח עלומים. החלק הזה הוא אחר היותר חשובים בספרו הגדול, וציורו ההסטורי מתאים לאמתת הענינים, בלי חסרון ומגרעת וכלי הפלגת דברים. הוא הכניס אותנו אל בית היוצר, בעת נעשתה מלאכת התלמוד הבבלי על האבנים, באופן כי לא רק ציורו הכללי מהספרות הזאת הוא אמתי, כי אם נכין גם לכל פרטיה ולאופן הבראה.

ואולם אם הצליח מאד בסדר ההסטוריא של התקופה התלמודית עד זמן אחרוני האמוראים, הנה נשחת החומר בידו בכואו לתקופת הגאונים, היינו לזמן שבו נתחדשה הדת הקראית (החלק החמישי של ספרו). גם כזה אנו רואים חסרון כח המוליד, כי להבין את התנועה הזאת בתכנה הפנימי וסבתה הפסיכולוגית נחויך הרוח "הנביאי" בהסטוריא, וכשם ששנה גרין בענין החשוב הזה בכללו, כן שנה גם בפרטיו. טרם כל דבר נמצא התרשלות גדולה מצדו כמה שסמך על כל דברי ר' שמחה פינסקר, אשר גם זה האחרון

נסמך על פירקוביטש יותר מדי. ועוד הוסיף גרין על פינסקר, כי ספקותיו של זה נעשו לו כודאין ועל ידי זה ברא כמה ענינים שלא היו ולא נבראו. גם אחרי אשר יצאו כל המבקרים המומחים להוכיח שגגת פינסקר, אשר נלכד במצודות פירקוביטש, גם אז נשאר גרין נאמן לכמה משפטים, אשר יסד על אלו הספקות של ר' שמחה. את זה נראה במקצוע נכבד מאד בספרותנו, היינו כדבר המצאת הנקוד והטעמים והמסורה. כל ימיו אחז גרין בטעות הזאת ולא הרפה ממנו (יען כי באה פעם אחת לידו), ליחס המצאת הנקוד והטעמים והמסורה להקראים. להאמין בדברי הרשימה הנודעה המתחלת „אנכי שלומי אמוני ישראל“, אשר גם ר' שמחה פקפק באמתתה וכל החכמים הראו את זיופה מתוכה. ע"פ המשפט הזה עשה את כן-אשר לקראי וגם את ר"י בן קריש הכנים בדת הקראית נגד האמת. לערוך פה פרטי הדברים אי אפשר; אבל לכל החוקרים במקצוע זה דבר שפתים אך למותר, כי כל המשפט הזה אין לו יסוד, ותמצית החקירה בזה ימצא הקורא, שאינו רגיל בענינים כאלה, בחלק הרביעי של ספר „דור דור ודורשיו“ לראה"ו. — בכלל, השקפתו על דבר החוש הרת הקראית היא שטחית עד מאד ואין בה אף קורטוב של השגה הסטורית. הוא לא התרומם מעל השקפת הכרונולוגים מבני עמנו, אשר ספרו אופן העשות הרת הקראית והיותה בסגנון האגדי, על דרך „אקמצא ובר קמצא חריב ירושלים“, כי רק ע"פ מקרה קטן נעשה כל הדבר הגדול הזה. כי חכמי הישיבות העבירו הדרך על ענף, או כי ראו בו נצוץ רמות רוחא והפקרות, ולכן לא מנחזו נשיא עליהם, כי אם בכרו את אחיו הקטן על פניו, ומפני זה יצא לתרבות רעה „ויסד“ את הרת הקראית. כל קורא מבין יבין, כי אי אפשר שתולד תנועה כזו, רבת הערך והתולדות, בלי סבות פנימיות בחיי הקולטורא. ש"י"ר נסה כבר למצא את הסבות האלה במהלך קורות העתים. היינו לדרוש סמוכים בין חלוקת הרת המחמדנית (הסוניים והשעיים) ובין חלוקת הרת העברית (התלמודים והקראים). ההשקפה הזאת היא רק אתחלתא של „פרגמטיזמוס“ אמתי, כלומר, אין ספק בדבר, כי החלוקה הזאת בדת העם המושל או על ישראל עשתה רושם ידוע על היהדות. אבל הסבה הפנימית האמתית צייר לנו פינסקר בטוב טעם ודעת. אנו מוצאים כי הרת הקראית היתה ריאקציה טבעית, הכרחית ומועלת, נגד התפתחות היהדות הככלית¹). והיתה נולדת גם בלי ענף „ויציאתו לתרבות רעה“, כאשר נולדה הרת הפרוטסטנטית בגרמניא לא רק על ידי לותר, כי אם ע"פ תנאים מכריחים, ולותר היה אך כלי למעשה ההיסטוריא. נמצא כי מהשקפת פינסקר עד זו של גרין אין התקרמות והשתלמות בדבר, אדרבה, נמצא בה רפיון וירידה. זה היה מונח בטבע כשרונו של גרין, כפי שבארתי, כי אי אפשר היה לו להבין תנועה דתית והסטורית, שלא היתה לפי רוחו: בכל ספרו של גרין אנו רואים, כי אין את נפשו לאלו הנסיונות ההסטוריים אשר לא הצליחו; כל הדברים שלא הצליחו פסולים הם בעיניו, ויען כי פסולים הם בעיניו, לא יבינם ולא יוכל לדון עליהם כמו שהם בפני עצמם. ע"פ התפתחותם הטבעית, בנוגע להרת הקראית משפטו כמשפט אחד התורניים האמון על ברכי למודי התלמוד, ואי אפשר לרוחו להתרומם עד ההשקפה ההסטורית, אשר לא תשא פנים לשום כתה מדינית או דתית, גם לזו אשר התגברה במלחמת החיים על רעותה. האמת ההסטורית תהרוץ משפטתה על דבר הרת הקראית באופן אחר ממה שעשה גרין. אין אמת בפי אלה, העושים את השתלמות היהדות המדעית למולדת בית הרת הקראית, כאשר החליט גרין בכמה פרטים

¹ ראשי פרקים מזה מסרתי בספרי „דעת אלהים“ ספר שני.

עקריים. כי באמת לא לחדש את המדעים בישראל באה הדת הקראית. כי אם היתה בעיקרה ריאקציה דתית, אשר באה מעומק הלב וההרגשה הדתית, שבה הצטיין עם ישראל מעולם. הדת הקראית התנגדה אל הגשמת הרגש הדתי בישראל בו בערך אשר התנגדה הדת הפרוטסטנטית נגד מנעמי החיים ונגד הקולטורה אשר אמרה לרשת את נחלת הדת בימי האפיפיור ליאון העשירי. הקראים הראשונים היו בעלי דת ורגש מוסרי חזק מאד, אשר לא מצאו די ספוקס המוסרי בלמודי שתי הישיבות ואגודותיהן, אבל לא קנאו מעולם קנאת המדעים, כדברת רבים. ואולם על ידי תרעומת הקראים קמה מאליה, על פי סבה פנימית, התנועה המדעית בישראל. כי להגלי תורת הקראים ראו חכמי ישראל נחיצות גדולה בדבר, להודיין בכלי נשק של המדע, בינה במקרא, חכמת הלשון העברית ויתר קניני החכמה, כי כדי לקיים „ודע מה שתשיב לאפיקורס” לא הספיקו להם „המדרשים העבים כשקים”, חכמת שרטוטי היד, וחכמת הפרצוף, אשר בהן התפארו חכמי הישיבות מלפנים. לכן לא טוב עושים אלה, אשר מצד אחד מגדילים את ערך הדת הקראית יותר מדאי, ליחס לה ראשית כל חכמה וכל חקירה מדעית בישראל, בעוד שבאמת היו הקראים הראשונים קנאים וכוזי דעת יותר מחכמי ישראל; ומצד השני מחזיקים הם בהחלטה הרגילה, כי נתחדשה הדת הקראית ע"פ מקרה, כי המציאה ענן בשנאתו לחכמי הישיבות. חדוש הדת הקראית הוא התגלות אחת התכונות הטובות והמשובחות של האומה הישראלית: התנגדות טהרת הדת נגד הגשמתה, ולפי ההשקפה הזאת נביט עליה כעל אבר חשוב מגוף עם ישראל, אבל לא כעל מקור התחדשות המדעים, או אפילו ראשית המחקר בחכמת הלשון והבנת המקרא, כמו שעשה גרין.

ה) את החסרון הזה בכשרונו של גרין נרגיש בכל צעד וצעד, בכל מקום אשר תקום תנועה והתעוררות חדשה בעמנו. כבר רמזתי למעלה, כי כל תנועה כזאת היא נסיון הסטוריו, לברא חיון חדש בהתפתחות הקולטורית, וגם אם לא יצלח למראית עין הלא ישאיר רשומים נכרים בטבע העם ועלינו לעמוד על אמתת השרידים (רנדימינטי) ההסטוריים האלה, דבר אשר לא עלה ביד גרין. כמקרהו עם תולדות הדת הקראית קרהו גם עם התפתחות הקבלה, אשר זרה היתה לרוחו, ולכן חרין עליה משפט קשה וצייר אותה בתור בת שובכה, אשר נתנה את יעקב לחרם וישראל לגדופים. הוא תולה „הסרחון” בראש ר' משה די ליאון ובספרו אשר בדא לו מלבו, ואין קין להולולים אשר יעמים עליהם. לא באתי בזה לדבר בשם הקבלה ולהצדיק אותה נגד מחרפיה. אבל הלא ידענו, כי שלומי אמוני ישראל החזיקו בה, וביניהם היו גם אנשים חכמים ונבונים; על כל פנים אין ספק בדבר, כי בעיקרה היתה גם כן ריאקציה טבעית והכרחית נגד התגברות הפלוסופיא על הדת, נגד התגברות השכל על הרגש. לא דבר ריק הוא, כי נראתה הקבלה בתחלה בשנות המאה הייג בספרד, בארץ מולדת הפלוסופיא, כי הקבלה היתה ריאקציה נמרצה נגד הפלוסופיא, אשר קננה בארץ ההיא. אנו רואים, כי לא בפעם אחת התגברה תורת אריסטו על היהדות במדינת ספרד ופרובינצא; כי על פי טבעה ותכונתה עמדה היהדות ימים רבים על נפשה, לבלי תחנק בסילוניסמו של אריסטו, וכמה נסיונות הסטוריים צמחו טרם גברה הפילוסופיא של אריסטו, אלא שלא הצליחו. כל אלה הנסיונות נבראו ברוח התפתחות היהדות, אשר דרשה את תפקידה לפי מהלך הזמנים, אחרי שזו היהדות הפשוטה והתמימה של שלומי אמוני ישראל בארצות צרפת ואשכנז לא הספיקה לאחינו בספרד לפי מצב השכלתם. טרם גברה שיטתו של אריסטו אמר רבנו בחיי הדיין להעמיד היהדות על יסוד הפרישות של האישים הפרטיים. כלומר: לפי שיטת רבנו בחיי, רגש

הדת היא רוח אצילות ופרישות השפוכה על תכונת נפש האיש המתבודד לעצמו ונבדל מן הכלל; זאת היא שיטת האינדווידואליזמוס, המתנגדת בעצם אל היהדות, אשר עיקרה הוא בחיי המשפחה והקבוץ המדיני. ועל כן לא הצליח הנסיון החסטורי הזה. אחריו נסה ר' שלמה בן גבירול להספיק לבני ישראל את שיטת הפנתיאיזמוס, היינו לשלול מעמנו את הפרטיקולריוזמוס הדתי ולמלאות את חלל היהדות מושגי הפלוסופיא האפלטונית, באופן שתתגבר ההרגשה כלה על המחשבה. גם הדבר הזה היה למורת רוח היהדות ולא הצליח. עד שקם הרמב"ם ובידו החזקה וברוחו הכביר אנס את היהדות, שתודווג בעל כרחו עם תורתו של אריסטו. וזרע את זרע הפלוסופיא היונית על אדמת הדת הישראלית. הדבר הזה עשה רושם גדול בהתפתחות עמנו, כי גדול כמו של הרמב"ם בהניין המקיף את כל פרטי הענין מן הקצה אל הקצה. הוא כלא את היהדות בתוך הפלוסופיא של אריסטו ולא הניח לה סדק אף כחודו של מחש להמלט מבית כלאה החדש. אבל מתוכה קמה ריאקציה חזקה וטבעית, היא הקבלה, אשר קנאה לההרגשה הרתית, שנפסלה ע"י למודי אריסטו אשר באו אל היהדות פנימה; ולכן אחזו בשיטה הזאת כל אנשי הרוח וכל הנלהבים אחרי תורת משה בלב רגש וכהתפעלות הנפש. אחת היא לנו, עד כמה מתאימים למודי הזהר עם היהדות התלמודית, כי בעת שאנו דנים על הקבלה, לא נדון אותה על פי יחסה ליהדות התלמודית (אשר גם היא רק אחד מאופני התפתחות היהדות, אלא שהצליחה). כי אם על פי תכונתה בפני עצמה. ועל פי היסוד הזה אי אפשר לנו לדון אותה כלה חיבת, ובפרט בראשית היותה. אנו רואים בה השתדלות נמרצה להציל אה התמצית הפיוטית, את רוח האגדה של היהדות. היא היתה התנגדות הכרחית וטוועלת, מצד אחד נגד הפלוסופים, אשר אמרו להעמיד את היהדות על סילור גימסין: "אם יהיה כן יחויב כן...". ומצד השני נגד "הלומדים", חסרי הרגשה, אשר הלכה אחת כוו של "אין פולין ואין קורין לאור הנר" היתה הכיבה עליהם מכל התמצית המוסרית וכל למודי האגדה; אשר המשילו את הגוף על הנפש ולא הספיקו שום מוון רוחני להנפש השוקקה והצמאה לדבר אלהים.

(ו) הדבר הזה, חסרון השקפה צודקת על כל התעוררות בחיי האומה הישראלית, אנו מוצאים בכמה פרטים מזה המין, והכל בסבת תכונת נפשו, לכלי הבין כל מקרה זר בחיי האומה, אם כי בהכרח גם הוא נולד ברוחה, ורק מקרי הזמן ותנאי החיים הרחיקוהו וכמו זר נחשב לנו. דעתו של גרין ע"ד ההתעוררות בזמן שבת י צבי (אשר רבים וכן שלמים נמשכו אחריה, ואם כן היתה בלי ספק התגלות הרוח הישראלי במקצוע אחד). המחלוקת בין הגאון יעב"ץ ור' יונתן איבשיץ, החסידות (אשר בקשו, שלומי אמוני ישראל) לגרש את מחזיקיה מהסתפח בנחלת ה', אלא שלא עלה בידם). — דעתו ע"ד כל אלה היא זו של תורני "ובעיני הנזק", אבל לא השקפת חסטורי, אשר עליו להבין לא רק המעשים והדברים ההויים ומתקיימים, כי אם את כל הרוחות המנשבות בחיי האומה, את עומק הפסיכוד לוגיה ותשוקות הנפש הנגלות והנסתרות. החסטורי האמתי עליו להסביר הענינים, אבל לא לבא במשפט קדום ולסדר על פיו את הפרטים, באופן שבסודו כבר יהא נמצא מצוי הדין. הן אמנם נמצאו חסטוריים הבאים למוד כל המעשים והפעולות של גוי ואדם על פי רעיון אחד כללי, באופן שלא ספור פרטי החסטוריא הוא המכוון להם, כי אם אותה הרעה, אשר לאמתתה נשאו את נפשם. בדרך זו אחזו החסטוריים סיבל הגרמני ומן הצרפתי, שניהם — איש איש כמדתו וכיד כשרונו — עבדו עבודה למטרה אחת: להסיר עטרת דור המהפכה בצרפת, ולהוכיח, כי שקר המרידה, הכל המהפכה — רק התפתחות טבעית.

מתמדת והולכת ע"פ חוקים קבועים, היא תהלה לטובת שלמות המין האנושי, בעוד שכל מהפכה ומרידה תחריב את קניני הקולטורה. סיבל מסר לנו בזה ראשי פרקים וטן נכנס לפרטים, להוכיח אמת משפטו על כל צעד וצעד. והנה אפשר, כי בכמה פרטים הוציאו משפט מעוקל; אבל אם נסכים לכלל העולה מדבריהם, לא נשים עין לכל הפרטים האלה. שהרי לא באנו ללמוד מספריהם את ספורי הדברים — אשר ברובם ידועים הם לנו ממקום אחר, או שנוכל למצאם בספר אחר — כי אם לראות, אם יצדקו במשפטם הכללי. והיה אם נסכים להם, אזי נותר להם על אלו הפרטים שאינם צודקים, ונאמר: אם נפסלו או הוזמו עדים אחדים, לא נפסלו והוזמו כלם. אבל בנוגע לגרין הרי אי אפשר לנו להחליט, כי כן היתה נונתו, שהרי הוא נכנס לסדר לנו הסטוריא שלמה של עמנו. ובאופן זה לא מלא את תעודתו, כי לא סדר לנו ההסטוריא הישראלית על פי התפתחותה בפנים שונים ובכמה גוונים, כי אם אותה ההסטוריא של תורני משכיל, כאלו מראשית יצירת היהדות עלה במחשבה לפני מנהיגי העולם שלא תקבל היהדות שום צורה אחרת, וזלתי זו שקבלה בבית מדרש הרבנים בברסלוי.

עוד חסרונות למכביר נמצאים בספרו של גרין, (כי אנכי מניתי רק את העקריים). אהבתו לחדושים קלקלה אצלו השורה פעמים אין מספר, בעוד שיחסר לחדושו על הרוב גם אותו האור המבריק, אשר ימשוך לפעמים לבנו לחדושים שונים, אף כי לא נורה להם. בחלק האחרון מספרו עזב גרין גם את הסגנון ההסטורי והיה לפובליציסט נמור, לקנא קנאת הרעות הרתיות אשר אחז בהן בעצמו, היא שיטת הקונסרוטיוויזם הממוצעים. כל אלה המגרעות מצדיקות את המשפט הכללי הזה:

בספרו של גרין נמצא חומר הסטורי רב וגדל הערך, אשר העלה ממיטב חקירות החכמים שקדמוהו, גם ע"פ שקידתו הגדולה וידיעותיו הרבות; אבל מוכרחים אנו לבדוק אחריו תמיד, כי פעמים אין מספר הוציא הדברים חוץ לכונתם. ובדבר סדר ההסטוריא אשר בחר בו, וכשרונו בכלל למפעל הגדול הזה, נאמר בלי משא פנים, כי באלו הפרקים אשר בהם יעביר חיוניות היהדות האהובים לו (התקופה התלמודית, תקופת הספרדים, הרמב"ן) הצליח בפעולה, אף אם לא נחן בטבעו בכשרון מיוחד לציור ההיסטוריא. אבל זולת זה תחסר לו ההשקפה ההסטורית בכלל, זאת ההשקפה אשר לא תדין על פי ההוה בלבד, על פי הפרטים שנתקיימו והצליחו, כי אם תקבץ את כל המעשים והמחשבות והתשוקות בכל זמן וכל מקום; הענינים שהיו ונבראו, ואלו שרצתה ההתפתחות ההסטורית לבראם ולא היתה השעה ראויה לכך; את הנולדים ואת העברים במעי אמם, אשר מבטן לקברות חובלו; את הפירות המבושלות של הקולטורה יחד עם הנסיונות אשר קומטו בלי עת; את הלוחות יחד עם שברי הלוחות; אלה הדברים שהתקיימו ואלו אשר לא התקיימו יען חסרו להם תנאי הקיום. העיקר הוא בהשקפה ההסטורית — הרעת, כי קיום הדברים תלוי בכמה מקרים טובים ורעים; אבל ערך הדברים חייבים אנו להוקיר לא על פי המקרים האלה, כי אם על פיהם בעצמם. לספרו של גרין תחסר התמצית הפלוסופית של תולדת המין האנושי בכלל ועם ישראל בפרט. מי שהפץ לסדר תולדת ישראל עליו להתרומם בתחלה אל מרום ההשקפה של ההסטוריא האנושית הכללית.

ועל פי הדברים האלה דעתי הוא באמת ותמים, כי לא נכתבה עוד תולדת ישראל על אמתתה, ובפרט בנוגע להליכות ההסטוריא בהתפתחותה הפנימית. אין ספק כי יזכירו את גרין לטובה ולברכה, כי הכין חומר רב ומספיק לבנין ההסטוריא הישראלית. אבל תולדת עמנו עתידה להכתב על פי השקפה אחרת, בסגנון אחר ועל יסוד רעיון

עיקרי חדש. מה היא השקפה ההסטורית הרצויה לפי דעתי — בארתי כבר. הסגנון הראוי לענין הנעלה הזה הוא הסגנון המדעי ולא זה של ההתפעלות הלאומית. ההסטוריא הישראלית איננה "מאמר" פובליציסטי, אשר יבוא לחוק את לב ישראל ברנשו הלאומי, כי אם אמת קיימת לעולם, ולכן עלינו להפרידה מכל אלו הדעות שנבראו רק בתקופה ידועה. הרעיון העיקרי, אשר עליו בנויה תולדת ישראל, הוא: כי היהדות נלחמה כל ימיה נגד הגשמת התמצית המוסרית שלה. התמונה הקבועה, אשר קבלה היהדות בכל פעם, היא דמות ההגשמה, ונגדה קמה התעוררות באומתנו, להגיע את היהדות ולהסיר את האויקים אשר על ידה. בנפש עמנו הטבעה התשוקה לחיים מוסריים טובים מאלה אשר היו לו, ובכל דור ודור, או לכל הפחות בכל תקופה ותקופה, קמו יחירי סגולה, אשר, בדברת רנן, היו השאור שבעיסה לעכב את ההגשמה. מריבי עם, אשר לא ימצאו הפיץ כמוסר הרגיל, כי אם ישתוקקו לשלמות יותר גדולה — זאת היא מעלה מיוחדת לעם ישראל. ועל פי זה נבוא לידי החלטה, כי כמה מן הענינים אשר לא התקיימו בישראל היו טובים בערכם המוסרי מאלו שהתקיימו, אלא שלא היה הדור ראוי להם. ואף כי לא נתקיימו ועברו מן העולם, לא בטלו מן העולם, כי אם במקצת השפיעו על עמנו ובמעבה האדמה נמצא זרעם, אשר עוד ישא פרי לברכה.

(עוד יבוא).

ימי המעשה.

ספור

מאת חושי הארכי.

(* XI.)

הידע הלל אבן־ספיר לפני שנים אחרות, בעוד ישב על ספסל החרר בעיור והתעתד להיות עוור במסחר אביו, כי ימים יבואו והוא עומד בראש תנועה גדולה אשר ממנה תוצאות לשנויים עצומים בחיי עמו?

אביו, שמחה אבן־ספיר, היה בעל בית חשוב בעיר אחת אשר בליטא, ועל מרחף של יין פרנסתו. הוא היה איש חסיד נלהב מאד; באמונה שלמה האמין בצדיקו ויחשבהו לאיש אלהים. לא בעד מעשי נפלאותיו, כי אם רק עקב תורתו, חסידותו, צניעותו וקדושתו, ואת התורה הנסתרה חשב כל ימיו והגה בה בכל עתותיו הפנויות. אף היה צדיק וישר בכל דרכיו; מעולם לא דבר דבר שקר לאיש, מעולם לא הוציא מפיו שבועה או קללה. ויתהלך במישרים ובאהבה את כל אדם.

אשת שמחה היתה אשה צנועה ופשוטה וטובת־לב מאד; את בעלה בכדה בכל נפשה ותחשבהו לאיש המעלה במדותיו התרומיות ובהתנהגותו בכיתו, וכל עתותיה נתונות רק לילדיה ולאישה, אשר בשלום ואהבה חיתה אתו כל הימים, ולא נשמע ביניהם בכל ימי חייהם קול רוגז וקצף.

את בנו הנך שמחה על פי דרכו וילמדם בילדותם ספרי התורה והנביאים, למען יהיו דבריהם שגורים בפהם תמיד; אחרי כן נתן להם ללמוד נמרא, רק על פי דרך הפשט, כי מאס מאד בפלפול; ובהיותם לאנשים, ומלאו כרסם בנמרא — רק אז פתח לפניהם ידיעת "ח"ג" הספונה בספרי צדיקי עולם. וכן הנך גם הלל בנו, אשר בכשרונותיו עלה על כל אחיו ושמו יצא לתהלה בעיר, כבן מקשיב ומבין ומתמיד גדול. ואמנם התמדתו בהיותו כבן ארבע עשרה שנה היתה גדולה מאד: בכך למד עם מלמדו נמרא, ואחרי הצהרים שגן ספרי הנביאים, ובערב למד את ספר ה"תניא", ואחרי כן הלך לביתו ללמוד עם מורו שפת רוסיא וידיעות העולם, ובלילה הגה ב"פוסקים" עד חצות, וגם אחרי כן עוד קרא על מטתו ספורים מכל הבא לידו, כי את הספורים אהב עוד מילדותו. לעתים קרובות למד עם מלמדו ספר ה"כוורי", כי המלמד הזה, ר' ישעיהו הזקן, היה גם "פילוסוף" מעט וכבד מאד ספרי חכמי ימי הבינים והגה בהם בכל עתותיו הפנויות ואהב

„להתפלסף“ עם תלמידיו האהובים לו. שנאת ההשכלה לא היתה גדולה בבית הורי הלל, אם כי אביו מאס במשכילים, בגלל עזבם מנהגי אבותיהם ללכת בדרך העמים ולרדוף „הוללות“. וגם דעת מלמדו ר' ישעיהו היתה כדעת אביו, כי לא ההשכלה היא שנואה, כי אם דרכי המשכילים הנלווים, המרחיבים פה על תורתנו ועל קדשינו ויבזו „דרך הצדק“.

אבל ראשית ההשכלה אשר אסף הלל בבית הוריו הועילה רק לעורר את התשוקה בלבו להשכלה יותר רחבה ועמוקה, ובאחרונה החל להרגיש כי צר המקום לנפשו בבית וב„חרר“, וידרוש בחוקה כי יתנווה לכוא לבית הנימניזם. בראשונה מאן אביו לשמוע דברים כאלה, אבל גם בניו הגדולים עמדו לעזרת אחיהם וידברו על לב אביהם למלאות תשוקת הנער, וגם החקים החדשים בעבודת הצבא, אשר שלמו כבר אז, היו בעורה בתתם וכיות גדולות לכל אשר השלים חק למודיו בבית-הספר, ולא יכול שמחה להתאכזר ולמנוע את הזכות האלה מבנו האהוב לו, ויתן לו את הפצו. אך תנאי התנה עמו מראש, כי יהיה תמיד נאמן לעמו ולדתו וכי הוא יאחד את התורה וההשכלה, והיה למופת לכל בני ישראל ולכל המשכילים, וממנו יראו וכן יעשו כל בני הנעורים. „להיות למופת לכל המשכילים“ — הדבר הזה מצא חן מאד בעיני הלל, ובכל לבו יכול לתת הבטחתו לאביו כי כן יעשה. כי אמנם היה אז מאמין גדול, על פי דרך מלמדו אשר הורה לו, כי בדרות הראשונים היו התורה וההשכלה צמודות יחדו בלב טובי בני עמנו, ורבים מגדולי חכמי התורה היו גם רופאים וגם פילוסופים, כמו הרמב"ם. ר' יהודה הלוי וכו', אשר מי תורתם אנו שותים עד היום הזה. תעודתו זאת מלאה לב הלל מחשבות רבות, ובדמיונו היה מצייר לו, איך עתיד הוא לחבר יחד את התורה וההשכלה, ואיך יריב ריבו עם מתנגדי היהודי הזה ועם אלה אשר יאמרו כי הוא דבר שאי-אפשר. גם אחרי קראו את הספר „חמאת נעורים“, אשר עשה עליו רושם גדול מאד, עד כי עזב את למודיו לימים אחרים, — התנחם ויאמר בלבו, כי לו היה מחבר הספר הזה במצבו הוא, לו חנך מילדותו כמהו, אז גם הוא נתן אמון לדרביו, כי יחדו ההשכלה והאמונה הוא דבר אפשרי והכרחי לאומתנו. ומספרי סמולנסקין הוכיחו, כי עלינו לאהב את עמנו ולשנוא את ההשכלה המדומה, אשר בשקר יסודה ומכרלין מוצאה, וכי אהבת עמנו תביאנו לאהבת התורה, ואהבת התורה לאהבת המצוות והמנהגים הדתיים.

שתי שנים הכין את עצמו לבא לבית-הספר, והתמדתו אז גדלה מאד. כל היום למד את הדיעות והשפות הנחוצות, ובערב למד עם ר' ישעיהו מלמדו גמרא או ספר „כוזרי“ ו„מורה נבוכים“, וגם בלילה לא פסק מקרוא ספרים וספרים שונים. בראשונה אמר לבא לאחת ממחלקות הנימניזם, אבל אחרי כן נמלך לבו ללמוד בביתו עוד שנה או שנתים, עד גמרו את כל למודי הנימניזם ויוכל לקבל „תעודת בגרות“ אחר הבחנו. וכן עשה.

בבואו לעיר הבירה, אחר קבלו תעודת הנימניזם, להכנס לבית-המדרש גבוה, לא חפץ ללמוד תורת הרפואה או תורת המשפטים, כי אם בחר לו בית המדרש לחרשת המעשה. פה — אמר ליודעיו, — רק פה בר נחב לעבודה גדולה, כי כל הציוויליזציה בדרנו תכונן על אשיות חרשת המעשה.

ומאז היה לתלמיד בבית הזה התחבר לכל התלמידים מכני ישראל אשר בעיר הבירה, תמיד הקהיל קהלות בחדרי מושכם, ואם יאספו אתו שלשה ארבעה תלמידים, — וגברו הוכוחים בינו ובינם, ופיו היה מלא תמיד דברים נשגבים על עם ישראל ועל תעודתו

בין העמים, גם מכתבים שלח תמיד לערים אחרות ששם בתי המדרש הנכוחים, לדבר על לב חבריו הרחוקים לבוא לעזרת אחיהם, לדרוש בשאלת היהודים, לחקור בחכמת ישראל ולהלהיב לבות בני הנעורים למעשה ולפעולה.

ואביו כבדהו מאד, עקב דרשתו תמיד בחכמת ישראל, והאמין עוד, כי הלל בנו יאחד באמת את ההשכלה עם התורה — התורה המעשית לכל פרטיה, עד הלכות נטילת ידים וברכת המזון, ולא ידע כי שוננו מאד דרכי בנו במנהגי ישראל, כי לא רק תפלתו לא יעשה עוד קבע, כי אם גם במאכלו ומשתהו לא ידקדק יותר מדי, וביום השבת ישב ויכתוב מאמרים ומכתבים בשפת עבר על תעודת ישראל. . . . האב התמים ידע, כי לב בנו מלא אהבה לעמו, לשפתו ולתורתו; אך לא יכול לראות ולהבין, כי שפת עבר של הלל היא שפת גוררון, סמולנסקין, ווייס, קרוכמל וכו', בעוד ששפת עבר שלו היא שפת התניא והפוסקים; כי תורתו של הבן היא תורת הנביאים, תורת המוסר של בעלי האגדה, תורת חכמי העם בפילוסופיא ובהגיון, תורת כל דורשי דברי ימיו וחוקרי השתלשלות השכלתו, בעוד שתורתו של האב היא תורת הרמ"א ור' זלמן מלאדי, גם ברעיון יסוד מושבות בארץ ישראל השתתפו האב והבן יחד, אף כי גם פה איש לדרכו הלך. בעיני שמחה היתה ארץ ישראל ארץ הפלאות, הארץ הקדושה אשר אליה תערוג נפש כל איש ישראל, אשר אליה יתפלל: ולירושלים עירך כרחמים תשוב, והראנו ה' אלהינו בנחמת ציון עירך ובכנין ירושלם עיר קדשך, וירושלים נראתה לשמחה בחוץ כעיר הקדש המלאה צדיקים יושבים ולומדים תורה כל היום ומרכיב תפלות ותחנונים לאלהי מרום; ציון היתה קשורה בלבו בזכרונות הימים אשר בית המקדש היה עומד על תלו ואלהי ישראל שבן בחיכל-קדשו ויראה נפלאותיו לבני אדם. — אבל בעיני הלל בנו ארץ ישראל היא ארץ פוריה וטובה, אשר עובד אדמתה ישבע לחם; ארץ ישראל היא ערש לאומנו, אשר בה גדלו ופעלו נביאינו וגבורינו, ארץ אשר כל שעל ושעל מעפרה יספר גדולתנו ותפארתנו בימי קדם. . . . ארץ ישראל היא בעיניו גם הארץ היחידה אשר רק בה יוכל עם ישראל, הנודד זה אלפי שנים, לשוב לעבודת האדמה כבשנים קדמוניות. — וירושלים? ירושלים היא לו רק כמצבת אבן, מצבה יקרה, אשר הנהו נכון לתתה לכל מבקשיה הרבים מבני האמונות האחרות, לו רק תהי לנו היכולת לעבוד את האדמה סביבה. . . .

אך בכל המרחק הרב אשר בין שניהם באחרית מחשבותיהם ומאווי לבם, הלא שניהם יחד ישאפו למטרה אחת: לאושר העם בארצו הקדושה על פי רוח ישראל, לכן לא יפלא, כי גם שמחה היה מן הראשונים אשר נמשכו אחר דבריו הלל ובהתפעלות נפש קראו: בית יעקב לבנו ונלכה לארצנו הקדושה! אף הצליח לרכוש לרעיון הזה לב אנשים רבים, ובפרט. . . . לב אלה העניים והאכזרנים, אשר צר להם משכנם בערים האלה, ללא-מסחר וללא-פרנסה, וידמו בלבם, כי במחיר מצער יעמדו עוד מעט על הקרקע ויוכלו לשבת בשלוה, "איש תחת נפנו ואיש תחת תחת האנתו".

כי אמנם גם נפן ותאנה ורמון תאר לפניהם הלל אבן-ספיר, כי הלא המה הדברים השגורים בפי יודעי לשון הנביאים. . . . ובעינים אשר איש תוקד בהן הרבה אמרים לכל הנאספים סביבו בבית-המדרש או בבית הוריו או בבית מכריו על דבר מהות הארץ, אשר לא ראה ולא ידע, ועל גודל ערך הרעיון הזה, העתיד לאחד קרעי בית ישראל: החסידים, המתנגדים, המשכילים, המתוקנים וכו', וכל שומעיו פערו פיהם ויקשיבו אליו באות-נפש ויאנחו במרירות ויהגו וישיחו בו ובדבריו הנעימים.

ולא יפלא על כן, כי גם רבות בנות שמו עיניהן בהאיש הצעיר הזה, ובפרט שרה בת שמואל ממשפחת השקדים, משפחה חשובה ונכבדה בעיר מולדת הלל. היא ידעה אותו בעודנה כמעט ילדה, תלמידת בית-הספר, ומרוחו האציל עליה ללכת גם היא לעיר הבירה להשתלם בלמודים בבית המדרש הגבוה לנערות. נפשה נקשרה בנפש הלל באהבה גדולה, אשר לא יכלה להביע אותה לאיש, וגם חברתה העלמה דבורה רחלין לא ידעה דבר ולא חשה ולא הבינה כי אש אהבה יוקדת בלב הנערה התמימה הזאת, אשר כמעט לא תדבר דבר והגה לא יצא מפיה, כי אם תשמע ותאזין באזנים קשובות לקול דברי המדברים בחם לב ובהתפעלות הנפש. רק ידוע ידעה דבורה, כי שרה חברתה נצמדה לרעיון הלאומי והוגה בדברי ימי ישראל וגם תלמוד בשקידה עצומה שפת עבר מתוך הספרים אשר יתן על ידה הלל אבן-ספיר.

האם חש גם הלל בנפשו אהבה להנפש היקרה אשר שתתה בצמא את דבריו? זאת לא ידע ולא שאל גם הוא בעצמו; כי מתי יכול להביט אל תוך לבו ולנתח את את רגשותיו? הן כל עתותיו נתונות לעבודה ולמעשה: ביום ישמע לקח המורים ויעבוד בברוך ובנחשת, ויצייר את המשינות והבנינים, לפי סדר העבודה בבית מדרש חרושת המעשה; ובערב ובלילה עליו לראות תמיד את מיועדיו מהתלמידים והתלמידות, לדבר אתם על דבר אספה או אגודה או לקרוא לפניהם המכתבים אשר קבל מבני הנעורים מערים אחרות. או להתעסק בהדפסת איזה ספר או מחברת על דבר הרעיון של ישוב ארץ, פלשת"י ולהפיצה בין כל ישראל, ועוד עליו לקרוא מאמרים חדשים על הענין הזה מאוהביו או ממתנגדיו הרבים, או לכתוב גם בעצמו מאמרים הנוגעים למקרא אספותיהם. — ואמנם ברוב האספות היו נקראים מאמריו על דבר ארץ ישראל, על דבר נחיצות ידיעת התורה ועל גודל ערך שפתנו, או על המשורר הלוי או על סמולנסקין או על דבר חקי תוגרמה וכדומה. ובדרשותיו ובמאמריו לא היה סדר נכון, כי אם קפץ מענין לענין וידבר דברים נמצאים בהתלהבות הנפש, בדם לבבו ובדמעות עיניו, ורוח הפואזיאי היתה שפוכה על כל דבריו.

ושרה בת שמואל יושבה תמיד ממולו וכל דבריו יבואו כשמן בעצמותיה. היא היתה נכונה תמיד לעזור לו בעבודתו הרוחנית, לכן מסר לה לפעמים ללכת לראות את האישה אשר דבר לו אליו, ויש אשר נתן על ידה לערוך חשבונות של הדפסת הספרים או להעתיק בעדו עשרות מכתבים אשר כתב לשלחם בכל תפוצות ישראל, וכתב ידו היה מטושטש, כי במהירות כתב את דבריו, ופעמים לא יכול גם בעצמו לקרוא את אשר כתב, רק היא ידעה לקרוא את כל אשר יצא מתחת ידו. ויש אשר בקש אותה לתרגם בעדו איזה מאמר משפת צרפת אשר ידעה או לקרוא איזה ספר ולהגיד לו תמצית המדובר בו. — והיא השלימה את חפצו ותעבוד עבודתו באמון רוח ותהי או מאושרת וצלחה מאין כמות, וצהלת-רוחה נראתה או על פניה היפים.

XII.

בצאת אלכסנדר ענגלשטיין יחד עם מיכאל דניסוב ועם אחותו מבית השמחה אחר נשף-החשק, — בקש את עתליה להראות לו אות חבה ורצון ולהרשותו להביאם במרכבתו אל בית מעונם; והיא בענות הן עשתה את בקשתו ותשב עם אחיה ואלכסנדר במרכבה הרתומה לשני סוסים אמוצים.

עתליה ישבה שקועה במחשבותיה, ועיניה הישירו אל הרחוב השקטה עתה מהמית אדם. ואלכסנדר פנה אל מיכאל ויאמר:

— מאנגליא הבאתי אתי רק תשוקה אחת גדולה — להתהדר בסוסי, לכן תחשק נפשי ללכת לערים אחרות לקנות לי סוסים טובים, ואומר בלבי לבנות ארוות להם נהאורוות אשר יבנו שמה.

מיכאל דניסוב הוה דעתו על הענין ויראהו לדעת. כי גם הוא מבין גדול בטיב הסוסים. והדבר הוה הביא שמהה רבה בלב אלכסנדר ויבקשהו ללכת אתו לעיר פלונת, למצוא סוסים טובים.

בין כה וכה הגיעו עד בית מגורי עתליה. הגברים יצאו מן המרכבה ואלכסנדר נתן ידו לעתליה לעזור לה לרדת מן המרכבה, וטרם הפרדו ממנה אמר:

— ארהיב בנפשי עז לבקשך, ערינה, לבא לביתנו, לבית הורי; אבותי ישמחו מאד להתודע אליך. . . . כואי נא יחד עם מיכאל ידידי, הוסיף, — כי הוא מכאי ביתנו. — טוב הדבר! — אמר מיכאל. אדמה, אחותי, כי לא טוב לך לשבת כלואה במעונך תמיד ולהגות בספרים. . . . הלא לכל זמן ועת לכל הפיץ. . . .

— הנני נכונה לעשות כרצונך בנפש חפצה, — אמרה עתליה בהושיטה ידה לאלכסנדר.

— אם כן. . . הרשיני נא לבקשך לבא מחר אלינו בשעה אשר תמצא לטוב לפניך.

— אדמה. . . בשעה השביעית בערב. . . הכן הוא, מיכאל?

— הנני נכון למועד הזה.

ויפרדו איש מרעהו.

עתליה הקיצה משנתה ביום המחרת רק בשעה הראשונה אחרי הצהרים, והיא עודנה תפושה ואחווה בחלומות וחזיונות נעימים. . . היא תחפין לקום ממשכבה, אבל חבלי השנה יקשרו אותה, ונעימות נצה אשר לא ידעה עד היום תחוש בכל גופה, ותכס בשמיכה את גוה הרועד ותצלל בתהום הרעיונות והחזיונות. . . .

— גברתי, הלא עוד מעט ואכלו האנשים סעודת הערב!

לקול הדברים האלה, אשר יצאו מפי המשרתת בכנאה, החדרה, הרימה עתליה את

ראשה ותאמר:

— האומנם כבר רד היום? ותבט במורה השעות אשר על השלחן הקטן העומד

לפני מטתה.

— מהרי, מהרי, דוניא! כי כבר עברה השעה הראשונה, תני לי מים קרים

והכיני לי חלב חם.

המים הקרים השיבו נפשה ותהי כלולה ביפיה מאד, ולא נשפט אותה קשה אם התענגה כחצי-שעה לפני הראי אשר בחדרה, בשומה את בנדיה עליה ובקלעה את שערותיה החמודות.

בשעה השביעית בא אליה מיכאל לקחתה עמו אל בית ענגלשטיין, ושמה כבר

חכו לבואם, ובפרט אם אלכסנדר, רווליה בת מוריטיין, חכתה בכליון עינים לבוא העלמה הזאת לביתה.

— חמסי עליך, מיכאל מיכאלוביץ יקירי, — אמרה רווליה בת מוריטיין, כאשר

באו האורחים לאולם הקטן כליל-היופי ששם קבלה בעלת הבית את אורחיה התמידים והחביבים עליה ביחוד, — חמסי עליך, גבר יהיר, כי עד היום לא עשית אתנו החסד

להביא אל ביתנו את השושנה הזאת, כלילת היופי והחן. — ושחוק קל ונעים רחף על שפתותיה.

— לא בי האשם, נברתי, כי אם בעלמה העומדת לפניך, כי חפצה היא להיות כנזירה ולשבת רק על התורה ועל העבודה.

— בי, יקירתי! לא טוב הדבר אשר את עושה. האמינה לי כי עלינו לשמוח בימי עלומינו, הלא המה כצל יעברו ואינם. . . . ומה גם עלמה נאווה וענוגה כמך. . . . אבינה, אבינה מחשבות לבך, — הוסיפה האשה בראותה כי עתליה תחפוץ להשיב לה דבר, — וגם אני כמך אחשבי, כי הלמודים יענדו זר תפארה ויעטרו עמרת כבוד לראש עלמה חמודה. . . . נפשי מסורה תמיד להגיונות רמים וגם אני אמרתי תמיד כי הנשים תלמדנה חכמה ומדע כהגברים, כי לא נופלות הנה מהם ברוחן ובכשרונותיהן. . . . נפשי מסורה לזכיות הנשים וכל חפצי כי לא יפליאו החקים בין איש ואשה. . . . כן, כן ידירתי. היקרה! וזה לך האות, כי את בנותי חנכתי כחנוך הבנים והנה שומעות לקח מהמורים היודעים הבאים לביתנו, כי מדוע יגרע חלקן מחלק אחיהן?

עתליה הקשיבה לדברי האם הזאת ותתפלא לראות תווי פני אם חרנתה וסגנון אמריה בפני האשה הזאת ובדבוריה, ותאמר בלבה: איזה הדרך עברה הרוח מעיר בלהות ותנח על פני האשה הכבודה הזאת?

ברגע הזה באו גם שתי אחיות אלכסנדר החדרה. או נשמע בבית קול שפת צרפת בלול בהברות רוסיות שונות. והמשרת הביא כוסות טה, ממתקים ופרי עץ לענג נפש המשיחים. וגם דוד בן יצחק בא החדרה וישב כחצי שעה במסכתם וידבר עם מיכאל דניסוב על דבר בניני מסלת הברזל, ואלכסנדר ישב אצל עתליה וישיתו על ענינים רבים. עוד אנשים אחדים, חשובים ונודעים, באו לבית ענגלשטיין, וביניהם גם אחד מראשי המשחקים בתיאטר, גם סופר כותב מאמרים בעתון גדול ושלישה-ארבעה בעלי מסחר ובנקירים ידועים ונשותיהם אתם; וגם ולדימיר בן יצחק בא הנה, הוא ואשתו ובתו וכולם התורעו אל עתליה ובעלת הבית שנתה בכל פעם:

— אתכבר, פלוני יקירי או פלונית יקירתי, להציב לפניך את עתליה ידירתי החמודה, בת איון אונובויץ דניסוב, הפקיד הגדול בעיר בלהות, ואחות מיכאל מיכאילוביץ ידידנו היקר.

וכולם ברכו באהבה את עתליה, כולם חפצו להניד לה איזה דבר נעים או לדבר אתה דברים אחדים; המשחק שאל אותה על דבר התיאטר אשר בעיר מולדתה, והסופר הנודע שאל אותה על דבר העיר בכלל, והנה הוא יודע גם את ראש האצילים במקומה ואת שם הפקיד דניסוב שמע וכו' וכו' . . .

כל הנפשות האלה אמנם לא לקחו את לבה, כי כבר היו לה לורא אנשים כאלה בעיר מולדתה. . . . אבל אלכסנדר, וגם אחותו העדינה עליוא, קשרוה בחבלי קסם אל הבית הזה ותשמח מאד בחברתם, כי ראתה במ אנשים כלכבה, השואפים לחיים כבירים ונכודים על חיי ההמון עם תשוקותיהם ומגמותיהם הקטנות. גם ולדימיר בן יצחק עשה רושם טוב בלבה, כי היא ידעה את המקרה אשר קרה לו עם בן-גישל, אשר כגבור נעלה היה אז בעיניה בעבור אמץ רוחו, ואת הגביר חשבה לערל לב אשר אך אל הבצע עיניו נשואות. — והנה רואה היא לפניו איש אשר דבריו שקולים וספורים ומלאים דעת, וכל היוצא מפיו יעיד על רוחב בינתו וידעתו הרבה את החיים ואת התבל ומלואה!

בלבה התפלאה, אמנם, כי בחבר אנשים כאלה, אשר כמעט כולם יהודים המה, לא נשא איש על שפתיו בכל הערב את התנועות הרבות אשר התחוללו בחיי עם בומן הזה, ואת הצרות אשר השתרנו עליו על צווארי הנדחים והאובדים, כאשר כן הסכינה לשמוע תמיד בשבתה בחברת התלמידים והתלמידות מבני ישראל אשר התודעה אליהם בימים האחרונים. היא הפצה לשאל על הדבר הזה את אלכסנדר או את ולדימיר בן יצחק, אבל התאפקה ולא מצאה את לבבה לפנות אליהם בשאלה הזאת, פן תכלימם. היא ראתה כי פני כולם הפיקו שמחה וגם רוח עצבת קלה לא תעבור על פניהם המלאים והבריאים, כמו לו גם שמה, בערי מוצאם ומולדתם, לא יצא קול יללה מלב אחיהם האומללים, כמו לו גם שמה שוררת המנוחה הנעימה. — רק פעם שאלה את אלכסנדר, אם ראה את פני גוטיץ, כי פלא הוא, מדוע זה לא יראה בשום מקום בימים האחרונים. — את גוטיץ ראיתי ביום שובי מחוץ לארץ, השיב אלכסנדר, — אבל דעותיו וגם פניו שזנו מאד מן היום אשר נפרדנו זה מזה לפני שתי שנים... ולא אדע מה היה לו. יצר לי אם גם הוא ידרוך אחרי תעתועי הבל של בני הנעורים אשר חדשים מקרוב באו... אבל, נברתי, זה הוא ענין אשר איננו כדאי לטפל בו... האמיני נא, כי בעלי ההון יעשו את כל אשר ביכלתם לעזרת השדודים בערים אחרות... אבל "לחולל סער בצלוחית של מים" בשביל הדבר הזה — רק סכלות היא בעיני...

עתליה הפצה להגיד לו את דעתה בענין הזה, כפי אשר שמעה ממיודעיה, אולם אלכסנדר הטח את השיחה לענין אחר, ואחותו עליזא, אשר ישבה אתם, פעה פיה ותבט אליהם בעיני תמהון; היא הפצה לשאול את אחיה, אשר כברתהו מאד ותחשבהו לאיש יודע דרכי התבל: — מי המה השדודים? ומה הוא הדבר אשר אחד מבני הנעורים העטה כלימה על דודה האהוב? אולם בראותה, כי אלכסנדר לא יחפוץ להרבות שיחה בדבר הזה, שמה מחסום לפיה ואודם כסה את פניה היפים והתמימים.

היכלה עתליה לדעת, כי כל אלה האנשים השבעים לא יחושו ולא יחפצו לדעת מצוקות אחיהם הרעבים? היכלה היא, בת עם בריא וחזק, להבין, כי האנשים האלה יראים ומפחדים לשאת על פיהם שם עמם, פן יאמרו כי ככל בני ישראל גם המה? הידעה כי מסוה ישימו האנשים העליונים האלה על פניהם, בעת אשר לבכם מלא פחד כל היום, פן ישמעו מאחריהם את הקול הנורא המחריד לבבות: יהודים? הידעה כי גם המה, אף כי ישלו את נפשם בתקוה כזוהי, כי להם שלום יהיה ועדיהם לא תנע הרעה, ככל זאת יחרדו במסתרים ובעמקי לבם ישאלו גם הם: מה לעשות?...

לו נפתח לפניה רגע סגור לבם של אלה האנשים אשר צחוק ירחף עתה על שפתותיהם ויתענגו על רב טוב, — כי אז ראתה כל זה ועוד יותר מזה, כי אז ראתה שם בערות וסכלות — תחת מסוה ההשכלה; קנאה, שאיפה לבצע, תשוקות נמבזות, — תחת מסוה טוב־טעם ודעת...

אך היא ראתה רק את פני אלכסנדר ואת עיניו המזהירים בשמחה באושר ובעליצות נפש, והוא אמר לה טרם הפרדם, כי יקוה שמן היום הזה יהיו רעים ויודים נאמנים, כי תחוש את הרושם אשר עשתה עליו למן הערב שהוא אשר התודע אליה בראשונה; כן דבר אתה בעמדם בחדר השני ואין איש שומע דבריהם, ואש אהבה מתלקחת בעיני אלכסנדר, ולבה הולם ועורקיה יתרגשו וכל יצירי גוה ירעדו. ברדתה במעלות בית ענגל־שטיין, היא ומיכאל אחיה, ובהביטה אל הראי הגדול העומד במסדרון הבית, ראתה כי אודם יכסה פניה, ומיכאל אמר לה, כי תחכה מעט ותשב פה, פן יבולע לה בצאתה

עתה החוצה, כי הקור עודנו גדול. אבל היא מהרה לעזוב את הבית ותצא החוצה לשאוף רוח קר למען ירוח לנפשה ההומיה.

XIII.

היום ההוא היה יום סגריר. ערפל כסה את כל העיר ועבים רחפו על פני השמים. השלג נמס בחוצות, והמטאטאים אספוהו חמרים חמרים בצדי הרחוב ויטהרו את רצפות הרחובות ואת הטרוטוארים, אבל האדים והמים הנוולים מגני הבתים רטבו אותם כמו בועה, והשלג הנשאר נהפך לשיט.

ברחוב הגדול נמשכת והולכת לאטה עגלה גדולה עטופה שחורים ורתומה לארבעה סוסים שגם הם עטופים שחורים, ואנשים מלוכשים בגדים שחורים ינהגו ברכני הסוסים. על העגלה עומד ארון המת, ועל מכסה הארון מונח זר פרחים גדול וגם מצריו מונחים פרחים רבים, ואחרי העגלה ימשך רב אדם, בתורים ובתולות, ואחריהם תלכנה מרכבות רבות לאט לאט. כל פנים קבצו פארוז . . .

מי זה יובל לקברות? מדוע רק צעירים ילכו אחרי הארון ואין אף איש אחד זקן ואין אף אשה אחת באה בימים . . . איה אבותיו, קרוביו ומיודעיו? גם קול בני וקול אנחות לא ישמע, רק דממה איומה, דממת מות שוררת בין ההמון הרב הזה ואיש איש הולך שקוע ברב שרעפיו ופניו זועפים מאד.

אנשים רבים, ההולכים בחפוץ לדרכם ולמעשיהם, יעמדו כרגע על מקומם עד עבור "הלוויה", ישאלו פשר דבר משכניהם, אבל גם אלה יניעו בכתפותיהם ויביטו בעיני תמהון, — ואחרי כן ילכו הלאה ועוד מעט ושכחו את הלוויה ואת המת ואת הצעירים והעלמות אשר ילכו אחרי הארון . . .

והלוויה עוברת רחובות גדולים וקטנים, עד כי באחרונה הגיעה אל מחוז חפצה, אל בית הקברות. שמה הורד הארון בידי בני הנעורים ויובא עד פי הקבר הפתוח. אז לקחו המקברים את המת מן הארון וישמוהו אל הקבר ויקחו עפר מן האדמה ויזרקו עליו. וברגע הזה הושיט איש צעיר את ידו אל עבר האנשים האלה ויאמר: הרפו! ויתיצב לפני הקבר וירם את ראשו, ובעינים מלאות דמעות הביט רגע סביבו. הדמעות תולנה מעיניו על פניו וישלו אל הקבר, אבל קולו אין אתו, והוא מתאמץ להוציא הגה מפיו ולא יוכל . . . אנחה שוברת לב יצאה מגרונו וישאף רוח ויוריד ראשו אל הקבר הפתוח ויאמר: — שלום לעפרך, שוב יקרי, רעי הנאמן והאומלל . . . רק פה מצאת לך המרגוע

אשר לשוא בקשת בחיים . . . מי יתנה גודל אסונך, הה, ברוך יקירי . . . כן, ברוך היה שמך, אבל לא ברוך היית בחייך המעטים והרעים, כי אם קללה רדפה אחרוך ותשיגך . . . הלא קרובים לנו הימים אשר שמענו את קולך, קול חוצב אש אהבה לכל בני האדם, לכל הנברא בצלם אלהים . . . עוד קרובים הימים אשר ראינוך במסכותינו והנך מלא כח עלומים, מלא תקוות טובות ורצון כביר, ומרוחק אצלת עלינו — והנה פתאם באה הרעה ותשיגך . . . באה הצרה ותגדע את הנסע הנחמד ותקטפנהו באבו . . . גדול היה אסונך מאד, ראית עמל ואון, ראית את אלייך שבורים ומנופצים לרגליך, ראית את אחותך השדודה . . . ותכה מכעס עינך, וזמותיך נתקן . . . והנה אנחנו סובכים את קברך בלב קרוע ומורתח ודמעותינו נגרות על לחיינו. אבל — היועיל לנו כל זה? גדול כים שברנו ואין מנחם לנו . . . אתה באת אלינו וקראת בקול עוז: מה לעשות? והקול הזה החריר את נפשותינו ויקרב את לבותינו ונתן יד איש לרעהו להרים גם עמנו, להגדיל אחבתנו

אליו ולבוא לעזרת אחינו המרודים... אבל אתה אברת... הירעתם, חביבי, מי הוא המוטל לפניכם? קרבן הוא! קרבן מצבנו, מצב כל העם המפוזר והמפורד בין העמים, אשר לא יוכל למצוא לו מקום מנוחה בתבל...

המדבר הפסיק דבריו מהמון רגשותיו ויבך בדממה, וגם כל השומעים בנו בכי רב. אחרי דומיה קצרה הוסיף המקונן לדבר בקול עזו ורם:

— יקירי וחביבי! אליכם אשים מלתי הפעם, טרם נספר מאחינו המת. בדברי הנביא אומר לכם: אל תכבו למת ואל תגודו לו, — כי למה לו בכיתנו וקול זעקתנו?... אבל בנו ככה להולך, לחי על פני האדמה, אשר לא ישוב עוד אלינו, כי הלך בדרך רחוקה מאד — מעמנו, מתורתנו ומחיינו!... ההולכים האלה עוד רבים ועצומים בקרבנו, בין בני הנעורים, אשר אטומה אונם משמוע קול זעקת עמם, ואשר ערל לבם מהרגיש את עצמת מכאוביו... רק שבלים בודדות אנחנו... ומסביב לנו המון רב אשר רחקו מעמם, אשר יאמרו בלבם: שלום יהיה לנו... מאחרינו עוד עומדים אנשים בעלי-יכח ובעלי-שכל, משבילים בעיניהם, האומרים להשקיע אניה אומתנו כלב הים הרועש, בין הגלים הזדונים... עודם חיים וקיימים מהרסינו ומחריבינו אלה, אשר ממנו יצאו והם עצמנו ובשרנו... על שבר עמם לא נחלו וצרת ישראל לא ידעו וגם רוחו ורה להם... הנני רואה כחזון את העיץ הגדול הזה אשר שגשגו בארץ וישרו גדלו ורבו דליותיו — והנה באה הסופה ולא תוכל לעקרהו ממקומו, אבל המון עליו ופרחיו נפורו לכל רוח... הישאר כאלון בשלכת? איכם אתם פרחי עמנו? הנה הם רחוקים מאתנו ומתקם וריחם יתנו לזרים... ועוד ישחקו על משבתו, עוד יתקלסו בעיץ הזקן הזה ויאמרו: גרעו אותה, גרעו ועקרוהו משרשו, כי צלו גדול ויכסה עין השמש... מי יציל את בנינו ובנותינו? מי יתן להם לב נאמן לעמם ולדתם? מי יורה אותם דעה, דעת שפתנו, תורתנו ורוחנו? לכן עורו נא, אחי, עורו! בשם אחינו המת המוטל לפנינו... אתם ראייתם בעיניכם, אתם השתם בלבכם את אסונו ואת צרתו... אנא, אחים, עורו בשם עמנו ותורתנו! בכל פינה שאתם פונים, בכל אשר תלכו היום או מחר — דברו והגידו דבריכם, דברי אמת וצדק, לאחיהם, לאחיותיהם, לקרוביהם ולמיוחדיהם, הפיצו בכל העם את הרעיון הלאומי, את הרעיון הגדול כי עם אנחנו ועלינו להבין את ערכנו העצמי, כי עלינו, על המשבילים, לעבוד שכם אחר עם המון העם לשוכת כלל האומה, כי טובת העם תעמוד למעלה מעניי מפלגותיו הרבות. למעלה מדעותינו הפרטיות באמונה ובהשכלה... בשם ברוך, אחינו המת, הנני משיבעכם, אחי, להיות תמימים בדעותיכם אלה כל ימי חיכם, ואז תמצא לה מנוח גם נפש אחינו זה, אשר חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם... שלום לעספרך, אהובנו, וסלח נא כי חטאנו לך ולא ידענו את הטמון בחכך כאשר נבר אסונך מאד...

כאשר כלה נושין לדבר — כי הוא היה המקונן אשר שמענו מרי שיחו — פריץ לו אבן-ספיר דרך בין העומדים סביב הקבר ועמוד ויקרא:

— מה לעשות? קראת, ברוך ידידי, בעורך בחיים... הנה שמענו את קולך המדבר אלינו באמריך לנו: לא עת דברים עתה, כו אם עת לעשות ולפעול... כן דברת אז, וכנים היו דבריך. מעשה אנחנו דורשים ולא קול דברים... ילך איש באשר ילך, ואנחנו נהיה למופת לכל בני ישראל! אנחנו נניח את אבן הסנה, אנחנו נראה לבני עמנו כי יכול הוא להתאחד ולהאחו בארץ אבותיו, לעבוד את אדמתה, לבנות הריסותיה, ולחיות עליה חיי שלווה וכבוד, מבלי לסור עוד את כחותיו וכשרונותיו לריק בארצות

נכריות... לכן נשבעתי היום לפני הקבר הפתוח הזה, ואתה ברוך המת ואתם רעי החיים עדים אתם, כי לא אנוח ולא אשקוט עד הפיקי זממי, עד אשר אחונן את עפרך, ארץ חמדתי, ארץ ישראל!...

הנה קול עמנו קורא אלינו בחוקה: איכם? איה המה בני, מדוע עובני? — הנה אנחנו!... לעבודתך, עמי, נקדיש את כהנו, את דמינו ואת ימי נעורינו... הננו, כי קראת לנו! מי לעמנו, אלוי! אחים, לנו ונלכה! לא ללמוד חכמות אנו צריכים, כי אם ללמוד וללמד את עמנו לשאת כל סבל עבודה קשה, לשרד את אדמתם, לנטוע ולזרוע... יעזבו בני הנעורים את בתי מדרשיהם ואת בתי־ספריהם וילכו לארץ אבותיהם בראש גולים... בלי כסף ובלי זהב, כי אם בכח זרועותינו ובחוס נעורינו נרכש לנו את אחוזתנו... ואם נפול תחת סבל משאנו, אז יבואו תחתינו עוד אחרים מבני בריתנו ויחדשו את עבודתנו. אנחנו ברמעה נורע, והמה ברנה יקצורו. — נשבעתי היום, הוסיף לקרוא אבן־ספיר, — שבועה נשבעתי לפניך, ידידי ברוך, כי מחר אעזוב את בית המדרש ואתחבר אל ההולכים לארצנו הקדושה... ושמן וזכרך יהיה לי לאור מאיר על דרכי... שלום, שלום לעפרך פה!...

ברגע הזה נשמע קול אנחת־שבר, ויפנו העומדים בחרדה ויראו את שרה בת שמואל מתעלפת ונופלת על זרועות דבורה חברתה. רבים מהרו אליה וביאו מים להשיב נפשה, ויקחוה האנשים וישאוה אל אחת המרכבות. והמקברים כלו את מלאכתם, וכל העומדים זרקו רגבי עפר על הקבר, ונושין עמד ויקרא בקול בכי נורא: יתגדל ויתקדש שמייה רבא... * *

ושרה הובאה אל הדר מעונה ותפתח את עיניה ותרא, כי רק דבורה אתה בבית, ותפול על צואר רעותה ותבך בכי גדול, וכל עצמותיה רחפו מאד.

— מה לך, שרה יקרת, הגידי נא לי; פתחי תעלומות לבך וירווח לך...
— השמעת, אחותי, את דבריו, את דברי הלל אבן־ספיר? הנה הוא יעשה כמעשהו וכשבועתו — וילך לנוע אל הארץ היא... *

— את אשר דבר אותה יקים, השיבה דבורה, — כי לא איש כהלל יאמך דבר וישקר... האם הוא ישבע שבועה — ויחללנה? ובאמת אומר לך, כי מראש חשבתי בלבי, כי כן יעשה, יען כי גדולה התלהבותו מאד... *

— אבל אני אנה אני באה! קראה שרה בקול יאוש, — הו ידדתי היקרה! הלא אהבתיו מאד! ותכס פניה בידיה ותבך... *

דבורה ישבה בלי נוע רגעים אחרים ותבש בדממה אל רעותה הבוכיה, כי לא מצאה מלים בפיה.

פתאם קמה שרה ממקומה ותקרא:

— אך מה נואלתי כי אשאל כדבר הזה... אחריו אלך, אל כל אשר הוא ילך — אלך גם אני, יחד נעבוד את האדמה... לו רק יחפוץ לקחת אותי עמרו! הוסיפה באנחה ותוריד לארץ ראשה.

— זה שנים רבות, הוסיפה לדבר, — זה שנים רבות אשר אהבתיו בכל לבי ונפשי... והוא הן לא ידע את רגשותי... אם הוא ילך לארץ פלשת, גם אני אלך אחריו, אעבוד במושבה כל עבודה קשה... הן גם להכין מאכל וגם לתפור בגדים וכתנות למדתי, גם לחלוב את הפרה ידעתי וגם כל עבודה כגן הירק עברתי בעורגי ילדה

קטנה בבית הורי . . . אבל הם — איך ידאב לבם על המעשה הזה . . . איך אלך לארץ רחוקה ואעזוב? הן יהירה אני להם ואהבתם אלי גדולה מאד . . .

ברגע הזה נשמע קול דופק על הדלת. הנערות רעדו מאד ותשאלנה:
— מי פה?

— אנכי! נשמע קול בן־גישל מאחורי הדלת.

— חכה נא מעט קט ונפתח את הדלת.

הן הטיבו את בנדיהן ודבורה מחתה דמעה מעל פניה ותשיב את שערותיה ותאמר:
— פתח את הדלת, בן־גישל.

— שלום לכן, ידידותי! ומה שלום שרה בת שמואל? חכה רגוע נפשך מקול

אבן־ספיר רענו המתרגש והמתלהב? . . . אולי נצרך לך עזרת רופא. הגידי נא לי, כי כמעט הלא רופא, אנכי, הוסיף בשחוק.

— תודה לך, עתה רוח לי, כי אמנם קצרה נפשי לעמוד . . . על פי הקבר . . .

— כן, עלמות נכבדות! דבר גדול דבר אבן־ספיר, ורבים יביעו לו תודתם מקרב

לבם. . . אם כי דעתי איננה נוחה מרעיון „הפלשתיני“ — אבל עלינו להודות, כי אומץ רוח מאין כמוהו נטוע בלב רענו אבן־ספיר . . . יתן ה' ולא יואש מתקותו, והארץ ההיא לא

תקיא אותו משם . . . כי הן מרבר שמם המקום ההוא, ולא כן אמיריקא, ארץ החופש והדרור, ארץ רחבת־ידיים ברוכה ומבורכה: היא נותנת חיים לכל עובדיה כאמנה . . .

והלא ידעתך, כי כבר התאגדה אגדת בני הנעורים אשר תאמר לקנות קרקע באחד ממדינות ארצות הברית באמיריקא הצפונית, ששם עוד מעטים היושבים ושם ניסד מושבות על

יסודות חרשים . . . האדמה תהיה קנין כל בני החברה, כולם חלק כחלק יקחו בעבודתם ובפריה, כיס אחד יהיה לכולנו, והראש יחלק את העבודות השונות לאיש איש כפי כחו.

מוכן מאליו, כי חפש ושווי שלם ישלומ שם, וחק אחד ומשפט אחד להגברים ולהנשים. . . והראש יבחר על פי רוב דעות, וגם דיינים מקרבנו יבחרו, לעשות משפט ולשמור על

הצדק בהמושבה. ובטוח אני כי ימהרו אחינו בני עמנו ללכת אל הארץ ההיא ולהאחו בה . . . אז תהיה מדינה שלמה, מדינה עברית באמיריקא, אשר תחשב כאחת המדינות

(שטאאט) מארצות הברית. אז ינודו בני־ישראל ויתקבצו מכל קצוי ארץ להגדיל את ארצם ולהעשירה בעבודתם החמרית והרוחנית.

— דבש וחלב תחת לשונך, בן־גישל, אמרה דבורה בשחוק; — עוד מעט וגם

מלך ימלוך שמה מאחינו.

— אל תשכחי נא, כי לא ממשלת מלך אמיריקא, כי אם ממשלת־עם.

— חטאתי, אדוני, ושכחתי, הוסיפה לצחוק דבורה; ושרה יושבת ענומה,

ורעיונותיה מרחפים במרחבי אין סוף, ותרעד מאד בשמעה קול בן־גישל הרובר אליה:
— ודעתך מה היא, שרה הכבודה?

— דעתי, אמרה ולא הבינה על דבר מה ישאלנה. — דעתי, כי עלינו אמנם

לצאת חלוצים כבני חיל, לעבוד את האדמה בארץ אשר היא תקותנו לעתיד. . . כן! . . . ומדוע זה לא נשנה את חיינו? וכמה נופלת היא עבודת האדמה מעבודת. . . חרשת הברזל או מלאכת הרופא . . . אמנם כנים ואמתים דברי אבן־ספיר. . .

— אבל ביני נא ותוכחי לדעת, כי הארץ הזאת היא ארץ פראים, ארץ אשר בה

הבידואינים השודדים יתורו אחרי טרפם, וכל ההולך לשם מתחייב הוא בנפשו. . . ואם

עלינו יהיה להלחם כל הימים בשוררים האלה, הלא נתרק מכל קולטורא והשכלה...
הלא נשקיע את עמנו בתהום הבערות!...

שרה הביטה עליו בעיני תמהון, ואדם כסה את לחייה החורות, ולא ענתה דבר.
— הלא תראו, ידידתי, כי הצדק אתנו, הלא נסתתמו טענותיך... ולמה לנו
להפריד לחלקים חלקים את כחותינו המעשים? — הלא טוב לנו להתאחד יחדו ולהיות
לאגדה אחת ולתת לנו ראש לצאת לארצות הברית... גם אני נמרתי בלבי לנסוע
לשם... בימי הקיץ הבאים, אחרי תום הכתינות ואקבל תעודת רופא: הן גם רופא
אוכל להיות במושבה וגם לעבוד את אדמתי כפי אשר יושת עלי... האם לא תתני צדק
לדבריי? אמר בפנותו עוד הפעם לשרה.

— ועוד אומר לך, הוסיף בן־גישל בראותו כי שרה לא תענהו דבר, — כי עליך
ועל רעותך לדבר דבר באוני אבן־ספיר, כי יעזוב את רכבו זאת... הן הוא אמנם איש־
אמונים, איש בר לבב, איש המוסר נפשו על רעיון נעלה, ויוכל לפעול גדולות ונצורות
למטרתנו זאת... יתן נא ידו לנו... הן כבר נבר הרעיון הזה בין בני הנעורים,
ומכתבים רבים קבלתי מערים שונות, כי שיירות רבות נכונות לצאת מן הארץ וללכת
לאמריקא... ושם ימצאו גם המון הנודדים, אשר יתעו בדרכם כצאן בלי רועה, והיינו
אנחנו להם לרועים, להנחותם בדרך הנכונה ולהביאם אל המטרה הנשגבה, מגמת פנינו
ותשוקת לבבנו... שם יתנוסס הנל מחנה יהודה, אשר אליו יתקבצו כל איש בר לבב,
כל איש מצוק ומר נפש, כל איש אשר נפשו נתונה לרעיון נשגב... ואתן, ידידתי,
תוכלנה לפעול הרבה, כי אחריכן תלכנה הגברים גם לקצוי ארץ, — הוסיף בשחוק, וגם
על שפתי העלמות עבר שחוק קל ולא השיבו דבר.

— ובפרט את, שם עוד הפעם בן־גישל פניו לשרה, — את, שרה בת שמואל,
הלא תכנת רוח אבן־ספיר וידעת אותו עוד מעיר מולדתכם... והוא הן ידבר תמיד
טובות עליך וירומם את רוחך הכביר, יניד תמיד תהלתך לפנינו, יפאר את אהבתך
ללאומנו, — הן הוא ישמע לקול דבריך! האוינו נא ושמעי לדברי... מדוע תתני לו
לעשות משנה ותמאת לו ולעמנו, היסיף בן־גישל ברנש, בראותו כי שרה מקשבת באזנים
פתוחות לדבריו האחרונים, — מדוע זה לא תטי אותו מדרכו זאת, כי יפנה גם הוא לארץ
אמריקא? איך תוכלי לשבת במנוחה בראותך כי בן עירך ורענו הטוב ילך להפיל עצמו
לתהום נורא ולהמיט עליו רעה אשר לא יחליץ נפשו ממנה?...

— לא לבדו ילך! קראה פתאום שרה ותקם ממושבה, — אני אהיה לו למסתר,
אני אהיה לו תמיד לעזר, אני... אני אלך אחריו גם אל המדבר הגדול והנורא אשר
אמרת... גם אל מעון הכיבדואינים... ואם הוא יפול אל התהום — גם אני נפול אפול
ואתו יחד אקבר!... בן קראה שרה ברנש ועיניה הביטו נכחה וכל יצורי גוה רחפו.

בן־גישל קם ממושביו ויבט בתמהון על העלמה הדוברת; פתאום התאדם מאד, בהבינו
כי את סודה נלתה שרה הפעם בלי דעת, מהתרנשות הנפש, — וידום.

דבורה לקחה את יד רעותה ותאמר לה:

— מורשי לבבך הומים מאד... הרנעי נא, יקירתי.

ובן־גישל לקח מבגעתו ויצא בלאט מן החדר.

סוף החלק הראשון.

לשאלת הספרות.

בכרך הראשון מ„השלח“ באו מאמרי ה׳ה כרדיטצבסקי⁽¹⁾ טהאָן⁽²⁾ ועהרנפרייוו⁽³⁾ על אדות צורך ספרות אירופאית בשפת עבר, ספרות שתרוה גם צמאון הצעירים, אלו שלכם כמזרח וראשם במערב. אחר־העם השיב על דבריהם⁽⁴⁾. ובעיקר הדבר אמנם הצדק אתו. אך מפני שבעיני אני גם אחר־העם בעצמו עוד על האידיאליסטים יחשב, מוצא אני את עצמי מחויב להגיד עוד דברים אחרים על ענין זה, מצד ההשקפה הריאלית על ההיסטוריא. ולפי שמשלשתם הטיב עהרנפרייוו לבאר את השקפתם בפרטות ובדברים ברורים, לכן אסתפק בשומי לב לדבריו בלבד.

עהרנפרייוו מחלק התפתחות הספרות החדשה לשלש תקופות. בני התקופה הראשונה, בעלי המאססים ותלמידיהם, היו „בעלי אלילים קטנים ואידיאליים קטנים“, „כל כח המשוורים היה אך בסלסול הלשון, שרק אותה הם אוהבים איוה אהבה אפלטונית“. אם בכלל היו להם איוו אידיאליים, היו רק שליליים: לבלתי נאמין בשוא נתעה ולבלתי הטות אחרי דעות כוונות. „והשלילה הכוללת הזאת שמהרסת ואינה בונה שלטה בספרותנו עוד עשרות שנים אחיכ — עד הגדול שבגדולינו יליג, שכל שיריו הם שלילה אחת גדולה“. — בעלי התקופה השניה, תקופת סמולנסקין, עסקו „בספרות לא לשם הלשון והספרות בעצמה, כ״א לשם האומה שהם הפצים בתקונת. אנו רואים כחות חדשים והפצים חדשים, הראשונים הפצו בתקון הלשון — ואלה הפצים בתקון האומה“ — „הם הפצים בתקון האומה אבל החפצים הם גם בתחיתה? בפנה זו רואים אנו מלחמה תמידית אצלם בין הלב והראש. הלב עברי הוא כחרי חריו, והלב העברי שואף לתחיה לאומית וחפיץ להאמין באפשרותה; אבל הראש החושב הוא אירופי.“ „השאיפה היסודית היתה גם בתקופה הזאת שלילית בעקרה, הקול היוצא מן כל השופרות הוא קול תרועת מלחמה, מלחמה נגד החסדות, נגד הסכלות והבערות, נגד השלח־ערוך וחומרותיו“. „כח התקופה הזאת גדול רק במקום ששלילותה גדולה ובמקום שתהדל השלילה יחדל גם כהה“. בעלי התקופה הזאת ידעו רק מה „שאינם רוצים, אבל מה שרוצים לא ידעו גם הם — ואיירידיעה זאת הטביעה את חותמה על פעולת כל התקופה ההיא“. — ובאחרונה באה התקופה השלישית: „בימים ההם מת סמולנסקין ועמו מת גם „השחר“ וגם „התקונים בדת“ מתו. החלומות שחלמו אבותינו ע״ד שוויוניותיהם והתאזרותם בארצות אירופא היו כקצה על פני המים... ובימים ההם התעורר בקרבנו הרגש הלאומי לחיים חדשים. בשעה שהרגשנו מחדש כי עם אנחנו, באנו גם לידי ידיעה שיש לנו צרכים צבוריים ותקונות צבוריות“. ומה היתה הספרות בתקופה הזאת? „הספרות היתה עתה לסחורה, שמוכרים בשוק במוזונים... התחרות ספרותית מנונה מתפתחת בקרבנו ע״ד יסודים חדשים והוצאות חדשות: עתונים יומיים,

ספרים שנתיים, הכל בזול מאד ושוה לכל נפש". העורכים שואפים רק למטרה אחת, והיא: להספיק צרכי כל מפלגות הקוראים, השונות מאד בהשקפותיהן ומאוייהן הספרותיים; לא לחנך את העם הם חפצים ולהטיב את טעמו הספרותי, לא לבטא איוו שאיפות ידועות ותקוות לעתיד הם באים, ולהרהיב דעתם של הקוראים עפ"י שמה יסודית קבועה — הספרות משפלת א"ע למדרגת שפחה פחותה, הרואה חובה לעצמה לעשות באהבה רצון קנייה השונים".

החלוקה הזאת של הספרות העברית כמאה הי"ט לתקופותיה נכונה היא אמנם בעיקרה, אבל ה' עהרנפרייו ראה אך את הצד השלילי שבכל תקופה ותקופה, ואת הצד החיובי לא ראה. אם שונות הן התקופות האלו זו מזו ולא ראי זו כראי זו, — הצד השוה שבהן, שהיו בזמנן התפתחות הכרחית; לא אך הרסו ושללו, כי אם גם בנו וחיבו, וכל אחת מהן היתה מקבילה למצב החיים הכלליים בזמנה.

בעלי המאספים עסקו "בסלסול הלשון" ולא היו להם "איריאלים חיוביים", ובשביל זה קורא להם עהרנפרייו "קטני המוח". אבל אם נשים עין על ראשית התפתחות הספרות האירופאיות, ד"מ הרוסית או האשכנזית, נראה גם שם, כי ראשוני הסופרים והמשוררים (קלופשטוק, פון דוויזין וכו') לא היו סופרים או משוררים כמוכננו הנוכחי. כהם היה לא ביפ"ה השירה, כי אם "בסלסול הלשון" ובצירופה מהכרברזומים של ימי הבינים. למונסוב הרוסי ומיקולי רעו הפולני — הם היו הבנאים הראשונים של שפות עמם, ובוה השאירו להם שם וזכרון בתוך עמם. אין נשמה בלי גוף, תוכן הספרות הוא נשמתה, והשפה היא הגוף. נפתלי הירץ וויזל, שלום הכהן ויתר בעלי המאספים — הם יצרו את הגוף לספרותנו, הם הפכו שפת מהר"מ מלובלין לשפת יצחק ערטר, ואחריהם באו סופרי התקופה השניה ויפחו נשמת חיים בגולם השפה.

האהבה האפלטונית של בעלי המאספים היתה אהבה הכרחית, אהבה שהביאה תועלת להתפתחות ספרותנו, אהבה שבה היה תלוי גורל רוח הספרות לעתיד. אך זאת לא זאת. בעלי המאספים לא היו אך בוני השפה, כי אם גם הראשונים אשר נפחו בה נשמה, אף לא היו כלל מבעלי שלילה בלבד, מהרסים ומחריבים, כי אם גם בעלי חיוב. כל לא תעשה בחיים ההיסטוריים נתק לעשה, כל שלילה קשורה בחיוב, ובשעה שהם אמרו: אל תאמינו בדברי שוא, היו מוכרחים לאמר עם זה: האמינו בדברי אמת, האמינו בתוצאות המדע. הם הניחו אבן הפנה לספרות עמנו והביאו "מהפכה רוחנית" בעולם ישראל סבא. עם אשכנז הגדול והחזק הוליד בתקופה הראשונה להתפתחות ספרותו את ידויה אפרים לסינג, ועם ישראל הקטן והדל הוליד בתקופה כזו — את נפתלי הירץ ויזל. "ספרות עמנו", "מהפכה רוחנית" — אמרתי פה, עפ"י הסגנון הרגיל. אבל האמת היא, כי "ספרות העם" כלומר ספרות שהיא ילדת כל העם כלל, איננה במציאות כלל. כל ספרות וספרות בכל תקופה ותקופה יוצאת רק מלב מפלגה אחת של העם. ספרות בעלי המאספים היתה גם היא ילדת מפלגה אחת של עם ישראל, מפלגת יהודי ברלין. לתקופת המאספים קוראים אנו תקופת השכלת ברלין. נראה נא איפוא מי היו משכילי ברלין.

מספר יהודי ברלין בימי בן מנחם ובעלי המאספים היה מועד מאד. עפ"י החוק "הקבוע בעד יהודי פרוסיה משנת 1750", היתה הרשות אך למאה וחמשים ושתיים משפחות עבריות לגור בברלין. מלך פרוסיה בקר בכל שנה ושנה את מספר היהודים היושבים בעיר הכירה, ואם עלה מספרם יותר על קצבת החוק גורשו משם "היותר עניים".

„כי הרשות נתנה להיהודים אך למען ירבו חרשת המעשה, יגדילו המסחר ויאדירו המרכלת“. בשנת 1784 עלה מספר יהודי ברלין (לפי המספרים שהביא הסופר פרייס) לחמש מאות משפחות. בפה מלא נוכל לאמר, כי אך הכסף הועיל להיהודים, כי נתנן להם הרשות לגור בברלין במספר גדול כזה, וכי רוב המשפחות האלה בין העשירים נחשבו. יהודי עני גורש מברלין, אם גם היה פילוסוף כמשה בן מנחם. למשה בן מנחם היתה הרשות לגור בברלין לא מהיותו פילוסוף, אך מהיותו בוכהלטר בבית מסחר משי של אחד מגבירי ברלין. על פי בקשת המרקיו ד' ארזן (d'Argens) הרשה מלך פרוסיה לבן מנחם לדור בברלין בתור „יהודי-של מחסה שלא מן המנין“ (אויססער־אָרדענמליכער שוטציווע). בשנת 1779 בקש בן מנחם, כי תנתן לו הרשות להקרא „יהודי-של מחסה מן המנין“, למען תהי גם לבניו הרשות לשבת בפרוסיה. והבקשה הוות של הפלוסוף בן מנחם הושבה ריקם מאת המלך הפלוסוף פרידריך הגדול, בעוד שכבר בשנת 1761 הרשה המלך פרידריך להיהודי אברהם מרקוס ולהמלוים פייטל אפרים ודניאל איציג „ליהנות מכל זכות בנקר נוצרי“.

היוצא מזה, כי „משכילי“ ברלין בימים ההם לא היו „יושבי קרנות“, כי אם הסוחרים הגדולים, השלחנים, הרופאים (ד"ר הערץ וכו'), במלה אחת, אנשים שאופן חייהם ואופן פרנסתם הכריח אותם להשתחרר במדה ידועה מחוקי האמונה הישנים המעיקים עליהם. רנה"ו, שלום הכהן וכל סיעתם, ביודעים או בלא יודעים, היו באי כח המשכילים ההם. הספרות העברית היתה להם אך לאמצעי, ללחום עם הרבנים הקנאים. הספרות לא היתה מטרה, לא היתה בעצמה האידיאל, אך אמצעי להשגת האידיאל — האידיאל שלהם: לחיות חיי אירופא, ולצאת לחפשי מתחת אפטרופסות הרבנים.

הספרות היתה להם אך אמצעי, ועל כן, כל זמן שהאמצעי היה נצרך להם השתמשו בו; עבר זמנו — בטל גם הוא. בקראנו „מגלת ספר“ של הגאון יעב"ץ, רואים אנו, כי עוד כמאה שלפני זה היו רבני אשכנז, גם אלו מהם שהורחם ולידתם היתה בליטא, עפ"י רוב עבדים לפרנסי הקהלה, כלומר, לה„גבירים“ והעשירים שבקהלתם. פרנסי ק"ק ברלין, וכן יתר קהלות אשכנז, מצאו להם בקרוב רבנים עוד יותר „טובים“, שהיו בידם כחומר ביד היוצר ותקנו להם את הדת כפי הפצם. למשכילי ברלין לא היה עוד איפוא כל צורך ללחום עם רבניהם, ועל כן נשלחו גם כלי-זיינה של המלחמה ההיא — „הספרות העברית“ — להשמר באוצר-עתיקות, בכתי-העקר.

כן היה מהלך הדברים באשכנז, ואולם ברוסיה ובגליציה, ששם לא התפתח המסחר כל צרכו, ובהיות מספר היהודים שם רב מאוד, היתה ההתחרות המסחרית גדולה ביניהם בעצמם, ולא נתנה להקים מתוכם עשירים וגבירים ואדירים במספר גדול כמו באשכנז. — ברוסיה ובגליציה באה תקופת ההשכלה בזמן מאוחר, בשנות הששים. לתקופה זאת קוראים אנו „התקופה השנייה“, אם כי בתכונתה היא אך המשך התקופה הראשונה במקום אחר. התקופה השנייה הזאת נפסקה בפתע פתאום בשנות השמונים, בשעה שראו

(¹) לפי המספרים שמביא החכם Schäffle בספרו Bau und Leben des socialen Körpers (IV 460). נמצאו בברלין:

אצל היהודים:	בעלי עסק	71,9%	משרתים	28,1%
האצילים:	”	90,2	”	9,8
הפרוטסטנטים:	”	38,7	”	61,3
הקתולים:	”	36,9	”	63,1

המשכילים "כי החלומות שחלמו ע"ד שווי זכויותיהם והתאזרחותם היו כקצה על פני המים". מאמר אחד יש בספרות התקופה הזאת מאת מ. ל. ליליענבלום (גרפס במאסף "קהלת"). המאמר הזה ראוי הוא להקרא בשם "מניפסט" של המשכילים הרוסים, כי בו הננו רואים רוח תקופת המשכילים. המשכילים חפצו בהשכלה, למען יוכלו לסחור בכל רחבי הארץ, למען יוכלו להיות סוחרים ובנקירים ועורכי דינים וכו' גם "מחויז לתחום". ובאמרי זאת, אין מגמתי כלל ללמד קטיגוריא עליהם: הם היו מה שהיו ועשו מה שעשו בעל כרחם, עפ"י מצות תקופתם, כמו שמגמותינו של היום הן אך תוצאות מוכרחות ממצב תקופתנו בהוה.

ותבוא התקופה השלישית. עהרנפרייו רואה התחלת התקופה הזאת כמות הלומות "ההתאזרחות" ובשוב בעלי החלומות ללאומיות ישראל, ובוה מעה מעות גדולה. הלאומיים "הפתאומיים" האלה משנות השמונים לא יכלו לברוא תקופה חדשה לא בחיננו ולא בספרותנו. הלאומיות משנות השמונים היתה אך "פשיטת-הרגל" של ההשכלה. בעולם המסחר יכול עוד הפושט רגל להתעשר ע"י מעשהו זה ולקום אח"כ לתחיה. אבל בעולם החברתי, העולם המדיני, מפלגה שהגיעה למצב כזה אינה יכולה עוד לשוב ולחיות בצורה חדשה; היא לא תברא עוד תקופות חדשות, ובאמת המשכילים שהיו ללאומיים בשנות השמונים לא עשו מאומה. הסופרים שבהם חיים עוד עמנו, אך ספרותם איה היא? בתור סופרים כבר עברו ובטלו מן העולם. הם היו באי כחה של מפלגה ידועה, של "הבחורים העניים" שחפצו להיות "משכילים", למען היות אחרי כן פקידים ופרופיסורים, רופאים ועורכי דינים. ימי המפלגה הזאת עברו — ותבטל גם ספרות סופריה. עהרנפרייו משתאה, כי ספרות תקופת הלאומיים היתה לסחורה הנמכרת בשוק. לוא הבין היטב את תקופתנו, כי אז לא השתאה למראה עיניו. העם איננו "מחייב (כדבריו) את סופריו ומנהיגיו", כי באמת אין לנו לא סופרים ולא מנהיגים. הסופרים מימי ההשכלה אינם יכולים עוד להיות חיים ספרותיים, והסופרים "החדשים" מי הם? על הרוב אך סוחרים ספרותיים. אין לנו עתה לא סופרים ולא מנהיגים, כמו שאין לנו לא מטרה ברורה ולא חפץ מוגבל. והאמת היא, כי התקופה השלישית עוד לא החלה כלל. מעין "אתחלתא דאתחלתא" אנו רואים אמנם עתה — עתה בשנות התשעים, לא בשנות השמונים! — אבל עודנה קטנה וחלושה ביותר, כי עוד מעט מאד מספר האנשים בינינו שמבינים, כי לא על ידי "רומנים" אירופאים, לא על ידי עתונים כעין "וועסמניק יעווראָפּי", לא על ידי תורות-מוסר חדשות יושעי ישראל, כי אם רק על ידי הכרת עצמה, על ידי הבנת שאלת היהודים. רוע מעמדנו הפנימי והאמצעים לשנותו לטוב — זה הוא ראשית ותכלית כל דאגתנו עתה, ולא דאגת מה נעשה אם יבוא איש ויסתור דעות שפינוזה או ספנסר. ומפני זה צריכה ועתידה גם ספרותנו להיות לאמצעי להשגת התכלית הזאת, כמו שהיתה אמצעי בתקופות הקודמות להשגת תכליותיהן הן.

ה' עהרנפרייו וחבריו מדברים בשם "הצעירים הנכנסים עתה להיכל ספרותנו". גם אני הנני אחד מאלה, ובתור "צעיר הנכנס להיכל ספרותנו" הנני אומר, כי "הצורך והיכולת" של ספרותנו עתה, הוא — להכיר את עצמנו ולהבין את מעמדנו בעולם, וכי ההכרה הזאת נחוצה לנו הרבה יותר מהכרת שיטת דייבואה או פרידריך ניטשה.

ד"ר דוד צבי פרכשטיין.

היהודי בספורי טורנגיב.

יש סופר אשר פריו יתן רק לעתו, ומעבור זמנו והיה הוא ופריו בלא היה, ויש סופר שפריו טוב לזמנו וטוב לדורות, וגם אחרי מותו לא יחדלו בני אדם מהנות בספריו, והמבקרים באים תמיד וממשמשים בהם ומוציאים בהם חדשות. סופר כזה היה טורנגיב. ספריו נעימים גם עתה לקוראים כמו בימי כותבם, והמבקרים מטפלים בהם גם עתה בחבה יתרה, כי אנשי־דורו כמוהו מעשי ידיהם יעמדו עד דור אחרון.

הסופר הגדול הזה התעסק מעט גם ב„שאלת היהודים“. הוא לא הכיר אמנם את היהודים הכרה מספקת, ועל כן לא נתן לנו תמונות שלמות מחייהם; אולם תחת זאת השכיל מאד לציר את היחס שבין יצוריו האחרים אל היהודי, והרבה דברים יכולים אנו ללמוד ממנו . . .

את היהודי אנו מוצאים אצלו בראשונה בקובץ הספורים שנקראו בשם הכולל „רשימות הצייר“, בספור „משערטאפכאנאָוו וניעדאָפּיוסקין“. אולם בטרם נקרב להתודע את היהודי, הבא בספור ההוא בתור אורח, עלינו לפנות בתחלה אל „בעל הבית“, אל ראש נבורי הספור ההוא, הוא האדון פאנטעליי משערטאפכאנאוו.

האדון הזה הוא בן אצילים מדור העברות, כלומר: מהימים אשר האכרים היו עוד עבדים לאצילים, משנות השלשים או הארבעים למאה ה־י"ט. פ. ט. במדותיו איננו מפחותי האצילים, להפך, בהרבה דברים הוא עולה עליהם, אבותיו, למשל, היו גרועים הרבה ממנו. אבות אבותיו היו שובבים וזראים, שעשו כל ימיהם כחגים והלעיטו את אורחיהם עד יציאת הנפש, וירמיהו אביו היה ראוי יותר להכלא בכלוב הנוער לחיה טורפת, מאשר לשבת באחוזה ולמשול על נפשות בני אדם, אכריו־עבדיו. כל חייו היו שלשלת ארוכה של מעשים אכזרים וטרוף הדעת שהרסו את מצבו ומצבו עבדיו האכרים עד היסוד. לא כן היה פאנטעליי בנו: אמנם בשנעונו היה „כרעא דאבוה“ וכמוהו כזה ושקין את כל אלה שלא היו מנוע האצילים, אבל כמדת ידועה הגנו מוצאים בו גם גודל נפש ונדיבות הלב. הוא עמד לימין ניעדאפּיוסקין, האציל החלש והנבזה, וירב את ריבו מיד התקפים ויקריבהו אליו להיות לו לרע וחבר; הוא לא נתן לאחריים לנגוע באכריו ויהי להם למגן ולמחסה כל הימים, והוא הציל גם את נפש היהודי משה־ליב . . .

וזה הרבר אשר הביא את ט. להכיר את היהודי משה־ליב:

„בעברו רוכב על פני הכפר חסמוך, שמע ט. קול שאון ומהומה של המון האכרים הנאספים על יד בית המרוח, ובין המון בתוך התרוממו ידים גסות ותדרנה, התרוממו ותדרנה. — מה קרה שם? שאל ט. בקול מושל את אשה אחת זקנה מנשי האכרים, אשר ישבה כמתנמנמת ומביטה בעצלתים אל העבר השנוי ששם נאספו האכרים. על ידה ישב נער קטן אשר שם את אגרופו בין נעליה הקלועים מקליפת עץ.

— האלהים הוא יודע, אבי! אמרה האשה. — שמעתי אומרים, כי נערים שם יכו את אחד ה"זשירים".

— את אחד ה"זשירים"? איזה "זשיר"?

— האלהים יודע, אבי! — אחד הזשירים נראה במקומנו. לא נודע איזה רוח הכיאתהו הנה, לכן יכוהו שם.

— יכוהו? למה יכוהו?

— האלהים יודע, אבי! אל נכון בעד חטאו. ואיך אפשר לבלי הכות? הלא הוא, אבי, הצליב את המשיח! — ענתה האשה בתמחה ותעבר בידה המקומטה על ראש הילד.

הזקנה התמימה הזאת היא בודאי אשה טובה, היא בודאי מרחמת גם על הזיר קטן הקורא בקול תחנונים, בהפרדו על פי איוו סבה מאמו, אך אם שם המון ידים גסות מתרוממות ויורדות על גוף יהודי אומלל, שיש לו אשה ובנים קטנים התלויים בו, היא מלבד שאיננה מתעוררת לרחם עליו, כי עוד תתן את הסכמתה שכך כאמת ראוי לעשות. — "איך אפשר לבלי הכות?" שואלת היא בתומתה. אל נכון היתה גם היא משתתפת במצות ההכאה, ורק מפני עצלותה היא יושבת ואינה זוה ממקומה, ועל כן היא מסתפקת בזה, שמלאכתה נעשית על ידי אחרים. מימ גם היא כאותה שעה איננה יושבת בטלה לגמרי: היא מחנכת את הנער היושב לרגליה, כי ידע גם הוא בגדלו ללכת בדרך טובים... נראה נא מה עשה הארון ט. אשר לפי עדות הסופר ידע גם את ג'לטר ויתן כבוד להמשורר דרושוויץ, בקצור: איש משכיל לפי מדת ההשכלה בזמן ההוא, ובכלל אין קנאת-אמונה בלבנו.

"הוא דפק בסוסו ויפרץ בין ההמון וכשוש אשר בידו הכה ימין ושמאל על פני האכרים בקראו בקול: אי-משפט! אך לבית המשפט נתנה הרשות לענוש, ולא לאדם פרטי: משפט, מש-פ-ט!"

מהדברים האלה אנו למדין, כי גם הוא לא ממדת הרחמים עשה מה שעשה, וכאשר נראה הלאה, היה גם הוא, "החפשי בדעות", שונא את היהודי לא פחות מהאשה הזקנה, ורק מפני שראה במעשי האכרים קלקול החקים הקבועים, בא להגן על היהודי. אולם אל ישגה הקורא לחשוב, כי ט. מוקיר את החקים הקבועים. הנה, למשל, צוענית היתה לו לפלגש, והוא לא בוש לספר זאת לכל, גם פעם אחת אמר להרוג את פקיד הפוליציא ("פריסטאווי") על אשר בא אל ביתו ולא הסיר את כובעו. כל זה הוא לא לפי החקים הקבועים, ובכל זאת לא נמנע מעשותם ולא חשב זאת לו לחטא. ורק האכרים היו אשמים בעיניו, רק הם אינם רשאים, כי בכל נדיבות לבו, הנה העניינים והאכרים נבזים בעיניו, ולפי דעתו, הזכות לעשות כל מה שלבו חפץ נתנה רק לו, לטשערטאפכאנאו, שזכות אבותיו מסיעת; הוא איננו צריך להתנהג על פי מה שכתוב בספר החקים, אבל אלה השפלים והגבזים חייבים להיות מדקדקים במצות.

"מפני השוט אשר ביד האצול נחתו האכרים וימחרו לחלוט על נפשם, ועל הקרקע לפני פתח בית המרוח נראה שוכב יציר קטן, דל הכשר ושחור הפנים, לבוש בגד ארוך וכלו פצע וחבורה. מפני חורים כשוד, עיניו קמו בחוריהן, פיו פתוח... מה הוא זה, האם חדרת מות נפלה עליו או המות בעצמו הגיע עדהו?"

— מדוע הרגתם את ה"זשיר"? קרא ט. בקול מושל, בהניפו את השוט בחמתו.

המון האכרים השמיעו קול שאון קל, בהשיבם דבר, אכר אחד התגרר בכתפו השני —

אחז בצדו השלישי בחוטמו...

— את ה"זשיר" מדוע הרגתם? שואל אנכי אתכם, פראי אויא!

כרגע, והנה היציר הקטן, ששכב כמה על הארץ, התרומם מן הארץ בקפיצה מהירה וימחר להסתר מאחורי הארון ט. ויאתו ברעדה בקצה האובך.

שחוק אדיר פּרץ בתוך המחנה.

— מלא חיים הוא! — נשמע בקצה המחנה — כמוהו כחול!

ברברים האלה הננו רואים את הגות לב הסופר בעצמו. אנחנו יודעים, כי היהודי הקטן והבחוש אפשר כי יאריך ימים. אבל אם על הגוף החלש הזה תתרוממנה ותרדנה הרבה ידים נסות של האכרים במשך איזה זמן, או אם גם על פי נס לא ימות תחת יד המכים, אבל אין ספק, כי ימים רבים לא יוכל לקום ממשכבו. ובאמת, כאשר יספר לנו הסופר, היהודי שכב כמת, ורק כדי לעשות נחת רוח לאכרים, שימלאו פיהם צחוק, מהר הסופר להקימו כרנע ויאין בו לקפיץ עוד קפיצה משונה כחול ולאחו ב"קרנות המזבח": באוכף של האציל מ., אף שדבר כזה לא יבוא במציאות.

אמנם תנועות היהודי החרד אינן יפות ומעוררות שחוק בלב כל איש שהשקפתו שטחית. אבל מי שיתבונן וירד לעומקו של המחזה הזה, איך נהפכו בני עם החשמונאים לשפנים וארנבות המפחדים מפני צלם, הוא לא ישחק למראה היהודי החרד; להפך, לבו ימלא התמרמרות על הסבות ההסטוריות שהביאו את העברי לירי מצב כזה. אך אכרים חשוכים ואציל כטשערטאפכאנאו יוכלו למלא פיהם שחוק בראותם את היהודי עומד מרעיד כעלה נרף. אבל הסופר עצמו, מדוע השתדל הוא לציר את חרדת היהודי בציורים מעוררים שחוק, הנאזים לאיזה קריקטורה? מדוע לא רמו גם רמו כל שהוא, שהתנועות ההן מעציבות לבנו, כמו שעשה, למשל, בצירו את עלבון ניעדאפיוסקין? אין זאת כי גם בו העירו תנועות היהודי החרד לא רגש מר על כבוד האנושיות כי חלל, כי אם רגש בוו ושאט נפש, ועל כן ציורו מעורר בלבב הקוראים רגש כלול של רחמים ושאט נפש כאחד, ומובן מאליו כי הרגש האחרון גובר על הראשון, כי היצר הרע זקן הוא מהיצר הטוב.

— מדוע הכרך? שאל האציל מ. את העברי.

— חי ד', אדוני, אם אדע — ענה העברי. — דבר בא על בהמתם והם חושדים בי,

ואנכי, חי ד', כי . . ."

מהדברים האלה אנו למדין, כי שנאת האכרים למשה-ליב, כמו שנאת האשה הזקנה, איננה תלויה בדבר. הן לא כבד היה למצוא איוו אמתלא הנונה להצדיק גם את האכרים שהתנפלו על העברי האמלל להכותו נפש. המעט הן העלילות שהמציאו סופרים שונים בשביל להצדיק שנאת ישראל? ומדוע בחר טורניניב בסכה קלה כזו, באיזה חשד של שטות, שאין גם צוררי ישראל מודים בו?

אולם גם מדברי הזקנה, גם מדברי היהודי משה-ליב נראה, כי דעת טורניניב היא, שלמותר לבקש סבת השנאה באיוו ענינים חצוניים גדולים או קטנים, כי נטועה היא בלב העמים ככל כחות הנפש, ועל כן כל מקרה קל, כל חשד הבל מעורר את השנאה לצאת ממחבואה כארי מסכנה, להשמיד ולהרוג, וגם האדון טשערטאפכאנאו בעצמו לא יוכל כי אם לעצור לפעמים בעד הרעה, אם יחפין, אבל לא לעקרה משורש.

לראיה כי מ. לא תמיד יוכל לעצור בעד הרעה גם אם יחפין, יהיו לנו הדברים שנתן הסופר בפי אחד האכרים, אחר שהלך משם האציל מ. ביחד עם היהודי:

"ואנחנו — אמר האכר — בכל זאת נקום את נקמתנו מושנא המשיח! הוא לא ינצל מידינו! אנחנו נארב לו כמו לארנבת בשרה . . ."

ומה עשה משה-ליב? הוא בטח בהגנת האציל מ., באמרו בלבו, כי האציל יכול לעשות הכל, כי האכרים הם בידו כחמר חותם, והוא צריך רק להטות לב "הפריץ" אליו.

כי יעמוד לימינו. גם לכו היה מלא רגש הכרת טובה להאדון שהצילו ממות, ועל כן בקש ומצא לו דרוון הגון, מנחת תורה.

„ומקץ ימים אחדים ראה ששערטאפכאנאו, והנה מכירו הושיד רוכב על סוס אביר ויפה, אשר עמד בגאווה בלי נוע בתוך חצר האציל, ראשו היה מגולה וכובעו נשא תחת שחיו. רגליו לא היו תחובות בשלבי האוכף, כי אם בין הרצועות; שולי-בגדו הקרועים היו סרוחים מושני עברי האוכף. בראותו את ט. צלצל בשפתיו, הניע בזרועותיו וברגליו, אך ט. המעט כי לא השיב ליהודי על ברכתו, כי עוד גם חרה לו עד מאד: היהודי המצורע רוכב על סוס יפה כזה . . . האם לא נגד הנימוס הוא?

— הנה, בן כושי! — קרא הוא — מהר לרדת, אם לא תאבה כי יורידו אותך על כרתי וישליכך ברפש“.

החרה ליהודי על דברי גדופים כאלה? הלילה! מה הוא, משה-ליב, כי יחרה לו על האציל המחפדה? ומה הוא עושה לו האציל אם הוא מחרף אותו? משה ליב לא ידרש כבוד מהאציל. רב לו אם הוא מגין עליו לכל ימיתותו האכזרים. כבוד ידרש מאת אהיו בכל תוקף, ובפרט אם יש לו מהלכים בחצר האדון ששערטאפכאנאו. אם לא יביא לו הלילה השמש את החומש בכהמ"ד, אם השו"ב לא יבוא לשחוט את כפרתו באשמורת הבקר, אם המלמד לא יאמר לו „שבתא טבא“ — אז ירד עמהם לחייהם; אם לא יבחרו בו לגבאות, אז הוא נכון להחריב את כל הקהלה. אבל מהנכרי לא יבקש כבוד, כי אם חיים ומעט פרנסה . . .

„הושיד — יספר מורגיב הלאה — לא אחר מעשות את מצות האדון ויפול כשק מעל הסוס ויקחהו ברסנו ובלגלוג והשתחוויה נגש אל ט.

— מה לך? שאל ט. בגאווה.

— יואיל נא הוד אצילותך לראות את הסוס, אמר העברי בהוסיפו להשתחוות.

— אמנם . . . סוס טוב הוא — ענה ט. אשר היה מכין בסוסים וחמדתו בערה בו. —

איפה לקחתו? האם לא גנוב הוא אתך?

— הייתה כדבר הזה, אדוני? „זשיר“ ישר אנכי, לא גנבתי את הסוס, כי אם למענך, אדוני, קניתיו. אמנם הרבת עמלתי עד אשר השגתיו, אבל סוס הוא! סוס כזה לא ימצא בכל חבל הדון“.

העברי השיג את הסוס הזה להביאו מתנה אל האציל בעד החסד אשר עשה עמו. אך ט. הודה, כי לקנותו לא תשיג ידו ולקחת מתנה לא יחפין לא לבד מאיזה „זשיר“, כי אם גם מהאלהים בעצמו. משה-ליב, שידע את טבע ה„פריצים“, מצא לו דרך אחרת להשנת הפצו.

— „איך אערב את לבי להציע לפני כבוד אצילותך כי תקבל ממני מתנה? — אמר משה-ליב. — לא, כי קנה תקנה ממני והכסף תשלם לי בפעם אחרת.

— מה תקח בעדו? שאל ט. בשפה רפה.

הושיד הניע בכחפיו. — כמה ששלמתי בעצמי: שתי מאות רובל.

הסוס היה שוה כפלים או שלש פעמים כסף שבקש היהודי“.

לא למותר הוא להגיד, כי גם בזה הסתירה בולמת: היהודי שידו משנת לתת מתנה של איזה מאות שקל לא ילבש בגד ששוליו קרועים וסרוחים, כי אם בבואו אל האציל ילבש את הקפוטת של שבת ויסלסל את הפאות, ורק כדי לשימו לשחוק הלבישו הסופר קרעים. גם התנועות, הכריעות וההשתחויות מגוממות הן, וכונת הסופר מבצבצת בכל זה.

— „ולמתי התשומין? שאל ט. מכלי הבש אל היהודי.

— למתי שיואיל הוד אצילותך.

משערטאפכאנאו המה את ראשו לאחור, ואת עיניו לא הרים. — אמור דברים ברורים!
התבקש כי אחיה אסור תודה לך?

— כעבור ששה ירחים, — התסכים?
משערטאפכאנאו לא ענה מאומה.

העברי השתדל להביט אל עיני האציל ויוסף לשאלו: — התסכים? התצוה להעמידו בארוה?
— האוכף איננו נצרך לי — ענה ט. בקצר רוח. — קח לך את האוכף, התשמע?
— כן; כן; אקה, אקה. — אמר העברי בשמחה וישם את האוכף על שכמו.
— והכסף — הוסיף ט. — אחרי ששה ירחים. — ולא שתי מאות, כי אם שתי מאות
וחמשים. דום! שתי מאות וחמשים הנני אומר לך! — אשלם.

קשה היה למש. לפתוח את עיניו. מעודו לא קרה לו להשפיל את גאותו כמו כרגע ההוא.
נקל היה להבין כי מתנה נתנה לו, מתנת תודה, וקבלת מתנת היתה קשה מאד בעיניו, אבל הסוס
הנחמד גרה מאד את יצרו, על כן בקש גם לחבק את היהודי וגם להכות אותו.
אחרי אשר צוה הארון להביא את הסוס אל הארוה, עלה על מבוא הבית, אך כרגע סבב
על עקבו, וימהר אל העברי, ויחבק את ידו בחוקת. היהודי כסף את ראשו וגם הכין את שפתיו
לנשק את יד האציל, אך ט. כרגע קפץ משם ויקרא בלחש: „אך אל תגד לאיש“, וימהר ויתחמק
אל חוך הבית.

בלילה לפני היום הנוער לקבלת הכסף גונב הסוס מהארוה. משערט. היה כמוכה
בתמהון. אהבתו להסוס היתה עוד גדולה מאהבתו לצוענית. וכבוא משה-ליב לתמו לקבל
את הכסף, כדי לקיים מצות האציל המשוגע, אשר היה בודאי כועס עליו לולא בא לקבל
את הכסף בומנו, עלה על לב ט. כי היהודי הזה נגב את הסוס בלילה ועתה הוא בא
לקבל גם את הכסף בעדו. וכרגע התנפל עליו וכמעט שם מחנק לנפשו, אך אחרי רגעים
אחרים התנחם ממעשהו וישתדל בעצמו להשיב את נפש היהודי.

— ליב! קרא הארון — הלא אנכי אבדתי בינתי. אנכי אאבד את עצמי לדעת אם לא תעזרני.
— כמה אוכל לעזור לך?
— נסע נא יחדו ונבקש את הגנב.
— אנה נסע? . . .

— ליב! קרא ט. — ליב! אף כי „זשיר“ אתה ואמונתך מאוסה — אך נפשך טובה מנפש
איזה נוצרי. רחם נא עלי, אנכי לא אוכל לברי לנסוע. אנכי לבדי לא אצליח בדרך. אנכי — אש
להבה, ולך ראש, ראשיהבה! עמך הוא עם חכם: מבלי אשר ילמד מאומה וישוג בשכלו את הכל.
לא פעם ולא שתיים שרו ארונים כמשערט. באוני „משה ליב“ שלהם שירה כוז
בעת צרה. הרבה עמודים בדברי ימינו מלאים שירות כאלה . . . ומשה ליב שומע ושמה.
כי זכה לקבל הסכמה משערטאפכאנאו . . .

הצדק דורש להקל את העונש לחוטא מתוך אונס ולהחמיר על חוטא מתוך רוב
טובה, אך למעשה יש לבני אדם הלכות אחרות. על פי מנהג העולם התקפים יוצאים
זכאים גם אם חטאתם חמאת סרום, והחלשים נענשים גם על פחות משהו פרוטה. פלוני
הגביר בלע הון זרים והביא שואה על אלמנות ויתומים, והוא ככל זאת „איש נכבד“,
ופלוני העני, שבא ולקח במרמה מקופת הצדקה פרוטות אחרות, מעורר רגשי בוז וקצף,
והכל אומרים שעל עני כזה אסור לרחם. ולא זה בלבד, אלא שגם פלוני הגביר בעצמו
לא יזכור את הקורה שבין עיניו, וגם הוא מתמלא כעס ומותח על הרמאי מרת דין קשה
בעד הקיסם שבין שניו. מכל זה נראה כאלו בעמקי לבם מאמינים בני אדם, כי לא החטא
הוא נבוה, כי אם קטנותו.

רעיונות כאלה יעלו על לבנו בעת קראנו את הספור של טורגניב: „ושיד“ . . .
 תוכן הספור הוא: שר הצבא נקולי בן אליהו, הנכבד והאהוב לכל בעד טובת
 לבו ושכלו הבריא, ספר מעשה שהיה בסרסר אחד יהודי. השר הזה היה גבה הקומה
 רחב הכתפיים ובעל צורה. פניו השזופים היו „ממין הפנים הנחמדים אשר לבני רוסיא“.
 מבטו אשר ברו כתוכו ומפיק תבונה, שחקו היפה, קולו החזק והנעים, — הכל מצא חן
 בעיני כל רואיו.

המעשה היה בשנת 1813. כאשר צרו הרוסים על דניצין:

„עבודה לא היתה לי — יספר האדון נקולי בן אליהו — ואשכב כל היום על התכנ ואשחק
 בקלפים מהבקר עד הערב. אך לפעמים מאפס מעשה הלכתי לראות איך יעופו שם כדורי כלי
 התותח. בשבתי בטל בליתי את עתי בשחוק הקלפים. פעם אחת, אחר שאכרתי הרבה במשחקי,
 פתאם האירה לי ההצלחה את פניה, ולבקר זכיתי במשחקי הון רב. עיף ויגע ואחוז בחבלי שנה
 יצאתי לשאף את הרוח הקר . . . כשבתי החילותי להתנמנם והנה כיה דק הקיצני. בפנותי לאחור
 ראיתי והנה יהודי לפני, כבן ארבעים, לבוש כגד ארוך ונעלים על רגליו וירטלקה על ראשו. קומתו
 נמוכה, דל בשר, על פניו בהרות, שערותיו צהובות — מרפרף בלי הרף בכבות עיניו הצהובות,
 אפו עקום וארוך, והוא מכיה וחוזר ומכיה“.

אחרי הקרמה ארוכה, שבה הראה היהודי את כל שפלותו והכנעתו, בהוספות מלות
 הקריאה, שבהם כל שונאי ישראל מיפים את ספוריהם, כמו: „אי וי!“. ועוד דברי הכנעה
 וסכלות שאינם מתאימים כלל לסגנון הרביר העברי, הודיע הסרסר להשר, כי נכון הוא
 להביא לו בכסף „סחורה חיה“, ונקולי הנכבד קפיץ לקנותה וגם נתן דמי קרימה, שקל זהב.
 מתוך הערפל, שבו כסה טורגניב כציר אמן את פגישת הנערה שרה עם השר,
 אנו מכירים, כי היא לא באה למלאות תאותו, כי בכל פעם אשר נגע בה קפצה לאחורה
 כנשוכת נחש. והירשיל — שם העברי — גם הוא השגיח בשבע עינים, כי לא יחלל
 כבודה. הנערה לא פסקה מבכי בכל העת שישבה באהל השר. מדוע ככתה? לא הודיע
 לנו המספר. אין זאת כי אם היא בעצמה לא רצתה כלל ללכת אל השר, ואך פקודת
 הירשיל חוקה עליה ותלך, והשר נאנס לשלחה מהר. והכסף שהוציא עליה אבד חנם...
 בעוד איזה זמן נתפש הירשיל, כי הוא רושם את תכנית מחנה הרוסים, ויאשם
 בעון מרגל, והנגרל צוה לתלותו. אז באה שרה אל נקולי ותבקשהו, כי ימהר להציל את
 אביה, ועפי"ז נודע לו, כי הירשיל הוא אביה.

האדון נקולי בן אליהו, שהיה איש טוב, עשה את בקשתה וילך עמה אל הנגרל
 לבקש מלפניו, כי יסלח להירשיל. אך השומרים לא נתנו להם לבוא אל הנגרל. שרה
 מרטה את שערותיה ותתנפל בקצף על השומרים. אולם כל זה לא הועיל.

„שרה הביטה במבט מזור מסביב ותחזק את ראשה בשתי ידיה ותריך כחץ אל אביה . . .
 היהודי ראה אותנו וימחר ויפול על צוארי בתו. שרה תפשה בו בידים רועדות.
 האמלל חשב, כי נסלח לו... הוא החל לתודות לו... אנכי סבתי את פני.
 — רום מולדתך! — קרא העברי — האם לא נסלח לי?
 אנכי החשיתי.

— האם לא נסלח לי? שנה הוא את שאלתו. לא?
 — לא.

— רום מולדתך! ראה נא, רום מולדתך, ראה נא... הלא זאת הנערה בתי היא...

— ידעתי — עניתי — ואסכ את פני עוד הפעם.

— רום מולדתך! קרא הוא — אנכי הלא לא משתי טן האחל!... לא בעד כל כפר . . .

אנכי רק את כספך חמרתני, על זה אני מתודה... אך לא בעד כל כפר...

אנכי החשיתי. הירשיל היה נבזה בעיני וגם היא, שותפתו.
— אך עתה, אם רק תצילני — אמר הוא בלחש: — אנכי אצוה — אנכי... הלא תבין...
הכל... הכל לא תכנע ממך. — הוא חרד כעלה נדף... שרה חבקה אותו דומם ברגש עז...

שרה נשמה בכבודות. הירשיל דבר באזניה איזה דברים בלשון יהודית.
אנשי החיל בעמל רב הצליחו להוציא את שרה מורעות אביה וישארה כעשרים צעדים, אך
היא נשמתה מידם ותמהר אל אביה. איש צבא אחד החזיק בה.

שרה רחפה אותו. פניה כוסו באורם קל והיא פרשה את כפיה.
— אם כן ארוזים אתם! — קראה היא אשכנזית — ארוזים אתם בקללה המשולשת,
אתם וכל בני עמכם, בקללת דתן ואבירם (?) קללת עני, חוסר בנים (?) ומיתה משונה ובוזיה! הארץ
תפתח את פיה מתחת רגליכם, כלבים, שוכחי אלה, אכירי לב, שואפי דם...

היא נפלה ותתעלף.
את הירשיל לקחו בני החיל ויביאוהו אל התליה.
— רום גדולתך! — קרא הירשיל אל הארון נקולי: רחמו נא על אבי משפחה! אנכי אתן
עשרה דינרים. חמשה עשר... הצילו, רחמו! ..
על צואר היהודי שמו את החבל".

נבזה ומגונה הוא היהודי הסרסר, הנותן כבודו בלחמו, ועל אחת כמה וכמה הסרסר
המוכר את בתו לזנות (או מעין זה...). ובוגד בארץ מולדתו. אך הארון נקולי בן אליהו?
הוא, לפי עדות טורנגיב, איש טוב הוא ובעל שכל בריא, נכבד ורצוי לכל. בעת אשר
מסביב לו מאות או אלפי אמללים פצועים, כרותי יד ורגל, מוטלים על פני השרה; בעת
אשר נאקות הללים גוססים בוקעות את השמים, ואלפי תקוות טובות של הורים וקרובים
עולות בתהו, בהיות מחמדי נפשם לברות לכלי התותח; — בעת ההיא, הארון נקולי בן
אליהו במה הוא עסוק? הוא שוחק כל היום וכל הלילה בקלפים וכעד הכסף שהוא זוכה
במשחקו מבקש לקנות "סחורה חיה"... ומעשים כאלה לא נחשבו כלל לעברות, כי אם למעשי
"קונדס" בלבד, ונקולי, גבורנו עוד לובש נאות וממאס את היהודי הסרסר! הוא, נקולי,
בעל שכל בריא ואיש טוב, ורק הירשיל הוא נבזה ומגונה...

יודעים אנו, לראבון לכבנו, שיש בנו סרסרים רבים, סרסרים נבזים ומאוסים,
סרסרים לכל דבר, ואפילו לדבר עברה; יודעים אנו, שיש בנו מרגלים, הנבזים גם בעיני
שוכריהם. אך לטורנגיב לא היה די להציג את הירשיל בתור סרסר ומרגל, כי עוד טפל
עליו עון, שמכר גם את בתו לנכרי להתעלל בה. אם גם נניח, כי אחד מרובא רבבות
ישראל אפשר שישפיל כל כך, עד כי ימכר גם את בתו לבשת, אולם במכרו את כבוד
בתו, הוא מנתק בזה את קשר המשפחה ומאבד את האהבה והכבוד שירחש לו לב הכת
המכורה. ופה אנחנו פוגשים במקרה זה, היוצא לגמרי מדרך הטבע: הירשיל מוכר את
בתו, והיא, כשנודעה לה למה היא מכורה, בוכה ומיללת, ואחרי כל אלה היא חובקת את
האב הנבזה ההוא, אוהבת אותו ומתגעגעת עליו. אפשר אמנם שתרחס עליו בעת שחרב
חרה מונחת על צוארו, כמו שרחם עליו גם נקולי, אבל לאהב אותו ולהתגעגע עליו עד
כלות הנפש — זהו דבר שאי אפשר.

ויותר מזה זרה היא ההצעה שהציע הירשיל לפני הארון בעת שהקבר היה פתוח
לפניו, לתת לו במחיר חייו למלא את תאוותו בבתו. הזנות מאוסה היא בעיני העברי, גם
אם לרגלי פרנסתו הוא מתעסק בה; ובעת שהוא הולך למות אי אפשר גם להעלות על
הדעת, שהיהודי יאמר לתת את כבודו בתו במחיר חייו. ברור הדבר, כי בודון כרא המספר
את הרבר הזה, המגונה מכל המעשים שעשה הירשיל, המספר נתכון לשום את הירשיל

לחרפה ולנעל נפש, ולא נמנע גם מלשנות בשביל זה את פני היהודי ולתת לנו קריקטורה תחת ציור אמת.

ומה גרם לו לטורגניב? הן הוא היה איש אירופי, ליברל רחוק מדעות קדומות ורוצה באושר כל בני האדם מבלי הכרל בין לאם ולאם. אולם לבו אשר נתחנך בהבלי קדומים לספל על היהודי כל עון וכל חטאת, לבו אשר בזה ושקץ את היהודי כרמש מנעוריו — הוא הסיתו הפעם לציר את היהודי בצבעי שוא באופן מתנגד אל המציאות. על פי דעותיו לא היה טורגניב שונא את היהודים, ובדאי היה מרחם עליהם ולא היה מסכים להרע להם, אך רגשי לבו העוו את הישרה, וכשבא לציר את "היהודי", בנדה בו "מוותו" וחשכה אספקלריתו המאירה, ויאמן באמונה שלמה, כי זה הוא "היהודי" באמת; כי במקום שהלב נוכר אין הרעת שולטת עוד.

יש אומרים, כי טורגניב לא היה פסיכולוג. ואם לא צדקו דבריהם בנוגע לשאר ספוריו, צודקים המה מאד בנוגע ליהודי. את עומק נשמת היהודי לא ראה ולא ידע כל עיקר, ורק להצגותיו הורה והשנואה שם לב ואותה הבליט כקריקטורה מעוררת גועל נפש. טורגניב לא נטה ממדתו זו גם בשעה שראה בחזיונו את היהודי עומד על מפתן עולם האמת, ששם בודאי שפה אחת ונימוס אחד לכל בני האדם... וכה רואים אנחנו, שגם ליברל שבליברלים, בזמן שלבו נוכר על שכלו, אפשר שידבר תועה על היהודים כאחד מצורריהם. ואם הוא בעצמו לא ילך לקרוע את כסתות היהודי ולשבור כלי-ביתו, הנה דבריו גורמים, שאחרים באים ועושים כן...

עד כה ראינו איך מתיחסים יצורי טורגניב אל העברי הפשוט; ראינו, כי בעיני היצורים ההם, היהודי הישר "משה ליב", היהודי הסרסר והמרגל "הירשיל" — שניהם כאחד נבזים ושפלים... אך משה-ליב והירשיל ילידי הגטו המה שניהם, גם בלבבושיהם, גם בתנועותיהם, גם בפרנסותיהם לא יוכלו לעורר רגשי כבוד בלב רואיהם. עתה נראה נא מה הוא יחס יצורי טורגניב אל היהודי החדש, שהתחנך בחנוך אירופי והניע למדרגה העליונה בהתבוללות, ואין בינו ובין שאר הבריות אלא הגזע בלבד.

בספורו "האמללה" ציר לנו טורגניב תבנית עלמה אחת, שהיא פרי ההתבוללות הגמורה, כלומר, שאביה היה אחד מאצילי הרוסים ואמה עברית. אף כי ידעו הכל את היחס שבין האציל קולטובסקי ובין העבריה, בכל זאת בעיני החברה נחשבו כורים זה לזה, כי לא יפה היה בעיני הארון קולטובסקי להעלות את העבריה למדרגת אצילותו, והעבריה הסתפקה במועט ותשמח בחלקה, שהאציל משתעשע עמה בסתר. אולם הטבע, שאינו נכנע לפני "הנימוס", עשה את שלו, והעבריה ילדה בת לקולטובסקי ויקראו שמה שושנה. והיא נתחנכה כבת אציל וילמדוה לשונות שונות ומוזיקא ומאומה לא חסר לה, זולתי — זנות-אדם. הכל ידעו כי קולטובסקי הוא אביה, אך יחוסה לא היה לה לכבוד, אדרבה, הכל היו מלגלים עליה, ויותר מכל לא יכלו לשכח לה את עון אמה, שהיתה עבריה... אך לא רק במצבה, כי אם גם ברוחה זרה היתה הנערה לכל הסובבים אותה. בעומק לבה נשאר רושם הרוח העברי, הוא הרושם הניכר גם בזמירות אנטון רובינשטיין ובשירי נדסון, שמתוכם נשמע אנקת עמנו האומלל... .

שושנה היתה צמאה לאהבה, היא הפצה לאהוב ולהיות אהובה. בלי אהבה חייה לא היו חיים, אך אהביה כצל נדרו, הלכו, וצורריה את צעדיה שמרו, תמיד היו לנכח פניה ולא משו ממנה רגע... איש אחד נמצא אשר נראה כאוהב אותה, ונפשה.

הצמאה לאהבה, נקשרה בו, כטובע האוחז בקש ומקוה להנצל על ידו; אך רבים היו שונאי שושנה, כל כווי וכל שפל האריך לשון עליה וישתדל להשפילה ולכזותה, ואהבה האמין כרביריהם ויעזבנה גם הוא.

הכי לא כן הוא גורל כל עם ישראל במשך ימי גלותו? הוא תמיד צמא לאהבה ואותה מבקש למצוא בלב רזים, השונאים ומנאצים אותו תמיד, ולא יחל להתנחם בתנחומי שוא, כי עוד רגע יעבר ונפקחו עיני שונאיו, וכרתו עמו ברית שלום ואהבה. כזה היה גם גורל היינה וברנה, ועל כן היתה נפשם מרה להם תמיד וינקמו נקמת כבודם בכזו ולעג. להנם כחש ברנה, כי לא נקמה בלבו¹: הרוח הלוהטת, הנושבת מתוך מאמריו ע"ד יהדותו, מכובת אותו על פניו. אם הוכירו אותו את שמו העברי "ברוך", או חרה לו עד מות, אז הרעים בכח וברקים ולפידים מעטו הלכו, והמה המקומות היותר מרים והיותר יפים שבספריו.

כזה אנהנו רואים גם באנטוקולסקי, שגם הוא כמעט עומד מחוץ לגבול היהדות, אף כי לא השפיל את כבודו כמהם, לעשות שקר בנפשו... גם לבו פצוע, כי גם הוא את אשר בקש לא מצא ואשר חפץ לשכוח יזכירוהו בכל רגע... אמנם עושר לא מנעו ממנו אלה אשר בשבילים הוא עמל, וכלום הוא חסר אלא אהבה, רק מעט אהבה! אותה לא מצא בכל עמלו. "בצרפת זר אנכי, מתאונן ה' אנטוקולסקי במאמרו "על דבר מלאכת היופי"², ופה, בארץ מולדתי, הנני עוד גרוע מזר".

רגשות כאלה התחוללו בלב נבורת הספור של טורנגיב, בלב שושנה, וגם היא השתמשה בחצי לעג, בסרקומים, שהביאו את שונאה לידי חרדה ואת נפשה הקריבו לשאול. אחד מראשי צורריה, ה' כַּשֵׁשׁ, מוכיח אותה על חץ הרעל אשר הביאה אל לבו.

"פתאם התנשאה קוממויות ותאחו בכפותיה את אצילי ידיה, ותלחצן, ותתופף עליהן באצבעותיה, ותעמוד נגד ה' רטש, כמו קראה אותו לריב ותקרב אליו למלחמה. פניה שנה וברגע התוא היתה יפה ואיומה כאחד. עיניה חבויקו ברק קר, כברק ברזל עשת. שפתותיה, אשר זה לא כבר רעדו התדבקו יחד וההיינה לקו אחד ישר, מעורר פחד ורעדה. שושנה קראה את רטש לריב, והוא, בראותו את פניה, נאלם פתאם ויצנח על כושביו כשק, וישפל את ראשו בין כתפיו, וגם את רגליו החביא תחתיו. גבור הצבא לבש חרדה... שחוק לעג נראה אז על שפתותיה רגע, ואחר יצאה מהחרד החוא..."

המספר השכיל מאד לתאר בדברים המעשים האלה את הפסיכולוגיה של "האמללה", המבקשת אהבה ואנוסה לשנא... .

אבל מה מכאיבים לה בעצמה החצים ההם, שהיא שולחת אל לב צורריה! הן היא לא נוצרה כלל להיות תמיד ערוכה לקרב, היא איננה שואפת מטבעה לנקמה וכבוד נכורים, רק אהבה היא מבקשת, אהבה דרושה לה, והאהבה איננה נכבשת בכלי תותח. מה בצע לה אם לקחה נקמתה מרטש רגע? הכי אפשר לשבר בנקמה את צמאון האהבה? על כן נבלה שושנה ותמת כאביב ימיה, רק המות יכול להביא מרפא לנפש אומללה כזו, כי טוב לה המות מחיים בלי אהבה.

משה-ליב והורשיל לא ידעו מכאובים כאלה: את האהבה והכבוד בקשו ומצאו בתוך עמם, ועם נכרים באו במשא ומתן רק בשביל פרנסתם הבוויה, ואל שנאתם ולענם

¹ במאמרו: מנציל הצורר את הצרפתים. — ² "וויקסטינק יעוראפי" שנה זו.

לא שמו לב. אבל בניהם אחריהם, שהשכלתם אינה נותנת להם להתעסק במה שעסקן אבותיהם ולשאת בדומיה, כמהם, הרפה ובוה — מה יעשו המה? הויכל עם שלם למצוא מנוחתו, כשושנה, במות?

זו היא "שאלת היהודים" בצורתה החדשה, היותר נוראה מכל הצורות שלבשה עד כה. א. ה. ראבינאוויטש.

העגל.

(מספר הזכרונות של חפני "בעל-דמיון").

הימים או ימי הקיץ, ולי עוד טרם מלאו תשע שנים. השמש השפילה ממכון שבתה להביט בעיניה הבווערות אל החדר האפל, וכמו להכלים את "מלמדנו", השליכה מבטה בלעג אל ה"טלית-קטן" שלו המלוכלך, ותסבך קרניה בוקנו החדר למען הרעימו, ותשפוך השובכה קרני זהבה על הבצה והרפש ועל תעלת השופכין שב"רחוב הקדוש", שהוא גם "רחוב בית הכנסת", גם "רחוב המלמדים", גם "רחוב השוחטים" וגם השוק, ובעצמת כשפיה רמוה אלינו בצחוק: ילדים אוילים, למה תשבו פה סגורים ומסוגרים עם ה"רבי" הכסיל? ואמנם מה יקרות, מה אהובות הן קרני השמש המפוזות ומכרכרות באהבה ובנעימה מבעד החלון! ובחויץ מה יפה ומה נעים! מה טובים השעשועים שמה! מה נאה הוא האד העולה מתעלת השופכין, ומה מאושרים המה הנערים המתנגלים עתה שמה, המתאבקים בעפר ועושים כדורי רפש ומיכשים אותם בשמש! אבל הרבי הוא קשה ואכזר, הוא לא ידע חנות! הוא יושב ולומר! יושב וישנה! אנלי-הויעה נוטפים על פני הגמרא, הכתונת לחה ומדובקה אל העור, הידים כבדות, הראש כואב, הקול צרוד — והרבי שונה, לומר וישונה...

אך עוד מעט י"עף גם הוא . . . הנה הוא פוסק ממשנתו, אומר לפנינו מעט דברי כבושין ומוזרין אותנו ללכת אל "בית-המדרש" להתפלל, מנחה-מערבי. אנתנו יוצאים בבהלה ובקוצר רוח החוצה — והנה העדר לקראתנו, התישים המכובדים הולכים בראש, ב"שוב הדעת ובהכרה עצמית, כרכנים וטובי העיר בעת לכתם עם "אנשים פשוטים" לאיזה "שמחה" של מצוה, לקבלת פני חתן, ברית מילה והלויות המת; אחריהם העוים ואחריהם הפרות, העגלים, החזירים והסייחין, איש איש על מחנהו; האבק עולה עד לב השמים, ואנחנו מתבוללים ומתערבים בין המחנה, זה רוכב על גבי תיש וזה על גבי עז, זה זורק מרה בבהמות, מבחילין ומפחידין, למען ידעו כי "איש" הנהו, בן המין המושל בנבורתו בעולם ומלואו, והנה פרתנו לקראתנו הולכת בקצה המחנה, לימין הרועה הנושא על כתפיו עגל נחמד למראה, אנכי הבנתי כרגע את "הסוד", כי כבר הגידה אמי לא אחת, כי פרתנו היא "מעוברת", שמחתי הניעה אז עד מרום קצה, ובכליון הנפש הבטתי אחרי הרועה, הנושא את העגל היפה על כתפו ישר לבית אבי, ובכל לבי חפצתי לרוץ אחריה, להתמודד על העגל ולנשקו מנשיקות פי באהבה, אך מה אעשה? והרבי? ותפלת

המנחה? ומה תאמר אמי בראותה את "הבחור" שלה, הלומד "גמרא", מפנה לבו לבטלה כזאת? ובכן הוכרחת, למרות רצוני, ללכת אל בית המדרש להתפלל. התפלה עברה, ואנכי שבתי לביתי בחפזון לקדם פני העגל. כבואי הביתה רצו לקראתי אחי ואחיותי הקטנות ויבשרוני דבר הולדת העגל: — "לו ראית, לפני — אמרו אלי כלם פה אחד — כמה נאה עגל זה, לו ראית את מצחו הרחב, את נחיריו הרחבים, את לשונו הארוכה ואת שפתיו האדומות והמלאות; לו ראית . . ." אנכי לא יכלתי להתאפק עד כלותם את כל דבריהם, ובקוצר רוח רצתי אל הרפת, כרעתי על ברכי לפני העגל, מששתי בידי את כל אבריו אחד אחד, אחרי כן לקחתיו על זרועותי ונשאתי אותו אל חדר הבשול, למען אוכל להביט עליו לאור הנר. שמה מלחתי פתותי לחם אחדים והנחתי אותם על לשונו, והוא אכל לתיאבון, ויבט אלי במבט רצון ונדיבות. אנכי הכרתי אז כרנע, כי מצאתי חן בעיני העגל וכי שוה אני בעיניו להתרועע אתי, כי הבדילני לטובה מכל הילדים, אחי ואחיותי, ויכונן את מבטו אך אלי, ואל כל אשר פנית לוני מבטו האהוב. אנכי הרגשתי אז בנפשי אהבה חזקה, מהולה בגאון, אל העגל היפה, ובכל לבבי התמכרתי לאהוב ולחון את העגל ולשלם לו אהבה תחת אהבה.

— הגה כן — אמרה אמי אל אבי בערב כבואו הביתה — בא נד! הפרה המליטה עגל. בשבוע הבא נשחט את העגל ויהיה לנו בשר צלי ליום השבת כאשר אהבת. — היתכן, אמי?! היתכן כי תשחטי את העגל הנחמד והנעים הזה? — שאלתי בחרדה.

— עודך נער, בני! עוד כסיל ובער הנך, לו דברת כדברים האלה בחברת אנשים — והיית לצחוק.

ובשובי עוד הפעם לחדר הבשול לבקר את העגל מחמד עיני ומחמל לבבי, ובראותי את עיניו, הנשיות אלי וכמו מסיקות בקשת חנינה ורחמים — זלגו עיני דמעות, וכאהבה רבה התמודדתי עליו ומששתי את עורו, ודמעותי החמות טפטפו על צוארו, ואני נשקתיו ובכיתי עוד.

ובלילה הזה — אזכרה — חשבתי מחשבות רבות.

אז הרגשתי ראשונה, כי נבקע איהו אפרוח במוחי הסגור, והוא מנקר שם בחרטומו החד . . . וכמו אשמע את קולו: לפני! עגל זה למה הוא בא לעולם? לשחיטה?! ומדוע ישחט? עגל זה, היפה והנעים, למה ישחט? ואם לא בא לעולם אלא כדי להשחט, מדוע זה הוא נאה כל כך, הלא יכול היה להבראות אומצא מקופלת באיזה סמרטוט של עור — ודיו? מדוע זה תאמר אמי לשחטו? מי נתן לה המשפט לשחוט את העגל היפה הזה? . . . ובלילה הזה נדרתי חיי פרוטות לקופת "רבי מאיר בעל נס", כי יהפוך את לב אמי לטובה על העגל — ואישן.

ובחלומי — והנה העגל עקור, השוחט עומד עליו וסכיניו בידו... הגה הוא שוחט... העגל מפרכס, הדם מונק...

בבקר, בקומי מעל משכבי, רצתי ראשונה אל הרפת ומצאתי, לשמחת לבבי, את העגל שאהבה נפשי שוכב בשלות השקט, חי וקיים, ואמו מתרפקת עליו באהבה, מלקקת בלשונה את עור גבו ומסדרת את שערותיו הקצרות שורות שורות. יודע אני עתה, בעת כתבי הדברים האלה, כי העגל לא היה מרכז הבריאה, וזה האות, כי העגל כבר נשחט והעולם כמנהגו נוהג; אולם אז דמיתי, כי כל העולם כלו נצטמצם בהעגל, כי הכל הוא כעין התנשמותו וצלו של העגל...

ביום המחרת בערב, בכואי הביתה, מצאתי את הטבח מחשב עם אמי, ובתוך הדברים הוא קונה מאתה את עור העגל. אנכי החרשתי או, כי כבר הגידה לי אמי אתמול כי כסיל הנני, אבל רוחי סער בקרבי, ולבי הלם כהולם פעם. האמנם — דברתי או אל לבבי — כסיל הנני? ומדוע? מי זה יאמר, כי אסור לרחם על העגל היפה הנה? אמי? הן היא אמרה לא אחת, כי מצוה לרחם על בעל חי ואסור להתאכזר! לבלי התאכזר — ולשחוט? לרחם — ולשחוט? אמי אמרה כן! אבל מי יאמר כי הצדק אתה?... אבל איך? התשגה אמי? הגם האמהות שונות? . . . רבש"ע! הן אמי והעגל שניהם בידך, מדוע נפחת רוח חיים בהעגל, ובלב אמי נתת רצון להמיתו? רבש"ע! עגל זה, שיצרת בכל אבריו וגידיו ונתת בו כח ועצמה לחיות שנים רבות על פני האדמה, למה ישחט? ד' אלהים! הן לפניך נלוי וידוע, איזה עגל ישחט ואיזה לא ישחט, ומדוע יצרת את העגלים העומדים לשחיטה ונתת בהם כח לחיות ולהחיות עוד זרע על פני האדמה? ואם אתה בראת לחיות, מדוע זה יעברו אחרים על רצונך?... ואחי הקטן שמת ביום השמיני ללדתו? הן עליו אמרה אמי בפירושו, כי עוד לפני יצירתו בבטן כתבו בספר השמים, כי כך וכך יחיה, ומדוע זה נברא בכל תפארת אדם? למה לו הרגלים, אם לא הלך בהן? למה לו הידים, אם לא עשה בהם? והפה? והשפתים? ומה היה לולא חנקה אותו המינקה? ובמה חטאה המינקה, אם הרג אותו "מלאך המות"? . . . הן אמי אמרה, כי "מלאך המות" שחט את הילד, אך אם המינקה חנקה, למה למלאך עוד לשחוט? והיתכן כי ימות איש, ואפילו ילד, בלא "מלאך המות"?

— אמי, היכול אדם למות בלא "מלאך המות"?

— ההשתנעת, חפני? — קראה אמי, כי נכלמה מפני הטבח, אשר מלא שחוק פיו על שאלתי הנבערה — למה לך לדעת זאת? האם כבר תדע את כל "הגמרא", כי יחסר לך אך לדעת איך ימות האדם?
ואז נפלו פני וחרה לי עד מאד.

ובלילה הזה נדרה שנתי ומחשבות מרות ואיומות מלאו את מוחי. אנכי הליטותי פני בשמיכה, כי נכהלתי מפני מחשבותי הנוראות המעוררות בקרבי שאלות מרגיוות-לב. אז חשתי כי איזה בנין נופל בקרבי, איזה דבר נתלש ממקומו ונתעקר משרשו . . . אז חשתי כי נלחם אני — בי, כלומר מוחי נלחם בלבבי; הלב משתמט ובורח מפני המוח... הלב חוגר שאריות כחותיו ללחום מלחמת מנן עם המוח... והלב נופל ונכשל. . . והפצע עמוק עד מאד.

ואז נדרתי עוד הפעם חיי פרוטות לקופת "רבי מאיר בעל נס" ואמרתי כנונה ובלב נשבר, כאדם היודע עד כמה חטא בלבבו: "ד' בידך אפקיד רוחי" — ואישן.

"רגע ירדוף רגע, יום ישיג יום". הנה היום השני, השלישי, הרביעי והחמישי... העגל ישחט ביום השמיני, ואני אנה אני בא?

והעגל הולך וגדל מיום ליום, מקפיץ ברגליו הארוכות והדקות, ומדי ראותו אותי מרחוק הוא רץ לנגדי, מרקד ומשתגע מטוב לבב, ואני הנני מקבלו באנחה חרישית ובוכה ושוחק כאחד.

והיום הנורא בא, בא היום השמיני.

ואני רואה כי הרגעים הנוראים הולכים וקרבים, העת רצה בחפזון, השמש הנה היא עולה ועולה... הנה היא יורדת מערבה... נורא הדבר.
יודע אני כי העגל לא ישחט, בודאי לא ישחט... אי אפשר שישחט... אבל בכל

זאת לבי מפעם בי; יודע אני כי השמים ירדו לעזרתו . . . המלאכים יבואו להצילו . . .
 הסכין יתפוצץ או צוארו יעשה שיש . . . בדרך הטבע אין מפלט: אמי היא קשת ערף, —
 אבל גם יעשה, באופן אחר אי אפשר . . . הענל הוא יפה עד מאד, ואנכי נדרתי הרבה
 לקופת רבי מאיר בעל גס . . . ככל שעה הרבית לנדוד . . .

ובכל זאת — מי יודע . . .

ולבי מפעם בי, עיני מלאות דמע, רגשותי יהמיו, מחשבות רצות רצוא ושוב . . .
 קשה לישוב הרבר, גם הרבי לא ידע . . . לא! לא אשאל את הרבי, גם הוא, כאמי, ישחק
 עלי וכסיל יקראני . . .
 והענל נשחט . . .

מ. ז. פייערבערג.

שנות הור ודור.

ידוע לכל משכיל, כי אחד מהרבנים המוכרחים להכנת דברי הימים של עם ועם
 היא ידיעת הכרונולוגיא. ההיסטוריא והכרונולוגיא חוברות אשה אל אהותה, ודברי הימים
 רק אז פועלים בשלמות עלינו, אם אנו יודעים אותם לפי סדר הזמנים, כמוקדם ומאוחר.
 והנה כאשר נתבונן אל מצב למוד ההיסטוריא של תקופת כה"ק, נראה בדאבון
 לב, כי מלמדי העברים לא ישימו לב אל הכרונולוגיא, בלמדם את תלמידיהם תניך, לא
 רק בהדרים, אשר הלמוד שם צריך תקון בענינים רבים, כי גם בבתי הספר המתוקנים.
 הסבה העיקרית לדבר הזה נמצאת, לפי דעתי, במשולים אשר במנין שנותינו
 ליצירה. וכדי לברר הרבר, נראה נא בראשונה, איך נמצא השנה אשר אנחנו עומדים
 בה, היא תרנ"ז, על פי המנין המקובל אצלנו: 2240 מבריאת עולם עד ביאת יעקב
 מצרימה. 210 מביאת יעקב מצרימה עד צאת בני מצרים. 480 מיציאת מצרים עד
 בנין הבית הראשון. 410 מבנין הבית הראשון עד חורבנו. 70 גלות בבל. 34 מלכי
 פרס בפני הבית. 386 מלכי יון בפני הבית⁽¹⁾. 1827 מחורבן בית שני עד היום הזה.
 נמצאת השנה הנוכחית ליצירה — 5657.

בין המספרים האלה שלשה המה אשר קבעו חז"ל ואין להם יסוד נכון בכה"ק.
 המספר הראשון הוא 210 ("רד"י) שנה של שעבוד מצרים. בתורה כתוב: "ומושב
 בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה" (שמות י"ב מ'). ומפני
 שעל פי חיי הדורות מיעקב עד משה יהיה משך זמן השעבוד פחות משלש מאות שנה,
 החליטו חכמי התלמוד, כי גלות מצרים נמשכה רק "רד"י שנה, והמספר ת"ל הוא מברית
 בין הבתרים, אשר היתה בשנת שבעים לאברהם. אבל ידוע כי ד' נראה לאברהם בשנת
 ע"ה לימי חייו בצאתו מחרן (בר' ד' י"ב), ובנדאי לא היתה ברית בין הבתרים קודם
 השנה ההיא, ואם נחשוב את המספר ת"ל לכל הפחות משנת ע"ה לאברהם, נמצא, כי

⁽¹⁾ ע"י עבודה זרה מ' ובפירש"י שם. ואיננו מדקדק בשנה או בשתיים, כדי לחלק לזכרון.

גלות מצרים נמשכה „רמ"ו שנה. על כן רבו המפרשים המגדילים את המספר „רמ"ו ל„רמ"ז, ואחרים מוסיפים עוד עד ר"מ ור"ע וכו' (אברבנל, רמב"ן, רלב"ג).

המספר השני הוא ת"י שנה של בהמ"ק הראשון. המספר הזה נראה שקבעו חז"ל ע"פ מלכי ישראל, אבל אם נחשוב ע"פ שנות מלכי יהודה, נמצא, שעמד הבית ת"ל שנה בצמצום. והסבה שחסרו בשנות מלכי ישראל ב' שנה היא מה שהיתה שביתת מלוכה בישראל שתי פעמים: א) ח' שנים בין פקה בן רמליהו והושע בן אלה. במלכים ב' (ט"ו) כתוב, כי פקה בן רמליהו מלך על ישראל ב' שנה ואחז מלך על יהודה בשנת י"ז לפקה, א"כ שנת ה' לפקה היתה הרביעית לאחז, וצריך היה הושע למלוך בשנה התיא, אחרי הרגו את פקה. ובכל זאת נמצא כתוב, כי הושע מלך בשנת י"ב לאחז (מלכים ב' י"ז א'). ב) י"ב שנה בין ירבעם בן יואש ובנו זכריהו. במלכים ב' (י"ד ב"ג) נמצא כתוב: „ירבעם בן יואש מלך במ"ו שנה לאמציה וימלוך מ"א שנה, ושם (י"ז) כתוב, שאמציה חי אחרי מות יואש ט"ו שנה, א"כ עוריה בן אמציה התחיל למלוך בשנת ט"ו לירבעם בן יואש, וזה האחרון מת בשנת כ"ו לעזריה, וצריך היה זכריהו בן ירבעם למלוך באותה השנה. אבל בכתוב נאמר (מלכים ב' ט"ו ח'). כי זכריה בן ירבעם מלך בשנת ל"ח לעזריה, ומה נראה שהיתה שביתת מלוכה בין ירבעם ובנו זכריה י"ב שנה.

זו היא סבת העורף בעשרים שנה שאנו מוצאים בחשבון מלכי יהודה על חשבון מלכי ישראל. ועל כן החליטו רבים מחכמינו, בהפך מדעת התלמוד, לאחזו בחשבון מלכי יהודה; ומה גם כי שנות מלכי יהודה נכתבו בסדר נכון שתי פעמים בתנ"ך: במלכים ובדברי הימים.

המספר השלישי הוא ל"ד שנה של מלכי פרס בפני הבית. המספר הזה העיר מבוכה גדולה בין חכמי ישראל. כי לא יתכן אשר בומן קצר כל"ד שנה עברו ששה דורות של כ"ג הנוצרים בנחמיה (י"ב י'—י"א); ומלבד זאת, הנה השנה אשר בה לבד מורש את בבל ידועה היא ע"פ מקורות אחרים שהיתה שנת 536 לפני המספר הנהוג, וגם ידוע בבירור, כי אלכסנדר מוקדון כבש את פרס בשנת 332 לפני המספר הנהוג, ונראה מזה כי מלכי פרס משלו בישראל 204 שנים, ויהיה ההכרח בומן מלכי פרס בין דעת חז"ל וסופרי דברי הימים בק"ע שנה.

הרבה קולמסים שברו סופרי ישראל על דבר שלשת המספרים האלה. ואולם אנכי לא להרבות תלונה על חז"ל באתי בזה, כי אם להראות, איך המנין ליצירה, בסבת המבוכות האלה, נצב לשטן על דרך למוד הכרונולוגיא בתקופת בה"ק. אך מלבד המכשול העיקרי הזה, נמצא עוד גם מגרעות אחרות במנין ליצירה בתור יסוד הכרונולוגיא. על הרוב קשה מאד לתלמידים לזכור את המספרים העצומים אשר יעמים עליהם המנין ליצירה. למשל, אברהם נולד בשנת 1950 ליצירה, ביאת יעקב מצרימה בשנת 2240 וכו'. ועוד גם זאת, כי רוב ספרי דברי ימי ישראל בימים האחרונים יחשבו למנין הנוצרים, כי המנין הזה רגיל גם בין היהודים, והתלמיד אשר ילמוד תולדות ישראל ע"פ מנינינו ליצירה כבד ממנו הדבר למצוא ע"פ חשבון זה את המספר המקביל לו במנין הנוצרים, כי ההכרח בין שני המנינים האלה הוא מספר קשה לזכרון: 3760.

ואם נאמר ללמד לבנינו את הכרונולוגיא של כתבי הקדש ע"פ מנין הנוצרים, לא יהיה עוד גם זה תקון גמור. כי מלבד שבעיני רוב בני עמנו לא יכשר הרבר מצד עצמו, כמובן, — הנה עוד המכשול גדול, בהיות תקופת בה"ק קודמת הרבה למנין זה, ואם יבוא המורה לרשום את הכרונולוגיא למספר הנוצרים אז מוכרח יהיה להחל במספרים גדולים

וללכת הלך והקטין אותם עד תום כל התקופה. למשל, יציאת מצרים היתה בשנת 1500 לפני מנין הנוצרים והתחלת מלוכת שלמה 1020 שנה לפני המנין הזה, וכן הלאה. והכרונולוגיא בסדר כזה תביא מבוכה במוח התלמיד.

והנה בעת האחרונה יצאו רבים מסופרינו לחפש אחר תקופה בדברי ימינו, אשר תהיה ראויה לעשותה יסוד למנינו. מכל ההצעות משכה אליה עיני רבים ההצעה למנות מזמן חורבן בית שני, ובשנים האחרונות קנתה הספירה לחורבן זכות אורה במכתבי חובכי ציון ובספריהם, כמו במ"ע "הצבי", בהיסטוריא של בן-יהודה, ועוד. אבל מלבד שאפשר להטיל ספק, אם ראוי ליסד מנין לאומי על זכרון מעורר תוגה, הרי גם לפי מנין זה, כמו לספירת הנוצרים, תלך הכרונולוגיא של תקופת כה"ק ממספרים גדולים לקטנים. ועוד, שהמנין לחורבן אם יתפשט בספרותנו יוכל להביא לידי שגיאות רבות, מסכת קרכתו למנין הנוצרים, שאין ביניהם אלא שבעים שנה. ואם נמצא אז באיזה ספר, כי בשנה פלונית קרה מקרה פלוני, לא נדע אל נכון אם הוא למנין החורבן או למנין הנוצרים, הרגיל גם הוא בין סופרי דברי ימינו.

ועל כן אחשוב למשפט, כי הזמן היותר נאות להעשות יסוד למנינו, וביחוד ללמוד הכרונולוגיא של תקופת כה"ק בבתי הספר, הוא גמר בנין הבית הראשון. כי ע"פ החקירות החדשות וע"פ כה"ק, הזמן שבין גמר בנין שלמה ובין מספר הנוצרים הוא אלף שנה בצמצום, כנראה מרשימה זו: 414 מגמר בנין הבית הראשון (בשנת כ' לשלמה) עד חורבנו¹. 70 מהחורבן בית ראשון עד גמר בנין בית שני. 184 מגמר בנין בית שני עד ממשלת אלכסנדר בפרס. 332 מתחלת ממשלת אלכסנדר בפרס עד מנין הנוצרים. נמצא מגמר בנין הבית הראשון עד מנין הנוצרים — 1000.

ע"פ החשבון הזה תחל הספירה באמצע שנות מלכות שלמה: שלמה מלך כ' שנה לפני גמר בנין הבית וכ' שנה אחרי גמר הבנין; תחלת מלכות דוד היתה ס' שנה לפני הבית, וימת כ' שנה לפני הבית; רחבעם מלך 20—37 אחרי גמר הבית. וכן נחשב את כל מספרי כה"ק לפני גמר בנין הבית או אחריו.

בשטת הספירה הזאת יוכלו התלמידים בנקל להעתיק את מנינו למנין הנוצרים או להיפך. למשל, אם נחפזין לדעת באיזו שנה למנין הנוצרים עברו ב"י את הירדן, שזה היה בשנת 456 לפני גמר הבית, אז צריך רק להוסיף אלף שנה על המספר הנ"ל ונמצא שנת 1456 לפני ספירת הנוצרים. חורבן בית ראשון היה בשנת 414 לגמר בנינו, ובחפצנו למצוא מנין הנוצרים, עלינו לגרוע 414 מן האלף ויצא לנו 586 שנה לפני מספה"ג. ומצד אחר לא יהיה אפשר למעות ולהחליף שני המנינים במקום שהסופר לא פירש לאיזה מנין הוא מציין השנה, כי בהיות ההבדל ביניהם גדול כל כך, לא יתכן

¹ כתוב אחד אומר: "ויהי בשמונים שנה ות' שנה לצאת כ"י ממצרים בשנה הרביעית ובין הבית" וכו' (מלכים א' ו' א'), ושם (ט' ו') נמצא כתוב: "ויהי מקצה כ' שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים" וכו'. ואף כי לא נאמר כי שנה למו ולטה, על כרחך אתה אומר שהן למלכות שלמה, וכן שם (ו' ל"ז). שנא "בשנה הרביעית" סתם והיא למלכות שלמה. ובכן כך הוא שעור הכתוב: ויהי מקצה כ' שנה (למלכותו) אשר בנה שלמה את שני הבתים (אשר אז נגמרה כל מלאכתם) שלח שלמה לחירם וכו'. ומה שאמר הכתוב (ו' ל"ח): בשנת י"א בלה הבית לכל דבריו ולכל משפטיו ויבנהו שבע שנים, נראה, כי בשנת י"א נשלט כל הדרוש לבנין התצון, כמו קירות, דלתות וכדומה, ועל זה נופל לשון בנין; אבל אחריו אשר בנה לעשות כל הכלים לבית ד', אז נאמר ות שלם כל המלאכה (ו' נ"א).

לשעות בזמן המקרה טעות של אלף שנים. ואפילו תלמידים מתחילים יכירו על פי המקרה עצמו לאיזה מנין מתיחסת השנה הרשומה.

ועוד יתרון אחר לשיטה זו, כי שנות כל הקורות בתנ"ך יבואו במספרים קטנים וקלים לזכרון. כי החלק היותר נכבד בדברי ימינו הוא מיציאת מצרים עד בנין בית שני, וע"פ הצעתנו זו לא יהיה בתקופה הנכבדה הזאת אף מספר אחד גדול מחמש מאות שנה. וגם זאת, כי המנין הנוסד על כה"ק מתקבל על המתחילים יותר מזה שנוסד על חורבן בית שני, שאינו מסופר בתנ"ך, וע"כ אינו קבוע היטב בלבם; בעוד שיודעים הם היטב דבר בנין הבית הראשון הכתוב במלכים וד"ה, והתקופה הזאת ברורה להם ונצבת לפניהם ברוח דמיונם.

ובהיות כי תקופת הבית הראשון היא אחרי תקופת יציאת מצרים, הנה יוכל כל כל החפץ למנות שנות שעבוד מצרים 430 שנה כפשוטו של מקרא, או 210 שנה כדעת חז"ל. מבלי שישתנה עי"ו עצם המנין מימי הבית ואילך. — ואם ימצאו אולי בין כני עמנו אשר יביטו בעין רעה על הספירה הזאת, כמתנגדת לספירתנו ליצירה, שהיא מונה שנותיה ע"פ התלמוד — הנה עליהם לזכור, כי רבים המה בין חכמינו אשר נטו בזה ממנין חז"ל, כמו רמב"ן, רד"ק, ועוד. ונראה מדברי הכוזרי ודון יצחק אברבנל, כי המחקר של מספר שנות עולם הוא דבר שאינו מתנגד לדתנו, ואפשר להוסיף או לגרוע כפי ראות עינינו. ובפרט שכבר הוברר הדבר, כי הספירה ליצירה אינה קדומה כלל בעמנו, וספירות מספרות שונות היו נהוגות בקרבנו מעולם: ליציאת מצרים, למלכים, לחשמונאים, לשטרות¹.

לכן הספירה אשר אני מציע בזה לגמר בנין בית ראשון — אחת התקופות הנכבדות בחיי עמנו — תוכל, לפי דעתי, להפיק רצון גם מן המשכילים וגם מן החרדים, ולא יקשה לקבלה בתור יסוד ללמוד הכרונולוגיא של כה"ק גם בכתי הספר המתוקנים וגם בחדרי המלמדים.

נתן בן-ציון האווקין.

אודיסא, 2997 לבית ראשון.

¹ ע"י מאור עינים לר"ע מן הארומים פכ"ד.

שיחה תלמודית.

התלמוד היה עתה מעין "שאלה מדינית"; גם כבתי הפרלמנט עוסקים בתלמוד, וכל צוררינו מבקשים בו כסות עינים על העשק הנעשה לישראל בדור הנאור. המתמר באהבת אדם. ואהרי אשר ספרי ישראל סתומים והתומים לבני הנכר, וכל ידיעתם היא ע"פ תרגומים, מכלי שלישי או רביעי, נוכל להבין מראשו. עד כמה מן האמת יש במושגיהם מעניני התלמוד.

אבל אין רע מוחלט בעולם, וגם הפעם נתקם "מעו יצא מתוק". כי ע"ז התעורר החפץ בלב רבים מבני הדור החדש — אשר לא יעלו בידיעתם בעברית על שכניהם — לדעת מה הוא התלמוד: הן שמעו כי היהודים החרדים מקרישים ומעריצים אותו ומתחנכים על סיו, והאמנם מלא הוא באמת דברים רעים ונוראים כאלה? אבל איזה הדרך יוכלו להשיג ידיעות ברורות ונכונות? הפצים הם לדעת ואינם יכולים!

עם אחר "הנאורים" ממין זה הביאני המקרה לקחת דברים.

הגני יושב בעגלת מסלת הברזל וספר עברי בידו, ואחר מבני הנאורים, אשר הכרת פניו ענתה בו כי לנו הוא, יושב לנגדי, ויביט בי ובספרי, כאלו חפץ לשאלני דבר מה. בראותי זאת, פסקתי מקריאתי, והוא פנה אלי ויאמר בשפת הארץ:

— בי, אדוני, האם מספרות העברית העתיקה הוא הספר הזה אשר בידך?

— אמנם כן. הקורא אתה, אדוני, עברית?

— ידיעתי בשפה הזאת מעטה ודלה, ועתה התעורר בי חפץ נמרץ מאד לדעתה.

למען הבין בספרותה, ביחוד העתיקה. אבל כבר עברה העת, כי לזה דרוש עמל שנים רבות ואי אפשר להסתפק בלמוד ארעי. לכן ידיעותי שאובות מאיזה העתקות, אשר אחת סותרת את רעותה, וכל עמלי לא יעמוד לי להגיע למושג נכון ממהות "התלמוד", המקור הראשון לספרות העתיקה. היודע אתה את התלמוד וספרותו? התוכל לבאר לי איזה דברים? — אנכי על ברכי גדלתי, ובכל לבי הגני להשיב על שאלותיך.

— עורך דין אנכי, ומאד הייתי חפץ לדעת תכונת המשפטים שבתלמוד ושלחן-ערוך.

— כמובן, לא יתכן לתת מושג מספיק מענין גדול כזה על רגל אחת; אפס איזו

דוגמאות מועטות, אתן לך אדוני, אשר על פיהן תבין, כי לא נבוש במשפטינו גם בעת הנאורה הזאת.

זה לא כבר קראתי במכתבי-העתים על דבר מקרה אחד. בעל אחווה שכר כעשרים פועלות מבנות האכרים לעבודתו, ויהי כאשר לא יכלו נשוא את העבודה הקשה, ועם זה היה גם המזון הנתן להן באיפה ועומה מאד, חזרו בהן ועזבו את העבודה כטרם כלה זמן השכירות. הארון הגיש משפטן לפני שופטי האכרים. והם הוציאו גור

דין קשה, כי על הפועלות לשוב לעבודתן, ולא הועילו כל תלונותיהן גם לפני השופטים הגבוהים. מפני שהדין כך. ואלם לפי דין התלמוד, פועל יכול להזור אפילו בחצי היום⁽¹⁾, ואפילו אם אין בידו להשיב לבעל הבית כסף השמורות, שכבר קבל, הרי הוא כחוב⁽²⁾. אבל „בעל הבית החוזר ירו על התחונה“⁽³⁾; ואם אבא לבאר לך כל פרטי חקי התלמוד בנוגע ל„שאלת הפועלים“, יארכו הרברים מאד. — גם בנוגע ל„שאלת הרכוש“ בכלל, אנו מוצאים בתלמוד חקים נפלאים מאד, הנודרים את הדרך בפני המבקשים לעשות עושר בלי עמל רב. לפי התלמוד⁽⁴⁾ „אין מוציאים דברים שיש בהם חיי הנפש — הגן יין“⁽⁵⁾ שמן — מארץ לחוץ לארץ, גם אסור לעשות סחורה בדברים שיש בהם חיי נפש, ורק כל אחד ואחד מביא מגרנו ומוכר, למען ימכרו בוול⁽⁶⁾. אין אוצרים פירות שיש בהם חיי נפש. ובשנת בצורת גם מתבואות שדרו לא יאצור יותר מפרנסת שנה אחת⁽⁷⁾. כל המפקיע שערים או האוצר פירות — הוא כמלוה ברבית⁽⁸⁾. על בית דין להעמיד ממונים על „השערים“ שלא ירויה כל אחד כמה שירצה, כי אין לאדם להרויח בדברים שיש בהם חיי נפש יותר משתות⁽⁹⁾. גם לא להכמים עשר מחכמתם: „מה אני כחנם אף אתה כחנם“⁽¹⁰⁾ — הוא יסוד מוסר לא רק לתורה, כי גם להכמה: „הרופא אסור לו לקחת שכר החכמה והלמוד, רק שכר הטרחה והבטלה מותר“⁽¹¹⁾; ושכר מורה לעדתו ורופא חכם כשכר בעל מלאכה ושכיר יום. — ועל פי משפטים כאלה רחוק מאד כי יקובץ הרכוש בידי יחידים.

— נפלאים לי מאד הרברים אשר שמעתי, כי גם בימים עתיקים שמו חכמינו לכם להלחם נגד העושים סחורה בעמל אחרים.

— בכל הרברים אשר הנדתי לך אין כל הוספה ותפארת המליצה. — אפס כי מסבות שונות. והראשית בהן היא „הגלות“, לא יכלה התורה הרמה והנעלה הזאת לצאת לפעולה בשלמותה. אבל תורת „האחזה“ הכתה שרש בלב כל איש ישראל, עד כי הכשירה את עמנו — אשר הנוכו היה על פי התורה ההיא — לחיות חיים חברתיים באופן נעלה. למרות הסכות מן החוץ אשר עמדו לשטן לו. ספרות שלמה יש לנו על אדות ה„צדקה“, ומכל מאמר ומאמר האחזה בולטת. לפני אלפים שנה היתה מקובלת אצלנו הלכה כזאת: שנים ההולכים במדבר, ואין לאחד מהם כי אם קתון מים, אשר לא יספיק כי אם לו לברו, ואם יתן לרעהו ימותו שניהם. — ימותו שניהם, ואל יראה אחד במיתת חברו⁽¹²⁾. התורה הזאת הכתה שרשיה בלב העם, עד כי איזה מחכמינו, לפני ארבע מאות שנה⁽¹³⁾. התוכחה, אם הוכה לאדם לתת את נוו לקציץ אבר, למען הציל נפש רעהו ממות; ואחד מהם החליט בחיוב, וחשני חשב זאת ל„מדת חסידות“. ועל פי התורה הזאת החליט אחד מחכמינו, זה יותר ממאה שנה: „אף כי הייך קוד מים, אם יש עניים עטופים ברעב, אשר סכנת מות נשקפה, גם האיש אשר אין לו כי אם לפרנסתו חובה עליו לחלק כל אשר בידו, אף כי עליו יהיה אחריו כן לחזר על הפתחים“⁽¹⁴⁾. — כל אלה הפרטים מעידים על האחזה, פשוטה כמשמעה. ואמנם גם בפועל הצטינו בני עמנו בצדקה ופדיון שבויים באופן מאד נעלה.

(1) בבא קמא קט"ז ע"ב. — (2) ה"מ ס"י של"ג סע"ף ג'. — (3) שם סע"ף ד'. — (4) ב"ב ז' ע"ב. ה"מ ס"י רל"א. — (5) ב"מ"ן נחלקו החכמים, ואחד מהם אמר כי בהתמעטו תחמעת התפלות. — (6) שם. — (7) שם. — (8) שם בח"מ. — (9) שם. — (10) בכורות כ"ט. — (11) יורה דעה ס"י של"ז. — (12) בבא מציעא ס"ב ע"א. — (13) מהר"ם רקנטי והרדב"ז (ה"ג ס"י תרכ"ז). — (14) שו"ת יעב"ץ חלק א' ס"י ג'.

— אם, כדבריך, כבר התפתחה והתקדמה אצלנו אהבת האדם בזמן קדום, מדוע זה חקי התלמוד כל כך אכזרים בנוגע לחוטאים ופושעים, כאשר קראתי בספרים שונים? — לא אדע באיזה ספרים קראת כן, אבל האמת היא, להפך, כי חקי העונשים על פי התלמוד מיוסדים ברנשות אהבת האדם, גם לחוטאים ופושעים היותר גדולים. הן ידועים דברי המשנה¹, כי משפט מות יצא אך לעתים רחוקות מאד, לרגלי ההגבלות הרבות, ולא רק בעונשי מות, כי גם עונש מלקות — להכות ל"ט מכות ברצועת עגל רחבה שפח — הגבילו כמשפט מות, יען "מכות כמיתה"². וביותר תוכל, אדוני, להבין את השקפתם על אדות העונשים מתוך המאמר הקצר הזה: "אין מעמידים חונים (הממונים להכות) כי אם חסירי כח ויתירי מדע"³. כמה מן ההשכלה הצרופה דרושה לזה, למנות לרבר כזה בעל דעה וחסר כח! — ולפני שלש מאות וחמשים שנה בפולין, בעת החשכה, כאשר נתנה רשות מאת הממשלה להקהלה לשפוט משפטים קטנים בין איש לאחיו, לא התנהגו כפי מנהגי העת ההיא בין העמים, ואת החוטא לא היו מכין, כי אם לזכרון בלבד, אבל לא להכות מכות יסוריך⁴. אבותינו לא הרבו דברים על אדות ה"הומניות", אלא שמלבם הטוב לא יכלו לצאת משפטים אכזרים, וה"עונשי הנוף" כמעט לא היו נוהגים כלל, כי ה"שמתא" היה אצלם העונש היותר גדול.

— האם העונש הזה קטן בעיניך? הלא הוא חרפת ימי הבינים, וקשה הוא מענשי הנוף!

— ה"חרם" של "ימי הבינים" לא ממקור ישראל יצא, אך ה"שמתא", אשר היה נוהג בימי התלמוד, הוא עונש יותר מתאים לאהבת אדם מ"בית האסורים"; הוא ענש רוחני, לשלשים יום, אשר במשך הזמן הזה אסור לו לספר ולכבס וכדומה, אבל יוצא לעבודה, והוא חפשי ככל האדם, ואך אסור לאנשים אחרים לעמוד בתוך ד' אמות שלו; ואחרי שלשים יום עליו רק לבקש בי יתירו לו; ואם עודנו עומד במדרו, ימשך עוד שלשים יום, ואם בכל זאת הוא פורש מן הצבור, אין נושאים ונותנים עמו, ורק עושים לו חנות קטנה כדי פרנסתו⁵. העונש הזה הוא קל מאד, והעונשים הנהוגים אצל אחרים מתנגדים יותר לאהבת האדם. אך איש ישראל, אשר הרוח תופס מקום גדול בחייו, היה די לו גם בעונש רוחני כזה, ופחד השמתא, פן ירחיקוהו מכית הכנסת, היה גדול יותר מפחד המון עם הארץ עתה מפני "בית האסורים".

— לפי דבריך יפלא, מדוע זה התאכזרו על עבדיהם ויעברו בהם בפרך? — לא נתפלא על אכזריות היונים לעבדיהם, כי בעיניהם לא נחשב החלש למאומה; אבל אלה אשר התקדמו ללכת על פי חקים כאלה, מדוע לא בטלו את העבדות הנוראה, חרפת מין האדם?

העבדות נתבטלה אצלנו זה כבר, גם בעת אשר אפשר היה על פי חקי ממשלת המקום לקנות עבדים, כי לפי חקי התלמוד מוכרחת היתה להתבטל, יען אין בה חפץ ל"האדונים". בכלל לא היו בני עמנו מסוגלים ל"אדנות"; רגש האהבה הטבוע בלבם לא נתנם למשול על עבדיהם, ובאין יראת העונש, לא שמרו העבדים מצות אדוניהם ועשו כל מה שלבם חפץ, בחרו בחיי בטלה, עד אשר אמרו "עבדא נהום כריסיה לא שויה"⁶.

¹ מכות ז'. סנהדרין ב'. — ² סנהדרין י'. — ³ מכות כ"ג. — ⁴ ש"ת מהרש"ל סי כ"ה, וכתב: "ובן מורים בזמננו". — ⁵ מ"ק ט"ז ורמב"ם הלי' תלמוד תורה פרק ז'. — ⁶ בבא מציעא ס"ד.

ולא חפצו לצאת לחירות, כי "עבדא בהפקירא נחא ליה"¹, וכמעט היתה יראת העבדים על פני האדונים, והרברים אשר נאמרו זה קרוב לאלפים שנה: "פן יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חבירו"², מעידים, עד כמה לא יראו העבדים את האדונים. — ולפי דעת אחד מחכמינו הגדולים, שחי זה כארבע מאות שנה³, עונש אחד להעבד המכה את אדונו ולהאדון המכה את עבדו, כי חקה אחת לכל בני האדם. גם להבנותם אסור לפי התלמוד, כי "לעבודה נתתי ולא לבושה"⁴; וכן יוספר⁵, כי אחד מחכמינו, כאשר שתה יין, נתן גם לעבדו, באמרו "הלא בכטן עשני עשהו". ומאמרים כאלה נמצאים לרוב בשני התלמודים.

— ומה תאמר על השקפות התלמוד בדבר "הנשים"? מדוע נחשבת האישה

כשפחה, כי נתנה הרשות לאביה להשיאה בלי דעתה, ואחר כן ימשול בה בעלה?

— התלמוד דאג מאד ל"החלש" בכלל, וע"כ גם גורל האישה היה טוב. האישה לא נחשבה לשפחה, כי אם לחברתו של בעלה, ועליו היה "לכבדה יותר מנופו"⁶. ועד כמה היה נכבד ערכה, נוכל להבין מן ההלכה הנהוגה בישראל: "אם מתה אשתו אסור לו לישא אחרת עד שיעברו שלש רגלים"⁷, בעוד אשר כמות האיש אין על האישה להתאבל אלא שלשים יום⁸. וסבת הדבר מובנת, כי האישה היא "החלשה" ולא תוכל למצא את מחיתה בלי עזרת האיש. — עוד יותר נוכל להבין זאת מהלכה אחרת: "אם איש ואשתו שבוים, אשתו קודמת לו, ובית דין יורדים לנכסיו ופודים אותה, ואפילו עומד וצווה אל תפדוה מנכסי אין שומעים לה"⁹.

לפני אלף שנים הנהיגו הגאונים תקנה קבועה, כי אם האישה שונאה את אישה, גם מבלי סבה מספקת, כופים אותה לגרשה, למען תוכל להנשא לאיש אחר¹⁰. ואם חכמי אשכנז וצרפת בזמן מאוחר לא קבלו את התקנה הזאת, הוא רק מפני שחשבו שתוכל לגרום רעה בחיי המשפחה, וביחוד "כי רבתה הפריצות"¹¹, וגם מפני שנתקבלה אז בכל תפוצות ישראל — מלבד בספרד — תקנה אחרת: שאם האיש מאם את אשתו, אין כופין אותה להגרש¹², וע"כ אי אפשר היה לתת היתרון בזה להאשה, כי חיי המשפחה דורשים שיהיו שניהם שווים בזכותיהם. — ובכל זאת, יען כי האישה היא "חלשה", נתנו לה לפעמים זכויות מיוחדות: אם האיש עני ולא יוכל לפרנסה גם ברוחק, כופין אותו לגרשה, למען תוכל להנשא לאיש אחר¹³. גם באותן הארצות הנאורות שכבר הכירו בזמננו את הטובה הצפונה בתקנת הגירושין, עוד לא הגיעו למדרגה כזו, להכריח את העני לגרש את אשתו אם לא יוכל לפרנסה, ועל כל פנים לכוף אותו להשכר לעבודה — כדעת אחד מחכמינו¹⁴.

— מדוע לא השכתי על השאלה, איך היתה הרשות ל"האב" להשיא את בתו

מבלי שאול את סיה?

— אל נא תשכח, אדוני, כי לפני אלפי שנים — ובאווה גם עתה — היה המנהג

להשיא את הבנות בשנת העשר והעשתי עשרה לימי חייהן, ובמנהג כזה היתכן לתת החופש לילדה קטנה שתעשה כחפין לכה? ואמנם במלאת לה שתים עשרה שנה

(1) גיטין י"ג. — (2) במשנה ידים ס"ד. — (3) מוהר"י קארו בכאורו על הטור חו"מ סי' ת"כ ובחבורו. — (4) נדה מ"ז. — (5) ירושלמי בבא קמא פרק החובל. — (6) יבמות ס"ב. — (7) מועד קטן כ"ג ויורה דעה סי' שצ"ב. — (8) טור יו"ד סי' שצ"ב. — (9) יו"ד סי' רנ"ב סעיף י'. — (10) העתיקה הרי"ף, ובאה באורך בשו"ת הרא"ש כלל מ"ג. — (11) שם. — (12) הוא תרם דרבננו גרשם. — (13) אבן העזר הל' כתובות ע'. — (14) שם.

וששה ירחים היא עומדת כבר ברשות עצמה, ולא רק שאיננה מחויבת לשמוע בקולו, כי אם גם אין בזה מצות „כבוד אב“¹). ורק מצד ההרגל והחנוך לא המרו הבנות את פי אביהן, אשר ידע יותר בדרכי החיים, מה לרחק ומה לקרב.

— הנך אומר, כי רק במקום אשר מנהג כל יושבי הארץ לתת את בנותיהם לאנשים בעודן קטנות נאמרו הדברים. אבל הלא גם בפולין כדור העבר, אשר עם הארץ לא התנהג כן, הנהיגו היהודים „נשואי קטן וקטנה“, ומה רעות היו התוצאות, כאשר שמע דבר מהן ספרו לנו זקנינו, וסופרים אחדים מדור העבר עשו להן זכר גם בספרות המדינה, — ואתה באחת, כי הכל היה טוב וכשר!

— כל דברי היו על אדות „התורה העיונית“, ובנוגע לעולם המעשה ישנם מניעים אחרים וסבות אחרות. על פי התלמוד² צריך האדם למעט כרם — כלומר למצא מקור נאמן למחיתו — ולבנות בית, ואחרי כן לקחת אשה. אבל החיים בימים ההם דרשו אחרת. והן רואים אנו כמו כן, כי למרות כל המאמרים הרבים בתלמוד על אדות אהבת העבודה [„כל שאינו מלמד את בנו אומנות באלו מלמדו לסטות“³]; „ולא ילמד אדם את בנו חנוני שאומנתו אומנות לסטים“⁴] ומאמרים לאין מספר בשבחי עבודת האדמה, עד כי ע"פ האגדה⁵, מי שאין לו אדמה חשוב כמת, — למרות כל זאת שמו בני עמנו אל המסחר פניהם, ורבו החנוניים יותר על המדה. ובמי האשם? בכל אופן לא בחקי התלמוד. הנך רואה, אדוני, כי יש חיוניות רבים בחיים, אשר אין להם אף יחס כל שהוא אל הספר אשר על פיו יחיה האדם, ונהפוך הוא, כי מתנגדים הם אל הספר שהוא מן הקצה אל הקצה, והאיש המתכוונן מרחוק יתלה בו „בוקי סריקי“ ללא אמת. ומה רבו הסבות מן החוץ אשר פעלו על חיי היהודים מבפנים וגרמו שנויים בסדרי חיי המשפחה! הנה היהודים בספרה, למרות הרדיפות הרבות, למדו הרבה אל דרכי האזרחים שם ולא היו מצוינים, כיתר נפוצות ישראל, ב„דרכי הצניעות“. וכאשר גלו לערי תוגרמא ויון ועוד, החלו להתנהג על פי מנהגי המקום שיצאו משם, ויחלו לצאת במחול עם נשי רעיהם ולפרוץ נדר הצניעות, אשר היה חוק בימים ההם, וכמוכן הסב הרבר רעש גדול בין התושבים מכבר⁶, והחלו לתקן תקנות והתאמצו להסיר המכשולים בכל כחם, וקהלות רבות חפצו לתקן, „כי ארום לא יכנס לבית ארוסתו“⁷. ואחרי אשר לא יכלו להועיל, הנהיגו בערים אשר הספרדים נהתים שם „נשואי כסר“ (ואולי היתה לזה גם סבה אחרת אשר לא אדע), עד כי הרחיקו מאד ללכת, להשיא קטנה בת עשר או אחת עשרה⁸, תחת אשר בעת ההיא בפולין וגליציה היו מנהגם כמנהג המתוקנים, והחתן והכלה היו רואין זה את זו⁹ ולא היה כל פריץ וצוחה. אך בסוף המאה הי"ח למספרם, לרגלי סבה מן החוץ אשר איננה ברורה כל צרכה, היה רעש גדול בכל ארץ פולין וליטא¹⁰, ויודע

¹ יורה דעה סי' ר"ט סעיף כ"ה. — ² סוטה מ"ד. רמב"ם הל' דעות פרק ה' באורך. — ³ קדושין כ"ט. — ⁴ שם פ"ב. — ⁵ מדרש רבה מגלת אסתר א'. — ⁶ שו"ת ר"י דוד כהן בית י"ב. שו"ת בנימין זאב. — ⁷ שו"ת מהר"ם אלשיך סי' נ"ט. שו"ת אהלי תם לר"י תם בן יחיאל. — ⁸ עיי' בשו"ת שער אפרים ועוד. — ⁹ כמסופר פעמים רבות בשו"ת משאת בנימין, מהר"ם לובלין ועוד, מסוף המאה השש עשרה וראשית השבע עשרה.

¹⁰ עיי' בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא קמא סי' ס"ג) ע"ד שאלה מפולין: „והנה בדברי הקדושין והנשואין בשעת הרעש הגדול, פרס יצאה הגזרה על הנשואים, ובפרס יצא הדת היה קל זיע סגו והיו חושבים שיהיו חס ושלום הנשואים מבלי תרופה, ומחמת זה היו טישואים קטן לקטנה“ וכן בשו"ת הרא"ם מעת ההוא (סי' ל"ג) יאמר: „אם כי מלתא דלא שכיחא נשואי קטן, אבל זה ערך שמנה עשר שנה, ואחרי כן ערך שמנה שנים אשר היה רעש בעינינו נשואים

הענין בפי הזקנים בשם „נשואי הבהלה“, ועי' באה מבוכה בחיינו הפנימיים, ורשומה
היה נכר עד ימי הדור העבר.

— לא אוכל להתוכח אתך, כי ידיעתי מעטה בעניני היהדות וביחוד בספרות
העתיקה. אבל מדוע זה לא ישימו איזה מומחים במקצוע זה את לבם לצרכינו, לחבר
ספר בשפת הארץ, אשר בו יבואו ידיעות שלמות וברורות מן היהדות? לו נמצא, למצער,
ספר כזה בשפת עבר, אשר יבאר בדרך נכון ומדעי את כל עניני היהדות, כי אז היה שווה
הדבר להשתלם מעט בידיעת השפה העברית, למען נוכל להבין הדברים לאשורם, ולא
ללמוד תורה מפי הצוררים!

— אינני מכחיש בנחיצת ספר כזה; יודע אנכי כי בדור הזה מעטים הם אשר
יוכלו להקדיש ימיהם ללמוד ספרותנו עתיקה, ביחוד בין המבקרים „בתי ספר“. אבל
בכל אופן, גם אם לא תוכל להבין את התלמוד במקורו, עליך להשתלם בידיעת השפה
העברית ולדרוש לספרותה. אם נה יעשו בני הדור החדש, המצא ימצאו סופרים אשר
יבראו להם ספרות לפי צרכיהם; אבל אתם לא תחפצו לגשת אל שפתנו וספרותנו עד
שנבטיחוכם מראש, כי כבר „הכל מוכן לסעודה“; ובאין קוראים אין ספרים...

בין כה וכה הגענו עד התחנה אשר שם היה עלי לעזוב את המסע, ונפרדנו
בשלום. מני אז לא ראיתיו, וטרם אדע, אם דברי שיצאו מלבי, נכנסו ללבו...

בן ציון כ"ץ.

והשיאו קמנים וקטנות. וכן יסופר בשו"ת ר' חיים כהן רפפורט מלבוב, ובשו"ת ושב הכהן, תורת
יקותיאל לר' רפאל הכהן מפינסק, ובשו"ת „חקר הלכה“ לבעל אור חדש מזאבלודאווא, ובשו"ת
תשואות חן מלוקאו וראדוין, ואם כן היה הרעש בעת אחת בכל ארץ פולין וליטא (ערך שנת
חק"ה), ופרטי הדברים לא נחבארו. אך בשו"ת מאיר נתיבים (חלק א' סי' ל"ו) בא הדבר ביתר
ביאור: „והוא דחוקה להנשא, על פי חשש הקול הנשמע בעולם, כאלו נתן רק זמן להנשא עד ימים
אחרים, ופן אחר כן תחפשט גורת המלכות שלא להנשא, ונשתדכה האשה מפני אימת הקול
ההוא.“ — ונפלא הדבר, כי שמועת שוא כזו עברה כל כך במהירות ככל המקומות אשר
היהודים נחתים וחוללה שניים גדולים בחיי עמנו.

מסירת הדין.

העיר הקטנה פודוֹלינסק עומדת על שפת נהר דניפר. לפנים כסו את גדות הנהר יערים רבים, והוא התנאה בכל שנה, בראשית האביב, ויעבור גבול וישטוף ויגיע עד המשכנות הרלים של הדינים, אשר על החוף. אולם עתה נגרעו יעריו, מימיו מעטו, והוא שוטף ושוקט באפיקו; רק לעתים רחוקות מאד יזכור ימים מקדם, יתאושש כגבור, ושטף ונשא — ואין מציל. הדינים הזקנים יספרו לנכדיהם בנאון, כי באביב אחד — והם היו אז עוד ילדים קטנים — שלל הדיניפר מהם את כל רכושם יחד עם משכנותיהם. אולם גם הם יודו, כי האסון ההוא, אשר היה בימי ילדותם, כאין הוא נגד האסון הנורא, אשר התחולל בשנת תר... על עיר מולדתם: בעת ההיא עלתה הצעקה עד לב השמים, והארץ רותה מדמעות אמללים.

הקיץ בשנת תר... היה חרב מאד; על פני הרחובות, אשר רצפת אבנים אין להם, התנשאו תמרות אבק, והאוויר היה יבש ומחניק; האנשים תעו עצלים ונענים בחוצות. עיפיים ישבו החנונים לפני חנויותיהם ויצפו לקונים המעטים, והסבל נאנח תחת משאו וכמו נלאה למחות את הויעה הוורמת על פניו ההמים.

ובתשעה באב, היום המוכן לסורעניות, הכינה אשה עניה אחת, היושבת בקצה העיר, לביבות מקמח־דירסות ומרק־דוחן בחלב לבני ביתה, למען יסעדו את לבם אחרי הצום הארוך. והנה התפרצה האש מן התנור אל ארבת־העשן, ותאחו בפיה הרב שעל דפני הארובה, ומשם התרוממה אל גג הבית. האשה המבוהלת נסה החוצה ותקרא לעורה, ולקול צעקתה נאסף המון אדם רב ויאמרו לכבות את התבערה; אך עד מהרה רפו כל ידים וכל רוח נבקה: כי פתאם נשב רוח מערבי חזק ויסיע עדר עננים על פני השמים וישא את האש הלאה, הלאה — על בתי העץ הרלים, העומדים צפופים איש על יד אחיו, ועל החנויות וסחורתן, וגם על בית הכנסת לא פחת.

ובית הכנסת הזה, היחיד בעיר, הוא עתיק ימים, ו"ספרי־תורה" רבים נמצאים בו, אשר נכתבו בידי סופרים נודעים לתהלה, יראי אלהים וצדיקים; ובחג הנהדר "שמחת תורה", בהחלק ה"הקפות" לכל נכבדי העדה, והיה טור המקיפים את ה"בימה" עם ספרי התורה על זרועותיהם ארוך מאד... אך האש לא תשא פני כל קדש ושיבה... בית הכנסת בוער! — "ספרי התורה בסכנה!" פה התלקחה מלחמה עזה בין האדם ובין האש, ורבים השליכו את נפשם מנגד למען הציל את הגוילים היקרים. האש לחכה אמנם את כתלי הבית, והאכסדרה אשר לפניו נשרפה עד תומה, אך בית־הכנסת וספרי־התורה העתיקים נצלו! — וזכות ביה"כ" עמדה גם לבית הסמוך, של ר' יעקב הגבירי. כי אנשים רבים סבו עליו ולא נתנו לאש לנגוע בו, כדי להרחיק הסכנה מבית הכנסת.

אך כל העיר עלתה על המוקד! מאות אמללים התנלנלו בחצות, מאות ילדים שואלים לחם, מהערים הסמוכות, הקטנות והרלות, מהרן "הרחמנים בני הרחמנים" לצאת לישע האמללים ויביאו להם לחם ובגדים, ככל אשר השיגה ידם. ורב העיר פודולינסק קרא לאספה את "בעלי-הבתים" ויגמרו אמר לתמוך איש ביד רעהו, למען יוכלו כלם לבנות להם בתים והנויות חדשים, תחת הבתים והחנויות השרופים. ועוד הסכימה כל האספה פה אחד, כי כל איש אשר יבנה לו בית חדש יתן חדר אחד או שנים חנם למשכן לעניים בימות החרף. וגם בא הרב עם אחדים מנכבדי העיר אל הגביר ר' יעקב, לבקש ממנו נדבה בעד העניים. בעת השרפה לא היה הגביר בעיר, כי הוא התעסק בקניית יערים ומכירתם, וכמעט כל השנה שהה בדרך, לרגלי עסקו במחוזות שונים. אך כחדש ימים אחרי השרפה, בחדש אלול, שב הגביר לביתו לימי החג.

הרב תאר בדברים פשוטים ויוצאים מן הלב את מצב "הנשרפים".

— ובכן? — שאל הגביר.

— העוד תשאל? — השיב הרב בפנים נועמים: — ה' הצליח את כל דרכיך, הוא נתן לך עשר וכבוד, וגם בשפטו את כל עירנו באש, משך אליך את חסרו הגדול. ועל מי איפוא החובה לעזור להאמללים האלה, אם לא עליך?

— אכן, ה' מצליח את דרכי, ובכל רגע אני מודה לשמו הגדול על חסרו אשר גבר עלי; אך העליון, ברוך שמו, הן נתן את העושר לי ולא לכם, ומי נתן לכם רשות לבוא אלי כאשר יבא הנושה אל בעל-חובו? אם תבקשו ממני נדבה, או אתן בכל חפץ לבי, אך לדרוש ממני אין לכם כל צדקה.

— אבל, — ענה אחד מהאנשים, אשר באו עם הרב: — לא רשות, כי אם חובה עליך להושיע ל"העיר, יען כי "העיר" הצילה את ביתך מן הרליקה.

— אתם הצלתם את ביתי?! לא! לא אתם! זכות בית הנכנסת הקרוש עמדה לביתי, לבלתי תקרב אליו הרעה. רק לדי עלי להודות, ולא לכם, אם אומרים אתם, כי החובה עלי להושיע להעיר, לא אתן מאומה!

— כנראה, רק מתאנה אתה, ובאמת אין את נפשך לשמור מצות התורה, — השיב הרב במרירות ויקם מעל הכסא: — אך הצדק אתך, האלהים נתן לך את העושר, וכידיך לעשות בו כטוב בעיניך. ההצלחה והאסון מירו המה גם יחד, נלך, רבותי!

— עמדו נא רגע! — אמר הגביר ויקם גם הוא מכסאו: — אם ככה אתה אומר, רבי, כי הצדק אתי, הבה, קח את נדבתי, אשר אני נותן ברצוני הטוב, למען העניים. ובדברנו הוציא מכיסו מאות רויכ וימסרם להרב.

יומי החורף, אשר באו מהר, היו גוראים מאד. רבים מן הנשרפים עוד שכנו באהלים או התנללו בחצות; ובכל יום בא שמש בית-הקברות וקח תחת אצילי ידיו גויות קטנות עטופות לבנים, להשכיבן בערש העולמים. . . . אך סוף סוף חלפו עברו הימים הרעים, ובהגיע האביב, החלה העיר פודולינסק להתנער מעט ולרפאות הירוסתיה; נבנה נבנו בתים והנויות חדשים, ותקוה נשקפה לעתיד, כי עוד תיף העיר מבראשונה. כי משלמון המחוז יצא צו, לבל יבנו עוד הבתים צפופים כמקדם, כי אם על פי תכנית חדשה, במרחק שתים עשרה אמה איש מרעהו.

גם לבית הנכנסת שמו בני פודולינסק את לבם. שני נכאים סובבו בעיר לקבץ כסף לתקן בית הנכנסת, וכל אחד נתן לרברר מצוה זה יותר מכפי כחו. גם הגביר ר' יעקב,

כבואו באחד מימי השבת, אחרי שובו ממסעו, לבית הכנסת, הגיד שבחם של הנבאים בפניהם. כי הגדילו לעשות: קירות בית הכנסת כוסו במיח שיד, וגם נבנתה אכסדרה חדשה וגדולה, תחת הישנה השרופה.

— אכן, ר' יעקב! — אמר הנבאי: — רבות עמלנו, עד אשר עלתה בידנו לעשות את כל אלה. ברוך העליון, שהיה בעזרנו.

— כן, כן, — השיב ר' יעקב: לכם יאתה תהלה. ובכל זאת... דבר אחד שנחתם.

— ומה שנחנו, ר' יעקב? — שאל הנבאי השני: — מאומה לא שכחנו;

הכל עשינו בסדר, לחן ולחסד בעיני אלהים ואדם.

— שנחתם לשאול את פי, אם ארשה לכם לבנות את האכסדרה. הן המרחק

בינה ובין ביתי הוא פחות משתים עשרה אמה . . .

הנבאי שחק בקול:

— סלקא דעתך? היעלה על לב בררדעת לשאול רשיון לבנין אכסדרה לבית

הכנסת? ומה, אם לא תרשה לנו, האם נשמע לקולך? לבית הכנסת נחוצה אכסדרה,

וממילא נבנתה אכסדרה, והדבר פשוט מאד.

ר' יעקב הבליג על קצפו ויאמר במתינות:

— הנך עז פנים, הצקיל, ואין את נפשי לדבר עמך. אך לך, ר' ברוך-משה —

הוסיף בפנתו אל הנבאי הראשי — לך עלי להגיד, כי הדבר איננו פשוט כל כך, וכי

עליך היה לשאול מקודם את פי.

— ומה בכך? — ענה הנבאי במגוד ראש: — החזן אומר "קדושה".

כרעם מחריד הלמה השמועה את כל העיר, כי גורה יצאה משלטון המחזן להרום את האכסדרה של בית הכנסת. ראשי העיר מהרו לבוא אל השוטר המקומי, אך הוא השיב את פניהם ריקם: הגורה באה מאת הגבוה עליו, ואין ביכלתו לשנותה. אז אמרו לבוא ולהתרפס לפני ר' יעקב, אך הוא יצא לרגל עסקיו את העיר. השוטר צוה על הנבאים להרום את האכסדרה, והם השיבו לו, כי גם אם ירחין עליהם משפט מות, לא יחינו לנגוע לרעה בבנין קדוש.

ויהי היום ויבוא השוטר אל חצר בית הכנסת וחמשה פועלים נוצרים עמו, ובידיהם כשילים וקרדומות. כל יושבי העיר, למקטן ועד גדול, נקהלו אל החצר ויצפו בחרדה אל הרגע הנורא. אל אלהים! מה זאת? האמנם יוכל "חלול-השם" כזה להעשות לעיני השמש? הפועלים הסירו את מעיליהם מעליהם ויפשלו את בתי-היוד של כתנותיהם. הזקן שבהם לקח את הכשיל בידו ויאמר לחבריו:

— נו, אינן! קח את הקרדום וטפס על הגג.

איון עלה על הגג ויבט נבוך מעט על כל הקהל. אחרי כן לקח את הקרדום ויניפוהו למעלה. בין הקהל הנאסף נשמע קול אשה בוכיה ברמה; אחריה החלו לבכות נשים אחרות, ועוד מעט והנה כל הקהל, אנשים ונשים, טף וזקן, געו בכביה.

— טפו! — ירק הפועל הזקן בכעס: — עם ארור! . . . אינן! רד מעל הגג!

ילכו ה"ושידים" לאבדון! יעשו למו כאשר יחפצו, ואנחנו לא נביא עון על נפשנו . . .

ובכל זאת עברו עוד שני חדשים, והאכסדרה נהרסה. ר' יעקב לא נה ולא שקט, והשוטר הביא פועלים אחרים, מכפר רחוק, והם כלו את עבודתם, כאשר צוה עליהם.

יושבי פודולניסק ראו עין בעין, כי אין אדם יכול לדון עם מי שתקוף ממנו, ובכל זאת עוד לא הניחו את כלי מלחמתם מידם ויחכו לעת מצוא.

בליל הכפורים היה בית-הכנסת מלא מפה לפה, כי הוא היה בית התפלה היחיד לכל העיר. האויר היה חם ומחניק, מרוחקא דצבורא ומגרות-השעוה הרבים. בצד המזרח, על יד ארון הקדש, עמד הגביר ר' יעקב עטוף בטליתו כעטיפת הישמעאלים; הוא נע בנחת על מקומו ושפתיו לחשו תפלה בדממה. ובבית הכנסת נשמעה המולה דקה. לא יקראו בקול ולא יגעו בכבי, כי אם חרש ילחשו את התפלה זכה" או "תהלים". נראה היה, כי כל הקהל עומד ומחכה לרנע גדול ונשנב, אשר עוד מעט בוא יבוא . . .

החזן נגש אל "העמוד" ויקרא: "אור ורוע לצדיק ולישרי לב שמחה". זקני העיר והרב בראשם עומדים על יד "העמוד" וספרי תורה על ידיהם. אז יגש הרב אל ארון הקדש הפתוח. בבית הכנסת שוררת דממה אוימה, עד כי נשמעה נשימת הנאספים. פתאום פתח הרב את פיהו ויאמר בקול אמיץ:

"רבונו של עולם! יש תקוף אחד בעירנו, והוא הלל את שמך הקדוש. אין אנו נוקבים אותו בשמו, אך אתה הלא ידעת. בבית-דין של מטה לא נוכל לעשות לו מאומה. הננו מוסרים את דינו לך, רבונו של עולם, ואתה עשה כטוב בעיניך". אימת מות נפלה על כל הנאספים; ובעזרת הנשים התעלפו נשים אחרות. הרב מש מארון הקדש בברכים רועדות.

אז יסיר ר' יעקב את הטלית מעל ראשו ויהפוך את פניו אל הקהל הנרעש. קומתו היתה זקופה, ומבטי עיניו הפיקו נאון ואומץ. כל הקהל הביט אליו בחרדה.

— אל לך, רבי! — קרא בקול צרוד וירם את ידו בתנועת חמה למול הרב: — הקביה יודע את האמת, ולא לכם להונות אותו!

— ר' יעקב! — השיב הרב בנחת: — אנחנו לא הוכרנו את שמך ... הוא ישפוש את כלנו במשפטו הצדיק. . . ועתה, הרף נא, ר' יעקב! ביום הכפורים אסור לבוא בריב.

— רבי! — קרא ר' יעקב במרירות: — לפני כל הקהל ולפני האלהים השוכן בבית הזה הנני אומר, כי לא אנכי חללתי את השם! לא אנכי! אני אבנה לכם אחר הזג אכסדרה נאה הרבה מן הנהרסה; אך לגזול מאתי את זכותי ביד חזקה — לא אתן לאיש! אתם הסכותם בחלול השם, יען כי לא שאלתם את פי . . . ואתם רק אתם עתידים לתן את הדין!

הרב שתק רנעים אחרים ואחרי כן אמר בקול רועד:
— אכן, כלנו עתידים לתן את הדין. . . אבל, ר' יעקב! בעת אשר נשפכים דמים בחוצות, אמות בוכות ועוללים מתים ברעב, — הגה אתה לא יכלת למחול על עלבונך. . . רדפת אחר הכבוד. . .

ר' יעקב נשען על "העמוד", כי כשלו רגליו, ויאמץ את ידו אל לבו הנפעם; פניו התעוותו מאד, ויקרא בקול אדיר על פני כל הבית: — שקר אתם דוברים! לא עלבון כבודי דרשתי מידכם, כי אם גול משפטי! מי שאינו שומר על זכותיו אינו אדם. . . ברצוני הטוב אתן ואחזור ואתן משלי ביד רחבה, אבל לראות בקחת זרים את שלי בחזקה ולשתוק — ה' לא צוה. . .

הוא לא כלה את דבריו, כי נפל ארצה ויתעלף . . .

ובשנה ההיא התהלכה מחלה מסוכנת בעיר וסביבותיה, וימת ר' יעקב, וימת גם הרב. ויושבי פודולינסק מאמינים עד היום באמונה שלמה, כי אך "מסירת הדין" בלילה הגורא ההוא היתה הסבה לכל אלה . . .

ל. מעקלער.

אַבְנֵי חֲצִיר הָעֵם.

קול אומר קרא! ואמר: מה אקרא?
כל-הבשר חציר . . . כי רוח ה'
נשבה בו — אבן חציר העם.
(ישעיה מ', ו—ד')

"... אַבְנֵי חֲצִיר הָעֵם, יִבֶּשׂ הֵיָהּ כְּעֵץ.
— אַבְנֵי חֲלָל הָעֵם, חֲלָל כְּבֹד אֵין קִין: —
— אֲשֶׁר יִרְעֵם קוֹל אֵל גַּם מִפֶּה וּמִשֵּׁם —
וְלֹא נָע וְלֹא זָע וְלֹא חָרַד הָעֵם!
וְלֹא קָם כְּאָרִי וְלֹא גָעַר כְּכַסְיָה,
וְלֹא חָרַד לְקוֹל אֶף אִישׁ אֶחָד מֵעִיר;
וְלֹא רָעַד בְּגִיל יַחַד לֵב כָּל הָעֵם
מִיָּמִין וּמִשְׂמָאל וּמִיָּם וְעַד יָם
כִּהְתְּנוּדַע אֱלֹוֵי בְּנֵי זָרַע אֵל חַי
אֲשֶׁר בָּאוּ מִרְחַק לְקוֹל אֲדָנָי.
גַּם לֹא פָשַׁט הַיָּד, גַּם לֹא שָׂאֵל לְשִׁלוֹם
כָּל-הַקְּרָאִים בְּשֵׁמוֹ בְּאִמּוּנָה וּבְתֵם.
וּבְשִׁאוֹן עִם אֱוִיל, סָבִיב אֱלִילֵי הַסּוּ.
נִבְלַע קוֹל אֱלֹוִהִים, נִחְבָּא רַעְמוֹ הָעֵז . . .
וּבְלֵב נִבְלַע וְרַע וּבְקִלְמוֹת וְרַק
יָבוּ דְבַר אֲדָנָי, יִפְרָעוּ לְצַחֵק . . ."

"אכן נבל העם, מלא נקלה ורוש.
 פלו רֶקֶב וּמְסוֹס מִכַּף רֶגֶל עַד רֹאשׁ; —
 יִשְׁלַא הַקִּים מִקִּרְבוֹ בְּיוֹם נַחֲלָה וּבְכַאֵב
 רַב פְּעָלִים אִישׁ חַי אֲשֶׁר יַפְעֵם בּוֹ לֵב;
 וּבִלְבַב יִבְעַר זִיק, זִיק מִרְתִּיחַ הַדָּם,
 וּבְרֹאשׁ יִגַּה שְׂכִיב מֵאִיר דְּרֹךְ הָעָם . . .
 אֲשֶׁר יִקְרַח לֹו שֵׁם כָּל הַגּוֹי וְאֶלְהוּי
 גַם מֵהוֹן וּמִפֶּזֶז — מֵאֲלִילֵי הַשָּׁמַיִם;
 אֲשֶׁר מְעַט מִשְׂאֵל-לֵב, הִרְבָּה אֶמֶת, עֲזוּי,
 שִׁנְאָה עֲזָה לְמִנְתַּת חַיֵּי שְׁפִלוֹת וְבוֹי,
 חֲמֵלָה גְדוֹלָה בְּיָם, רַחֲמִים רַבִּים בְּגְדוֹל
 שֹׁכֵר עֲמוֹ הָאֲמֶלֶל וּבְכִכְבֹּד הָעֵל —
 כָּל זֶה יִהְיֶה בִלְבַב יִהְיֶה יַחְמַר בְּיָם,
 כָּל זֶה יִבְעַר בְּאֵשׁ יִבְעַר, נִצִּית הַדָּם,
 כָּל זֶה יִרְעִים בְּהַדְי, תְּמִיד יוֹמָם וְלַיִל:
 "חֹסֶם עֲבָד! קוּם עֲשֵׂה! כִּי עֲמַנּוּ יַד אֱלֹהֵי"

"אכן אבד העם, שאף חרפה ורק.
 אין למעשיו יסוד ולפעלו אין חק.
 אלפי שנות חיי נדד, גלות גדולה מנשוא
 הסבו אחר הלב אבדה עצה מגוי . . .
 למד שכטו נשזט — האם יחוש באב
 חרפת נפש בצר, מלבד מרשת הגוי?
 או אם יוכל דאג, מלבד דאגת היום.
 עם מתנלגל בגא גלות השכה בתהם?
 לשאת נפשו ליום ולהתנבות לאור,
 לקטות קויו לקיץ, צוית דבר לדור?
 הוא לא יקיץ אם לא יעירנו השזט,
 הוא לא יקום אם לא יקיטנו השד. —

עֲלֵה נָבֵל מֵעֵץ אֲזוּב עֲלֵה בְּנֵל
 גִּפְן בְּקֶקֶץ צֵיץ מָק — הִיחִינּוּ הַטָּל?
 וּבִתְקֹץ הַשּׁוֹפָר וּבְהִנְשֵׂא הַגָּם —
 הִתְעוֹרֵר הַמֵּת? הַיּוֹדְעוּעַ הַמֵּת?"

ה. ג. ביאליק.

מארץ ישראל.

ג. הארץ וישובה בכלל.

מצב הישוב החדש, כפי שהצענוהו בקצרה בפרקים הקודמים, לא יובן היטב בלי מושג נכון מתכונת הארץ ביחס לעבודת האדמה. וכדעתנו כי ידיעת הארץ לא נפרצה, לדאבון לבנו, בקרב בני עמנו, נחשוב לנכון לתת בזה — כטרם נבוא להציע משפטנו על הנעשה והראוי להעשות בעניני הישוב — השקפה קצרה על הארץ בכלל.

שמה אדמת ארץ ישראל הוא בשלשים אלף קילומטר מרובעים. שתי שלשלות הרים עוברות על פני ארץ ישראל מצפון לדרום, ובקעה גדולה, היא ערבת הירדן, עוברת ביניהן ומחלקת את הארץ לשני חלקים כמעט שווים: לעבר הירדן מורחה ועבר הירדן מערבה. הארץ אשר מעבר לירדן מורחה היא ארץ רמות וגבעות, ונחלים ועמקים לא גדולים יפסיקו ביניהן, ומעבר לירדן מערבה ההרים יותר גבוהים ויותר ארוכים, ועמק יזרעאל מפסיק ביניהם. משני עברי ההרים האלה ימצאו בקעות גדולות: השרון והשפלה מערבה, על שפת הים התיכון, וערבת הירדן מורחה, מלבד עמקים ומישורים קטנים במקומות אחרים. שתי הבקעות הנוכרות, המזרחית והמערבית, נבדלות הן לא אך בתכונת אדמתן, כי אם גם באקלימן. במזרחית האויר חם ויבש בקיץ וקר בחורף, ובמערבית הוא לח ולא חם ביותר בקיץ ולא קר ביותר בחורף, כי רוח הים ממצע את האויר בכל עתות השנה. אולם בכלל, בתוך הארץ פנימה חם האקלים בעמקים בימי הקיץ ונעים וטוב בימי החורף, ובהרים קר וקשה הוא בחורף ונעים וממוצע בקיץ.

השנה מתחלקת בארץ הזאת לשתי עתים: לימות החמה — הקיץ, ולימות הגשמים — החורף. ואם יחלקו גם פה את השנה לארבע תקופות, הוא אך בנוגע לעבודת האדמה, אך לא בנוגע לאקלים הארץ. הגשמים יורדים אך בחורף, בחשון יחלו הגשמים הראשונים, הוא היורה אשר ירוח את האדמה וירטיבה ויכשירה לחרישה. אחרי כן יבאו ימים בהירים וצחים, ואז יצא האכר לחרוש את שדהו לזרע החורף, והכורם יעשה ענות סביב למטעיו. אחרי כן באים גשמים יותר מרובים ועזים ורוח קרה וחזקה, ואחריהם עוד הפעם אויר נעים, וכן פעמים אחדות חליפות. ובראשית ניסן בערך ירדו הגשמים האחרונים, הוא המלקוש, היורד בועף וזעם ומרטיב את השבלים, ואז יורע האכר את תבואות הקיץ.

רוב עיקרי העבודות בשדה ובכרם יעשו בחרף, בימים הכהירים בין הנשמים, כסדר אשר נראה אחרי כן בלוח העבודות לירחי השנה. אחרי המלקוש יבואו ימי האביב, הנעימים מאד. ובקיץ שורר חום גדול, אשר יגדל ביחוד באב ואלול ("שלהי קיטא קשה מקיטא"). אז תעבור גם רוח הקדים היבשה הנקראת בשם "שרקי". הרוחות בארץ ישראל באות על פי רוב בזמנים קבועים, וטבע כל רוח הוא לפי המקום אשר משם תבוא. רוח קדים תבוא ממדבר ערב, והיא עזה וקשה, מיבשת הצמחים והמים, והיא מצויה בעת האסיף, בחרף ובאביב, אבל בימי הקיץ היא נושבת רק לפרקים, ואז היא חמה ויבשה מאד, וגם האוויר כלו כמו ייבש, ובנבור הרוח ובווא תבוא מקרן מזרחית דרומית — והובישה גם את עור האדם, וכל החי ייעף. אך הרוח הזאת כבואה תשלוט על הרוב רק ימים אחרים. רוח צפון קרה נושבת כארבעים יום בשנה, ורוח ים לחה ומביאה גשם בחורף נושבת כחמשים יום בשנה, רוח צפון וגם רוח ים מרבות לנשב בימי הקיץ ומצננות מעט את חם האוויר, ובימי החרף מצויה רוח צפון קרה מאד. ורוח תימן, הנושבת בימים שבין פסח לשבועות בסיווגין, היא חמה ויבשה. אולם גם בימים היותר חמים יקטן החם אחר הצהרים, כי אז תשב בכל יום רוח ים חרישית, ובלילה יעלה הטל ויכסה את הארץ ויצנן את האויר.

בארץ ישראל אין שלגים, זולתי על הרי הלבנון צפונה. גם מעינות גדולים אין בה, ולכן לא ירבו בה נחלים גדולים, זולתי ים כנרת ומי מרום הירדן (העובר בארץ לארכה מצפון לדרום דרך הכנרת ומי מרום) והירמוך והיבוק (הנופלים אל הירדן) וקישון וירקון ושורק (הנופלים אל הים התיכון) ועוד נחלים אחרים קטנים. אולם רוב הנחלים הם שלוליות או "ועדים", אשר בהם יאספו מים בימי הנשמים ושטפו בחרף, ובכוא הקיץ ייבשו ויחרבו. בהרים, וגם בשפלות ובעמקים, נמצאים כה וכה מעינות קטנים, אך הארץ בכלל איננה משקה, ושטח שדות "בית השלחין" (שדות שמשקין אותם) מעט הוא לעת כזאת, כי השקאה מלאכותית לא נעשתה עוד בארץ, ויושביה, אשר בכלל לא התקדמו הרבה, ישתמשו לצרכיהם אך כמה שמצאו מוכן מידי הטבע, כבימי אדם הראשון. רק אם יחסרו להם מים לשדות לאדם ולבהמה, וחפרו להם יושבי המקום באר, אשר עמקה תלוי בגובה כל מקום. בשפלה ימצאו מים בעמק ארבעה עד עשרים מטר, ובמקומות יותר גבוהים יש אשר עמוקה היא הכאר עד חמשים או ששים מטר. ואת המים יעלו מן הכארות האלה בידי אדם או בעזרת בהמה, בדלי או בכד. ויש מקומות גבוהים שאי אפשר לחפור בהם בארות, ואנשי המקום שותים מי נשמים אשר יאספו בחרף בכורות העשויים לדבר. — ההשקאה המלאכותית נכבדה אמנם מאד לעבודת האדמה. על ידי ההשקאה נותנת הארץ את יכולת פעמים בשנה, והאכר אינו ירא מפני שנת בצורת. במקומות השפלים יכולים היו להרבות על נקלה מקומות ההשקאה על ידי בארות ומכונות להעלות את המים, ולו אך חפצו ויושבי הארץ לשים לב לדבר הזה, כי עתה הפכו מקומות רבים לאדמה פוריה שאין כמותה.

בארץ ישראל יש בצות גדולות וקטנות. ורובן על שפת הים התיכון, בשרון וגם בשפלה. רוב הבצות אינן עמוקות, ומכיני דבר משערים, כי כלן נהיו במשך הזמן מעט מעט. מפני העוובה אשר רבתה בארץ מוזן קדום. כי במשך דורות רבים לא עבדו את האדמה כראוי, וכה נקבצו המים ועמדו במקומות השפלים והיו לבצה. וגם גדות הים, אשר הורמו על ידי החול, עצרו את המים היוורדים מההרים ולא נתנום לשטוף אל הים. מלבד

הבצות אשר על שפת הים התיכון יש עוד בצות אחרות גם בפנים הארץ, בעמק יזרעאל ועמק שכם. בזה האחרון החלה הממשלה בימים האחרונים ליבש בצה אחת. ובאמת יש יכלת ליבש את כלן. אחרות מהן, הגדולות והעמוקות, דורשות תקן נמור. נחוץ להעביר בהן תעלות עמוקות ולהוריד את המים שבהן אל הנהרות או אל הים. אולם הבצות הקטנות, שהן הרוב, תתיבשנה מעצמן כאשר יחרשו אותן ויזרעו ויטעו בהן. — הבצות האלה, במצבן היום, שאין נותנים לב לתקן ולהסירן, מלבד שמכסות רבבות דונמים אדמה טובה ופורה שאין הרבה כמותה בארץ, מביאות הן גם מחלות שונות, ובפרט את הקדחת, ע"י האדים הרעים העולים מהן בעת שהחום מיבשן. במקומות הקרובים לבצות מצב הכריאות בחורף ובאביב לא רע, ורק בקיץ, בעת שמתחילות הבצות להתיבש, מתחילות גם המחלות, ובימי האסיף מתגברות עוד, מפני שאז מתיבשות רב הבצות.

כל מיני הצמחים השונים המצויים ביהר ארצות האזור הבינוני גדלים גם פה. מיני התבואות פה כמו בדרום אירופה. ומלבד אלה מצטינת הארץ בורע ה"דורה" (מין קטנית (Mais), השומשמים, שעושים ממנו שמן טוב למאכל ומוציאים אותו לרב לחו"ל, "השושי", הוא "לקריין", שרש מתוק הנמצא לרב בארץ, אורז וגם צמר נפץ באיזו מקומות. מן העצים שאינם דורשים השקאה ירבו פה: גפנים מכל המינים הרבים והשונים, זתים, תאנים, שקדים, ורמונים, ומן העצים הדורשים השקאה — תפוחי זהב טובים, הידועים בשוקי אירופה, לימונים ואתרוגים. ומובן, כי אלה המינים שדורשים השקאה אינם מרובים באותה מדה שאפשר היה להרבותם ע"י עבודה מתוקנה.

ויערים, ובפרט במובן הרגיל בארצות אחרות, אין כמעט בארץ, וחסרונם מורגש מאד. ואמנם יש יכלת להרבות פה יערים, ביחוד של עצי איקליפטוס, הגדלים בארץ הזאת במהירות נפלאה, כמעט בלי כל עבודה, וכמשך שנים אחדות יגברו עד להפליא, וטובים הם מאד לבנין ולכלים, וגם מטהרים את האויר במקומות שיש בהם בצות. אך בארץ העוובה הזאת אין איש אשר ישים לב גם לדברים היותר נחוצים והיותר מועילים. מפני הבצות רבה פה מחלת הקדחת (מלריה), אשר לפעמים סופה מות. גם מחלת העינים, ביחוד בין הילדים והנשים, מצויה פה הרבה, אם כי איננה כל כך רעה כמו במצרים הקרובה. אולם גם המחלות האלה תעברנה על ידי עבודה וקדמה, על ידי יבושת הבצות, התרבות הצמחים והעצים והטבת אושן החיים ככלל. גם עתה מספר המתים קטן הוא בערך לארצות אחרות. מלבד שתי המחלות הנוכרות, מתהלכות בארץ, ככלל הארצות, עוד מחלות רגילות, אך רובן אינן מסוכנות פה כבארצות אחרות. הטיפוס מעט פה מאד, חלי הבהרת (מאזערין), חלי האנמיה (שארלאך) וחלי האבעבועות (פאקקען) אינם רגילים בארץ ואינם מסוכנים, כנראה, לרגלי האקלים החם. גם הריסניטריה חלושה פה מאד ואיננה מסוכנת. מחלת החזה לא תראה כמעט פה בין ילידי הארץ, ויש גם אשר יבואו חולי החזה מארצות אחרות להתרפאות פה, ולהם טוב לישבת במקומות הרחוקים מהבצות. גם הקדחת עצמה לא נפרצה בין ילידי הארץ כמו בין החדשים, ילידי חו"ל, הבאים להתיישב פה, והאיש שחלה פעם אחת בקדחת עלול הוא להחלות עוד פעם, אם לא ישמור עצמו היטב איזה זמן. — יש מהרופאים שמצאו, בנוגע לקדחת, שלש תקופות שונות בחיי החדשים הבאים להתיישב פה, ביחוד, במושבות אחינו. בתקופה הראשונה — בחדשים הראשונים או גם בשנים הראשונות — לא תרבך בהם הקדחת על נקלה. אחרי כן תבוא תקופה לא טובה, שבה מסוגלים הם מאד להחלות בקדחת, וכל מקרה קטן, קלקול הקיבה, פחד, התעוררות העצבים, דאגה וכעס — עלולים להביא את המחלה. ואחרי כן

תבוא התקופה השלישית, שגם אז תמצא לה הקרחת מהלכים ביניהם לעתים, אבל איננה נפרצה כל כך. התקופות האלה נראו ככל מושבות אחינו. אך עתה מצב הבריאות כמושבות הישנות הולך הלך וטוב; ומן החדשות יש הנמצאות עוד בתקופה השנייה, אבל גם בהן תעבור התקופה הזאת והשלישית תקה מקומה.

הכמי הספירות אומרים כי כמיליון נפש יש בארץ ישראל, אבל אין איש יודע דבר ברור. העירוניים הם בכלל גאים ורעים, ערומים ונוכלים. רחם לא ידעו וגם מעל אחיהם בני אמונתם יפשימו עורם בהיות לאל ידם, ואין אמון בהם גם אם ירבו להשבע בשם ד' ובמשיחם, כי להשבע לשקר נקל להם מאד ולא יחשבו זאת לעון. העשירים בהם מתעסקים גם במסחר, ורבים מלוים כסף ברבית נוראה לאחיהם הפלחים, ויש מהם בעלי אהוות, שנותנים את אדמתם בחכירה וחומסים ועושקים את החוכרים אשר אין רב את ריבם. והעניים רובם פועלים שכירי יום, ואומנים וחרשים כמעט אין ביניהם. — ויושבי הכפרים, הפלחים, עוסקים בעבודת האדמה על פי אופני העבודה שנהגו אבות אבותיהם לפני מאות שנים. האדמה לא נחלקה ביניהם, שיהיה לכל אחד חלק מיוחד לו לצמיתות, כי אם בכל שנה ושנה חוזרים ומחלקים אותה לחלקים שונים, ומוסרים לכל אחד חלקו לעבדו בשנה הזאת, ולכן אין אחד מהם חפץ להיטיב את האדמה. אצל כל כפר יש הרי זבל, ההולכים וגדלים משנה לשנה בכפרים הרחוקים ממושבותינו (כי בקרובים קונים היהודים את הזבל בכסף מלא), ואין אחד מהפלחים אשר ישים אל לבו להביא מעט זבל אל שדהו, יען כי לא לו השרדה לצמיתות. בכל כפר יש שיך — זקן — אחד או שנים, והם עפ"י רוב בעלי הין. אולם רוב הפלחים בכל הכפרים הם עניים מרודים, וכמעט כלם חייבים כסף להאִיִּפְנָדִים יושבי הערים, אשר סוף סוף הם לוקחים בחובם, ההולך וגדל משנה לשנה, אדמת האכרים, ויושבי הכפרים מתמעטים על ידי זה. רבים מהם, שחלק אדמתם קטן מאד או שמתו בהמותיהם ואין לאל ידם לקנות אחרות, עוזבים את כפרם והולכים לבקש עבודה בתור אריסים או שכירי יום. ויש אשר יעבוד הפלח באריסות את האדמה שלפני שנה אחת נקרא שמו עליה.

הפלחים אינם רעים בטבעם; הם כלם מכניסי אורחים, אך לרמות, לגנוב, להשבע לשקר — לא יחשבו להם לעון. רובם ערומים הם ואין בהם אותה התמימות הנחשבת בארצות אחרת כתכונה מיוחדת לאכרים. מצב השכלתם היה עד העת האחרונה שפל מאד, וכמעט לא נמצא אף אחד אשר ידע לכתוב אות אחת. אך בשנים האחרונות נפתחו בכפרים כתי ספר למתחילים, ושם ילמדו קריאת הקוראן וכתובה ערבית, ובערים נפתחו כתי ספר בני שנים ושלוש מחלקות, שבהם ילמדו גם ראשי פרקים מיריעות שונות, וכאחדים מהם — גם ראשית ידיעת שפת צרפת.

והבידואים הם, כידוע, יושבי אהל ומקנה ונוסעים בעדר. הם לא יבנו להם בתים לשבתם ולא ישבו במקום אחד ימים רבים, כי אם יעברו בארץ ממקום למקום וישו אהליהם במקום אשר יישר בעיניהם למרעה לצאנם ובקדם, אשר מהם יחיו את נפשם, מבשרם יאכלו, מחלבם ישתו, ומנום יתחממו ויעשו יריעות לאהליהם והנשאר ימכרו למלאות את כל הצפיהם השונים. הבידואים לא שנו את טבעם ומנהגם ומעשיהם ואופן חייהם מלפני אלפי שנה ועד היום הזה. כמלפנים כן גם עתה נמצא בהם כל תכונותיהם הטובות והרעות. יריעות ואחזה אמיתית בינם לבין עצמם, נאמנות כבדית, כבוד אורחים, אהבה לגר, חסד וצדקה לעניים — הן הן מדותיהם הטובות אשר בהן יתפארו; נקמה

ונטירה, שקר ומרמה, גולה וחמס — הן מדותיהם הרעות אשר גם בהן לא יבושו. כפרט מצוינים הם מאד במדת הכנסת אורחים, כי כבד יכבדו את האורחים ונתן יתנו להם את כל אשר תאוו נפשם. וכי יגישו לאורח לאכול, ונאספו אליו אנשים רבים ויאכלו אתו יחד לכבודו. ובכל מקומות פזורים, מאפריקה ועד נהרות הדקל ופרת, ישמרו את מנהגי חייהם העתיקים. הבידואי יסוב ממקום למקום וישוב אל מקומו הראשון אשר היה שם בתחלה, ויש ביניהם גם אשר ישבו זמן רב במקום אחד על חופי הנהרות, באהלים או גם בסכות קנים, ועבדו גם את האדמה להוציא ממנה להם לאכלה, וישבו שם עד אשר תקוץ נפשם במושבם ונסחו אז את אהליהם ונסעו אל מקום אחר והתישבו שם ושכנו בו עד אשר תקוץ נפשם גם בו: אלה הם „הצירבידואים“. ואלו ואלו היו על הרוב ועל קשתם, יצודו ארנבות וצבאים ועופות השמים למיניהם וילקטו גם חגבים ויצברו אותם חמרים חמרים ויבשושם בשמש ויאכלו אותם. הבידואים נחלקים לשבטים ולמשפחות, ולכל משפחה זקן (שיד) אשר ימשל בהם לכל דבריהם, והוא יקח לו את משרתו או בירושה מאבותיו או בחרבו ונבחרתו, כי כבד יכבדו הבידואים את הכח והגבורה. אולם יש גם אשר יקח לו אחד את המשרה בחכמתו ובתבונתו. הקים ומשפטים כתובים בספר אין להם, וכל משפטיהם ישפטו לפי שקול דעתם. ואם ירהג איש את רעהו, ובאו גואלי הדם, הם קרובי המת, והמיתו את ההורג או את אחד ממשפחתו. ואם הנהרג הוא אחד מבני משפחת ההורג, ונתנו קרובי ההורג לקרובי הנהרג כסף עגושים כופר נפשו. הם מתחתנים עפ"י רוב עם שאריהם הקרובים. קרוא וכתוב לא ידעו, גם לשירה, אשר הצטינו באהבתה בשכבר הימים, אין עוד כמעט כל זכר ביניהם. כל מלאכה וחרשת לא ידעו. זולתי אלה הנצרכים להם למושבם, כמלאכת האריגה והטוויה. הבידואים מוכנים תמיד למסור את נפשם למען הושיע את מבקש עזרתם או חסותם, ולא יכבד כלל לחיות אתם בשלום ובשלחה, ואז ישמרו בחומה על אנשי שלומם¹.

בין יושבי הארץ יש גם נוצרים במספר לא מעט, והם יושבים רובם בערי החוף, אולם גם בפנים הארץ ימצאו, ובפרט בערים הקדושות להם, כמו בית לחם ונצרת. ובארץ הנליל יש גם כפרים אחרים אשר יושביהם הם נוצרים ומתעסקים בעבודת אדמה, ועבודתם יותר מסודרת ומתוקנת מעבודת הפלחים המושלמים. בכלל, במנהגיהם ואופן חייהם והשכלתם נעלים הם הרבה, על המושלמים, כי הם מקבלים השפעה רוחנית תדירית מן החוץ ונמצאים תחת השגחה מחוכמה והנהגה מסודרת של כהניהם הרבים בארץ, המבינים היטב את אשר לפניהם ומשתדלים בכל יכלתם להכניס בבני אמונתם רוח חיה חברה ואחדות, אהבה לעבודה בסדר ומשמר, מוסדי צבור רבים מאד להם בכל הארץ, והמוסדים הולכים ומתגדלים, הולכים ומתרבים מיום אל יום. ולב נכון וריגיש היטב, איך הם תופשים להם מקום יותר ויותר ומעמדם פה מתגבר, וכל זאת יעשו בלא רעש ומהומה, והמון בני עדתם אינם יודעים דבר מכל הנעשה ואינם צועקים חמס, למה זאת לא יספרו להם את הכל ולא ישאלו בעצתם, כצעקות אשר נשמע לפעמים לא רחוקות מאחינו על דברים כאלה. בתי ספר טובים, שלא יחסר כל בהם, מוכנים להם בהנם בכל עיר וכפר קטן, וגם זאת בלא רעש והמולה, בלא צעקות ותקיעות גדולות וגם בלא מלחמות פנימיות וחיצוניות. בתי הספר עפ"י רב מיסדים בני חברת נזירים הנקראים „אחי הספר“, ולהם הכנסות רבות וגדולות בארצות שונות. את כה"ס הם מיסדים אמנם

¹ ידיעות אחדות ע"ד חיי הבידואים לקחנו ממאמר „הבידואים“ של ה' א. ספיר.

על יסודות האמונה, אולם ניכרות בהם גם מטרות אחרות. כל תלמידיהם קשורים עם ביה"ם בקשר של קימא. קשורים עמו לעולם, גם כאשר יגדלו, כי כל המורים באים במשא ומתן תמיד, ע"י מכתבים, עם התלמידים, גם אחרי עובם את ביה"ם, וכל מורה יודע היטב את תלמידיו, כי מעטים המה והוא הולך ועולה עמהם ממחלקה למחלקה. המורים עוזרים את תלמידיהם עזרה רוחנית, ולפעמים גם חמרית, ואת הטובים שבהם שולחים להשתלם בלמודים בב"ס כוללים, בינונים ונבוגים; אך כל זמן למודם התלמידים נמצאים תחת השגחה ישרה של חברי האגודה, ואחרי כן באו אליהם, להיות מורים בבה"ס אשר להם. גם ספרים לבתי הספר מתחברים בכונה לכתחלה לפי צרכם ולפי רוחם, ומלמדים בהם בכל ביה"ס; — בקצרה, "הכל לא כמו אצלנו"...

ועתה נשובה נא אל גבולנו הצר, אל ישובנו הקטן, ונעבור עליו בסקירה אחת כללית. ידאב מאד הלב, בראותנו עד כמה קטן ודל הוא ישובנו זה, אשר רכבות אחינו יקוו כי ממנו תבוא תשועתנו, ועוד יותר ידאב הלב בדעתנו, כי את גבולות הישוב הזה יכלנו להגדיל ולהרחיב בתחלתו, ואולי גם עתה, לו היתה בתחלה, או לפחות היום, מחשבה קודם למעשה, לו היו סדר ואחדות בכל מעשינו, לולא משכנו את העגלה הרעועה דג סרטן ונשר גם יחד...

סך הכל יש לנו עשרים⁽¹⁾ מושבות ובהן כשמנה מאות משפחות, שהן יותר משלשת אלפים⁽²⁾ נפשות, ולבר אלה ישנם במושבות כשלוש מאות פועלים שכירי יום וחודש, אשר לרבים מהם משפחות גדולות או קטנות.

עד עתה אין עוד מושבה אשר תקים לתחיה רק מפרי אדמתה ותעבוד על חשבון עצמה בלי כל תמיכה מן הצד. וולתי גדרה שזה זמן מה איננה מקבלת תמיכה פרטית לכלכלה ולעבודה, ואך לצרכי צבור ולמסי הממשלה ינתן לה עוד מחברת חו"צ. ובאמת קשה מאד לאכזר לשאת את כל ההוצאות הכלליות בא"י, וראוי לעזור בזאת פחות או יותר לכל המושבות עד שישתנו תנאי החיים בארץ. ועוד יש אכזרים יחידים במושבות אחרות, החיים מפרי אדמתם בלי תמיכה פרטית.

המצב הנוכחי הזה אמנם איננו יכול עוד לשמח את נפשותינו, אולם בכל זאת נותן הוא תקוות טובות לעתיד קרוב. כי אם נשים לב אל סכות המצב הנוכחי, וראינו ונוכחנו, כי יכול הוא להשתנות לטוב, אם תוסרנה הסכות האלה, וכי אמנם יש גם יכולת להסיר רבות מהן. מלבד הסכות העקריות שפעלו על הישוב מראשית הוסדו: חסרון סדר ואחדות ותכנית ברורה, — היו עוד סכות רבות מצדדים שונים: מצד ההנהגה, מצד האכזרים ומצד הממשלה.

ההנהגה נמסרה מתחלה בידי אנשים שרובם לא היו ראויים לה ולא יכלו למלאות את תפקידם כראוי, באשר לא הבינו, וגם לא חפצו להבין, את רב ערך הדבר הגדול המסור בידם. רובם הגיעו למשרותיהם על ידי מכתבית-הלה או הפצרות של איזה אנשים נכבדים, אשר לא שמו לב להבחין אם ראויים הם מכריהם לעמוד בראש ענין כזה. ויש

(1) בין המושבות לא נחשבה אדמת עבר הירדן ויתר הנחלות שנקנו ולא נעבדו.

(2) כזה לא נחשבו תלמודי מקוה ישראל, שאי אפשר לדעת כמה ישארו מהם בא"י.

מן המנהיגים אשר אחרי השנים את מקומם לא בקשו דבר כי אם לחיות במנוחה וברוחה, להגדיל את משכרתם ושלטונם ולמצא חן בעיני הגבוהים עליהם; לא נתנו לב לדאוג לעתידות האכרים, גם לא השתדלו לתת בלב האכר תקוה לעתיד טוב, ונהפוך הוא, הם השתדלו להראות לאכר את ממשלתם עליו בהוה וכי חובתו היא להיות כפוף ונכנע גם בעתיד, וימרוו את חיי האכרים באופן הנהגתם אתם, ובבקשם לעשות "איקונומיא", לקמץ בהוצאות, למען מצוא חן בעיני הגבוהים, קמצו בפרוטות נחישת בנוגע להוצאת האכרים, בעת שהוציאו אלפים ורכבות על דברים צדריים שאינם כל כך נחוצים לישוב, ומצד אחר חסר להם למנהיגים — גם במנהיגי חו"צ הכתוב מדבר — אומץ לב לעמוד על דעתם, ולא יכלו, ואולי גם יראו, להשיב ריקם פני המבקש, המעטיר ומאיץ כס, אם כי ידעו היטב, כי לא יעזר האיש בתמיכה הזאת שהוא מבקש ובעוד זמן קצר יבקש עוד ועוד, בלי קץ וגבול; כי יותר טוב היה לבלתי עזור לו, למען יהיה מוכרח לעזוב מקומו לאחר הטוב ממנו.

והאכרים, ובפרט הראשונים, לא היו מוכנים מתחלה לא אל העבודה ולא אל אופן חיי הארץ שבאו לעבדה. הם לא ידעו את תוצאת הארץ וסחרה ועשרה, רובם היו לפני זה סוחרים, אומנים, "צעירי-דמשי", משכילים, בטלנים ובחוריי-ישיבה, שלא ראו מימיהם לא את האדמה ולא את עבודתה, וכל אלה באו והיו בין לילה לאכרים! היש להתפלא אם בידי אכרים כאלה הלך הישוב קדמה בצעדי הצב? להפך, יש להתפלא כי אחרים מהם היו במשך הזמן לאכרים אמתיים טובים, שיכולים להיות למופת גם לאכרים מלידה, ומפני חוסר ידיעתם את עבודת האדמה, חקו המושבות האחת את מעשי השניה, מושבה אחת החליטה, בלי מחשבות רבות, לנטוע כרמים, והנה בולמוס הכרמים אחז גם את השניה ואת השלישית ואת הרביעית, מבלי בקש חשבונות רבים, אם כי בדברים אחרים, כמו בוריעה, למשל, יבקשו כלם יחד חשבונות, ואולי יותר מהצורך: אם כדאי הדבר ליהודי, על פי חשבון הזמן והעבודה והכסף, לעבוד בידיו את האדמה, וכן היה הדבר במטע התותים והשקדים, והחקוי הזה נראה לא אך בנוגע לנטיעות ועבודה, כי אם גם באופן החיים, במהלך הרעיונות והרגשות, וכה היו החסרונות והשגיאות לכלליים, ולכן קשה לתקנם. והמצב החיצוני הרע גרם גם להתפשטות נגעים ורזניים בין רבים מהאכרים, הקטנות והקפדנות שולטות בהן כמדה מרובה, גדל היואש וחוסר אמונה בעתיד, ורכה ההתרעמות על מצב החיים ההויים, והנגעים האלה נראו ביהוד בין הצעירים שהם "חצי משכילים", יש אמנם כיניהם אנשים ישרים ובעלי רעיון, יש כיניהם גם התפצים לעשות איוה מעשה ולהביא תועלת ליישוב, אך ידם קצרה, התפתחותם ומצבם החמרי, השכלי והרוחני גם יחד, לא הכשירם למעשים גדולים, להיות עוסקים בצרכי צבור, ועיב מוצאים הם ספוקם בכקורת, בשלילה, בכטול מעשי אחרים, ועניהם כמו טחו מראות, כי יביאו בוה נזק תחת תועלת . . .

ומצד הממשלה המסים מכבירים מאד, ועוד יותר — שרירות פקדי הממשלה המקומיים, הקטנים עם הגדולים, המוצצים כעלוקות את דם יושבי הארץ בכלל ואת דם החרשים בפרט; המבקשים רק תואנות ומחפשים פתח למקח שוחד, ואוי לו למושב שפקדי הממשלה או תקיפי המקום (כי גם עלוקות כאלה ישנן בארץ) נתנו עיניהם בו לעשותו להם לפרה חולבת.

ועם כל זאת, עם כל המעצורים והמכשולים השונים, שמנינו ושלא מנינו, הולכות המושבות, אם גם בצעדים קטנים, הלוך והתקדם, הלוך והתקרב אל הרגע אשר יושביהן

ויכלו להתקיים ולחיות מפרי אדמתם בלא כל עזרה חצונית פרטית. ההכנסות מתרבות ברוב המושבות, ואם כי עוד לא הוברר היטב ערך כל תוצאות האדמה, בכל זאת השגיאות שנעשו עד עתה לא היו לחנם, והן הורו כבר, פחות או יותר, את הדרך ילכו בה, והשאיפה הכללית שנראתה בעת האחרונה ב„ספירות העליונות“ לתת בכל המושבות גם אדמת זריעה לאכרים הכורמים — מעידה גם היא על אמתת המשפט הזה.

אולם ליסוד מושבות חדשות להרשים קשה מאד, לפי המצב והתנאים הנוכחים. גם לאכרים יחידים קשה לעיץ להתישב ולהחזיק מעמד פה. ועל כן, עד אשר ישונו כל אלה לטוב, עלינו רק להחזיק מעמדנו פה בארץ, עלינו לתמוך את המושבות הקימות תמיכה מושכלת, כלומר, לתמוך רק את אלה מן האכרים שיש להם באמת „זכות ההווה“, שיש להם כל התכונות הנצרכות לאכר אמת, ולא לתמוך בידי כל איש שיש לו איזה חלק אדמה באחת המושבות בארץ ישראל, כאשר עשו עד העת האחרונה, שכמעט היה הדבר לחוק, כי כל איש היושב בארץ ישראל וחפץ להיות אכר, בעל בית ונחלה, מחויב כלל ישראל לעזור לו שישגי חפצו זה. עלינו להקל את החיים במושבות הקימות, להמציא להם את הרברים הנצרכים בשביל לשכלל אופן עבודתם; אך ביחוד עלינו לשים לב לרוח בני המושבות ולהשתדל להרימו למעלה עיני יסוד בתי מקרא ובתי ספר עברים בכל המושבות, שבהם ילמדו את שפתנו כשפה חיה, וטוב מאד גם להרגיל את התלמידים לעבודת האדמה בעצם ילדותם, ומיום בואם לבית הספר יחלו לעבוד איזו שעות בכל יום בנך על יד בית הספר תחת השגחת המורה, אשר ישתמש גם בעת ההיא לפתחם ולהסבירם דברים רבים מתולדות הטבע, והסכינו גם לאהב את האדמה שהם עובדים ואהבו את השפה שהם מדברים. הנסיון כבר נעשה בבתי הספר בארץ ישראל, בערים ובמושבות אחרות, והדבר ברור עתה, כי כשפתנו אפשר ללמד לא אך את הלומדים העברים, כי אם גם למודים כלליים במדה ידועה, ואין כל ספק, כי את היריעות היסודיות, הנצרכות לעיץ לבנינו פה בארץ, נוכל ללמד בשפתנו.

סוף דבר, הרבה מאד צריכים אנו עוד לעשות והרבה מאד יכולים אנו לעשות גם עתה: נחוצה לנו רק אחדות הכחות. אם יתאחדו כל הכחות העובדים לטובת הישוב, אם ישתתפו כולם, זה בכספו וזה בנסיונו, זה ברצונו הכביר וזה בלבו החם, זה בשכלו וזה בידעותיו; אם כלם יעבדו בעצה אחת, בדעה אחת, בדרך אחת ובתכנית אחת — יכול נוכל לכל המעצורים והמכשולים, והעתיד המקווה בוא יבוא, גם אם יאחר.

ובאחרונה הננו נותנים בזה לוח קטן, הכולל סדר עבודת האדמה לכל סעיפיה בכל חודש מחדשי השנה. הלוח הזה יראה לנו, כי יש ויש יכלת לאכר חרוץ, ובפרט לזה שבמשפחתו יש פועלים אחרים, להתעסק באכרות „מעורבת“, כלומר, לעסוק במוצע תבואות בשביל להוציא לחמו מן הארץ בידיו ממש, ועם זה לא יניח ידו גם מעבודות אחרות.⁽¹⁾

מד"ד.

⁽¹⁾ סדר הלוח הזה ועוד איזה ידועות נשאבו מהרפורט שנשלח בשנת העברה לתקומתה של חברת התמיכה באודיסה מאת חברי הוועד הפועל ביפו.

בפרים	בנה	במעים אחרים	בכרמים	בדה	חודש
סוחטים את העגות סביב לעצים ופוחתים תולות קטנות לחוריר כי הנשכים.	מתיקים הירקות במשחלה אל הגנה, זורעים צמון, חורת וחמצה (עירבטען).	זורעים בין העצים ונוטעים זיתים ושקדים במקום המתים.	עושים עגות סביב לגפנים.	החרישה הראשונה אחרי הורה זריעת שעורים וקטניות וחצמונים למספוא.	נבימרי:
מאכסים הפחוי זהב ולחונונים.	כחדש העבר, אוספים גור (מאחרובטען), מכינים במשחלה ירקות הקיץ.	נוטעים עצי זית ושקדים.	זמורה	זריעת שעורים באדמת המר, זריעת חסה, הפחוי אדמה וסלק (ראטהע ריבען). חרישה להטי תורם.	דיצמבר:
כחדש העבר.	זורעים לפת (ריבען) וחסה.	מטע עצי זית ושקדים ועצי חות ועוד עצי פרי אחרים.	זמורה וזבל, חרישה ראשונה אחרי הזמורה.	זריעת החסה, החרישה הראשונה להבאת הקיץ: אבמיומים ושומשמים.	יאנואר:
נמיעת עצים הרשום, חרישה או ערוך בין העצים הישנים.	כחדש העבר זריעת שיעויות (שמינבארהטען).	נמיעת עצי חות, חרישה בין העצים הזקנים.	גמר הזמורה, חרישה שניה, נמיעת גפנים והרכבן.	חרישה לרע הקיץ, החרישה השניה והשלישית במקשה.	פברואר:
כחדש העבר.	זריעת ירקות הקיץ, חרישה מהמשחלה אל הגנה.	כחדש העבר, חרישה שלישית אם רבו עשבים זיקנים.	חרישה שלישית, מנפרים את הנפנים בנפריותוכוחותם היונקים שיוצאים מן המורכבים.	זריעת חטי תורם, קצירת עשבי המספוא, גזת שעורים ותלתן (קלען), חרישה לרע הקיץ.	מרס:
הרכבת.	התקת ירקות הקיץ.	כחדש העבר.	מנפרים שנות.	קצור השעורים והקטניות.	אפריל:
כחדש העבר.	—	—	חרישה ראשונה.	קצור שעורים, החלת קצור חטים, זריעת השומשמים.	מאי:
השקאה.	—	—	מנפרים שלישית, חרישה בכרמים חדשים.	קצור החסה והדורה, אוסף הפחוי אדמה, החרישה האחרונה במקשה.	יוני:
הרכבת.	אוסף ירקות הקיץ.	אוסף השקדים.	הנחת בציר.	דישת החסה והשעורה.	יולי:
הרכבת.	גמר אוסף ירקות הקיץ והכנות למורי ירקות החורף.	—	בציר.	דוש, אוסף השימשמים והאבמיומים.	אוגוסט:
הרכבת.	זריעת ירקות החורף במשחלה כרוב וקטואים.	אוסף הזיתים.	—	הנחת השומשמים.	ספטמבר:
הרכבת.	—	גמר אוסף הזיתים.	—	החורף בחדש ובכרמים (אם חורה מקדים לבוא מהחלים את עבודת החורף בחדש ובכרמים)	אקטובר:

„צורך ויכולת“ בספרותנו היפה.

הרחק מקרית ספר שלנו ומבואותיה הצרים אנכי יושב זה כמה, וארכין אני לשמוע את הדקול הקול המפריע לפרקים את הדממה בקרבה, על אדות ערך השירה ומהלך הספרות-היפה אצלנו. מעבר מזה שומע אני אחד ממשוררינו מתפלל: „כל מאווי תמיד, אשר יתן לבני ישראל שירים ליריים הרבה, כי אמרתי רק הדבר הזה הוא אשר יתן להם איזה טל-תחיה, איזה רוח ועדן, איזה נחת ונעימות . . . ואולי נסיר מעליהם רוחם הקשה . . . ונפשם היבשה ולבם הקשה, להרבות מעט נשמה יתרה . . .“ (הקדמה לתרגום אנדרסן). ומעבר מזה אני שומע אחד ממבקריו ה„יפים“ מטיח דברים כלפי השירה היריית בעצם, אותה השירה העומדת בראש עצמה ואינה באה לשמש את ה„דעה“. לירייה „צריכה הדעה להיות יסוד מוסד ופנת יקרת כל דבר שבשירה וביפה; מפני שספרותנו נפרדת ונבדלת מספריות העמים בזאת, אשר יותר ממה שהיא באה לענג בדשן נפש הקורא, להלהיב את רגשותיו ולתפוש אותו בלבו, מטרתה להניע את גלגלי מכונת מעשה מוחו, לגהצו ולצחצחו ולעורר לעבודת המחשבה והעיון . . .“ (ע”ד המהלך החדש בספרותנו היפה“. פרסם שלישי). ובדבר זה הרי הוא מסתמך אכתפיה דאחר-העם, האומר, כי „בישראל מוכרת היצירה להכנע מפני המחשבה, אם רוצה היא להכבד על פני העם“ (על פרשה דרכים ע” 237).

גם רוב המשוררים, המציירים והמספרים שלנו בעצמם רק „תועלת“ ממשית המה מבקשים, רק מין ספרות-יפה ושירה אשר שכרה בצדה, שכר נתפס בידים, ביחס לצרכי חיי החברה . . . ולא עוד אלא שפוסקים הלכה למעשה, שצריכה השירה להיות אותם החיים „ממש“, חיים הנראים לכל ומושגים מהכל, לא אלה הדמיונות והחלומות הפנימיים, שאינם נראים להמון ואינם שוים מאומה בשוק החיים הריאליים.

ואם אני שונה, נצח ה„ריאליזמוס“ ב„מהלך החדש“ אצלנו, ורושם הנצחון הזה נראה לעינים על כל צעד, בכל נסיון ומפעל במקצוע זה שנעשה עתה מדרס לרבים אצלנו. ועל כן כבר באה העת לנו לצאת מתוך ערוב המושגים ובלבול הדעות, שגרמו הפלפולים וההיות בענין זה, ולבאר לעצמנו, ריאליזמוס זה מה טיבו.

כמדומה לי, שאחר שגברה בעמק במאה הי”ט התנועה הרומנטית והפלסופיה העיונית, כמחאה מוכרתת מול תגבורת ה„חומר“ וה„חולין“ במאה הי”ח, והתחילו בני אדם להמיר את הקליפה בהתחום ברוחם מעלמא הדין לעולם האצילות ולחדור ביותר לתוך העצם המפשט כשהוא לעצמו או באה, ע”י גדישת הסאה וה„פריחה באויר“ יותר מדאי, עוד הפעם נסוגה לאחור, לאיורך גיסא . . . תחת ההתרוממות לשמו השמים, חזרו בני אדם ליתן עיניהם בארץ כמו שהיא, והחומר הממושש בידים החל לדרות שנית צללי הרוח, והקליפה — את התוך. הספריות העיוניות, הנשמה היתרה, המופלא והמכוסה שם לפנים מן הקלעים, פנו מקום עוד הפעם לחטבע הגלוי, ל„בשר-ודם“ שבאדם, לפשוטן של החיים. צרכי-האדם הרגילים וההמיריים נעשו לעיקר היותו, כאלו רק הם נוגעים לנו ורק בהם ראוי שתתעסק המחשבה וגם היצירה.

ועם זה היו הימים, מצד אחד, ימי הסיוס של המהפכות הגדולות במדינה ובחברה, והמערכיים, שהאמינו כי כבר השיגו מלא-רצונם בחירות ובדעה, הרגישו צורך לעמוד ולהתבסס על יסוד הקנינים החדשים שרכשו להם; ומצד אחר — עת התגברות המדעים המדויקים, אשר

שמו כבלים על הרוח המפשט שבאדם ויעצרו בעד תעופת דמוינו. ובכן חדרו גם המשוררים לדאות אל על, והסופרים ה"יפים" — לחלוטם בהקיץ, ויהיו ל"רואים", לרואים את כל הנעשה ואת אשר יעשה בחברה ובחיים. בראש כל תוצות ובחדרי חדרים, תחת קרום של מוח ובמשיכות הלב. וכה התגשמה השירה, והספרות היפה עברה מן החזיון אל הציור, מן "היצירה" אל ההבטה לתוך היצורים, מן האויר הרוחני אל הריאלי.

והשמועה הגיעה לסופרינו ומספרינו, והתחילו אף הם לשחון קמחא מחינא זה ולצוק "ריאליזמוס ריאליזמוס!" בעת שבמקורו כבר הגיע הערב שמשו בעת שכבר נפקחו עיני העולם לראות. כי מתחלת כריותו לא היה מצב הדבר איתן, אחר כי מהות השירה אינה סובלתו. אם יאמר לך משורר: אנכי משורר רק מתוכי, מבלי כל נגיעה אל העולם אשר מסביב לי ויניקה מן האדמה אשר מתחת, אל תאמין לו; ואם יאמר השני, להפך: אני אשר רק מגבי, רק את הדברים כהויותן, מבלי לערוב בהם צבעי נפשי הפנימית, גם הוא משקר או אינו משורר. כמו שאי אפשר לשירה בלא עולם וחיים המוקפים אותנו מכל צד, כך אי אפשר לה בלא נפש פנימית, המרכבת את עולם העשייה עם עולם האצילות ועושה משניהם עולם חדש שאינו דומה לא לזה ולא לזה. השירה אינה מתארת אנשים וחיים; היא בוראה אנשים חדשים וחיים חדשים. . . . הריאליסטים חושבים להם את הדברים כפשוטם, שהשירה באה לשורר לנו את החיים כמהלכם ולספר לנו את הדברים כהויותן, את הנגלות והנודעות; והמה שזוכים, שכל כח השירה הוא בסתר שבגלוי. . . .

"סתר שבגלוי" יראה אולי כעין סתירה מניה וביה, אבל הוא גדר נכון למהות השירה ומלאכת מחשבת ותועלתן: הן באות להתיך את חלקי החיים והחיוניותיהם שכבר התאכזבו בצורה ידועה ומקובלת, ולחדש את רשומם בלבנו כאילו נוצרו זה עתה לפנינו. ודוקא באותם הדברים הנגלים, הנחשבים כענינים ברורים ומובנים לכל, נמצאים הרבה צדדים נסתרים, הרבה נקודות וקוים שלא שערנו אותם ולא עלו כלל על דעתנו; דוקא במקומות שנעשו מדרס לכל והכל רואים אותם ודשים בהם, — שם אנו מוצאים חיים נסתרים ועולמות נסתרים. . . .

ובכן, כשאני לעצמי אין אני מאמין בערך הריאליזמוס כל עיקר. אבל גם לשיטתכם, אשאלכם והגידו נא לי: כל הפלפולים האלה למה הם באים? למה זה אתם שואלים ודורשים אם צריך לכתוב כך או כך? אתם הפצים בריאליזמוס — קומו וכתבו נכונה לפי מהלך זה, ספורים ממשוים שהיוו על כל פנים ראיים לאותה אצטלא; אם באמת הריאליזמוס הוא שורש נשמתכם השירית, או כמו ששגור בלשונכם: "הוא התוצאה האחרונה בהתפתחות השירה והלך הספרות היפה", קשטו את ספרותנו ביצירות טובות, שיוכיחו לנו את היד-החזקה של בעלי הריאליזמוס העומדים על הקרקע ממש. . . . או האם אתם חושבים באמת את השברים הקטנים, הציוריים הזעירים, ה"מעשה-נעוה" ונסיונות של מה בכך, שאתם מוזים אותנו בהם מעת לעת, לתנועה ספרותית רבת ערך, ל"מהלך חדש" אשר הוא הוליד את הנתוח הפסיכולוגי בספרותנו היפה? אבותינו יצרו ובראו גדולות בלי שאלות הרבה ופספוסים הרבה, הפליאו לעשות בתיאור עולמו של ישראל כצביונו וכהיותו, בלי חקירות ע"ד הריאליזמוס ודכותיה. המה ישבו על האבנים והיו יוצרים ובוראים, משוררים ומספרים, מפני שהרגישו בנפשם את הצורך לכך; והצורך היצורי שבהם הרי הוא בולט בכל מעשי ידם. המה יצרו ובראו בריאות שריות לדורות, אם כי עוד היתה המלאכה קשה לפניהם. באין עוד צורה ספרותית מוכנת ומוכשרת לדברים שבשירה, והכל היה צריך להבראות מבראשית. אבותינו אלה, הכנאים באמת, לא שאלו מעולם: מאין נקח לנו חומר לעניני שירתנו וספורינו? באשר כל פנה בחיינו החמריים והרוחניים, כל קרן-זווית שברוחנו, כל מגמותינו ושאיותינו, — נתנו להם די חומר ליצירתם. ובני "המהלך החדש", תולים את הקולר בצוארו של ישראל, שאין עולמו העני מוגל לתת לשירתם מוזן ומחיה כל צרכה. . . .

הרבה הרבה יש לנו: יש של שירה ועולמות אין מספר. אבל הכתבנים החדשים שלנו אינם רואים ואינם מרגישים. המה מטיילים בכרמים ומאמינים שרק אילנו סרק לפניהם, עומדים הם לפני אילנו דמלבלבי וסבורים שכבר עלה עליהם הכורת. . . .

איש יהודי היה ב"המהלך החדש", "בן כפר" שלא ראה את המלך, ושמו מנחם הסופר. והאיש הזה, שחשב את עצמו בתומו לאחד מן החלוצים, הרעיש את עולמנו בשאלה גדולה לאמר:

„מדוע אין בספרותנו החדשה רומנים גדולים וטובים?“ — „מדוע? — השיב לו אחד, בתור „בן כרך“ — אבל שא לי אדוני הריאליסטי! מאין יקחו רומנים בחיי ישראל? קלסטר פני הספרות דומה לקלסטר פני האומה, ותנאי החיים שאנחנו בני ישראל נתונים בהם מונעים את הדרוש לרומנים גדולים. . . המהרה והפרישות, ההסתפקות ויראת החטא, המכלאים חיי היהודי על פי התלמוד, לא יתנו מקום לתוארים עזים, לאהבת נשים, לשעשועי אצילים, לשחוק והוללות ולמלחמת הבינים, וכל הדברים היפים ההם, אשר אם יסובכו ויטכסכו זה בזה ורבו ביניהם המעקשים והנפתולים, אז תקשר ותסבך יד הסופר האמן את החבל הזה ברוב אונים; ואח"כ יתאר את האגודה לפי חכמת הנפש ותכונת הרוחות. . . מה שאין כן אצלנו. . . היכולים אנחנו לכתוב רומנים ולשיר מחיי ישראל? אין לנו ארץ, אין לנו חופש הרוח וכה היצר (!) הגנו שוכנים לבדד...“ (דברי עורך „האסיף“ בחלקו האחרון).

אמנם כן, הגנו שוכנים לבדד. . . „מאין יקחו רומנים בחיי ישראל?“ מהמהרה והפרישות ויראת החטא, מחיי היהודי עפ"י התלמוד ושלא עפ"י התלמוד, מהרבנות והחסידות, ההשכלה והלאומיות ויתר צבעי חיינו הרבים, שתחת כלם הרי אנו מוצאים את החיים והמונם בכל רחבם ועומקם, עליהם וירידתם, אורם וצלם. האין אנו בני אדם לוחמים מלחמת החיים, העולים ויורדים, סוערים ונחים? האין נפשנו חיינו ועולמנו מלאים חידות שיכולות לפרנס ספרות שלמה ומלאה?
 „ואמנם הרפה הוא לספרותנו היפה — עלינו לקבול בצדק עם אחד מסופרינו — שבכל השנים האחרונות, שנים של סערות הרוחות והתעוררות הלכבות, שנים של שלטון דעות חדשות ותנועות נמרצות בקרב האומה, שנים אשר גבורים חדשים כעלי קלסטר פנים חדשות עוברים על פנינו על במת החיים ומעשים נעשים ומפעלים נפעלים ובנינים נבנים שראשם מגיע אל חיק עתיד נעלה מעל כל מושג אנושי, אם השנים האלה לא הטביעו חותמן עליה ולא השאירו בה אחיהן כל זכר וציון לדורות עולמים; אם מספרינו אינם שמים לב לכל הנעשה סביבותינו מביית ומבחוץ, אינם מטים אזנם לשמוע הד דפק החיים, שאונם והמונם, ומסיתים את דעתם ומפנים לבם לקטנות ולדברים של מה בכך“. . . (הפרדס, ספר שלישי).

ואני מרחיק עוד ללכת, ולולא דמסתפינא הייתי כופר לגמרי במציאות ספרות יפה אצלנו בדור הזה, למרות כל מיני ספורים, ציורים ותרגומים היוצאים חדשים לבקרים, מפני שבכולם איני מוצא נשמת חיים.

„קפאון גדול — קונן „מנחם הסופר“ על ספרותנו היפה בצדק — שורר בקרבה רוח תרומה נכבה עליה. הסופרים לבשו את שמלת השנה ומתנמנמים. . . אין כל רגש סוער וכל רוח מתפעל, אין רעיון גדול ואין מאמר כביר, אין תנועה ואין חיים. . . דרך אחת כמעט לכל הסופרים, וזמננים נושנים וידועים שגורים בפי כלם כל הימים. זה מעלה גרה מדברי השני, והשני יעלה גרה מדברי הראשון, וכן סובב הולך הגלגל“. . . אבל גם המקונן הזה עצמו, שנאה דורשו, בשעה שבא להיות גם נאה מקיים ולהביט בעושר עולמו של ישראל והמרגדה הנצחית שבו, אינו רואה כי אם „לאה מוכרת דגים“ . . .

„אותו אמן הלב ועץ הרוח — קובל סופר אחר נכונה — שעמד לפניו לסופרינו הזקנים להגן על דעותיהם בהרף-נפש ולבלי לותר מהן אפילו כחוש השערה, פשט עתה ויעף מסופרינו הצעירים לגמרי“. סופרים ומספרים מחזירים כרוכלים בסחורתם, הכל בידם על פי מקרה, לא ע"י הרגשה פנימית, והם עצמם אינם יודעים, מדוע הם כותבים ומספרים זה ולא זה, למה הם מתארים חיים אלו ולא אלו; באשר השירה שלהם אינה תולדה מוכרחת מהגות רוחם הפנימי.

מעט בורן וגמה, מעט ברנה ופול חייוע, גלרסמית ושפילהגן וכי' — ספרות כזו מוכרת אותי את „החקון ליל שבועות“ אשר הלעיטוני כד הוינא שליא. . . ובלקט מלאכותי כזה, חקוי שאינו יודע בין מינו לשמאלו, הם חושבים „לברוא בקרבנו ספרות שלמה, אשר לא יחסר כל בה ספרות חיה וטבעית, הנושאת ונותנת בכל עניני החיים ובכל עניני הרוח אשר הביאה לנו השכלת המערב“ (לשון קול קורא אחד); השכלת המערב של אתמול, במרם ישנו שינת חוני המעגל. . . והכל, בין כשהם לוקחים מחיל זרים ובין כשעובדים בעצמם בספרותנו היפה מה שהם קוראים „עבודה מקורית“, אין אנחנו מוצאים בהם אף סימן כל שהוא מרצון פנימי שנוול בדרך טבעית ומביאם לעבודה זו, בכלם אין אנחנו מבינים, למה זה ידברו עתה דברים כאלה ורואים

עתה חיים כאלה; אחרי שכל מה שהם רואים ומדברים אינו כלל תוצאות אותה השעה ואותו חמצב הנפשי שהם נתונים בו עתה.

אנחנו דורשים מהחווה והמשורר, שיראה את החיים בעיני רוחו הוא, שראיתו תהא עצמית לה, לפי יחוסו לעולם ומולאו; בעוד שאצלנו כל אחד רואה כחברו ומדבר כחברו, וכל אחד הולך בדרך הכבושה, בלי תוספת נופך מדוליה.

המלומדים, בני הישיבה והרוכלים, הם המה כמעט תמיד גבורי ספרותנו היפה, כאלו אין לנו אנשים אחרים וחיים אחרים; ולא עוד אלא שגם המה אינם נראים אלא ראייה שטחית, מבלי לרדת לעומק נפשם הפנימית. האהבה בספרותנו אינה אהבה טבעית, והאיבה אינה איבה, החיים בה אינם חיים והמעשים אינם מעשים; הנפש אינה נפש והעולם אינו עולם, — הכל עני הוא בתכלית העוני; בעת אשר שם, בשוק החיים עצמו, עם ישראל הרי חי הוא ולוחם מלחמת קיומו בכל כחו. . . . ובשעת מלחמה עזה כזו, בשעה שחינו מפכים שירה אמיתית הנוקבת ויורדת עד התהום, — דוקא בימי-ההתעוררות האלה ידי סופרינו ריקות, והם מצדיקים את נפשם העניה והיבשה בהטענה השגורה: מאין נקח חומר לשירתנו?

„עניים אנחנו וע"כ עניים גם חיינו" — יאמרו סופרינו. אבל אדרבא, העוני הגדול ועניו הנפש שאין דוגמתו אצל אחרים — הוא הוא שמעשיר חיינו במלחמות נפשיות המלאות הוד שירה עיילאה, שאין דוגמתה ושאי אפשר להיות דוגמתה אצל אחרים: „מיריות זו שבחיינו הוא כל שבחם" (מנדלי מוכר ספרים).

המרגדא הגדולה שבחיים, שבני עמים שלווים מרגישים בה רק ע"פ מקרים גדולים היוצאים מן הכלל, היא באת עמנו לעולם מתחלת ברייתנו. כל פרק מתולדתנו בעבר ובהווה, כל איש עברי או אשה עבריה מהאבות או מהבנים, מהעומדים בפנים ומהעומדים מבחוץ (כלומר, שמרמים את עצמם ומאמינים כי עומדים המה מבחוץ), — בכלם, תחת המסווה הפרוש עליהם ועל חייהם, יסתתר צער נפשי עמוק, צער שירי של מלחמה נצחית.

במדעים אנחנו מבקשים את האחדות, אחדות שתכלול החזיונות השונים בהרמוניה כללית שלמה. אבל בשירה אנחנו שמים לבנו, להפך, אל הקרקעים והנגודים שבחיים. . . . הנה האבות והבנים, שני עולמות מתנגשים יחד ונלחמים זה בזה; הנה פגישת קולטורה ישנה לאומית ונחלת-אבות עתיקה עם השכלה חדשה, מולדת העמים אשר מסביב לנו, שגם אנחנו ירינו בה הרבה אבני פנה. הנה נגודים עצומים בחיי היחיד והצבור, מלחמת רגשות אזרחיים עם רגשות לאומיים, מלחמת נפשנו בנפשנו. . . .

שמאלנו דוחה וימינו מקרבת, השכל שופט כך והלב שואף אחרת, ויש שגם הלב בעצמו מתפצל לשאיפות סותרות זו את זו. . . .

יש שקצרה נפשנו להסגר במסגרת הקולטורה הישנה שלנו בלבה, בעוד שהעולם לפנינו רחב וגדול, רם ונשא; ושאיפה רבת וחזקה ממלאה אותנו ודוחקת אותנו לצאת למרחב, להחליף את „הערכין" העתיקים בחדשים, לפי צרכי הזמן החי והנפש החיה הדרושת את תפקידה, ולהיות לאנשים חדשים, לבני חורין; — וכיון שהגענו לקץ מסרתנו, הרי נפשנו עלינו תאבל למראה חרבות אבותינו, ואנו מביטים עליהם בגעגועים ומשתוקקים לגבולנו הצר ולמבואותינו האפלות, ואנו חוזרים ומשתקעים בזכרונותינו העתיקים ואגדותינו התמימות. . . .

כל אחד מאתנו הוא בונה וסותר, רוצה וממאן, אוהב ואוהב, מקוה ומתיאש, והכל בבת אחת, וכמה אנו מפסידים בחייו ע"י הקרע הזה אשר בלבבנו, ע"י התרוצצות החלקים השונים בנפשנו, שלא יתנו אותנו להתאחד ולהיות בני אדם שלמים, שלהם רצון אחד ומגמה אחת בחיים! כמה אנו סובלים ע"י הרחיות הפנימיות האלה, הקולעות אותנו לכאן ולכאן, עד שכמעט נלאה נשוא עניו נפשנו ותלית באור! . . . יש לנו כל הסגולות היסודיות של כל נפש חיה משכלת ומרגשת, אבל חסרו לנו כל אותם התנאים שעל ידם ישיג האדם חפצו והיה למה שבכחו להיות, והכחות היתרים שבנו, הגדולים מן המסגרת הצרה שהם כלואים בה, מעיקים עלינו, רוצים לצאת להגלגל ולחיות, לקבל איוה צורה מוחשית; רוצים — ואינם יכולים. . . .

חושב אנכי, שמיים בגולה נתחלך לא היה לנו ימי משבר כהימים הללו, שאלת הקיום, שאלת הלאום, שאלת האדם וצרכיו בכל תקפם ושאוּגם — ממלאות עתה אותנו עד תהום הנפש.

במדה שלא ידענו עד כה. הרי אנו עומדים עתה לפני שאלת כל השאלות: להיות או לחדול? או יותר נכון: מה להיות ומה לחדול? ולבנו מלא סערת מלחמה, פחד ותקוה, שממון וחלומות נעימים. יש שיאוש גורא ממלא אותנו. אנחנו רואים אהלינו הולכים וחרבים אחד אחד, בנינו נותנים לזרים כחם והולכים לנטור כרמים אחרים, בעוד שבשאלנו הפרוץ מרובה על העומד; ואנו מרגישים באפיסת הכחות של עמנו, גוי עתיק-יומין שהיה בילדותו לאור גוים. ואז נבוא בטרנויא עם שומר ישראל, וצעקתנו הפנימית עולה השמימה, וכל העולם כלו נראה לנו כאלו עמוף שחורים ונאנח על שבר ישראל. — ויש שקרני-תקוה בוקעות בין העבים השחורים, ונפשנו היבשה מתמלאה מל של תחיה, ואז נחלום שיבת שבותנו וכל תרדי לבנו ימלאו אורה . . .

וכן אור וחושך משמשים בחיינו בערבוביא, פחד ותקוה, הכנעה וקומה וזופה, עבדות וחירות. כלנו הרי אנו עומדים עתה על פרשת דרכים . . . כל נפש אחת היא קבוצה של נפשות רבות ושונות, עולם מלא; — ובעלי הספרות היפה שלנו, החיים בתוכנו, אין להם עין לראות את אשר לפניהם, והם שואלים לתומם: מאין נקח חומר לשירתנו?!

אתם שואלים: מדוע אין בספרותנו היפה דברים הראויים להתכבד? ואתם משיבים: מפני שתסופרים שלנו שרוים בחיים יתומים. ואני אומר לכם: החיים יתומים הם, מפני שתסופרים כאלה שרוים בתוכנו! אתם עושים את עצמכם לרועים בלא צאן, בעוד שהצאן הן בלא רועים . . .

ד"ר מ. י. ברדיטצבסקי.

מחשבות ומעשים.

VI.

... ושבה אנכי את הפטריוטים שבעיר שיקאגא אשר באמריקא, שלא חשבו הרבה ולא דברו הרבה ולא קראו עצרה ולא התאספו לאספות, רק מדעת עצמם המציאו את "הדגל הלאומי". אמריקא היא, כידוע, ארץ ההמצאות הפתאומיות. באמריקא הכל אפשרי. ובבוקר לא עבות אחד המציאו את "הדגל הלאומי": מנן דוד עם כוכבים. המה הולכים לשיטתם, כי ה"עת היא מנון", ואין להמתין הרבה. העקר הוא הדגל. ומכיון שיש דגל, ממילא תהיה גם מדינה.

והצדק אתם. ואתפלא מאד על אשר אנחנו עד עתה לא הגענו ל"חכמה" זו. תקופתנו עתה, כידוע, תקופת "השלטים". לפנינו היה "התוך" עיקר והקליפה החיצונית טפלה לו. לפנינו היו חנויות גדולות, בתי מסחר גדולים, ו"שלטים" קטנים, כמעט בלתי נראים לעין. כעת נתהפך הסדר. כעת הקליפה, ההדור החיצוני עיקר גדול, ו"התוך" . . . לאו דוקא. הנה תראו חנויות גדולות — סחורה בפרוטתה ושלט במנה. בכדי ליסד בית מסחר או בית אוצר אין צריך עתה לא כסף ולא סחורה, רק כי תציג לראות "שלט" גדול בשלל צבעים ותדפיס "מודעה צעקנית" בהעתונים. — והכל מוכן ומוזמן: כל השאר מעצמו יבא. וגם בענין תחית האומה נחוץ . . . רק שלש יפה ומודעה צעקנית, דגל עם "כוכבים", וכל השאר מעצמו יבוא . . .

ואם יש דגל עם כוכבים, כלום חסר עוד אלא . . . שיר לאומי. והנה בשורה באה בכתבי העת, כי נדיב אחד נדב מכיסו חמש מאות מרק, בחור פרס למחבר השיר הלאומי, באיזה שפה שתהיה: צרפתית, אשכנזית, רוסית, אנגלית, ואפילו עברית . . . בקיצור, חביבי, הכל הולך וטוב בעולם היהודים: הדגל הוכן, וגם שיר יושר . . . לב עברי, מה תבקש עוד?

כן, גם שיר יושר... בטוח אני כי השיר יושר, והממונים על הפרס לא יצטרפו לחכות הרבה. כי מי זה לא יחפוץ להיות משורר לאומי, וביחוד, מי זה לא יחפוץ להרויח חמש מאות מרק? אפס כי אחת אנכי ירא: כי מחבר השיר לא יהיה מכני העברים. והפרס של חמש מאות יפול בידי אינו יהודי. הן ידענו, כי במקום שהיהודי נוחן "פרנסה", יחאמץ לתת דוקא לאינו יהודי. היהודי יבקש מורה לבניו, ועודו במסחרו, וארדיכל לבנות את ביתו, ונופא לרפאות את מחלתו, ועורך-דין להמליץ עליו — הכל דוקא משאינם בני ברית. וקהלה עברית כי תבנה בית חולים, או אפילו בית הכנסת, וזכה בפרס בגאי אינו-יהודי. ומדוע לא יבקשו גם משורר לאומי מכני הנכר? — לו נחוץ היה, כי השיר הלאומי יהיה כתוב דוקא עברית, והיינו בטוחים, כי המחבר יהיה דוקא עברי. אבל מכיון שהותר לחבר את השיר בכל שבעים לשון, קרוב הדבר בעיני, כי אינו יהודי יזכה בפרס. ובעד חמש מאות מרק גם אחד מתלמידי שטקר יכתוב שיר כזה, ובמקום שהאדונים האלה נכנסים, מי ישים לב למשורר עברי? סופר עברי, אפילו הגדול שבגדולים. הוא וספרותו כלא הם בעיני אלופינו ואדירינו. וסופר מאומות העולם, אפילו בר בי רב דחד יומא, ינחל סופר במס"ק, אם רק כתב שתיים שלש דלתות לשובר היהודים, חכים יתקרי, וכבוד וכסף ינחל מאת בני בניו של אברהם יצחק ויעקב, ונכונים הם להשתחוות לו ארצה ולהתאבק בעפר רגליו . . .

בכלל, אומות העולם יש להם מול בעסקיהם עם ישראל. הנה אתרוגים. אתרוגי ארץ ישראל הם בזול, ובקושי גדול יקנו אותם היהודים הכשרים. אבל בעד אתרוגי קורפו ישלמו במיטב כספם וישמחו עת ישיגום. "יין ארץ ישראל, הטוב והמוכחר, רק בדוחק ואחרי מחשבות רבות יקנה אותו היהודי, והוא מפחד תמיד, פן יעלה לו ביוקר. ובעד "מים אתרוגים" של "טוקיו ואויזמיר" ישלם בשמחה כמה שירדשו ולא יקפיד על המחיר. ועל כן אני בטוח, כי גם עסק ביש כמו הספרות העברית ותורת ישראל, לו נפלו בידי שאינם יהודים, כי אז עשו חיל והצליחו מאד . . . הרי לכם, לדוגמא, הגבאות. בנוהג שבעולם, התמנות על הצבור תביא לבעליה, אם לא פרנסה ועושר, לכל הפחות כבוד ושם טוב. וגבאות — לא היא ולא היא. הגבאות תחן לבעליה, על פי הרוב, מכות לחי. מריסת-הזקן, תלישת הפאות, חרופים וגרופים ומשפטים בערכאות . . . כמדומה לך, אין עסק ביש מזה, ובכל זאת, מכיון שנפלה הגבאות בידי אינו יהודי, עשה עסק טוב והרויח.

במינסק היה הרבר. מינסק היא עיר גדולה ועתיקה ועיר „יהודית“ לכל פרטיה. וכמוכן „גבאי“ במינסק, כמו בכל תפוצות ישראל, הוא מדרס לחיישים, לסנדלרים, ובכלל לכל עז פנים וחצוף בעדתו. הוא בידיהם כחומר ביד היוצר: אם יחפצו ימרוש את זקנו, ואם יחפצו יתלשו את פאותיו, כמובן לבם ביין יחרפו ויגדפו אותו סתם, בלי שום סבה, וסוף סוף גם ילכו וילשינו . . . ולא רק שאינו כמות בזקנו, בפאותיו, בכבודו ובשמו הטוב, כי אם יש אשר לפעמים גם יסכן את נפשו. ומעשה בגבאי אחד שנפל חלל על הבמה בבית ד' ומת על קדוש הגבאות. כי „בעלותו במוציא יום טוב הראשון (של שבועות) על הבמה, להכריז כי זמן תפלת שחרית מחר, ביום השני, תהיה בשעה הששית, קפצו שני אנשים — שהתקנאו מאוד בגבאותו — על הבמה גם הם והכריזו, כי זמן תפלת שחרית היא בשעה השמינית כמו שיחפצו הם, ולא בשעה הששית כחפץ הגבאי. והיה הם עומדים ונדונים בניניהם, ואחד מן השנים פשט את ידו ויכה את הגבאי מכת לחי, כנהוג, ויפשוט את ידו להכותו עוד. וישח הגבאי ארצה להרים מקל או אבן לעמוד בפני המכוס (בית המדרש מלא צורות ואבנים, כי טרם נשלם בנינו). בין כה וכה, כאשר השח את ראשו הכהו השני על לבו מכה גדולה, ויפול הגבאי תחתיו על מקומו מת ולא הוציא אף קול אנהה מפיו. עד מהרה חשו לחיבו רופאים, לחשיב רוח חיים אל קרבו. אבל לשוא: מתים כל יחיו“. („המליץ“ 122).

ככה היא הגבאות במינסק, — ממש סכנת נפשות. וככה הם המתפללים בבתי כנסיות שמה. בשוק, ברחוב, הגם יהודים טובים, יהודים כשרים, יהודים של משי, רכי-הלבב ופחדנים נוראים; יפחדו מפני קול עלה נרף ולא יגעו לרעה גם בזבוב על הקיר; ונבית הכנסת, בבית ד', הגם עוים כנמרים וגבורים כאריות — פשוט, גבורי מלחמה — ונכונים להכות באגרוף רשע את כל הנוגע בכבודם המדומה. והגבאי הוא השעיר לעזאזל.

עוד יבא היום והפסיכולוגיא הלאומית תבאר לנו את המחזה הזה: איה „מקור הגבורה“, שישאב ממנו היהודי החלש את כחותיו להכות ולפצוע, ומה פתרון החידה הזאת, אשר כבוא היהודי לבית הכנסת נכון הוא תמיד למלחמה, לחלק חבלים באפו לכל עברים, ועל כל דבר קל נפל בבית המדרש — מיד מכות ומהלומות. איך שיהיה, חפצתי רק לספר לכם, כי במינסק מכים את הגבאי עד יציאת הנפש. ומוטב להיות נסוך בארקדיא מהיות גבאי במינסק.

ובכל זאת, באותה מינסק עצמה, כאשר נפלה „הגבאות הארורה“ היא בירי אינו יהודי עשה עסק טוב מאד. ומעשה שהיה כך היה:

גבאי מנית המדרש אחד מכר גבאותו לרעהו בעד . . . חצי הלוג יי"ש. אולם עד מהרה נחם הקונה על הקניה ולא עמד בדברו ולא נתן את היי"ש. ושם באותו מעמד נקרה איש נוצרי משכני המקום, היודע לדבר יהודית כאחד היהודים, והיה בשמיעו את דברי האנשים ודבר משאם ומתנם, ויציע למכור לו את הגבאות במחיר . . . לוג יי"ש! ויעתר לו הגבאי, ולא הרבה הנוצרי מחשבות רבות, וימחר ויוציא מכיסו את הכסף אשר אמר, ויביאו יי"ש, ויתקעו כף, וישתו. ותקם הגבאות להנוצרי! כל השבוע עמד הנוצרי בפתח בית הכנסת ויחכה לקראת השבת לעת קריאת התורה, לעמוד על הבמה אצל הס"ת לחלק לכל איש ואיש עליה כרצונו. וכה אמר הגבאי החדש: אף אם יתנו לי מלא ביתי כסף וזהב לא אחזור מקניתי. מציאה טובה קניתי, וגבאי אהיה בבית המדרש הזה. „והיה ביום הששי, וילכו וישאלו את פי הרב לתת עצה בדבר העסק היקר הזה, ותחי עצתו שלא להתפלל בבית המדרש טרם שיפיוסו את ה„גבאי החדש“ בדברים או בכסף, שיחזור מקניתו“. („המליץ“ 118).

אחרית הדבר היתה, כי נאלה הגבאות מידי הנוצרי בסכום הגון. ומה, חביבי, האם לא יפה כל זה מאד? מצד אחד בית אלהים יחפך לשדי קטל, ויהודים נהרגים ונסקלים על קדושת הגבאות. ומצד השני — הגבאות בבית הכנסת נמכרת לנוצרי במחיר לוג יי"ש, והיא עומד ומוכה, מתי יבוא יום השבת ויחלק עליות למנוכרו . . .

הגידו מה שתגידו, ואנכי לא מקרה בודד, כי אם חזות הכל אחזה בזה: פני הדור ומצב ההמון. מצד אחד יחרג על ערקתא דמסאני, ומצד השני — יחלל כל קדש; מצד אחד — אתרוגי קורפו דוקא עם פטמאות, בעלי המוסר עם „ראשית חכמה“ התגדרות עצומה לחבת ציון, מפני שאין כל חו"צ מוקדקים במצות כדבעי; בקצרה, מצד אחד — „האורתודוכסיא“ הקשה כאבן, שלא תחפוץ לזוז ממקומה אפילו כמלא השערה; ומצד השני — קרירות נוראה לכל תנועה לאומית, חפירות משונה וחלול כל דבר שבקדושה, באופן מוגנה מאד. לא במינסק לבד יקרו מקרים כאלה, כי אם בכל אשר נפנה נחזה כזאת. וכפני הגבאות במינסק כן גם, למשל, פני הרבנות בחמיעליק.

חמיעלניק קטנה ממינסק. מינסק היא עיר הפלך בליטא, וחמיעלניק, כמדומה לי, היא עיר-המחוז בפלך פודוליא. ואם זכתה מינסק לשם בגבאיה, הנה תתפאר חמיעלניק ברבניה. "הרבנות מטעם" בחמיעלניק באמת מצוינה היא. רגילים אנחנו לראות כתר הרבנות בראש רופאי בהמות, עוקרי שנים, תלמידי בית-ספר, עוזרי-הרקחים ויתר בעלי "האומנויות החפשיות". ובכל יום אנו שומעים: בעיר פלוגית נבחר "לרב מטעם" מר פלוגי העוזר בבית המרקחה, וכעיר אחרת — מר אלמוני שנגמר בשנה זו ביה"ס הריאלי, וכדומה. אבל כי תבא לעמוד על הבחירה בעיר קטנה כמעט אוניברסיטה שלמה לכל מחלקותיה, כזאת לא שמענו עד עתה, וזלת בחמיעלניק. וכה יספר הדבר סופר "הצפירה" מעיר הזאת: "כירח אפריל התאספו אנשי העדה בלשכת פקידות העיר, לעיני פקיד המקום, לבחירת רב מטעם הממשלה בעיר הזאת. על הבחירה עמדו: העורך-דין המושבע מ. ד., הדוקטור מ. פ., הרוקח ש., החכם-חרשים ק. ועוזר הרוקח ד. בין התחבולות השונות אשר השתמשו בהן הקנדירשים להטות אליהם את לב בוחריהם, השתמש הרוקח ש. בתחבולה חדשה, אשר לא שערה הרבנים מטעם עד כה. הוא נסע אל הצדיק מ"סקווירא" ויקבל מאותו מגלת ספר כתובה אל קהל מעריציו בחמיעלניק, ובה פקודה בדבר קדשו, כי יבחרו רק בו, בהרוקח ש. ולא יתנו לכל זולתו להבחר בכהונה זו, מובן מאליה כי התחבולה הזאת, אשר שלם בעדה ה' ש. במיטב כספו, הועילה לו לקיים בידיו את משמרת הכהונה ויבחר ברב דעות גדול".

דברים קצרים, אבל ברורים. הרוקח נסע להרבי. הרבי צוה — ויבחר. פשוט וטוב. ומה דעתך אתה, חביבי, על הבחירות ההן? — האם לא תתפלא על העשירות הרוחנית אשר לנו, כי בכרי להבחר לרב בעיר קטנה כזו, נתאספו: עורך דין מושבע, דוקטור, רוקח, חכם חרישם ועוזר הרוקחים. . . מלומדים ככוכבי השמים לרוב. אם ידעו כל המלומדים האלה מעט עברית — אינני ערב בדבר. אבל לא זה הוא העיקר, העיקר הוא — מעט "חוצפא", וזאת יש להם בודאי לכלם, אפילו לעוזר הרקחים, במדה הדרושה; אך יתר מלכולם ישנה חמדה גנוה זו, כמובן, להרוקח ש. בעצמו ובכבודו. הרוקח הזה, כנראה, הוא בעל כשרונות, וחשב ומצא, כי מוטב להיות רב לבני עדתו, מאשר להכין להם שמן קיק ואבק הפרעושים. ותחת להמציא תחבושת "ליבלת הרגלים" או סממנים לגדול השער, המציא התחבולה פשוטה מסוגלת לרבנות. בודאי לא ידע הגוי דמינסק את התחבולה הפשוטה הזאת. כי לא ידע אותה, הלא היה צריך לקנות את הגבאות ביי"ש, אלא היה נוסע להרבי ומביא פתקא לחסידיו לכתור דוקא בו. . . איך שיהיה, הרוקח דנן הוא בודאי בעל כשרון, ומובטחני בו שיאריך ימים על כסא רבנותו, הוא ובניו אחריה, ואם בן אין לו וירשה בתו את רבנותו.

בתו — סלקא דעתך? — התהיה כזאת בישראל?

תהיה ותהיה, חביבי! הטרם תדע, כי הרבנות בישראל — לא לכד הרבנות מטעם, כי אם גם הרבנות "הרוחנית" — עוברת עתה בירושה מאב לבן וגם לבת ולחתן? אם התורה מחזרת על אכסניא שלה — יש בזה מחלוקת, והדבר מושל בספק גדול. אבל הכל מודים, כי הרבנות עתה מחזרת על אכסניא שלה. ובעיני לא יפלא מאומה, אם הרב הממציא תחבולת הרבנות, הרוקח ש., ינחיל את רבנותו לבתו. אם תוכל להכין אבק של פרעושים וסממנים לחולי מעים — מי יודע? — אבל "רב" בקהלתה בודאי תוכל להיות לא פחות מאביה, וגם היא תוכל לנסוע להרבי ולקחת פתקא ולעשות כל שאר הדברים שנחזין לעשות בענין זה. . . וכבר ראינו ב"ה בשנים האחרונות הרבנות עוברת בירושה מאב לבן ולבת בכרכים יותר גדולים מחמיעלניק. — ואין דבר, עולם היהודים כמנהגו נוהג. כמעט שחית הדבר לכנהג אצל הרבנים, כמו אצל "היהודים הטובים", כי הבן ינחיל כסא אביו, ואם בן אין לו, וירשה בתו את מקומו.

לפנים בישראל היו גם בן רבנים גדולים ומפורסמים וחיביים על העם, וגם הם פרו ורבו, ובודאי היו להם בנים וחתנים; ובכל זאת, המה לא בקשו "ירושה" בעד בנייהם, ואם בקשו — לא נתנו להם. כי חסרו לנו אז פרנסים "רחמנים" ורכי הלבב, שלא יוכלו לראות בצרת היורשים. אבותינו היו, כנראה, אבירי לב, ובמקום שנגע הדבר לכבוד התורה ועיני הרוח, לא ידעו רחם. רב גדול שנפטר והלך לעולמו, לא הושיבו את בנו על כסאו אחריה, כי אם בקשו גדול אחר במקומו; בקשו ומצאו. כי ערי התחום, ביהוד ערי ליטא הקטנות, מלאות תורה על כל גדותיהן; ישנן ערים קטנות מאד, ובהן רבנים גדולים אדירי התורה. הרב בעיר קטנה עתותו בידיו, מרדותו מעטות ויש לו פנאי לעסוק בתורה. העירות הקטנות הן באמת בתי מדרש לרבנים, ומ"הן תצא תורה. כי מכיון שבא הרב לעיר גדולה, הרי הוא קנין חקלה ואין לו עוד פנאי ללמוד תורה לשמה. ובכן לוקחו

הרבנים האלה, מהעירות הקטנות, אחר כבוד להערים הגדולות. ואנחנו כולנו הלא נדע את סדר „המסעות“ של הגאון המנוח, חביב האומה, שנפטר לפני שלש שנים: ויסע מ„ראשי“ עיר מצערה מאד, ויחן בכרשזאן, ויסע מברשזאן ויחן בנשוויי, ויסע מנשוויי ויחן בנאוואהרודוק, ויסע מנאוואהרודוק ויחן בקאוונא! וככה היה סדר המסעות של כל יתר הרבנים הגדולים והמפורסמים בזמנם. כולם התחילו את רבנותם בעיר המצער, בערי השדה, ולוקחו אחרי כן לכרכים הגדולים. וכה יכול היה אז הרב הגדול בעיר קטנה לשקוד על התורה בלב סמוך ובטוח, כי סוף הכבוד לבוא. הוא סבל הרבה וחי חיי צער, ולעת זקנתו בא על שכרו. לא כן עתה. מפני יקרא דשכבי ומפני הרחמנות תעבור הרבנות בערים הגדולות בירושה. והרבנים הגדולים בהעירות הקטנות אין להם כל תקוה לעלות לגדולה. כי איכה יעלה וכל הרבנים בערים הגדולות יש להם יורשים שינחלו את הכסא אחריהם.

אנכי הנני יהודי פשוט, אינני רב בישראל ולא אפטרופוס לאוריותא. אבל כראותי, כי רבנינו עוברים בשתיקה על הענין הזה. בעוד שהם מתאספים ומוציאים „קלות מהיכל“ ומרעושים עולמות וקורעים שמים על דברים שלא היו ולא נבראו, ואולי גם לא יבראו — פראותי זאת, לא אוכל להתאפק מלשאל אותם: מדוע המה מוחשים? — המרס יבינו, כי יש בכח סבל-הירושה הזה לערות את הרבנות עד היסוד? המרס יבינו, כי בכח ירושה אחת כזו להשפיל את כבוד התורה הרבה יותר מעשרה „בתי מדרש לחכמת ישראל“, אשר אותם המה ריאים מאד? כל תקפה וגבורתה של הרבנות היו — הכחות החדשים שבאו לה תמיד מתוך העם, ההתחרות מצד הלימודים וקנאת סופרים הן הן שבראו את הרבנות בתמונתה הישנה, אשר, ככל חסרונותיה ומגרעותיה, היתה טובה ובריאה וחזקה ועמדה על בסיס נכון וקיים, וכבודה היה תמיד חרש עמת. ועתה נשתנה הסדר. הרבנות הרחיקה מעליה את „ההתפתחות החפשית“, ותחי מעין „יהדות טובה“, עוברת בירושה מאב לבן. אם מוכשר הבן לזה או אינו מוכשר, אם עשרתו הולמתו או אינו הולמתו — הוא יהודי טוב, „פרי צדיק“, וזכות אבותיו מסעיתו וצדקתם עומדת לו. ואולי עוד גרועה הרבנות מ„היהדות הטובה“, כי תחת אשר „היהדות הטובה“ עוברת בירושה, לכל הפחות, לבנים ולנכדים, הנה הרבנות החלה לעבור בירושה גם „לבנות“, ביחוד לבתולות. רב כי ימות וכת בוגרת לו, ועברה רבנותו לבתו, ואת אשר תבחר היא — הוא הרב.

בודאי מצד ההדור הצעיר, דבר גדול עשו בעלי „שיטת הירושה“, אם בחירת הרב תהיה בידי הנשים, ביחוד בידי הבתולות. אין ספק שתתוקן הרבה „תצוניותם“ של הרבנים, ולא נראה עוד תורה מפוראה בכלי מנוקע, כמו שראינו עד כה בהרבה מגדולי התורה המפורסמים. . . אבל אם תתוקן גם פנימונתה של הרבנות על ידי המנהג הזה — אפונה מאד.

וכבר היה מעשה באחת מערי הנגב, שמה רבה, וחכם הירושה לבתו הכתולה. ותנאי החנו ראשי העדה את הרב החדש, שיקח את העיר יחד עם „הכתולה“, ואם בעל אשה הוא, עליו לגרש את אשתו. ותחי מחלוקת בעיר, כי נמצאו אנשים שטענו: וכי מה ענין שמיטה אצל הר סיני, ומה להרב ולהכתולה? אבל כל דבריהם לא הועילו, ובעלי שיטת הירושה נצחו. והאכרך אשר בחרה הבת — הוא נבחר גם לרב.

ומכיון שנעשתה ההתחלה הטובה בעיר הגדולה הזאת, כבר נמצאו מחזיקים בשיטה זו גם במקומות אחרים. ורב כי ימות בעיר והשאיר אחריו בת בוגרת, תחת לתת מחיה למשפחתו ונדוניא לבתו — יתנו את „הרבנות“ במקום נדוניא. ובימים האלה קראתי ב„המליץ“ (נו' 141) מודעה מאת ראשי עיר „האלוי“, פלך מינסק. לאמר: „הננו מודיעים ברבים, כי אחרי שברנו הגדול, בהלכת מעל ראשינו ארוננו מורנו ורבנו. . . וצ״ל, בעשרים ושבעה ליוח סיון זה, גמרנו ואסרנו על נפשנו, כפי שהוכרו בו ביום מטעם שלשת הרבנים שבאו לספור לו ולחלק את הכבוד האחרון, לבלתי קחת לנו רב טרם נשוה את הרבנית שתי וכי דין קדימה לרב שיקח את העלמה בת רבנו וצ״ל לו לאשה, כחפץ רבנו ובקשתו לפני מותו. ועיכ להוי יודע למרנן ורבנן די בכל אתר ואתר אשר: א) לא יהיונו לגשת לקחת משרת הרבנות בעירנו, יכבדו וישנו בבתיהם. ב) כל הראוי לאותה אצטלא ועטרת הרבנות הולמתו והוא בחור, אלמן או גרוש, שתוכל בת רבנו להנשא אליו, יאבה לשלוח לנו העתקות נאמנות מהסמיכות שסמכו עליו גדולי דורנו, וכן תעודות מגידות תהלתו מאנשים מפורסמים, יחד את תולדותיו בקצרה, ואת אשר נבחר ונקרב נשלח אחר כבוד לקחת לראות ולהראות. הנדוניא, לבד איזה מאות רוב, גם כסא ההוראה בעירנו. . . למלאות מקום מורנו המנוח וצ״ל“.

המודעה הזאת היא כלה „כפתור ופרח“ אחת מהמודעות של „סוף המאה“ בתחום המושב. בודאי, דבר גדול עשו מנהיגי העיר ופרנסיה, במה שגמרו בדעתם ואסרו אסר על נפשם לבלי קחת רב אחר, טרם ישנו את הרבנית וימצאו לה מקור כמות לפרנסתה. ברוכים יהיו בעד לבכס הטוב. אבל האם לא מצאו אמצעים אחרים, זולתי לתת נדוניה את כסא הרבנות בעיר? ביחוד אבקשכם, חביבי, לתת לב להדברים המעשים האלה: „ואת אשר נבחר ונקרב נשלח אחר כבוד לקחתו לראות ולהראות“. התיבנו: לראות ולהראות!

מספרים, כי באמיריקא, המנהג בקהלות שונות, אשר כל רב העומד להבחר, עליו לשלוח מקודם, מלבד תעודותיו וסמיכותיו, גם את תמונתו הפוטוגרפית לעזרת נשים. ואם לא ימצא חן בעיני הנשים, לא יוכל לעמוד על הבחירה. והאם לא „באמיריקא“ הננו גם אנחנו? — נשוא נא כנפשנו: הנה בא „רב-חתן“ לעיר היתומה, והוא גדול בתורה ומוסמך להוראה. הוא מוצא חן בעיני העדה והעדה בעיניו. אפס, כי . . . „חוטמו“ לא מצא חן בעיני הבת. ואז — בגפו יבא ובגפו יצא . . . או כי, לחפך, אין בו לא תורה ולא חכמה, אבל הוא בחור כארוזים ומצא חן בעיני העלמה היורשת — והוא יבחר לרב . . . או אולי, כי העדה מצאה חן בעיני הרב, והרב בעיני העדה, וגם בעיני העלמה ישר הדבר, אפס, כי הכלה לא מצאה חן בעיניו הוא . . . ועוד הפעם נשארה העיר בלא רב, כמו שבאמת היה הדבר באותה „עיר הנגב“, אשר הרבה עמלו ויגעו טרם עלתה בידם לאחד את „הרבנות והאישות“, משאלות העיר ומשאלות הבתולה . . . כי באו רבנים גדולים וטובים, גדולי ההוראה, ולא נתקבלו, מפני סבל הירושה.

ועוד יתאוננו הרבנים על כבוד התורה שירד, וכבודם כי גלה מהם! לשוא יתאוננו. הם בעצמם אשמים בזה, כי עשו את תורתם ורבנותם קרדום, מסחר ועסק יורשה לבניהם ולבנותיהם. והמכשלה הזאת תחת ידי הרבנים הגדולים בערים הגדולות, מהם יצאה הרעה תחלה ונתפשטה אחרי כן בערים הקטנות. כי כל אדם, אף אם גדול הוא, סוף סוף רק אדם הוא, ולוד אשה, בשר ודם, ואוהב את בניו וחפץ בהצלחתם, ואהבתו אליהם תקלקל את השורה, ובתום לבכו ידמה, כי אין טוב מהם ואין גדול מהם בתורה, ומדוע לא יירשו המה את כסאו אחריו? אבל לפנים, בעת אשר כבוד התורה היה גדול מאד והתורה בעצמה חביבה ויקרה, היו המנהיגים והפרנסים חומה עליה, ולא תירו על כבודה מאומה. הם ראו כבוד הקהלה בזה, שיושב על כסא רבנותה רב וגאון מפורסם, חד בדרא, והרב ידע את קהלתו, כי לא יותרו על כבוד התורה והרבנות, ועל כן לא נסה גם לבקש את הירושה לבניו. ואם היה מבקש, לא היו הפרנסים, בכל הכבוד אשר רחש לו לבם, מומלאים את בקשתו. לא כן עתה, אשר כבוד התורה ירד, ופרנסי הקהלה אינם מחבבים אותה כלל. על כן הנם רכי הלבב, אסתנסי גדולים ובעלי נמוס מאין כמהם. ואם הרב יבקש, ומה גם לפני מותו, איך אפשר לבלתי עשות רצונו? — מעט תורה פחות או יותר — אין רע; הקהלה תשאר קהלה והכל על מקומו יבוא בשלום.

כה יורד כבוד התורה מטה מטה. הרבנות הרוחנית כבר עומדת על מדרגה אחת עם הרבנות מטעם; שניהם לא יכבדו עוד על פני העם, ורק ע"פ ההרגל וכמו באונס עושים להם רב. ובת קול יוצאת מהורבות הר חורב ואומרת: קלני מראשי, קלני מזרועי — אוי להם לבריות מעלבונה של תורה!

רבי-קרוב.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן.

ב.

בתוך שאון החיים וקול המונה של מלחמת הקיום עוברים ימיו של אדם זה אחר זה. ובהיות כל איש יוצא לפעלו כימי נעוריו, בעודנו פרי חדש של חיי הדור וכל העולם שלו הוא, והולך ועובד עבודתו אחרי כן בלי הרף, — אינו מרגיש בתנועת הגלגל הכללי הלאה והלאה ואינו רואה איך החיים מסביב לו הולכים ומתרחקים ממנו מיום ליום ומשנה לשנה. אלא אימתי הוא מתחיל להרגיש שזקנה קופצת עליו? כשהוא רואה פתאום דור חדש בא וכובש לו שדה-העבודה ועושה הכל באופן אחר ממה שהורגל הוא לעשות.

ההרגשה הזאת, של הזקנה הקרובה, בודאי לא נעימה היא לשום אדם; אבל לא כל "הזקנים" מתיחסים אליה באופן אחר. בלב הרוב הגדול היא מעוררת רק מרירות והתמרמרות, ובהרות אפס יוציאו מושפט קשה על "מעשי-נערות" של הצעירים, פוטרים עצמם מכל משא ומתן עם אלו וחוזרים לעבוד עבודתם כבתחלה. מבלי להשגיח כלל על החדשות הצומחות לעיניהם. אך יש ביניהם גם מועטים הנוהגים מנהג אחר. עם כל עצבון-לבם על שהגיע זמנם לירד מעל הבמה ולפנות מקומם לרור הבא, מבינים הם הללו, כי טפשות גדולה היא להלחם במנהגו של עולם ולהאמין, שאפשר להם לעצור בעד העתיד, ההולך ומתהפך להוה. על ידי מה שיבטלו אותו בלבם ויעצמו עיניהם מראותו. ועל כן הם משתדלים, להפך, לחדור לתוך רוחם של "הבאים", להבין חפציהם ומגמותיהם, ועד כמה שאפשר — לילך יחד עם הדור ולהחזיק מעמד על שדה ההוה.

אינני מכחישי, כי מעין אותה הרגשת-הזקנה באה גם בלבי למראה "הצעירים הנכנסים עתה להיכל ספרותנו", אשר מאמריהם, הנכתבים ברעם וברעש ובקול ענות גבורה של חום הבחרות, נדפסו ב"השלח" כרך א'. עודני רחוק אמנם משנות הזקנה הגופנית; אך חיי-הרוח בזמן הזה הולכים ומשתנים במהירות יותר גדולה טחוי הגוף, ולא מן הנמנע הוא על כן, שהעובד עבודת הרוח יראה עצמו פתאם נדחף אל מחוץ למחנה, כזקן שלא יצלה למלאכה, בטרם עוד הלבנה אף שערה אחת זקנה. ואולם תשובתי הראשונה והשניה (שם) על המאמרים ההם יבואו ויעירו בו, כי בלב שלם יגעתי להבין הפצם ומגמתם של אלה "המרעישים והדוחפים", ולא כי האשם אם יגעתי ולא מצאתי, אם בכל המאמרים ההם שמעתי רק קריאות גדולות מרעישות-לב: אנו רוצים, צריכים, יכולים! אנו הולכים, באים, נכנסים! — וכל תמונה מוחשית, אשר תורגם באופן ברור, מה הם צריכים ומה הם יכולים ולשם מה נכנסים, לא ראיתי. כי על כן לא נשאר לי אלא להשיא להם "עצה טובה": שיבואו באמת ויראונו את יכלתם בפועל, שיעשו איזו פעולה ממשית על פי דרכם, אשר נוכל ללמוד ממנה, "לאן" פניהם מועדות וכמה כחם גדול (שם ע' 508).

והנני שמת איפוא בהיות לאל ידי להודיע עתה, כי עצתי זו קרובה להעשות: הנה הם באים! ובעוד זמן מה נוכל לשפוטם על פי פעלם.
"תחיה" — זה הוא שם המוסד החדש להוצאת ספרים עבריים, שנוסד עתה בלכוב על ידי שנים מן הצעירים האלה: ד"ר מ. י. ברדיצבסקי וד"ר מ. עהרענפרייז.

במכתב-החזר שהדפיסו בלשון אשכנז הם אומרים: „הצרכים הרוחניים שנתעוררו מחדש בעמנו, וכמו כן ההתפרדות השולטת בימינו בספרות העברית, מביאים אותנו הח"מ ליסד מרכז ספרותי חדש . . . ההוצאה „תחיה“ שאנו מיסדים תחפוץ להיות לכלי מבטא כללי לעבודת הרוח בישראל בכל צורותיה הרבות בזמן הזה. „תחיה“ שואפת לתחית תקולטורה הלאומית שלנו; כל מה שאנו חושבים ומרגישים, כל מה שאנו שואפים לו ומקוים לו — ימצא לו מקום ב„תחיה“. על ספרותנו הלאומית לשוב ולהיות תמונה נאמנה מכל נשמת הלאום . . . על השפה העברית לשוב ולאחד בקרבה כל עבודת הרוח של היהודים . . . כל מה שהוא „אנושי“ במובן היותר טוב צריך להיות גם „יהודי“, וכל בריאה נצחית שכרא עמנו בעצמו צריך שיתקיים לעולם בלב העם.“

הדברים האלה הם אמנם כלליים ביותר, שכבר שמענו דוגמתם גם מפי אחרים, ועדיין אין אנו יודעים את ההבדל העצמי שבין „תחיה“ ובין חברותיה שקדמו לה. אך אם לא אשגה, נוכל לחשוב כמלואים למכתב זה את מאמרו של ד"ר עהרענפרויז שנדפס באלו הימים במכ"ע „דיא וועלט“ (גליון 7), בשם „הספרות העברית הצעירה“.

במאמר הזה מודיע הסופר הנכבד ברבים, כי יש במציאות מופרים עברים צעירים, המרימים קולם בעת האחרונה, והם מלאים „רוח חדשה ואמונה חדשה“ ומתעתדים לעשות „מהפכה ספרותית“.

מי הם הללו?

„הם האירופיים הראשונים בספרות העברית“ — משיב המחבר בבטחה ואומץ-לב, אך מכל המליצות, היפות באמת, שהוא מוסיף אחרי כן, אין אנו שומעים אלא שהאירופיים האלה נתחנכו בהתך הגוף, ודרך הספרות העברית החדשה הגיעו ל„אירופא“, ושם למדו מה שלמדו, חשבו מחשבות והרגישו הרגשות של אנשים אירופיים, ולבסוף באו לידי הכרה, כי אי אפשר להם להפטר מיהדותם, כי „לבם נשאר ברחוב היהודים“, ובכן שבו אל הרחוב הזה, והנה הם נכנסים עתה לספרות העברית. — דרך ההתפתחות הזאת ידועה אמנם היטב לכלנו, והיא היא שהלכו בה, עוד לפני בוא „האירופיים הראשונים“, לא רק כל טובי הסופרים העברים, כי אם גם רבים מן הקוראים המשכילים. אבל בעל המאמר חושב, כי על פי התפתחותם זו, אין אלו הסופרים הנכנסים יכולים „להמשיך את העבודה הספרותית“ שהתחילו הקודמים להם, „כי עולם שלם מפריד בינם ובין אותה העבודה הדלה“. הם מרגישים בעצמם, כי קרואים הם להתחיל את העבודה הספרותית מחדש. „את הישן צריך לשכוח לגמרי“. ופה הוא הולך ומבאר מהות הספרות החדשה הזאת העומדת להבראות על ידם: כי מצד היהדות תכלול את „עבודת-הרוח החיה של ההוה“ ומצד האנושיות — „את הרוח האירופי הכללי, רוח כל האנושיות הקולטורית“, וכדומה מן המליצות המפשטות שאין כלשון אשכנז מסוגלת להן. ואני מודה ומתודה, כי אחר כל הביאור הארוך, עדיין אני מבחזן ואיני יכול לקבוע במוחי שום ציור ברור מאותם הסימנים האירופיים שעתידה ספרות זו להצטיין בהם כל כך, עד שלא יהיה בינה ובין כל מה שקדם לה שום קשר ושום רמיון. ועל כן לא יפלא, כי בקוצר-רוח ובכליון עינים הנני מחכה לראשית פעולתה של „תחיה“: אולי סוף סוף אלמד לדעת על פיה „האירופיות“ החדשה הזאת מה טיבה, ואם מניחה היא עוד מקום כל שהוא לנה „הוקנים“, להתגדר בו.

אך יחד עם זה לא אסתיר מאת הקוראים עוד מחשבה אחת שבלבי: אם יש רשות לדון מן הסגנון על התוכן, אז אפשר להגיד מראש, כי „המהפכה“ הקרובה לבוא לא תהיה „רדיקלית“ כל כך, כמו שנראה מדברי בעליה. הרבה מגדולי אירופא, שכחם התגשמה ה„אירופיות“ במובנה היותר נעלה, זכותו להכיר מתוך ספריהם בימי חייהם, ואיני זוכר אף אחד מהם שעלה על הבמה בקול תרועה גדולה, שבטנם עוד עשה איזה דבר נכבד במל כל עבודת הקודמים לו בשול גמור והעיד על עצמו כי קרוא הוא לבנות הכל מחדש; אדרבא, זוכר אני כמה מהם (למשל, דרווין), שגם אחר אשר כלו את מלאכתם ובנו באמת עולם חדש, לא הוציאו מפייהם אף דבור אחד של התפארות והתנשאות על בני אומנותם בדורם או בדורות שקדמו להם; בעוד אשר בספרותנו, סגנון „האנכי הגדול“ נתאזר זה כבר, ביחוד מימי סמולנסקין, ואין נפש הקהל סולדת בו כלל. ואם צעירינו אלה, הבאים אלינו בשם „אירופא“ להשכיח את הישן לגמרי, לא יוכלו עוד להשתחרר מאותו „הישן“ עצמו אף בנוגע אל הסגנון, קל וחומר שלא בנקל תעלה זאת בידם בנוגע אל התוכן.

או — מי יודע — אולי גם מושגי זה ממהות הסגנון האירופי כבר נתישן, וגם הוא סימן של זקנה הוא לי? —

אבל בכל אופן, אף אם נעמיד חלק גדול מן ההבטחות הגדולות על חשבון "חום הבחירות" ונחיה בטוחים מראש, כי גם אחר "המהפכה" יהיה העולם כמנהגו נוהג, — אי אפשר בכל זאת לבטלי שמוח על החיזון הזה בכל לב: סוף סוף אנו רואים, כי אנשים אירופיים — ולו גם לא "הראשונים" — הולכים ורבים בין העומדים בראש ספרותנו, ויש תקוה איפוא, כי מעט מעט תקבל באמת צורה אירופית ותחדל להיות מדרס לנערים ובטלנים. ו"מהפכה" כזאת בודאי תהא רצויה לכלנו. אחר-העם.

ע"ד בית-הספר ביפו.

הנני מוצא לנחוק להשיב על הדברים שדבר אחר-העם ב"השלח" חוב' ז' ע' 86 על אדות בית-הספר ביפו.

אינני מסכים בשום אופן לתלונתו על מיסדי ביה"ס כגלל שבקשו עזר למפעלם מאת חברה שאין רוחה מתאימה לחפצנו ועי"ז, "הרסו בשמאל מה שכנו בימין", כאשר החברה הזאת שמה לב לחפץ המיסדים רק בעת הראשונה, כל זמן שהאמינה כי הם מדברים בשם העם, אך מאז נוכחה לדעת, כי "ביה"ס הזה אינו כלל פרי רצון העם, ורק איזו יחידים בעלי-מחשבות הם שסדוהו" — התחילה להתנגד להתפתחות אותו הרעיון שהונח ביסוד הבית.

לפי דעתי, אם נחזיק בשמית הפירוד הגמור בין המפלגות השונות, אשר אחד-העם נראה כרוצה בה (? העורך), אז לא יהיה מקום לשום עבודה מעשית, האיריאה, לא לבד שאינה מופסדה כלום ע"י התנגשותה בחיים עם נשיות אחרות, כי אם, להפך, עוד תחזק ותתפתח עי"ז. אם אך יש בה כח חיוני אמתי, הוא מתרחב ומשתלם, מראה את כל תקפו ופועל גם על הנשיות האחרות; ואם מראשית ברייתה אין בה רוח חיים, אז בודאי תפול במלחמתה עם נשיות אחרות, וכך יפה לה.

נחוק רק זאת, שהאנשים העובדים עבודת האיריאה לא יסוגו לאחור ולא ישכחו עיקר הפצם מפני איזו הפצים זמניים או מקומיים; ש"הפשרות" השונות, המוכרחות בכל עניני החיים, לא יעברו את הגבול הראוי, אשר ממנו והלאה מתחילה באמת סכנת-מות לכל הענין.

אמת הדבר, שביה"ס ביפו נמצא עתה במצב של קריסוס; אמת שהמחלקה הרביעית, הנקראת על שם ה' וויסאצקי, נסגרה, והועד המרכזי של חבי"ח בפקודותיו לפה (ביחוד, למנהלת ביה"ס לנערות) אמר מפורש, שהוא מתנגד להתרחבות היתרה של שפת עבר בביה"ס, הגורמת הפסד, לפי דעתו, לשאר הלטורים (מלאכת התפירה ועוד); ואמת גם זאת, כי הדיפציט של ביה"ס הולך וגדול. אבל תלונתו של אחר-העם על שחשתתפו המיסדים עם חברה הנוטה ברוחה לצד אחר — מה ענין היא לכל זה? חבי"ח לעת עתה עוד לא יצאה למלחמה מוחלטת נגד התפתחות שפת עבר ונגד התפתחות ביה"ס ברוח החנוך העברי. היא הראתה רק איזו נטיה לצמצם את ההתפתחות הזאת בגבול ידוע, וכמאז כן עתה היא אך מעוררת ספק, אם התרחבות שפת עבר בביה"ס במדה מרובה כזו מכוונת אל התכלית הנרצת. אבל דבר זה עצמו הביא לידי בירור היחס שבינינו, בירור שזה כבר הרגשנו צורך בו. חבי"ח הדלה עתה להביט על הענין בשחוק, בעל היות שצריך לסבלה, ולא האמר לנו עוד, כמלפנים: "כל עמלכם נועד מראש לעלות בתחו מוחלט" ¹⁾ — כי אם התחילה לעיין בדבר בכובד ראש. לח' כנדיקט, שבא עתה לא"י במלאכות חבי"ח לבקר בתי הספר, נמסר גם הענין הזה, לעיין בשאלת שפת עבר, והוא אמר לנו, כי כל הפצו הוא רק — להוכיח באמת, שהרחבת למודת של השפה הזאת בבתי הספר אינה מביאה נזק ללמודם של שאר הענינים, הכלליים, שידעתם מוכרחת. ואנו מקוים, כי אמנם יוכיח גם הוא שהדבר כן הוא, כאשר כן נוכחנו אנחנו.

ובאחרונה, לו גם תבוא חבי"ח לידי החלטה, שאי אפשר לה לתמוך בית ספר העומד על יסודות כאלו, — מה הפסדנו? הלא בכל אופן רכשנו לנו נסיון, יש לנו "דוגמא"; והרעיון, אשר לפנים נחשב בעיני רבים כדמיון חזק, משך אליו עתה את הלבבות, ובכל מקום רבו המחזיקים בו בכל תוקף. וחברה נכבדה כחבי"ח אי אפשר שסוף סוף לא תשים לב גם היא לדעת-הקהל, תוצאת הנסיון. . . בלי תמיכת חבי"ח יוכל להיות אמנם שיתרדלל ביה"ס מאד, יוכל להיות

¹⁾ "Vos efforts sont d'avance voués à l'insuccès complet".

שצריך יהיה לסגרו לגמרי; אבל גם אם יבוא הדבר לידי כך, לא לתהו נברא ביה"ס הזה: הרושם אשר ישאר אחריו לא ינחה כליל, ובתי ספר אחרים עתידים להוסיף ברמותו וברוחו. שונה אני את דברי: לעת עתה אין כל סבה לבוא לידי יאוש. סגירת המחלקה הרביעית, כפי שפרשו לנו, היתה רק פעולה מקומית, לא על פי פקודת הוועד המרכזי¹.

ד"ר הלל יפה. י"ט ט"ז סיון.

ע"ד התנועה החדשה בלונדון.

איש יהודי קם בלונדון, אסוואלד סימון שמו, החש בנפשו תעודתו להיות ציר שלוח בגוים לקרוא אותם אל דגל ד' צבאות אלהי ישראל.

מורה אני, שאינני את מכיר ה"סימוניות" הזאת אלא מתוך הרשמים המעטים שראיתי בילקוטו של "אחד-העם" (השלה II 86—89), ולכאורה אין לי כל צדקה לדון עליה עפ"י הכרה בלתי שלמה בכל פרטיה ודקדוקיה, לבלתי יצא מת"י משפט מעוקל; אבל סומך אני על כלל שכללו חז"ל בענין הכרת אדם ברחוק ד' אמות עם דמדומי שחרית, דברגיל אפילו רחוק מפי חכים ביה. ואותה ה"סימוניות", ע"פ שרמטי הסמנים המעטים שנמנו בה, הלא מודעתנו הישנה היא, כי זאת היא שמת היהדות הנאמנה, המסורה לנו מפי משה רבינו ע"ה ולמדורה כל הנביאים ובארה הישב הרי"ה הלוי ז"ל בס' הכוזרי. זאת היא השטה האומרת, כי דת היהדות בעקרה ושרשה איננה דת לאומית מיוחדת לגוי אחד, כאשר בדו עליה שונאיה, אבל דת מלכות שדי היא לעולם כלו ולכל בני האדם על פני כל הארמה, אשר חצבה עמודיה שבעה, הם שבע המצות שנצטוו עליה בני נח: עני"ש אבג"ד. או בהפשטה: א) הרחקת הפסד הרעת כמושג האלקות (ע"ז). ב) כבוד האלקות במהרת מושגה (ברכת ה'). ג) קדושת קנין הגוף (ש"ד). ד) קדושת קנין הממון (גול). ה) קדושת החיים (ג"ע). ו) תובת עריכת סדרים בחיי החברה (דינים). ז) הרחקת האכזריות ופראות המדות (אכר מן החי). ולא באה כל שאר התורה במצות המיוחדות לישראל אלא בתור היותם עם כהנים וגוי קדוש לכל וישבי תבל.

ואם חפץ אסוואלד סימון הוא באמת להקים דת כזאת בקרב הארץ, לאמר, כי כל הנשבעים לדגלה יקבלו עליהם את שבע המצות לא בתור מצות שכליות, כי אם בתור תורה מן השמים מורשת קדומים, וכהנה, הם היהודים, יקימו את כל התורה לפרטיה ודקדוקיה ותרי"ג מצות התלויות בה, — הרי זו באמת "דת ישנה מנוחואיסטית והסמורית כאחת", כי ביחוס הדת אני אינני מבאר את המושג "הסמורי": דבר אשר "נולד מאלו, בדרך ההתפתחות ההסמורית מתוך החיים שקדמו לו", כאשר יאמר אחד-העם, כי אם באנו לבאר כך, הלא אין לנו דת הסמורית אלא הדתות האליליות; אבל דת הסמורית נקראה זו שמיוסדת דוקא על פועל אדם אחד, אשר בא לקהל גדול של בני אדם בתור נביא ונתן להם תורה שלמה כשם האלקים, והתורה הזאת הכתה שרש כלב העם לרגל סבות הסמוריות ותהי לדת החוזרת ופועלת פעולות הסמוריות רבות ונכבדות, פעולות גשמיות ורוחניות. ודת כזאת היא דת משה באמת, אלא שלא יצאה לפעולה, כי אם בחלקה הפרטי, כלומר, ביחס לעם ישראל לבד. ועתה כי יש בני אדם האומרים לתת מהלכים גם לחלקה הכללי, ביחוס אל שאר העמים, הרי הט מתבססים באמת על יסוד הסמורי, ואם רק יש הכשר בעם לקבל עליהם את התורה הזאת, אין ספק כי המשדלים בהפצתה יעשו ויצליחו והקריבו את תקות היהדות לידי קיומה.

על פי הדברים האלה אין אני רואה כל הכרה ליחס לה' סימון סבות אחרות להשתדלותו מלבד הסבה שהוא מפרשה לנו בפיו, לאמר: החפץ לזכות את העולם כלו במלכות שדי, לא על

¹ אם התשובה הזאת סותרת באמת או מוסיפה עוד חזק למה שבאה לסתור, — ישפטו בגונו דבר מרעם. אבל בכל אופן למדנו מותכה, כי אמנם אמת הדבר, שהמחלקה הרביעית נסגרה וסגורה היא עוד גם אחר "שפרשו לנו" כי לא ע"פ פקודת הוועד המרכזי נעשה הדבר, ושחתי"ה מתנגדת — עד "שיוכח" ה' בנדקט — להתרחבות למוד שפת עבר בביה"ס. ועודתו זו של ראש הוועד הפועל תראה לנו בפעם האלף ואחת, עד כמה ראוי להאמין, אפילו במלחא דעבידא לאגלווי, לדברי "נביאי השלוש", המרפאים כל שבר על גלקה ומבשרים תמיד ישועות ונחמות (עיי' "המליץ" גליון 120). (הערת העורך).

יסוד התבונה, כי אם על יסוד האמונה, ובוה הוא ההבדל העצמי שבין תורתו ותורת „התיאסיסטים והמיהדים“. כי אלה האחרונים הצילו את הגרעין אחרי השליכים מה שהיא הקליפה לפי דעתם, והאיש הזה ממציא לשומעיו גרעין שלא היה לו קליפה מעולם. הוא נתן לפניהם תורה אלקית כפי מה שיצאה מפי נותנה בלי שום גרעין ותוספת מעשה אנושי, כי אע״פ שהתפלח אשר הוא מחייב את שומעיו לקחו אינה בכלל „שבע מצות“, אבל יש לה סמוכים בדברי הנביאים לאמר: או אהפוך אל עינים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ד' לעבדו שכם אחד, ונאמר: וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא וכי' ובא והתפלל אל הבית הזה וכי', ונאמר: כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים, וגם אם אמור יאמר לקבוע להם שבתות ומועדים, הרי זה בכלל „הדינים“ כלומר: בכלל חובת בני נח לקבוע להם סדרי חיים ישרים לרומם מצבם החומרי והרוחני.

האמנם כי מדברי מרת אביגדור האומרת להיות לפה לשיטת מר סימון יש ללמוד, כי יותר ממה שבא מר סימון ללמד לבאי עולם את התורה הישנה הוא בא ללמד את ישראל תורה חדשה. אך כל זמן שלא סמך מר סימון את ידו על תלמידתו זו לבאר את שמתה, אין אנו נזקקים אל באורה. אפשר כשהיא בפני עצמה נאבדת באמת עם השקפות חדשות ושואפת למין דת, אשר מבלי היותה נבואית ככז' יהי שם דת נאה לה. ואחריות ישוב הסתירה הזאת עליה. אבל מדברי מר סימון לא שמענו זאת, ואדרבה, זכות „הכהונה“ שהוא מזכה בה את עם ישראל מעידה עליו, כי מאמין פשוט ותמים הוא, ואינו בא אלא לקיים את התורה הנבואית הישנה ביחוס החובות שהיא מטלת על מין האדם בכלל.

רק בדברי אחד אני מצדיק עליו את דין מבקרו הסופר זנגוויל, כי בטרם בוא ה' סימון ללמד לאחרים, היה עליו לבוא וללמוד לדעת ולהבין את „אלקי ישראל“ כמובן שהוא חי בקרב האומה הזאת מני עולם. כלומר, כמובן „אלהי הצדקה והמשפט“ (דינים משותפים ברחמים), ולא כמובן האלהות המתמוגגת באהבה ורחמים אין קץ. מפני כי כשם שאי אפשר לעולם להתקיים במדת-הדין המוחלטת, כך אי אפשר לה להתנהג במדת-הרחמים המוחלטת.

והנה לא אכחד, כי כל דברי אלה לא באו להגין על מר סימון ושטתו, אשר אמנם איננו מאמין, כי כבר הוכשר הדור לקבלה וכי מר סימון הוא האיש המבורך אשר כה עליון שוכן בו למשך אברים אחריו בכח ולהלהיבם ברעיון הישן המתחדש הזה. אבל כל דברי נכוננו לעומת השיטה אשר חדש מר „אחד העם“ לבאר על פיה את החזיון הנדון. לפי דבריו, סבת כל ההתעוררות של חדש דת שאנו רואים בדור הזה היא — הרבקות בההרגל אחר בטול מעמו, או כפי מה שיאמר הוא: „החפץ למלא את השם שנתרוקן מחוכנו“. אנחנו אמנם לא נכחד, כי הלכה זו — בדבר כה ההרגל — כשהיא בפני עצמה הרבה אמת נמצא בה. אך לפי דעתנו אין הכח הזה מתמיד ואיננו אלא כמו סרכוס בעל חחי אחרי השחטו, שפועל רגעים אחרים ואחר יאסף, אך שאיפת מי שנכרתה האמונה הישנה מלבם לאמונה או לדת חדשה היא שאיפה מתמדת, אשר הזיונה נפרץ מאד בההסטוריא, ואין לנו ליחסה בשום אופן לכח עובר ובטל, כז' לכח קיים המוטבע בנפש האדם. והוא כה ההרגשה הדתית, מחולל הדתות השונות בתוך העמים השונים. דעת לנכון נקל, כי הכח הזה, כל זמן שלא ימצא גבולות לו מצד השכל והתבונה, הרי הוא בורא לו מושגים מוזרים מאד, והיתה תוצאתו: דת מלאה הכל ואמונות תפלות אשר על כרחם כצל תנוס מפני אור הדעת והתבונה בחגייתו עליה; לכן, בהתרוקן חלב מחדת הזאת אשר לא תעמוד בפני הבקורת, אז ישאף למלא את הריקות בדת אחרת המסכמת יותר עם יסודי השכל; אבל רק אם ימצא דת כזאת הבאה אליו בשם ד' בתורת דת נגלית או מסורה מפני נביא, והיא שלמה בכל חלקיה, רק אז ינח וישקוט. אך בשום אופן לא ימלא ספקו בדת מורכבת בידי אדם משברי דתות קדמוניות, שתכונתה כתכונת בגד הברזנים המורכב ממטליות של צבעונים שונים.

וכן ההרגשה הדתית הוא כח יש ונמצא, שאי אפשר לנו לבטלו בהגה פינו. כמוהו כמו כח חפץ החיים השוכן בקרב כל בעל חי, אשר גם הוא אינו מתבאר לנו על פי יסודי השכל, ובכז' הוא יש ונמצא ופעולתו רבה מאד, ועלינו להביאו בחשבון כמו חוק טבעי שאינו מכואר לנו בטעמו. אך אם נאמר להכחיש את מציאות הכח ההוא, מפני שאין לו טעם בשכל, הלא עלינו להכחיש גם מציאות כח חפץ החיים הלאומיים, אשר גם עליו אין לנו שום טעם מובן, באשר לפני כסא השכל אין זכות מציאות אלא להתברר האנושית בכללה, בלי הבדל עמים ומשפחות; ולא זו בלבד, אלא אם באנו לרדת לעומקה של הלכה, גם ענין „החכרה“ הכל הוא, ואין מציאות אלא

לאדם הפרטי לבד, ולגבי עצמו לבד, כלומר: יסוד כל היסודות הוא ה"אנכיות" וכל זולתה הוא רעיון מוסכמי העומד להבטל בפני המסקנות האחרונות של השכל.

ואחרי בארנו, כי הרגש הדתי והרגש הלאומי שניהם כחות טבעיים המה הפועלים באנושיות, נשובה נא להתבונן אל אופיו של הפעולות האלה אשה אשה לברדה ביחוס אל היהדות.

הנה רגש הדתי, אחרי כי לפי טבעו איננו אלא שאיפה בלתי ממוינת לתת טופסים (פורמולות) למחשבותיו ולמעשיו של האדם על ידי הגבלה נבואית, מן הרין הוא, כי בעל הרגש, בתדלו למצוא קורת רוח בהטופסים הישנים שהיו לו לנחלה, עד טהרה יעובם וקם ותר אחרי טופסים אחרים המסכימים יותר עם משאות נפשו. ולפי זה אין לכאורה לדת היהדות הממוינת שום כמתון ברגש הדת הכללי; משא"כ ברגש הלאומי, אשר גם מעיקרו הוא ממוינת ומתגדר רק בפרטיות הלאום — הוא בשום אופן לא יתן לאיש להמיר לאומיותו הסבועית בלאומיות אחרת. ואולם שתי תשובות בדבר:

(א) כל זמן שלא תתהוו בעולם "דת נבואית" המסכמת באמת עם יסודי השכל יותר "מדת משה", אין לה לדת ישראל לדאוג מאומה על קיומה כמו שאמר סופר חשוב אחד (פרנצוס הוטע): "רעיון נשגב אינו פונה מקום אלא לרעיון נשגב ממנו. בפני הדתות התיאוקרטיות והמיסטייות תוכל היהדות לעמוד" וכו'.

(ב) חבה יתירה נודעת ל"דת משה", כי חלקה הפרטי המתוחס ל"עם ישראל הוא בעיקרו וישרשו לאומי, ובכן נשמרת דת ישראל על ידי לאומיות ישראל.

ואם נפשך לאמר: מה נשתנה עם ישראל מכל אומה ולשון? שבכל האומות עינינו הרוואת, כי אין הדת אבר שנשמט הלאום תלויה בו; ומדוע איפוא אי אפשר גם לעם ישראל להתקיים בלי דתו? אף אנו נאמר, כי אמנם כן, שונה היא לאומיות ישראל בתנאיה מלאומיות שאר העמים, כי מהו עצמות הלאומיות? הלא קבוצת סגולות מיוחדות שמשותפת בהן איזה צבור מיוחד, כי לכן אם באנו לדון במיב איזו לאומיות עלינו להביא בחשבון את הסגולות הללו לפרטיהן ולהתבונן אל אשה אשה לברדה, למען דעת עד כמה כחה יפה בכלל הלאומיות. הא למה הוא דומה? למשקל התלוי על קבוצת של חושים, מקצתן חזקים ומקצתן תשושים, והנה נתקן כמה מן החושים לסבה מה ונשאר המשקל תלוי על השאר, והיה אם בוא נבוא לנתק עור אחד החושים, הלא עלינו לבנו מאד, לדעת תחלה מדת כחו של כל חוש וחוש. לבלי ננתק חוש כזה, אשר בלעדו יפול המשא ארצה. והנה לאומיות כל אומה היושבת בארצה ואינה משועבדת לאומה אחרת הלא היא תלויה בהשתתפות ארץ, ממשלה, דת, לשון והסטוריה, אשר כולן יחד נתנו לה אופי מיוחד. והיה אם גם יחסר לה במשך הימים השתוף באחת הסגולות הללו, עדיין אין חייה בסכנה, באשר נשאר לה אחיזה בשאר הסגולות; ואולם אנחנו היהודים, אשר ממשלה אין לנו כלל; ארץ יש לנו אך בתקוה; לשון — רק בספרים; מנהגים חצונים שאין להם שרש בדת ספר תמו כליל. לא נשארה לנו איפוא קנינים כוללים אלא שנים, והם: ההסטוריה והדת. האמנם תעצור ההסטוריה די כח לשאת לברדה את הלאומיות? לפי דעתי אני, גם אם תצרף אליה תקות ארץ ומציאות השפה הספרותית, עדיין כחה דל מאד, ואין לנו שיוור רק התורה הזאת, כי היא חיינו ואורך ימינו והפורש ממנה כפורש מן החיים הלאומיים עצמם, באשר לאומיותנו ותורתנו דבר אחד הם, ואי אפשר לאחת להתקיים בלעדו רעותה.

כללו של דבר, כי כמו דת ישראל גם כן לאומיות ישראל, אין שתייה אלא או "שמות שנתרוקנו מתוכנם", כדברי א.א.ה.ע"י, ולפי זה שתייה עתידות לכליה; או ששתייה הן כחות חיים טבעיים הצריכים איש לרעהו. והיה בצאתם לפעולה, אם איש מונג לרעהו ילך דרכו לברו, והיתה אחרית שניהם לאבדון; ואם יאבה ה' ויפגשו יחד ופעלו שכם אחד, אז תהיה אחרית שניהם לחיים.

וחיאל מיכל פינס.

"הגנבה"

"הוא גנב... שם אחר אשר בו נכנה את פעולתו, למרות כל עמלנו, לא נמצא" — הדברים האלה, אשר בהם יתחיל מר משה זאבלאצקי את ספורו "הגנבה" הנדפס ב"השלח" חוברת י', עלו על לבי בתהלי לקראו את הספור הזה, וכל אשר הוספתי לקראו כן התחזקה בלבי המחשבה הזאת: אמנם כן, הוא גנב, מר משה זאבלאצקי בכבודו ובעצמו! כי הספור הזה לא חדש הוא

ולא מר זאבלאצקי הרה והגה אותו מלבו: עוד לפני שנים אחדות כבר נדפס הספור הזה בדמותו וציונו בחוברת הרביעית של "שכית החמדה לנערי בני ישראל" אשר הוציא לאור בירושלים ה' יהודה גרוובסקי. אמנם ה' גרוובסקי אף הוא איננו בעל "הגנבה" כי הוא עצמו קורא שם בשם "העתקה" אך לא הודיע מאין העתיק אותה, ואולי דמה מר ז. כי באופן כזה דבר שאין לו בעלים הוא, וקחהו לו כזוכה מן ההפקר. וכדי שתהיה קנייתו שלמה, הוסיף מר ז. גם מעט נופך משלו בתוכן הספור, גם עשה בו איזה שנוים בלשון ומליצה. למשל, בנוסח הישן כתוב: "השקלים נצצו לעיניו כספירים", ובנוסח החדש של מר ז. נאמר: "והדינרים התנוססו עד למרחוק ויפעה וברק להם", וכדומה. ביחוד שנה לטוב את סוף הספור, כי תחת אשר בנוסח גרוובסקי יכמרו רחמי האדון על עורך השבטותיה אחרי אשר יתאר זה לפניו את מצבו הרע, ויתן לו במתנה את השקלים הגנובים, וקשיה מר זאבלאצקי את לבו מ"הגנב" ולא יתן לו הנינה, ועל פי מצות האדון יבהילו שוטרים להוציאהו מן הבית.

האמנם נקרא גם אנחנו לשוטרים מזוינים להוציא את מר ז. מכית הספרות?
לא נבו אמנם ל"גנב" אשר בספור ההוא, כי גנב למלא נפשו ונפש עולליו הרעבים או להשיב נפש אשתו החולה, אך באיזה מדה נמדוד לסופר כזה, הרעב לא ללחם, כי"א לכבוד סופרים, וקורא את שמו על מעשי אחרים, רק למען יזהיר שם כבודו באותיות מרובעות לעיני כל ישראל? ומה זרה ונפלאה היא נפש "הסופרים" ממין זה! האם לא ידעו ולא יבינו מראש, כי סוף סוף תגלה חרפתם בקהל, ותחת הכבוד, שהם ורדפים אחריו, קלון יירשו ויצא שכרם בהפסדם? אבל אולי גם הפסד זה שכר הוא להם, כי לבס שבע רצון ונחת בהזכר שמם בקהל רב אף אם לגנאי, ומי יודע, אולי גם מר משה זאבלאצקי יהנה עתה בלבו הנאה מרובה, כי שמו נזכר ב"השלח" לא רק בחוברת י', כי"א גם בחוברת י"א — ונמצא חוטא נשכר!

בריקצין.

השירה בתור מקור לדברי הימים.

אכן צדק החכם ר"ד כהנא כאמרו בהקדמתו למאמרו "חיי שלמה בן גבירול" ("השלח" I ע' 38), כי "מי שרוצה לדעת את רוח המשורר עליו לקרוא בעיון רב את שיריו"; אבל מידיעת רוחו של המשורר על פי ולרי רוחו עד ידיעת פרטי קורותיו בדיוק על פיהם — עוד רב הדרך; ובבואנו "לשים את שירי המשורר לנו לקו" בספור המעשים שקרו לו, עלינו להזהר הרבה לבלתי נמשך יותר מדי אחרי "הפשט" שבדבריו, לבלתי נמסור בתור מעשים שהיו דברים אשר יצרם המשורר ברוח דמיונו, ובדבר הזה עלינו להזהר עוד יותר במשוררנו זה, בעל הרוח הסוערת והנלהבה עד להפליא, אשר כל קורא שיריו, ביחוד שירי החול, ירגיש איך הוא מעלהו מעלה מעלה על כרוב דמיונו, בנח עליו רוח הגבורה וההפלגה השירית, המציגת את שירי השפה הערבית, ואולי אך מפני שהכירו רבים מכותבי חולדותיו את רוחו על פי שיריו "לא שמו לבם" לקחתם כפשוטם בתור מקור נאמן לספורי קורותיו, ויסתפקו בספרם בכללות, כי היו למשוררנו מתנגדים אשר השיעוהו מרורו, ולא הביאו את כל אשר יספר בשיריו על אודות פרטי הווכחים והדברים שבינו וביניהם.

רבים יוכלו אמנם לתת חלקי בין בעלי-הלהפך, בהוציאי מהנחת הח' כהנא הצודקת תולדה הפוכה ממה שהוציא הוא; אך לפי דעתי כן הוא הדבר, כאשר נראה מתולדות השירה הערבית אשר לכל הדעות היתה היא למופת לאחינו הספרדים.

פרקי שירי "הגבורה" ("אלחמסה") ושירי "ההתפארות" (אלפאכר) לוקחים מקום גדול בבית השירה הערבית; ואין יחס שניהם אלא יחס אב ותולדה: לפנינו, בימי תקופת הגבורים ומלחמת-הבינים וכיו"ב, היה הגבור בצאתו למלחמה מעורר את רוח הגבורה והבטחה כנפשו בדבריו הנלהבים על ערך גבורותיו אשר דברם כינו לבין עצמו או בדרך זכות כינו ובין מתנגדיו¹). ובשנונו מן המלחמה, ובני שבטו יצאו לקראתו, אז בנח רוח השמחה עליו ספר להם נפלאות גבורותיו ועז

¹ וכוחים כאלה רבים בספורי גבורות הערבים ומלחמותיהם. וגם במלחמת-הבינים היחידה הנזכרת בספרי קדשנו, היא מלחמת דוד וגלית, באו ג"כ דברי זכות וכוה בין שניהם אשר בעקדם לא נאמרו אלא להעלות את הקצף בין שני לוחמים שלא ידעו עד כה איש את רעהו, ולהלהיב רוחם לגבורה.

ידו על מתקוממיו¹). ואחרי אשר בתקופה הקדמונית היא גוף המשורר לנושא שירתו, לא חדל להיות כן גם אחרי עיבור תקופת הגבורים האמיצים, ויבאו אחריה ימי הממלכות הגדולות וצבאי החיל המסודרים, אשר לא השאירו עוד מקום גדול לגבורות היחידים. כי שירי המופת נשארו שגורים בפי העם, וכל איש אשר חש בנפשו את רוח השירה נסה לעשות כמוהם. אך באפס מקום לרומם את ערך גבורות ידם, החלו המשוררים לשיר את שירי „ההתפארות“ להלל בס את גבורת רוחם ומעלות נפשם על זולתם, בשימוש את כל זולתם לשפלים ולזוחלי עפר כנגדם. והדבר הזה לא לכד כי לא מצאו בו כל עון משום „יהללך זר ולא פיך“, כי עוד רם ערכו בעיניהם, ויתחרו בו איש את רעהו, באמור הערבים בכלל על אנשים כאלה, כי „נפשם אַבְרִיָה“²). לאמר: יודעת את ערכה.

ומשורריו אנה מלבד אלה שישבו בארץ ערב, כשמואל בן-עדיה וחביריו, לא השיגו עוד את התקופה הראשונה, והיו שיריהם כשירי התקופה השנייה³), ושירי התפארותם נודעים למדי בספרותנו בת התקופה הספרדית.

ואם נוסף ללכת עוד צעד ולשים אל לבנו, כי באין מלחמה אין גבורה, וכשם שלא יכלו לפאר נפשם כראוי עד השפלים את זולתם, כן לא יכלו להביע את גבורת רוחם כל עוד לא מצאו לגדם מתנגדים גדולים, — נוכל להבין היטב את הספרים ע"ד ההתנגדות התמידית להם, הנמצאים בשירי משוררנו אלה, ועד כמה יש בהם מן ההפלגה.

ומכל משוררנו הספרדים נוטל ר' שלמה בן גבירול חלק בראש בשירי ההתפארות, ותולדה מחויבת מנטיית רוחו זאת — היא הגדלת ערך התקוממות משנאיו לו. ואם אמנם לא נקה כליל ממתנגדים, הנה לדעתי תמימות יתרה היא לחשוב כמעשים שהיו דבר התנגדות בני עיר אחת בכח ועז למשורר בן שש עשרה שנה „והמרוחם את רוחו וצאתם לשמן על דרכו, וריבם אתו בשער, כהיות חכמתו בזויה בעיניהם, ואין איש פונה אליו לשמוע תבונתו“; הדברים האלה ועוד רבים כאלה עלינו לרשום על חשבון רוח השירה הדמונית התקיפה אשר חונן בה משוררנו.

אך אם בדבר ההתנגדות יש עוד מקום לבעל דין לחלוק ולאמר: אין הדברים אלא כפשוטם, הנה בדבר הטענות והשאלות והתשובות בין מכיריו ובנו, אשר יספר על אדותן המשורר, אין כל ספק כי אין אלא מחשבות המשורר בקרבו, מעין שאלה שנבראה בכונה למען תת מקום לתשובה, ברצות המשורר להגיד דעתו באחד הענינים, הדרך הזאת מפורסמת כל כך בשירה הערבית עד כי בספרי דרכי מליצותיה (אלבדיע) קבעו לה פרק מיוחד, הוא פרק „השאלה והתשובה“ (אלסואל ואלג'ואב)⁴), ולהתחלת דברי הוכוחים האלה יש צורה מיוחדת, היא מלת: „ואומר . . .“ וכונתה: „יש מי שאמר לי כן וכך, ואנכי עניתי כזאת וכזאת“, וכל קורא שיריהם ידע היטב, כי השואלים לא היו ולא נבראו אלא משל הם.

ואל הדרך הזאת עלינו ליחס בלי כל פקפוק את כל הדברים אשר לפי דעת תרד"כ⁵) אמרם רבי יקותיאל אל משוררנו כי „יחדל מדרוש כמופלא ממנו, ואל ימאס חמרת תבל ותאות

(1) שירה מעין זה היא שירת דבורה.

(2) המלה הזאת הוראתה בערבית: הגאווה מצד הטוב שבה (ועלכסמבעוואוסמזיון). ולפי"ד נגזר מזה בעברית השם הפרטי „אביח“, שהיה בראשיתו לנקבה (דהיא"ב כי"ד), והיו"ד היא שרשית, כדעת חז"ל לילענבלום (השלח I ע' 172).

(3) יתוד בשירי גבורה בימי התקופה הספרדית הוא רבי שמואל הנגיד, אשר נלוח אל מלכו במלחמותיו.

(4) מליצים אחרים יקראו לדרך הזאת בשם „הרצאת דברים“ (אלמראגעה).

(5) המעמתי את המלים „לפי דעת הרד"כ“, כי לדעתי גם אם נאבה להסכים כי היה מי שדבר את הדברים האלה להרשב"ג, לא יתכן כי היה רבי יקותיאל האומר, כי ענין השיר בקצרה הוא זה: המשורר מספר כי איש אמר לו „כתוב ספר כריתות לתבונה“, ויענהו: „איכבה אעשה כזאת אחרי אשר המדע הוא בראש דרכי אלהים והוא שמהו כמלך על כל, ואת שם יקותיאל כתב על גם המדע, הוא יקותיאל אשר נתנו האלהים כנס על כל מלכים וכו' וכו'. ועתה איך יתכן כי האומר הוא ר' יקותיאל בעצמו?

השיר הזה: „בחר מהחלי מבחר שביסו“ הוא משירי התהלה אשר גם בהם אחוז משוררנו בדרך הערבים, לחלל בפתיחות שלא מגוף הענין עד הגיעם, כמו בדרך הלזים, אל הזכרת שם

החיים" וכו' (שם ע' 40), ואת הדברים האלה המושמים שנית גם בפי ידידיו או משנאיו (ע' 45), וכן את הדברים אשר ישים בפי אחר מידידיו האומר לו כי "טוב שיאכלו שניהם בשר שמן, וישתו יין ישן, וייתבו את לבם" (ע' 47)¹ או את הדברים אשר לפי דעת הח' גרץ כתבם אליו ר"ש הנגיד (שם), כל הדברים האלה לא באו אלא בשביל תשובתם, ואין כאן ספורי קורות כלל. הדבר הזה צריך להיות לעינים לכותבי דברי משורירינו בני התקופה ההיא, אם יאמרו לרשום קורותיהם על פי שיריהם; עליהם לדעת לברור מה שקרה באמת ממה שלא נכתב אלא לתפארת השיר².

דוד ילין.

תשובה כללית.

בימים האלה באו אלינו מכתבים אחדים, מהם פרטיים ומהם בבקשה לפרסמם, המלאים תרעומות ומחאות: תרעומות — על כי עד היום לא בא ב"השלח" שום גלוי-דעת ומשפט חרוץ על מעשי הד"ר הרצל וסיעתו, בעוד ששאר כה"ע לבני ישראל אינם פוסקים מלדבר בענין זה ודעת הקהל מטפלת בו עתה מאוד ומבקשת לברר לעצמה מיבו וערכו; ומחאות — על כי בחוברת הקדומת (ע' 374—379) הרשינו לאחד מסופרינו לדבר דברי חרודים, על פי סגנונו הרגיל, שנראו כאלו באו לעשות לשחוק את אספת "הציוניים" הקרובה.

והגנו להשיב בזה על כל המענות האלה תשובה כללית קצרה.

אם בארצות המערב נושאים ונותנים בהתלהבות על דבר "הרצליזמוס" הם רשאים לעשות כן, מפני שלהם גלה ד"ר הרצל באמת אמריקא חדשה, אבל אנו, חו"צ שברוסיא, אין לנו כל סבה להתפעל ולהתרגש ביותר למראה "אמריקא" זו, אשר עוד לפני חמש עשרה שנה ויותר נגלתה לנו באותה צורה שנתן לה עתה ד"ר הרצל, ואהרי כן ראינוה עוד בצורות אחרות שונות, אשר אולי יגיע אליהן גם ד"ר הרצל לאחר זמן . . . לנו אין בכל התנועה הזאת כי אם אנשים חדשים, אך לא רעיונות חדשים, וכל אותה "התפעלות של עגל", המורגשת כעת במחננו, סבתה היא לא בעצם הרעיון, שאינו חדש לנו, כי אם — בשם אומרינו, במה ששנים שלשה אנשים מערביים מפורסמים נתנו הסכמתם עליו . . . הדבר הזה האחרון כשהוא לעצמו הוא בודאי חיון נעים ומשמח לב, אבל יחוסנו אליו אינו מסוגל כלל לשמח את הלב, אפילו לבו של ד"ר הרצל בעצמו. בראותו על פי זה, מה היא חכונת החומר אשר ממנו הוא אומר לבנות עם ומדינה . . . איך שיהיה, הגה על עצם הרעיון כבר התוכחנו למדי במשך שנים רבות וכבר שמענו פעמים רבות כל המשפטים השונים הנשמעים עתה בארצות המערב ע"ד "רעיונו של הרצל", ואין אנו רואים שום מעם לדבר, מפני מה עלינו לשוב ולהתחיל מ"אלף-בית". כל עיקר השאלה הדרושת פתרון גם

האיש שהם חפצים להלל, ומכיוון שהזכירו שמו יחלו בסדרו שבחיו עד סוף השיר. וע"ד מעמם בזה, ועד כמה ידיעת הפרק הזה נחוצה להבנת שירי הספרדים, הגני אומר לדבר בפעם אחרת.

¹ בשירו זה יתחיל גם הרשב"ג בצורה המיוחדת להתחלת דבריו המענות בשירי הערבים באמרו: ואומר למה תישן? וכו' . . .

² על המאמר הזה (אשר ראיתי בכ"י בידי העורך) מוצא אני לנחוצן להעיר:

(א) מדברי מר ילין על השיר המתחיל: "בתר מתחילי מבחר שביסודי נראה, שיצא לשפוט עליו רק ע"פ החרוזים המעטים שהבאתי במאמרי "חיי שלמה בן גבירול". ולוא קרא את השיר הזה כלו, עם הפירוש מרש"ז ז"ל, כי אז ראה אל נכון, כי עיקר הנושא בו הוא יקותיאל, ורק לידידו זה ישוב לדעתי גבירול אמריו. ושירו ההוא דומה לשיר אחר מרשב"ג המתחיל: "עמה חוד", אשר הבתים הראשונים ממנו שייכים לר"ש הנגיד, ורשב"ג ישוב אחרי כן על דבריו ויספר לו שם את מצוקותיו הרבות.

(ב) אם יקרא מר ילין את כל שירי גבירול כסדר ובעיון, יראה ויוכח ג"כ, כי מלבד ההפלגה השירית והמליצות הרבות על דרך משוררי ערב, עוד יש בס הרבה דברים הנוגעים באמת לתולדותיו, והם יסכימו עם דבריו בספרו תקון מדות הנפש, ובפרט שירו: "נחר בקראי גרוני", ששר כאשר גורש ממוקסמה, וכן שירו "מה לך יחידה" והדומים לו, אשר בהם כתב תולדותיו ממש. ואז יודה מר ילין בעצמו עד כמה צדקו דבריו: מי שרוצה לדעת את רוח המשורר ותולדותיו עליו לקרוא בעיון רב את שיריו.

דוד כהנא.

מתאנה היא — אם נכונה הדרך, אשר בהר לו ד"ר הרצל להשגת מטרתנו הכללית ואשר, כידוע, נמצאו מתנגדים לו בזה גם בין חו"צ המערביים עצמם. אבל לבירור השאלה הזאת הלא נועדה האספה הקרובה, ורק אחר האספה אפשר יהיה לדון עליה ולהוציא משמטה, כי רק אז יתבררו לנו היטב מוגנותיהם של הרצל וחבריו ואם יש להן על מה לסמוך . . . השמועות שהגיעו אלינו עד כה אינן מספיקות כלל לברר לנו כל זה; אדרבא, הן נותנות מקום לחשוב, כי גם ראשי התנועה עצמם עודם הולכים ומתפתחים, ודעותיהם ותקוותיהם עוד לא קבלו גם בלבם צורה שלמה ומוגבלת. — ובנוגע לשאלת האספה עצמה, הננו חושבים גם כן, כי כל הווכחים אך הבל הם: האספה היתה תהיה, בין שנסכים לזה אנחנו או לא; ואם תביא תועלת או נזק — קשה להגיד מראש: הכל תלוי בתכונת הנאספים ובהכנתם את המצב מכל הצדדים . . . יותר קרוב להאמין שתביא גם תועלת וגם נזק, וכל מה שירכו להשתתף בה אנשים של צורה, בעלי דעה צלולה ומיושבת, כן תרבה התועלת וימעט הנזק . . .

ב"תעודת השלח" אמרנו מראש, כי לא נאחו במנהג שאר כה"ע, העושים את הירדקציה "לשופטת רמים על כל ענין, כאלו אין דבר נעלם ממנה". ולכן לא נבוש גם הפעם להגיד בפה מלא, כי לא מאיוז סבה צדדית לא דברנו עד כה על כל הנאמר והנעשה עתה במחנה "הציונים" בחו"ל, כי אם מפני שבאמת ילא ממנו להוציא משפט על פרי בוסר, על דבר הנמצא עוד במצב ההתהוות והולך ומשתנה לעינינו. מי אשר עינים לו ראה בודאי, כי במשך איוז שנועות נשתנה לא רק מקום האספה, כי אם גם תכונתה ורוחה, ואין ספק, כי גם הפרוגרמא האחרונה אינה נוחת לנו עוד ציור נאמן מעצם האספה כמו שתתראה לפנינו בצאתה אל הפועל. ועל כן נחשוב את כל המשפטים, בין לזכות ובין לחובה, הנשמעים עתה בקהל, לדברים הפורחים באויר אשר בעליהם עצמם אולי יבושו לקראם שנית אחר חודש ימים.

"מי שיחיה יראה" — זה הוא איפוא כל מה שיש לנו לע"ע להגיד לקוראינו. ואם רוצים הם במשפטים יותר ברורים, ידרשו ב"נביאים" אחרים. שיש להם תשובות מוכנות ומוזמנות על כל שאלה שלא תבוא.

ועל דבר "המתהלות" שבחברת הקודמת, עלינו לחודות, כי טעינו טעות כפולה ומשולשת: חשבנו, כי ידעו קוראינו להבחין בין התולים עוקצים ובין הומור מלב-טוב, וכי יבינו מרעפתם, שלא על האספה עצמה מולגלג בעל הדברים, כי אם על אותו היחס אליה שהזכרנו למעלה; וגם זאת נעלם ממנו, כי כה גדלה בלב הקוראים "יראת הרוממות מפני אחינו שבחו"ל" (בדברי "המלגלג" שם), עד שגם ההשתמשות בענין זה בתור מסגרת לציור היינו — המלאים לדברי הכל חיונות מעוררים שחוק, אם גם מאכא לב — תחשב בעיניהם כחלול קודש. אך כדי להרגיע את רוחם, נוכל להודיעם בזה, כי המלגלג עצמו הוא אחד מאלה שנאספו אל דגל חבת-ציון עוד שנים רבות כשרם באה עליה הסכמת בני-המערב, וכי גם הוא בלי ספק מוקיר מאד את אלה האחרונים ומביט בשמחה על התקרבותם אלינו. לא פחות מכל אלו המקנאים קנאתם, אף כי אולי לא "ביראת הרוממות" כמהם.

העורך.

אור הגנוז*

(גנזי הגניזה אשר היתה במצרים העתיקה.)

מאתי

דוד ב"ר יהודה קויפמאנן.

(סוף.)

מי מלל לר' רפאל נתן רבינוויץ ו"ל, כי ימים יבואו ולא יהיה עוד כ"י ש"ס ספערוע המונה כיום במינכן, חרותו ומעונו כל עוד אשר היה בחיים היתו, יחיד בעולם, וכי יגלו לפנינו שרירי פליטי דורות קדמונים אשר יראו לעינינו רב מסכתות התלמוד בדמותן הראשונה כאשר הגו בהן בישיבות נאוני בכל וגאוני אפריקא הצפונית! מספר דפי הנמרא הנמצאים בחבילות הגניזה יעלה למאות ולאלפים, ואין תפונה כי אחרי הדרושה והחקירה יתאחדו העלים הנפרדים האלה ויגלו לפנינו נסחאות רב הש"ס בעצם תומן ויפתרו לנו חידות אשר היו סתומות עד הנה. הן גם תמונת העלים תספר לנו חרשות ונצורות מרבתי ימי תלמוד תורתנו במאות החולפות, כי גודל הרפים, העולה והיורד די השנת ידי בעליהם, יראה לנו למדי, כי כל ישעם וחפצם היה להביא נחלת אבותינו, מטמון התלמוד, אל בתיהם יחד עשיר ואביון. האומנם נמצא שם חלקי הש"ס נכתבים על יריעות גויל ארוכות ורחבות כדמות ענק בכתב מהודר מעשי ידי אמן נפלא באותיות מרובעות מזהירות כאבני חן מתנוססות, עד שנראו רק איזה שורות על העמוד, כי הרוח בינותם ירבה עד מאד; אבל גם מנחת עני תראה לפנינו, דברי תלמוד נעתקים על קלף גרוע מנוקב ומטולא ועל גויל מחוק קצר ודל, עד שיפלא ממנו איך היה בידם להשלים את כל הש"ס בסהכות קטנות וצנוטות כאלה, אם לא נדמה כי רק איזה שיטות ופרקים כתבו על הניירות אשר אין תואר והדר להן, לצורך התלמידים בבתי הספר והישיבות. אבל מחזה יותר נפלא תראינו עינינו אם נעזוב את המראה החיצון, להעמיק ולחקור בנוסחאות הש"ס אשר יכילו העלים האלה, כי שנויים וחלופי גרסאות לאין תכלית יגלו לפנינו, ורק עתה הראינו לדעת את גודל הפועל אשר פעל עמנו בהצילו את התלמוד, והיא ספרות שלמה רחבה מני ים, ממלחעות הנשיה כליל בהדרו, כי למרות כל השנויים והחלופים אשר נולדו על ברכי הזמנים והארצות השונות, ברב עביו וברב היקפו הנהו דומה בכל זאת לתארו אשר ראוהו בו דורות קדמונינו בישיבות בכל. ורק עתה, לרגל המציאות החדשות האלה, זכינו להבין מה שהיה לפנינו רק כחידה אשר אין פותר אותה, ולחזות מה שהגיע אלינו עד עתה רק כשמע אזנים. כי שמץ דבר יגונב אלינו ועיר שם ועיר שם בפי ראשונינו, שספרי המשנה והתלמוד היו מנוקדים ומוטעמים בנגינות, כספרי התורה והנביאים והכתובים. והנה על פי ספוגי דורות עולמים האלה נודע הרבר, כי הטעמים המפסיקים היו כעין

* ע"י למעלה חובי י"א ע"י 885.

סימני הקריאה אשר נשתמש בהם בלשונות העמים, להורות ההוגים את הדרך אשר ילכו בה, להפריד בין הנראים לדבקים ולצרף הרומים לנפרדים, והנניגות הנראות לעינינו בזה אינן אלא פיסוק טעמים והורית הקורא, ורק אפס קצהו ראינו עד עתה בהגלות נגלות לעינינו חלק קטן ממסכת כריתות הבבליה וממסכת ברכות הירושלמית יוצא לאור ע"י החכמים שעכטער ווינגר משירי הגניזה אשר באו לאוכספורד¹). והנה כ"י כריתות אשר מתוכו נדפסו העלים המעטים האלה איננו מן היותר עתיקים שבגניזה, כי כאשר נודע לנו ע"י כותבו ר' יוסף בן שמואל בן אפרים מהר נפוסה אשר בטרכלוס המדינה, נגמרה העתקתו בשנת ד' אלפים ושמונה מאות ושמונים ושלוש למצות ר' נסים בן ר' סעדיה, ויש בין שרידי גנוי התלמוד האלה עלים למכביר העולים בישיבת לפחות ב' מאות שנה על השארית הנמצאה הזאת. ועל כן בצדק נוכל לגזור אומר, כי החלק המעט הזה אשר יצא לאור אינו אפילו כטפה מן הים לעומת המון החבילות מעלי התלמוד אשר בחשך יכוסו עוד ואשר ערכן עוד יעלה למעלה למעלה, בזכרנו כי רוח והצללה יעמוד על ידם גם לתלמוד ירושלמי, אשר כמעט אמרנו נואש לנסחאותיו, ועתה תקוה הרשה נשקפה לנו לטהרו ולזכותו מהחרולים והקמשונים אשר עלו על שדהו ברב הימים הבאים. ולעומת שתגדל תוחלתנו בדבר נוסח התלמודים, להתחקות על שרשי הגרסאות, כן תרבה שמתחנו בזכרנו כי פניני הפירושים אשר אברו ונשכחו כמת מלב יעלו לפנינו מעמקי הגשיה. ביאורי המשנה והתלמוד אשר כוננו ידי גאוני בבל ואפריקא, פתרוני מלות מקובצים לאגרונונו, או פירושי מסכת מסכת לבריה, וגם פסקי דינים הלכות מהלכות שונות בלשון עבר ועבר ותשובות שאלות לאין תכלית, ואין קצה לתכונה ולרב עשרה של הגניזה מפאת הספרות התלמודית, ובמספר-עלים קטן מהמון השרידים האלה ראיתי בעיני שאלות ותשובות גאוני בבל, כמו ר' שרירא ור' האי בנו ור' יצחק בן מלכי צדק מסיפונטו מגאוני ארץ איטליא הרומית, אשר עין לא שזפתן עדנה בין התשובות הנרפסות והנפורות בספרותנו.

* * *

למקצוע התלמוד יחשב גם המון השטרות ומעשי בתי דינין אשר נמצאו למאות, שלמים ומטולאים, מהודרים וגם נמחקים, מזהירים ומטונפים, והם המה באמת אוצר כל חמדה, כי הם יגלו לנו לא לבד דברי ימי טופסיהם ולשונותיהם ותולדות התפתחותם, כי אם גם קורות בעליהם אשר אבד זכרם, שמות הננידים והדיינים אשר ברשותם נכתבו ונחתמו וחלוקת קהלות ארץ מצרים למקומותיהן ומושבותיהן, מי האמין לשמועתנו עוד לפני איוה שנים, ששכיות חמדה כאלה, אשר נולדו זה שמונה ותשע מאות שנה, תצמחנה מעפר ותגלינה לעינינו בעצם תומן כאשר יצאו מידי עושיהן וכותביהן ותספרנה באונינו כל אשר פועל בימיהן ותענינה על כל שאלותינו בדבר צורת שטרות קדמונינו, אם היו דומות בכל פרטיהן ועניניהן לתכניתן אשר נראו בה אצלנו היום הזה! שמות שטרות משטרות שונים וגם איוה דברים מיסוד טופסיהם נודעו לנו ממקור התלמוד, אבל השטרות עצמם אברו ואינם ואין לנו עוד ראייה ומופת להרויך משפט ולגזור אומר כי לא שנו את מראיהם וכי כצורתם עתה כצורתם או, כי מי יערב לנו שלא נתחפכו גם המה כאשר הורקנו

¹ קונטרסים מתלמוד בבלי כריתות ותלמוד ירושלמי ברכות. Talmudical Fragments of the Bodleian Library (Cambridge 1896). 4°. ע"י דברי הח' W. Bacher במכ"ע J.Q.R. IX, 145—51. ועיי' שם דברי הח' שעכטער צד 121 הע' 1.

מכלי אל כלי וכאשר גלינו מארצנו ולא הונה לנו. והנה באמת המעט אשר זכינו לאורו עד עתה כבר החל להראות לנו למדי, שסימני החליפות מבלי מעמד אשר יראו בכל עיני בני חלוף יגלו לעינינו גם בדברי ימי מופסי השטרות וכי מנהגי שכנינו אשר בקרבם היינו יושבים עשו רושם גם על חיי בני ישראל, כי כמשפטם וכמעשיהם ראינו ועשינו גם אננו. ומי מלל לנו לפני איוזה שנים כי בנוסה הכתובה השגורה בפינו והנהוגה היום כמעט בכל ארצות פוורינו ימצא בעין מטבע שטבעו הרומיים בשטרי מסורת הברית שבין איש לאשה, וכי נשתנתה ונתחלפה במשך המאות שעברו עלינו, וכי המלות סביב נקודת המרכז: כהלכת גוברין יהודאין, הנראות לנו כאזרחים וילדי בני ישראל, נולדו על ברכי יון ואדום!¹ ואם כי רבו בין הדפטראות האלה שטרות הנכתבים בלשון ישמעאל, בכל זאת ימצאו גם עבריים וארמיים למכביר, אשר יקרים המה לנו עד מאד, הן מפאת תוכנם הן מפאת צורתם ולשונם. ולהראות איך יגדל יקר המציאות החדשות האלה גם בעיני חכמי העמים, אזכיר פה את הספר אשר הוציא לאור פרופ' מערקס², אשר כונתו הטובה רצויה, אם כי מעשה ידי עצמו אינו רצוי, ואשר בו צבר כעמיר גורנה כל הבא לידו מהשטרות האלה, ואם כי לא שער את מקום מוצאם ולא גלה לנו את מקורם, אין כל תפונה, כי גם אלה מהגניזה אשר בפסטאט יצאו, כאשר יעידו עליהם שמות עדיהם ודייניהם היוצאים גם ממקום אחר, וכלם פה אחד יענו ויאמרו כי מן האוצר אשר בבית כנסת עורא במצרים העתיקה לוקחו. והיה כאשר יצאו לאור השטרות האלה, המפוררים עוד, כדמותם וצלמם (אשר נשכיל היום לחקות על נקלה לאור השמש), הכתובות והגטין, שטרי הפקדון והירושה והחלוקות והצואות, נקראים באר היטב ומפורשים על אפנם, — כי אז נקרא כמעל ספר פתוח דברי ימי כתב אשורית ותולדותיו בארץ מצרים וקורות התפתחות לשונות השטרות ומופסיהם עם פרטי דברי בעליהם ועדיהם, דייניהם וכותביהם, והמשפט הנהוג ביניהם, עם המון סגולות נפלאות בדברי ימי המנהגים והדעות והמדות אשר נתפשטו בעמנו בדורות שעברו. ולהיות שנוכרו בתוכם השנים שנולדו בהן, אין לנו חומר יותר מוכשר וראוי לשאוב מתוכו פרטי כל הדברים הנזכרים כגנוי השטרות האלה, אשר ללקימתם ולצאתם לאור יחכה בכליון עינים כל אוהב קדמוניות ישראל וכל דורש דברי ימי התפתחות.

* * *

אם תראה לעינינו הגניזה בהמון חמריה הנכללים בתוכה כאוצר בלום וככלי מחויק ברכה לספרי קדשנו וספרותנו התלמודית, עוד תוסיף להראות כאחת מערי מסכנות שבמצרים אשר בנו אבותינו אם נשקף על האור הגנוז בתוכה לשפתנו הקדושה: שירי קודש ושירי חול, אגרות שלומים ודברים שבין אדם לחברו, מליצה ודברים פרוים (או מחובר ומפורד), כאשר יכנו ב' ההפכים האלה סופרינו אשר בארצות לשון ערב מושבם). לא בן לילה יולד השיר בקרב לאום, ובכל מקום אשר נמצא מליצים ומשוררים אשר בלשונם יגביהו עוף, בצדק ננזר אומר ונשפוט: כי לא לפתע פתאם מלבם הוציאו מלים וכי בלי תפונה המה רק כרתוקות שלשלת אשר תחלתה נאבדה וכי היו לפניהם גברים מגברים שונים אשר ידם רב להם בכשרון הזה, אם כי אבד זכרם וגם שם לא נשאר להם על

¹ עי' מה שכתבתי במ"ע החדשי מ"ז, 213—221.

² Adalbert Merx, Documents de paléographie hébraïque et arabe (Leyde 1894) ועי' מאמרי אשר דברתי בו אתו משפטים במ"ע החדשי ל"ט 145—167.

פני חוצות. כן היה חלק מצרים בספרות מליצתנו, וכדאי הוא ר' סעדיה גאון¹). ראש המדברים בכל מקום, שלדגל חונו הנפלא נדמה בנפשנו שקדמוהו רבים וכן שלמים בארץ מולדתו, אשר מהם ראה וכמתכנתם עשה ר' סעדיה. ועל כן יקרו במאד מאד שירידי השירים הקדמונים אשר נמצאו כעת בין נגזי מצרים, כי הם יראונו שירושה היה השיר בידי יושבי הארץ הזאת, ומליציה תפשו באומנות אבותיהם כאשר ענדו עטרות פיוטיהם לראש תפלותינו. וכאשר אהבו לשפוך נפשם בשיריהם ולהרכות שירים ותשבחות לכבוד קונם, כן הביאו אל בית נכאתם כל ספרי המליצה אשר נודעו להם מספרד ומכל ארצות פוורי הגולה ולא היה נותן קול ענות נכורה או מצפצף אשר לא הקשיבו לזמירותיו. על כן מלאה הגניזה על כל גדותיה ספוני טמוני מליצות אשר לא נודעו לנו מתמול שלשום ושירידי מעשי ידי המשוררים הכבירים אשר אין ערוך לשיריהם. שם ר' יהודה הלוי²) ור' אברהם בן עזרא וכל בני גילם הענקים, וכל עלה ועלה אשר יעלה לפנינו מהמון הנסתרות האלה הוא עלה תרופה להגות מזור ממומורי המשוררים הנשגבים האלה, אשר כמעט אין בהם אחר שאין בו מחסור ומגרעת, בשגנת המעתיקים וכפחותם של המדפיסים ולפעמים גם באשמת המוציאים את השירים לאור בטרם באו לתכלית הבנתם. ילקוטי השירים הנקראים בפי הערביים דיואן היו נמצאים שם למכביר, וכל הכבוד והיקר אשר ענדו לראש ר' יהודה הלוי בעברו עליהם וכל סימני האהבה אשר הראו לר' יהודה ב"ר שלמה אלחריו בעל התחכמוני בבואו אל מחניהם יראו למדי, שידעו להוקיר ערך המליצה ולהעריץ ולכבד את ידידה ונאמניה. ועתה תקוה נשקפה לנו שיגלו לפנינו שמות משורריה ומליציה אשר נוסו בחשך, להיות שכבה אורם לעומת הגונה החוק והמבריק אשר יצא ממשוררי ספרד, וכי יתרחבו אהלי שיר ציון ותשמענה אונינו פזמונים ופיוטים, מליצות וזמירות, שירי קדש עם שירי חול, אשר נולדו על אדמת נוף. והמעט אשר נודע מפרי אצבעותיהם עד הנה³) ילמדנו למדי, כי היה להם יתרון הכשר חכמת השיר וכי גברו חילים במשקל ובחרוזים ולא נפלו מרוב מליצי ספרד בטהרת לשונם והלך רוחם, כי כל בנות השיר מצאו קן להן בינוחם מקדם קדמתה.

וגם בדברי אגרותיהם ומכתביהם אשר הריצו זה לזה עוד רב טוב צפון לתולדות לשוננו הקדושה, כי עם כל עוצם תקפה של שפת ערב אשר שלטה בתוכם, לא חדלו לשעות בשפת עבר ולעשר את ראשי כתביהם וגם שטרותיהם הנכתבים ערבית במליצותיה ולארוג אגרות-שלומים שלמות ממלותיה. ואם גם נמצא לפעמים כי מדברותיהם בקודש נולדו על ברכי ישמעאל וחזתמה של לשון ערב נכר עליהן, בכל זאת לא נכחד כי הרבו לדבר צחות וגם מהרו לכתוב על טהרת לשון הקודש, אשר לא נכרתה מפיהם, כי אם קרובה וחביבה היתה להם ורוחה עוד נוססה בקרבם.

* * *

אבל יתר שאת ויתר עז לכל המטמונים היקרים אשר ירחיבו את ידיעותנו בדברי ימי עמנו, עד שיראה כאלו הושבו אל תוך ספר תולדתנו עלים שלמים אשר אבדו מאתנו. במקום אשר לא לקחה אונינו עד עתה רק שמיץ קורות אבותינו, נקרא כמעל

¹ עיי' מה שהו"ל מפיוטי ר' סעדיה גאון הכלתי נודעים עד עתה הח' נייבויער בספר הנקרא: Semitic Studies in memory of Rev. Dr. Alexander Kohut (Berlin 1897), 388—95.

² עיי' מאמרו על ר' יהודה הלוי ועמיתו בארץ מצרים במ"ע החדשי מ', 417—422.

³ עיי' מה שהו"ל הח' נייבויער במ"ע JQR IX, 29—86.

ספר פתוח דברי ימי מרודיהם בארץ אויביהם. מומות נוגשיהם ופרשת גדולת מלחמותיהם, ורק עתה נודע כי לא הגיע לידנו אף החצי מכל הנעשה בתוכנו תחת השמש, כי בשכבר הימים הבאים הכל נשכח. אבל לא באשמת אבותינו באה לנו הרעה הזאת. כי לא היתה אומה כישראל שחבבה את הצרות וכתבה על ספר המון הרעות אשר קרו אותה; כי אם הצרות האחרונות היו משכחות את הראשונות ועולה הכבר אשר העמיסו עליה היה במעל הזה. עד אשר נמחה זכרון קדמוניותה מעל לוח לבה. ככל עת ועת היו סופרים בישראל אשר ספרו לדור אחרון פועל פעל בימיהם, אבל לשוא שחתו דבריהם הנעמים והמכתבים עמל כתבו, כי ספריהם עלו בתוהו ואבדו ולא נשאר זכר למן. כן היה חלק סופרינו אשר עמלו לתת שם ושארית לקורות אחינו בני ישראל בארץ מצרים, ולולא היה להם שריד כמעט על לוח עלי הגניזה אשר בפסמאט, כי אז כלו ולא עלו על לב אנוש לעולם. ואולי יאמר אומר, כי רק דברים קלי הערך נשכחו כמת מלב וכי זכרון עמנו היא כבור סיד שאינו מאבד טפה מכל אשר יקר לנפשו, והנהו שומר נפשות חסידיו ככתב עינו עד שנלויים לפניו דור דור ודורשיו דור דור ומנהיגיו ופרטי קורותיהם, נסורה נא ונראה אם באמת יצדק המשפט הזה, שלפי יקר תפארת גדולינו וחכמינו תרבה ידיעתנו ותרחב בינת זכרונותיהם ודברי ימי חייהם. מי לנו גדול מהרמב"ם, ומה מאד נבוש ונכלם בזכרנו כי כמעט לא נודע לנו מאומה מרוב שנותיו אשר חיה עלי אדמות! הלא רק עתה נגלה לנו מפי מגלת סתריו של ר' אברהם בן הלל¹⁾, כי יותר שהיה משה בן מיימון חכם מאין כמוהו, עוד הראה את עמו את ידו החוקה ושנים רבות נהג את לאומו צאן קרשים במטה נועם אשר בידו מטעם המלך ושריו ותשועה גדולה נעשתה לישראל בימיו, כי איש נבזה ורע מעללים, אשר הסב את שמו וזמא לשר שלום והיה נוטל את השם ושם בראשו עטרה שאינה הולמתו, נעשה לנניד על מצרים והיה רודה בעם בפרך, עד שנלאתה נפשם לשאת את עולו הקשה ויצעקו אל ה' ויושיעם, ושם הנניד הנבל הזה היה לחרפה ולקללה עד שהיה ללעג ולקלס ולשמצה בין יושבי מצרים ולא הזכירוהו עוד בשם הכבוד הנתן לו מטעם הממשלה והוא: שר השרים, כי אם בשם שר אלא ישראל והוא: רעת הרעות ואבי אבות הטומאה, כאשר נשמע מפי ר' אברהם בן הרמב"ם בספרו כפאיה²⁾. דברי המגלה הזאת אינם ברורים עוד כראוי, ובצפיתנו נצפה לרוח והצלח שיעמרו לנו עוד ממקום אחר, להאיר לנו המחשכים ולהורותנו הדרך אשר נלך בו באופל דורות עולמים, אבל המעט אשר זכינו להציל משני שר השכחה יקר הוא בעינינו, כי חדשות ונצורות יגלה לנו בדברי ימי עמנו בארץ מצרים ובתולדות נזיר אחיו הרמב"ם אשר תהלתו עורנה חיה בפינו כאלו אתמול התהלך בתוכנו.

אבל לא לבד על קורות אחינו בני ארץ מצרים נבקע אור חדש לרגל המציאות הנפלאות האלה, כי אם גם על דברי ימי ישראל בשאר ארצות פזוריהם. כמעט לא נמצא שם ושארית בספרי תולדתנו כי גם במאות הקודמות לא פסקה התקוה מלב עמנו לראות את השכטים היושבים בין הרי חושך מתפרצים ממסגר חושך וצלמות אשר סביבותם ומחשיים את הגאולה לפרות את אחיהם מיד נוגשיהם וחומסייהם, והנה לפתע פתאום תמונה לנגד עינינו, עדות נאמנה, כי בימי מלחמת נושאי הצלב הראשונה נודעונו כל קהלות הקדש לקול הקורא כי נראו אותות המשיח וכי השכטים כבר הרימו את פעמיהם,

¹⁾ JQR. VIII, 544—51 ועי' הערותי להוצאת הח' נייבויער שם 72—168, IX.

²⁾ עיי' מזה שכתבתי במ"ע החדשי מ"א.

ואז גזרו תעניות והרבו צום והתאספו לתפלה בבתי כנסיותיהם וכבר הכינו להם צידה לדרך לעיזוב את ארץ הגזירה וללכת אל המקום אשר יראה להם ה', וגם ננלו להם אותות ומופתים בכל מקומות פזויריהם ושלוח שלחו מכתבים מקצו ארץ וים רחוקים לשאול את אחיהם היושבים על אדמת הקדש, אם כשמועה אשר באה אליהם נעשה ואם נראו באמת האותות אשר יחכו אליהם. אמת כי גם המכתב הזה אשר יגלה לנו הנצורות האלה נלקה בחסר¹), אבל האור הבהיר אשר נראה לנו על ידו הוא כעצם השמים למוהר ואין בו מגרעת. ומי יתן ונוכה במהרה בימינו לראות סגולות יקרות כאלה יוצאות לאור, למען יתגלו לעינינו טמוני דברי ימי עמנו החשכים ואין נוגה למו ולא יהיו עוד דורות עולמים כחידה אשר אין פותר אותה!

בין השרידים המעטים אשר כבר הופיעו מהמון החבילות הגנוזות עוד נמצאה גם אגרת אחת²) אשר תראה לנו למדי שהיה קשר אמיץ לעת המלחמה הנוכרת בין אחינו היושבים בארץ מצרים ובין הפזורים במדינות עויץ, הלא היא ממלכת קונשטנטינא רבתי. ולחיות שחביבים עלינו ביותר דברי ימי עמנו בממלכה הזאת אשר הרבו ודללו מאפס מקור, נגיל ונשמח על התקוה הנשקפה לנו פה, שיראו לפנינו עוד מכתבים ומגלות להרחיב את נקבי משכיותנו אשר בהם נביט אל תוך חדרי תולדות אחינו בארץ רומאניא, ממשלת ביצאניץ, אשר היו סגורים ומסוגרים לפנינו עד עתה כעל מסגר.

אך לריק אינע לחשוב ולמנות כל אשר נוכל לקוות בכל מרחבי דברי ימינו מפעולות האור הגנוז, אשר אך החל קוו לצאת על הארץ והנה האירו מחשבי דורות עולמים לנוגה ורחו. כי אין לנו לעורר תוחלת ממושכה ותקוה אשר רק ממרחק נשקפה, בעוד אשר לפנינו חמרים חמרים קלפים וניירות אשר כבר נתנו פרים וכבר היו לעור לא מעט להאיר חשבת האפלה אשר כסתה עד הנה תולדות עמנו במצרים במאות החולפות, כי גם דברי ימי הנגידות היו כספר החתום, כי רק לעתים רחוקות יגונב אלינו שם אחד הנגידים אשר להם נתן שכט מושלים גם אחרי גלות כבוד הנאונים מישראל, ובעוד שנדע ברור כי במשך חמש מאות שנה ויותר לא פסקה שלשלת המשרה הזאת במצרים, לא הגיעו אלינו משמותיהם כי אם איזה גרגרים, וכל פרשת גדולתם ומעלתם נעלמה מאתנו. והנה עתה תמונה לנגד עינינו, כי ממצולת הנשיה עולים לפנינו נגידים מצרים אשר לא שמענו את שמעם בלתי היום, ועל שם אחד אשר היה חקוק עד עתה על לוח זכרונותינו נקרא ונכנה היום עשרה שמות ויותר, כי נמצאם נזכרים ונחתמים על כל שטר ושטר היוצא מהנגיזה, עם דייניהם וראשיהם אשר מנו המה לתתם על ראש בתי דיניהם, וכבר נצברו אתנו מכתבים ושירים לקמצים אשר יראו לנו את כל הכבוד והיקר אשר הגחילוים בימיהם. עוד מעט ותולדות נגידים דור דור, שמותיהם וזמניהם ובני גילם אשר לא פללנו לראות עוד, נקרא כמעל ספר פתוח, ואולי נמצא גם פשר דבר על התיסרות המשרה הזאת והתפתחותה, כי מה שהציעו לנו עד הנה לא היו כי אם דמיונות ומשאות שוא, ועתה נגולו לפנינו אגרות מאגרות שונות אשר הריצו הקהלות לכבוד הנגידים, וגם תשובותיהם ומכתביהם נשארו לנו לברכה, ועל פי העדים הנאמנים האלה אשר עיניהם ראו את אשר יספרו לנו יקום דבר הנגידות, מעלתו וכבוד תקפו

¹ JQR. IX, 27—29 ועיי' הערותי שם. והעתקת האגרת אדפיס אי"ה במ"ע של הח' קרומכאכער על חכמת ביצאניץ.

² JQR. IX, 29—36 ועיי' הערותי בכרך ו' חוברת א'.

וגבורתו ויחוסו לנאוניי בבל ולננידי ארץ ישראל. לא יארכו הימים וכל החמרים האלה, אשר ירימו את בנין דברי ימינו החדש. יאוספו אספה אל תוך ילקוט גדול ורחב ידים, ודברי וזכרונות ננידי מצרים יהיו נקראים ונסקרים בסקירה אחת, אחרי אשר שכבו כמתי עולם נשכחים מלב זה מאות בשנים. ורק אז ננדע כי זה וזה יולד במצרים ולא לחנם הלך ר' יהודה הלוי לחדות במאור פני חכמיה, ורק עתה נבין את המון התהלות והתשבחות אשר ענד במישב שיריו על ראש הנגיד ר' שמואל בן חנניה אשר חלקו לו את שם הכבוד: מרדכי הזמן¹). כי הוא היה מושיע ורב לבני דורו, דורש טוב לעמו ורצוי לכל אחיו, ורבים וכן שלמים אשר הלכו בדרכיו והתנוססו כאבני נזר בראש אחיהם יעמדו מערמות עפר ועצמותיהם כרשא תפרחנה, וממעכה הגניזה יתפרץ לאונינו קול גדול ולא יסף: שמעו כי ננידים אדבר.

* * *

ועתה בהגיעי אל תכלית השקפתי אעשה עוד מדור בפני עצמו להמון החמרים אשר נצפנו פה לתועלת חכמת לשון ערב. גלוי וידוע כי כאשר עמנו הפליא לתת את פרוי על כל שרמות לשונות העמים אשר בצלם היה שוכן, כן הרבה להראות את ירו החזקה ואת רוחו הכביר ביתר שאת על שדה לשון ערב, וכבר החלו מחברי אוצרות המלות אשר לשפה הזאת, הרחבה מני ים, לצבור כעמיר גורנה מה שמצאו אצל סופרי עמנו, וכפרט אצל ר' יונה ן' גנאח בעל הכנפים וארך הנוצה ור' משה בן מיימון אשר בכל ביתה של הלשון הערבית נאמן היה מאין כמוהו, עד שידמו פירושו למשנתנו לגנוי שפת ערב, אשר אין ערוך לכל הנמצא בתוכם מפאת המונם ויקרם. אבל כל הנדפס עד עתה במקצועי-הספרות הזוה הוא רק מעט מזער מכל הנשאר לנו לפלטה בכתבי היד והנהו כטפה מן הים לעומת המון הנסתרות אשר רק עתה נגלו לעינינו במצאנו ספרים מספרים שונים, מאמרים וקונטרסים ודפים מיוחדים ממחברים אשר לא שמענו את שמעם, נכתבים בלשון ערב על כל דברי החכמות, מבארי ספרי קדש ומפרשי התלמוד, כותבי הלכות ופוסקי דינים, רופאים וחכמי הטבע והפילוסופיא והמוסר והחשבון ומשפטי הככבים. אבל העולה על כלם באוצר החדש הזה הם ציורי החיים אשר יעמדו לנגדנו: דברי ריבות, אנרות-שלומות, מכתבי סוחרים וחשבונותיהם, דברי משא ומתן ועניני משפחות, המון ניירות לאין תכלית אשר יתנו עדיהם על כל פרטי חיי הלאום ויגלו לנו כבראי מוצק את הלשון השגורה בפיחה והרגילה בתוכם, והיא שפת ערב אשר לא היה לה זכר ושארית עדנה, כי היא השפה הנהוגה אשר רוח ישאנה, בהיותה אך דבר שפתים, שפת החיים ולא שפת הספרים, קול דברים הפורחים באויר.

ולעומת שתרכינה היריעות החדשות אשר תצמחנה מהמון הנסתרות האלה להרחיב אוצר הלשון ובינת כל מושגי החיים, כן יורח אור חדש על תולדות הכתב העברי לרגל החקירות האלה. האותיות המרובעות הבודדות בצורתן בכתב אשורית תתאחדנה ותתלכדנה עד בלי להפריד ביניהן, וכמעט נולד כתב חדש אשר לא שערוהו אבותינו, כי הכתב הערבי צרר גם את העברי כנפשו ויהפכה, עד שדבקו האותיות וכל מלה ומלה נהיתה לגוף אחד אשר אין לחלק את יסודותיו. קשה קריאתם של מכתבים כאלה, כי כמעט אין שורה אשר לא יתננפו בה רגלי הקורא כעל הרי נשף. אבל גם פה הנסיון יישר ההדורים ויסקל המסלה, ומי שהרבה לחקור ולהעמיק באגרות ודפטרות האלה ימהר לקרוא בהן

¹ עיי' מה שכתבתי במ"ע החדשי מ' 417.

ולפתור דברים אשר כמעט לא נראה להם שחר כי יותנו ליד איש אשר לא הסכין באלה. ובחקירת הכתב הזה יגלה לעינינו מוצא הכתב הנהוג בין אחינו בארץ מאירוק ובארץ הודו גם בהעתקות ספרים אשר יסודם בלשון הקדש, והוא קשה ומוזר לפנינו עד שלא נכר מראהו לכתב עברי.

* * *

אבל "יותר משאני קורא לפניכם כתוב כאן" — אומר גם אני ואשים קנצי למליך. כי אם איזול ואחשוב כרוכלא כל היום לא אבא אל קצה תכליתה של הגניזה אשר לא בן לילה היתה. כי אם נקבצה על יד דורות עולמים, ועל בן יכלה יגיע הקורא והיא לא תכלה, ועם כל עמלנו לתאר את כל המון הנסתרות אשר בתוכה לא נגיע כי אם אל שפתה, כאשר לא יצלה ביד הרוצה למוד בשעלו את מי הים הגדול כי אם לתפוש את הקצף אשר על גלי שפתו. ואף אמנם לא היתה מגמתו להעמיק ולחקור ולבא עד תכונתה, כי אם להעיר על רב הטוב הצפון בקרבה ולהורות איך תגדל ותיקר בעיני כל הוכב קדמוניותו עד אשר יחוש לגורלה ויירא פן תאבד, כאשר כבר חלו בה ידים ותהי כהפקר שאין לו בעלים וכננה אשר אין גדר לה. ומי יודע אם לא מרה היתה באחרונה לוא הניחה עוד על מקומה ולוא נתנו עוד לכל הבא לחתור בתוכה ולטול ככל העולה על רוחו, כי המעט מההומסים האלה שבאו אל קרבה וגם נתנו בכליהם לרדוף שלמונים ולבקש שכר, עוד כחדו וגם שקרו, כי לא הזכירו את שם מוצא מציאותיהם על האוצרות, פן יבולע להם ופן יפריעום ממלאכתם וימצאום במחתרת, כי אם ברו מלבם שמות עירות וכספרים בארצות אחרות ואמרו כי ממעבה אדמתם הוציאו את הניירות האלה, ובפרט בארץ ישראל, להעלות מחירם ולנקר עיני האנשים הפותים הנפתים לדברי מוכרים כאלה. לא חלפו עוד שנתים מעת ששמע מבהיל ומפליא השמיעו על שוק הספרים, כי בעיר קולוניא עומדים להמכר כתבי יד אין ערוך להם, עלים מיוחדים וקונטרסים על גייר ועל קלף ועל פאפירוס, חלקי תנ"ך שנכתבו קרוב לשנה הראשונה למספר הנהוג, מנוקדים ומוטעמים, מלאים כל טיב דברי תורתנו הנודעים כבר ודברי נביאות אשר לא נודעו עודנה. ידידי מחמד נפשי ר' יעקב בכרך בעל המאמרים בביאליסטאק עוד היה רד עם אויבי קדמות הניקוד והגנינות, ואני ידעתי כי הוא היה משתדל את אשתדלותו עם שד"ל, ונפשי חשקה לראות את העלים הנושנים האלה אשר כפי הבטחת בעליהם יראו על נקלה מה שלא השכילו כל חכמי ישראל והעמים להוכיח עם כל מאמצי כחם ועבודתם הקשה, שהנקודות והגנינות כבר נראו על פני תבל מאות בשנה לפני בעלי המסורה, וכבר שערתי ברוחי את שמחת לבי של רעי אדובי אשר עוד היתה בחיים חיתו בהביאי לו הבשורה כי אמת מארץ צמחה והעלים הוצאים מן הקדש יתנו קולם ועדותם הנאמנה על ישנה וקדמותה של כל נקודה ונקודה אשר עמד להן למושיע. אבל פחד פחדתי ויאתניני, כי אמרתי אולי משאות שוא ומדוחים ראו עיני הרואים אשר בקולוניא וכל תקותנו מפס נפש, כי כאשר באו לנגד עיני איזה מהעלים הנוכרים, והנה לא מהם ולא מהמונס, אמרתי: יתאבל הקונה והמוכר אל ישמה, כי אם לא ישוב עוד אל הממכר הזה בכל זאת לא יוסף עוד להתל בנו. הלא הראינו לדעת, כי כל בלויי הסחכות האלה אשר מצאו בלביש, כאשר קראנו בקול הקורא, כלן מן הגניזה אשר במצרים העתיקה יצאו ודבר אין להן עם ארץ ישראל, רק שהובאו לשם למען כחש ולעשות רמיה. והי כאשר קראתי בהן ב' או ג' דלתות, עלה בזכרוני כי עלי הגניזה והעלים האלה דמות אחד להנה וגם הם נכתבו במצרים מהסופרים אשר היו בין הערביים ושפת ישמעאל היתה שגורה בסיהם.

ועל כן הפכו את נקודות ספרי הקדש בפחותם, כאשר הסכינו להוציא המלות העבריות כתבנית אשר הראו בתיבות הערביות והברתן, וחלקי תנ"ך, אשר הרימו ממשואות נצה בהרעם על פני חוצות שכמעט עברו על פניהם ב' אלפים שנה, נולדו על ברכי מעתיקי פסמאט לפני ז' או לכל היותר ה' מאות שנה, וכחלק המהתלות האלה כן חלק כל הסגולות אשר נשמע עוד את שמען ברוב הימים הבאים עלינו לטובה, כי לא נבעו עוד כל מצפונות העושים במחשך מעשיהם, וכאשר הוינו כן עוד נחזה תמונות יוצאות מארץ הקדושה אשר ממקום הגניזה באו שמה. כן הרעישה בימינו מחברת קטנה דקה וצנומה את הארץ בתוקף בשורתה אשר בשרה, כי נמצא בערמות עפר ירושלים עלה אחד מספר השוער אשר בשער העיר, אשר שמות כל היוצאים והבאים נכתבים בתוכה ושם מסד הדת החדשה ואחיו ובני יגלו כלם נקבצו באו שמה יחדיו וכמעט אין קצה למחיר אשר ישית בעליו המשכיל והמצליח על כלי חמדתו. ויהי כאשר האירו ד' עמודי העלה הנרף לנגד עיני, וארא כי בעל הלומות הנה זה בא וכי היה בכזיב בלדתו אותם וכל היונותיו ומדברותיו מהבל המה יחד, כי השמות אשר ראה הם שמות יהודי מצרים העתיקה וכל אשר שמעו אזניו אינן אלא מלות ערביות ולא עבריות, ולא ראה העני הזה מה שעניי תינוק הבורח מבית הספר רואת ולא ידע ואשם¹). ולוא שמע בעל החלומות הזה מימי שיש גניזה מלאה עלים כאלה במצרים, ולוא ראה בעיניו רף אחד מחבילות הנמצאות בקרבה למאות ולא לפים, כי אז אולי היה שב מדרבו הנבערה והחשה או הראה לחכם ממנו את מציאתו ולא הביא פתיות כוח המביא לידי גיחוך על שוקי הספרות. ואתו תלין משונות אשר שנה, כי על שולי יריעותיה של המחברת הנהו מבשר עוד מציאות כאלה למככר ויש אתו אוצרות אשר לא ירהיב את לבו עוד להזכיר את מחירם הרב עד מאד ושם מחברתו אשר תשא על מצחה בהקראה ראשונה — "למציאות ארץ ישראל", יראנו למדי, כי נצפנו עוד בבית בעליה סגולות יקרות כאלה וכי יש את נפשו להקיא עוד החיל אשר בלע.

ועל כן אפרין נמטיה לראש ר' זלמן שעכטער, אשר הרף את נפשו בחרף העבר לדרת מצרימה ולדבר על לב ראשי קהלות קאיירו ורבניה למען יתנו את אוצרותיהם, אשר היו בקרבם נקופה בלי אזנים, בכסף מלא, בהיות כי רק עתה תהיה להם שמירה, שם ושארית אשר לא יסופו לעולם, בהיותם נצברים וערוכים בבית שכית חמדת קאמר ברידנע, והם אבו לעצתו ופקודתו שמרה רוחם ולא צרה עינם בהעבירו את סגולתם היקרה אשר היתה ננוזה מאות בשנים בבית כנסת עורא הסופר במצרים העתיקה, כעשר תיבות גדולות ומלאות, הרחק מגבול ארצם מדרום לצפון, וכיד חרוצה ובעינים פקוחות השכיל החכם, אשר עיניו ראו ולא זר את יסוד חכמת בן סירא בעלה קטן ככף איש עולה מהגניזה, להביא את אוצרותיו אשר גלה מני חשך תחת צל קורת בית עקד ספרי קאמברידנע, אשר בהם תתפאר על אחותה וצרתה הכבירה והעתיקה ממנה, היה בית עקד ספרי אוכספורד אשר מלוא כל הארץ כבודו.

והיה כאשר יתחילו להוציא לאור את האוצרות האלה, אז יאמנו דברי כי לא שניתי ברואה, ותקותי לא תשאר מעל, ואולי יגלו לעינינו עוד דברים אשר לא נרהיב עוז בנפשנו היום לשער או לחלום, ורק אחרי עבור עידן ועידנים, בהגלות נגלות כל מצפוני הגניזה, אז יציגו תוצאותיה מול הבטחותי ויעריכו אלה עם אלה ויראו מה היו חלומותי.

¹ עיי' מה שכתבתי Beilage zur Allgemeinen Zeitung 14. Juni 1897

ומי יתן ונזכה במהרה בימינו לראות ראשית בכורי התנובות האלה ולעטר בהן את שוקי ספרותנו ולחזות בבנין היכל חכמת דברי ימינו וקדמוניותינו אשר יכיל בקרכו באגודה אחת המון כל הנסתרות הנגלות האלה, למען לא תהיינה כאבני גיר מנופצות. כי אם אסופות ונצברות ונכונות לשכלל את בית תפארתנו היא חכמתנו ובינתנו לעיני העמים. והטוב יהיה לעשות קובץ קדמוניות ישראל אשר בקאמברידג'ע, אספת כל הדברים אשר כבר מצאו פותר להם, נקראים באר הישב ומסודרים לפי זמניהם ותוכן עניניהם, כדמות כל הספרים הכבירים אשר יוצאו לאור בכתב עקד ספרי ווינא וברלין הנקראים Corpus, ואז יראו לעינינו מקובצים עדר עדר לברם דברי נגידי מצרים, שטרות ודפתראות של בתי דיניהם, שרידי ספרי קדשינו הננויים, פליטי ספרותינו, פיוטים ושירי הול, מפרשי התורה המשנה והתלמוד, פסקי דינים ושאלות ותשובות, ספרי חכמה ומוסר בלשון עבר וערב, אגרות ומכתבים של עניני החיים והחברה, ואולי נודע כי גם במקום אשר כבר אמרנו נושא לכל תקותנו, להיות שדמינו כי נבעו כל מצפוני קדם, עוד נראה חדשות ונפלאות, כאשר כבר נמצינו למדים כי גם בידעת חיי הרמכים ויוצאי חלציו ופעולותיהם על שדמות ספרותנו לא הנענו עוד אל תכלית מחקרנו ויש לנו לרלות עוד פנינים מעמקי הנשיה להשיב את אברתנו ולהחיות מתי עולם.

ואל ניאש את לבנו לאמר, כי כל הרברים הנשקפים לנו מנני הגניזה אינם אלא למקוטעין וכי כל החדשות אשר נלמד מפיחה לא תהיינה כי אם כאור הברק באישון לילה ואפלה, אשר לא יביא נגוהות והחושך עוד יחוק אחריו. כי גם דברי חכמתנו מגלה מגלה נתנו וגם הם עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ובכל יום ויום נפתרו לנו חידות אשר אמרנו שלא יהיה פותר אותן, ודברי ימי קדמוניותנו וחקירותינו יענו ויגידו, כי יום ליום יביע אומר ולילה ולילה יהוה דעת, כי דברים אשר אתמול לא נראה להם שחר יגלו לעינינו היום, כעמקים אשר ערפל חתולחם בצאת השמש בנבורתו. וגם גלוי וידוע לפני כל מבין דרכי מחקרנו, כי די לנו לפעמים בקרן-אור אשר תנוב אליו למצוא מהלכים לנוגה ורחה במקום אשר לא נסינו הצג את כף רגלינו, ועל כן נודה ונברך על כל הלקה טובה אשר תגלה לעינינו בדברי ימי דורות קדמונינו, מבלי לשאול אם נודע לנו על ידה המון הנסתרות שמבראשית בעצם תומן, כי האבן אשר ימאסו הבונים היום, להיות שנגרעה אחת מקרנותיה, תהיה לראש פנה בימים הבאים, כאשר תמצאינה שכנותיה אשר התלכרו עמה בהיות הבנין עודנו עומד על תלו. הלא תאוו נמועה בלב כל בן חלוף להדרו בעיניו אל מחשכי דורות עולמים, ואם אין לו מקור נאמן לרוות את צמאונו, גם מצדחה סלע יוציא את מימיו, ובמקום אשר יפקדו זכרונות מני קדם נחקקים בספר וגלויים לעין רואה, ישפיק בדמיונות רוחו ובילדי השערותיו, ועל כן נגיל ונשמח לקול הקורא באונינו, כי ארובות חדשות נפתחו, גולות תחתיות אשר תתנינה את מימהן מים לא אכזב כם. ובפה מלא נענה ונאמר גם אנו: שישו בני מעי, ומה ספקות שלכם כך וראות שלכם על אחת כמה וכמה!

בְּעֵמֶק הַבְּכָא.

ספור המעשה.

נדפס בהשגרות

מענדעלי מוכר ספרים.

כב*.)

לאחר שיצא הירשילי מבית המדרש עמד ר' אברהם והתחיל קורא בספר „הוהר“ בהתלהבות ובנעימה. עיניו מתלהטות ופניו מאדימין, ונראה שגופו ונפשו ניוונים מקריאה זו והוא טועם בה טעם פת שחרית. לגימה של פרק משניות ופרפרת של אנדה ווהר — דא היא סעודתא דר' אברהם בשחרית בכל יום. וכך היה קורא אותה שעה באהבה ובעונג גדול ורוחו מתהלכת בעולמות העליונים, עד שנתיגע והשפיל מעט מעט קולו ולבסוף נשתתק ונאנח. והנה הוא יושב דומם, מחליק וקנו ומצחו, מציץ בעד החלון הפתוח לפניו — ורבות מחשבות בלבו.

צפרי-דרור שזות באויר העולם, הגבה למעלה והשפיל למטה קל מהרה, גשות זו אחר זו במיסה אחת אל קניהן בפינות הגג ועל חלונות בית-המדרש, פוצות פה „וציף-צוף“ מצפצפות.

„גם צפור מצאה בית ודרור קן לה“ — נפל פסוק לתוך פיו של רבי אברהם והוא גומרו בלחש ומערבב בו דברים מלבו כנגד משה'לי והירשילי, שעלו על דעתו באותה שעה — „אשר שתה אפרוחיה — הוי אפרוחים, בני עניים נעובים! — את מובחתיך ה' צבאות — החוסים בצל בתי-כנסיותיך, אל רחום וחנון קדוש ישראל!“

— למה הוא שוהה שם? — שואל ר' אברהם ממקומו את משה'לי, היושב דומם בוית וראשו מוטה על הגמרא — מה טעמו של דבר שוהה כל כך ועדיין לא בא?

— כלום יודע אני? — משיבו משה'לי בקול נמוך ורוח נכאה.

— צר לי מאד — דובב ר' אברהם במר נפשו — לא נתתי דעתי לשאול באיזו אכסניא בן-ראדם זה מתאכסן . . . מה שמו? כמדומה לי, שניאורוואלף זה שמו. מה

אחה אומר?

— דומה שכך הוא — אומר משה'לי בשפה רפה.

— מאין הוא, שניאור וואלף זה? . . . אמנם כן שאלתי אי מזה הוא, אבל אינו זוכר מה אמר לי . . . כמדומני שנתעמש באותה שעה ולא אמר כלום . . .

הדברים האלה היה רבי אברהם מדבר בלחש בינו לבין עצמו ונתכרכמו פניו. וכדי לפכח את צערו הוא נותן עינו בספר, אבל העתו אינה צלולה, האותיות פורחות לפניו באויר, רואה ואינו יודע מה רואה. עכשיו התחיל מתקשה באותו בן-אדם והרבה דברים בו נראו לו תמוהים. אמת, כשראה אותו בפעם הראשונה מיד היה לבו סולד בו — הנה מראהו משונה ועיניו משוטטות, וכשהוא מדבר אינו מסתכל בפני חברו; אלא חסירותו של רבי אברהם החמירה עליו, שלא להרהר אחרי איש יהודי ולדרשו לגנאי מסברא בעלמא. ועכשיו כשהוא שרוי בצער ודואג להירשילי, מצאה מדת הדין מקום בלבו ללמד קטגוריא על שניאור-וואלף — ורבי אברהם מתחרט על שהיה בהול במעשיו עם איש שאינו מכירו ואינו יודע מי הוא ומאין הוא, ותמה על עצמו, מה ראה לשטות זו! דבר זה מרגיזו מאד והוא עומד ממקומו ובא אל החלון ונשקף בעדו החוצה.

והנה שוד וחמס לנגדו! צפור אחת נכנסה לתוך קן דרוז בפנת נג ופרשה כנפיה ורכצה שם, כאלו ירושה הוא לה מאבותיה. ובעדת צפרי-דרוז מהומה ומבוכה, המונים המונים עפים ובאים מסביב ובעלי הקן השדודים לפניהם, פורחים בהולים ומבהילים כה וכה ומצפצפים ועקת שבר, מתאזרים עוז ומתנגשים לקנם, אבל לרוק יגיעם. השודר שולח ראשו מן החור, פוצה פה ומנקר ומנקר . . .

רבי אברהם מתנודד ונרתע מן החלון, הולך ופוסע בבית המדרש ומנענע בידו, כאלו הוא שורד מפניו מין בריה שעוקצתו — אבל בכל מקום שהוא הולך שם הצפור השודר מרחף לעיניו, ראש אכזרי זה שט לפניו במחזה ומבהילו בפיו הפתוח כקבר ובמראהו הנורא. והנה הוא בא ועומד אצל משה'לי, מעמיד עליו עיניו מחריש ושותק, ואחרי כן פתח את פיו ואמר:

— רצונך, משה'לי, שתלך ותדע את מקומו, היכן הוא "השקין"? הנה זה שלש שעות אחר חצות היום והוא עדיין לא בא! לך מהר, בכקשה ממך, אל האכסניות שם, אם אינו בוו הלא תמצאהו באחרת.

— כך עלתה גם במחשבתי תחלה — אמר משה'לי, מניח את מקומו ויוצא מבית-המדרש.

משה'לי נצטער אותו היום על הענין החדש, שנודמן להירשילי, ועליהם להתפרד איש מחברו אחרי ישיבתם ימים הרבה יחדו באחזה ורעות. הפרידה הזו היתה קשה לו מאד והרגשותיו היו מדיינות ומנצחות זו את זו בקרב לבו. אהבתו להירשילי אומרת: הרבה צרות ויסורים סבל כאן העלוב הזה, ועתה ילך נא למקום שהוא מתבקש בו, שמא ירוח לו שם. ואהבת עצמו טוענת כנגדה ואומרת: עד שאת דואגת לתקנת חברי דאני לתקנת עצמי, חברתו נעימה לי מאד ויהי רצון שישאר בזה ומקומו אל ינח! ומין יצר משונה, מתחסד ושבע תועבות בו, בא בשפת חלקות, בערימה וצביעות, כמכריע ואומר: אמת, חברך ראוי לרחמים, אבל גם אתה, משה'לי, ראוי לרחמים. שניכם ראויים אתם לרחמים . . . אמת הוא גם זה, שהירשילי מדוקק כאן בעניות וצרותיו מרובות ולרוח והצללה הוא צריך, אבל האל הטוב, לכשירצה, הרי ימציא לו רוחה גם במקום הזה. הרי ה' תקצר? . . . כך היה משה'לי מתפלפל בלבו ולא ידע מה ישאל ומה יבקש לחברו הנאמן. והנה דאגתו זו לחברו, שהלך בבוקר ואיננו, באה והשתיקה את כל הפלפול

הזה, ועכשיו אינו שואל ומהרהר אלא זה בלבד — איה הירשילי?! ודאנת רבי אברהם עוד הוסיפה יגון על מכאובו, ונפשו נבהלה מאד.

משה'לי חזר על אכסניות הרבה ולא מצא שם את שניאור-וואלף. ועד שהוא סובב בעיר ומבקש, עלה פתאם במחשבתו, שמא נמלך הירשילי בדרך הלזכו וירד לרחוק בנהר ולשוט בו, בדרכו תמיד, וסופו . . . מי יודע? — והנה הוא רץ ביראה ופחד ובהנהר אל הנהר וצופה ומביט על כל סביבותיו — והירשילי איננו! עכשיו התחיל לבו מדמה לו חוות קשה בכל פרטיה ועוזה נוראותיה: הירשילי שש בנהר לארכו ולרחבו ונתניע וצלל כעופרת במים אדירים. עתה הוא טבוע שם בכויץ, סוף הכוש לראשו וסרטנים נאספים עליו ואוכלים את בשרו. וזה סרחון הנהר, הרי מודעת זאת בכל הארץ, שהוא נוטל מבני אדם קרבנו, שבעה כסלונים בכל שנה. משה'לי רותת וכמעט שפרחה נשמתו מפחד, ובחמלת ה' עליו נצנצה האכסניא הקבציאלית בזכרונו ואמר, אפשר שהירשילי הלך לקבל שם פני קבציאלים חדשים מקרוב באו ולשאלו אותם על קרוביו. תקוה זו משוה רגליו כאילות והוא רץ מהרה לאותה האכסניא.

יום הכניסה לבעלי העגלות היה אותו היום, הללו עומדים והללו יושבים על אצטבאות לפני האכסניא, איש שרביטו בידו ופניו זועפים, וכלם כועסים ורוקקים ואלה פיהם מלא. גם הסרסורים בתוכם, והם נחפזים ופזיזים, טוענים ומסיתים עם עוברי דרך, „דודים“ „הדרודות“ בלשונם, מראים להם מרחוק קרונות ועגלות, מקלסים את הסוסים וממטיחים נסיעה יפה ומהירה כעל כנפי נשרים ונשבעים כחי העולם, בוקנם ופאותיהם, בנשיחה ובניהם, בחייהם ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב! כיון שראו את משה'לי מיד קפצו עליו, כל אחד מושכו לצדו ומספר בשבה עגלתו, ובקושי נשתמט מידם ונכנס בשלום לתוך הבית. הוא מחפש שם בין קהל הנוסעים, העומדים צפופים — והירשילי איננו! נפשו מרה לו מאד, אבל עוד יש תקוה פורתא — הוא יוצא אל החצר, נדחק שם בין ערבוניא של עגלות וסוסים, המטפחים לו בזנבם על פניו, הולך ונרדק והנה תמונה לנגד עיניו — ותחי רוחו! הנה זה הוא שניאור-וואלף עומד שם עם אדם אחד אצל עגלה רתומה, בכפיפת ראש ופנים נועמים. משה'לי קפץ וקרא אליו ושאל לו בנשימה אחת:

— איה הירשילי? הירשילי היכן הוא?

— מה? — קורא שניאור-וואלף בהול ומבולבל כאיש יעור משנתו, מעמיד עיניו במשה'לי ומתבונן לו שעה קלה, ואחר כך הוא אומר לו בפנים מאירות — המתין נא, המתין לי מעט עד אם אנמור דברי שיחתי עם היהודי הזה.

שניאור-וואלף מתרחק עם היהודי לקרן זווית ועומדים שם ומתלחשים יחדו. עוד מעט והיהודי עלה וישב על גבי העגלה ונסע לו, ושניאור-וואלף בא למשה'לי ואמר לו בחבה ובמתק שפתים:

— עכשיו הנני אליך! הגידה נא לי, בן יקר, מה שאלת בתחלה?

— הירשילי היכן הוא?

— על הנער הזה, על חברך אתה שואל! — מטעים שניאור-וואלף קולו בנינת השלשלת, כאלו אך עתה הבין דברי משה'לי — הפעם ידעתי מה אתה סח. הירשילי שלך שם הוא, שם אצל שותפי. אני בעצמי הריני מתאכסן בוה, והוא, כלומר שותפי, שומע אתה? הוא מתארח אצל מחותנו. הנני הולך אליו מיד. הרבר נחויץ. אלמלא אותו היהודי עכבני מעט כבר הלכתי אל שותפי ואתה לא מצאתני בוה. אכן מולך שחק לך

היום ובאת אל-נכון, לא להעביר המועד. עתה הנני הולך, ואם רצונך בוא עמי, בוא ונלכה יחדו.

דברי שניאור-וואלף הנעימים הניחו דעתו של משה'לי ונתרצה להלך עמו בתורה ובשמחה רבה.

שניאור-וואלף הולך דרך מבואות צרים ורחובות עקלקלים ומשה'לי פוסע אחריו וחושב עליו בלבו מחשבות טובות, שהוא איש חונן וגומל חסדים, רוחו נמוכה ועם קטנים ידבר בחן ובנעימות. הקדוש ברוך-הוא ישלם שכרו, כי לו נאה כי לו יאה. —

„אך הרוח נשאו לקצות ארץ, הרחק מאדם ומן הישוב!“ — מדבר שניאור-וואלף כינו לבין עצמו בתערומות לאחר שהלכו מהלך רב ויצאו את העיר. ותוך כדי דבורו הוא הופך פניו למשה'לי, מסתכל בו ואומר לו בנחת וברצון:

— כנגד שותפי אני מדבר. הלך להרגיע לו מחויץ לעיר. — למה אתה ככה עצב, בן יקיר? עיף אתה? עוד מעט, עוד מעט, עוד מעט ונבוא אל המנוחה.

— עוד מעט ונבוא לבית-הקברות. הנה הוא לפנינו! — אמר משה'לי ברונזו מקוצר רוח ויגיעה בדרך.

— התאפק נא והמתין מעט. אשרי המחכה! — מפיס שניאור-וואלף את משה'לי ונותן לו לקח טוב — ומה אכפית לך, שוטף שבעולם, אם אתה מטייל מעט? ראה מה נאה אילן זה, מה נאה שדה זה, הרשאים נתנו ריח, חגבים מנתיים, צפרדעים מקרקרות וצפרים מצפצפות — צפ-צפ-צוף! . . . משה'לי שוחק ופניו מצהיבין.

— עתה דעתי נוחה ממך, ארחמך! — אומר שניאור-וואלף בפה חנף — למה אתה דוחק כך את השענה? כל מחשבות לבך רק ללמוד, ללמוד כל היום: אמר אביו, אמר אביו ועוד הפעם אמר אביו! . . . אדם, בשגם הוא בשר, צריך ליהנות גם מהעולם הזה. לכה, דודי!

ועד שהם הולכים ומסוּחיים זה עם זה הניעו לאחורי בית-הקברות. שם פגעו בעגלה אחת, על גבה יושב יהודי, אוהו העכותות בידו ברפיון והסוס פוסע פסיעה קטנה כרצונו. לא השפיק משה'לי ליתן דעתו על אותו האיש — תפס שניאור-וואלף בערפו והטילו לתוך העגלה וגם הוא אחריו. היהודי דופק, הסוס דוהר והעגלה מרקדת...

כג.

ורבי אברהם פוסע והולך אותה שעה בבית-המדרש, מיצר ודואג וחוסף את מצחו, תוהא ואומר: רבנו של עולם, מה זאת? הילדים היכן הם? האחד איננו וגם זה הקטן הלך ושווהה שם כל כך! לא דבר ריק הוא ותימה, תימה מאד! — הוא בא עד החלון ועומד ומצפה, ואין קול ואין קשב. אימה חשכה נופלת עליו ולבו יהגה דברים מבדילים, והנה ראש-צפור טס לפניו בועף, עינים לוחשות ופה פתוח בהמת רצח. רבי אברהם עוצם עיניו מראות צלמי בלהות, אבל אין להסתר מפניהם, והוא נוטל את מקלו בידו וממהר ויוצא החוצה.

רבי אברהם עובר בשוק, צועד בכל כחו, והנה אחד ממכיריו לקראתו, איש צעיר כבן שלשים, לבושו נאה וגוסס תפירתו כלאים, לועזית ויהודית יחדו. זקנו שחור, טוב

רואי עם יפה עינים וחכמת לבו תאיר פניו. כיון שראה האיש את רבי אברהם ממחר ורין, עמד לפניו בדרך משתומם ואמר לו:

— לאן הרגלים, רבי אברהם, מה כל החרדה הזאת?

— מר נפש אני היום — משיבו רבי אברהם ודעתו מתישבת מעט — אכן פניעתך טובה לי. נזכרתי שיש לי דבר אליך, אבל לא עכשיו, רבי רפאל, לא עת לדבר עכשיו.

— וראי בדבר שרוך... לדבר נכבדות בי אתה מבקש — אומר רפאל בשחוק של חבה — שמעת, רבי אברהם, מה הרוש היום בשוק התנרים? גדליה החנוני, מכירך, קרא שמיטה היום ופשט את הרגל.

— שמועה רעה, ברוך דיין אמת! — אמר רבי אברהם, מנענע בראשו ותוהה — שמיטה חטופה בלא עת! ומעלתו מה? הפסרת? ...

— לא הפסרתי כלום — אמר רפאל קורין בעיניו ומעקם שפתיו בלעג השאננים — אני מראש ראיתי את הנולד וידעתי שסופו יהא כך, ולפיכך לא הנחתי מעותי על קרן הצבי הוזה. את שטרוניו, שוקף בהם שכר סחורתי במלוה, מכרתי בפחות להמלומים ברבית, ואדוני, בעלי הסחורה בלודו, ודאי לא יתערמו עלי עכשיו בשביל כך. — עתה יאמר נא לי רבי אברהם, מה עגמת נפשו זו וצערו הזה? שמעני נא ובוא אתי לביתי ושם על כוס חמין נדבר ברחבה. היום לבי טוב עלי.

— הא! — קרא רבי אברהם ברגש, כאלו עתה עלה במחשבתו דבר טוב ונאה לענינו — בוא ואלוה אותך עד מעונך ומשם אסורה אל האכסניא הקבציאלית. דבר לי שם, ולכשאנמרו בעזרת השם אבוא מיד אליך.

וילכו ...

— ה' עמך, רייוני! — אמר רבי אברהם בנעימה, כשנכנס לתוך חדרה של רייוא בשעה שנמרה מליחת בשר והתחילה בנתוח הרגים ליום השבת.

— ברוך הבא, רבי אברהם! — אמרה רייוא, מניחה את הרגים ומעברת חוטמה לאורך כל הזרוע, העבר וקנחה, בדרכה — הגה זה אורח טוב לא קייתי לו! זה כמה לא זכיתי לראותך אצלי. וכי נאה לך, רבי אברהם, לעשות כך? עתה שב נא, הטריח עצמך ושב נא בכבודך!

מימים רבים היו רבי אברהם ורייוא יודעים ומכבדים זה את זה. בעלה, עליו השלום, היה בחייו מן המתפללים בבית מדרשו של רבי אברהם ומאנשי שלומו. ורייוא עדיין היא מתפללת על מקומה בעזרת נשים שם במועדים ובשבת שמכרכין החודש. ימי המיתה של בעלה ושל אביה ואמה היו נזכרים לפני רבי אברהם להדליק בהם נרות וללמוד פרקי משניות ולהתפלל על קבריהם בעשרה בטלנים, כומנם בכל שנה ושנה, והיה מקבל על זה שכר טוב ממנה. וחזין מזה היה רבי אברהם רגיל לכבד אל ביתה, פעמים בשביל נדבה לדבר מצוה, ופעמים בשביל לראות שם את פני האורחים ופעמים לא בא אלא בשבילה, לראות את שלומה ומעמד פרנסתה. רייוא היתה מקבלת פניו תמיד ברצון ומכבדתו במשתה ומטעמים, שומעת מפיו דברי תורה ומוסר בנחת רוח ומספרת עמו על מנהגי אבות וארחות חיים בימים הראשונים, לידע ולהודיע, שבזמן הזה הכל משונה ואינו כך כבימים ההם.

— כן דברת, רייוני! לא ראיתי פניך זה כמה, כמה — מגמנם רבי אברהם וישב

על הספסל — עתה באתי! ...

— אין זה אלא מעשה נסים! — אמרה רייוא בנהימה כדרכה — וראי דוב מת
 בעיר, מכשף תלה עצמו באילן או נפלאות גדולות מעין אלו נעשו בעולם!
 — הנה באתי עתה — פתח רבי אברהם ואמר — עתה באתי . . . המעשה כך
 הוא, רייוני: אמרי נא לי, שמא ראית את הבחור הקביאל. הנה ידעת במי אני מדבר,
 באותו הבחור, בנו של בעל-התפלה, של רבי לייזר-יענקיל, עליו השלום. היום בבוקר
 הלך עם איש אחד על מנת לחזור בקרוב — ואיננו!
 — אוי, צירים אחווני! — צעקה רייוא בקול גורא ותספוק את כפיה.
 — מה לך?! — צעק רבי אברהם, עומד ממקומו נבהל ומשתומם.
 — אוי, בא קצו, נכרתו ימי נעוריו! — סופדת רייוא בנינון של קינות — אמנם
 לבי אמר לי, שאין הדבר כפשוטו וצרה קרובה. עתה ברור הוא כשמש — כשה לשבת
 הובל . . . הלואי שירדו חיים שאולה שניהם ביום אחד!
 — אלהי ישראל עמך! מה את, רייוא . . . במי את מדברת?! — יחנן רבי אברהם
 קולו ולבו חלל בקרבו.

— הוי לביבה, לביבה! — מנהמת רייוא בקולה — פתאם הוא בא, יושב לו
 עם שני יהודים, הרוח ידעם מי הם ומי אביהם, ואוכל לביבה! כלום קרוביו הם, שיזמינו
 אותו לסעודה? והם הרי לא ותרנים הם ונדיבי לב. עמי היו מדקקים הרבה בשכר
 הסעודה והפחיתו כמה פרושות, והפרורים שנשתיירו על השלחן נטלו ושמו בכליהם. לי
 לא נראה כל המעשה הזה מלכתחלה.

— ומה זה, מה המעשה הזה? — דוחק רבי אברהם, מצפה לשמוע סוף דבר.
 — ומה? אתה שואל — אומרת רייוא, ודבורה עובר מקול נהימה דקה לקול עב
 ונמוך — ואם לי לא נראה הדבר מה בכך? וכי זאת הפעם הראשונה לי בחיי שלא
 נראה לי? אף על פי כן יצרי השיאני והטיתי אזני לשמוע, שמא יגונב אלי דבר מה.
 היאך נאמר שם, רבי אברהם, בספריכם? אשה להוטם . . .

— המעשה, רייוני, עיקר המעשה! — דוחק רבי אברהם, מיחל לדברי רייוא.
 — וכי לא כך הוא? אשה אינה אלא אשה — אמרה רייוא, מורידה את קולה
 מעלה אחת במעלות הננינה — הנה השיאני יצרי, בשעה שאני מנשת על השלחן לפני
 אותם בני אדם, לשמוע שמין מדברי שיחה שביניהם. לחישתם וקריצת עיניהם ומראה
 פניהם נראו לי משונים. שנים שלשה דברים, שהגיעו לאזני, לא ישרו בעיני ולבי אמר
 לי — חטפנים הם! על היתום הם מתלחשים ולנפשו הם אורבים. עכשיו אתה מבין?
 הנה זה הוא טעמה של הלביבה! . . . אמרתי להודיר את היתום, את הבחור הזה, אבל
 עד שאני עושה הנה והנה — והוא איננו, ואחרי כל אלה הלא כל עצמי איני אלא
 אשה, מה אני ומה חיי? מוח החתול מוחי, מה שנכנס לתוך אוון אחת מיד יוצא מתוך
 השנית, וכרנע הכל נשכח ולא בקשתיו עוד. אכן עתה נודע הדבר! — מסיימת רייוא
 בזעקה גדולה, וקולה חוזר ועולה מנהימה עבה ונמיכה לנהימה דקה — ודאי הרשעים
 האלה חטפו אותם, מיתה חטופה ימותו שניהם בשעה אחת. לבי, לבי ליתום העלוב,
 לבחור הנחמד הזה! . . . אוי, רבי אברהם, רבי אברהם! מה לך?

רבי אברהם פניו חורו פתאם כפני המת, זיעה קרה מבצבצת ועולה על כל גופו,
 דמעה בעיניו, איבריו מרעידים ואין בו כח לעמוד על רגליו.
 — בי העון — נאנח רבי אברהם במרירות וידיו על ראשו — ווי, ווי, מה
 עשיתי! איש נכרי ראיתי, לא נודע לי מי הוא ומאין הוא, והנה בידו מסרתי את היתום

הנעוב, את הילד האומלל הזה! ואני הלא ערבתי את הנער מעם אביו . . . ווי לי, מה עשיתי!

— מה תשתוחח ומה תהמה? — מדברת רייוא על לב רבי אברהם ומשתדלת לנחמו — לא אתה נואלת ולא אתה חטאת, מסתמא זה גורלו וזה רוע מולו. מסתמא כך נגזר עליו משמים. "לא יפול צרור מן הקורה עד אם נגזרה עליו הנזרה" אמרי אינשי, ודבר זה בודאי כתוב בתורה.

— לקרוע אותי כרג ראוי אני, אני זקן שוטה! — מאריך רבי אברהם בקינותיו ומחייב את עצמו — בידי הפקיד לייור-יענקיל, עליו השלום, את בנו הקטן ומת בתקוה טובה, שאני אשגיח עליו, ואני אהיה לו לאב, ועתה . . . אוי לאותה השגחה, אוי לאב זה שכמותי!

— רב לך לצער עצמך כל כך. מה יתאונן אדם חי, מה יעשה כשר ודם? חוק חוק ושב נא, רבי אברהם! — מנחמתו רייוא ברמע וקול בוכים ומגשת לו ספסל.

— "איה בני?" יצעק שם האב ולא ינוח בשלום על משכבו בקבר. "כך קיימת את הבטחתך? לא די שהיה בני רוב ימיו בצער גדול, רעב וצמא וערום ולא רחמת עליו, אלא אתה בעצמך כפתת אותו עכשיו ומסרת אותו ביד אכזרי, כצאן לשבחה . . .". ומה אשיב לאמו, האלמנה השוממה, כשתבוא אלי סופרת וצועקת ותדרוש את בנה מירי, שגדלתו כאפרוח וסבלה עליו צער גדול בנים? — כך היה מתאונן רבי אברהם בלב נשבר, נופל אחרי כן על הספסל, נותן שתי ידיו על פניו ומשתתק ויושב כאבן דומם. — בבקשה מכס, מה תאמרו עליו? — פתחה רייוא פיה בתוכחת מוסר, מנענעת בראשה ודמעות נושרות מעיניה — אדם איך הוא רשאי לצער עצמו כך, ומכל-ישכן גבר, יהודי למדן ויודע מה כתוב שם בספרים הקדושים! ואם איש כך, אשה מה יש להתרעם עליה. תש כחך כנקבה, במחילת כבודך, כנשים בשעת קריאת הקינות אתה... הם! . . . קראה באמצע דבורה, משתוממת ובהולה מרעש פתאם — מה הרעש ושבירת הכלים שם!? קצתי בחיי מפני הוועות והמהומות, אך שבירה ורציצה, כתישה וכתיתה כל היום! אין לי מנוחה רגע אחד בעולם הזה.

רייוא נחפזת ויוצאת מחדרה ונתקלה באיש אחד נוטל על הפצים בקרן זווית, ומתוך שהיה ממשש באפלה הפך שם ספסל עם קדירות ופסין וכלי נחושת על גבו. — בבקשה מכס, מה אתם אומרים עליו? — נערה בו רייוא בנויפה — לא מצא מקום אחר לו ולהבילותיו אלא כאן, בוויית אפלה זו! מי כאן, מי? ותוך כדי דבורה, שלא להמתין לתשובה, כופפת רייוא את ראשה ומשפילה לראות בכבודה ובעצמה, מי הוא זה הממשש באפלה. היא רואה — ונשתוממה, סופקת כסיה וקוראה בקול נחימה גדולה:

— רבי אברהם! אלי, אלי, רבי אברהם!

רבי אברהם הקיץ נישן וקפיץ ויצא מן החדר.

— הרי הוא לפניך! — צועקת רייוא בנשימה אחת ומורה בכל חמש אצבעותיה.

— הירשילי! — קורא רבי אברהם מבולבל ומשתומם.

הירשילי עומד מרעיד בכפיפת ראש כתינוק שסרח ויודע שהוא מוכן לפורעניות.

— צריך אתה, בחור נאה, לברך ברכת הנוטל, שיצאת נקי — אמרה רייוא.

— כלום חייב אני? — מתנצל הירשילי ומרתית — הרי הפכתי את הכלים האלה

בשונג.

— לא כן, שקין! — אמר רבי אברהם — רייוז אומרת כנגד זה, שיצאת בשלום מידי היהודים.

— איני יודע מה אתה סח. מה עשו לי יהודים ואיזו יהודים? — אומר הירשילי וכופף עצמו ומלקט כלי הנהושת, הפוזרים על הקרקע.

— שומעת את? — הופך רבי אברהם פניו לרייוז ואומר לה בלחישה — הוא אינו יודע! חוששני, שהיינו חושדים יהודים כשרים בדבר שאין בהם. אל יחשב ה' לנו עון. — דברים בטלים, במחילת כבודך! — אמרה רייוז בעקימת שפתים — אם כן הלביבה מה טעמה? ואלו הדברים, שקלטה אזני, כלום אינם אלא הלום? . . . שאל נא אותה, את הבחור הזה, היכן היה כל היום?

— הגידה לי "שקין" היכן היית כל היום? — שאל רבי אברהם את הירשילי.

— מה לך ולחפצים האלה? — שאלה אותו רייוז אף היא — מה לך

ולחפצים שאינם שלך?

הירשילי עמד מבלבל, כובש פניו בקרקע ושוחק.

— מה זאת? וזאת מה היא? — קראה רייוז ומראה לו להירשילי באצבעה על

שמלת אשה, שהוציאה מבין החפצים — בבקשה מכס, מה אתם אומרים עליו? הן תודה, בחור!

— מה, מה?! — תודה רבי אברהם — שמלה, שמלת אשה! . . .

— הנח לו עתה, רבי אברהם. אין כה כך לעמוד על רגלך — אמרה רייוז

ברהמים — בוא החדרה וטעום מאומה. גם את הבחור הזה קח עמך ויסעד לבו. ודאי רעב הוא. ולאחר שיאכל וישבע יספר לנו הכל ונרע.

כד.

המעשה בהירשילי כך היה:

שניאורוואלף יצא עם הירשילי מבית המדרש והלך עמו להאכסניא-הקבציאלית, שהוא מתארח שם. האכסניא הזו בכל יום היא תשואות מלאה מהמון עוברים ושבים. שיירא נכנסת ושיירא יוצאת, אבל ביום החמישי היא הומיה ביותר. באותו היום מתבקשין על עסקי שבת, שממשמשת ובאה, יהודים טרודים ובהולים ועוברי אורח מזדרזים ונתפזים, מפני שהם מתיראים שמה יקטרן השטן וימצאם אסון בדרך: יתפקע הסדנא, ישתבר הגלגל, תתהפך העגלה ותשתקע בשיט עם כל היושבים בה, הקטנים עם הגדולים, או הסוסים יכרעו ויפלו, חם ושלוש — ויבאו לביתם ערב שבת עם חשכה או בלילה, בשעה שהיהודים נכנסין לאכול לוקשין.

ובשעת הבהלה הגדולה הזו בהאכסניא-הקבציאלית, שכל אחד מעוברי דרך חרד לכפשו ואינו נותן דעתו על אחרים, ישב לו אצל השלחן בירכתי הבית יהודי אדמוני וארך הזקן ובוזעת אפו אכל לתאבון לביבות מקערה מלאה וגדושה, וקיסור עולה מתוכה כתימרות עשן. הוא אכל ככוונת הלב, לועם במתינות ובישוב הדעת כמומחה בהלכות אכילה. מי שראה אכלן זה בעבודתו מיד אחזו בולמוס, ואפילו חולה, שנפשו קצה בלחם והרופאים לא הועילו לו כלום.

סגולה בדוקה לתאות אכילה אינה אלא זו — לראות רעבתן כשהוא עוסק באכילה

לשמה, בכל מחשבות לבו ורמייה אבריו.

שניאור-וואלף בא אל יהודי זה, נחץ ולחש לו באזנו, והיהודי שומע בעיון, מניח את הכף ולועס בנחת ולסתותיו כמעט שהן נעות. ומתוך פניו השוחקות ניכר שגהנה בלבו הנאה מרובה. הירשילי עמד ממתין ומצפה מרחוק ולאחר שעה קלה רמו לו שניאור-וואלף באצבעו והלך ובא אליו.

— בעיני טוב אתה — אומר לו היהודי בלשון רכה ומומינו לישב אצלו — מובטחני, שתמצא חן גם בעיני ניסי, המבקש מלמד יודע תורה בשביל בנו הקטן. אלא ניסי האכסניא שלו רחוקה מזה. איסטניס הוא ונפש יפה ולגן שעשועים ואויר צח הוא צריך. מיד אחר הסעודה נלך אליו וגם אתה תלך עמנו. אנו אין לנו אלא שיראה אותך בעיניו ושאר הדברים ננמור בעצמנו. הכל יתישב, אם ירצה השם, כדבעי, על צד היותר טוב. ולעת-עתה בוא וסעוד!

— סעוד בשלום! — השיב הירשילי, בדרך שהקראים לסעודה משיבים לבעל-הבית מפני הכבוד. —

— בוא וסעוד באמת! — אמר היהודי בסבר פנים יפות — רבי שניאור-וואלף הטריח נא עצמך בכבודך ואמור לה לבעלת-הבית, שתניש לפניכם מטעמותיה ותאכלו. — יישר כחך! — מסרב הירשילי ומורה לו כפי נימוס דרך ארץ, אף על פי שהוא רעב ונפשו ריקה.

— אם כן, הוא-לנא וטעום את זאת! — אומר היהודי ונותן לתוך ידו של הירשילי לביבה גדולה ממולאה בגבינה ומורכת בחמאה. — בעלת-הבית! — קורא שניאור-וואלף לרייזא, העוברת על פניו ברעש ובצוחה וכף הקדירה בידה.

— בבקשה מכס מה אתם אומרים עליו? — מסיימת רייזא, בדרך הלוכה לשניאור-וואלף, את דברי שיחתה עם אחד מעוברי דרך. — הנידי נא לי, בעלת-הבית, היש לך מאומה לאכול? — שאל לה שניאור-וואלף. — היש לך מאומה? — חזרה רייזא על דבריו בניגון — מאי „מאומה“!? המתין שעה אחת וסעודת הצהרים תתבשל כל צרכה. — אבל רעב אני! חוסי נא ותני מה תתני.

— תני מה תתני! האם אטרוף נפשי בכפי ואתן לך לאכול את בשרי? ... הגה אתן לך לחם וצנון בכצלים ושומן לעת-עתה — אמרה רייזא, לוטשת עינה לשני יהודים אלה ולהירשילי, היושב עמם ואוכל לביבה בנחת רוח, מעקמת פניה והולכת לה למקומה. כיון שקבל שניאור-וואלף מנה יפה של צנון, כמדובר, והתחיל עוסק באכילה בכל פה, ראה הירשילי חובה לעצמו, לפרוש ממנו לשעה. שאין ממדת דרך ארץ להסתכל בפני אדם כשהוא אוכל, והלך ועמד לצד אחר. בבית מהומה ורחיקה מיוצאים ובאים, ההורפים בצד ובכתף, ועד שהירשילי עומד ושומר עצמותיו מפני המזיקים, הביט מאחוריו וראה — והנה היא, ביילא, באה בפתח! כורס רותח עבר בכל גופו, כי על כן ראה פניה כראות פני אחותו ואהוביו מחמדי נפשו. כל בעלי קבציאל, הם ונשיהם ובניהם, נראו לו פתאם כמחזה, ושכח באותה שעה, כי גר הוא בעיר אחרת. ומתוך רוב שמחה ובלבול הדעת קפץ ופשט ידו ונתן שלום לביילא. ביילא רוחה את ידו ומרמות לו בשחוק קל ובדחיה זו, שאין שואלין בשלום אשה. הירשילי פניו מארדימן מבושה ופונה כה וכה לראות שמא הרגישו בו אחרים בשעת קלקלתו.

— הגה הבאתי לך מתנה — אומרת ביילא ומוסרת להירשילי חבילה קטנה —
אמך נתנה לי זאת בשבילך, והיא וכל בני ביתה דורשים שלומך.

בתוך החבילה הזו נמצא זוג פוזמקאות ישנות ועקביותן מטולאין, כתונת בד ישנה כרוכה על קפוטא מסורסת ועשויה מאותה של אביו ובית-קיפול על שוליה סביב. הירשילי השתעשע בכתונת ובפוזמקאות. כאלו ניתן פה להן ונשארו שלום לו מביתו וממולדתו. כל טלאי וטלאי עליהן מספר לו תולדותיו: מי הטליאו ובשביל מי הטליאו ומה רחש לב עושהו בשעה שהטליאו, וכל תפירה ותפירה מגלת ספר כתובה עליה. . . ולקפוטתו התבונן — ונתמלאו עיניו דמעה. איקונין של אביו נדמה לו, וזכר את פניו החולאנים והצנומים ואת קולו הרותת מדבר אליו בשעה שפירש ממנו. נוגח ומתאנח: „בני, היום או מחר — והפרידה היא סוף כל אדם!“. . . הוא עומד ומתבונן לה, וקול קורא אליו במחזה מעולם הנשמות. קול אביו מקונן ואומר: „אוי, כמה יסורים ועניים ומיני פורעניות סבלתי בימי חיי. ומה היה בסופי? את רוחי לקח אלהים, והאדמה — את גייתי, ואת קפוטתי הבלואה. זה חלקי מכל עמלי, קח אתה, בני, ולבוש אותה לאורך ימים!“. . .

ביילא מספרת להירשילי, שאביה ואמה העניים ומחוסרי פרנסה שלחהו לכסלון, להיות אָמה באחד הבתים. והואיל והיא נכריה במקום הזה, שאלה אותה, שמה הוא יודע היכן הוא „שער־האשפות“, הוא מקום ועד לדלת העם בכסלון, ואם רצונו יוליכנה בעצמו לשם. הירשילי נתרצה לה באהבה וברצון והסיה דעתו משינאור־וואלף ושותפו ומענין המלמדת שהציעו לו, ובשעה שהיה שניאור־וואלף עסוק באכילת צנון ואותו היהודי חברו צלל בקערה עם לביבות עד התהום, פרחו להם היונים, שני ילדינו הקבציאילים האלה, מתוך האכסניא, והיו משיילים יחדו ברוב נחת בחוצות כסלון. שניהם מרושני עונג ונהנים מאד. הזכרונות הנעימים, הגעגועים והאהבה לביתם ולעיר מולדתם הלהיבו את רוחם ובראו להם ניב שפתיים. בושה זו, שהיו מתביישים לשעבר זה מפני זו בעירם, הגה כאן בעיר נכריה כעשן כלתה ונתנרפה מלבם. הירשילי פיו כנחל נובע, מדבר ואינו פוסק, שואל על כל בני משפחתו ועל מה שנעשה בקבציאל, והכל בערבוביא, לא שכח אפילו עוז של גרשון המלמד, ופרתו וחתנו של שמעון בעל החוטם, ועייר בן סוסי של נח שואב מים, ועגלו של לייזר הרברן, ולא את הבהמות האלה בלבד, אלא אף נג ביתו של חיים החרום וגדר קנים רצועים של ירוחם הקטן וכיוצא בדברים אלה, שאין בהם רוח חיים, באהבה זכר. ומה ענינם של גופים דוממים אצל חי מדבר, שיהא מתגעגע עליהם ברחמים? שאלה זו לא עלתה לא על דעתו של הירשילי ולא על דעתה של ביילא, שניהם נמשכו אותה שעה שלא מדעתם בחבלי אהבה לכל הנמצאים בחוג עולמם, הכל קרובים אליהם, אהובים ונחמדים, ואף הדוממים חיים וקיימים. — לבו של אדם ים גדול, הרגשותיו תהום רבה, ובחקר תהום זו מי יתהלך?! . . .

כשהגיעו החביבים האלה לשער־האשפות וראו אותו בניוולו, בכל שאונו והמונו, מיד נסתלק מהם הרבוך ונשתתקו. לפניהם נגלה אספסוף גדול של בני עוני והמוקן צורות ופרצופים משונים: חוטמים שרועים, חרומים, אדומים ונפוחים; מיני שפתים ולסתות משונות עם חטטין ובעבעועים, מצחות מוזיעים ומפוחמים — צורות מכוערות וצורות נאות, שהעניות מנוולתן, כמושות ומקומשות בלא־עת, ערבוביא של גויות: כפופות ועקומות, כחושות וצנומות, חשופות ועטופות סהבות ומסרטושים, והרגלים — רגלי עני, פעמי דלים, עקבות מגולין, בחונות ואצבעות מציצות מתוך נעלות בלות וסנדלין מסומרין, ושם בלבול

לשונות וקולי קולות משונים: עבים ודקים, דקים שבדקים, צרודים ומרוסקים, פיות פתוחים וגרוגות מגרגרים וקוראים, מי כפשטא ומי בשלשלת, מי ברעש ומי בנדנדוד אברים, מי בתנועה קטנה ומי בתנועה גדולה. — כל אלה הם מהכנופיא הענייה: כתפנים, סבלים, פועלים ושכירי יום, ארחי פרחי רעבים וצמאים, בתולות ובעולות-יבעל ונשים שהיו בעלות-יבית והענו, כלן העניות הביאתן לשוק זה, להתמכר שם לאמות ולמיניקות ולמבשלות. והנה רעש וצוחה, פטפוטיא ודברייא, קול טפלא ונשיא וכל החברייא. לשונות מקשקשות כוונ ופיות מהגים ומלהגים מלעיים ומלגלים, ומי שהיו בעלות-יבית נאנחות ונאנקות — ומקנחות את חוטמיהן ועיניהן . . . נשים סרסורות רצות מבוהלות כמלאכי-הבלה בין הנפשות האומללות האלה: זו באה וחוטפת אחת מן הבתולות, כמו שחוטפין תרנגולת, ומוליכתה אל אחד המקומות, וזו שבה ממקום אחד מלאה חמה וכועסת על העולם כלו, ופלוגית עומרת ומרברת במתק שפתים עם נשים עשירות מבנות העיר, מקלסת את מיני סחרתה ומונה את שבחיהן: אשת חיל זו מומחה באפיית חלה ורחוק מפנינים מכרה, ובתולה זו מהוללים בשערים מעשיה, ואשה זו בקיאה בהלכות בשול, שאין בכל העולם דוגמתה, והיא תתן מעדני מלך, לא בשלה בבית אחרים מימיה, אלא בבית בעלה — והלא אשת רבי צדוק היא, אשתו של ר' צדוק הבטלן! . . .

ילדינו התמימים האלה ראו את המראה המשונה הזו כן תמהו, נבהלו נתחבללו ועמדו מרעידים כבני צאן בשערי-האשפות הזה. אמת, הירשילי נתעורר מיד ומחשבה עלתה על לבו, שאין מנהגו עם שניאור-וואלף מנהג דרך ארץ, שהניחו והלך בחשאי, וזה ממתין לו שם בהאכסניא. אבל מיד למד זכות על עצמו, שעשה כהוגן, ביילא הרי היא בת עירו, שכנתו הקרובה, עתה באה לעיר נכריה, ואם אין הוא לה מי לה כאן? ואם כן צדקה עשה שנטפל לה להראות לפניו את הדרך. — אמנם כן, אומר לו לבו, מעשיך רצויים, ועתה כשיצאת ידך חובתך מהר ושוב להאכסניא, שמא לא ימתין לך שניאור-וואלף ויסע משם בכעס ותפסיד את המלמדות. והוא, הירשילי, לא די, שאינו מווי עצמו ממקומו אלא שאינו חושש גם לזה שמא יפסיד. יודע הוא שביילא היא השאור שבעיסה, בשבילה יתעכב כאן, והפרידה ממנה קשה לו מאד, ואף על פי כן אינו מודה על האמת, אלא מתעקש ונותן לזה טעם אחר, כדרך בני אדם להאפיל על עבירה בשלית של יראת שמים, שהכל מאת הבורא יתברך שמו. אם רצונו של מקום שיהא מלמד הרי יתן בלבו של שניאור-וואלף שימתין לו, והוא ימתין וימתין, ואם לאו, הרי משמים עכבוהו כאן אצל ביילא. וכיון שכך הוא, נשאר לו הירשילי ברוח שוקטה אצל ביילא, ממתין לראות מה יהא בסופה, ובין כך וכך היום פנה — ויהי ערב.

ואשה אחת מן הסרסורות באה אל ביילא ואמרה בשפת חלקות: בתי, טובה את בעיני מאד ונושאת חן לפני מכל הבתולות בזה, קומי לך ולכי עמי, אנהגך אביאך אל מקום מנוחתך, שם ייטב לך ואכלת ושתית ותחיי בנעימים, אם אך תשכילי. ביילא הלכה אחרי האשה בשמחה, מבקשת את הירשילי, שילך מיד להאכסניא לפקח על כליה, המונחים שם בוות. הירשילי נודרו לעשות רצונה, ובשעה שהיה ממשש בוות, באפלה, הפך את הספסל ואת הכלים שעליו — ותצא רייוא מחדרה בתולה ומבוהלה ותקרא בקול גדול.

כה.

השלחן ערוך בבית רפאל ועליו מיני מאכל ומשמעים. יין וכוסות, כמו בליל פסח. הכל מתוקן לסעודה ורפאל יושב וממתין לרבי אברהם. ובאמת ראוי היה לו לרפאל לעשות היום משתה ושמחה: הקדוש ברוך הוא הרי הציל אותו מיד גדליה החנוני, שנכספו וזקבו נמסו כמו מים, הרבה נפלו בעצומיו ואבדו והוא יצא בשלום.

רפאל מולדתו עיר קטנה במדינת פולין וזה כשש שנים קבע דירתו כנסלון בשביל שנתמנה קומים על מיני פרנטיא, הבאים על ידו מבת-המלאכה בעיר לודו. כסלון מפורסמת מימות עולם למקום מסחר, שכל בעלי-הרושת פונים לשם איש במיני סחורתו מעשה ידיו, לא בשביל שיש בה נמל או בית ועד גדול לסוחרים, שהרי על סרחון יאורה שם אניית לא יחלכון, ובימות החמה מימיו מתדלדלים כל כך, עד שאינם מספיקים לכדי כבית השרפות בעיר, ונעשה מרבץ לחזירים, הטובעים בו ברקק עד ראש חוטמם. ופעם אחת היה מעשה והשכימו אנשי כסלון בכוקר ולא מצאו את הנהר — פשט הסרחון את הרגל, ובלילה נדעך ממקומו ונתעלם! דברי-השמיטה הזה עשה רעש גדול בעולם, וכרווא נפיק בחיל בכל מכתבי-העתים: אין סרחון עוד! הסרחון גם ואיננו! . . . לא היו ימים מועטים אחרי הבריחה הזו נמלך הסרחון, כדרך כל פושטי הרגל, וחזר למקומו, ובעלי-הבתים חזרו ונשאו ונתנו לו לפקדון את כל טובם, את השופכין וכיוצא באלה, הנמצא אצלם. ומכאן ולהבא הוא מקבל ומחזיר להם משלהם באמונה . . . אף בית ועד לתגרים אין בכסלון. יהודים מתכנסים כתות כתות ברחובה של עיר ונושאים ונותנים בקולי קולות תחת כפת הרקיע. ובמקום שולחנים ובעלי קמטורין יוצאים ידי חובתם במלויים פשוטים, נותני כסף בנשך וברבית קצוצה לחדשים ולשבועות, שאינם נרועים מאותם השולחנים בכרכים הגדולים, ומונים הרבית לסדר פרשיות התורה הקדושה, ככל שבוע ושבוע, ואינם טועים חס ושלום . . . ולמה זכתה כסלון לשם גדול בעולם? לא זכתה אלא בשביל זה, שהיא עיר ישראל ויהודיה מרובים. היום והנמל וכיוצא באלה אך כאין הם נגר מוחו של יהודי, שכחו ונגזרתו מלא עולם, הנסתרות והנגלות הוא יודע ואין דבר נעלם ממנו! באשר יהודים שם מְרַקֵר, המלאך הממונה על המסחר. שומט היהודי את כובעו לאחורי ראשו — ומומה נפלאה נבראה; מקמט את מצחו — וענין חדש בא לעולם; מתחבך הוא וחופף פאת זקנו — ומיני סחורה, יש מאין, כמו מעפר יצמחו . . . והכסלונים הרי כובעים שמוט תמיד, את מצחם הם מקמטים ומתחככים באהבה בכל עת ובכל שעה. כסלון מקום עסקים היא ושוק טוב למי שאינו שוטה ויודע להזהר מאד. רוצה אתה להרבות בעסק, לך לכסלון, ואם פלוני יפשוט לך פעמים את הרגל, מה בכך? כלום ספינה אינה מטורפת פעמים בים. היינו הך, ואין ביניהם אלא זה: ספינה כשנטרפה הרי נטרפה ואין לאחר מעשה כלום, וכאן, לאחר פשיטת הרגל, הניזק עוד משלם שכר טרחה לאותם מיני בני אדם מחברייא קדישא, המתעסקים בו ובוררים לו פטירה יפה . . . ואם רפאל עשה שש שנים בכסלון והתקיים ולא נפגע אפילו פעם אחת, מלמד שפקח היה.

רפאל זכה לשם טוב בכסלון והוחזק לאיש נאמן. ואף על פי שנראו בו סימני משכילים מבני הדור החדש, נהגו בו הכסלונים כבוד והעלימו עין מהם בזכות סחורתו. הכסף והמסחר מטהר אפילו ממזרים ואין בני אדם מדקדקים עם הסוחר אפילו בעבירות החמורות ביותר. הכל מחול לו. הכל שרוי לו, וכל שבועות ואסורין בטלן ומבוטלן למפרע ואינו צריך לבקש עליהם הרהר . . . ולפי שרפאל היה אלמן היו רבים, גם

מבעלי כסלון האדוקים, נותנים דעתם עליו להשיא לו בנותיהם. הוא היה מאותם פרחי השכלה ברורו, שמלאו כרסם בתלמוד והתחילו ללמוד תנ"ך ונעשו "משכילים נסתרים". אלו המשכילים, עליהם השלום, לא נבדלו משאר בני ישראל לא במנהגי דת יהודית ולא במלבושם. אלא היו לומדים תורה ומתפללים ערב ובוקר וצהרים, נוטלים ידיהם ומברכים ברכת המזון ונוהרים בציצית ובשאר דברים כיהודים נמורים. לא התירו להם אלא דברי קטנות, כגון לרלג על פיוטים ידועים, להשיג על מלות קשות וזרות בהם ועל בנינים ומשקלים משונים, שלא כמנהג הלשון, ולעיין בכתבי־קודש עם תרגום אשכנזי ובאור, לקצר מעט בנדיחה העליונים ופאת ראשם ולסלסל בשערות זקנם ולמנוע עצמם בשבתות מאכילת תבשילין טמונים מבעוד יום — ובשכיל כך היו מרגנים אחריהם וחשדום במינות. משכילי הדור ההוא הם "הלמד־ראויים" שבהשכלה. למראית עין היו יהודים פשוטים בכל המונם בלשונם ומעלליהם, אבל אל אלהים אך הוא יודע הניגם ואת כל הנעשה בקרב לבם! בהניגם בערה אש — אש אהבה לכל יושבי תבל, כל בני אדם אחים בין שהם בני ברית ובין שאינם בני ברית. . . . צפו באספקלריא של דמיונם עולם חדש בתחלת יצירתו, עולם־חסד ונאה ברוב פלאות — ונפשם מאמנת ומצפה: לא יארכו הימים ואורות מאופל יצאו, למזל טוב, הארץ כנף־ערן תהיה לדרים עליה, במרום ילמדו עליהם זכות ויוזבו כלם במהרה לישועות ונחמות. . . המשכילים הראשונים האלה היו לאגודה אחת וחיו באחוה ורעות כחסידיו של רבי אהרן, אלא תחת משקה שתו כצמא דברי נביאים ודברי שיר, משל ומליצה של בעלי הלשון בומנם והיו כשכור עברו יין מפני שיחה נאה ומפני כל שוטפה בחרוזים. ואף הם נסו את הנוצה וכתבו מליצה, אנרות שלום לאהובים וידידים, מתרגשים וקוראים: הו, הוי, ידידי! אהה, הה! . . . מי שבא לחסות תחת כנפי השכלה היו מסייעים לו באהבה, ששים ושמים, כאלו הוא עושה עמהם טובה גדולה. — הגה כן מנהגם של המשכילים הראשונים, הזקנים־הילדים האלה, בימים ההם, עדיין לא ידעו דרך־השכלה הכבושה בזמן הזה, עדיין לא הבינו מה שילדינו־הזקנים המחוכמים מבינים עתה: שיפה שעה אחת של היי־בשרים מכל קורת רוח ותענוגי נפש, שלא ניתנה תורה אלא לעשות בה סחורה, ומיטב המליצה, חרוזה או פשוטה, היא הפרוטה. . .

רפאל שם משפחתו לובלינסקי, ואנשי המקום קראו לו בפניו בשמו — רבי רפאל, להודיע, כמה נכבד היה בעיניהם. בתחלת ביאתו לכסלון שכר לו בית דירה וארוחת תמיד אצל ריווא, בחצרה. וריווא היתה מכבדתו מאד, טורחת בשכילו ונותנת לו את אכלו בעתו ומספקת לו כל צרכיו. רבי אברהם ענין אחד הביאו בראשונה לבית דירתו של רפאל, ומיד נחה דעתם זה מזה, וברבות הימים הכירו איש את חברו יותר ויותר עד שנעשו לבסוף רעים נאמנים. צד השוה בטיבם ובהרבה ממדותיהם הוא שקירב את לבכם, ואותה השעה, שהיו יושבים פעמים על כוס המין ודברי שיחה ביניהם, היתה להם שעה של קורת רוח.

עד שרפאל במסכו אצל השלחן הערוך, ורבי אברהם בא שמח וטוב לב.
— ברוך הבא! — אמר רפאל, עומד מכסאו והולך לקראת רבי אברהם לקבל פניו — הגה פניך מבהיקין עתה! כך נאה לך, רבי אברהם.
— ישועת ה' כהרף עין — אמר רבי אברהם בשחוק נעים — לא לבדי אני

בא אליך הפעם, ואורח מכנים אורח.

— ואיזו? — שאל לו רפאל — קרא לו יובוא, כל דכפין ייתי ויכול!

רבי אברהם הלך והביא את הירשילי, שהיה ממתין בפרוודור. העמידו לפני רפאל ואמר:

— נער זה גר ויתום הוא, בן אחר ממכירי, עליו השלום, לומד בבית מדרשי. בשבילו היה לי היום כל הצער הזה.

מתוך סבר פנים יפות של רפאל היה ניכר, שהירשילי נשא חן בעיניו. בשעת הסעודה היה רפאל מעורר אותו ואומר: אכול ושתה וייטב לך. והירשילי אף הוא נפשו אל רפאל וחמד אותו בלבו.

לאחר הסעודה ספר רבי אברהם לרפאל את כל המעשה בהירשילי, כשהיו יושבים שניהם אצל חלון פתוח בבית. רפאל הביט להירשילי היושב מרחוק לבדו ונאנח ואמר: — צר לי על הנער הנעלב הזה, אבל אין בידי לעשות לעת-עתה בשבילו אלא זה בלבד, ליחד לו מקום ללון בביתי. לא יחא הנער האומלל הזה ישן על ספסל קשה בבית המדרש. ולהבא נראה מה לעשות לו.

— חסד גדול אתה עושה עמו! — אמר רבי אברהם, עומד מכסאו — שומע אתה, הירשילי? מקום לינה יהא לך מעתה בזה, בביתו של רבי רפאל. קום, ברוך אותו על טובו הגדול, ונלך!

רבי אברהם שש על הירשילי כמוצא אברתו, מסתכל בו ומשחק עמו בכל הדרך והולך כצל על יד ימינו, כאלו הוא שומרו, שלא יאבד ממנו שוב, חלילה. אמנם, בשמחתו זו מתערב פעמים הרחור לא נעים, ולבו מיסרו על שחשד בכשרים, בשניאורד וואלף, היהודי התמים, אבל הרחור זה כענן בוקר, רגע הוא מכה גלגל החמה ומיד משכים והולך. וכנגד זה הירשילי רוחו סר, הולך אט ובלא חמרה, שקוע במחשבותיו. הוא מכונן לבו לביילא ומהרהר בה, אם מצאה לה מקום, כהבטחת הסרסרת, או שמא היא תועה ברחובות כשה אובד? גם להכלים שלה בהאכסניא דאג — והוא סר וועף.

— למה אתה מתעצל והולך בנחת ונפשך ענומה? אפשר אתה מתחרט על מעשיך, שהנחת את שניאורד וואלף והלך לדרכו, ואתה קפחת את המלמדות ואברת טובה הרבה? אל תצטער, הירשילי, המקום ימלא חסרונך! — מלנגד רבי אברהם ברחמים על הירשילי ומעוררו להלך בוריוות — נמהר ונלך! משהילי ודאי יושב שם בבית המדרש ודואג לך. שרוי בצער היה היום בשבילך.

— רבי אברהם! — אומר הירשילי בנגמוס ובתחנונים — בבקשה ממך, תן לי לחזור . . .

— מה, מה אתה אומר?! — קורא רבי אברהם תוהא ומשתומם.

— לחזור, רבי אברהם! — שונה הירשילי בבקשתו — לחזור להאכסניא. שכחתי בחפזי לבקש את ריווא, שתתן דעתה על החפצים. הרי אלו, חפצים אלו, של עניה עלובה . . . של עלמה עניה הם.

— אם כן . . . אמר רבי אברהם, מציץ על הירשילי, העומד לפניו ומרכיז ראשו — אם כן . . . עשה כרצונך ובלבד שתחזור מהרה. לך ושוב במהרה!

כחין מקשת נדחף רבי אברהם אל עורת בית המדרש, כובש בקושי הכשורה בפיו, ושם בפתח נתקל באשה אחת, שצעקה אליו מיד כשראתו בקול כונים: — משהילי היכן הוא?!

— אמו . . . אמו של משהילי! — קורא רבי אברהם נבוך ומבולבל.

— זה בפעם השנית אני כאן — אומרת האם במר נפשה — שמא אתה יודע

בני היכן הוא? כל היום לא בא לביתו ולא טעם מאומה... הפשתיו בכל העיר, בקשתיו ולא מצאתיו!... הגידה לי, היכן הוא משה'ל, בני, בני!
— רבנו של עולם! — קורא רבי אברהם ופניו מכסיפין.

כו.

מן המלון האדמוני, כשבעה מילין מכסלון, נמשך מצדי הדרך עד מבוא העיר יער גדול צומח עצים, ברושים ואלונים נכוחים. והדרך בארות בארות חמר, נבים ובצאות, שם צפרדעים לאין מספר, מקרקרים וצווחים ופרים ורבים, ומורשים את בצאותיהם האלה וכל מנהניהם המשונים לבניהם אחריהם. ולפיכך כבשו להם בעליהעגלות ארחות עקלקלות, מסתעפים ועוברים דרך היער, וגבר במסלתו ולשיטתו ילך. בעל-עגלה צריך ללמוד הרבה ולשמש את רבותיו ולהיות בקי בהטית המסלות שם, ואם לאו, תתהפך עגלתו, והיושבים על גבה יפלו במהמרות וישברו זרוע אף קדקד.

במשעול היער הזה, בין עצים רעננים, הולך לו לעת מנחת הערב שמואלי'ק הסמרטוט וזכית קטנה מתחת לזרועו. כך הוא הולך בכל שבוע, ביום החמישי, אל המלון-האדמוני, לוקח שם בול יין טוב וחרוף ומביאו בחביתו זו לעיר ומוכרו שם לבעליה-הבתים, קוניו התמידים, בריוח מועט, ומשאיר מעט ממנו בשבילו לכבוד יום השבת. ואלה הכסלונים, שממנם, אפילו פחות משוה פרוטה, הכיב עליהם יותר מרגליהם, הולכים בעצמם לאותו המלון, יום הששי בבוקר, בנעריהם ובוקניהם, בכחוריהם ובבתולותיהם, וכדים ובקבוקים בידיהם, וכלים מכלים שונים, לקנות משקה להביא. כך מנהגם מימים ראשונים, ומנהג ישראל עוקר את הדין, ואפילו דין חכירת המשקאות, ובפרט בכסלון, שהחוכר נהנה ואינו משלם פעמים בשביל טובת הנאתו כלום.

השמש עמד ליד-מבואו בקצה רקיע השמים, ובטרם יבוא אל מנוחתו יצהיל פני אדמה בזיו כבודו, ונראו קווי-אורו על ירק דשא ועצי היער כשחוק ידידות מבין צללי-עצב הפרושים עליהם — ומראה הנונה הזה במפרשי הצללים החשכים מסך בלב איש רחשי גיל ועצבות, נועם ומרירות גם יחד. הבריאה היפה בערב יום, בקיץ, היא ככלה מתכסה בצעיף ביום חתונתה, הנה סתר-פנים זה חן וכבוד יתן לה ויגדיל תשוקת דודה אליה. פניה נשקפים לו מבעד הצעיף, אספקלריא זו שאינה מאירה, והוא מתמלא רגשי גענועים ואהבה, וצר לה צורה נאה כלילת יופי בדמיונו.

שמואלי'ק, הסמרטוט הזה, שבתוך היער הוא הולך שחות, מעונה ומדוכא, וכל מחשבותיו רק לחמו וטרף ביתו כל היום, הנה עתה בנאות דשא ובמנוחות שאננות אלה הוא כבירה חדשה, קומתו זקופה וכל הושיו מתעוררים בו. עיניו רואות ונהנות מעולמו היפה של הקדוש ברוך הוא, אפו מריח ריח שדה ומיני בשמים ואזניו שומעות קול תרועת כנפי-רגנים מבין עפאים. כלם אומרים שירה ולא אל ברוך נעימות יתנו. לב חדש ונשמה חדשה לשמואלי'ק, הוא צופה ומביט, מתבונן ואומר: מה טוב ומה נעים עולמך זה, יוצר הכל! . . . ועד שהוא הולך נהנה ומדושן עונג נראה לו מנגד בתוך היער בר נחב, עומה צללים כשלמה ואור זרוע כתורי זהב ביניהם עם נקודות פז — ויבוא וישכב במקום ההוא.

שמואלי'ק שוכב סרוח על ערש רעננה זו, עוצם עיניו ומנשם, ואבריו ככדים עליו — האדמה מתחתיו כאם רחמניה מושכתו אליה בורוע כחה, ובכל משיכה ומשיכה

היא מחלצת ממנו את מכאוביו. ואם דבקה לעפר גייתו, הנה רוחו מתרומם ועולה ושונה ברוב חיונותו. הציר דק אחד מתלהלה ומחליק לו את הוטמו ואת שפמו, ועוד נטע שעשועים אחד מכנים ראשו לתוך פיו של הלוקו וממעך לו צוארו, ומבין עשבים צרצור מריע לו באזנו, מזמר לו פזמון נאה ומישנו כתינוק. שמואליק שוכב הווה וחולם בהקיץ. הוא מדמה לו חיים של נחת ושלוחה, חיים שיש בהם לחם ושמלה, דירה נאה, גן נחמד ופרה ועוים שתיים, ולפני אלהים ישפך שיחו: אוי, הושיעה נא, אב רחום וחנון, והראני נא, הראני, שירך לא תקצר ותוכל, לכשתרצה, להרים מאשפות אביון, רצה נא, רבונו של עולם, והצליחה נא! — והוא נודר בלבו נדרים ומנרב נדבות לעניים ולצרכי צבור, לעשות נחת רוח לשמו הקדוש ולעבדו ביראה. וכרנע משה'לי עולה על דעתו והוא מחשב עליו מחשבות ואומר: בני זה הלא הוא בלייריק, יודע תורה, ואסירן אפשר הוא שאחד מהגברים יתן לו את בתו לאשה ויעשרנו עושר רב. . . . וכרוב הימים יש תקוה, שבנו, משה'לי, יהיה מורה הוראה בעיר גדולה, ואז — אשריהו, אשרי אביו יולדתו! לעת זקנה יחיה בזכותו בנעימים, בכבוד וברוב נחת. וכי מילתא זוטרתא היא — אביו של מורה הוראה ומרא דאתרא! . . . החלומות האלה בהקיץ נפסקו פתאם באמצע על ידי רעש אופנים באחת המסלות שם ביער, ושמואליק פוקח את עיניו ואומר: די לי, די חבוק ידיים לשכב! הוא מתחזק ועומד מעל הארץ, גוק ומחליץ עצמותיו ונוטל את חביתו, ובאותה שעה ענלה עוברת עליו — וקול מר צורח:

— אוי, אבא! . . .

— משה'לי! — צעק שמואליק נבהל ומשתומם. לבו אמר לו, כי בנו בצרה גדולה הוא.

— אבא, אבא, חושה לעורתי! צועק ובוכה משה'לי ונראה כשה בין שני זאכים אכזרים ועיניהם לפירים.

— הנני, בני! — שאג שמואליק בקול נורא, עד שנתגלגלה בת קולו בכל היער ונדדועו הצפרים ופסקו מלאמור שירה, ועד מהרה השתער על הענלה והחויק בה בשתי ידיו. אבל הזאבים הרקו לו בשניהם ודחפוהו מלפניהם ביד חזקה — ונתהפך כנגלג שתי פעמים ונפל לארץ. ועד שלא נתישבה דעתו עליו נחפוה הענלה והלכה לדרכה. שמואליק נאזר בגבורה ורדף אחרי האנשים. הוא ממחר ורץ בכל מאמצי כח, והם חובטים את הסוס, קול שוט וקול רעש, והענלה משתקשקת ומתרחקת הלאה הלאה. . . . שמואליק עף ויגע, רגליו מתמוטטות, רוחו תקצר ומנשם בכבדות, עיניו מכליטות ומתמלאות דם, מרוב צרה וצוקה, והוא מאמץ כח ורץ, ואינו חושש אלא זאת, שבנו מחמד נפשו הוא בצרה גדולה. הענלה הולכת ומתעלמת, עוד מעט — ואיננה! . . .

— אי שמים! — צעק שמואליק, ממרט זקנו ותולש שערות ראשו, ונכשל ונפל מלוא קומתו ארצה. . . .

המעשה הזה היה בימי "הכיבוש" — בזמן שכבש היהודי את רחמיו מיהודי אחיהו, ובפגעו בו בדרך, ולו אין כתביתעודה, התנהג עמו במדת "הדין" וחטף ועקד אותו, כדי למסרו לעבודת הצבא תחת כנו. וכימים ההם נמצאו בישראל סוחרים כנפש אדם, שהיו מתחכמים לאחיהם, להונותם ולהרחיקם מעל תחומם, ולזכרים אותם בערמה. שניאורר וואלף, תפח רוחו, עשה מעשהו בחכמה והגדיל על הירשילי עקב. אבל הירשילי, שלא מדעתו, מצרה נחליץ, ויבוא משה'לי תחתיו.

„הוי, אחי בני ישראל! — מקונן הירשילי ואומר בכתביידו — כל אלפי רבבותיכם, שנהרנו ונשחטו בשעת חורבן הבית על ידי טיטוס, אף אלו שבאו באש באספמיא, ועוד הרוגי מות רבים ועצומים — כל אלה אינם ממררים את רוחי כאותם הננועים והמעונים, הנגזרים מידכם, כפועל חמס זה שאתם חובלים ומזיקים איש את אחיו בעצמכם. על חללי הרב והבאים באש ובמים ההם עוד יש לי תנחומים, ואני אומר: גבורים! שמתו על ארץ מולדתם. . . קדושים! שמסרו נפשם על קדושת השם. . . אבל מה אומר על מוכי-לשונכם, על הממושכים והמורטים בדיכום ועל אחיכם הנחשלים והגרמסים ברגליכם? על מכות אכזריות בידי אחרים אני בוכה ואומר: עוד אין להתיאש! כך הוא בנוהג שבעולם, החזק ירו בהחלש ממנו, אפשר יבואו הימים והפראים יבושו ויחתו מגבורתם ויתחרטו על מעשיהם; אבל כשהמרוטים מורטים, הנכבשים כובשים, המוכים מכים והשדודים שודדים, אני בוכה — ובלשוני, אוי, אין מלה. . . כשאני נזכר באלה העלובים, הנלכדים בדיכום, לבי הומה לי, ואני סופד ובוכה וצועק: אוי, אוי, איך ירדת פלאים, עם עני ואומלל! — נפלה, נפלת עמי ישראל!“ . . .

תם החלק הראשון.

דורשי רשומות.

(השקפה על כותבי דברי הימים לעם ישראל).

מאת ד"ר שמעון ברנפלד.

(סוף).

ד.*

ההסטוריים שלא מכני ישראל אינם מודים בקיום עם ישראל בזמן הזה ומפסיקים ספור תולדתו כחרבן בית שני או בפלמוס של אדריינוס. במדה זו אחזו כל סופרי הדורות מכני העמים בציורם ההסטורי מקורות עם ישראל. אחד החשובים ביותר במקצוע הספרותי הזה, אשר ספרו יכיל תורה שלמה ועמוקה בהבנת התפתחות היהדות, הוא ההסטורי המפואר הינריך איבלר, אשר כבר דברתי עליו, זעיר שם, זעיר שם, במקומות שונים, וכעת אנסה לתת ציור כללי מפעולתו הספרותית של החכם העמקן הזה, אשר עשתה רושם בהבנת היהדות בשנות המאה הנוכחית. כי בחוקר הזה נתאחדו ידיעות עמוקות ורחבות בכל פרטי ההסטוריא, דעת השפה במדה מרובה מאד, בינה עמוקה בהתפתחות עמנו, ועל כל אלה — שכל ישר וחודר לעומק הדברים¹).

(* עיי למעלה חובי י"א ע' 394.

¹) בקצרה ארשום פה תולדות האיש המצוין הזה. הינריך איבלר נולד ביום י"ז נובמבר שנת 1803 בעיר גיטנגן אשר במדינת הנובר. אביו היה בעל מלאכה (אורג) פשוט. אחרי אשר השלים את חוק למודיו בבתי הספר, נכנס, כמלאת לו שבע עשרה שנה, לאוניברסיטט אשר בעיר מולדתו, לשקוד על למודי התיאולוגיה ושפות בני קדם. בשנת הכ"א לחייו כתב כבר את חבורו „סודר ספר בראשית“ שנתקבל ברצון מאת כל המבונים, ולכן נתמנה בה בשנה למלמד באוניבר-סיטט, במחלקה התיאולוגית. בשנת 1826 כתב חבור (בלשון לטינית) „ע"ד המשקל בשירי הערבים“, ובשנה שלאחריה — חקירה על דבר „מגלת שיר השירים“. רושם גדול עשה ספרו „דקדוק שפת עבר“, שפרסם בשנת 1827, אשר בו גלה חדשות ונצורות והמציא כללים חדשים לא שערום הראשונים, גם כמל כמה „דינים“ לא צודקים בספרי הדקדוק. הספר הזה (כפנים חדשות שנתן לו אחר כן) זכה לכמה מהדורות. ביחוד חשובים ספריו: „הספרים הפיוטיים של כתבי הקדש“ (בארבעה חלקים), שפרסם בשנת 1835—39; „ספרי הנבואה של כתבי הקדש“ (בשני חלקים), שפרסם בשנת 1840. בשנת 1843 יצא לאור החלק הראשון מספרו „תולדת עם ישראל“, אשר השלימו (בשבעה חלקים) בשנת 1852, ועליו יסבו דברי במאמר הנוכחי. משנת 1844 ואילך הדפיס, בחברת החכם הנודע ר' יהודה ליב דוקס, ספרי דקדוק לקדמוני חכמי ישראל („חבורים של חכמי הלשון היהודים כתובים ערבית“) ועוד כמה מאמרים במקצוע זה, אשר הדפיס בספרים השנתיים שהוציא לאור. כן כתב עוד חבורים יקרים „ע"ד ספר הנגד בלשון גמשית“, „ספר עזרא הרביעי“, „ספרי הסיבילה“ ועוד, מלבד חבורים רבים ונכבדים בחקירת ספרי הכרית החדשה והפילולוגיה. כל ימי

ואולם גם הוא שם לו יסוד מוסד, כי ההסטוריא הישראלית כבר הניעה עד קצה. בפתחתו לספר "תולדת עם ישראל" הוא אומר כדברים האלה: "תולדת עם ישראל כבר נחתמה זה שנים רבות בתור חלק שלם מקורות המין האנושי; עליה אין להוסיף עוד, אחרי אשר הגליונות האחרונים של ספר ההסטוריא הזאת נספחו לו בשכבר הימים, לפני אלף ושמונה מאות שנים. כל מי שיקרא בספר הזה או שיתן אל לבו להבין אותיותיו המטושטשות, ידע כי בחיק העתיד לא נצפן עוד דבר, להספח מחדש אל תולדת עם ישראל". על פי דעתו זו הוא חושב, כי אפשר להוציא כעת משפט אמתי על תולדת עם ישראל, אחרי אשר כבר נפסקו חייו ושנאתו וקנאתו אברה. לפי דעת איבלר אי אפשר לכתוב הסטוריא על טהרת האמת כי אם בנוגע לתולדת עם אשר כבר עבר ובטל מן העולם; ועם כזה הוא, לפי השקפתו, עם ישראל, אשר תולדתו בימי חייו השפיעה הרבה על התפתחות המין האנושי.

מובן מאליה, כי אנו לא נסכים לזה, שבהריסת הקיום המדיני של עמנו פסק גם קיומו הלאומי; ואולם אף אם נודה לחכמי ארה"י, כי כבר נחתמה ההסטוריא הישראלית, הלא אנו רואים, כי עוד לא יצא בכל זאת משפט צודק על פעולת עמנו בעת היה עוד גוי לפי דעת החכמים האלה. כי סוף סוף לא נעם מצרים, למשל, עם ישראל, הראשון נכחד קיומו לגמרי וגם אין השפעתו נכרת עוד בהתפתחות המין האנושי, אם כי אין ספק בדבר, שגם הוא השפיע הרבה על הקולטורה האנושית, אך השפעתו היתה רק בכלי שני או שלישי, בעוד שהשפעת עמנו היתה בכלי ראשון, ובכל פנות ההשכלה אנו מוצאים רשמי הקולטורה הישראלית, אשר פעולתה הולכת ומתמדת עד היום הזה. מטעם זה אי אפשר בשום פנים, כי יהיה משפטנו על היהדות בלי שום נטיה לצד זה או לשכנגדו. ואמנם כזה לא נדרוש משום איש, כי ההסטוריא אמיתית כזו לא נתנה לבני אדם; אבל די לנו, אם ההסטוריא איננו מעות את הישרה בודוק, וגם לא ידבר ברמות רוחא מענינים בלתי נודעים לו כל עיקר. הן זאת היא תלונתנו על כל הדוברים סרה בעמנו מחוסר דעת, כי יעזו לחוות דעתם במקצוע מזור להם לגמרי, דבר אשר לא נשמע בשום מקצוע אחר מן המדע האנושי. לכן שגגותיו של איבלר תחשבנה לו לזכות, כי על כל פנים היה האיש הזה עמקן מאד וידע את פרטי הענין על בוריו, ובודאי היה לו הצדק להשמיע משפטו, אחת היא, אם קלע בו אל מטרת האמת או לא.

שלוש מדות טובות באיבלר בתור חוקר תולדת עם ישראל: א) הוא היה בעל ידיעות עמוקות, אשר ידע את היהדות בכלי ראשון ולא סמך על עד מפי עד; דעתו את שפת עבר ושמוש הלשון היתה רחבה ומקפת את כל הכללים והפרטים, וגם בכל בית הארכיאולוגיא הישראלית נאמן היה מאד, כאשר ידע אל נכון את כל המדעים הנקשרים בזה, ובפרט כמה שפות עמי הקדם, מנהגייהם בדת ובנמוס המדיני, אמונות ודעות, תולדתם

חיו נלחם איבלר נגד השקר והתרכיית, ובכמה פרטים ידמה בתכונת נפשו לשד"ל: כמנה עשויה היה לבלי חת, מגיד לכל אדם, יהיה מי שיהיה, פשעו וחטאתו, וכשד"ל היה גם הוא בעל רגש דתי עמוק ויתקוטט תמיד בכל המלעובים בקדושת האמונה ועושים התורה פלסתר. בשנת 1887, כאשר הפך המלך מהנובר ברית ובטל הקונסטיוציא המדינית, סרב איבלר וישיה מאתוות מרעיו בבית המדרש שבעיר גוטנגן לחלל שבועת אכזבים, אשר נשבעו בשכבר הימים לחוקי הארץ, ולכן גורש משם בחרפה וכוז, ואולם כאשר גורש מלך הנובר מארצו ונירו אבה, התקוטט איבלר אח"כ בממשלת פרוסיא, על אשר מנרה לארץ כסא מלך הנובר (לפי דעתו) שלא במשפט. כן עמד הוא תמיד לימין הנעלבים ודגול בשם האמת והצדק. איבלר נפטר ביום ד' מאי שנת 1876.

ומקריהם בכל מה שנוגע להבנת ההסטוריא הישראלית. (ב) הוא היה איש אוהב האמת ומבקש את תוצאת החקירה בלי משא פנים; איש מתון מאד במשפטו ודן על כל עניני היהדות בכובד ראש, באופן שלא הקל לו החקירה במקצוע זה ככמה מחבריו, אשר כלאחר יד ובידיעה בלתי מספקת הרצו משפטם על כמה ענינים חשובים של ההסטוריא הישראלית. (ג) הוא היה בעל דת ולב רגש לו להרגיש עומק הפסיכולוגיא הלאומית של ישראל. כי הן בזה חטאו רבים מההסטוריים מבני הנכר, כי נשפטו עם בני עמנו לא לפי מצב הזמנים ההם והשקפת בני הדורות הקודמים, כי אם לפי רוחם הם בימינו אלה, ומובן מאליו כי אין לנו משפט יותר מעוקל מזה.

העיקר הנכבד, אשר הוא יסוד מוסד להבנת היהדות לאמתתה, הוא בלי ספק הדעת, כי עמנו היה ברובו עם דתי וגם הנמוס המדיני בישראל נוסד על הרגש הדתי. מהשקפה זאת נבין כמה ענינים בתולדת ישראל, אשר בלעדה סתומים וחתומים הם לנו. למשל נבין, מפני מה הרגש הלאומי בישראל שואף להבדל מיתר העמים. באמת אין כאן לא נאווה לאומית ולא רגש אכזריות, כמו שטפלו רבים על עמנו, כי אם רגש עמוק בלב העם, לקנא לדתו ולשמור עליה, לבלתי תתבלע בעמים. הרגש הלאומי הזה היה הולך ומתחזק מתקופה לתקופה. בתחלה היה עוד רופף בלב העם, בה במדה שרגש הדתי לא הרבה עוד להכות שרשיו בקרב האומה הישראלית, אבל מדור לדור נמצא השתלמות בדבר, עד זמן עזרא ונחמיה, אשר אז קבלה היהדות צורה בולטת וקימת עד היום הזה. כי האמת נתנה להאמר, שאף אם נוספו על היהדות מעת ההיא עוד איוו קיום ושרטוטים חדשים, הצורה הכללית לא וזה ממקומה ונשארה במטבע שטבעו שני הלאומיים האלה. ואמנם אחת היא, אם נסכים אנחנו עתה למה שהרחיקה אז היהדות בזרוע כמה חלקים מגופה והתכווצה בתמונתה הנוכחית. ההסטוריא האמתית יודע, כי כל משפט אנושי הוא סובייקטיווי, על פי דעות נשרשות בלבנו, אשר אין עם אחר או דור אחר חייב להורות בהן. אנו מהשקפתנו הנוכחית נמצא, כי המדה היותר רצויה בבני אדם מן הישוב היא הסבלנות הדתית, לבלתי לבוא עם אדם במשפט על דברים שבין אדם למקום. הרעה הזאת אפשר שטובה ורצויה היא; אבל לעם קרמון יושב באחת ארצות הקדם היתה הזכות לחשוב אחרת, היינו כי סבלנות דתית היא סימן התרשלות בחיי האומה. שאיננה מקפדת על כבוד המקום ומנתרת על מוראו. הלא אנו רואים שנוי דעות בענינים כאלה גם בימינו. הן רוב בני אדם מן הישוב מודים ואומרים, כי חייב כל עם להקפיד על קיום הנמוס המדיני, אשר בלערו אין קולטורה אנושית בעולם, ולא רק הזכות, כי אם חוב קדוש על כל אישי הקבוץ המדיני להגן על חוקיו ולהתקומם נגד כל החותר תחירה תחתם, הן בכתב, הן בדבור, ועוד יותר מזה — בפועל. ועם כל זה אנו יודעים, כי כבר עמדו מתנגדים לדעה הזאת, הרורשים גם בזה מדת הסבלנות. ועל כן לא יקשה עלינו להבין דברי הנמוס האלהי באמרו: «כי תשמע באחת עריך אשר ה' אלהיך נותן לך לשבת שם לאמר; יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את יושבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידעתם; ודרשת וחקרת ושאלת היטב והגה אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בקרבך; הכה תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב החרם אותה ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב». דבר כזה לא ירצה לנו לפי השקפתנו אנו ולפי דעותינו שהורגלנו בהן מנוער; אבל אין לנו הזכות להטיל משפט כזה על קרמונינו, אשר לא חוננו בדעותינו.

כל זה הבין איבלד אל נכון, ועל היסוד הזה בנה בנינו המסואר. לכן הוא המעולה

בין כותבי תולדת ישראל מאוּיָה וגם בין רבים מהסטוריים ישראלים; ודבר שאין צריך לומר, כי עלה בכמה מעלות על ארנסת רנן, אשר שפט על ההסטוריא הישראלית מהשקפתו הוא, צרפתי משכיל בן שנות המאה ה"ט).

השקפה חשובה ואמתית מצאנו כבר בדעותיו של איבלר על דבר מקורות ההסטוריא הישראלית: האגדה וספור המעשה. איבלר יסד דבריו בזה על בסיס הנסיון המדעי ולא בנה השקפתו על חוון לבו, כמו שעשה רנן בכמה ענינים, לכן הרחיק את מושג הטנדנציא מחבור הספורים ויצירת האגדות המקובלות באומה. הן זה דרך הרציונליסטים אשר נלחם בהם איבלר תמיד, לצייר לנו את דרך חבור המקורות ההסטוריים באופן כזה: כת דתית או מדינית שאפה אל מטרה ידועה, וכדי לתפוש את העם בלבו עמדה ופרסמה ספור פלוני או חבור פלוני, אשר בהם נלו הכותבים את מחשבות לבם על ידי מה ששמו בפי נושאי הספורים דבורים כאלה או כאלה. למשל, יצחק היה מחויק באסור רבוי נשים, היינו כי כותב הספור הזה כון להשריש בעם הדעה, כי רבוי נשים איננו מרוצה לפני אלהים; ולעומתו כון כותב תולדות יעקב להוכיח ההפך. וכיוצא מאלו המשפטים "המוחכמים". וגם החכמים, אשר לא נואלו ללכת אחר השקפת הרציונליסטים, נלכדו לפעמים מבלי משים במצודתם. הלא ראינו, כי גרין, יען ראה עצמו במבוכה בדבר זמן פרסום התורה בין עם ישראל, עמד והמציא הדעה, כי כזה עשו נביאי ה' בזמן אהו, למען העביר לנגד עיני בני הדור ההוא ציורי החיים הקולטוריים והדתיים של האומה בימים קדמונים, אולי יתנחמו ממעלליהם הרעים. כן המציא גינר את הרעיון, כי מגלת רות נכתבה על ידי אחד "מבני שמרון", כלומר מהמתנגדים להקנאה הנפרזה של עורא ונחמיה, אשר הרחיקו בזרוע כל אלה שגשאו נשים נכריות, לכן "חבר" כותב אחד ציור קולטורי מחיי דור קדמון מאד, להוכיח, כי לא ישרה קנאה דתית כזאת בעיני ה', שהרי רות המואביה דבקה בורע יהודה וכתה שיצא דוד ממנה². כן יחסו כמה "מבקרים" את ספור "פלגש בנבעה" לזמן אשר כבר היה מלך בישראל ונמצאו רבים אשר הרהרו אחרי משפט המלוכה, ובא המספר להוכיח לכני עמו כל התלאה אשר מצאה את אומתנו בזמן קדום. יען כי "בימים ההם אין מלך בישראל — איש הישר בעיניו יעשה". כל זה הוא פרי הרציונליסמוס, שהתרחק ממנו איבלר כל עיקר, יען כי לבו לא היה יבש ונעדר הרגש, כלב הרציונליסטים, אשר ברובם היו פילולוגים חנוטים, וסקירתם

(1) על אדות "ארנסת רנן ויחסו אל היהדות" דברתי כבר בארוכה במו"ע "השלח" (כרך א' חוברת א'—ג') ולכן לא יחדתי לו מקום במאמרי זה.

(2) "אורשריפט" (49—51) ועי' מה שמען נגדו הרב שייר ("נחלת יהודה" ח"א ע' 65—77). ותנה החכם גינר היה איש מלא דעת ובעל סקירה נפלאה בהתפתחות ההסטורית של עמנו, אבל גם מבקר "חריף", ואגב חריפותיה שבשתייה. אמנם נודה לדבריו, כי הספור במגלת רות, אשר בעיקרו ודאי אמתי הוא, נפל בידי מספר פייטן נפלא. והוא העלה עליו עדי הפיוט באופן נעלה מאד, ושמות גבורי הספור: מחלון וכליון, נעמי, ערפה, רות (= רעות), בועז, אינם במקרה. אבל להכניס בספור הנפלא הזה מטרה מדינית — זה הוא עון גדול נגד הדר הפואיויאה. כל הספור הזה נושא עליו תכנית הנועם הפיוטי, ואין בו אף עוקץ של ריב מדיני. הכזה יהיה סדור ספור של טנדנציא? כל מי שיש לו טעם מבחין ידע, כי הספור הזה נכתב בזמן שלום ושלוה, אין פריץ ואין צוטה, ולא בשעת חסיסה דתית ומדינית כזו שכימי עורא ונחמיה, שבודאי איננה מסוגלת להוליד פיוטים נחמדים כאלה, ובפרט אם נזכור את גורל העם בימים ההם גם כמצבו האיִקונומי, על פי המסופר בנחמיה ה'.

לא יצאה מחוץ לארבע אמות של חקירתם הפילולוגית, המסתפקת בשמחיות הענינים ואינה נכנסת לנפש החיה אשר לכל עם ועם.

בהסטוריא הקדומה של ישראל (זו שבתורת משה) נזכרו שני מקורות עתיקים, אשר בהכרח קדמו לסדר התורה: "ספר מלחמות ה'" ו"ספר הברית". בספרים המאוחרים נזכרו עוד מקורות שונים: "ספר הישר", "ספר דברי שלמה", "דברי הימים למלכי ישראל", "דברי הימים למלכי יהודה". בספר ההסטוריא האחרון (דברי הימים), מלבד שכבר היו לפניו ספר התורה וספרי "נביאים ראשונים", היינו הספרים ההסטוריים: יהושע, שופטים, שמואל ומלכים. השתמש עוד בספר "דברי שמואל הראה" (הכנוי "רואה" רומז, כי היה הספר באמת עתיק מאד, ולא מלבדו בדאו בעל ספר דברי הימים). "דברי נתן הנביא" ו"דברי גד החוזה". בדבר שני המקורות הנזכרים בתורה, הנה הראשון הקץ בלי ספק את ספור המאורעות של כניסת ישראל לארץ "המלחמות ה'", אשר נלחמו בנוי הארץ, עד השמידם אותם מפניהם. ואולם "ספר הברית" היה בעיקרו קובץ דתי, אשר בימים הבאים נהיה למקור ההסטוריא. ר"ל: כי בזמן מן הזמנים ברתו בני ישראל ברית, לקבל עליהם תורת אמת, ויכתבו דבריהם בספר ויניחו לפני ה', כמו שהיה רגיל בימים ההם. ובספר הזה השתמש מסדר ההסטוריא הישראלית, כי בלי ספק היו רגילים לרשום בו גם אחרי כן כל מאורעות האומה מדור לדור, דבר אשר דוגמתו נמצא בין כל עמי הקולטורה הקדומים. ובאמת נמצא רמז לדבר הזה במה שצוה ה' את משה: "כתוב זאת זכרון בספר". וגדול מזה, מה שנרשם בספר שמואל (א', י"ב): "וידבר שמואל אל העם את משפט המלוכה ויכתוב בספר וינח לפני ה'".

ספרי המקור הראשון, היינו "ספר מלחמות ה'", אפשר שלא נשמרו בכמה פרטים מהשקפה סובייקטיביות, כמו שמונה בטבע הענין, כי בכלל קשה לצייר בדקדוק גדול מאורעות כאלה, אשר בו ביום שקרו כבר מקבלים מטבע מעורבת בחוץ לב המספרים ובפרי הדמיון. כי בזמן מלחמה תתרכה התפעלות הלב ויתגבר כח המדמה ויחלש כח הבינה הישרה, וכמה פרטים נראים באספקלריא דמינית בעת ההיא. ובתום לבם יעירו המספרים אחר כן מה שראו עיניהם ומה ששמעו אזניהם, לא חלילה שבמתכוין אמרו להפליג בדבר.

ואולם בדבר "ספר הברית", אין ספק כי בו היו רשומים כל המאורעות בהשקפה אובייקטיביות, כי לא היתה בענינים כאלה שום סבה להפלגת דברים ולערבוב האמת ההסטורית בפרי הדמיון האנושי. אלא ככל זמן שטכסו בני ישראל עצה וגדוליהם באו לידי הסכסם בענין חשוב, אשר מצאו, כי ראוי להשאיר לו "זכרון בספר", רשמו את הדברים ב"ספר הברית", ויניחום לפני ה', וזה "ספר הברית" היה ברבות הימים למקור חשוב מאד לסדר ההסטוריא הישראלית.

זאת היא תמצית השקפת איבלד בדבר מקורות ההסטוריא הישראלית, להרחיק ממנה כל תערובת הרציונליסמוס. האגדות המשובצות בספרי ההסטוריא יסודן, לפי דעתו, במאורעות האומה, אשר קרו אותה בזמן קדום וספורם נמסר מפה לאוזן טרם נכתבו בספר; לכן קבלו במרוצת הימים לבוש פיוטי; ובחפצנו לחקור במקורות ההסטוריא הישראלית, נרחיק מספורים הפיוטים האלה את לבושם החיצוני, אבל לתכנם הפנימי יש בלי ספק ערך הסטורי, שהרי כל עם מצייר לו חיונות כאלה לפי הלך רוחו ולפי מצב הקולטורה שבכל דור ודור.

כאשר ירד איבלד לעומק הדברים בהבנת המקורות ההסטוריים של עמנו, כן חדר

בסקירה נפלאה גם לאופן סדור ההסטוריא הישראלית, אשר בזה מצא כשרון נפלא של עם ישראל בומן הצלחתו הלאומית. הן כל ההסטוריים הקדמונים מצוינים הם בזה, שתחסר לרוחם ולדמיונם אמת המדה, ולא רק שיעברו בהזיונם את גבול הרגיל, כי אם גם את גבול האפשר. כל הכותבים מומן קרום האמינו בממשלת עצם נעלה על העולם השפל, וכי כל מאורעות האדם והעמים נחתכים על ידי רצון גבוה מעל גבוה, שבכחו וחכמתו מסודרים כל עניני העולם והמין האנושי. ואם הדבר כן, מה איכפת להמספרים האלה להוסיף בספוריהם נסים ונפלאות עד לאין קץ? ולא זו בלבד, אלא שההסטוריים הקדמונים — הפייטנים — חשבו "להמתיק" על ידי זה את הזיונותיהם, בהגדילם את הנס למעלה מכל השנה אנושית; כי במה יודע, כי יד האלהים עשתה כל זאת, אם לא נקשט את ספורי הדברים בציצים ופרחים של אגדות, על ידי נסים ונפלאות לאין מספר?

אבל ההסטורי העברי גחן מטבעו בכשרון נפלא לסדר כל המאורעות בסגנון של הסטוריא אמיתית, שיהיו הדברים נערכים ברוח חן ובנועם פיוטי, אבל בלי הפלגה ונומא ללא צורך, ולא יצאו מגדר האפשר, לפי השקפת בני הדור ההוא. כזה נראה, למשל, בספור יציאת מצרים, מאורע נכבד ומאד נעלה בתולדת עמנו, אשר עליו תלו אחרי כן הפייטנים והמליצים את כל כבוד ישראל ויחס אלהים אל עמנו, מיום בחר בו להיות לו. לוא היה מאורע כזה בידי אחד ההסטוריים מעמי הארץ בימים ההם, כי אז לא היה קצב ונבול לחזון לבו ולמעוף רוחו. עם ענני שמיא היו באים "האלהים האדירים", ועל כל צעד וצעד היו עושים נסים ונפלאות לאין מספר. לא כן סדור הדברים בהסטוריא הישראלית. הן אמת, כי לפי הבנת המסדר יד האלהים עשתה כל זאת — וההשקפה הזאת היא יסוד החיים הרתיים בימים ההם; — אבל אם גם יגאל ה' את עמו "ביד חזקה וברזע נטויה", הנה לא יחדש נסים ללא צורך, ועד כמה שהכח האנושי מגיע נעשה הכל באופן טבעי מאד. הנקל היה לגואל ישראל להחריב ברגע אחד את כל "ארמת בני חם" ולעשות "נס בתוך נס", כי רק עם ישראל ינצל ועלה מארץ מצרים. אבל ההסטוריא הישראלית מספרת, כי במצות ה' באו משה ואהרן לפני פרעה בבקשה: "כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחוננו לי במדבר". לא בקשו חירות לאומית לצמיתות, כי אם: "נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונובחה לה' אלהינו". הן אמת כי ברצון השם ננאלו אבותינו ממצרים, אבל הנסים והנפלאות הם מצומצמים מאד, והעיקר במאורע הזה הוא השתלשלות הסבות, ורק לצורך נחויץ מאד חדש השם נס ופלא. ככל פרטי הספור לא נמצא הפרזה על המדה והפלגת דברים, אלא הכל במדה ובמשקל — מובן מאליו, לפי השקפת הדור ההוא⁽¹⁾.

(1) רעיון נפלא נמצא בדברי איבלד על דבר הטענה הישנה, שבה מונים אותנו צורריו מאז, כי רמו אבותינו במצרים את שכניהם ולקחו מהם בשאלה חפצים יקרים "וינצלו את מצרים". ואולם באמת אנו רואים, כי לפי הרשימה ההסטורית הקדומה היה חפץ משה ואהרן רק להוליך את העם "דרך שלשת ימים במדבר", למען יעברו "את האלהים על ההר הזה". אולם פרעה חשד בהם, כי אין דעתם לחזור, ולכן בקש "משכון", היינו: "לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אותה אתם מבקשים". או: "לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יצג". וכאשר שלח אחר כן את ישראל, לא שלחם לחלוטין, אלא: "לכו עבדו את ה' כדברכם". וכוח היה גם חפץ משה ואהרן לפי הרשימה הקדומה, ולכן אמרו לישראל, כי "ישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב" להתקשט לחג חשוב כזה, אבל לא למען "נצל את מצרים". ואולם פרעה נחם אחר כן ממעשיו, כי הוגד לו "כי ברח העם", לכן נהפך לבו לדרוף אחרי ישראל, וקרה על חים מה

אבל כשם שספרנו בשבחו של ההסטורי איבלר, כן הייבים אנו לספר בננותו בתור חוקר בספרות הביבליית. כי בפעולתו ההסטורית הן נוקק איבלר גם לחקירת כה"ק, וכזה הכניס מדה חדשה, אשר כבר נגה אותה גרין, היינו: לנתח את המקראות לפי המקורות הראשונים, ולתת חלק אחד למקור פלוני וחלק אחד למקור שני, ועל דרך זה נהג בבאורי הכתובים. הדבר הזה אמנם נוגע הוא בעקרו למקצוע הבקרת הביבליית, אשר אין אנו עסוקים בה כעת; אבל מבלי משים נגע גם במקורות ההסטוריא הישראלית, וממים הרעים האלה שתו תלמידיו, ומאו הביאו ערבוביא בהכנת כתבי הקדש, וממילא גם בהכנת ספורי ההסטוריא.

כין החכמים מאויה, אשר הלכו בדרך זה, מצוין ביותר ההסטורי והחוקר הנודע יוליוס וולהוון, אשר ספרו "הצעה לתולדת ישראל" עשה רושם גדול וכמעט שנבראה על ידו תקופה חדשה בכתבת ההסטוריא הישראלית. לכן אין מן הצורך להביא את כל ההולכים בעקבותיו במקצוע זה, וביחוד את ספר החכם שטרדה (Stade) על תולדת עמנו, שנכתב על פי השטה הזאת: כי בכלל דברי וולהוון דברי תלמידיו. אלא שנתפלא על רבים מהם, כי לא נפקחו עיניהם לראות נכוחה, גם אחרי אשר באו חקירות חדשות אמטיות וטפחו על פני השערותיו של וולהוון, ועוד בשנים האחרונות כתב החכם קורניל, בספרו: "הנבואה הישראלית", כדברים האלה:

"כמעט אין מקצוע בכל ענפי המדעים, אשר כה שנו פניו בדור האחרון, כידועת כתבי הקדש. תחת אשר עד הימים האלה האמינו כל החוקרים במסורת אבות, וההסטוריא הישראלית נצדקה קדש בלי כל חקירה ובקרת מדעית, הגה כעת יאמר לספרים האלה, כי הם חלק מן הידיעה האנושית בכלל וגם עליהם תסוב הבקרת המדעית בלי משא פנים. אמט כי רבים מן החכמים לא אבו שמוע בקול החקירה המדעית, ותרע עינם בשיטה החדשה, אשר הרסה את המקובל והמסור בתור אמת מוחלטת זה כאלפים שנה; אבל בכח האמת של הבקורת המדעית נברה השיטה החדשה הזאת והלכה מחיל אל חיל, ובפרט מעת פרסם החכם וולהוון את ספרו "תולדת ישראל", אשר קסם על שפתי החכם הזה להוכיח אמתת דעות המבקרים החדשים".

שיטת וולהוון, אשר בזמן הגלותה עשתה רושם גדול במחנה המבקרים, בנויה בכלל על הרעה, כי ספורי התורה לא רק שנסדרו בזמן מאוחר מאד (בזמן גלות בבל), אלא כי רובם נכתבו גם כן בעת ההיא למטרה ידועה. לפי דעתו, כל הספורים של כה"ק עד זמנו של שלמה הם רק דברי אגדה בלי ערך הסטורי, או כי נכתבו בזמן מאוחר על פי השקפת בני הדור בגלות בבל לכונה ידועה. ביחוד הוא מאחר את כל ספר "תורת כהנים" ואת כל הספורים הנקשרים בענין הקרבנות, ומביא ראיה לזה, כי הנביא עמוס מוכיח את ישראל בשם אלהים ואומר: "הובחים ומנחה הנשמת לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל?" וכן הנביא ירמיה, המאוחר הרבה לעמוס, אמר גם כן בשם האלהים: "כי

שקרה, ומסבה זו לא שבו בני ישראל ונשתלשלו הסבות כי נשאר בידם "כלי כסף וכלי זהב ושמלות", אשר לקחו בידם באמת רק בשאלה, ולמרות חפצם לא החזירוים לבעליהם, וינצלו את מצרים". לא שהיתה כן כונת העם מעיקרא, כי אם מאת ה' תורת זאת, אשר הוא מראש חשב אחרת, להוציא את עמו מתחת סבלות מצרים, והוא יתברך הסב את הדבר על ידו השתלשלות הסבות שיבוא לידו גמר כזה, לכן חזק את לב פרעה, לרדוף אחרי בני ישראל, ועייז נעשו נסים לאבותינו על הים וגם נשארה בידם כל חמדת מצרים, כעין תשלומין על כל העבודה אשר עבדו בהן בפרך, והבן באלו הדברים, כי על ידם יתבאר לנו כמה פרטים בספורי המאורעות האלה.

לא דברתי את אבותיכם ולא צייתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח¹. ומכאן ראייה לפי דברת וולהוון וההולכים בעקבותיו, כי אלו החלקים מספורי התורה מאוחרים גם לחבור ספר "משנה תורה" (דברים) — אשר אותו יחסו לזמן יאשיהו המלך, והוא הספר שנמצא או בבית ה' — וכל אלה הפרשיות הן פרי דמיונו של מחבר אחד אשר קם לישראל בימי גלות בבל, סמוך לדור עזרא ונחמיה, שבומנם נקדשה עבודת ה' על ידי הקרבנות.

והנה אין כאן המקום לעסוק בסתירת דברי החכמים האלה במה שנוגעים לבקרת הביבולית, אבל במה שהם מכחישים אמתת ספורי התורה, כל ענין יציאת מצרים ואלה הספורים שקדמו למלכות דוד, ובכלל — הספורים שנמצאו בספר בראשית, הנה באו החקירות החדשות וטפחו על פניהם, והוכיחו אמתת הספורים האלה בכל פרטיהם. במשך עשרים שנה האחרונות נתגלו כמה כתובים שהיו נמצאים בעומק האדמה על אדמת אשור ובבל, ועל ידי זה נודע לנו חדשות ונצורות, ענינים חשובים מאד להבנת כה"ק וגם להבנת שפתנו. ביחוד שמו שני חכמים מצוינים את עינם על תוצאות החקירה הזאת ויהוסי לבקרת הביבולית, הלא הם שְׂכַדְר ודיליטש; הראשון הוא, כנודע, ראש המדרשים במקצוע המדעי הזה, והשני הוא חוקר נפלא בכל השפות השמיות, אשר בחריצות גדולה ירד לעומק הבנת השפה האשורית, לא רק בנוגע להסתעפות מליה ודבוריה, כי אם גם בנוגע לשמוש הלשון וחבור המלות. אשר גם בזה נמצא קשר אמיץ בין שפת בבל ואשור ובין שפת עבר וארם, בעוד שהשפעת שפת ערב על שפת עבר אי אפשר שתהיה גדולה כל כך, מאחרי כי הערבית אחרה מאד להיות שפה ספרותית¹.

¹ החוקרים הקדומים, מזמן החצי הראשון של שנות המאה הי"ח (היינו מימות שולטנס ואילך) אחזו בשיטתם, כי לשון ערבית היא העיקר היותר נכבד להבנת שפת עבר, ולמען מצוא לכל מלה עברית גזע ערבי כרכרו כמה/כרכורים, אשר לרוב יעירו צחוק, וכבר צווח שד"ל על זה (עיין "מעשה אפור" עמוד ר"ב). ובדורנו יצא נגד השיטה הזאת החוקר פרידריך דיליטש שכמה חבורים, וכפרט בחבורו "הצעה לאוצר שרשים חדש של לשון עברית וארמית", אשר בו הראה יחוס שפת אשור הקדומה (או יותר נכון שפת בבל) אל שפת עבר. והנה אין כאן המקום להאריך בזה, אך שנים שלשה ענינים אביא, להראות גודל ערך החקירות האלה להבנת שפתנו וכה"ק. הנה נאמר (דברים כ"ג ו"ט): "לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלהיך, ועד כה לא נודע פירוש מספיק, מה שיוכות יש ל"מחיר כלב" עם "אתנן זונה", ומדוע דוקא "מחיר כלב"? ואולם נמצאה בכחובת אחת של בני כנען רשימת כל הנספחים אל בית אליליהם, וביניהם גם הקדשות והכלבים. ולפי זה אין ספק, כי בלשפות האלו (שפת אשור ושפת כנען הקדומה) היה שם "כלב" שנוחש עם "קדש", היינו כומר בבית אלילים, לכן נמצא גם ש"ע"פ "כלבאלם" בשפת כנען, ובלשוננו גם שם "כלב", שהיה מיוצאי מצרים, טרם שהכריתו שמות הבעלים מפיחה (כמו שנמצא גם שם

"ירובעל" "בעלודע", כי "בעל" ענינו אדנות ורק על ידי עבודת האלילים בישראל היה אח"כ להרפס; עיין מה שכתבתי בזה בחבורי "חקירות בקדמוניות ישראל" עמוד 14). וידוע כי כומר ע"ז היו "קדשים". ועל דרך זה נבין היטב דברי הכתוב: "לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל, לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב [כלומר המחיר שיתנו לקדש כמו שנוחש לקדשה בבית האלילים] בית ה' אלהיך לכל נדר". עוד נבין ענין כמה שמות ע"פ שראשיתם הברת "א"י" (אויכבוד, אוזבל, איעור, איתואל, איתמר) שנעלם ממנו עד כה הבנת התכרה הזאת. כדבר השם אויכבוד כבר נבון מסדר ספר שמואל (שהיה בזמן הגולה), כי בזמנו כבר נעלם מוכנו, ולכן דרש עליו: "ותקרא לעבר אי כבוד לאמר גלה כבוד מישראל". ואולם כדבר השם "אויזבל" ידוע, כי בשפת כנען נמצא השם "בעלזבל", כי שרש "זבל" כנענית ואשורית ענינו התנשאות והתרוטמות, ומוזה "בית זבול" (מלכום א' ח' ט') כלומר: בית רם ונשא לשם האלהים, ומוזה: "הפעם וזבלני אשוי" (בראשית ל' כ'), כלומר: בעלי ונשאני וזבדני (דיליטש בספרו הזכור

והנה יארנו הרברים, אם נאמר לפרט פה את כל המקומות אשר בהם הוכיחו החוקרים האלה אמתת ספורי התורה, שלפי דעת המבקרים בעלי ברית וולהוון הם פרי דמיונם של סופרים מאוחרים מאד. אבל פרשים אחדים אביא, ומהם נקיש על השאר. בפרשה י"ד מספר בראשית נמצא ספור מלחמת "ארבעה מלכים את החמשה". וכשנעייין בפרטי הספור הזה נמצא בו בהשקפה ראשונה זריות רבות, והגדולה שבהן: האם אפשר להאמין, כי בזמן קדום כזה (קרוב לארבעת אלפים שנה לפני זמננו) כבר פשטה "מלכות עילם" עד כנען, כלומר עד גבול הירדן ותחום ים המלח? בעלי ברית וולהוון חתרו ביחוד לאתר זמן כתיבת הספור הזה, יען נמצא בו ספור פנישת מלכי צדק "כהן לאל עליון", שיש לו יחס עם "תורת כהנים", אשר עליה כבר החליטו הם, כי בגלות בבל צמחה על אדמת היהדות. נילדיקה חרץ משפטו, כי כותב אחד בדא מלכו הדבר הזה, שאין לו שום יסוד בעולם המציאות. וגם אחרי אשר מצאו כתובת אשורית, כי בזמן קדום (קרוב לזה של אברהם לפי המסורת הביבלית) נצח אמרפל מלך שנער (שנער הוא בבל) את אריוך מלך אלסר (ומטעם זה היה אריוך מלך אלסר בעצה אחת עם אמרפל מלך שנער, להלחם במלכי סדום ועמורה, כי נכנע לפניו ועברו, כנהוג אז באויא); גם כאשר נגלה הדבר הזה, שערי הפלפול לא ננעלו בפני המבקרים מכת וולהוון, והשיבו, — כי אפשר שפרט אחד מספור הזה הוא מאורע הסטורי, ואחד מבני הגולה מצא אותו ועשה ממנו ספור ארוך, שבו מעט דברי אמת מעורבים בדברי דמיון רבים, כי סוף סוף מה למלך שנער או למלך עילם בקרבת הירדן ואצל ים המלח?

ואולם בימים האחרונים נתאמתו כל פרטי המאורע ההסטורי הזה. טרם כל אין עוד ספק בעת בדבר, כי מלכות אשור פשטה באמת לפני ארבעת אלפים שנה (היינו בדור אברהם) בכל הארצות למערב אויא עד סוריא ופלשתינא ועד בכלל. ובעיר ירושלים¹) (אֶרֶז־שֶׁלֶם) משלו ימים רבים נציבי אשור בשם "כהן לאל עליון", אשר המליכו "המלך הגדול" מלך אשור. בממלכת אשור הגדולה נצח בעת ההיא

עמוד 62). ואם כן ענינו "כעלזבל": האלהים ינשא וירום, ממש כעין שע"פ "ורמית". אבל מה טעם שם "איזבל"? ותחכם דוד מולרר שיער, כי "איזבל" ענינו כמו "כעלזבל" ובמקום "בעל", שהוא לשון אדנות, הפכו בני ישראל את שם המלכה המרשעת לאי-זבל, על דרך אי-כבוד. אבל מה ענין השם "איחמר"? והנה כעת נודע כי באשורית הברת "אי" מובנה ענין אלהות ותבוא ג"כ בשע"פ עם צדופים שונים (אירם, איכמר, איכלב); ולפי זה יובן ענין כל השמות האלה אל נכון, כי הברת "אי" בראש השם היא כמו הברת "יהו" שכאה בשע"פ בזמן מאוחר, כאשר נתרחקו שמות האלילים מישראל ואין אנו צריכים כל עיקר להשערת מילר. הדוגמאות הטעמים האלה מראים לנו, עד כמה תועיל החקירה בשפת אשור להבנת קרמוניות ישראל.

¹) עוד בשנת 1889 התעקש וולהוון וכתב: "דעת נילדיקה בדבר הבור הספור של אמרפל מלך שנער אין לזו מנגה וכל הרוחות שבעולם לא יזיוו אותה ממקומה. אפשר שבימי אברהם פשטו מלכים מתחום הים הפרסי עד ים המלח ויכו את חמשת המלכים היושבים שם ויגלו אותם עמיהם, עד כי בא אברם עם "חניכו ולידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות" ויציל אותם? (שכת כי מלבד אלה הלכו עוד עני אשכל וממרא "בעלי ברית אברם" עם אנשיהם) — אין זה אלא דברי דמיון. ויסוד התעקשו בזה הוא, כי לפי דעתו, אי אפשר שנקראה ירושלים בדור אברהם בשם שלם, מאחרי שעד ימי דוד נקראה "יבוס". ואולם אין כל ספק עוד כעת, אחרי מציאת הרשימות החדשות, כי לכה"פ לפני דוד יציאת מצרים (לערך שלשת אלפים וחמש מאות שנה לפני תקופתנו הנוכחית) כבר נקראה העיר הזאת בשם "אֶרֶז־שֶׁלֶם" ופתרון השם הזה הוא, "עיר-שלם", כי באוצר

הרשימים האשורי, אשר מצאו, נמצא אצל כל שרש בצדו ציור הדבר המסומן במלה ההיא, ובצד המלה ארו נמצא ציור עיר. גם כלי זה נדע, כי מלות רבות, שכתבתן בעברית וגם בשפת

(ברור אברהם) כדרמהוק מלך עילם על יתר מלכי אשור (כי תמיד היו באויא מלכים קטנים אשר נכנעו לפני "המלך הגדול", וזה ענין המלכים הרבים בארץ כנען בימי יהושע) ויכניע אותם תחתיו, ואחרי מות המלך המנצח היה משל כדרלעומר, הקרוב אליו ממשפחתו. שפת אשור היתה בימים ההם גברת השפות באויא המערבית, ובה השתמשו המושלים בינם לבין עצמם, כעין שפת צרפת בימינו, שהיא שפת הדיפלומטים. אגרות רבות נמצאו כעת המוכיחות אמתת הענין הזה. גם יתר פרטי הספור הזה נתאמתו ע"י רשימות אשוריות, וזלת מה שבא עוד בהן ספור נצחון אמרפל מלך שנער על כדרלעומר מלך עילם, אשר הכניע אותו תחתיו ומעת ההיא פסקה מלכות עילם (שנמשכה רק ימי דורות שנים) ושבה ממלכת שנער להיות גברת כל הממלכה הגדולה, ממלכת אשור. הפרט הזה נעלם מהכתוב העברי, כי לא ידע מה שנעשה אחרי כן הרחק מאד מעירו ומארצו; אבל יתר הפרטים נודעו להכותב הקדמון הזה ורשמשם בספר לפי שנמסרו לו. ואין ספק בדבר, כי לא מעט סופר מאוחר יצא הספור הזה, אשר באו בו רשמים קדומים מאד, מלבד כי כתיבת השמות הבאים בספור הזה היתה בומן גלות בבל באופן אחר, ובמקום אמרפל אמרו אז עמרפל (על דרך עמינדב). בצדק יאמר החוקר הומל (Hommel) בספרו "הספורים העתיקים של עם ישראל מאומתים ע"י רשימות אשוריות", כי על אפם ועל המתם של המבקרים האלה מוכרחים הם להודות באמתת הספורים של אברהם, אשר על ידיהם הוברר לנו, כי אמונה טהורה נתפשטה בעם ישראל מוזמן קדום מאד, לא כדעת החכמים האלה, אשר יאמרו, כי עובדי עבודה זרה היו אבותינו מעולם, עד זמן גלות בבל, וכי כל הספורים הביבליים הסותרים להחלטתם זאת מאוחרים הם ונכתבו בגלות בבל.

בעלי הבקרת הביבליית מכת וולהוזן מכחישים באמתת ספור יציאת מצרים, וממילא גם במושב בני ישראל במצרים או בנושן, אשר כמה עיקרים של תולדת עמנו תלויים בו ואשר נשנה פעמים אין מספר בתורה ובנביאים ובכתובים. לפי דעת וולהוזן, המציאו הנביאים את הספור הזה, ממושב בני ישראל במצרים ומהעבודה הקשה אשר עבדו שם בהם, למען העיר את שנאת עם ישראל נגד מצרים ולהפך את האהוה בין מלכי יהודה ומצרים, שהיתה למורת רוחם תמיד. אחת מראיותיהם העיקריות היא, שאי אפשר כל עיקר, כי נשאה מדינה קטנה כמדינת גשן את בני ישראל הרבים בדור סמוך למועד צאתם ממצרים. אולם לפי הרשימות הנודעות כעת אין ספק בדבר, כי בימי משה (קרוב לאלף וארבע מאות שנה לפני התחלת המספר הרגיל) היה חלק גדול של סוריא ופלשתינא לנחלה למלכי מצרים, כי לקחו את הארצות האלה מידו ממלכת אשור, אשר אז היתה לה תקופת הירידה וגם מלכי ארם התפרצו מפניה. אך בדור ההוא התחילו הגוים (עמים שמיים) לרנוש נגד ממלכת מצרים. בירושלים עוד משל עבד-כיבא הנאמן בכרית מצרים, אבל השבטים השמיים, שכבר לכדו ערים רבות בנגב פלשתינא, צרו את

אשור המאוחרת בע"י, נכתבו מקדם באל"ף, ולכן "אר" ו"עיר" אחת הן. ורק על ידי זה נודע לנו סוף סוף טעם שם "ירושלים" שהיה נעלם ממונו עד העת הזאת. וכאשר ירדה מלכות אשור זמן רב (מוזמן משה עד זמן מלכי אשור המאוחרים, שהם פול, תגלת פלאסר, שלמנאסר וסנחריב, שפשטה מלכותם מחדש בארצות סוריא ופלשתינא), נפלה העיר בידי היבוסים וקרא לה בשם יבוס; אבל שם "ירושלם" לא נשתקע לגמרי, ומוזמן שלכדה דוד חזרה ונקראה בשמה הקדמון. וידוע כי החברה "א" נתחלפה בשפת עבר להברת "י" (העתידי בקל שיש לו בעברית "י" — יפקד — באשורית אין לו רק "א"). לכן משם "אר-שלם" נעשה "ירושלם".

העיר, והמושל כתב "לאדונו המלך", כדברים האלה: "אם יבואו החיילות לעזרתי עוד בשנה הזאת, או אפשר להתחזק עוד במדינות אדוני המלך; ואם לא יבואו צבאותיו לעזרתי הנני עדי אוכד". דבורים כאלה נמצאים בכמה מאגרות המלך ההוא. על כל פנים נדע, כי חלק גדול של פלשתינא (נגב ארץ כנען) נחשב לפני ימי משה למדינת גשן, והעברים ("חבריי") גרו שם.

ומאד נשמח במצאנו רשמים הסטוריים גם בתורתנו וביהושע המקיימים אמתת הדברים, ואשר עד היום נעלם ממנו מובנם האמתי. הנה נמצא; ה"חברון שבע שנים נכנתה לפני צען מצרים". ומה ענין חברון לעיר "צען מצרים"? אבל לפי הרשימות נדע, כי המצרים משלו מקודם בעיר חברון¹ ונמסר בזכרון המרשים הקדמון הזה, כי נכנתה העיר העתיקה (כלי ספק ע"י המצרים) שבע שנים לפני צען מצרים. וזה נשאר לנו גם ברשימה עתיקה אחרת, אשר לא ידענו עד הנה להלמה. הנה נאמר (יהושע י' מ"א): "וינס יהושע מקדש ברנע ועד עזה ואת כל ארץ גשן ועד גבעון". וכן הוא אומר (שם י"א ט"ז): "ויקה יהושע את כל הארץ הזאת ההר ואת כל הנגב ואת כל ארץ הגשן ואת השפלה ואת הערבה", אשר נלאו המפרשים עד הנה לכאר מה ענין מדינת גשן לכאן? אלא כי במסורת עתיקה, אשר ברבות הימים נשכח מובנה, נקרא חלק מנגב כנען ("ואת כל הנגב ואת כל ארץ הגשן", וכן: "ואת כל ארץ גשן ועד גבעון", שהוא עיר בבנימין קרובה לירושלים) בשם "ארץ גשן".

והנה כבר הקדמתי ואמרת, כי אי אפשר לצמצם במאמר אחד כל תוצאות החקירות האלה². אבל הכלל העולה מהן הוא, כי נפלה הבקרת הביבולית, אשר אחזו בה המבקרים מישראל ומכני הנכר וכלם נתנבאו בסגנון אחד, כי ספורי התורה מאוחרים הם מאד בזמן הכורם ונכתבו לשם תכלית מיוחדת. עתה נדע, כי ספורי התורה הם רשמים הסטוריים אמתיים מוזמן קדום מאד, ועלינו להעמיק בהם. למען נמצא מקורות ההסטוריא הישראלית לאמתתה. ולפי זה נוכל להחליט, כי בתקופה הקדומה של תולדות עמנו הלכנו עד הנה בתהו לא דרך, ועלינו לבקש עתה נתיבות אחרות, אשר נמצא אותן באמצעות החקירות האשוריות, שיצא טבען בימינו אלה.

מכל פרקי המאמר הזה יוצא לנו איפוא משפט אחד כללי: כי תולדת ישראל עתידה להכתב באופן חדש ממסד עד הטפחות. בתקופה הקדומה עוד לא נתגלו המקורות ההסטוריים כל צרכם, עוד תחסר לנו מדת הבקרת האמתית, להבין בספורי התורה, ועוד מחכים אנו לתוצאות החקירות החדשות, אשר בכל חדש וחדש הן מביאות לנו ענינים חדשים, לא שערום ההסטוריים עד הנה. ובסדור ההסטוריא הישראלית בתקופות המאוחרות מחכים אנו להשקפות ישרות, אשר כבר בארתי תמציתן בסוף הפרק שלפני זה.

¹ העיר הזאת נקראת בכל הרשימות האשוריות בשם "רבעת" (כלומר: קרית ארבע), אבל העברים קראו לה אח"כ בשם חברון, כי עברים וחברים הוא ממוצא אחד, ואם כן ענין "חברון" מושב העברים (חברים).

² החקירות העמוקות של שרדר, דיליטש והוטל הוכיחו אמתת הספור של עויבת אברהם את אור כשרים, ענין יעקב בסדן ארם ושובו לכנען, ספור יציאת מצרים, ספור יתרו כהן מדין, מעמד הר סיני, והרעיון ההסטורי הצפון בכל הדברים האלה הנמסרים לנו מוזמן קדום. על פרטי כל החקירות האלה אדבר במקום אחר.

נמצא, כי לא נוכל להתברך בלבנו (כאשר יאמרו בעת רבים מסופרינו), כי חכמת ישראל כבר מלאה צבאה וכי כבר נחטמה ההסטוריא הישראלית; עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע. חכמת ישראל עסקה עד הנה בדברים קלים בערך לעומת הענינים החשובים שעומדים עוד על הפרק: החקירה בקדמוניות עם ישראל בתקופתו הראשונה, והחקירה בתולדות התקופות המאוחרות על פי הנחות חדשות. ואם כי כעת היא תקופת הירידה לחכמת היהדות ולא נוכל לקוות, כי בימינו יהיה הדבר הוה; — הנה הימים הבאים יביאו לנו מבוקשנו, ואור חדש יהל על העבר של עמנו, ואז אולי נבין גם עתידותינו כראוי.

כנוי במקום שם

בכתבי הקדש.

מאת דוד כהנא.

שלושה פסוקים יש בכתבי הקודש, שבכל אחד מהם תבוא מלת "כאדם", וכל המפרשים, הן מדורות הקדמונים והן מדורות האחרונים, עמלו להבין כוננם ולא עלתה בידם. ואלו הם:

והמה כאדם עברו ברית (הושע ו' ז').

אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפלו (תהלים פ"ב ז').

אם כסיתי כאדם פשעי (איוב ל"א ל"ג).

הפסוק הראשון תרגם יונתן: ואנן כדריא קדמאי; רש"י ורד"ק יפרשו: כאדם הוא אדם הראשון; ארנסוואלד וצונץ יאמרו: כאדם טעמו פה כאיש המוני פחות המדרגה; ומלת והמה תסוב, לדברי הראב"ע, על נביאי השקר, כי המה כאדם עברו ברית ה'; והרבה מפרשים הסכימו לדבריו. הפסוק השני: אכן כאדם תמותון, תרגם הארמי באופן אחר: ברם בקושטא היך בני נשא תמותון, וכן מפרשים הראב"ע והרד"ק; ולדעת רש"י, גם פה הכונה: כאדם הראשון. הפסוק השלישי: אם כסיתי כאדם פשעי, תרגם הארמי: אין חפות כאדם קדמיו, ובפירושו זה אחו גם צונץ; והראב"ע יפרש: כדרך בני אדם⁽¹⁾. והנה מדברי המפרשים האלה, רואים אנחנו שכמעט כלם הסכימו לדעה אחת, שיש למלות כאדם ארבע הוראות: א) כאדם הראשון. ב) כדריא קדמאי. ג) כאדם פשוט. ד) ככני אדם. רק נחלקו המבארים, איזה מן הפירושים האלו יותר נאות לכל אחד מן הפסוקים. ובוה הם נבוכים, זה אומר כך וזה אומר כך, ומכאן נראה שאין יסוד לדבריהם וכלם יחד ימששו באפלה, מבלי מצוא הדרך הנכון. כי באמת רק הוראה אחת יש למלת כאדם בכל שלשת המקומות בכתבי הקדש, וכלם עולים בקנה אחד, וההוראה הזאת

⁽¹⁾ לדעת ריפסאן ז"ל צ"ל: והמה כסדום, בן הרנ"ק קורא כאדם, ווייסמאן — כאדום.

ועיין עוד ב"ואהרביכער" לברילל חלק חמשי צד כ"ו.

⁽²⁾ לדעת גרץ, צ"ל: מאדם.

חדשה היא, אשר לא שעררה פל המפרשים עד הנה. אך נחזין לנו תחלה לשים לב לדברי הנביא הושע, מה שאמר שם לפני זה: כי חסד הפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעלות, והמה כאדם עברו ברית. ונראים הרברים שרצה הנביא לרמוז בזה על מה שאמר לפני שמואל הנביא לשאול המלך: החפץ לה' בעלות וזבחים וגו' הנה שמוע מזבח טוב⁸, כמו שרמו להלן על מה שקרה ליעקב עם עשו אחיו⁹. ועפ"י נבין כי מה שאמר שם הושע מקודם: על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי, אשר לדעת הראב"ע והרבה מפרשים עמו, כונת המלות חצבתי בנביאים: שהרג ה' קצת נביאי השקך שהיו מתעים אותם; אבל הכונה האמתית היא כפירשי: על כן חצבתי בנביאים, על אשר חצבתי עליהם דברי ע"י הנביאים, והם לא נזהרו בהם לפיכך הרגתים¹⁰. ודברי הושע סובבים והולכים פה על שאול המלך וסיעתו, שלא רצו לשמוע לדברי שמואל הנביא, שדבר אליהם בשם השם, ונהרג שאול הוא ובניו אחרי כן במלחמות הפלשתים.

ולפי זה כונת הנביא הושע במלת כאדם פה, לא על אדם הראשון, או דריא קדמאי וכדומה, רק על שאול המלך, המכונה בכמה מקומות בכתבי הקדש בשם אדם, כמו שאמרה אביגיל לדוד: ויקם אדם לרדף¹¹ ורמוזה בזה על שאול המלך, וכן אמר דוד בדבריו האחרונים: מושל באדם צדיק¹², וכונתו במלת אדם על שאול ובמלת צדיק על עצמו, כמו שאמר שם מקודם: יגמלני ה' בצדקת¹³, וע"פ זה נבין מפני מה שנה בעל דברי הימים במליצתו מן הנאמר בספר תהלים, והוא:

ד"ה א', ט"ה ט"ו:

זכר לעולם בריתו וגו', לא הניח אדם לעולם בריתו וגו', לא הניח לאיש לעשקם ויוכח עליהם מלכים.

תהלים ק"ה, ה':

סבת השנויים האלה היא, כי כונת המשורר בספר תהלים היתה להגיד ברמז, כי שאול עבר על תורת ה' והוציא להרג עמו, אבל ה' זכר כי לעולם בריתו, היא תורתו אשר נתן לעמו, ועל המלך לשמור ולעשות כאשר צוה, וע"כ לא הניח ה' לשאול המכונה בשם אדם לעשוק את עמו, ויוכח בשביל ישראל מלכים, כי נהרג הוא ובניו אחרי כן, וה' עשה בהם שפטים¹⁴. אך בעל דברי הימים, שלא רצה לנלות זאת, מפני כבוד שאול ודוד, כדרכו בכמה מקומות¹⁵ שנה פה בכונה מלת "זכר", המוסבה על ה', ל"זכרו", שהוא צווי לישראל, וכן שנה מלת "אדם", הרומזת על שאול, למלת "לאיש", ובוהו הסתיר כונת הענין.

וזאת הזכיר הנביא הושע ברמז לעמו ואמר: והמה כאדם עברו ברית שם בנרו בי, כלומר, כי בני ישראל עברו קצת על תורת ה' הנקראה ברית או ספר הברית, כמו

⁸ שמואל א' ט"ו, כ"ב.

⁹ שם י"ב, ד' וי"ג.

¹⁰ וע"י במכלל יופי לבן מלך, וז"ל: חצבתי, כמו חוצב בהר, שבירת אבנים על דרך משל, לרוב דבורו בהם, כאלו מכתת אותם בדבריו.

¹¹ שמואל א' כ"ה, כ"ט.

¹² שמואל ב' כ"ג, ג'.

¹³ שם כ"ב, כ"א.

¹⁴ וזאת כונת דוד בשירו (תהלים, ס"ה, ט"ז) בפרש שדי מלכים וגו', כאשר יצא ה' לשבר ולכתת מלכים, והם שאול ובניו.

¹⁵ ע"י בספרי מסרת סוג למקרא נאמר ב' וי' באריות.

שעבר לפנים שאול המלך על תורתו, ובכל אשר יפנה ירשיע¹¹). שם, בלגל, פשעו בני ישראל בה' שנים רבות¹²). אך שאול חשב לכסות על פשעיו הרבים ע"י שיקריב קרבנות לה', אולם ה' הפך חסד ולא זכה, וע"כ חצב ה' עליהם. על שאול וסיעתו, את דבריו ע"י הנביאים, לדבר אליהם וליסר אותם על מעשיהם, וכאשר לא רצו לשמוע לדברי הנביאים, הרג ה' אותם במלחמת הפלשתים, וכל זאת עשה ה', למען יצא משפט בני ישראל כאור, ולא הניח לשאול המלך לעשקם, אך כעת יאמר הנביא, הולכים בני ישראל בדרכי שאול הרעים, לעבור על תורת ה' ולהקריב קרבנות. והלמוד היקר הוה, שהקרבנות אינם עיקר בדת ישראל, קבלו הנביאים דור אחר דור (הושע, ישעיה, ירמיה וכן דוד המלך וקהלת) משמואל הנביא, ולא מלכם הוציאוה¹³).

ועל פי הרברים האלה נבין פסוק אחד בנבואת ישעיה, אשר נלאו עד כה כל המכארים למצוא כונתו, והוא: מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתך ואתן אדם תחתך ולאומים תחת נפשך¹⁴). רש"י, הראב"ע וכן יתר המפרשים יפרשו ואתן "אדם": אנשים, וכן תרגום יונתן; ומסירת עממיא תחותך, ולזה הסכימו גם רבים מחכמי העמים, כמו דעליטש, האן, הערמאנן ואחרים. ולדעת גרצ'ן, צ"ל: ואתן איים תחתך. אבל כל זה דחוק ורחוק, והאמת היא: שכונת הנביא במלת אדם פה היא נ"כ על שאול המלך, כי ישעיה נבא, כמו שנאמר בראש ספרו, על יהודה וירושלים, והוא הולך וחושב פה בסדר מה שעשה ה' לעמו מעת צאתם ממצרים, ויאמר: תחלה נתתי כפרך מצרים, וכן כוש וסבא תחתך, וכונתו, שהכניע ה' שאר העמים לפניו, ואחרי כן יאמר עוד בשם ה': מאשר יקרת [אתה, שבט יהודה] בעיני נכבדת ואני אהבתך, ואתן אדם [הוא שאול שיצא משבט בנימין] תחתך, ולאומים [שאר השבטים] תחת נפשך, כי נכנעו כלם לזה, שיצא משבט יהודה; ולאומים פה הם שבטי ישראל, כמו שאמר הנביא להלן: הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האוינו וגו', ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים, הן עד לאומים נתתיו נגיד ומצוה לאומים¹⁵). וזאת כונת הנאמר שם להלן: אביך הראשון חטא וגו'¹⁶), אשר לדעת רש"י (וכן דעליטש והאן) סובב על אברהם ולדעת הראב"ע על ירבעם, ועוד אחרים יפרשוהו על יעקב (עוואלד) או על אדם הראשון (היטציג ואומברייט) וכדומה, אבל הנכון כמו שאמרנו קצת מן המפרשים, שכונתו על שאול המלך¹⁷) ובשם אב נקרא המלך בכתבי הקודש¹⁸), והנביא סיים פה במה שפתח.

אחר הרברים האלה נראה ברור, שגם הפסוק השני בתהלים: אכן כבודם תמותון וכאחד השרים תפלו, סובב והולך רק על שאול המלך ובניו, והחצי הראשון מן הפסוק הזה מקביל היטב אל החצי השני, ובאמת כונת המשורר במלת "תפלו" פה על הנופלים

11) שמואל א', ו'ד מ"ז. וכן אמרו חז"ל: וימת שאול במעלו אשר מעל בה' (ד"ה א' ו' ו"ג), אין מעולה אלא שיקור, וע"י ספרי פ' נשא ה' ו'.

12) שופטים ג', ו"ט; ש"א מ"ו, כ"א; עמוס ד', ד'.

13) הפרופ' לאצארס אומר בספרו "ירמיהו הנביא" (צד ס"ח), שרק ירמיה הגיד לעמו: עלוהיכם ספו על זבוחם ואכלו בשר (ירמיה ז' כ"א). ולא ראה במח"כ שכבר הגיד כזאת הושע (ח', ו"ג): זבחי הבהבי וזבחו בשר ויאכלו. וע"י רש"י שם ובספר השרשים לאבן גנאח צד קכ"ה.

14) ישעיה מ"ג ד'.

15) שם מ"א, ד'; נ"ה ד'.

16) שם מ"ג, כ"ז.

17) ע"י ביאור שם.

18) מלכים ב', ה' ו"ג. וע"י שרשי רד"ק ערך אבה.

במלחמה, כמו שנאמר בספר שמואל על שאול ושלישת בניו: נפלים בהר הגלבוע¹⁹), וכן אמר דוד בקינתו עליהם: איך נפלו גבורים²⁰; ועתה נבין ג"כ סוף המומור הזה: קומה ה' וגו' כי אתה תנחל בכל הגוים, וטעמו, כי רק ביד ה' להנחיל כסא המלוכה, ולמי שירצה יתננה, כמו שלקח המלוכה משאול ובניו ונתנה לדוד עבדו.

גם הפסוק השלישי באיוב: אם כסיתי כאדם פשעי, כונתו על שאול המלך, ועיי זה יובן היטב גם מה שאמר איוב שם להלן: כי אערוץ המון רבה ובוו משפחות יחטני ואדום לא אצא פתח, — אשר עמלו המפרשים מאד ולא יכלו להבין הדברים. אבל כונת איוב היא על המלחמות הרבות שעשה לפניו שאול המלך והוציא להרג עמו, גם הרג את נוב עיר הכהנים, ומה היה בסופו? כי בוו משפחות — הוא דוד המלך, כאמרו: מי אנכי ומי ביתי²¹ — היה למחתה לשאול ועלה למלוכה על מקומו. וכונת איוב להניד פה על עצמו בדרך משל לאמר: האם כסיתי כמו שאול פשעי, על ידי שהקריב לה' קרבנות? האם יצאתי לשבר ולכתת אנשים רבים כמוהו, ולבסוף הנה בוו משפחות יחטני ג"כ, כמו שקרה לשאול עם דוד, ועוד עלי לעשות לפניו משורת הדין, אדם ואשים יד לפה, ולא אצא פתח, לרדוף אחרי בוו משפחות ההוא, כמו שרדף לפניו שאול אחר דוד; ומלת אדם ואדם — לשון נופל על לשון, לתפארת המליצה; גם המלות כי אערוץ המון רבה, מקבילות היטב למה שאמר המשורר בתהלים על שאול: לבל יוסף לערוץ אנוש מן הארץ²²), וסובב על מה שאמר שם למעלה: שבר ורוע רשע וגו', לבל יוסף עוד הרשע, לשבר ולכתת אנשים רבים מן הארץ. וכעת נבין ג"כ מליצת איוב להלן, הסתומה מאד: מי יתן לי שומע לי וגו', וספר כתב איש ריבי וגו', כמו נניד אקרבונו. כלומר: מי יתן לי זאת, שישמע ה' לדברי, הלא כל תאותי שה' יענני²³), ואם כתב ספר איש ריבי, כמו שכתב ה"בוור-משפחות", דוד, הספר תהלים, או כמו נניד אקרבונו, ולא יצאתי לרדפו כאשר רדף שאול אחריו, ובשם נניד קראו שמואל ונתן הנביא וכן ישעיה את דוד המלך²⁴), ומטעם זה השתמש גם איוב פה במלת נניד לרמוז על דוד.

מכל זה יוצא לנו דבר חדש, אשר לא שערוהו כל החוקרים עד הנה, והוא: שיש לפעמים ככה"ק כנוי במקום שם (פסיכרוניס), וכי במלת אדם נרמז בכמה מקומות על שאול המלך, יען רצו להעלים שמו מפני הכבוד, אך נביאי ישראל דור אחר דוד ידעו הכנוי הזה היטב, כנויים כאלה יש עוד ככה"ק בהרבה מקומות, כמו: כוש בן ימיני, מות לבן, אגור בן יקה, איתאל ואכל, למואל מלך, קהלת, ששך, לב קמי²⁵), אשר שמותיהם היו נודעים לדורות הקדמונים אל נכון.

ועוד נראה מזה, כי מחבר ספר איוב לא היה בימי משה ולא בימי שפוט השופטים וכו', רק אחר זמן שאול ודוד. גם נכונים דברי ח"ל שאמרו: איוב מישראל

¹⁹ שמואל א', ל"א, ח'.

²⁰ ש"ב, א', כ"ז.

²¹ שמואל ב', ז', י"ח, וכן אמר (שמואל ב', כ"ב, ל"ג): ויתר תמים דרכי, ועיי בספרי

מסרת סיג למקרא (צד ב"ב).

²² תהלים י', י"ח.

²³ תוי חסר אל"ף מן תאוה, ופירושו: אחאזה שיענני שרי, עיי בס' תקות אנוש בפירוש

לרמ"ק צד ק"א.

²⁴ שמואל א', י"ג, י"ד; ש"ב, ז', ח'; ישעיה נ"ח, ד'.

²⁵ ורמיה כ"ה, כ"ז; שם כ"א, א'. ועיי רש"י.

היה²⁶), כי בן עם נכר לא היה יודע מה שעבר בין שאול ודוד ושנקרא שאול ברמו בכנוי אדם, ודוד נקרא בשם נגיד וכתב ספר.

כמו כן נראה עתה שהמאמרים האחרים באיוב, אשר נמצא דוגמתם בספר שמואל ותהלים²⁷), לא לקחו הם ממנו, כי אם הוא מהם. וזוהו יוצא ג"כ, שספר איוב אינו תרגום מלשון אחרת, כדעת איזו חכמים, כי אם נכתב מתחלתו בעברית.

ישראל וארצו

בחזון הספורים.

מאמר ראשון.

(סוף).

1.*

אפרים בן־הגרי, אבן פנת הספור „נקם ברית“, היה תלמיד האוניברסיטט בעיר הבירה, והוא איש כבן עשרים ושנים, יפה תואר ובן עשירים. אביו הוקן, אשר גם הוא עודנו בחיים. שלמה בן הגרי, עלה על כל יתר אחיו בעיר מושבו בעשרו ובחכמת לבו וכיראתו את ד', ואליו גם אחיו גם בני עם הארץ פנו לשאל עצה ולבקש עזרה, וביתו הוא לא אך הגדול והיפה בכל העיר, אך גם מלא תורה ויראה יתר על אחרים. וגם מרדכי האיגרי, אבי אמו, היה עשיר ויבנה בתים להממשלה ויד ושם היה לו תמיד בין רבי הארץ, וחורים ושרים זהב להם — או זהב דרוש להם — היו בני ביתו. עם אלה השרים התהלכה הבת, אם בן־הגרי, ועל דרכיה והליכותיה בחיים נראו עקבות בני הנכר, אשר אך את חברתם ידעה ואותם אהבה. היא גדלה בעושר ובכבוד גדול, ואם כי בבית אביה הקבלן לא פרצו חלילה חומת הדת ביד רמה, ואף כי בבית שלמה בן־הגרי חמיה, אשר היה למופת בשמירת כל המצות והמנהגים, וגם בן־הגרי הצעיר אישה נועד מימי נעוריו להיות גדול בישראל ולמד תורה הרבה; אבל מעיני הקהל לא נעלם הדבר, כי דברים רבים התורה לה לעצמה בת מרדכי האיגרי עוד בהיותה כבתוליה בבית אביה,

²⁶ בבא בתרא ד' י"ד.

²⁷ ואלו חסו, כסדר שנמצאים בדברי איוב:

ולא יכירנו עוד מקומו (איוב ז', י').
 ואחיה עלי למשא (שם ז', ב').
 שופך בוז על נדיבים (שם י"ב, ב').
 ויתעם בתהו לא דרך (שם י"ב, כ"ד).
 ונפשי אשים בכפי (שם י"ג, י"ד).
 עלי תשתפך נפשי (שם ל', ט"ז).
 ולא יכירנו עוד מקומו (תהלים ק"ג, ט"ז).
 והיה עלי למשא (ש"ב ט"ו, ל"ג).
 שפך בוז על נדיבים (תהלים ק"ו, מ').
 ויתעם בתהו לא דרך (שם ק"ז, מ').
 ואשים נפשי בכפי (ש"א כ"ח, כ"א).
 ואשפכה עלי נפשי (תהלים מ"ב, ה').

* עיי' למעלה חובי ט' ע' 209.

ויש אשר נשמע קול הנבל יוצא מביתה גם ביום השבת. ובהיותה קרואה למשתה ושמהה לבני הארץ לא הרבתה שאלה אם נמלח הבשר כרת, כאשר לא בקשה חשבונות רבים אם התומך בימינה בחוללה במחולות זרע קדש מצבתו. על פי רוחה וחפצה בנתה ביתה אחר כן, כאשר היתה לאשה לבן-הגרי, ותכין את מאכל שלחנה ומעמד משרתיה וסדר החנים והמועדים הכל כמנהג המדינה, ויהי הדבר הזה למורת רוח לחמיה ולחלול כבודו בעמו ובעדתו. וכאשר רחב לאט לאט הפרץ בין בית הוקן ובין בית בנו, כן סר לאט לאט המסוה מעל פני כלתו, יפיה ועשרה משנו אל ביתה רעים רבים מכני עם הארץ, ויהי הבית למאכל ולמשתה ולמקטר קטרת גם ביום השבת, וכבר חדלו עברים לבוא אליו, ואותותיו הנידו ולא כחדו כי לא בית ישראל הוא. עיני בן-הגרי הוקן ראו עמל ואון ומרי בצאצאיו ונפשו ירעה לו מאד בהתבוננו אל דרכיהם, ויחדל לבקר את משנכם בחרות אפו בהם. אך בכל זאת היה הוקן נאלץ להושיט ידו לשלום אל כלתו, מיראה פן תוסיף לצאת לחרבות רעה, כי אף אמנם היתה בלבכה לבלתי הננים את בנה ראשית אונה בכריתו של אברהם אבינו. אז חרד הוקן לבוא אל בית כלתו, והיא גם היא חכמה ותרע למחר לענות שלום וברכה להוקן, אשר כבודו גדול ועשרו רב, ואשר אך בנדבת ידו ומטוב לבו חיו חיי רוזנים, כי כספם המה כבר היה למאכל לאחד האצילים מבאי ביתה, ואך הוקן ספק את כל צרכיהם בלי הרף. מני אז היו דרכי שני הבתים האלה, בית הוקן ובית הבן, שלום ומישרים, אם כי שונים היו בתכלית, ועל פי תנאי השלום אשר עשו ביניהם הוקן וכלתו חנכו את הנער אפרים בבית הנמנוים, אך גם מורה עברי לקחו לו ללמד שפת עבר וגם תלמוד. הוקן שמח מאד על הנער בעשותו חיל בלמודים העברים ויחלק לו מתנות כאשר קרא לפניו פרשה במקרא או פרק בתלמוד, וכאי בית הוקן פזרו לו תהלה על עצמת דעתו בתלמוד, ואך האם לבדה לא הללה אותו על דעתו זאת ועמל בנה מחמדה בכל, "הלמודים האלה" היו לה למורת רוח ולדאבון לב. היא אמנם לא דברה דבר, כי לא חפצה להראיב את לב הוקן גם אחרי אשר קבל אישה משרה נכבדה בבית אוצר המדינה ולא צפה עוד לחסדי אביו, וגם כעצמה צותה על בנה לבל יעים את לב הוקן ולבל ישא על שפתיו באוניו חרפה או לעג לאחת המצות או מנהגי היהודים, אבל בסתר לבה היה רע עליה המעשה כי יעבירו את העולם בפרך — בלמודי הכלים כאלה, ולעמת זה שמחה מאד על כי בנה מתחלף עם רעים רבים מכני עם הארץ וכי ככן בית הוא בבית הנסיך מ. ויתרועע עם עתליה בתו הנערה ועם אחיה חברו בבית הספר.

יותר לא נדע דבר ממעשי בן-הגרי בבית הוריו, ומה היה ללמודיו העברים בכאו בשנים. עתה הוא, כאמור, כבן עשרים ושתים שנה, יושב בעיר הבירה ולומד באחד מבתי מדרשיה. דרכי חייו בעיר הבירה יעידו כי זרע הוקן חלף לו מעל לב בן-הגרי ולא עשה צמח, כי אך לשוא שקד אביו הוקן עליו ללמוד תורת ישראל, כי הוא לא הואיל הלוך בדרך התוו לו. ולעמת זה לא נטש תורת אמו וישמור ללכת בדרך אשר הורה לו חנוכו בבית הוריו. בעיר הבירה לא ראינו כי יהיה לו דבר עם היהודים, משכן מצא לו בבית אלמנת שר-אלף, ובביתה הוסיף ללמוד לדעת דרכי עם הארץ וחפציהם, ויקרא חג לימי הגיהם, ולמען לא ישאו עליו עון מולדתו דרקק מאד בהלכות החנים, ובחג פסחם העלה על שלחנו גם מצת פסחא וחזיר רך ממולא, למען ידעו כל באי הבית כי יחוג את החג לכל משפטו וחקתו, ובכונה גדולה נשק לבעלת הבית, אשה יפה וצעירה, בכרכו אותה בכרכת החג, שם, בעיר מולדתו, בבית הוריו, עוד יחוגו גם את שני החנים, לישראל

ולעם הארץ, קרבן הוא לאביו הוקן מאת הוריו; אבל הוא כבר לא יפנה אל רהבים וישט משטי כזב, ולבבו סמוך ובטוח כי לא יארכו עוד הימים ויבוא כל המון בית ישראל לחוג את חג הפסח יחד עם עם הארץ, ולא יבדלו עוד מן הגוים שכניהם בכל המנהגים, ויטהרו בני ישראל מזוהמתם ומחלאתם וישליכו את הבלי אבותיהם ויחדלו מהיות עם שוכן לבדר ולא יזכר עוד שם ישראל המעורר אך שנאה וזועה. הוא כבר בא עד הגבול הזה, ועין בעין זוה כי לרגלי הדבר הזה הוא נושא חן ושכל טוב מאת כל באי הבית אשר הוא גר בו, אשר כלם היו, בודאי, מאנשי השם, וכלם קרבוהו כאחד מבני חברתם ולא הזכירו לו את עון מולדתו ובושת מחצבתו, ויפיו וקומתו המחשבה נתנו אותו לחן בעיני אלמנת שר האלף, עד כי הרחיקה בגללו את הנסיך נ. מביתה על אשר התקוטט בו וישא עליו חרפה — חרפת עמו.

עתה אנו מוצאים את בן־הגרי בסוד בחורים, בהתאסף תלמידים רבים מבתי מדרש שונים, והמה כלם בני ישראל, להתייעץ על כוס שכר על צפונותיהם, ובן־הגרי זה בעצמו הוא גבור היום ההוא. כי הנסיך נ. אודה ורע לבן־הגרי ושכנו הקרוב אליו בבית אלמנת שר האלף, קרא לו בתוך קהל ועדה בחרות אפו בו: יהודי נמכה! ובן־הגרי הכהו על הלחי לעין כל. והתלמידים העברים, הרגילים לשמוע חרפה מבלי השיבה, הגדילו את המקרה הזה, ואחד התלמידים הלל את בן־הגרי על פני כל חבריו ויאמר לו כי גדולות פעל בהשיבו חרפה לחיק מחרף מערכות ישראל. בן־הגרי מאן לקבל את הכבוד הזה, ויען להדובר בו: „אל נא, אל נא, אל תרבה להשניא פעלי, כי לא גדולות עשיתי: הוא נשא עלי חרפה ואנכי הכיתיו לחי — וכה תם הדבר.“ בן הגרי מאן לשאת בסבל הכבוד אשר אמרו חבריו להעמים עליו, כי הוא ידע כי אך את כבודו הוא דרש מיד הנסיך מחרפו ולא את כבוד עמו, אשר כמיהו כאין בעיניו. אבל לא כראותו ראו את הדבר הזה יתר התלמידים מבני ישראל. עליהם כבר עבר רוח חישי, מבלי דעת אל נכון מאין מוצאו, להתבונן אל סביבותיהם, והמקרה הזה עורר אותם ויתן להם ענין להתוכח ולהתרגש, ורבים מצאו כי הנסיך המחרף היה אך כמליץ לרגשות רכבות אחיו, אשר המה מסתירים אותם בחובם עד עת קץ, והוא, בהנלות לבו, הוציאם החוצה, ובכן על בני עמנו להתבונן אל דרכיהם, לשוב „הביתה“ ולבלתי התנגש אל תוך הקהל הגדול, אשר שם אך יסבלו אותם עד בוא מועד. בן־הגרי זוה דעתו, כי אך ביהודים האשם, בהתרחקם מעל עם הארץ, ולכן היו לנדה; כי אך אחינו ירחיקו כל לב מעליהם בכל דרכי חייהם, בחקי המאכל והמשתה, בבגדיהם ובתפלותיהם, וכל עוד אשר היהודי ידבר בשפה אחרת, וכל עוד אשר יתפלל בשפה אחרת — אין תקוה כי יהיה כעם הארץ.

„ואני אוסיף — קרא אחד הנאספים — וכל עוד אשר יתפלל בבתי תפלה אחרים ולא אל אחר.“ אבל בן־הגרי לא שם לב אל כל דברי חבריו, וישמיעו כי על ישראל אך להתקרב אל בני עם הארץ, וסוף הכבוד לבוא, ואך את צל ההרים יראו התלמידים החרדים כהרים, והאותות המנבאות ליום רע אך שוא ידברו, וקול ענות במחנה מהיע שונאינו הוא אך קול ענות חלושה. „גדופי מכתבי עמל הלא המה רק שארית הפלטה מהשנאה האיומה אשר הבדילה כקיר מבדיל בינינו ובין עם הארץ, והגה עתה נפל הקיר ונשאר עוד במקום ההוא אבני נגף וערמות עפר אשר אמנם עוד תנגפנה בהן רגלינו ועוד יעורו עינינו כאשר ישאן הרוח, אבל חזון שוא הוא אם יאמר איש כי האבנים וערמות העפר האלה תהיינה פתאום לאבני קלע ולמפיץ בידי שונאינו להכותנו נפש.“ ולרגלי מלחמת דברים אשר התפרצה בין התלמידים, נודע בין הנאספים כי שלמוני הסופר העברי,

אשר היה כבר אז מאנשי השם ודעותיו ומשפטיו על ישראל ועל מצבו בעמים ועל עתידותיו היו לסלע המחלקות בין התלמידים בערב ההוא. — כי הסופר הלאומי הזה יושב כאורח זה ימים אחרים בעיר הבירה, והמה גם לא ידעו דבר בוואו. ואם כי נחלקו בדעותיהם על משפטי הסופר ועל דרכו אשר התייצב עליה, בכל זאת החליטו כלם להתאסף ולתת לו כבוד בתוך קהל ועדה ביום חג הפסח הבא לקראתם, ולדבר הזה הגיע גם בן-הגרי בראשו ויאמר ללכת את יתר התלמידים לקבל את פני הסופר.

ז.

בא יום המיועד להראות את פני הסופר, ושני תלמידים עברים באו אל בן-הגרי לקרוא אותו ללכת אל הסופר כאשר אמרו. אבל עם בן-הגרי היתה רוח אחרת והוא השיב את פני התלמידים ולא נאות ללכת אתם. כי ביום ההוא באו אליו שני מכתבים מאת אביו ומאת אמו, והמה מודיעים לו, כי בעירם היו פרעות ככל משפטי הפרעות והזועות אשר היו אז בערי הנגב. שני המכתבים היו רחוקים זה מזה בסגנונם כרחוק האיש מן המים, ולרגליהם התלקחה בלב בן-הגרי מלחמה נוראה. הנה האב לא יאבל לא על כלי הבית היקרים אשר היו למשסה ביום הרעש, לא על רכושם וקנינם, אך נפש המשכיל בן-הגרי חבכה ותריד בשיחה על חזיונות חייו כי אברו לו פתאם, על החלום המתעה אשר היה עד כה למטרת חייו, על לבו כי נשבר בקרבו ועל חשכת צלמות אשר מצא במקום אשר קוה לאור גדול. למקרא מכתב אביו, המתאר כמו את פרטי הפרעות, וכי גם על ביתו התנפלו ויהרסו וישושו כל אשר בבית וגם מעל צואר בתו גולו ערי זהב וכמעט היה כבודה לכלמה, לולא מהרו השכנים לעזרתה ולהחביאה במרתף נסתר, וגם את ידו שברו השודדים בהלחמם עמו — למקרא המכתב הנורא ההוא נפעם וגדרם בן-הגרי מאד ויהי כאיש אשר אין ברוחו נכונה. כדונג גם לבו בקרבו ועשתונותיו כלם אברו דרך, וירגש מועקת לב כאשר לא חש מעודו, כמו לעיניו היתה המהפכה וכמו כבשרו נחתה יד המכים. עיניו מלאו מים, וענן כבד כסה את כל פניו, ויתהלך בחדרו הגה והנה, מבלי דעת מה הדבר אשר הוא עושה. או צר גם לו בצרת אביו, אברת אביו אברה גם לו, וכמהו היה גם הוא אובד חזיונות רוחו ומטרת חייו. אך להשקיט את הבהלה הזאת בא מכתב גם מאמו, והוא החיה את רוחו ויחדשנו, וישב לו את ששון ישעו ומנוחת לבבו. כי לא כראות אביו ראתה אמו את דבר הפרעות. היא לא מהרה לכפור בקרושת המאה הישית ובנצח השכלתה, ולכן ראתה את כל דבר הפרעות כראות מקרה, — אמנם מקרה רע, אבל אך מקרה אשר איננו שוה כי נרבה דברים על אודותיו, יען כי אל נכון כענן כלה ויעבור, ותתן צדקה לבני עם הארץ לשנוא אותנו, אם נעזו ללכות בקול ולהשמיע בקהל דבר המקרה הרע. לכה יצר לה גם היא לא על כלי הבית הנאכזרים והנשברים, אך על כי לרגלי המקרה הזה נראה בכל תקף מורך לב היהודים ופחדם, וכי הפחד הזה נסך רוח עושים על אביו, ותהי פתאום רוחו זרה לרוח העת ויכוב באמונתו בהדעת ובאחרות העמים. וזה מעשה סרטן ללכת אחורנית ולא דרך בן האדם ארון הרעת. צר היה לו מאד למקרא מכתב אביו, והנה מכתב אמו היה את רוחו וישב אליו את מנוחת לבבו. צדקו בעיניו משפטי אמו מדברי אביו, וגם מצא את החידה מרוע זאת האשה קלת-הדעת מישרים תשפוט ואביו רב הדעת היה פתאום כאיש אין לב ותהפוכות ידבר: „התלמוד לא מסך בקרבה רוח עושים בימי חרפה, ועל כן לה לב מלא עו ואמין.“ ומי פתי לא יבין כי אך מקרה היה דבר הפרעות, וכי מורך לב, נחלת כל היהודים,

יתאר לעיניהם חיונות נוראים, לראות סימני שנאה ואותות משטמה, בעת אשר אך אהבה ואהבה ורעות בינינו ובין כל בני עם הארץ. פחדם זה יוליך עליהם אימים וינבא להם רעות לא תראנה לעולם. עד כי עיני אביו הוליכוהו שולל ויאמין לראות דבר אשר, כמובן, לא היה ולא יכול להיות: כי בן האציל בך־שבמה, בן נדיב נכבד וחברו בבית הספר, חמס ביום הועם ערי מעל צואר רוחמה אחותו, או כי לא ידבר עוד עמדו שר העיר באהבה כאשר ידבר עם אחר מיתר אוכלי שלחנו ומשחקים עמו יחד בקלפים. צר לו מאד על הרוח הזה, אבל הן אשיות הדעת לא תמוטנה בגללו, ולא לאדם בן דעת לשום אליו לב, כי אם ללכת הלאה על דרך האחדות עם בני העמים, ועל היהודים עתה להתקרב עוד ביתר שאת, יען אשר הפרעות יוכיחו כי על דרך ההתבלבלות עשו היהודים חיל אך מעט, וכמובן אך כם האשמה. ולכן כאשר באו אליו שני התלמידים לקרוא לו ללכת אל בית התפלה לתת שם כבוד להסופר, אמר להם: נמלכתי ולא אלך.

— האמנם?! הן אם או נתת ירך לנו, ואף כי עתה.

— ומה הוא עתה יותר מאז? — שאל בך־הגרי בלי חמדה.

או קראו לפניו התלמידים את שמות הערים והכפרים אשר היו שם פרעות, ואם כי נסלו פני בך־הגרי למשמע הדבר וידיו שפלו, כי הלא בהשנות "המקרה" פעמים רבות חדל להיות מקרה, אבל עוד רגע התאושש, ורוח מכתב אמו נסך עליו רוח שנאה לישראל עמו, ויצדיק לפני התלמידים רעיו את מעשיו השודדים, כאמרו כי אמנם רבו פשעי בני עמנו, אשר כלם אך מוכרי יין וכל מלאכה לא יעשו ואת האדמה לא יעבדו, ובכן כל הבוה אשר בזוו בני עם הארץ אך משלהם לקחו, וכאלה. הוא אמנם דבר כזאת אך באזני חבריו היהודים, בינו לבינם, באין זר בינותם, אך התלמידים הביטו עליו כעל משונע או כעל נבל, ויעובו את חדרו בחרי אף, והוא גם הוא הניע אחרים ראש, אם כי לבו רגז ונפעם מאד.

או שמע בקול אמו, אשר קראה לו לבוא אליהם לימי הקיץ למען ינחם את אביו, אך גם שם לא הונח לו מעצב ומרגז, כי לא זה הוא הבית אשר ידע תמיד. לפנים לא נזכר שם ישראל בבית ההוא, ועתה יעלה השם הזה על שפת לשון לרגעים, רוח אביו בלתי נכון בקרבו, יאנח לרגעים בהביטו אל בתו, וקול עלה נרף יחרידנו כתרועת שודדים; אמו יושבת עצובת רוח, כי מה חיה אם חדלו בני מרום עם הארץ לבקר בביתה וחדלה לראות ולהראות; וגם אחותו, אשר היתה סמל החיים וכצפור ררור חיתה, אף היא נאנחה עתה לרגעים כמו תולע בסתר אוכל את בשרה ואיזה יגון נורא מנקר במוחה, ובית אביו הוקן היה עתה למרכז לכל מפעלות היהודים בעירו ויהי לו, לבך־הגרי הצעיר, למחתה, כי שמה אך בדבר הרעמים ידובר כל היום, ובאשר יפנה אין נחת, אך רוגז רוח בלי מרגוע, ולהגדיל דאבונו עוד היו התלמידים העברים גם המה עם יתר אחיהם, ואת רוחו הרגיזה החדשה אשר צמחה או בקיץ ההוא בישראל, כי המונים המונים סטודנטים ונימנוסיטים התנודדו לאגודות־לאום ויקראו בשם עם ישראל, ומתחת האפר אשר כסה עליה ימים רבים עוררו אהבה נושנה מאד, אהבה לציון ולכל מקראיה, ויאספו כסף ויקראו קול גדול: בית יעקב לנו ונלכה! — מה זאת? לפנים בכל ימי הקיץ, ימי הבטלה והמנוחה להתלמידים, היו עסקיהם עונג ושעשועים והכנת נשפי השק, ועתה כל שפה חרובק ציון וכל פה ממלל רברבין על הלאום ועל שפת עבר, גם בעיר מושבו, גם מיתר הערים דבר אליו נגב, כי הסטודנטים בשנתם עתה בערי מולדתם מתנדבים לשאת ברמה דגל לאום ישראל וקוראים נדבות ותרומת אנשים לצאת מן הארץ הוות וללכת אל ארץ

ישראל ולבנות הריסות ציון! ורבים מהזקנים מברכים אותם ומחזקים את ידיהם ולבם, וגם אביו הוקן הרים תרומה גדולה. עין בעין יראה בן־הגרי כי רוח תועה אחו באחיו בני עמו וברעיו התלמידים כיום הזה וינערים ויעתיקם ממקומם והמה נתעים מני אורח והולכים בדרך לא טוב, ואדם אין אשר ישפך שיחו בחייו.

רק אמו היא הנפש האחת אשר תחזה נכוחות בעת אשר עיני כל כוסו בצלמות. ועצת אמו היתה כי יעזוב את עצרת הפתאים ויבחר לו את ארמון האציל מ. אשר את בניו יחרו הקשיב לקח ואשר את בתו התהלך כאח ורע, וכן עשה. שמה, בארמון אשר מחוץ לעיר, קרבוהו האם והבת באהבה רבה, וכיותר הרבתה הבת להראות לו אותות אהבה, למען עורר בזה קנאת איזה צעיר בן־שבמה, וערמת בת־חיה זאת הביאה רעל בקרב דם בן־הגרי ותסערהו עד מאד. אך באחד הערבים, בעת משתה החמים, ראו עיניו פתאום על לב בת האציל עדי זהב, והוא הכירו כרגע כי לאחתו רוחמה העדי הזה, וכאשר נודע לו כי מאת האציל בן־שבמה נתן העדי למנחה לעתליה, הודיע מפורש באזני כל כי זהב חמסים הוא, כי נוזל הוא מעל צואר עבריה כיום הועם. אחרית החוון היתה, כי האציל בן־שבמה כבד את בן־הגרי במכת לחי, ועוד טרם מצא בן־הגרי את ידו להרימה לכפר את חרפתו, אחו בו אחי העלמה ובן־שבמה ויורידוהו, בכבוד והדר, מהמעלות ומבעד החלון ממעל שחקו על משבתו וישפכו עוד מים על ראשו להרבות הרפה.

כל הלילה תעה בן־הגרי כשכור סביבות הארמון מחוץ לעיר ומצבו נורא מאד. יש אשר חם לבו בקרבו ויאמר לכפר ברם חורפו את חרפתו ויערוך הכן קנה רובים ויחכה לאור בקר, אולי ישוב ויראה את פני מחרפו, וסערת לבבו נברה מרגע לרגע ולבו הלם מאד ושפתיו מלאו נקם, בהוכחו כי אמת היו דבריו אביו כי בן שבמה היה בשודרדים, ובת אציל תקח מתנות מיר שודר ולא תתנודד ולכה לא יסער גם בשמעה כי נולה היא. יען כי אך מיהודיה נגולה, ובכן איך לא יתנקם באנשים אשר כאלה. ויש אשר רגע רפו ידיו, ובמכאוב לב אין קץ אמר לשום קץ לחייו הוא ולכונן את קנה הרובים אל לבו, יען כי נוכח כי ערירי הוא ומי גבר ישא לברו את נטל החיים. אך עוד רגע שב גם מחפצו זה, באמרו: ישלחו להם צרינו יד באחרים או בנפשם, אך לא לישראל לעשות כזאת, וישלך את כלי המשחית מידו, ובעורנו חושב מחשבות ולא ידע מה, ובעורנו אוכד עצות מבלי דעת מה עמדו ואנה רגליו נושאות אותו, — ראה יהודים אחרים יחסי רגל וכפופי ראש כאבלים עוברים על פניו, המחזה הזה הפריע אותו מכל מחשבותיו, ופתאום התחלחל למשמע קול יללה קורע לב ומרגיו רוח עולה מאחד הבתים. הוא מהר אל המקום אשר ממנו חרד אליו הקול, והנה לפניו בית התפלה הגדול אשר בעיר מלא המון רב, יושבים על הארץ כאבלים על מת, רגליהם יחסות, ראשיהם על לבם כפופים ועיניהם מקור דמעה. יום התשיעי באב היה, כל עשתונותיו התבלעו, ובלבו כא חסין נמרץ להתאחד עם כל ההמון הזה הבוכה פה, לחוש את אשר יחושו המה ולהיות לבו כלבבם. כמו בתגרת יד מסתרת השלכו הלאה המנעלים מעל רגליו וישב על הארץ כאשר עמד ויספוק ידיו על ראשו ויתן קולו בככי אשר החריד כל לב, סערת מאת לבבות נשברים התבוללה את סערת לב האחד אשר נשבר מאה, ותחי לסופה מרעדת כל אשר תגע בו כעלה נדף. קינות הלוי המרוממות הנפש ושוכרת הלב וקול אביו הקורא בקול בוכים: "איך יערב לי אכול ושתות בעת אחזה כי יסחבו הכלבים את כפיריך" — הבריהו את המשאון והשממון מבתי נפשו, ויהיו עיניו למעיני דמעה, ופלגי מים

שטפו להם תעלה בלבבו ויהוש רוחה^ה בנפשו. כמו נקבר עד הגה חיים בערמות עפר אשר העיקו לבו כאבן מעמטה, ופתאום הוסרו כל אלה בהוקת יד איש חש לרוחתו, כן חש אבן אחר אבן נופלת מעל לבו, וגם לבו אשר היה לאבן כמו גז חיש ויתר ממקומו ותחתיו בא לב בשר". הוא ראה סביבו עולם חדש, שיש בו אהבה ואחדות, ובעבר נכנע וכבן מקשיב עמד לפני אביו הזקן, אשר נגש אליו וישמה מאד לקראת התמורה בנכדו מחמדו זה. אז לבשה רוח את בן-הגרי לעלות לארץ ישראל, וידבר דברים כאש על ישראל ועל ארצו ועל תקותו ועל גורלו בארצות ומצבו בנוים, ויהי לראש ליתר התלמידים בעירו, אשר מהרו לתת ידיהם אליו, ויחד עלו לארץ ישראל, לשמחת לב הזקן ובנו ולתוגת לב מרת בן-הגרי.

ה.

שני פרקים שלמים הקדשתי להצעת תוכן הספור „נקס-ברית“, לא מפני כי ערך הספור הקטן הזה, כשהוא לעצמו, גדול בעיני מאד, — לא; כאשר אמרתי, לא מלאכה גדולה עשה סמולנסקין ביצירת הספור הזה, וישנם מספוריו, וביחוד מחזות ידועים ביתר מפעליו הספרותיים, העולים בטובם על הספור „נקס-ברית“, אשר הנפשות הפועלות בו אינן מלאות והציורים אינם בהירים. בכלל לא מלא סמולנסקין מעולם אחרי התנאים אשר תדרוש הבקרת החדשה מאת כותבי ספורים, ואין בספוריו לא מבחינות הנפש ונתחה ולא מאמתת הריאליזמוס וציוריו; הוא היה כלו פובליציסט, וגם את ספוריו כתב לשם פובליציסטיקה. אבל זה נעלה מעל כל ספק, כי סמולנסקין היה פוס ממלל רברבן ובכחו זה משך אליו את הלבבות. ועל כן לא נחטא להאמת אם נניד, כי ספורו „נקס-ברית“ ראוי ליטול מקום בשורה הראשונה של ספוריו. כח הדבור אשר חלק ד' לסמולנסקין, עמו הנפלא אשר נטה אותו לאשר היתה רוחו, גבורת לשונו אשר עטרה לו תמיד זרי נצחון בכל ריב ומלחמה — כל אלה כתמם יחד נלכדו בספור הקטן הזה, עד כי ישנם רנעים אשר נאמין, כי צדק משפט ה' יהליל, אשר הבאתי למעלה. כשרון אחד היה לסמולנסקין, אשר אך ליחדי סגולה יפול לנחלה, והסופר טורגניב יקרא לו „זמרת הדבור“, ומתנת אלהים זאת, מנגינת הלשון, היתה לסמולנסקין למנה גם בדברו בפיו גם בהעלותו דברים על ספר. נגד המשפטים ההגיוניים יש דברים בפיכם להשיב, אבל אתם אך קול זמרה תשמעו, ואזינכם לא תשבע לשמוע, והקול הזה ירעים באזינכם נפלאות ולא יעובכם לנפשכם ולא יקרא לכם דרור עד אשר יכלה את נבואתו ועד אשר תסכימו למשפטיו ותתנו צדק לכל דבריו, וכמו בלי חפץ תלכו שבי לפני עצמת נאומיו וכח אמריו. כן נצחו אחדים מבני צרפת בסוף המאה העברה את לבות שומעיהם בנאמם נאום מעל הבמה ובכתב ויגבירו עצומים בכח הלשון, וכן לא היה איש אשר שוב מסמולנסקין בצאתו לדבר דבריו כאש, כי יעשו את אשר יחפוץ ויבאו אל אשר ישלחם. ואת זרוע כשרונו זה חשף בכתבו את הספור הקטן „נקס ברית“, אשר אותו שלח לפני יתר אחיו אשר נולדו במחשבתו, להוציא בהם את כל אשר הגה לבו ע"ד הרעיון הלאומי.

ויש עוד סבה אחרת אשר בגללה תארתני כמו את הספור „נקס ברית“ לכל פרטיו, כי, לדאבון הלב, עוד היום אך אחד הוא בכל ספרותנו הספור הזה אשר התנועה הלאומית היא אבן פנתו. מספורינו הצעירים מתקים את ספורי סופרי העמים, לפעמים לוקחים במשיכה ספורים שלמים ותוכנים עשויים, וגבורים מוכנים, והמה אך מגיירים את הגבורים, מביאים את התוכנים בברית ישראל ומעתיקים את מקום המעשה מנישוננואונגאראד

לירושלם, מעל גדות הניוווא והוואלנא והרהיין אל שפת הנימאן והדניפר ויתר הנחלים אשר בנבול המושב; המה, המספרים החדשים, משתדלים ללכת "בעקבות" המספרים מבני הנכר, ואם תבקשו, אז תמצאו יסוד ושרש של רב הספורים העברים החדשים באחד מחברות איוה ירחון רוסי או אשכנזי. מובן, כי "כבוד" מעשה להמים כאלה במקומו מונח, ורחוק אני מהלל דבר שיש בו משום אבק גנבה. אך יש אשר על מעשים כאלה לא נבוא במשפט קשה ולא נמצה עומק הדין: לא כל אדם זוכה להיות מספר מקורי, ולא במספרינו הצעירים האשם אם השה אלהים אותם הכשרון הנעלה של מענדעלי מוכר ספרים, לדרת אל תהום החיים של בני עמנו, לקצבי יסודותיהם, ולשאוב משמת, ממקור ראשון, הזיונות על עמנו כאשר תאווה נפשם. אך סימני כשרונות נראה בהם, אם מעט ואם הרבה, אשר עוד טרם התבשלו ועוד טרם נדע את כחם וערכם, ולכן הדין נותן כי מותר להם וגם מחויבים הם ללמוד אל דרכי הסופרים המומחים ולעשות כמתכונתם, אם כי — אשנה עוד הפעם — תלמוד תורה לחדר וגנבה לחדר.

אבל דא עקא, כי אנחנו נאהוב תמיד לעשות כמקולקלים שבאומות ולא כמתוקנים שבהם. הן גם הרעה הלאומית של הסלאוויים והגרמנים ורעיון התחיה של האיטלקים והיוונים — גם אלה הולידו ספורים רבים, גם נביאי הרעיונות האלה אצלו מרווח על החיים והחיים נתנו מהורם על הספרות, — ומדוע יתשלו מספרינו לבקש ספורים כאלה במקורם ולעשות כמתכונתם לתנועת הלאום בישראל ולרעיון ציון משאת נפשנו? הנה בחמש השנים האחרונות רבו הסופרים המנסים את כחם במלאכת הספורים, ויש גם כאלה אשר ראו כמעט ברכה בעמלם; כשרונות גדולים לא נראה אמנם, אמיריקא חדשה לא נגלתה עוד, שדההספורים העברי עודנו עומד ומחכה לקוצרים אשר ישאו ממנו אלומים מלאים ויאכילונו דגן שמים לשובע, אבל האמת נתנה להאמר, כי יש ויש אשר הושיטו ידיהם אל הקמה וימוללו לנו מלילות ויתנו לפנינו וימצאו חן בעינינו ונשבע רצון, ולמה איפוא ומדוע זה כל תקלה וכל קטטה וכל מיני פורעניות הונחו לאבני פנה בספוריהם החדשים, גם נסו, כמעט הידיעות אשר בידם, להעמיד חוץ על אורות שאלות פסיכולוגיות ואיקונומיות, כי כזאת המודק דורשת, "וישנסו מתניהם" לכתוב ספורים היסטוריים מימים קדמונים לפני כמה מאות שנה, ובשבתם כאן ראו חלומות באספמיא ויתארו תמונות זמן לא ידעו ומקומות לא ראו, — ומאת הרעיון הציוני חרלו, ואת התנועה הלאומית אשר בישראל לא מצאו לטוב לשומה אבן-פנה לספוריהם! והן לא יוכלו להצטדק באמתלא, כי פעולת התנועה הזאת לא נראתה על פני החיים בעמנו: הן כלנו יודעים כי רעיון שיבת ציון, רעיון היציאה לארץ ישראל, כבש לו חלק נכבד בחיי בני עמנו, רבים היוצאים להתנחל שמה, אנשים רבים המירו את חייהם, ביותר בין בני הנעורים, לרגלי התפשטות הרעיון הזה, אותות התנועה הזאת בולטות ומוהרות, והרעה הלאומית מנסרת ברוב אונים במרחב עולמנו, ולרגלי הדבר הזה חזקה תעצמת התנועה, בדעת או בבלי דעת, גם על הספרות לכל ענפיה. — לבד הענף הספורי.

ובכל עת אשר אני רואה את מעשי מספרינו ידאב לבי מאד. האם עיני האנשים האלה לא יראו כי אין קהל הקוראים משתוקק ומתאוה להם, כי אין עורק החיים דופק במפעלם, כי ספור אחר ספור יעבור במנוחה ואין שם אליהם לב?

ובכל זאת מוסר לא לקחו. לפני שנים אחדות אנה המקרה לידי להתראות עם אחד המספרים הצעירים, והוא איש אשר לו כשרון, ויהי דברי אליו כי יעשה את הרעיון הלאומי יתר לתלות עליו את ספוריו אשר יכתוב. לא כחדתי ממנו כי סוד "מלאכת"

הספורים גלוי לפני, ואמנם בכח הסוד הזה הצעתי לפניו ספור אחד, אשר בו ימצא נכון לפניו תוכן מוכן ומוזמן כמעט לפרטיו בספרות הרוסית — את הספור הנודע של טורגניוב „Nakanunje“. צירי הספור הזה יסובבו על זמן ראשית שנות החמשים, בערב המקרים אשר מהם יצאה מלחמת קרים, אשר ממנה היתה תקוה נשקפה גם לעם בולגריא לשוב לתחיה. אכן פנת הספור היא יעלענא, עלמה חכמה ורבת חן, אשר רצונה כביר ולבה מלא אהבה וחסד, ולה היו מעלות רבות של „רבי שפרה“ אשר כתב בך אביגדור, כי לא הסתפקה בכל אלה הקטנות אשר חיי האשה הבינונית מלאים מהן, ותשאף כר יותר נרחב לחפצי רוחה. את אהבת העלמה הוואת בקשו שני אנשים, שניהם אצילים וכל אחד משניהם ראוי, כנראה, לרכוש לו את הצעו. הראשון היה שובין, חרש-פסל צעיר, כבן עשרים וחמש, יפה ומלא הוד, חרש-שכל וטוב לב, תמיד שמח וגם כשרונו לא קטן. מצד האם קרוב הוא ליעלענא, וקרבת משפחה זאת תקרבנו עוד יותר אל העלמה, תמיד ימצא בחברתה ויעזור לה במעשיה, גם מצא חן בעיניה, ולכן התקוה משחקת לפניו כו לו תחיה. את פסיליו אשר הוא יוצר יראה לה והיא תהללם, אך בכל אלה עיניה לנכח תבטנה ותראה כי הכשרון לחוד ויתר דרכי החיים לחוד, — ובחיים הגה זה האיש שובין הוא קל הדעת ואיש בן-רגע, אין לפניו עבודת תמיד ותקות נצח, נפשו מלאה הפכים ועצלותו תכחד את כשרונותיו בו. ולעומת זה, הגה לפניו עוד איש אחד, בערסעניעו שמו, ההפך משובין. הוא איננו יפה תאר ולכל גייתו יחסו ההוד וההדר, אך עין תחוננו תעיד כי איש מחשבות הוא, ופניו יעידו טוב לבו וישר דרכו. הוא מלומד גדול, מתעסק בפילוסופיא ומתעתד להיות פרופיסור, והעלמה יעלענא תכבדהו מאד ותכבדהו על שובין. היא תדבר עמו באהבה ובכבוד, הוא ישמיענה את תקותו לעתיד, לעת ילך לחוץ לארץ וישוב משם מלא תורה ונדרש בידועות רבות ויררוש מעל הקתדרא, והיא רואה את בערסעניעו כראות איש גדול וחכם מרום ממנה ועולה על שובין, ולכן לא ירחק יום נצחוננו של בערסעניעו על שובין, והיו רגעים אשר כבר שאלה יעלענא את נפשה: אולי זה האיש אשר אל כמהו קותה נפשה כי יבוא ויוציאנה מכל ספקותיה ויראה לה את דרך החיים המלאים מפעל ומעש?

אך בבקר לא עבות אחד הביא אל ביתה בערסעניעו בעצמו את אחד ממכיריו ושמו אינסארוב. מי הוא הלז? התשובה קצרה: הוא איש בולגארי, ולא יותר. אין בו לא הכשרונות של שובין ושכלו החד ולא חכמת בערסעניעו וטוב לבו ורוך מזוג. מעלות אינסארוב היו כמעט כלן אך בשלילה: לא ידבר שקר, לא יחלל מוצא שפתיו, לא יתהלל במעשי ידיו ובכל אשר יפעל, לא יאחר למלא את אשר גמר לעשות, הדבור והמעשה לא יפרדו בו. אך יש בו דבר אחד העובר כחוט השני על פני כל דרכיו בחיים — אהבה רבה לעמו, עם בולגריא, והפיץ גדול ואיתן מאד להוציא לחפשי את ארצו ומולדתו, ואל רעיונו זה הוא מסור כלו, בכל לב ונפש, גלוי לכל, ורעיונו זה הוא מטרתו בחיים. הוא לא יחשוב מחשבות אם ייטב גם לו בצאת הרעיון הזה לאור, וגם לא יתפאר בלבבו כי קרבן הוא מביא על מובה אהבת עמו; בכלל לא יבקש חשבונות רבים, אך הולך ועושה ומשתדל, ועין בעין נראה כי באהבתו זאת גם הצלחתו, ורעיון רוחו — משאת נפשו ואשרו בתבל. במוה איש זה מנקר תמיד הרעיון — „אך יערב לי אכול ושתות בעת עמי ומולדתי משפלים עד שאול ועול זרים על צוארם“, והרעיון הזה לא ישגנו ולא יעובנו, והוא ממלא את אשר ימצא לנחוי לעשות במנוחה ובחפץ לבב, כי אהבתו לעמו היא גם במוה גם בלב גם בדמיון, — בכל. ראתה יעלענא איש כזה, נסתח

לבוא בחברתו ותתבונן אל מעשיו — ותלך שבי לפניו. יפי של צבעי החיים המלאים ירהיב את העין רב יתר מצעצועים אשר בכשרון יוצר-פסל ומהמון תורה וחכמה של המתעתד להיות פרופיסור. אינסארוב לא יגיע אף לקרסולי בערסעניעוו בתורה וחכמה, אין בו אף חלק קטן מהכשרונות של שובין, אבל תחת זה הוא איש, שלם בטבעו ובמטרתו ובאמונתו, ובוה יגבה משכמו ומעלה גם על הכשרון הטבעי וגם על התורה והחכמה, ולמראה גבור אשר כזה ילך שבי לב יעלענא, ותסגיר את עצמה אליו ותלך אל אשר היה רוחו ללכת.

ספור עם תוכן כזה נקל היה מאד לכתוב מחיי בני עמנו. כי על-טורגניב היה לחור אחרי בולגארי, למען מצוא גבור כזה. אבל אנחנו בני ישראל — הלא אהבה כזאת מצויה וטבעית היא בכל „בני הגולה“. אנשי תורה כבערסעניעוו ובעלי כשרון כשובין רבים בנו, וגם עלמות רבות חכמות לב תמצאינה בקרבנו. המבקשות עבודה ומפעל להן למטרה. פרשת „ההשכלה“, המלחמה בעדה ונגדה, כבר נדרשה כמין חומר, על פי כל המספרים מימות מאפו עד צעיר הסופרים, וכבר תשש כחם של גבורי ההשכלה, ונחויץ איפוא רגש חזק אחר, וגבור כאינסארוב יוכל למלאות את התעודה הזאת באופן היותר טוב. ובחיי בני עמנו עתה, לרגל תנועת תחית ישראל וארצו, לא יחסרו טפוסים כאלה. הגה ראינו בצעירי בני עמנו כאלה אשר אהבת ארצם ותחית עםם היו חי רוחם, צעירים רבים לא שמו לב אל עתידותיהם וישימו את כל תקותיהם אך בארץ אבות, רעיוני רוחם אלה יקרים להם מכל החיים — והאם אלה לא בנבורים? האם כאלה לא יקחו לבות עלמה? האם לגבורים כאלה לא יהיה הנצחון אם יתחרו עם לומדים, דוקטורים, משוררים, סתם משכילים ויתר „ההתנים“ של תחום המושב? אמנם ספור עם תוכן כזה לא באפס יד יעשה; נחויץ ללמוד, להתבונן ולעבוד — ושלשה אלה יכבדו מאד על מספרינו החדשים, אשר כל הפצם להרבות „לאפות“ ספורים חדשים לבקרים, ולכן ספוריהם המה כעונה בלתי הפוכה: תוכם נהר.

ובגלל הדבר הזה חוון הספורים על תקות ישראל ותחית האומה והארץ בלתי נפרץ, ואפרין נמטיה לסמולנסקין אשר זה החלו לשום את הרעיון הלאומי לניא חיונותיו.

ט.

אם היה את לבב סמולנסקין כי יראו הקוראים את כן-הגרי כראות איש המופת, אשר עליו להיות למשל לבני הנעורים ללכת בדרכיו אשר בחר לו בצאתו מבית התפלה ביום התשיעי באב, — אז „לא ירד בני עמכם“. לא זה הוא האיש אשר יוכל לקרוא לבני הנעורים: אני מופתכם, ולא זה הוא דרך תשובה לבני הנעורים כן-הגרי. סמולנסקין תאר בספרו את אשר חוינו אז באמת כמחנה ישראל, כי תלמידים רבים עזבו את למודיהם בבתי המדרש ויתגורדו ויעשו להם דגל ויכתבו עליו ביליו (בית יעקב לנו ונלכה) ויתנו להם ראשים לעווב את מולדתם וללכת לארץ ישראל לעבוד שמה את אדמת הקרש. תלחך עפר לשוני אם אומר כי כל התנועה הנכבדה היא היתה אך מצות אנשים מלומדה וכי לא עשו מעשיהם באמת ובלב תמים; היה היה בכל התנועה הזאת גם רגש חם, גם שירה רבה, גם התרוממות הנפש; עולי ימים, החיים משחקים לפניהם, עולמו של הקביה קורא ומניף אליהם ידו באהבה רבה. — והמה בוו יבוו לכל המחמדים האלה, ובתועפת גבורים ובטיסת נשרים יעטו אל חיים לא ידעו ואל נתיב לא דרך בה איש, ועמוד-ראש

אמונתם בצדקת מפעלם הולך לפניהם לנחותם הדרך, וקוי עמוד האש הזה יאירו אל עבר פניהם, וסביבם כבוד ואורה. כל אלה יתנו כר נרחב להנפש להתפעל, ויבעירו נצוצי שמחה בעינינו ויתנו אמונה בלבנו כי עוד טרם תמנו לנוע . . .

אבל באשר אור שם גם צללים, — והצללים פה רבו מאד, לדאבון הלב. כי כל אחרית התנועה הזאת היתה אך בהלה, ומראש ראו נבוני דבר כי מעשי הצעירים האלה לא יעשו פרי, ובית נצה ישראל לא יבנה לעולם מחומר נמוח, ולפעמים גם מתפוצץ, כתלמידים עברים אשר לא בשלו כל צרכם, בפרט כאשר בחרו להם בענין הישוב מקצוע זר לרוחם ולכל חנוכם — את עבודת האדמה. כי לו הלכו להם הסטודנטים לא"י להפיץ שמה דעת והשכלה בין בני צפת וחברון ויתר הערים אשר התאחוזו שמה בני עמנו, וליסד בתי ספר ולהורות בהם, כי אז עוד היה הדבר מובן: בני ארעא דישראל שבוועים כיון הבערות והמה נמקים שמה בעינים מבלי הדעת, והנה המה, משכילים עברים, באים להאיר אור בממלכת החשך הזאת; זה היה מובן, וכזאת עשו משכילים רבים לאחינו גם כתחום המושב. אבל המה, בני ביל"ו, הלכו לא"י לשם עבודת האדמה, המה הפצו להיות למופת ליתר אחיהם. למען ישליכו את עסקיהם הישנים ויאחזו בעבודת האדמה, ובוה לא יכלו להצליח ולראות ברכה, ומכל בני ביל"ו נשארו רק עוללות, וכל קרבנותיהם, קרבנות מחים, לא עלו לרצון, ועמלם עלה בתהו. עוד הדבר מושל בספק גדול אם יצליחו גם צעירי המשכילים הרוססים אשר הלכו בשטת הנסיך טאָלסטאָי וייסדו להם קולוניות לעבוד את האדמה ולהיות כבני עם הארץ, ואף כי סטודנטים עברים. כי הן ההבדל בין שני אלה רב מאד. בעת אשר האצילים הרוססים בני עובדי אדמה המה מנעוריהם, ילדי כפרים, ותנאי חייהם קרובים אל חיי האכרים, בתוספת יופי ידוע ובחלופי ייִן־דגן בין־לאֶפֶס, — הנה בני עמנו עירוניים המה מכף רגל ועד ראש, מזורה להם עבודת האדמה וררישותיה, לא יבינו להבדיל בין חטים לשעורים ובין דגן לשבולת שועל, לא ידעו לאסור סוס לחבוש חמור ולרכוב על גבי בהמה, וצעירים כאלה באו לארץ ישראל ואמרו להחיות את ארצנו אך באַת ומחרשה! מה יעשה בן־הגרי זה ועשרת מרעיו בארץ ישראל, ואיזה תועלת יביאו לתחית הארץ אם יחרשו וילכו אחר הבקר בא"י? הלא טוב טוב כי ישאר בן־הגרי בארץ מולדתו, יוסף ללמוד את חקו באוניברסיטא, וילמוד את תורת עמו ושפתו ודברי ימיו, ויתקרב אל אחיו בני עמו, ויתהלך עמהם וילמוד אל דרכי חייהם וישתדל להפיץ בין אחיו ורעיו התלמידים, בין מישראל ובין מבני הנכר, דעות ישרות והשקפות נכונות על ישראל ועל מצבו ועל תקותו, מבלי התבושש באמונתו בעתידות עמנו, ולהתימר בכבוד ישראל עמו. וכאשר יגמור את חק למודו ויצא אל החיים, אז ישתדל להיות אדם מישראל, יקרב אליו כל בחרו וטוב בעמנו ויהיה מרכז העבודה הלאומית בעיר מולדתו או בעיר אחרת אשר יבחר לשבתו; יהיה נא ביתו בית ועד לטובי בני עמנו ולרוח ישראל, ירחף נא דגל לאמונו על ביתו ועל דרכי חייו, יהיה נא ראשון לכל דבר טוב ומועיל, — יהיה נא הבית אשר יבנה הוא בישראל כאשר היה בימים מקדם בית שלמה בן־הגרי אביו הזקן בעירו. ואם הפצו עו ולבבו הומה לעלות לארץ ישראל, אז — אם רופא יהיה, ועלה לא"י ורפא שם חולים ויהיה להועיל בארץ אבותינו ויתן כבוד לשם ישראל בתוכה; ואם סִבְנִיק או חִמִּיק יהיה, והוא הלא בן עשירים הוא וגם האשה אשר יקח תביא לו נדה, וכספו ימצא לו לבנות שמה על אדמת ישראל בית חרושת המעשה, והחיה את סחר הארץ והרימה משפל מצבה ויתן עבודה ומשרה לפועלים עברים; ואם בכלל יגדל עשרו ועושר בית אבותיו, ועלה לו לארץ האבות, ויסד לו בית מסחר שם או אחוזה

יקנה לו בכסף, נחלת שדה וכרם, וחיה זרע והוליד בנים, והתאזרה בארץ. זהו ישוב הארץ וזאת היא דרך התחיה. אבל לבוא כל אלה לאחזו במחרשה ולשלוח מעגל ולערוך במעדר, או יש אשר תעלה על לבבנו קריאת הממשל משלים: "רע ומר כי יאפה הסנדלר לחם ואת הנעלים יתפור האופה!" לו הקדימו הרופאים העברים היושבים עתה בא"י לבוא שמה בהיותם עוד סטורנטים ואמרו לעבוד אדמה, כי אז היו לנו עתה עוד אמללים אחרים אשר אבדו דרך, תחת אשר עתה המה מביאים תועלת לרבים ועוזרים להפריחת הארץ ובונים בית ישראל. בני ביל"ו לא הביאו תועלת להם, כי הלא את עתידותיהם אבדו, וגם לא רבה התועלת אשר הביאו להישוב; כי מפאת הנוכס כבר היה להם להפוך את עורם בעור אבר פשוט, מתאים לכל תנאי עבודת האדמה, וידוע כי בשלהם, בשביל צעירי המשכילים אשר באו להיות אנרים, היו כל הסכסוכים גם בראשון לציון בשנות השמונים, גם הרבו טרח ומשא וריב לראשי חובבי ציון בכוננם ובכלכלם את הקולוניא נדרה.

ולכן לא טוב עשו ראשי עמנו אז על אשר לא מנעו את הבנים בעלי התשובה מלכת לארץ ישראל, ולא טוב עשה סמולנסקין בשלחו גם הוא את בן-הגרי וחבריו לארץ אבותינו. בעיני אני יותר ימצא חן הוקן, אשר הרים תרומה גדולה לטובת העובדים באה"ק, ואבי בן-הגרי, אשר המאור שבתורה אשר למד בנעוריו יאיר את עיניו ולא ישוב עוד לכסלה ולא יעזוב עוד את עמו ויתעסק בכל ענינו.

שוקטה על שמריה תשאר אך האם לברה, אם בן-הגרי. לאביו היתה נחוצה סערה גדולה ופרעות בכל העיר ושבריידי ומכות ומהלומות יורדות חררי בטן, לבן-הגרי הצעיר דיה היתה מכת-לחי אחת להשיבו אל מקור מחצבתו, — והאם העדינה עוד תחכה עד אשר יתהפכו צירים גם עליה ועד אשר יחלקו חבלים גם לה, ואז אולי תדע ותבין ותקח מוסר. ועד אשר יגיע היום ההוא לא תעזוב את דרכה, ותשים על ראש היהודים את כל האשמות והפשעים, בנה היה בודאי לאציל לולא היה יהודי, וברכות הימים — מי יודע? — אולי היתה בת האציל מ. לבלתה, ואז הלא היה אולם ארמונה "סאלאן" לכל הקותו ומשפטיו, וכירה היה אז להתיחש על ראשי בתי אבות אצילים. . . . עתה הגיחה היהדות הארורה ממסתרם וחבלע את כל מחשבותיה ותשים לאל את כל תקותיה. ומה היא היהדות ומי המה היהודים? אין להם ההוד והענו של האצילים, אין בתהלכותיהם הנועם והיופי של "החברה הנבחרת", ואנשיהם רכי-לב וחסרי גבורה, והיא אומרת תמיד כי אך בגלל הרבר הזה תשנא אותם, ובמכתבה לבנה היא משתדלת להטעים את הרבר, כי אך מוגי לב המה בני עמה, ואת עונם זה לא תוכל לסלוח להם. מורד-לב — ראשית הטאת הוא תמיד לבני עמנו בפי שונאינו, וגם חסרי לב

מקרבנו, כהדא מרת בן-הגרי, יחשבו את בני עמנו "בטבע" לרכי-לב, וכשפנים הננו בעיני זרים ובעינינו אנחנו. הנה נברה משפך-דם ונסתור עין מפני חלל; אבקת-שרפה לא נריח כהריח מנחה, ברק חנית ותעופת הרב לא ירהיבו עינינו, ותרועת מלחמה ואנקת חללים ושואן מכים ומוכים לא כקול הכנור באזנינו; ובכל המקום אשר כה הזרוע אומר לעשות חיל, ובכל הימים אשר אך האגרוף לבד יהדוך קמיו תחתיו, ובאשר אך יד המושה לברה תפלים לה נתיב כחיים, — שם לא יגבר ישראל ומשפט עמנו לא יצא אור. . . . אמנם כן, — אך זאת תחלתנו והיא תפארתנו! אנחנו בואת נתהלל, כי בני אדם אנחנו, לא ברעם וברעש אלהינו ולא בכח — כחנו, כי כח הלב יגדל בנו עד למשול ברוחנו, ועת כי יחר האף או נמצא גם עו בקרבנו להאריכו, הלא זה הוא כל האדם! כי לו אך בכח

יעלה איש, לו אך באגרופו כי עז יתנשא אנוש, הלא מותר החיה והבהמה מן האדם רב מאד, כי כחם וגבורתם יעלה על כח האדם שבעתים, וכבוד האש והמים הברק והרעם עוד יגדל שבעים ושבעה; הלא אז עלינו לתת כבוד אלהים לכל שור מקרין ולכל דורס ורומס ושורף, לבנות מזבח לכה, להשתחות ולכרוע ברך לפני הים הגדול ולהביא מנחה ונסך ולזבוח זבח לאיתני השבע...

נצחון הדם והברזל לא היה מעולם נצחון שלם במחנה ישראל. "מעשי ידי טובעים בים ואתה אומר שירה!" לא זה הוא הנצחון כהתגבר האדם האחד על השני להמיתו או להטביעו במצולות ים; נצחונות המכבים נזכרים בישראל מפני כי רוח ישראל גבר אז על רוח היוונים; בנבורת הקנאים בהלחמם עם לגיוני הרומאים לא יתהלל עמנו, כי טוב טוב היה לו לוא ידעו הקנאים להאריך אף ולסכול מעט את עול הרומאים, ולא הוציאו להורג את בני ישראל ולא גלינו מארצנו. כי בכלל, הרג ואכדן ושפך-דם איננו בטבע עם ישראל, וגם ברגע אפם, בעת אשר הוא מלא חמת-נקם, יקרא: "אשרי שיאחז ונפץ את עוללך", אך לא יקרא: "תנו לי את עוללי בת כבל ואנפצם אל הסלע", כי לוא כזאת נעשה, אז רחם את העוללים ולא שלח ידו לנפצם, כי רחום וחנון הוא מטבעו. לא! יעבדו להם אשר יעבדו את אלהי הכה הזה, יעוררו נא את חניתותיהם על אלפי הללים, יתהללו להם בקשיות לבכם, — ועמנו לא יקנא בהם ובנצחונות אשר כאלה ובגבורתם זאת, ונצח ישראל יהיה תמיד ארך אפים, ורגלו אשר בו ינצח — והנצחון הוא בלי שום ספק — יהיה תמיד דגל מוסר ואהבת אדם ושלוש אחים.

"בני ישראל המה רכי לב!" — שקר הדבר! כח לב המושל ברוחו יגדל שבעתים על אשר אין מעצור לרוחו, ומאריך אף יגבר על הנותן ידים לקצפו. יש אשר למראה עמל ואון יתחמץ לב ישראל, כף ידו תקמץ והיתה לאגרוף, ועד להתפוצץ יחרוק שיניו ועיניו תרובנה ברכים; אך הדם הטהור הנוול בעורקיו יבוא אל לבו, ובאין רעל אכזר וחמת פתנים בקרב הדם ההוא, באין זוהמת האדם הקדמוני בו, לכן יביא מעט מנוחה אל הלב ההוא, יזכור כי אדם הוא ולא פריץ חיות, בשרו אמנם עליו יכאב, אך הוא מקוה כי סוף סוף יגבר רוח האדם על רוח הבהמה — ויעווב את המערכה. על כן לא יכלם כי יתנו גוו למכים, על כן פניו כחלימש ובקרבו ידע כי אין לו במה לבוש. ולזה יקרא מורך לב, ולגבורי רוח כאלה יאמרו "שפנים", ובזאת תאמר מרת בן-הגרי לעשות עלינו חרפה וכלמה!

— "הי, פקח את עיני אלה ויראו!"

מרדכי בן הלל הכהן.

יסוד התנועה החדשה בישראל.

החכמות והמדעים השונים נלחמים תמיד, כידוע, מלחמה כפולה: בטבע וביצר לב האדם; כלומר, מצד אחד מתאמצים הם ללכוד את הטבע ולהכניעו לפני האנושיות ע"י הכרת החוקים השולטים בו ואופני ההשתמשות בהם לצרכי האדם, ומצד שני עוסקים הם בשנוי תכונותיו הרעות של המין האנושי, בהשמדת ה"בהמה שבאדם" ובהטבת יחסו של איש לרעהו.

ובכן יש שני מיני מדעים: מדעי־הטבע, העוסקים בביאור החקים הטבעיים הנמצאים וקיימים מחוץ לרוח האדם ובלתי תלויים בו; ומדעי־הרוח, העוסקים בביאור תכונותיו ומעשיו של האדם עצמו וכל מה שהמציא הוא ברוחו, בתור נמצא שבלי ומוסרי, משיג ופועל. כידוע, התפתחו שני מיני המדעים האלה גם יחד באופן היותר נעלה ביחוד במאה האחרונה; ומה נפלא הדבר, כי פעולותיהם על האדם לא רק שונות היו, כי אם גם, לעתים קרובות, מתנגדות היו זו לזו בהחלט.

האדם הצליח במאה האחרונה לרדת לעמקם של הרבה מסודות הטבע ולהכיר את חוקיה היותר נכבדים. פעולת חוק המשיכה ותורת הקיטור, אף כי התגלו עוד במאה הקודמת, נראתה ביותר במאה הזאת ושנתה כמעט את מצב כל העולם. החשמל והמגנטיות קצרו את המרחק והזמן ונתנו יכולת לבני אדם לשאת ולתת איש עם רעהו במהירות היותר אפשרית, — ובכלל, דברים שנחשבו למעשי נסים בדורות שעברו נעשו עתה למעשים בכל יום, שאין איש מתפלא עליהם עוד. האדם נצח את הטבע נצחון אחר נצחון, ובצדק יכול הוא להתנאות בנצחונותיו אלה, העולים באמת על כל מה שציירו להם הדורות הקודמים בדמיונם.

ובכן הלא אפשר היה לקוות, כי באותה מדה שנעשה האדם יותר ויותר שליט על הטבע, בה במדה תגדל גם הכרתו העצמית ובטחונו בכחו, רוחו יתרומם וישאף לגדולות, ולא יהיה עוד מקום בקרבו לאותו רגש ההכנעה ובטול עצמותו, אשר מלא את האדם בדורות הקדמונים, שלא ידעו איך להטות את הטבע והמקרים לחפצם וחשו בנפשם כי חיהם תלויים באיזו כחות נעלים מהם.

אך באמת לא כן היה. התפתחות "מדעי־הטבע" לא הביאה את האדם לרוממות הרוח, מפני שהמדעים ממין השני, "מדעי־הרוח", אשר גם הם התקדמו מאד במאה האחרונה ויתבצרו על יסוד חדש, התיצבו לשטן על דרכם ולא נתנו להם לפעול פעולתם במובן הזה.

תורת ההשתלשלות ההולכת לאט — זהו יסוד המדעים הרוחניים בשנים האחרונות. היסוד הזה לא נברא במדעי־הרוח עצמם; בצורתו החדשה הוא יליד חכמות הטבע וביחוד הוואולוגיה. שיטה זו מלמדת אותנו, כי ההררנה היא יסוד התפתחות: אין בעולם המוחש

והשכלי שום דבר חדש לגמרי; כל מציאות נשתלשלה ממיציאות שקרמה לה; אין רעיון ודעה שנולדו פתאום כמו שהם לפנינו. בכל הכריאה אנו רואים רק התיצרות מודרנה, צמיחת דבר מדבר, וכן הוא גם בעולם הרוח.

שיטת-ההשתלשלות הזאת, שתים שלש שנה מרם נתבארה ביחוסה אל תורת בעלי-החיים והצמחים ע"י דרווין, נתבארה ביחוסה אל ההיסטוריה וחקיה ע"י בוקל. ההיסטוריה של ההוה, מצב-האנושיות הנוכחי — הם המדרגה העליונה בסולם אחד גדול, שעל מדרגתו היותר תחתונה עמד "אדם הראשון", כלומר, הראשון שהיה ראוי לשם אדם... מקרי הדור האחרון הם תוצאות כל המקרים בכל הדורות שקדמו לו. דעותיו של הדור האחרון ומצבו האי-קונומי, החברתי והמדיני, הם רק תולדות כל העבודה הגשמית והרוחנית של כל אבותיו בעבר, רק שכבה אחת חדשה נוספת על המון השכבות התכופות, שהונחו זו על גב זו תקופה אחר תקופה. ובכן, האדם הפרטי עם שאיפותיו ומגמותיו הפרטיות — מהו ובמה נחשב הוא לעומת רוח הזמן, הנוצר ע"י עבודת אלפי שנים ודורות אין מספר? נוסף על זאת, הנה גם כל העבודה הרבה של העבר, סבתה הראשונה היא לא ברוח האדם עצמו, כי אם בהחזיונות והנמצאים הטבעיים אשר מסביב לו: אקלימה של ארץ מנוריה, צמחיה, בעלי החיים שבה, מראה פני שטחה, — כל אלה התוו הדרך לעבודתו החמרית והשכלית של האדם בדורות הראשונים, קבעו את תנאי חייו, את "הסביבה" (milieu) אשר בה תלויה התפתחותו באופן מוגבל ומוחלט, והם הם שהמציאו לו גם כלי-ידינו למלחמתו הכפולה: עם הטבע — בעד מוונותיו, ועם האדם — בעד מקומו בחברה.

מובן מאליו, עד כמה מוגבל האדם של בוקל במעשיו ובהלך-רוחו. לולא היו במצרים תמרים במספר עצום, כי אז לא היו שם גם עריצים נוראים גם עבדים רבים וגדכאים, כי אז לא היתה שם תרבות גבוהה בזמן קדום כל-כך ולא היתה נקפאה בהגיעה עד נקודה ידועה, כי אז לא היו שם אַבְּלִיסקים ופיראמידות. — לולא היה האזור נפרץ כל-כך בהורו, כי אז לא היו נבראות שם אמונות ברָאָהֶמָה ובורה, לא היו שם "פֶּאֶרְיוֹת" (כני ההמון שנחשבו לשפלים ונכזים) וכתות סגורות ומסוגרות, לא היו אמונות תפלות וקפאון נורא.

ע"פ דוגמתן של קורות ספרד מתאמץ בוקל להוכיח, כי אין כל אפשרות לשום איש, אפילו להכמים גדולים ולמלכים נאורים, לשנות את "רוח הזמן" אף במעט. אין עצה ואין תבונה נגד רוח הארץ, תוצאת מסבות טבעיות, שפעולתן עומדת למעלה מכחותיו הנפשיים ושאיפותיו של האדם. די לנו לדעת, כמה פחמן נחוצי לכלכלתו של אדם וכיצד תושג כמות הפחמן הדרושה בארץ ידועה, למען דעת, אם האיש או העם היושבים בארץ הרוי יהיו אוהבי חופש או עבדים בטבעם. די לנו לדעת את מחיר הלחם ואת שכר העבודה בארץ ידועה, למען נדע את כל קורותיה של האומה השוכנת בה. ובכן — אומר בצדק חכם אחד — לו היו תוקידרי, הירודוטי, טאַצִּיט ושאָר כותבי קורות ימי הקדם או הנזירים כותבי דברי ימי הבינים — לו היו כלם נותנים לנו, במקום תיאור פעולותיהם של חכמי המדינה ומפקדי הצבא הגדולים, רק רשימות פשוטות של מחירי הלחם וגודל שכר הפועלים בזמניהם, כי אז היה לנו המושג היותר נכון מחיי העמים הקדמונים ומתכונת השכלתם, חכמותיהם, אומניותיהם ואמונותיהם. מלחמות אלכסנדר מוקדון, נכלי יוליוס קיסר, צמיחתה ומפלתה של איזו אמונה, היו מובנים וברורים לנו כשמש. בוקל רוצה רק לדעת, במה העם נזון ובכמה עולים לו מוונותיו, ואז הוא מבטיח להגיד מה שחושב העם

ההוא ומה שהוא עושה". פה אנו מוצאים "נקודת-המנע". שיש בין דעתו של בוקל ובין דעותיהם של חכמי-הכלכלה, מיסדי שיטת המטריאליסמוס ההיסטורית. השיטה האחרונה הזאת מניחה ליסוד מוסד, כי כל מהלך ההסטוריה וכל סדרי-החיים, וכמו כן גם כל קניני הרוח האנושי, האמונות, החוקים, השירה, המדע, המדיניות, מושגי המוסר, וגם הפילוסופיה וכל מלאכת מחשבת, — הם כולם רק תוצאות ישרות או בלתי ישרות מתנאי-הכלכלה ידועים. "המבנה האיקונומי של החברה (עקאָנאָמישע סטרוקטור, כלומר, אופן יצירתם וחלופם של צרכי-הכלכלה) — אומר קארל מרקס — הוא הבסיס הממשי, אשר עליו מתרוממת עליה (איבערבו) של משפטים ועניני מדינה, ואשר אליו מתיחסות צורות ידועות של החברה החברותית"; ובכן נבראים כל המושגים האנושיים וכל מוסדות החברה ע"י יחסי-האדם האיקונומיים, ולכל המחזות הרבים והשונים, שאנו רואים בהיסטוריה בהמון חליפותיה וצדדיה, יש רק סבה אחת עיקרית: תנאי הכלכלה. והם המה המושגים — מעצמם, מבלי כל פעולה רצונית מצד "האדם הפסיכולוגי" — את כל המושגים האנושיים, את הספרות, הפילוסופיה, האמונה, המוסר, המדיניות וכו', כמו גם את כל המצב האיקונומי והחברתי עצמו. השיטה הזאת הוא ההפך הגמור מן האידיאליסמוס הקיצוני של ההיסטוריים הקודמים, שהיו מבארים את הכל רק ע"י סבות מונחות ברוח האדם פנימה, במושגיו העצמיים, בהשקפותיו ורצונו החפשי, ולא היו רואים כלל את הכבלים הכבדים, שבהם אסור הרוח החפשי ע"י אותן הסבות החיצוניות הבאות מתנאי-הכלכלה והיחסים החברתיים השונים. "האידיאליסמוס ההיסטורית" היה רואה באדם רק רוח בלי גשם, והמטריאליסמוס ההיסטורית" רואה בו רק את הנוף בלבד, בלי רוח חיים. המטריאליסטים ההיסטוריים אומרים, כי אכילה, מעון ובגד היו נחוצים לאדם הקדמון עוד טרם ימצא חפץ במחשבות דתיות או פילוסופיות, בספרות ותורת מוסר; אבל הם שוכחים, כי גם על השנת אכילה, מעון ובגד צריך היה האדם לחשוב, ובכן היתה פה כבר גם פעולה פסיכולוגית ידועה, והאיקונומיה והפסיכולוגיה החלו כבר מאז להתקשר ולהשתתף יחד בהשפעותיהן על מהלך ההיסטוריה. ומלבד זאת, הנה אמנם האדם כדורות הקדמונים שם את לבו להתועלת הגשמית, האיקונומית, שאפשר לו להוציא מן הטבע המת; אבל יחד עם זה היה לו הטבע לא רק למקור מחיתו, כי אם גם למקור רעיונותיו וחזון דמיונו והסתכלותו במחזות הסובבים אותו. וככה הלכו קניני החומר וקניני הרוח תמיד קשורים ונאחזים זה בזה, פועלים אלה על אלה ונפעלים אלה מאלה; וככה נבראה השלשלת ההיסטורית, שהיא כלי-כך מסובכה ומורכבת מיסודות שונים, עד כי בשום אופן לא יתכן לחשוב את כל חוליותיה לתוצאות מסבה אחת, יחידה ופשוטה. תנאי-הכלכלה הם בודאי אחת הסבות, אך לא הסבה האחת.

ואולם החסרון היותר גדול בשיטה הזאת הוא — מה שתשכח כמעט לגמרי, כי מלבד התכונות הכלליות, המשותפות לכל בני האדם והמתגלות אמנם גם בצורות הכלכליות והחברותיות, יש עוד לכל אדם ואדם תכונות פרטיות, אינדיבידואליות, שגם הן פועלות פעולה עצומה על השתלשלות ההיסטוריה ובלעדיהן אין אנו יכולים לצייר לנו שום התקדמות אמיתית. בשכחם את הדבר הגדול הזה באים המטריאליסטים ההיסטוריים מבלי משים לידי מין "פּטליסמוס" היסטורי דומה מאד לאותו של בוקל. זה האחרון חשב, כי הסביבה הגיאוגרפית (האקלים, בעלי החיים והצמחים, ההרים והבקעות וכו') מגבילה דרכה של ההיסטוריה האנושית חוץ לרצונו ודעתו של האדם, והמטריאליסטים ההיסטוריים חושבים גם הם, כי ע"י הסביבה האיקונומית, בהתפתחה כלי הרף ובגרמה למלחמת

המפלגות החברתיות, משתנית ההיסטוריה מעצמה, שלא מדעת האדם. — אך הלא באמת האנשים הפועלים בזמן אחר שונים בתכונותיהם מן הפועלים בזמן אחר, ונושא ההיסטוריה הלא סוף סוף הוא אך ורק — פעולות אנשים. אנו רואים, כי אפילו מקרה שבטבעו הוא אחר ומוגבל במצרו וסימניו לא קרה מעולם בארצות שונות ובזמנים שונים באופן אחר בכל פרטיו, מפני שאי אפשר בהיסטוריה כי תהיינה הסבות והתוצאות שוות בכל בזמנים ובמקומות שונים. ועל כן אין מקום במקצוע זה למושג „החוק“ במובן של חכמת-הטבע, ששם אנו יכולים לראות פעולתו פעמים רבות בתנאים שווים לכל פרטיהם, עד שיש אפשרות להגיד מראש את תוצאותיו בתנאים הקבועים והידועים. כדבר הזה לא יתכן בהיסטוריה. מפני שהיא מורכבת משלש פעולות ראשיות, שונות זו מזו ולפעמים גם סותרות זו את זו. מצד אחד פועלים על האדם, נושא ההיסטוריה, חקים טבעיים חיצוניים: חקי חייו של גוף האדם ופעולת „הסביבה הגיאוגראפית“; ומצד שני נכרת בהיסטוריה פעולת חקים חברתיים, כלומר, אלה הנובעים מהסתכנותם והתנגשותם של צרכי החיים בהיות אישים רבים חיים ועובדים יחד; ומצד שלישי נלחמים תמיד בכל החקים האלה — חקים פסיכולוגיים, כלומר, כחות נפשו של האדם הפרטי, ביחוד של האדם הגדול, תכונותיו המיוחדות, מושגיו ושאפותיו. מושגיו ושאפותיו של הכלל שונים לפעמים ממושגיו ושאפותיו של הפרט, אף כי מושגי-הפרט מושפעים ע"י מושגיו-הכלל ואלה האחרונים צמחו ממושגיהם של פרטים הרבה. ככה סובבת ההיסטוריה תמיד במעגל-הקסמים, ואין אנו רשאים כלל להחליט, כי מושגיו ושאפותיו של הכלל הם העיקר ומושגיו הפרט ושאפותיו הם רק תוצאות ישירות או בלתי-ישירות מן הראשונים. האם אין אנו רואים בעת ובעונה אחת אנשים שונים עומדים על מדרגת התפתחות רוחנית בלתי-שווה כלל וכלל, אע"פ שהסביבה הגיאוגראפית ומצבם האינקונומי והחברתי שוה מאד בכל? הרבה בעלי כשרונות מביעים אמנם את רוח זמנם, אך לפעמים יש בכל חברה וחברה גאון אחד מאלף, דגול מרבבות, העומד למעלה מזמנו, והוא בא תמיד להוסיף על הסביבה, שחנכה אותו והשפיעה עליו, קצת משלו, מתכונותיו הפרטיות, ובהתחבר המושג החדש אל מושגיו הרורות הקודמים, יצא לנו מן הפעולה החוזרת הזאת שבין הישן והחדש, שבין החברתי והפרטי, מושג או מעשה חדש, יותר נכבד ויותר שלם. לולא זאת לא היתה אפשרית שום קדמה שכלית בעולם.

כמו שאמרנו, כחות החברה וכחות הנפש הם לפעמים גם סותרים זה את זה, ואחרי שבכל מקרה חשוב מתנגשים החקים השונים האלה, והאדם הגדול, הפרט המצוי, ההולך תמיד בראש כל תנועה חדשה ומעשה רב, מוסיף תמיד דבר-מה גם מרוחו הפנימי ומשפיע מן עצמותו הפרטית על כל הנעשה, לכן, כשם שרוחותיהם ותכונותיהם של בני אדם רחוקות זו מזו, כך גם מקרי-ההיסטוריה, אפילו אם סבתם העיקרית אחת היא, שונים זה מזה פחות או יותר בתוצאותיהם הגלויות. בהיסטוריה יש אמנם סבות ומסובבים, קשר מסובך של עלות ועלילות, ואין בה פעולה רצונית וחפשית לגמרי, מבלי שום סבה חברתית או פסיכולוגית; אבל הקשר הזה אינו קים לעולם בצורה אחת ובלתי משתנה, כי הסבות הפסיכולוגיות משנות את המצב החברתי.

ובכן יש בהיסטוריה מקום לפעולת היחיד, המסובבת על ידי תכונותיו הנפשיות ושאפותיו הפרטיות. והדבר הזה נשכח לגמרי מלבות כל אלה שבקשו בהיסטוריה חקים קבועים וחיצוניים ביחס אל האדם, כחקי חכמת הטבע. הם שכחו, כי סוף-סוף הוץ לאדם אין היסטוריה, כי רוח האדם הוא בורא ההיסטוריה, ורוח האדם הגדול הוא

המצעיד אותה לפניו ועוזר להתפתחותה. יותר שהארס גדול, יותר גדולה היא פעולת נפשו, יותר מצטין הוא ברוחו, העומד למעלה מצרכי גופו והנותן להם לבלוע רק מעט מכחותיו, ולכן עוזר האדם הגדול ביותר להשתלשלות המקרים היוצאים מן הכלל, אשר להם יקרא — היסטוריה. החכם האנגלי קרלייל אומר (בספרו "ע"ד הגבורים"), כי האדם הגדול בהיסטוריה הוא ביהם אל בני דורות-בינונים, "כברק היוור משמים ומצית אש בעצים היבשים". לפי דעה זו יהיה האדם הגדול בעין מחזה בודד, שאינו עומד בשום קשר עם החיים מסביב לו ואין מציאותו מסוככת מהם או תלויה בהם. לדעה כזו קשה להסכים. גם "הגבור" ההיסטורי הוא בן-מקומו וזמנו. בין ההוטנטוטים לא יולד שכספיר, ואם יולד ביניהם איזה איש מצוין ורב כשרון ביותר, אז יהיה לרובה-קשת נעלה, יבדה אולי איזו שיריעים נחמדים בתמימותם, אך לעולם לא יכתוב דרמות נפלאות. ואולם אין לנו לעבור מקיצוניות אחת אל השנייה, — אל קיצוניותו של מולסמיו, למשל, המחליט (בספרו "המלחמה והשלום"), כי נפוליון עצמו לא פעל מאומה, כי לא היה חפשי במעשיו יותר מ"איש הצבא הממונה על עגלות-הצידה". האדם הגדול אמנם איננו בורא יש גדול מאין מוחלט; הרעיון החדש או הצורך במעשה חדש מרחפים באויר עוד לפני הולדת האדם הגדול. אך הרעיון והצורך האלה אינם כרוכים כראוי להמון "הבינונים". "הגבור" לא רק מברר אותם לעצמו כראוי, כי אם גם יש בו די אומץ להביע בהכרה ברורה את כל מה שהרוב רק הרגיש פחות או יותר, ולעשות ברוב זריזות את כל מה שלא יהיו לעשות שום בינוני. ולא רק מה שיש בחלל-האויר לובש במוחו או בפעולותיו צורה מוגבלת, כי אם הוא מוסיף על כל זה גם משלו, את תוצאות עיונו והבנתו, שהם יותר עמוקים ויותר רחבים מעיונם והבנתם של הרוב. כמובן, "אחר במערכה" לא יצליח, בכל היותו גדול, אמיץ-לב ומסור לדעותיו ופעולותיו; אך אם להאדם הגדול מתחברים שאר יחידים הסגולה, העומדים למעלה מבינוניות ומרגישים במדה ידועה את הצורך החדש, ומה גם אם מפלגה שלמה וגדולה באיכותה תומכת בידו — אז אפשר לו באמת לחולל גדולות, לברוא דברים שיתראו בעיני אחרים כעוברים גבול האפשרות ההיסטורית, בהפרת חקי הטבע, המתגלים בהיסטוריה...

זאת היא דעת רבים מן החכמים החדשים, המתנגדים בהחלט אל הדעה האומרת, כי ההיסטוריה משתלשלת מעצמה ע"י איזה כח הכרחי של חקים, הנמצאים חוץ לדעתו, רצונו ופעולותיו של האדם. החכמים האלה מוכיחים כי לדעה כזאת אין יסוד מדעי. כי לו היו באמת חקים קבועים של התפתחות בלתי נפסקת בהיסטוריה, כמו שישנם במדעים הטבעיים, אז לא היתה מצויה בה כל כך הנסיגה-לאחור, או לא היו בדברי הימים נדנודים תמידים ולא היו מנשבות רוחות שונות ומשונות גם בזמן אחד ובתקופה אחת. חכמים רבים נסו, למשל, להוכיח, כי לפי חוק קבוע ותמיד בהיסטוריה, עוברות על כל העמים ארבע תקופות, המקבילות לתקופות העוברות על האדם הפרטי: הילדות, הבחרות, הגבורה (מאננעס-אלטער) והזקנה, ואחרי כן — כליון חרוץ; ובכל זאת אנו רואים כמה עמים, אשר פתיל חיתם קופד עוד בילדותם (האטרוסקים, ההונים וכדומה) ועמים שנמצאו כבר במצב הזקנה, ובכל זאת שבו לבחרותם ועוד חפצי-חיים הם (הערבים והסנים, וביחוד העברים). מעשים לסתור כאלה אפשר למצוא נגד כל השיטות ההיסטוריות, שהתאמצו לסדר את מהלך התולדה ע"פ חקים קבועים.

מלבד זאת מכירים החכמים החדשים, כי שיטת ה"הכרחיות" (דעטערמיניסמוס) הקיצונית בהיסטוריה מויקה היא להתקדמות האנושיות לא פחות מן הפטליסמוס הדתי.

כי כזו כן זו מסוגלת להמית בקרב בני הדור הצעיר את אמִי־רוחם, לעשותם לשונאיי־חיים ופעולה ולאזהבי בטלה. למעת בקרבם אמונה מדכאת־נפש, כי אין עצה ואין תבונה נגד הסביבה הניאוגראפית או האי־קונומית, נגד ה־מצב כמו שהיא (status quo), וכי על כן אך הבל הוא לשאוף למעשים גדולים ומקוריים, לשחות נגד הזרם ולהלחם עם המקובל, אפילו אם רע ומזיק הוא, אחרי כי הכל בידו רוח הזמן והסביבה, והרצון הפרטי הלא רק כלי־שרת ומטה ועם הוא בידם, כדי למלאות את דרישות החוק ההיסטורי, העומד למעלה מן האדם ומשעבד לעצמו את הפעולות הפרטיות.

תוצאות מעציבות כאלה עוררו התנגדות נמרצה מצד הטובים שבהנוגידעות בזמננו, ולכן אנו מרגישים בשנים האחרונות כעין חזרה להרומנטיקה גם ביצורי־הדמיון של חוויי־החזיונות המצוינים. הרומנטיקים, בהתקוממם נגד חכמי המאה הי"ח, שעסקו רק בהכרת סדרי החברה ויחוסם אל האדם בתור "חיה חברותית", הפנו את כל רגשותיהם והניגונם אל האדם היחיד בתור פרט מוסרי; ואת הפרט הזה היו מתארים בספוריהם ושיריהם לכל צבעיו וגווניו, בכל צלליו ואורותיו, בלי כל יחס אל החברה, ולפעמים גם בלי יחס אל הזמן והמקום: הם תארו רק את ההרגשות האנושיות, המשותפות לכל בני־האדם בכל הזמנים והמקומות, ועי"ז היו מפנים לבות קוראיהם משאלות הזמן ומסיוחיהם דעתם מן החיים כמו שהם; ולכן באו אחריהם "הריאליסטים" ופנו עוד הפעם אל החיים כמו שהם, ושאלות החברה החלו עוד הפעם להתנשא על משאלות לב האדם הפרטי. ובהלוות אל הריאליסמוס אותה ההכרחיות החברתית שהביא אתם מדעי־הרוח החדשים, נולד ה־נְטוּרליסמוס, אשר התיש כח האדם, ביחוד הצעיר, והביארו לחשוב את עצמו לקצרי־כח במלחמתו עם "הסביבה", להביט ביאוש ובמנוד ראש על כל הנעשה בעולם ולהסחיה דעתו מכל הענינים הרעים אשר תחת השמש... או קם דור חדש של "דיקנסיים" ו"סימבוליסטים", אשר מתחת לכל שנוענותיהם מונח יסוד נכון ואמתי: הריישה לשום לב יותר להרגשת הפרט וערכו בחיים ובספרות. גם שני סופרים גדולים נלוו אל הריישה הזאת: הנריק איבסן חווה החזיונות ופרידריך ניטשה הפילוסוף, ששניהם מדברים בשם "האינדיבידואליות", בשם תכונותיו וזכותיו המיוחדות של הפרט. טובי החכמים והסופרים דורשים, בצורות שונות ולפעמים גם מתנגדות זו לזו, להגביר את הרגשת הלב על חשבון השכל הקר, המשעבד את הפרט לשנויים באים מאליהם עי"ה השתלמות הכללית, ולחוק את האמונה בכח "האינדיבידואליזם האישי", ביכולת הרוח הפרטי הכביר להתגבר על המסכות החיצונית ולפעול גדולות בכחו העצמי.

שיטת ההכרחיות ההיסטורית וחקיה יכולה להזיק ביותר לעמנו העתיק, אם נאמין, למשל, בחוק ההיסטורי, כי לכל עם יש תקופות הילדות, הבחרות הגברות והזקנה, שאחריהן באה אפיסת־הכחות הגמורה, או הולך עמנו, שעבר זה כבר את כל התקופות האלה, למות בעל כרחו, וכל התרופות והתחבולות, מעין תחית הכרתו הלאומית, תחית ארצו ושפתו וכדומה, לא יביאו כל תועלת, ואפשר להביט עליהן כעל האמצעים האחרונים לעכב את הגסיסה לא לעזר ולא להועיל, כי אם להאריך את יסוריו של "ישראל סבא"... ההשקפה הכוזבה הזאת היא היא שהכריחה את חכמי ישראל באשכנז, גם את אלה שאינם מן המאמינים, לברוא "תעודה" מוסרית לישראל, שבשבילה על כרחו הוא חי ולולא היא היה מת זה כבר... ההשקפה המוטעת הזאת מרפה גם כיום את ידי רבים

מצעירינו ואינה נותנת להם להאמין, כי לאומתנו יש גם הצדקה גם התקוה לשוב לתחיה ולחריש נעוריה. ואולם, הבאמת יש לנו לירוא מפני כליון חרוין בתור עם? האמנם מוכרח הוא כליון כזה בומן ידוע? אמנם חוק הוא לזמן לכלות ולבלות את הכל; אך הן החוק הזה מסובב תמיד על ידי עלות ידועות וברורות, על ידי רפיון של זקנה בנופו של אדם פרטי או פעולות טבעיות אחרות; ובכן, אם יצלה בדינו להגן על העם מפני הפעולות האלה, והיי-האומה יקבלו תמיד השפעה חרשה, שפעת חיים בריאים וטבעיים, או לא תהיה לנו כל סבה לפחד מפני החוקים הדמיוניים האלה¹). תנאי הכלכלה היו הרבה יותר טובים לישראל בימי שלמה מאשר בימי יחזקיהו, ומה גם בימי יאשיהו; ובכל זאת בימי שלמה היותר מזהירים אין כמעט זכר לנביאים (אחיה השילוני היה כבר בסוף ימיו), וישעיהו, מיכה וירמיהו חיו בתקופת הידירה המדינית והאיקונומית. כמדומנו, אין שום עם בעולם, שיהיה כעין נגוד עצום ומחאה היה נגד תורת בוקל או מרקס, כעמנו. בני ישראל, למרות היותם בני ארץ הקדם, המלאה לה היות והוללות ומדות נשחתות, ולמרות שבתם בארץ אחת והיותם תחת השפעתם של אקלים אחד ותקופה איקונומית אחת עם המואבים, העמונים והפלשתים, שונים הם בכל זאת גם כדתם, גם בתכונותיהם וגם בקורותיהם ובעתידותיהם מכל עמי-הקדם האלה. האנשים הגדולים שקמו לישראל שנו את כל תכונותיו, תכונות ארץ הקדם, בעזרת החקים שחקקו לבני עמם והמסרות שנטעו בקרבם, — חקים ומסרות שנלחמו בכל עזו נגד תכונותיו הרעות של העם העתיק, עם העבדים, עד כי היה ישראל לגוי גדול ונצחי ברוחו. לא להנם אמר היינה, כי משה ברא פיראמידות חיות. רוחם הגדול של מחוקקינו ונביאינו הנפלאים נלחם נגד רוחם השפל של העבדים קשיר העורף, נגד האקלים והמסכות שהשחיתו את דרך עמי כנען, נגד כל ההשפעות הרעות מחוץ — וינצחם. חוק טבעי אי אפשר לנצח, אבל „חוק היסטוריי“, שהמציאו חוקרי-ההיסטוריה, אפשר ואפשר. בני ישראל הם גם בגלותם מחאה היה נגד תורותיהם של תלמידי בוקל והמטריאליסטים ההיסטוריים: בני עמנו חיים בכל האקלימים, עוסקים גם בעבודת האדמה, גם במלאכה, גם במסחר, גם בחרושת המעשה, ובכל זאת הם מרגישים את עצמם לבני עם אחד, לאחים ברוח, בכל ארצות פוזריהם, הודות לסכות פסיכולוגיות גמורות: אחדות האמונה, זכרונות העבר ותקנות לעתיד. בני ישראל הורגלו בנסים: הם חיים חיי-עם זה הרבה מאות שנה באותו המצב שכל עם אחר לא היה יכול להתקיים בו אף עשרות שנה; כל מציאות עמנו היא כבר למרות ההיסטוריה ו„חוקיה“. וכבר אמר הפרופ' שליידן, כי עמנו הוא הפלא השמיני. כנראה, הוא עומד באמת למעלה מן הטבע, כלומר: החקים הנחשבים לקימים ופועלים בשעה שידובר בכל עם אחר וקניינו — הם כאלו חולפים ואובדים את פעולתם ביחס אל עם ישראל וקנייני-הרוח שלו.

הפלא הזה יקטן הרבה, אם נזכור מה שנאמר למעלה. החקים החברתיים, הפועלים מבחוץ, מתנששים בהיסטוריה תמיד עם החקים הפסיכולוגיים, הפועלים מבפנים. ובשעה שהאמונה חזקה ביותר בלבבותם של הנלחמים עם המסכות החיצוניות, או אפשר מאד, כי העולם הפנימי ינצח את העולם החיצוני. „ההגיון שוקל זה לעומת זה את הכחות השונים המתאבקים בחיים, ובמצאו, כי כח המכשולים גדול מכח האיש או

¹ עיי „על פרשת דרכים“ ע' 191—192 ומאמרו של מר ליליענבלום: „הזמן ביחוסו אל העם“ (לוח אחיאסף, שנה ב').

העם הנלחם נגדם, יחרוץ משפט, כי לא יצליח זה במלחמתו. אבל יש בחיי הנפש עוד כח אחר, שמציאותו אינה תמידית, נורמלית, ושעל כן לא יביאנו ההגיון על הרוב בחשבוננו, והוא יכול להכריע את הכף לצד בעליו, למרות כל חשבונות ההגיון. הכח הזה הוא — האמונה והבטחון. התשוקה הגדולה להשגת מטרתו מביאה את האיש או העם להאמין בכחו ולבטוח בעצמו, כי יעשה ויובל; והאמונה הזאת והבטחון הזה עצמם הם כחות פסיכולוגיים נפלאים, המהפכים את החלש לגבור ומביאים פעמים רבות את בעליהם למחוז הפעם, למרות כל המעצורים, אשר במרת ההגיון הקר גדלו הרבה על הכח התמידי והנורמלי של אלה הנלחמים בהם¹).

כחות פסיכולוגיים כאלה הם צריכים להתוות דרך לפני כל מעבדינו הלאומיים בזמן הזה, עת באו מים עד נפש והיאוש מתגבר ומתפשט יותר ויותר בין כל מפלגות ישראל. "האמת המעשית" אומרת: "מי יקום יעקב? כי קטן הוא". והמכשולים הנוראים והרדיפות התכופות מבחוץ, יחד עם הרקבון הפנימי מבית, הם גדולים יותר מדי עד שקשה לבטוח בשארית כחותינו המעטים, כי בהם נגיע לעתיד מזהיר. ואולם "אבנים שחקו מים", ועיי עבודה טהורה לשמה של תחית הלאום, בלי שום פניה צדדית, בהתמכרות אמתית להמפעל הגדול ואמונה בכחות עצמנו, ואפילו אם מעטים יהיו, אפשר לפעול רבות וגדולות. ההתמכרות המוחלטת, הקרבת-עצמנו על מזבח הרעיון — זה צריך להיות העיקר. אל דרך ההתפתחות ההיסטורית ומצבה בכל זמן עלינו לשים לב רק למען נדע מה שכבר נעשה לפנינו ואיך עלינו לכוון את צעדינו, כדי שלא נאבד כחותינו במקום שאין צורך, כדי שלא נעשה עוד הפעם את העשוי מכבר, כדי שלא נפול בשגיאות שכבר נתגלו, כדי שלא נתחיל במה שעלינו לגמור, כמו שנהוג בין בני "עמא פיוזא". קקון אומר: "הטבע ינוצח רק אם נשתעבד לו"; וכן עלינו לנהוג ביחס אל כחות ההיסטוריה, השואפים לבלענו: עלינו להשתמש בהם בעצמם בשביל לנצחם. ונצחון כזה אפשרי הוא רק בעזרת "איניציאטיבה אישית" חזקה. האדם נלחם עם כחות הטבע ויוכל להם; האמנם אי אפשר לעשות כזאת גם ביחס אל חוקי ההיסטוריה, שהם כל כך עלולים להשתנות ושנם עיקר מציאותם עוד מוטלת בספק גדול? . . .

אם מנקודת-ראות כזאת נשקף על כל התנועה החדשה בישראל, או נוכל להאמין, כי יש עתידות לעמנו. ישראל הוא "עם קשה עורף" ממצרים ועד הנה, עומד כסלע איתן על דעתו הקבועה, שעל מזבחה הקריב אלפי קרבנות, זבחי-אדם, וגם כעת הוא מקריב על מזבח דעותיו הלאומיות והדתיות את כל זכויות האדם ואת כל שלומו ואשרו הגשמיים. עם כזה צריך ויכול לנצח בכח "האמת הפסיכולוגית"; עם כזה, אם חפץ חיים הוא, חפץ באמת, בכל לבו, או ישחק לכל המכשולים, יברא לו מפלגת אכרים, שפה חיה, מרכז רוחני. הוא צריך רק לחפון באמת וכראוי: צריך, כי רעיוננו החדש והרם יהיה באמת, "ליסוד היסודות, למרכז הרוח" (כדברי "אחד העם"). לו היו החשמונאים בימי קדם שוקלים את כחותיהם לעומת כחות הסוריים, לו היו שופטים בהגיון קר, עד כמה היו עולים או כחות התרבות היונית (שהתפשטה בעת ההיא בכל העולם, וגם הרומים מנצחי ארץ יון נתנו לה כבוד ויקר) על כחות היהדות הדלה והבורדה, או אין שום ספק, כי גבורינו היו באים לידי מסקנא, שאין תקוה לישראל, אחרי כי חזק ולא יעבור הוא, שהתקף בולע את החלש ממנו; ובכן רק למותר להם להלחם לנפש היהדות, אשר

¹ "על פרשת דרכים" ע' 77—78.

היונית צרתה בודאי תבלע אותה, עד מהרה או לאחר זמן-מה... לו שפטו החשמונאים כך, כי אז לא היה כבר שום זכר להיהדות. אך החשמונאים היו נלהבים ברגש אמיץ ולא בקשו חשבונות רבים; הם האמינו, כי הרוח יתגבר על התומר — והכח הפסיכולוגי הגדול נצח באמת נצחון גדול ונפלא את הכח המעשי הנורא, את כל המכשולים הנוראים והגדולים — את כל שונאי ישראל מחוץ ואת הרקבון הנורא, שהכניסו ההלניסטים לתוך היהדות, מבית... זה כחם של הרגש החזק, האמונה, הבטחה העצמית וה"אינצ'יטיבה", הנחוצים כל כך גם למעשינו אנו, כדי להחיש ולקרב את תחית האומה.

הנה אנו מחליטים, כי על ידי עבודת האדמה ישוב לתחיה לב עמנו, תחת אשר עד הנה היה רק מוחו מתחדר, הודות לפרנסתו מן הרוח. ואולם הר"ר הרצל, למשל, עומד וצועק, כי לפי תורת המטריאליזמוס האיקונומי, דבר זה הוא נגד חקי ההתפתחות. האכר קדם להסוחר, באופן שהמסחר הוא מדרגה יותר עליונה בהתפתחות החברה מעבודת האדמה; ובכן, כיסדנו מושבות בארץ ישראל, אנו רוצים לשחות נגד הזרם, להלחם נגד ההיסטוריה, והיא לא תצלה. ואמנם מצד ידוע צדקו כל אלה האומרים, כי לא בעבודת האדמה ישע המון בני עמנו: האכרים הנוצרים עוזבים גם הם יותר ויותר את אדם ומחרשתם בשביל המדה והמשקל או בשביל העבודה כבתי החרושת. ואולם עלינו לזכור תמיד, כי זה הצורך הלאומי, לברוא בעמנו מפלגת עובדי האדמה, איננו פרי "דאגת הפרנסה" והמצב האיקונומי של ישראל: הכחות המדולדלים, הנופנים והרוחניים, צריכים למצוא חווק ומרפא. העם צריך למצוא חפץ בעבודת האדמה כדי שיכריא וירפא מכל תחלואי הגלות, ואחרי שאי אפשר, כי כל העם, השקוע בפרנסתו ובתלאותיו הפרטיות, יבין ויכיר כזאת, לכן אמנם נחוצים לנו אידיאליסטים, בעלי רגש חזק, אשר "התשוקה הגדולה להשגת מטרתם" תעוררם ותעורדם להלחם עם כל המכשולים ואפילו עם "החקים" ההיסטוריים.

ובכן צריכה תגבורת הרגש להיות, כרעתו של "אחד העם", המטרה היותר גדולה, אשר לה על סופרינו להטיף ולשאוף בלי הרף. לשמחתנו מרגישים זאת סופרינו החדשים כראוי. הם עשו את חבת ציון באמת ל"מרכז הרוח"; הם מאמינים בכחותיהם, והצעירים שבהם — אולי גם יותר מדי. אך אמונה יתרה כזאת מוכרחת היא. הגלחם צריך להאמין, כי ינצח, אף כי, כמובן, אין אמונתו זאת צריכה להקטין את הודינותו למלחמה, מתרעמים על הצעירים, כי הם נלהבים ומבוהלים כדרישותיהם ובמעשיהם; ואולם, לו היו צעירינו מיושבים וחשבים כקנינו, כי אז הלא היו חסרים אותו האידוי-אליסמוס, אותו חוס הנעורים ואותה האמונה השלמה בהתגשמות תקוותינו, אשר רק בכחם להבשיר דור שלם לעבודה גדולה וכבירה כזו...

וכן הדבר לא רק ביחס אל חבת-ציון לבדה.

בימים האחרונים קובלים ביותר על משוררינו ומספרינו החדשים, שהם מסתפקים בציורייה-הרגשות בלבד ובשיריהם וספוריהם אין תוך, אין רעיון חדש, אין דעות חדשות שיוכלו לפרנס את מוחו של היהודי. על זאת יכולים המספרים לענות: עיי מלחמת-קיומו המשונה ועיי למוד דברים יבשים ופסולים חריפים במשך אלפי שנה, היה היהודי ל"חסר-לב", כלומר לחסר-רגש, אף גם החל כבר לחשוב את מצבו זה, את התפתחות המוח על חשבון הלב, לתכונתו העצמית, אם כי בימי הנביאים אנו מוצאים בישראל רק שירה ויצאה מן הלב החי והנפש המשתפכת; — כמו שהוא חושב את כשרונו

המסחרי לתכונתו העצמית, אף כי עד החורבן היה מצוין כעם עובד אדמה. כעת הגיעו הימים, שעלינו לשוב אל מצב חיינו הטבעיים, הבריאים, וכך צריך להחיות את לבות צעירינו ע"י שירים וספורים מלאים רגש אנושי טהור, מתארים את נועם האהבה והדר הטבע, את הצד הפיזי שבחיי האדם הפרטי, ולא רק את הצד החברותי שבחיי היהודי, שאותו היו מתארים גורדון וסמולנסקין; צריך להתנגד אל המצב הווא, שהיהודי חושבו בטעות לתכונתו העצמית והטבעית, להביא בלבו זרם של חיים חדשים, אנושיים ולאומיים כאחד. הספרות אינה צריכה ואינה רשאית לצאת אך ורק בעקבות הפץ ההמון ולאמור: מאחר שתכונת הרוב היא כך וכך, על כן מחויבים אנו להשתעבר לה, אפילו אם אינה שלמה וטובה; הספרות צריכה להיות למורה-דרך, לעבור חלוצה לפני רוחד הומן בכללה, כלומר לפני רוח הרוב, להביא, בכח "האיניציאטיבה האישית" של טובי הסופרים המתקדמים, רוח חדש בחיי האומה ולהשמיד את הדעות הנושנות ואת התכונות הגרועות. כעת חסר לנו לא היהודי הדתי או החברותי (למצער בין אלה הקוראים עברית), כי אם היהודי-האיש. בלי תגבורת הרגש לא נעשה מאומה; ועל ידי שירים מתוכחים עם רבנים ופרנסים לא יתחזק הרגש לעולם. סופרינו ומשוררינו החדשים אולי אינם יודעים זאת בהכרה ברורה, אבל מרגישים וחשים זאת היטב.

כמובן, צריכים הסופרים החדשים, ביחוד הפובליציסטים, להלחם גם — ואולי עוד ביתר עוז — עם הבערות והאמונות התפלות: עם שב לתחיה צריך להיות עם נאור ומשכיל. הבערות וההזיות מוליכות ארחות עקלקלות גם את ההרגשות החיות, גוררות את כל דרכי חיינו, אינן נותנות לנו להיות לאנשים חיים וטבעיים, לבני-אדם עם כל תשוקותיהם, צרכיהם ומאוייהם. עם טבעי אינו צריך ואינו יכול להיות, עם שפרחה נשמתו מתוך לבו ונכנסה לתוך דברים שבכתב. הרבנים, הישיבות, הכתורים העניים, המבלים את שנותיהם ללא-מטרה וללא-חיים, — כל אלה צריכים אמנם לעבור תחת שבט-הבקרת של הספרות החדשה, ואולם יש גם "צד שני להמטבע". בספרותנו העתיקה וכמבואות האפלים של ימי הבינים נאספה שפעת אור גדול וזך, המאיר והמחמם את לב "הגורד הנצח" זה אלפי שנים. חיינו בקבוצים גדולים, לחוצים ורחוקים מכל עברים, יצרו בקרבנו הרבה מדות טובות, הרבו מעשייה-טובה והחסד, והשירה הרבה שבתורה ובאגדות התלמוד, זאת הפואזיה, שחדרה גם לתוך המצוות והמנהגים, המקיפים את היהודי מכל צד ועבר, מסוגלת הרבה לרומם את רוח בני הרור הצעיר, לקרבם לעמם ולחבב עליהם את המאור שביהדות. זאת הבינו כבר היטב גם סמולנסקין וברודס; אך ביחוד מכירים זאת הסופרים החדשים. התמונות היפות מן החיים המנוולים למראית-עין, שבתחום הצר, פועלות הרבה על הרגש הגרם, ותחית חבת האומה בלב רבים מבני הרור הצעיר היא אחד מן האותות היותר נאמנים של התנועה החדשה בישראל.

כמובן החלו הסופרים החדשים לתת לפני קוראינו מדעים כלליים, לתאר את גבורי הרוח של האנושיות כולה, כטולסטוי וניטשה, לבאר בעברית את יסודות הפילוסופיה, הפסיכולוגיה וידיעות הטבע. צריך להטיף טל של תחיה על "ישראל שבא", למען יחזקו רוחו וכחו ע"י מגעו עם העמים הצעירים, למען ידעו בני הנעורים שלנו את הזרמים החדשים בספרות ובחיים ויבינו, כמה יושע ישראל, מה הם חיי לאום מחודשים ומסודרים; ורק כאשר תתעצם אהבתם לחיים חדשים, אז רק אז אפשר יהיה לקוות, כי הכח הפסיכולוגי העצום יתגבר על כל המכשולים, המרפים את כנפי רוחו של האיש המשליש על עצמו אך ורק את ההגיון הקר והאכזר...

השלה II.

לנו אומרים, כי עלינו להבדיל בין „צורך ויכולת“, אחרי „שאין לנו בזמן הזה בין הכותבים עברית „הכמים כוללים“, שיעשירו ספרותנו במחשבות עצמיות ומקורות באיזה מקצוע מן ההשכלה האנושית הכללית“, אחרי שהשאיפה לברוא ספרות מדעית כללית בעברית היא „אידיאל קיצוני“, כי לעת עתה אפשר לנו רק „ללקט שבילים צנומות בשדה אחר“¹. ואולם האמנם להנורוונים, הביקמים ושאר העמים הקטנים יש „הכמים כוללים“ כאלה? אין „המחשבות העצמיות והמקוריות“ שנותנים הם להאנושית? ובכל זאת, האמנם חדלו העמים הקטנים וחסריהשלטון האלה לכתוב בשפתם ספרי מדע כוללים, או האם בני הנעורים שלהם חדלו לכבד את ספרותם הכללית, בראותם שאין בה „מחשבות עצמיות ומקוריות“? ומלבד זאת, אם נעת אי אפשר לנו באמת לקוות שתתן לנו ספרותנו „מחשבות עצמיות ומקוריות“, מי יודע אם לא אשמת סופרינו הקודמים היא, שלא עשו עד היום את המחשבה האירופית לכח עצמי בשפתנו הלאומית? — „אלמלי — אומר „אחריהם“ עצמו — היו אותם „הוקנים“, שתרגמו את התורה ליונית בשביל יהודי מצרים, מתרגמים יחד עם זה את אפלטון לעברית בשביל יהודי ארץ ישראל, כדי לעשות את הכח הרוחני של היוונים לקנין עמנו בארצו ובלשונו, אז קרוב להאמין, כי גם באי היתה ההתבטלות עוברת להתחרות, ובאופן עוד יותר נעלה ויותר נכבד להתפתחות רוח ישראל העצמית, וממילא לא היו קמים אז בעמנו „בוגדים מרשיעי ברית“, ולא היה לו אולי צורך בחשמונאים ולא בכל אותן התולדות הרוחניות, שמכתן הראשונה מונחת בזמן ההוא, ומי יודע, אם לא היתה גם ההיסטוריא כולה של המין האנושי בוחרת לה אז דרך אחרת לגמרי“². אולי, אם תהי לנו ספרות כללית בעברית, אז תולד לאט לאט גם השקפה עברית חדשה ומקורית על המחזות הכלליים במדע ובספרות, השקפה מסובכה ע"י רוחנו וקורותינו המיוחדות, שתביא הרבה תועלת גם לעמי אירופה ותרבה את כבוד לאומנו בעיני בניו ובעיני אחרים גם יחד, ואז תקבל גם המחשבה העברית המיוחדת החיפה חדשה. קשה מאד להביא דעות כלליות מן החוץ ולסגלן רק אחרי כן לצרבי העיון העברי מבפנים; ובלי התמוגותם של המחשבה האירופית והעיון העברי העמוק לא יהיה לספרותנו שום ערך עצמי לעולם. אם יחסרו בה המקצועות היותר נכבדים של העיון האנושי, אז יסכול ע"י הרגש הלאומי של הדור הצעיר וחבת השפה הלאומית תחלש הרבה מאד. הד"ר מאויא מראשון לציון אומר באחד ממאמריו „הצבי“: „יודע אנכי מהנסיון, שאין לך דבר, המקטין כל כך את כבוד השפה העברית בעיני צעירינו והמסיר לבם מאחריה, כחסרון ספרות למודית בחכמות העת החיה בשפה הזאת. הצעיר המשתוקק לחכמה ומדע מוכרח נעת ללמוד איזו שפה חיה, למען יוכל לרוות בה את צמאונו למדעים מאויי נפשו... וע"פ הכלל הידוע „חמרא למריה וטיבותא לשקיה“ ילמוד הנער להחזיק טובה להשפה היא, אשר על ידה נתעשר בידעות הנחוצות לו, ובאהבתה ישנה, — ולהקל בכבוד השפה העברית „העניה“, היא העכירה, שלא השיגה ידה לתת לו די מחסורו בחכמות“.

וכן הדבר גם ביחס לספורים כלליים. נשזה בנפשנו, כי בשפת עבר, כמו בשפת הנורוונים המעטים והדלים, היה קם מספר כללי אחר מעין בירנסון, את ספורי המספר העברי הכללי שברמיוננו היו מתרגמים לכל השפות החיות, מפני שספוריו אינם מצטמצמים

(1) „השלה“ I ע' 271.

(2) „על פרשת דרכים“ ע' 211—212.

אך ורק בקיצו של יו"ד, ברבנים, פרנסים ובחורי-ישיבות שלנו. מה רבה רוממות הרוח, שהיה מסבב דבר כזה לצעירינו! כמה אלפים מאלה שאינם יודעים עברית היו מתחילים ללמוד את השפה הזאת, ואחריכך אולי גם להעשיר את ספרותה, רק בשביל שנכתבו בה דברים הממלאים את הריקניות שבמוח כל איש, ולא רק את זו שבמוח היהודי! סופר אחר כזה היה מועיל לתחית האומה יותר מעשרות "גורונים" או "צונצים" עברים; וסופרים כבירנסון הלא אינם כל-כך "אידיאליים קיצוניים", וגם בקרבנו היו משוררים ומספרים גדולי-כשרונות, אלא שהם צמצמו את עצמם בדי אמותינו הצרות ולא נודעו עד היום מעבר לגבול קהל-הקוראים עברית).

מתרעמים על המחדשים מלים ומכטאים בעברית, לאמר: הם, "המחדשים", אינם משתעבדים להתפתחות המודרנה של הלשון, הם דנים יהודים במלותיהם ומכטאיהם, הם משכיחים את רוח שפת עבר, וכדומה. ואולם גם "המחדשים" הם רק פרי התנועה החדשה בישראל; הם הראו גם ביחס אל השפה, כי אין שיטת "שב ואל תעשה" מוצאה חן בעיניהם. "כמות, איכות ומרכיב" היו נחוצים במאה הייב, ועתון, משקפים ותערוכה נחוצים במאה הי"ט. צריך רק להאמין בכחותינו, כי עשה נעשה וגם יכול נוכל להחיות את שפתנו, כי, בעשותנו אותה למרוכרת, לפחות בא"י, נביא אותה קודם כל מאירוסה מתוקנת ומשוכללת ככל שפה חיה ועשירה, ולא כשפת-נביאים קדמונית ופיוטית לבד. היצירה הרצונית, אם רק תעשה בוהרות יתרה ועל יסודות מדעיים, אינה אסורה כלל וכלל; להפך, כל עצמותה של הקדמה האמתית היא רק תגברת-יצירתו של האדם בדעת ובחשבון על יצירתה של הטבע או של החוקים העוריים. התכרה האנושית בימים היותר קדמונים היתה באמת כעין "אורניסמוס", והתפתחותה היתה, כמו שקורא לה הפילוסוף אוגוסט קונט, "השתלשלות מעצמה" (*évolution spontanée*). הפרט עם כל פעולותיו ושיאיותיו היה נבלע בפעולות הכלל. אבל התפתחות הטבעית והעורת נהיתה יותר ויותר להתפתחות רצונית ומלאכותית במובן ידוע, כלומר תלויה בהכרה וביצירה האנושית, בשאיפה לאידיאליים ובשנויים הנעשים ברעת ובחשבון. כן הדבר ביחס אל כל קניני-הקולטורה, וכן הדבר גם ביחס לקנין הרוחני שאנו עסוקים בו, כלומר לשפות האנושיות. יותר שאנו חודרים אל הימים הקדמונים, שבהם החלה ראשית התפתחות הלשון, יותר מכירים אנו, כי ההתפתחות הזאת היתה אז שלא מדעת וע"פ השתלשלות מעצמה, ויותר שאנו מתקרבים אל תקופת ההיסטוריא החדשה, יותר רואים אנו את השנויים הכבירים שעשו ההכרה האנושית ופעולות המשוררים, המחקקים והסופרים, בחמרה של כל לשון ולשון, בתתן לו צורות חדשות. היצירה ברעת ובחשבון לקחה מקום ההשתלשלות העורת, החדושים המלאכותיים במובן ידוע כובשים בחוקה את ההתיצרות הטבעית. קחו את שפת-הסופרים ואת שפת-ההמון הפשוט. ביחוד הכפריים, באיזו ארץ שתהיה, ותוכחו, כי כמעט כל שפה נהיתה לשתי שפות שונות. הראשונה מתעשרת ומתעברת ע"י פעולתם הרצונית של הסופרים, והאחרונה משתלשלת מעצמה בלי-כל הכרה ברורה; ואיזו משתיהן יותר טובה ונכבדה בחיים ובספרות? השפה העברית, שהיא מצד אחד, אחת השפות היותר עתיקות, ומצד שני לשון ספרותית בלבד, — יכולה וצריכה להשתמש (כמובן ע"פ חוקיה הקבועים מכבר) ביצירות הרצוניות, — או קראו להן "מלאכותיות", אם תחפצו — יותר מכל שפה שבעולם. כן הדבר ביחס אל אוצר מליה וכן הדבר גם ביחס אל מבטאה

(1) ע"י מאמרי "מלחמת הרוח", שנדפס במאסף "הזמן" ע' 67—72.

וניבוי. "הישנים" שלנו. בראותם, כי, כדברי רנן, "השפה העברית מביעה את המושגים הפסיכולוגיים במבטאים שאולים ממעשים פיזיולוגיים, למשל "ארך אפים" במקום "סבלנות", "חרה אפי" במקום "בעתתי", "פרי בטני", "יוצא חלצי", "וישנס את מתניו" וכדומה, — חושבים, כי גם כיום אין לנו הרשות לעזוב את המבטאים האלה. אחרי כי רוח השפה העתיקה נוחה מהם, והם צועקים על כל מבטא בלתי מצוי בספרותנו העתיקה כעל "חלול־קדש". ואולם באמת נחוצה גם פה בחירתם הרצונית של הסופרים החדשים, שאינם מחויבים כלל ללכת בעינים עצומות אחרי כל "ישן". מצד אחד, צריכים אנו להשאיר את עיקרה של השפה העתיקה, את רוב הקדוקה ואת אוצר מלותיה הטובות והמכוונות גם כעת; ומצד שני, עלינו להסיר מעליה את כל המזור לרוחנו אנו. את כל הישן והנושן, שהיה טוב רק בימ־קדם וכדבור הפיזי והנלהב של הנביאים; ובמקום כל זה אפשר לנו, וגם מחויבים אנו, להכניס לתוך שפתנו המחודשת את כל המושגים החדשים ואת כל הבטויים, המקובלים בכל שפות אירופא פולן (ולא את אלה, שהם רק גרמנויד מים, רוסיצוזים, ז'רגוניזמים וכדומה). — אצל חכמי המשנה אין כבר זכר להמליצות "חרה אפי", "נמוגו כליותי"; עלינו ללכת עוד צעדים רבים קדימה. הספרות אינה צריכה כלל וכלל לקדש ולקבוע לחובה נמורה את כל היש והנמצא. אף בשעה שלא יצלח כלל, ואין לה לפחד ביותר מפני "הרוחות" העתיקות, שגם הן אינן כי אם פרי עבודתו של האדם, והאדם יכול אם כן לשנותו, אם רק יודין בידיעות הדרושות (עיף השתגם המובא למעלה, כי "הטבע ינוצח, אם רק נשתעבד לו") ומאמין בכח "האיניציאטיבה האישית". בלי אמונה כזאת אין תקוה לשפתנו בכלל. למה נכחד? למוד שפת עבר הולך ומתמעט באותה מדה שמתמעט למוד התורה. השפה העתיקה הולכת ונשכחת, וזה לא אחת ושתיים שמענו את השאלה הנוראה: "אם לא גם אתם — הקוראים האחרונים?... לולא האמונה בתחית הלאום, היינו יכולים זה כבר לכתת את עטנו העבריים, כי הלמוד לשם הדת אוכר יותר ויותר את ערכו בעיני כל מפלגות עמנו, המבקשות כולן יותר ויותר תועלת ממשית בכל מעשיהן. ואולם התקוה, כי עמנו ושפתו עוד ישנונו לפרוח בארצם, נותנת לנו כח ועצמה להתאמץ, כי ספרותנו החדשה, כשהיא לעצמה, תהיה לכה המושך את בני הנעורים אל השפה העברית. מי שלא ילמוד עברית לשם הדת או לי יחל ללמוד עברית בשביל הרוח הלאומי הישראלי, שנקלט כראוי רק בשפה הזאת, ובשביל הספרות החדשה וסופריה המקוריים. לתכלית זו ראוי לחכמינו לכתוב את מיטב ספריהם עברית, כדי שיהיה תנכם של ספרים כאלה לאבן השואבת, כדי לחכב את שפתנו על יודעיה. לתכלית זו (כמו שזוכרים בודאי רבים מן הקוראים) הציעו מר "אחד העם" להוציא "אוצר היהדות בלשון עברית", ולתכלית זו נחוצה לנו עוד עבודה רבה וממושכה מכמה צדדים וככמה פנים.

זה הוא יסוד התנועה החדשה בישראל, כפי שהובררה ביהוד בימים האחרונים. הכל זוכרים עוד את היואש הנורא ביחס אל עתידות ישראל, שתקף בשנות השבעים גם את טובי הסופרים העברים, כפי הנראה ממאמרי מר מיל ליליענבלום ב"הקול". שיטת ההכרחיות ההסמורית גרמה לשיטת "שב ואל תעשה". רבים זוכרים עוד את הפתגם שהיה שגור בפי צעירינו בימים ההם: "הסביבה מקלקלת", כאלו הסביבה בוראה את התכונות ולא פועלת על מה שהיא מוצאה מוכן לפניו. הסביבה בולעת את כל החלשים.

ובכן תבלע גם את היהדות: זהו חוק טבעי והיסטורי, שאי-אפשר לשנותו; כן חשבו אז רוב המשכילים הצעירים. רק הרעיון הלאומי שנה את ההשקפה המוטעת הזאת. הלאומיות כשהיא לעצמה היא כבר צעד גדול לפנים ביחס אל ההתפתחות העצמית ואל חירות הפרט. הלאומיים אומרים, כי כמו שהיה מוזק להאנושיות, לו היו כל בני אדם דומים זה לזה בטבעם, בלי כל תכונות פרטיות, אינדיבידואליות, כלומר: לו היתה החברה האנושית לעדר רחלים, הדומות זו לזו בצרופיהן וברעותיהן, — כך היה מוזק להאנושיות, לו חדלו הלאומים, אשר בצורתיהם הפרטיות ובתכונותיהם השונות הם מכניסים זרמים שונים, שלל צבעים של אמונות ודעות ומעשים, לתוך התפתחות כל המין האנושי בכללותו. בהשקפה הזאת יש כבר יסוד השיטה האינדיבידואלית. בשנים האחרונות מחזיקים בדעה זו לא רק הדיקנטיים, יורשי הרומנטיקים, לא רק צירים גדולים כאיבסן, כי אם גם טובי הפילוסופים החדשים: מיל, סן וביחוד ניטשה, שהגיע כבר גם לידי קיצוניות נפרזה. רוח הזמן הוליד את ניטשה, — אותה הנסיגה לאחור מתורת ההכרחיות והמסכות, שהיתה ל"סד-שנגר" לתורת האבולוציוניסטים הקיצוניים בהסטוריה ובחכמת המדינה, אשר אסרו לשנות את מהלך המקרים ברצון עצמי והורה, כי "שב ואל תעשה עדיף". הריאקציה הזאת היא אולי אחת הסבות היותר נכבדות שעזרו להתפשטות הרעיון הלאומי באירופא. — והרעיון החדש בצורתו החדשה בא גם אלינו, עיי מאמרי סמולנסקי ואחרים, ויתעצם עיי מקרים ידועים מן החוץ. צעירינו החלו להאמין מחדש בכחותיהם ובערך פעולותיהם. הם מצאו עבודה לאומית. מפעל חדש ורב התוצאות, מקום לכחותיהם הצעירים להתגדר בו. מתחלה חשבונו, כי החלק החמרי של התנועה, העבודה המעשית בארץ ישראל, היא שתנשם בעתיד את כל תקוותינו. לאט לאט נוכחנו, כי העבודה המעשית אינה נותנת די-מקום לפעולות האיניציאטיבה. עוד הפעם בא קפאון בכל מעשינו ובעין יאוש חדש תקפנו. אך הרעיונות החדשים של אחד הסופרים שנתפרסמו בשנים האחרונות והביאו לידי ההכרה הכרוה, כי העיקר הוא התפתחות לבו המאובן של עמנו, — השיבו לצעירינו את אמונתם, כי הרבה הרבה אפשר להם לפעול ולעשות לטובת היהדות והתפתחותה, לטובת הארץ, הספרות והשפה. כל אחד מישראל לפי כחו, תכונתו וכשרונותיו, יכול להשתתף בעבודת-העם, יכול להביא תועלת להשגת המטרה הרצויה באיזה מקצוע מעשי, חברותי או ספרותי: לבנין עדי עד נחוצים גם אבנים, גם טיח, גם גודרים וגם בנאים אומנים. הכרה כזאת, המתפשטת, לשמחתנו, יותר ויותר בקרב כל המפלגות, היא היסוד לכל המעשים הרבים והטובים, הנעשים כעת בחיינו ובספרותנו, ואשר תוצאותיהם תוכלנה להיות גדולות וכבירות באמת, אם רק האמונה בכחו של רעיון רם ונשא תגדל ותחוק בין כל מפלגותינו, עד ששום רוח מצויה, המנשבת מומן לומן בחלל העולם האירופי ולעומת שבאה כן תלך, לא תזיז אותה עוד ממקומה . . .

יוסף קלוזנר.

מִשׁוּט בַּמְרַחֲקִים.

מִשׁוּט בַּמְרַחֲקִים, מִמְקוֹמוֹת נִדְדוּתִי —
בְּצַפּוֹר מִיָּם אֶל בֵּית אִמִּי חֲרָדְתִּי.
וְשֵׁנִית לְפָנַי הַמְקוֹמוֹת הַחֲבִיבִים
הַקְּרוֹבִים אֶל לְבִי וְלִבְכִי מַעֲצִיבִים;
וְשֵׁנִית הַתְּמוּנוֹת הַנְּעִימוֹת לְקֶרְאֵתִי
שֶׁכֶּה כְּלָתָה עֵינִי רוֹתֵן דְּמַעְתִּי.
שֶׁכֶּה צְמָאָה נִפְשִׁי לִבְבוֹת עַל צִוְּאָרָךְ
לְחֻבָּקוֹן וְלִגְשָׁקוֹן וְלַחֲוִינָן עֶפְרָן . . .
מִכָּל תַּנְחֻמוֹתָיו אֶל הוֹתִיר לִי שְׁתֵּימָם:
זְכוֹנוֹת מְדַאֲבִים עִם דְּמַעוֹת עֵינָיִם.
וְגַם יָמֵי עֲגִי וְנִדְדֵי גְלוּתִי
לֹא מָחוּ מִלְּבִי וְזְכוֹנוֹת וְלִדְתִּי
הַחֲתוּמִים בְּנִפְשִׁי וּנְשׂוּאִים עֲמָדִי
בַּחוּתָם עַל לְבִי, בַּחוּתָם עַל יָדַי;
וְגַם דְּמַעוֹת עֵינִי בְּנִקְר הוֹכְרָתִי —
אֶל נֶאֱדָרָךְ גְּפֹלִי, עֲרִישֶׁת מוֹלְדָתִי!
וּבְאֶרֶץ מְרַחֲקִים — גַּם שֵׁם לֹא מִצָּאתִי
יָד הַסֵּד שֶׁתִּמַּח מִפָּנַי דְּמַעְתִּי.
וּמִלֵּאָה כִּיּוֹם הוֹצֵאתִיךָ הַבֵּאתִי
אֶת כּוֹס הַיַּיִן עֲלֶיךָ אֶל בֵּיתִי.
וּכִיּוֹם, עֲזַבְתִּיךָ, מִלֵּאָה וּרְנִיחַ.
מִצָּאתִי גַם כּוֹסֶךָ — הַכֹּל בְּשֶׁהִיָּה!
זֶה עֲגִיךָ, זֶה לְחֻצְךָ, וְזֹאת מְדְרוֹת סָגִיךָ —
מִה כִּבְד הַעֲנֵן הַרְבִּץ עֲלֶיךָ!

אף גַּמָּף מִר אֶחָד לֹא נִגְרַע מִבּוֹסָה —
 אֶל אֶסְפָּה אֶת שְׁלוֹמָה, אֶל שָׁבַח חֲנוּתָהּ.
 מִי יֵדַע הַדְּמָעוֹת שֶׁעוֹד תִּשְׁפָּכְנָה.
 הַסּוּפּוֹת שֶׁעוֹד עַל רְאֵשֵׁינוּ תִּנְחַנְהוּ —
 עַד פָּרִיץ רוּחַ מוֹכָה חֲזָקָה נִאֲדָרָה
 שֶׁתּוֹכַל לְתַקֵּעַ הָעֵב הַמְדַבְּרָה.
 שֶׁתִּמַּח הָעֵנָן הַסּוֹכֵף שְׁמִינוּ
 מֵעֲלוֹת צַעֲקוֹתֵינוּ מֵעֵבֶר תִּפְלֹתֵנוּ . . .

ה. נ. ביאליק.

קהלות יעקב.

(*.)

בחדשי הקיץ, וביחוד בירחי יולי ואוגוסט, שבהם המורים פנויים מעבודתם, מתאספים בכל שנה ושנה המורים העברים במדינות שונות של ממלכת גרמניא, כדי „לסכם עצה“, וכה"ע אשר לישראל כממלכה הזאת מלאים וכוחי דברים והורעות על דבר האספות האלה ותוצאותיהן. שונות הן „חברות המורים העברים“ בגרמניא למיניהן: מלבד האגודה הכללית לכל המורים העברים בארץ הזאת ומלבד החברות אשר תכליתן רק „הרחבת המדעים“ בין המורים, נמצאת „חברת מורים עברים“ בכל מדינה ומדינה ובכל נוף ונוף של ממלכת פרוסיא. ואולם אלו החברות השונות שבות ומתאחדות לאגודה כללית, — הכל „כמנהג אשכנז“, אשר זה טבע העם ודרכו מני אז, להרבות בכנסיות וכנסיות, וזה כל חיי רוחו ושעשועוים לנפשו. רגיל הוא הגרמני „ליסד חברות“ ולהכנס לאספה בכל עת מצוא, ועונג גדול הוא מרגיש בנפשו בשעה שהוא עומד על הבימה ו„דורש ברבים“, או כי לכה"ס יקח גם הוא חלקו בשקלא וטריא ובוכוחי דברים. והאמת נתנה להאמר, כי בני ישראל אשר בארצנו לקחו תשעה קבים של „רבויו דברים“, ואפילו בחברות שאינן שייכות כלל לעניני היהדות, אלא מיוחדות הן לעניני המדינה. למשל, להרבות זמרה ושיר, „לפקח על עסקי הכלל“, „להרבות זכויות הנשים“, וכדומה מאלו הכנסיות העוסקות „בישובו של עולם“, — לוקחים אחינו חלק בראש. הם ראשי המדברים והנכנסים בעובי הקורה ושמעם הולך בכל הארץ. כנראה יש טבע קיים בכל איש מישראל, לחוות דעתו ברבים, להיות מצוי אצל כה"ע, לכתוב „מאמר“ ולפרסם דעותיו, ובכלל — להיות שתדלן ואיש מדיני. וממעם זה נמצא, כי בחברה אחת של נשים בגרמניא, אשר תשתדל „להרבות זכויות הנשים“ ולפרוק עול האנשים מעל צואריהן,

עומרות נשים עבריות בראש והן "מרעישות עולמות" בטענותיהן ובדברי ריבותיהן עם "אכזריות האנשים". אע"פ שבאמת בכתבי עשירי ישראל (ומהם הלא יצאו אלו הנשים הקנטרניות) הנשים מושלות ממשלה בלתי מגבלה, וכל אלו הצעקות אשר ישמעו רבבים אינן נוגעות אל עצמן ואל בשרן.

אחרי הדברים האלה הלא יבין הקורא ענין אספות המורים העברים וטבען, אם כי אי אפשר לכחש, כי גם קורטוב של רעיון נמצא בהן. תכלית האספות האלה היא בראשונה: למכס עצה, במה להרים קרן למודי הדת הישראלית בין בני ישראל בארצנו, ואיש את רעהו יעורו במועצות ודעת על דבר שיטת החנוך, אופן הלמוד והנסיונות אשר רכש לו כל מורה ומורה בפעולתו זאת. ואולם מלבד המטרה המוסרית הזאת עוד נושאים המורים העברים את נפשם גם אל מטרה חמרית, היינו: במה להטיב את מצבם; להגדיל מעט את כבודם בעיני העם ולצאת מעט לחרות מידי "פני הקהלה" המושלים בהם בחוקה, וגם להטיב את מצבם החמרי, אשר הוא באמת מורה מאד.

בעת אשר יכנסו המורים "המטכסים עצה" לשיבה, הם מתברכים בלבם, כי עיני כל אחינו אשר בנרמניא נשואות אל תוצאות האספה, וממנה תשועת ישראל קרובה; ואולם הרואה מרחוק יבין, כי פעולת הוכחים האלה היא קלת הערך מאד. על פי הרוב הם מתיעצים, באיזה אופן אפשר להרגיל את הילד קרוא עברית, ואיזה "ספר מקרא" הוא היותר מוכשר לענין זה; אבל סוף סוף אין איש בישראל מבני הרור החדש אשר ידע להתפלל מתוך סדרו. וכמלאת לנער י"ג שנה מלמדים אותו "עיקרי הדת" בזמן קצר, היינו, מוסרים לו את "התמצית המוסרית" שכתורת ישראל, "המאור שבה"; שוב כותבים לו על פסת ניר את "ברכת התורה" באותיות לעז, והנער לומד אותה על פה, וכשבת של יום שמחת לבו הוא עולה לתורה ומברך בקול רם ומקבל אחרי כן את ברכת הרב או המורה, והרב או המורה מקבל מתנתו מאת אבי "המחונך במצות". זה הוא "הקשר האמיץ", אשר על ידו נקשר הנער העברי בנרמניא לדתו ולמולדתו. והיה אם בעל נפש המונית הוא, או ישאר אבר מדולדל של היהדות, עומד ביהדותו מבלי לדעת על מה, ועל פי הרוב יחוש נועל נפש לדתו ולמולדתו, אשר לכלמה תחשב לו. מוכן מאליה, כי איש כזה לא יעמוד בנסיון, וכשיראה כי יהרותו תחסום עליו את דרכו בחיים, הוא עוזב אותה בשאט נפש. אבל אי אפשר לכחש, כי עוד ימצא בישראל לפעמים נער מבין, בעל נפש עדינה ומשכלת, בעל לב רגיש והוגה דעות; נער כזה יבקש אחרי כן מרגוע לנפשו המשתוקקת, יחפוץ לדעת מה היא היהדות, אשר עליה ישא חרפה, תאב הוא לשמוע קורות העם הנפלא הזה ופעולתו בעמים. רק לעתים רחוקות ישיג הנער את מבוקשו, כי עשירה היא ספרות ישראל בנרמניא אם בספרים מלאים דעת וחקירה עמוקה, או בספרי ספוטו ושיחות בטלות, שנכתבו בידי "עסקנים", הכלתי בקיאים בדבר, לשם עסק, בלי שום מטרה מוסרית, ורק מעטים הם היוצאים מן הכלל הזה.

ואולם אל תראוני, קוראים נכבדים, כבעל מרה שחורה או מגום. את הדברים האלה, אשר כבר אמרתי אותם בסומבי בלשון ארצנו אל אחינו ולא שמעו, קרא בימים האחרונים אדם הגון בעדתנו, אשר בודאי הוא בר סמכא בדבר, וקריאתו זאת עשתה רושם גדול בלב שרירי בני ישראל החרדים לקיום דתנו. וזה הדבר אשר קרה בימים האחרונים: עודנו אנחנו, מתי מספר, מתוכחים בדבר על אודות למודי הדת בין אחינו במדינה זאת, והנה שלח החכם ד"ר אפולנט, אשר בידו הפקדו עניני "בית הספר ללמודי הדת" בעדתנו, מכתב אל פרנסי העיר, ובו שפך את שיחו לפניו ויודיעם ככל האמור פה

למעלה ועוד יותר ויותר. והאיש הזה נכבד מאד, כי מנעוריו ועד עת זקנה עסק במלאכת הקדש באמונה, להרבות תורה ומוסר בישראל, והוא הודה ולא כחש, כי לא היו עוד ימים רעים לישראל בגרמניא בנוגע לחנוך הדתי כימינו אלה, אשר עם ישראל נפוץ כצאן בלי רועה, וכני הדור החדש אינם יודעים כלום מדת ישראל. אף העיר את אוון המפקחים על עניני הצבור, כי הקולר תלוי בצואר המורים לא לצדקה, אשר יעשו מלאכתם רמיה, בפרט במה שהם מרמים את הבריות בלמודי הנערים שהגיעו לחנוך על פי האופן שבארתי פה. ובאמת פעלו הדברים האלה ברכ או כמעט, ו"פני" עדתנו מתעצבים נעת בדבר, במה לרפא את שבר ישראל.

ואולם עלינו להודות, כי לא רק בני ישראל עצמם, המתרשלים בחנוך הדתי של בניהם, אשמים בדבר, כי אם יש בזה גם מעין "מכת מדינה". כל ילד בגרמניא חייב לבוא אל בית הספר מיום מלאת לו שש שנים עד מלאת לו לכל הפחות י"ד שנים; מוסיפין אבל לא גורעין. ואם גם לא היה החוב הזה מוטל על כל אב, הנה כל אחד ואחד רואה עתידות לבנו, ולכן שולח הוא אותו לאחד בתי הספר המוכהרים, אשר סדר הלימודים שבו יקח כל עתותי הנער במבחר שנותיו, בעת אשר מחו ורגשות לבו עודם מסוגלים ללמודי הדת. בבתי הספר הכלליים קבעו זמן ללמודי הדת במדה מצומצמת מאד, מה שיספיק להם על פי הרוב, יען כי אצלם הדת דבר המסור ללב ונתן לשנון, אבל לא ללמוד. לא כן הדבר בנוגע ללמודי הדת הישראלית, אשר אנו, לפי דעתנו, רואים העיקר בהבנת שפת עבר. האם למוד של שתי שעות לשבוע יספיק לבנינו כל צרכם בהכרת היהדות, ובפרט דעת שפת עבר? מהשקפה זו, כלומר מפנת ההכרה, עלינו להצדיק את אלה האומרים, כי יותר נכון להרחיק למוד ש"ע לגמרי מסדר הלימוד הדתי לישראל ולהעמיד אותו כל עיקרו רק על ידיעת "התמצית המוסרית" של תורתנו והמאור שבה". כי סוף סוף לא יעלה בדינו ללמד את בנינו ואת בנותינו בגרמניא לקרא עברית, ועמלנו בזה יעלה בתהו.

עם כל אהבתי לשפת עבר — אשר זה הוא דבר המובן מאליו אצל סופר עברי — אודה ולא אבוש, כי השאלה הזאת היא אחת "השאלות האוררות" וקשה למצוא לה תירוץ מספיק, כמו לכל אלו השאלות העוסקות ב"תקון העולם". מה נעשה, למשל, ושר ההשכלה של ממשלת פרוסיה, הממונה על עניני בתי הספר, ברוב עמל והשתדלות מצד יחידי סגולה במדינתנו, נאות לעשות "הנחה" לרתנו, כי יהיה לה למוד קבע בכל בתי הספר; אבל תנאי התנה מראש, כי יצמצמו מורי הדת הישראלית את סדר הלימוד בידיעת עיקרי הדת, ובשום אופן לא יתן להכניס בו למוד שפת עבר. ומעמו ונמוקו עמו, כי כבר נדשו את הסאה בסדר הלימוד של הנמנויוס, כי קבעו בו למוד שתי שפות "מתות" (לטינית ויונית) ואי אפשר להעמיס על מהו של הנער יותר מדאי בלימוד שפה "מתה" שלישית, היינו שפת עבר. ומי נדחה מפני מי? אין ספק, כי לפי השקפת שר ההשכלה מאו"ה, שפת עבר היא טפלה לנבי שפות אחרות¹. ולא זו בלבד, אלא אפילו אם יאמרו

¹ ראו להעיר פה על היתרון שיש גם בענין זה (כמו בכל השאלות המתחסות ליהודים והיהדות) לאנגליא, בחוברת האחרונה (יולי) של מכ"ע Jewish Quarterly Review בא מאמר ארוך בשם "החנוך הדתי בישראל", והוא בקרת על הספר "מעשהארוך דעס יודישען רעליגיאנסאינטערריכטעס" שהוציא בשנת שעברה אחד מרבני ברלין, ד"ר מאיבוים. בתוך שאר הדברים מעיר המבקר (ע' 654), כי מרביו ד"ר מאיבוים נראה, שהוא מניח מקום ללמוד שפת עבר בבתי הספר רק מפני שהוא שפת התפלה בבית הכנסת, "ואינו שם לב כלל למה ששפת עבר צריכה להיות מכובדת

ההורים ללמד לבניהם דעת שפת עבר בדרך פרטית בכתיחה, גם אז יש מניעה גדולה מצד המלכות, המקפדת בדבר. כי הממונה על הגמנויים עליו לפקח גם על למודי התלמידים בכתי הוריהם ולהשגיח שלא יכבירו עליהם למודים יותר מדי, מלבד שבאמת עמום הנער בלמודים יותר מכפי יכלתו, ורק אם יש לו שאר רוח וכשרון גדול מאד אפשר לו ברוחק לקצוב זמן גם ללמוד שפת עבר. אבל זה הוא רק מעוטא דמעוטא ולא שיחא רק לעתים רחוקות מאד. העל פרטים כאלה יוצאים מן הכלל נבנה תקות היהדות לימים יבואו?

עוד מניעה גדולה יש ללמוד הרתי בישראל במדינת גרמניא ובכל ארצות המערב: התנגדות החיים אל מנהגי הדת. הדבר הזה איננו מליצה נאה בלבד, כי אם ענין מורגש בחוש על כל צעד וצעד. נניח את כל העבירות, שאיש ישראל בגרמניא דש אותן בעקביו בלי שום הכרח — אנו מדברים פה בשלומי אמוני ישראל, החפצים בקיום הדת — הנה שמירת שבת ומועד היתה כעת כמעט דבר נמנע לגמרי. על פי החוק החדש, הנוהג במדינות גרמניא זה שנים אחדות בכל תקפו, אסורה כל מלאכה ביום הראשון ויתר ימי חניהם. כל החנויות סגורות על מסגר כל היום המקודש (מלבד שעות מספר, שבהן מותר למכור צרכי אוכל נפש). מטעם זה קשה מאד לאיש מישראל לשבות שבתו. כי על פי החוק חייב כל בעל פבריקא לשבות ממלאכתו ביום השבת עם השבה, כלומר, לכל המאוחר משעה הששית בערב, למען יהיה לפועליו העושים עמו מלאכה זמן לקנות כל צרכיהם בכסף שהם גובים שבר פעולתם בסוף השבוע. ומה יעשה החנוני היהודי בירחי הקיץ, אשר זמן צאת המוככים הוא בשעה העשירית בערב? חנוני בלתי עשיר אינו יכול לותר על ההכנסה העיקרית של יום השבת אחרי הצהריים, ועל כרחו יעשה שבתו חול. עוד קשה מזה לבעלי בתי הרושת המעשה, כי ע"פ החוק חסגר כל פבריקא מיום השבת בערב עד חצות הלילה של יום ראשון, שלשים שעות. ומה יעשה הפבריקנט היהודי? האם ישבות שני ימים רצופים? הלא ע"ז ייקר מחיר סחורתו ואי אפשר לו לעמוד בקשרי מלחמת ההתחרות עם חבריו. לכן גם הוא יבטל את השבת מפני קדושת יום הראשון. נוסף לזה יש עוד מספר גדול של יהודים העושים מלאכתם בבית אחר ותלויים בדעת זולתם. כל אלה אי אפשר להם לשמור שבת כהלכתה, ורק המעטים מן המעטים אפשר להם לקיים המצוה הזאת, ששרשים רבים של הרגש הדתי תלויים בה. מטעם זה אנו רואים, כי לרוב אחינו נעשה ההרגל טבעי, יען כי עושים הם את מלאכתם בשבת וביום הראשון הם שובתים בעל כרחם, לכן חשים הם ביום הראשון ובימות הגיהם את רגש „הנשמה היתרה“, שרגיל כל איש להרגיש ביומא דפגרא, בשעה שהוא פנוי ממלאכתו והולך אחרי תענוגי לבו. הרבר הזה הוא הולך ומתמיד בין אחינו בגרמניא, והוא חלי שאין לו תקנה. ובכל מה שאנו מרבים לדבר דברי כבושים על לב העם, „להחזירו למושב“, חייבים אנו תמיד לדון אותו גם לכף זכות.

על כל איש ישראל בתור שפת אבותיו ושפת ספרותו; באופן „שאם תכוא העת — ולפי דעת ד"ר מאיבוים, אין הדבר מן הנמנעות — אשר העברית תגורש מכית הכנסת, אז תהיה התולדה המחויבת מזה, לפי שיטתו, לגרשה גם מכית הספר“. ובקשר עם זה מביא המבקר דעת איוו הכמים נוצרים מפורסמים באנגליא, וביניהם אחד מראשי המורים הכהנים, המוצאים לנחון להנהיג למוד שפת עבר גם בבתי-הספר הכלליים, ואחד מהם אומר, כי העברית צריכה לחיות הראשונה מן השפות הזרות שלומדים התלמידים. „מה רב ההבדל בין הדעות המתנגדות האלו של הרב היהודי והכהן הנוצרי!“ — קורא המבקר; וצריך היה לאמר ביות דיוק: של הרב היהודי באשכנז והכהן הנוצרי באנגליא. (הערת העורך).

מוכן מאלו, כי ביום השבת ובימות חגיגו בתי התפלה לישראל ריקים, ורק מתי מספר יבואו שעריהם באלו הימים המקודשים. וזאת לדעת. כי החסרון איננו מורגש כל כך בעדת ברלין, המרובה באוכלוסי יהודים (לערך מאת אלף נפש), יען כי בתי כנסיותיה הם מעטים מאד (להעדה הראשית יש רק ארבעה בתי תפלה, המכילים לערך ששת אלפים נפש, אנשים ונשים. עוד יש כעשרים בתי כנסיות פרטיים, אשר צרים הם מהכיל מספר רב של מתפללים), ובעיר גדולה כברלין הלא נמצאים "הולכי בטל" במספר מסויים, אשר לפעמים יבואו לשמוע אל הרנה ואל התפלה. הוסף עליהם עוד בני אדם אשר יבואו להתפלל ביום שמת אביהם, או שנפטרה אמם (רוב יהודי אשכנז נוהרים במצוה זו, אבל לרוב הם דוחים את יום ה"יאהרצייט" ליום השבת) ואורחים אשר יבואו רק משום "חדוש" וכהנה. כל האנשים האלה ימלאו את הספסלים הראשונים. לא כן בעדות הבינוניות והקטנות. שם מתחיל החזון להתפלל בלי צבור של עשרה, ורק בבואו ל"ברכו" ירוץ השמש בשוקים וברחובות לבקש "מנין", ולפעמים לא ימצא את מבוקשו. בקהלות רבות בנרמיה נהגו, כי יתפללו האנשים תפלת שחרית "ביחידות", כלומר שלא יתפללו כל עיקר, והשי"ן מתחיל "ויהי בנסוע הארון" וגומר את קריאת התורה ומתפלל "מוסף". כי בינתיים כבר נמר התנוני את מלאכתו ומכר את אשר מכר, והוא מכוון את השעה. לבוא לבית התפלה לכה"פ לתפלת מוסף, וכבר אמרת, כי בערים הקטנות יש עוד ריח יהדות. ואם האב עושה שבתו חול, לכה"פ אשתו ובנותיו בשלות ממלאכה וחשות קרושת היום. אבל העדות הקטנות בנרמניה עתידות להחרב, כי ימהרו בניה לעובד, ובערים הגדולות תחרב היהדות בשביל הטעמים שכבר בארת.

את הדבר הזה חשים רבים מאחינו, ובימים האחרונים הוציאו נכבדי עדת ברלין כרוז, להשתדל בדבר, כי יקבעו ביום ראשון תפלה בצבור בכל הפאר וההדר הנהוג ביום השבת ושיעמידו דרשן להטיף למוסר ולדת בשעת התפלה בצבור. לכאורה ידמה לנו, כי הדבר הזה מעטים של בעלי הריפורמא יצא, אשר דחו תפלת יום השבת ליום הראשון, כנהוג זה חמשים שנה כברלין (אנב נעיר, כי בית התפלה של הריפורמא ריק הוא גם ביום הראשון, והמעטים הבאים הם "אורחים", שאין להם כבית הכנסת הזה אלא "חדושי"); אבל אלו האנשים, אשר באו על החתום לכרוז הזה, הם נשבעים לנו, כי חלילה להם להסרך אחרי הריפורמא, ולדחות את יום השבת ליום הראשון, כמליצת העם. אלא רואים הם, כי שמירת שבת ומועד היא בנרמניה גורה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה, ובתי התפלה נעזבים, ואלו ביום הראשון כל איש פנוי ממלאכתו, ותפלה הלא נאמרת בכל יום, ומיחיב תיתי שמי שאין לו פנאי להתפלל בשבת אסור לו להתפלל כל ימות השבוע? על כן הציעו את הדבר הזה, ומי שיש לו פנאי להתפלל בשבת יבוא ויתפלל, אבל מי שאין לו פנאי ביום השבת חייבים אנו לפתוח לפנוי שערי בית התפלה ביום שהוא שוכת ממלאכתו.

גם ההצעה הזאת היא אחת "השאלות האחרות", שהרי היא בעצם צודקת ויש בה בודאי ריח "יראת שמים" ולכה"פ היא "עברה לשמה". אבל עם כל זה לבנו יאמר לנו, כי זה הוא "מעשה שטן". הן כבר אמרנו למעלה, כי בית התפלה של כת הריפורמא ריק הוא ביום הראשון, אך אם גם נניח, כי לרגלי "התקנה" הזאת ירכו באי בית התפלה, הן לא רק להתפלל כנהוג באחד של ימות החול הם הצעים לבוא, כי אם שתהא עבודת השם נעשית בסומכי גדול כנהוג בשבת ומועד. האם לא תרחח באחרית הימים קרושת השבת מפני קרושת יום הראשון?

עד כאן דברתי בנוגע למצב המוסרי והנוך הדתי של אחינו בנרמניא. אבל כבר אמרתי למעלה, כי משתדלים המורים העברים באספותיהם להטיב את מצבם גם הם. מצבם רע הוא באמת, גם מצד החמרי וגם מצד המוסרי, כאשר כבר ציירתי באחד ממאמרי הקודמים ("השלח" כרך א' ע' 77). והנה בנוגע למצבם המוסרי, אין עכוב מצד הקהלות להטיב הדבר, אם רק יחפצו; אבל בנוגע למצב החמרי של הרבנים והמורים יש ללמד סגנוניא על הקהלות, כי באמת קשה להן להטיב פרנסת המשרתים בקדש. רוב הקהלות קטנות הן ומספר מעט של יהודים נושאים עול כבד מנשוא, לכלכל את כל צרכי הקהלה. במדינת פרוסיא כך הדבר נוהג (לקחתי את מדינת פרוסיא לדוגמא, כי היא גברת הממלכות בנרמניא, וזולת זה אין הבדל גדול בינה ובין שאר המדינות לענין סדר הקהלות הישראליות): פרנסי הקהלה מכניסים בחשבון את כל צרכי הקהלה היותר נחוצים, ועל פי השבון ההוצאה הם מעריכים את ההכנסה. בתחלה מהכנסות קיימות וקבועות (כמו מחיר "המקומות" של המתפללים בבית התפלה, מחתונות וכדומה), והשאר ישילו על בני העדה, איש איש כפי מעמד פרנסתו. והנה בתחלה היה הדבר נעשה על ידי הערכה מצד פרנסי העדה, והיו מרננים אחריהם, כי לפעמים הם נושאים פנים לזה ומטים משפט לאחר; שוב חזרו ונהגו, שתהא ההערכה ע"פ המס שהממשלה גובה מכל בע"ב. למשל, בעדתנו ברלין העשירה ההערכה היא חמשים וחמשה למאה ממס הממשלה (כלומר יהודי הפורע מאה מרק לשנה מס לקופת הממשלה, עליו להוסיף עוד חמשים וחמש מרק לקופת עדתנו). אבל הערכה קטנה כזאת היא חזון בלתי נפרץ בפרוסיא. לפני מונח החשבון של הקהלות בפרוסיא המזרחית, אשר מספרן הוא מ"ח, ביניהן יש רק אחת, אשר לה אלף ושתי מאות וחמשים בע"ב משלמי מס העדה; לארבע מהן יש למעלה ממאה עד מאתיים וחמשים; לאחת יש מאה; ל"ב מהן יש מכה עד חמשים; ל"ב מהן מעשרה עד עשרים וחמשה; לשמונה מהן רק ששה עד עשרה בע"ב משלמים מס לקופת העדה. ובנוגע להערכת המס, הנה יש ארבע קהלות אשר מס־העדה קבוע בהן משלש עד ארבע פעמים כמס הממשלה; שמונה קהלות גובות משתי פעמים עד שלש; שתי מן מאה וחמשים פרוצנט עד שתי מאות וכו'. ואם תפיץ הקורא שאיננו בקי בהערכה כזו, להמציא לו ציור נאמן ממשא העדה, יקח לו לדוגמא בע"ב בינוני באחת הקהלות האלה, אשר הכנסתו היא קרובה לערך שלשת אלפים מרק לשנה (כך היא המדה אצלנו, כי להכנסה כזאת קוראים בינונית, וזה הוא לפי צרכי העם אשר אנו יושבים בתוכו, ואולם במדינות אחרות יש מדה אחרת בזה, הכל כמנהג המקום), הנה בע"ב כזה משלם מס של הממשלה חמשים ושתיים מרק לשנה; מוסיפים עליו עוד מצד הקהלה פי שלשה או פי ארבעה, היינו כי ישלם לקופת העדה מאה וחמשים ושש עד מאתיים ושמונה מרק לשנה! ובה עוד לא יצא היהודי ידי חובתו, כי עליו לשלם שכירות קבועה בשביל "מקומות" בבית הכנסת, לעצמו, לאשתו ולבניו ולבתותיו הגדולים הנמצאים בביתו, מלבד גרבות וגדרים ודמירגל למשרתיו הקהלה, כמו שנהוג בכל תפוצות ישראל. ועתה צא וחשוב, אם אפשר לקהלות הקטנות להטיב מצבם החמרי של הרבנים, מורי הדת, החוננים, השוחטים והשמשים, אשר על פי הרוב עניים הם וחיים חיי החקות וצער, ועוד צריך לדעת, כי גם הקטנות והמריכות בקהלות הקדושות גובעות לרוב ממצב הענינים האלה, כלומר, מרובי המשא על בני הקהלה והעניות הגדולה של המשרתים בקדש. כי ע"פ הרוב יקפיד הרב או החזן על שקל כסף, שלפי דעתו יש לו תביעה עליו ובעה"ב הוא מקפח את פרנסתו, ולכן הוא בא עליו בטרונאי; וזה מצדו יש לו

טינא בלבו, כי נושא הוא בעול כבוד, כדי לפרנס את משרתי העדה. בין כך ובין כך תתרבה המחלוקת.

כבר אמרתי בפרק הקודם ("השלה" חוב' ט' ע' 251—252), כי בעוד שהעשירות בכלל תתרבה בין בני ישראל בגרמניא, ימעטו ביניהם העשירים וביחוד הבינונים, כלומר, אחדים מבעלי ההון הולכים ומתעשרים עוד, וכל הנחלים הולכים אל הים הגדול, בעוד שהבינונים הולכים ופוחתים. בימים האחרונים המציאה לנו הממשלה רשימות נאמנות, אשר מהן יצא לנו קיום משפטי זה. לפי הרשימה משנת 1895 ראינו, כי נתחלפה בשנים האחרונות השיטה בנוגע לכלכלת העם ומצבו האיקונומי, כי בעוד שבשנת 1882 (שאו החלו לשאת ראש העם לפי עסקיו ומצב פרנסתו) היו מאה ושלושים ושלוש, נוזנים ואינם עושים לעומת כל מאה של "מפרנסים" (העושים במלאכה), הנה בשנת 1895 היו מאה ועשרים וארבעה מן הראשונים לעומת כל מאה מן האחרונים. שוב עשו רשימה נאמנה בזה על פי בעלי הדתות השונות ומצאו, כי בין הפרוטסטנטים היו בשנת 1882 קל"ב נוזנים ואינם עושים לעומת כל מאה מפרנסים, ועכשיו (בשנת 1895) נתמעטו הראשונים עד מספר קכ"ב (תפשי' רק מספר שלם והשמטתי את "שברי המספר"); בין הקתולים היו בשנת 1882 קל"ד ונתמעטו בשנת 1895 עד קכ"ז; בין היהודים היו בשנת 1882 קנ"ו ונתמעטו בשנת 1895 עד קכ"ה! באופן אשר מספר הנוזנים ואינם עושים בין היהודים הוא גדול מעט ממספר אלה שבין הפרוטסטנטים ופחות מעט מאשר בין הקתולים¹. ביותר נתרבו בין היהודים הנשים העושות במלאכה, היינו מן ט"ז למאה (בשנת 1882) עד כ"ב למאה (בשנת 1895)! הרשימה האחרונה היא באמת ערות נאמנה על ירידת אחינו במצבם האיקונומי, כי רק העניות תכריח את הנשים לעסוק בעבודה לשם רוה ופרנסה, וכמה קלקלות יוצאות מזה בנוגע להנהגת הבית והנוך הבנים!

והנה הסטטיסטיקא הזאת היא לע"ע רק ממדינת פרוסיא; אולם אין הבדל בזה בין מדינת פרוסיא ובין יתר המדינות בגרמניא. ובמדינות אוסטריא מצב בני ישראל רעוע עוד מזה, כאשר עוד אבאר לעת מצוא.

ד"ר ב—ד.

¹ החלוקה בין "המפרנסים" ובין "הנוזנים ואינם עושים" נעשית באופן כזה: במספר "המפרנסים" חושבים את כל העושים במלאכה, או שיש להם איזו שרות ופקודה, ואת בני משפחתם, המוטלים עליהם לפרנסם. נוזנים במספר "הנוזנים ואינם עושים". ולפי זה יצא לנו ציור אמיתי ומצב האיקונומי של כל תהה דתית. שהרי ידוע הוא, כי רק בין העניים רגילים לשלוח את הנשים ואת הטף לעבוד ולהרוות, אבל עשיר וגם בינוני מפרנס את אשתו ואת בניו ובנותיו, מבלי להעמיס עליהם עבודה, ואינו צריך לסויעם בפרנסת הבית. ולכן אם בשנת 1882 היו בישראל מאה וחמשים וחמשה "נוזנים" לעומת מאה "מפרנסים", מכאן ראינו, כי היו אז היהודים במצב משובח מאד בערך לבעלי הדתות האחרות. ואם נפחת השעור הזה עד קכ"ה "נוזנים" נגד מאה "מפרנסים", למדנו מזה, כי בינתיים ירדו בני ישראל במצבם האיקונומי ורבים מהם מוכרחים כעת להעביד את בני משפחתם, אשר בתחלה לא היו צריכים לסויעם בפרנסתם. ואולם לפי דעתי נוכל ללמוד עוד דבר חדש מן המספרים האלה: כי בינתיים נתמעטה פריה ורבייה בישראל, ולכן רבו רווקים ביניהם, שאין להם את מי לפרנס, כלומר, שאין טפלי תלויים בהם. כן רואים אנו, כי גם הנשואים אינם מולידים עוד הרבה בנים ואינם מעמידים זרע ע"פ דרך הטבע. ובאמת המספרים האמורים בכאן הם עדים נאמנים, כי זה וזה גרם, שהרי אין ספק, כי הקתולים במדינתנו אינם עשירים בכלל מבעלי דת הפרוטסטנטית ומבני ישראל; אבל עוד לא הגיעו אל המדרגה "הקולטורית", להיות נגרים אחר שיטת מל'ת.ס. ובה סרת התמיה שגראית בהשקפה ראשונה בערך המספרים האלה.

ספרות הילדים.

(בקרת)

לבני הנעורים II: לנערים. הוצ' "תושיה". ווארשא תרנ"ז:

- 1) מלחמת אחים, על פי ויקטור הוגא. מתורגם ע"י י. ב. ליונר.
- 2) המוהיקני האחרון, על פי קופפר. מקוצר ונערך למען בני הנעורים ע"י י. ב. ליונר.
- 3) השבוי בקוקו. ספור מאת גרף ל. טולסטוי. תרגום א. ז. רבינוביץ.
- 4) אנריפוס הראשון. ציור היסטורי מזמן אחרית הכית השני. מאת א. ז. רבינוביץ.

דור דור וצרכיו. בדורות הקודמים לא היתה כל ספרות ילדים בשפת-עבר וגם לא הרגישו בה כל צורך. ספרות ילדים! — מי יוציא זמנו לבטלה לעסוק במעשי נערות, לחבר ספרים קלים לתנוקות של בית רבן? ולוא עלה על לב אחד הסופרים רעיון זה כזה, למי היה עמל ומי מהקטנים היה חפץ לקרוא ספרים משונים כאלה? הן מעולם לא היו לישראל תושבי הגטו ילדים במלא מוכן המלה, ילדים כילדי עם ועם. שערי הגטו סגורים ומסוגרים היו לפני "הילדות"; הבנים הקטנים בקטנותם נעשו גדולים, יהודים גמורים, נושאי עול מלכות שמים, וכיחוד עול תורה. מה להם ולשעשועי העולם השפל והבלי המודותיו? — התורה היא מבחר השעשועים. מוחם הרך יגע ועבד עבודה רבה בהיות דאביו ורבה, והיעזבו תופשי תורה כאלה, "בני גמרא", את מסכתותיהם הארוכות וסוגיותיהם העמוקות והרחבות. היפסיקו שעה קלה ממשנתם ויפנו לבם לבטלה, לקריאת ספרים קלים וכדומה? גם בימי התפתחות הספרות העברית החדשה עד הומן האחרון לא נמצא כמעט כל זכר לספרות-ילדים מיוחדת, כי כל הספרים החדשים נועדו רק לקוראים גדולים, שכבר קראו ושנו ובאנת נפשם שאפו רוח חדש ויואילו למענם גם מפרי עין הרעת. ספרות ילדים אמנם אין עוד גם בימינו, אבל הנצנים הראשונים כבר נראו, והעיקר, כי עתה רבים הם המרגישים עד כמה יש צורך בספרות כזו.

כי לא כימים הראשונים הימים האלה. לפנים היו כל בני ישראל למודי ה', כל הילדים למדו כל היום למודי קדש בחדרים והישיבות. אמנם דרך הלמוד היה פרוע ובלי כל סדרים, אבל התורה שאתה הונה בה יומם ולילה תתקיים בידך מעט או הרבה, אף אם תלך ארחות עקלקלות ואין סדר למשנתך. לא כן מצב הרבנים בימינו. עתה לא רק בערים הגדולות, כיא בערים הקטנות סימני הומן החדש נכרים בדברים רבים וכיחוד בחנוך הבנים. בימינו האבות רובם, באונם או ברצון, יחנכו לבניהם על פי דרך אחרת, משונה לגמרי מאשר לפנים, ומלבד למודי "התורה", גם למודים אחרים, למודי חול,

תופסים מקום בחנוך הבנים, ולא כדבר טפל, בשעה שאינה לא יום ולא לילה, כ"א כעיקר גדול, האוכל מיטב שעות היום; עתה גם רבים מאלה האבות האוהבים באמת את התורה והחפצים בכל לבם שגם בניהם ידעו ויבינו את שפת עמם ותורתו, אף הם יקדישו לבניהם רק שעה קלה ביום ללמודי קדש, ונחויץ ללמדם כל התורה כמעט "על הגל אחת". לעת כזאת, אם לא נבחר דרך קצרה לפני התלמידים הקטנים הלומדים את שפתנו, או אין תקוה שיגיעו לעולם אל המטרה הדרושה, כי שנים יעברו ומאומה לא ישאו בעמלם, לא ידעו לא רק "מאי דקאמרי רבנן", כ"א לא יבינו עד מה גם בתורה, וספר עברי, אף הקל שבקלים, ישאר לפניהם כספר החתום.

ובכן ראשית כל, כמובן, נחויץ להביא סדר נכון ומתוקן בדרכי למוד שפת עבר. כי סדר טוב מוכשר לקצר את זמן הלמוד הרבה מאד — זוהי בזמנינו הלכה פסוקה שאין להרהר אחריה, בהיות אמתתה גלויה לעין כל ואינה דורשת ראיות והוכחות כל עיקר. אך לא פה המקום לעסוק בפרטות בעריכת סדר למוד שפת עבר. רק בקצרה נעיר, כי כבר מנויה ונמורה בסוד כל מורים מומחים, כי למוד "התורה" אינו צריך להיות לא מוקדם ולא מאוחר הרבה. לא טוב להתחיל למוד ש"ע מבראשית", טרם ידע התלמיד הקטן לכה"פ ראשי פרקים בדרכי השפה. אבל אין גם לאַחַר ביותר את זמן למוד תורתנו. אחרי אשר רכש לו הנער איזו ידיעה קלה בשפה ולא זרו לו דרכי נטיות השמות וראשית הפעלים, טוב ומועיל לחנכו בלמוד ספר התורה העתיקה, שהיא כחדשה לנצח. כי ספורי תורתנו, המלאים זיו האביב וזן הילדות, ימשכו את לבו הטהור וילבבוהו בקסם הדרם ויעשו על נפשו הרכה רושם חי וקים אשר לא ימחה לעולם. מובן מאליו שאין לחת לפני הילד "תורה שלמה", כי יש דברים בתורתנו שנקראים לגדולים ואין מתרגמים אותם לקטנים, גם סדרי הוכחים והקרבנות וכדומה לא יוכלו לקחת את לב התלמידים הקטנים. אבל הנה הילד כבר קרא את התורה, בהשמטת הדברים שאינם לפי רוחו וטעמו, אף למד לדעת את ספורי הנביאים הראשונים. לגשת למקרא הנביאים האחרונים עוד לא הגיע הזמן, כי מוח הילד הרופס עוד לא יוכל לסבול את השפה הנשגבה וביחוד המושגים הנשגבים מבינתו. עתה בא המועד הנכון להנך את התלמיד הקטן בקריאת ספרים קלים. הן כבר רכש לו אוצר מלים עבריות במדה לא מעטה, ואם ישתדלו מדריכיו להרגילהו לעת כזאת בקריאת ספורים קטנים וקלים המושגים את לבו הרך, ובפרט אם יביאוהו למדרגה זו שיוכל בעצמו לקרוא ספר עברי קל בלי עזרת המורה, אז קרובים הם למטרתם בנוגע להשפה ויש להם יסוד לקוות, כי "גורסא דינקותא" לא תשכח עוד מלבו.

אמנם בנוגע לקריאת ילדים בכלל יש מחלוקת בין החכמים. כנודע, יחשוב רוֹסֵף את הקריאה לדבר שלא רק אינו מועיל לילדים, כ"א גם מזיק להם מאד, ולפי דעתו קשים ספרי מקרא לילדים כספחת. מלבד ספרים אחרים, כמו רובינון קרווא ועוד איזה ספרים עתיקים, שאותם יוציא מן הכלל. והדעה הזאת אינה דעת יחיד, אחת מאותן הדעות הזרות שהסופר הזה אהב להחזיק בהן, כי יש עוד רבים מגדולי החכמים המסכימים עמו בזה ומתאמצים להוכיח, כי הקריאה בספרים גורמת היוק לבני הנעורים בהתפתחותם הרוחנית, כי היא מרחיבה את דעתם רק הרחבה שטחית ובאמת מצמצמת היא את מוחם ומעבירה אותם על דעת עצמם, בשללה מאתם את החפץ והכשרון לראות ולהבונן בעיני

עצמם אל אשר לפניהם ולשפוט על יכל דבר לפי בינתם העצמית, בלי משפטים שאולים מתוך ספרים. אבל לעומת החכמים האלה יש הרבה אחרים, וביניהם מבחירי הדפגונים המהוללים (כמו הרברט), החושבים את הקריאה למועילה ונחוצה מאד להתפתחות הילדים ולחזוק כחות נפשם ורוחם. ולנכון גם בדבר הזה, כמו כמעט בכל הדברים בעולם, האמת תמצא לא בשתי הקצוות הרחוקות, כי אם באמצע.

אין ספק כי הילד המגודל באמת "על ברכי הטבע", היושב בכפר ויוצא לפעמים קרובות השרה והיערה, אשר לפניו כר נרחב להתבונן בעיניו אל עצם הליכות הטבע, — הילד הזה יוכל לשאוב דעת ממקור חיים, יוכל לקחת לקח טוב מפי הטבע החי, אשר מי כמהו מורה נאמן, ומה טוב הלך נפש הבא מתוך מראה עינים! התפתחות חיה ושבעית בדרך כזו תוכל בודאי להביא ברכה הרבה יותר מהתפתחות מלאכותית הבאה מתוך ספרים מתים. אמנם למען תהיה דרך זו שלמה ומתוקנה באמת נהיין לזה עוד תנאי טובה, שהורי הילד או מוריו ומדריכיו ישכילו להנכו על פי דרכו ולהכשיר את מוחו ולבו לקבלת ההשפעה הבאה מיד הטבע, גם יבינו להשיכו דבר על אפניו בשעה שידרוש לעזרתם, בשעה שיולדו במוחו המתפתח שאלות וספקות הדרושים תשובה כהלכה. אבל מה תעשו לילדים אשר מלידה ומבטן גורשו מהסתפח בנחלת הטבע וכל ימיהם רחוקים הם ממנו מרחק רב, ילדים שאין לפניהם מרחביה וכלואים הם תמיד במיצר חומות הקריה? פה צר להם המקום לילדים לראות ולהתבונן אל אשר לפניהם, לעמוד על טבע הדברים מעצמם ולקנות חכמה ודעת בארץ ישר. וההורים גם הם טרודים הם כל היום, האבות בעסקיהם, המביאים לידי מהומה ופזור הנפש, והאמות בצרכי הבית האוכלים עתותן בכל פה, ואין שעתם פנויה כלל לחנך את בניהם על פי שיחות נעימות ומועילות, הפועלות בדרך ישר על המוח והלב הרכים, בלי עזרת השפעה רחוקה הבאה ע"י צנורות של ספרים. ולוא גם הפצו אף יכלו להקדיש לזה זמן ולשפל בחנוך בניהם כראוי, הנה מעטים הם מאד האבות היודעים מה חנוך כזה דורש מהם. ובכן אי אפשר בזמן הזה להטיל ספק בנחיצות ספרים (כמובן, מהמין הטוב והמתוקן) למקרא הילדים להתפתחות מוחם ולבם, ביחוד להתפתחות לבם, כי המוח עוד ילך הלך והתפתח גם בגדלם, והלב דורש טפול כחבה יתרה בימי הילדות. אבל גם בדבר הזה לא טוב להתרחק ביותר אל הקצה השני ואין להפריז על המדה הדרושה. קריאה נפרוה לילדים לא תוכל להיות להם כסם חיים, ודרכה על פי רוב להויק להתפתחות הטבעית. חסם אחד אמר, כי בני האדם מרבים לקרוא בספרים למען ימעישו לחשוב מחשבות. ואם בגדולים כן עאכריכ בקטנים, שהם עלולים ביותר כי הקריאה תהפך להם למעשה מיכני וכבולעם כך פולטם, מבלתי יכלת לעכל את כל הבא אל קרבם.

והדין הזה נוהג, כמובן, גם בנוגע לקריאת ספרים עברים: רבויה קשה, אבל מעוטה יפה, אם אך יהיו הספרים מכוונים אל תכלית הנרצה. אך מלבד התועלת הכללית הצפונה בספרות ילדים בשפת עבר, כמו בכל השפות, עוד יתר שאת לה מפני שני טעמים מיוחדים, שאינם עיקרים בלשון אחרת, אבל ערכם רב מאד בנוגע ללשון אבותינו. ראשית נחוצה לנו עד מאד ספרות ילדים לתועלת למוד הלשון בעצמה, לתועלת שפת עבר. הפתגם הזה, אשר חרתו על דגלם מוציאי כתביהעת ורוב סופרי ישראל ברור העבר ואשר יעיד על תמימות יתרה של בעליו בצאתו מפי סופרים הכותבים דבריהם לגדולים, — נכון הוא מאד ביחס הקוראים הקטנים, והכותבים בשביל תנוקות של בית רבן יביאו באמת רב ברכה אם יעבדו עבודתם "לתועלת שפת עבר". כי, כאשר כבר אמרנו

למעלה, רק באופן כזה יש תקווה שהקטנים בזמננו ירכשו להם את שפתנו לקנין עולם ובגדלם יגדל על ידם מספר קוראי ספרותנו. אם בעודם קטנים יתרגלו בקריאת ספרי ילדים בש"ע בעזרת מוריהם. ובטרם תעברנה עליהם רב שנות למורם יבואו למדרגה זו שיוכלו בעצמם לקרוא ספורים קלים בלי עזרת אחרים. אבל ספורים כאלה לא נמצאו בספרותנו עד העת האחרונה. והמורים המעטים, אשר הרגישו נחיצות הדבר להרגיל את תלמידיהם בקריאת ספורים המושכים את הלב, הוכרחו להשתמש למטרה זו בספרים הכתובים בגדולים. ויש אשר מצאו לטוב לפנייהם לזכות את תלמידיהם במסתרי פרוי" ויעוד "מסתרים" כאלה. שאינם נאותים לקטנים לא לפי שפתם ולא לפי תכנם. ולכן אין ספק כי העוסקים במקצוע זה פעולתם רבה ונכבדה לתועלת שפת עבר.

ומלבד ערך ספרות הילדים לתועלת למוד הלשון. עוד ייקר ערכה מאד לשעת אהבת שפת קדשנו בלבבות בנינו אחרינו. גלוי הוא וידוע, כי על לב הקורא הרך, הנוח להתפעל, רוב הדברים יעשו רושם עמוק, ובקבלו שפע עונג ונחת רוח מתוך ספריו האהובים לו, נפשו מתקשרת עי"ז גם בשפה אשר בה נכתבו, ולבו הוגה לה אהבה נצחית. ומה נכבד לנו הדבר להביא בלב בנינו חבה ויתרה לשפתנו העלובה! יקרה היא לילד מילדי עם ועם שפת ארצו ומולדתו, שפת אבותיו, שהיא גם שפתו מיום רדתו קראו אבי ואמי; אהבה לשפה זו אין צורך להעיר ולעורר בתחבולות מן החוץ, כי טבעית היא ובאה מאליה. אבל ילדי העברים אינם מדברים בשפת עבר וזרה היא להם עד החלם ללמוד אותה מתוך הספר. אהבה לשפה זו על ההורים והמורים להביא בלב הבנים בשחר של ילדותם. כל אב החובב שפת קדשנו באמת, כל אב היודע להכיר ולהוקיר את ערך שפת אבותינו לא רק כאחד משרירי קדש, כשארית מחמרינו הלאומיים מימי קדם, כי"א כסגולה יקרה ונאמנה לקשור את לב הבנים בקשר אמיץ לנוע לאומם העתיק ולעורר בנפשם אהבה חיה וקימת לתורת ישראל וכל סגולות קדשו. — אב כזה מבין ומרגיש את החובה הקדושה המוטלת עליו לחבב את שפתנו על בניו. לשעת בלבם בעודם רכים אהבה עזה ונאמנה לשפת תורתנו, שפת נביאינו וחכמינו מקדם. אולם אהבה כזאת אי אפשר לשעת בדבר שפתים, דרשות נאות בלבד לא תפעלנה על לב הילד. למדו את בניכם בראשית כל הלמודים את שפת עבר, שהיא היסוד לדעת היהדות וראש פנה בהיכל החנוך הלאומי בישראל, התאמצו להביא את ילדיכם הרכים למדרגת ידיעה הגונה בלשון זו, למען יוכלו לקרוא — בתחלה בעזרת המורה, ואחרי כן גם בלי עזרתו — ספרים טובים הנוחים למקרא הקטנים, ואז יפעלו עליהם הספרים הקטנים יתר הרבה מאשר תפעלו אתם ברב דברים הוצבים להבות אש. הילדים יקראו בעודם באבם ספורים ערבים ומועילים, אגדות יפות ונעימות, ענינים המושכים את לבם והעושים עליו רושם חי וקיים, וע"י קריאה כזו תקשר נפשם הרכה בשפת אבותם בקשר אמיץ וחזק אשר לא ינתק לעולם.

ואולם, אם נפן להתבונן אל ספרות הילדים הצומחת אצלנו בשנים האחרונות, כמעט לא נמצא בה ספרים מקוריים שהורחם ולידתם בשפת קדשנו, כי רובם ככולם שאולים הם מלשונות אחרות, בתור תרגומים שלמים או מקוצרים. ובדבר הזה אין כל פליאה, אם ספרותנו החדשה בכלל צעירה היא עוד לימים ועודנה רחוקה מאד מן המדרגה העליונה כסולם ההתפתחות, הנה ספרות הילדים בתוכה רק עתה נולדה ועומדת עוד על המדרגה התחתונה. אין ספק כי במשך הזמן יגדל וירחב חלק הספרות הזו.

סופרים בעלי כשרונות ינסו בו את כחם, ואלה אשר שאר רוח להם יעשו חיל ויקנו להם שם גדול ב"עולם הקטן". אבל עתה, בראשית התפתחותה, צריכה ספרות הילדים אצלנו לבקש ולמצוא ספוקה כמעט רק בספריות עמים ולתת לקהל קוראיה תרגומים מהלשונות החיות.

ובדבר הזה עלינו להחזיק טובה להוצאת הספרים "תושיה", אשר התעוררה למלא את החסרון הגדול בספרותנו ותיסר מחלקה מיוחדת, "לבני הנעורים", אף הוציאה כבר חוברות רבות, מנוקדות, לילדים קטנים, ובלתי מנוקדות, לנערים, ומטעם האמור, טוב עשתה "תושיה" בזה שלא הלכה בגדולות ותמלא את ידי סופריה לא לחבר ספרים חדשים לבני הנעורים, כי"א לתרגם כאלה מלשונות אחרות, וכמעט כל החוברות אשר הרפיסה עד עתה מתורגמות הן.

לפנינו ארבע החוברות הראשונות לנערים, אשר שלש מהן תרגומים. ספריות העמים עשירות הן בחוברות וספרים טובים למקרא בני הנעורים, והמתרגם, אם רק אין את נפשו לצמצם את עבודתו כהוגן חיי ישראל בלבד, לא יוכל בכל אופן להתאונן על דלות החומר, כי יש לו ממה לבחור. נראה נא איפוא במה בחרו בעלי "תושיה" לתת לפני נערינו מפרי סופרי העמים.

החוברת הראשונה בהוצאה זו היא: "מלחמת אחים". הספור הקטן הזה הוא קצור נמרץ מהספר הגדול והמפורסם "שנת התשעים ושלש" של ויקטור הוגא. בספריות העמים, וביחוד בלשון ארצנו רוסיה, דרך כבושה היא מכבד, להשתמש בספורים גדולים של גדולי הסופרים בלשונות נכריות כדבר שאין לו בעלים, לשלוח בהם יד כאדם העושה בתוך שלו, לברות לקרוע ולעקור ולעשות בהם מעשי נתיחים שונים, למען הוציא מקרבם רק את "התמצית". כלומר, רק את גוף "המעשה", ולשיימה לפני בני הנעורים למקרא שעשועים. כן עושים הרבה מסופרי הילדים. אבל לא כל דרך כבושה דרך ישרה היא שיבור לו הסופר הישר. על כגון דא אפשר לפעמים לקרוא: "דרך שכבושה לסמים". ובאמת, סופר גדול הוציא את רוחו הכביר בספור גדול ויעש לו שם עולם. בספור כזה, כמובן, לא "המעשה" עיקר, וגופא דעובדא הוא רק כחוט השני שעליו יחרו הסופר את פניו היקרות, והנה זה בא המתרגם "המקצר", ובלי חמלה יקציץ בנטיעות היותר יפות וישליכן ארצה, ולאחרונה יוציא מתחת ידו איזו קליפה יבשה בלי כל תוך ויקרא עליה שם הסופר הגדול. האין זה מעשה תעתועים?

מעין מעשה כזה עשה ה' ליוגר, או יותר נכון הסופר הרוסי, אשר עשה את המלאכה היפה הזאת בלשון הארץ ואשר ה' ליוגר מצא לטוב לחקות את מעשהו ולזכות בו את ילדי ישראל. הכל מודים כי ויקטור הוגא הוא משורר וסופר גדול ואין איש אשר ישיל ספק בכשרונו הגדול לספר ספורים נפלאים. גם הספור "שנת 93" הוא לכל הדעות מעשה ידי אמן נעלה מאד, המצוין ביחוד בפרקים רבים מלאים פואזיה רמה, לוקחת לב ומרוממת את הנפש, פרקי זהב אשר רק משורר כהוגא יכול להוציא מתחת עטו. אבל ויקטור הוגא לא ערך ספרו למקרא בני הנעורים. ומה השאר ממנו "המקצר", אשר בא לשנותו לפי מדת הקוראים הקטנים? את כל הנטיעות היקרות שאינן נוגעות ל"עיקר המעשה" הסיר בחזקת היד. גם פרקים כמו אלו שמתארים, למשל, את שעשועי שלשת הילדים השבויים במבצר טורג ביום המלחמה, המלאים הן פזיטי לוקח לב הקוראים הגדולים עם הקטנים, — גם אותם השליך המקצר כדבר אין חפצו בו. מכל ארבעת החלקים של הספור הגדול נשארו רק איזו עוללות, שאין בהן טעם לא לחיך הקורא

הגדול ואף לא לחיך הקורא הקטן. מעטה ערפל פרוש על כל המעשים הנפעלים והנפשות הפועלות במלחמת אחים: אין הקורא יודע, מלחמת אחים זו מה טיבה ומה סבתה, ושלושת הגבורים, בעלי רוח כביר וגדולי עלילה, לנטיק גוון וסימורדין, עוברים לפנינו כצללים נודדים וכמעט לא יכיר מראיהם. ולאיוה מטרה נערכים ונדפסים ספורים "מקוצרים" כאלה?

תחת זאת יקה לב בני הנעורים הספור השני: "המוהיקני האחרון", שאף הוא "מקוצר" על ידי י"ב ליונר. המספר האמריקני קופפר הוא, כנודע, אחד מבחירי הסופרים אשר בספוריהם עשו להם שם גדול וספריו זכו להעתק כמעט לכל השפות האירופיות. קופפר מתאר בשרד נאמן ובהיר את הוד מראות הטבע והיי העמים העתיקים באמריקה, גם החיים המיוחדים במינם של האירופאים האורבים לנוע ביערות הארץ החדשה. והספור הזה, "המוהיקני האחרון", נודע לתהלה כאחד מטובי ספורי המספר הנפלא. בו ילכבו את הקוראים הליכות האירופאי "בעל עין הנץ", השוכן ביערי אמריקה זה כשלושים שנה, וביחוד שני "הפראים", אשר יוכלו להיות למופת לבני אירופא באמונת לבם ותומתם, המוהיקנים האחרונים ששיננכו ואונקס. אמנם ידי "המקצר" (אם ה' ליונר בעצמו או עוד הפעם סופר רוסי אשר מעשה ידו נעתק לעברית) חלו גם בספור הזה לרעה, ולוא באנו לשפוט על כשרונו של קופפר על פי התרגום המקוצר, או לא נחל מאתנו הרבה כבוד ותהלה, כי גם "המוהיקני האחרון" יצא מתחת יד מקצרו מעוך וכתות במקומות רבים, ובכלל לא עמד טעמו בו; אבל מעלה אחת טובה יש להספור גם בתמונתו אשר לפנינו — כי יוכל למשוך את לב הקוראים מבני הנעורים, והדבר הזה בכל אופן לא יוכל להיות קל בעינינו. אחרי שהוא מוביל אל המטרה הדרושה, להרגיל את בנינו במקרא ספרים בלשון עבר.

סגנון המתרגם ה' ליונר בשני תרגומיו אשר לפנינו הוא סגנון פשוט, קל וברור, כדרוש ביחוד למקרא בני הנעורים; אין בו תערובות מליצות רמות ונשנבות מאוצרות הנביאים, אף לא בליל מלים ומבטאים מזודשים מכית הרשת המרחיבים. אולם יש אשר תבאנה לפעמים רחוקות מלים שלא במקומן או יעוב המתרגם את לשונו הקלה ויתמלמו מפיו מבטאים נשגבים ושרידי הסגנון העתיק, רק לצאת ידי חובת מליצה, כמו: וישאלהו הרוזן מה מליל (מלחמת אחים צד 12), והאשה הרחמניה זכרה ברנו רחמים (33), ופתאם זנח האיש הזה טוב (48), כי יקר בעיניו המותה לגוון מחמל נפשו (51). מבטאים ממין זה אפשר למצוא במספר לא רב גם בספור "המוהיקני האחרון", אבל בכלל שפת ה' ליונר שפה ברורה וטובה ומתאימה למטרת מקרא בני הנעורים. גם שגיאות בלשון כמעט אינן בשתי החוברות האלה, ולא בכל ספר עברי מתרחש נס כזה, כידוע. אולם שבה כזה בנוגע לצחות הלשון אי אפשר להגיד על החוברת השלישית: "השכני בקוקי", המתורגם ע"י א. ז. רבינוביץ. הספור הקטן הזה, אשר טולסטוי ערכו למטרה מיוחדת, למקרא ילדים מבני העם, לא יוכל אמנם לעמוד בשורה הראשונה, בתוך "ספרי המופת", ולדמות בערכו וטעמו לטובי הספורים מעשי ידי הסופר הנפלא הזה, אך אין ספק כי ספור נחמד הוא ויש להכיר בו חוסם כשרון מחברו הנעלה. אבל בתרגומו העברי אבד הרבה מערך הספור, וטעמו המיוחד לא עמד בו כלל. גם לולא נרשם על שער החוברת שתרגום משפה אחרת לפנינו, אף אז יכלנו לרעת את הדבר על פי שפת הספור המעידה על זאת באופן בולט מאד. אין כמעט דף אחד אשר יתן לנו לשכוח רגע כי תרגום הוא. אמת הדבר, שהעתקה לעברית איננה מלאכה קלה ומכשולים רבים

להמתרגם על כל צעד מחוסר מלים ומבטאים נכונים, אך הן ה' א"ז רבינוביץ לא תמיד עבד נרצע הוא לגוף הספור, כי במקומות לא מעטים יקח לו רשות והופש לעשות שנוים קלים בדברי המחבר, למען הקל מעליו את עבודתו הקשה: יש אשר יחליף מלה אחת באחרת, כמו „בעל זקן צהוב על סוס אביר“ (צד 7) תחת סוס אמויץ (Sieryj) אשר בנוף הספור, ויש אשר ישמיט בשעת הרחק מלים אחדות הקשות לתרגום ונס מאמרים שלמים (אחרי „צוה דבר מה את עברו וילך“ [צד 11] נשמטו שש שורות שלמות). — ובררך כזה קשה להבין, מה ראה המתרגם להצר את צערו במקומות רבים ולתרגם מלה במלה באופן שיהא ריח זעת העתקה נודף מעבודתו?

ה' א"ז רבינוביץ ואת הפעם הראשונה, כמדומה לנו, נסה את כחו בתרגום. הנסיון הראשון לא עלה יפה. אין ספק שאם יוסיף לעבוד בשדה זה יתרגל וישתלם בעבודתו ויוציא מתחת ידו דברים יותר מתוקנים. אבל אין לו לכלות כחו בתרגומים. טוב לו יותר, לפי דעתנו, להקדיש את עטו לכתוב ספורים מקוריים לבני הנעורים. נצני כשרון יפה במקצוע זה כבר נראו בספוריו לנערים: „ילדי העברים“ ו„שלומים“, ועל פיהם יש לשפוט נאמנה, כי קהל הקוראים הקטנים יוכל לקוות הרבה ממקור עטו אם לא יחדל לפתח כשרונו כסופר לבני הנעורים.

אולם לא כל מי שהוא מספר בעל כשרון יוכל לערוך גם ציור הסטורי. אם הדבר הזה צריך עוד לעדות, הנה ה' א"ז רבינוביץ הספיק להוכיח לנו זאת באופן ברור במחברתו המקורית „אנריפוס הראשון, ציור הסטורי מוזמן אחרית הבית השני“, אשר בקבוצה זו לפנינו. החוברת הזאת ראויה היא להרחיב מעט הדברים עליה. לערוך ציורים הסטוריים לנערי בני ישראל — מה יקר ונכבד הרעיון הזה ומה רב טוב צפון בו. ציורים כאלה, ערוכים בידי סופרים מומחים ומוכשרים לעבודה זו, מלבד אשר בכחם למשוך באהבה את לב הקוראים הקטנים לקריאה עברית ולחכב עליהם את שפת חמדתנו, עוד יוכלו להביא בינה ודעת ולטעת הנשות קדש בלב ילדי העברים, למען ילמדו להבין ולהוש בהכרה בהירה ורגש חי את תקופות העבר היותר נכבדות בחיי עם, להכיר ולהוקיר את גדולי האומה ולהתקשר על ידי זה לעם מחצבתם בקשר אמיץ אשר לא בטוהרה ינתק. אמנם כבר נסו איזה מסופרינו לערוך תולדות ישראל לילדי עמנו, אבל הספרים האלה, אשר דרכים ומגמות שונות להם ולא ראי זה כראי זה, הצד השוה בהם, שערוכים הם כספרי למוד וכתובים בקצור נמרץ, מעין קונספקט הסטורי, ולזאת אינם מסוגלים כלל לקחת לב הקוראים הקטנים שאינם מוצאים נחת רוח יתרה ברשימות יבשות ממין זה. לבני הנעורים נחוצים ביחוד לא ספרי למוד לדברי הימים, אשר יצברו גלי עצמות יבשות, שמות אנשים ומקרים בודדים, להעמיסם על זכרונם משא לעיפה, כ"א ציורים שלמים אשר יתארו בסגנון סופולרי מושך לב את התקופות הנכבדות בתולדות עמנו. ציורים כאלה, אם רק ישיכילו מהכריהם לערכם בטוב טעם כדרוש, יהיו נקראים בשקידה ע"י בני הנעורים לא לצאת ידי חובת למוד, כי נטל עליהם המורה, אך כקריאה שיש בה חפץ, קריאה נעימה המאחדת את הערב והמועיל יחד. לנושאי הציורים נאותים ביותר חיי גדולי האומה, אשר פעולתם ניכרת על תקופתם ולזאת יכולים הם לעמוד בתוכה כנקודה מרכזית. ואחד מגדולי עמנו הנאותים ביחוד למטרה כזו הוא אנריפוס (לא אנריפוס, כמו שכותב המתרגם) הראשון, אשר בו בחר ה' אויז לנושא ציורו ההסטורי. חיי אנריפוס הראשון ומאורעות תקופתו נותנים חומר יקר ורב לציור נאמן שיכול לקחת לב כספור נחמד מלא ענין. שני יסודות וכחות מתנגדים מצאו להם מקום בתוך נפשו

של האיש הזה, נכד הורדוס האדומי ומרים החשמנואית. דמי „העבר האדומי” ודמי המכבים אשר נולדו בעורקיו התנגשו ויערכו קרבות בקרב. בימי עלומיו, בהיותו מגודל בעיר בירת הרומאים בחברת בן המלך טבריוס ובני השרים הגדולים, נכרו בו דמי האדומי ולא נבדל גם הוא מכל חבריו רודפי הקרים. המתמכרים להוללות ותענוגות חיי בשרים, ויחי ימי משתה תמיד ויפזר כל הונגו הרב כסוד משחקים הוללים עד כואו בידי נוישו הרבים אשר אמרו לאסרו בכלא. אז נמלט לארץ מולדתו ויהי נד מעיר לעיר, ונכד „הורדוס הגדול” בא עד כבר להם ויאמר לשלוח יד בנפשו, ובצר לו פנה לקרובו אנטיפס המושל בגליל, ואחריו לפלקוס נציב סוריה, ולאחרונה עורר מצבו השפל המלה בלב אלכסנדר נשיא היהודים כאלכסנדריה והוא נתן לו די כסף לשוב רומאה. והנה עוד הפעם אנטיפס במקום גדולים ברומא, קרוב למלכות ורע אהוב לקליגולא יורש העצר. הפעולה לטובה, אשר פעלו עליו ימי הרעה, הלפה כליל, ונפשו אשר החלה להצטרף בכור העוני נגרפה שנית בזרם חיי הוללות, עד כי הושם במאסר על פי המלך על הביעו את רוחו בחפצו לעשות חונף ליורש המלוכה. עתה בא מועד לחשבון הנפש. הקריסים אשר החל בקרב נפשו בימי עניה ומרוריה נגמר עתה בשבתו כחצי שנה במאסר. ברק התמורה החדשה בחייו, במות המלך וקליגולא רעהו ישב על כסאו, לא עוד עוד את עינו. הוא בקש מאת ידו המלך לתת לו ממשלה בארץ אבותיו ושאלתי נתנה לו, ובשנה השניה למלכות קליגולא שב אנטיפס ארצה יהודה בתור שליט ולבו מלא מחשבות טובות להצלחת עמו. בעברו מרומא לארצו דרך אלכסנדריה בכבוד מלכות, התפרצה להבת הקנאה בלבות היונים צוררי היהודים ויפרעו פרעות בישראל, והפרעות האלה אף הן פעלו פעולה עצומה על רוח אנטיפס, אשר כבר נהפך כלו ויהי לאחר. נפשו הגדולה הראתה עד מהרה כי לא טבעה ברפש הריקים והפוחים, אשר בחברתם בלה רב ימיו; הבצה דבקה לה רק מחוץ ואחרי תנועה חזקה הוסרה הקליפה המכוערה והתוך נראה נקי ומוהיר. דם החשמנואים גבר, והגב נצח את הרע נצחון גמור. במלוך קלודיוס, אחרי אשר הומת קליגולא, וממשלת אנטיפס נתרחבה, נשא המלך החדש שבט מושלים בעו וצדק כאחד מבחירי החשמנואים אנשי המופת, ושמש יהודה לפני שקיעתה זרחה בכל הודה והדרה. רוחו הכביר לא חדל מהגות מחשבות גדולות להגדיל כבוד ישראל ועונו, ומי יודע מה עלתה עוד בידו לעשות לעמו, אשר אהב בכל נפשו ומאדו, לולא נקטף פתאם בדמי ימיו אחרי המשתה בקסריה, כנראה. מסף רעל אשר השקוהו שונאו ומקנאו. ראשי פרקים מחיי האיש הנפלא הזה, אשר הזכרנו בזה, דים להוכיח עד כמה יקרות הן תולדות אנטיפס הראשון לציור הסטורי נחמד ומלבב. אבל איך השתמש ה' אודר בחומר יקר כזה?

המחבר יאמר „במקום הקדמה”: „לא שמתי לב לדקדוקי החסמוריה, כי לא ללמד החסמוריה באתי, כי אם לתת לקוראים ציור הליכות הזמן ההוא, וציור המלך הישר כפי מה שהוא נראה אלי בחוץ”. אבל ציור הליכות הזמן ההוא וציור המלך הישר גם שניהם יצאו מתחת ידו כהים וממושטשים, אף אם באמת לא שם לב לדקדוקי החסמוריה¹). גם הכותבים החסמוריה — יוסף המחבר — לא ימנעו מהוסיף או לגרוע

¹ ראו להעיר בזה כי המחבר ה' אודר בציורו החסמורי החזיק במדה יתרה בשמתו זו לבלו לשים לב לדקדוקי החסמוריה. הנה לפי דבריו: „מבריוס מת וקליגולא ישב על כסא אביו” (צד 11) — ובאמת טבריוס היה דוד אביו ולא אביו; „בשנה השנית למלכות קליגולא שב אנטיפס ויחלומה ועטרת מלכות יהודה על ראשו” (צד 12) — ובאמת קליגולא נתן לאנטיפס רק

קיום ושרטוטים, למען יצא מציורם איש חי, ומכל שכן שההוספה והגרעון הותרו לנו — בעלי האגדה, שכל חפצנו הוא רק לשעשע את נפש הקורא. האמנם כל חפצו של המחבר בציורו הוא רק „לשעשע את נפש הקורא” ותו לא? באמת לא כן הדבר, כי מנד נציא מיוחדת בולטת מתוך הציור יותר מדי והיא גורמת לו קלקול לא מעט; אך בכל אופן, חפצו זה „לשעשע את נפש הקורא” לא הצליח הפעם ביד בעל הציור. ציור הסטורי כזה יכול באמת לשעשע את הקורא ולמשוך לבו, אף אם היה מתואר בשרד נאמן בלי הוספות וגרעונות, והמחבר אשר התיר לעצמו, לפי דבריו, להוסיף ולגרוע „קיום ושרטוטים”, לא עלתה בידו בכ”ו להוציא תמונה חיה משעשעת את הקורא. כי אמנם הרבה ה’ אויר לגרוע קיום, אשר יכלו להפיץ אור בחור על תכונת נפש אנריפס, ושרטוטים, אשר יכלו לשעשע את נפש הקורא. אין זכרון, למשל, בציור זה לנרדוי אנריפס בארץ יהודה אחרי ברחו מרומא מחמת נושיו; לגזירת קליגולא להעמיד את צלמו בהיכל ציון והשתדלות אנריפס להעביר את רוע הגזירה; לראשית מעשי המתהוללים באלכסנדריה אשר הרכיבו ברחוב העיר איש חסר דעה כבוד מלכות, בכתר ניר וכו’. למען התל באנריפס מלך היהודים; להשיחה המשונה של ההולל קליגולא עם מלאכי יהודי אלכסנדריא בעת קבלת הפנים, ועוד פרטים מלבכים כאלה הדרושים מאד לחפץ הכותב ציור הסטורי לבני הנעורים. תחת זה הוסיף המחבר קיום ושרטוטים שאינם בעיקרם אלא גרעון. למען הגדיל, לדוגמא, את פעולת הפרעות באלכסנדריא על נפש אנריפס (העיקר חסר מן הספר — שגם אנריפס בעצמו היה שם בעת המהומה), יאמר: „עד העת ההיא שאף למלוכה אך למען ייטב לו לעצמו . . . אבל המקרה שקרה באלכסנדריא העיריתהו (העיריהו) לחדול מבקש טובה לעצמו” (צד 18); ועוד במקום אחר (צד 25): „אחרי הפרעות באלכסנדריא נפקחו עיני בני ישראל ויבינו, כי חובה קדושה מוטלת עליהם להרים את כבוד העם כלו... הפרעות השיבו לישראל את אנריפס לתת לבבו ונפשו בעד טובת עמו; הפרעות השיבו לישראל את כל המתכחשים לצור מחצבתם . . .”. האין זאת הפרזה עצומה, שמגמתה ניכרת באופן בולט, לרמוז על זמן ההוה? במגמה זו יוסיף המחבר הלאה, כי יחד עם הטובה הגדולה הביאו הפרעות גם רעה רבה, כי אז קמו טקנאים מעם ישראל, גזרו טומאה על ארץ העמים, גזרו על פתם, גזרו על חכמת היונים, „אז שמו חכמי ישראל פניהם אך לחקר דתם בלבד” וכו’ וכו’. מלבד שאין הדברים בעצם נכונים כלל, כמה תמימות יש בזה, לתלות כל אותם הדברים בהפרעות בעיר אלכסנדריא! בכלל ירבה ה’ אויר לספר בגנות הקנאים בימים ההם, בהביטו עליהם בעיני „משכיל קנאי”, ויתארם בצבעים שחורים ונוראים: „הקנאים הלהיבו את לבבות ההמון לא לאהבת עמם, כי אם לשנאת הנכרים” (צד 26); „הקנאים שמים לאל את כל השתדלותו (של אנריפס), אשר הוא משתדל לטעת את אהבת האומה בקרב בני עמו” (צד 27), — ולא נתקררה דעתו עד שהוציא משפט קשה ברוח מהתלות על תלמידי בית שמאי, כי „לפי דעתם היה על המלך להתחבר אל חברת החסידים, טובלי שחרית”, אשר היו בימים ההם, לשבת תמיד בבית המדרש יחד עם כל התלמידים, ואם איננו עושה כאלה — איננו ראוי לשבת על כסא המלוכה בישראל” (צד 28). האמנם יאמין המחבר באמת, כי כן היתה דעת כל תלמידי בית שמאי, אלה „הקנאים” הנלככים אשר לאחר עשרים שנה ויותר עמדו בראשי

חלק מן הגליל, ועשרת מלכות יהודה קבל רק מידי קלודיוס, — ועוד דברים קלים כאלה, שלא מעלים ולא מורידים כלל ביחס המטרה אשר הציב לו המחבר ולא היתה לו כל סבה לשנותם ולחטוא נגד האמת ללא צורך.

הנלחמים לחרות עמם כנבורים נפלאים, או בכונה יגדיש את הצבעים למען תפוש את הקורא הקטן בלבו?

בסוף הציור בא המחבר להוסיף שיחה רבה בין אנריפס המלך ובין שמעון, אחר מראשי הקנאים מתנגדיו. על שאלת המלך, מה עול מצא בו שמעון כי יסית את ההמון להסירהו ממלכותו, יענה "הקנאי", כי מלבד אשר מלך ישראל לא יוכל להיות מורע האדומים, הנה "חייב הוא להזהר בכל דקדוקי המצוות יותר מכל איש יהודי... דוד המלך ישב תמיד ועסק בתורה, שלמה היה ראש ישיבה". ואנריפס ישיב אמרו בענות רוחו, כי אם יש איש אחר הנון ממנו ימסר לידו את המלוכה בכל חפץ לבו, ואם אמנם לפי דעת הקנאי הלא יש ויש אנשים רבים הגונים למלוכה יותר מאנריפס, אנשים שאינם מורע האדומים ויושבים תמיד ועוסקים בתורה כדוד המלך בשעתו, כב"ז יבקש שמעון סליחה מאת המלך ואנריפס יענה ויאמר סלחתי, ולאחרונה יעורר המלך את הקנאי בדברי מליצה רמה להורות לעם ישראל, "כי לא ירחפו איש את רעהו בעמדם בספינה רעועה... ואניתנו נקובה, רסוסה, אין תרן ואין נס", ויסיים שיחתו כמבקש רחמים מאת איש אשר בידו עתותי כל ישראל: "רחם נא, ידידי, על עמך אשר אהבת ואל תתן להרפנו אל המצולה!" ודברי מליצה אלה של המלך אנריפס פעלו על המחבר וישאהו רוחו לדבר אף הוא רמות ונשנבות, בהוסיפו, כי אנריפס מת ואת משאת נפשו לא הספיק להוציא לפעלה (מה היתה משאת נפשו ומדוע לא הספיק להוציאה לפעלה)—לא התברר לקורא הציור עד סופו), "אולם בקרב עמו רוחו חי הוא, והרעיון אשר מלא את לבו הרחב לא נכחד מקרב ישראל. כאלפים שנה עברו מיום מותו, ובמשך הדורות הרבים ההם הקיצה פעמים רבות רוח אנריפס משנתה העמוקה, פקחה את עיניה, הביטה מסביב ותרא, כי עוד הלילה פרוש על התבל, עוד צללי עלטה יכסו ארץ, ובעצב ותונה תשאל את הכוכבים המאירים במרום: הגידו נא, כוכבים טובים, מתי יאיר הבקר?"

ובזה תם הציור!

סגנון ה' אז"ר בציורו המקורי קל ונוח למקרא הנערים, אבל הסדר ההגיוני לא תמיד נקי הוא משגיאות. ככה יכתב, למשל: "ההבדל בין יהודי אלכסנדריא ובין יהודי ארץ ישראל היה גדול מאד וכמעט אמרו (מי — יהודי אלכסנדריא או יהודי א"י?) בלבם וכו'" (צד 15); "אם נסה חכם יוני (ל"י) להרים בשער קולו וכו' ולמורת רוחם (ל"ר) נאלצו וכו'" (צד 16); "הפרעות השיבו את לב החכמים לשום לבם" (צד 26); "לולי נשפכו אז (מתי?) דמי אחינו" (צד 30), וכדומה. חטאים ממין זה דשין הרבה מסופרינו בעקבם, והקוראים יכשלו בהם, ולכן, אע"פ שקטנים הם, ראוי להעיר עליהם.

בר-קצין.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן.

כא.

„הקונגרס של הציונים“ — שהמלחמה על אדותיו מלאה את הריקות בעולמנו הקטן במשך
החדשים האחרונים — הנה הוא עתה כבר מעשה שהיה.
כמאתים איש מבני ישראל, מכל הארצות ומכל המפלגות, נתאספו יחד בבזיליאה, ושלש
מים (א—ג אלול), מן הבוקר עד הערב, נשאו ונתנו בפומבי, לעיני כל העמים, על דבר יסוד בית
נאמן לעם ישראל בארץ אבותיו.

התשובה הלאומית על שאלת היהודים פרצה ככה את גדר „הצניעות“ ויצאה לרשות
הרבים; נתפרשה לכל העולם בקול רם, בשפה ברורה, בקומה זקופה, — דבר אשר כמהו לא היה
מיום גלות ישראל מארצו.

וזה הכל יותר לא יכלה האספה הזאת לעשות ויותר לא היתה צריכה לעשות.
כי — למה נרמה את עצמנו? — מכל המטרות הגדולות ש„חבת-ציון“ (או כמו שאומרים
עתה, „הציוניות“) שואפת להן, רק אחת היא לעינינו שבכחנו להתקרב אליה באמת במדה נכונה,
והיא — המטרה המוסרית: לשחרר את עצמנו מן העבדות הפנימית, משפלות-הרוח שגרמה
לנו „האסימילציה“, ולחזק את אחדותנו הלאומית על ידי עבודה משותפת בכל ענפי חיינו הלאומיים,
עד שנהיה מוכשרים והגונים לחיים של כבוד וחירות — לעתיד לבוא. כל השאר נמצא עדיין בעולם
הרעיון והדמיון. מתנגדי „מדינת היהודים“ מפקפקים בדבר, אם אפשר יהיה להשיג הסכמת העמים,
ביחוד תוגרמא, ליסוד מדינה זו. אבל כמדומה לי ששאלה עוד יותר קשה היא — אם, לוא באה
ההסכמה הזאת, היינו אנחנו, במצבנו המוסרי עתה, מוכשרים לקבלה . . . ולא זו בלבד, אלא
שאפשר להטיל ספק גם בעצם הדבר, אם בהוסיף „מדינת היהודים“ בזמננו, ולוא גם בצורה היותר
שלמה שאפשר לנו לצייר במחשבתנו לפי מצב העולם עתה בכלל, היתה לנו רשות לאמור, כי
נפתרה „שאלתנו“ בשלמותה והאידיאל הלאומי הושג. „לפום צערא — אנרא“. אחר אלפי שנות
רעה וצרות אין חקר, אי אפשר שהיה עם ישראל שמת בחלקו, בהגיעו לבסוף למדרגת עם קטן
ושפל, שמדינתו ככדור-הצחוק בירי שכניו האדירים ואינה מתקיימת אלא על ידי נכלי הרפסלומטיא
והכנעה תמידית לפני כו שהשעה משחקת לו; אי אפשר לעם עתיק ויומין, אשר היה לאור גוים,
להסתפק, בתור שכר לכל תלאותיו, במועט כזה, שהרבה עמים אחרים, בני בלי שם ובלי תרבות,
השיגוהו בזמן קצר, מבלי לסבול תחלה אף מעט מן המעט ממה שסבל הוא. לא לחנם עמדו להם
לישראל נביאים שראו בחזון את הצדק שולש בעולם באחרית הימים. לאומיותם, אהבתם את
עמם וארצם, הביאה אותם לירי כך, כי גם אז נמצאה מדינת-היהודים תמיד בין שני אריות, אשר
או בכל מצד זה ומצרים מצד זה, ולא היתה לה כל תקוה לישב בשלוה ולהתפתח בדרך הרצויה
לה. על כן התרחבה ה„ציוניות“ בלב הנביאים והעמידה את החזון הגדול לאחרית הימים, שיגור
זאב עם כבש ולא ישא עוד גוי אל גוי הרב, — ואז ישכון גם ישראל לבטח בארצו. האידיאל
האנושי הזה היה ויהיה על כן בהכרח תמיד חלק עצמי מן האידיאל הלאומי של עם ישראל.

ו"מדינת היהודים" תוכל רק אז להמציא לו מנוחה, כשהצדק העולמי ישב לכסא וימשול בהיי העמים והמדינות. — — —

ובכן, לא בשביל ליסד היום או מחר מדינת היהודים באנו לבזיליאה, כי אם בשביל לקרוא באוזני כל העולם קריאה גדולה: עם ישראל עודנו חי וחפץ חיים! את הקריאה הזאת צריכים אנו לקרוא השכם וקראו, לא למען ישמעו העמים ויתנו לנו את מוכשננו כי אם, קודם כל, למען נשמע אנחנו את הד קולנו זה בעמקי נפשנו, אולי תתעורר ותתנער משפלותה . . .

וזאת עשתה האספה הבזילית בראשיתה באופן נעלה, ובעבור זאת ראויה היתה להכתב באותיות-זהב זכרון לדורות, לזלא . . . הפצה לעשות עוד יותר.

הפזיזות — הקללה הזאת הרובצת עלינו ומחבלת כל מעשינו — נראתה גם הפעם בכל חקפה. אלו היו מחוללי האספה הזאת מזוינים בסבלנות והיו אומרים בפה כולא מראש, כי אמנם עקבות המשיח עוד לא נראו בארץ וכי אין כחנו לע"ע אלא בפינו ובלבבנו: להחיות את רוחנו הלאומי ולבשר את התחיה הזאת בקהל רב, — אז אין ספק שרשימות הנאספים היתה קטנה הרבה יותר מעתה, ותחת שלשת ימים, היתה האספה גומרת מעשיה ביום אחד. אבל היום הזה שקול היה אז כנגד דורות שלמים, והנאספים האלה, בחירי עמנו — כי רק בחירי-העם היו מוצאים חפץ באספה כזו — היו שבים אז איש לארצו בלב מלא חיים ורצון ואנרגיא חדשה, להביא חיים ורצון ואנרגיא גם בלב העם כלו.

אבל עתה . . .

"אירופיים" הם מחוללי התנועה הזאת, בקיאים בהלכות הדיפלומטיא ובמנהגי הכתות המדיניות בימינו, ואת ההלכות והמנהגים האלה הם מביאים אתם ל"מדינת היהודים" . . . שלוחים נשלחו קודם האספה ו"רמוזים" שונים נתפרסמו בכתב ובעל פה, לעורר בלב המון העם תקוה מגוזמת לישועה קרובה. וכה הציתו בלבבות אש זרה, התלהבות של קדחתה, אשר הביאה אל האספה בבזיליאה ערב-רב של נערים, אם בשנים או ברעה, שהקדירו את יפעתה ועשוה לשחוק בהבליהם הרבים.

ועדים גדולים וקטנים וקומוסיות לאין מספר, המון "הצעות" דמיוניות על דבר "אוצר לאומי" ויתר "הפוליטיקא הנבונה" של מדינת-היהודים — אלה הן התוצאות "המעשיות" של האספה. ואיך אפשר היה באופן אחר? הן רוב הנאספים, שלוחי בני עמנו האומללים המצפים לישועה, רק בשביל זה ועל דעת כן נשלחו, שיביאו את הגאולה אתם בשוכם, ואיך יוכלו לשוב לביתם ובשרה אין בפייהם, כי הנהגת "המדינה", לכל ענפיה השונים, נמסרה בידים אמונות, וכל השאלות הגדולות התלויות בה נשאלו ונחקרו ומצאו פתרונים? . . .

אזכרה ימים שעברו. לפני שבע שנים, ועיני בני עמנו היו נשואות אל "הועד הפועל" ביפו, כמו שנשואות עתה אל הקונגרס הבזילי. המון אנשים באו לארץ ישראל לקנות את הארץ במחיר ולבנות עשרות קולוניות ביום אחד, והתקוה וההתלהבות הכללית הלכו וגדלו מיום ליום, לא פחות מעתה. גם אז היתה "הפוליטיקא הגבוהה" — אם גם בצורה אחרת — בעוכרינו. כי ההתעוררות המלאכותית, אשר הביאו ראשי התנועה בלב העם על ידי הבטחות ותקוות שלא היו עתידות לצאת לפעולה, לא יכלה להתקיים ימים רבים: החלוש עבר, העינים נפקחו, והתקוה הנכזבה הולידה את היאוש. בימים ההם, בתוך כל השאון וההתלהבות, ערבתי את לבבי להגיד בקהל את "האמת" המרה, להזהיר את העם כי לא ישלה נפשו בתקות-שוא, — והייתי בעיני רבים כבוגד בעמו, כמעכב את הגאולה. עתה ראינו אותם, את "אנשי-המעשה" של הימים ההם, בין הנאספים בבזיליאה, עומדים וקושרים כחרים להתנועה החדשה ומקילים ראשם כנגד "הקולוניציא המעשית", כאלו שכחו לגמרי, כי לא היא, הקולוניציא עצמה, אשמה בכל אשר קרה אותה, כי אם המה, אשר חובילה בדרך עקלקלות והרחיקה ממטרתה האמתית, למען העיר בקרב העם תנועה גדולה בכת אחת . . .

גם בבזיליאה, כמו אז ביפו, בדד ישבתי בתוך אחי, כאבל בין החתנים; אך גם הפעם חלילה לי מלכחד את האמת תחת לשוני. יאמרו אחרים מה שיאמרו, אם מתכוונתם היתרה או מסכות יותר גרועות, — אני לא אמנע מקראו: הוזהרו! הסכנה קרובה והריאקציא עומדת מאחרי כתלנו. גם ההתלהבות החדשה מלאכותית היא, כאיזתה הבכורה, וגם היא סופה להביא את היאוש לרגלי התקוה הנכזבה.

או שבו השלוחים מיפו ויבשרו ישועות, כי גאולה היתה לארץ, ואין לנו אלא לחכות עד שהגן תתן פריה. עתה יושבו השלוחים ויבשרו, כי גואלים קמו לישראל ואין לנו אלא לחכות עד ש"הדיפלומטיא" תכלה מעשיה. וכאז כן עתה תפקחנה עיני העם בקרוב וראה כי נתעה בשוא. והאש הפתאומית, אשר הציתה התקה בלבו, תשוב ותכבה אז, מי יודע אם לא עד היום האחרון... מי יתן ויכלתי לבוא בכרית עם שר של שכחה. והייתי מושביעה, שימחה כליל מעל לב הנאספים את כל אשר ראו ושמעו בכזיליאה, ולא ישאיר להם בלתי אם זכרון אחד: זכרון השעה הגדולה והקדושה. בעמדם כלם — נדחי ישראל אלה אשר באו מכל קצווי ארץ — כאחים יחד, לבם מלא רגשי-קודש ועיניהם נשואות באהבה וגאון אל אחיהם הגדול, העומד על הכמה ומטפף נפלאות על עמו. כאחד הנביאים בימי קדם, זכרון השעה ההיא, לוא לא באו אחריה עוד הרבה שעות אחרות שהשביתו את הרושם הראשון מטהרה, יכול היה לעשות את האספה הזאת לאחד המעשים היותר נכבדים בדבריו ימי עמנו.

תשועת ישראל עתידה לבוא על ידי "נביאים", לא על ידי "דיפלומטים" . . .

אחד-העם.

יקרא דשכבי.

מונהג בלתי הגון שורר עוד בין אחב"י במקומות רבים, שאם ימות ר"ל בעדתם איש אחד עשיר, או מי שנחשב לעשיר ובאמת לא השאיר אחריו מאומה, או הגבאים בעלי ח"ק, או הממונים על קבורת המתים, אינם רוצים להתעסק בקבורת המת בטרם יקבלו תחלה מיושרי המנוח כסף רב, כפי אשר שמו עליהם. ואחרי כן, כאשר בא הכסף לידם, אף אם היה הנפטר הזה בחייו איש נבל ורע מעללים, יתנו לו את מכתר קבריהם. ויעשו לו "לוית" בכבוד גדול, ואחריו כל אדם ימשוך; ולהפך, אם ימות איש תם וישר וכסף אין לו, יעכבו הח"ק את קבורתו זמן רב, עד שיראו כי היה באמת עני ואכיוון, ואחרי כן יתנו לו מקום קבר בשפל המדרגה, וגם קבורה בכבוד לא יעשו לו, כי באין כסף, גוע וימת, ובמה נחשב הוא. אמנם יש למצוא זכות על מעשי גבאי הח"ק מדורות שעברה, כי מרוב המסים ששמו אז עליהם המושלים האכזרים, היו מוכרחים לבקש תחבולות ולקחת כסף בחזקה מקרובי המת, כי לא יכלו, מחמת צוק העתים, למצוא לכסף מוצא ממקום אחר, להציל את נפשם מידי נגושות הרעים. אך ראה זה מצאתי בספר כבוד חכמים שחבר הרב והמוכיח מו"ה יהודה ליב מפינסק ונרדס בשנת ת"ס במדינת איטליא בעיר ויניציא, כי כבר צווחו מאד הרבנים והגאונים מדי ארצות בפולניא על המנהג הרע הזה ועשו אז תקנות רבות, איך לתקן המעוות ואיך להתנהג בקבורת המתים בצדק וישר, כי לא אלמן ישראל בכל דור ודור מאנשים ישרים. והנה מצאתי לנכון להעתיק פה התקנות האלה, אשר לא שמענו על אודותן עד היום, כמו שנדפסו כבר בספר הנ"ל, היקר כעת במציאות, למען יראו רבים ויקחו מוסר.

וזה לשונו אות באות (דף נ"ח ע"ב):

"הענין מתקנות דר"א⁽¹⁾ יצ"ו, ועד גראמניץ שנת תמ"ג לפ"ק, מילתא כבר אמורה בענין רע שנהגו בני אדם לענות בו, שמעבדים קבורת מתים בעבור שכר מקום הקבורה אשר לא כדה, ומבזים את כבוד המתים, וזהו גול של אמת עושים עם המתים ועם החיים⁽²⁾, וכאשר כבר נאסר הדבר במנין, ועתה פירשנו דברינו וגזורים בחרם ונדוי ושמטא, ובקנס חמשים אדומים מכיס כל מנהיגי קהלה, אשר לא יעמדו על המשמרה, שלא יעשה עוד מעשה כזה, עיי הגבאים או עיי גבאי הקברנים, ושאר עונשים קשים והעברות מגויים, ובנדון זה אנהנו מבטלים ומעקרים ומשורשים את כל התקנות וחברות, זה הכלל שאסור באיסור גמור ליקח שכר מקום הקבורה, אפילו מן המופלג שבמופלגים בעשירות, יותר מסך מאה וחמשים זהובים פ"ו, ומן סך שלשים זהובים עד סך ק"ן זהובים הנ"ל, מחוייבים לישב המנהיגים עם הגבאים או גבאי הקברנים, ורשות להיורש לצרף לזה את הרב האב"ד, וכל מי שיוציא יותר מסך הנ"ל ומתנהגה הנ"ל, אזי רשות להיורש לתכוע אותם

(1) ר"ת: דדי ארצות.

(2) הפך ממה שנאמר: חסד שעשיון עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מוצפה לתשלום גמול (עיי פרש"י בראשית מ"ז כ"ט).

לד"א¹), או לדיני ד' ארצות להוציא העודף בכל מיני כפיות בעולם, גם הקנס, אין לשנות בשום ענין בעולם, כי כל המשנה על ענין דברים אלו ה"ל גזלן גמור, והלא אם נתחייב המורש איזה ממוקן, או מחמת סכום בטחונם על עזבונו המוריש, ואת המת לא יעכבו מחמת זה אפילו רגע אחד, ולא יקחו משכנתו רק על סך כני"ל, ותו לא אפילו פרוטה אחת. כל הנ"ל וכו'".

"ובחשון תנ"ח לפ"ק נתפקחו גאוני ארץ המאורות הגדולים אב"ד ר"י דר"א יצ"ו, והאלופים רוזנים ראשי ומנהיגי דר"א, והכריזו בכל בתי כנסיות ביערסלב, לבטל מנהג הרע הזה, ועשו תקנות איך יתנהגו בדבר זה ג"כ, לא ע"פ הדין רק לצורך שעה, כי על פי הדין אין מגיע ליתן רק הוצאה שלהם, כמו מצות מילה ושאר מצות, אם אין יכול לעשות בעצמו, חייבים אחרים לעשות לו בחנם, וז"ל תקנות דר"א חשון תנ"ח לפ"ק: אונינו הכבד משמוע צעקת הבריות שצועקים חמס וגזל, על הענין רע שנהגו בני אדם לענות בו מחדש זה כמה שנים, חדשים מקרוב באו לא שיערום אבותינו, שבכמה קהלות נשתרבב המנהג הרע והבייש, ליקח מעות קבורה כרצון איש ואיש בלי קצבה, והחמס קם למטה רשע, ואין קץ לעונם שגוזלים החיים והמתים, והיורשים מתנוונים והולכים ודלים, ולא שמים יראת ה' על פניהם לבלתי יחטאו, ואחרון הכבד שמעכבים קבורת המתים, להלין קבורתם שלא לכבודו, ומכזים ומנוולים המת, ועושים רעות שמים שהן הרבה, ואינם חשים לא ליקרי דתיו ולא ליקרי דשכבי, ומפני הכבוד מעשנו סרוחנם בזה, בכך על העבר הוכרו פה בחיל בתוך המון חוגג ביומא דשוקא בכל כת"כ²), כרוו גדול ונורא מאד, וצוינו לחוק אותו בעש בפנסק דר"א, למען יהיה למשמרת לעון מזכרת, אשר כל שומעיו תסמך שערת ראשו; ולחאק פסקנו בתוקף פסק דין באיסור גמור ככל איסורי דאורייתא, ליקח מעות קבורה יותר ממאה והמשים זהובים אפילו פרוטה אחת, אפילו ממועל, שבבעשירים וידוע ומפורסם רוב עשרה, ומן עניים ובינונים ועשירים קטנים, יענינו להתנהג באימה ובריאה ובחסד, ויפקחו בענין כמבואר בתקנות דר"א שנעשו שנת תמ"ג לפ"ק, ואינם ראים להורות שום היתר נוהקל שלוקחים מחמת מסים ונתינות, או מחמת מקום מעולה שבקברות, ורשות ניתן להיורשים להוציא הגזילה, שיקחו מהם יותר מהקצב הנ"ל, אפילו בעש"ג, ולהציל עצמו בכל מיני הצלות, ובקנס מאה ארומים מכיס כל העובר, וק"ו בנו של ק"ו שאסור לעכב את המת יותר מדאי מחמת שום ענין בעולם בעונשים הנ"ל". עכ"ל.

ומה ראוי ונכון כי הגבאים דח"ק, בכל מקומות שהם, ישימו אל לבם את התקנות האלה, שנעשו בימים קדמונים מגדולי אנשי השם, ויסירו המכשלה הזאת מדרך עמם, ושלום על ישראל. דוד כהנא.

"חוקת הקהלה"

מדברי מור פרענק, בעל המאמר "לקורות החוקה" ב"השלח" II חוברת ט', נראה, כי לדעתו התחילה "חוקת הקהלה" להיות נוהגת בקהלות ישראל אשר במדינות פולין, אחרי הכתפכות העצומות שהתחוללו בהן במשך עשר השנים -- משנת ת"ח עד שנת ת"ח. אבל מעות היא בידו, בפנסק הקהל שבקראקא יש ימים מוכיחות, כי שנים הרבה עוד קודם לכן כבר היתה ה"חוקה" בארץ. ואלה דברי הפנסק, ככתבם וכלשונם, בנדון התקנה של "מעות חוקה" שעשו ראשי קהלת קראקא ואלופיה, "שבעה טובי העיר", בשנת ש"ג:

"האנשים אשר עקרו דירתם מפה ולא פרעו מעות חוקה שלהם, ע"ז ישנו הרו"ש ויתנו התראה בזמן השוק הקרוב של גראמניץ בלובלין ופה שפעצליא ובלובלין שוואמקי וביערסלאב, שכל איש ואיש יתנו מעות חוקה וזו שלא יתן קודם סוכות או ימחקו חקתו מתוך פנסק הקהלה. הממונים ושיגוהו ויפקחו עין שכל א' יתן איזה סך בכל שנה ויחמירו על אותן שיש להם פה בתים והנתינה תהיה בגראמניץ ואם לא יתן בגראמניץ ויתן בגראמניץ השני אבד את חוקתו והממונים ימחקו אותו אחר גראמניץ היריד השני.

"ואם אחד בא לגור פה ואין לו פה שום חוקה, הן ברחוב היהודים הן בקאזמיר הן בקראקא הן בקלעפר הן בשטראדום והן בכל שטח השייכים למקומות הנ"ל או בתוך תחום של אלו מקומות הן איש או אלמן או אלמנה בלי רשות ר"ש וקהל הם הם מותרם ומנודה מכל קדושת ישראל, והיו מובדל ומפורש משני עולמות ולא ימולו את בניו ולא יקברו אותו בקבר ישראל, ואם

(1) ר"ת: לדיני אומות.

(2) ר"ת: כל תוקף כרוו.

יעלה על לב שום איש לקבוע דירתו ברחוב היהודים או שום בע"ב אינו רשאי להכניסו בעונש הנ"ל ובקנס שלשים זקוקים לשר יר"ה ומ"ו הזבובים לצדקה והבית להקהל יצ"ו ובעונש הנ"ל ושלא להשכיר שום דירה לאיש שאין לו חזקה. אבל רבנים ומלמדים העמדתו על דין תורה להגדיל תורה ולהאדירה יהיו תושב או מעור אחרת, וזו שאין לו פה חזקה אסור לו לקנות או להלות על בית ברחוב היהודים הן בית או קרקע וחומר התקנה הנ"ל אא"כ יתן טעם מספיק לפני ריש ויתן אח"כ בטחון מספיק שלא יהיו לו עי"ז שום חזקה בעולם פה⁽¹⁾.

הדברים האלה מראים בעליל כי בשנת 1595 היחה ה"חזקה" כבר נוהגת בקהלות ישראל בפולניא, בראותנו כי בשנת שני'ה יזכירו ראשי קהלת קראקא ואלופיה "מעות חזקה" כדבר ידוע ומפורסם לכל. והנה אצל העמים רואים אנחנו בקראקא — מתוך כתבי הארכיוב פה — את התקנה של "מעות חזקה" נוהגת עוד בשנת 1391, והן איש והן אשה קונים להם "זכות אורח" ומשלמים לקופת העיר איש איש כפי מסת ידו⁽²⁾. וכפי הנראה לקחו ב"י את התקנה הזו משכניהם הנוצרים. וכבר ידוע הוא מה שכתב בעל "ספר חסידים": "כמו שמנהג הנכרים כך מנהגי היהודים ברוב מקומות".

כן לא נכון הוא מה שכתב מר פרענק (שם צד 244), כי "עוד החלטה אחת נמצא בפנסק שהוא על דבר שלילת חזקת הקהלה מאיש אשר לא נמצא בו כל עון מלבד אשר פער פיו (נגד קציני מנהיגי הקהלה)". כי באמת נראה מתוך ההחלטה ההיא ששללו מאת האיש חזקת הקהלה לא על אשר "פער פיו", כ"א על כי עקר את דירתו מקהלת אפמא ולא שלם לקופת הקהל את הנתונות שהיה חייב לו. וכן היתה התקנה בקראקא, כי כל איש ואיש שהעתיק מושבו מפנה לעיר אחרת ולא פרע "מעות חזקה" לאוצר העדה בקראקא אבר בה את חזקת הקהלה, ואצ"ל כי אבר בה את חזקתו, "זכות אורח", אם עקר דירתו "מחמת הנתונות" כאותו האיש הנזכר שם בפנסק הקהל של העיר אפמא. דברי הפנסק יוכיחו כי צדקתי, באמרו שם: "באשר שהר"ר שמואל וכו' עקר דירתו מחמת הנתונות, וגם פער פיו" וכו'. הרי הדבר ברור כי עיקר הסבה של שלילת החזקה היה דוקא "מחמת הנתונות", וגם פער פיו" היה רק כטפל לעיקר הסבה של שלילת החזקה, וכן מוכחת חיבת "וגם".

פ. ה. וועטשטיין.

קראקא.

תקון שגיאה.

במאמרי "הדרשנות החדשה בדברי ימינו" (השלח חוב' י' צד 385) יצאה מאתי שגיאה, כאמרי כי היהודים שישבו בספרד ובאפריקא, ארצות ממשלת הכליפוס, היה להם משא ומתן עם בני כבל, שהיתה גם כן תחת ממשלת הכליפוס, ולא עם בני ארץ ישראל, שהיתה אז למלוכת ביוניא. באמת היתה ארץ ישראל תחת ממשלת ביוניא אך עד שנת שצ"ז לארץ החמישי, ובעת ההיא לא היתה עוד ספרד לארץ הכליפוס.

אך מכל מקום הדין דין אמת, שהסבה למה שנתקבל התלמוד הבבלי למורת דרך לישראל, ולא התלמוד ירושלמי, מקורה במקרי הימים ההם, ואין לה יחס עם ערך שני התלמודים עצמם. כי אחרי הגזרות הרעות של מלכי ביוניא, שהשתדלו להעביר את בני ישראל וישבו ארץ ישראל על דמם, נתפזרו בני ישראל מא"י לארצות רבות, הישיבות בשלו. שמות חכמי ישראל המעטים שנשארו שם לא נודעו למרחוק. ולעמדת זה, שמע ראשי הגולה וגאוני ככל נתפרסם בכל תפוצות ישראל, ועל כן בחיות לבני הגולה איהו שאלה דתיה, פנו לכבל, מקום הגאונים והישיבות, ולא ארץ ישראל. מובן כי בחיות המורים והנשאלים חכמי כבל, הורו על פי התלמוד של רבותיהם, התלמוד הבבלי, ולא על פי התלמוד הירושלמי שלא היה תלמוד שלהם, ועל פי הדרך הזה נתפרסם התלמוד הבבלי בישראל גם לפני ארבעת השבועים, אשר בכואם במקרה מובל לאירופא ולמצרים ותלמודם בידם, מסרוהו לבני הגולה בתור התלמוד העיקרי.

משה ליב ליליענבלום.

(1) מלבד התקנה של "מעות חזקה" נתקנו בשנת שני"ה עוד תקנות הנוגות אחרות אשר הרכה יש מתן ללמוד לקורות ב"י בפולנית. ראה ספרי "קדמוניות מנספסאות ישנים" צד 9—23.
(2) בשנת 1630 שלם נוצרי עשיר 550 פל" "מעות חזקה" לקופת העיר.

ה ש מ ט ה .

הסופר הנכבד מר מרדכי בן הלל הכהן כמאמרו "ישראל וארצו בחזון הספורים" ("השלח" חוב' ט'), אחרי הזכירו את הספורים משלנו — סמולנסקין ובהרב — שנשאו חזון על תחית ישראל, יאמר עוד: "שני הספורים האלה, אם כי שניהם בני ישראל והדבר קרוב אליהם מאד, בכל זאת ספוריהם חלשים ודלים מאוד ופרי כל עבודתם במקצוע זה בסר. ולעומתם בראו את הזיונותיהם על תחית ישראל ותחית הארץ סופרי העמים, הלא המה ביקונספילד, דז. עליוט וגם עמיל זאלא. הסופר הזה לא דק בחשבונו ולא חשב את הסופר המפורסם רוברט המר לינג, אשר בספרו הנודע Homunculus הקדיש פרק מיוחד, הפרק היותר גדול (השיר השמיני), לתחית ישראל, ויקראוהו בשם Im neuen Israel.

"הומונקולוס", או האדם הקטן, הוא יציר מיוחד של סוף המאה. מתגלגל מגלגול לגלגול, מעסק לעסק, ומחזיק בכל הבא בידו, אם רק יש לו טובת הנאה מזה. הוא בן למורה עני בבית-ספר לעם, שאביו היה גם הוא מורה, אחרי כן — משורה, מחבר ספורי אהבים, מבקר, דיקנט, מוציא מוזיקא חדשה ופואזיא של העתיד, מהרס סדרי החברה, כותב לטובת הפעילים, לוחם מלחמת הנשים. אחרי כן, בראותו, כי מהפרנסות האלה לא יתעשר, נתהפך למחזיק בנושנות, ויכתוב מאמרים וספורים ברוח ימי הבינים. אחרי כן היה סופר פרטי אצל "דון זשואן" עשיר, ויסובב עמרו בעולם, בערים הגדולות ובמעינות הרחצה, כמקום אשר האחד יתרחץ במי מדמנה של חברו... ובחברת דון-זשואן הזה, בא גם אל "מדינת הרולעטקא" וינסה את הצלחתו אצל השלחן הירוק. וההצלחה עמדה לימינו. "הומונקולוס" גמד בא הנה, וענק, גבר בגבוריו, עמוס במיליון, יצא מזה. והחכמה והתפתח לפניו את כל הדלתות, ונסיכים ואלופים התהלכו עמו שלובי זרוע. . . . אז לקח לו טובת מבנות העליה האלה, ויסובב בחברתה באירופא, ובאשר בא "קטף את פרחי החיים"; אפס כי בעברו דרך הונגריא, נפלו עליו שודדים ויקחו את כספו ואת אהובתו ואותו שלחו לנפשו בידים ריקניות. אז סבב הגלגל עוד הפעם, ויהי: כרגל הרש, עושה מעשי להטים, אנטיסמיט, עובר בצבא האפיויר, סוציאליסטי, משחק על הבמה, גם המיר את דתו פעמים אחדות... אחרי כן הוציא לאור "מ"ע כללי בעד הכל" ואת עתונו נתן לכל החפץ בחנם. עם הוספות "תשורות שונות" . . . כמובן, עתון כזה היו לו חותמים וקוראים רבים, וירבו המודעות. ויעש עושר ויגדל, וכבודו מלא עולם. אז מכר את עתונו בעד הון עצום, ויהי מיסד חברות שונות של שטרות . . . ומכנת-קטור גדולה וחזקה עבדה את עבודתה תמיד יומם ולילה, בלא הרף, לגזור את התלושים משטרותיו . . . ויגדל ויתעשר ויהי "ביליוניר". כל איתנו התבל כרעו ברך לפניו, ומכל עברים מקטר מוגש לו, אותות הכבוד, ותארי הכבוד, עד האצילות העליונה . . . אבל לא לעולם חוסן, ועוד הפעם סבב הגלגל, ויעל מעלה וירד מטה, והוא עידנו רד עם המקרים, אפס, כי מרגיש הוא מעין ליאת ועיפות . . . נפשו ריקה.

פתאה ותנועה חדשה נתעוררה בקרב העמים. כי בימים ההם החלו הנוצרים להרגיש עוד פעם מעין "אנטיפטיא" להחוסם היהודי, החוסם הגבנוני. ועוד הפעם נתשטמו שמועות על דבר ילדים שנשחטו לפסח ולחם הקודש שנשטמו, והיה ה"עברי" גם הוא עשה שמות בארץ, וביא את החול-רע, את מחלת הזמה ומחלת השכורים . . . ובכדי להציל את ילדי הנוצרים שלא ישחטו לפסח, ובכדי לעצור את החול-רע מבוא לאירופא, ובכדי לגרש מתוכה את מחלת הזמה והשכורים — הציעו לפני היהודים להמיר את דתם. והיהודים עם קשי עורף . . . ובכן הגיע הדבר לידי כך, שבבתי המחוקקים הודיעו גלוי, כי היהודים זרים הם בארץ, ועליהם לשוב לארץ אבותיהם, לארץ ישראל.

והומונקולוס, הרגיש בלבו נפיה ליהודים. הוא הבין, כי המוח העברי יהולל נפלאות, ובכשרונו הרב ישנה את סדרי אירופא, וברבות הימים יהיה אדונה. והי הומונקולוס לחובב ציון, וידרוש דרשות, ויקחיל קהלות, ויקרא: לכו ונלכה!
והדעה הציונית עשתה חיל, וירבו המחזיקים בה. כמובן יותר פעלו הלחץ והדחק, שעמי הארץ לחצו אותם, מדרשות הומונקולוס. העניים שבעם, כמעט כולם היו נכונים לצאת את הארץ, אבל העשירים עמדו מרחוק. לסוף צעדה אירופא את הצעד האחרון. ממעם הממשלות קראו שמיטה לכל בעלי-חובות של היהודים. השמיטה ההיא הכריחה גם את היהודים העשירים לצאת את הארץ.

ויסעו וילכו. ובעת עמדם על חוף הים חתיכון שרו את שירתם האחרונה:

Weh euch gier'ge Judenfresser!

Traun, ihr werdet es noch erleben:

Leicht ist's Juden zu verschlingen,

Aber schwer, sie zu verdauen! . . .

ויעברו את הים ויבואו לארץ. והומונקולוס נבחר לנשיא. והאלילה הגרמנית לארלוי (הרוח הגרמני) באה לארץ ישראל, להשתטח על הקבר הקדוש, ותרא את הומונקולוס מכירה מאז, ותבא במסורת היהדות, ויחרו מלכו בישראל.

אבל היהודים החלו להרגיש מעין שממון בארצם, מעין „געגעועים“ לאומות העולם שבחזן לארץ. כל כך הורגלו לחיות עם העמים, עד שקשה היה להם לחיות עתה בלעדס . . . הארץ זבת חלב ודבש, אבל גם החלב והדבש לא ינעמו ליהודי, אם לא יקבלם מידי אינו יהודי . . . ותלונה חרישית נשמעה בארץ... העם מתלונן ומתרעם על הומונקולוס כי לא קיים את הבטחתו... ומאידך גיסא, גם אומות העולם החלו להרגיש את חסרון היהודים, את השאור שבאומה...

Schien es doch nunmehr zu fehlen

Allenthalben an dem rechten

Sauerteig in Völkerleben.

ויגמרו אמר להשיב להם את היהודים. והתלונה התגברה בארץ היהודים. והנה מהומה ומבוכה וקשר. ראשי המתקוממים תפשו את הומונקולוס וישיבוהו בכלא וישפטו משפטו לתלות אותו על העץ. וההמון הרב נתאסף לראות במחזה, איך תולים את הומונקולוס, וכבר העלו אותו לגרדום. פתאום — והידיעה באה מאירופא, כי הנוצרים קוראים את היהודים לשוב לאירופא. ובולמוס היציאה אחז את היהודים ויצאו כרגע לדרך, מבוהלים ורחופים, אצים ורצים. שכחו את הומונקולוס ותליתו ויעזבוהו. העשירים בראש, נבהלים ונחפזים, כי העת היא כסף, ואחריהם רב אדם ימשך. ולא נשאר בממלכת היהודים זולתי „אחשוּרושׁ“ היהודי הנצחי... והומונקולוס כל עוד רוחו בקרבו. זהו תוכן השיר. הוא כתוב כלו ברוח אנטוסמיטי, אך לא גרוע הוא הרבה מספורו של היהודי בהרב... בכל אופן אין לכחד, כי הרבה קיים נאמנים ושרטוטים דקים מחיי עמנו ותכונתו נמצא בשיר הזה. כנראה ידע המשורר מעט את עמנו ותכונותיו הבולטות. וסופר דברי „ישראל וארצו בחזון הספרים“ לא וכל לעבור עליו בשתיקה.

א. ל. לעווינסקי.

השירה הזרנגנית.

מה אומללים אנחנו מכל עם! זמן רב נרדמנו ולא הרגשנו כל חפץ ושאופה לקיום עצמי; ועתה, כאשר התעוררנו מעט ונשאף לחיים, מה קשה היא עבודת תחינתנו! כל כך קשה, עד כי לפעמים תרפינה הידים ויפול הלב, גם היותר אמיץ . . . כל עם, בראשית התעוררו לתחייה, ישתדל קודם כל להחיות ולשכלל את שפתו הלאומית, השפה אשר ידבר בה רוב העם. אשר ידברו בה בניו ובנותיו הפשוטים. ושפת הבנים הפשוטים האלה, הקרובים אל השבע, אשר כל רגשותיהם מלאים כח וחיים, תפוח רוח חרשה בעצמות העם היבשות ותקרבן אשה אל אחותה, להיות לגוף אחד איתן. כדבר הזה נראה, למשל, בעם הנורוויגים. בחדש ספטמבר שנה שעברה קונן כל העם הנורוויגי על קבר אחד מ„גבורי הלאומיים“, אשר שמו היה לדגל לכל לוחמי מלחמת העם הזה. „הוא נתן את סגולת הדבור להענק הנורוויגי . . . שמו יהיה קדוש בפי כל פטריוט נורוויגי“ (דברי אחד הסופרים הנורוויגים). וה„גבור“ הזה, איור אוזין שמו, היה איש שוקם, מלומד, אשר לא יצא מחדר עבודתו, וכל „גבורתו“ נראתה רק בזאת, כי חבר ספר-דקדוק וספר-מלים לשפת נורוויגיא.

ואנחנו, אשר תחינתו בכלל היא עבודה קשה ונראה, אנחנו לא נוכל להשתמש למטרנתו גם בשפתנו כראוי, כמה היו מתחזקות תקותינו לעתיד, לולא נשלחה שפתנו מפיות בנינו ובנותינו! מבטא אחד, מלה אחת, הלוקחות משפת העם, יתנו לפעמים ליציר ספרותו יותר כח וחיים מעשרה רעיונות מפשטים. ולשפתנו נסתם המקור החיוני הזה.

אך עם כל צערנו על הדבר, אין אנו רשאים לשכוח את המציאות כמו שהיא: סוף סוף

הזרנגון הוא „לשון האם“ לאלפי בני ישראל, וגם רבים ממשבילינו הנוכחים שמעו בערשותיהם שירים

בלשון-אמם זאת. אין אנו מעמיקים חקרי, היארכו עוד ימי הזרזון היהודי, או יחד במהרה ע"י הדריקה הכפולה של ההשכלה האירופית והתנועה הלאומית; בכל אופן, לעת-עתה הזרזון הוא דבר הוה, ו"כל ההוה הוא מושכל", כלומר, גם בהוה בלתי מוצלח אנו יכולים להשתמש לתועלתנו ולהצלחתנו אם נכלכל מעשינו בהשכל ודעת. וגם בזרזון אנו יכולים להשתמש לטובתנו.

בכל חייו שולטת יבוסת נוראה. לבנו יבש כחרס, ולא רק לב ההמון, כי אם עוד יותר לבנו אנהנו המתמירים למשכילים. בין ההמון, למרות קצרו רוחו ועבודתו הקשה, עוד נוכל לפגוש לעתים לא רחוקות רגש חם, שאיפה קדושה, אמונה באמת ובטוב. אולם בלב משכילינו, וביחוד בלב צעירינו, ככה כל זיק רגש, אפסה האמונה וכלו כל השאיפות. האידיאלים הקדושים ע"ד עבודת האלום והאנושיות היו לקנין יחידו סגולה, וגם אצל אלו על הרוב אינם יוצאים מן הלב, ואין צריך לומר, שאינם יוצאים אל הפעל. המטריואליסמוס אכל את כל תוכנו ויותר לנו רק את לעג השאננים והוללות בלי דעת ובלו קץ. ובמה נוכל לרפא את הלב המכוץ והיבש? אמנם, האידיאל ע"ד תחית העם הוא מניע רב כה, שיכול לעורר את לבות צעירינו. אולם כל אידיאל, ובפרט האידיאל שלנו, לא יוכל לחדור אל הלב בלי כל אמצעי. למען תוכל איזה דעה לשלוט בכל ישותנו, בכל ה"אני" שלנו, עליה להתחבר עם איזה רגש חזק.

לדעתנו, השירה הזרזנית מסוגלת היא מאד מאד לעורר ברבים מצעירינו, וגם ברבים מזקנינו, אשר יבש לבם, אותו הרגש החזק הנחוץ להתחזקות האידיאלים בקרבנו בכלל, ואידיאל התחיה בפרט. השירה הזרזנית תזכיר רבים ממנו את ילדותם, את תור אביבם, את אמם או אבם-זקנתם, אשר הניעו את ערשם והיו מישינות אותם בשירים.

דאם וויגעלע וויגט זיך . . . דאס לעמפעלע ברענט . . .

די באָבעניו זיצט איבער מיך אייגענביגען;

איך זעה אירע קלייניקע, דארינקע הענד,

איך קוק אין די אלטינקע, דונקעלע אויגען. (פרוג).

(הערש ינוע . . . המנורה בוערת . . . ואמי-זקנתי כפופה יושבת; אני רואה יריה הקטנות,

הצנומות, אני מביט אל עיניה הזקנות. הכחות).

והזכרונות האלה, הניעומים והמושבים את הלב בחבלי קסם, יעירו תשוקה בוערת לשוב אל חם הילדות. בעת אשר הלב הית עוד מלא אהבה ושמחה טהורה; וכל איש יאבה לחבק ברגעים האלה את ברני אמו, לקבל כמקדש אותות חבתה וגשוקותיה. וברגעים האלה כל מיתרי הלב נמתחים ומתרגשים מכל תנועה, ומי אשר יגע בהם בשעת-הכושר הזאת ביד חרוצים, עמלו לא ישוב ריקם.

ולמטרה הזאת נאותים מאד שירי ש. פרוג, במהברתו החדשה "שירים ורעיונות"¹. הוא כון בשיריו אל המשכילים שבנו אולי יותר מאשר אל ההמון. זאת נראה, ראשונה, מהמחיר הגדול אשר קצב לספרו הקטן (רובל אחד), ושנית ממה שבשיריו נפגוש פעמים הרבה קינות ותלונות על ההמון, שאיננו מסוגל להבין את המשורר (צד 54—55, 68—66, 94—101 ועוד). ואם כי נמצא בספר "שיר לכבוד העבודה" ושם נאמר, כי "שירת המשורר החיה השמחה והרעננה תריע ותצלצל" למען היהודי "החשוק, האמלל", למען היהודי העובד הפשוט, — אך עלינו להודות, כי אחרים ממבחר שיריו לא יוכנו להמון, הן מפאת סגנונם היפה, אשר בכל פשטותו הוא "יפה יותר מדי", והן מפאת תכנם, הנעלה מבינת ההמון. זו "המרה השחורה" השקטה והעמוקה, המציגת את מובני משכילינו "החוליים", אשר עיפו מעמל החיים והתיאשו מכל התבל, זו הרוח הנכבאה, המתגלה בשירים האלה בלבוש מליצה נשגבה. לא תובן כלל ליהודי הממוני, אשר בכל התפוכות החיים עוד לא יאמר נושא ויקה לישע ממרום. השירים הנפלאים: "הטבע", "שירי אביב", "שירי קיץ", "שירי סתיו", יצלצלו באזני ההמון כמנגינת קסם, אך זרה ובלתי מובנת לו.

אמרנו כי ש. פרוג כון בשיריו אל המשכילים שבנו אולי יותר מאשר אל ההמון. אך כונתו זאת נמצאה רק במסתרי לבבו, בלי דעת נפש. ואולם דעתו הברורה, היוצאת מתוך הפואימה "שירים על הזרזון העברי", היא זו, כי השירה הזרזנית נועדת רק לתועלת המון העם. ועל פי דעתו

¹ ליעדער און געדאנקען פון ש. פרוג. סי פּעטערסבורג 1896.

זו יתן המשורר תשובתו (בשיר השני של הפואימה הזאת) על השאלה: מה צריך להיות נושא השירה הזורגונית.

שם יושב איש זקן על אם הדרך: הוא פותח את שקו ומוציא פתי לחם נקודים, אשר קבץ על יד מאנשים רחמנים בתור נדבה, להשיב את נפשו הנהלאה ולסעוד את לבו השבור. לפניו היה הזקן האביון הזה אדון לעצמו ויעבוד את אדמתו. אך ביום צרה אחד חרב ביתו, אדמתו שודרה ממנו ועתה עליו לנוע על בתי זרים, לשכור לו מעון צר בכסף-הנדבות ולהחיות את נפשו בפרורים מעל שלחן אחרים.

דו שטארקער גאָט! דו גיבסט דער וועלט
אי ליכט, אי טהור, אי שניי, אי רענען, —
קעהר אום דעם אלטען ארעמיטאָנן
האָטש וואס עס איז פון זיין פערמענען!
זיין הייז איז חרוב . . . גיב'זישע איהם
האָטש אָב די איינציגע נחמה,
זיין זיסען איינען שטיקעל ברוידט,
צו אונטערהאלטען די נשמה! . . .

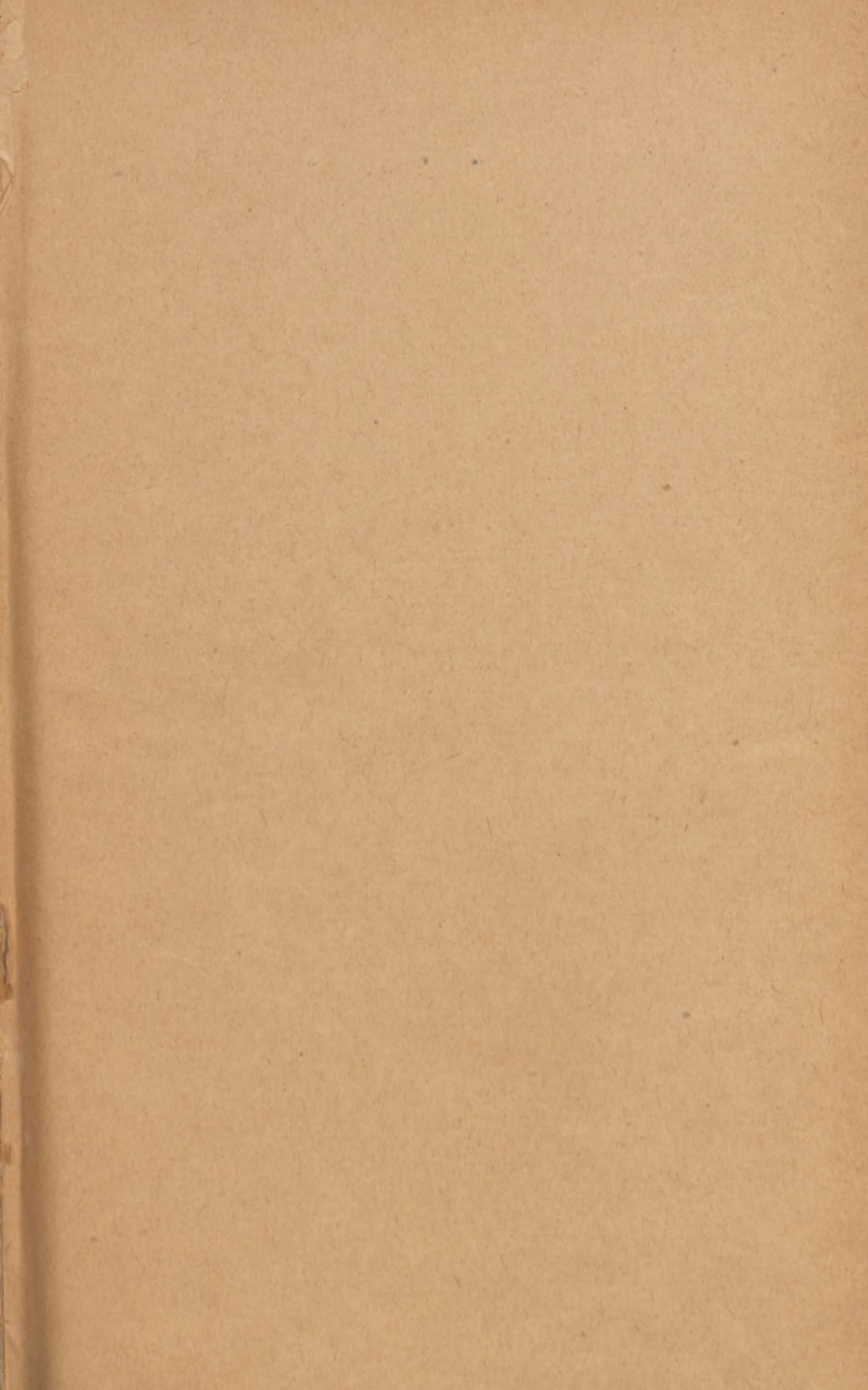
(אל שדי וגבור! אתה נתן לעולם אורה ושל, אף שלג וגשם, — השב נא תשוב לאביון הזקן לוא אך מעט מזער מרכושו הקודם! ביתו חרב . . . השב נא לו לוא אך הנחמה היחידה, פת לחמו המתוקה, שיביא בידיו, להחיות את נפשו הנהלאה).

ובכן, המשורר צריך לשיר לעם, ראשונה, ע"ד ערך פת לחם הגנקה בעמל ידים, ושנית, ע"ד "ביתו אשר חרב". ההזכרה התמידית ע"ד "הבית שחרב", ע"ד ההתפתחות העצמית, שנקרעה בתזק יד, ע"ד מנגרות חיינו, שגם הן תולדות "חרבן הבית", לא יתנו לעם לשקוע ביון החיים ויחזקו בו את התקוה, את השאיפה לימים טובים. שירים מהמין הראשון הם: "חס וקר", "שיר לכבוד העבודה", "לראש השנה", "הכנור", "השמים נפתחים", ושירים מהמין השני (הם הרוב): — "קבר משה רבינו", "שירי ליל", "לכבוד התורה", "מעט השמן", "על חטא", "חול וכוכבים" ועוד. השירים יפים ונמלצים, והעיקר, מובנים לעם, הן מפאת סגנונם והן מפאת תכנם. — בתור דוגמאות די לנו להראות על שני השירים היקרים: "הכנור", "חול וכוכבים", אשר הראשון יוכל להיות לסמל השירים ע"ד פת הלחם, והשני — ע"ד "הבית שחרב".

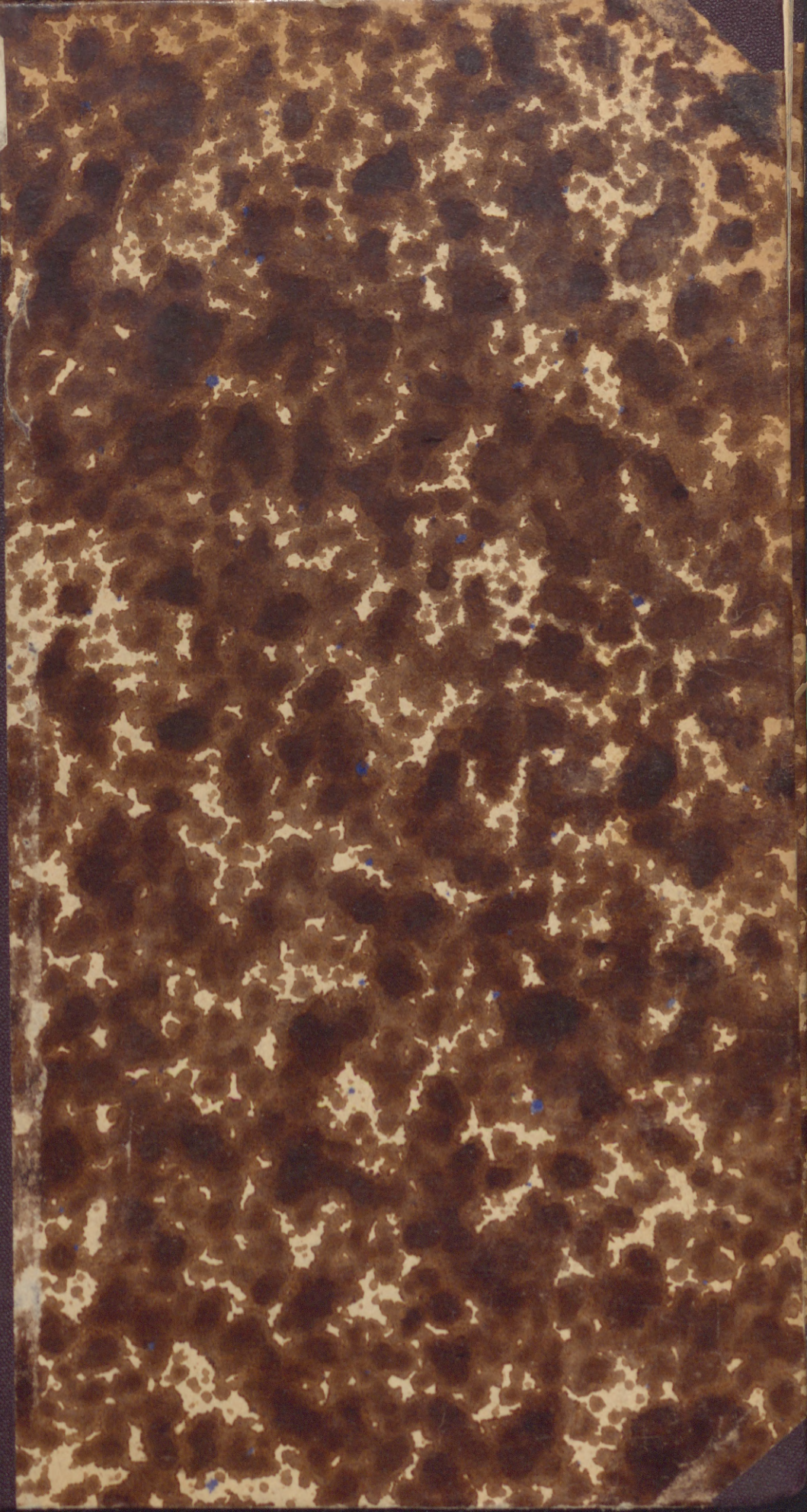
בכלל נוכל לאמר, כי שירי פרוג, אם כי רוממים הם, בלי ספק, גם בסגנונם גם בתכנם, על שירי מיכל גארדאן ואף על שירי יל"ג הזורגוניים, בכ"ז רובם יוכלו להיות קרובים וחביבים גם ללב ההמון ולפעול עליו פעולה רצויה מאד. וחבל כי לא יצאה מהם מהדרה כזול בשביל העם.

ב"ר שם.

B
844
II.

הַשֵּׁלֶחַ

II.